EL-FASL

Dinler ve Mezhepler Tarihi

İBN HAZM

3. CİLT

TÜRKİYE YAZMA ESERLER KURUMU BAŞKANLIĞI YAYINLARI: 84

Dinî İlimler Serisi : 14

Kitabın Adı : EL-FASL Fİ'L-MİLEL VE'L-EHVÂ' VE'N-NİHAL
Dinler ve Mezhepler Tarihi

Müellifi : İbn Hazm Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm
el-Endelüsî el-Kurtubî (ö. 456/1064)

Çeviren : Prof. Dr. Halil İbrahim Bulut
İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Temel İslâm Bilimleri Böl. (İslâm Mezhepleri Tarihi), Öğr. Üyesi

Son Okuma : Yazma Eser Uzm. Yrd. Hüseyin Örs

Arapça Metin Hazırlık : Yazma Eser Uzm. Yrd. Ayşegül Sıvakcı
Yazma Eser Uzm. Yrd. Esra Tellioğlu Ünver

Arşiv Kayıt : Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Reîsülküttâb, No. 555

Kitap Tasarım : AS-64 Basın-Yayın Tanıtım, Org. ve Paz. Ltd. Şti.
Divanyolu Cad. Erçevik İşhanı, No: 203, Sultanahmet-İstanbul
Tel: 0212 513 39 90 / www.as64.org • info@as64.org

Baskı : Bilnet Matbaacılık ve Yayıncılık A.Ş.
Dudullu OSB 1. Cadde No. 16 Ümraniye / İstanbul
Tel: 444 44 03 www.bilnet.net.tr / Sertifika No. 31345

Baskı Yeri ve Yılı : İstanbul 2017

Baskı Miktarı : 1. Baskı, 2000 adet

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI
Library of Congress A CIP Catalog Record

İbn Hazm
Dinler ve Mezhepler Tarihi, *el-Fasl*

1. İslâm Mezhepleri, 2. Dinler Tarihi, 3. Kelâm, 4. İbn Hazm, 5. el-Fasl

ISBN: 978-975-17-3906-3 (Takım) 978-975-17-3909-4

T. C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı
Süleymaniye Mah. Kanuni Medresesi Sok. No: 5 34116 Fatih / İstanbul
Tel.: +90 (212) 511 36 37
Faks: +90 (212) 511 37 00
info@yek.gov.tr
www.yek.gov.tr

EL-FASL

DİNLER VE MEZHEPLER TARİHİ

(METİN – ÇEVİRİ)

3. CİLT

İBN HAZM

(ö. 1064)

Çeviri

Halil İbrahim Bulut

TÜRKİYE
YAZMA
ESERLER
KURUMU
BAŞKANLIĞI

İÇİNDEKİLER

EL-FASL

İBN HAZM

Allah'ın rahmeti onun üzerine olsun

الفصل

ابن حزم
رحمة الله عليه

VA'D ve VA'ÎD KONUSU

[1] Ebû Muhammed şöyle dedi: İnsanlar va'd ve va'îd konusunda ihtilaf ettiler ve her bir grup bir görüş benimsedi. Bu gruplardan biri şöyle demiştir: Büyük günah işleyen bir kimse mümin olmayıp kâfir veya fâsıktır. Büyük günahlardan herhangi birisinde ısrarcı olarak ölen bir kimse müslüman olarak ölmemiştir. Ve müslüman olarak ölmediği için de ebedî olarak cehennemdedir. Amma büyük günahı olmadığı halde ölürse ya da ölmeden önce büyük günahından tövbe ederse, bu kişi cennet ehlinden olup asla cehenneme girmeyecektir.

[2] Bu gruplardan biri de, ister büyük isterse küçük günah olsun her günahın imandan ve İslâm'dan çıkardığını söylemişlerdir. Eğer söz konusu kişi bu hal üzere ölürse müslüman değildir, müslüman olmayan bir kimse de ebedî olarak cehennemdedir. Bunlar, Hâricîler ve Mu'tezilenin görüşleridir. Ancak Bekir b. Uhtü Abdulvahit b. Zeyd[1], Talha[2] ve Zübeyr'in[3] (r.a.) cennet ehlinden iki kâfir olduklarını söylemiştir. Çünkü bu ikisi Bedir ashabındandır. Nitekim Allah Elçisi (s.a.), yüce Allah'ın Bedir ashabı hakkında "Dilediğinizi yapın, sizleri bağışladım." buyurduğunu haber vermiştir. Bekir b. Uhtü Abdulvahit, Bedir ashabının -küfre düşseler bile- bağışlandıklarını söylemiştir. Çünkü onlar, diğerlerinden farklıdırlar.

[3] Mürcie'den bazıları, küfürle birlikte iyiliğin fayda vermediği gibi, müslüman olduktan sonra günah (seyyie) da zarar vermez dediler. Onlar, her günahı işlemiş olsa da müslümanın cennet ehlinden olduğunu ve cehennemi görmeyeceğini söylediler. Çünkü cehennem kâfirler içindir. Bu iki gruptan her biri (yani Mu'tezile ile Hâricîler ve Mürcie grupları), cehenneme giren bir kimsenin daha sonra oradan çıkacağını kabul etmez. Bilakis cehenneme giren bir kimse orada ebedî olarak kalıcıdır. Cennet ehlinden olan kimse de cehenneme girmez.

[4] Ehl-i Sünnet, Hüseyin en-Neccâr[4] ve taraftarları, Bişr b. Ğiyâs el-Merîsî[5], Ebû Bekir Abdurrahman b. Keysan el-Esamm el-Basrî[6], Ğaylân Ebû Mervan ed-Dımeşkî el-Kaderî[7], Muhammed b. Şebîb[8], Yûnus b. İmrân, Ebu'l-Abbâs en-Nâşî[9], el-Eş'arî ve taraftarları, Muhammed b. Kerrâm[10] ve taraftarları şöyle dediler: Şüphesiz kâfirler ebedî olarak cehennemde kalacaklardır. Müminlerin tamamı her ne kadar büyük günah işleseler ve bu günahlarında ısrarcı olarak ölseler dahi cennettedirler.

الكلام في الوعد والوعيد

[١] **قال أبو محمد**: اختلف الناس في الوعد والوعيد فذهبت كل طائفة لقول. منهم من قال: إن صاحب الكبيرة ليس مؤمنًا ولكنه كافر وفاسق وأن كل من مات مصرًا على كبيرة من الكبائر فلم يمت مسلمًا، وإذا لم يمت مسلمًا فهو مخلد في النار أبدًا. وأن من مات ولا كبيرة له، أو تاب عن كبائره قبل موته فإنه مؤمن من أهل الجنة لا يدخل النار أصلًا.

[٢] ومنهم من قال بأن كل ذنب صغير أو كبير فهو مخرج عن الإيمان والإسلام فإن مات عليه فهو غير مسلم. وغير المسلم مخلد في النار وهذه مقالات الخوارج والمعتزلة. إلا أن بكر بن أخت عبد الواحد بن زيد قال في طلحة، والزبير رضي الله عنهما، إنهما كافران من أهل الجنة لأنهما من أهل بدر، وقد قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: إن الله تعالى قال لأهل بدر: اعملوا ما شئتم فقد غفرت لكم. قال: فأهل بدر إن كفروا فمغفور لهم، لأنهم بخلاف غيرهم.

[٣] وقال بعض المرجئة: لا تضر مع الإسلام سيئة، كما لا ينفع مع الكفر حسنة قالوا: فكل مسلم ولو بلغ على معصية فهو من أهل الجنة، لا يرى نارًا، وإنما النار للكفار، وكلتا هاتين الطائفيتين تقر بأن أحدًا ألا يدخل النار ثم يخرج عنها، بل من دخل النار فهو مخلد فيها أبدًا، ومن كان من أهل الجنة فهو لا يدخل النار.

[٤] وقال أهل السنة والحسين النجار وأصحابه: وبشر بن غياث المريسي، وأبو بكر بن عبد الرحمن بن كيسان الأصم البصري، وغيلان بن مروان الدمشقي القدري، ومحمد بن شبيب، ويونس بن عمران، وأبو العباس الناشي، والأشعري، وأصحابه، ومحمد بن كرام، وأصحابه، أن الكفار مخلدون في النار، وأن المؤمنين كلهم في الجنة، وإن كانوا أصحاب كبائر ماتوا مصرين عليها.

[5] Müslümanlar da iki gruptur: Bir grup, cehenneme girecek sonra da cehennemden çıkarılıp cennete konulacaktır. Diğer grup ise cehenneme hiç girmeyecektir. Yukarıda zikrettiğimiz grupların tamamı yüce Allah'ın büyük günah sahibi olan müminlerden dilediği kimselere cehennemde azap edip daha sonra onları cennete koyabileceğini veya bu kimseleri bağışlayıp onlara azap etmeden cennete koyabileceğini kabul etmektedirler. Daha sonra gruplara ayrıldılar.

[6] Onlardan bir grup ile birlikte Muhammed b. Şebîb, Yûnus ve en-Naşî şöyle demiştir: Yüce Allah, kebire sahiplerinden birisine azap ederse, onların tamamına da kaçınılmaz olarak azap etmesi gerekir ve daha sonra onlardan birini cennete koyarsa zorunlu olarak hepsini cennete koyması gerekir. Bir grup da şöyle demiştir: Her ne kadar günahları eşit olsa dahi yüce Allah, dilediğine azap edebilir ve dilediğini bağışlayabilir. Hatta isterse günahı daha fazla olanı affedebilir ve günahı diğerine nazaran daha az olana da azap edebilir.

[7] İbn Abbâs ve İbn Ömer (r.a.), yüce Allah'ın büyük günah işleyen kimselerden -kasıtlı olarak insan öldüren hariç- dilediğini bağışlayabileceğini, onlardan dilediğine azap edebileceğini söylemişlerdir. Çünkü kasıtlı olarak insan öldüren bir kimse ebedî olarak cehennemde kalıcıdır.

[8] Yine onlardan bir grup şöyle demiştir: Büyük günahların tamamından tövbe ederek ya da asla büyük bir günah işlemeden müslüman olarak şanı yüce Allah'a kavuşan bir kimsenin seyyielerinin (küçük günahlarının) tamamı affedilmiştir. Bu kimse cennet ehlindendir ve küçük günahları yüce Allah'ın ulaşmasını dilediği noktaya kadar ulaşsa dahi cehenneme girmeyecektir. Ancak her kim tövbe etmediği bir veya birden çok büyük günahı olduğu halde yüce Allah'a kavuşursa, bu kişi hakkında verilecek hüküm günah-ceza dengesidir. Şayet iyilikleri, büyük ve küçük günahlarına ağır basarsa onun büyük ve küçük günahlarının tamamı düşer ve o cennet ehlinden olur ve cehenneme girmez. Ancak iyilikleri, büyük ve küçük günahları ile eşit olursa işte bunlar A'raf[11] ehlidirler, burada kalırlar ve cehenneme girmezler, daha sonra cennete girerler.

[٥] وأنهم طائفتان، طائفة يدخلون النار. ثم يخرجون منها أي من النار إلى الجنة، وطائفة لا تدخل النار، إلا أن كل من ذكرنا قالوا لله عز وجل أن يعذب من شاء من المؤمنين أصحاب الكبائر بالنار. ثم يدخلهم الجنة، وله أن يغفر لهم ويدخلهم الجنة بدون أن يعذبهم، ثم افترقوا.

٥ [٦] فقالت طائفة منهم وهو محمد بن شبيب، ويونس، والناشي، إن عذب الله تعالى واحدًا من أصحاب الكبائر عذب جميعهم ولا بد، ثم أدخلهم الجنة، وإن عفر لواحد منهم غفر لجميعهم ولا بد. وقالت طائفة: بل يعذب من يشاء، ويغفر لمن يشاء، وإن كانت ذنوبهم كثيرة مستوية. وقد يغفر لمن هو أعظم جرمًا، ويعذب من هو أقل جرمًا.

١٠ [٧] وقال ابن عباس وابن عمر رضي الله عنهم يغفر لمن يشاء من أصحاب الكبائر، ويعذب من يشاء منهم، إلا القاتل عمدًا. فإنه مخلد في النار أبدًا.

[٨] وقالت طائفة منهم: من لقى الله عز وجل مسلمًا نائبًا من كل كبيرة أو لم يكن عمل كبيرة قط فسيئآته كلها مغفورة، وهو من أهل الجنة، لا يدخل النار، ولو بلغت سيئآته ما شاء الله أن يبلغ، ومن لقى الله عز وجل وله كبيرة لم يتب

١٥ منها فأكثر، فالحكم في ذلك الموازنة. فمن رجحت حسناته على كبائره، وسيئآته، فإن كبائره وسيآته كلها تسقط وهو من أهل الجنة لا يدخل النار، وإن استوت حسناته مع كبائره، وسيئآته، فهؤلاء أهل الأعراف، ولهم وقفة ولا يدخلون النار، ثم يدخلون الجنة.

[9] Büyük ve küçük günahları iyiliklerine ağır basanlar ise, işte bunlar günahların ağır bastığı miktarca bir defa ateşe dokundurulmaktan cehennemde elli bin yıla kadar kalma ile cezalandırılırlar. Sonra onlar Allah Elçisinin (s.a.) şefaati ve yüce Allah'ın merhameti ile cehennemden çıkarılıp cennete konulurlar.

[10] Zikrettiğimiz kimselerin tamamı iyiliklerinin üstün geldiği miktarca cennette mükâfatlandırılırlar. A'raf ehlinden ve diğerlerinden olup iyilikleri üstün gelmeyen kimseler ile şefaat ve Allah'ın merhametiyle cehennemden çıkarılanlar cennette eşittir. Bunlardan her biri için dünyadakinin on katı vardır. Onlar, iyiliğin kendisine ağır bastığı kimselerden olup cennette en az hatası olan kimselerdir.

[11] Ebû Muhammed şöyle dedi: "Büyük günah sahibi ebedî olarak cehennemde kalır ve küçük günah sahibi de böyledir." şeklinde söz söyleyen kimselere gelince, onların delilleri yüce Allah'ın şu âyetleridir: *"Bilesiniz ki, Allah'ın dostlarına hiçbir korku yoktur. Onlar üzülmeyeceklerdir de."*[12] *"Her kim iyi amel getirirse, ona ondan daha hayırlısı vardır. Onlar o gün korkudan emindirler. Kimler de kötü amel getirirse, yüzüstü ateşe atılırlar. (Onlara), 'Ancak yaptıklarınızın karşılığını görüyorsunuz' (denir.)"*[13] *"Kötü işler yapmış olanlara gelince, bir kötülüğün cezası mislidir ve onları bir zillet kaplayacaktır. Onları Allah'(ın azabın)dan koruyacak hiçbir kimse de yoktur. Sanki yüzleri, karanlık geceden parçalarla örtülmüştür. İşte onlar cehennemliklerdir. Onlar orada ebedî kalacaklardır."*[14] *"Kim de Allah'a ve Peygamberine isyan eder ve O'nun koyduğu sınırları aşarsa, Allah onu ebedî kalacağı cehennem ateşine sokar."*[15] *"Kim bir mümini kasten öldürürse, cezası, içinde ebedî kalacağı cehennemdir. Allah, ona gazap etmiş, lânet etmiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır."*[16] *"... Onlar, zina etmeyen kimselerdir. Kim bunları yaparsa ağır azaba uğrar. Kıyamet günü onun azabı kat kat artırılır ve horlanmış olarak orada ebedî kalır. Ancak tövbe edip de inanan ve salih amel işleyenler başka."*[17] *"Yetimlerin mallarını haksız yere yiyenler, ancak ve ancak karınlarını doldurasıya ateş yemiş olurlar ve zaten onlar çılgın bir ateşe (cehenneme) gireceklerdir."*[18] *"İffetli ve (haklarında uydurulan kötülüklerden) habersiz mümin kadınlara zina isnat edenler, gerçekten dünya ve âhirette lânetlenmişlerdir."*[19]

[٩] ومن رجحت كبائره وسيئآته بحسناته، فهؤلاء مجازون بقدر ما رجح لهم من الذنوب، فمن لفحة واحدة إلى بقاء خمسين ألف سنة في النار، ثم يخرجون منها إلى الجنة بشفاعة رسول الله صلى الله عليه وسلم، وبرحمة الله تعالى.

٥ [١٠] وكل من ذكرنا يجازون في الجنة بعد بما فضل لهم من الحسنات، وأما من لم يفضل له حسنة من أهل الأعراف فمن دونهم، وكل من خرج من النار بالشفاعة وبرحمة الله تعالى فهم كلهم سواء في الجنة،ولكل إمرئ منهم مثل الدنيا عشر مرات وهم أقل خطأ في الجنة ممن رجحت له حسنة فصاعدًا.

١٠ [١١] **قال أبو محمد**: فأما من قال: بأن صاحب الكبيرة يخلد وصاحب الذنب كذلك، فإن حجتهم قول الله عز وجل: ﴿أَلا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلا هُمْ يَحْزَنُونَ﴾ وقوله تعالى ﴿مَن جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ خَيْرٌ مِّنْهَا وَهُم مِّن فَزَعٍ يَوْمَئِذٍ آمِنُونَ ۝ وَمَن جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَكُبَّتْ وُجُوهُهُمْ فِي النَّارِ﴾ وقوله تعال: ﴿وَالَّذِينَ كَسَبُوا السَّيِّئَاتِ جَزَاءُ سَيِّئَةٍ بِمِثْلِهَا وَتَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ مَّا لَهُم مِّنَ اللَّهِ مِنْ ١٥ عَاصِمٍ كَأَنَّمَا أُغْشِيَتْ وُجُوهُهُمْ قِطَعًا مِّنَ اللَّيْلِ مُظْلِمًا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ﴾ وقوله تعالى ﴿وَمَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَتَعَدَّ حُدُودَهُ يُدْخِلْهُ نَارًا خَالِدًا فِيهَا﴾ وبقوله تعالى:﴿وَمَن يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُّتَعَمِّدًا فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِدًا فِيهَا وَغَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَلَعَنَهُ وَأَعَدَّ لَهُ عَذَابًا عَظِيمًا﴾ وقوله ﴿وَلَا يَزْنُونَ وَمَن يَفْعَلْ ذَٰلِكَ يَلْقَ أَثَامًا ۝ يُضَاعَفْ لَهُ الْعَذَابُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَيَخْلُدْ فِيهِ مُهَانًا ۝ ٢٠ إِلَّا مَن تَابَ وَآمَنَ﴾ وقوله تعالى ﴿إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ الْيَتَامَىٰ ظُلْمًا إِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ نَارًا وَسَيَصْلَوْنَ سَعِيرًا﴾ وقوله تعالى ﴿إِنَّ الَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ الْغَافِلَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ لُعِنُوا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ﴾ الآية

"-Savaş taktiği olarak düşmanı vurmak için çekilme, ya da diğer bir birliğe katılmak durumu hariç- böyle bir günde her kim onlara arkasını dönerse mutlaka o, Allah'ın gazabına uğramış olur. Onun varacağı yer de cehennemdir. Ne kötü varılacak yerdir orası!"[20] *"Allah'a ve Resûlüne savaş açanların ve yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışanların cezası; ancak öldürülmeleri yahut asılmaları veya ellerinin ve ayaklarının çaprazlama kesilmesi yahut o yerden sürülmeleridir. Bu cezalar onlar için dünyadaki bir rezilliktir. Âhirette de onlara büyük bir azap vardır."*[21] *"Faiz yiyenler, ancak şeytanın çarptığı kimsenin kalktığı gibi kalkarlar..."*[22]

[12] Onlar, şarap içen, kediyi öldüren[23], zehirlemek, hançerlemek (demir) ya da bir dağdan atmak suretiyle kendisini öldüren bir kimsenin azapla tehdit edilmesi hususunda Hz. Peygamber'den (s.a.) sahîh olarak gelen hadisler zikrettiler. Her kim kendisini öldürürse (intihar ederse) cehennemde ebedî olarak bu şekilde kendisine azap edilir. Her kim kendisini öldürürse Allah ona cenneti haram kılmış ve cehennemi de zorunlu kılmıştır.

[13] Onlar, büyük günahın iman ismini giderdiğini/yok ettiğini söylediler. Onlardan bazıları bunun şirk olduğunu, bazıları nimetin inkârı, bazıları nifak, bazıları da fısk olduğunu söylediler. Söz konusu kişinin mümin olmadığını ve dolayısıyla cennete giremeyeceğini söylediler. Çünkü cennete ancak müminler girecektir. İşte bunlar, onların delil olarak ortaya koydukları hususların tamamıdır. Bizim zikrettiklerimizin dışında onların lehine bir delil olduğunu bilmiyoruz.

[14] Cehennemde ebedî olarak kalmayı katile tahsis eden kimseye gelince, onlar yüce Allah'ın *"Kim bir mümini kasten öldürürse.."*[24] meâlindeki sözünü sadece delil getirdiler. Müslümandan va'îdin (azap ile tehdit etmek) sâkıt olduğunu kabul eden kimseler ise, *"O ateşe, ancak yalanlayıp yüz çeviren en bedbaht kimse girer."*[25] meâlindeki yüce Allah'ın sözünü delil getirdiler.

[15] Onlar şöyle dediler: Bu âyet, öldürme, zina etme, faiz yeme ve bunun dışındaki fiillere yönelik yüce Allah'ın azapla tehdit ettiği kimselerin tamamının müslümanlar değil de özellikle bunların kâfirler olduklarına dair delil getirdiler.

وقوله تعالى ﴿وَمَن يُوَلِّهِمْ يَوْمَئِذٍ دُبُرَهُ إِلَّا مُتَحَرِّفًا لِّقِتَالٍ أَوْ مُتَحَيِّزًا إِلَىٰ فِئَةٍ فَقَدْ بَاءَ بِغَضَبٍ مِّنَ اللَّهِ وَمَأْوَاهُ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ﴾ وقوله ﴿إِنَّمَا جَزَاءُ الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا أَن يُقَتَّلُوا أَوْ يُصَلَّبُوا﴾ إلى قوله تعالى: ﴿وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ﴾ وقوله تعالى ﴿الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَا﴾ الآية.

٥ [١٢] وذكروا أحاديث صحت عن النبي صلى الله عليه وسلم في وعيد شارب الخمر وقاتل الهرة، ومن قتل نفسه بسم أو حديد أو تردى من جبل، فإنه يفعل ذلك به في جهنم خالدًا، ومن قتل نفسه حرام الله عليه الجنة، وأوجب له النار.

[١٣] وذكروا أن الكبيرة تزيل اسم الإيمان، فبعضهم قال إلى شرك، ١٠ وبعضهم قال إلى كفر نعمة، وبعضهم قال إلى نفاق، وبعضهم قال إلى فسق قالوا فإذا ليس مؤمنًا فلا يدخل الجنة، لأنه لا يدخل الجنة إلا المؤمنين، هذا كل ما احتجوا به ما نعلم لهم حجة أصلًا غير ما ذكرنا،

[١٤] وأما من خص القاتل بالتخليد فإنهم احتجوا بقوله تعالى: ﴿وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِناً مُتَعَمِّدًا﴾ فقط وأما من قطع باسقاط الوعيد عن كل مسلم ١٥ فاحتجوا بقول الله تعالى: ﴿لَا يَصْلَاهَا إِلَّا الْأَشْقَى ۝ الَّذِي كَذَّبَ وَتَوَلَّى﴾

[١٥] قالوا: وهذه الآية مثبتة أن كل من توعده الله عز وجل على قتل أو زنا أو ربا أو غير ذلك فإنما هم الكفار خاصة لا غيرهم.

Ayrıca bunlar Allah Elçisinin (s.a.) "Her kim, "Allah'tan başka ilâh yoktur." derse, Allah ona cehennemi haram ve cenneti ise vacip kılar.", "Kalbinden gelerek samimiyetle "Allah'tan başka ilâh yoktur" diyen bir kimse, her ne kadar zina yapmış, hırsızlık yapmış ve şarap içmiş olsa da cennete girer. Ebû Zer istemese de." şeklindeki hadisleri ile delil getirdiler. Yine Allah Teâlâ'nın *"Şüphesiz, Allah'ın rahmeti iyilik edenlere çok yakındır."*[26] meâlindeki sözünü de delil getirdiler.

[16] Onlar şöyle dediler: "Allah'tan başka ilâh yoktur, Muhammed O'nun elçisidir." şeklinde diyen bir kimse güzel davranmıştır ve o muhsindir. Dolayısıyla Allah'ın rahmeti iyilik yapana yakındır. Allah her kime rahmet ederse ona azap etmez. Onlar şöyle dediler: Küfür bütün iyilikleri yok ettiği gibi, iman da bütün kötülükleri (seyyie) örter, siler. Rahmet ve af, şanı yüce Allah'a daha layıktır.

[17] Ebû Muhammed şöyle dedi: İşte bunlar, onların delil getirdikleri şeylerin tamamıdır. Bunların dışında ya da açıkladığımız hususlara dâhil olan ve bundan çıkan onların lehine bir delil olduğunu asla bilmiyorum. Tevfîk Allah'ın yardımıyladır.

[18] "Yüce Allah, dilediğini bağışlar ve dilediğine azap eder. Bazen bağışladığı bir kimseden daha az günahlı olan bir kimseye azap edebilir." şeklinde söz söyleyen kimselere gelince, bunlar yüce Allah'ın *"Şüphesiz Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz. Bunun dışında kalan (günah) ları ise dilediği kimseler için bağışlar."*[27] sözünü ve *"Allah dilediğini affeder ve dilediğini cezalandırır."*[28] meâlindeki sözünü delil getirdiler. Yine Allah Resulünün şu hadisini de delil getirdiler: *"Yüce Allah kuluna beş vakit namazı farz kıldı. Her kim bir noksanlık olmaksızın bunları yerine getirirse onun cennete gireceği hususunda Allah katında bir ahit vardır. Her kim de bunları yerine getirmezse onun için Allah katında bir ahit yoktur. Allah dilerse ona azap eder, dilerse onu bağışlar."* Onlar, zikrettiğimiz bu iki âyeti, diğer grupların ilişki kurdukları âyetlerin tamamı üzerinde hüküm verici kabul ettiler ve şöyle dediler: "Hükmün tamamı Allah'a aittir; O, hükmünden dolayı sorgulanamaz. Dolayısıyla O, dilediğini yapar." Biz, zikrettiğimiz bu durumun dışında onların lehine bir delil bilmiyoruz.

واحتجوا بقول رسول الله صلى الله عليه وسلم: ''من قال لا إله إلا الله حرم الله عليه النار وأوجب له الجنة من قال لا إله إلا الله مخلصًا من قلبه دخل الجنة وإن زنا وإن سرق وإن شرب الخمر، على رغم أنفه أبي ذر'' وقول الله عز وجل: ﴿إِنَّ رَحْمَةَ اللَّهِ قَرِيبٌ مِنَ الْمُحْسِنِينَ﴾

٥ [١٦] قالوا: ومن قال لا إله إلا الله محمد رسول الله فقد أحسن فهو محسن فرحمة الله قريب منه، ومن رحمه الله فلا يعذب وقالوا: كما أن الكفر محبط لكل حسنة، فإن الإيمان يكفر كل سيئة والرحمة والعفو أولى بالله عز وجل.

[١٧] **قال أبو محمد**: هذا كل ما احتجوا به ما نعلم لهم حجة غير هذا أصلًا أو يدخل فيما ذكرنا ولا يخرج عنه. وبالله تعالى التوفيق.

١٠ [١٨] وأما من قال: إن الله تعالى يغفر لمن يشاء، ويعذب من يشاء، وقد يعذب من هو أقل ذنوبًا ممن يغفر له فإنهم احتجوا بقول الله عز وجل: ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَن يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَٰلِكَ لِمَن يَشَاءُ﴾ وبعموم قوله تعالى: ﴿يَغْفِرُ لِمَن يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَن يَشَاءُ﴾ وبقول رسول الله صلى الله عليه وسلم: خمس صلوات كتبهن الله على العبد من جاء بهن لم ينقص من

١٥ حدودهن شيئًا كان له عند الله عهد أن يدخله الجنة، ومن لم يأت بهن لم يكن له عند الله عهد إن شاء عذبه، وإن شاء غفر له. وجعلوا الآيتين اللتين ذكرنا قاضيتين على جميع الآيات التي تعلقت بها سائر الطوائف، وقالوا لله الأمر كله لا معقب لحكمه فهو يفعل ما يشاء ما نعلم لهم حجة غير ما ذكرنا.

[19] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bunun bir benzerini kabul eden, ancak "Eğer yüce Allah onlardan birine azap ederse, tamamına azap eder; eğer onlardan birini affederse hepsini affeder." şeklinde söz söyleyen kimseye gelince, onlar Kaderiyye[29] mensubudurlar ve bu sözle "adalet" prensibine meyletmişlerdir. Onlar, bir kimseyi affedip benzer günahları olan başka bir kimseyi cezalandırmanın zulüm ve kayırma/iltimas olduğu ve yüce Allah'ın bu şekilde vasıflanamayacağı görüşündedirler.

[20] Dengeleme (muvazene) görüşünü kabul edenlere gelince, onlar da delil getirdiler ve şöyle dediler: Mu'tezile ve Havâriç mezheplerini kabul edenlerin delil olarak ileri sürdükleri va'îd âyetleri ve va'îd haberleri, va'îdi uygun görmeyenlerin delil getirdikleri af âyet ve hadisleri olmaksızın bunlarla ilişki kurulması ve anlamlandırılması câiz değildir. Aynı şekilde va'îdin olmadığına dair ileri sürülen âyetler de va'îdin varlığını gösteren âyetler olmaksızın anlaşılamaz, onlar üzerinden yorum yapılamaz. Asıl yapılması gereken şey bu âyet ve hadislerin tamamını cem' etmektir. Bunların tamamı haktır ve Allah katındandırlar. Bunların tamamı muvazene âyetleri ve şefaat hadisleriyle açıklanan mücmel âyet ve hadislerdir. Öyle ki bu muvazene âyet ve şefaat hadisleri söz konusu âyet ve haberlerin umum ifadelerini açıklamaktadır ve bunların tamamı da Allah katındandır.

[21] Onlar, yüce Allah'ın aşağıdaki âyetlerinde dile getirilenler ile böyle bir sonuca varmışlardır: *"'Eyvah bize! Bu nasıl bir kitaptır ki küçük büyük hiçbir şey bırakmadan hepsini sayıp dökmüş!' derler. Onlar bütün yaptıklarını karşılarında bulurlar. Senin Rabbin hiç kimseye zulmetmez."*[30] *"Kıyamet günü için adalet terazileri kuracağız. Öyle ki hiçbir kimseye zerre kadar zulmedilmeyecek. (Yapılan iş) bir hardal tanesi ağırlığınca da olsa, onu getirip ortaya koyacağız. Hesap görücü olarak biz yeteriz."*[31] *"Artık kim zerre ağırlığınca bir hayır işlerse, onun mükâfatını görecektir. Kim de zerre ağırlığınca bir kötülük işlerse, onun cezasını görecektir."*[32] *"Allah, sizin imanınızı boşa çıkaracak değildir."*[33] *"... Bir de bakarsın, hepsi birden toplanıp huzurumuza çıkarılmışlardır. O gün kimseye, hiç mi hiç zulmedilmez. Size ancak işlemekte olduğunuz şeylerin karşılığı verilir."*[34] *"Allah, herkese kazandığının karşılığını vermek için böyle yapar. Şüphesiz Allah, hesabı çabuk görendir."*[35] *"... Sonra herkese kazandığı amellerin karşılığı verilecek ve onlara asla haksızlık yapılmayacaktır."*[36] *"Kıyamet mutlaka gelecektir. Herkes işlediğinin karşılığını görsün diye..."*[37]

[١٩] **قال أبو محمد**: وأما من قال بمثل هذا إلا أنه قال الله تعالى إن عذب واحدًا منهم عذب الجميع، وإن عفر لواحد منهم غفر للجميع، فإنهم قدرية، جنحوا بهذا القول نحو العدل، ورأوا أن المغفرة لواحد، وتعذيب من له مثل ذنوبه جور، ومحاباة، ولا يوصف الله عز وجل بذلك.

٥ [٢٠] وأما من قال بالموازنة فإنهم احتجوا فقالوا: إن آيات الوعيد، وأخبار الوعيد، التي احتج بها من ذهب مذهب المعتزلة، والخوارج، فإنها لا يجوز أن تخص بالتعليق بها دون آيات العفو، وأحاديث العفو التي احتج بها من أسقط الوعيد، وكذلك الآيات التي احتج بها من أسقط الوعيد وهي لا يجوز التعلق بها، دون الآيات التي احتج بها من أثبت الوعيد بل الواجب جمع جميع تلك ١٠ الآيات، وتلك الأخبار، وكلها حق وكلها من عند الله، وكلها مجمل تفسيرها بآيات الموازنة، وأحاديث الشفاعة، التي هي بيان لعموم تلك إلا آياتن وتلك الأخبار، وكلها من عند الله.

[٢١] قالوا: ووجدنا الله عز وجل قد قال: ﴿يَا وَيْلَتَنَا مَالِ هَٰذَا الْكِتَابِ لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً إِلَّا أَحْصَاهَا وَوَجَدُوا مَا عَمِلُوا حَاضِرًا ۗ وَلَا يَظْلِمُ رَبُّكَ أَحَدًا﴾ ١٥ وقال تعالى: ﴿وَنَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيَامَةِ فَلَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْئًا وَإِن كَانَ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِّنْ خَرْدَلٍ﴾ الآية. وقال تعالى: ﴿فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَه ۞ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَه﴾ وقال تعالى: ﴿وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ﴾ وقال تعالى: ﴿إِذَا هُمْ جَمِيعٌ لَّدَيْنَا مُحْضَرُونَ ۞ فَالْيَوْمَ لَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْئًا﴾ الآية. أو قال تعالى: ﴿لِيَجْزِيَ اللَّهُ كُلَّ نَفْسٍ مَّا كَسَبَتْ إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ﴾ وقال تعالى: ٢٠ ﴿تُوَفَّى كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لا يُظْلَمُونَ﴾ وقال تعالى: ﴿لِتُجْزَى كُلُّ نَفْسٍ بِمَا تَسْعَى﴾

"Ve şüphesiz ki, insan için kendi çalıştığından başkası yoktur. Ve elbette ki, çalışmasını yakında görecektir. Sonra çalışmasının karşılığı kendisine tastamam verilecektir."[38] *"Şüphesiz zulmedenlere bundan başka bir azap daha var."*[39] *"... (Bu) kötülük edenleri yaptıklarıyla cezalandırması, iyilik edenleri de daha güzeliyle mükâfatlandırması için (böyle)dir."*[40] *"Orada herkes daha önce yaptığı şeyleri yoklayacak (ve kendi akıbetini öğrenecek)..."*[41] *"Şüphesiz Rabbin onların her birine, yaptıklarının karşılığını tastamam verecektir. Şüphesiz Rabbin onların yaptıklarından hakkıyla haberdardır."*[42] *"...Kendiniz için önceden ne iyilik gönderirseniz, onu Allah katında daha üstün bir iyilik ve daha büyük mükâfat olarak bulursunuz."*[43] *"İş, ne sizin kuruntunuza, ne de kitap ehlinin kuruntusuna göredir. Kim kötü bir iş yaparsa, onunla cezalandırılır. O, kendisine Allah'tan başka ne bir dost, ne de bir yardımcı bulabilir."*[44] *"...Onlar ne hayır işlerlerse karşılıksız bırakılmayacaklardır."*[45] *"Şüphesiz Allah (hiç kimseye) zerre kadar zulmetmez. (Yapılan) çok küçük bir iyilik de olsa onun sevabını kat kat arttırır ve kendi katından büyük bir mükâfat verir."*[46] *"Ben, erkek olsun, kadın olsun, sizden hiçbir çalışanın amelini zayi etmeyeceğim."*[47] *"Herkes beraberinde bir sevk edici, bir de şahitlik edici (melek) ile gelir. (Ona) "Andolsun ki sen bundan gaflette idin. Şimdi gaflet perdeni açtık; artık bugün gözün keskindir" (denir.) Beraberindeki (melek) şöyle der: "İşte bu yanımdaki hazır." (Allah, şöyle der:) "Atın cehenneme, (hakka karşı) inatçı, hayrı hep engelleyen, haddi aşan şüpheci her kâfiri!" "Allah ile beraber, başka bir ilâh edinen o kimseyi atın şiddetli azabın içine!" Arkadaşı (olan şeytan) der ki: "Ey Rabbimiz! Onu ben azdırmadım, fakat kendisi derin bir sapkınlık içinde idi." Allah, şöyle der: "Benim huzurumda çekişmeyin. Çünkü ben bu (konudaki) uyarıyı size önceden yaptım." "Benim katımda söz değiştirilmez ve ben kullara zulmedici değilim."*[48] *"İşte o vakit, kimin tartıları ağır gelmişse, Artık o, hoşnut olacağı bir hayat içinde olacaktır. Ama kimin de tartıları hafif gelirse, İşte onun anası (varacağı yer) Hâviye'dir. Sen Hâviye'nin ne olduğunu ne bileceksin? O, kızgın bir ateştir."*[49] *"Çünkü iyilikler kötülükleri giderir."*[50] *"Sizden kim dininden döner de kâfir olarak ölürse, öylelerin bütün yapıp ettikleri dünyada da, âhirette de boşa gitmiştir. Bunlar cehennemliklerdir, orada sürekli kalacaklardır."*[51] *"Kim bir iyilik yaparsa, ona on katı vardır. Kim de bir kötülük yaparsa, o da sadece o kötülüğün misliyle cezalandırılır ve onlara zulmedilmez."*[52] *"Bugün herkese kazandığının karşılığı verilir. Bugün asla zulüm yoktur."*[53] İşte bu, kıyamet günü Allah Teâlâ'nın kelâmının ifadesidir. O, gizli ve kapalı olan her şeye hükmedendir.

وقال تعالى: ﴿وَأَنْ لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى﴾ إلى قوله: ﴿الْجَزَاءَ الْأَوْفَىٰ﴾ وقال تعالى: ﴿وَإِنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا عَذَابًا دُونَ ذَلِكَ﴾ وقال تعالى: ﴿لِيَجْزِيَ الَّذِينَ أَسَاءُوا بِمَا عَمِلُوا﴾ الآية. وقال تعالى: ﴿هُنَالِكَ تَبْلُو كُلُّ نَفْسٍ مَا أَسْلَفَتْ﴾ وقال تعالى: ﴿وَإِنَّ كُلا لَمَّا لَيُوَفِّيَنَّهُمْ رَبُّكَ أَعْمَالَهُمْ﴾ وقال ٥ تعالى: ﴿وَمَا تُقَدِّمُوا لِأَنفُسِكُم مِّنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِندَ اللَّهِ﴾ الآية. وقال تعالى: ﴿ليس بأمانيكم ولا أماني أهل الكتاب من يعمل سوءا يجز به ولا يجد له﴾ الآية. وقال تعالى: ﴿وَمَا يَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَلَنْ يُكْفَرُوهُ﴾ وقال تعالى: ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ وَإِن تَكُ حَسَنَةً يُضَاعِفْهَا وَيُؤْتِ مِن لَّدُنْهُ أَجْرًا عَظِيمًا﴾ وقال تعالى: ﴿أَنِّي لَا أُضِيعُ عَمَلَ عَامِلٍ مِّنكُم مِّن ذَكَرٍ أَوْ أُنثَىٰ﴾ ١٠ وقال تعالى: ﴿وَجَاءَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَعَهَا سَائِقٌ وَشَهِيدٌ﴾ إلى قوله تعالى: ﴿قَالَ قَرِينُهُ رَبَّنَا مَا أَطْغَيْتُهُ وَلَكِنْ كَانَ فِي ضَلَالٍ بَعِيدٍ﴾ إلى قوله تعالى: ﴿وَمَا أَنَا بِظَلَّامٍ لِّلْعَبِيدِ﴾ وقال تعالى: ﴿فَأَمَّا مَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ فَهُوَ فِي عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ وَأَمَّا مَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ﴾ إلى آخر السورة. وقال تعالى: ﴿إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ﴾ وقال تعالى: ﴿وَمَن يَرْتَدِدْ مِنكُمْ عَن دِينِهِ ١٥ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُولَئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ﴾ وقال تعالى: ﴿مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ أَمْثَالِهَا وَمَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلا يُجْزَى إِلا مِثْلَهَا﴾ وقال تعالى: ﴿الْيَوْمَ تُجْزَىٰ كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ لَا ظُلْمَ الْيَوْمَ﴾ هذا نص كلامه يوم القيامة، وهو القاضي على كل مجمل.

[22] Onlar şöyle dediler: Böylece yüce Allah adalet terazilerini kuracağını, hiç kimseye hayır ve şer açısından ne bir zerre miktarı ne de bir hardal tanesi kadar zulmedilmeyeceğini açıklamıştır. Böylece günahların iyilikleri yok etmeyeceği ve büyük günahların da imanı silip götürmeyeceği hususunun doğruluğu ortaya çıkmış olur.

[23] Yüce Allah, herkesi, kazandığı, yaptığı ve gayret ettiği şeyler sebebiyle sorguya çekeceğini açıklamıştır. Kişi için ancak gayreti ve çalışması vardır. Böylece yüce Allah kötülük yapanı ameli sebebiyle ve iyilik yapanı da iyiliği sebebiyle bu şekilde hesaba çekecektir. O, insanlara amellerinin karşılığını tastamam verir, hayır ve şer de buna dâhildir. Şüphesiz yüce Allah bütün hayırlı ve bütün kötü amellerin karşılığını verir. Bütün bunlar, (büyük günah sahibinin) ebedî olarak cehennemde kalacağını kabul eden kimsenin görüşünü ve genel olarak cezalandırmanın (va‘îd) sâkıt olduğunu kabul eden kimselerin görüşünü zorunlu olarak iptal eder. Çünkü Mu‘tezile, imanın (büyük günah sebebiyle) yok olacağını ve (küçük günahları) yok edeceğini söyler. Bu, yüce Allah'ın şu sözüne aykırıdır: O, bizim imanımızı ve bizden amel eden bir kimsenin amelini zayi etmez.

[24] Onlar, iyiliğin tek bir günahla düşeceğini, yok olacağını söylediler. Halbuki Yüce Allah'ın sözü şöyledir: *"Muhakkak ki iyilikler kötülükleri giderir."*[54]

[25] Ayrıca onlar, günahların iyilikleri giderdiğini söylemişlerdir. Halbuki yüce Allah, amellerin ancak şirk ve şirk üzere ölmekle yok olacağını açıklamıştır. Nitekim yüce Allah *"Kim de bir kötülük yaparsa, o da sadece o kötülüğün misliyle cezalandırılır..."*[55] şeklinde buyurmuştur.

[26] Şayet her küçük veya büyük günah cehennemde ebedî olarak kalmayı zorunlu kılsaydı ve güzel amelleri yok etse idi, elbette her küçük ya da büyük günah küfür olur ve günahların hepsi eşit olurdu. Bu ise naslara aykırıdır. Zikrettiğimiz âyetler sebebiyle yüce Allah'ın *"Onlara korku yoktur, onlar üzülmeyeceklerdir."*[56] şeklinde haklarında buyurduğu kimselerin iyiliklerinin kötülüklerine üstün gelen kimseler olduklarını biliriz. Böylece onların ileri sürdükleri her bir günahı düşürmüştür. Yüce Allah'ın *"Kimler de kötü amel getirirse, yüzüstü ateşe atılırlar."*[57] meâlindeki sözünün büyük günahları iyiliklerine üstün gelen kimse hakkında olduğu doğrudur.

[٢٢] قالوا: فنص الله عز وجل أنه يضع الموازين القسط، وأنه لا يظلم أحدًا شيئًا، ولامثقال حبة خردل، ولا مثقال ذرة من خير، أو من شر، فصح أن السيئة لا تحبط الحسنة، وأن الإيمان لا يسقط الكبائر.

[٢٣] ونص الله تعالى أنه تجزي كل نفس بما كسبت وما عملت وما سعت وأنه ليس لأحد الا ما سعى وأنه سيجري بذلك من أساء بما عمل ومن أحسن بالحسنى، وأنه تعالى يوفي الناس أعمالهم، فدخل في ذلك الخير والشر. وأنه تعالى يجازى بكل خير عمل وبكل سوء عمل، وهذا كله يبطل قول من قال بالتخليد ضرورة، وقول من قال باسقاط الوعيد جملة، لأن المعتزلة تقول: إن الإيمان يضيع ويحبط. وهذا خلاف قول الله تعالى أنه لا يضيع ايماننا ولا عمل عامل منا.

[٢٤] وقالوا هم: إن الخير ساقط بسيئة واحدة. وقال تعالى: ﴿إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ﴾

[٢٥] فقالوا هم: إن السيئات يذهن الحسنات. وقد نص تعالى أن الأعمال لا يحبطها إلا الشرك والموت عليه. وقال تعالى: ﴿وَمَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلا يُجْزَى إِلا مِثْلَهَا﴾

[٢٦] فلو كانت كل سيئة، أو كبيرة، توجب الخلود في جهنم، وتحبط الأعمال الحسنة، لكانت كل سيئة، أو كل كبيرة كفرًا، ولتساوت السيئآت كلها، وهذا خلاف النصوص، وعلمنا بما ذكرنا أن الذين قال الله تعالى فيهم: ﴿لا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلا هُمْ يَحْزَنُونَ﴾ هم الذين رجحت حسناتهم على سيئاتهم، فسقط كل سيئة قدموها وصح أن قوله تعالى: ﴿وَمَن جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَكُبَّتْ وُجُوهُهُمْ فِي النَّارِ﴾ هو فيمن رجحت كبائرهم حسناتهم،

Cehennemde ebedî olarak kalmayı zorunlu kılan günah ise küfürdür. Çünkü naslar, günahları sınıflandırmayı getirmiştir. Nitekim yüce Allah aşağıdaki âyetlerde şöyle buyurmuştur: *"Eğer size yasaklanan (günah)ların büyüklerinden kaçınırsanız, sizin küçük günahlarınızı örteriz..."*[58] İşte bunlar, büyük günahlardan sakınmak suretiyle affedilen günahlardır. *"Bir kötülüğün karşılığı, onun gibi bir kötülüktür (ona denk bir cezadır)."*[59] *"Kim zerre ağırlığınca bir kötülük işlerse, onun cezasını görecektir."*[60]

[27] Böylece yüce Allah, cezalandırılan günahların bazılarının zerre miktarında bazılarının da bundan daha büyük olduğunu haber vermiştir. Şüphe yok ki küfür günahların en büyüğüdür. Şayet büyük günahların tamamının cezası cehennemde ebedî kalmak olsa idi, bu durumda büyük günahların tamamı küfür olur ve hepsi de eşit olurdu. Halbuki naslarda bu şekilde bildirilmemiştir.

[28] Yüce Allah'ın, katil ve diğer büyük günah sahiplerini ebedî olarak cehennem azabı ile tehdit etmesine gelince, şayet sadece bu âyetler gelmiş olsa idi onlardaki anlamı esas almak zorunda olurduk. Fakat yüce Allah, *"O ateşe, ancak yalanlayıp yüz çeviren en bedbaht kimse girer."*[61] şeklinde buyurmuştur. Yüce Allah'ın kelâmı değişmez ve tenakuz ifade etmez.

[29] Katilin ve zina edenin kâfir olmadığı hususu doğrudur. Hakkında azap tehdidi bulunan bu nevi günahları işleyen kimseler, "Müslüman kadınlarla nikâhlanmalarının mubah olması, namaz kılmakla emredilmiş olmaları ve mallarının zekâtı alınması" bakımından daha önce ifade ettiğimiz hususlar sebebiyle kâfir değillerdir. Dolayısıyla onlar öldürülmezler. Şayet böylesi bir kimse katil olmakla beraber bağışlanırsa ve başka bir müslüman kişi kalkıp onu öldürse bu kişiye kısas uygulanır. Yine o miras alabilir ve miras bırakabilir, kestiği hayvanın eti yenilir. Böylesi bir kimse kâfir olmadığına göre onun ebedî kalışının belirli bir müddet anlamında olduğu kesin olarak bilinir. Yüce Allah'ın yalan söylemeyen ve yüz çevirmeyen herkesten uzak tuttuğu ateşe girme eylemi, ancak ebedî olarak ateşe girmektir. Bunun dışındaki bir şey elbette mümkün değildir.

وإن السيئة الموجبة للخلود وهى الكفر، لأن النصوص جاءت بتقسيم السيئات. فقال تعالى: ﴿إِن تَجْتَنِبُوا كَبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ﴾ فهذه سيئات مغفورة باجتناب الكبائر. وقال تعالى: ﴿وَجَزَاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِثْلُهَا﴾ وقال تعالى: ﴿وَمَن يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ﴾

٥ [٢٧] فأخبر تعالى أن من السيئات المجازى لها ما هو مقدار ذرة، ومنها ما هو أكبر. ولا شك أن الكفر أكبر السيئات، فلو كانت كل كبيرة جزاءها الخلود، لكانت كلها ولكانت كلها سواء، وليست كذلك بالنص.

[٢٨] وأما وعيد الله بالخلود في القاتل وغيره، فلو لم يأت إلا هذه النصوص لوجب الوقوف عندها، لكنه قد قال تعالى: ﴿لَا يَصْلَاهَا إِلَّا الْأَشْقَى ۞ الَّذِي كَذَّبَ

١٠ وَتَوَلَّى﴾ وكلامه تعالى لا يختلف ولا يتناقض.

[٢٩] وقد صح أن القاتل ليس كافرًا، وإن الزاني ليس كافرًا، وأن أصحاب تلك الذنوب المتوعد عليها ليسوا كفارًا بما ذكرنا قبل من أنهم مباح لهم نكاح المسلمات، أنهم مأمورون بالصلات، وأن زكاة أموالهم مقبوضة، وأنهم لا يقتلون، وأنه أن عفى عن القاتل فقتله مسلم فإنه يقتل به، وأنه يرث، ويورث، وتؤكل

١٥ ذبيحته، فإذ ليس كافرًا فبيقين ندري أن خلوده إنما هو مقام مدة ما، وأن الصلا الذي نفاه الله تعالى عن كل من لم يكذب ولا تولى إنما هو صلى الخلود، لا يجوز البتة غير هذا.

[30] Bu şekilde âyetler/naslar telif edilebilir ve birleştirilebilir. Birisi bir beldeden bir başka beldeye elçi olarak gönderilse ve orada bir şeyden dolayı bir müddet hapsedilse, söz konusu kişi hapsedildiği bu belde halkından olmadığından dolayı orada belli bir müddet hapsedilmesi gerektiği hususu hitap konusunda bilinen şeylerdendir. Dolayısıyla cehenneme giren sonra da oradan çıkarılan bir kimsenin cehenneme girişi/atılışı sona ermiş ve tamamlanmıştır ve o cehennem ehlinden değildir. Cehennem ehli ve mutlak olarak ve genel anlamda oraya atılanlar, orada ebedî olarak kalacak olan kâfirlerdir. Sahîh hadiste bu şekilde gelmiştir. Nitekim Allah Resulü (s.a.), günahları sebebiyle cehenneme giren ve daha sonra oradan çıkarılan bir kimseyi zikretmiş ve cehennemde ebedî olarak kalacak olan kâfirleri kastederek *"Cehennem ehline gelince onlar, cehennem ehli olan kimselerdir."* şeklinde buyurmuştur.

[31] Yüce Allah, *"(Ey insanlar!) Sizden cehenneme varmayacak hiç kimse yoktur. Rabbin için bu, kesin olarak hükme bağlanmış bir iştir. Sonra Allah'a karşı gelmekten sakınanları kurtarırız da zâlimleri orada diz üstü çökmüş hâlde bırakırız."*[62] şeklinde buyurmuştur. Allah Resulü (s.a.) bu durumu sahîh haberdeki şu ifadeleri ile açıklamıştır: "... Sonra cehennemin üzerine sırat köprüsü kurulur." Böylece Kur'ân'ın açıklaması ve Allah Elçisinin (s.a.) kelâmıyla sahîh olmuştur ki insanların toplandıkları yerden cennete gidişleri cehennemin ortasından geçmek suretiyle olacak ve Allah, dostlarını cehennemin hararetinden kurtaracaktır. Ki onlar da büyük günahları olmayan ya da büyük günahlarına tövbe eden kimselerdir. Bunların iyilikleri kötülüklerine baskın gelmiş ya da büyük ve küçük günahları iyiliklerine denk gelmiştir. Yüce Allah, büyük ve küçük günahları iyiliklerine üstün gelen kimseleri arındırır ve imanları sebebiyle onları cehennemden çıkarıp cennetine sokar. Kâfirleri de cehennemde ebedî olarak bırakmak suretiyle mahveder. Nitekim yüce Allah, *"Bir de Allah, iman edenleri arındırmak ve küfre sapanları mahvetmek için böyle yapar."*[63] şeklinde buyurmuştur.

[٣٠] وبهذا تتألف النصوص وتتفق ومن المعهود في المخاطبة أن من وفد من بلد إلى بلدفحبس فيه لأمر أوجب احتباسه فيه مدة ما، فإنه ليس من أهل ذلك البلد الذي حبس فيه، فمن دخل في النار ثم أخرج منها فقد انقضى عنه صلبها، فليس من أهلها، وأهل صليها على الإطلاق، والجملة هم الكفار المخلدون فيها ٥ أبدًا فهكذا جاء في الحديث الصحيح فقد ذكر عليه السلام فيه من يدخل النار بذنوبه ثم يخرج منها ثم قال صلى الله عليه وسلم وأما أهل النار الذين هم أهلها يعني الكفار المخلدين فيها.

[٣١] وقد قال عز وجل: ﴿وَإِن مِّنكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا كَانَ عَلَىٰ رَبِّكَ حَتْمًا مَّقْضِيًّا ۝ ثُمَّ نُنَجِّي الَّذِينَ اتَّقَوا وَّنَذَرُ الظَّالِمِينَ فِيهَا جِثِيًّا﴾ فقد بين عليه السلام ذلك بقوله ١٠ في الخبر الصحيح ثم يضرب الصراط بين ظهراني جهنم فبالقرآن وكلام رسول الله صلى الله عليه وسلم صح أن ممر الناس من محشرهم إلى الجنة إنما هو بخوضهم وسط جهنم وينجي الله أولياءه من حرها وهم الذين لا كبائر لهم أو لهم كبائر تابوا عنها ورجحب حسناوتهم بكبائرهم أو تساوت كبائرهم وسيئاتهم بحسناتهم وأنه تعالى يمحص من رجحت كبائره وسيئاته بحسناته ثم يخرجهم ١٥ عنها إلى الجنة بإيمانهم ويمحق الكفار بتخليدهم في النار كما قال تعالى: ﴿وَلِيُمَحِّصَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَيَمْحَقَ الْكَافِرِينَ﴾

[32] Bunlara ilaveten, günahkârların ebedî olarak cehennemde kaldığını kabul eden kimseler, her bir va'îd âyeti ve haberiyle bağlantı kurmuştur. Bu âyetlerle delil getirenler, bunlara muhalefet edenlerin başında gelmektedir. Çünkü onlar, "söz konusu büyük günahları işleyen, sonra da tövbe eden kimselerden va'îdin düştüğünü" söylerler. Böylece söz konusu âyetlerin zâhirini terk etmiş olurlar.

[33] Eğer onlar, "Biz bunu gerekli kılan başka âyetler sebebiyle söyledik." derlerse, onlara şöyle denilir: Evet, biz de başka âyetler sebebiyle böyle yaptık. Onlar da muvazene âyetleridir. Şüphesiz yüce Allah, ister hayır isterse şer olsun -aralarında bir fark yoktur- amel eden bir kimsenin amelini boşa çıkarmaz. Va'îd âyetlerinin tamamının kâfirler hakkında geldiğini söyleyerek genel anlamda va'îd âyetlerini hükümsüz kılan bir kimseye bu görüşün bâtıl olduğu söylenir. Çünkü Kur'ân'ın va'îd ile alakalı baştan sona açıklamaları, kesin olarak ancak mü'minlerle alakalıdır. Yüce Allah'ın *"O gün onlardan her kim sırtını dönerse…."*[64] sözündeki açıklaması bununla alakalıdır. Bu ifadenin kâfir hakkında olması asla mümkün değildir. Böylece ebedî cehennemde kalmayı kabul edenin ve va'îdin sâkıt olduğunu söyleyenin görüşü hükümsüz kalmıştır. Geriye, affetmenin ve cezalandırmanın mümkün olmasını güzel kabul eden kimsenin görüşü kalmıştır.

[34] Ebû Muhammed şöyle dedi: Biz, bu görüşü mücmel/kapalı bulduk. Muvazene âyetleri onu açıklamıştır. Onların bu konuyla alaka kurdukları *"Şüphesiz Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz. Bunun dışında kalan (günah)ları ise dilediği kimseler için bağışlar."*[65] meâlindeki âyet, zâhiri ve umûmîliği üzere haktır. Onların kabul ettiği şekilde bunu diğer âyetler tefsir etmiştir. Çünkü yüce Allah'ın kendisine şirk koşan bir kimseyi şirkinden tövbe etmesinden dolayı affedeceği hususunda şüphesiz bir ihtilaf yoktur. Yüce Allah'ın *"… Bunun dışında kalan (günah)ları ise dilediği kimseler için bağışlar."*[66] meâlindeki sözü böyledir.

[35] Bunların tamamı haktır. Ancak yüce Allah kendilerini bağışlamayı dilediklerinin kimler olduğunu açıklamıştır. Böylece eğer Allah'ın beyanına dönüp varırsanız, o haktır. Eğer diretirseniz, ancak icmal üzere sebat gerekir. Öyleyse bize yüce Allah'ın aşağıdaki sözlerinden haber veriniz?

[٣٢] وأيضًا فإن كل آية وعيد وخبر وعيد تعلق به من قال بتخليد المذنبين فإن المحتجين بتلك النصوص هم أول مخالف لها لأنهم يقولون إن من يأتى بتلك الكبائر ثم تاب سقط عنه الوعيد فقد تركوا ظاهر تلك النصوص.

[٣٣] فإن قالوا إنما قلنا ذلك بنصوص أخر أوجبت ذلك قيل لهم نعم وكذلك فعلنا بنصوص أخر وهي آيات الموازنة وأنه تعالى لا يضيع عمل عامل من خير أو شر ولا فرق ويقال لمن أسقط آيات الوعيد جملة وقال إنها كلها إنما جاءت في الكفار أن هذا باطل لأن نص القرآن بالوعيد على الفار من الزحف ليس إلا على المؤمن بيقين بنص الآية في قوله تعالى: ﴿وَمَن يُوَلِّهِمْ يَوْمَئِذٍ دُبُرَهُ﴾ ولا يمكن أن يكون هذا في كافر أصلًا فسقط قول من قال بالتخليد وقول من قال باسقاط الوعيد ولم يبق الإ قول من أجمل جواز المغفرة وجوز العقاب.

[٣٤] **قال أبو محمد**: فوجدنا هذا القول مجملًا قد فسرته آيات الموازنة وقوله تعالى الذي تعلقوا به: ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَن يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَٰلِكَ لِمَن يَشَاءُ﴾ حق على ظاهرها وعلى عمومها وقد فسرتها بإقرارهم آيات أخر لأنه لا يختلف في أن الله تعالى يغفر أن يشرك به لمن تاب من الشرك بلا شك وكذلك قوله تعالى ﴿وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَٰلِكَ لِمَن يَشَاءُ﴾

[٣٥] فهذا كله حق إلا أنه قد بين من هم الذين شاء أن يغفر لهم فإن صرتم إلى بيان الله تعالى فهو الحق وأن أبيتم إلا الثبات على الأجمال فأخبرونا عن قول الله تعالى:

"De ki: 'Ey kendilerinin aleyhine aşırı giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Şüphesiz Allah, bütün günahları affeder...' "[67], *"Siz de O'nun yarattıklarından bir beşersiniz. (Allah) dilediğini bağışlar, dilediğine azap eder."*[68]

[36] Acaba sizler bu kapsayıcılığı kabul eder misiniz? Onun günahlardan bir günah olan küfrü bağışlamasını mümkün görür müsünüz yoksa görmez misiniz? Yüce Allah'ın kıyamet gününde Îsâ'nın (s.a.) kendisine söyleyecekleri konusunda ondan hikâye ederek buyurdukları hakkında bize haber veriniz?

[37] *"Ey Meryem oğlu Îsâ! Sen mi insanlara, Allah'ı bırakarak beni ve anamı iki ilâh edinin, dedin?" Îsâ da şöyle diyecek: "Seni bütün eksikliklerden uzak tutarım. Hakkım olmayan bir şeyi söylemem, benim için söz konusu olamaz. Eğer ben onu söylemiş olsaydım, elbette sen bunu bilirdin. Sen benim içimde olanı bilirsin, ama ben sende olanı bilemem. Şüphesiz ki yalnızca sen gaybları hakkıyla bilensin. Ben onlara, sadece bana emrettiğin şeyi söyledim: Benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin (dedim.) Aralarında bulunduğum sürece onlara şahit (ve örnek) idim. Ama beni içlerinden aldığında, artık üzerlerine gözetleyici yalnız sen oldun. Sen, her şeye hakkıyla şahitsin. Eğer onlara azap edersen, şüphe yok ki onlar senin kullarındır. Eğer onları bağışlarsan, yine şüphe yok ki sen mutlak güç sahibisin, hüküm ve hikmet sahibisin. Allah, şöyle diyecek: "Bugün, doğrulara, doğruluklarının yarar sağlayacağı gündür." Onlara içinden ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetler vardır.."*[69]

[38] Îsâ'yı ve annesini, Allah'tan başka iki ilâh edinen hıristiyanların, Allah'ın bu sözündeki doğruluğundan dolayı, onların bağışlanması ya da cezalandırılmaları arasında tercih yapma açısından onların bağışlanması imkân dâhilinde midir? Yine yüce Allah'ın *"Azabım var ya, dilediğim kimseyi ona uğratırım. Rahmetim ise her şeyi kapsamıştır. Onu, bana karşı gelmekten sakınanlara, zekâtı verenlere ve âyetlerimize inananlara yazacağım."*[70] sözü hakkında bize haber veriniz?

[39] "Bağışlama (mağfiret), küfre düşen ve kâfir olarak ölen bir kimse için elbette söz konusu olmaz." şeklindeki görüş onların görüşlerindendir. Yüce Allah'ın *"Şüphesiz O, kendisine şirk koşulmasını affetmez. Bunun dışındakileri dilediği kimselerden affedebilir."*[71] sözü sebebiyle onlar bu kapsamdan ve bu genellemeden çıkmışlardır.

﴿يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِن رَّحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا﴾ وقوله تعالى: ﴿بَلْ أَنتُم بَشَرٌ مِّمَّنْ خَلَقَ يَغْفِرُ لِمَن يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَن يَشَاءُ﴾

[٣٦] أترون أن هذا العموم تقولون به فتجيزون أنه يغفر الكفر لأنه ذنب من الذنوب أم لا وأخبرونا عن قول الله عز وجل حاكيًا عن عيسى عليه السلام أنه يقول له تعالى يوم القيامة:

[٣٧] ﴿يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ أَأَنتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِي وَأُمِّيَ إِلَٰهَيْنِ مِن دُونِ اللَّهِ قَالَ سُبْحَانَكَ مَا يَكُونُ لِي أَنْ أَقُولَ مَا لَيْسَ لِي بِحَقٍّ إِن كُنتُ قُلْتُهُ فَقَدْ عَلِمْتَهُ تَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِي وَلَا أَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِكَ﴾ إلى قوله: ﴿وَأَنْتَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ﴾ إلى قوله: ﴿تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الأَنْهَارُ﴾

[٣٨] أيدخل النصارى الذين اتخذوا عيسى وأمه إلهين من دون الله تعالى في جواز المغفرة لهم لصدق قول الله تعالى في هذا القول من التخيير بين المغفرة لهم أو تعذينهم وأخبرونا عن قوله تعالى: ﴿قَالَ عَذَابِي أُصِيبُ بِهِ مَنْ أَشَاءُ وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ فَسَأَكْتُبُهَا لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ﴾

[٣٩] فمن قولهم إن المغفرة لا تكون البتة لمن كفر ومات كافرًا وأنهم خارجون من هذا العموم ومن هذه الجملة بقوله تعالى: ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَن يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَٰلِكَ لِمَن يَشَاءُ﴾

[40] Onlara şöyle denilir: Yüce Allah'ın *"..Bunun dışındakileri dilediği kimselerden affedebilir."*[72] meâlindeki sözünü, *"İşte o vakit, kimin tartıları ağır gelmişse, artık o, hoşnut olacağı bir hayat içinde olacaktır. Ama kimin de tartıları hafif gelirse, işte onun anası (varacağı yer) Hâviye'dir."*[73]; *"Ancak yaptıklarınızın karşılığını görüyorsunuz"*[74] ve *"Bugün herkese kazandığının karşılığı verilir."*[75] meâlindeki sözleriyle tahsis etmediğiniz halde, niçin bu genellemeyi bu âyetle tahsis ettiniz? Halbuki bu âyetlerde herhangi bir nesih de söz konusu değildir.

[41] Eğer onlar, "Evet, ancak yüce Allah'ın onların bağışlanmasını dilemesi hariç." derlerse, onlara şöyle denilir: Yüce Allah, kıyamet günü herkese kazandıklarının karşılığının verileceğini haber vermek suretiyle bunu dilemeyeceğini bildirmiştir. Bunların arasında bir fark yoktur.

[42] Ebû Muhammed şöyle dedi: "Hz. Peygamber (s.a.) haber vermiştir ki, bir adam sadakası, namazı ve orucu olduğu halde kıyamet günü gelir, fakat o şunun kanını akıtmış ve buna sövmüştür. Bu sebeple iyiliklerinin tamamı alınır ve onlara karşılık olarak verilir. Geride kendisine ait bir hasenat kalmayınca onların günahları da onun üzerine yüklenir ve cehenneme atılır."

[43] Aynı şekilde Hz. Peygamber (s.a.), cehennemden çıkarılan ve temizlenip saflaştırıldıktan sonra cennete sokulan bir topluluktan haber vermiştir. Allah Elçisi (s.a.), bunu, kalbinde bir arpa miktarı iyilik bulunan bir kimse, sonra kalbinde bir buğday tanesi hayır olan bir kimse, sonra bir hardal tanesi kadar hayır olan kimse, sonra kalbinde bir zerre miktarı iyilik bulunan kimse, sonra bundan daha az, daha az... hayır bulunan bir kimse cehennemden çıkar. Sonra da İslâm'a inanmaktan başka asla bir hayır işlememiş kimsenin cehennemden çıkacağını açıklamıştır.[76] Genel anlam ifade eden nasları açıklayan bütün bu naslar üzerinde durmak gerekir.

[44] Sonra onlara şöyle denilir: Küçük günahların (lemem) dışında asla kötülük işlemeyen ve kötülüğe niyet ettiği halde onu yapmayan bir kimsenin durumunu bize haber veriniz? Böylesi bir kimsenin, yüce Allah'ın *"..ancak küçük günahlar hariç (lemem)"*[77] meâlindeki sözü ve Hz. Peygamber'in (s.a.) "Yüce Allah, dile getirmedikleri ve yapmadıkları müddetçe, içlerinden geçirdikleri şeylerden dolayı ümmetimi sorumlu tutmaz, hesaba çekmez."[78] anlamındaki hadisi sebebiyle genel olarak affedildiği hususu Ehl-i hakkın görüşündendir.

[٤٠] قيل لهم ولم خصصتم هذه الجملة بهذا النص ولم تخصوا قوله تعالى: ﴿وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَٰلِكَ لِمَن يَشَاءُ﴾ بقوله: ﴿فَأَمَّا مَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ فَهُوَ فِي عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ وَأَمَّا مَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ فَأُمُّهُ هَاوِيَةٌ﴾ وبقوله تعالى: ﴿هَلْ تُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ﴾ وبقوله تعالى: ﴿الْيَوْمَ تُجْزَىٰ كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ﴾ وهذا خبر لا نسخ فيه. ٥

[٤١] فإن قالوا نعم إلا أن يشاء أن يغفر لهم قيل لهم قد أخبر الله تعالى أنه لا يشاء ذلك بإخباره تعالى أنه في ذلك اليوم يجزي كل نفس ما كسبت ولا فرق.

[٤٢] **قال أبو محمد**: وقد أخبر النبي صلى الله عليه وسلم أن الرجل يأتى يوم القيامة وله صدقة وصيام وصلاة فيوجد قد سفك دم هذا وشتم هذا فتؤخذ حسناته كلها فيقتص لهم منها فإذا لم يبق له حسنة قذف من سيآتهم عليه ورمى في النار. ١٠

[٤٣] وهكذا أخبر عليه السلام في قوم يخرجون من النار حتى إذا نقوا وهذبوا أدخلوا الجنة وقد بين عليه السلام ذلك بأنه يخرج من النار من في قلبه مثقال حبة شعير من خير ثم من في قلبه مثقال برة من خير ثم من في قلبه مثقال حبة من خردل ثم من في قلبه مثقال ذرة إلى أدنى أدنى أدنى من ذلك ثم من لم يعمل خيرًا قط لال شهادة الإسلام فوجب الوقوف عند هذه النصوص كلها المفسرة للنص المجمل. ١٥

[٤٤] ثم يقال أخبرونا عمن لم يعمل شرًا قط إلا اللمم ومن هم بالشر فلم يفعله فمن قول أهل الحق أنه مغفور له جملة بقوله تعالى: ﴿ إِلَّا اللَّمَمَ ﴾ وبقول رسول الله صلى الله عليه وسلم إن الله تجاوز لأمتي عما حدثت به أنفسها ما لم تخرجه بقول أو عمل. ٢٠

[45] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu, pek çok kısımlara ayrılır. Bunlardan biri; bir kimse herhangi bir kötülüğü yapmaya niyet etse, sonra da yüce Allah'ı tercih ederek onu terk etse, bu ona bir hasene/iyilik olarak yazılır. Şayet bunu tercih ederek değil de başaramayarak terk ederse, bu durumda ona -yüce Allah'tan bir lütuf olarak- ne hasene ne de seyyie yazılır. Şayet niyet ettiği bu kötülüğü işlerse, ona bir seyyie yazılır. Şayet kişi bir iyilik yapmaya niyet etse ve onu yapamasa, bu durumda ona bir hasene yazılır. Eğer bunu yaparsa bu durumda ona on hasene yazılır. Bunların tamamı Allah Resulünün (s.a.) açıklamasıdır.

[46] Bu durumu reddedenlerden birisi ile tartışmıştım. O, kötülüğe niyet etmenin onda ısrar etmek olduğu görüşünü dile getirmişti. Ona şöyle dedim: "Bu yanlıştır. Çünkü ısrar, bir şeyi yapmaya yönelik niyetin devamından sonra kişinin yaptığı şeye devam etmesi suretiyle olur. Henüz yapmadığı bir şeye niyet eden bir kimseye gelince bu ısrar değildir. Nitekim yüce Allah, '*... Onlar yaptıklarında bile bile ısrar etmezler.*'[79] diye buyurmuştur."

[47] Sonra onlara, büyük günahlar hariç, küçük günahları pek çok sefer işleyen, büyük günahları asla işlemeyen ve bu hal üzere ölen bir kimsenin durumunu sorarız. Onlar, yüce Allah'ın küçük günahlar işleyen kimselere azap etmesini mümkün görürler mi? Yoksa onlar, söz konusu kişinin kesin olarak affedildiğini söylerler mi? Eğer onlar, "Şüphesiz küçük günahlar, Allah tarafından kesin olarak bağışlanmıştır." derlerse, doğru söylemiş ve yüce Allah'ın *"... Bunun dışında kalan (günah)ları ise dilediği kimseler için bağışlar."*[80] sözünü tahsis etmiş olurlar. Bu âyetin genele hitap eden yorumunu ise terk etmişlerdir. Başka bir âyet vesilesi ile bunu tahsis eden bir kimseye karşı da bunu inkâr edemezler.

[48] Eğer onlar, "Yüce Allah'ın onlara bundan dolayı azap etmesi câizdir." derlerse, bu durumda yüce Allah'ın *"Eğer size yasaklanan (günah)ların büyüklerinden kaçınırsanız, sizin küçük günahlarınızı örteriz ve sizi güzel bir yere koyarız."*[81] meâlindeki sözü sebebiyle Allah onları yalanlamıştır. Biz, yüce Allah'ın tekzip etmesinden O'na sığınırız.

[٤٥] **قال أبومحمد**: وهذا ينقسم أقسامًا أحدها من هم بسيئة أي شئ كانت من السيئآت ثم تركها مختار لله تعالى فهذا تكتب له حسنة فإن تركها مغلوبًا لا مختارًا لم تكتب له حسنة ولا سيئة تفضلًا من الله عز وجل ولو عملها كتبت له سيئة واحدة ولو هم بحسنة ولم يعملها كتبت له حسنة واحدة وإن عملها كتبت له عشر حسنات وهذا كله نص رسول الله صلى الله عليه وسلم.

[٤٦] وقد ناظرت بعض المنكرين لهذا فذهب إلى أن الهم بالسيئة إصرار عليها فقلت له هذا خطأ لأن الإصرار لا يكون إلا على ما قد فعله المرء بعد تماد عليه أن يفعله وأما من هم بما لم يفعل بعد فليس إصرارًا قال الله تعالى: ﴿وَلَمْ يُصِرُّوا عَلَىٰ مَا فَعَلُوا وَهُمْ يَعْلَمُونَ﴾

[٤٧] ثم نسألهم عمن عمل بالسيئات حاشا الكبائر عددًا عظيمًا ولم يأت كبيرة قط ومات على ذلك أيجزون أن يعذبه الله تعالى على ما عمل من السيئات أم يقولون إنها مغفورة له ولا بد فإن قالوا أنها مغفورة ولابد صدقوا وكانوا قد خصوا قوله تعالى ﴿وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَٰلِكَ لِمَن يَشَاءُ﴾ وتركوا حمل هذه الآية على عمومها فلا ينكروا ذلك على من خصها أيضًا بنص آخر

[٤٨] وإن قالوا بل جائز أن يعذبهم الله تعالى على ذلك أكذبهم الله تعالى بقوله: ﴿إِن تَجْتَنِبُوا كَبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَنُدْخِلْكُم مُّدْخَلًا كَرِيمًا﴾ ونعوذ بالله من تكذيب الله عز وجل.

[49] Sonra onlara, büyük günah işleyen ve bu hal üzere ölen bir kimsenin durumunu sorarız. Halbuki bu kimse güzel amel işlemiş ve muvazene sırasında iyilikleri büyük günahlarına üstün gelmişti. Yüce Allah'ın bu kimseye söz konusu büyük günahları işlemesi sebebiyle azap etmesi câiz midir? Yoksa bu kişi affedilmiş ve günahları sâkıt olmuş mudur? Eğer onlar, "Söz konusu büyük günahlar affedilmiş ve ondan düşmüşlerdir." derlerse, doğru söylemiş ve yüce Allah'ın *"... Bunun dışında kalan (günah) ları ise dilediği kimseler için bağışlar."*[82] sözünü genel anlamda yorumlamış olurlar ve bu kimseleri dilediği kimselerden ve bağışladığı kimselerden kılmışlardır. Eğer onlar, "Bilakis yüce Allah'ın onları cezalandırması câizdir." derlerse, bu durumda yüce Allah onları, *"İşte o vakit, kimin tartıları ağır gelmişse, artık o, hoşnut olacağı bir hayat içinde olacaktır."*[83] ve *"Çünkü iyilikler kötülükleri giderir."*[84] sözü sebebiyle yalanlamıştır.

[50] Ebû Muhammed şöyle dedi: İyilikleri ile büyük günahları denk gelen bir kimse hakkındaki görüş de böyledir. Onlar A'raf ehli olup asla azap görmezler. Bu dört tabakaya mensup kimselerin, yüce Allah'ın kendilerini affetmeyi dilediği kimseler oldukları hususu kesin olarak doğrudur. Böylece geriye yüce Allah'ın affetmeyi dilemediği kimseler kalmıştır. Söz konusu tabakalardan geriye kalan sadece muvazenede büyük günahları iyiliklerine üstün gelen kimselerdir. Onlar, günahları miktarınca cezalandırılan kimselerdir, sonra şefaat ve yüce Allah'ın merhameti ile cehennemden çıkarılacaklardır.

[51] Onlar, "Bunlardan yüce Allah'ın bağışlayacağı ve cezalandıracağı kimseler vardır." dediler. Onlara şöyle deriz: Size göre bunu açıklayan herhangi bir nas var mıdır? Onlar, asla buna bir cevap bulamazlar. Böylece onların bu konudaki hükmünün delilsiz olduğu ve ilişki kurdukları âyetlerin ve haberlerin tamamına muhalefet ettikleri ortaya çıkmıştır. Onlar, bunun umûmî olmadığını, bilakis husûsî olduğunu kabul ederler. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Şüphesiz Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz. Bunun dışında kalan (günah)ları ise dilediği kimseler için bağışlar."*[85]

[٤٩] ثم نسألهم عمن عمل من الكبائر ومات عليها وعمل حسنات رجحت بكبائره عند الموازنة أيجوز أن يعذبه الله تعالى بما عمل من تلك الكبائر أم هي مغفورة له ساقطة عنه فإن قالوا بل هي مغفورة وساقطة عنه صدقوا أو كانوا قد خصوا عموم قوله تعالى: ﴿وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَٰلِكَ لِمَن يَشَاءُ﴾ وجعلوا هؤلاء ممن شاء ولا بد أن يغفر لهم وإن قالوا بل جائز أن يعذبهم أكذبهم الله تعالى بقوله: ﴿فَأَمَّا مَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ فَهُوَ فِي عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ﴾ وبقوله: ﴿إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ﴾.

[٥٠] **قال أبو محمد:** وكذلك القول فيمن تساوت حسناته وكبائره وهم أهل الأعراف فلا يعذبون أصلًا فقد صح يقينًا أن هؤلاء الطبقات الأربع هم الذين شاء الله تعالى أن يغفر لهم بلا شك فبقي الذين لم يشاء الله تعالى أن يغفر لهم ولم يبق من الطبقات أحد إلا من رجحت كبائره في الموازنة على حسناته فهم الذين يجاوزون بقدر ذنوبهم ثم يخرجون من النار بالشفاعة وبرحمة الله عز وجل.

[٥١] فقالوا من هؤلاء من يغفر الله تعالى ومنهم من يعذبه قلنا لهم أعندكم بهذا البيان نص وهم لا يجدونه أبدًا فظهر تحكمهم بلا برهان وخلافهم لجميع الآيات التي تعلقوا بها فإنهم مقرون على أنها ليست على عمومها بل هي مخصوصة لأن الله تعالى قال إن الله لا يغفر أن يشرك به ويغفر ما دون ذلك لمن يشاء.

[52] Yüce Allah'ın iman eden bir kimsenin (önceki) şirk günahını bağışladığı hususunda tartışma yoktur. Böylece söz konusu âyetin, diğer âyet ve haberler tarafından açıklanan bir mücmel (kapalı ifade) olduğu ortaya çıkmıştır. Ubade[86] hadisi de böyledir: "Yüce Allah, kullarına, beş vakit namaz kılmayı farz kılmıştır. Her kim bir noksanlık olmasızın bunları yerine getirirse, o kimse hakkında Allah katında onu cennete sokacağına dair bir ahit vardır. Bunları yerine getirmeyen bir kimse için ise Allah katında bir ahit yoktur. Allah dilerse onu affeder, dilerse ona azap eder."[87]

[53] Onlar, -öldürme, zina etme ve hırsızlık yapma hariç-, namazın sınırlarından herhangi bir şey eksiltmeksizin namaz ibadetini yerine getiren kimseye yüce Allah'ın bazen azap edeceği hususunda ittifak etmişlerdir. Onlar şöyle derler: Eğer bunları yerine getirmese idi, ebedî olarak azap görmezdi. Bilakis o, cezalandırılır sonra da cehennemden çıkarılırdı.

[54] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu, onların bu haberin zâhirini terk etmeleridir.

[55] Ebû Muhammed şöyle dedi: Yüce Allah'ın *"İşte o vakit, kimin tartıları ağır gelmişse, artık o, hoşnut olacağı bir hayat içinde olacaktır."*[88] sözü ile *"Ama kimin de tartıları hafif gelirse, İşte onun anası (varacağı yer) Hâviye'dir."*[89] arasında bir fark yoktur. Her ikisi de haberdir. Bunlardan birinin iptal edilmesi câiz olursa diğerininki de câiz olur. Böylesi bir görüşten Allah'a sığınırız. Aynı şekilde yüce Allah "*Benim huzurumda çekişmeyin. Çünkü ben bu (konudaki) uyarıyı size önceden yaptım. Benim katımda söz değiştirilmez ve ben kullara zulmedici değilim.*"[90] meâlindeki sözü sebebiyle bu görüşten menetmiştir.

[56] Biz de şöyle deriz: Yüce Allah, dilediği kimseye azap eder, dilediği kimseye merhamet eder ve dilediği kimsenin, şirkin dışındaki günahlarını bağışlar. Herkes yüce Allah'ın meşietine dâhildir. Ancak biz şöyle deriz: Şüphesiz yüce Allah, kendisini bağışladığı ve azap ettiği kimseleri açıklamıştır. Mizan (mevazin), denge (muvazene) ve şefaat haktır. Tevfîk Allah'ın yardımıyladır.

[٥٢] ولا خلاف في أنه تعالى يغفر الشرك لمن آمن فصح أنها مجملة تفسرها سائر الآيات والأخبار وكذلك حديث عبادة خمس صلوات كتبهن الله تعالى على العباد من جاء بهن لم ينقص من حدودهن شيئًا كان له الله عهد أن يدخله الجنة ومن لم يأت بهن فليس له عند الله عهد إن شاء غفر له وإن شاء عذبه.

[٥٣] فإنهم متفقون على أن من جاء بهن لم ينتقص من حدودهن شيئًا إلا أنه قتل وزنى وسرق فإنه قد يعذب ويقولون إن لم يأت بهن فإنه لا يعذب على التأبيد بل يعذب ثم يخرج عن النار.

[٥٤] **قال أبو محمد**: هذا ترك منهم أيضًا لظاهر هذا الخبر.

[٥٥] **قال أبو محمد**: ولا فرق بين قول الله تعالى: ﴿فَأَمَّا مَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ فَهُوَ فِي عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ﴾ وبين قوله: ﴿وَأَمَّا مَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ ۞ فَأُمُّهُ هَاوِيَةٌ﴾ كلاهما خبر، إن جاز إبطال أحدهما، جاز إبطال الآخر. ومعاذ الله من هذا القول، وكذلك قد منع الله تعالى من هذا القول، بقوله تعالى: ﴿لَا تَخْتَصِمُوا لَدَيَّ وَقَدْ قَدَّمْتُ إِلَيْكُم بِالْوَعِيدِ ۞ مَا يُبَدَّلُ الْقَوْلُ لَدَيَّ وَمَا أَنَا بِظَلَّامٍ لِّلْعَبِيدِ﴾

[٥٦] ونحن نقول إن الله تعالى يعذب من يشاء ويرحم من يشاء وأنه تعالى يغفر ما دون الشرك لمن يشاء وأن كل أحد فهو في مشيئة الله تعالى إلا أننا نقول: إنه تعالى قد بين من يغفر لهم، ومن يعذب، وأن الموازين حق، الموازنة حق، الشفاعة حق، وبالله تعالى التوفيق.

[57] Bize Muhammed b. Said b. Beyan hadis olarak rivayet etti. Ona, Ahmed b. Abdunnasîr; ona, Kâsım b. Asbağ; ona Muhammed b. Abdusselam el-Heşenî; ona Muhammed b. Müsennâ; ona Veki' b. el-Cerrah; ona Süfyan es-Sevrî, Halid el-Huzâi'den, o da Mücahid'den, o da İbn Abbâs'tan yüce Allah'ın *"Şüphesiz biz onlara (azaptan) paylarını eksiksiz olarak tastamam vereceğiz."*[91] sözü hakkında Allah Resulünün (s.a.) "Burada hayır ve şer açısından vaat olundukları şeydir." dediğini rivayet etmişlerdir. İşte bu, görüşümüzün açıklamasıdır.

[58] Bir topluluk, Araplar nazarında, va'îde (uyarmaya, azap ile tehdit etmeye) muhalefet etmenin güzel olduğunu iddia etmiş ve şöyle bir şiir inşat etmişlerdir: "Her ne kadar ben onu tehdit edip gözünü korkutmuş isem de; şüphesiz va'îdimden (cezalandırma sözümden) vazgeçtim ve vaadimi yerine getirdim."

[59] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu şiirin bir değeri yoktur; söz konusu şair kâfir ve ahmak bir çömezin övünmesini yüce Allah'a karşı bir delil göstermiştir. Halbuki Araplar zulümle övünürler. Nitekim er-Râciz[92] şöyle demiştir:

"Hâşim b. Hermele, babasını diriltti,

Sen, kralların çevrelerindeki insanları eleyip dağıttıklarını görürsün,

Bazan krallar günahkârı ve günahı olmayanı da öldürürler."

[60] Araplar, vaadine muhalefet eden bir kimseyi yalancı kabul ederler. Nitekim Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ'nın[93] inşat ettiği bir şiirde şöyle demiştir:

"Rabahoğullarının ardından beni mi tehdit ediyorsun?

Kıymeti yok yalan tehditlerin, ellerin bana erişmez zaten..."

[61] Eğer onlar, "Şirk uyarısını, muvazene ile tahsis edin." derlerse, bunun câiz olmadığını söyleriz. Çünkü Allah Teâlâ bundan men etmiş ve *"Sizden kim dininden döner de kâfir olarak ölürse, öylelerin bütün amelleri boşa gitmiştir."*[94] diye buyurmuştur. Dolayısıyla her kimin ameli boşa gitmiş ise, onun hiçbir hayrı yoktur.

[٥٧] حدثنا محمد بن سعيد بن بيان، حدثنا أحمد بن عبد النصير، حدثنا قاسم بن أصبغ، حدثنا محمد بن عبد السلام الخشني، حدثنا محمد بن المثنى، حدثنا وكيع بن الجراح، حدثنا سفيان الثوري، عن خالد الحذاء، عن مجاهد، عن ابن عباس، في قول الله تعالى: ﴿وَإِنَّا لَمُوَفُّوهُمْ نَصِيبَهُمْ غَيْرَ مَنقُوصٍ﴾ قال ما وعدوا فيه من خير وشر، وهذا هو نص قولنا.

[٥٨] وقد ادعى قوم أن خلاف الوعيد حسن عند العرب، وأنشدوا وإني وإن واعدته وأوعدته لمخلف ميعادي ومنجزه موعدى.

[٥٩] **قال أبو محمد**: وهذا لا شيء، قد جعل فخر صبي أحمق كافر حجة على الله تعالى والعرب تفخر بالظلم قال الراجز:

أحيا أباه هاشمُ بن حَرْمَلَة

يرى الملوكُ حولَه مغربلة.

يقتُل ذا الذَنْبِ، ومن لا ذَنْبَ له.

[٦٠] وقد جعلت العرب مخلف الوعد كاذبًا. قال الشاعر أنشده أبو عبيدة معمر بن المثنى:

أَتُوعِدُني وَرَاءَ بَني رَبَاحٍ كَذَبْتَ لَتَقْصُرَنَّ يَدَاكَ دوني.

فإن قالوا: خصوا وعيد الشرك بالموازنة.

[٦١] قلنا: لا يجوز، لأن الله تعالى منع ذلك، قال تعالى: ﴿وَمَن يَرْتَدِدْ مِنكُمْ عَن دِينِهِ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُولَٰئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ﴾ فمن حبط عمله فلا خير له.

[62] Ebû Muhammed şöyle demiştir: Cehennemlikler, cehennem azabı konusunda derecelere ayrılmışlardır. Onların içinde en az azap göreni Ebû Tâlib'tir ve onun iki ayağının tabanına ateşten iki taş konulacaktır. Cehennem ehlinin azabı, yüce Allah'ın *"...Kıyametin kopacağı günde de, 'Firavun ailesini azabın en şiddetlisine sokun' denilecektir."*[95], *"Şüphesiz ki münafıklar, cehennem ateşinin en aşağı tabakasındadırlar."*[96] -Yani en şiddetli azap cehennemin en alt kısmındadır- ve *"Biz onlara en büyük azaptan önce yakın azabı elbette tattıracağız."*[97] meâlindeki sözlerinde ifade bulduğu üzere farklılık gösterir.

[63] Ebû Muhammed şöyle dedi: Kâfirler, küfrün dışında işledikleri günahlar sebebiyle de cezalandırılırlar. Bunun delili, yüce Allah'ın *"Sizi Cehennem'e sürüp sokan nedir? Onlar şöyle derler: "Biz namaz kılanlardan değildik. Yoksula yedirmezdik. Bâtıla dalanlarla birlikte biz de dalardık. Ceza gününü de yalanlıyorduk. Nihayet ölüm bize gelip çattı."*[98] meâlindeki sözleridir. Böylece yüce Allah, kâfirlerin namazı terk etmeleri ve yoksula yedirmemeleri sebebiyle de cezalandırılacaklarını açıklamıştır.

[64] Ebû Muhammed şöyle dedi: Kâfirlerden olup da köle azat eden, sadaka veren ve buna benzer şekilde iyilerin amellerinden işleyen kimselere gelince, bunların tamamı boşa gitmiştir. Çünkü yüce Allah, kâfir olarak ölen bir kimsenin amellerinin boşa gittiğini söylemiştir. Fakat yüce Allah, birisini, işlemediği günahlardan dolayı değil de yaptıklarından dolayı cezalandırır. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Ancak yaptıklarınızın karşılığını görüyorsunuz"*[99]

[65] Kâfirlerden olup yoksulları doyurmayan bir kimse (bundan dolayı fazladan bir azap ile) cezalandırılacaktır. Çünkü o, yoksulu doyurmamıştır. Kâfir olmasına rağmen yoksulları doyuran bir kimse ise, fazladan olan bu azap ile cezalandırılmayacaktır. Dolayısıyla onun azabı bizim görüşümüze göre daha az olacaktır. Çünkü o, kendisinden daha şiddetli azabı hak eden bir kimsenin işlediği kötülüğü işlememiştir, yoksa bu kişi hayır işledi diye azalmış değildir.

[٦٢] **قال أبو محمد**: وأهل النار متناضلون في عذاب النار فأقلهم عذابًا أبو طالب فإنه توضع جمرتان من نار في أخمصية إلى أن يبلغ الأمر إللى قوله تعالى: ﴿أَدْخِلُوا آلَ فِرْعَوْنَ أَشَدَّ الْعَذَابِ﴾ وقوله تعالى: ﴿إِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِي الدَّرْكِ الأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ﴾ ولا يكون الأشد إلا إلى جنب الأدون. وقال تعالى: ﴿وَلَنُذِيقَنَّهُمْ مِنَ الْعَذَابِ الأَدْنَى دُونَ الْعَذَابِ الأَكْبَرِ﴾

[٦٣] **قال أبو محمد**: والكفار معذبون على المعاصي التي عملوا من غير الكفر. برهان ذلك قول الله سبحانه وتعالى: ﴿مَا سَلَكَكُمْ فِي سَقَرَ۞قَالُوا لَمْ نَكُ مِنَ الْمُصَلِّينَ۞وَلَمْ نَكُ نُطْعِمُ الْمِسْكِينَ۞وَكُنَّا نَخُوضُ مَعَ الْخَائِضِينَ۞وَكُنَّا نُكَذِّبُ بِيَوْمِ الدِّينِ۞حَتَّىٰ أَتَانَا الْيَقِينُ﴾ فنص تعالى على أن الكفار يعذبون على ترك الصلاة وعلى ترك الطعام للمسكين.

[٦٤] **قال أبو محمد**: وأما من عمل منهم العتق، والصدقة، أو نحو ذلك من أعمال البر فحابط كل ذلك، لأن الله عز وجل قال: إنه من مات وهو كافرًا حبط عمله لكن لا يعذب الله أحدًا إلا على ما عمل، لا على ما لم يعمل. قال الله تعالى: ﴿هَلْ تُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ﴾

[٦٥] فلما كان من لا يطعم المسكين من الكفار يعذب على ذلك عذابًا زائدًا لأنه لم يطعم المسكين فالذي أطعم المسكين مع كفره لا يعذب ذلك العذاب الزائد، فهو أقل عذابًا لأنه لم يعمل من الشر ما عمل من هو أشد عذابًا لأنه عمل خيرًا.

[66] Ebû Muhammed şöyle dedi: Hayır ve şer işleyen, sonra da müslüman olan her kâfire gelince, onun işlediği iyi amellerinin tamamı kaydedilmiştir ve cennette bunlar vesilesi ile mükâfatlandırılacaktır. İşlediği kötülüklere gelince, küfürden tövbe etmekle birlikte bunlardan da tövbe ederse onlardan kurtulmuş olur. Eğer bu günahları işlemeye devam ederse, hem kâfir iken işlediği günahlar sebebiyle hem de müslüman olduğunda işlediği günahlardan dolayı cezalandırılır.

[67] Bunun delili, Hakîm b. Hizam'ın Hz. Peygamber'den (s.a.) rivayet ettiği hadistir. İbn Hizam şöyle demiştir: *"Ey Allah'ın Elçisi! Câhiliye döneminde köle azat etmek, sadaka vermek ve sıla-i rahimde bulunmak gibi yaptığım ibadetler vardı. Bunun üzerine Allah Resulü (s.a.): Daha önceden yaptığın iyi amellerle müslüman oldun, demiştir."*[100] Böylece bunların iyilik olduğunu ve müslüman olduğunda söz konusu iyiliklerin kendisine ait olduğunu haber vermiştir.

[68] Hz. Aişe (r.a.), Allah Elçisine (s.a.) şöyle demiştir: "Ey Allah'ın Elçisi! İbn Cüd'an'ı gördün mü? Şüphesiz o (câhiliyye döneminde) sıla-i rahimde bulunurdu ve misafire ikram ederdi. Bu hasletlerin ona bir faydası var mıdır? Hz. Peygamber şöyle buyurdu: Hayır. Çünkü o bir defa olsun "Rabbim! Kıyamet gününde beni bağışla!" demedi."[101] Böylece Allah Resulü (s.a.), söz konusu kişinin müslüman olmamasından dolayı yaptığı iyiliklerden fayda görmeyeceğini haber vermiştir. Bu konudaki haberlerin tamamı, şayet o müslüman olsa idi bunların ona elbette fayda vereceği hususunda ittifak etmişlerdir.

[69] İşlediği günahlar sebebiyle cezalandırılmasına gelince, -daha önce ifade ettiğimiz gibi- İbn Mes'ud'un (r.a.) Hz. Peygamber'den (s.a.) dediklerimizi açıklamak suretiyle naklettiği hadis böyledir. Yüce Allah'ın *"Eğer Allah'a ortak koşarsan elbette amelin boşa çıkar ve elbette ziyana uğrayanlardan olursun."*[102] meâlindeki sözünü gerekçe göstererek birisi itiraz ederse, bunun sadece müşrik olarak ölen bir kimse için geçerli olduğunu söyleriz. Bunun delili, yüce Allah'ın *"Eğer Allah'a ortak koşarsan elbette amelin boşa çıkar ve elbette ziyana uğrayanlardan olursun."*[103] şeklinde buyurmasıdır. Biz kesin olarak biliriz ki her kim müslüman olursa o ziyana uğrayanlardan değildir. Allah Teâlâ bu durumu *"Sizden kim dininden döner de kâfir olarak ölürse, öylelerin bütün yapıp ettikleri boşa gitmiştir."*[104] meâlindeki sözüyle açıklamıştır.

[٦٦] **قال أبو محمد**: وكل كافر عمل خيرًا وشرًا ثم أسلم فإن كل ما عمل من خير مكتوب مجازى به في الجنة، وأما ما عمل من شر فإن تاب عنه مع توبته من الكفر سقط عنه، وإن تمادى عليه أخذ بما عمل في كفره وبما عمل في إسلامه.

[٦٧] برهان ذلك: حديث حكيم بن حزام عن رسول الله صلى الله عليه وسلم أنه قال: يا رسول الله أشياء كنت أتحنث بها في الجاهلية من عتق وصدقة وصلة رحم فقال له رسول الله صلى الله عليه وسلم: أسلمت على ما سلف لك من خير. فأخبر أنه خير وأنه له إذا أسلم.

[٦٨] وقالت له عائشة رضي الله عنها: يا رسول الله أرأيت ابن جدعان فإنه كان يصل الرحم، ويقرى الضيف أينفع ذلك؟ قال: لا، لأنه لم يقل يومًا. رب اغفر لي خطيئتي يوم الدين. فأخبر عليه السلام أنه لم ينتفع بذلك لأنه لم يسلم. فاتفقت الأخبار كلها على أنه لو أسلم لنفعه ذلك.

[٦٩] وأما مؤاخذته بما عمل فحديث ابن مسعود رضي الله عنه بنص ما قلنا عن رسول الله صلى الله عليه وسلم كما قلناه. فإن اعترض معترض بقول الله تعالى: ﴿لَئِنْ أَشْرَكْتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ﴾ قلنا: إنما هذا لمن مات مشركًا فقط. برهان ذلك إن الله تعالى قال: ﴿لَئِنْ أَشْرَكْتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ وَلَتَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ﴾ وبيقين ندري أن من أسلم فليس من الخاسرين وقد بين ذلك بقوله: ﴿وَمَن يَرْتَدِدْ مِنكُمْ عَن دِينِهِ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُولَئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ﴾

[70] Eğer onlar, yüce Allah'ın *"İnkâr edenlere söyle: Eğer vazgeçerlerse, geçmiş günahları bağışlanır..."*[105] meâlindeki sözünü gerekçe göstererek bir kimsenin kâfir iken işlediği günahlar sebebiyle cezalandırılacağını söylememize itiraz ederlerse, onlara şöyle cevap veririz: Bu âyet bizim lehimize bir delildir. Çünkü küfürden vazgeçen bir kimsenin günahları affedilir. Eğer zinadan vazgeçerse bağışlanır. Eğer zinadan vazgeçmezse bağışlanmaz. Dolayısıyla o, vazgeçtiği şeylerden dolayı affedilir ve vazgeçmediklerinden dolayı da bağışlanmaz. Nitekim yüce Allah, "Eğer onlar küfürden vazgeçerlerse, onların diğer günahları da bağışlanır." dememiştir. Âyete ilâvede bulunmak Allah'a karşı yalan söylemektir. Gördüğünüz gibi bunlar farklı amellerdir. Günahların bir kısmına tövbe etmek diğerlerine de tövbe etmek değildir. Günahların her biri için bir hüküm vardır.

[71] Eğer onlar, Amr b. el-As'ın[106] Hz. Peygamber'den (s.a.) naklettiği "İslâm, kendisinden öncekileri siler, yok eder."[107] anlamındaki hadisi zikrederlerse, onlara şöyle deriz: İslâm, bütün taatlerin ismidir. Dolayısıyla her kim bir günahta ısrar ederse, onun işlemeye devam ettiği günahı ne İslâm ne de imandır. Nitekim Allah Elçisi şöyle buyurmuştur: "Zanî, zina ettiği sırada mümin olarak zina etmez."[108]

[72] Böylece sahîh olmuştur ki, İslâm ve iman, taatlerin tamamıdır. Kişi küfürden çıkıp müslüman olur ve bütün günahlardan tövbe ettiğinde, işte bu kendisinden önce olan şeyleri yok eden İslâm'dır. Söz konusu kişi -müslüman olduğu halde- günahlarından dolayı tövbe etmediğinde iyi bir müslüman değildir. Dolayısıyla o, önceki ve sonraki günahları sebebiyle -Allah Elçisinin buyurduğu ve hadislerin de bu noktada ittifak ettiği gibi- sorgulanacaktır. Allah Resulünün (s.a.) "Hicret kendisinden önceki günahları siler/kesip atar." meâlindeki sözü de böyledir.

[73] "Muhacir, Allah'ın yasakladığı şeyden uzaklaşan kimsedir."[109] hadisi, Hz. Peygamber'den (s.a.) sahîh olarak gelmiştir. Dolayısıyla kişi önceki günahlarının tamamından tövbe ederse, Allah'ın yasakladığı şeyden uzaklaşmış olur. İşte bu, kendisinden önceki günahları kesip yok eden hicrettir.

[٧٠] وإن اعترضوا فيما قلنا من المؤاخذة بما عمل في الكفر بقوله تعالى: ﴿قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ يَنْتَهُوا يُغْفَرْ لَهُمْ مَا قَدْ سَلَفَ﴾ قلنا لهم: هذا حجة لنا لأن من انتهى عن الكفر غفر له، وإن انتهى عن الزنا غفر له، وإن لم ينته عن الزنا لم يغفر له، فإنما يغفر له عما انتهى عنه، ولم يغفر له ما ٥ لم ينته عنه. ولم يقل تعالى: إن ينتهوا عن الكفر يغفر لهم سائر ذنوبهم. والزيادة في الآية كذب الله تعالى وهي أعمال متغايرة كما ترى ليست التوبة عن بعضها توبة عن سائرها، فلكل واحد منها حكمه.

[٧١] فإن ذكروا حديث عمرو بن العاص عن النبي صلى الله عليه وسلم: الإسلام يجب ما قبله. فقد قلنا: إن الإسلام اسم لجميع الطاعات، فمن ١٠ أصر على المعصية فليس فعله في المعصية التي يتمادى عليها إسلامًا، ولا إيمانًا، كما قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: لا يزني الزاني حين يزني وهو مؤمن.

[٧٢] فصح أن الإسلام، والإيمان هو جميع الطاعات، فإذا أسلم من الكفر وتاب من جميع معاصيه فهو الإسلام الذي يجب ما قبله. وإذا لم يتب من معاصيه فلم يحسن في الإسلام، فهو مأخوذ بألاول والآخر، كما قال رسول الله ١٥ صلى الله عليه وسلم وبهذا تتفق الأحاديث وكذلك قوله عليه السلام: والهجرة تجب ما قبلها.

[٧٣] فقد صح عنه عليه السلام أن المهاجر من هجر ما نهاه الله عنه فمن تاب من جميع المعاصي التي سلفت منه فقد هجر ما نهاه الله عنه فهذه هي الحجرة التي تجب ما قبلها.

[74] Hz. Peygamber'in (s.a.) "Hac, kendisinden önceki günahları siler." meâlindeki sözüne gelince, "umre diğer umreye kadar ikisi arasında vuku bulan günahlara kefarettir. Kabul olunmuş bir haccın karşılığı da ancak cennettir." meâlindeki hadis de gelmiştir. İşte bu, mertebelerini ve miktarlarını şanı yüce olan rabbimizin bildiği muvazeneye (ölçü/tartıya) göredir. Ancak biz, yüce Allah'ın ve elçisinin bizi durdurduğu yerde dururuz. Tevfîk Allah'ın yardımıyladır.

[75] Ebû Muhammed şöyle dedi: Allah Resulünün (s.a.) kendisini öldüren bir kimse hakkında "Allah ona cenneti haram, cehennemi de vacip kıldı." meâlindeki sözünü, "Her kim halisane bir şekilde kalbinden gelerek Allah'tan başka ilâh yoktur derse, Allah ona cehennemi haram, cenneti de vacip kılar." meâlindeki sözüyle birlikte anlamaya çalışmalıyız.

[76] Ebû Muhammed şöyle dedi: Yüce Allah, *"O hevâ ve hevesine göre konuşmaz. Onun konuştukları, kendisine indirilen vahiyden başka bir şey değildir."*[110] şeklinde buyurmuştur. Böylece Hz. Peygamber'in (s.a.) sözlerinin tamamının yüce Allah katından gelen vahiy olduğu doğrudur. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"(Hâlâ Kur'ân'ı düşünüp anlamaya çalışmıyorlar mı?) Eğer o, Allah'tan başkası tarafından (indirilmiş) olsaydı, mutlaka onda birçok çelişki bulurlardı."*[111] Böylece Allah Elçisinin söylediklerinin Allah katından olduğu, ondan gelen herhangi bir şeyde ihtilaf bulunmadığı ve bunların üzerinde ittifak edildiği hususu doğrudur. Bu durum, bu şekilde olunca, bu haberleri birbirlerine eklemek zorunludur. İşte o zaman yüce Allah'ın güç ve kudretiyle hakikat ortaya çıkacaktır.

[77] Hz. Peygamber'in (s.a.) kendisini öldüren kimse hakkındaki "Allah ona cenneti haram, cehennemi de vacip kılmıştır."[112] şeklindeki sözünün manası, muvazeneye dayanmaktadır. Eğer kişinin kendisini öldürmesi şeklindeki büyük günahı iyiliklerine üstün gelirse, Allah ona cenneti haram kılar ve böylece yaptıklarına karşılık olarak yüce Allah'ın vacip kıldığı cehennem ondan öcünü alır, misilleme yapar. Bunun delili, müslüman olan ve Amr b. el-Hammâme ed-Devsî ile birlikte hicret eden, sonra da büyük sıkıntı çektiği bir yaradan dolayı kendisini öldüren bir kimsenin hadisidir. O, bileğindeki atar damarını kesmiş, kan akıp boşanmış ve nihayetinde ölmüştür.

[٧٤] وأما قوله عليه السلام: والحج يجب ما قبله. فقد جاء أن العمرة إلى العمرة كفارة لما بينهما، والحج المبرور ليس له جزاء إلا الجنة. فهذا على الموازنة التي ربنا عز وجل عالم بمراتبها، ومقاديرها، وإنما تقف حيث وقفنا الله تعالى ورسوله صلى الله عليه وسلم، وبالله تعالى التوفيق.

٥ [٧٥] **قال أبو محمد**: واستدركنا قول رسول الله صلى الله عليه وسلم في قاتل نفسه حرم عليه الجنة وأوجب له النار، مع قوله: من قال لا إله إلا الله مخلصًا من قلبه حرم عليه النار وأوجب له الجنة.

[٧٦] **قال أبو محمد**: قال الله تعالى: ﴿وَمَا يَنطِقُ عَنِ الْهَوَى۝إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَى﴾ فصح أن كلامه صلى الله عليه وسلم كله وحي من عند الله تعالى وقال

١٠ عز وجل: ﴿وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا﴾ فصح أن كل ما قاله رسول صلى الله عليه وسلم فمن عند الله تعالى. وأنه لا اختلاف في شئ منه وأنه كله متفق عليه، فإذ ذلك كذلك فواجب ضم هذه الأخبار بعضها إلى بعض فيلوح الحق حينئذ بحول الله وقوته.

[٧٧] فمعنى قوله صلى الله عليه وسلم في القاتل حرم الله عليه الجنة،

١٥ وأوجب له النار، مبني على الموازنة فإن رجحت كبيرة قتله نفسه على حسناته حرم الله عيله الجنة، حتى يقتص منه بالنار، التي أوجبها الله تعالى جزاء على فعله، وبرهان هذا الحديث الذي أسلم وهاجر مع عمرو بن الحممة الدوسي ثم قتل نفسه لجراح جرح به فتألم به فقطع عروق يده فنزف حتى مات

Hz. Peygamber'in (s.a.) arkadaşlarından bazıları, onu, bileğini kesmesi hadisesi hariç, iyi bir halde görmüşlerdi. Ona şöyle denildiği ifade edilmiştir: "İfsat ettiğin şey seni asla ıslah etmeyecektir." Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.), "Ey Allah'ım, ellerinden dolayı onu affeyle!" diye buyurmuştur.

[78] Hz. Peygamber'in (s.a.) "Her kim halisane bir şekilde kalbinden gelerek Allah'tan başka ilâh yoktur derse, Allah ona cehennemi haram, cenneti de vacip kılar." sözünün manası konusunda iki müslüman ihtilaf etmez. Bu söz tek başına zâhiri anlamı üzere değildir. Bu söze, Hz. Muhammed'e iman etmeyi ve İslâmiyet hariç bütün dinlerden uzak durmayı ilâve etmek gerekir. O zaman bu sözün manası şöyle olur: Ya cezalandırmadan sonra ya da muvazenenin gereği olarak cezalandırmaksızın şanı yüce Allah kesin olarak cenneti ona vacip kılmıştır. Allah, ona cehennemde ebedî olarak kalmayı da haram kılmıştır. Böylece yüce Allah'ın *"Ben, erkek olsun, kadın olsun, sizden hiçbir çalışanın amelini zayi etmeyeceğim."*[113], *"Kim kötü bir iş yaparsa, onunla cezalandırılır."*[114], *"Allah, imanınızı boşa çıkaracak değildir."*[115], *"Onlar ne hayır işlerlerse karşılıksız bırakılmayacaklardır."*[116], *"Onlar cehennemden çıkmak istiyorlar, fakat onlar oradan çıkamazlar."*[117] sözlerinden önce açıkladığımız üzere onlar, oranın sakinlerinden olurlar. Böylece âyet, onun kâfirler içinde olduğunu göstermektedir. Âyetin metninde de böyledir.

[79] Ebû Muhammed şöyle dedi: Kebire (büyük günahlar) konusuna gelince, yüce Allah *"Eğer size yasaklanan (günah)ların büyüklerinden kaçınırsanız, sizin küçük günahlarınızı örteriz ve sizi güzel bir yere koyarız."*[118] şeklinde buyurmuştur.

[80] Ebû Muhammed şöyle dedi: Yüce Allah'ın bize bir şeyi haram kıldığını bildirdikten sonra onun hükmü konusunda ayrıma gidip bu haram kılınan şeyin bir kısmından kaçınarak diğer kısmın bağışlanması veya diğer kısmından kaçınmadığı için ondan sorguya çekilmesi ve daha sonra kalkıp helâk edici şeyleri bildirmemesi imkânsız olan şeylerdendir. Biz bu konuyu inceledik ve "her günahın büyük günah olduğunu" söyleyen bir topluluğun olduğunu gördük.

فرآه بعض أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم في حال حسنة الا يده وذكرا قيل له لن يصلح منك ما افسدت فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: اللهم وليديه فاغفر.

[٧٨] ومعنى قول رسول الله صلى الله عليه وسلم: من قال لا إله إلا الله مخلصًا من قلبه حرم الله عليه النار وأوجب له الجنة. فهذا لا يختلف فيه مسلمان أنه ليس على ظاهره منفردًا لكن يضمه إلى غيره من الإيمان لمحمد صلى الله عليه وسلم، والبراءة من كل دين حاشا دين الإسلام، ومعناه حينئذ أن الله عز وجل أوجب له الجنة ولا بد، إما بعد الاقتصاص، وإما دون الاقتصاص على ما توجبه الموازنة، وحرم الله عليه أن يخلد فيها ويكون من أهلها القاطنين فيها على ما بيننا قبل من قوله تعالى: ﴿لَا أُضِيعُ عَمَلَ عَامِلٍ مِّنكُم مِّن ذَكَرٍ أَوْ أُنثَىٰ﴾ ﴿مَن يَعْمَلْ سُوءًا يُجْزَ بِهِ﴾ ﴿وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ﴾ ﴿وَمَا يَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَلَن يُكْفَرُوهُ﴾ وقوله تعالى: ﴿يُرِيدُونَ أَن يَخْرُجُوا مِنَ النَّارِ وَمَا هُم بِخَارِجِينَ مِنْهَا﴾ فنص الآية أنها في الكفار، هكذا في نص الآية.

[٧٩] **قال أبو محمد:** وأما الكبائر فإن الله تعالى قال: ﴿إِن تَجْتَنِبُوا كَبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَنُدْخِلْكُم مُّدْخَلًا كَرِيمًا﴾

[٨٠] **قال أبو محمد:** فمن المحال أن يحرم الله تعالى علينا أمرًا ويفرق بين أحكامه ويجعل بعضه مغفورًا باجتناب بعض ومؤاخذًا به إن لم يجتنب البعض الآخر، ثم لا يبين لنا المهلكات من غيرها فنظرنا في ذلك فوجدنا قومًا يقولون إن كل ذنب فهو كبيرة.

[81] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu yanlıştır. Çünkü -daha önce dediğimiz gibi- Kur'ân'ın açıklaması, büyük günahlar ile diğerlerinin arasını ayırt edicidir. Zorunlu olarak biliriz ki, bir günaha, ancak kendisinden daha küçük olan bir günaha nispetle büyük günah denilebilir. Dolayısıyla büyük günahlar derece derecedir. Şirk, kendisi dışındaki günahların en büyüğüdür. Öldürmek (katl) ise diğerlerinden daha büyüktür.

[82] Allah Resulü (s.a.) şöyle buyurmuştur: *"Bunlar (bu ikisi) azap olunuyorlar, hem de azap olunmaları büyük bir şey için değildir. Onlardan biri sidiğinden sakınmazdı, diğeri de koğuculuk ederdi."*[119] Böylece Hz. Peygamber (s.a.), bu iki günahın -büyük günah olmadıkları halde- büyük olduklarını haber vermiştir. Bu açıktır. Çünkü sidiğinden sakınmamak ve koğuculuk yapmak, küfür ve katil günahlarına nispetle büyük günah olmadıkları halde, büyük günahlardan sakınmak suretiyle affedilen küçük günahlara nispetle büyüktürler.

[83] Ebû Muhammed şöyle dedi: Böylece yukarıda ifade edilen görüş hükümsüz kalmıştır. Bu konuda düşündük ve günahlardan büyük olanlarının büyük olmayanlardan ayırt edilmesinin ve bilinmesinin ancak bu konuda varit olan bir nas ile mümkün olacağını gördük. Çünkü bu, yüce Allah katından gelen bir bilgi olmaksızın Allah'ın bilinemeyecek hükümlerindendir. Bu konuyu araştırdık ve yüce Allah'ın bazı günahlara Kur'ân'da ve Hz. Peygamber'in lisanıyla dikkat çektiğini gördük. Yine başka günahlara azap uyarısının yapılmadığını gördük. Böylece yüce Allah'ın ya da Allah Resulünün cehennem ile tehdit edip uyardığı günahların tamamının büyük günah olduklarını kesin olarak bildik. Allah Resulünün (s.a.) *"Yedi büyük öldürücü günahtan sakının; şirk, sihir, katil, zina.."* ve *"Anne-babaya karşı gelmek büyük günahlardandır."*[120] meâlindeki sözlerinde olduğu gibi, Hz. Peygamber'in önemini ve azametini açıkladığı şeylerin tamamı büyüktür.

[84] Önemi ve azametiyle alakalı bir açıklamanın gelmediği ve cehennem azabıyla uyarının bulunmadığı her günah, büyük günah değildir. Küçük günahların her biri hakkında tek tek ateşle tehdit etmek söz konusu olmaz. Çünkü küçük günahlar, büyük günahlardan sakınmak suretiyle affedilmişlerdir. Böylece dediğimiz hususun doğruluğu ortaya çıkmıştır. Tevfîk Allah'ın yardımıyladır.

[٨١] **قال أبو محمد**: وهذا خطأ لأن نص القرآن مفرق كما قلنا بين الكبائر وغيرها وبالضرورة ندري أنه لا يقال كبيرة إلا بالإضافة إلى ما هو أصغر منها، والكبائر أيضًا تتفاضل فالشرك أكبر مما دونه، والقتل أكبر من غيره.

[٨٢] وقد قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: إنهما لا يعذبان وما يعذبان في كبير وأنه لكبير أما أحدهما فكان لا يستبرئ من بوله وأما الآخر فكان يمشي بالنميمة. فأخبر عليه السلام أنهما كبير، وما هما بكبير، وهذا بين لأنهما كبيران بالإضافة إلى الصغائر المغفورة باجتناب الكبائر، ولبسا بكبيرين بالإضافة إلى الكفر والقتل.

[٨٣] **قال أبو محمد**: فبطل القول المذكور، فنظرنا في ذلك فوجدنا معرفة الكبير من الذنوب مما ليس بكبير منها لا يعلم البتة إلا بنص وارد فيها، إذ هذا من أحكام الله تعالى التي لا تعرف إلا من عنده تعالى فبحثنا عن ذلك فوجدنا الله تعالى قد نص بالوعيد على ذنوب في القرآن وعلى لسان رسول الله صلى الله عليه وسلم ووجدنا ذنوبًا أخر لم ينص عليها بوعيد، فعلمنا يقينًا أن كل ما توعد الله تعالى عليه بالنار أو توعد عليه رسوله صلى الله عليه وسلم بالنار فهو كبير وكل ما نص عليه رسول الله صلى الله عليه وسلم باستعظامه فهو كبير، كقوله عليه السلام. اتقوا السبع الموبقات الشرك والسحر والقتل والزنا وذكر الحديث. وكقوله عليه السلام: عقوق الوالدين من الكبائر.

[٨٤] وكل ما لم يأت نص باستعظامه، ولا جاء فيه وعيد بالنار فليس بكبير ولا يمكن أن يكون الوعيد بالنار على الصغائر على انفرادها لأنها مغمورة باجتناب الكبائر فصح ما قلناه. وبالله تعالى التوفيق.

Muvâfât

[85] Ebû Muhammed şöyle dedi: Kelâmcılar, "muvafat"[121] lafzıyla ifade ettikleri mana konusunda ihtilafa düştüler. Konu şudur: Mümin, salih ve hakkıyla kulluk yapmaya gayret gösteren bir insan var, sonra bu insan mürted ve kâfir olarak ölmüştür. Diğeri ise inatçı bir kâfir veya fâsık bir kimsedir; bu kişi de tövbe ederek müslüman biri olarak ölmüştür. Onlar, "Öldükleri hal üzere gelmezden evvel bu iki kişinin Allah katındaki hükmü nedir?" diye sordular.

[86] Hişâm b. Amr el-Fuvatî[122] ve Eş'arîlerin tamamı, tövbe edip müslüman olarak ölenden yüce Allah'ın ezelde razı olduğunu; kâfir veya fâsık olarak ölenden de ezelde hoşnut olmadığını söylemişlerdir. Onlar, bu konuda, şanı yüce Allah'ın ilminin değişmeyeceğini, öfkelendiği bir şeyden razı olmayacağını ve razı olduğu bir şeye de öfkelenmeyeceğini söyleyerek delil getirdiler.

[87] Eş'arîler bu konuda, "Yüce Allah'ın hoşnut olmasının (rıza)" ve "Gazaplanmasının/Öfkelenmesinin" Allah'ın değişme kabul etmeyen ve ezelî olan zatına ait iki sıfat olduğunu söylemişlerdir. Diğer müslümanlar ise, yüce Allah'ın kâfir ve fâsıka öfkelendiğini; ancak kâfir müslüman olunca, fâsık da tövbe edince Allah'ın bu ikisinden razı olduğunu söylemişlerdir. Yine onlar, yüce Allah'ın müslümandan ve salih olandan razı olduğunu, ancak müslüman kâfir olduğunda ve salih kişi de günahkâr (fâsık) olduğunda Allah'ın bu ikisine öfkelendiğini söylemişlerdir.

[88] Ebû Muhammed şöyle dedi: Eş'arîlerin bu konudaki görüşlerine delil getirme yöntemleri yahudilerin neshi iptal ederken kullandıkları yöntemlerle aynı olup aralarında bir fark yoktur. Biz onların delil getirme yöntemlerinin (metodolojilerinin) ve görüşlerinin yanlışlığını ortaya koyacağız. Başarı Allah'ın yardımıyladır. Yüce Allah'ın yardım ve desteğiyle şöyle deriz: Yüce Allah'ın ilminin değişmeyeceği şeklindeki görüşlerine gelince, bu doğrudur. Fakat Allah'ın mâlumatı değişebilir. Nitekim biz de "Allah'ın ilmi değişir" demiyoruz. Böyle bir şey söylemekten Allah'a sığınırız. Allah'ın ilmi ezelde birdir (değişmez). Tasarrufta bulunduğu her şeyi bütün halleriyle bilir.

الموافاة

[٨٥] **قال أبو محمد**: اختلف المتكلمون في معنى عبروا عنه بلفظ الموافاة وهم أنهم قالوا: في إنسان مؤمن صالح مجتهد في العبادة ثم مات مرتدًا كافرًا وآخر كافر متمرد، أو فاسق، ثم مات مسلمًا تائبًا. كيف كان حكم كل واحد ٥ منهما قبل أن ينتقل إلى ما مات عليه عند الله تعالى؟

[٨٦] فذهب هشام بن عمرو والفوطي وجميع الأشعرية، إلى أن الله عز وجل لم يزل راضيًا عن الذي مات مسلمًا تائبًا، ولم يزل ساخط على الذي مات كافرًا أو فاسقًا. واحتجوا في ذلك بأن الله عز وجل لا يتغير علمه، ولا يرضى ما سخط، ولا يسخط ما رضى.

١٠ [٨٧] وقالت الأشعرية: الرضا من الله عز وجل والسخط منه تعالى من صفات الذات لم يزال ولا يتغيران، وذهب سائر المسلمين إلى أن الله عز وجل كان ساخطًا على الكافر والفاسق، ثم رضى الله عنهما إذا أسلم الكافر، وتاب الفاسق. وأنه كان تعالى راضيًا عن المسلم، وعن الصالح ثم سخط عليهما إذا كفر المسلم وفسق الصالح.

١٥ [٨٨] **قال أبو محمد**: احتجاج الأشعرية هاهنا هو احتجاج اليهود في إبطال النسخ ولا فرق، ونحن نبين بطلان احتجاجهم، وبطلان قولهم، وبالله تعالى التوفيق. فنقول وبالله عز وجل نتأيد. أما قولهم: من علم الله عز وجل لا يتغير فصحيح، ولكن معلوماته تتغير، ولم نقل إن علمه يتغير، ومعاذ الله من هذا ولم يزل علمه تعالى واحدًا يعلم كل شيء على تصرفه في جميع حالاته.

[89] Allah, Zeyd'in önce bebek, sonra genç, sonra olgun, sonra yaşlı olacağını, sonra öleceğini ve diriltileceğini, sonunda cennet veya cehenneme gideceğini ezelde bilir. Yine Zeyd'in iman edeceğini, sonra kâfir olacağını veya kâfir olup sonra iman edeceğini ya da kâfir olup iman etmeyeceğini veya iman edip sonra kâfir olmayacağını ezelde bilir. Fâsık ve salih olma konusundaki görüş de böyledir. Dolayısıyla yüce Allah'ın bütün bunlara dair mâlumatı farklı ve değişkendir. Kim bu görüşe karşı çıkarsa, gözle görülen ve duyularla müşahede edilenlere karşı çıkmış olur.

[90] Şimdi, "Allah razı olduğu bir şeye gazaplanmaz, gazaplanacağı şeylere de razı olmaz" şeklindeki görüşlerine gelince, bu görüş bâtıl ve yalandır. Bilakis Allah, yahudilere cumartesi günü yasağını muhafaza etmelerini ve içyağı yemenin haram olduğunu emretmiştir. Onların bunu yerine getirmelerinden razı olmuş, zıddını yapmalarına da öfkelenmiştir. Sonra bu emirlerini kaldırmış ve hükmünü iptal etmiştir. Onların içyağı yemelerinden ve cumartesi günü çalışmalarından razı olmuş ve bunun aksini yapmalarına da öfkelenmiştir. Aynen bunun gibi, İslâm geldikten sonra belli bir süre boyunca içki içmeyi helal kılmış, namazı ve orucu gerekli tutmamıştır. (Bu zaman zarfında) İçki içmemiz, oruç tutma**ma**mız ve namaz kılma**ma**mızdan razı olmuştur. *"Sana vahyedilmesi tamamlanmadan önce Kur'ân'ı okumakta acele etme"*[123] âyetinde buyurduğu gibi sayılan şeylerin haram kılınmasından hoşnut olmamıştır. Sonra Allah bize namazı ve orucu farz kılmış, içkiyi de haram kılmıştır. Namazın terk edilmesinden, oruç tutulmamasından ve içkinin içilmesinden ise hoşnut olmamış, bunun zıddından ise razı olmuştur. Bu durumu hiçbir müslüman inkâr edemez.

[91] Allah, ezelde, belli bir süre için helal kıldığı şeyleri helal kılacağını ve ondan razı olacağını, sonra o şeyi haram kılacağını ve ondan hoşnut olmayacağını bilir. Yine Allah, ezelde, belli bir süre için haram kıldığı şeyleri haram kılacağını ve ondan hoşnut olmayacağını ve sonra onu helal kılacağını bilir. Tıpkı belli bir süre için hayat verdiği insanın canını alacağını, belli bir süre aziz kıldığı kulunu sonra zelil kılacağını ezelde bildiği gibi. Allah'ın kâinatta yarattığı eserlerinin hepsinde de durum budur. Birazcık aklı olan bu gerçeği anlar. Aynı şekilde mürted olarak ölen müminin ve müslüman olarak ölen kâfirin durumu da böyledir.

[٨٩] فلم يزل يعلم أن زيدًا سيكون صغيرًا، ثم شابًا ثم كهلًا، ثم شيخًا، ثم ميتًا، ثم مبعوثًا ثم في الجنة، أو في النار، ولم يزل يعلم أنه سيؤمن ثم يكفر، أو أنه يكفر ثم يؤمن، أو أنه يكفر ولا يؤمن، أو أنه يؤمن ولا يكفر. وكذلك القول في الفسق والصلاح، ومعلوماته تعالى في كل ذلك متغيرة مختلفة ومن كابر هذا فقد كابر العيان والمشاهدات.

[٩٠] وأما قولهم: إن الله تعالى لا يسخط ما رضي ولا يرضى ما سخط فباطل وكذب بل قد أمر الله تعالى اليهود بصيانة السبت وتحريم الشحوم، ورضى لهم ذلك وسخط منهم خلافه ثم نسخ كل ذلك وأبطله فرضى منهم أكل الشحوم والعمل في السبت وسخط منهم خلافه وكذلك أحل لنا الخمر، ولم يلزمنا الصلاة ولا الصوم برهة من زمن الإسلام، ورضى لنا شرب الخمر وأكل رمضان، والبقاء بلا صلاة، وسخط تعالى بلا شك المبادرة بتحريم ذلك كما قال تعالى: ﴿وَلَا تَعْجَلْ بِالْقُرْآنِ مِن قَبْلِ أَن يُقْضَىٰ إِلَيْكَ وَحْيُهُ﴾ ثم فرض علينا الصلاة والصوم، وحرم علينا الخمر، فسخط لنا ترك الصلاة وأكل رمضان، وشرب الخمر، ورضي لنا خلاف ذلك، وهذا لا ينكره مسلم.

[٩١] ولم يزل الله تعالى عليمًا أنه سيحل ما كان أحل من ذلك مدة كذا، وأنه سيرضى منه ثم أنه سيحرمه ويسخطه وأنه سيحرم ما حرم من ذلك ويسخطه مدة ثم أنه يحله ويرضاه كما علم عز وجل أنه سيحي من أحياه مدة كذا يميته وأنه يعز من أعزه مدة ثم يذله، وهكذا جميع ما في العالم من آثار صنعته عز وجل لا يخفى ذلك على من له أدنى حس، وهكذا المؤمن يموت مرتدًا، والكافر يموت مسلمًا،

Allah, ezelde, kâfirin fiilinden kâfir kaldığı sürece hoşnut olmayacağını, müslüman olduğunda ondan razı olacağını bilir. Yine Allah Teâlâ, ezelde müslümanın ve salih kişinin fiillerinden razı olacağını ve dinden döndüğünde/çıktığında veya günahkâr olduğunda onlardan hoşnut olmayacağını bilir. Kur'ân bu konuda bize şahadet etmektedir: *"Allah kullarının inkâr etmesine razı olmaz. Eğer şükrederseniz sizin için buna razı olur."*[124]

[92] Böylece yüce Allah'ın, şükreden kişinin şükrettiğinde şükründen razı olduğu; yine küfre düşen bir kimsenin küfre düştüğünde ve kâfir olduğunda da onun küfründen hoşnut olmadığı hususu kesin olarak ortaya çıkmıştır. Bu iki farklı durumun tek bir insana uygulanması nasıl olur? Allah Teâlâ şöyle buyurdu: *"Sizden her kim dininden dönüp de kâfir olarak ölürse artık onların amelleri boşa çıkmış olur."*[125]

[93] Böylece selim idrake sahip olan herkes, amelin boşa çıkmasının ancak boşa çıkanın dışında olması suretiyle mümkün olduğunu bilir. Daha önceden hesap edilmemiş bir amelin boşa çıkması muhaldir. Böylece irtidat edip kâfir olarak ölen bir mümінin ameli bu şekilde hesaplanmıştır. Daha sonra söz konusu kişi dinden döndüğünde ameli boşa çıkmış oldu. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Allah dilediğini siler dilediğini de sabit kılıp bırakır. Ana kitap (Levh-i Mahfuz) O'nun yanındadır."*[126]

[94] Bu âyetten yüce Allah'ın ancak yazdıklarını sileceği hususu açıkça anlaşılmaktadır. Yazılmamış bir şeyin silinmesi muhaldir. Bu hüküm onların görüşlerinin geçersizliğini ortaya koymuştur, elhamdülillah. Nitekim Allah Teâlâ'nın *"İşte Allah onların kötülüklerini iyiliklere çevirir."*[127] meâlindeki sözünün açıklaması bu şekildedir. İşte bu âyet bizim görüşümüzün açıklaması ve onların görüşünün geçersiz olduğunun delilidir. Çünkü âyette yüce Allah bazı kullarının geçmiş fiillerini "seyyiât/günahlar" olarak isimlendirmiştir. Seyyiâtın Allah nezdinde zemmedilmiş olduğunda şüphe yoktur. Sonra Allah, söz konusu fiilleri başka bir hale döndürdüğünü ve razı olduğu amellere çevirdiğini haber vermiştir. Bu hususa karşı çıkan kişi Allah'ı yalanlamış olur, Allah da onu yalanlayıcı olur. Nitekim Allah Teâlâ Hz. Âdem'in ağaçtan yemesinden ve Yûnus'un kızarak gitmesinden hoşnut olmadığını ifade etmiştir. Sonra şanı yüce Allah o ikisini bağışladığını haber vermiş ve Yûnus'u kınadıktan sonra seçilmiş kullarından biri yapmıştır. Her akıl sahibi bilir ki kınamak seçip destek vermenin dışındadır.

فإن الله تعالى لم يزل يعلم أنه سيسخطه فعل الكافر مادام كافرًا، ثم أنه يرضى عنه إذا أسلم، وأن الله تعالى لم يزل يعلم أنه يرضى عن أفعال المسلم، وأفعال البر، ثم أنه يسخط أفعاله إذا ارتد، أو فسق، ونص القرآن يشهد بذلك قال تعالى: ﴿وَلا يَرْضَى لِعِبَادِهِ الْكُفْرَ وَإِنْ تَشْكُرُوا يَرْضَهُ لَكُمْ﴾

٥ [٩٢] فصح يقينًا أن الله تعالى يرضى الشكر، ممن شكره إذا شكره ولا يرضى الكفر ممن كفر، إذا كفر، متى كفر، كيف كان انتقال هذه الأحوال من الإنسان الواحد، وقوله تعالى: ﴿وَمَن يَرْتَدِدْ مِنكُمْ عَن دِينِهِ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُولَٰئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ﴾

[٩٣] فالبضرورة يدري كل ذي حس سليم ألا يمكن أن يحبط عمل إلا وقد ١٠ كان غير حابط، ومن المحال أن يحبط عمل لم يكن محسوبًا قط، فصح أن عمل المؤمن الذي ارتد ثم مات كافرًا أنه كان محسوبًا ثم حبط إذا ارتد وكذلك قال الله تعالى: ﴿يَمْحُو اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَيُثْبِتُ وَعِندَهُ أُمُّ الْكِتَابِ﴾

[٩٤] فصح أنه لا يمحو إلا ما كان قد كتبه ومن المحال أن يمحى ما لم يكن مكتوبًا وهذا بطلان قولهم يقينا ولله الحمد، وكذلك نص قوله تعالى: ١٥ ﴿فَأُولَٰئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ﴾ فهذا نص قولنا، وبطلان قولهم، لأن الله تعالى سمى أفعالهم الماضية سيئات والسيئات مذمومة عنده تعالى بلا شك، ثم أخبر تعالى أنه أحالها وبدلها حسنات مرضية، فمن أنكر هذا فهو مكذب لله تعالى والله تعالى مكذب له، وكذلك قال الله تعالى أنه سخط أكل آدم من الشجرة، وذهاب يونس مغاضبًا، ثم أخبر عز وجل أنه تاب عليهما، واجتبى ٢٠ يونس بعد أن لامه، ولا يشك كل ذي عقل أن اللائمة غير الاجتباء.

[95] Ebû Muhammed şöyle dedi: Sonra onlara şu soruyu sorarız: "Henüz iman etmemiş ve halihazırda kâfir olan kişide kâfir olduğundan dolayı küfür var mıdır? Bir fâsıkta, tövbe etmeden önce fısk var mıdır? Bir müminde irtidat etmeden önce iman var mıdır? Yoksa bunlar mevcut değil midir?" Eğer onlar, "Hayır" diye cevap verirlerse bu durumda duyuları inkâr etmiş ve imkânsız kılmış olurlar. Eğer onlar, "Evet" derlerse, biz onlara: "Allah, küfür ve fısktan dolayı gazaplanır mı? Ya da onlardan razı mı olur?" diye sorarız. Şayet onlar, "Bilakis yüce Allah küfür ve fıska öfkelenir." derlerse, bu durumda kendi görüşlerini terk etmiş olurlar.

[96] Şayet onlar, Allah'ın küfür ve fısktan razı olacağını söylerlerse kâfir olurlar. Onlara Vahşî'nin[128] Hamza'yı[129] (r.a.) öldürmesini sorarız: Sizce bu Allah'ın razı olduğu bir şey midir? Eğer onlar, "Evet" derlerse, kâfir olurlar. Şayet onlar, yüce Allah'ın bu fiilden hoşnut olmadığını söylerlerse, biz de onlara şunu sorarız: Peki Allah, Vahşî müslüman olduğunda Hamza'yı öldürmesinden dolayı onu hesaba çeker mi? Onlar, "Hayır" derler. Bütün iyi ve kötü ameller hakkındaki görüş bu şekildedir. Böylece görüşlerinin asılsız olduğu ortaya çıkmış oldu. Başarı Allah'ın yardımıyladır. Hz. Muhammed'e, ailesine ve ashabına selam olsun.

[Davetin Ulaşmadığı Bir Kimsenin Dinî Durumu]
Kendisine Tebliğ Ulaşmayanlar, Günahına veya Küfre Tövbe Edip Daha Sonra Tövbe Ettiği Ameli Tekrar İşleyenler

[97] Ebû Muhammed şöyle dedi: Şanı yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Onunla sizi ve eriştiği herkesi uyarayım diye..."*[130] Ve yine şöyle buyurmuştur: *"Biz, bir peygamber göndermedikçe azap edici değiliz."*[131] Allah Teâlâ bu âyetlerle açıkça belirtmiştir ki uyarı (korkutma), ancak kendisine tebliğin ulaştığı kişiye gerekli olur, ulaşmadığına olmaz. Allah, kendi katından bir elçi göndermedikçe kuluna azap etmez. Böylece kendisine İslâmiyet ulaşmayan kişinin azaba uğramayacağı anlaşılmaktadır.

[98] Hz. Peygamber'den (s.a.) de bu doğrultuda haberler gelmiştir. O şöyle buyurmuştur: "Kıyamet günü bunamış, yaşlı, duvar gibi sağır olan, fetret döneminde yaşamış olan ve mecnun olan kimseler getirilir. Bunun üzerine mecnun "Ey rabbim! Bana İslâm geldi ama ben akıl sahibi değildim." der. Aynı şekilde bunak yaşlı, sağır ve fetret döneminde yaşamış olan da benzer şeyler derler. Bunun üzerine ateş yakılır ve onlara "Ateşe girin" denilir. Her kim ateşe girerse, ateşi serin ve selamet yurdu olarak bulur."

[٩٥] **قال أبو محمد:** ثم نقول لهم أفي الكافر كفر إذ كان كافرًا قبل أن يؤمن؟ وفي الفاسق فسق قبل أن يتوب؟ وفي المؤمن إيمان قبل أن يرتد أم لا؟ فإن قالوا: لا كابروا وأحالوا، وإن قالوا: نعم. قلنا لهم: فهل يسخط الله الكفر والفسق أو يرضى عنهما؟ فإن قالوا بل يسخطهما تركوا قولهم.

٥ [٩٦] وإن قالوا: بل يرضى عن الكفر والفسق، كفروا ونسألهم عن قتل وحشي حمزة رضي الله عنه إرضاء كان لله تعالى؟ فإن قالوا: نعم. كفروا، وإن قالوا: بل ما كان إلا سخطًا، سألناهم يؤاخذه الله تعالى به إذا أسلم؟ فمن قولهم: لا. وهكذا في كل حسنة، وسيئة، فظهر فساد قولهم، وبالله تعالى التوفيق. وصلى الله على محمد وعلى آله وصحبه وسلم.

١٠ **الكلام في من لم تبلغه الدعوة ومن تاب عن ذنب أو كفر ثم رجع فيما تاب عنه**

[٩٧] **قال أبو محمد:** قال الله عز وجل: ﴿لِأُنذِرَكُم بِهِۦ وَمَنۢ بَلَغَ﴾ وقال تعالى: ﴿وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّىٰ نَبۡعَثَ رَسُولًا﴾ فنص تعالى: ذلك على أن النذارة لا تلزم إلا من بلغته لا من لم تبلغه، وأنه تعالى لا يعذب أحدًا حتى يأتيه رسول

١٥ من عند الله عز وجل. فصح بذلك أن من يبلغه الإسلام أصلًا فإنه لا عذاب عليه.

[٩٨] وهكذا جاء النص عن رسول الله صلى الله عليه وسلم. أنه يؤتى يوم القيامة بالشيخ الخرف، والأصلح الأصم، ومن كان في الفترة والمجنون، فيقول المجنون: يا رب أتاني الإسلام وأنا لا أعقل، ويقول الخرف والأصم والذي في الفترة أشياء ذكرها فيوقد لهم نار، ويقال لهم ادخلوها، فمن دخلها وجدها بردًا

٢٠ وسلامًا.

[99] Aynı şekilde hadiste belirtildiği üzere dinin gereklerini yapacak durumda olmayanlar mazur kabul edilirler ve bundan dolayı kınanmazlar. Nitekim Ca'fer b. Ebû Tâlib[132] ve arkadaşları (r.a.), onunla beraber Habeşistan'da bulunuyorlardı ve Hz. Peygamber (s.a.) de Medine'deydi. Kur'ân nâzil olmaya devam ediyor ve yeni hükümler konuluyordu. Bu hükümler, Ca'fer ve onunla beraber bulunanlara, Medine'den Habeşistan'a irtibat olmadığı için ulaşmıyordu. Bu hal üzere altı yıl kaldılar. Bu süreçte onlar, haramları işlemiş, farzları terk etmiş olsalar da bu durum onlara dinî açıdan bir zarar vermemiştir.

[100] Ebû Muhammed şöyle dedi: Dinî hükümleri bilmeyen ve kendisine ulaşmayan kişinin dinî hükümlerden sorumlu olmayacağını iddia eden birtakım insanlar gördüm.

[101] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu söz geçersiz bir sözdür. Bilakis dinî hükümler böylesi kimseler için de bağlayıcıdır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.) bütün insanlara ve cinlere gönderildiği gibi henüz doğmamış olup doğacak olanlara da gönderilmiştir.

[102] Ebû Muhammed şöyle dedi: Allah Teâlâ Hz. Peygamber'e (s.a.) şöyle demesini emretti: *"Şüphesiz ben, (yer ve göklerin hükümranlığı kendisine ait olan) Allah'ın hepinize göndermiş olduğu peygamberiyim."*[133] Bu umûmî bir hüküm olup herhangi bir kişinin ondan müstesna olması düşünülemez. Yine Allah Teâlâ şöyle buyurdu: *"İnsan, kendisinin başıboş bırakılacağını mı zanneder."*[134]

[103] Allah Teâlâ bir kimsenin başıboş bırakılmasını (südâ)" geçersiz kılmıştır. "Südâ" kendisine emir ve yasaklamanın yapılmadığı mühmel (ihmal edilmiş) kişi demektir. Allah Teâlâ böyle bir durumu iptal etmiştir. Fakat bu kişi (mühmel) bilgisizliğinden ve tanıma imkânının olmamasından ötürü mazur kabul edilir. Yeryüzünün uzak bölgelerinde bulunup da Hz. Peygamber'in (s.a.) zuhur ettiğine dair kendisine bilgi ulaşan bir kimsenin Hz. Peygamber'i (s.a.) araştırması gerekir. Hz. Peygamber'in (s.a.) uyarısı kendisine ulaştığı zaman ise onu tasdik etmesi, ona tabi olması, kendisine gerekli olan dinî hükümleri öğrenmesi ve memleketinden ayrılıp bu işler için yollara düşmesi gerekir. Aksi takdirde Kur'ân'ın belirttiği üzere küfre, ebedî cehennemde kalmaya ve azaba müstahak olur.

[٩٩] وكذلك من لم يبلغه الباب من واجبات الدين فإنه معذور لا ملامة عليه وقد كان جعفر بن أبي طالب وأصحابه رضي الله عنهم بأرض الحبشة ورسول الله صلى الله عليه وسلم بالمدينة والقرآن ينزل والشرائع تشرع، فلا يبلغ إلى جعفر وأصحابه أصلًا، لا انقطاع الطريق جملة من المدينة إلى أرض الحبشة، ٥ وبقوا كذلك ست سنين فما ضرهم ذلك في دينهم شيئًا إذ عملوا بالمحرم وتركوا المفروض.

[١٠٠] **قال أبو محمد**: ورأيت قومًا يذهبون إلى أن الشرائع لا تلزم من كان جاهلًا بها ولا من لم تبلغه.

[١٠١] **قال أبو محمد**: وهذا باطل بل هي لازمة له لأن رسول الله صلى الله ١٠ عليه وسلم بعث إلى الإنس كلهم، وإلى الجن كلهم وإلى كل من يولد، إذ بلغ بعد الولادة.

[١٠٢] **قال أبو محمد**: قال الله تعالى آمرًا له أن يقول: ﴿إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا﴾ وهذا عموم لا يجوز أن يخص منه أحد. وقال تعالى: ﴿أَيَحْسَبُ الْإِنسَانُ أَن يُتْرَكَ سُدًى﴾

١٥ [١٠٣] فأبطل سبحانه أن يكون أحد سدى، والسدى: هو المهمل الذي لا يؤمر ولا ينهى، فأبطل عز وجل هذا الأمر، ولكنه معذور بجهله ومغيبه عن المعرفة فقط، وأن من بلغه ذكر النبي صلى الله عليه وسلم حيث ما كان من أقاصي الأرض ففرض عليه البحث عنه، فإذا بلغته نذارته ففرض عليه التصديق به، واتباعه، وطلب الدين اللازم له، والخروج عن وطنه لذلك، وإلا فقد استحق ٢٠ الكفر، والخلود في النار، والعذاب بنص والقرآن.

[104] Buraya kadar zikrettiğimiz deliller, Hâricîlerden olup şöyle diyen kimselerin görüşünü hükümsüz kılar: "Hz. Peygamber (s.a.) gönderildiğinde, yeryüzünün ıssız bölgelerinde yaşayan kişilerin ona iman etmesi ve şeriatın hükümlerini bilmesi gerekir. Eğer bunları yapmadan ölürlerse cehennemde ebedî kalmak üzere kâfir olarak ölürler." Bu görüşü Allah Teâlâ'nın şu sözleri de iptal etmektedir: *"Allah, bir kimseyi ancak gücünün yettiği şeyle yükümlü kılar. Onun kazandığı iyilik kendi yararına, kötülük de kendi zararınadır."*[135] Gaybı bilmek hiç kimsenin gücü dâhilinde değildir.

[105] Şayet onlar, "İşte bu, 'Şeriatın emirleri kendisine ulaşıncaya dek kişi onlardan sorumlu olmaz' diyenlerin delilidir." derlerse, bunun onların lehine bir delil olmadığını söyleriz. Çünkü insanların sorumlu tutuldukları şeylerin tamamı onların bedenlerinin gücü ve kuvveti dâhilindedir. Ancak şu kadar var ki onlar, söz konusu emirleri bilememeleri sebebiyle mazurdurlar. Yani yapmadıkları takdirde azaba uğrayacakları şeylerle sorumlu tutulmamışlardır. Ancak onlar, kendilerine tebliğ ulaşıncaya kadar azap edilmeyecek kimselerin sorumluluğuyla mükellef tutulmuşlardır. Her kime, Allah Elçisinden, açıklaması ulaşmadığı halde mücmel olarak bir emir ulaşırsa, bu emrin talebi konusunda gayret göstermesi ona farzdır. Aksi takdirde o, aziz ve celil olan Allah'a asi olmuştur. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Eğer bilmiyorsanız ilim sahiplerine sorun."*[136] Yine yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Öyleyse onların her kesiminden bir grup da din konusunda köklü ve derin bilgi sahibi olmak ve döndükleri zaman kavimlerini uyarmak için geri kalsa ya! Umulur ki sakınırlar."*[137]

[106] Günahından veya küfründe tövbe edip de tekrar tövbe ettiği şeyi işleyen kişiye gelince, şayet ettiği bu tövbeden döneceğine inanmışsa o tövbe zaten geçersizdir. Böyle bir kişi Allah'a karşı saygısızlık yapmış ve O'nu aldatmaya cür'et etmiş olur. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: *"Bunlar Allah'ı ve müminleri aldatmaya çalışırlar. Oysa sadece kendilerini aldatırlar da farkında değillerdir. Kalplerinde münafıklıktan kaynaklanan bir hastalık vardır. Allah da onların hastalıklarını artırmıştır. Söyledikleri yalana karşılık da elem dolu bir azap vardır."*[138]

[١٠٤] وكل ما ذكرنا يبطل قول من قال من الخوارج أن في حين بعث النبي صلى الله عليه وسلم يلزم من في أقاصي الأرض الإيمان به، ومعرفة شرائعه، فإن ماتوا في تلك الحال ماتوا كفارًا إلى النار، ويبطل هذا قول الله عز وجل: ﴿لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ﴾ وليس في وسع أحد علم الغيب. ٥

[١٠٥] فإن قالوا فهذه حجة الطائفة القائلة أنه لا يلزم أحدًا شيء من الشرائع حتى تبلغه، قلنا لا حجة لهم فيها لأن كل ما كلف الناس فهو في وسعهم، واحتمال بنيتهم، إلا أنهم معذورون بمغيب ذلك عنهم ولم يكلفوا ذلك تكليفًا يعذبون به إن لم يفعلوه، وإنما كلفوه تكليف من لا يعذبون حتى يبلغهم ومن بلغه عن رسول الله صلى الله عليه وسلم أن له أمرًا من الحكم مجملًا ولم يبلغه ١٠ نصه، ففرض عليه اجتهاد نفسه في طلب ذلك الأمر، وإلا فهو عاص لله عز وجل. قال الله تعالى: ﴿فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِن كُنتُمْ لَا تَعْلَمُونَ﴾ وبقوله تعالى: ﴿فَلَوْلَا نَفَرَ مِن كُلِّ فِرْقَةٍ مِّنْهُمْ طَائِفَةٌ لِّيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَلِيُنذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ﴾

[١٠٦] وأما من تاب عن ذنب، أو كفر، ثم رجع إلى ما تاب عنه، فإنه إن ١٥ كان توبته تلك وهو معتقد للعودة فهو عابث، مستهزئ، مخادع، لله تعالى، قال الله تعالى: ﴿يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَمَا يَخْدَعُونَ إِلَّا أَنفُسَهُمْ﴾ إلى قوله: ﴿عَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ﴾

[107] Tövbe ettiği şeye bir daha dönmemeye azmeden kişiye gelince, bu kişinin tövbesi şüphesiz geçerli ve makbuldür. Böyle bir tövbenin, o kişiden günahları sileceği hususu nasla sabittir. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Şüphe yok ki Ben, tövbe edip inanan ve salih ameller işleyen kimse için son derece affediciyim."*[139] Şayet kişi, bu noktadan sonra tövbe ettiği günahı tekrar işlerse (önceki günahı) ona avdet etmez. Çünkü Allah söz konusu günahı ebedî olarak affetmiştir. Şayet irtidat eder ve kâfir olarak ölürse amelleri boşa çıkar. Tövbe de bir ameldir ve boşa çıkmış olur. İşte bu durumda özellikle yaptığı ameller ona avdet eder. İslâm'a dönen ve bu hal üzere ölen kişiden küfür ve diğer günahlar düşmüştür.

[108] Ebû Muhammed şöyle dedi: Tövbe, ancak pişmanlık duymak, bağışlanma dilemek (istiğfar), tekrar o günahı işlemekten kaçınmak, bu konuda kararlı olmak ve -her ne kadar kötü davranıştan tövbe etse de- kendisine haksızlık ettiği kimsenin hakkını helal etmesi ya da insaflı davranması suretiyle kötü davranıştan uzak durmakla mümkün olur. İbnü'l-İhşîd[140] namıyla bilinen Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Bagcûr diye birisi vardı. Öyle ki bu şahıs Mu'tezile'nin büyük âlimlerinden biri idi. Bunun babası Fergana'nın Türk yöneticilerinden birinin oğluydu. Babası da Soğd'da (es-Suğur) yöneticilik yapmıştı. İşte bu şahsın oğlu olan bu Ebû Bekr, Şâfiî mezhebindendi. Onun bazı kitaplarında; "Tövbe, -söz konusu büyük günaha tekrar dönmemeye niyet etmese bile- sadece pişmanlıktır." dediğini gördüm.

[109] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu görüş, Mürcie görüşleri içerisinde olabilecek en kötü sözdür. Çünkü biliriz ki İslâm'a inanan herkes, hatalı olduğunu ve istiğfar edeceğini bilerek işlediği her günahtan pişmanlık duyar. Bu özelliği taşımayan ve yaptığından pişman olmaksızın onu güzel bulan bir kimse müslüman değildir. İbnü'l-İhşîd'in görüşüne göre büyük günah işleyenler bundan dolayı sorguya çekilmezler, çünkü tövbe etmişlerdir. Bu durum ise *va'îd prensibine* terstir.

[110] Şayet birisi şöyle dese: Sizler müminin imanının kesin olarak kabul edileceğini söylüyorsunuz. Peki tövbe edenin tövbesinin ve hayır işleyenin de amelinin kesin olarak kabul edileceğini söyler misiniz? Çünkü bu işlerin hepsi makbuldür. Sizler, çokça günah işleyen bir kimsenin cehennemde olduğunu da kesin olarak söyler misiniz?

[١٠٧] وأما من كانت توبته نصوحًا، ثابت العزيمة، في ألا يعود فهي توبة صحيحة مقبولة بلا شك مسقطة لكل من تاب عنه بالنص. قال عز وجل: ﴿وَإِنِّي لَغَفَّارٌ لِّمَن تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا﴾ فإن عاد بعد ذلك إلى الذنب الذي تاب منه فلا يعود عليه ذنب قد غفره الله أبدًا، فإن ارتد ومات كافرًا فقد سقط عمله والتوبة عمل. فقد حبطت فهذا يعود عليه ما عمل خاصة. وأما من راجع الإسلام ومات عليه فقد سقط عنه الكفر وغيره.

[١٠٨] **قال أبو محمد**: ولا تكون التوبة إلا بالندم، والاستغفار، وترك المعاودة، والعزيمة على ذلك، والخروج من مظلمة أن تاب عنها إلى صاحبها بتحلل أو إنصاف، ورأيت لأبي بكر أحمد بن علي بن يفجور المعروف بابن الأخشيد وهو أحد أركان المعتزلة، وكان أبوه من أبناء ملوك فرغانة من الأتراك وولى أبوه الثغور، وكان هذا أبو بكر ابنه يتفقه للشافعي، فرأيت له في بعض كتبه يقول: إن التوبة هي الندم فقط وإن لم ينو مع ذلك ترك المراجعة لتلك الكبيرة.

[١٠٩] **قال أبو محمد**: هذا أشنع ما يكون من قول المرجعة لأن كل معتقد للإسلام فبلا شك ندري أنه نادم على كل ذنب يعمله عالمًا بأنه مسيء فيه مستغفر منه، ومن كان بخلاف هذه الصفة لكن مستحسنًا لما فعل غير نادم عليه فليس مسلمًا، فكل صاحب كبيرة فهو على قول ابن الأخشيد غير مؤاخذ بها لأنه تائب منها، وهذا خلاف الوعيد.

[١١٠] فإن قال قائل: فإنكم تقطعون على قبول إيمان المؤمن، أفتقطعون على قبول توبة التائب، وعمل العامل للخير، أن كل ذلك مقبول. وهل تقطعون على المكثر من السيئات أنه في النار؟

[111] Biz de şöyle deriz: Başarı Allah'tandır. Amellerin niyet, sıfat gibi yerine getirilmesi gereken birtakım kuralları vardır. Şayet bu kuralların yerine getirildiğinden emin isek, bu amel Allah'ın emrettiği gibi tastamam gerçekleşmiş olur ve biz de Allah'ın bu ameli kesin olarak kabul ettiğine inanırız. Tövbe eğer nasûh ise kesin olarak kabul edildiğine inanırız. Hayır işleyenin kesin olarak cennette, şer ve günah işleyenin ise kesin olarak cehennemde olacağı şeklindeki görüş ise hatalıdır. Çünkü biz, insanların kalplerinde olan şeyleri bilemeyiz. Mesela dışarıdan hayır işleyen kişi kendi içinde bilmediğimiz küfür veya büyük günah saklıyor olabilir. Bundan dolayı o kişi hakkında kesin bir hüküm vermememiz gerekir.

[112] Dış görünüşte büyük günah işleyen kişinin durumu da böyledir. Böyle bir kişi görünüşünde küfür bulunmuş olsa da ölüm yaklaştığında iman etmiş ve cenneti kazanmış olabilir. Veya günahkâr olup da daha sonra iyilikleri günahlarının önüne geçmiş ve cennet ehlinden olmuş olabilir. Bundan dolayı herhangi bir kişi için kesin olarak cennette veya cehennemde olduğuna dair hüküm veremeyiz. Ancak Allah Teâlâ'nın kalplerindekini bilip sekînet indirdiği Sahabe, Ehl-i Bedir ve Ehl-i Sevabık (ilk müslüman olanlar) gibi haklarında nas bulunan gruplar bunun dışındadır. Biz bu sayılan grupların kesin olarak cennette olduklarına hükmederiz. Çünkü Allah, Resul'ü vasıtasıyla bize bunu bildirmiştir. Yine açıkça küfür izhar eden kişinin kesin olarak cehennemde olduğuna hükmederiz. Bunlar hâricindeki kişiler hakkında hüküm vermeyiz. Ancak biz, (şahıslar konusunda değil) sıfatlar hakkında kesin hüküm verir ve şöyle deriz: Açıkça küfrünü ilan eden veya küfrünü gizleyen kişi ebedî kalmak üzere cehennemdedir. İyilikleri kötülüklerine ve büyük günahlarına üstün gelen veya eşit olan ve bu hal üzere ölen kişi, cennette olup kendisine ateşle azap edilmeyecektir. Büyük günahları iyiliklerine üstün gelen ve bu hal üzere ölen kişi ise cehennemdedir. Şefaat ile oradan çıkıp cennete girebilir. Başarı Allah'ın yardımıyladır.

[١١١] قلنا: وبالله تعالى التوفيق. إن الأعمال لها شروط من توفية النية حقها، وتوفية صفة العمل حقه فلو أيقنا أن العمل وقع كاملًا كما أمر الله تعالى لقطعنا قبول الله عز وجل له، وأما التوبة فإذا وقعت نصوحًا فنحن نقطع بقبولها، وأما القطع على مظهر الخير بأنه في الجنة، وعلى مظهر الشر ٥ والمعاصي بأنه في النار، فهذا خطأ لأننا لا نعلم ما في النفوس ولعل المظهر لخير مبطن للكفر أو مبطن على كبائر لا نعلمها فواجب ألا نقطع من أجل ذلك عليه بشيء.

[١١٢] وكذلك المعلن بالكبائر فإنه يمكن أن يبطن الكفر في باطن أمره فإذا قرب من الموت آمن فاستحق الجنة، أو لعل له حسنات في باطن أمره ١٠ تفيء على سيئاته فيكون من أهل الجنة، فلهذا وجب ألا نقطع على أحد بعينه بجنة ولا نار حاشا من جاء النص فيه من الصحابة رضي الله عنهم بأنهم في الجنة، وبأن الله علم ما في قلوبهم فأنزل السكينة عليهم، وأهل بدر وأهل السوابق، فإنا نقطع على هؤلاء بالجنة لأن الله تعالى أخبرنا بذلك على لسان رسوله صلى الله عليه وسلم، وحاشا من مات معلنا للكفر، فإنا نقطع ١٥ عليه بالنار، ونقف فيمن عدا هؤلاء إلا أننا نقطع على الصفات فنقول: من مات معلنًا للكفر، أو مبطنا له فهو في النار، خالدًا فيها ومن لقي الله تعالى راجح الحسنات على السيئات والكبائر أو متساويهما فهو في الجنة، لا يعذب بالنار. ومن لقى الله تعالى راجح الكبائر على الحسنات ففي النار. ويخرج منها بالشفاعة إلى الجنة وبالله تعالى التوفيق.

[113] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bazı arkadaşlarımızın "Şâhidü'l-hâl" diye isimlendirdikleri bir görüşü benimsediklerini gördüm. Buna göre kişi dinî yaşayışını açığa vurursa ve bu uğurda istemeden karşılaştığı sıkıntılara katlanırsa o kişi, zâhiri ve bâtını hakkında kesin hüküm verilen bir kişi olur. Ömer b. Abdülaziz[141], Saîd b. el-Müseyyeb[142], Hasan el-Basrî[143], İbn Sîrîn[144] ve gerek onlarla beraber, gerek onlardan önce ve sonra, onlarla aynı çizgide yaşayanlar bu kişilere örnek olarak gösterilebilir. Bu kişiler, -şayet istemiş olsalardı saygınlıklarından hiçbir şey kaybetmeyecekleri- dünyayı ellerinin tersiyle itmişler ve şayet nefislerini gevşetselerdi bu konuda onları hiç kimsenin kınamayacağı acılara tahammül etmişlerdi. İşte bu kişiler, Allah katında Müslümanlıkları, hayır ve üstünlükleri kesinleşmiş kişilerdir.

[114] Aynı şekilde Amr b. Ubeyd'in[145] kendi iç dünyasında (bâtın-i emrihî) kaderin olmadığına inandığı, Ebû Hanife ve Şâfiî'nin kendi içlerinde Allah için kıyası kabul ettikleri, Dâvûd b. Ali'nin[146] Allah için kıyası kabul etmediği hususlarında kesin hüküm verebiliriz. Yine Ahmed b. Hanbel'in işin özünde hadisi din olarak kabul ettiğine ve Kur'ân'ın yaratılmamış olduğuna inandığını kesin olarak kabul ederiz. Bunun gibi belli bir inançta gayretini ortaya koyan ve tutumuyla bunu destekleyen, bundan dolayı bu konuda müsamahayı terk edip eziyetlere ve acılara tahammül gösteren herkes böyledir.

[115] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu söz şüphesiz doğrudur. Çünkü yakın ya da uzak bir faydası olmaksızın bir kimsenin eziyetlere ve sıkıntılara tahammül göstermesi insan tabiatına elbette aykırıdır. Başarı Allah'ın yardımıyladır. Şüphesiz her inanç sahibine bu konudaki müsamahasını ya da sabrını ortaya koyacak hususları inancına şahit göstermesi gereklidir. Bu özellikleri taşımayan kişiye gelince, onun inancı hakkında kesin hüküm vermeyiz. Başarı Allah'tandır.

[١١٣] **قال أبو محمد**: ورأيت بعض أصحابنا يذهب إلى شيء يسميه شاهد الحال، وهو أن من كان مظهر الشيء من الديانات، متحملًا للأذى فيه غير مستجلب بما يلقي من ذلك حالا، فإنه مقطوع على باطنه وظاهره قطعًا لا شك فيه كعمر بن عبد العزيز وسعيد بن المسيب والحسن البصري وابن سيرين ومن جرى مجراهم ممن قبلهم أو معهم أو بعدهم، فإن هؤلاء رضي الله عنهم رفضوا من الدنيا ما لو استعملوه لما حط من وجاهتهم شيئًا، واحتملوا من المضض ما لو خففوه عن أنفسهم لم يقدح ذلك فيهم عند أحد، فهؤلاء مقطوع على إسلامهم عند الله عز وجل، وعلى خيارهم وفضلهم.

[١١٤] وكذلك نقطع على أن عمرو بن عبيد كان يدين بأبطال القدر بلا شك في باطن أمره، وأن أبا حنيفة والشافعي رضي الله عنهما كانا في باطن أمرهما يدينان لله تعالى بالقياس، وأن داود بن علي كان في باطن الأمر يدين الله تعالى بإبطال القياس بلا شك. وإن أحمد بن حنبل رضي الله عنه كان يدين الله تعالى بالتدين بالحديث في باطن أمره بلا شك، بأن القرآن غير مخلوق بلا شك، وهكذا كل من تناصرت أحواله، وظهر جده، في معتقد ما، وترك المسامحة فيه، واحتمل الأذى، والمضض من أجله.

[١١٥] **قال أبو محمد**: وهذا قول صحيح لا شك فيه إذ لا يمكن البتة في بنية الطبائع أن يحتمل أحد أذى ومشقة لغير فائدة يتعجلها أو يتأجلها، وبالله تعالى التوفيق. ولا بد لكل ذي عقد من أن تبين عليه شاهد عقده بما يبدو منه من مسامحة فيه، أو صبر عليه. وأما من كان بغير هذه الصفة فلا نقطع على عقدة، وبالله تعالى التوفيق.

ŞEFAAT, MİZAN, HAVZ, SIRAT, KABİR AZABI VE KABİR FİTNESİ

[Şefaat]

[116] Ebû Muhammed şöyle dedi: Şefaat konusunda insanlar farklı görüşler ifade ettiler. Muʿtezile ve Havâric'ten oluşan bir topluluk şefaati inkâr edip kişinin cehenneme girdikten sonra oradan çıkmasının söz konusu olmadığını söylediler. Ehl-i Sünnet, Eşʿariyye, Kerrâmiyye ve Râfızîlerin bir kısmı şefaatin olduğunu savundular. Şefaati inkâr edenler şu âyetleri delil getirdiler: *"Artık şefaatçilerin şefaati ona fayda vermez."*[147] *"O gün kimse kimseye fayda sağlamayacaktır. O gün buyruk yalnız Allah'ındır."*[148] *"De ki: Şüphesiz ben size ne zarar verebilir ne de fayda sağlayabilirim."*[149] *"Öyle bir günden sakının ki o gün hiç kimse bir başkası adına bir şey ödeyemez. Hiçbir kimseden herhangi bir şefaat kabul olunmaz."*[150] *"Hiçbir alışverişin, hiçbir dostluğun ve hiçbir şefaatin olmadığı kıyamet günü gelmeden önce."*[151] *"İşte bu yüzden bizim şefaatçilerimiz yok. Candan bir dostumuz da yok."*[152] *"Hiç kimseden fidye alınmayacağı, kimseye şefaatin (aracılığın) yarar sağlamayacağı ve hiç kimsenin hiçbir taraftan yardım göremeyeceği bir günden sakının..."*[153]

[117] Ebû Muhammed şöyle dedi: Şefaate inanan kişinin, Kur'ân'ın ve sünnetin diğer kısımlarını görmeksizin sadece bir kısmıyla yetinmesi ve yüce Allah'ın *"İnsanlara, kendilerine indirileni açıklaman için."*[154] buyurduğu Allah Elçisinin (s.a.) açıklaması olmaksızın sadece Kur'ân'la sınırlı kalması uygun değildir.

[118] Yüce Allah Kur'ân'da şefaatin geçerliliğini açıklamış ve şöyle buyurmuştur: *"Rahmanın katında söz almış olanlardan başkaları şefaat hakkına sahip olmayacaklardır."*[155] Böylece şanı yüce Allah, kendi katında şefaat etmeleri hususunda söz almış olanlar için şefaati vacip kılmış ve bunların dışındakilere şefaati yasaklamıştır. Şüphesiz Hz. Muhammed (s.a.), şefaat etmek üzere Allah katında söz almıştır. Bu husus, büyük kalabalık toplulukların nakletmesiyle mütevatir olan ve birbirini destekleyen haberlerle sabittir. Allah Teâlâ şöyle buyurdu: *"O gün, Rahman'ın izin verdiği ve sözünden razı olduğu kimseden başkasının şefaati fayda vermez."*[156] *"Allah katında, O'nun izin verdiği kimseden başkasının şefaati yarar sağlamaz."*[157]

الكلام في الشفاعة والميزان والحوض
والصراط وعذاب القبر والفتنة

[١١٦] **قال أبو محمد**: اختلف الناس في الشفاعة فأنكرها قوم، وهو المعتزلة والخوارج وكل من تبع ألا يخرج أحد من النار بعد دخوله فيها، وذهب أهل السنة والأشعرية والكرامية وبعض الرافضة إلى القول بالشفاعة. واحتج المانعون ٥ منها بقول الله عز وجل: ﴿فَمَا تَنفَعُهُمْ شَفَاعَةُ الشَّافِعِينَ﴾ وبقوله عز وجل:﴿يَوْمَ لَا تَمْلِكُ نَفْسٌ لِنَفْسٍ شَيْئًا وَالْأَمْرُ يَوْمَئِذٍ لِلَّهِ﴾ وبقوله تعالى: ﴿قُلْ إِنِّي لَا أَمْلِكُ لَكُمْ ضَرًّا وَلَا رَشَدًا﴾ وبقوله تعالى: ﴿وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا شَفَاعَةٌ﴾ وبقوله تعالى: ﴿ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لا بَيْعٌ فِيهِ وَلا خُلَّةٌ وَلا شَفَاعَةٌ﴾ وبقوله تعالى: ﴿فَمَا لَنَا مِن شَافِعِينَ ۞ وَلَا صَدِيقٍ حَمِيمٍ﴾ وبقوله تعالى: ١٠ ﴿وَلاَ يُقْبَلُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلاَ تَنفَعُهَا شَفَاعَةٌ وَلاَ هُمْ يُنصَرُونَ﴾

[١١٧] **قال أبو محمد**: من يؤمن بالشفاعة أنه لا يجوز الاقتصار على بعض القرآن دون بعض، ولا على بعض السنن دون بعض، ولا على القرآن دون بيان رسول الله صلى الله عليه وسلم، الذي قال له ربه عز وجل: ﴿لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ﴾ ١٥

[١١٨] وقد نص الله تعالى على صحة الشفاعة في القرآن. فقال تعالى: ﴿لَّا يَمْلِكُونَ الشَّفَاعَةَ إِلَّا مَنِ اتَّخَذَ عِندَ الرَّحْمَٰنِ عَهْدًا﴾ فأوجب عز وجل الشفاعة إلا من اتخذ عنده عهدًا بالشفاعة وصحت بذلك الأخبار المتواترة، المتناصرة بنقل الكواف لها. قال تعالى: ﴿يَوْمَئِذٍ لَّا تَنفَعُ الشَّفَاعَةُ إِلَّا مَنْ أَذِنَ لَهُ الرَّحْمَٰنُ وَرَضِيَ لَهُ قَوْلًا وقال تعالى: ﴿وَلَا تَنفَعُ الشَّفَاعَةُ عِندَهُ إِلَّا لِمَنْ أَذِنَ لَهُ﴾ ٢٠

[119] Yüce Allah, bu âyetlerle, kıyamet gününde kendisine izin verdiği ve sözünden razı olduğu kişilerin şefaatinin fayda vereceğini açıklamıştır. İnsanlardan hiçbiri buna Hz. Muhammed'den (s.a.) daha layık değildir. Çünkü o, Hz. Âdem'in (s.a.) en faziletli çocuğudur. Yüce Allah şöyle buyurdu: *"İzni olmaksızın O'nun katında şefaatte bulunacak kimdir?"*[158] *"Göklerde nice melekler vardır ki onların şefaatleri; ancak Allah'ın izniyle, dilediği ve hoşnut olduğu kimselere yarar."*[159] *"O'nu bırakıp taptıkları şeyler şefaat edemezler. Ancak bilerek hakka şahitlik edenler şefaat edebilirler."*[160] *"O'nun izni olmaksızın hiç kimse şefaatçi olamaz."*[161]

[120] Böylece ne inerken ne de indikten sonra kendisine bâtıl bir şey bulaşmamış olan Kur'ân'ın ifadesiyle şefaat sabit olmuştur. Yine yüce Allah'ın geçersiz kıldığı şefaatin, sabit kıldığı şefaatin dışında olduğu hususu yakînen ortaya çıkmıştır. Çünkü bu konuda şüphe yoktur. Böylece Allah'ın yasakladığı şefaat, cehennemde ebedî olarak kalacak olan kâfirlere yönelik olan şefaattir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Öldürülmezler ki ölsünler. Kendilerinden cehennem azabı da hafifletilmez."*[162] Böyle bir durumdan Allah'a sığınırız. Bunda şüphe yoktur. Yüce Allah'ın gerekli gördüğü şefaat, kendisine izin verdiği, katından söz alan ve sözünden hoşnut olduğu kimseler için olduğu hususu kesin olarak sabit olmuştur. Söz konusu şefaat müslümanların günahkârlarına yöneliktir. Sahîh haber bu şekilde gelmiştir.

[121] Ebû Muhammed şöyle dedi: İki çeşit şefaat vardır. [I] Birinci tür şefaat ümmetin hem günah işleyenleri hem de sevap işleyenleri için geçerli olup kıyamet günü hesabın hızlandırılması, insanların içinde bulundukları ortamın korku ve sıkıntılarından emin kılınması gibi konuları kapsar ve buna "Makâm-ı Mahmud" denir. Bununla alakalı olarak şu âyet gelmiştir: *"... ki Rabbin seni makâm-ı mahmûda ulaştırsın."*[163] Bu şekilde sahîh haber bir açıklama olarak gelmiştir. [II] İkinci tür şefaat ise, sahîh haberlerde belirtildiği üzere, büyük günah işleyenlerin derece derece cehennemden çıkarılması hususundadır.

[١١٩] فنص تعالى على أن الشفاعة يوم القيامة تنفع عنده عز وجل، ممن أذن له فيها، ورضي قوله، ولا أحد من الناس أولى بذلك من محمد صلى الله عليه وسلم، لأنه أفضل ولد آدم عليه السلام. وقال تعالى: ﴿مَن ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِندَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ﴾ ﴿وَكَمْ مِنْ مَلَكٍ فِي السَّمَاوَاتِ لَا تُغْنِي شَفَاعَتُهُمْ شَيْئًا إِلَّا مِنْ بَعْدِ أَنْ يَأْذَنَ اللَّهُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَرْضَى﴾ وقال تعالى: ﴿وَلا يَمْلِكُ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ الشَّفَاعَةَ إِلا مَنْ شَهِدَ بِالْحَقِّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ﴾ وقال تعالى: ﴿مَا مِن شَفِيعٍ إِلَّا مِن بَعْدِ إِذْنِهِ﴾

[١٢٠] فقد صحت الشفاعة بنص القرآن الذي لا يأتيه الباطل من بين يديه ولا من خلفه فصح يقينًا أن الشفاعة التي أبطلها الله عز وجل، هي غير الشفاعة التي أثبتها عز وجل، وإذ لا شك في ذلك فالشفاعة التي أبطل عز وجل هي الشفاعة للكفار الذين هم مخلدون في النار. قال تعالى: ﴿لَا يُقْضَىٰ عَلَيْهِمْ فَيَمُوتُوا وَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُم مِّنْ عَذَابِهَا﴾ نعوذ بالله منها، فإذ لا شك فيه، فقد صح يقينًا أن الشفاعة التي أوجب الله عز وجل لمن أذن له، واتخذه عنده عهدًا، ورضي قوله. فإنما هي لمذنبي أهل الإسلام وهكذا جاء الخبر الثابت.

[١٢١] **قال أبو محمد**: وهما شفاعتان إحدهما عامة لكل محسن ومسئ في تعجيل الحساب يوم القيامة واراحة الناس مما هم فيه من هول الموقف شنعة الحال وهو المقام المحمود، الذي جاء النص في القرآن به، في قوله: ﴿عَسَى أَن يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَّحْمُودًا﴾ وهكذا جاء الخبر الثابت نصًا. والشفاعة الثانية: في إخراج أهل الكبائر من النار، طبقة طبقية، على ما صح في ذلك الخبر.

[122] Allah Teâlâ'nın şu âyetlerine gelince: *"De ki: şüphesiz ben size ne zarar verebilir ne de fayda sağlayabilirim."*[164]; *"O gün kimse kimseye hiçbir fayda sağlayamayacaktır. O gün buyruk yalnız Allah'ındır."*[165] Biz aslında bu âyetlere muhalefet etmiş olmuyoruz. Bu âyetlerde şefaatle ilgili bir şey yoktur. Evet, kimse başka bir kimse için fayda sağlayamaz, başkasına zarar veremez, yol gösteremez, hidayet edemez. Şefaat Allah'a yönelme, O'na yakarma ve dua etmedir. Şefaati inkâr edenlerin bir kısmı şefaatin sadece muhsinler (sevabı günahından fazla olanlar) için olduğunu söylemiştir. *"Onlar, O'nun razı olduğu kimselerden başkasına şefaat etmezler."*[166] meâlindeki âyeti de buna delil gösterdiler.

[123] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu âyette onların lehine bir delil yoktur. Çünkü Allah Teâlâ'nın cehennemden çıkıp cennete girmesine izin verdiği ve kendisine şefaat edilmesine izin verdiği kişi kendisinden razı olduğu kişidir. Bu durum sevapları günahlarından çok olması veya büyük günahı olmaması veyahut da büyük günahına tövbe etmesi sebebiyle yüce Allah'ın günahlarını bağışladığı kimseye yönelik onun bir hakkı ve lutfudur. Dolayısıyla o, şefaatçinin şefaatine muhtaç değildir. Şüphesiz yüce Allah'ın rahmet ve lutfu onun için hâsıl olmuş, bu vesile ile cennete girmesini Allah emretmiştir. Şimdi, bu kişiye hangi konuda şefaat edilmiş oldu?

[124] Şefaate ihtiyacı olan kişi ise, büyük günahları sevaplarından fazla olup bundan dolayı cehenneme sokulan kimsedir. Yüce Allah, o kişinin cehennemden çıkmasına ancak şefaatle izin verir. İnsanların mahşerdeki durumu da böyledir, onlar çok zor ve sıkıntılı bir durumdadırlar. Onlar da şefaate muhtaçtırlar. Başarı Allah'tandır. Haberler de bu doğrultudadır.

[Mizan]

[125] Mizan konusuna gelince, bir grup onu inkâr etmiş ve aşırı giderek Allah'ın kelâmına muhalefet etmiştir. Diğerleri ise inatçılık yapmışlar ve mizanın altından iki kefesi olan bir tartı olduğunu söylemişlerdir. Bu da başka bir haddi aşmadır ve helal değildir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurdu: *"Hakkında hiçbir bilginiz olmayan şeyleri ağzınıza alıp söylüyor ve bunu önemsiz bir iş sanıyordunuz. Halbuki bu, Allah katında büyük bir günahtır."*[167]

[١٢٢] وأما قول الله تعالى: ﴿قُلْ إِنِّي لَا أَمْلِكُ لَكُمْ ضَرًّا وَلَا رَشَدًا﴾ ﴿يَوْمَ لاَ تَمْلِكُ نَفْسٌ لِنَفْسٍ شَيْئًا﴾ فما خالفناهم في هذا أصلًا، وليس هذا من الشفاعة في شيء، فنعم لا يملك لأحد نفعًا ولا ضرًا ولا رشدًا ولا هدى وإنما الشفاعة رغبة إلى الله تعالى وضراعة ودعاء. وقال بعض منكري ٥ الشفاعة: إن الشفاعة ليس إلا في المحسنين فقط. واحتجوا بقوله تعالى: ﴿وَلَا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنِ ارْتَضَىٰ﴾

[١٢٣] **قال أبو محمد**: وهذا لا حجة لهم فيه لأن من أذن الله في إخراجه من النار وأدخله الجنة، وإذن للشافع في الشفاعة له في ذلك، فقد ارتضاه، وهذا حق وفضل لله تعالى على من قد غفر له ذنوبه بأن رجحت حسناته على ١٠ كبائره أو بأن لم تكن له كبيرة أو بأن تاب عنها فهو معفن له عن شفاعة كل شافع فقد حصلت له الرحمة، والفوز من الله تعالى، وأمر به إلى الجنة ففيماذا يشفع له؟

[١٢٤] وإنما الفقير إلى الشفاعة من غلبت كبائره على حسناته، فأدخل النار ولم يأذن تعالى بإخراجه منها إلا بالشفاعة. وكذلك الخلق في كونهم في الموقف ١٥ هم أيضًا في مقام شنيع فهم أيضا محتاجون إلى الشفاعة، وبالله تعالى التوفيق، وبما صحت الأخبار من ذلك.

[١٢٥] نقول، وأما الميزان فقد أنكروه قوم فخالفوا كلام الله تعالى جرأة، وإقدامًا، وتنطع آخرون، فقالوا: هو ميزان بكفتين من ذهب، وهذا إقدام آخر لا يحل، قال الله عز وجل: ﴿وَتَقُولُونَ بِأَفْوَاهِكُم مَّا لَيْسَ لَكُم بِهِ عِلْمٌ وَتَحْسَبُونَهُ هَيِّنًا ٢٠ وَهُوَ عِندَ اللَّهِ عَظِيمٌ﴾

[126] Ebû Muhammed şöyle dedi: Âhiret ahvali, ancak Kur'ân'dan gelen ya da Allah Resulünden (s.a.) gelen haberler vesilesi ile bilinebilir. Hz. Peygamber'den (s.a.) mizanın özellikleri konusunda sahîh haber bize ulaşmamıştır. Şayet bu konuda Hz. Peygamber'den (s.a.) sahîh bir hadis gelmiş olsa idi, elbette onu kabul ederdik. Bu konuda Hz. Peygamber'den (s.a.) sahîh bir haber gelmediğine göre, yüce Allah'ın bize bildirmediği bir şeyi herhangi bir kimsenin söylemesi doğru değildir. Fakat biz, yüce Allah'ın aşağıdaki âyetlerde buyurduğu gibi söyleriz: *"Kıyamet günü için adalet terazileri kuracağız. Öyle ki hiçbir kimseye zerre kadar zulmedilmeyecek. (Yapılan iş) bir hardal tanesi ağırlığınca da olsa, onu getirip ortaya koyacağız. Hesap görücü olarak biz yeteriz."*[168] *"O gün amellerin tartılması da haktır."*[169] *"İşte o vakit kimin tartıları ağır gelmişse artık o hoşnut olacağı bir hayat içinde olacaktır. Ama kimin de tartıları hafif gelirse işte onun anası (varacağı yer) Hâviye'dir."*[170]

[127] Bizler, kıyamet günü kulların amellerinin ölçülmesi için mizanın kurulacağına kesin olarak inanırız. Allah Teâlâ kâfirler hakkında şöyle buyurmuştur: *"... o yüzden de kıyamet gününde amelleri için terazi kurmayacağımız kimselerdir."*[171] Bu, onların amellerinin tartılmayacağı anlamına gelmez, bilakis onların amelleri tartılır; fakat amelleri (tartıda) yukarıda kalmış ve ölçüleri hafiftir. Nitekim Allah Teâlâ şu âyetleriyle bu hususu açıklamıştır: *"Kimlerin de tartıları hafif gelirse, işte onlar da kendilerini ziyana uğratanların ta kendileridir. Onlar cehennemde ebedî kalacaklardır. Ateş yüzlerini yalar ve onlar orada sırıtır kalırlar. Allah 'Âyetlerim size okunuyordu da siz onları yalanlıyordunuz, değil mi?' der."*[172]

[128] Böylece yüce Allah, âyetlerini yalanlayan bu kimselerin tartılarının hafif olduğunu haber vermiştir. Allah'ın âyetlerini yalanlayanlar şüphesiz kâfirlerdir. Bu tartıların, hayır veya şer olması bakımından bizim ölçülerimizle ölçemeyeceğimiz derecede, zerre miktarı ve daha fazlası bile olsa yüce Allah'ın kullarının amellerinin miktarını açıkladığı şeyler olduğunu kesin olarak kabul ederiz. Bu tartıların keyfiyetini bilemeyiz. Ancak biz, bunların dünya tartılarından farklı olduklarını biliriz. Bir dinar ya da inciyi sadaka olarak veren bir kimsenin tartısı, sıradan bir taşı sadaka olarak veren kimsenin tartısından daha ağırdır. Bu bir ağırlık (vezn) değildir.

[١٢٦] **قال أبو محمد**: وأمور الآخرة لا تعلم إلا بما جاء في القرآن أو بما جاء عن رسول الله صلى الله عليه وسلم، ولم يأت عنه عليه والسلام شيء يصح في صفة الميزان، ولو صح عنه عليه السلام في ذلك شيء لقلنا به، فإذ لا يصح عنه عليه السلام في ذلك شيء فلا يحل لأحد أن يقول على الله عز وجل ما لم يخبرنا به لكن نقول كما قال الله عز وجل: ﴿وَنَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيَامَةِ﴾ إلى قوله: ﴿وَكَفَىٰ بِنَا حَاسِبِينَ﴾ وقال تعالى:﴿وَالْوَزْنُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ﴾ وقال تعالى: ﴿فَأَمَّا مَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ فَهُوَ فِي عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ وَأَمَّا مَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ فَأُمُّهُ هَاوِيَةٌ﴾

[١٢٧] فنقطع على أن الموازين توضع يوم القيامة لوزن أعمال العباد. قال تعالى عن الكفار: ﴿فَلَا نُقِيمُ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَزْنًا﴾ وليس هذا على ألا توزن أعمالهم بل توزن لكن أعمالهم شائلة وموازينهم خفاف، قد نص الله تعالى على ذلك إذ يقول: ﴿وَمَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَٰئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنفُسَهُمْ فِي جَهَنَّمَ خَالِدُونَ﴾ إلى قوله: ﴿فَكُنتُم بِهَا تُكَذِّبُونَ﴾

[١٢٨] فأخبر عز وجل أن هؤلاء المكذبين بآياته خفت موازينهم، والمكذبون بآيات الله عز وجل كفار بلا شك، ونقطع على أن تلك الموازين أشياء يبين الله عز وجل بها لعباده مقادير أعمالهم من خير أو شر من مقدار الذرة التي لا تحس وزنها في موازيننا أصلًا، فما زاد، ولا ندري كيف تلك الموازين إلا أننا ندري أنها بخلاف موازين الدنيا، وأن ميزان من تصدق بدينار أو بلؤلؤة أثقل ممن تصدق بكذآنة وليس هذا وزنًا

Yine katilin günahının tokat atan bir kimsenin günahından daha büyük olduğunu; farz olan bir namazı kılan bir kimsenin tartısının nafile namaz kılan bir kimseninkinden daha büyük olduğunu da biliriz. Bilakis farzların bazıları diğerlerinden daha büyüktür. Nitekim Hz. Peygamber'den (s.a.) şöyle bir sahîh haber gelmiştir: "Sabah namazını cemaatle kılan bütün geceyi, yatsı namazını cemaatle kılan da gecenin yarısı ibadetle geçirmiş gibi olur." Bu namazların ikisi de farzdır. Bütün amellerde de durum böyledir. İyisiyle kötüsüyle kulların bütün fiilleri tartılır.

[129] Mu'tezile kendine karşı biraz insaflı davranmış olsa idi bunun adaletin ta kendisi olduğunu anlardı. Şimdi kişi bilmediği bu konuda "bu mizanlar iki kefelidir" derse, onları dünyadaki tartılara kıyas etmiş olur ve kıyasında hata etmiş olur. Çünkü dünyadaki tartılar içinde *karistun*(?) gibi kefesi olmayan tartılar da vardır. Bize gelince, sadece bu konuda gelen naslarla yetindik. Kur'ân'dan veya Hz. Peygamber'den (s.a.) sahîh olarak gelen sünnetin getirdiği nasları kabul ederiz. Bu iki kaynakta (Kur'ân ve sünnet) bulunmayan şeyleri reddederiz. Bu iki kaynakta geçersizliği ortaya konmuş görüşleri de tekzip ederiz. Başarı Allah'tandır.

[Havz]

[130] Havz'a gelince, bu konuda haberler sahîh olarak gelmiştir. Havz, Hz. Peygamber (s.a.) ve ümmetinden oraya varanlar için bir lütuf ve keramettir. Hz. Peygamber'den (s.a.) gelen haberleri bilmeyen kişi hariç, havzı inkâr eden kişilerin dayanaklarını bilmiyoruz. Gerek bu konuda gerekse başka konularda Hz. Peygamber'den (s.a.) gelen sahîh haberlere muhalefet etmek câiz değildir. Başarı Allah'tandır.

[Sırat]

[131] Sırat'a gelince, bundan önceki birinci bölümde bu konudan bahsetmiştik. Nitekim Allah Resulü (s.a.) şöyle buyurmuştur: *"Sırat, cehennemin iki yakası arasına konulur, insanlar onun üzerinden geçerler; onlardan bazıları sapasağlam olduğu gibi kurtulur, kimi tırmıklar içinde perişan bir şekilde salı verilir; kimi de cehennem ateşinin içine sapır sapır dökülür..."*[173]

وندري أن إثم القاتل أعظم من إثم اللاطم وأن ميزان مصلي الفريضة أعظم من ميزان مصلي التطوع بل بعض الفرائض أعظم أجرًا من بعض. فقد صح عن النبي صلى الله عليه وسلم: أن من صلى الصبح في جماعة كمن قام ليلة، ومن صلى العتمة في جماعة فكأنما قام نصف ليلة. وكلاهما فرض وهكذا جميع الأعمال. ٥

[١٢٩] فإنما يوزن عمل العبد خيره مع شره ولو نصح المعتزلة أنفسهم لعلموا أن هذا عين العدل. وأما من قال بما لا يدري إن ذلك الميزان ذو كفتين فإنما قاله قياسًا على موازين الدنيا وقد أخطأ في قياسه إذ في موازين الدنيا مالا كفة له كالقرسطون. وأما نحن فإنما اتبعنا النصوص الواردة في ذلك فقط. ولا نقول إلا بما جاء به قرآن أو سنة صحيحة عن النبي صلى الله عليه وسلم ولا ننكر إلا ما ١٠ لم يأت فيهما، ولا نكذب إلا بما فيهما إبطاله، وبالله تعالى التوفيق.

[١٣٠] وأما الحوض، فقد صحت الآثار فيه وهو كرامة للنبي صلى الله عليه وسلم ولمن ورد عليه من أمته ولا ندري لمن أنكره متعلقًا إلا الجهل بالآثار ولا يجوز مخالفة ما صح عن النبي صلى الله عليه وسلم في هذا وغيره، وبالله تعالى التوفيق. ١٥

[١٣١] وأما الصراط، فقد ذكرناه في الباب الأول الذي قبل هذا وأنه كما قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: يوضع الصراط بين ظهراني جهنم ويمر عليه الناس فمخدوش وناج ومكردس في نار جهنم.

İnsanlar sırat köprüsünden amellerine göre geçerler; yıldırım gibi geçenler olduğu gibi cehenneme düşenler de vardır. Sırat, cennet ehlinin mahşerden cennete giden ve yerden göğe kadar uzanan yoludur. Bu da, yüce Allah'ın *"(Ey İnsanlar!) Sizden cehenneme varmayacak hiç kimse yoktur. Rabbin için bu, kesin olarak hükme bağlanmış bir iştir. Sonra Allah'a karşı gelmekten sakınanları kurtarırız da zâlimleri orada diz üstü çökmüş halde bırakırız."*[174] meâlindeki sözünün manasıdır.

[Amellerin Yazılması]

[132] Meleklerin bizim amellerimizi yazması haktır (doğrudur). Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Halbuki üzerinizde muhakkak bekçiler, değerli yazıcılar vardır."*[175] *"Çünkü biz yapmakta olduklarınızı kaydediyorduk."*[176] *"Her insanın amelini boynuna yükledik. Kıyamet günü kendisine, açılmış olarak karşılaşacağı bir kitap çıkaracağız. 'Oku kitabını!'"*[177] *"Üstelik, biri insanın sağ tarafında, biri sol tarafında oturmuş iki kalıcı melek de (onun yaptıklarını) alıp kaydetmektedir. İnsan hiçbir söz söylemez ki onun yanında (yaptıklarını) gözetleyen (ve kaydeden) hazır bir melek bulunmasın."*[178]

[133] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bunlar, müslüman olduğunu söyleyenler arasında ihtilafın olmadığı konulardır. Ancak şu kadar var ki kimse bu yazma işinin keyfiyetini bilemez.

Kabir Azabı

[134] Ebû Muhammed şöyle dedi: Mu'tezile'nin önemli âlimlerden biri olan Dırar b. Amr el-Gatafânî[179] kabir azabını inkâr etti. Bu, Hâricîlerden karşılaştığımız kimselerin de görüşüdür. Ehl-i Sünnet, Bişr el- Mu'temir[180], Cübbâî[181] ve Mu'tezile'nin kalanı bu görüşü (yani kabir azabının hak olduğunu) kabul ettiler. Biz de, Allah Resulünden (s.a.) bununla alakalı olarak gelen haberlerden dolayı bunu kabul ederiz.

[135] Ebû Muhammed şöyle dedi: Kabir azabını inkâr edenler, yüce Allah'ın *"Ey Rabbimiz! Bizi iki defa öldürdün, iki defa da dirilttin. (Günahlarımızı kabulleniyoruz. Şimdi (bu ateşten) bir çıkış yolu var mı?)"*[182] ve *"Siz cansız (henüz yok) iken sizi dirilten (dünyaya getiren) Allah'ı nasıl inkâr ediyorsunuz?"*[183] meâlindeki âyetleri delil getirdiler.

وأن الناس يمرون عليه على قدر أعمالهم كمر الطرف فما دون ذلك إلى من يقع في النار، وهو طريق أهل الجنة إليها من المحشر في الأرض إلى السماء، وهو معنى قول الله تعالى: ﴿وَإِن مِّنكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا كَانَ عَلَىٰ رَبِّكَ حَتْمًا مَّقْضِيًّا ۞ ثُمَّ نُنَجِّي الَّذِينَ اتَّقَوا وَّنَذَرُ الظَّالِمِينَ فِيهَا جِثِيًّا﴾

٥ [١٣٢] وأما كتاب الملائكة لأعمالنا فحق قال الله تعالى: ﴿وَإِنَّ عَلَيْكُمْ لَحَافِظِينَ ۞ كِرَامًا كَاتِبِينَ﴾ وقال تعالى: ﴿إِنَّا كُنَّا نَسْتَنْسِخُ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ﴾ وقال تعالى: ﴿وَكُلَّ إِنسَانٍ أَلْزَمْنَاهُ طَائِرَهُ فِي عُنُقِهِ وَنُخْرِجُ لَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ كِتَابًا يَلْقَاهُ مَنشُورًا ۞ اقْرَأْ كِتَابَكَ﴾ وقال تعالى: ﴿إِذْ يَتَلَقَّى الْمُتَلَقِّيَانِ عَنِ الْيَمِينِ وَعَنِ الشِّمَالِ قَعِيدٌ ۞ مَّا يَلْفِظُ مِن قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ﴾

١٠ [١٣٣] **قال أبو محمد**: وكل هذا ما لا خلاف فيه بين أحد ممن ينتمي إلى الإسلام إلا أنه لا يعلم أحد من الناس كيفية ذلك الكتاب.

عذاب القبر.

[١٣٤] **قال أبو محمد**: ذهب ضرار بن عمرو الغطفاني أحد شيوخ المعتزلة إلى إنكار عذاب القبر. وهو قول من لقينا من الخوار. وذهب أهل السنة وبشر

١٥ بن المعتمر والجبائي وسائر المعتزلة إلى القول به. وبه نقول لصحة الآثار عن رسول الله صلى الله عليه وسلم به.

[١٣٥] **قال أبو محمد**: وقد احتج من أنكره بقول الله تعالى: ﴿رَبَّنَا أَمَتَّنَا اثْنَتَيْنِ وَأَحْيَيْتَنَا اثْنَتَيْنِ﴾ وبقوله تعالى: ﴿كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَكُنْتُمْ أَمْوَاتًا فَأَحْيَاكُمْ﴾ الآية.

[136] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu haktır, kabir azabının varlığı reddedilemez. Çünkü kabir fitnesi, azabı ve sorgusu, ruhun cesetten ayrılmasının sonrasında -beden kabre gömülsün veya gömülmesin- sadece ruha yöneliktir. Bunun delili yüce Allah'ın şu sözüdür: *"Zâlimlerin şiddetli ölüm sancıları içinde çırpındığı; meleklerin, ellerini uzatmış, "Haydi canlarınızı kurtarın! Allah'a karşı doğru olmayanı söylediğiniz ve onun âyetlerinden kibirlenerek yüz çevirdiğiniz için bugün aşağılayıcı azap ile cezalandırılacaksınız" diyecekleri zaman hallerini bir görsen!"*[184] Şüphesiz bu durum ölümün akabinde ve kıyametten öncedir. İşte bu da kabir azabıdır. Yine Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Ancak kıyamet günü yaptıklarınızın karşılığı size tastamam verilecektir."*[185] Yüce Allah, Firavun ailesi hakkında da şöyle buyurmuştur: *"(Öyle bir) ateş ki, onlar sabah-akşam ona sunulurlar. Kıyametin kopacağı günde de, "Firavun ailesini azabın en şiddetlisine sokun" denilecektir."*[186] İşte burada belirtilen sunma (arz) işlemi, kabir azabıdır. Buna, kabre izafetle "kabir azabı" denilmiştir. Çünkü ölülerin kâhir ekseriyetinin kabre konulduğu mâlumdur.

[137] Ölülerden yırtıcı hayvanların yiyip parçaladığı kimseler, denizde boğulup da deniz canlılarının yiyip bitirdiği kimseler, yanarak ölmüşler, asılmışlar ve akibeti meçhul kimselerin var olduğunu biliyoruz. Eğer durum, azabın sadece bilinen kabirde olduğunu düşünen kimsenin takdir ettiği şekilde olsa idi, elbette söz konusu kimseler için ne bir imtihan ne kabir azabı ne de sorgulama olurdu. Böyle bir şeyden Allah'a sığınırız. Bilakis her ölü için imtihan ve sorgulama ve bundan sonra kıyamet gününe kadar devam edecek sevinç veya üzüntü kaçınılmazdır. İşte o zaman onlar yaptıklarının karşılığını tastamam alırlar, sonrasında cennete ya da cehenneme gönderilirler.

[138] Buna ilaveten her insanın bedeni belli bir zamanda kaçınılmaz olarak toprağa dönecektir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"(Ey insanlar!) Sizi topraktan yarattık, (ölümünüzle) sizi oraya döndüreceğiz ve sizi bir kere daha oradan çıkaracağız."*[187] Asılmış, akıbeti meçhul, yangında yanmış veya yırtıcı hayvanların ya da kemirgenlerin yiyip bitirdiği kimselerden bahsettiklerimizin tamamı küle, toza toprağa ya da parçalanıp toprağa dönüşecektir. Nefsin cesetten çıkmasının akabinde karar kıldığı her mekân kaçınılmaz olarak kıyamet gününe kadar nefsin kabri olacaktır.

[١٣٦] **قال أبو محمد**: وهذا حق لا يدفع عذاب القبر لأن فتنة القبر وعذابه والمساءلة إنما هي للروح فقط بعد فراقه للجسد إثر ذلك، قبر أو لم يقبر. برهان ذلك، قول الله تعالى: ﴿وَلَوْ تَرَىٰ إِذِ الظَّالِمُونَ فِي غَمَرَاتِ الْمَوْتِ وَالْمَلَائِكَةُ بَاسِطُو أَيْدِيهِمْ أَخْرِجُوا أَنفُسَكُمُ الْيَوْمَ﴾ الآية. وهذا قبل القيامة بلا شك وأثر الموت وهذا عذاب القبر. وقال: ﴿وَإِنَّمَا تُوَفَّوْنَ أُجُورَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ﴾ وقال الله تعالى في آل فرعون: ﴿النَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوًّا وَعَشِيًّا وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ أَدْخِلُوا آلَ فِرْعَوْنَ أَشَدَّ الْعَذَابِ﴾ فهذا العرض المذكور هو عذاب القبر وإنما قيل عذاب القبر فأضيف إلى القبر لأن المعهود في أكثر الموتى أنهم يقبرون.

[١٣٧] وقد علمنا أن فيهم أكيل السبع، والغريق تأكله دواب البحر، والمحرق، والمصلوب، والمعلق، فلو كان على ما يقدر من يظن أنه لاعذاب إلا في القبر المعهود لما كان لهؤلاء فتنة، ولا عذاب قبر، ولا مساءلة، ونعوذ بالله من هذا بل كل ميت فلا بد له من فتنة، وسؤال وبعد ذلك سرور أو نكد إلى يوم القيامة. فيوفون حينئذ أجورهم وينقلبون إلى الجنة أو النار.

[١٣٨] وأيضًا فإن جسد كل إنسان فلا بد من العود إلى التراب يومًا ما، كما قال تعالى: ﴿مِنْهَا خَلَقْنَاكُمْ وَفِيهَا نُعِيدُكُمْ وَمِنْهَا نُخْرِجُكُمْ تَارَةً أُخْرَىٰ﴾ فكل من ذكرنا من مصلوب أو معلق أو محرق أو أكيل سبع أو دابة فإنه يعود رمادًا أو رجيعًا أو يتقطع فيعود إلى الأرض، ولا بد وكل مكان استقرت فيه النفس أثر خروجها من الجسد فهو قبر لها إلى يوم اليقيامة.

[139] Ölünün kabrinde yaşadığını düşünen bir kimseye gelince, bu yanlıştır. Çünkü yukarıda zikrettiğimiz âyetler böyle düşünmekten men' eder. Eğer böyle bir şey olmuş olsaydı, Allah bizi üç kez diriltip, üç kez öldürmüş olurdu ki bu bâtıldır ve Kur'ân-ı Kerim'e aykırıdır. Ancak yüce Allah'ın peygamberlerden herhangi birisine ait mûcize olarak dirilttiği kimseler bunun dışındadır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Binlerce kişi oldukları hâlde, ölüm korkusuyla yurtlarını terk edenleri görmedin mi? Allah, onlara "ölün" dedi, sonra da onları diriltti."*[188], *"Yahut altı üstüne gelmiş (ıpıssız duran) bir şehre uğrayan kimseyi görmedin mi? O, "Allah, burayı ölümünden sonra nasıl diriltecek (acaba)?" demişti. Bunun üzerine, Allah onu öldürüp yüzyıl ölü bıraktı, sonra diriltti."*[189] Yine yüce Allah'ın şu sözü de böyledir: *"Allah (ölen) insanların ruhlarını öldüklerinde, ölmeyenlerinkini de uykularında alır. Ölümüne hükmettiklerinin ruhlarını tutar, diğerlerini belli bir süreye (ömürlerinin sonuna) kadar bırakır. Şüphesiz bunda düşünen bir toplum için elbette ibretler vardır."*[190] Böylece Kur'ân'ın açıklamasıyla ölen bir kimsenin ruhunun belli bir zamana kadar -ki o da kıyamet günüdür- bedenine dönmeyeceği hususunun doğruluğu ortaya çıkmıştır.

[140] Aynı şekilde Hz. Peygamber (s.a.) de, İsra gecesi dünya semasında ruhların kendisine gösterildiğini; Hz. Âdem'in (s.a.) sağ tarafında saidlerin (müminlerin) ruhlarının olduğunu ve sol tarafında da şakilerin (kâfirlerin) ruhlarının bulunduğunu haber vermiştir. Yine Allah Resulü (s.a.), Bedir günü, (kâfirlerden) öldürülenlere seslenmiş ve kabir ehli olmadan önce azap ile uyarıldıkları hususların hakikat olduğunu anladıklarını haber vermiştir. Bunun üzerine orada bulunan müslümanlar: *"Ey Allah'ın Elçisi! Sen çürüyüp toprak olmuş bir kavimle mi konuştun? diye sorunca, onlara "Evet, tıpkı sizin gibi duyarlar"*[191] cevabını vermiştir. Allah Elçisi (s.a.), müslümanların "Onlar çürüyüp toprak olmuştur." şeklindeki sözlerini inkâr etmemiş ve ölülerin duymakta olduklarını bildirmiştir. Böylece bu durumun onların sadece ruhları için söz konusu olduğu ortaya çıkmıştır. Cesede gelince onda bir his ve duyu yoktur.

[١٣٩] وأما من ظن أن الميت يحيى في قبره فخطأ لأن الآيات التي ذكرنا تمنع من ذلك. ولو كان ذلك لكان تعالى قد أماتنا ثلاثًا وأحيانًا ثلاثًا، وهذا باطل وخلاف القرآن إلا من أحياه الله تعالى آية لنبي من الأنبياء و: ﴿الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ فَقَالَ لَهُمُ اللَّهُ مُوتُوا ثُمَّ أَحْيَاهُمْ﴾ و ﴿أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلَىٰ قَرْيَةٍ وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَىٰ عُرُوشِهَا قَالَ أَنَّىٰ يُحْيِي هَٰذِهِ اللَّهُ بَعْدَ مَوْتِهَا فَأَمَاتَهُ اللَّهُ مِائَةَ عَامٍ ثُمَّ بَعَثَهُ﴾ وكذلك الله قوله تعالى: ﴿اللَّهُ يَتَوَفَّى الْأَنْفُسَ حِينَ مَوْتِهَا﴾ إلى قوله: ﴿إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى﴾ فصح بنص القرآن أن روح من مات لا يرجع إلى جسده إلا إلى أجل مسمى، وهو يوم القيامة.

[١٤٠] وكذلك أخبر رسول الله صلى الله عليه وسلم أنه رأى الأرواح ليلة أسرى به عند سماء الدنيا عن يمين آدم عليه السلام أرواح أهل السعادة وعن شماله أرواح أهل الشقاء وأخبر عليه السلام يوم بدر إذ خاطب القتلى وأخبر أنهم وجدوا ما توعدهم به حقًا قبل أن يكون لهم قبور، فقال المسلمون: يا رسول الله أتخاطب قومًا قد جيفوا؟ فقال عليه السلام: ما أنتم بأسمع لما أقول منهم. فلم ينكر عليه السلام على المسلمين قولهم إنهم قد جيفوا وأعلمهم أنهم سامعون فصح أن ذلك لأرواحهم فقط بلا شك، وأما الجسد فلا حس له.

[141] Ebû Muhammed şöyle dedi: Ölülerin ruhlarının sorgulama anında cesetlerine döndürüleceklerinin doğruluğunu göstermek üzere Hz. Peygamber'den (s.a.) asla bir haber gelmemiştir. Şayet Hz. Peygamber'den (s.a.) böyle bir haber sahîh olarak gelmiş olsa idi, elbette onu kabul ederdik. Dolayısıyla böyle bir haber sahîh olarak gelmediğine göre birisinin bunu söylemesi doğru değildir. Ruhların cesetlere iade edilmesi bakımından ilgili hadise yapılan bu ilave konusunda Mîhal b. Amr[192] yalnız kalmıştır. Zaten o, güçlü bir ravi değildir. Nitekim Şu'be ve diğerleri onun hadisini terk etmiştir. Diğer sahîh haberler de bunun aksinedir. Bizim savunduğumuz görüş, sahabeden gelen ve sahîh olan görüştür. Sahabenin hiçbirinden bizim dediğimizin dışında bir görüş sahîh olarak gelmemiştir.

[142] Nitekim bize Muhammed b. Said b. Beyan, İsmail b. İshak, Îsâb. Habib ve Abdullah b. Abdurrahman b. Muhammed b. Abdullah b. Yezid el-Makri hadis olarak rivayet etmiştir. Abdurrahman b. Abdullah, dedesi Muhammed b. Abdullah'dan; o da Süfyan b. Uyeyne'den; o da Mansur b. Safiye'den; o da annesi Safiye binti Şeybe'den nakl̇en şöyle demiştir: İbn Ömer mescide girdi ve İbn Zübeyr'i darağacında asılmadan önce, (başı kesik olan bedenini) bir kenara atılmış bir halde gördü. Bu sırada ona şöyle denildi: Bu, Ebû Bekir es-Sıddık'ın kızı Esma'dır. Bunun üzerine ona yöneldi ve taziyelerini iletip şöyle dedi: Bu bedenler bir şey değildir, ruhlar ise Allah katındadır. Bunun üzerine Esma da "Yahyâ b. Zekeriyyâ'nın başı İsrail oğullarından azgın bir gruba verilmişse, bu olay beni etkilemez" demiştir.

[143] Bize, Muhammed b. Said b. Beyan, Ahmed b. Avnillah, Kasım b. İsbağ, Muhammed b. Abdisselam el-Haşenî, Ebû Mûsâ Muhammed b. el-Müsenna ez-Zaman, Abdurrahman b. Mehdi ve Süfyan es-Sevri hadis olarak rivayet etti. Süfyan, Ebû İshak es- Sebî'î'den, o da Ebü'l-Ahves'ten, o da İbn Mes'ud'dan rivayet etmiştir. Buna göre İbn Mes'ud, yüce Allah'ın "*Ey Rabbimiz! Bizi iki defa öldürdün, iki defa da dirilttin.*"[193] âyeti hakkında bunun Bakara sûresindeki "*Siz ölüler idiniz. Allah sizi diriltti. Sonra sizleri öldürecek, sonra yine diriltecektir.*"[194] meâlindeki âyetle alakalı olduğunu bildirmiştir.

[١٤١] **قال أبو محمد**: ولم يأت قط عن رسول الله صلى الله عليه وسلم في خبر يصح أن أرواح الموتى ترد إلى أجسادهم عند المساءلة، ولو صح ذلك عنه عليه السلام لقلنا به، فإذ لا يصح فلا يحل لأحد أن يقوله، وإنما انفرد بهذه الزيادة من رد الأرواح المنهال بن عمرو وحده، وليس بالقوى.
٥ تركه شعبة وغيره، وسائر الأخبار الثابتة على خلاف ذلك، وهذا الذي قلنا هو الذي صح أيضًا عن الصحابة رضي الله عنهم، لم يصح عن أحد منهم غير ما قلنا.

[١٤٢] كما حدثنا محمد بن سعيد بن بيان، حدثنا إسماعيل بن إسحاق، حدثنا عيسى بن حبيب، حدثنا عبد الله بن عبد الرحمن بن محمد بن عبد
١٠ الله بن يزيد المقري عن جده محمد بن عبد الله، عن سفيان بن عيينة، عن منصور بن صفية، عن أمه صفية بنت شيبة، قالت: دخل ابن عمر المسجد فأبصر ابن الزبير مرطوحًا قبل أن يصلب، فقيل له: هذه أسماء بنت أبي بكر الصديق، فمال إليها فعزاها، وقال: إن هذه الجثث ليست بشيء وإن الأرواح عند الله، فقالت أسماء: وما يمنعني وقد أهدى رأس يحيى بن زكريا إلى
١٥ بغي من بغايا بني إسرائيل.

[١٤٣] وحدثنا محمد بن بيان، ثنا أحمد بن عون الله، حدثنا قاسم بن أصبغ، حدثنا محمد بن عبد السلام الخشني ، ثنا أبو موسى محمد بن المثنى الزمن، ثنا عبد الرحمن بن مهدي، ثنا سفيان الثوري، عن أبي إسحاق السبيعي، عن أبي الأحوص، عن ابن مسعود، في قول الله عز وجل: ﴿رَبَّنَا أَمَتَّنَا اثْنَتَيْنِ وَأَحْيَيْتَنَا اثْنَتَيْنِ﴾
٢٠ قال ابن مسعود: هي التي في البقرة: ﴿وَكُنتُمْ أَمْوَاتًا فَأَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ﴾

İşte bu İbn Mes'ud'a, Esma bnt. Ebû Bekir es-Sıddık'a ve İbn Ömer'e (Allah onlardan razı olsun) sahabeden muhalefet eden bir kimse olmamıştır. Esma ve İbn Ömer, ruhların Allah katında baki olduklarını ve bedenlerin ise bir şey olmadığını kesin olarak kabul etmiştir. İbn Mes'ud ise hayatın ve vefatın iki defa olduğunu kesin bir dille ifade etmiştir. Bu bizim görüşümüzdür. Başarı Allah'tandır.

[144] Ebû Muhammed şöyle dedi: Hz. Peygamber'in (s.a.) İsra gecesi Mûsâ'yı (s.a.) kabrinde ayakta namaz kılarken gördüğüne dair haber O'ndan (s.a.) sahîh olarak gelmiştir. Allah Elçisi (s.a.), Mûsâ'yı altıncı ya da yedinci semada gördüğünü haber vermiştir. Şüphesiz Hz. Peygamber onun ruhunu görmüştür. Onun cesedine gelince, ceset şüphesiz toprağa dönüşmüştür. Bu açıklamadan sonra her ruhun bulunduğu yer ona ait kabir olarak adlandırılır. Ruhlar orada azap görürler ve oldukları yerde sorgulanırlar. Başarı Allah'ın yardımıyladır.

Ruhların Konakladıkları Yer

[145] Ebû Muhammed şöyle dedi: İnsanlar ruhların konakladıkları yer konusunda farklı görüşler ileri sürdüler. Bu kitabımızın baş tarafında tenasüh taraftarlarının görüşünün yanlışlığını açıklamıştık. Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'a aittir.

[146] Râfizîlerden bir topluluk kâfirlerin ruhlarının "Hadramevt"te bir kuyu olan "Berhut"ta olduğunu; müminlerin ruhlarının ise -"Cabiye" olduğunu düşündüğüm- başka bir yerde bulunduğunu ileri sürmüştür. Bu geçersiz bir görüştür. Çünkü bu görüşün herhangi bir delili yoktur. Delili olmayan görüş ise geçersizdir. Ruhların bunların (Râfizîlerin) iddia ettiği yerin dışında başka bir mekânda olduğunu birisinin iddia etmesi güç değildir. Durumu bu şekilde olan bir şeyi, ancak başarısızlığa düşen bir kimse din edinebilir. Başarı Allah'ın yardımıyladır.

[147] Hadis taraftarlarının çoğunluğu ruhların kendi kabirlerinde olduğunu kabul etmiştir. Bu görüş, -benzeriyle delil getirilemeyecek zayıf bir haberin dışında- doğruluğunu ortaya koyacak bir delilin asla bulunmadığı bir görüştür. Çünkü bu haber geçersizliğin en uç noktasında olup, hadis âlimlerinden hiçbirinin ilgilenmeyeceği bir haberdir. Durumu bu şekilde olan bir haber, zaten geçersiz bir haberdir.

فهذا ابن مسعود وأسماء بنت أبي بكر الصديق وابن عمر رضي الله عنهم ولا مخالف من الصحابة رضي الله عنهم تقطع أسماء وابن عمر على أن الأرواح باقية عند الله وأن الجثث ليست بشيء ويقطع ابن مسعود بأن الحياة مرتان والوفاة كذلك، وهذا قولنا، وبالله التوفيق.

٥ [١٤٤] **قال أبو محمد**: وقد صح عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه رأى موسى عليه السلام قائمًا في قبره يصلي ليلة الإسراء، وأخبر أنه رآه في السماء السادسة أو السابعة وبلا شك إنما رأى روحه، وأما جسده فموارى بالتراب بلا شك. فعلى هذا أن موضع كل روح يسمى قبرًا له فتعذب الأرواح حينئذ، وتسأل حيث كانت، وبالله تعالى التوفيق.

١٠ **مستقر الأرواح**

[١٤٥] **قال أبو محمد**: اختلف الناس في مستقر الأرواح، وقد ذكرنا بطلان قول أصحاب التناسخ في صدر كتابنا هذا، والحمد لله رب العالمين.

[١٤٦] فذهب قوم من الروافض إلى أن أرواح الكفار ببرهوت، وهو بئر بحضرموت وأن أرواح المؤمنين بموضع آخر أظنه الجابية وهذا قول فاسد، لأنه

١٥ لا دليل عليه أصلًا، وما لا دليل عليه فهو ساقط. ولا يعجز أحد عن أن يدعي للأرواح مكانًا آخر غير ما ادعاه هؤلاء وما كان هكذا فلا يدين به إلا مخذول، وبالله تعالى التوفيق.

[١٤٧] وذهب عوام أصحاب الحديث إلى أن الأرواح على أفنية قبورها وهذا قول لا حجة له أصلًا تصححه إلا خبر ضعيف لا يحتج بمثله، لأنه

٢٠ في غاية السقوط لا يشتغل به أحد من علماء الحديث، وما كان هكذا فهو ساقط أيضًا.

[148] Ebü'l-Hüzeyl el-Allâf[195] ve Eş'arîler, ruhların fani olan arazlar olduklarını ve iki vakitte baki kalmayacaklarını söylemişlerdir. Buna göre ölü öldüğünde orada asla bir ruh yoktur. Bu yanlış görüşü savunanların garipliklerinden biri onların şu sözüdür: İnsanın şu andaki ruhu, bundan önceki (anda onda bulunan) ruhundan farklıdır. İnsan için bir ruh meydana gelir, sonra o ruh fenâ bulur, sonra bir ruh daha meydana gelir, sonra o ruh da fenâ bulur. Bu şekilde ebedî olarak devam eder. Böylece insan, bir saatten daha kısa bir zaman içinde binlerce ve daha fazla ruhu değiştirmiş olur. İşte bu durum akciğer zarı iltihabı hastalığının harekete geçirdiği bir kimsenin (aklını) karıştırmasına benzemektedir. Bazıları buna ilavede bulunup şöyle dediler: Ruhların azap göreceği hususundaki haberler doğruysa, hayat, cismin bölünemeyen en küçük parçasına döndürülür ve işte azap gören şey de budur. Bu görüş de başka bir saçmalık olup, bu iddialar tamamen tutarsızdır. Onlardan bazılarının hayatın acbü'z-zeneb'e[196] döndürüleceğini, işte bu acbü'z-zeneb'in azab göreceğini veya nimetlendirileceğini iddia ettikleri hususu bana ulaşmıştır. Bu görüşü de Allah Elçisinden (s.a.) sabit olan şu hadise dayandırmışlardır: *"Âdemoğlunun hepsini toprak yiyip bitirir. Ancak acbü'z-zeneb müstesnadır. İnsan ondan yaratılmıştır; tekrar ondan meydana getirilecektir."*[197]

[149] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu haber doğrudur, fakat bu konuda delil değildir. Çünkü bu hadiste acbü'z-zeneb'in yaşadığı, onda hayatın olduğu, azap göreceği veya nimetlendirileceği belirtilmiş değildir. Bu görüşlerin tamamı Allah Resulünün (s.a.) sözünden zorlamayla çıkarılmıştır.

[150] Hadis-i Şerif'te toprağın özellikle acbü'z-zeneb'i yiyip bitirmeyeceği, onun toprak olmayacağı, kişinin yaratılmasına ondan başlanacağı, insanın ikinci kez yine ondan yaratılacağı belirtilmiştir. Bu söylenenler hadisin zâhirinden çıkarılabilecek en güzel sözlerdir. Acbü'z-Zeneb, özellikle parçalara ayrılabilir. O, toprağa dönüşmeyecek duyu sahibi bir kemiktir. Yüce Allah acbü'z-zeneb'i toplayarak insanı ikinci kez yaratmaya başlar ve insanın yaratılışını onun üzerine bina eder. Acbü'z-zeneb, insan bedeninde yaratılan ilk parça olup, diğer organlar onun üzerine inşa edilir.

[١٤٨] وذهب أبو الهذيل العلاف والأشعرية إلى أن الأرواح أعراض تفنى ولا تبقى، وقتين فإذا مات الميت فلا روح هنالك أصلًا. ومن عجائب أصحاب هذه المقالة الفاسدة، قولهم إن روح الإنسان الآن غير روحه قبل ذلك، وأنه لا ينفك تحدث له روح ثم تفنى ثم روح ثم تفني وهكذا أبدًا، ٥ وأن الإنسان يبدل ألف ألف روح وأكثر في مقدار أقل من ساعة زمانية. وهذا يشبه تخليط من هاج به البرسام وزاد بعضهم فقال إن صحت الآثار في عذاب الأرواح فإن الحياة ترد إلى أقل جزء لا يتجزأ من الجسم فهو يعذب، وهذا أيضًا حمق آخر، ودعاوى في غاية الفساد. وبلغني عن بعضهم أنه يزعم أن الحياة ترد إلى عجب الذنب فهو يعذب أو ينعم، وتعلق بالحديث ١٠ الثابت عن رسول الله صلى الله عليه وسلم، كل ابن آدم يأكله التراب إلا عجب الذنب منه خلق وفيه يركب.

[١٤٩] **قال أبو محمد**: وهذا الخبر صحيح إلا أنه لا حجة فيه لأنه ليس فيه أن عجب الذنب يحيا، ولا أنه يركب فيه حياة، ولا أنه يعذب ولا ينتقم وهذا كله مفحم في كلام النبي صلى الله عليه وسلم.

١٥ [١٥٠] وإنما في الحديث أن عجب الذنب خاصة لا يأكله التراب، فلا يحول ترابًا وأنه منه ابتداء خلق المرء ومنه يبتدأ إنشاؤه ثانية فقط، وهذا خارج أحسن خروج على ظاهرة، وأن عجب الذنب خاصة تتبدد أجزاؤه، وهي عظام تحسها لا تحول ترابًا، وأن الله تعالى يبتدئ الإنشاء الثاني يجمعها ثم يركب تمام الخلق للإنسان عليه، وأنه أول ما خلق من جسم الإنسان ثم ركب عليه سائره.

Zira bu konuyla alakalı olarak bir nas gelmemiş olsaydı bile burada dile getirilenler mümkündür. Allah Elçisinin (s.a.) haber vermesi ise, bütün haberlerden daha fazla tasdik edilmeye layıktır. Çünkü Hz. Peygamber, Allah'tan vahiy almak suretiyle haber vermiştir. Yüce Allah şöyle buyurdu: *"O, topraktan yarattığında da ve analarınızın karnında ceninler iken de, sizi en iyi bilendir."*[198], *"Ben onları ne göklerin ve yerin yaratılışına, ne de kendilerinin yaratılışına şahit tuttum."*[199] Ebû Bekir b. Keysan el-Esamm şöyle demiştir: Ruhun ne olduğunu bilmiyorum, cesedin dışında herhangi bir şey sabit olmamıştır.

[151] Ebû Muhammed şöyle dedi: İnşallah bu iki görüşün geçersizliğini bu kitabımızın "el-kelâm fi'r-ruh ve'n-nefs" bölümünde -Allah'ın güç ve kudretiyle- açıklayacağız. Ruhların konakladıkları yer hakkında kabul ettiğimiz görüşe gelince, bu görüş yüce Allah'ın ve O'nun elçisinin söylediği şeydir. Bunun ötesine geçemeyiz. O da apaçık delil olup yüce Allah'ın şöyle buyurmasıdır: *"Hani Rabbin (ezelde) Ademoğullarının sulplerinden zürriyetlerini almış, onları kendilerine karşı şahit tutarak, "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" demişti. Onlar da, "Evet, şahit olduk (ki Rabbimizsin)" demişlerdi. Böyle yapmamız kıyamet günü, "Biz bundan habersizdik" dememeniz içindir."*[200]. Yine bu konuda yüce Allah şöyle buyurmuştur: "And olsun sizi yarattık. Sonra size şekil verdik. Sonra da meleklere, 'Âdem için saygı ile eğilin' dedik..."[201] Böylece yüce Allah'ın ruhları -ki bunlar da nefislerdir- topluca yarattığı hususu doğrudur. Aynı şekilde Hz. Peygamber (s.a.) de şöyle haber vermiştir: *"Ruhlar (sınıf sınıf, zümre zümre) toplanmış cemâatlerdir. Bundan ötürü içlerinden birbirleriyle tanışanlar sevişip anlaşmışlardır. Aralarında birbirleriyle birleşemeyen (yâhud zıdlaşanlar) ise -dünyada- ihtilâfa düşmüşler, anlaşamamışlardır."*[202]

[152] Ebû Muhammed şöyle dedi: Ruh, hissedebilen akıllı bir varlıktır. Şanı yüce Allah, meleklere Âdem'e saygı ile eğilmelerini (secde) emretmeden ve ruhları cesetlerine sokmadan önce, yaratılmış, suret verilmiş ve akledebilen varlıklar olan ruhlardan söz ve şahitlik almıştır. O zaman bedenler henüz toprak ve su idiler. Sonra yüce Allah ruhları dilediği kadar bekletti.

وإذ هذا ممكن لو لم يأت به نص فخبر رسول الله صلى الله عليه وسلم أحق بالتصديق من كل خبر لأنه عن الله عز وجل. قال تعالى:﴿هُوَ أَعْلَمُ بِكُمْ إِذْ أَنشَأَكُم مِّنَ الْأَرْضِ وَإِذْ أَنتُمْ أَجِنَّةٌ فِي بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ﴾ وقال تعالى: ﴿مَّا أَشْهَدتُّهُمْ خَلْقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَا خَلْقَ أَنفُسِهِمْ﴾ وقال أبو بكر بن ٥ كيسان الأصم: لا أدري ما الروح ولم يثبت شيء غير الجسد.

[١٥١] **قال أبو محمد**: وسنبين إن شاء الله تعالى فساد هاتين المقالتين في باب الكلام في الروح والنفس من كتابنا هذا بحول الله وقوته. والذي نقول به في مستقر الأرواح، هو ما قاله تعالى ونبيه صلى الله عليه وسلم لا يتعداه فهو البرهان الواضح، وهو أن الله تعالى قال: ﴿وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِن ١٠ بَنِي آدَمَ مِن ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا أَن تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَٰذَا غَافِلِينَ﴾ وقال تعالى: ﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَاكُمْ ثُمَّ صَوَّرْنَاكُمْ ثُمَّ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا﴾ فصح أن الله عز وجل خلق الأرواح جملة وهي الأنفس. وكذلك أخبر عليه السلام: أن الأرواح جنود مجندة فما تعارف منها أئتلف وما تناكر منها اختلف.

١٥ [١٥٢] **قال أبو محمد**: وهي العاقلة الحساسة، وأخذ عز وجل عهدها وشهادتها وهي مخلوقة مصورة عاقلة قبل أن يأمر الملائكة بالسجود لآدم على جميعهم السلام، وقبل أن يدخلها في الأجساد، والأجساد يومئذ تراب وماء ثم أقرها تعالى حيث شاء،

Çünkü yüce Allah burada takip ve zaman vermeyi gerektiren "sümme" lafzını zikretmiştir. Sonra Allah, ruhları dilediği kadar bekletti, burası da "Berzah"'tır. Öyle ki ruhlar ölüm anında oraya döneceklerdir. Yüce Allah, ruhlardan peyderpey göndermeye devam etmekte, erkeklerin sulplerinden kadınların rahimlerine akan menilerden mütevellit bedenlere bunları üflemektedir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "*O dökülen meniden ibaret az bir su değil miydi? Sonra bu, bir "alaka" oldu. Derken Allah onu yaratıp güzelce şekillendirdi.*"[203] "*Andolsun, biz insanı, çamurdan (süzülmüş) bir özden yarattık. Sonra onu az bir su (meni) hâlinde sağlam bir karargâha (ana rahmine) yerleştirdik. Sonra bu az suyu "alaka" hâline getirdik. Alakayı da "mudga" yaptık. Bu "mudga"yı da kemiklere dönüştürdük ve bu kemiklere de et giydirdik. Nihayet onu bambaşka bir yaratık olarak ortaya çıkardık. Yaratanların en güzeli olan Allah'ın şanı ne yücedir!*"[204] Aynı şekilde Allah Elçisi (s.a.) şöyle haber vermiştir: "*Sizin her birinizin yaratılışı (başlangıçta ana baba maddeleri) kırk gün ananın karnında toplanır. Sonra o maddeler o kadar zaman (yânî kırk gün) içinde katı bir kan pıhtısı hâlini alır. Sonra yine o kadar zaman içinde mudğa, yânî bir çiğnem ete dönüşür. Sonra Allah ona (dört kelime ile) bir melek gönderir (de, onun ameli, eceli, rızkı, şakı ve saîd olduğu yazılır.) Sonra ona ruh üflenir (cenîn canlanır).*"[205]

[153] İşte bu, bizim görüşümüzün açıklamasıdır, Allah'a hamd olsun. Böylece yüce Allah yarattığı bu ruhları dünyada dilediği gibi imtihan eder, sonra onların canlarını alır ve böylece ruhlar Berzah'a dönerler. Öyle ki Hz. Peygamber (s.a.) İsra gecesi bu ruhları dünya semasında iken orada görmüştü. İyilerin ruhları Hz. Âdem'in (s.a.) sağ tarafında idi, kötülerin ruhları ise sol tarafında idi. Bu da unsurların sona ermesi zamanındadır. Peygamberlerin (s.a.) ve şehitlerin ruhları cennete gitmek hususunda acele ederler. Muhammed b. Nasr el-Mervezi, İshak b. Rahuye'den naklederek bizim de aynısını kabul ettiğimiz bu görüşü benimsediğini belirtmiş ve "İlim ehli bu konuda icmâ etmiştir" demiştir.

لأن الله تعالى ذكر ذلك بلفظة ثم التي توجب التعقيب والمهلة ثم أقرها عز وجل حيث شاء وهو البرزخ الذي ترجع إليه عند الموت لا تزال يبعث منهاجملة بعد الجملة فينفخها في الأجساد المتولدة من المني المنحدر من أصلاب الرجال وأرحام النساء كما قال تعالى: ﴿أَلَمْ يَكُ نُطْفَةً مِّن مَّنِيٍّ يُمْنَىٰ۝ثُمَّ كَانَ عَلَقَةً فَخَلَقَ فَسَوَّىٰ﴾ وقال عز وجل: ﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنسَانَ مِن سُلَالَةٍ مِّن طِينٍ۝ثُمَّ جَعَلْنَاهُ نُطْفَةً فِي قَرَارٍ مَّكِينٍ۝ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَامًا﴾ الآية. وكذلك أخبر رسول الله صلى الله عليه وسلم أنه: يجمع خلق ابن آدم في بطن أمه أربعين يوما ثم يكون علقة مثل ذلك ثم يكون مضغة مثل ذلك ثم يرسل الملك فينفخ فيه الروح.

[١٥٣] وهذا نص قولنا والحمد لله، فيبلوهم الله عز وجل في الدنيا كما شاء ثم يتوفاها فترجع إلى البرزخ الذي رآها فيه رسول الله صلى الله عليه وسلم ليلة أسرى به عند سماء الدنيا أرواح أهل السعادة عن يمين آدم عليه الصلاة والسلام وأرواح أهل الشقاوة وعن يساره عليه السلام، وذلك عند منقطع العناصر وتعجل أرواح الأنبياء عليهم السلام وأرواح الشهداء إلى الجنة. وقد ذكر محمد بن نصر المروزي عن إسحاق بن راهويه أنه ذكر هذا القول الذي قلنا بعينه وقال: على هذا أجمع أهل العلم.

[154] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu görüş, zikrettiğimiz kimselere muhalefet edenlere varıncaya kadar bütün ehli İslâm'ın görüşüdür. İşte aşağıdaki âyetler yüce Allah'ın sözüdür: *"Âhiret mutluluğuna erenler var ya; ne mutlu kimselerdir! Kötülüğe batanlara gelince; ne mutsuz kimselerdir! (İman ve amelde) öne geçenler ise (Âhirette de) öne geçenlerdir. İşte onlar (Allah'a) yaklaştırılmış kimselerdir. Onlar, Naîm cennetlerindedirler."*[206] *"Eğer Âhiret mutluluğuna ermiş kişilerden ise, kendisine, "Selâm sana Âhiret mutluluğuna ermişlerden!" denir. Ama haktan sapan yalancılardan ise, işte ona da kaynar sudan bir ziyafet vardır. Bir de cehenneme atılma vardır. Şüphesiz bu, kesin gerçektir."*[207] Ruhlar cesetlerine üflenip adetleri tamamlanıncaya kadar orada durmaya devam ederler. Sonra zikredilen berzah âlemine döndürülürler ve kıyamet kopar. Yüce Allah ruhları ikinci kez bedenlere iade eder. İşte bu ikinci hayattır. Burada yaratılanlar hesaba çekilir, onların bir kısmı cennete bir kısmı da cehenneme gönderilir, onlar orada ebedî olarak kalıcıdırlar.

[155] Ebû Muhammed şöyle dedi: Yüce Allah'ın *"O zaman ki (إذ), Rabbin Âdemoğullarından, onların sırtlarından zürriyetlerini aldı. Ve onları kendi nefisleri üzerine şahit tuttu..."*[208] mealindeki âyette "söz alma" hususunda Hz. Peygamber'in sözünün manası hakkında bazı Eş'arîler görüş beyan etmişlerdir. Buradaki (إذ) lafzı, (إذا) anlamına gelmekte olup **beş açıdan** sukutun (düşmenin ve yok olmanın) zirvesindeki bir sözdür. **İlki;** şüphesiz bu delili olmayan bir iddiadır. **İkincisi;** buradaki "iz" (إذ) lafzının "izâ" (إذا) manasında kullanılması dilde bilinmeyen bir şeydir.

[156] Üçüncüsü; buna dair bir tevil/yorum söz konusu olsa da bu yanlıştır, sahîh değildir. Bu durumda söz konusu lafız akledilemeyen ve anlaşılmayan bir kelâm olurdu. Ancak yüce Allah onu bize karşı bir delil olarak ortaya koymuştur. Ve yüce Allah anlaşılamayan şeylerle değil, anlaşılan şeylerle delil getirir. Çünkü Allah, zorluğu ve sıkıntıyı bizden düşürmek suretiyle bize lütufta bulunmuştur. Bünyemiz açısından anlaşılması mümkün olmayan bir şeyi anlamakla sorumlu tutulmamızdan daha büyük bir zorluk yoktur. **Dördüncüsü;** şayet iddia edildiği gibi olsa idi, bu durumda yeryüzünde müminlerin dışında kimseler olmazdı. Halbuki gözle gördüğümüz dış dünya (iyân) bunu geçersiz kılmaktadır. Çünkü biz, önceki ve sonraki insanlardan, küfür üzere doğan ve ölünceye kadar bu şekilde yaşayan insanlardan "Rabbimiz Allah'tır" demeyenlere, âlemin ezelî olduğuna ve onun bir yaratıcısının bulunmadığına inanan kimselere pek çok kez şahit olduk.

[١٥٤] **قال أبو محمد**: وهو قول جميع أهل الإسلام حتى خالف من ذكرنا، وهذا هو قول الله عز وجل: ﴿فَأَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ مَا أَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ۝وَأَصْحَابُ الْمَشْأَمَةِ مَا أَصْحَابُ الْمَشْأَمَةِ۝وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ۝أُولَٰئِكَ الْمُقَرَّبُونَ۝فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ﴾ وقوله تعالى: ﴿وَأَمَّا إِن كَانَ مِنْ أَصْحَابِ الْيَمِينِ۝فَسَلَامٌ لَّكَ مِنْ أَصْحَابِ الْيَمِينِ۝وَأَمَّا إِن كَانَ مِنَ الْمُكَذِّبِينَ الضَّالِّينَ۝فَنُزُلٌ مِّنْ حَمِيمٍ۝وَتَصْلِيَةُ جَحِيمٍ۝إِنَّ هَٰذَا لَهُوَ حَقُّ الْيَقِينِ﴾ ولا تزال الأرواح هنالك حتى يتم عدد الأرواح كلها بنفخها في أجسادها ثم برجوعها إلى البرزخ المذكور فتقوم الساعة، ويعيد عز وجل الأرواح ثانية إلى الأجساد، وهي الحياة الثانية، ويحاسب الخلق، فريق في الجنة وفريق في السعير، مخلدين أبدًا.

[١٥٥] **قال أبو محمد**: قول بعض الأشعرية معنى قول النبي صلى الله عليه وسلم في العهد المأخوذ في قول الله عز وجل: ﴿وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِن بَنِي آدَمَ مِن ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ﴾ إن إذ هاهنا بمعنى إذا فقول في غاية السقوط لوجوده خمسة، أولها: أنه دعوى بلا دليل، والثانية: أن إذ بمعنى إذا لا يعرف في اللغة.

[١٥٦] وثالثها: أنه لو صح له تأويله هذا الفاسد وهو لا يصح لكان كلامًا لا يعقل ولا يفهم، وإنما أورده عز وجل حجة علينا ولا يحتج الله عز وجل إلا بما نفهم لا بما لا يفهم، لأن الله تعالى قد تفضل علينا بإسقاط الإصر عنا، ولا إصر أعظم من تكليفنا فهم ما ليس في بنيتنا فهمه، ورابعها: أنه لو كان كما ادعى لما كان على ظهر الأرض إلا مؤمن. والعيان يبطل هذا لأننا نشاهد كثيرًا من الناس لم يقولوا قط ربنا الله ممن نشأ على الكفر، وولد عليه إلى أن مات، وممن يقول بأن العالم لم يزل ولا محدث له، من الأوائل والمتأخرين.

[157] Beşincisi; şanı yüce Allah, bize, bu âyet vesilesi ile yaptığı şeylerden haber verdi ve -tıpkı ruhun cesede girmesinden önce olduğu gibi- ruhun cesetten ayrıldıktan sonra da bedene döneceğini bu şekilde bize gösterdi. Çünkü yüce Allah, bu şekilde şahit tutmak suretiyle kıyamet günü *"Biz bundan habersizdik"*[209] dememizin çirkinliğini göstermek üzere bize karşı bir hüccet ortaya koyduğunu, yani zikredilen bu şahit tutmayı, bize haber vermiştir. Böylece bu şahit tutma işi, şu anda içinde bulunduğumuz dünya yurdundan önce olmuştur. Öyle ki yüce Allah bu durumu, bu haber vesilesi ile burada ve kıyamet gününden önce bize bildirmiştir. Dolayısıyla bu vesile ile Eş'arîlerilerden bazılarının ve onların dışındakilerin görüşü geçersiz olmuştur. Böylece bizim görüşümüzün âyetin açıklaması olduğu hususu ortaya çıkmıştır. Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamd olsun.

[158] Ebû Muhammed şöyle dedi: Ancak onlardan muhalif olanlar bazı görüşler üzerinde anlaştıklarını ortaya koydular. Sonra onlar, Allah'ın kelâmını ve Hz. Peygamber'in (s.a.) sözlerini reddetme yoluna girdiler. İşte bu, kabul edilmeyecek bir bâtıldır. Allah'a hamd olsun ki biz, şanı yüce Allah'ın dediğine ve Allah Elçisinden (s.a.) sahîh olarak gelenlere tutunduk ve bunları kabul ettik. Bu konuda biz, hevâ ve hevesle hüküm vermedik. Kur'ân ve sünneti başkasının görüşüne sunmadık, bilakis bütün görüşleri Kur'ân ve sünnetin metinlerine arz ettik. Âlemlerin rabbi olan Allah'a çokça hamd olsun. İşte bu, aşılması helal olmayan hakikattir.

[159] Ebû Muhammed şöyle dedi: Peygamberlerin ruhlarına gelince, onlar Allah'ın "mukarrebun"dan olduklarını zikrettiği kimseler olup "naîm" cennetlerindedirler ve onlar "ashab-ı yemin"in dışındadırlar. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.), İsra gecesi peygamberlerin ruhlarını göklerin her bir katında gördüğünü haber vermiştir. Aynı şekilde şehitler de, *"Allah yolunda ölenler için ölüler demeyiniz, bilakis onlar diridirler"*[210] ve "*Onlar Allah katında rızıklandırılırlar*"[211] âyetlerinden dolayı cennettedirler. Âyette zikredilen bu rızık, şüphesiz ruhlara yöneliktir, bu da ancak cennette olabilir.

[١٥٧] وخامسها: أن الله عز وجل إنما أخبر بهذه الآية عما فعل ودلنا على أن الذكر يعود بعد فراق الروح للجسد، كما كان قبل حلوله فيه لأنه تعالى أخبرنا أنه أقام علينا الحجة بذلك الإشهاد دليلًا، كراهية أن نقول يوم القيامة: إنا كنا عن هذا غافلين.أي عن ذلك الإشهاد المذكور، فصح أن ذلك الإشهاد كان قبل هذه الدار التي نحن فيها التي أخبرنا الله عز وجل فيها بذلك الخبر، وقبل يوم القيامة أيضًا فبطل بذلك قول بعض الأشعرية وغيرها وصح أن قولنا هو نص الآية، والحمد لله رب العالمين.

[١٥٨] **قال أبو محمد**: وإنما أتى المخالفون منهم أنهم عقدوا على أقوال ثم راموا رد كلام الله تعالى، وكلام رسول الله صلى الله عليه وسلم إليها، وهذا هو الباطل الذي لا يحل، ونحن ولله الحمد إنما أتينا إلى ما قاله الله عز وجل وما صح عن رسوله صلى الله عليه وسلم فقلنا به، ولم نحكم في ذلك بطرًا ولا هوى ولا رددنا هما إلى قول أحد بل رددنا جميع الأقوال إلى نصوص القرآن والسنن. والحمد لله رب العالمين كثيرًا، وهذا هو الحق الذي لا يحل تعديه.

[١٥٩] **قال أبو محمد**: وأما أرواح الأنبياء عليهم السلام فهم الذين ذكر الله تعالى أنهم المقربون، في جنات النعيم، وأنهم غير أصحاب اليمين، وكذلك أخبر عليه السلام أنه رآهم في السموات ليلة أسرى به في سماء سماء، وكذلك الشهداء أيضًا هم في الجنة لقول الله عز وجل: ﴿وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ بَلْ أَحْيَاءٌ﴾ ﴿عِندَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ﴾ وهذا الرزق للأرواح بلا شك ولا يكون إلا في الجنة.

[160] Nitekim Allah Rasulü (s.a.) kendisinden rivayet edilen şu hadis ile bunu açıklamıştır: *"Müminin ruhu cennetteki meyve ağaçlarına asılı olan bir kuştur. Sonra Arş'ın altındaki kandillere sığınır."* Biz bu hadisi, İbn Mes'ud tarikiyle açıkça rivayet etmiştik. (Ona göre) onlar şehitlerdir. Buradaki âyet ve hadisler bu şekilde telif edilebilir. Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamd olsun.

[161] Şayet birisi "Kıyamet günü, peygamberler ve şehitler cennetten mahşer meydanına nasıl çıkacaklardır? diye sorsa, ona şöyle cevap verilir -başarı Allah'ın inayeti iledir-: Biz, kıyamet gününden önce, cennete girme ve oradan çıkmakla alakalı olarak Kur'ân'ın ve sahîh hadislerin şahitliğini inkâr edecek değiliz. Nitekim yüce Allah orada (cennette) Âdem'i ve Havvâ'yı yaratmış, sonra ikisini de oradan çıkarıp dünyaya göndermiştir. Melekler de cennettedir. Onlar da âlemlerin Rabbi olan Allah'ın resullere ve nebîlere gönderdiği elçileri olarak cennetten çıkıp dünyaya giderler. Kur'ân ve sünnetin açıklamasıyla gelen şeyleri, ancak câhiller veya gafiller ya da dini kötü olan kimseler inkâr edebilir. Ruhun cennetten çıkmasını kabul etmeyen ve bunun olmasını mümkün görmeyen kimselere gelince, cennete giren bir kimsenin ruhunun oradan çıkıp cehenneme girmesi ümmetin tamamının icmâsı ile imkânsızdır ve bu kesindir. Aynı şekilde kıyamet günü mükâfat ve yüce Allah'tan bir lütuf olarak cennete giren kimse de böyledir. Böylece nassın açıklamasına göre, böylesi bir kimsenin cennetten çıkması ebedîyen mümkün değildir. Başarı Allah'ın yardımıyladır.

Ergen Olmadan Önce Ölen Müşriklerin ve Müslümanların Çocuklarının Dinî Durumu

[162] Ebû Muhammed şöyle dedi: İnsanlar, müşriklerin ve müslümanların kız ve erkek çocuklarından ölenlerin (dini) durumu konusunda farklı görüşler ileri sürdüler. Hâricîler'den Ezarika[212] grubu, müşriklerin çocuklarının cehennemde olduğunu söylemiştir. Bir diğer grup ise, müşriklerin ölen çocukları için kıyamet günü bir ateş yakılacağını; onlara bu ateşe girmelerinin emredileceğini, onlardan ateşe girenlerin cennete gireceğini, ateşe girmeyenlerin ise cehenneme sokulacağını söylemiştir. Diğerleri ise bu konu da sessiz kalmış ve görüş bildirmemiştir. İnsanlar (yani müslümanların ekseriyeti), çocuk yaşta ölenlerin cennette oldukları görüşünü kabul etmiştir. Biz de bunu kabul ederiz.

[١٦٠] وقد بين رسول الله صلى الله عليه وسلم بالحديث الذي روي: نسمة المؤمن طائر يعلق من ثمار الجنة ثم تأوي إلى قناديل تحت العرش. وروينا هذا الحديث مبينًا من طريق ابن مسعود رضي الله عنه وأنهم الشهداء وبهذا تتألف الأحاديث والآيات، والحمد لله رب العالمين.

٥ [١٦١] فإن قال قائل: كيف تخرج الأنبياء عليهم السلام والشهداء من الجنة إلى حضور الموقف يوم القيامة؟ قيل له وبالله التوفيق: لسنا ننكر شهادة القرآن والحديث الصحيح بدخول الجنة، والخروج عنها قبل يوم القيامة، فقد خلق الله عز وجل فيها آدم عليه السلام وحواء ثم أخرجهما منها إلى الدنيا. والملائكة في الجنة، ويخرجون منها برسالات رب العالمين إلى الرسل والأنبياء إلى الدنيا، ١٠ وكل ما جاء به نص قرآن أو سنة فلا ينكره إلا جاهل أو مغفل أو رديء الدين وأما الذي ينكر ولا يجوز أن يكون ألبتة فخروج روح من دخل الجنة إلى النار، فالمنع من هذا إجماع من جميع الأمة من مقطوع به، وكذلك من دخلها يوم القيامة جزاء وتفضلًا من الله عز وجل، فلا سبيل إلى خروجه منها أبدًا بالنص، وبالله تعالى التوفيق.

١٥ الكلام على من مات من أطفال المسلمين والمشركين قبل البلوغ

[١٦٢] **قال أبو محمد**: اختلف الناس في حكم من مات من أطفال المسلمين والمشركين ذكورهم وإناثهم. فقالت الأزارقة من الخوارج: أما أطفال المشركين ففي النار. وذهبت طائفة: إلى أنه يوقد لهم يوم القيامة نار ويؤمرون باقتحامها فمن دخلها منهم دخل الجنة، ومن لم يدخلها منهم أدخل النار. وذهب آخرون ٢٠ إلى الوقوف فيهم. وذهب جمهور الناس إلى أنهم في الجنة وبه نقول.

[163] Ebû Muhammed şöyle dedi: Ezarika fırkasına gelince, onlar, yüce Allah'ın Hz. Nuh'tan (s.a.) hikâye ederek *"Ey Rabbim! Kâfirlerden hiç kimseyi yeryüzünde bırakma! Çünkü sen onları bırakırsan, kullarını saptırırlar; sadece ahlâksız ve kâfir kimseler yetiştirirler."*[213] şeklinde buyurduğu sözünü delil getirdiler. Yine onlar, Hz. Peygamber'den (s.a.) rivayet edilen şu hadisi delil getirdiler: "Müminlerin annesi Hz. Hatice (r.a.) şöyle dedi: Ey Allah'ın Elçisi! Senden (olup vefat eden) çocuklarım nerededir? Hz. Peygamber, "Onlar cennettedir" diye buyurdu. Bunun üzerine Hz. Hatice: Senden başkasından olan çocuklarım nerededir? diye sordu. Hz. Peygamber, onların cehennemde olduklarını söyledi. Bunun üzerine Hz. Hatice soruyu tekrarlayınca Hz. Peygamber (s.a.), "İstersen sana onların seslerini (feryatlarını) dinleteyim." diye buyurdu." Başka bir hadiste "Yeni doğmuş kız çocuğunu diri diri gömen ve gömülen cehennemdedir."[214] diye buyrulmuştur.

[164] Onlar şöyle dediler: Size göre onlar cennete iseler, o zaman onlar mümindirler. Çünkü cennete ancak müslüman olmuş nefisler girebilir. Dolayısıyla onlar mümin iseler, bu durumda müşriklerin çocuklarını müslümanlarla birlikte defnetmeniz gerekir. Söz konusu çocuk baliğ olduğunda onu babasının dininde bırakmamanız gerekir. (Eğer onu bu hal üzere bırakırsanız), bu durum dinden dönmek ve İslâm'dan çıkıp küfre girmek olur. Yine ona miras bırakmanız ve onun müslüman akrabalarından miras almasını kabul etmeniz gerekir.

[165] Ebû Muhammed şöyle dedi: Onların delil getirdikleri hususların tamamının onların lehinde bir delil olduğu asla bilinemez. Bunların hepsi bu konuda elbette onların lehine bir delil değildir. Hz. Nuh'un (s.a.) sözüne gelince, o, bu sözü bütün kâfirlere yönelik söylememiştir. Bilakis o, bu sözü, özellikle kendi kavminin kâfirlerine yönelik söylemiştir. Zira yüce Allah ona şöyle buyurdu: *"Kavminden daha önce iman etmiş olanlardan başka, artık hiç kimse iman etmeyecek."*[215] Böylece Hz. Nuh (a.s), bu vahiyle, kavminden hiç kimsenin inanmayacağını ve onların dünyaya getirdikleri çocuklarının da -eğer yetişip büyürlerse- mutlaka kâfir olacağını kesin olarak anladı. İşte bu âyetin açıklamasıdır. Zira yüce Allah, Hz. Nuh'un *"Ey Rabbim! Kâfirlerden hiç kimseyi yeryüzünde bırakma!"*[216] diye söylediğini hikâye etmiştir.

[١٦٣] **قال أبو محمد**: فأما الأزارقة فاحتجوا بقول الله تعالى حاكيًا عن نوح عليه السلام أنه قال: ﴿رَّبِ لَا تَذَرْ عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا۝إِنَّكَ إِن تَذَرْهُمْ يُضِلُّوا عِبَادَكَ وَلَا يَلِدُوا إِلَّا فَاجِرًا كَفَّارًا﴾ ويقول: روي عن رسول الله صلى الله عليه وسلم: أن خديجة أم المؤمنين رضي الله عنها. قالت: يا رسول الله أين أطفالي منك قال في الجنة. قالت: فأطفالي من غيرك؟ قال في النار. فأعادت عليه فقال لها: إن شئت أسمعتك تضاغيهم. وبحديث آخر: الوائدة والموؤدة في النار.

[١٦٤] وقالوا: إن كانوا عندكم في الجنة فهم مؤمنين، لأنه لا يدخل الجنة إلا نفس مسلمة فإن كانوا مؤمنين فيلزمكم أن تدفنوا أطفال المشركين مع المسلمين، وألا تتركوه يلتزم إذا بلغ دين أبيه فتكون ردة وخروجًا عن الإسلام إلى الكفر، وينبغي لكم أن ترثوه وتورثوه من أقاربه من المسلمين.

[١٦٥] **قال أبو محمد**: هذا كل ما احتجوا به ما يعلم لهم حجة غير هذا أصلًا، وكله لا حجة لهم فيه البتة. أما قول نوح عليه السلام: فلم يقل ذلك على كل كافر، بل قال ذلك على كفار قومه خاصة، لأن الله تعالى قال له: ﴿أَنَّهُ لَن يُؤْمِنَ مِن قَوْمِكَ إِلَّا مَن قَدْ آمَنَ﴾ فأيقن نوح عليه السلام بهذا الوحي أنه لا يحدث فيهم مؤمن أبدًا وأن كل من ولدوه إن ولدوه لم يكن إلا كافرًا ولا بد. وهذا هو نص الآية لأنه تعالى حكى أنه قال: ﴿رَّبِ لَا تَذَرْ عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا﴾

[166] Ancak Hz. Nuh, o vakit yeryüzünde bulunan kendi dönemindeki kâfirleri kastetmiştir. Şayet Ezarika'nın en ufak bir bilgisi olsaydı, Hz. Nuh'un (s.a.) bu sözünün tüm kâfirler için olmadığını, özellikle kendi kavminin kâfirlerine yönelik olduğunu elbette bilirlerdi. Çünkü Hz. İbrahim ve Muhammed'in (s.a.) ana babaları kâfir ve müşrik idi. Böyle olmasına rağmen onlar mümin olan insanların ve cinlerin en hayırlısını ve iman açısından en mükemmel olanını dünyaya getirmişlerdi. Fakat Ezarika mensupları, hayvan gibi câhil bedevî Araplar idiler. Bilakis onlar, yollarını sapıtmışlardı. Aynı şekilde Hz. Peygamber'den (s.a.) Evsed b. Seri et-Temimi yoluyla sahîh haberle gelmiştir. Hz. Peygamber, "Sizin en hayırlılarınız müşriklerin evlatları değil midir?" diye buyurmuştur.

[167] Ebû Muhammed şöyle dedi: Ezarika mensuplarının dost kabul ettiği İbn Ebû Kuhâfe (Ebû Bekr), Ömer b. Hattab, müminlerin anası Hatice (r.a.) ve diğerleri gibi sahabenin faziletlileri ancak kâfirlerin evlatları değil miydiler? Onlar, kâfir olan babaların çocukları değil midir? Veya onlar, sarih iman ehli kimseleri dünyaya getirmediler mi? Sonra Nafi' b. Ezrak'ın ve onların önde gelen âlimlerinin babalarında olduğu gibi, Ezarika mensuplarının babaları müşriklerin çocukları değiller miydi? Fakat Allah'ın saptırdığına hidayet edecek kimse yoktur.

[168] Hz. Hatice hadisine gelince, bu hadis kötü şöhretli olup terk edilmiş bir hadistir. Bunu, senedinde hayırlıların bulunmadığı kimseler rivayet etmiştir. Yeni doğmuş kız çocuğunu diri diri gömen kimse hakkındaki hadise gelince, bu rivayet zikrettiğimiz şekilde gelmiştir: Bize, Yûsuf b. Abdulber, Abdulvaris b. Süfyan, Kasım b. Esbağ, Bekir b. Hammad ve Müsedded, Mu'temir b. Süleyman et-Temimî'den[217] hadis olarak rivayet etmiştir. Mu'temir b. Süleyman şöyle dedi: Dâvûd b. Ebû Hind'i, Amir eş-Şa'bi', Alkame b. Kays ve Süleyman b. Yezîd el-Ca'fî'den bahsederken işittim. O şöyle diyordu: "Ben ve kardeşim Allah Resulüne (s.a.) gelip ona şöyle dedik: Anamız câhiliye zamanında öldü; o misafir ağırlar ve akrabasına bakardı. Ona bu amelleri fayda etmiş midir? Hz. Peygamber, "Hayır" diyerek cevap verdi. Bunun akabinde şöyle dedik: Anamız, câhiliye döneminde henüz baliğ olmamış (günah işleme çağına yetişmemiş) bir kız kardeşimizi gömmüştü. Bunun üzerine Allah Elçisi (s.a.) şöyle buyurdu: "Gömen de gömülende ateştedir, ancak gömen İslâm'a ulaşır da müslüman olursa hariç."

[١٦٦] وإنما أراد كفار وقته الذين كانوا على الأرض حينئذ فقط، ولو كان للأزارقة أدنى علم وفقه لعلموا أن هذا من كلام نوح عليه السلام ليس على كل كافر، لكن على قوم نوح خاصة، لأن إبراهيم ومحمدًا صلى الله عليهما وسلم كان أبواهما كافرين مشركين، وقد ولدا خير الإنس والجن من المؤمنين، وأكمل الناس إيمانًا، ولكن الأزارقة كانوا أعرابًا جهالًا كالأنعام، بل هم أضل سبيلًا. وهكذا صح عن النبي صلى الله عليه وسلم من طريق الأسود بن سريع التميمي أنه عليه السلام قال: أوليس خياركم أولاد المشركين.

[١٦٧] **قال أبو محمد:** وهل كان أفاضل الصحابة رضي الله عنهم الذين يتولاهم الأزارقة كابن أبي قحافة، وعمر بن الخطاب، وخديجة أم المؤمنين وغيرهم رضي الله عنهم. إلا أولاد الكفار فهل ولد آباؤهم كفارًا؟ أو هل ولدوا إلا أهل الإيمان الصريح؟ ثم آباء الأزارقة أنفسهم كوالد نافع ابن الأزرق وغيرهم من شيوخهم هل كانوا إلا أولاد المشركين؟ ولكن من يضلل الله فلا هادي له.

[١٦٨] وأما حديث خديجة رضي الله عنها فساقط مطرح لم يروه قط من فيه خير، وأما حديث الوائدة فإنه جاء كما نذكره. حدثنا يوسف بن عبد البر، أنا عبد الوارث بن سفيان حدثنا قاسم بن أصبغ، حدثنا بكر بن حماد حدثنا مسدد عن المعتمر بن سليمان التميمي قال: سمعت داود بن أبي هند يحدث عن عامر الشعبي، عن علقمة ابن قيس عن سلمة بن يزيد الجعفي قال: أتيت أنا وأخي رسول الله صلى الله عليه وسلم فقلنا له: إن أمنا ماتت في الجاهلية وكانت تقرى الضيف، وتصل الرحم، فهل ينفعها من عملها ذلك شيء؟ قال: لا. قلنا: فإن أمنا وأدت أختًا لنا في الجاهلية لم تبلغ الحنث، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم. المؤودة والوائدة في النار إلا أن تدرك الوائدة الإسلام فتسلم.

[169] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu lafız, yani "günah işleme çağına ulaşmadan" cümlesi, şüphesiz Hz. Peygamber'in değil, fakat Seleme b. Yezid el-Ca'fi'nin ve kardeşinin sözüdür. Hz. Peygamber (s.a.), toprağa gömülen yeni doğmuş kız çocuğunun ateşte olduğunu haber verdiğine göre, bu durum o ikisinin "o kız günah işleyecek çağa henüz ulaşmadı" şeklindeki sözlerini reddedip hükümsüz kılmış ve onların sözünü düzeltmiş olur. Çünkü söz konusu kız çocuğu onların zannının hilafına günah işleyecek çağa ulaştığında ancak bu söz mümkün olur. Çünkü Hz. Peygamber'in (s.a.) sözü, şanı yüce Allah'ın kelâmına muhalefet etmez, çelişmez ve onu yalanlamaz. Bilakis Hz. Peygamber'in (s.a.) sözü birbirini tasdik eder ve şanı yüce rabbinden haber verdiğine uygun olur. Bunun dışındaki görüşlerden Allah'a sığınırız.

[170] Hz. Peygamber'in (s.a.) müşriklerin çocuklarının cennette olduğunu haber vermesi sahîh olarak gelmiştir. Nitekim Allah Teâlâ da şöyle buyurmuştur: *"Diri diri gömülen kız çocuğunun, hangi günahtan ötürü öldürüldüğü sorulduğu zaman..."*[218] Böylece yüce Allah, diri diri gömülen kız çocuğunun hiçbir günahının olmadığını açıklamıştır. Bu apaçık bir durumdur. Çünkü Hz. Peygamber'in (s.a.) söz konusu gömülen kız çocuğunun cehennemde olduğunu haber vermesi, -kardeşlerinin kanaatinin hilafına- onun günah işleyecek çağa ulaştığını haber vermesidir. Bu hadis Dâvûd b. Ebû Hind ve Muhammed b. Ebû Adiyy'den rivayet edilmiştir. O, Mu'temir'den aşağı değildir. O, bu rivayette "ergenlik çağına girmemişti" lafzını ifade etmemiştir. Aynı şekilde Ubeyde b. Hamîd, bu hadisi Dâvûd b. Ebû Hind'den rivayet etmiş, fakat Mu'temir'in zikrettiği bu lafzı ifade etmemiştir.

[171] Ubeyde hadisine gelince, bu hadisi bize Ahmet b. Muhammed b. el-Cesur rivayet etmiştir. Ona Vehb b. Muyesser, ona Muhammed b. Vedah, ona Ebubekir b. Ebû Şeybe, ona da Ubeyde b. Hamid, Dâvûd b. Ebû Hind'ten o da Şa'bi'den, o da Alkame b. Kays'dan, o da Seleme b. Yezid'ten rivayet etmiştir. Seleme b. Yezid şöyle dedi: "Ben ve kardeşim Peygamber'e (s.a.) geldik ve ona dedim ki: "Ey Allah'ın Elçisi! Annemiz câhiliye döneminde iken öldü. O, misafire ikram eder, akrabasına bakardı. Bundan ona bir fayda gelir mi? Hz. Peygamber, "hayır" diye buyurdu.

[١٦٩] **قال أبو محمد**: وهذه اللفظة يعني لم تبلغ الحنث ليس بلا شك من كلام رسول الله صلى الله عليه وسلم ولكنها من كلام سلمة بن يزيد الجعفي وأخيه فلما أخبر عليه السلام بأن تلك المؤودة في النار كان ذلك إنكارًا وإبطالًا لقولهما أنها تبلغ الحنث وتصحيحها لأنها قد كانت بلغت الحنث بخلاف ظنها لا يجوز إلا هذا القول، لأن كلامه عليه السلام لا يتناقض ولا يتكاذب ولا يخالف كلام ربه عز وجل بل كلامه عليه السلام يصدق بعضه بعضًا ويوافق لما أخبر به ربه عز وجل، ومعاذ الله من غير ذلك.

[١٧٠] وقد صح أخبار النبي صلى الله عليه وسلم: بأن أطفال المشركين في الجنة. قال الله تعالى: ﴿وَإِذَا الْمَوْءُودَةُ سُئِلَتْ بِأَيِّ ذَنْبٍ قُتِلَتْ﴾ فنص تعالى على أنه لا ذنب للموؤدة فكان هذا مبين لأن أخبار النبي صلى الله عليه وسلم بأن تلك المؤودة في النار إخبار عن أنها قد كانت بلغت الحنث بخلاف ظن أخويها. وقد روي هذا الحديث عن داود بن أبي هند، محمد بن عدي، وليس هو دون المعتمر، ولم يذكر فيه لم تبلغ الحنث ورواه أيضًا عبيدة بن حميد عن داود بن أبي هند فلم يذكر هذه اللفظة التي ذكرها المعتمر.

[١٧١] فأما حديث عبيدة فحدثناه أحمد بن محمد بن الجسور قال: أنا وهب بن ميسرة، قال: حدثنا محمد بن وضاح، حدثنا أبو بكر بن أبي شيبة، حدثنا عبيدة ابن حميد، عن داود بن أبي هند، عن الشعبي، عن علقمة بن قيس، عن سلمة بن يزيد. قال: أتيت النبي صلى الله عليه وسلم أنا وأخي، فقلت: يا رسول الله إن أمنا كانت تقرى الضيف، وتصل الرحم. في الجاهلية، فهل ينفعها ذلك شيئًا؟ قال: لا.

Seleme şöyle dedi: “Annemiz, câhiliye döneminde bizim bir kız kardeşimizi gömmüştü. Annemizin yaptığı bu hayırlardan gömülen kız kardeşimize bir fayda var mı? Bunun üzerine Hz. Peygamber, “Hayır, gömen ve gömülen cehennemdedir. Ancak gömen müslüman olmuş ve affolunmuş ise müstesna.” diye buyurmuştur.

[172] İbn Ebî Adiy’in hadisine gelince; bu hadisi Ahmed b. Ömer b. Enes el-Azrî, Ebû Bedr Abd İbn Ahmed el-Hirevi el-Ensari, Ebû Said el-Halil b. Ahmet es-Sicistani, Abdullah b. Muhammed b. Abdulaziz, Ahmed b. Muhammed b. Hanbel ve Muhammed b. Ebî Adiy bize rivayet etmiştir. O da Dâvûd b. Ebû Hind’den, o da Şa’bi’den, o da Alkame’den, o da Seleme b. Yezid el-Ca’fi’den rivayet etmiştir. Seleme şöyle dedi: “Ben ve kardeşim Hz. Peygamber’e (s.a.) gittik ve şöyle dedik: “Ey Allah’ın Elçisi! Müleyke akrabaya bakar, misafire ikram eder ve şöyle, şöyle hayır işler yapardı. Fakat o câhiliye zamanında öldü. Bu hayırların ona faydası var mıdır? Bunun üzerine Hz. Peygamber, “Hayır, gömen ve gömülen cehennemdedir. Ancak gömen müslüman olmuşsa Allah onu affeder.” diye buyurmuştur.

[173] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu şekilde biz, bu hadisi, gömenin kız kardeşi olduğunu gösterecek şekilde “ها” ile rivayet ettik.

[174] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu, muhtasar olarak rivayet ettiğimiz bir hadistir. Nitekim bu hadisi bize, Abdullah b. Rebi’ et-Temimi, Ömer b. Abdulmelik el- Havlâni, Muhammed b. Bekir b. Abdürrezzâk el-Varrak el-Basri, Ebû Dâvûd es-Sicistâni, İbrahim b. Mûsâ ve Yahyâ b. Zekeriyyâ b. Ebû Zaide rivayet etmiştir. Yahyâ, babasının bu hadisi Âmir eş-Şa’bî’den naklettiğini ve Allah Resulü’nün (s.a.), “Gömen de gömülen de cehennemdedir.” şeklinde buyurduğunu rivayet etmiştir. Yahyâ b. Zekeriyyâ b. Ebû Zaide, babasının şöyle dediğini söylemiştir: Bana, Ebû İshak, ona Amir, ona da Alkame b. Mes’ud Hz. Peygamber’den (s.a.) rivayet etmiştir.

[175] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu muhtasardır. Belirttiğimiz üzere Hz. Peygamber (s.a.) bununla söz konusu kızın baliğ olduğunu kastetmiştir. Açıkladığımız hususlardan dolayı bunun dışında bir şey olması mümkün değildir. Başarı Allah’ın yardımıyladır.

قال: فإنها وأدت أختًا لنا في الجاهلية، فهل ينفع ذلك أختنا شيئًا؟ قال: لا. الوائدة والموؤدة في النار إلا أن تدرك الإسلام فيعفوا الله عنها.

[١٧٢] وأما حديث بن أبي عدي، فحدثناه أحمد ابن عمر بن أنس العذري، حدثنا أبو بدر عبد، ابن أحمد الهروي الأنصاري، حدثنا أبو سعيد الخليل بن أحمد السجستاني، حدثنا عبد الله بن محمد بن عبد العزيز، حدثنا أحمد بن محمد بن حنبل، حدثنا محمد بن أبي عدي، عن داود بن أبي هند، عن العشبي، عن علقمة، عن سلمة بن يزيد الجعفي، قال: انطلقت أنا وأخي إلى النبي صلى الله عليه وسلم فقلنا: يا رسول الله إن مليكة كانت تصل الرحم، وتقرى الضيف، وتفعل، وتفعل، هلكت في الجاهلية، فهل ذلك نافعها شيئًا؟ قال: لا. الوائدة والموؤدة في النار إلا أن تدرك الوائدة الإسلام فيعفوا الله عنها.

[١٧٣] **قال أبو محمد**: هكذا رويناه لها بالهاء على أنها أخت الوائدة.

[١٧٤] **قال أبو محمد**: وهذا حديث قد رويناه مختصرًا، كما حدثاه عبد الله بن ربيع التميمي، حدثنا عمر ابن عبد الملك الخولاني، حدثنا محمد بن بكر الوراق البصري، حدثنا أبو داود السجستاني، حدثنا إبراهيم بن موسى، حدثنا يحيى بن زكريا بن أبي زائدة، حدثني أبي عن عامر الشعبي، قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: الوائدة والمؤودة في النار. قال يحيى بن زكريا ياابن أبي زائدة، قال أبي فحدثني أبو إسحاق بن عامرًا حدثه بذلك عن علقمة عن ابن مسعود عن النبي صلى الله عليه وسلم.

[١٧٥] **قال أبو محمد**: وهذا مختصر وهو على ما ذكرنا أنه عليه السلام إنما عني بذلك التي بلغت لا يجوز غير هذا لما ذكرنا وبالله تعالى التوفيق.

[176] Hz. Peygamber'in (s.a.) "onlar babalarındandır." sözünü delil getirmelerine gelince, Allah Resulü (s.a.) bunu dindeki konumları hakkında demiştir. Kullarının hükümlerini ayırt etmesi yüce Allah'a aittir. O dilediğini yapar, hükmünden dolayı sorgulanamaz. Bunlara ilaveten bu lafızla onların asla bir ilgisi yoktur. Onların babalarının sulbünden gelmeleri hasebiyle babalarından oldukları hususunda hiçbir şüphe yoktur. Hz. Peygamber (s.a.) de, onların babalarının dini üzere olduklarını söylememiştir.

[177] "Müşriklerin çocuklarına dua etmeniz (cenaze namazı kılmamız), onların mirasını almanız ve onlara miras bırakmanız gerekir. Baliğ olduklarında babalarının dinine uyacaklarından -ki bu da dinden dönmektir- onları bırakmamanız gerekir." şeklindeki görüşlerine gelince, onların yüce Allah'a karşı itiraz etmeleri söz konusu değildir. Onların namazını kılmayı terk etmemiz, onların mümin olmadıkları anlamına gelmez. Nitekim şehitler müminlerin en faziletlileri oldukları halde onlara namaz kılınmaz. Bizimle onların arasındaki miras bağının kesilmesine gelince, bu da onların mümin olmadıklarına dair bir delil değildir. Nitekim fazilet sahibi mümin bir köle ne miras alır ne de miras bırakır. Bazen bir müslüman, kâfir olan kölesinin malını öldüğünde alabilir. Fakihlerin ekseriyeti, kâfirin, müslüman olan sonra da satılmadan önce ölen kölesinin malını miras olarak alacağını kabul ederler. Yine fakihlerin çoğunluğu, mürtedin malını -mürted kâfir olarak öldüğünde ya da riddet halinde iken öldürüldüğünde- müslümanlara miras olarak verirler. İşte ümmetin önderlerinden olan Muaz b. Cebel, Muaviye b. Ebû Süfyan, Mesruk b. Ecda' ve diğerleri, öldüklerinde kâfir akrabalarının mallarına müslümanları mirasçı yapmışlardır. Kullarından dilediği kimselere yönelik hükümlerini ayırt etmek yüce Allah'a aittir. Ancak biz, nassın bizi durdurduğu yerde dururuz. Daha fazla söze gerek yok.

[178] Aynı şekilde onlar da babalarının defnedildikleri yerlere defnedildiler ve yine baliğ olduklarında babalarının dinlerine çıkacak şekilde bırakıldılar. Şüphesiz ki yüce Allah, böyle olduğu halde onları terk etmemizi bize zorunlu kılmıştır. Biz, yüce Allah'ın hükümlerine itiraz etmeyiz ve *"Allah yaptığından dolayı sorgulanamaz."*[219] Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: *"Her doğan çocuk din üzere doğar, ta ki ana babası onu yahudi, hıristiyan, Mecûsî veya müşrik yapar."*

[١٧٦] وأما احتجاجهم بقول رسول الله صلى الله عليه وسلم هم من آبائهم. فإنما قاله عليه السلام في الحكم لا في الدين، ولله تعالى أن يفرق بين أحكام عباده ويفعل ما يشاء لا معقب لحكمه، وأيضًا فلا متعلق لهم بهذا اللفظ أصلًا، لأنه إنما فيه أنهم من آبائهم، وهذا لا شك فيه أنهم توالدوا من آبائهم، ولم يقل عليه السلام أنهم على دين آبائهم. ٥

[١٧٧] وأما قولهم: ينبغي أن تصلوا على أطفال المشركين، وتورثوهم وترثوهم، وألا تتركونهم يلتزموا دين آبائهم إذا بلغوا، فإنها ردة فليس لهم أن يعترضوا على الله تعالى. فليس تركنا الصلاة عليهم يوجب أنهم ليسوا مؤمنين، فهؤلاء الشهداء وهم أفاضل المؤمنين لا يصلى عليهم، وأما انقطاع المواريث بيننا وبينهم فلا حجة في ذلك على أنهم ليسوا مؤمنين، فإن العبد ١٠ مؤمن فاضل لا يرث ولا يورث، وقد يأخذ المسلم مال عبده الكافر إذا مات، وكثير من الفقهاء يورثون الكافر مال العبد من عبيده يسلم ثم يموت قبل أن يباع عليه، وكثير من الفقهاء يورثون المسلمين مال المرتد إذا مات كافرًا مرتدا أو قتل على الردة، وهذا معاذ بن جبل ومعاوية بن أبي سفيان ومسرق بن الأجدع وغيرهم من الأئمة رضي الله عنهم يورثون المسلمين من ١٥ أقاربهم الكفار إذا ماتوا، ولله تعالى أن يفرق بين أحكام من شاء من عباده، وإنما نقف حيث أوقفنا النص ولا مزيد.

[١٧٨] وكذلك دفنهم في مقابر آبائهم أيضًا، وكذلك تركهم يخرجون إلى أديان آبائهم إذا بلغوا، فإن الله تعالى أوجب علينا أن نتركهم وذلك، ولا نعترض على أحكام الله عز وجل ولا يسأل عما يفعل. وقد قال رسول الله ٢٠ صلى الله عليه وسلم: كل مولود يولد على الملة حتى يكون أبواه يهودانه وينصرانه ويمجسانه ويشركانه.

[179] Ebû Muhammed şöyle dedi: Onların zikrettiğimiz hususlardan herhangi birisine tutunmaları geçersiz olmuştur. Ancak o, zihinleri bulandırdıkları bir kargaşadır. Çünkü ifade ettiğimiz hususların tamamı, ancak soyut hükümlerdir. "Müşriklerin çocuklarının kâfir veya kâfir olmadıkları" şeklindeki bu istidlallerden herhangi birisi hakkında bir nas yoktur. Sözle kastettiğimiz sadece bu iki nüktedir. Başarı Allah'ın yardımıyladır. Müşriklerin çocuklarının dinî konumu hakkında konuşmaktan geri duranlara gelince, onlar Allah Resulünün (s.a.) sözünü delil olarak getirmişlerdir. Ölen çocukların durumu sorulduğunda Hz. Peygamber (s.a.), "Onların ne işlediğini Allah en iyi bilendir." diye buyurmuştur.

[180] Ayrıca onlar, müminlerin annesi Hz. Aişe'nin (r.a.) Ensar'ın çocuklarından birisi öldüğünde *"O, cennet serçelerinden bir serçedir."* şeklindeki sözünü de delil getirdiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.), Aişe'ye şöyle demiştir: *"Bunu nereden biliyorsun Ey Aişe! Allah, babalarının sulbünde oldukları halde cehennem için bir topluluk yaratmıştır."*

[181] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu iki haber herhangi bir hususta onlar için delil olmaz, çünkü Allah Elçisinin (s.a.) onların cennette olduklarını ifade ettiği bu iki haberi kendisine vahiy edilmeden önce söylemiştir. Nitekim yüce Allah, gelmiş geçmiş bütün günahlarını affettiğini elçisine haber vermeden önce şöyle demesini emretmiştir: *"Bana ve size ne yapılacağını bilmem."*[220] Nitekim Hz. Peygamber'in (s.a.) Osman b. Maz'un'a *"Ben peygamber olduğum halde bana ne yapacağını bilmiyorum."* demesi de böyledir. Bu, yüce Allah'ın Bedir savaşına şahit olan müslümanların cehenneme girmeyeceklerini haber vermesinden öncedir. Hz. Peygamber (s.a.), yüce Allah'ın kendisine *"Ben sadece bana vahyedilene uyarım."*[221] demesini emretmesi gibi, kendisine gelen vahiyle söz söylemiştir. Dinden olup vahyin gelmediği her hususun hükmü hakkında kişi tevakkuf etmelidir. Açıklama geldiğinde, nassın getirdiğini kabul etmede tevakkuf câiz olmaz.

[١٧٩] **قال أبو محمد**: فبطل أن يكون لهم في شيء مما ذكرنا متعلق، وإنما هو تشغيب موهوا به، لأن كل ما ذكرنا فإنما هي أحكام مجردة فقط، وليس في شيء من هذه الاستدلالات نص، على أن أطفال المشركين كفار ولا على أنهم غير كفار، وهذه النكتتان هما اللتان قصدنا بالكلام فقط. وبالله ٥ تعالى التوفيق وأما من قال فيهم بالوقف فإنهم احتجوا بقول رسول الله صلى الله عليه وسلم إذ سئل عن الأطفال يموتون فقال عليه السلام: الله أعلم بما كانوا عاملين.

[١٨٠] وبقوله صلى الله عليه وسلم لعائشة أم المؤمنين رضي الله عنها إذا مات صبي من أبناء الأنصار فقالت: عصفور من عصافير الجنة. فقال لها عليه السلام: ١٠ وما يدريك يا عائشة؟ إن الله خلق خلقًا للنار وهم في أصلاب آبائهم.

[١٨١] **قال أبو محمد**: وهذان الخبران لا حجة لهم في شيء منهما إلا أنهما إنما قالهما رسول الله صلى الله عليه وسلم قبل أن يوحى إليه أنهم في الجنة، وقد قال تعالى آمرًا لرسوله صلى الله عليه وسلم أن يقول: وما أدري ما يفعل بي ولا بكم. قبل أن يخبره الله عز وجل بأنه قد غفر له الله ما تقدم من ذنبه وما ١٥ تأخر، وكما قال رسول الله صلى الله عليه وسلم عن عثمان بن مظعون رضي الله عنه: وما أدري وأنا رسول الله ما يفعل بي. وكان هذا قبل أن يخبره الله عز وجل بأنه لا يدخل النار من شهد بدرًا وهو عليه السلام لا يقول إلا ما جاء به الوحي، كما أمر الله عز وجل أن يقول: ﴿إِنْ أَتَّبِعُ إِلَّا مَا يُوحَىٰ إِلَيَّ﴾ فحكم كل شيء من الدين لم يأت به الوحي أن يتوقف فيه المرء، فإذا جاء للبيان فلا يحل التوقف ٢٠ عن القول بما جاء به النص.

[182] Çocukların ergenliğe ulaşmasından önce cinayet, zina, içki içmek, iftira etmek, namaz kılmamak ve oruç tutmamak şeklinde yaptıkları şeylerden dolayı -akıl baliğ olmadıkça- bunlardan herhangi birisi sebebiyle âhirette sorgulanmayacakları hususunda icmâ vardır. Aynı şekilde yapmadığı bir şey sebebiyle yüce Allah'ın birilerini cezalandırmayacağı hususunda tartışma yoktur. Bilakis Allah Resulünden (s.a.) *"Kim bir günaha niyet eder, fakat onu işlemezse, ona günah yazılmaz."* şeklinde buyurduğu sahîh olarak gelmiştir. Dolayısıyla yüce Allah'ın çocukları işlemedikleri fiiller/günahlar sebebiyle -şayet yaşasalardı yaparlardı diyerek- cezalandırması muhal olan şeylerdendir. Kaldı ki onlar işledikleri günahlar sebebiyle bile cezalandırılmazlar. Ergen olarak ölen bir insanın şayet yaşasa idi zina ederdi diyerek işlemediği zina fiilinden dolayı cezalandırılmayacağı hususunda hiç kimse tartışmaz. Yüce Allah, bu şekilde düşünen bir kimseyi, *"Bugün herkese kazandığının karşılığı verilir."*[222] ve *"Ancak yaptıklarınızın karşılığını görüyorsunuz"*[223] meâlindeki âyetleriyle yalanlamıştır. Böylece hiç kimsenin yapmadığı ve yapılmasına vesile olmadığı şeyler sebebiyle cezalandırılmayacağı doğrudur.

[183] Hz. Peygamber'in (s.a.) *"Allah onların ne yaptıklarını en iyi bilendir."* meâlindeki sözü sahîhtir. Bu sözde, onların ne kâfir oldukları ne cehennemde bulundukları ne de henüz yapmadıkları şeyleri yaşasalardı yapacaklardı diyerek onların cezalandırılacağı bildirilmemektedir. Biz bu konuda ihtilaf ettik, bunun dışındakilerde değil. Ancak yüce Allah bu noktada olmayanı ve olmayacak olanı bilir ve şayet olsa idi nasıl olacağını da elbette bilir. Evet, bu gerçektir ve müslüman bu konuda asla şüphe etmez. Böylece bu iki haber konusunda tevakkuf ehlinin lehinde bir delilin olması söz konusu değildir (geçersizdir). Çünkü Hz. Peygamber'den (s.a.) bu konuda sahîh bir açıklama gelmiştir.

[184] "Müşrik çocuklarının babalarının azabı sebebiyle cezalandırıldıklarını" ileri süren kimseye gelince, bu geçersizdir. Zira yüce Allah şöyle buyurur: *"Herkesin günahı yalnız kendi aleyhine kazanır. Hiçbir günahkâr başka bir günahkârın günah yükünü yüklenmez."*[224] "Onlar için ateş yakılır" şeklinde görüş beyan edene gelince, bu da geçersizdir. Çünkü bu konudaki rivayet -inşallah bundan sonra izah edeceğimiz üzere- deliler ve baliğ olup kendisine İslâm çağrısı ulaşmayan kişilerin durumu hakkında gelmiştir.

[١٨٢] وقد صح الإجماع على أن ما عملت الأطفال قبل بلوغها من قتل أو وطئ أجنبية أو شرب خمر، أو قذف، أو تعطيل صلاة، أو صوم، فإنهم غير مؤاخذين في الآخرة بشيء من ذلك ما لم يبلغوا، وكذلك لا خلاف في أنه لا يؤاخذ الله عز وجل أحدا بما لم يفعله، بل قد صح عن رسول الله صلى الله عليه وسلم أن من هم بسيئة فلم يعملها لم تكتب عليه فمن المحال المنفي أن يكون الله عز وجل يؤاخذ الأطفال بما لم يعملوا، مما لو عاشوا بعده لعملوه، وهو لا يؤاخذهم بما عملوا ولا يختلف اثنان في أن إنسانًا بالغا مات ولو عاش لزنا أنه لا يؤاخذ بالزنا الذي لم يعمله، وقد كذب الله عز وجل من ظن هذا بقوله الصادق: ﴿الْيَوْمَ تُجْزَىٰ كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ﴾ وبقوله تعالى: ﴿هَلْ تُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ﴾ فصح أنه لا يجزي أحد بما لم يعمل ولا مما لم يسن.

[١٨٣] فصح أن قول رسول الله صلى الله عليه وسلم إعلم بما كانوا عاملين ليس فيه أنهم كفار، ولا أنهم في النار، ولا أنهم مؤاخذين بما لو عاشوا لكانوا عاملين به مما لم يعملوه بعد، وفي هذا اختلفنا لا فيما عداه، وإنما فيه أن الله تعالى يعلم ما لم يكن وما لا يكون لو كان كيف كان يكون فقط، ونعم هذا حق لا يشك فيه مسلم فبطل أن يكون لأهل التوقف حجة في شيء من هذين الخبرين إذ يصح عن رسول الله صلى الله عليه وسلم في هذه المسألة بيان.

[١٨٤] وأما من قال إنهم يعذبون بعذاب آبائهم فباطل، لأن الله تعالى يقول: ﴿وَلا تَكْسِبُ كُلُّ نَفْسٍ إِلا عَلَيْهَا وَلا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى﴾ وأما من قال إنهم توقد لهم نار فباطل، لأن الأثر الذي فيه هذه القصة إنما جاء في المجانين وفيمن لا يبلغه ذكر الإسلام من البالغين على ما نذكر بعد هذا إن شاء الله تعالى.

[185] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu görüşlerin tamamı geçersiz olunca, bu konuda hüküm vermek için naslardan sahîh rivayetlere bakmamız gerekir. Biz de böyle yaptık ve yüce Allah'ın şöyle buyurduğunu gördük: *"Hakka yönelen bir kimse olarak yüzünü dine çevir. Allah'ın insanları üzerinde yarattığı fıtrata sımsıkı tutun. Allah'ın yaratmasında hiçbir değiştirme yoktur. İşte bu dosdoğru dindir."*[225]

[186] *"Deyin ki: "Biz Allah'a, bize indirilene (Kur'ân'a), İbrahim, İsmail, İshak, Ya'kûb ve Yakuboğullarına indirilene, Mûsâ ve Îsâ'ya verilen (Tevrat ve İncil) ile bütün diğer peygamberlere Rab'lerinden verilene iman ettik. Onlardan hiçbirini diğerinden ayırt etmeyiz ve biz ona teslim olmuş kimseleriz. Eğer onlar böyle sizin iman ettiğiniz gibi iman ederlerse, gerçekten doğru yolu bulmuş olurlar; yüz çevirirlerse onlar elbette derin bir ayrılığa düşmüş olurlar. Allah, onlara karşı seni koruyacaktır. O, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir. Biz, Allah'ın boyasıyla boyanmışızdır. Boyası Allah'ınkinden daha güzel olan kimdir? Biz ona ibadet edenleriz."*[226] Böylece yüce Allah insan fıtratının iman üzere olduğunu açıklamıştır. İman da yüce Allah'ın boyasıdır. *"Hani Rabbin (ezelde) Âdemoğullarının sulplerinden zürriyetlerini almış, onları kendilerine karşı şahit tutarak, "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" demişti. Onlar da, "Evet" demişlerdi."*[227]

[187] Böylece yüce Allah'ın Âdemoğullarından, cinlerden ve meleklerden yarattığı her bir nefsin akıllı olarak mümin ve mümeyyiz oldukları hususu kesin olarak doğrudur. Bu böyle olunca, -bu ahdi, fıtratı ve boyayı değiştiren, imandan diğerine geçen ve bu değişiklik üzere ölen kimseler hariç- onların tamamı imanları sebebiyle cenneti hak etmişlerdir. Biz, çocukların bunlardan herhangi birini değiştirmediklerini kesin olarak biliriz. Dolayısıyla onlar cennetliktirler. Hz. Peygamber'in (s.a.) *"Dünyaya gelen herkes, fıtrat üzere doğar, (yine Allah resulünün (s.a.) "her çocuk din üzerine doğar; şeklinde buyurduğu rivayet edilmiştir.), "ana babası sonradan onu yahudi, hıristiyan, Mecûsî, müşrik yapar, yeni doğmuş bir kuzu gibi. Siz ilk doğduğunda kuzunun kulaklarında -siz kesene kadar- bir kesik görüyor musunuz?"* şeklinde buyurduğu sahîh olarak gelmiştir. İşte bu, yukarıda ifade edilen âyetlerin tefsiridir.

[١٨٥] **قال أبو محمد**: فلما بطلت هذه الأقاويل كلها وجب النظر فيما صح من النصوص من حكم هذه المسألة، ففعلنا فوجدنا الله تعالى قد قال: ﴿فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَةَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ﴾

٥ [١٨٦] وقال عز وجل: ﴿قُولُوا آمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنزِلَ إِلَيْنَا وَمَا أُنزِلَ إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطِ﴾ إلى قوله: ﴿لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِّنْهُمْ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ﴾ إلى قوله: ﴿صِبْغَةَ اللَّهِ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً وَنَحْنُ لَهُ عَابِدُونَ﴾ فنص عز وجل على أن فطر الناس على الإيمان وأن الإيمان هو صبغة الله تعالى، وقال عز وجل: ﴿وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِن بَنِي آدَمَ مِن ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ ١٠ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَىٰ﴾

[١٨٧] فصح يقينًا أن كل نفس خلقها الله تعالى من بني آدم ومن الجن والملائكة فمؤمنون كلهم عقلًا مميزون، فإذ ذلك كذلك فقد استحقوا كلهم الجنة بإيمانهم، حاشا من بدل هذا العهد، وهذه الفطرة، وهذه الصبغة، وخرج عنها إلى غيرها ومات على التبديل، وبيقين ندري أن الأطفال لم ١٥ يغيروا شيئًا من ذلك فهم من أهل الجنة، وصح عن رسول الله صلى الله عليه وسلم أنه قال: كل مولود يولد على الفطرة. وروي عنه عليه السلام أنه قال: على الملة فأباه يهودانه وينصرانه ويمجسانه ويشركانه كما تنتج البهيمة بهيمة جمعًا وهل يجدون فيها من جدعاء؟ حتى تكونوا أنتم الذي تجدعونها. وهذا تفسير الآيات المذكورات.

[188] Bize Abdullah b. Rebi', Muhammed b. İshak es-Seken, Ebû Said b. el- A'rabi, Ebû Dâvûd Süleyman b. el-Eş'as, Hasan b. Ali ve Haccac b. el-Minhal rivayet ederek şöyle dedi: Ben, Hammad b. Seleme'den *"her doğan İslâm üzere doğar."* hadisini açıkladığını işittim. Dedi ki: İşte bu, Allah'ın babalarının sulplerinde iken onlardan aldığı sözdür. Yüce Allah: "Ben sizin rabbiniz değil miyim?" diye buyurdu. Onlar da "evet" dediler.

[189] Yine Hz. Peygamber'den (s.a.) İyaz b. Hımar el-Mecaşi'i tarikiyle gelen bir sahîh hadis-i kutside Yüce Allah *"Kullarımın hepsini hanif olarak yarattım. Şeytan onları dinlerinden ayırdı."* şeklinde buyurmuştur. Şeytanların dininden döndürmeden önce (fıtrat üzere) ölen herkesin hanif olarak öldüğü hususu kesin olarak doğrudur. Yüce Allah'ın "*Kullarımın hepsini hanif olarak yarattım.*"[228] şeklinde buyurması sebebiyle melekler, cinler ve insanlar bu hadisin hükmüne dâhildir. Çünkü melekler, cinler ve insanlar yüce Allah'ın yarattığı kullarıdır.

[190] Buna ilaveten şanı yüce Allah, İblis'in insanları saptıracağına dair kendisine söylediği bir sözü haber vermiş ve şöyle buyurmuştur: *"Azgınlardan sana uyanlar dışında, kullarım üzerinde senin hiçbir hâkimiyetin yoktur"*[229] Böylece saptırmanın imana dâhil olduğu hususu yakînen ortaya çıkmıştır. Şüphesiz her bir kimsenin aslı imandır ve her mümin de cennettedir. Yine yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Sizi alevler saçan ateşe karşı uyardım. O ateşe, ancak yalanlayıp yüz çeviren en bedbaht kimse girer."*[230] Bu âyette belirtilen husus da çocuğun sıfatı değildir. Böylece onların cehenneme girmeyecekleri ve cennet veya cehennemden başka da bir yurdun olmadığının doğruluğu ortaya çıkmıştır. Onlar cehenneme girmediklerine göre, bu durumda şüphesiz cennettedirler.

[191] Hz. Peygamber'den (s.a.) *"büyük rüya"* hadisi sahîh olarak gelmiştir. Allah Resulü, rüyasında Hz. İbrahim'i (s.a.) etrafı açık yeşil bir bahçede içinde görmüştü. Bulunduğu bahçede her türlü nur ve nimet bulunmakta idi, etrafında en güzel çocuklardan kalabalık bir grup vardı. Hz. Peygamber (s.a.) bu durumu ona sordu. İbrahim (s.a.) da bu çocukların henüz buluğ çağına ulaşamadan önce ölen insanların çocukları olduklarını bildirdi.

[١٨٨] حدثنا عبد الله بن ربيع، حدثنا محمد بن إسحاق السكن، حدثنا أبو سعيد بن الأعرابي، حدثنا أبو داود سليمان بن الأشعث، حدثنا الحسن بن علي، حدثنا الحجاج بن المنهال، قال: سمعت حماد بن سلمة يفسر حديث كل مولود يولد على الفطرة، فقال: هذا عندنا حيث أخذ الله العهد عليهم في أصلاب
٥ آبائهم، حيث قال: ﴿أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَى﴾

[١٨٩] وقد صح أيضًا عن رسول الله صلى الله عليه وسلم من طريق عياض بن حمار المجاشعي قال: عن الله تعالى أنه قال: خلقت عبادي حنفاء كلهم فاجتالهم الشياطين عن دينهم. فصح يقينًا أنه كل من مات قبل أن تجتاله الشياطين عن دينه فقد مات حنيفا، وهذا حديث تدخل فيه الملائكة والجن والإنس بقوله
١٠ خلقت عبادي حنفاء كلهم لأن ملائكة والجن والإنس عباد له عز وجل مخلوقين

[١٩٠] وأيضًا فإن الله عز وجل أخبر بقول إبليس له تعالى أن يغوي الناس فقال تعالى: ﴿إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ إِلَّا مَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْغَاوِينَ﴾ فصح يقينًا أن الغواية داخلة على الإيمان، وأن الأصل من كل واحد فهو الإيمان وكل مؤمن ففي الجنة، وأيضًا فإن الله تعالى قال: ﴿فَأَنْذَرْتُكُمْ نَارًا تَلَظَّى ۝ لَا
١٥ يَصْلَاهَا إِلَّا الْأَشْقَى۝الَّذِي كَذَّبَ وَتَوَلَّى﴾ وليست هذه صفة الصبيان. فصح أنهم لا يدخلون النار، ولا دار إلا الجنة أو النار، فإذا لم يدخلوا النار فهم بلا شك في الجنة.

[١٩١] وقد صح عن رسول الله صلى الله عليه وسلم في الرؤيا الكبيرة التي رآها أنه رأى إبراهيم عليه السلام في روضة خضراء مفتحة
٢٠ وفيها من كل نور ونعيم، وحواليه من أحسن صبيان وأكثرهم، فسأل عليه السلام عنهم فأخبر أنهم من مات من أولاد الناس قبل أن يبلغوا،

Bunun üzerine Hz. Peygamber'e "Ey Allah'ın Elçisi! Ya müşriklerin çocukları?" diye soruldu. Hz. Peygamber de, "Müşriklerin çocukları da" diye buyurdu. Böylece problem ortadan kalktı. Sünnet ve sahîh hadislerden gelen sağlam rivayetlerle sabit olmuştur ki müslümanların ve müşriklerin çocuklarından henüz buluğ çağına ulaşmadan (ölenlerin) tamamı cennettedir. Hiç kimsenin Kur'ân ve sünnette sahîh olarak bildirilen hususlarda aşırılığa gitmesi helal değildir. Başarı Allah'ın yardımıyladır.

[192] Birisi, "Sizler, cehennemin ceza yurdu olduğunu, cennetin de böyle olduğunu söylediniz. Halbuki çocuklara ceza/mükâfat yoktur." şeklinde demiş olsa, -başarı Allah'ın yardımıyladır- biz şöyle deriz: Biz, şeriat konusunda âyetlerin ortaya koydukları hükümler yanında dururuz. Nitekim âyetler, cehennemin sadece ceza yurdu olduğunu, cennetinde mükâfat ve lütuf yurdu olduğunu ortaya koymuştur. Cennet amel sahiplerine ait olup amelleri miktarınca mükâfat yurdudur. Ameli bulunmayan kimseler için yüce Allah katında mutlak olarak lütuf ve ikram vardır. Bir topluluk şöyle demiştir: Çocuklar, cennet ehlinin hizmetçileridir. Nitekim yüce Allah, Kur'ân'ın birçok yerinde *"ebedî çocuklar"* ifadesini zikretmiştir. Şüphesiz onlar cennet ehlinin hizmetkarlarıdırlar. Muhtemelen onlar, (zikri geçen) bunlardır. Allah en iyisini bilendir.

[193] Ebû Muhammed şöyle dedi: Ölünceye kadar aklını kullanamayacak olan delilere gelince, -daha önce ifade ettiğimiz üzere- onlar, hanif dini üzere doğarlar, mümindirler, dinlerini değiştirip bozmamışlardır. Böylece mümin olarak ölürler ve onlar cennettedir.

[194] Bize Ahmed b. Muhammed el-Telmenkî es-Sağrî rivayet edip şöyle dedi: Bize Muhammed b. Ahmed b. Yahyâ b. el-Muferrec el-Kâdî, Muhammed b. Eyyub es-Sumuti el-Berki, Muhammed b. Ömer b. Abdilhalik el-Bezzaz, Muhammed b. Müsenna Ebû Mûsâ ez-Zaman, Muaz b. Hişam ed-Düstuvayî rivayet etti. Babam da Katade'den, o da el-Esved b. Seri et-Temimi'den, o da Hz. Peygamber'den (s.a.) şöyle rivayet etti:

فقيل له يا رسول الله وأولاد المشركين؟ قال: وأولاد المشركين. فارتفع الإشكال وصح بالثابت من السنن وصحيحها أن جميع من لم يبلغ من أطفال المسلمين والمشركين ففي الجنة، ولا يحل لأحد تعدى ما صح بالقرآن والسنن. وبالله تعالى التوفيق.

٥ [١٩٢] فإن قال قائل: إذا قلتم: إن النار دار جزاء فالجنة كذلك، ولا جزاء للصبيان قلنا وبالله تعالى التوفيق: إنما نقف عندما جاءت به النصوص في الشريعة، قد جاء النص بأن النار دار جزاء فقط، وأن الجنة دار جزاء وتفضل فهي لأصحاب الأعمال دار جزاء بقدر أعمالهم، ولمن لا عمل له دار تفضل من الله تعالى مجرد، وقد قال قوم: إن الصبيان هم خدم أهل الجنة، وقد ذكر الله تعالى

١٠ الولدان المخلدين في غير موضع من كتابه، وأنهم خدم أهل الجنة فلعلهم هؤلاء والله أعلم.

[١٩٣] **قال أبو محمد**: وأما المجانين الذين لا يعقلون حتى يموتوا فإنهم كما ذكرنا يولدون على الملة حنفاء، مؤمنين، ولم يغيروا، ولا بدلوا، فماتوا مؤمنين فهم في الجنة.

١٥ [١٩٤] حدثنا أحمد بن محمد الطلمنكي بالثغري قال حدثنا محمد بن أحمد بن يحيى بن المفرج القاضي، حدثنا محمد بن أيوب السموط البرقي، أنبأنا محمد بن عمر بن عبد الخالق البزاز، حدثنا محمد بن المثني أبو موسى الزمن، حدثنا معاذ بن هشام الدستواي، حدثنا أبي عن قتادة عن الأسود بن سريع التيمي، عن النبي صلى الله عليه وسلم قال:

"Allah'a, bir şey işitmeyen sağır, akılsız, düşkün ve fetrette ölen adam arz olunur. Sağır şöyle der: Rabbim İslâm geldi, fakat ben bir şey işitmedim. Ahmak şöyle der: İslâm geldi, fakat ben bir şey düşünemedim. Fetret döneminde ölen de şöyle der: Senden bana bir elçi gelmedi." *Burada Bezzaz, dördüncünün (düşkün) ne dediğini unuttuğunu belirtmiştir. "Böylece onlardan Allah'a itaat etmeleri için söz alınır. Sonra da yüce Allah onlara elçi gönderip ateşe girmelerini emreder. Canım kudretinde olan Allah'a kasem olsun ki, şayet onlar ateşe girerseler, ateş onlara serin ve selamet olur."*

KIYAMET ve YENİDEN DİRİLİŞ

[195] Ebû Muhammed şöyle dedi: Çeşitli fırkalara ayrılmış olmakla birlikte Ehl-i Kıble, Kıyamet Gününde yeniden dirilişi kabul etmek ve bunu inkâr edeni de kâfir olarak nitelemek üzere ittifak etmiştir. Bunun anlamı şudur: İnsanoğlu ve nesli imtihan yurdunda -ki orası dünyadır- yüce Allah'ın bildiği bir müddet eğleşir. Bu müddet sona erdiğinde yeryüzündeki herkes ölür. Daha sonra yüce Allah, canlıları yaratmasından belirtilen zamanın sona ermesine kadar ölen bütün insanları diriltir, sonra bu ruhları ait oldukları bedenlere tekrar iade eder, onları belli bir mekânda bir araya getirir, onları yaptıkları amellerin tamamından hesaba çeker ve yaptıklarının karşılığını tam olara onlara verir. Bunun akabinde insanlardan ve cinlerden bir kısmı cennete bir kısmı da cehenneme gönderilir. Kur'ân ve sünnet bize böyle haber vermiştir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur:

[196] *"Çürümüşlerken kemikleri kim diriltecek? De ki: "Onları ilk defa var eden diriltecektir. O, her yaratılmışı hakkıyla bilendir."*[231] *"Şüphesiz Allah, kabirlerdeki kimseleri diriltecektir."*[232] Yüce Allah Hz. İbrahim'den (s.a.) hikâye ederek şöyle buyurmuştur: *"Rabbim! Bana ölüleri nasıl dirilttiğini göster" demişti. (Allah ona) "İnanmıyor musun?" deyince, "Hayır (inandım) ancak kalbimin tatmin olması için" demişti. "Öyleyse, dört kuş tut. Onları kendine alıştır. Sonra onları parçalayıp her bir parçasını bir dağın üzerine bırak. Sonra da onları çağır. Sana uçarak gelirler. Bil ki, şüphesiz Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir."*[233] *"Görmedin mi o kimseleri ki kendileri binlerce kişi iken ölüm korkusuyla yurtlarından çıktılar. Allah da kendilerine "ölün!" dedi, sonra da onlara bir hayat verdi."*[234]

يعرض على الله الأصم الذي لا يسمع شيئًا، والأحمق، والهرم، ورجل مات في الفترة، فيقول الأصم: رب جاء الإسلام، وما أسمع شيئًا، ويقول الأحمق: جاء الإسلام، وما أعقل شيئًا، ويقول الذي مات في الفترة: ما أتانا لك من رسول، قال البزاز: وذهب عني ما قال الرابع قال فيأخذ مواثيقهم ليطعنه فيرسل الله إليهم
٥ ادخلوا النار، فوالذي نفسي بيده لو دخلوها لكانت عليهم بردًا وسلامًا.

الكلام في القيامة وتغيير الأجساد

[١٩٥] **قال أبو محمد**: اتفق جميع أهل القبلة على تنابذ فرقهم على القول بالبعث في القيادة وعلى تكفير من أنكر ذلك، ومعنى هذا القول أن لمكث الناس في دار الإبتلاء التي هي الدنيا أمدًا يعلمه الله تعالى، فإذا انتهى ذلك
١٠ الأمد مات كل من في الأرض ثم يحيي الله عز وجل كل من مات مذ خلق الله عز وجل الحيوان إلى انقضاء الأمد المذكور، ورد أرواحهم التي كانت بأعيانها الى أجسادها وجمعهم في موقف واحد وحاسبهم عن جميع أعمالهم ووفاهم جزاءهم ففريق من الجن والإنس في الجنة، وفريق في السعير، وبهذا جاء القرآن والسنن.

١٥ [١٩٦] قال تعالى: ﴿مَن يُحْيِي الْعِظَامَ وَهِيَ رَمِيمٌ ۞ قُلْ يُحْيِيهَا الَّذِي أَنشَأَهَا أَوَّلَ مَرَّةٍ وَهُوَ بِكُلِّ خَلْقٍ عَلِيمٌ﴾ وقال تعالى: ﴿وَأَنَّ اللَّهَ يَبْعَثُ مَن فِي الْقُبُورِ﴾ وقال تعالى عن إبراهيم عليه السلام أنه قال: ﴿رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِي الْمَوْتَىٰ قَالَ أَوَلَمْ تُؤْمِن قَالَ بَلَىٰ وَلَٰكِن لِّيَطْمَئِنَّ قَلْبِي﴾ إلى آخر الآية. وقال تعالى: ﴿أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ فَقَالَ لَهُمُ اللَّهُ مُوتُوا ثُمَّ أَحْيَاهُمْ﴾

"Bunun üzerine Allah onu yüz sene öldürdü, sonra diriltti, "Ne kadar kaldın?" diye sordu. O da: "Bir gün yahut bir günden eksik kaldım." dedi. Allah buyurdu ki: "Hayır, yüz sene kaldın, öyle iken bak yiyeceğine, içeceğine henüz bozulmamış, hele eşeğine bak, hem bunlar, seni insanlara karşı kudretimizin bir işareti kılalım diyedir. Hele o kemiklere bak, onları nasıl birbirinin üzerine kaldırıyoruz? Sonra onlara nasıl et giydiriyoruz?" (Böylece gerçek ona açıkça belli olunca: "Şimdi biliyorum ki, Allah her şeye kadirdir." dedi.)[235] Yine yüce Allah Hz. Îsâ'nın (s.a.) şöyle dediğini buyurmuştur: *"... Allah'ın izniyle ölüleri diriltirim ..."*[236]

[197] Bu âyetlerde belirtilen ihyanın (diriltmenin), ruhun cesede iade edilmesi, kaybolduktan sonra duyuların ve irâdî hareket kabiliyetinin yeniden verilmesinden başka bir şey değildir. Ancak Ebu'l-'As Hakem b. Münzir b. Said el-Kadî, İsmail b. Abdullah er-Ruaynî'nin bedenlerin yeniden diriltileceğini kabul etmediğini ve ruhun bedenden ayrılmasının ruhun cennete veya cehenneme gönderilmesi olacağını söylediğini haber vermiştir. İsmail'i tanıyan bazı kimseler bu görüşü önemsemişlerdir. Onlardan güvenilir olan bazı kimseler, İsmail'in "Şüphesiz ki yüce Allah, cesetlerden sadece hayat kısmını çekip alır." şeklinde görüş beyan ettiğini işittiklerini bana bildirdiler.

[198] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu karışık bir görüştür. Hakem b. Münzir'in bana anlattıklarından böyle bir sonuç çıkarılamaz. Çünkü cesetlerde ruhun/nefsin dışında bir hayat cüz'ü yoktur.

[199] Ebû Muhammed şöyle dedi: İsmail er-Ruaynî ile aynı dönemde yaşamama rağmen onunla asla bir araya gelmedim. O da benim gibi Endülüs şehirlerinden biri olan ve 'Bicaye' diye adlandırılan bir şehirde bir müddet kalmıştı. Fakat o kendisini teşhir etmeyen (siyasi karkaşadan dolayı kendisini gizleyen) bir kimse idi. O çalışkan, zahit, ibadet ehli, namazını kılan ve orucunu tutan bir kişi idi. Allah her şeyi hakkıyla bilendir.

[200] Hakem b. Münzir de sözünde güvenilir biri olup naklettiği haberlerde yalandan uzaktır. Hakem, İsmail er-Ruaynî'nin görüşünde değildi. Ancak daha önce, o ikisi İbn Meserre'nin[237] kader konusundaki görüşünde birleşmişlerdi. Yine şüpheci ve tartışmacıların ileri gelenlerinden olan İbrahim b. Sehl el-Erivani de onunla aynı görüşte değildir.

وقال تعالى: ﴿فَأَمَاتَهُ اللَّهُ مِائَةَ عَامٍ ثُمَّ بَعَثَهُ قَالَ كَمْ لَبِثْتَ قَالَ لَبِثْتُ يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ قَالَ بَل لَّبِثْتَ مِائَةَ عَامٍ﴾ إلى قوله: ﴿وَانظُرْ إِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ نُنشِزُهَا ثُمَّ نَكْسُوهَا لَحْمًا﴾ الآية. وقال تعالى عن المسيح عليه السلام: ﴿وَأُحْيِي الْمَوْتَىٰ بِإِذْنِ اللَّهِ﴾

٥ [١٩٧] ولا يمكن البتة أن يكون الأحياء المذكور في جميع هذه الآيات إلا رد الروح إلى الجسد، ورجوع الحس والحركة الإرادية التي بعد عدمها منه لم يكن غير هذا البتة، إلا أن أبا العاص حكم بن المنذر بن سعيد القاضي أخبرني عن إسماعيل بن عبد الله الرعيني، أنه كان ينكر بعث الأجساد ويقول إن النفس حال فراقها الجسد تصير إلى معادها في الجنة أو النار، ووقفت على هذا القول بعض ١٠ العارفين بإسماعيل فذكر لي ثقاة منهم أنهم سمعوه يقول إن الله تعالى يأخذ من الأجساد جزء الحياة منها.

[١٩٨] **قال أبو محمد**: وهذا تلبيس من القول لم يخرج به عما حكي لي عنه حكم بن المنذر لأنه ليس في الأجساد جزء الحياة إلا النفس وحدها.

[١٩٩] **قال أبو محمد**: ولم ألق إسماعيل الرعيني قط على أني قد أدركته ١٥ وكان ساكنًا معي في مدينة من مداين الأندلس تسمى نجاية مدة ولكنه كان مختفيًا وكان له اجتهاد عظيم ونسك وعبادة وصلاة وصيام والله أعلم.

[٢٠٠] وحكم بن المنذر ثقة في قوله بعيد من الكذب وتبرأ منه حكم بن المنذر وكان قبل ذلك يجمعهما مذهب بن مسرة في القدر وتبرأ منه أيضًا إبراهيم بن سهل الأريواني، وكان من رؤوس المرية

Yine damadı Ahmed et-Tabib, şüphecilerden bir grup ve İsmail'e muhabbet besleyen bir başka topluluk da aynı şekilde ondan teberri etmiştir. İsmail, bu görüşünü desteklemek üzere, Hz. Peygamber'in (s.a.) bir ölünün yanında durup *"Bu kişi için kıyamet kopmuştur!"* diye buyurmasını delil olarak ileri sürdüğü bana ulaşmıştır. Onun bu konuda delil olarak ileri sürdüğü diğer bir haber de şudur: Bedevinin biri Allah Resulüne (s.a.) gelerek; "Kıyamet ne zaman kopacaktır?" diye sorduğu bir soruya Hz. Peygamber, huzurda bulunan cemaatin yaşça en küçük olanını işaret ederek: *"Bu vefat etmeden kıyamet kopmayacaktır!"* diyerek cevap vermiştir.

[201] Ebû Muhammed şöyle dedi: Hz. Peygamber (s.a.) bu kıyam ile ölüm anından yeniden diriliş gününe kadar devam edecek olan ölümü kastetmiştir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Sonra da siz, şüphesiz, kıyamet gününde tekrar diriltileceksiniz."*[238] Böylece yüce Allah, 'mühlet' ifade eden (sümme) kelimesini kullanmak suretiyle yeniden dirilişin (ba's) ölümden sonra kıyamet günü olacağını açıklamıştır. Aynı şekilde yüce Allah, onların kıyamet günü konusunda *"Onlar: "Eyvah başımıza gelenlere! Mezarımızdan bizi kim kaldırdı? ..."*[239] şeklindeki sözlerini de haber vermiştir. Yine yüce Allah, o günün (kıyamet) süresinin 50 bin yıl olacağını, insanların kemiklerini ihya edip kabirlerinde olanları dirilteceğini Kur'ân'ın pek çok yerinde haber vermiştir.

[202] Bu konudaki zorunlu aklî delil (burhan) şudur: Cennet ve cehennem iki mekândır. Her mekân, daha önce cisimlerin sonlu ve sınırlı olmalarının gerekliliğine dair ortaya koyduğumuz aklî delil çerçevesinde, sınırlı ve sonlu bir alana sahiptir ve belli bir sayıda olan her şey sonlu ve sınırlıdır. Bu durum yüce Allah'ın *"Rabbinizin bağışına ve genişliği göklerle yer arası kadar olan, Allah'tan gereği gibi korkanlar için hazırlanmış bulunan cennete koşun!"*[240] meâlindeki sözüyle de sabittir.

[203] Şayet yaratmanın devamlılığı açısından bir son olmasaydı, elbette bu sonu olmayan bir "yeniden var olma" olurdu. Biz onların varacağı yerin cennet ya da cehennem olduğunu biliriz. Mekân açısından bir nihayeti bulunan bir şeyin sonsuz olması imkânsız olan şeylerdendir. Böylece mahlûkatın bir sonunun olması zorunlu olarak gereklidir.

وتبرأ منه أيضًا صهره أحمد الطبيب، وجماعة من المرية وتولته جماعة منهم وبلغني عنه أنه كان يحتج لقوله هذا بقول رسول الله صلى الله عليه وسلم إذا وقف على ميت فقال: أما هذا فقد قامت قيامته. وبأنه عليه السلام كانت الأعراب تسأله عن الساعة ... فينظر إلى أصغرهم فيخبرهم أنه استوفى عن يمت حتى تقوم قيامتهم أو ساعتهم. ٥

[٢٠١] **قال أبو محمد**: وإنما عنى رسول الله صلى الله عليه وسلم بهذا القيام الموت فقط بعد ذلك إلى يوم البعث كما قال عز وجل: ﴿ثُمَّ إِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ تُبْعَثُونَ﴾ فنص تعالى على أن البعث يوم القيامة بعد الموت بلفظة ثم التي هي للمهلة، وهكذا أخبر عز وجل عن قولهم يوم القيامة. ﴿يَا وَيْلَنَا مَنْ بَعَثَنَا مِنْ مَرْقَدِنَا هَذَا﴾ وأنه يوم مقداره خمسون ألف سنة، وأنه يحيي العظام ويبعث من ١٠ في القبور في مواضع كثيرة من القرآن.

[٢٠٢] وبرهان ضروري وهو أن الجنة والنار موضعان ومكانان وكل موضع ومكان ومساحة متناهية بحدوده وبالبرهان الذي قدمناه على وجوب تناهي الإجسام، وتناهى كل ما له عدد وبقول الله تعالى: ﴿وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ﴾ ١٥

[٢٠٣] فلو لم يكن لتولد الخلق نهاية لكانوا أبدًا يحدثون بلا آخر، وقد علمنا أن مصيرهم إلى الجنة أو النار، ومحال ممتنع غير ممكن أن يسع ما لا نهاية له فيماله نهاية من الأماكن فوجب ضرورة أن للخلق نهاية،

Bu zorunlu olduğuna göre, bu durumda atomlar âleminin ve çoğalmanın sonlu olması da zorunlu olarak gereklidir. Ancak bizim bu görüşümüz Kur'ân'a, Hz. Peygamber'in (s.a.) nübüvvetine inanan ve müslüman olduğunu iddia edenler için geçerlidir. İslâm'ı kabul etmeyenlere gelince, bizim bu konudaki sözümüz Hz. Muhammed'in peygamberliğini ve getirdiği hususların doğruluğunu kabul etmelerine dair bu eserimizin ilhat taraftarlarını eleştirme kısmında ele almıştık. Tartışma için ilgili kısma müracaat olunsun. Başarı Allah'ın yardımıyla birliktedir.

[204] Yüce Allah, kemikleri ilk günkü gibi iade edeceğini ve yeniden canlandıracağını beyan etmiştir. Et ise bu kemiklerin elbisesidir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Andolsun, biz insanı, çamurdan (süzülmüş) bir özden yarattık Sonra onu az bir su (meni) hâlinde sağlam bir karargâha (ana rahmine) yerleştirdik. Sonra bu az suyu "alaka" hâline getirdik. Alakayı da "mudga" yaptık. Bu "mudga"yı da kemiklere dönüştürdük ve bu kemiklere de et giydirdik. Nihayet onu bambaşka bir yaratık olarak ortaya çıkardık. Yaratanların en güzeli olan Allah'ın şânı ne yücedir!"*[241]

[205] Yüce Allah, insanın yaratılış evrelerinden bahsederken, onun kemikten, kemiğin ise bir parça etten, etin ise embriyodan yaratıldığını, daha sonra o kemiklere et giydirildiğini açık ve net bir şekilde ifade etmiştir. Bu gözle görülen bir durumdur. Çünkü et, hastalık sebebiyle -geriye önemsiz bir miktar kalıncaya kadar- eriyip yok olur. Kişi iyi beslendiğinde ise kilo almaya ve bedeni güçlenmeye başlar. Bu şekilde yüce Allah, âhirette derilerin değiştirilip yenilerinin verileceğini bize haber vermiş ve şöyle buyurmuştur: *"Şüphesiz ki âyetlerimizi inkâr eden kâfirleri biz yarın bir ateşe atacağız. Derileri piştikçe azabı duysunlar diye, kendilerine başka deriler vereceğiz. Çünkü, Allah gerçekten çok güçlüdür, hüküm ve hikmet sahibidir."*[242]

[206] Bazı (hadis) kaynaklar(ın)da yer aldığı üzere, *kâfirlerin derisi yetmiş küsur zira' kalınlığında, azı dişleri ise cehennemde Uhud dağı büyüklüğünde olacaktır.*[243] şeklinde buyrulmuştur. Bu şekilde insan bedenindeki etten diğer canlıların beslendiğini ve bu canlıların bedeninde ete dönüştüğünü görürüz. Zira insan cesedindeki etler (insan öldüğünde) kurtçuklara dönüşmektedir. Kur'ân'ın ifadesiyle kıyamet günü diriltilecek olanın kemikler olduğu anlaşılmaktadır. Her kim Kur'ân ile ortaya konulan bu hakikati inkâr ederse onun İslâm'dan bir nasibi yoktur. Dalâlete düşmekten Allah'a sığınırız.

فإذا ذلك واجب فقد وجب تناهى عالم الذر والتناسل ضرورة، وإنما كلامنا هذا مع من يؤمن بالقرآن، وبنبوة محمد صلى الله عليه وسلم، وادعى الإسلام، وأما من أنكر الإسلام فكلامنا معه على ما رتبناه في ديواننا هذا من النقض على أهل الإلحاد حتى تثبت نبوة محمد صلى الله عليه وسلم وصحة ما جاء به فنرجع إليه ٥ عند التنازع وبالله تعالى التوفيق.

[٢٠٤] وقد نص الله تعالى على أن العظام يعيدها ويحيها كما كانت أول مرة، وأما اللحم فإنما هو كسوة كما قال: ﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنسَانَ مِن سُلَالَةٍ مِّن طِينٍ۝ثُمَّ جَعَلْنَاهُ نُطْفَةً فِي قَرَارٍ مَّكِينٍ﴾ إلى قوله: ﴿فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًا ثُمَّ أَنشَأْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ﴾

١٠ [٢٠٥] فأخبر عز وجل: أن عنصر الإنسان إنما هو العظام الذي انتقلت عن السلالة التي من طين إلى النطفة إلى العلقة إلى المضغة إلى العظام وأن اللحم كسوة العظام، وهذا أمر مشاهد لأن اللحم يذهب بالمرض حتى لا يبقى منه ما لا قدر له، ثم يكثر عليه لحم آخر إذا خصب الجسم وكذلك أخبرنا عز وجل أنه يبدل الجلود في الآخرة فقال: ﴿كُلَّمَا نَضِجَتْ جُلُودُهُم بَدَّلْنَاهُمْ جُلُودًا غَيْرَهَا ١٥ لِيَذُوقُوا الْعَذَابَ﴾

[٢٠٦] وفي الآثار الثابتة أن جلود الكفار تغلظ حتى تكون نيفًا وسبعين ذراعًا وأن ضرسه في النار كأحد. وكذلك نجد اللحم الذي في جسد الإنسان يتغذى به حيوان آخر فيستحيل لحمًا لذلك الحيوان، إذ ينقلب دودًا فصح بنص القرآن العظام هي التي تحيى يوم القيامة، ومن أنكر ما جاء به القرآن فلا حظ له في ٢٠ الإسلام. ونعوذ بالله من الخذلان.

Cennet ve Cehennemin Yaratılışı

[207] Ebû Muhammed şöyle dedi: Mu'tezile'den bir grup ile birlikte Hâricîler, cennet ve cehennemin henüz yaratılmadığı görüşünü benimsemiştir. Müslümanların çoğunluğu ise, her ikisinin yaratılmış olduğu görüşündedir. Cennet ve cehennemin henüz yaratılmadığını savunan kimselerin şöyle demekten öte bir delillerinin olduğunu bilmiyoruz. Onlardan bazıları şöyle demiştir: Allah Resulünün (s.a.) şöyle buyurduğu sahîh olarak gelmiştir: *"Güzel amel namına kim bir şeyler yaparsa, cennette onun adına şöyle şöyle ağaçlar bitirilir."* Onlar, yüce Allah'ın Firavun'un hanımından hikâye ederek *"Rabbim! Bana yanında cennetin içinde bir ev yap,..."*[244] şeklinde dua etmesini de delil olarak ileri sürmüşler ve şöyle demişlerdir: Şayet cennet yaratılmış olsa idi, ev yapılması ve ağaç dikilmesi hususunda dua edilmesinin bir manası olmazdı.

[208] Ebû Muhammed şöyle dedi: Biz, cennet ve cehennemin -tıpkı yeryüzünün yaratılmış olması gibi- genel olarak yaratılmış olduğunu söyleriz. Sonra yüce Allah, orada, yapılardan dilediğini ihdas edecektir.

[209] Ebû Muhammed şöyle dedi: Cennetin ve cehennemin yaratılmış olduğuna dair bir diğer delil de, Peygamberimizin İsra gecesi cenneti bizzat gördüğünü haber vermesidir. Allah Elçisi (s.a.), altıncı semada "sidretü'l-münteha"yı gördüğünü bildirmiştir. Yüce Allah da *"Sidretü'l Müntehâ'nın yanında. Onun yanında ise Cennetü'l Me'vâ bulunmaktadır."*[245] şeklinde buyurmuştur. Böylece "Cennetü'l-Me'va"nın altıncı sema olduğu anlaşılmaktadır. Yüce Allah, bu cennetin, kıyamet günü müminlerin oraya girdikleri bir cennet olduğunu haber vermiş ve şöyle buyurmuştur: *"Evet, iman edip de salih amelleri işleyen kimselerin, yaptıklarına karşılık bir konukluk (ağırlanma) olarak Me'vâ (barınak) cennetleri vardır."*[246] Artık bu âyetten sonra hiçbir kimse oranın yaratılmamış ve sonsuz olmayan bir cennet olduğunu söyleyemez.

[210] Yine Hz. Peygamber, göğün katlarını tek tek gezerken, diğer peygamberleri gördüğünden bahseder. Dolayısıyla peygamberlerin (s.a.) ruhlarının cennette olduğu hususunda hiçbir şüphe yoktur. Böylece cennetlerin gökler (göklerin katları) olduğu hususu sahîh olarak ortaya çıkmıştır.

الكلام في خلق الجنة والنار

[٢٠٧] **قال أبو محمد**: ذهبت طائفة من المعتزلة والخوارج إلى أن الجنة والنار لم يخلقا بعد. وذهب جمهور المسلمين إلى أنهما قد خلقتا، وما نعلم لمن قال أنهما لم يخلقا بعد حجة أصلًا أكثر من أن بعضهم قال: قد صح عن ٥ رسول الله صلى الله عليه وسلم أنه قال: وذكر أشياء من أعمال البر من عملها غرس له في الجنة كذا وكذا شجرة. وبقول الله تعالى حاكيًا عن امرأة فرعون أنها قالت: ﴿رَبِّ ابْنِ لِي عِندَكَ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ﴾ قالوا: ولو كانت مخلوقة لم يكن في الدعاء في استئناف البناء والغرس معنى.

[٢٠٨] **قال أبو محمد**: وإنما قلنا إنهما مخلوقتان على الجملة كما أن الأرض ١٠ مخلوقة ثم يحدث الله تعالى فيها ما يشاء من البنيان.

[٢٠٩] **قال أبو محمد**: والبرهان على أنهما مخلوقتان بعد أخبار النبي صلى الله عليه وسلم أنه رأى الجنة ليلة الإسراء. وأخبر عليه السلام أنه رأى سدرة المنتهى في السماء السادسة، وقال تعالى: ﴿عِنْدَ سِدْرَةِ الْمُنتَهَى ۝ عِنْدَهَا جَنَّةُ الْمَأْوَى﴾ فصح أن جنة المأوى هي السماء السادسة، وقد أخبر الله عز وجل أنها ١٥ الجنة التي يدخلها المؤمنون يوم القيامة. قال تعالى: ﴿فَلَهُمْ جَنَّاتُ الْمَأْوَىٰ نُزُلًا بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾ فليس لأحد بعد هذا أن يقول أنها جنة غير جنة الخلد.

[٢١٠] وأخبر عليه السلام أنه رأى الأنبياء عليهم السلام في السموات سماء سماء ولا شك في أن أرواح الأنبياء عليهم الصلاة والسلام في الجنة. فصح أن الجنات هي السموات.

[211] Aynı şekilde Hz. Peygamber (s.a.) Firdevs cennetinin cennetlerin en üst derecesi olduğunu bildirmiştir. Öyle ki yüce Allah, bizzat bu cenneti (Firdevs cennetini) istememizi bizlere emretmiştir. Firdevs cennetinin fevki, Allah Teâlâ'nın Arş'ıdır. Arş ise, cennetten sonra yaratılmıştır. Dolayısıyla cennet de yaratılmıştır. Aynı şekilde Hz. Peygamber, cehennemin şöyle dediğini haber vermiştir: *"Cehennem, Rabbine şikayet etti. Bunun üzerine Allah, cehennemin iki nefes almasına izin verdi. İşte bu, (dünya hayatında) bizim karşılaştığımız sıcaklık ve soğukluğun en şiddetli olanıdır.*[247]

[212] Kadı Münzir b. Said, cennet ve cehennemin yaratılmış olduğu görüşünü kabul eder. Ancak o, bu cennetin, Âdem (s.a.) ve eşinin içinde bulunduğu cennet olmadığını söyler. Bu konuda o bazı deliller ileri sürmüştür. Bunlardan biri şudur: Şayet Âdem ve Havvâ'nın içinde bulundukları cennet, ebedîyet cenneti olsa idi, ebedîlerden olmayı umarak (ölümsüzlük) ağacından tatmalarına lüzum yoktu. Yine o, ebedîyet cennetinde yalanın olmayacağını delil olarak ileri sürmüştür. Halbuki Âdem'in bulunduğu cennette İblis yalan söylemişti. Ayrıca o, cennete giren bir kimsenin bir daha oradan çıkmayacağını da söylemiştir. Halbuki Âdem ve eşi Havvâ (s.a.) cennetten çıkarılmışlardır.

[213] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bütün bunlar, bu konuda, onun lehine bir delil değildir. İlk olarak, "Âdem (s.a.), ebedîlerden olmayı umarak (ölümsüzlük) ağacından tatmıştır." şeklindeki sözüne gelince, biz biliriz ki Âdem'in söz konusu ağaçtan tatma konusundaki zannı doğru olmadığı gibi yemesi de doğru değildi. Zanna dayanan bu durum, delil olmaya elverişli değildir. Şanı yüce Allah, cennette ebedî olarak kalacağını da Âdem'e bildirmemiştir. Bilakis yüce Allah'ın ilminde Âdem'i cennetten çıkaracağı bilgisi de vardı. Böylece Âdem, bir garantisi ve kesin bilgisi olmadığı halde ebedîlik umarak bu ağaçtan yemiş oldu.

[214] "Cennette yalan söylemek yoktur ve cennete giren bir kimse bir daha oradan çıkmaz. Halbuki İblis yalan söylemiş ve Âdem ve eşi de oradan çıkarılmışlardır." şeklindeki sözüne gelince, bu da onun lehine bir delil değildir. Ancak cennetten çıkarılma işlemi cennet ehline yönelik bir ceza olduğunda bu şekilde olabilir. Nitekim yüce Allah *"Orada boş bir söz işitmezsin."*[248] meâlinde buyurduğu yerde bundan haber vermiştir.

[٢١١] وكذلك أخبر عليه السلام أن الفردوس الأعلى من الجنة التي أمرنا الله تعالى أن نسأله إياها فوقها عرش الرحمن، والعرش مخلوق بعد الجنة فالجنة مخلوقة، وكذلك أخبر عليه السلام أن النار اشتكت إلى ربها فإذن لها بنفسين وإن ذلك أشد ما نجده من الحر والبرد.

٥ [٢١٢] وكان القاضي منذر بن سعيد يذهب إلى أن الجنة والنار مخلوقتان إلا أنه كان يقول: إنها ليست التي كان فيها آدم عليه السلام وامرأته واحتج في ذلك بأشياء منها أنه لو كانت جنة الخلد لما أكل من الشجرة، رجاء أن يكون من الخالدين، واحتج أيضًا بأن جنة الخلد لا كذب فيها، وقد كذب فيها إبليس، وقال من دخل الجنة لم يخرج منها وآدم وامرأته عليهما السلام قد خرجا منها.

١٠ [٢١٣] **قال أبو محمد**: كل هذا لا دليل له فيه. أما قوله: إن آدم عليه السلام أكل من الشجرة رجاء أن يكون من الخالدين فقد علمنا أن أكله من الشجرة لم يكن ظنه فيه صوابًا، ولا أكله لها صوابًا، وإنما كان ظنًا ولا حجة فيما كان هذه صفته، والله عز وجل لم يخبره بأنه مخلد في الجنة، بل قد كان في علم الله تعالى أنه سيخرجه منها، فأكل عليه السلام من الشجرة رجاء الخلد الذي لم يضمن ١٥ له، ولا تيقن به لنفسه.

[٢١٤] وأما قوله: إن الجنة لا كذب فيها وأن من دخلها لم يخرج منها وقد كذب فيها هبليس، وقد خرج منها آدم، وامرأته، فهذا لا حجة له فيه وإنما تكون كذلك إذا كانت جزاء لأهلها كما أخبر عز وجل عنها حيث يقول: ﴿لا تَسْمَعُ فِيهَا لاغِيَةً﴾

Şüphesiz bu yeni bir cümlenin başlangıcıdır, yoksa öncesinin devamı değildir. Bununla birlikte iddia ettiği hususa dair ne bir nas ne de bir icmâ vardır. Yine bu kişi, yüce Allah'ın Âdem'e (s.a.) "*Muhakkak ki, senin için orada acıkmak da yoktur, çıplak kalmak da yoktur.*"[249] şeklinde buyurmasını da bir delil olarak ileri sürmüş ve "Âdem (s.a.) cennette çıplak kalmıştır." demiştir.

[215] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu âyet bu konuda delil olamaz, bilakis bu âyet onların aleyhine bir delildir. Çünkü yüce Allah, Âdem'in iskân ettiği cenneti tanımlarken orada açlığın, çıplaklığın, susamanın ve güneşte yanmanın olmayacağını belirterek tasvir etmiştir. Bu, şüphesiz cennetin sıfatıdır. Semanın dışında bu vasıfların bulunduğu bir mekân şüphesiz yoktur. Bilakis semanın dışındaki/her yerde acıkma, çıplak olma, susama ve güneşte yanmanın olması gerekli ve zorunludur. Hz. Âdem, vasıfları bu şekilde olan bir mekânda iskân etmiştir. Burası elbette cennetin dışındaki bir yer değildir. Âdem, yasak ağaçtan yediğinde çıplak olmuş ve neticede ceza olarak (yer yüzüne) indirilmiştir. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Orada ne yakıcı güneş görürler, ne de şiddetli soğuk."*[250] Âdem'e de cennette güneşin doğmayacağını haber vermiştir.

[216] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu âyet, onun aleyhine en büyük delildir. Çünkü bir yerde güneş varsa orada güneşe mâruz kalmak da kaçınılmaz olarak vardır. Böylece Âdem'in (s.a.) iskân ettiği cennette güneşin bulunmadığı hususu sahîh olarak ortaya çıkmış oldu. Şüphesiz burası ebedîyet cennetidir. Buna ilaveten yüce Allah, -(cennet kelimesinin başındaki) lam-ı tarife/el takısına dikkat çekerek- *"Ey Âdem! Sen ve eşin cennette durun, (dilediğiniz yerden yeyin; fakat şu ağaca yaklaşmayın, yoksa zâlimlerden olursunuz.)"*[251] şeklinde buyurmuştur. Burada *'cennet'* lafzı mârife (belirli isim) olarak zikredilmiştir. Dolayısıyla "el-cennetü" lafzı, ancak ebedîyet cennetini ifade etmek için kullanılır. Başka bir yere işaret edilmesi ise ancak izafet ile mümkün olabilir. Buna ilaveten şayet Âdem (s.a.) yeryüzündeki herhangi bir cennette iskân etmiş olsa idi, oradan çıkarılıp yine yeryüzündeki başka bir yere konulmuş olması bir ceza olmazdı.

فإنما هذا على المستأنف لا على ما سلف، ولا نص معه على ما ادعى ولا إجماع واحتج أيضًا بقول الله عز وجل لآدم عليه السلام: ﴿أن لك ألا تجوع فيها ولا تعرى﴾ قال: وقد عرى فيها آدم عليه السلام.

[٢١٥] **قال أبو محمد**: وهذا لا حجة فيه، بل هو حجة عليه لأن الله عز وجل وصف الجنة التي أسكن فيها آدم بأنها لا يجاع فيها ولا يعرى، ولا يظمأ فيها ولا يضحى، وهذه صفة الجنة بلا شك، وليس في شيء مما دون السماء مكان هذه صفته بلا شك، بل كل موضع دون السماء فإنه لا بد أن يجاع فيه ويعرى، ويظمأ ويضحى، ولا بد من ذلك ضرورة، فصح أنه إنما سكن المكان الذي هذه صفته، وليس هذا غير الجنة البتة، وإنما عرى آدم حين أكل من الشجرة، فاهبط عقوبة له. وقال الله عز وجل: ﴿لَا يَرَوْنَ فِيهَا شَمْسًا وَلَا زَمْهَرِيرًا﴾ وأخبر آدم أنه لا يضحى.

[٢١٦] **قال أبو محمد**: وهذا أعظم حجة عليه لأنه لو كان في المكان الذي هو فيه شمس لا ضحى فيه ولا بد، فصح أن الجنة التي أسكن فيها آدم كانت لا شمس فيها، فهي جنة الخلد بلا شك، وأيضا فإن قوله عز وجل: ﴿اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ﴾ إشارة بالألف واللام، ولا يكون ذلك إلا على معهود ولا تنطلق الجنة هكذا إلا على جنة الخلد، ولا ينطلق هذا الاسم على غيرها إلا بالإضافة. وأيضًا فلو أسكن آدم عليه السلام جنة في الأرض لما كان في إخراجه منها إلى غيرها من الأرض عقوبة،

Bilakis yüce Allah, söz konusu cennetin yeryüzünde olmadığını *"Birbirinize düşman olarak inin. Sizin için yeryüzünde belli bir süre barınak ve yararlanma vardır"*[252] meâlindeki sözüyle açıklamıştır. Böylece bu nas vesilesi ile Âdem'in (as.) cennetten yeryüzüne indiği ve cennetin de yeryüzünde olmadığı hususu kesin olarak sabit olmuştur. Başarı Allah'ın yardımıyladır.

Cennet ve Cehennemin Ebedî Oluşları

[217] Ebû Muhammed şöyle dedi: Cehm b. Safvan[253], Ebü'l-Hüzeyl el-Allâf[254] ve Râfizîlerden bir grup hariç, İslâm mezheplerinin tamamı cennet ve içindeki nimetlerin, cehennem ve oradaki azabın yok olmayacağı hususunda ittifak etmiştir. Cehm'e gelince o şöyle demiştir: Cennet ve cehennem yok olacağı gibi, onların ehli de yok olacaktır. Ebü'l-Hüzeyl ise, cennet ve cehennemin ve içindekilerin yok olmayacağını, ancak onların hareketlerinin son bulacağını, böylece hareket etmeksizin lezzet ve acı çekeceklerini söylemiştir. Râfizîlerden bir grup ise, cennetliklerin cennetten, cehennemliklerin de cehennemden çıkarılacağını ve Allah'ın dilediği bir yere gönderileceklerini söylemiştir.

[218] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu görüşe gelince, fikir ayrılığı çıkarması bakımından oldukça zayıf ve mesnetsiz bir iddiadır. İkna ya da delil açısından nasıl dikkate alınabilir? Dolayısıyla durumu bu şekilde olan bir şey, hükümsüz ve geçersizdir. Ebü'l-Hüzeyl'in görüşüne gelince, bu iddia onun lehinde bir delil değildir. Ancak o, sayılabilen her şeyin kaçınılmaz olarak sonlu olduğunu, hareketlerin de sayılı olduğunu dolaysıyla onlarında sonlu olduklarını söylemiştir.

[219] Ebû Muhammed şöyle dedi: Ebû Hüzeyl, -cehaletinden dolayı- henüz fiil sahasına çıkmamış olan sözün ve varlıkların tabiatlarının sınırlı olduğunu sanmış ve bunların sayılı olduğunu iddia etmiştir. Bu açık bir hatadır. Çünkü henüz fiil sahasına çıkmamış olan bir şey, "şey/varlık" değildir. Sayı ancak varlıklar için geçerlidir. Cennet ve cehennem ehlinin hareketleri fiile dönüştükleri zaman ancak sayı ile ifade edilebilirler. Sayıyla ifade edilen varlıklar da sonlu ve sınırlıdır. Bu da bu şekilde ebedî olarak devam eder. Biz bu hususu, bu kitabın başlangıcında, *"Âlemin sonradan yaratılmış oluşunun zorunluluğu ve varlıkların sonlu oluşu"* başlıklı bölümde ele almıştık. Burada tekrarına gerek duymuyoruz. Başarı Allah'tandır. Böylece Ebü'l-Hüzeyl'in akılları bulandırdığı görüşleri geçersiz olmuştur, Allah'a hamdolsun.

بل قد بين تعالى أنها ليست في الأرض بقوله تعالى: ﴿اهْبِطَا مِنْهَا جَمِيعًا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ﴾ ﴿وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ إِلَىٰ حِينٍ﴾ فصح يقينًا بالنص أنه قد أهبط من الجنة إلى الأرض، فصح أنها لم تكن في الأرض البتة، وبالله تعالى التوفيق.

الكلام في بقاء الجنة والنار أبدًا

٥ [٢١٧] **قال أبو محمد:** اتفقت فرق الأمة كلها على أنه لا فناء للجنة، ولا لنعيمها، ولا للنار، ولا لعذابها، إلا جهم بن صفوان وأبا الهذيل العلاف وقومًا من الروافض، فأما جهم فقال: إن الجنة والنار بفنيان ويفنى أهلهما، وقال أبو الهذيل: إن الجنة والنار لا يفنيان ولا يفنى أهلهما، إلا أن حركاتهم تفنى، ويبقون بمنزلة الجماد لا يتحركون وهم في ذلك أحياء متلذذون أو معذبون. وقالت تلك ١٠ الطائفة من الروافض: إن أهل الجنة يخرجون من الجنة، وكذلك أهل النار من النار إلى حيث شاء الله.

[٢١٨] **قال أبو محمد:** أما هذه المقالة ففي غاية الغثاثة، والتعرى من شيء يشغب به، فكيف من إقناع أو برهان، وما كان هكذا فهو ساقط. وأما قول أبي الهذيل فإنه لا حجة له إلا أنه قال: كلما أحصاه العدد فهو ذو نهاية ولا بد، ١٥ والحركات ذات عدد فهي متناهية.

[٢١٩] **قال أبو محمد:** فظن أبو الهذيل لجهله بحدود الكلام وطبائع الموجودات أن ما لم يخرج إلى الفعل فإنه يقع عليه العدد، وهذا خطأ فاحش لأن ما لم يخرج إلى الفعل فليس شيئًا، ولا يجوز أن يقع العدد إلا على شيء، وإنما يقع العدد على ما خرج إلى الفعل من حركات أهل النار والجنة متى ما ٢٠ خرج فهو محدود متناه وهكذا أبدًا. وقد أحكمنا هذا المعنى في أول هذا الكتاب في باب إيجاب حدوث العالم، وتناهي الموجودات، فأغنى عن إعادته وبالله تعالى التوفيق. فبطل ما موه به أبو الهذيل ولله الحمد.

[220] Sonra biz, Ebü'l-Hüzeyl'in bu görüşünün, kesin olan icmâya aykırı olduğunu da söyleriz. Bunlara ilaveten, hareketler konusunda onun ortaya koyduğu görüş, cennet ve cehennemliklerin kalmaları, nimetlenmeleri ve acı çekmeleri noktasında söz konusudur. Çünkü o, cennet ehlinin nimetlerden faydalanarak orada kaldıklarını, cehennemliklerinde azap ile acı çekerek orada baki kalacaklarını kabul etmiştir. Biz, sükûn (kalış), nimet ve azabın belli bir sayısının olduğunu zorunlu olarak biliriz. Bunların tamamı sayılabilir, tıpkı hareket ve bu hareketin zamanının sayılabileceği gibi. Bunların arasında bir fark yoktur.

[221] Şayet Ebü'l-Hüzeyl'in dediği şey doğru olsa idi, bu durumda cennet ehlinin uyuşturulmuş, donuklaştırılmış, adeta felçli ve yatalak biri gibi daimî bir azap içinde olurdu. Bu ise cefa ve şekavetin alasıdır. Böylesi bir durumdan Allah'a sığınırız. Cehm b. Safvân'ın iddiasına gelince, o yüce Allah'ın *"Allah, (onların her hâlini kuşatmış ve) her şeyi inceden inceye sayıp dökmüştür."*[255] ve *"... O'nun zatından başka her şey yok olacaktır..."*[256] meâlindeki âyetlerini delil getirmiş ve şöyle demiştir: Yüce Allah'ın zatının dışında hiçbir şeyin ezelî olması mümkün olmadığı gibi, aynı şekilde O'nun zatının dışında hiçbir şeyin ebedî olması da mümkün değildir.

[222] Ebû Muhammed şöyle dedi: Biz, bunun dışında ona ait bir delil asla bilmiyoruz. Bunların tamamı, bir konuda, onun lehine bir delil değillerdir. Yüce Allah'ın *"O'nun zatından başka her şey yok olacaktır..."*[257] sözüne gelince, bununla yüce Allah, bir şeyin başka bir şeye, bir durumun da başka bir duruma dönüşmesini kastetmiştir. Bu, yüce Allah'ın dışındaki bütün varlıklar için geçerli ve umûmî bir durumdur. Cennetteki nimetin ve cehennemdeki azabın devamlılığı da böyledir. Bir şey bir an yok olduğunda Allah onu başka bir anda yeniden yaratır. Bu durum nihayetsiz bir şekilde ebedî olarak devam eder. Cennet ve cehennemin ve bunların ehli olan kimselerin ebedîliğini gösteren delillerden -inşallah daha sonra açıklayacağımız hususlar- bunu gösterecektir.

[223] Yine yüce Allah'ın *"O, her şeyi inceden inceye sayıp dökmüştür."*[258] meâlindeki sözüne gelince, şüphesiz "şey" ismi, ancak mevcut hakkında kullanılabilir. "Saymak" da zikrettiğimiz üzere ancak fiile dönüşmüş ve henüz var olmuş şeyler için geçerlidir. Fiil sahasına çıkmamış ise, o henüz bir "şey" değildir ve "şey" olmayanın da sayılması doğru değildir.

[٢٢٠] ثم نقول إن قوله هذا خلاف للإجماع المتيقن. وأيضًا فإن الذي فر منه في الحركات فإنه لازم له في مدد سكونهم وتنعمهم وتألمهم، لأنه مقر بأنهم يبقون ساكنين متنعمين متألمين بالعذاب، وبالضرورة ندري أن للسكون والنعيم والعذاب مددًا يعد كل ذلك كما تعد الحركة ومددها ولا فرق.

٥ [٢٢١] وأيضًا فلو كان ما قاله أبو الهذيل صحيحًا لكان أهل الجنة في عذاب واصب وفي صفة المخدور والمفلوج ومن أخذه الكابوس ومن سقى البنج وهذا غاية النكد، والشقاء، ونعوذ بالله من هذا الحال. وأما جهم بن صفوان فإنه احتج بقول الله تعالى: ﴿وَأَحْصَىٰ كُلَّ شَيْءٍ عَدَدًا﴾ وبقوله تعالى: ﴿كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ﴾ وقال: كما لا يجوز أن يوجد شيء لم يزل غير الله تعالى فكذلك لا يجوز ١٠ أن يوجد شيء لا يزال غير الله تعالى.

[٢٢٢] **قال أبو محمد:** ما نعلم له حجة غير هذا أصلًا، وكل هذا لا حجة له فيه. أما قوله تعالى: ﴿كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ﴾ فإنما عنى تعالى الاستحالة من شيء إلى شيء ومن حال إلى حال وهذا عام لجميع المخلوقات دون الله تعالى، وكذلك مدد النعيم في الجنة، والعذاب في النار، كلما فنيت مدة أحدث الله عز ١٥ وجل أخرى، وهكذا أبدًا بلا نهاية ولا آخر، يدل على هذا ما نذكره بعد أن شاء الله تعالى من الدلائل على خلود الجنة والنار وأهلها.

[٢٢٣] وأما قوله تعالى: ﴿وَأَحْصَىٰ كُلَّ شَيْءٍ عَدَدًا﴾ فإن اسم الشيء لا يقع إلا على موجود، والإحصاء لا يقع على ما ذكرنا، إلا على ما خرج إلى الفعل، ووجد بعد، وإذا لم يخرج من الفعل فهو لا شيء بعد، ولا يجوز ٢٠ أن يعد لا شيء.

[224] Hiç şüphesiz cennet, cehennem ve bu ikisinin ehli olanların orada kaldıkları müddetçe fiile dönüşen "şeyler"in tamamı sayılan varlıklardır. Sonra yüce Allah onlar için başka zamanlar/müddetler ihdas eder. Bu yaratış, bir nihayet olmaksızın ebedî olarak devam eder. Onlar, "Allah'ın ilmi, cennet ve cehennemin süresinin tamamını kapsar mı, kapsamaz mı?" diye sordular. Eğer sizler "Hayır" diye cevap verirseniz, bu durumda Allah'a cehalet nispet etmiş olursunuz. Eğer "Evet" diye cevap verirseniz, bu durumda da cennet ve cehennemi zamanla/müddet ile kuşatılmış kılarsınız. Bu da bizatihi sonlu olmaktır.

[225] Ebû Muhammed şöyle dedi: Yüce Allah, varlıkları mâhiyetleri üzere bilir. Çünkü bir varlığı mâhiyetinden farklı (yani olduğundan başka) bir şekilde bilen bir kimse, gerçekte onu bilmeyen, inancında hatalı ve bâtılı kabul eden bir kimsedir. Bu ne ilimdir ne de hakikattir, ne de onu bilmektir. Bunda hiçbir şüphe yoktur. Yüce Allah'ın ilmi ise, mâlumatına uygun kesin bir hakikattir. Sonlu olan varlıkların tamamı, yüce Allah'ın ilminde de sonludur. Aynı şekilde sonlu olmayan (bilâ nihaye) varlıklar, yüce Allah'ın ilminde de sonlu değillerdir. Elbette bunun dışındaki bir şeyin imkânı yoktur. Dolayısıyla cennet ve cehennem için zamanla kuşatılmış sonlu olan müddetler vardır. Ancak cennet ve cehennemin fiil alanına çıkan her bir şeye ait zamanı (müddet) vardır. İşte bu, sayı ile kuşatılabilen ve sayılabilen bir varlıktır. Fiil alanına çıkmayan şeyler ise, sayılabilen şeyler değillerdir. Fakat yüce Allah'ın ilmi, cennet ve cehennemi bir nihayetleri olmayacak şekilde kuşatmıştır.

[226] Yine "Yüce Allah'ın dışında herhangi bir varlığın sonsuz ve ezelî olması söz konusu olmadığı gibi, bundan dolayı yüce Allah'ın dışındaki herhangi bir varlığın nihayetsiz/sonsuz ve daimi/ebedî olması da mümkün değildir." şeklindeki görüşüne gelince, şüphesiz bu yanlış bir hükümdür ve doğru olmayan yanlış bir kıyastır. Onların arasındaki fark şudur: Sayılarla ifade edilebilen varlıkların bir evvelinin olmaması ve ezelî olmaları elbette hayal edilmesi ve kurgulanması mümkün olmayan bir şeydir. Bilakis bunlar, "âlemin ezelî olduğunu kabul edenlerin reddedilmesi" konusunda ifade ettiğimiz gibi, varlık noktasında imkânsızdır. Bu konuya tekrar dönmeyi gerekli görmüyorum. Bizim "lâ yezal" görüşümüz bu şekilde değildir.

[٢٢٤] وكل ما خرج إلى الفعل من مدة بقاء الجنة والنار وأهلهما فمحصي بلا شك، ثم يحدث الله تعالى لهم مددًا آخر وهكذا أبدًا بلا نهاية ولا آخر، وقالوا: هل أحاط الله تعالى علمًا بجميع مدة الجنة والنار أم لا؟ فإن قلتم: لا. جهلتم الله، وإن قلتم: نعم. جعلتم مدتها محاطًا بها وهذا هو ٥ التناهي نفسه.

[٢٢٥] **قال أبو محمد**: إن الله تعالى إنما يعلم بالأشياء على ما هي عليه لأن من علم الشيء على خلاف ما هو عليه فهو جاهل به مخطئ في اعتقاده ظان للباطل، وليس علمًا ولا حقًا ولا عالم به، وهذا ما لا شك فيه وعلم الله عز وجل هو الحق اليقين على ما هي معلوماته عليه فكل ما كان ١٠ ذا نهاية فهو في علم الله تعالى ذو نهاية و ما كان غير ذي نهاية فهو في علم الله تعالى غير ذي نهاية ولا سبيل إلى غير هذا البتة، وليس للجنة والنار مدد غير متناهية محاط بها وإنما لهما مدد كل ما خرج منها إلى الفعل فهو محصي محاط بعدده، وما لم يخرج إلى الفعل فليس بمحصي لكن علم الله تعالى أحاط أنه لا نهاية لهما.

١٥ [٢٢٦] وأما قوله كما لا يجوز أن يوجد شيء غير الله تعالى لا نهاية له لم يزل فلذلك لا يجوز أن يوجد شئ غير الله تعالى لا نهاية له ولا يزال فإن هذه القضية فاسدة وقياس فاسد لا يصح والفرق بينهما أن أشياء ذوات عدد لا أول لها، ولم تزل لا يمكن أن نتوهم البتة ولا يشكك بل هي محال في الوجود كما ذكرنا في الرد على من قال بأن العالم لم يزل، فأغنى عن إعادته وليس كذلك قولنا لا يزال

Çünkü yüce Allah'ın bir şeyden sonra başka bir şeyi amaçsız bir şekilde daimi olarak yaratması düşünülebilen mümkün bir durumdur ve bu konuda bir zorluk ve imkânsızlık da yoktur. Mümkün olan ve düşünülebilen bir şeyin düşünülemeyen muhal ve imkânsız bir şeye kıyas edilmesi, kıyası kabul edenlere göre de bâtıldır. Kıyası kabul etmeyenlere göre nasıl bâtıl olmasın?

[227] Şayet birisi, "*Başlangıcı olan her şeyin sonu da olmalıdır!*" derse, bunun yanlış bir kaziye ve soyut bir iddia olduğunu söyleriz. Bunu, ne bir aklî hüküm, ne de bir haber asla zorunlu kılmamıştır. Çünkü varlıkların başlangıçlarının olduğu hususu zorunlu olarak bilinmektedir. Çünkü sonradan var olan bir varlığın zamanını adet/sayı kuşatmıştır. Sayının kuşattığı her bir şeyin zorunlu olarak bir ilki ve başlangıcı vardır. O da "bir/vahid" dediğimiz şeydir. Sonra bir'i takip eden sayılar ebedî olarak sürüp gider. Bunları bir nihayet olmaksızın artırmak mümkündür. Böylece başlangıç noktasının (mebde') hilafına varlık devam edip gider. Çünkü söz konusu varlığın bir anda baki kaldığına göre onun iki anda/zamanda baki kalması mümkündür. Bu durum nihayetsiz bir şekilde böyle devam eder. Baki olma süreci sırasında (zamanında) fiil sahasına çıkan her bir şey şüphesiz sonlu ve nihayetlidir. Sayı da böyledir.

[228] Biz, "İnsanların bu dünyadaki bekâları (kalışları) sonludur." derken, bunu bir nassa dayanarak söyledik. Şayet yüce Allah, insanların dünyada baki olduklarını bildirmiş olsa idi, elbette bu mümkün olur ve nihayetsiz bir şekilde dünyanın baki kalması câiz olurdu. Elbette yüce Allah buna muktedirdir. Nas, bunun hilafını doğru bulmaz. Aynı şekilde şayet Allah Teâlâ, âhiret yurdunun fani olacağını haber verse idi, âhiretin fani olması da mümkün olurdu. Fakat yüce Allah'ın haber verdiklerine itiraz etmek helal değildir. Başarı Allah'ın yardımıyladır.

[229] Ebû Muhammed şöyle dedi: Cennet ve Cehennemin sonsuz bir şekilde baki oluşlarına dair delil yüce Allah'ın aşağıdaki âyetidir: *"(Mutlu olanlara gelince,) gökler ve yerler durdukça içinde ebedî kalmak üzere cennettedirler. Ancak Rabbinin dilemesi başka. Bu, onlara ardı kesilmez bir lütuf olarak verilmiştir."*[259]

لأن إحداث الله تعالى شيء بعد شيء أبدًا بلا غاية متوهم ممكن لا حوالة فيه، فقياس الممكن المتوهم على الممتنع المستحيل الذي لا يتوهم باطل عند القائلين بالقياس، فكيف عند من لا يقول به؟

[٢٢٧] فإن قال قائل: إن كل ما له أول فله آخر. قلنا له: هذه قضية فاسدة ٥ ودعوى مجردة وما وجب هذا قط، لا بقضية عقل ولا بخبر لأن كون أوائل الموجودات لها أوائل معلوم بالضرورة لأن ما وجد بعد فقد حصره عدد زمان وجوده، وكل ما حصره عدد فلذلك العدد أول ضرورة، وهو قولنا واحد ثم يتمادى العدد أبدًا فيمكن الزيادة بلا نهاية وتمادي الموجود بخلاف المبدأ لأنه إذا أبقى وقتًا جاز أن يبقى وقتين، وهكذا أبدًا بلا نهاية وكل ما خرج من مدد ١٠ البقاء إلى حد الفعل فذو نهاية بلا شك، كذلك من العدد أيضًا.

[٢٢٨] ولم نقل إن بقاء الناس في هذه الدنيا له نهاية إلا من طريق النص، ولو أخبر الله تعالى بذلك لأمكن وجاز أن تبقى الدنيا أبدًا بلا نهاية ولكن الله تعالى قادرًا على ذلك ولكن النص لا يحل خلافه. وكذلك لولا أخبار الله تعالى بأن الآخرة لا فناء لها الأمكن فناؤها ولكن اخبار الله تعالى لا يحل اعتراضها. ١٥ وبالله تعالى التوفيق.

[٢٢٩] **قال أبو محمد**: والبرهان على بقاء الجنة والنار بلا نهاية قول الله تعالى: ﴿خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمَاوَاتُ وَالأَرْضُ إِلا مَا شَاءَ رَبُّكَ عَطَاءً غَيْرَ مَجْذُوذٍ﴾

Yine yüce Allah'ın Kur'ân'ın birçok yerinde: *"Orada ebedî olarak kalıcıdırlar..."*[260] şeklindeki sözü de buna delildir. Yine yüce Allah'ın *"Onlar orada ilk ölümden başka bir ölüm tatmazlar..."*[261] meâlindeki sözü de böyledir. Ulemânın ekserisi de bu düşünce üzerinde ittifak halindedir. Başarı, Allah'ın yardımıyladır.

[230] Ebû Muhammed şöyle dedi: Biz, Abdullah b. Amr b. el-As'tan şöyle dediğini rivayet ettik: *"Şayet Allah dileseydi, cehennem ehli cehennemde ebedî kalırdı. Ancak bir gün gelecek onlar oradan diğerine (cennete) gitmek üzere çıkarılacaklardır."*

[231] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu (yani cehennemden kurtulup cennete girme hali), büyük günahları sebebiyle cehenneme giren müslümanlarla alakalıdır. Onlar, daha sonra şefaat vesilesi ile cehennemden çıkarlar ve bu mekân boş bir şekilde baki kalır. Salih ve fazilet sahibi kimselerin Kur'ân'ın hilafına bir tavır sergilediklerini düşünmek hiçbir kimseye helal değildir. Böylesi bir durumdan onları tenzih ederiz. Başarı Allah'ın yardımıyladır. İman, va'îd ve buna bağlı diğer bahisleri içeren bu bölüm Allah'ın lutfu ve yardımıyla burada tamamlanmış oldu. Salât ve selam Efendimiz Muhammed'e (s.a.), O'nun âli ve ashâbına olsun.

İMÂMET ve FAZİLET MÜCADELESİ

[İmâmetin/Hilâfetin Gerekliliği]

[232] Fakih, imam ve zamanında eşsiz olan Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Hazm (Allah ondan razı olsun) şöyle dedi: Ehl-i Sünnet, Mürcie, Mu'tezile, Şîa ve Hâricîler imâmetin gerekliliği hususunda görüş birliğine varmışlardır. Allah'ın ahkâmını tatbik eden, Rasulullah'ın getirdiği şeriatın hükümleriyle yöneten adil bir imama ümmetin itaat etmesi vaciptir. Bu görüşe, Hâricîlerin bir grubu olan "Necedât"[262] katılmamış ve şöyle demişlerdir: "İnsanların bir imama uyması için zorlama yapılmaz, ancak aralarında hak ile hükmetmeleri gerekir." Bu gruba mensup herhangi bir kimsenin kaldığını görmüyoruz. Bunlar, Yemâme'de isyan eden Necde b. Amir el-Hanefî'ye mensup olan kimselerdir.

وقوله تعالى في غير موضع من القرآن: ﴿خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا﴾ وقوله تعالى: ﴿لا يَذُوقُونَ فِيهَا الْمَوْتَ إِلا الْمَوْتَةَ الأولَى﴾ مع صحة الإجماع بذلك، وبالله تعالى التوفيق.

[٢٣٠] **قال أبو محمد**: وروينا عن عبد الله بن عمرو بن العاص لو أقام أهل النار في النار ما شاء الله أن يبقوا لكان لهم على ذلك يوم يخرجون فيه منها. ٥

[٢٣١] **قال أبو محمد**: وهذا إنما هو في أهل الإسلام الداخلين في النار بكبائرهم ثم يخرجون منها بالشفاعة ويبقى ذلك المكان خاليًا ولا يحل لأحد أن يظن في الصالحين الفاضلين خلاف القرآن وحاشا لهما من ذلك وبالله تعالى التوفيق. تم كتاب الإيمان والوعيد وتوابعه بحمد الله وشكره على حسن تأييده وعونه، وصلى الله على سيدنا محمد وآله وصحبه وسلم. ١٠

الكلام في الإمامة والمفاضلة

[٢٣٢] **قال الفقيه الإمام الأوحد أبو محمد علي بن أحمد بن حزم رضي الله عنه**: اتفق جميع أهل السنة وجميع المرجئة وجميع المعتزلة وجميع الشيعة وجميع الخوارج على وجوب الإمامة، وأن الأمة واجب عليها الانقياد لإمام عادل يقيم فيهم أحكام الله، ويسوسهم بأحكام الشريعة التي أتى بها رسول الله صلى الله عليه وسلم حاشا النجدات من الخوارج فإنهم قالوا: لا يلزم الناس فرض الإمامة وإنما عليهم أن يتعاطوا الحق بينهم، وهذه فرقة ما نرى بقي منهم أحد، وهم المنسوبون إلى نجدة بن عمير الحنفي القائم باليمامة. ١٥

[233] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu fırkanın sözü geçersizdir. Onların görüşünü reddetmek ve geçersiz olduğunu belirtmek açısından zikrettiğimiz fırkaların tamamının (onların görüşünün geçersiz olduğu hususunda) icmâ etmiş olması yeterlidir. Ayrıca Kur'ân ve sünnet de imamın gerekliliğini ortaya koymuştur. Söz konusu naslardan biri, *"Allah'a, Peygamber'e ve sizden olan ulû'l-emre itaat edin"*[263] meâlindeki âyettir. Bununla birlikte ümmetin itaati ve imâmetin gerekliliği hususunda sahîh hadisler de vardır. Bunlara ilaveten yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Allah hiç kimseye gücünün yeteceğinden başka yük yüklemez."*[264] Böylece yüce Allah'ın insanları takatinin ve tahammülünün üstünde olan şeylerle sorumlu tutmayacağı hususu kesin olarak vacip olmuştur.

[234] Yüce Allah'ın insanlara gerekli kıldığı; mallar, cinayetler, kan, nikâh, boşanma gibi bütün hükümlerin yanında, zâlimi engelleme, mazlumun hakkını savunma, insanları işlerinden ve topraklarından uzaklaştıranlardan kısas alma ve görüş ayrılıkları gibi hususların aklın ve bedihi kurallarının zorunlu kılması suretiyle gerekli olduğunu biliriz. Bütün bu hususlarda hakkını arayanlara karşı kayıtsız kalmak mümkün değildir. Zira bir kişi veya topluluk kendilerini bir insanın yönetmesini isterken, bir başkası ya da başka bir topluluk kendilerinin yönetilmesini istemeyebilir. Çünkü aynı konuda farklı içtihat yapmış olabilirler. Onlara yapılan soyut muhalefete gelince bu zaruri olarak gerekir. Bu durum yönetici olmayan ülkelerde müşahede edilir. Orada ne hakkın hükümleri ne de hadler uygulanabilir, ta ki ülkenin büyük bir kısmında dinî kurallar uygulanamaz. Böylece dinî kuralların uygulanması ancak bir veya daha fazla kişiye dayanmak suretiyle mümkün olur. Bu iki ihtimalden birisi kaçınılmazdır. Bahsettiğimiz iki veya daha fazla kişi arasındaki uygulamada durum elbette tamam olmaz (yani din tam bir şekilde uygulanamaz). İşlerin tamamlanması açısından tek bir kişiye dayanmaktan başka bir yöntem kalmamıştır. Bu kişinin faziletli, bilgili, siyaseti iyi bilen, hükümleri uygulamada dirayetli olan birisi olması gerekir. Aksi takdirde -belirttiğimiz hususlara muhalif olursa- iki ve daha fazla kişiyle birlikte ortaya çıkacak zulüm ve ihmalkarlık ondan daha az cari olur. Bu durum bu şekilde olduğunda, insanların tamamına imkânları ölçüsünde zulümden el çekmeleri gerekli olur. Eğer zulmün tamamından uzak kalmaya muktedir olurlarsa bu onlara gereklidir. Aksi takdirde tek bir hüküm dahi olsa uzak kalmaya güç yetirdikleri şeylerden uzak kalmaları gerekir, bundan başkası câiz değildir.

[٢٣٣] **قال أبو محمد**: وقول هذه الفرقة ساقط يكفي من الرد عليه وإبطاله إجماع كل من ذكرنا على بطلانه والقرآن والسنة قد ورد بإيجاب الإمام. من ذلك قول الله تعالى: ﴿أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُوْلِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ﴾ مع أحاديث كثيرة صحاح في طاعة الأمة، وإيجاب الإمامة وأيضًا فإن الله عز وجل يقول: ﴿لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا﴾ فوجب اليقين بأن الله تعالى لا يكلف الناس ما ليس في بنيتهم، واحتمالهم.

[٢٣٤] وقد علمنا بضرورة العقل وبديهته أن قيام الناس بما أوجبه الله تعالى من الأحكام عليهم في الأموال، والجنايات، والدماء، والنكاح، والطلاق، وسائر الأحكام كلها ومنع الظالم، وإنصاف المظلوم، وأخذ القصاص على تباعد أقطارهم، وشواغلهم، واختلاف آرائهم، وامتناع من تحرى في كل ذلك ممتنع غير ممكن، إذ قد يريد واحد أو جماعة أن يحكم عليهم إنسان، ويريد آخر أو جماعة أخرى ألا يحكم عليهم، إما لأنها ترى في اجتهادها خلاف ما رأى هؤلاء، وإما خلافًا مجردًا عليهم وهذا الذي لا بد منه ضرورة وهذا مشاهد في البلاد التي لا رئيس لها فإنه لا يقام هناك حكم حق ولا حد حتى قد ذهب الدين في أكثرها فلا تصح إقامة الدين إلا بالإسناد إلى واحد، أو إلى أكثر من واحد، فإذ لا بد من أحد هذين الوجهين فإن الاثنين فصاعدًا بينهما أو بينهم ما ذكرنا فلا يتم أمر البتة. فلم يبق وجه تتم به الأمور إلا الإسناد إلى واحد، فاضل، عالم، حسن السياسة، قوي على الإنفاذ، إلا أنه وإن كان بخلاف ما ذكرنا فالظلم، والإهمال معه أقل منه مع الاثنين فصاعدا، وإذ ذلك كذلك ففرض لازم لكل الناس أن يكفوا من الظلم ما أمكنهم، أن قدروا على كف كله لزمهم ذلك، وإلا فكف ما قدروا على كفه منه ولو قضية واحدة لا يجوز غير ذلك.

[235] İmâmetin gerekli olduğunu kabul edenlerden yukarda zikrettiğimiz gruplar, dünyada aynı zaman diliminde iki imamın bulunmasının mümkün olmayacağı ve bir imâmetin geçerli olacağı hususunda ittifak ettiler. Ancak Muhammed b. Kerram es-Sicistanî[265] ile Ebu's-Sabbâh es-Semerkandî[266] ve bu ikisinin taraftarları, aynı anda iki veya ikiden fazla imamın bulunabileceğini mümkün görmüşlerdir. Bunlar, Sekîfe günü Ensar'ın Muhacirûn'a söyledikleri "Bizden bir imam, sizden bir imam olsun." şeklindeki sözü delil göstermişlerdir. Yine bunlar, Ali ve Hasan'ın (Allah o ikisinden razı olsun) Muaviye (Allah ondan razı olsun) ile birlikte aynı anda hükümdar olmasını delil göstermişlerdir.

[236] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu hadiseler bu konuda onların lehine bir delil değildir. Çünkü Ensar'ın (r.a.) zikrettiğimiz sözü doğru değil, bilakis hatalıdır. Zira Ensar'ı bu kanaate içtihatları götürmüş ve muhacirler de bu konuda onlara muhalefet etmişlerdir. Aynı konuda birbirine zıt iki farklı görüş dile getirildiğinde bunlardan birisinin hakikat diğerinin de yanlış ve hatalı olması kaçınılmazdır. Durum bu şekilde olduğunda, hakkında tartıştıkları hususun yüce Allah'ın çekişme anında müracaat edilmesini farz kıldığı Kur'ân'a arz edilmesi gerekli olmuştur. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Eğer herhangi bir şeyde anlaşmazlığa düşerseniz; Allah'a ve âhiret gününe gerçekten inanıyorsanız, onu Allah ve Resulüne arz edin."*[267] Bu konuda inceleme yaptığımızda Allah Resulünün (s.a.) de şöyle buyurduğunu görürüz: *"İki imama biat edilirse, birisini öldürün"*[268] Yüce Allah da şöyle buyurdu: *"Parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmayın."*[269], *"Birbirinizle didişmeyin. Sonra içinize korku düşer ve kuvvetiniz elden gider."*[270] Böylece yüce Allah, ayrılığa düşmeyi ve çekişmeyi yasaklamıştır. İki imam olunca yasaklanan fırkalaşma ve ayrışma meydana gelir, çekişme vücut bulur. Böylece yüce Allah'a karşı bir mâsiyet (günah) vâki olur ve bize helal olmayan bir şeyi yapmış oluruz.

[237] Düşünce ve maslahat açısından meseleye bakıldığında, dünyada aynı zaman diliminde iki imamın olması câiz olsa idi, bu durumda dünyada üç, dört ve daha fazla imamın olması da câiz olurdu. Eğer birisi bundan alıkoyarsa aklî bir delil olmaksızın hüküm sahibi olur ve bir delil bulunmaksızın iddia sahibi olur. Bu bâtıl olup hiçbir kimsenin kayıtsız kalamayacağı bir şeydir.

[٢٣٥] ثم اتفق من ذكرنا ممن يرى فرض الإمامة على أنه لا يجوز كون إمامين في وقت واحد في العالم، ولا يجوز إلا إمامة واحدة إلا محمد بن كرام السجستاني وأبا الصباح السمرقندي، وأصحابهما، فإنهم أجازوا كون إمامين في وقت، وأكثر في وقت واحد. واحتج هؤلاء بقول الأنصار، أو من قال منهم يوم السقيفة للمهاجرين: منا أمير، ومنكم أمير. واحتجوا أيضًا بأمر علي، والحسن، مع معاوية رضي الله عنهم.

[٢٣٦] **قال أبو محمد:** وكل هذا لا حجة لهم فيه لأن قول الأنصار رضي الله عنهم ما ذكرنا لم يكن صوابًا بل كان خطأ إذ أداهم إليه الاجتهاد، وخالفهم فيه المهاجرون، ولا بد إذ اختلف القائلان على قولين متنافيين من أن يكون أحدهما حقًا، والآخر خطأ، وإذ ذلك كذلك فواجب رد ما تنازعوا فيه إلى ما افترض الله عز وجل الرد إليه عند التنازع، إذ يقول الله تعالى: ﴿فَإِن تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِن كُنتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ﴾ فنظرنا في ذلك فوجدنا رسول الله صلى الله عليه وسلم قد قال: إذا بويع لإمامين فاقتلوا الآخر منهما. وقال تعالى: ﴿وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ تَفَرَّقُوا وَاخْتَلَفُوا﴾ وقال تعالى: ﴿وَلَا تَنَازَعُوا فَتَفْشَلُوا وَتَذْهَبَ رِيحُكُمْ﴾ فحرم الله عز وجل التفرق، والتنازع، وإذا كان إمامان فقد حصل التفرق المحرم، فوجد التنازع، ووقعت المعصية، لله تعالى وقلنا ما لا يحل لنا.

[٢٣٧] وأما من طريق النظر والمصلحة، فلو جاز أن يكون في العالم إمامان لجاز أن يكون فيه ثلاثة، وأربعة، وأكثر، فإن منع من ذلك مانع كان متحكمًا بلا برهان، ومدعيًا بلا دليل، وهذا الباطل الذي لا يعجز عنه أحد.

[238] Buna cevaz verildiği takdirde, her iş için bir imamın olması ya da her şehirde yahut her köyde bir imamın olmasına varıncaya kadar iş uzayacak ve böylece herkes kendi mekânının imamı ve halifesi olacaktır. Bu ise mutlak anlamda yanlıştır, din ve dünya işlerinin bozulmasıdır. Böylece Ensar'ın (r.a.) görüşünün bir anlık bir hata olduğu hususu doğrudur ve bu görüşten hakka dönmüşlerdir. Yüce Allah da onları bu yanlış görüşte ısrar etmekten korumuştur.

[239] Ali, Hasan ve Muaviye'nin durumuna gelince, Hz. Peygamber'in (s.a.) Hâricîler sebebiyle ümmetini uyardığı hususu sahîh olarak bizlere gelmiştir. Buna göre Hz. Peygamber, ümmetten iki grup çıkacağını, bunlardan birinin diğeriyle hak üzere savaşacağını haber vererek Hâricîlere dikkat çekmiştir. Hz. Ali (r.a.) bu grupla savaşmıştır. O, şüphesiz haklıdır. Aynı şekilde Hz. Peygamber (s.a.), Ammâr'ın[27] da bozguncu bir taife tarafından öldürüleceğini haber vermiştir. Böylece Hz. Ali'nin -imâmet konusunda öncelikli olduğundan dolayı- haklı olduğu hususu ortaya çıkmıştır. Böylece Ali'nin imâmetin sahibi olduğu ve bu konuda onunla çekişenin ise hatalı olduğu hususu doğru olarak ortaya çıkmıştır. Muaviye ise -Allah ona rahmet etsin-, hatalıdır, ancak içtihat ettiğinden dolayı bir defa ecir kazanmıştır. Hata edenin hatası konusunda bir delil yoktur. Dolayısıyla bu taifenin görüşü geçersizdir.

[240] Bunlara ilaveten, Ensar'ın (Allah onlardan razı olsun) "Bizden bir imam, sizden bir imam" şeklindeki sözünden, muhacirlerden olan yönetici öldüğünde yeni yöneticinin kendilerinden olmasını, bu şekilde bir yöneticiden sonra kendilerinden olan diğer bir yönetici şeklinde devam etmesini istedikleri sonucu çıkarılabilir. Yoksa aynı anda iki imamın olmasını istemeleri söz konusu değildir. Bu durum, onların sözünün zâhirine daha uygundur.

[241] Ali ve Muaviye (Allah o ikisinden razı olsun) yönetimi birbirlerine asla teslim etmediler. Bilakis her ikisi de kendisinin haklı olduğunu düşünüyordu. Hasan (r.a.) da yönetimi Muaviye'ye teslim edinceye kadar bu şekilde düşünüyordu. Hal böyle olunca, İbn Kerram ve Ebu's-Sabbâh'ın görüşlerinin yanlış olduğu hususundaki icmâ doğrudur. Bu konuda onların herhangi bir delil getirmeleri söz konusu değildir. Başarı Allah'ın yardımıyladır.

[٢٣٨] وإن جاز ذلك زاد الأمر حتى يكون في عمل إمام أو في كل مدينة إمام، أو في كل قرية إمام، ويكون كل أحد إمامًا وخليفة في منزله، وهذا هو الفساد المحض وهلاك الدين والدنيا، فصح أن قول الأنصار رضي الله عنهم وهلة وخطأ رجعوا عنه إلى الحق، وعصمهم الله تعالى من التمادي عليه.

٥ [٢٣٩] وأما أمر علي والحسن ومعاوية فقد صح عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه أنذر بخارجة تخرج من طائفتين من أمة يقتلها أولي الطائفتين بالحق. فكان قاتل تلك الطائفة علي رضي الله عنه فهو صاحب الحق بلا شك وكذلك أنذر عليه السلام بأن عمارًا تقتله الفئة الباغية. فصح أن عليًا هو صاحب الحق، وكان علي السابق إلى الإمامة، فصح بعد أنه صاحبها وأن من نازعه فيها فمخطئ، ١٠ فمعاوية رحمه الله مخطئ مأجور، مرة لأنه مجتهد، ولا حجة في خطأ المخطئ فبطل قول هذه الطائفة.

[٢٤٠] وأيضًا فإن قول الأنصار رضي الله عنهم منا أمير ومنكم أمير، يخرج على أنهم إنما أرادوا أن يلي وال منهم فإذا مات ولي من المهاجرين آخر وهكذا أبدًا لا على أن يكون إمامان في وقت، وهذا هو الأظهر من كلامهم.

١٥ [٢٤١] وأما علي ومعوية رضي الله عنهما فما سلم قط أحدهما للآخر، بل كل واحد منهما يزعم أنه المحق، وكذلك كان الحسن رضي الله عنه إلى أن أسلم الأمر إلى معاوية، فإذ هذا كذلك فقد صح الإجماع على بطلان قول ابن كرام وأبي الصباح، وبطل أن يكون لهم تعلق في شيء أصلًا وبالله تعالى التوفيق.

[242] Sonra, imâmetin gerekliliğini kabul edenler imamın Kureyş'ten olması hususunda görüş ayrılığına düştüler. Ehl-i Sünnet, Şîa'nın tamamı, Mu'tezile'nin bir kısmı ve Mürcie'nin çoğunluğu imâmetin ancak Kureyş'in ve özellikle Fihr b. Malik'in[272] neslinden gelenlerin hakkı olduğu görüşünü kabul etmiştir. Babası, Fihr b. Malik'in neslinden olmayan kimselerin, -her ne kadar annesi Kureyş'ten olsa ya da Kureyş'in müttefiki veya mevlası olsa da- imâmeti câiz değildir.

[243] Hâricîlerin hepsi, Mu'tezile'nin çoğunluğu ve Mürcie'nin bir kısmı, ister Kureyşî, ister Arap, isterse bir kölenin oğlu olsun Kur'ân ve sünnet ile hüküm veren herkesin imâmetini câiz görmüşlerdir. Dırar b. Amr el-Ğatafânî[273] şöyle demiştir: "Her ikisi de kitap ve sünnet ile hüküm veren Habeşî ve Kureyşî iki kişi bir araya geldiklerinde, Habeşî'nin yönetime getirilmesi gereklidir. Çünkü yanlış yaparsa Habeşî'nin azledilmesi daha kolaydır."

[244] Ebû Muhammed şöyle dedi: İmâmetin Fihr b. Mâlik'in soyundan gelenlerde olmasının gerekliliğini Allah Resulünün (s.a.) açıklamaları sebebiyle kabul ederiz. Buna göre Hz. Peygamber, *"İmamlar Kureyşten'dir."* ve *"İmâmet Kureyş'tedir."* diye buyurmuştur. Bu rivayet tevatür yoluyla gelmiştir. Bu hadisi Enes b. Malik, Abdullah b. Ömer b. el-Hattab ve Muaviye rivayet etmiştir. Cabir b. Abdullah, Cabir b. Semura ve Ubade b. Samit de bu hadisi manası itibarıyla rivayet etmişlerdir.

[245] Bu rivayetin doğruluğunu gösteren hususlardan biri, "Sakîfe Günü"[274] Ensar'ın (r.a.) itaat etmesidir. Halbuki onlar ev sahibi idiler, güçlü, hazırlıklı, sayıca üstün ve İslâm'a girmede önde gelen kimseler idiler. Bu konuda Muhacirlerin haklı olduğunu gösteren Allah Resulünün (s.a.) açıklaması sebebiyle kendileri aleyhine bir delil olmasa idi, Ensar'ın kendi içtihatlarını onların içtihatlarından dolayı terk etmeleri muhal olurdu. Birisi yine Hz. Peygamber'in *"Kavmin mevlası onlardandır."* ve *"Kız kardeşin oğlu o topluluktandır."* şeklindeki sözlerinden hareketle Kureyş'in müttefiki, mevlası ve kız kardeşinin oğlu olan kimselerin de Allah Resulünün (s.a.) *"İmamlar Kureyş'tendir"* sözüne dâhil olduğunu söylerse, şöyle cevap veririz -başarı Allah'tandır-:

[٢٤٢] ثم اختلف القائلون بوجوب الإمامة على قريش فذهب أهل السنة، وجميع الشيعة، وبعض المعتزلة، وجمهور المرجئة إلى أن الإمامة لا تجوز إلا في قريش خاصة من كان من ولد فهر بن مالك، وأنها لا تجوز فيمن كان أبوه من غير بني فهر بن مالك، وإن كانت أمه من قريش، ولا في حليف ولا في مولى.

[٢٤٣] وذهبت الخوارج كلها، وجمهور المعتزلة، وبعض المرجئة، إلى أنها جائزة في كل من قام بالكتاب، والسنة، قرشيًا كان أو عربيًا، أو ابن عبد، وقال ضرار بن عمرو الغطفاني: إذا اجتمع حبشي وقرشي كلاهما قائم بالكتاب والسنة، فالواجب أن يقدم الحبشي لأنه أسهل لخلعه، إذا حاد عن الطريقة.

[٢٤٤] **قال أبو محمد:** وبوجوب الإمامة في ولد فهر ابن مالك خاصة نقول بنص رسول الله صلى الله عليه وسلم على أن الأئمة من قريش. وعلى أن الإمامة في قريش. وهذه رواية جاءت مجيء التواتر، ورواها أنس بن مالك، وعبد الله بن عمر ابن الخطاب، ومعوية، وروى جابر بن عبد الله، وجابر بن سمرة، وعبادة بن الصامت، معناها.

[٢٤٥] ومما يدل على صحة ذلك إذعان الأنصار رضي الله عنم يوم السقيفة، وهم أهل الدار والمنعة، والعدة والعدد، والسابقة في الإسلام رضي الله عنهم. ومن المحال أن يتركوا اجتهادهم لاجتهاد غيرهم لولا قيام الحجة عليهم بنص رسول الله صلى الله عليه وسلم على أن الحق لغيرهم في ذلك .فإن قال قائل إن قول رسول الله صلى الله عليه وسلم: الأئمة من قريش. يدخل في ذلك الحليف والمولى، وابن الأخت، لقول رسول الله صلى الله عليه وسلم: مولى القوم منهم ومن أنفسهم وابن أخت القوم منهم.

[246] Bu konudaki icmâ kesindir. Müttefik, mevla ve kız kardeşin oğlunun hükmü; müttefiki, mevlası ve kız kardeşinin oğlu bulunmayan bir kimsenin hükmü gibidir. Dolayısıyla imâmeti bunların dışındakilere câiz gören bir kimse, bunlara da câiz görür. İmâmeti Kureyş'in dışındakilere yasaklayan bir kimse, Kureyş'in müttefiki, mevlası ve kız kardeşinin oğlu olan kimselere de yasaklar. İmâmetin Kureyş'in dışındakilere değil, sadece Kureyş'e ait olduğuyla alakalı delil sahîh olduğuna göre, Kureyş'in müttefiki, mevlası ve kız kardeşin oğlunun hükmünün Kureyş'ten olmayan kimselerin hükmü gibi olduğu hususunda ümmetin tamamının icmâ etmesi sebebiyle onların hilâfet konusunda hiçbir haklarının olmadığı hususu icmâ ile sabittir. Başarı Allah'tandır.

[247] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bir topluluk, imâmet isminin bazen âlim ve fakih bir kimse için kullanıldığını, bazen de herhangi bir mescit halkına namaz kıldırmakla görevli bir kimseye isim olarak verildiğini söylemiştir. Evet, biz bunu kabul ederiz, ancak söz konusu kimseler için imâmet ismi mutlak olarak değil izafetle kullanılabilir. "Filan, din konusunda imamdır.", "Filanın oğlu imamdır." şeklinde denilebilir. Ümmetten herhangi bir kimsenin itirazı olmaksızın imâmet ismi, ancak müslümanların işlerini yönetmek üzere görevlendirilen bir kimse için kullanılabilir.

[248] Şayet birisi, "Emirlik/yöneticilik ismi, -tartışmasız bir şekilde- müslümanları herhangi bir şekilde yöneten kimse için kullanılır. Nitekim Hz. Peygamber'in (s.a.) -müslüman oldukları halde- herhangi bir konuda veya seriyyede ya da seferde görevlendirdiği her bir kimseyi "emir/yönetici" olarak isimlendirmiştir. Dolayısıyla bunlardan her birine "Müminlerin Emiri" isminin verilmesine engel nedir? Bizim cevabımız şöyledir -Başarı Allah'ın yardımıyladır-: Yalan söylemek, tartışmasız bir şekilde haram kılınmıştır. Yönetici olarak zikrettiğimiz kimselerin tamamı, müslümanların hepsinin değil, bir kısmının yöneticisi/emiridir. Şayet "müminlerin emiri" diye isimlendirilirse, bu durumda söz konusu kişiyi bu şekilde isimlendiren kimse yalancı olmuş olur. Çünkü bu ifade müminlerin tamamını kapsamaktadır. Halbuki o böyle değildir, ancak müminlerin bir kısmının emiridir. Böylece ne imâmet isminin ne de müminlerin emiri isminin mutlak olarak kullanılmasının doğru olmadığı ortaya çıkmıştır.

[٢٤٦] فالجواب وبالله تعالى التوفيق: إن الإجماع قد تيقن وصح على أن حكم الحليف والمولى وابن الأخت كحكم من ليس له حليف ولا مولى ولا ابن أخت، فمن أجاز الإمامة في غير هؤلاء جوزها في هؤلاء. ومن منعها من غير قريش منعها من الحيف والمولى، وابن الأخت، فإذا صح البرهان بألا يكون إلا في قريش لا فيمن ليس قرشيًا صح بالإجماع أن حليف قريش ومولاهم وابن أختهم لا حق لهم في الخلافة لاجماع الأمة كلها على أن حكمهم كحكم من ليس قرشيًا وبالله تعالى التوفيق.

[٢٤٧] **قال أبو محمد**: وقال قوم إن اسم الإمامة قد يقع على الفقيه العالم وعلى متولي الصلاة بأهل مسجد ما، قلنا: نعم، لا يقع على هؤلاء إلا بالإضافة لا بالإطلاق، فيقال فلان إمام في الدين، وإمام بني فلان، فلا يطلق لأحدهم اسم الإمامة بلا خلاف من أحد من الأمة إلا على المتولي لأمور أهل الإسلام.

[٢٤٨] فإن قال قائل فإن اسم الإمارة واقع بلا خلاف على من ولي جهة من جهات المسلمين، وقد سمي بالأمارة كل من ولاه رسول الله صلى الله عليه وسلم جهة من الجهات، أو سرية، أو جيشًا، وهؤلاء مؤمنون، فما المانع من أن يوقع على كل واحد اسم أمير المؤمنين؟ فجوابنا وبالله تعالى التوفيق. إن الكذب محرم بلا خلاف، وكل ما ذكرنا فإنما هو أمير لبعض المؤمنين لا لكلهم، فلو سمي أمير المؤمنين لكان مسميه بذلك كاذبًا لأن هذه اللفظة تقتضي عموم المؤمنين، وهو ليس كذلك وإنما هو أمير بعض المؤمنين فصح أنه ليس بحوز البتة أن يوقع اسم الإمامة مطلقًا،

Ancak bu ismin müslümanların tamamının işlerini idare eden ya da bu kendisine gerekli olan Kureyşli bir kimse için kullanılması söz konusudur. Müminlerin çoğunluğu ona isyan eder, ona itaat etmekten uzaklaşırlarsa, bu durumda onlar isyankar bir topluluk olurlar, onlarla savaşmak ve onları öldürmek helal olmuş olur. Hilâfet isminin kullanılması da böyledir, ancak vasfı bu şekilde olan kimse için kullanılması câizdir. Başarı Allah'tandır.

[249] İmâmetin sadece Kureyş soyuna ait olduğunu söyleyenler ihtilafa düştüler. Bir topluluk, imâmetin sadece Fihr b. Malik'in neslinin tamamı için câiz olduğunu söylemiştir. Bu, Ehl-i Sünnetin, Mürcie'nin çoğunluğunun ve bir kısım Mu'tezile mensuplarının görüşüdür. Bir topluluk da, hilâfetin Abbâs bin Abdulmuttalib'in soyuna ait olduğunu söylemiştir. Bu da Ravendiyye[275] fırkasının görüşüdür. Diğer bir taife ise hilâfetin Hz. Ali'nin soyuna, başka birileri ise Ca'fer b. Ebû Tâlib'in soyuna ait olduğunu söylemiştir. Sonra hilâfeti, Abdullah b. Muaviye b. Abdullah b. Ca'fer b. Ebû Tâlib'in soyuna has kılmışlardır.

[250] Haris b. Abdülmuttalib'in çocuklarından birisinin, hilâfetin özellikle Abdulmuttalib oğullarına ait olduğunu iddia ettiği bize ulaşmıştır. O, hilâfetin Ebû Tâlib, Ebû Leheb, Haris ve Abbâs olmak üzere Abdulmuttalib'in çocuklarının hepsine ait olduğu görüşünde idi. Ürdün'de bulunan bir kişinin hilâfetin Ümeyye b. Abdişşems oğullarına ait olduğunu söylediği bize ulaşmıştır. Bu görüş diğer bütün görüşleri birleştirmektedir. Ömer b. el-Hattab'ın çocuklarından birisinin telif ettiği bir kitapta hilâfetin Ebû Bekir ve Ömer'in (r.a.) çocuklarına ait olduğuna dair delil getirildiğini rivayet etmiştik.

[251] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu dört fırkanın, hiçbir gerçekliği bulunmayan yalancı iddiaları dışında ilgilenmeyi hakkedecek hiçbir bir iddiaları yoktur. Hilâfet işinin sadece Abbâs ya da Ali'nin çocuklarına ait olduğunu düşünen kimselerin sözlerine gelince bunların sayısı oldukça fazladır.

[252] Ebû Muhammed şöyle dedi: Hilâfetin sadece Abbâs'ın oğullarına ait olduğu görüşünü kabul edenler, (halihazırdaki) halifelerin Abbâs'ın neslinden olduğunu delil getirmişlerdir. Abbâsoğullarından olan halifelerin dışındakilere dair bir parça bilgisi bulunan hiçbir kimse buna razı olmaz ve bunu kabul etmez. Fakat bu taife şöyle demiştir: Abbâs, Allah Resulünün (s.a.) akrabası ve mirasçısıdır. Onun durumu böyle olunca, Hz. Peygamber'in konumuna mirasçı olmuştur.

ولا اسم أمير المؤمنين إلا على القرشي المتولي لجميع أمور المؤمنين كلهم، أو الواجب له ذلك، وإن عصاه كثير من المؤمنين، وخرجوا عن الواجب عليهم، من طاعته والمفترض عليهم من بيعته، فكانوا بذلك فئة باغية، حلالًا قتالهم وحربهم، وكذلك اسم الخلافة بإطلاق لا يجوز أيضًا إلا لمن هذه صفته، وبالله التوفيق.

٥ [٢٤٩] واختلف القائلون بأن الإمامة لا تجوز إلا في صلبة قريش، فقالت طائفة: هي جائزة في جميع ولد فهر بن مالك. فقط، وهذا قول أهل السنة، وجمهور المرجئة، وبعض المعتزلة. وقالت طائفة: لا تجوز الخلافة إلا في ولد العباس بن عبد المطلب وهو قول الراوندية، وقالت طائفة لا تجوز الخلافة إلا في ولد علي ابن أبي طالب وقالت طائفة لا تجوز الخلافة إلا في ولد جعفر بن أبي طالب ثم ١٠ قصروها على عبد الله بن معاوية بن عبد الله بن جعفر بن أبي طالب.

[٢٥٠] وبلغنا عن بعض بني الحارث بن عبد المطلب أنه كان يقول: لا تجوز الخلافة إلا في بني عبد المطلب خاصة ويراها في جميع ولد عبد المطلب وهم أبو طالب، وأبو لهب، والحارث، والعباس. وبلغنا عن رجل كان بالأردن يقول: لا تجوز الخلافة إلا في بني أمية بن عبد شمس، وكان له في ذلك تأليف مجموع، ١٥ وروينا كتابًا مؤلفًا الرجل من ولد عمر بن الخطاب رضي الله عنه يحتج فيه بأن الخلافة لا تجوز إلا لولد أبي بكر، وعمر رضي الله عنهما.

[٢٥١] **قال أبو محمد**: فأما هذه الفرق الأرع فما وجدنا لهم شبهة يستحق أن يشتغل بها إلا دعاوي كاذبة لا وجه لها. وأما الكلام مع الذين يرون الأمر لولد العباس أو لولد علي فقط لكثرة عددهم.

٢٠ [٢٥٢] **قال أبو محمد**: احتج من ذهب إلى أن الخلافة لا تجوز إلا في ولد العباس فقط على أن الخلفاء من ولده، وكل من له حظ من علم من غير الخلفاء منهم لا يرضون بهذا ولا يقولون به لكن تلك الطائفة قالت كان العباس عصب رسول الله صلى الله عليه وسلم ووارثه، فإذا كان ذلك كذلك فقد ورث مكانه.

[253] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu, önemsiz bir iddiadır. Çünkü Abbâs'ın (r.a.) Hz. Peygamber'den miras alması gerekli olsa idi, bu sadece mal konusunda olurdu. Mertebe ya da statüye gelince, bunun miras olarak alınabileceği hususunda dinde herhangi bir bilgi asla gelmemiştir. Böylece zihni bulandıran bu iddianın genel olarak geçersiz olduğu ortaya çıkmıştır, Allah'a hamd olsun.

[254] Şayet mertebe ve makamların miras olarak bırakılması câiz olsa idi, Hz. Peygamber'in (s.a.) belli bir makama görevlendirdiği kimselere asabelerinin[276] (erkek çocuklarının) mirasçı olması gerekirdi. Bunu ise kimse söylememiştir. Râfizîler[277] hariç, Ehl-i Kıblenin tamamının icmâsı ile Allah Resulünün (s.a.) *"Biz miras bırakmayız, bıraktığımız şeyler sadakadır"* şeklinde buyurduğu sahîh olarak geldiği halde böyle bir iddia nasıl ileri sürülebilir. Eğer birisi, yüce Allah'ın *"Süleyman, Dâvûd'a varis oldu"*[278] meâlindeki sözünü ve yine yüce Allah'ın Zekeriyyâ'dan hikâye ederek *"Bana kendi tarafından; bana ve Ya'kûb hanedanına varis olacak bir çocuk bağışla ve onu hoşnutluğuna ulaşmış bir kimse kıl!"*[279] buyurmasını gerekçe göstererek itiraz edebilir.

[255] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu âyetler bu konuda delil olamaz. Çünkü bütün raviler, haberleri nakledenler, kadîm tarihçiler ve İsrail oğullarından büyük bir topluluk -ki böyle bir durum kat'i bilgi ifade eder- Dâvûd'un (s.a.) Süleyman'dan (s.a.) başka birçok oğlunun var olduğunu aktarmışlardır. Böylece Süleyman'ın sadece nübüvvete varis olduğu ortaya çıkmıştır.

[256] Bunun delili şudur: Bütün raviler, Süleyman'ın (s.a.) on iki yaşında olduğu halde, babasının yerine yönetici olduğu hususunda birleşmişlerdir. Halbuki Dâvûd'un (s.a.) büyük küçük yirmi dört (24) tane daha oğlu vardı. Aynı şekilde Yahyâ b. Zekeriyyâ'nın (s.a.) mirasçı olması konusundaki söz de böyledir. Bunun delili, bizzat âyetin metninde olan yüce Allah'ın *"...bana ve Ya'kûb hanedanına varis olacak bir çocuk bağışla.."*[280] meâlindeki sözüdür. Onlar yüz binlerce kişi idiler. Onların her bir boyunun büyük kalabalıkları vardı. Böylece Dâvûd'un sadece peygamberlik konusunda kendisine mirasçı olacak bir çocuk istediği doğrudur.

[٢٥٣] **قال أبو محمد**: وهذا ليس بشيء، لأن ميراث العباس رضي الله عنه لو وجب له لكان ذلك في المال خاصة، وأما المرتبة فما جاء قط في الديانات أنها تورث. فبطل هذا التمويه جملة ولله الحمد.

[٢٥٤] ولو جاز أن تورث المراتب لكان من ولاه رسول الله صلى الله عليه وسلم مكانًا ما إذا مات وجب أن يرث تلك الولاية عاصبه، ووارثه، وهذا مالا يقولونه فكيف وقد صح بإجماع جميع أهل القبلة حاشا الروافض أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: لا نورث ما تركناه صدقة؟ فإن اعترض معترض بقول الله عز وجل: ﴿وَوَرِثَ سُلَيْمَانُ دَاوُودَ﴾ وبقوله تعالى حاكيًا عن زكريا عليه السلام أنه قال: ﴿فَهَبْ لِي مِن لَّدُنكَ وَلِيًّا ۝ يَرِثُنِي وَيَرِثُ مِنْ آلِ يَعْقُوبَ وَاجْعَلْهُ رَبِّ رَضِيًّا﴾

[٢٥٥] **قال أبو محمد**: وهذا لا حجة فيه لأن الرواة حملة الأخبار وجميع التواريخ القديمة كلها وكواف بني إسرائيل ينقلون بلا خلاف نقلًا يوجب العلم أن داود عليه السلام كان له بنون غير سليمان عليه السلام فصح أنه ورث النبوة.

[٢٥٦] وبرهان ذلك أنهم كلهم مجمعون على أنه عليه السلام ولي مكان أبيه عليهما السلام وليس له إلا اثنتي عشرة سنة، ولداود أربعة وعشرون ابنًا كبارًا وصغارًا، وهكذا القول في ميراث يحي بن زكريا عليهما السلام. وبرهان ذلك من نص الآية نفسها قوله عليه السلام يرثني ويرث من آل يعقوب وهم مئوا ألوف لكل سبط من أسباطهم عصاب عظيمة فصح أنه إنما رغب ولدا يرث عنه النبوة فقط.

[257] Buna ilaveten, Zekeriyyâ'nın (s.a.) yakınlarını/akrabalarını mirastan mahrum bırakacak bir çocuk istemesi imkânsızdır. Bu durumda Zekeriyyâ dünya ve onun metaını isteyen bir çocuk istemiş olur. Nitekim yüce Allah peygamberlerini (s.a.) böyle bir kusurdan tenzih etmiştir. Bunun delili şudur: Zekeriyyâ, kendi himayesinde bulunan Meryem'e (s.a.) yüce Allah'ın mûcize kabilinden verdiği nimetleri gördüğünde, O'ndan kendisine bir çocuk vermesini istemiştir. Yüce Allah bunu şöyle ifade etmiştir: *"Zekeriyyâ, onun bulunduğu bölmeye her girişinde yanında bir yiyecek bulurdu. 'Meryem! Bu sana nereden geldi?' derdi. O da 'Bu, Allah katından' diye cevap verirdi. Zira Allah, dilediğine hesapsız rızık verir. Orada Zekeriyyâ Rabbine dua etti: 'Rabbim! Bana katından temiz bir nesil bahşet. Şüphesiz sen duayı hakkıyla işitensin' dedi."*[281] Dolayısıyla Hz. Zekeriyyâ, bu manaya uygun olarak dua edip şöyle demiştir: *"Bana kendi tarafından; bana ve Ya'kûb hanedanına varis olacak bir çocuk bağışla ve onu hoşnutluğuna ulaşmış bir kimse kıl!"*[282]

[258] Yüce Allah'ın Zekeriyyâ'dan hikâye ederek *"Gerçek şu ki ben, benden sonra gelecek akrabalarım(ın isyankâr olmaların)dan korkuyorum."*[283] şeklinde buyurması sebebiyle hataya düşen kimseye gelince, ona şöyle cevap verilir: Bu düşüncenin yanlış olduğunun delili şudur; Allah Zekeriyyâ'ya, neslinin devamını sağlasın ve böylece onlara ait mirası elde etsin diye bir çocuk vermedi. Bilakis ona, kadınlara hiç yaklaşmayan iffetli bir çocuk vermiştir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Allah sana efendi, nefsine hâkim ve salihlerden bir peygamber olarak Yahyâ'yı müjdeler."*[284]

[259] Hz. Zekeriyyâ'nın (s.a.), malına mirasçı olacak bir çocuk değil, nebî olacak bir evlat istediği hususu doğrudur. Buna ilaveten Abbâs da Hz. Peygamber'in mirasını elde eden bir kimse değildi. Zaten Hz. Peygamber'in üç tane kıymetli malı vardı. Makam ve mertebenin miras olarak bırakılmasına gelince, Hz. Peygamber vefat ettiğinde Abbâs (r.a.) hayatta ve sağlıklı idi. Abbâs bu konuda ne o zaman ne de daha sonra hiçbir hak iddia etmemiştir. Şûra oluştu ve orada anılmadı. Şûrada anılmamasını ne o ne de başka birisi eleştirdi. Böylece bu görüşün, hiçbir şekilde meşgul olmayı haketmeyen yanlış ve uydurma bir görüş olduğu anlaşılmıştır. Abbâs'ın çocuklarından gelen halifeler ve halifelerin dışında olup da onlardan gelen faziletli kimseler, bu iddialar sebebiyle, düşkünlükten ve zayıflıktan kendilerini üstün görmüş değillerdi. Başarı Allah'ın yardımıyladır.

[٢٥٧] وأيضًا فمن المحال أن يرغب زكريا عليه السلام في ولد يحجب عصبته عم ميراث فإنما يرغب في هذه الخطة ذو الحرص على الدنيا وحطامها، وقد نزه الله عز وجل عن ذلك أنبياءه عليه الصلاة والسلام وبرهان ذلك أنه عليه السلام إنما طلب الولد إذ يرى أن ما اتاه الله عز وجل مريم عليها السلام التي كانت في كفالته من المعجزات، قال تعالى: ﴿كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرَابَ وَجَدَ عِندَهَا رِزْقًا قَالَ يَا مَرْيَمُ أَنَّىٰ لَكِ هَٰذَا قَالَتْ هُوَ مِنْ عِندِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَرْزُقُ مَن يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ﴾ إلى قوله: ﴿إِنَّكَ سَمِيعُ الدُّعَاءِ﴾ وعلى هذا المعنى دعا فقال: ﴿فَهَبْ لِي مِن لَّدُنكَ وَلِيًّا ۞ يَرِثُنِي وَيَرِثُ مِنْ آلِ يَعْقُوبَ وَاجْعَلْهُ رَبِّ رَضِيًّا﴾

[٢٥٨] وأما من اغتر بقوله تعالى حاكيًا عنه عليه السلام أنه قال: ﴿وَإِنِّي خِفْتُ الْمَوَالِيَ مِن وَرَائِي﴾ قيل له بطلان هذا الظن أن الله تعالى لم يعطه ولدًا يكون له عقب فيتصل الميراث لهم بل أعطاه ولدًا حصورًا لا يقرب النساء قال تعالى: ﴿وَسَيِّدًا وَحَصُورًا وَنَبِيًّا مِّنَ الصَّالِحِينَ﴾

[٢٥٩] فصح ضرورة أنه عليه السلام إنما طلب ولدًا نبيًا لا ولد يرث المال، وأيضًا فلم يكن العباس محيطًا بميراث النبي صلى الله عليه وسلم وإنما كان يكون له ثلاثة أثمانه فقط وأما ميراث المكانة فقد كان العباس رضي الله عنه حيًا قائمًا إذ مات النبي صلى الله عليه وسلم فما ادعي العباس لنفسه فقط في ذلك حقًا، لا حينئذ ولا بعد ذلك، وجاءت الشورى فما ذكر فيها ولا أنكر هو ولا غيره ترك ذكره فيها، فصح أنه رأى محدث فاسد لا وجه للاشتغال به، والخلفاء من ولده والأفاضل منهم من غير الخلفاء لا يرون لأنفسهم بهذه الدعوة ترفعا عن سقوطها ووهيها، وبالله تعالى التوفيق.

[260] İmâmetin Ali (r.a.) evladına ait olduğunu kabul edenlere gelince, onlar iki gruba ayrıldılar. **Bir grup** şöyle dedi: Allah Resulü (s.a.), kendisinden sonra Ali b. Ebû Tâlib'in (r.a.) halife olduğunu açıklamıştır. Sahabe de, Hz. Peygamber'den (s.a.) sonra Ali'ye haksızlık edilmesi ve Peygamber'in açıklamasının gizlenmesi noktasında birleşmiştir. İşte bu müslümanlar Râfizîler'dir.

[261] **Diğer grup** ise şöyle demiştir: Hz. Peygamber (s.a.) Ali'nin hilâfetini açıklamamıştır. Fakat Ali, Allah Resulünden (s.a.) sonra insanların en faziletlisi ve hilâfete en layık olanı idi. Bunlar da, Zeyd b. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebû Tâlib'e nisbet edilen Zeydiler'dir. Sonra Zeydiler de, fırkalara bölündüler. Onlardan bir grup, sahabenin Ali'ye haksızlık ettiğini söylediler ve sahabeden Ali'ye muhalefet edenleri tekfir ettiler. Bunlar Carudiyye[285] fırkasıdır. Başka bir grup ise sahabenin Ali'ye haksızlık etmediğini, fakat onun kendi rızasıyla hakkını Ebû Bekir ve Ömer'e (r.a.) teslim ettiğini söylediler. Onlar da hidayete götüren imamlardır. Bu gruba mensup olanlardan bazıları Osman'ın (r.a.) hilâfeti konusunda tevakkuf ettiler. Bazıları da Osman'ı dost kabul ettiler. Bir grup, bu görüşün fakih Hasan b. Salih b. Hay el-Hemedani'nin[286] görüşü olduğunu ifade etmiştir.

[262] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu yanlıştır. Hişam b. Hakem er-Râfizî el-Kûfî'nin[287] *"Mizan"* diye bilinen kitabında, Hasan b. Hay'ı ve mezhebini zikrettiğini görmüştüm. O, hilâfetin Fihr b. Malik'in bütün oğullarına ait olduğunu söylüyordu.

[263] Ebû Muhammet şöyle dedi: Hasan b. Hay'a münasip olmayan bu görüş başkasınındır. Çünkü Hasan, din imamlarından/âlimlerinden birisidir. Hişam b. Hakem ona nisbet edilen görüşleri başkalarından daha iyi bilir. Çünkü Hişam, Hasan'ın Kûfe'deki komşusudur. Bu sebepten Hişam, Hasan'ı en iyi tanıyan, bilen ve gören kimsedir. Hasan b. Hay (Allah ona rahmet etsin), Muaviye'yi ve İbn Zübeyr'i (Allah her ikisinden de razı olsun) delil getiriyordu. Bu durum, onun kitaplarında ve kendisinden rivayet edenlerin rivayetlerinde görünüp bilinmektedir.

[264] Zeydîlerin hepsi, hilâfetin Ali b. Ebû Tâlib'in evladına ait olduğu hususunda ittifak ederler. Onlara göre, Ali oğullarından kitaba ve sünnete davet ederek ortaya çıkan kimsenin yanında kılıç sallamak vaciptir.

[٢٦٠] وأما القائلون بأن الإمامة لا تكون إلا في ولد علي رضي الله عنه فإنهم انقسموا قسمين. فطائفة قالت: إن رسول الله صلى الله عليه وسلم نص على علي بن أبي طالب أنه الخليفة بعده، وأن الصحابة بعده عليه السلام اتفقوا على ظلمه، وعلى كتمان نص النبي صلى الله عليه وسلم، وهؤلاء المسلمون: الروافض.

٥ [٢٦١] وطائفة قالت لم ينص النبي صلى الله عليه وسلم على علي لكنه كان أفضل الناس بعد رسول الله صلى الله عليه وسلم وأحقهم بالأمر، وهؤلاء هم الزيدية نسبوا إلى زيد بن علي بن الحسين بن علي بن أبي طالب.ثم اختلف الزيدية فرقًا، فقالت طائفة: إن الصحابة ظلموه، وكفروا، من خالفه من الصحابة، وهم الجارودية وقالت أخرى: إن الصحابة رضي الله عنهم لم يظلموه لكنه طابت ١٠ نفسه بتسليم حقه إلى أبي بكر، وعمر رضي الله عنهما، وأنه إماما هدى، ووقف بعضهم في عثمان رضي الله عنه وتولاه بعضهم، وذكر طائفة: إن هذا كان مذهب الفقيه الحسن بن صالح بن حي الهمداني.

[٢٦٢] **قال أبو محمد**: وهذا خطأ وقد رأيت لهشام ابن الحكم الرافضي الكوفي في كتابه المعروف بالميزان، وقد ذكر الحسن ابن حي، وأن مذهبه كان ١٥ أن الإمامة في جميع ولد فهر ابن مالك.

[٢٦٣] **قال أبو محمد**: وهذا الذي لا يليق بالحسن بن حي غيره، فإنه كان أحد أئمة الدين، وهشام ابن الحكم أعلم به ممن نسب إليه غير ذلك، لأن هشامًا كان جاره بالكوفة وأعرف الناس به وأدركه وشاهده، والحسن بن حي رحمه الله يحتج بمعاوية رضي الله عنه، وبابن الزبير رضي الله عنهما وهذا مشهور عنه في ٢٠ كتبه ورواياته من روي عنه.

[٢٦٤] وجميع الزيدية لا يختلفون في أن الإمامة في جميع ولد علي بن أبي طالب، من خرج منهم يدعو إلى الكتاب والسنة وجب سل السيف معه.

[265] Râfizîler, imâmetin nas ile sadece Ali'ye, sonra Hasan'a, sonra da Hüseyin'e ait olduğunu söylediler. Onlar, Hz. Peygamber'den (s.a.) gelen başka bir nas ile babalarından sonra imâmetin Hasan ve Hüseyin'in hakkı olduğunu iddia ettiler. Yine yüce Allah'ın *"Hısımlar Allahın kitabınca birbirine daha yakındırlar"*[288] şeklinde buyurmasından hareketle imâmetin daha sonra Ali b. Hüseyin'in hakkı olduğunu söylemişlerdir.

[266] Onlar, Hüseyin evladının imâmete Hasan evladından daha layık olduklarını söylediler. Sonra Muhammed b. Ali b. Hüseyin, sonra da Ca'fer b. Muhammed b. Ali b. Hüseyin'in imâmete layık olduğunu söylediler. İşte bu, Hişâm b. Hakem, Hişam el-Cevâlâkî, Dâvûd el-Hivârî, Dâvûd er-Rakkî, Ali b. Mansur, Ali b. Heysem, Hişam b. Hakem'in öğrencisi Ebû Ali es-Sekkâk, Muhammed b. Ca'fer b. Nu'man Şeytânu't-Tâk, Ebû Malik el-Hadramî ve diğerleri olmak üzere Râfizî kelâmcıların tamamının görüşüdür. Daha sonra Râfizîler, yukarıda zikredilen kelâmcıların vefatından ve Ca'fer b. Muhammed'in vefatından sonra kendi içlerinde fırkalara ayrıldılar.

[267] Bir grup, Ca'fer'in oğlu İsmail'in imâmetini savundu. Başka bir grup, İsmail'in oğlu Muhammed'in imâmetini ileri sürdü. Bunlar az sayıdadır. Başka bir grup ise Ca'fer'in ölmediğini, hayatta olduğunu savunmuştur.

[268] Râfizîlerin geneli ise Mûsâ b. Ca'fer'in [VII. İmam Mûsâ Kazım], sonra Ali b. Mûsâ'nın [VIII. İmam Ali Rıza], sonra Muhammed b. Ali b. Mûsâ'nın [IX. İmam Muhammed Tâkî], sonra Ali b. Muhammed b. Ali b. Mûsâ'nın [X. İmam Ali Nâkî], sonra el-Hasan b. Ali'nin [XI. İmam Hasan el-Askerî] hilâfetini iddia ettiler. Sonra Hasan arkasında çocuk bırakmadan öldü. Bunun üzerine Râfizîler fırkalara bölündüler. Râfizîlerin ekseriyeti, Hasan b. Ali'nin bir erkek evladı olduğunu ve onu gizlediğini ileri sürdüler. Bu çocuğun, babasının vefatından sonra ismi "Sakîl" olan -ki bu görüş en meşhur olanıdır- cariyesinden dünyaya geldiği de söylenmiştir. Bazıları, bu çocuğun, adı "Nercis" olan cariyesinden dünyaya geldiğini, bazıları da onun adının "Suzan" olduğunu söylemiştir. Zâhir olan ise onun adının "Sakîl" olduğudur.

[٢٦٥] وقالت الروافض: الإمامة في علي وحده بالنص عليه ثم في الحسن ثم في الحسين، وادعوا نصًا آخر من النبي صلى الله عليه وسلم عليهما بعد أبيهما ثم علي ابن الحسين لقول الله عز وجل: ﴿وَأُولُو الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ﴾

٥ [٢٦٦] قالوا: فولد الحسين أحق من أخيه، ثم محمد بن علي بن الحسين، ثم جعفر بن علي ابن الحسين وهذا مذهب جميع متكلميهم كهشام بن الحكم، وهشام الجواليقي وداود الحواري، وداود الرقي وعلي بن منصور، وعلي بن هيثم، وأبي علي السكاك تلميذ هشام بن الحكم ومحمد بن جعفر بن النعمان شيطان الطاق وأبي ملك الحضرمي وغيرهم. ثم افترقت الرافضة بعد موت ١٠ هؤلاء المذكورين وموت جعفر بن محمد.

[٢٦٧] فقالت طائفة: بإمامة بن إسماعيل بن جعفر. وقالت طائفة: بإمامة ابنه محمد بن جعفر وهم قليل. وقالت طائفة: جعفر حي لم يمت.

[٢٦٨] وقال جمهور الرافضة بإمامة ابنه موسى بن جعفر، ثم علي ابن موسى، ثم محمد بن علي ابن موسى، ثم علي بن محمد بن علي بن موسى، ثم ١٥ الحسن بن علي، ثم مات الحسن عن غير عقب فافترقوا فرقًا وثبت جمهورهم على أنه ولد للحسن بن علي ولد فأخفاه، وقيل بل ولد له بعد موته من جارية له اسمها صقيل وهو الأشهر، وقال بعضهم بل من جارية له اسمها نرجس، وقال بعضهم من جارية له اسمها سوسن والأظهر عندهم أنها اسمها صقيل،

Bu cariye, efendisi Hasan b. Ali'nin vefatından sonra hamile olduğunu iddia etmiştir. Bundan dolayı Hasan'ın mirası yedi sene bekletilmiştir. Hasan'ın kardeşi Ca'fer b. Ali, miras konusunda mücadele etmiştir. Devlet ricalinden bir grup Sakîl'in tarafını tutmuş, diğerleri de Ca'fer'in tarafını tutmuştur. Sonra bu hamilelik asılsız çıktı ve bunun üzerine Hasan'ın kardeşi Ca'fer mirası aldı. Hasan'ın ölümü iki yüz altmış yılındadır. Râfizîlerin bu Sakîl hususundaki tartışmaları artmıştır. Râfizîler, Hasan'ın vefatından yirmi küsur yıl sonra (Abbâsî Halifesi) el-Mu'tazıd'dan[289] bu cariyeyi hapsetmesini istemişlerdir. Bu cariye, katip olan Hasan b. Ca'fer en-Nevbahtî'nin[290] evinde olmakla suçlanmış ve orada bulunmuştur. Bunun üzerine el-Mu'tazıd'ın sarayına taşınmış; Halife el-Muktedir'in[291] döneminde sarayda ölünceye kadar orada yaşamıştır. Râfizîler ise, sapkın bir şekilde yüz seksen yıldan beri (gaybetteki imamın dönmesini) beklemektedirler.

[269] Kaybolup giden eski bir fırka vardı, onların liderleri el-Muhtar b. Ebû Ubeyd[292], Keysân Ebû Amre[293] ve bu ikisinin dışındaki kimselerdi. Bunlar, Hüseyin'den sonra imâmetin kardeşi "İbnü'l-Hanefiyye"[294] diye bilinen Muhammed'e geçtiğini iddia ediyorlardı. Önde gelen şairlerinden olan Seyyid el-Himyerî[295] ve Kuseyr bu fırkadan idi. Bu fırka mensupları, Muhammed b. el-Hanefiyye'nin Radva dağında diri olduğunu iddia ediyordu. Onlar, sayfalara sığmayacak kadar yalan yanlış şeyler uydurdular.

[270] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bütün bu grupların temel özelliği uydurulmuş yalan hadisleri delil getirmeleridir. Dini ve hayası olmayan bir kimse bunların benzerlerini uydurmaktan âcîz değildir.

[271] Ebû Muhammed şöyle dedi: Onlara karşı rivayetlerimizle delil getirmemizin hiçbir manası yoktur. Çünkü onlar rivayetlerimizi kabul etmezler. Aynı şekilde onların da bize karşı kendi rivayetleriyle delil getirmelerinin de bir manası yoktur. Çünkü biz de söz konusu rivayetleri kabul etmeyiz. Muhaliflere/rakiplere gerekli olan şey, ister doğru bulsun ister yanlışlasın birbirilerinin kabul edecekleri delilleri birbirlerine karşı ileri sürmeleri gerekir. Çünkü bir şeyi doğru kabul eden kimse, bu kabulün gerekliliğini ve ondan neş'et eden zorunlu bilgiyi de kabul etmiş olur.

لأن صقيل هذه ادعت الحمل بعد موت الحسن بن علي سيدها فوقف ميراثه لذلك سبع سنين ونازعهل في ذلك أخوه جعفر ابن علي وتعصب لها جماعة من أرباب الدولة، وتعصب لجعفر آخرون، ثم انفش ذلك الحمل وبطل وأخذ الميراث جعفر أخوه، وكان موت الحسن هذا سنة ستين ومائتين، وزادت فتنة الروافض بصقيل هذه ودعواها إلى أن حبسها المعتضد بعد نيف وعشرين سنة من موت سيدها، وقد عير عمر بها أنها في منزل الحسن بن جعفر النوبختي الكاتب فوجدت فيه، وحملت إلى قصر المعتضد فبقيت هنالك إلى أن ماتت في القصر، في أيام المقتدر، فهم إلى اليوم ينتظرون ضالة منذ مائة عام وثمانين عامًا.

[٢٦٩] وكانت طائفة قديمة قد بادت كان رئيسهم المختار بن ابي عبيد وكيسان أبا عمرة وغيرهما يذهبون إلى أن الإمام بعد الحسين، محمد أخوه المعروف بابن الحنيفة، ومن هذه الطائفة كان السيد الحميري وكثير عزة الشاعر أن وكانوا يقولون: إن محمد بن الحنفية حي بجبل رضوي ولهم من التخليط ما تضيق عنه الصحف.

[٢٧٠] **وقال أبو محمد**: وعمدة هذه الطوائف كلها في الاحتجاج أحاديث موضوعة مكذوبة لا يعجز عن توليد مثلها من لا دين له ولا حياء.

[٢٧١] **قال أبو محمد**: لا معنى لاحتجاجنا عليهم برواياتنا فهم لا يصدقونا ولا معنى لاحتجاجهم علينا برواياتهم فنحن لا نصدقها، وإنما يجب أن يحتج الخصوم بعضهم على بعض بما يصدقه الذي تقام عليه الحجة به سواء صدقه المحتج أو لم يصدقه، لأن من صدق بشيء ملزمه القول به أو بما يوجبه العلم الضروري

Aksi takdirde kesin olarak kabul ettiği bir şeyi yalanlamış olur. Bunların da zikrettiği bazı hadislerin sahîhliği konusunda onlara katılmaktayız. Buna örnek olarak da şu hadisi zikredebiliriz: Allah Resulünün (s.a.) Ali'ye (r.a.) hitaben söylediği *"Senin bana göre konumun Hârûn'un* Mûsâ*'ya göre konumu gibidir. Fakat benden sonra nebî yoktur."*[296]

[272] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu hadis, Hz. Ali'nin diğer sahâbenin üzerinde bir fazileti olduğunu ya da Hz. Peygamber'den sonra imâmete layık olduğunu ifade etmez. Çünkü Hârûn, Mûsâ'dan (s.a.) sonra İsrail oğullarının yönetimini üstlenmemiştir. Mûsâ'dan sonra yönetimi Yuşa b. Nûn üstlenmiştir. O da, Hızır'ı aramaya gittiklerinde Mûsâ ile birlikte yolculuk yapan ve Mûsâ'nın arkadaşı olan gençtir. Nitekim Allah Resulünden (s.a.) sonra, Medine'ye doğru birlikte yola çıktığı mağara arkadaşı (Hz. Ebû Bekir) yönetimi üstlenmiştir.

[273] Ali, Hârûn gibi bir peygamber değildi. Hârûn da, Mûsâ'nın ölümünden sonra İsrail oğullarına halife olmamıştı. Böylece Ali'nin Hz. Peygamber nezdindeki konumu, Hârûn'un Mûsâ'nın yanındaki konumu gibi olması sadece akrabalık noktasında olduğu anlaşılmaktadır. Şu kadar var ki Allah Elçisi (s.a.), Tebük savaşında Ali'yi Medine'de kendi yerine bıraktığında bu sözü ona söylemişti. Bunun üzerine münafıklar, "Peygamber Ali'yi küçümsedi, onu geride bıraktı.." gibi sözler söylemişlerdi. Ali de Allah Resulüne yetişti ve bu durumu ona şikâyet etti. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.) işte o zaman ona *"Senin bana göre konumun Hârûn'un* Mûsâ*'ya göre konumu gibidir."* dedi. Hz. Peygamber, bu sözü ile onu seçerek Medine'de kendi yerine bıraktığını kastediyordu. Tıpkı Mûsâ'nın Hârûn'u seçerek kendi yerine bıraktığı gibi. Kaldı ki Hz. Peygamber, hem Tebük'ten önce hem de Tebük'ten sonraki seferlerinde Ali'den başkalarını Medine'de kendi yerine bırakmıştır. Dolayısıyla bu vekil bırakma durumu, Ali'nin bir başkasına üstün olduğunu ve Hz. Peygamber'den sonra onun hilâfete layık olduğunu göstermez. Nitekim aynı durum diğer vekiller için de söz konusudur.

فيصير يومئذ مكابرًا منقطعًا أن ثبت على ما كان عليه إلا أن بعض ما يشغبون به أحاديث صحاح نوافقهم على صحتها، منها قول رسول الله صلى الله عليه وسلم لعلي رضي الله عنه: أنت مني بمنزلة هارون من موسى إلا أنه لا نبي بعدي.

٥ [٢٧٢] **قال أبو محمد**: وهذا لا يوجب له فضلًا على من سواه ولا استحقاق الإمامة بعده عليه السلام، لأن هارون لم يل أمر نبي إسرائيل بعد موسى عليهما السلام، وإنما ولي الأمر بعد موسى عليه السلام يوشع بن نون، فتى موسى وصاحبه الي سافر معه في طلب الخضر عليهما السلام، كما ولي الأمر بعد رسول الله صلى الله عليه وسلم صاحبه في الغار الذي ١٠ سافر معه إلى المدينة.

[٢٧٣] وإذا لم يكن علي نبيًا كما كان هارون نبيًا، ولا كان هارون خليفة، بعد موت موسى على بني إسرائيل، صح أن كونه رضي الله عنه صلى الله عليه وسلم بمنزلة هارون من موسى إنما هو في القرابة فقط، وأيضًا فإنما قال له رسول الله صلى الله عليه وسلم هذا القول إذا استخلفه على المدينة ١٥ في غزوة تبوك فقال المنافقون: استقله فخلفه فلحق علي برسول الله صلى الله عليه وسلم فشكى ذلك إليه فقال له رسول الله صلى الله عليه وسلم حينئذ: أنت مني بمنزلة هارون من موسى. يريد عليه السلام أنه استخلفه على المدينة مختارًا استخلافه كما استخلف موسى عليه السلام هارون عليه السلام أيضًا مختار الإستخلافه، ثم قد استخلف عليه السلام قبل تبوك ٢٠ وبعد تبوك على المدينة، في أسفاره رجالًا سوى علي رضي الله عنه فصح أن هذا الاستخلاف لا يوجب لعلي فضلًا على غيره، ولا ولاية الأمر بعده، كما لم يوجب ذلك لغيره من المستخلفين.

[274] Ebû Muhammed şöyle dedi: İmamiyye'nin delil olarak ileri sürdükleri şeylerin özü şöyle demeleridir: Masum bir imamın olması gereklidir. Şeriata dair ilmin tamamı ondadır. Dinî hükümlerde insanlar -ibadet ettikleri hususlarda kesin bir bilgiye ulaşabilmeleri için- ona müracaat etmelidirler.

[275] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu konuda hiçbir şüphe yoktur. Bu, apaçık aklî delilleriyle, mûcize olan işaretleriyle ve parıldayan âyetleriyle (mûcizeleriyle) bilinmektedir ki o (yani imam), Muhammed b. Abdullah b. Abdulmuttalib'tir. O, bağlı olduğumuz dinini açıklamak için Allah'ın bize gönderdiği elçidir. Onunu sözleri, vaatleri ve yüce Allah'ın kelâmından tebliğ ettiği şeyler her türlü eksiklikten korunmuş geçerli bir delildir. Hz. Peygamber, dinini, yanındakilere, hayatta olup da yanında olmayanlara ve vefatından sonra kıyamete kadar gelecek bütün insanlara ve cinlere getirmiş ve tebliğ etmiştir.

[276] Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Rabbinizin katından size indirilene uyun. Onun dışında başka dostlara tabi olmayın."*[297] İşte bu, bizim görüşümüzün açıklaması ve Hz. Peygamber'den (s.a.) başkasına tabi olmanın bâtıl olduğunun delildir. Allah Resulünün (s.a.) insanlara getirip tebliğ ettiği dinin bilinmesi hususunda onların istemedikleri şeyleri yapsın diye değil, sadece yüce Allah katından bizlere gelen emirleri uygulamak için imâmetin gerekliliğine ihtiyaç vardır. Nitekim Ali (r.a.), Kur'ân'ın hakemliğine davet edildiğinde buna cevap vermiş ve Kur'ân'ın hakemliğinin hak olduğunu bildirmiştir. Eğer Ali, bu konuda isabet etmiş ise işte bu bizim görüşümüzdür. Eğer Ali bâtıl ve geçersiz olan bir davete icabet etmiş ise, bu da Ali'nin vasfı değildir. Şayet imamın huzurunda Kur'ân'ın hakemliği câiz olmasa idi, bu durumda Ali'nin ya da imamın "Ben Allah Elçisinin bildirdiği bir imam olduğum halde sizler nasıl olur da (benim huzurumda) Kur'ân'ın hakemliğini talep edersiniz?" şeklinde demesi gerekirdi.

[٢٧٤] **قال أبو محمد**: وعمدة ما احتجت به الإمامية أن قالوا لا بد من أن يكون إمام معصوم عنده جميع علم الشريعة ترجع الناس إليه في أحكام الدين ليكونوا مما تعبدوا به على يقين.

[٢٧٥] **قال أبو محمد**: هذا لا شك فيه، وذلك معروف ببراهينه الواضحة، ٥ واعلامه المعجزة، وآياته الباهرة، وهو محمد بن عبد الله بن عبد المطلب رسول الله صلى الله عليه وسلم إلينا تبيان دينه الذي ألزمنا إياه صلى الله عليه وسلم فكان كلامه وعهوده وما بلغ من كلام الله تعالى حجة نافذة معصومة من كل آفة، إلى من بحضرته وإلى من كان في حياته غائبًا عن حضرته، وإلى كل من يأتي بعد موته صلى الله عليه وسلم، إلى يوم القيامة من جن، وإنس.

١٠ [٢٧٦] قال عز وجل: ﴿اتَّبِعُوا مَا أُنزِلَ إِلَيْكُم مِّن رَّبِّكُمْ وَلَا تَتَّبِعُوا مِن دُونِهِ أَوْلِيَاءَ﴾ فهذا نص ما قلنا، وإبطال اتباع أحد دون رسول الله صلى الله عليه وسلم وإنما الحاجة إلى فرض الإمامة لتنفيذ الإمام عهود الله تعالى الواردة إلينا على من عبد فقط لا لأن يأتي الناس ما لا يشاؤنه في معرفته من الدين الذي أتاهم به رسول الله صلى الله عليه وسلم، ووجدنا عليا ١٥ رضي الله عنه إذ دعي إلى التحاكم إلى القرآن أجاب، وأخبر أن التحاكم إلى القرآن حق فإن كان علي أصاب في ذلك فهو قولنا، وإن كان أجاب إلى الباطل الباطل فهذه غير صفته رضي الله عنه، ولو كان التحاكم إلى القرآن لا يجوز بحضرة الإمام لقال علي حينئذ كيف تطلبون تحكيم القرآن، وأنا الإمام المبلغ عن رسول الله صلى الله عليه وسلم؟

[277] Onlar, "Hz. Peygamber vefat ettiğine göre dini tebliğ edecek bir imamın olması zorunludur." derlerse, şöyle cevap veririz: Bu yanlıştır, delili olmayan bir iddiadır ve doğruluğuna dair hiçbir delilin bulunmadığı bir sözdür. Şüphesiz insanların Allah Resulüne (s.a.) olan ihtiyacı sadece dini açıklaması ve tebliğ etmesidir. Bu konuda Hz. Peygamber'in yanında bulunanlar, onun zamanında yaşadığı halde huzurunda bulunmayanlar ve O'ndan sonra gelen kimseler eşittir. Zira bu, Hz. Peygamber dine dair herhangi bir hususun açıklamasını yapmadığında O'nun şahsından kaynaklanan bir durum değildir. Allah Resulünden (s.a.) murat, yeryüzünde bulunan herkese tebliğ ettiği ebedî ve baki olan kelâmdır.

[278] Bunlara ilaveten, şayet onların "İmamın daimi olarak mevcut olmasına ihtiyaç vardır" şeklinde dile getirdikleri görüşlerini, dünyanın farklı bölgelerinde bulunup da imamın yanında olmayan kimseler sebebiyle tenkit etmeyiz. Çünkü fakir, zayıf, kadın, hasta ve geçim meşgalesiyle uğraşan kimseler olması bakımından yeryüzünün doğusunda ve batısında bulunan insanların tamamının imamı görmelerinin imkânı yoktur. Dolayısıyla tebliğ gerekli ve zorunludur. İmamın tebliği gerekli olduğuna göre Allah Resulünün (s.a.) tebliğine uymak başkalarının tebliğine tabi olmaktan daha evladır. Bu, onların uzak kalamayacakları bir husustur.

[279] Ebû Muhammed şöyle dedi: Özellikle Ali, Hasan ve Hüseyin'den (r.a.) sonra, onların imam dedikleri kimseler kendi haneleri dışındaki hiçbir kimseye emir olmamışlar ve bir köye bile hükmetmemişlerdir. Şu durumda, özellikle de yüz seksen yıldan bu yana, onlara ne ihtiyaç vardır? Onlar, hayalî olan Anka kuşu gibi, hiç yaratılmamış kayıp bir imamın var olduğunu iddia ediyorlar. Onlar, rezillik, ahlaksızlık, bühtan ve yalan iddia sahibidirler. Hiç bir kimse bunun bir benzerini yapmaktan âcîz değildir. Bunlara ilaveten, masum imamın masum olduğu hususu ancak ondan zuhur eden bir mûcize veya bir nas ile bilinebilir. Öyle ki bu nas, Hz. Peygamber'den (s.a.) kat'i bilgi nakledebilen bir kimsenin her bir imamın ismini ve nesebinin açıklandığı bir nas olmalıdır. Aksi takdirde bu iddia herhangi bir kimsenin kendisi hakkında ya da dilediği bir kimse hakkında bir benzerini yapmaktan âcîz kalmadığı bir iddiadır. Her aklıselim sahibine gerekli olan şey, bu rezil, aptalca ve ahmakça cehalete inanmaktan uzak durmasıdır. Öyle ki çocukların aklı bile bunun fevkindedir. Başarımız ancak Allah'tandır.

[٢٧٧] فإن قالوا: إذ مات رسول الله صلى الله عليه وسلم فلا بد من إمام يبلغ الدين. قلنا: هذا باطل ودعوى بلا برهان، وقول لا دليل على صحته، وإنما الذي يحتاج إليه أهل الأرض من رسول الله صلى الله عليه وسلم ببيانه وتبليغه فقط، سواء في ذلك من كان بحضرته، ومن غاب عنه، ومن جاء بعده إذ ليس ٥ في شخصه صلى الله عليه وسلم إذا لم يتكلم بيان عن شيء من الدين فالمراد منه عليه السلام كلام باق أبدًا مبلغ إلى كل من في الأرض.

[٢٧٨] وأيضًا فلوا كان ما قالوا من الحاجة إلى إمام موجود أبدًا لا نقض ذلك عليهم بمن كان غائبًا عن حضرة الإمام في أقطار الأرض، إذ لا سبيل إلى أن يشاهد الإمام جميع أهل الأرض الذين في المشرق والمغرب من فقير وضعيف ١٠ وامرأة ومريض ومشغول بمعاشه الذي يضيع أن أغفله، فلا بد من التبليغ عن الإمام فالتبيلغ عن رسول الله صلى الله عليه وسلم أولى بالاتباع من التبليغ عمن هو دونه وهذا ما لا انفكاك لهم منه.

[٢٧٩] **قال أبو محمد:** لا سيما وجميع أئمتهم الذين يدعون بعد علي والحسن والحسين رضي الله عنهم ما أمروا قط في غير منازل سكناهم، وما حكموا على ١٥ قرية فما فوقها بحكم، فما الحاجة إليهم؟ لا سيما مذ مائة عام وثمانين عامًا فإنهم يدعون إماما ضالا لم يخلق كعنقاء مغرب، وهم أولو فحش، وقحة، وبهتان، ودعوى كاذبة لم يعجز عن مثلها أحد، وأيضًا فإن الإمام المعصوم لا يعرف أنه معصوم إلا بمعجزة ظاهرة عليه، أو بنص بنقله من يوجب نقله العلم عن النبي صلى الله عليه وسلم، على كل إمام بعينه، واسمه، ونسبه، وإلا فهي ٢٠ دعوى لا يعجز عن مثلها أحد لنفسه أو لمن شاء، ولقد يلزم كل ذي عقل سليم أن يرغب بنفسه عن اعتقاد هذا الجهل، الغث، البارد، السخيف، الذي ترتفع عقول الصبيان عنه، وما توفيقنا إلا بالله عز وجل.

[280] Başka bir zorunlu/kat'î aklî delil ise şudur: Hz. Peygamber (s.a.) vefat ettiğinde uzak bölgelerde bulunup insanlara dinlerini öğreten sahabiler dışında orda bulunan sahabilerin çoğunluğu Hz. Ali'nin imâmetine dair Hz. Peygamber'den herhangi bir açıklamayı/rivayeti zikretmediler ve Hz. Ali'nin kendisi de ne o zaman ne de daha sonra hiçbir şekilde böyle bir iddiada bulunmadı. Ayrıca söz konusu zaman diliminde Ali için bunu iddia eden kimse de yoktur. Düşünceleri, niyetleri ve nesepleri farklı olan yirmi bin kişiden daha fazla insanın ittifak etmesi asla mümkün değildir. Nitekim onların ekseriyeti, câhiliye dönemindeki kan davalarından dolayı, akrabalarının kanını akıtmışlardı. Nasıl olur da bunlar Ali'nin imâmetini gizlemek üzere ittifak etsinler! Biz, meçhul ravilerin yine meçhul raviye -ki o "Ebu'l-Hamra" diye anılmış ve kim olduğu da bilinmez- isnat ederek rivayet ettikleri birkaç cılız rivayet dışında, iddia edilen bu açıklamaya (nassa) dair herhangi bir kimseden gelen bir rivayet bilmiyoruz.

[281] Ali'nin (r.a.) Ebû Bekir'e (r.a.) biatini altı ay geciktirdiğini görürüz. Hz. Ebû Bekir, herhangi bir zorlama olmaksızın Ali'nin müracaat edip tabi olacağını bildirerek biat edinceye kadar Ali'yi biat etmeye zorlamamıştı. Bu gerizekâlılara göre Ali'nin Allah Resûlünün (s.a.) açıklamasını/sözünü inkâr ettiği için kâfir veya fâsık olan bir kimseye itaat etmesini, emirlik konusunda ona yardımcı olmasını, onun meclisinde bulunmasını ve ölünceye kadar onun valisi olmasını nasıl mümkün görürler? Bu yetmezmiş gibi daha sonra bırak zorlamayı bir saniye bile tereddüt etmeksizin Hz. Ömer'e biat etmeyi ve emirlik konusunda ona yardımcı ve dost olmayı, Hz. Fatıma'dan (r.a.) olan kızını onunla evlendirmeyi ve altı kişilik şurâ grubuna dâhil olmayı nasıl mümkün görürler? Bu câhillere göre Ali'nin bizatihi kendisinin sapkın ve küfre düşmüş bir şuraya/heyete iştirak etmesi ve ümmeti fena bir şekilde aldatması nasıl mümkün olur? İşte bu tutum, Ebû Kâmil'i[298], Ali b. Ebû Tâlib'in (r.a.) kâfir olduğunu iddia etmeye götürmüştür. Çünkü Ali, Ebû Kâmil'in iddiasına göre, küfürleri konusunda kâfirlere yardım etmiş, dini ve dinin ancak kendisiyle tamamlanacak olan şeyin gizlenmesi hususunda onlara destek vermiş.

[٢٨٠] وبرهان آخر ضروري وهو أن رسول الله صلى الله عليه وسلم مات وجمهور الصحابة رضي الله عنهم حاشا من كان منهم في النواحي يعلم الناس الدين، فما منهم أحد أشار إلى علي بكلمة يذكر فيها أن رسول الله صلى الله عليه وسلم نص عليه، ولا ادعى ذلك علي قط لا في ذلك الوقت ولا بعده، ولا إدعاه له أحد في ذلك الوقت، ومن المحال الممتنع الذي لا يمكن البتة ولا يجوز اتفاق أكثر من عشرين ألف إنسان متنابذى الهمم، والنيات، والأنساب، أكثرهم موتون في صاحبه، في الدماء من الجاهلية على طي على عهد عاهده رسول الله صلى الله عليه وسلم إليهم، وما وجدنا قط رواية عن أحد بهذا النص المدعى إلا رواية واحدة واهية عن مجهولين، إلى مجهول يكنى بالحمراء لا يعرف من هو في الخلق.

[٢٨١] ووجدنا عليًا رضي الله عنه تأخر عن البيعة لأبي بكر رضى الله عنه ستة أشهر، فما أكرهه أبو بكر على البيعة حتى بايع طائعًا، مراجعًا، غير مكره، فكيف حل لعي رضي الله عنه عند هؤلاء النوكي أن يبائع طائعًا رجلًا إما كافرًا، وإما فاسقًا جاحدًا، لنص رسول الله صلى الله عليه وسلم ويعينه على أمره ويجالسه في مجالسه ويواليه إلى أن مات؟ ثم يبائع بعده عمر بن الخطاب مبادرًا غير متاردد ساعة فما فوقها غير مركره، بل طائعًا وصحبه وأعانه على أمره وانكحه من ابنته فاطمة رضي الله عنها، ثم أقبل إدخاله في الشورى أحد ستة رجال، فكيف حل لعلي عند هؤلاء الجهال أن يشارك بنفسه في شورى ضالة، وكفر، ويغر الأمة هذا الغرور؟ وهذا الأمر أدى أبا كامل إلى تكفير علي بن أبي طالب رضي الله عنه، لأنه في زعمه أعان الكفار على كفرهم، وأيدهم على كتمان الديانة، وعلى ما لا يتم الدين إلا به.

[282] Ebû Muhammed şöyle dedi: Ali'nin ölüm korkusu yüzünden bir nassı ifade etmekten kendisini geri çektiğini düşünmek mümkün değildir. Çünkü o, aslan gibi cesurdu. Nitekim Allah Resulünün (s.a.) huzurunda defaatla, daha sonra Cemel ve Sıffîn'de ölümden çekinmeyerek kendisini ortaya koymuştur. Dolayısıyla bu iki pozisyonda onu korkaklığa sevk eden şey nedir? Yine Ali'nin hakkını gasp etmek ve gizlemek üzere insanların basiretlerini bağlayan şey nedir? Hz. Peygamber'in (s.a.) vefatından Osman'ın (r.a.) katledilmesine kadar geçen süre zarfında Ali'yi hak ettiğinden alıkoyan şey nedir? Daha sonra Ali insanları kendi imâmetine davet ettiğinde, Ali'ye yardım etme hususunda basiretlerini açan şey nedir? Nitekim Ali ile birlikte müslümanlardan oluşan büyük topluluklar harekete geçmiş ve onun yolunda kanlarını akıtmışlardır. Söz konusu dönemde onlar, Ali'yi yönetimin sahibi olarak görmüşler ve onunla mücadele edenlere göre Ali'nin hakka daha layık olduğunu düşünmüşlerdir. Yine Ömer (r.a.) öldüğünde, Ali'yi ve sahabeyi konuşmaktan ve yalancıların iddia ettiği nassı açıklamaktan alıkoyan şey nedir? Zira müslümanlar üç gün lidersiz kalmışlardı. Sakife günü de böyledir. Bütün bu iddialar içinde en uygun olanı, Ali'nin (r.a.) Ebû Bekir'e (r.a.) biatini altı ay geciktirmesidir. Halbuki Ebû Bekir, Ali'den biat etmesini istememiş, onu zorlamamış ve onu mükellef tutmamıştır. Ali kendi işlerinde tasarruf hakkına sahipti. Şayet o, bu konuda hakikati görmüş ve durumunu anlamış olmasa idi, dini konusunda kendi payını talep ederek ve hakka dönerek biat ederdi. Aksi takdirde biat etmezdi.

[283] Râfizîler, "Ali, alt aydan sonra bâtıla dönmeyi uygun gördü." derlerse, işte bu gerçekten bâtıl olan şeydir. Ali (r.a.) bunu yapmamıştır. Daha sonra Ali (r.a.) yönetimi ele aldı. Ancak o, Ebû Bekir'in, Ömer'in ve Osman'ın verdiği hükümlerden hiçbirini değiştirmedi ve onların ahitlerinden (anlaşmalarından) hiçbirini de iptal etmedi. Şayet Ali'ye göre bunlar bâtıl olsaydılar, -takiyye ondan kalktığından dolayı- bâtılın uygulanması hiç kimsenin gücü dâhilinde olmazdı.

[٢٨٢] **قال أبو محمد**: ولا يجوز أن يظن بعلي رضي الله عنه أنه أمسك عن ذكر النص عليه خوف الموت، وهو الأسد شجاعة، قد عرض نفسه للموت بين يدي رسول الله صلى الله عليه وسلم مرات ثم يوم الجمل، وصفين، فما الذي جبنه بين هاتين الحالتين؟ وما الذي ألف بين بصائر الناس على كتمان حق علي، ٥ ومنعه ما هو أحق به مذ مات رسول الله صلى الله عليه وسلم إلى أن قتل عثمان رضي الله عنه؟ ثم ما الذي جلى بصائرهم في عونه، إذ دعا إلى نفسه فقامت معه طوائف من المسلمين عظيمة، وبذلوا دماءهم دونه، ورأوه حينئذ صاحب الأمر، والأولى بالحق ممن نازعه؟ فما الذي منعه ومنعهم من الكلام وإظهار النص الذي يدعيه الكذابون إذ مات عمر رضي الله عنه، وبقي الناس بلا رأس ثلاثة ١٠ أيام أو يوم السقيفة؟ وأظرف من هذا كله بقاؤه ممسكًا عن بيعة أبي بكر رضي الله عنه ستة أشهر، فما سألها ولا أجبر عليها ولا كلفها، وهو يتصرف بينهم في أموره فلولا أنه رأى الحق فيها واستدرك أمره فبايع طالبًا حفظه نفسه في دينه، راجعًا إلى الحق لما بائع.

[٢٨٣] فإن قالت الروافض: إنه بعد ستة أشهر رأى الرجوع إلى الباطل فهذا ١٥ هو الباطل حقًا، لا ما فعل علي رضي الله عنه، ثم ولى علي رضي الله عنه فما غير حكمًا من أحكام أبي بكر، وعمر، وعثمان، ولا أبطل عهدًا من عهودهم، ولو كان ذلك عنده باطلًا لما كان في سعة من أن يمضي الباطل وينفذه، وقد ارتفعت التقية عنه.

[284] Bunlara ilaveten, Ensar (r.a.) Ebû Bekir ile tartışmış ve insanları Sa'd b. Ubade'ye (r.a.) biat etmeye davet etmişti. Muhacirler de onları Ebû Bekir'e biat etmeye çağırmıştı. Bu sırada Ali (r.a.) her iki gruba da dâhil olmaksızın evinde oturuyordu. Onun yanında Zübeyr b. el-Avvam'dan başka kimse yoktu. Sonra Zübeyr (s.a.) gerçeği anlayınca hemen biat etti. Ali ise tek başına kalmıştı. Kimse onu takip etmiyor; hiç kimse onun insanlarla görüşmesini engellemiyor ve insanların onunla buluşmasına da mani olmuyordu. Ensar'ın tamamının Ebû Bekir'e biat etmeyi kabul etmesi; ya mağlup olmalarından, ya gerçeğin ortaya çıkması ve bunun neticesinde Ebû Bekir'e biat etmek zorunda kalmalarından ya da bunu başka bir anlam gözeterek yapmış olmalıdırlar. Bu konuda hiçbir şekilde dördüncü bir ihtimalden söz edilemez.

[285] Eğer onlar, "Ensar, mağlup olduğundan dolayı biat etmiştir." derlerse, yalan konuşmuş olurlar. Çünkü orada ne bir savaş, ne vuruşma, ne sözlü sataşma, ne bir tehdit olmuş, ne de korkutmak için kılıç çekecek veya silah getirilecek kadar uzun bir vakit olmuştur. Hepsi tek bir aşiretten oluşan iki binden fazla usta süvarinin orayı terk etmesi imkânsızdır. Onların cesaretli oldukları hususu arkalarından konuşulamayacak kadar açıktır. Nitekim onlar, ülkelerinin farklı bölgelerinde, Arapların tamamını muhatap alıp ölüme meydan okuyarak aralıksız sekiz yıl boyunca savaşmaya devam etmişlerdi. Bunlara ilaveten Mute ve diğer yerlerde Kayser ve Rumlarla; Basra'da Kisra ve Farslılarla mücadele etmişlerdi. Ona hitap eden kimse, onu ve onları kendisine tabi olmaya ve huzurunda herhangi bir kimse gibi olmaya çağırıyor. İşte bunlar Ensar'ın vasıflarıdır. Bunları, açıktan yalan söyleme cesareti olmayan hiçbir kimse inkâr edemez. Bundan dolayıdır ki Ebû Bekir ve yanında gelen sadece iki kişiden korkmaları imkânsızdır.

[286] Dolayısıyla ne aşiretlerinin çokluğuna, ne mallarını, ne asabiyetlerini, ne de imkânlarını dikkate aldılar. Bu yüzden onlar, yanlarında bir kahraman olarak duran Ebû Bekir'e yöneldiler, tereddüt etmeksizin ve vakit kaybetmeksizin ona biat ettiler. Böylece onların sözlerinden döndükleri görüşü geçersiz oldu. Onlar, hakkın kendilerinde olmadığını ve amcaoğullarına biat etmenin bir aşırılık olduğunu görmüşlerdi.

[٢٨٤] وأيضًا فقد نازع الأنصار رضي الله عنهم أبا بكر رضي الله عنه ودعوا إلى بيعة سعد بن عبادة رضي الله عنه، ودعا المهاجرون إلى بيعة أبي بكر رضي الله عن جميعهم، وقعد علي رضي الله عنه في بيته لا إلى هؤلاء ولا إلى هؤلاء، ليس معه أحد غير الزبير بن العوام ثم استبان الحق للزبير رضي الله عنه فبايع سريعًا، وبقي علي وحده لا يرقب عليه ولا يمنع من لقاء الناس ولا يمنع أحد من لقائه، فلا يخلو رجوع الأنصار كلهم إلى بيعة أبي بكر من أن يكون عن غلبة أو عن ظهور حقه إليهم فأوجب ذلك الانقياد لبيعته، أو فعلوا ذلك مطارفة لغير معنى ولا سبيل إلى قسم رابع بوجه من الوجوه.

[٢٨٥] فإن قالوا بايعوه بغلبة كذبوا لأنه لم يكن هنالك قتال لا تضارب ولا سباب ولا تهديد ولا وقت طويل ينفسخ للوعيد ولا سلاح مأخوذ، ومحال أن يترك أزيد من ألفي فارس أنجاد إبطال كلهم عشيرة واحدة، قد ظهر من شجاعتهم ما لا مرمى وراءه، وهو أنهم بقوا ثمانية أعوام متصلة محاربين لجميع العرب في أقطار بلادهم موطنين على الموت متعرضين مع ذلك للحرب مع قيصر والروم بمؤتة وغيرها ولكسرى والفرس ببصرى من يخاطبهم يدعو لهم ويدعوه إلى اتباعه وأن يكون كأحد من بين يديه، هذه صفة الأنصار التي لا ينكرها إلا رقيع مجاهر بالكذب فمن المحال الممتنع أن يرهبوا أبا بكر ورجلين أتيا معه فقط.

[٢٨٦] لا يرجع إلى عشيرة كثيرة، ولا إلى موال، ولا إلى عصبة ولا مال، فرجعوا إليه، وهو عندهم مبطل، وبايعوه بلا تردد ولا تطويل، وكذلك يبطل أن يرجعوا عن قولهم، وما كانوا قد رأوه من أن الحق حقهم، وعن بيعة ابن عمهم مطارفة بلا خوف ولا ظهور الحق إليهم،

Bu kadar kalabalık bir topluluğun arzu ve istekleri, bâtıl olduğunu bildikleri bir konuda korku duymaksızın birleşmeleri imkânsızdır. Mal ve makam elde etme arzusu olmadığı halde onları buna zorlar. Bilakis burada izzeti, dünyayı ve liderliği terk etmek vardır ve bütün bunları ne aşireti, ne malı, ne koruyucusu, ne kapısında bekçisi, ne sarayı, ne köleleri ne de malı olan birisine teslim etmektir. Öte yandan cesurlukta bir benzeri olmayan, kendisi ile birlikte Haşim oğulları ve Muttalib oğullarından bir topluluk bulunan Ali nerede? Şayet yanında bir zâlim olsa onun engellemesi ve zorlamasından kendisini koruyamayan bu ihtiyar nerede? Bilakis Ali (r.a.) -Allah'a yemin olsun ki- Ebû Bekir'in haklı olduğunu ve ona muhalefet edenin de bâtıl üzere olduğunu bilmiştir. Böylece Ali, bu konuda tökezledikten sonra hakka boyun eğmiştir. Ensar da (r.a.) aynı şekilde davranmıştır.

[287] Bunların tamamı geçersiz olduğuna göre geride Ali ve Ensar'dan başkası kalmamıştır. Onlar da -kendi içtihatları gibi bir içtihattan ya da kendi düşünceleri gibi bir düşünceden hareketle değil,- Hz. Peygamber'den (s.a.) sahîh olarak gelen gerçek bir delilden hareketle Ebû Bekir'e dönüp biat etmişlerdir. Neticede yönetimin Ensar'da olması söz konusu olmayınca, riyaset de onlardan gitmiş oldu. Şu halde ilkinden sonuncusuna varıncaya kadar Ensar'ın tamamını Hz. Peygamber'in (s.a.) Ali'nin imâmetini açıklamasını inkâr etme hususunda birleştiren şey nedir? Bütün sahabenin zulümde yardımlaşmak ve (Haşim oğullarının) haklarını gasp etmek üzere birleşmesi imkânsızdır. Ancak Râfizîler, onların tamamının bu ahdi unutmak suretiyle ittifak ettiklerini iddia ettiler. Bu ise imkânsızdan daha tuhaf bir durumdur ve mümkün değildir. Sonra şayet bu mümkün olursa, her bir kimsenin muhalden dilediği şeylerin meydana geldiğini iddia etmesi de mümkün olur. Bütün insanlar da onu unutmuştur. Böyle bir görüşte hakikatlerin tamamının iptal edilmesi söz konusudur. Bunlara ilaveten, şayet Resulüllah'ın (s.a.) sahabesinin tamamı, bu nassı (Ali'nin imam tayin edilmesini) gizleme ve inkâr etme hususunda ittifak etmiş ve tabiatları da bunu unutmada birleşmiş ise, bu durumda Râfizîler Ali'nin durumuna nasıl vakıf oldular ve onlara bu hususu kim bildirdi?

فمن المحال اتفاق أهواء هذا العدد العظيم على ما يعرفون أنه باطل دون خوف، يضطرهم إلى ذلك دون طمع يتعجلونه من مال أو جاه، بل فيما فيه ترك العز والدنيا والرئاسة وتسليم كل ذلك إلى رجل أجنبي لا عشيرة له ولا منعة، ولا حاجب ولا حرس، على بابه، ولا قصر ممتنع فيه، ولا موالي ولا مال، فأين ٥ كان علي وهو الذي لا نظير له في الشجاعة؟ ومعه جماعة من بني هاشم، وبني المطلب، من قتل هذا الشيخ الذي لا دافع دونه، لو كان عنده ظالمًا وعن منعه وزجره، بل قد علم والله علي رضي الله عنه أن أبا بكر رضي الله عنه على الحق وإن من خالفه على الباطل، فأذعن للحق بعد أن عرضت له فيه كبوة كذلك الأنصار رضي الله عنهم.

١٠ [٢٨٧] وإذ قد بطل كل هذا فلم يبق إلا أن عليًا والأنصار رضي الله عنهم إنما رجعوا إلى بيعة أبي بكر رضي الله عنه لبرهان حق صح عندهم عن النبي صلى الله عليه وسلم، لا لاجتهاد كاجتهادهم، ولا لظن كظنونهم، فإذ قد بطل أن يكون الأمر في الأنصار. وزالت الرئاسة عنهم فما الذي حملهم كلهم أولهم عن آخرهم على أن يتفقوا على جحد نص النبي صلى الله عليه وسلم على إمامة ١٥ علي؟ ومن المحال أن تتفق آرائهم كلهم على معونة من ظلمهم وغصبهم حقهم. إلا أن تدعي الروافض أنهم كلهم اتفق لهم نيسان ذلك العهد، فهذه أعجوبة من المحال غير ممكنة ثم لو أمكنت لجاز لكل أحد أن يدعي فيما شاء من المحال إنه قد كان، وإن الناس كفهم نسوه، وفي هذا ابطال الحقائق كلها. وأيضًا فإن كان جميع أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم اتفقوا على جحد ذلك النص ٢٠ وكتمانه واتفقت طبائعهم كلهم على نسيانه فمن أين وقع الروافض أمره ومن بلغه إليهم؟

[288] Bu iddiaların tamamı saçmalık ve muhaldir. Böylece Ali'nin imâmetinin açıklanması durumu kesin olarak geçersizdir ve bu konuda hiçbir kapalılık yoktur. Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamd olsun. Şayet onlar, "Ali b. Ebû Tâlib (r.a.), Hz. Peygamber (s.a.) zamanında söz konusu kimselerin akrabalarını (savaş meydanlarında) öldürmüştü. Bu yüzden sahabenin bir kısmının kalplerinde Ali'ye karşı bir kin ve düşmanlık hâsıl olmuştu. Bundan dolayı da onlar Ali'den uzaklaşmışlardı." şeklinde bir itiraz dile getirirlerse, onlara şöyle cevap veririz: "Bu, yalan ve zayıf bir çarpıtmadır. Çünkü bu durumu Abdüşems oğulları, Mahzum oğulları, Abduddar oğulları ve Amir oğulları hakkında da söylemeniz mümkündür. Çünkü Ali, bu kabilelerin her birinden bir ya da birkaç kişiyi öldürmüştür. Nitekim Amir b. Lüey oğullarından adı Amr b. Abdüved olan bir adamı öldürmüştür. Yine Mahzum oğullarından ve Abdu'd-dar oğullarından birkaç kişi öldürmüştür. Abdüşems oğullarından el-Velid b. Ukbe'yi ve el-As b. Said b. el-As'ı öldürmüş ve Utbe b. Rebia'nın öldürülmesine iştirak etmiştir. Yine Ukbe b. Ebû Muayt'ı öldürdüğü söylenmiştir. Ayrıca Asım b. Sabit el-Ensarî'yi de öldürdüğü söylenmiştir. Daha fazla söze gerek yok.

[289] Böylece haberlere dair en küçük bir mâlumatı olan herkes bilir ki, Sakife gününde, bu kabileler ve onlardan herhangi bir kimse için ne bir çözüm, ne bir akit, ne bir görüş ne de bir durum söz konusu olmuştur. Ancak şu kadar var ki Ebû Süfyan b. Harb b. Ümeyye, dinî bir duygu ile değil, akrabalık hassasiyetini göstererek söz konusu zamanda Ali'nin tarafını tutmakta idi. Ebû Süfyan'ın oğlu Yezîd, Hâlit b. Sa'id b. el-As ve Haris b. Hişam b. el-Mugîre el-Mahzûmî dinî hassasiyetten dolayı Ensar'ın tarafını tutmakta idi. Halbuki Ensar, kardeşi Ebû Cehil b. Hişam'ı öldürmüştü. Yine Muhammed b. Ebû Huzeyfe b. Utbe b. Rebîa ise Osman'ın zamanında ve daha sonrasında, hatta Muaviye bu yüzden onu öldürünceye kadar güçlü bir şekilde Ali'nin tarafını tutmakta idi. Şu halde lütfen bize bildirir misiniz: Teym b. Mürre oğullarından veya Adiy b. Ka'b oğullarından kimleri Ali öldürmüştür ki bu iki kabile Ali'ye kin beslemişlerdir?

[٢٨٨] وكل هذا عن هوس ومحال، فبطل أمر النص على علي رضي الله عنه بيقين لا إشكال فيه، والحمد لله رب العالمين. فإن قال قائل: إن علي بن أبي طالب رضي الله عنه كان قد قتل الأقارب من بين يدي رسول الله صلى الله عليه وسلم فتولد له بذلك حقد في قلوب جماعة من الصحابة ولذلك ٥ انحرفوا عنه. قيل له: هذا تمويه ضعيف كاذب، لأنه إن ساغ لكم ذلك في بني عبد شمس وبني مخزوم، وبني عبد الدار، وبني عامر، لأنه قتل من كل قبيلة من هذه القبائل رجلًا أو رجالًا، فقتل من بني عامر بن لؤى رجلًا واحدًا وهو عمرو بن ود، وقتل من بني مخزوم وبني عبد الدار رجالًا، وقتل من بني عبد شمس الوليد بن عقبة والعاص بن سهل بن العاص بلا شك ١٠ وشارك في قتل عتبة بن ربيعة، وقيل قتل عقبة بن أبي معيط وقيل قتله غيره وهو عاصم بن ثابت الأنصاري ولا مزيد.

[٢٨٩] فقد علم كل من له أقل من علم بالأخبار أنه لم يكن لهذه القبائل ولا لأحد منها يوم السقيفة حل ولا عقد، ولا رأي ولا أمر، اللهم إلا أن أبا سفيان بن حرب بن أمية كان مائلًا إلى علي في ذلك الوقت عصبية ١٥ للقرابة لا تدينا، وكان ابنه يزيد وخالد بن سعيد بن العاص والحارث بن هشام بن المغيرة المخزومي، مائلين إلى الأنصار تدينا والأنصار قتلوا أبا جهل بن هشام أخاه وقد كان محمد بن أبي حذيفة بن عتبة بن ربيعة شديد الميل إلى علي حين قصة عثمان وبعدها حتى قتله معاوية على ذلك. فعرفونا من قتل علي من بني تيم بن مرة أو من بني عدي بن كعب، حتى ٢٠ يظن أهل القحة أنهما حقدا عليه؟

[290] Dahası Ali, Ensar'dan kimi öldürmüştür ya da onlardan kimi yaralamıştır ya da zarar vermiştir, söyler misiniz? Halbuki Ensar, bütün bu olaylar sırasında bir kısmı Ali'nin önünde, bir kısmı yanında ve bazısı da onun ardında olmak üzere onunla birlikte olmadılar mı? Dolayısıyla Ensar'ın kalbinde Ali'ye yönelik nasıl bir kin ve nefret vardı ki Ali'nin imâmetinin açıklanmasını inkâr hususunda onların tamamı ittifak etsinler? Dahası onun hakkını iptal etmek, ismini genel olarak anmayı terk etmek ve onun yerine Sa'd b. Ubade'yi tercih etmek üzere ittifak etsin? Daha sonra da Ebû Bekir ve Ömer'i ona tercih ettiler ve onların halifeliklerine biat etmek üzere yarıştılar. Halbuki Ali onlarla birlikte ve onların arasında idi. Onlar, Ali'yi sabah akşam görüyorlardı. Onunla kendileri arasına hiç kimse girmemişti. Sonra, bize haber verir misiniz? Hz. Ali, Mudar, Rebîa, Yemen ve Kudaa kabilelerinden olan muhacirlerin yakınlarından kimleri öldürmüştür ki bunların tamamı Ali'nin velâyetine (yönetimine) karşı çıkma ve imâmetinin açıklanmasını (nas ile tayin) inkâr hususunda ittifak ettiler? Şüphesiz bu tuhaf olan şeylerdendir, böyle bir ittifakın bir benzeri dünyada asla mümkün değildir.

[291] Ali'nin yaptığı gibi Talha, Zübeyir ve Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın da müşriklerden öldürdükleri kimseler vardır. Şayet Râfizîlerin aklı ve haya duyusu varsa, söz konusu kimseler değil de neden sadece Ali'ye kin beslenildiği inancını dile getirdiler? Yine İslâm'a davet konusunda Kureyş ile çatışma ve zıtlaşma noktasında -Ali'nin olmadığı kadar- Ebû Bekir'in payı vardır. Halbuki Kureyş'in kâfirlerine göre Ebû Bekir tesir açısından insanların en etkilisi olduğu halde bu durum onların Ebû Bekir'e biat etmesine mani olmamıştır. Yine Kureyş kâfirlerinin mağlup edilmesi ve İslâm'ın ilan edilmesi konusunda Ali'nin olmadığı kadar Ömer b. Hattab'ın payı vardır. Onların tamamının izlerini unutmayı zorunlu kılan ve bunların arasında sadece Ali'ye düşmanlık göstermelerine sebep olan şeyin ne olduğunu keşke bilseydim? Râfizîlerin haya duyularının azlığı ve arsızlıkları, onların Sa'd b. Ebû Vakkas, İbn Ömer, Hz. Peygamber'in (s.a.) azatlısı Üsame b. Zeyd, Râfi' b. Hudeyc el-Ensarî, Muhammed b. Mesleme el-Ensarî, Zeyd b. Sabit el-Ensarî, Ebû Hureyre, Ebu'd-Derdâ ve bunların dışında muhacirlerden oluşan bir topluluğa düşmanlık beslemeye kadar götürmüştür.

[٢٩٠] ثم أخبرونا من قتل من الأنصار؟ أو من جرح منهم؟ أو من أذى منهم؟ ألم يكونوا معه في تلك المشاهد كلها بعضهم متقدم وبعضهم مساو له وبعضهم متأخر عنه؟ فأي حقد كان له في قلوب الأنصار حتى يتفقوا كلهم على جحد النص عليه؟ وعلى إبطال حقه؟ وعلى ترك كر اسمه جملة؟ وايثار سعد بن عبادة عليه ثم على إيثار أبي بكر وعمر عليه والمسارعة إلى بيعتهم بالخلافة دونه وهو معهم وبين أظهرهم يورنه غدوًا وعشيًا لا يحول بينهم وبينه أحد، ثم أخبرونا من قتل علي من أقارب أولاد المهاجرين من العرب من مضر، وربيعة، واليمين، وقضاعة، حتى يصفقوا كلهم على كراهية ولايته، ويتفقوا كلهم على جحد النص عليه. إن هذه لعجائب لا يمكن اتفاق مثلها في العالم أصلًا.

[٢٩١] ولقد كان لطلحة، والزبير، وسعد بن أبي وقاص، من القتل في المشركين كالذي كان لعلي، فما الذي خصه باعتقاد الأحقاد له دونهم؟ لو كان للروافض حياء أو عقل. ولقد كان لأبي بكر رحمه الله ورضي عنه في مضادة قريش في الدعاء إلى الإسلام ما لم يكن لعلي، فما منعهم ذلك من بيعته وهو أسوأ الناس أثرًا عند كفارهم. ولقد كان لعمر بن الخطاب رضي الله عنه في مغالبة كفار قريش وإعلانه الإسلام على زعمهم ما لم يكن لعلي رضي الله عنه، فليت شعري ما الذي أوجب أن ينسى آثارها هؤلاء كلهم، ويعادوا عليًا من بينهم كلهم؟ لولا قلة حياء الروافض وصفاقة وجهودهم، حتى بلغ الأمر بهم إلى أن عدوًا على سعد بن أبي وقاص وابن عمر وأسامة بن زيد مولى رسول الله صلى الله عليه وسلم ورافع بن خديج الأنصاري ومحمد بن مسلمة الأنصاري وزيد بن ثابت الأنصاري وأبي هريرة وأبي الدرداء وجماعة غير هؤلاء من المهاجرين

Çünkü bunlar, Ali hilâfeti ele aldığında ona biat etmemiş, daha sonra Muaviye'ye ve oğlu Yezid'e -ona yetişenler- biat etmişlerdir. Râfizîler, söz konusu kin ve nefretin onları bu şekilde davranmaya götürdüğünü iddia etmiştir.

[292] Ebû Muhammed şöyle dedi: Râfizîlerin ahmaklığı, aşırı derecede câhil olmaları ve arsızlıkları onları harap olmaya, helâke, utanca, cehenneme ve çirkinliklere dikkat göstermemeye sürüklemiştir. Keşke Ali ile bunların ya da en azından bunlardan biri arasında herhangi bir hamaset veya güzel sözde bir benzerlik görebilseydim!. Ancak onlar ve onların takip edenler herhangi bir fırkaya biati uygun görmezler. Ancak müslümanlar bir kişi üzerinde ittifak ettiklerinde bunlar da hemen kalkıp onlara tabi olurlar. Nitekim bunlardan İbn Zübeyr'e (r.a.) ve Mervan dönemine yetişenler ilk önce onlara biat etmediler, beklediler ve ne zamanki Abdülmelik b. Mervan tek başına kaldı hemen ona biat ettiler. Ona biat etmeleri de ne Abdülmelik b. Mervan'dan razı olduklarından, ne İbn Zübeyr'e düşmanlıklarından, ne de Abdülmelik'in İbn Zübeyr'den üstün olduğunu düşündüklerinden dolayı değildi. Bilakis yukarıda zikrettiğimiz sebepten dolayıydı. Onların Ali ve Muaviye konusundaki durumları da böyledir, daha fazla söze ihtiyaç yoktur. Böylece bu mecnunların ağızlarında geveleyip durdukları sözleri açığa çıkmıştır. Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamd olsun.

[293] Ebû Muhammed şöyle dedi: İşte Zeyd b. Hârise, Bedir günü Hanzala b. Ebû Süfyan'ı öldürmüştü. Zübeyr b. Avvam da Bedir günü Ubeyde b. Saîd b. el-As'ı öldürmüştü. Yine Ömer b. el-Hattab aynı gün el-As b. Hişam b. el-Mugîre'yi katletmişti. Öldürülen bu kimselerin yakınları söz konusu kimselere düşmanlık beslemedi mi? Şu halde öldürülen kimselerin yakınları -yukarda ifade ettiğimiz kimselere değil de- düşmanlığı sadece Ali'ye tahsis etmeleri Râfizîlerin akılsızlığı ve arsızlıklarından başka bir şey değildir.

[294] Sonra onların dile getirdiği hususlar doğru olsa idi, Ömer'in şuraya dâhil ettiği kimselerin arasına Ali'yi de eklemesinin sebebi nedir? Şayet Ömer, Said b. Zeyd'i şûrâdan çıkardığı gibi, Ali'yi de şûrâdan çıkarsa ya da başka bir kimseye yönelip onu yönetici tayin etse idi, bu konuda hiç kimse ona bir kelime dahi olsa itiraz etmezdi.

إنهم لم يبايعوا عليًا إذ ولي الخلافة ثم بايعوا معاوية، ويزيد ابنه من أدركه وادعوا أن تلك الأحقاد حملتهم على ذلك.

[٢٩٢] **قال أبو محمد**: حمق الرافضة، وشدة ظلمة جهلهم، وقلة حيائهم، هورهم في الدمار، والبوار، والعار، والنار، وقلة المبالاة بالفضائح، وليت شعري أي حماسة وأي كلمة حسنة كانت بين علي وبين هؤلاء؟ أو أحد منهم؟ وإنما كان هؤلاء ومن جرى مجراهم لا يرون بيعة في فرقة فلما اتفق المسلمون على ما اتفقوا عليه كائنًا من كان دخلوا في الجماعة، وهكذا فعل من أدرك من هؤلاء ابن الزبير رضي الله عنه ومروان فإنهم قعدوا عنهما فلما انفرد عبد الملك بن مروان بايعه من أدركه منهم لأرضًا عنه ولا عداوة لابن زبير، ولا تفضيلًا لعبد الملك علي ابن الزبير لكن لما ذكرنا. وهكذا كان أمرهم في علي ومعاوية فلاحت لوكة هؤلاء المجانين، والحمد لله رب العالمين.

[٢٩٣] **قال أبو محمد**: وهذا زيد بن حارثة قتل يوم بدر حنظلة بن أبي سفيان وهذا الزبير بن العوام قتل يوم بدرًا أيضًا عبيدة بن سعيد بن العاص وهذا عمر بن الخطاب قتل يومئذ العاص بن هشام بن المغيرة فهلا عاداهم أهل هؤلاء المقتولين، وما الذي خص عليًا بعداوة أولياء من قتل دون سائر من ذكرنا لولا جنون الرافضة وعدم الحياء من وجوههم.

[٢٩٤] ثم لو كان ما ذكروه حقًا فما الذي كان دعا عمر إلى إدخاله في الشورى مع من أدخله فيها، ولو أخرجه منها كما أخرج سعيد بن زيد، أو قصد إلى رجل غيره فولاه ما اعترض عليه أحد في ذلك بكلمة،

Böylece dile getirdiğimiz hususların tamamından hareketle, sahabe Ali'yi ne hakketmediği bir konuma yükseltmiş ne de hakkını gasp etmiştir. Allah onların hepsinden razı olsun. Onlar, "en uygun" olanı "en uygun" olana ve "en faziletli" olanı yine "en faziletli" olana tercih ettiler. Böylece onlar, Ali'yi emsalleri ve kendisi gibi olan insanlarla eşit seviyede gördüler.

[295] Sonra Râfizîlerin uydurmalarının yanlışlığı hususundaki en açık aklî delil ve en açık söz şudur: Ali, Osman'ın (r.a.) öldürülmesinden sonra kendi imâmetine davet ettiğinde muhacir ve Ensar'dan oluşan topluluklar ona biat etmeye koşmuştur. İnsanlardan herhangi biri, daha önceden Ebû Bekir, Ömer ve Osman'a biat etmelerinden dolayı onlardan herhangi birinin Ali'den özür dilediğini zikretmiş midir? Ya da Ali'nin imâmetinin açıklanmasını (nas ile tayin) inkâr etmelerinden dolayı onlardan herhangi biri tövbe etmiş midir? Ya da onlardan biri "Bu adamın durumu hakkında unuttuğum nassı/açıklamayı hatırladım. Şüphesiz sapkınlığa düşen akıllara bu apaçık hakikat gizli kalmıştır, Allah onları hidayete erdirmeyi dilememiştir." şeklinde demiş midir?

[296] Daha sonra Ömer (r.a.) vefat etti ve yönetimi sahabeden altı kişiden oluşan şûraya bıraktı. Ali de bunlardan biri idi. Bu üç gün zarfında ne korkulacak bir sultan, ne sakınılacak bir lider, ne birisinden korkmak ne de ezip geçmek için hazırlanmış bir ordu vardı. Acaba Ali'nin (r.a.) kendisine tahsis edilen açık bir hakkı ve Allah Resulünden (s.a.) gelen onun imâmetine dair bir açıklama olsa idi ya da sahabenin arasında onu öne çıkaran açık bir fazileti olsa idi, bu durumda Ali'nin: "Ey insanlar! Bana yaptığınız bu zulüm nedir? Hakkımı nice zamandır gizliyorsunuz? Allah Elçisinin (s.a.) açıklamasını nicedir inkâr ediyorsunuz? Apaçık faziletimden dolayı nicedir yakınlarımdan yüz çeviriyorsunuz?..." şeklinde demesi gerekli değil miydi? Böyle yapmadığına göre, niçin böyle yapmadığını bilmiyoruz!

[297] Haşim oğulları içinde bu sözü söyleyecek dindar bir kimse yok muydu? Amcası Abbâs niçin böyle bir şey söylemedi? Hz. Ömer'in yağmur duasında insanların huzurunda Abbâs'ı vesile kılarak Allah'tan dilemesine varıncaya kadar ona saygı ve ihtiram gösterenlerin tamamı niçin böyle bir söz söylemediler?

فصح ضرورة بكل ما ذكرنا أن القوم أنزلوه منزلته غير عالين ولا مقصرين رضي الله عنهم أجمعين، وأنهم قدموا الأحق فالحق، والأفضل، فالأفضل وساووه بنظرائه منهم.

[٢٩٥] ثم أوضح برهان وأبين بيان في بطلان أكاذيب الرافضة أن عليًا رضي الله عنه لما ادعي إلى نفسه بعد قتل عثمان رضي الله عنه سارعت طوائف من المهاجرين والأنصار إلى بيعته، فهل ذكر أحد من الناس أن أحدًا منهم اعتذر إليه مما سلف من بيعتهم لأبي بكر وعمر وعثمان، أو هل تاب أحد منهم من جحده للنص على إمامته، أو قال أحد منهم: لقد ذكرت هذا النص الذي كنت أنسيته في أمر هذا الرجل أن عقولًا خفي عليها هذا الظاهر اللائح لعقول مخذولة لم يرد الله أن يهديها.

[٢٩٦] ثم مات عمر رضي الله عنه وترك الأمر شورى بين ستة من الصحابة، على أحدهم ولم يكن في تلك الأيام الثلاثة سلطان يخاف ولا رئيس يتوقى ولا مخافة من أحد، ولا جند معد للتغلب أفترى لو كان لعلي رضي الله عنه حق ظاهر يختص به ومن نص عليه من رسول الله صلى الله عليه وسلم أو من فضل بائن على من معه ينفرد به عنهم أما كان الواجب على علي أن يقول أيها الناس كم هذا الظلم لي وكم هذا الكتمان بحقي؟ وكم هذا الجحد لنص رسول الله صلى الله عليه وسلم؟ وكم هذا الإعراض عن فضلي البائن على هؤلاء المقرونين لي؟ فإذلم يفعل لا يدري لماذا؟

[٢٩٧] أما كان في بني هاشم أحد له دين يقول هذا الكلام؟ أما العباس عمه وجميع العالمين على توقيره وتعظيمه حتى أن عمر توسل به إلى الله تعالى بحضرة الناس في الاستسقاء.

İster oğullarından biri, isterse kardeşi Akîl, ya da kardeşi Ca'fer'in oğullarından biri, ya da başka biri niçin böyle bir söz söylemedi? Şayet bunu kabul edersek o zaman Haşim oğulları içinde yüce ve ulu Allah'tan sakınan bir kimse olmadığına ve ikiyüzlülükten dolayı doğru sözü söylemekten çekindiklerini söyleriz.

[298] Hatta muhacirler, Ensar ve diğerlerinden oluşan bütün müslümanlar içinde "Ey müslümanlar! Kölelik ve boyun eğme dönemi sona ermiştir. İşte bu Ali'dir; onun, nassın zorunlu kıldığı bir hakkı vardır ve hiçbir şüphenin olmadığı apaçık üstün bir fazileti vardır... Ona biat ediniz. Onun durumu açıktır." şeklinde söz söyleyecek bir kimse yok muydu? Yoksa Rakka'dan Horasan'a, Cezire'den Yemen'in en uç bölgelerine kadar ilkinden sonuncusuna varıncaya kadar ümmetin tamamının bu adamın hakkını savunmama, ona zulmetme ve hakkına mani olma hususunda birlikte hareket edilmesine dair herkese bir haber mi ulaştı? Halbuki bu insanların imkânsız garip şeylerden korkacakları bir durum da yoktu ve nitekim onlar arasında daha sonra ona biat edenler de vardı. Çünkü hak artık onun olmuştu. Ve insanlar onun yolunda kendilerini feda etmişler. Rezil ve aşağılık Râfizîlerin onun hakkında indiğini söyledikleri nassın açıklaması nerde?

[299] Sonra garip olan şudur ki; madem insanların tamamının Ali'ye karşı böyle bir kin ve nefretleri vardı ve onun hakkını inkâr etme noktasında bu şekilde ittifak etmişlerdi, onları Ali'yi öldürmekten alıkoyan şey neydi? Onu öldürür ve rahatlarlardı. Oysa hiç kimse ona saygıda kusur etmemiş ve onu şûrâ ekibine dâhil etmişlerdi. Hişam b. el-Hakem şöyle dedi: Ali'nin nas ile tayinini gizlemedikleri hususunda sahabeye nasıl hüsnü zan beslenebilir ki? Halbuki onlar savaştılar ve birbirlerini öldürdüler. Bu konuda onlara hüsnü zan beslenebilir mi?

[300] Ebû Muhammed şöyle dedi: Şayet fâsık kişi kendisinden hâsıl olan bu görüşün kendi aleyhinde en büyük delil olduğunu bilse idi bu ahmaklığı dile getirmezdi. Çünkü Ali b. Ebû Tâlib (r.a.), insanlar fırkalara ayrıldığı zaman onlarla savaşanların ilkidir. Onların hakkında hüsnü zan ya da suizan besleyenlerden olup da savaşa katılanların tamamı savaşma hususunda Ali'yi takip edenlerdir. Bu konuda onunla diğer sahabe arasında bir fark yoktur. Başarı Allah'ın yardımıyladır.

وإما أحد بنيه، وإما عقيل أخوه، وإما أحد بني جعفر أخيه، أو غيرهم، فإذ لم يكن في بني هاشم أحد يتقي الله عز وجل، ولا يأخذه في قول الحق مداهنة.

[٢٩٨] أما كان في جميع أهل الإسلام من المهاجرين، والأنصار وغيرهم واحد يقول: يا معشر المسلمين قد زالت الرقبة وهذا علي له حق واجب بالنص وله فضل بائن ظاهر لا يمترى فيه فبايعوه فأمره بين أن اصفاق جميع الأمة أولها عن آخرها من برقة إلى أول خراسان، ومن الجزيرة إلى أقصى اليمن، إذ بلغهم الخبر على السكوت عن حق هذا الرجل، واتفاقهم على ظلمه ومنعه من حقه، وليس هناك شيء يخافونه لإحدى عجائب المحال الممتنع، وفيهم الذين بايعوه بعد ذلك، إذ صار الحق حقه، وقتلوا أنفسهم دونه، فأين كانوا عن إظهار ما تنبهت له الروافض الإنذال؟

[٢٩٩] ثم العجب إذ كان غيظهم عليه هذا الغيظ، واتفاقهم على جحده حقه هذا الاتفاق، كيف تورعوا عن قتله ليستريحوا منه؟ أم كيف أكرموه وبروه وأدخلوه في الشورى؟ وقال هشام بن الحكم: كيف يحسن الظن بالصحابة ألا يكتموا النص على علي وهم قد اقتتلوا وقتل بعضهم بعضًا فهل يحسن بهم الظن في هذا.

[٣٠٠] **قال أبو محمد**: لو علم الفاسق أن هذا القول. أعظم حجة عليه لم ينطق بهذا السخف، لأن علي بن أبي طالب رضي الله عنه أول من قاتل حين افترق الناس، فكل ما لحق المقتتلين منهم من حسن الظن بهم أو من سوء الظن بهم فهو لاحق لعلي في قتاله، ولا فرق بينه وبين سائر الصحابة في لك كله، وبالله تعالى التوفيق.

[301] Onun hakem olarak tayin edilmesi ile onlardan bir başkasının hakem olarak tayin edilmesi arasında herhangi bir fark yoktur. Buna ilaveten onların savaşmaları, bâtıl olarak gördükleri bir şeye karşı hiçbir şey yapmaksızın durmayacaklarının en güçlü delilidir. Oysa onlardan her bir grup, hak olduğunu düşündükleri şey için savaşmıştır. Kendi düşüncesinin hilafına olan bir şeye sabretmek yerine ölüme razı olmuşlardır. Onlardan bir topluluk da savaşta bir hak görmediği zaman savaşa katılmayıp tarafsız kalmıştır. Bu da göstermektedir ki şayet onların yanında ya da onlardan birinin yanında Ali'nin imâmetini gösteren bir nas olmuş olsa idi, ardına düşüp savaştıkları ve ölümü göze aldıkları şeyde olduğu gibi elbette bu konuda da hakkı ortaya koymak için savaşırlardı. Şayet birisi şöyle derse: Sizler bir imamın gerekliliğini kabul ettiniz. Özellikle, Kur'ân'ın nassını ve sahîh haberleri kabul eden siz zâhir ehli topluluğuna göre imam nasıl bilinir? Bu da kıyas ve rey taraftarlarına sorduğumuz hususlardandır.

[302] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bizim cevabımız -başarı yüce Allah'ın yardımıyladır- şöyledir: Allah Resulü (s.a.) imâmetin gerekliliğini ve biat etmeden bir gece geçirmenin helal olmayacağını açıklamıştır. Hz. Peygamber, "Yüce Allah'ın kitabıyla yönettiğinde, hakkında çekişme ve tartışma olmayan Kureyşli bir imama itaat gereklidir." meâlindeki sözüyle bunu bizlere farz kılmıştır.

[303] Böylece bu açıklamalardan, kendisine itaatin gerekli olduğu bir imamın vasıflarına dair açıklamanın/nassın olduğu anlaşılmaktadır. Tıpkı hükümlerde şahitlerin vasıflarının açıklanması, zekât verilmesi gerekli olan fakir ve miskinlerin sıfatlarının açıklanması; namazda imam olacak kişinin vasıflarının açıklanması; kadınlardan nikâhı câiz olanların vasıflarının açıklanması; diğer bütün şeriat konuları da böyledir. İsimlerin zikredilmesine ihtiyaç yoktur, çünkü yüce Allah bundan bizi sorumlu tutmamıştır. Böylece kendisinden sonra birisini veliaht olarak tayin etmemiş olan -dolayısıyla birileri ona biat etmemiştir- bir imamın ölümünden sonra ortaya çıkan akıllı ve yetişkin her Kureyşli, Allah'ın kitabı ve -kitabın kendisine uymamızı emrettiği- Resulüllah'ın (s.a.) sünnetiyle yönettiği müddetçe kendisine itaat edilmesi gerekli olan bir imamdır.

[٣٠١] فإن خصه متحكمًا كان كمن خصه غيره منهم متحكمًا ولا فرق. وأيضًا فإن قتالهم رضي الله عنهم أوكد برهان على أنهم لم يغاروا على ما رأوه باطلًا، بل قاتل كل فريق منهم على ما رأوه حقًا، ورضي بالموت دون الصبر على خلاف ما عنده، وطائفة منهم قعدت إذ لم تر الحق في القتال فدل ذلك ٥ على بأنه لو كان عندهم نص على علي أو عند واحد منهم لأظهروه، أو لأظهره كما أظهروا ما رأوا أن يبدلوا أنفسهم للقتال والموت دونه. فإن قالوا: قد أقررتم أنه لا بد من إمام فبأي شيء يعرف الإمام؟ لا سيما وأنتم خاصة معشر أهل الظاهر الذين لا يقولون إلا بنص قرآن، أو خبر صحيح، وهذا أيضًا مما سألنا عنه أصحاب القياس والرأي.

١٠ [٣٠٢] **قال أبو محمد:** فجوابنا وبالله تعالى التوفيق: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم نص على وجوب الإمامة، وأنه لا يحل بقاء ليلة دون بيعة، وافترض علينا بنص قوله: الطاعة للقرشي إمامًا واحدًا لا ينازع إذا قادنا بكتاب الله عز وجل.

[٣٠٣] فصح من هذه النصوص النص على صفة الإمام الواجب طاعته، ١٥ كما صح النص على صفة الشهود في الأحكام، وصفة المساكين والفقراء، الواجب لهم الزكاة، وصفة من يؤم في الصلاة، وصفة من يجوز نكاحها من النساء، وكذلك سائر الشريعة كلها، ولا يحتاج إلى ذكر الأسماء، إذ لم يكلفنا الله عز وجل ذلك فكل قرشي بالغ عاقل بادر إثر موت الإمام الذي لم يعهد إلى أحد فبايعه واحد فصاعدًا فهو الإمام الواجب طاعته مما قادنا ٢٠ بكتاب الله تعالى وبسنة رسول الله صلى الله عليه وسلم، الذي أمر الكتاب باتباعها

Eğer söz konusu imam Kur'ân ve sünnetten saparsa imâmetten men edilir ve ona had cezası uygulanır ve hak yerine getirilir. Eğer sadece imâmetten alınmak suretiyle cezalandırılabiliniyorsa bu durumda yönetimden alınır ve onlardan bir başkası onun yerine atanır.

5 **[304]** Eğer onlar, "İnsanlar Kur'ân'ın ve sünnetin yorumlanmasında farklı görüşler ileri sürdüler." derlerse, şöyle cevap veririz: Evet, yüce Allah bizlere, tartışma ve çekişme durumunda Kur'ân'ın ve sünnetin zâhirine rucu etmemizi emretmiş ve başka bir nas olmaksızın Kur'ân ve sünneti te'vil etmekten de alıkoymuştur. Yine şöyle deriz: Bir delil ortaya konul-
10 madan yapılan te'vil, sözü asli maksadından tahrif etmektedir. Nitekim bundan men eden naslar gelmiştir. Ayrıca ihtilaf bir delil değildir. Delil, Kur'ân'ın ve sünnetin nasları, bu naslardan/bize hitap edilen Arap dilinden anlaşılan iktiza ve şeriatın ilzam ettiği şeylerdir.

[305] Ebû Muhammed şöyle dedi: Sonra onlara sorar ve şöyle deriz:
15 Bütün fırkalarınızın iddia ettiği imâmet anlayışınızın gerekliliği konusundaki delilinizin esasının sadece iki yönü vardır. Bunlardan biri, Ali'nin ismiyle belirtilmiş/nas edilmiş olması. İkincisi ise, şeriatın açıklanmasında ona olan aşırı ihtiyaçtır. Zira ondaki şeriat bilgisi başka hiçkimsede yoktur. Bunlar dışında herhangi bir delilleri yoktur. Öyle ise, hangi sebepten do-
20 layı Muhammed b. Ali b. Hüseyin, kardeşleri Zeyd, Amr, Abdullah, Ali ve el-Hüseyin'e göre imâmete daha layık olduğunu lütfen bize haber veriniz?

[306] Eğer onlar, Muhammed b. Ali konusunda babasından ya da Hz. Peygamber'den (s.a.) imamın "el-Bakır" olduğuna dair bir nas geldiğini iddia ettiyseler, bu durum onların yalan konuşmaları hususundaki
25 ilk girişimleri değildir. Onlar, Keysaniyye[299] fırkasının (Muhammed) İbn Hanefiyye'nin nas ile tayin edildiği iddiasına karşı bu konuma daha layık değillerdir. Eğer onlar, Muhammed b. Ali'nin (V. İmam Muhammed Bakır) kardeşlerinden daha faziletli olduğunu iddia ederlerse, bu da delili olmayan bir iddiadır. İnsanlarda görünen şeylerden hareketle yüce Allah
30 katında kişinin faziletinin böyle olduğuna kesin hüküm verilemez. Bazen onun içyüzü zâhirinden farklı olabilir.

فإن زاغ عن شيء منهما منع من ذلك وأقيم عليه الحد، والحق فإن لم يؤمن أذاه إلا بخلعه خلع وولي غيره ومنهم.

[٣٠٤] فإن قالوا: قد اختلف الناس في تأويل القرآن والسنة قلنا نعم وقد أمرنا الله تعالى بالرجوع عند التنازع الى ظاهر القرآن والسنة ومنع من تأويلهما بغير نص آخر. قلنا: إن التأويل الذي لم يقم عليه برهان تحريف الكلم عن مواضعه، وقد جاء النص بالمنع من ذلك وليس الاختلاف حجة، وإنما الحجة في نص القرآن والسنن، وما اقتضاه لفظهما العربي الذي خوطبنا به، وبه ألزمتنا الشريعة.

[٣٠٥] **قال أبو محمد:** ثم نسألهم فنقول لهم: إن عمدة احتجاجكم في إيجاب إمامتكم التي تدعيها جميع فرقكم إنما هي وجهان فقط، أحدهما: النص عليه باسمه والثاني: شدة الفاقة إليه في بيان الشريعة إذ علمها عنده لا عند غيره ولا مزيد، فأخبروني بأي شيء صار محمد بن علي بن الحسين أولى بالإمامة من إخوته زيد وعمرو وعبد الله وعلي والحسين؟

[٣٠٦] فإن ادعوا نصًا من أبيه عليه أو من النبي صلى الله عليه وسلم أنه الباقر لم يكن ذلك ببدع من كذبهم، ولم يكونوا أولى بتلك الدعوى من الكيسانية. في دعواهم النص على ابن حنيفة، وإن ادعوا أنه كان ما أفضل من اخوته كانت أيضًا دعوى بلا برهان والفضل لا يقطع على ما عند الله عز وجل فيه بما يبدو من الإنسان، فقد يكون باطنه خلاف ظاهره.

[307] Aynı şekilde onlara, "Mûsâ b. Ca'fer'i (VII. İmam Mûsâ Kazım), kardeşleri Muhammed, İshak veya Ali'ye göre imâmete daha layık kılan şey nedir?" diye sorulur. Onlar, buna kuru bir iddiadan başka cevap bulamazlar. Yine onlara şöyle sorulabilir: "On sekiz erkek kardeş oldukları halde kardeşlerini değil de Ali b. Mûsâ'yı (VIII. İmam Ali Rıza) imam olarak belirleyen şey nedir? Onlar, buna da kuru bir iddiadan başka cevap bulamazlar. Aynı şekilde onlara, "Muhammed b. Ali b. Mûsâ'yı (IX. İmam Muhammed Tâkî), kardeşi Ali b. Ali'ye göre imâmete daha layık kılan şey nedir? Yine Ali b. Muhammed'i (X. İmam Ali Nâkî), kardeşi Mûsâ b. Muhammed'e göre, yine Hasan b. Ali b. Muhammed b. Ali b. Mûsâ'yı (XI. İmam Hasan el-Askerî), kardeşi Ca'fer b. Ali'ye göre imâmete daha layık kılan şey nedir? diye sorulur.

[308] Burada yalancı ve uydurma bir iddianın -öyle ki bu iddia sahibinin hiçbir utanma duyusu yoktur- dışında bir şey var mıdır? Bu iddianın bir benzerini herhangi bir kimse Hasan b. Hasan, Abdullah b. Hasan, ya da kardeşi Hasan b. Hasan ya da İbn Ali b. Hasan, ya da Medine'de isyan eden Muhammed b. Abdullah[300] veya kardeşi İbrahim, ya da Abbâs oğullarından veya Ümeyye oğullarından herhangi bir kimse için, ya da insanlardan herhangi bir topluluğa mensup bir kimse için iddia etmiş olsa idi ahmaklık ve aptallıkta onlara denk olurdu. Bunlara benzer iddialarla bir tutam aklı olan ya da az da olsa dinî bir hissiyatı olan veya bir parça haya duygusu bulunan bir kimse meşgul olmaz. Böylece imâmetin nasla tayin edildiği görüşü geçersiz olmuştur.

[309] Şeriatın açıklanması konusunda imama olan ihtiyaca gelince, insanların ihtilaf ettikleri hususlardan herhangi birine dair bir açıklama imamların pek çoğundan asla zuhur etmemiştir. Bu açıdan onların elinde uydurulmuş bir iddiadan başka hiçbir şey yoktur. Diğer fırkaların ihtilaf ettiği gibi onlar da bu konuda aynı şekilde ihtilaf etmiştir. Ancak şu kadar var ki onların durumu diğerlerinden daha kötüdür. Çünkü Ebû Hanife'nin taraftarlarının Ebû Hanife'yi, Malik'in taraftarlarının Malik'i, Şafii'nin taraftarlarının Şafii'i ve Ahmed'in taraftarlarının da Ahmed'i takip etmesi gibi, herkesin taklît ettiği bir insan vardır.

[٣٠٧] وكذلك يسألون أيضًا ما الذي جعل موسى بن جعفر أولى بالإمامة من أخيه محمد وإسحاق أو علي؟ فلا يجدون إلى غير الدعوى سبيلًا، وكذلك أيضًا يسألون ما إلى خص علي بن موسى بالإمامة دون اخوته وهم سبعة عشر ذكرًا! فلا يجدون شيئًا غير الدعوى وكذلك يسألون ما الذي ٥ جعل محمد بن علي بن موسى أولى بالإمامة من أخيه علي بن علي؟ وما إلى جعل علي بن محمد أولى بالإمامة من أخيه موسى بن محمد؟ وما الذي جعل الحسن بن علي بن محمد بن علي بن موسى أحق بالإمامة من أخيه جعفر بن علي؟

[٣٠٨] فهل ها هنا شيء غير الدعوى الكاذبة التي لا حياء لصاحبها ١٠ والتي لو ادعى مثلها مدع للحسن بن الحسن ولعبد الله بن الحسن، أو لأخيه الحسن بن الحسن، أو لابن علي بن الحسن أو لمحمد بن عبد الله القائم بالمدينة، أو لأخيه إبراهيم أو لرجل من ولد العباس، أو من بني أميه، أو من أي قوم من الناس كان، لساواهم في الحماقة، ومثل هذا لا يشتغل به من له مسكة من عقل، أو منحة من دين، ولو قلت: أو رقعة من الحياء، ١٥ فبطل وجه النص.

[٣٠٩] وأما وجه الحاجة إليه في بيان الشريعة فما ظهر قط من أكثر أئمتهم بيان لشيء مما اختلف فيه الناس، وما بأيدهم من ذلك شيء، إلا دعاوي مفتعلة قد اختلفوا أيضًا فيها كما اختلف غيرهم من الفرق بسواء سواء، إلا أنهم أسوأ حالًا من غيرهم لأن كل من قلد إنسانًا كأصحاب أبي حنيفة لأبي حنيفة، ٢٠ وأصحاب مالك لمالك، وأصحاب الشافعي للشافعي، وأصحاب أحمد لأحمد.

Şüphesiz zikredilen bu kimseler için, imamlarının görüşlerinin kendilerinden nakledildiği meşhur taraftarları vardır ve onlar söz konusu görüşleri imamdan alıp diğerlerine nakletmişlerdir. Onların elindeki açık seçik bir habere ulaşmanın imkânı yoktur. Öyle ki bu haberin Mûsâ b. Ca'fer'in sözü olduğu hususunda muhalif olan bir kimseye mecbur kılsın. Aynı şekilde Ali b. Mûsâ'nın ya da Muhammed b. Mûsâ'nın yahut Ali b. Muhammed'in ya da Hasan b. Ali'nin sözü olduğunu bilmenin imkânı da yoktur. Hasan b. Ali'den sonra (imam) olana gelince, o tamamen yok olmuştur. Bu da açık bir ahmaklıktır. Mûsâ b. Ca'fer'den öncekilere gelince, Hasan ve Hüseyin (r.a.), Ali b. Hüseyin, Muhammed b. Ali, Cafer b. Muhamed'den fıkıh konusunda rivayet edilen bilgilerin tamamı toplansa birkaç sahifeye bile baliğ olmaz.

[310] Acaba yüce Allah'ın ne onların ne de başkalarının nezdinde, ne ilim ne de amel olarak hiçbir kimseyi faydalandırmadığı ve sadece imamlarında olduğunu iddia ettikleri maslahat nasıl ortaya çıkmıştır? İmamlardan biri olarak isimlendirdikleri Hüseyin'den (r.a.) sonra, imamlardan hiçbiri ortaya çıkmamış, açıktan ve bilinen bir şekilde emir olmamıştır. Dinin, imamların nezdinde olduğunu kabul eden İmamiyye'ye intisap eden bu sapkınların vasıflarını okuduk, ancak biz, görüşlerin en çirkinleri olarak saçma iddialar ve tutarsız görüşlerden başka bir şey görmedik.

[311] İsimlerini zikrettikleri bu imamlar için iki ihtimal söz konusudur. Ya onlara susmaları emredilmiştir ya da bu konuda açıklama yapmakta serbest bırakılmışlardır. Bu iki ihtimalin birinden uzak kalmaları mümkün değildir. Eğer onların sessiz kalmaları emredilmiş ise bu durumda insanların sapkınlıkta kalmaları mubah kabul edilmiş, din konusundaki hüccet bütün insanlardan sâkıt olmuş ve din de bâtıl olmuştur. İslâm'ın farziyeti de bağlayıcı değildir. Bu ise açıkça küfürdür. Bunu onlar da kabul etmezler. Ya da imamlar konuşmak ve açıklama yapmakla emredilmişlerdir. Bu durumda sessiz kaldıklarında Allah'a asi olmuş olurlar ve böylece imâmetleri geçersiz olur. İmamlar hakkındaki iddialarının sıhhati sorulduğunda onlardan bazıları bu konuda ilhamın olduğunu iddia etmeye sığınmıştır.

فإن لهؤلاء المذكورين أصحابًا مشاهير نقلت عنهم أقوال صاحبهم، ونقلوها هم عنه، ولا سبيل إلى اتصال خبر عندهم ظاهر مكشوف يضطر الخصم إلى أن هذا قول موسى بن جعفر، ولا أنه قول علي بن موسى، ولا أنه قول محمد بن موسى، ولا أنه قول علي بن محمد ولا أنه قول الحسن بن علي، وأما من بعد الحسن بن علي فعدم بالكلية وحماقة ظاهرة، وأما من قبل موسى ابن جعفر، فلو جمع كل ما روى في الفقه عن الحسن، والحسين رضي الله عنهما وعن على ابن الحسين وعن محمد بن على وعن جعفر بن محمد رضي الله عنهم لما أبلغ عشر أوراق.

[٣١٠] فما ترى المصلحة التي يدعونها في إمامهم ظهرت ولا نفع الله تعالى بها قط في علم ولا عمل، لا عندهم ولا عند غيرهم، ولا ظهر منهم بعد الحسين رضي الله عنه من هؤلاء الذين سموا أحدًا ولا أمر منهم أحد قط بمعروف معلن، وقد قرأنا صفة هؤلاء المخالين المنتمين إلى الإمامية القائلين بأن الدين عند أئمتهم، فما رأينا إلا دعاوي باردة، وآراء فاسدة، كأسخف ما يكون من الأقوال.

[٣١١] ولا يخلو هؤلاء الأئمة الذين يذكرون من أن يكونوا مأمورين بالسكوت، أو مفسوحًا لهم فيه، فإن يكونوا مأمورين بالسكوت فقد أبيح للناس البقاء في الضلال، وسقطت الحجة في الديانة عن جميع الناس، وبطل الدين، ولم يلزم فرض الإسلام وهذا كفر مجرد. وهم لا يقولون بهذا. أو يكونوا مأمورين بالكلام والبيان، فقد عصوا الله إذ سكتوا وبطلت إمامتهم. وقد لجأ بعضهم إذ سئلوا عن صحة دعواهم في الأئمة إلى أن ادعوا الإلهام في ذلك،

Böylece onlar bu konuda fitneye ve münakaşaya vardılar. Çünkü herhangi bir kişi veya hasımları onların iddialarının bâtıl olduğuna dair kendilerine ilham edildiği iddiasında bulunabilir. Hişam b. el-Hakem şöyle dedi: İmamın kardeşlerinde bazı afetler olması gerekir ki bunlardan dolayı onların imâmete layık olmadıkları açıklansın.

[312] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu, ahmaklığı artıran kabul edilmez bir iddiadır. Zira ben, Zeyd, Amr, Abdullah, Hasan ve Ali b. Ali b. Hüseyin'de imâmeti men eden bir afetin olduğunu bilmiyorum. Ancak Zeyd'in ve Muhammed'in kardeşi olan Hasan topal ve aksaktı ve bizler topallığın imâmete mani olan bir kusur olduğunu da bilmeyiz. Topallık ancak yürümesi için satın alınan bir kölede ayıp ve kusur sayılabilir. Onların hasımları, Muhammed b. Ali'de, Ca'fer b. Muhammed'de ve diğer imamlarında -Hişam'ın imamların kardeşleri için iddia ettiği- bu afet ve kusurları iddia etmekten geri durmazlar. Sonra, isimleri belirtilen imamlardan bazıları henüz üç yaşında oldukları halde babaları ölmüştü. Bu küçük çocuk, -yaşının küçük olmasından dolayı babasının bilgisini alması mümkün olmadığı halde- şeriat ilimlerinin tamamını nerden öğrenmiştir? diye onlara sorarız. Söz konusu imamın vahiy aldığını iddia etmelerinden başka yol kalmamıştır, bu da nübüvvet demektir. Böylesi bir iddia da apaçık bir küfürdür. Bununla birlikte onlar, -her ne kadar sözünün doğruluğunu göstermek için imamın mûcize gösterdiğini iddia etseler de- onun peygamberliğini iddia edecekleri bir noktaya varmamışlardır. Bu bâtıl bir iddiadır ve bundan bir sonuç asla çıkmaz. Ya da onlar, imamın ilham aldığını iddia ederler. Herhangi bir kimse böylesi bir iddiada bulunmaktan âcîz değildir.

[313] Ebû Muhammed şöyle dedi: "Yüce Allah'ın dilediğini saptıracağı, dilediğini hidayete erdireceği ve her ümmete kendi amelini güzel göstereceği" esasından hareketle bu iğrenç görüşlere inanan kimselerin varlığının dışında şayet bir hüccet/delil olmasa idi, elbette (onların dile getirdikleri bu iddia) en güçlü delil ve en açık hüccet olurdu. Ancak şu kadar var ki yüce Allah böylesi ahmaklıkları câiz gören bir akıl yaratmamıştır. Bize yönelik cömertliğinin yüceliğinden dolayı Allah'a hamd olsun. Allah'ın cömertliğine rağmen ahmaklığı devam ettiren kişi sorumludur. Amin.

فإذ قد صاروا إلى هذا الشغب فإنه لا يضيق عن أحد من الناس ولا يعجز خصومهم عن أن يدعوا أنهم ألهموا بطلان دعواهم. قال هشام بن الحكم: لا بد أن يكون في إخوة افمام آفات يبين بها أنهم لا يستحقون الإمامة.

[٣١٢] **قال أبو محمد**: وهذه دعوى مردودة تزيد في الحماقة، ولا ندري في زيد، وعمرو، وعبد الله، والحسن، وعلي بن علي بن الحسينن آفات تمنع إلا أن الحسن أخًا زيد ومحمد كان أعرج وما علمنا أن العرج عيب يمنع من الإمامة، إنما هو عيب في العبيد المتخذين للمشي، وما يعجز خصومهم أن يدعوا في محمد بن علي وفي جعفر بن محمد وفي سائر أئمتهم تلك الآفات التي ادعاها هشام لأخوتهم، ثم إن بعض أئمتهم المذكورين مات أبوه وهو ابن ثلاث سنين فنسألهم من أين علم هذا الصغير جميع علوم الشريعة؟ وقد عدم توقيف أبيه له عليها لصغره؟ فلم يبق إلا أن يدعوا له الوحي فهذه نبوة، وكفر صريح، وهم لا يبلغون إلى أن يدعوا له النبوة وإن يدعوا له معجزة تصحح قوله. فهذه دعوى باطلة، ما ظهر منها قط في شيء، أو يدعوا له الإلهام فما يعجز أحد عن هذه الدعوى.

[٣١٣] **قال أبو محمد**: ولو لم يكن من الحجة على أن الله يضل من يشاء ويهدي من يشاء ويزين لكل أمة عملها إلا وجود من يعتقد هذا الأقوال السخيفة لكان أقوى حجة وأوضح برهان، وإلا فما خلق الله عقلًا يسع فيه مثل هذه الحماقات، والحمد لله على عظيم منته علينا، وهو المسؤول منه دوامها بمنه آمين.

[314] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bunlara ilaveten, imâmet konusundaki durum şayet bu geri zekâlıların dediği şekilde olmuş olsa idi, Hasan'ın (r.a.) imâmeti Muaviye'ye teslim etmesi imkân dâhilinde olmazdı. Böylece Hasan, sapkınlık, hakkın iptal edilmesi ve dinin yok edilmesi hususunda Muaviye'ye yardım etmiş; zülüm konusunda ona ortak olmuş ve böylece Allah Resulü'nün (s.a.) ahdini iptal etmiş olur. Bütün bu hususlarda kardeşi Hüseyin (r.a.) de onunla birlikte hareket etmiş, ölünceye kadar Muaviye'ye biatını bozmamıştır. Bu durumda Hasan ve Hüseyin (r.a.), itaat ederek ve zorlanmaksızın Hz. Peygamber'in (s.a.) ikisine yönelik ahdinin iptal edilmesini nasıl doğru kabul ederler? Muaviye öldüğünde Hüseyin hakkını talep ederek isyan etmişti. Çünkü o, Yezid'e biat etmeyi "dalâlet biati" olarak görüyordu. Şayet o, Muaviye'ye biat etmeyi doğru kabul etmemiş olsa idi elbette ona biat etmez ve Yezid'e isyan ettiği gibi Muaviye'ye de isyan etmesi gerekirdi. İnsaf sahibi hiç kimse de bu konuda şüphe duymazdı. Nitekim yüz binlerce insan Hasan ve Hüseyin'in yolunda ölüme gitmişlerdi.

[315] Allah'a yemin olsun ki şayet Hasan (r.a.) imâmeti Muaviye'ye teslim edip etmesinin imkân dâhilinde olduğunu bilmese idi, iki durumu birleştirmezdi. Nitekim imâmet onun hakkı olduğundan dolayı altı ay boyunca onu kendisinde tutmuş, daha sonra bir zaruret olmaksızın imâmeti teslim etmiştir. Bu, onun için mubah, bilakis hiç şüphesiz en faziletli olanıdır. Çünkü dedesi Hz. Peygamber (s.a.), minberde müslümanların huzurunda, yanında bulunan Hasan'ı onlara göstererek şöyle buyurmuştur: *"İşte bu benim oğlumdur, şeref sahibi bir efendidir (seyyit). Allah'ın bu oğlum sebebiyle müslümanlardan kalabalık iki fırkanın arasını ıslah etmesi umulur."*[301] Biz bu hadisi Buhari'nin tarikiyle rivayet etik.

[316] Sadaka, İbn Uyeyne'den, [o da Ebû Mûsâ'dan][302], o da el-Hasan (el-Basrî)den hadis olarak rivaet etmiştir. Buna göre Hasan el-Basrî, Ebû Bekir'in (r.a.) "bunu duyduğunu ve Allah Resulü'nün bu şekilde davrandığına şahitlik ettiğini" söylediğini işitmiştir. Bu, Hz. Peygamber'in (s.a.) gaybtan bildirmesi ve gayb ile uyarmasıdır. Öyle ki gayba dair bu haberler ancak vahiy ile bilinebilir. Ziyad[303] (işin başında Muaviye'ye itaat etmekten) imtina etmişti.

[٣١٤] **قال أبو محمد**: وأيضًا فلو كان الأمر في الإمامة على ما يقول هؤلاء السخفاء لما كان الحسن رضي الله عنه في سعة من أن يسلمها إلى معاوية رضي الله عنه فيعينه على الضلال، وعلى إبطال الحق، وهدم الدين، فيكون شريكه في كل مظلمة، ويبطل عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم ويوافقه على ذلك الحسين أخوه رضي الله عنهما، فما نقض قط بيعة معاوية إلى أن مات، فكيف استحل الحسن والحسين رضي الله عنهما إبطال عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم إليهما طائعين غير مكرهين؟ فلما مات معاوية قام الحسين يطلب حقه إذ رأى أنها بيعة ضلالة، فلولا أنه رأى بيعة معاوية حقًا لما سلمها له، ولفعل كما فعل بيزيد، إذ ولي يزيد هذا ما لا يمتري فيه ذو إنصاف هذا ومع الحسن أزيد من مائة ألف عنان يموتون دونه.

[٣١٥] فتالله لولا أن الحسن رضي الله عنه علم أنه في سعة من إسلامها إلى معاوية، وفي سعة من ألا يسلمها لما جمع بين الأمرين فأمسكها ستة أشهر لنفسه وهي حقه، وسلمها بعد ذلك لغير ضرورة وذلك له مباح، بل هو الأفضل بلا شك، لأن جده رسول الله صلى الله عليه وسلم قد خطب بذلك على المنبر بحضرة المسلمين وأراهم الحسن معه على المنبر، وقال: إن ابني هذا سيد ولعل الله أن يصلح به بين طائفتين عظيمتين من المسلمين رويناه من طريق البخاري.

[٣١٦] حدثنا صدقة، أنبأنا ابن عيينة، أنا الحسن، سمع أبا بكرة يقول أنه سمع ذلك وشهده من رسول الله صلى الله عليه وسلم وهذا من أعلامه صلى الله عليه وسلم وإنذاره بالغيوب التي لا تعلم البتة إلا بالوحي. ولقد امتنع زياد

O, nesebi belli olmayan bir kimsedir. Onun ne ailesi, ne nesebi, ne de bir öncesi vardır. Muaviye, ancak kandırmak suretiyle ona güç yetirebilmiş, böylece onu hoşnut etmiş ve vali tayin etmiştir.

[317] Şayet onlar, bu konuda Hasan'ın yanında bir ahit olduğunu iddia ederlerse, şüphesiz küfre düşerler. Çünkü Allah Resulü (s.a.), bir zorunluluk ve zorlama olmadan, küfür ile İslâm'ın nurunun söndürülmesine ve bâtıl olan şeylerle Allah'ın ahitlerinin bozulmasına yardım etmeyi hiç kimseye emretmez. Halbuki bunlar, Râfizîlere göre, Hasan ve Hüseyin'in (r.a.) vasıflarıdır. İmamiyye mensuplarından bazıları ve Zeydilerin tamamı, diğer sahabeye göre faziletinin açıklığı ve diğerlerinde olmayan faziletlerinin çokluğundan hareketle Ali'nin imâmete insanlar içinde en layık kimse olduğunu delil getirdiler.

[318] Ebû Muhammed şöyle dedi: Hz. Peygamber'in (s.a.) ashabı arasındaki fazilet mücadelesi konusundaki kelâm -inşallah- bu konudaki görüşlerin tartışıldığı yerde gelecektir. Burada, sadece imâmet konusu ele alınmıştır. Allah'ın inayet ve yardımıyla- şöyle deriz: Farz edelim ki sizler, İslâm'a girişte ilk olması, Hz. Peygamber ile birlikte cihat etmesi, ilminin ve zühdünün çok olması gibi Ali'nin (r.a.) bilinen faziletlerinin olduğunu ortaya koyuyorsunuz. Bunların bir benzerini Hasan ve Hüseyin (r.a.) için de söyleyebilir misiniz? Zikrettiğiniz şeylerden herhangi birisinde Sa'd b. Ebû Vakkas'a, Said b. Zeyd'e, Abdullah b. Ömer'e ve Abdullah b. Abbâs'a nispetle Hasan ve Hüseyin'e bu şekilde bir üstünlük gerekli kılabilir misiniz?

[319] Bu konuda hiçbir kimse Hasan ve Hüseyin'in lehinde bir söz söyleyebilecek ya da daha fazlasını söyleyebilecek durumda değildir. Yani, bu faziletlerden herhangi birinde, zikrettiğimiz kimselere göre Hasan ve Hüseyin'in daha üstün olduğunu söylemeye kimsenin gücü yetmez. Dolayısıyla Hasan ve Hüseyin'in nas ile belirlendiğini iddia etmenin dışında herhangi bir yol kalmamıştır. Bu ise, benzerini herhangi birisinin dile getirmekten âcîz olmadığı bir iddiadır. Şayet Hâricîlerin Abdullah b. Vehb er-Râsîbî'nin nas ile belirlendiğini iddia etmeleri hususunda yalanla itham edilmeleri câiz olsa idi, bu konuda onlar elbette Râfizîlerle aynı durumda olurlardı.

وهـو فقعـة القـاع لا عشـيرة ولا نسـب ولا سـابقة ولا قـدم فمـا أطاقـه معاويـة إلا بالمـداراة وحتـى أرضـاه وولاه.

[٣١٧] فإن ادعوا أنه قد كان في ذلك عند الحسن عهد فقد كفروا لأن رسول الله صلى الله عليه وسـلم لا يأمر أحدًا بالعيـون على إطفـاء نـور الإسـلام بالكفـر، وعلى نقـض عهـود الله تعالـى بالباطـل عـن غيـر ضـرورة ولا إكـراه، وهـذه صفـة الحسـن والحسين رضي الله عنهما، عند الروافض. واحتج بعض الإمامية وجميع الزيدية بـأن عليًا كان أحـق النـاس بالإمامـة لبينونـة فضلـه علـى جميعهـم، ولكثـرة فضائلـه دونهـم.

[٣١٨] **قال أبو محمد:** وهذا يقع الكلام فيه إن شاء الله تعالى في الكلام في المفاضلة بين أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم، وإنما الكلام هاهنا في الإمامة فقط، فنقول: وبالله تعالى التوفيق. هبكم أنكم وجدتم لعلي رضي الله عنه فضائل معلومة، كالسبق إلى الإسلام والجهاد مع رسول الله صلى الله عليه وسلم، وسعة العلم، والزهد، فهل وجدتم مثل ذلك للحسن والحسين رضي الله عنهما؟ حتى أوجبتهم لهما بذلك فضلًا في شيء مما ذكرنا على سعد بن أبي وقاص، وسعيد بن زيد وعبد الله بن عمر، وعبد الله بن العباس؟

[٣١٩] هذا ما لا يقدر أحد على أن يدعي لهما فيه كلمة فما فوقها يعني مما يكونان به فوق من قد ذكرنا في شيء من هذه الفضائل، فلم يبق إلا دعوى النص عليهما، وهذا مالا يعجز عن مثله أحد، لو استجازت الخوارج التوقح بالكذب في دعوى النص على عبد الله بن وهب الراسبي، لما كانوا إلا مثل الرافضة في ذلك سواء بسواء،

Şayet Emeviler, Muaviye'nin nas ile belirlendiğinin iddia edilmesi konusunda yalan söyleyerek seslerini yükseltmeyi helal kabul etselerdi, bu durumda Emevilerin pozisyonu yüce Allah'ın "*Kim haksız yere öldürülürse, biz onun velisine yetki vermişizdir. Ancak o da (kısas yoluyla) öldürmede meşru ölçüleri aşmasın. Çünkü kendisine yardım edilmiştir.*"[304] sözünden dolayı Râfizîlerin pozisyonundan daha güçlü olurlardı. Fakat Râfizîler ve hıristiyanların dışındaki her ümmet, hıristiyan ve Râfizîlerin çirkin ve rezil yalanlardan ve hayasızlıktan kendilerini koruyamadıkları şeylerden haya eder ve kendilerini korumaya çalışırlar. Dalâlete düşmekten Allah'a sığınırız.

[320] Ebû Muhammed şöyle dedi: Aynı şekilde onlar, Muhammed b. Ali b. Hüseyin'in Sa'id b. el-Müseyyeb'e, Kasım b. Muhammed'e, Sâlim b. Abdullah b. Ömer'e, Urve b. Zübeyr'e, Ebû Bekir b. Abdurrahman b. el-Haris b. Hişam'a ve amcaoğlu el-Hasan b. Hasan'a ne ilim ne de amel konusunda bir üstünlüğü olduğunu ortaya koyamazlar. Aynı şekilde Muhammed b. Ali b. el-Hüseyin'in ne Abdurrahman b. Kasım b. Muhammed'e, ne Muhammed b. Amr b. Ebû Bekir b. el-Münkedir'e, ne Ebû Seleme ibn Abdurrahman b. Avf'a, ne de kardeşi Zeyd b. Ali'ye, ne Abdullah el-Hasan b. Hasan b. Ali'ye, ne Ömer b. Abdulaziz'e ne ilim ne amel ne de takva konusunda bir üstünlüğü ve fazileti vardır.

[321] Yine onlar, Ca'fer b. Muhammed'in Muhammed b. Müslim ez-Zühri'ye, İbn Ebû Zueyb'e, Abdullah b. Abdülaziz b. Abdullah b. Ömer'e, Ubeydullah b. Amr b. Hafs b. Asım b. Ömer'e, ne de amcasının oğulları Muhammed b. Abdulaziz b. el-Hasan b. el-Hasan'a ve Ali b. el-Hasan ibnu'l-Hasan'a ilim, din ve amel konusunda bir üstünlüğünün olduğunu ortaya koyamazlar. Bilakis zikrettiğimiz şahısların tamamı ilim ve züht konusunda ondan daha üstündürler, fetva ve hadis sahasında daha yüksek bir konuma sahiptirler. Râfizîlerden hiç kimse bundan herhangi bir şeye mani olamaz.

ولو استحلت الأموية أن تجاهر بالكذب في دعوى النص على معاوية لكان أمرهم في ذلك أقوى من أمر الرافضة، لقوله تعالى: ﴿وَمَن قُتِلَ مَظْلُومًا فَقَدْ جَعَلْنَا لِوَلِيِّهِ سُلْطَانًا فَلَا يُسْرِف فِّي الْقَتْلِ إِنَّهُ كَانَ مَنصُورًا﴾ ولكن كل أمة ما عدا الرافضة والنصارى فإنها تستحي وتصون أنفسها عما لا تصون النصارى والروافض أنفسهم عنه من الكذب الفاضح البارد وقلة الحياء، فيما يأتون به. ونعوذ بالله من الخذلان.

[٣٢٠] **قال أبو محمد**: وكذلك لا يجدون لمحمد بن علي بن الحسين بسوقا في علم، ولا في عمل على سعيد ابن المسيب، القاسم بن محمد، وسالم بن عبد الله بن عمر، وعروة بن الزبير، ولا على أبي بكر بن عبد الرحمن بن الحارث بن هشام، ولا على ابن عمه الحسن بن الحسن، وكذلك لا يجدون لمحمد بن علي بن الحسين بسوقا في علم ولا في عمل ولا ورع على عبد الرحمن ابن القاسم بن محمد، ولا على محمد بن عمرو بن أبي بكر بن المنكدر، ولا على أبي سلمة ابن عبد الرحمن بن عوف، ولا على أخيه زيد بن علي، ولا على عبد الله الحسن بن الحسن ابن علي ولا على عمر بن عبد العزيز.

[٣٢١] وكذلك لا يجدون لجعفر بن محمد بسوقا في علم ولا في دين ولا في عمل على محمد بن مسلم الزهري، ولا على ابن أبي ذؤيب، ولا على عبد الله بن عبد العزيز بن عبد الله بن عبد الله بن عمر، ولا على عبيد الله بن عمرو بن حفص بن عاصم ابن عمر، ولا على ابني عمه محمد بن عبد الله بن الحسن بن الحسن، وعلى بن الحسن بن الحسن بن الحسن بل كل من ذكرنا فوقه في العلم والزهد، وكلهم أرفع محلًا في الفتيا والحديث لا يمنع أحد منهم من شيء من ذلك.

[322] İşte İbn Abbâs (r.a.), kendi fıkhını yirmi kitapta toplamıştır. Naklettiği hadisleri de -araştırıldığında- bunun gibidir. Halbuki Hasan ve Hüseyin'in fetvaları iki sahifeye ulaşmaz, rivayet ettikleri hadisleri de bir ya da iki varak ancak vardır. Ali b. Hüseyin (Zeynülabidin) de böyledir. Ancak Muhammed b. Ali'nin (Muhammed Bakır) hadisleri ve fetvaları küçük bir cüze ulaşabilir. Ca'fer b. Muhammed de böyledir.

[323] Onlar şöyle derler: Şeriat ilminin tamamı imamın yanındadır. Zikrettiğimiz kimselere ne oluyor da bilgilerinin sadece çok az bir kısmını izhar ediyorlar, büyük ve çok olan kısmını gizliyorlar? Şayet ilimlerini gizlemek onlara farz kılındı ise, bu durumda hakikate muhalefet etmişlerdir. Çünkü onlar, ilan ettikleri şeyi ilan etmişlerdir. Şayet bilgilerini beyan etmek onlara farz kılınmış ise, yine hakikate muhalefet etmişlerdir. Zira onlar, gizlediklerini gizlemişlerdir.

[324] Ca'fer b. Muhammed'den (VI. İmam Ca'fer Sadık) sonra gelen imamlar dikkate alındığında, dönemlerinin bize yakın olmasına rağmen, ne rivayet ne de fetva açısından onlara ait bir ilim olduğunu bilmiyoruz. Şayet onların yanında bu türden bir şey olmuş olsa idi, -Muhammed b. Ali, onun oğlu Ca'fer ve onlardan olup da insanların haklarında konuştuğu başka kimseler hakkında bilindiği gibi-, elbette bilinirdi. Böylece iğrençliğe varan yalancı ve açık olan iddiaları batıl olmuştur. Öyle ki onların iddiaları, uzun gece sohbetlerindeki hurafeler ve komik saçmalıklar nevindendir.

[325] Eğer onlar, imamlara ait mûcizelerin olduğu iddiasına dönerlerse, onlara şöyle deriz: Şüphesiz mûcizeler, sika ahad ravilerin naklî ile değil, tevatür naklî ile ancak sabit olurlar. Dolayısıyla kim oldukları bilinmeyen yalancı arsız ve yüzsüzlerin uydurmasıyla nasıl olabilir? Nitekim biz, Râfizîlerin kendi imamları hakkında yalan yere iddia ettikleri şeylerin kat be katını bazı kimselerin Bişr el-Hafî, Şeyban er-Raî ve Rabia el-Adevî hakkında rivayet ettiğini, ifşa edip yaydığını görürüz. Bunların tamamı, din ve akıl sahibi bir kimsenin meşgul olmayacağı bir ahmaklıktır. Güven ve selamete çıkardığından dolayı Allah'a hamd olsun. Zira onların iddia ettikleri şeylerin tamamı geçersizdir. Hamd Allah'a mahsustur. Böylece Allah Resulünden (s.a.) sonra imâmetin -Allah'ın teyit ve desteğiyle- burhan ile olacağını söyleyebiliriz.

[٣٢٢] وهذا ابن عباس رضي الله عنه قد جمع فقهه في عشرين كتابًا، ويبلغ حديثه نحو ذلك إذا تقصى ولا تبلغ فتيا الحسن والحسين ورقتين، ويبلغ حديثهما ورقة أو روقتين، وكذلك على بن الحسين إلا أن محمد بن علي يبلغ حديثه وفيتاه جزأ صغيرًا، وكذلك جعفر بن محمد.

٥ [٣٢٣] وهم يقولون إن الإمام عنده جميع علم الشريعة، فما بال من ذكرنا أظهروا بعض ذلك وهو الأقل الانقص، وكتموا سائره وهو الأكثر الأعظم، فإن كان فرضهم الكتمان فقد خالفوا الحق إذ أعلنوا ما أعلنوا، وإن كان فرضهم البيان فقد خالفوا الحق إذ كتموا ما كتموا.

[٣٢٤] وأما من بعد جعفر بن محمد فما عرفنا لهم علمًا أصلًا لا من رواية ١٠ ولا من فتيا على قرب عهدهم منا، ولو كان عندهم من ذلك شيء لعرف كما عرف عن محمد بن علي وابنه جعفر وعن غيره منهم ممن حدث الناس عنه فبطلت دعواهم الظاهرة الكاذبة اللائحة السخيفة، التي هي من خرافات السمر، ومضاحك السخفاء.

[٣٢٥] فإن رجعوا إلى ادعاء المعجزات لهم قلنا لهم: إن المعجزات لا تثبت ١٥ إلا بنقل التواتر لا بنقل الأحاد الثقات فكيف بولد الوقحاء الكذابين الذين لا يدري من هم، وقد وجدنا من يروي لبشر الحافي وشيبان الراعي ورابعة العدوية أضعاف ما يدعونه من الكذب لأئمتهم وأظهر وأفشى، وكل لك حماقة لا يشتغل ذو دين لا ذو عقل بها ونحمد الله على السلامة، فإذ قد بطل كل ما يدعونه ولله تعالى الحمد فلنقل على الإمامة بعد رسول الله صلى الله عليه وسلم بالبرهان ٢٠ وبالله تعالى نتأيد.

[Hz. Peygamber'den Sonra İmâmet]

[326] Ebû Muhammed şöyle dedi: İnsanlar bu konuda farklı görüşler ileri sürdüler. Bir topluluk şöyle dedi: Hz. Peygamber (s.a.), hiçbir kimseyi halife olarak bırakmamıştır. Sonra onlar ihtilaf ettiler ve bazıları şöyle dedi: Fakat Hz. Peygamber, namaz kıldırmak üzere Ebû Bekir'i (r.a.) halef olarak bıraktığından dolayı bu durum onun işleri yönetmek üzere imâmete ve hilâfete insanların en uygunu olduğuna delildir. Bazıları da şöyle dediler: Hayır, fakat Ebû Bekir fazilet açısından insanların en üstün olanı idi, bundan dolayı onu öne geçirdiler. Başka bir topluluk şöyle dedi: Bilakis Allah Resulü (s.a.), kendisinden sonra insanların işlerini idare etmek üzere Ebû Bekir'in halife olmasını apaçık bir nas ile açıklamıştır.

[327] Ebû Muhammed şöyle dedi: Biz, bazı aklî delillerden dolayı bunu kabul ederiz. Bu delillerin ilki, insanların tamamının mutabakata varmalarıdır. Onlar, yüce Allah'ın haklarında şöyle buyurduğu kimselerdir: *"Bu mallar özellikle, Allah'tan bir lütuf ve hoşnutluk ararken ve Allah'ın dinine ve peygamberine yardım ederken yurtlarından ve mallarından uzaklaştırılan fakir muhacirlerindir. İşte onlar doğru kimselerin ta kendileridir."*[305] Yüce Allah'ın doğruluklarına şahitlik ettiği bu kimseler ve Ensar'dan olan kardeşlerinin tamamı Hz. Ebû Bekir'i "Allah Resulünün Halifesi" şeklinde isimlendirmek üzere ittifak ettiler.

[328] Sözlükte "halife"nin manası, kişinin kendi yerine halef olarak bıraktığı, ardından gelen ve kendisini takip eden kimse demektir. Nitekim "Filan, kendi ardından gelen falanı kendi yerine vekil olarak bıraktı" dersiniz. Dolayısıyla o, onun halefi ve takipçisidir. Bir kimse, halef olarak tayin etme olmaksızın aslın yerine geçerse, ona sonradan gelen anlamında "falan filanın halefidir" denir. Bununla namaz kıldırmak üzere vekil ve temsilci bırakmayı kastetmeleri iki zorunlu vecihten dolayı imkânsızdır. Bunlardan **ilki;** Ebû Bekir namazda Hz. Peygamber'in (s.a.) yerine geçtiği halde, onun hayatında mutlak olarak bu ismi hak eden biri değildi. Böylece Ebû Bekir'in Allah Resulünün halifesi diye isimlendirilmesinin namaz kıldırmak üzere onun halifesi olması anlamında olmadığı yakînen sabit olmuştur.

الإمامة بعد الرسول

[٣٢٦] **قال أبو محمد**: قد اختلف الناس في هذا فقالت طائفة إن النبي صلى الله عليه وسلم لم يستخلف أحدًا، ثم اختلفوا. فقال بعضهم: لكن لما استخلف أبا بكر رضي الله عنه على الصلاة كان ذلك دليلًا على أنه أولاهم بالإمامة، ٥ والخلافة على الأمور، وقال بعضهم: لا. ولكن كان ابينهم فضلًا فقدموه لذلك، وقالت طائفة: بل نص رسول الله صلى الله عليه وسلم على استخلاف أبي بكر بعده على أمور الناس نصًا جليًا.

[٣٢٧] **قال أبو محمد**: وبهذا نقول لبراهين أحدها: أطباق الناس كلهم وهم الذين قال الله تعالى فيهم: ﴿لِلْفُقَرَاءِ الْمُهَاجِرِينَ الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِن دِيَارِهِمْ وَأَمْوَالِهِمْ ١٠ يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِّنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا وَيَنصُرُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ أُولَٰئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ﴾ فقد أصفق هؤلاء الذين شهد الله لهم بالصدق وجميع إخوانهم من الأنصار رضي الله عنهم على أن سموه خليفة رسول الله صلى الله عليه وسلم.

[٣٢٨] ومعنى الخليفة في اللغة هو الذي يستخلفه المرء لا الذي يخلفه دون أن يستخلفه هو، لا يجوز غير هذا البتة في اللغة بلا خلاف. تقول استخلف ١٥ فلان فلانًا يستخلفه فهو خليفه، ومستخلفه فإن قام مكانه دون أن يستخلفه هو لم يقل إلا خلف فلان فلانًا يخلفه فهو خالف، ومحال أن يعنوا بذلك الاستخلاف على الصلاة لوجهين ضرورين أحدهما: أنه لا يستحق أبو بكر هذا الاسم على الإطلاق في حياة رسول الله صلى الله عليه وسلم، وهو حينئذ خليفته على الصلاة، فصح يقينًا أن خلافته المسمى هو بها هي غير خلافته على الصلاة.

İkincisi; Allah Resulü (s.a.) hayatta iken kendi yerine vekil ve temsilci olarak bıraktığı kimselerin, mesela Tebuk Gazvesinde Ali'yi, Hendek Savaşında İbn Ümmü Mektûm'u, Zat-ı Rika' gazvesinde Osman b. Affan'ı; Yemen, Bahreyn, Taif ve bunların dışındaki beldelere temsilci olarak tayin ettiği kimselerin tamamının mutlak anlamda Allah Resulünün halifesi diye isimlendirilmeleri -ümmetten hiçbir kimsenin itirazı olmaksızın- uygun değildir.

[329] Böylece Ebû Bekir'in halife diye isimlendirilmesinin, Hz. Peygamber'den sonra ümmetine halife olması manasında olduğu kesin bir şekilde zorunlu olarak sabit olmuştur. Öyle ki bundan kaçınılması imkânsızdır. Ebû Bekir'i bir nas ile halef tayin etmediği halde (müslümanların) bu konuda icmâ etmeleri de imkânsızdır. Şayet Allah Resulünün Ebû Bekir'i namaz kıldırmak üzere kendi yerine halef bırakması dışında başka bir delil olmasa idi, burada isimlerini zikrettiğimiz onun dışındaki kimselere göre Ebû Bekir "Resulüllah'ın halifesi" diye isimlendirilmeye daha layık olmazdı. İşte bu, bütün muhaliflere karşı ileri sürebileceğimiz zorunlu bir aklî delildir.

[330] Bunlara ilaveten, sahîh olarak gelen bir rivayete göre bir kadın, ölümü kastederek Hz. Peygamber'e şöyle demiştir: *Ey Allah'ın Elçisi! Dönüp de seni bulamazsam ne dersin? Bunun üzerine Hz. Peygamber: Ebû Bekir'e git, diye buyurmuştur.* İşte bu, Ebû Bekir'in halife tayin edildiğine dair apaçık bir beyandır.

[331] Yine kesin ve güvenilir yollarla gelen bir haberde Allah Resulü (s.a.), vefat ettiği hastalığı sırasında Aişe'ye (r.a.) şöyle buyurmuştur: *"Babana ve kardeşine bir elçi göndermeye, bir mektup yazmaya ve bir ahitte bulunmaya niyet ettim. Böylece hiçbir kimse "Ben daha layığım demesin ya da kimse bir beklenti içinde olmasın. Allah ve müminler ancak Ebû Bekir'den razı olurlar."* Başka bir rivayette de *"Allah ve nebîler ancak Ebû Bekir'i kabul ederler."* denilmiştir. İşte bu rivayet Hz. Peygamber'in (s.a.) kendisinden sonra Ebû Bekir'i (r.a.) ümmeti yönetmek üzere halife tayin ettiği hususunda apaçık bir beyan ve nasdır.

والثاني: أن كل من استخلفه رسول الله صلى الله عليه وسلم في حياته كعلي في غزوة تبوك، وابن أم مكتوم في غزوة الخندق، وعثمان بن عفان في غزوة ذات الرقاع، وسائر من استخلفه على البلاد باليمن والبحرين والطائف وغيرها، لم يستحق أحد منهم قط بلا خلاف من أحد من الأمة أن يسمى خليفة رسول الله صلى الله عليه وسلم على الإطلاق. ٥

[٣٢٩] فصح يقينًا بالضرورة التي لا محيد عنها أنها للخلافة بعده على أمته ومن الممتنع أن يجمعوا على ذلك، وهو عليه السلام لم يستخلفه نصًا ولو لم يكن ها هنا إلا استخلافه إياه على الصلاة ما كان أبو بكر أولى بهذه التسمية من غيره ممن ذكرنا، وهذا برهان ضروري نعارض به جميع الخصوم.

[٣٣٠] وأيضًا فإن الرواية قد صحت بأن امرأة قالت: يا رسول الله أرأيت أن رجعت ولم أجدك كأنها تريد الموت قال فأتي أبا بكر، وهذا نص جلي على استخلاف أبي بكر. ١٠

[٣٣١] وأيضًا فإن الخبر قد جاء من الطرق الثابتة أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال لعائشة رضي الله عنها في مرضه الذي توفي فيه عليه السلام: لقد هممت أن أبعث إلى أبيك وأخيك فاكتب كتابًا وأعهد عهدًا لكيلا يقول قائل أنا أحق أو يتمنى متمنى، ويأبى الله والمؤمنون إلا أبا بكر. وروي أيضًا. ويأبي الله والنبيون إلا أبا بكر. فهذا نص جلي على استخلافه عليه الصلاة والسلام أبا بكر على ولاية الأمة بعده. ١٥

[332] Ebû Muhammed şöyle demiştir: Şayet bizler hile ve dolandırıcılığı câiz görseydik ve muhaliflerimizin sevinçten uçtukları veya üzüntüden sukut ettikleri şeylerle başarılı oldukları durumları doğru kabul etse idik, elbette *"Benden sonra Ebû Bekir ve Ömer'e tabi olunuz."* şeklinde rivayet edilen hadisi delil getirirdik.

[333] Ebû Muhammed şöyle dedi: Fakat bu rivayet sahîh değildir, sahîh olmayan bir şeyi delil olarak ileri sürmekten Allah'a sığınırız.

[334] Ebû Muhammed şöyle dedi: "Allah Elçisi (s.a.) bir halife bırakmamıştır." diyen bir kimse, Abdullah b. Ömer'in babasından naklettiği bir haberi delil olarak getirmiştir. Buna göre Ömer şöyle demiştir: Eğer bir halife bırakırsam, benden daha hayırlı olanı halife olarak bırakırım. (Burada Ömer, Ebû Bekir'i kasteder.) Fakat bir halef bırakmıyorum, nitekim benden daha hayırlı olan da -Resulullah'ı kastederek- bir halef bırakmamıştı.

[335] Yine Aişe'den (r.a.) rivayet edilen "Şayet Hz. Peygamber bir halef tayin etse idi, Resulullah'ın halefi kim olurdu?" şeklindeki soruya verdiği cevabı da delil getirilir. Bu haberlerin bizim zikrettiğimiz sahabe icmâsına karşı çıkması düşünülemez. Yukarıda lafız olarak Allah Elçisine (s.a.) dayanan iki güvenilir habere karşı Ömer ve Aişe'den (r.a.) mevkuf olarak nakledilen bu iki haber delil olabilecek konumda değildir. Nitekim bilindiği gibi izin isteme ve onun dışındaki birçok olayda olduğu gibi Allah Resulünün (s.a.) durumlarından pek çoğunu Ömer (r.a.) bilmiyor olabilir ya da bizim Ebu Bekir'in hilâfetinin yazılı bir ahid şeklinde olmadığını bilmemize rağmen kendisi yazılı bir ahidle bunu ifa etmek istemiş olabilir. Hz. Aişe'nin (r.a) haberi ise aynı şekilde nastır. Sözü soru soranın sözüne binaen olup delillik yönü onun rivayetinde olup onun sözlerinde değildir.

[336] Ebû Bekir'in namaz kıldırmak üzere öne geçmesine kıyas ederek onun önde olduğunu iddia eden bir kimseye gelince, bu kesin olarak bâtıldır. Çünkü namazda imam olmaya layık olan herkes, hilâfette imam olmaya layık değildir. Zira ister Arap isterse acem olsun bir topluluğun en güzel Kur'ân okuyanı namazda imam olmaya layıktır; fakat hilâfete ancak Kureyşî olan layıktır. Dolayısıyla kıyasın tamamı geçersiz olduğu halde bu nasıl olur?

[٣٣٢] **قال أبو محمد**: ولو أننا نستجيز التدليس والأمر الذي لو ظفر به خصومنا طاروا به فرحًا، أو ابلسوا أسفًا لاحتججنا في ذلك بما روى: اقتدوا باللذين من بعدي أبي بكر وعمر.

[٣٣٣] **قال أبو محمد**: ولكنه لم يصح ويعيذنا الله من الاحتجاج بما لا يصح.

[٣٣٤] **قال أبو محمد**: واحتج من قال لم يستخلف رسول الله صلى الله علبه وسلم بالخبر المأثور عن عبد الله بن عمر عن أبيه أنه قال: إن استخلف فقد استخلف من هو خير مني يعني أبا بكر وإلا استخلف فلم يستخلف من هو خير مني يعني رسول الله صلى الله عليه وسلم.

[٣٣٥] وبما روى عن عائشة رضي الله عنها: أمن كان رسول الله صلى الله عليه وسلم مستخلفًا لو استخلف. فمن المحال أن يعارض الإجماع من الصحابة الذي ذكرنا، والأثران الصحيحان المسندان إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم من لفظه بمثل هذين الأثرين الموقوفين على عمر وعائشة رضي الله عنهما مما لا يقوم به حجة مما له وجه ظاهر من أن هذا الأثر خفي على عمر رضي الله عنه كما خفي عليه كثير من أمر رسول الله صلى الله عليه وسلم كالاستئذان وغيره، أو أنه أراد استخلافًا بعهد مكتوب ونحن نقر أن استخلاف أبي بكر لم يكن بكتاب مكتوب، وأما الخبر في ذلك عن عائشة فكذلك نصًا، وقد يخرج كلامها على سؤال سائل وإنما الحجة في روايتها لا في قولها.

[٣٣٦] وأما من ادعى أنه إنما قدم قياسًا على تقديمه إلى الصالة فباطل بيقين، لأنه ليس كل من استحق الإمامة في الصالة يستحق الإمامة في الخلافة، إذ قد يستحق الإمامة في الصلاة اقرأ القوم، وإن كان أعجميًا أو عربيًا، ولا يستحق الخلافة إلا قرشي فكيف والقياس كله باطل؟

[337] Ebû Muhammed şöyle dedi: Kur'ân'ın metninde, Ebû Bekir, Ömer ve Osman'ın (r.a.) halifeliklerinin sıhhatine ve onlara itaat etmenin gerekliliğine dair delil vardır. O da, yüce Allah'ın nebîsine (s.a.) bedevi Araplar hakkında hitap ederek şöyle buyurmasıdır: *"Eğer (bundan böyle) Allah seni onlardan bir zümrenin yanına döndürür de, onlar (sefere) çıkmak için senden izin isterlerse, de ki: "Artık siz benimle birlikte ebedîyen çıkmayacak ve benimle birlikte hiçbir düşmanla asla savaşmayacaksınız."*[306]

[338] Bu hükmün yer aldığı Berâe/Tevbe sûresinin nüzulü, şüphesiz Tebuk Gazvesinden sonradır. Öyle ki mazeret sahibi üç kişi seferden geri kalmışlardı da yüce Allah onların tövbesini Berae süresinde kabul ettiğini açıklamıştı. Hz. Peygamber, Tebuk Gazvesinden sonra vefat edinceye kadar bir savaşa çıkmamıştı.

[339] Yine yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Savaştan geri bırakılanlar, siz ganimetleri almaya giderken, "Bırakın biz de sizinle gelelim" diyeceklerdir. Onlar Allah'ın sözünü değiştirmek isterler. De ki: "Siz bizimle asla gelmeyeceksiniz. Allah, önceden böyle buyurmuştur."*[307] Böylece yüce Allah, Tebuk Gazvesinden sonra bedevi Arapların Hz. Peygamber'le (s.a.) birlikte bir daha gazveye gitmeyeceklerini açıklamıştır. Sonra yüce ve ulu Allah, bedevileri, Hz. Peygamber'le birlikte savaşa çıkmaktan men etmesinin ve tövbe kapısının kapatılmasının akabinde onlara merhamet etmiş ve şöyle buyurmuştur: *"Bedevîlerin (savaştan) geri bırakılanlarına de ki: "Siz, güçlü kuvvetli bir kavme karşı teslim oluncaya kadar savaşmaya çağrılacaksınız. Eğer itaat ederseniz, Allah size güzel bir mükâfat verir. Ama önceden döndüğünüz gibi yine dönerseniz, Allah sizi elem dolu bir azaba uğratır."*[308] Böylece yüce Allah, Hz. Peygamber'in dışında başka birinin onları bir kavme karşı savaşmaya ya da teslim olmaya çağıracağını haber vermiştir. Buna davet eden kimseye itaat etmeleri durumunda bedevilerin büyük bir ecirle mükâfatlandırılacaklarını vaat etmiş; buna davet edene isyan etmeleri durumunda da onları acı bir azap ile tehdit etmiştir.

[٣٣٧] **قال أبو محمد**: في نص القرآن دليل على صحة خلافة أبي بكر وعمر وعثمان رضي الله عنهم، وعلى وجوب الطاعة لهم، وهو أن الله تعالى قال مخاطبًا لنبيه صلى الله عليه وسلم في الأعراب: ﴿فَإِن رَّجَعَكَ اللَّهُ إِلَىٰ طَائِفَةٍ مِّنْهُمْ فَاسْتَأْذَنُوكَ لِلْخُرُوجِ فَقُل لَّن تَخْرُجُوا مَعِيَ أَبَدًا وَلَن تُقَاتِلُوا مَعِيَ عَدُوًّا﴾

٥ [٣٣٨] وكان نزول سورة براءة التي فيها هذا الحكم بعد غزوة تبوك بلا شك التي تخلف فيها الثلاثة المعذورون الذين تاب الله عليهم، في سورة براءة ولم يغز عليه السلام بعد غزوة تبوك إلى أن مات صلى الله عليه وسلم.

[٣٣٩] وقال تعالى أيضًا: ﴿سَيَقُولُ الْمُخَلَّفُونَ إِذَا انطَلَقْتُمْ إِلَى مَغَانِمَ لِتَأْخُذُوهَا ذَرُونَا نَتَّبِعْكُمْ يُرِيدُونَ أَنْ يُبَدِّلُوا كَلامَ اللَّهِ قُلْ لَنْ تَتَّبِعُونَا كَذَلِكُمْ قَالَ اللَّهُ مِنْ قَبْلُ﴾

١٠ فبين أن العرب لا يغزون مع رسول الله صلى الله عليه وسلم بعد تبوك أبدًا ثم عطف سبحانه وتعالى عليهم إثر منعه إياهم من الغزو مع رسول الله صلى الله عليه وسلم وغلق لهم باب التوبة فقال تعالى: ﴿قُل لِّلْمُخَلَّفِينَ مِنَ الْأَعْرَابِ سَتُدْعَوْنَ إِلَىٰ قَوْمٍ أُولِي بَأْسٍ شَدِيدٍ تُقَاتِلُونَهُمْ أَوْ يُسْلِمُونَ فَإِن تُطِيعُوا يُؤْتِكُمُ اللَّهُ أَجْرًا حَسَنًا وَإِن تَتَوَلَّوْا كَمَا تَوَلَّيْتُم مِّن قَبْلُ يُعَذِّبْكُمْ عَذَابًا أَلِيمًا﴾ فأخبر تعالى

١٥ أنهم سيدعوهم غير النبي صلى الله عليه وسلم إلى قوم يقاتلونهم أو يسلمون، ووعدهم على طاعة من دعاهم إلى ذلك بجزيل الأجر العظيم، وتوعدهم على عصيان الداعي لهم إلى ذلك العذاب الأليم.

[340] Ebû Muhammed şöyle dedi: Allah Resulünden (s.a.) sonra, söz konusu bedevileri bir kavme karşı savaş etmeye ya da teslim olmaya ancak Ebû Bekir, Ömer ve Osman davet etmiştir. Nitekim Ebû Bekir (r.a.), bedevileri, Benû Hanife, Esved, Seca' ve Tuleyha'nın taraftarlarından olup irtidat eden Araplar, Rumlar, Farslar ve diğerleriyle savaşmaya çağırmıştır. Ömer de onları Rumlar ve Farslarla savaşmaya çağırmıştır. Osman ise bedevileri Rumlar, Farslar ve Türklerle savaşmaya davet etmiştir. Netice olarak Ebû Bekir, Ömer ve Osman'a itaat edilmesi, yorumlama ihtimali bulunmayan Kur'ân'ın metniyle vaciptir.

[341] Onların itaat etmeleri farz olarak gerekli olduğuna göre, söz konusu kimselerin (r.a.) imâmet ve hilâfetleri de sahîhtir. Bu, yüce Allah'ın onlara itaat etmelerini emrettiği hususların dışındakilere boyun eğmelerini gerekli kılan bir durum değildir. Çünkü Allah Teâlâ, ancak bu kavimle savaşmaya çağrılmalarında bunu onlara emretmemiştir ve bu konuda imamların cümlesine itaat vacip olmuştur. Başarı Allah'ın yardımıyladır. Kendi içtihatlarıyla fetva verdikleri hususlara gelince, asla onları bu konudaki görüşlerine uymakla zorunlu tutamazlar. Bunu onların dışındakilere nasıl zorunlu kılarlar. Başarı Allah'ın inayeti iledir. Bunlara ilaveten, şüphesiz bu, ümmetin tamamının icmâsıdır. Zira çok az bir kimse hariç, ilim ehlinden hiçbir kimse bu üç imamın fetvalarına muhalefet etmemiştir. Böylece dile getirdiğimiz hususun doğru olduğu ortaya çıkmış oldu. Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamd olsun.

Fasl [Kadının ya da Çocuğun İmâmetinin Geçerli Olmadığı Hususu]

[342] Ebû Muhammed şöyle dedi. Ehl-i Kıbleye mensup fırkaların tamamı, kadının ve baliğ olmamış çocuğun imâmetini câiz görmezler. Ancak Râfizîler, henüz baliğ olmamış küçük çocuğun ve annesinin karnında olan doğmamış çocuğun imâmetini câiz görürler. Bu yanlıştır. Çünkü henüz buluğ çağına ulaşmamış bir çocuk dinî emirlerle muhatap değildir. Halbuki imam, dini ikame etmekle sorumludur. Tevfîk Allah'ın yardımıyladır. Bâkıllanî; "İmamın ümmetin en faziletlisi olması zorunludur." demiştir.

[٣٤٠] **قال أبو محمد:** وما دعا أولئك الأعراب أحد بعد رسول الله صلى الله عليه وسلم إلى قوم يقاتلونهم أو يسلمون إلا أبو بكر وعمر وعثمان رضي الله عنهم، فإن أبا بكر رضي الله عنه دعاهم إلى قتال مرتدي العرب بني حنيفة وأصحاب الأسود وسجاح وطليحة والروم والفرس وغيرهم، ودعاهم عمر إلى قتال الروم والفرس وعثمان دعاهم إلى قتال الروم والفرس والترك فوجب طاعة أبي بكر وعمر وعثمان رضي الله عنهم بنص القرآن الذي لا يحتمل تأويلًا.

[٣٤١] وإذ قد وجبت طاعتهم فرضًا فقد صحت إمامتهم وخلافتهم رضي الله عنهم، وليس هذا بموجب تقليدهم في غير ما أمر الله تعالى بطاعتهم فيه لأن الله تعالى لم يأمر بذلك إلا في دعائهم إلى قتال هؤلاء القوم، وفيما يجب الطاعة فيه للأئمة جملة، وبالله تعالى التوفيق. وأما ما أفتوا به باجتهادهم فما أوجبوهم قط اتباع أقوالهم فيه، فكيف أن يوجب ذلك غيرهم؟ وبالله تعالى التوفيق. وأيضًا فإن هذا إجماع الأمة كلها إذ ليس أحد من أهل العلم إلا وقد خالف بعض فتاوي هؤلاء الأئمة الثلاثة رضي الله عنهم، فصح ما ذكرنا والحمد لله رب العالمين.

فصل

عدم جواز إمامة امرأة أو صبي

[٣٤٢] **قال أبو محمد:** وجميع فرق أهل القبلة ليس منهم أحد يجيز إمامة امرأة، ولا إمامة صبي ولم يبلغ، إلا الرافضة فإنها تجيز إمامة الصغير الذي لم يبلغ، والحمل في بطن أمه، وهذا خطأ لأن من لم يبلغ فهو غير مخاطب، والإمام مخاطب بإقامة الدين، وبالله تعالى التوفيق. قال الباقلاني: واجب أن يكون الإمام أفضل الأمة.

[343] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu görüş de iki aklî delilden dolayı kesin olarak yanlıştır. Bunlardan **ilki** şudur: "En faziletli"nin bilinmesi, ancak durumunun zâhirine bakarak zannetmekle mümkün olur. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Fakat zan, gerçekten hiçbir şey ifade etmez."*[309] **İkincisi** ise, Kureyş kabilesi çok kalabalıktır ve doğudan batıya, güneyden kuzeye yeryüzüne yayılmıştır. Dolayısıyla her açıdan sayıları büyük rakamlara ulaşmış bu kavmin en faziletlisini bilmenin imkânı yoktur ve bu asla mümkün değildir. Dahası, bu görüşün yanlışlığı hususunda ümmetin bunun bâtıl olduğunda icmâ etmesi yeterlidir. Söz konusu dönemde müslümanlardan olup da sahabeye yetişenlerin tamamı Hasan'ın veya Muaviye'nin imâmeti konusunda ittifak etmiştir. Halbuki insanların içinde Sa'd b. Ebû Vakkas, Said b. Zübeyr, İbn Ömer ve diğerleri gibi, şüphesiz onlardan daha faziletli olanları vardı.

[344] Şayet Bâkıllanî'nin dediği şey doğru ve gerçek olsa idi, bu durumda Hasan'ın ve Muaviye'nin imâmetleri geçersiz olurdu. Böyle bir şeyden yüce Allah'ı tenzih ederiz. Bunlara ilaveten, mezkûr kişinin dile getirdiği bu görüş, fasid bir iddiadır ve doğruluğuna dair ne Kur'ân'da, ne sahîh sünnette, ne sakim rivayetlerde, ne sahabe kavlinde, ne de kıyasta bir delil vardır. Bâkıllanî'nin şu sözleri de işi tam olarak tuhaflaştırmaktadır: "Hz. Peygamber'in (s.a.) elçi olarak gönderilmesinden ölünceye kadar bu ümmet içinde Allah Resulünden daha faziletli birisinin olması mümkündür. Sonra da imamdan daha faziletli birisinin olması mümkün değildir."

[345] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bâkıllanî'nin Hz. Peygamber (s.a.) hakkında dile getirdiği bu görüş hiçbir kapalılık olmaksızın açıkça küfürdür. Bu konuda ümmete muhalif davranmıştır. Nitekim ümmet, imamın Kureyşli, baliğ, erkek, mümeyyiz, zâhiri günahlardan uzak, Kur'ân ve sünnetle hükmeden bir kimse olması gerektiğini söylemiştir. İmamın zulmüne engel olunabilindiği müddetçe makamından uzaklaştırılması câiz değildir. Eğer zulümden alıkoymak ancak onun izale edilmesiyle mümkün olursa, yüce Allah'ın *"... İyilik ve takva (Allah'a karşı gelmekten sakınma) üzere yardımlaşın. Ama günah ve düşmanlık üzere yardımlaşmayın..."*[310] sözünden dolayı zulmün giderilmesini mümkün kılan her bir şeyi yerine getirmek farzdır. Başarı Allah'ın yardımıyladır.

[٣٤٣] **قال أبو محمد**: وهذا خطأ متيقن لبرهانين، أحدهما: أنه لا يمكن أن يعرف الأفضل إلا بالظن في ظاهر أمره، وقد قال تعالى: ﴿إِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا﴾ والثاني: أن قريشًا قد كثرت وطبقت الأرض من أقصى المشرق إلى أقصى المغرب، ومن الجنوب إلى الشمال، ولا سبيل أن يعرف الأفضل من قوم هذا مبلغ عددهم بوجه من الوجوه، ولا يمكن ذلك أصلًا ثم يكفي من بطلان هذا القول إجماع الأمة على بطلانه، فإن جميع من أدرك من الصحابة رضي الله عنه من جميع المسلمين في ذلك العصر قد أجمعوا على صحة إمامة الحسن، أو معاوية، وقد كان في الناس أفضل منهم بلا شك كسعد بن أبي وقاص، وسعيد بن زيد وابن عمر وغيرهم.

[٣٤٤] فلو كان ما قاله الباقلاني حقًا لكانت إمامة الحسن ومعاوية باطلة وحاشا لله عز وجل من ذلك. وأيضًا فإن هذا القول الذي قاله هذا المذكور دعوى فاسدة لا دليل على صحتها لا من قرآن ولا من سنة صحيحة، ولا سقيمة، ولا من قول صاحب، ولا من قياس، والعجب كله أن يقول إنه جائز أن يكون في هذه الأمة من هو أفضل من رسول الله صلى الله عليه وسلم من حيث بعث إلى أن مات، ثم لا يجيز أن يكون أحد أفضل من الإمام.

[٣٤٥] **قال أبو محمد**: وهذا القول منه في النبي صلى الله عليه وسلم كفر مجرد ولا خفاء به، وفيه خلاف لأهل الإسلام وإنما يجب أن يكون الإمام قرشيًا بالغًا ذكرًا مميزًا بريئًا من المعاصي الظاهرة، حاكمًا بالقرآن والسنة فقط. ولا يجوز خلعه ما دام يمكن منعه من الظلم فإن لم يمكن ذلك إلا بإزالته ففرض أن يقام كل ما يوصل به إلى دفع الظلم، لقول الله تعالى: ﴿وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ﴾ وبالله تعالى التوفيق.

Faziletin Vecihleri ve Sahabe Arasında Fazilet Mücadelesi

[346] Ebû Muhammed şöyle dedi: Müslümanlar, peygamberlerden (s.a.) sonra insanların en faziletlisinin kim olduğu hususunda farklı görüşler ileri sürdüler. Ehl-i Sünnet, Mu'tezile ve Mürcie fırkalarından bazı kimseler ile Şîa'nın tamamı, Allah Elçisinden (s.a.) sonra ümmetin en faziletlisinin Ali b. Ebû Tâlib (r.a.) olduğu görüşünü kabul etmiştir. Biz bu görüşü bazı sahabilerden, tabiinden ve fakihlerden oluşan bir cemaatten rivayet ettik.

[347] Hâricîlerin tamamı ile Ehl-i Sünnet, Mu'tezile ve Mürcie'nin bir kısmı Hz. Peygamber'den (s.a.) sonra sahabenin en faziletlisinin Ebû Bekir, sonra da Ömer olduğu görüşündedir. Biz, Ebû Hüreyre'den (r.a.) onun şöyle dediğini rivayet ettik: "Hz. Peygamber'den (s.a.) sonra insanların en faziletlisi Ca'fer b. Ebû Tâlib'tir." Âsım en-Nebîl, yani Dahhak b. Muhalled ve Îsâb. Hâzır bunu kabul etmişlerdir. Îsâ, Ca'fer'den sonra Hamza'nın (r.a.) en faziletli olduğunu söylemiştir. Sahabeden olan yaklaşık yirmi kişiden "Allah Resulüne (s.a.) göre insanların en asîl ve onurlu olanı Ali b. Ebû Tâlib ve Zübeyr b. Avvam'dır." dediklerini rivayet ettik. Yine müminlerin annesi Aişe'den (r.a.) şöyle dediğini rivayet ettik: "Resulüllah (s.a.) vefat ettikten sonra, fazilet itibarıyla şu üç kişiyi hiç kimse geçemez: Sa'd b. Mu'az, Üseyd b. Hudayr[311] ve Abbad b. Bişr.[312]"

[348] Yine müminlerin annesi Ümmü Seleme'den (r.a.); fazileti ve kimin daha hayırlı olduğunu hatırlayıp şöyle dediğini rivayet ettik: "Allah Resulüne (s.a.) hicret eden ilk hanenin sahibi olan Ebû Seleme'den daha hayırlı kim olabilir?" Biz, Mesruk b. Ecda', Temîm b. Hazlem, İbrahim en-Nehaî ve diğerlerinin şöyle dediklerini rivayet ettik: "Allah Elçisinden (s.a.) sonra insanların en faziletlisi Abdullah b. Mes'ud'dur." Tabiin neslinin önde gelenlerinden olan Temîm şöyle demiştir: "Ben, Ebû Bekir'i ve Ömer'i gördüm. Fakat Abdullah b. Mes'ud'un benzerini görmedim."

الكلام في وجوه الفضل والمفاضلة بين الصحابة

[٣٤٦] **قال أبو محمد**: اختلف المسلمون فيمن هو أفضل الناس بعد الأنبياء عليهم السلام. فذهب بعض أهل السنة، وبعض المعتزلة، وبعض المرجئة، وجميع الشيعة، إلى أن أفضل الأمة بعد رسول الله صلى الله عليه وسلم علي بن أبي طالب وقد روينا هذا القول نصًا عن بعض الصحابة رضي الله عنهم وعن جماعة من التابعين، والفقهاء.

[٣٤٧] وذهبت الخوارج كلها، وبعض أهل السنة، وبعض المعتزلة، وبعض المرجئة، إلى أن أفضل الصحابة بعد رسول الله صلى الله عليه وسلم أبو بكر، ثم عمر. وروينا عن أبي هريرة رضي الله عنه أن أفضل الناس بعد رسول الله صلى الله عليه وسلم جعفر بن أبي طالب، وبهذا قال عاصم النبيل، وهو الضحاك بن مخلد، وعيسى بن حاضر. قال عيسى: وبعد جعفر حمزة رضي الله عنه. وروينا عن نحو عشرين من الصحابة أن أكرم الناس على رسول الله صلى الله عليه وسلم علي بن أبي طالب، والزبير بن العوام. وروينا عن أم المؤمنين عائشة رضي الله عنها مات رسول الله صلى الله عليه وسلم وثلاث رجال لا يعد أحد عليهم بفضل سعد بن معاذ وأسيد بن حضير وعباد بن بشر.

[٣٤٨] وروينا عن أم سلمة أم المؤمنين رضي الله عنها أنها تذكرت الفضل ومن هو خير فقالت: ومن هو خير من أبي سلمة أول بيت هاجر إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم. وروينا عن مسروق بن الأجدع وتميم بن حذلم وإبراهيم النخعي وغيرهم أن أفضل الناس بعد رسول الله صلى الله عليه وسلم عبد الله بن مسعود، قال تميم وهو من كبار التابعين رأيت أبا بكر وعمر فلما رأيت مثل عبد الله بن مسعود.

[349] Hz. Peygamber'e (s.a.) yetişen bazı kimselerden şöyle dediklerini rivayet ettik: "Allah Elçisinden (s.a.) sonra insanların en faziletlisi Ömer b. el-Hattab'tır. O, Ebû Bekir'den de faziletlidir." Muhammed b. Abdullah el-Hâkim en-Nisâbûrî'nin bu görüşte olduğu bilgisi bana ulaşmıştır. Fakih olan Dâvûd b. Ali şöyle demiştir: Peygamberlerden sonra insanların en faziletlisi Allah'ın Elçisinin (s.a.) sahabesidir. Sahabenin en faziletlisi muhacirlerden olan ilklerdir, sonra Ensar'dan olan ilklerdir. Sonra, onlardan sonra gelenlerdir. Biz, onlardan olan bir kimsenin kendi tabakasından olan herhangi bir kimseden daha faziletli olduğunu kesin olarak bilemeyiz. İlimde önde gelen âlimlerin bu görüşe kanaat getirdiklerini gördük. Bana, Yûsuf b. Abdullah b. Abdulberr en-Nemîrî, birçok defa, bu görüşün kendi görüşü ve inancı olduğunu söylemiştir.

[350] Fakih Ebû Muhammed (Allah ona rahmet eylesin) şöyle dedi: Bizim kabul ettiğimiz, din olarak boyun eğdiğimiz ve yüce Allah katında hak olduğuna kesin olarak inandığımız şey, peygamberlerden (s.a.) sonra insanların en faziletlileri Hz. Peygamber'in (s.a.) hanımlarıdır. Sonra da Ebû Bekir'dir.[313] Yüce Allah'ın *"Siz, insanlar içinden çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz."*[314] şeklindeki sözünden dolayı Muhammed (s.a.) ümmetinin ümmetlerin en faziletlisi olduğu hususunda müslümanlardan hiçbiri ihtilaf etmez. Şüphesiz bu, *"Şüphesiz ben, sizleri âlemlere üstün kıldım."*[315] şeklinde yüce Allah'ın İsrail oğulları hakkındaki sözüne dayanan bir hükümdür. Bu açıktır, çünkü yüce Allah'ın bundan maksadı, bu ümmet dışındaki ümmetler âlemidir.

[351] Ebû Muhammed şöyle dedi: Sonra -başarı Allah'ın yardımıyladır- şöyle deriz: Şüphesiz ihmal edilmiş ve dikkate alınmamış söz, bu söz ile murat edilen mananın tahkik edilmemesidir. Bu ise, manaları silmiş ve doğruyu anlamaya engel olmuş, haktan saptırmış, anlamaktan uzaklaştırmış ve körlüğü yaymıştır. Allah'ın yardımı ve desteğiyle üstünlük çekişmesine sebebiyet veren faziletin vecihlerini kısımlara ayırmaya ve tefsir etmeye başlayabiliriz. Faziletin manası ve bu lafzın neye karşılık geldiği açıkça ortaya konulursa, o zaman kendisinde bu sıfatların bulunduğu kimsenin şüphesiz daha üstün olduğunu zorunlu olarak biliriz. Şöyle deriz -güç ve kudret sadece aziz ve ulu olan Allah'ındır-: Fazilet, bir üçüncü ihtimal olmaksızın iki kısma ayrılır: Amel olmaksızın yüce Allah'tan kaynaklanan özel/ayrıcalıklı fazilet ve amel sebebiyle yüce Allah'ın mükâfat olarak verdiği fazilet.

[٣٤٩] وروينا عن بعض من أدرك النبي صلى الله عليه وسلم: إن أفضل الناس بعد رسول الله صلى الله عليه وسلم عمر بن الخطاب وأنه أفضل من أبي بكر رضي الله عنهما وبلغني عن محمد بن عبد الله الحاكم النيسابوري أنه كان يذهب إلى هذا القول. قال داود بن علي الفقيه رضي الله عنه أفضل الناس بعد الأنبياء أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم وأفضل الصحابة الأولون من المهاجرين، ثم الأولون من الأنصار ثم من بعدهم منهم ولا نقطع على إنسان منهم بعينه أنه أفضل من آخر من طبقته، ولقد رأينا من متقدمي أهل العلم ممن يذهب إلى هذا القول. وقال لي يوسف بن عبد الله بن عبد البر النميري غير ما مرة أن هذا هو قوله ومعتقده.

[٣٥٠] **قال الفقيه أبو محمد** رحمه الله: والذي نقول به وندين الله تعالى عليه، ونقطع على أنه الحق عند الله عز وجل أن أفضل الناس بعد الأنبياء عليهم السلام نساء رسول الله صلى الله عليه وسلم ثم أبو بكر رضي الله عنه، ولا خلاف بين أحد من المسلمين في أن أمة محمد صلى الله عليه وسلم أفضل الأمم، لقول الله عز وجل: ﴿كُنتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ﴾ وأن هذه قاضية على قوله تعالى لبني إسرائيل: ﴿فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ﴾ وأنها مبينة لأن مراد الله تعالى من ذلك عالم الأمم حاشا هذه الأمة.

[٣٥١] **قال أبو محمد**: ثم نقول وبالله تعالى التوفيق: إن الكلام المهمل دون تحقيق المعنى المارد بذلك الكلام فإنه طمس للمعاني، وصد عن إدراك الصواب، وتعريج عن الحق، وإبعاد عن الفهم وتخليط عمي فلنبدأ بعون الله تعالى وتأييد بتقسيم وجوه الفضل التي بها يستحق التفاضل وتفسيرها فإذا استبان معنى الفضل وعلى ماذا تقع هذه اللفظة، فبالضرورة نعلم حينئذ أن من وجدت فيه هذه الصفات أكثر فهو أفضل بلا شك، فنقول ولا حول ولا قوة إلا بالله العلي العظيم. إن الفضل ينقسم إلى قسمين لا ثالث لهما: فضل اختصاص من الله عز وجل بلا عمل، وفضل مجازاة من الله تعالى بعمل.

[352] [I] Amelden kaynaklanmayan özel ve ayrıcalıklı fazilete gelince, bu fazilette konuşan canlılar, hayvanlar, cansız varlıklar ve arazların tamamı müşterektir. Nitekim meleklerin yaradılışlarının başlangıcında diğer varlıklara üstün olmaları böyledir. Yine peygamberlerin yaradılışlarının başlangıcında cinlere ve insanlara üstün olmaları; Allah Elçisinin (s.a.) oğlu İbrahim'in diğer erkek çocuklarına üstün olması; Salih'in (s.a.) devesinin diğer develere üstünlüğü; İbrahim'in (s.a.) kurbanının diğer kurbanlara üstünlüğü; Mekke'nin diğer beldelere üstünlüğü; Medine şehrinin Mekke'den sonra diğer beldelere üstün olması; mescitlerin diğer mekânlara üstün olması; Haceru'l-esved'in diğer taşlara üstünlüğü; Ramazan ayının diğer aylara üstün olması gibi; Cuma, Arafe, Aşure ve (Zilhicce'nin) On Gecesi'nin diğer günlere üstünlüğü; Kadir gecesinin diğer gecelere üstün olması; farz namazların nafile namazlara üstünlüğü; ikindi ve sabah namazlarının diğer namazlara üstün olması; secdenin kaadeye (oturmaya) üstün olması ve bazı zikirlerin diğerlerine üstün olması da böyledir. İşte bu amelden kaynaklanmayan mücerret anlamda özel ve ayrıcalıklı fazilettir.

[353] [II]Amel sebebiyle mükâfat olarak verilen fazilete gelince, elbette faziletin bu çeşidi sadece melek, insan ve cinlerden oluşan konuşan varlıklar için geçerlidir. İşte insanların tartıştığı kısım budur, biz de kimin buna daha layık olduğunu şimdi burada konuşacağız. Böylece kendisi vesilesi ile faziletin ve önceliğin hak edildiği bu kısmın alt başlıklarına dikkat etmemiz gerekli oldu. Böylece biz, -yüce Allah'ın güç ve kuvvetiyle- bunları özetleyip açıklayacağız. Sonra kimin buna daha layık olduğunu, kimin bu konuda daha üstün olduğunu ve böylece bu konularda daha az payı olan kimselere göre şüphesiz kimin daha faziletli olacağını göreceğiz. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır.

[Faziletin Dereceleri]

[354] Biz, -yüce Allah'tan yardım dileyerek- şöyle deriz: Amel eden bir kimse, -sekizinci ihtimal olmaksızın- şu yedi vecih sebebiyle amel eden başka bir kimseye amelinde üstün olur. [I] Amelin bizatihi kendisi olan Mâhiyet; [II] Ameldeki maksadı ifade eden Kemiyet; [III] Nitelik (Keyf); [IV] Nicelik (Kem); [V] Zaman; [VI] Mekân; [VII] İzafet.

[٣٥٢] فأما فضل الاختصاص دون عمل فإنه يشترك فيه جميع المخلوقين من الحيوان الناطق والحيوان غير الناطق والجمادات والأعراض كفضل الملائكة في ابتداء خلقهم على سائر الخلق وكفضل الأنبياء في ابتداء خلقهم على سائر الجن والأنس، وكفضل إبراهيم ابن النبي صلى الله عليه وسلم على سائر الأطفال، وكفضل ناقة صالح عليه السلام على سائر النوق. وكفضل ذبيحة إبراهيم عليه السلام على سائر الذبائح. وكفضل مكة على سائر البلاد، وكفضل المدينة بعد مكة على غيرها من البلاد وكفضل المساجد على سائر البقاع، وكفضل الحجر الأسود على سائر الحجارة، وكفضل شهر رمضان على سائر الشهور، وكفضل يوم الجمعة عرفة وعاشوراء والعشر على سائر الأيام وكفضل ليلة القدر على سائر الليالي، وكفضل صلاة الفرض على النافلة، وكفضل صلاة العصر وصلاة الصبح على سائر الصلوات، وكفضل السجود على القعود، وكفضل بعض الذكر على بعض فهذا فضل الاختصاص المجرد بلا عمل.

[٣٥٣] فأما فضل المجازاة بالعمل فلا يكون البتة إلا للحي الناطق من الملائكة، والأنس، والجن فقط، وهذا هو القسم الذي تنازع فيه في هذا الباب الذي نتكلم فيه الآن من أحق به فوجب أن ننظر أيضًا في أقسام هذا القسم التي بها يستحق الفضل فيه والتقدم فنحصرها ونذكرها بحول الله وقوته، ثم ننظر حينئذ من هو أحق به وأسعد بالنسوق فيه، فيكون بلا شك أفضل ممن هو أقل حظًا فيها بلا شك، وبالله تعالى التوفيق.

[٣٥٤] فنقول وبالله تعالى نستعين: إن العامل يفضل العامل في عملها بسبعة أوجه لا ثامن لها: وهي المائية: وهي عين العمل وذاته، والكمية: وهي العرض في العمل والكيفية، والكم، والزمان، والمكان، والإضافة.

[355] [I] Mâhiyete gelince; iki kişi düşünelim; bunlardan biri farz olan amelleri tam olarak yerine getirir, diğeri ise farzların bir kısmını kaçırmıştır, bununla birlikte bu ikinci şahsın nafile ibadetleri de vardır. Ya da her ikisi farz ibadetlerin tamamını yerine getirmiş ve fazladan olarak nafileleri de yapıyor olsun. Ancak bunlardan birinin nafile ibadetleri diğerininkilerden daha faziletlidir. Onlardan biri, namazda bolca zikir yapıyor olsun, diğeri ise otururken ya da buna benzer bir durumda iken bolca zikir yapıyor olsun. Yine iki insan düşünelim, bunlardan biri savaş meydanında ve korku zamanında savaşmış; diğeri ise ridde zamanında (dinden dönenlerle savaşmak) savaşmıştır. Ya da bunlardan biri cihat etmiş, diğeri ise oruç tutmak ve nafile namaz kılmakla meşgul olmuştur. Ya da her ikisi içtihat ediyor, ancak onlardan biri hakka isabet ediyor, diğeri ise bundan mahrum kalıyor. Böylece bunlardan biri diğerine, bizzat ameli sebebiyle üstün geliyor. Böylece bizzat onun amelinin diğerinin amelinden daha üstün olduğu ortaya çıkmış oluyor. İşte bu, amelin mâhiyeti noktasındaki üstünlük ve fazilet mücadelesidir.

[356] [II] Kemiyet'e gelince, bu özellik (araz)dır. Söz konusu şahıslardan biri ameline sadece yüce Allah'ın rızasını gözeterek yönelir ve başka hiçbir şeyi buna karıştırmaz. Diğeri ise, bütün amellerinde eşit davranır. Ancak o ameline dünyadaki iyilik muhabbetinden bir şey karıştırır ve bu şekilde kendisinden bir eziyeti uzaklaştırmak ister. Bazen ameline riya bulaştırır. Böylece ilk kişi, amelindeki özellik/araz sebebiyle ona üstün gelir ve daha faziletli olur.

[357] [III] Keyfiyet'e gelince, söz konusu kişilerden biri, amelini, ne bir fazla ne de bir eksik olmaksızın bütün hukukuna ve mertebesine dikkat ederek tam olarak yerine getirir. Diğeri ise, -her ne kadar farzını iptal etmese de- amelinin bazı derece, makam ve sünnetlerini noksan bırakabilir. Ya da bu şahıslardan biri amelini büyük günahlardan temizler; diğeri ise bazı büyük günahları işlemiş olabilir. Böylece amelinin kemiyeti itibarıyla diğerine üstün olur.

[٣٥٥] فأما المائية فهي أن تكون الفروض من أعمال أحدهما موفاة كلها ويكون الآخر يضيع بعض فروضه وله نوافل، أو يكون كلاهما وفي جميع فرضه، ويعملان نوافل زائدة إلا أن نوافل أحدهما أفضل من نوافل الآخر، كأن يكون أحدهما يكثر الذكر في الصلاة، والآخر يكثر الذكر في حال ٥ جلوسه، وما أشبه هذا، وكإنسانين قاتل أحدهما في المعركة، والموضع المخوف، وقاتل الآخر في الرد. أو جاهد أحدهما واشتغل الآخر بصيام، وصلاة تطوع. أو يجتهدان فيصادف أحدهما الحق ويحرمه الآخر فيفضل أحدهما الآخر في هذه الوجوه بنفس عمله، أو بأن ذات عمله أفضل من ذات عمل الآخر، فهذا هو التفاضل في المائية من العمل.

١٠ [٣٥٦] وأما الكمية: وهي العرض فأن يكون أحدهما يقصد بعمله وجه الله تعالى لا يمزج به شيئًا البتة، ويكون الآخر يساويه في جميع عمله، إلا أنه ربما مزج بعمله شيئًا من حب البر في الدنيا، وأن يستدفع بذلك الأذى عن نفسه، وربما مزجه بشيء من الرياء ففضله الأول بعرضه في عمله.

[٣٥٧] وأما الكيفية فإن يكون أحدهما يوفي عمله جميع حقوقه. ورتبه ١٥ لا منتقصًا ولا متزيدًا ويكون الآخر ربما انتقص بعض رتب ذلك العمل وسننه، وإن لم يعطل منه فرضًا أو يكون أحدهما يصفى يصفى عمله من الكبائر، وربما أتى الآخر ببعض الكبائر ففضله الآخر بكيفية عمله.

[358] [ıv] Niceliğe gelince, söz konusu iki kişi farz ibadetlerin edasında eşit olurlar, fakat bunlardan birinin nafile ibadetleri daha fazla olursa, bu durumda onun diğerine üstünlüğü nafile ibadetlerinin sayısının çokluğu sebebiyledir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.) döneminde İslâm'a girmiş ve hicret etmiş iki adam hakkında şöyle bir hadise rivayet edilmiştir: Bu iki kişiden biri şehit olmuş, diğeri ise arkadaşından sonra bir yıl daha yaşamış ve akabinde yattığı yerde vefat etmişti. Sahabeden birisi bu iki kişiyi rüyasında görmüş ve daha sonra ölen kişinin şehit olarak ölenden daha faziletli olduğuna şahit olmuştu. Bunun üzerine o sahabi, bu durumu Hz. Peygamber'e (s.a.) sormuş, o da (s.a.) "Arkadaşının şehit olmasından sonra onun kıldığı namazlar ve tuttuğu oruçlar nerede?" manasında bir söz söylemişti. Böylece söz konusu iki kişiden biri, amellerinin sayısındaki artıştan dolayı diğerine göre daha faziletli olmuştur.

[359] [v] Zamana gelince, İslâm'ın başlangıç yıllarında ya da açlık ve yokluk yılında ya da müslümanların bela ve musibetle imtihan edildiği vakitte yapılan nice ameller vardır. Yine İslâm'ın güç-kuvvet bulmasından sonra, bolluk ve güven zamanında yapılan ameller vardır. İslâm'ın başlangıcında dile getirilen bir söz, infak edilen bir hurma, zorluklara sabır ve o vakitte kılınan bir rekat namaz, daha sonraki dönemde bütün ömür boyunca ortaya konulan gayret ve cihada ve büyük miktarda mal infak etmeye denktir. Bundan dolayı Allah Elçisi (s.a.) şöyle buyurmuştur: *"Ashabıma dua ediniz, şayet sizden birisinin Uhud dağı kadar altını olsa ve onu infak etse, onlardan birinin ne bir ölçek buğdayına ne de onun yarısına ulaşabilir."* Böylece o vakitte infak edilen yarım ölçek buğday ya da hurma, daha sonraki bir zamanda Allah yolunda bizim infak edeceğimiz Uhud dağı kadar altından daha faziletlidir. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"İçinizden, fetihten (Mekke fethinden) önce harcayanlar ve savaşanlar, (diğerleri ile) bir değildir. Onların derecesi, sonradan harcayan ve savaşanlardan daha yüksektir. Bununla beraber Allah, hepsine de en güzel olanı (cenneti) vaad etmiştir."*[316]

[٣٥٨] وأما الكم: فأن يستويا في أداء الفرض، ويكون أحدهما أكثر نوافل ففضله هذا بكثرة عدد نوافله، كما روي في رجلين أسلما وهاجرا أيام رسول الله صلى الله عليه وسلم ثم استشهد أحدهما وعاش الآخر بعده سنة ثم مات على فراشه فرأى بعض أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم أحدهما في النوم وهو آخرهما موتًا في أفضل من حال الشهيد فسأل عن ذلك رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال عليه السلام كلاما معناه فأين صلاته وصيامه بعده. ففضل أحدهما الآخر بالزيادة التي زادها عليه في عدد أعماله.

[٣٥٩] وأما الزمان فكمن عمل في صدر الإسلام أو في عام المجاعة، أو في وقت نازلة بالمسلمين وعمل غيره بعد قوة الإسلام، وفي زمن رخاء وأمن، فإن الكلمة في أول الإسلام والتمرة والصبر حينئذ وركعة في لك الوقت تعدل اجتهاد الأزمان الطوال، وجهادها، وبذل الأموال الجسام بعد ذلك، ولذلك قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: دعوا إلي أصحابي فلو كان لأحدكم مثل أحد ذهبًا فأنفقه ما بلغ مد أحدهم ولا نصيفه. فكان نصف مد شعير وتمر في ذلك الوقت أفضل من جبل أحد ذهبًا ننفقه نحن في سبيل الله عز وجل بعد ذلك، قال الله تعالى: ﴿لَا يَسْتَوِي مِنكُم مَّنْ أَنفَقَ مِن قَبْلِ الْفَتْحِ وَقَاتَلَ أُولَٰئِكَ أَعْظَمُ دَرَجَةً مِّنَ الَّذِينَ أَنفَقُوا مِن بَعْدُ وَقَاتَلُوا وَكُلًّا وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنَىٰ﴾.

[360] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu âyet, sahabenin kendi arasındaki fazilet farkını göstermektedir. Şu halde sahabeden (Allah onların cümlesinden razı olsun) sonra gelenler ile sahabe arasındaki fazilet farkının nasıl olduğunu siz düşünün!

[361] Ebû Muhammed şöyle dedi: İşte bu âyet, Ebû Hâşim Muhammed b. Ali el-Cübbâî'nin ve Muhammed b. et-Tayyîb el-Bakıllânî'nin görüşünü tekzip eder. Nitekim Cübbâî: "Eğer bir kimsenin ömrü uzun olursa, herhangi bir peygamberin ameline denk gelecek kadar amel işlemesi mümkündür." demiştir. Bakıllânî de; "İnsanların içinde, Hz. Peygamber'den (s.a.) -nübüvvet ile görevlendirildiği andan ölünceye kadar geçen zaman zarfında- daha faziletli birisinin olması mümkündür." demiştir.

[362] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu, hiçbir tartışma olmaksızın açıkça küfürdür, geri dönmek ve İslâm dininden çıkmaktır ve Allah Resulünün (s.a.) "Hiç kimse sahabenin derecesine ulaşamaz" ve "onların dengi olamaz" anlamındaki haberlerini yalanlamaktır. Öyle ki Hz. Peygamber, Allah için onları uyarmış, getirdiği ve ortaya koyduğu şeyleri onlara bildirmiştir. Hâricîler ve Şîa da aynı şekilde söylemiştir. Nitekim Şîa, -aziz ve ulu Allah'ın yarattıklarının en şerlileri oldukları halde- kendilerini Ebû Bekir, Ömer, Osman, Talha, Zübeyr, Aişe ve sahabenin (r.a.) tamamından -Ali, Hasan, Hüseyin ve Ammâr b. Yasir hariç- üstün görürler. Hâricîler de, -aziz ve ulu Allah'ın yarattıklarının en şerlileri ve cehennemin köpekleri oldukları halde- kendilerini Osman, Ali, Talha ve Zübeyr'den daha üstün görürler. Yüce Allah'ın kelâmına ve Hz. Peygamber'in (s.a.) hükmüne muhalefet eden kimse kaybetmiştir.

[363] Ebû Muhammed şöyle dedi: Aynı şekilde, sıkıntı ve zorluk zamanında az miktardaki gayret (cihat) ve sadaka, kuvvet ve bolluk zamanında çokça yapılan cihat ve sadakadan daha faziletlidir. Aynı şekilde kişinin fakir ve sağlıklı iken hayatı arzulayan ve fakirlikten korkuyor olduğu halde bir dirhem sadaka vermesi, zenginliği döneminde ve öldükten sonraki vasiyetinde çokça tasadduk yapmasından daha faziletlidir. Nitekim Hz. Peygamber'in (s.a.) "Bir dirhem, yüz bin dirhemin önüne geçmiştir..." şeklinde buyurduğu sahîh olarak gelmiştir.

[٣٦٠] **قال أبو محمد**: هذا في الصحابة فيما بينهم فكيف بمن بعدهم معهم رضي الله عنهم أجمعين.

[٣٦١] **قال أبو محمد**: وهذا يكذب قول أبي هاشم محمد بن علي الجبائي، وقول محمد بن الطيب الباقلاني، فإن الجبائي قال: جائز أن طال ٥ عمر امرئ أن يعمل ما يوازي عمل نبي من الأنبياء. وقال الباقلاني: جائز أن يكون في الناس من هو أفضل من رسول الله صلى الله عليه وسلم من حين بعث بالنبوة إلى أن مات.

[٣٦٢] **قال أبو محمد**: وهذا كفر مجرد وردة، وخروج عن دين الإسلام بلا مرية وتكذيب لرسول الله صلى الله عليه وسلم في إخباره، إنا لا ندرك أحد من ١٠ أصحابه وفي إخباره عليه السلام عن أصحابه رضي الله عنهم بأنه ليس مثلهم، وأنه اتقاهم لله وأعلمهم بما يأتي وما يذر، وكذلك أيضًا قالت الخوارج والشيعة فإن الشيعة يفضلون أنفسهم وهم شر خلق الله عز وجل علي أبي بكر، وعمر، وعثمان، وطلحة، والزبير، وعائشة وجميع الصحابة رضي الله عنهم حاشا عليًا، والحسن، والحسين، وعمار بن ياسر، والخوارج يفضلون أنفسهم وهم شر خلق ١٥ الله تعالى وكلاب النار على عثمان، وعلي، طلحة، والزبير، ولقد خاب من خالف كلام الله تعالى وقضاء رسول الله صلى الله عليه وسلم.

[٣٦٣] **قال أبو محمد**: وكذلك القليل من الجهاد والصدقة في زمان الشدائد أفضل من كثيرهما في وقت القوة والسعة، وكذلك صدقة المرء بدرهم في زمان فقر وصحته يرجو الحياة ويخاف الفقر أفضل من الكبير يتصدق به في عرض غناه، وفي ٢٠ وصيته بعد موته، وقد صح عن رسول الله صلى الله عليه وسلم سبق درهم مائة ألف،

Buna göre iki dirhemi olan bir insan bunlardan birini tasadduk etmiştir. Diğeri ise, çokça mala sahiptir ve bu malından yüz bin dirhemi tasadduk etmiştir. Aynı şekilde kişinin korku ve hastalık durumunda farzları eda etmede sabırlı olması ve az da olsa nafileleri yerine getirmesi, sağlıklı ve emniyette iken işlediği amelinden ve çokça nafile ibadet etmesinden daha faziletlidir. Dolayısıyla zikrettiğimiz kimseler, amellerinin zamanı itibarıyla diğerlerinden daha faziletli olmuşlardır. Aynı şekilde ömrünün son anlarında hayırlı bir işe vesile olan bir kimse, ömrünün son demlerinde yanlış yapan kimseden daha faziletlidir.

[364] [vı] Mekâna gelince, Mescid-i Haram'da ya da Hz. Peygamber'in mescidinde namaz kılmak gibi. Bu iki mescitte kılınan namaz, bu ikisinin dışında kılınan namazdan yüz bin derece daha faziletlidir. Mescid-i Haram'da kılınan namaz, Resulüllah'ın (s.a.) mescidinde kılınan namazdan yüz derece daha faziletlidir. Düşman yurdunda ve cihat sırasında tutulan oruç, cihat dışında tutulan oruca göre böyledir. Faziletli bir mekânda amel eden bir kimse, bu mekânın dışında amel eden bir kimseden -her ne kadar ameller eşit olsa da- amelinin mekânı itibarıyla daha faziletlidir.

[365] [vıı] İzafete gelince, nebînin bir rekatı ya da nebî ile birlikte bir rekat namaz, ya da nebînin sadakası veya nebîyle birlikte bir sadaka ya da nebînin zikri veya onunla birlikte zikir ve nebîden gelen veya onunla birlikte yapılan diğer iyi ve güzel ameller böyledir. Nebîyle birlikte yapılan az bir amel, ondan sonraki bir zamanda yapılan çokça amelden daha faziletlidir. Bu durumu, az önce zikrettiğimiz yüce Allah'ın "*İçinizden, fetihten (Mekke fethinden) önce harcayanlar ve savaşanlar, (diğerleri ile) bir değildir...*"[317] meâlindeki sözü açıklamaktadır. Hz. Peygamber'in (s.a.) *"Şayet bizden birisi, Uhut dağı kadar altın infak etse, yine de sahabeden (r.a.) herhangi birisinin derecesinin yarısına ulaşamaz."* şeklindeki haberi de böyledir. İşte bu, sahabenin (r.a.) kendilerinden sonra gelen müslümanlara olan üstünlüğüdür.

وهو إنسان كان له درهمان تصدق بأحدهما، والآخر عمد إلى عرض ماله تصدق منه بمائة ألف، وكذلك صبر المرء على أداء الفرائض في حال خوفه، ومرضه، وقليل تنفله في زمان مرضه وخوفه أفضل من عمله وكثير تنفله في زمان صحته وأمنه، ففضل من ذكرنا غيرهم بزمان عملهم وكذلك من وفق لعمل الخير في زمان آخر أجله هو أفضل ممن خلط في زمان آخر أجله.

[٣٦٤] وأما المكان فكصلاة في المسجد الحرام، و مسجد المدينة فهما أفضل من ألف صلاة فيما عداهما، وتفضل الصلاة في المسجد الحرام على الصلاة في مسجد رسول الله صلى الله عليه وسلم بمائة درجة، وكصيام في بلد العدو، أو في الجهاد على صيام في غير الجهاد ففضل من عمل في المكان الفاضل غيره ممن عمل في غير ذلك المكان بمكان عمله، وإن تساوى العملان.

[٣٦٥] وأما الإضافة فركعة من نبي أو ركعة مع نبي أو صدقة من نبي أو صدقة معه أو ذكر منه أو ذكر معه وسائر أعمال البر منه أو معه فقليل ذلك . أفضل من كثير الأعمال بعده، ويبين ذلك ما قد ذكرنا آنفًا من قول الله عز وجل: ﴿لَا يَسْتَوِي مِنكُم مَّنْ أَنفَقَ مِن قَبْلِ الْفَتْحِ وَقَاتَلَ﴾ وأخباره عليه السلام أن أحدنا لو أنفق مثل أحد ذهبًا ما بلغ نصف مد من أحد من الصحابة رضي الله عنهم بهذا فضل الصحابة رضى الله عنهم من جاء بعدهم.

[366] Ebû Muhammed şöyle dedi: Hz. Peygamber'in (s.a.) vefatından sonra sahabenin bizzat kendilerinin işledikleri amellerin tamamı ve de bu sahabinin Hz. Peygamber'den sonra işlediği ameller, bizzat bu sahabinin Hz. Peygamber'le birlikte yaptığı hayır amellerinden herhangi birine denk gelmediğini kesin olarak kabul ederiz. Şayet dediğimizin dışındaki olsa idi, bu durumda Enes, Ebû Ümâme el-Bâhilî, Abdullah b. Ebû Evfâ, Abdullah b. Büsr, Abdullah b. el-Haris b. Cüz', Sehl b. Sa'd es-Sâidî'nin (r.a.) Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali, Ebû Ubeyde, Zeyd b. Harise, Ca'fer b. Ebû Tâlib, Mus'ab b. Umeyr, Abdullah b. Cahş, Sa'd b. Muaz, Osman b. Maz'un, ve Muhaciler ve Ensar'ın (r.a.) önde gelenlerinden daha faziletli olmaları câiz olurdu. Çünkü bunların bazıları, söz konusu kimselerin ölümünden sonra yüce Allah'a ibadet etmişlerdir. Bu sahabilerin bir kısmı diğerlerinin ölümünden sonra doksan yıl kadar yaşamıştır. Dolayısıyla onların arasında elli yıl kadar bir zaman vardır. Bu, aklı başında kimsenin söylemediği bir şeydir.

[367] Ebû Muhammed şöyle dedi: Hz. Peygamber'in (s.a.) vefatı zamanında Sahabe arasında olan bir kimsenin, daha sonra onlara katılan bir kimseden daha faziletli olduğunu kesin olarak kabul ederiz. Mefdulün ömrü uzun olsa ve efdal olanın ölümü de erkenden vuku bulsa, mefdul efdalin derecesine ebedîyen ulaşamaz. Buna ilaveten, Hz. Peygamber'den (s.a.) hakkında bir nas/açıklama gelen kimse hariç, Allah Resulü hayatta iken sahabeden (r.a.) vefat eden herhangi bir kimsenin faziletini kesin olarak iddia etmeyiz. Bilakis bundan sonraki bölümde -inşallah- açıklayacağımız üzere, bunların hakkında sükut ederiz.

[368] Ebû Muhammed şöyle dedi: İşte bunlar, ameller sebebiyle faziletlerin çeşitleridir. Öyle ki bunların dışındaki hususlarda bir amel sahibi başka bir amel sahibine elbette üstün olamaz. Sonra bu vecihlerin tamamının neticesi ve semeresi; yine amel olmaksızın soyut ihtisas faziletinin neticesi iki şekildedir, bunun bir üçüncüsü yoktur.

[٣٦٦] **قال أبو محمد**: وبهذا قطعنا على أن كل عمل عمله الصحابة بأنفسهم بعد موت النبي صلى الله عليه وسلم لا يوازي شيئًا من البر عمله ذلك الصاحب بنفسه مع النبي صلى الله عليه وسلم، ولا ما عمله غير ذلك الصاحب بعد النبي صلى الله عليه وسلم، ولو كان غير ما نقول لجاز أن يكون أنس، وأبو أمامة الباهلي، وعبد الله بن أبي أوفى، وعبد الله بن بسر، وعبد الله بن الحارث بن جزء، وسهل بن سعد الساعدي، رضي الله عنهم أفضل من أبي بكر وعمر وعثمان وعلى وأبي عبيدة وزيد ابن حارثة، وجعفر بن أبي طالب، ومصعب بن عمير، وعبد الله بن جحش، وسعد بن معاذ وعثمان بن مظعون، وسائر السابقين، من المهاجرين، والأنصار المتقدمين، رضي الله عنهم أجمعين، لأن بعض أولئك عبدوا الله عز وجل بعد موت أولئك، بعضهم بعد موت بعض بتسعين عامًا فما بين ذلك إلى خمسين عامًا وهذا ما لا يقوله أحد يعتد به.

[٣٦٧] **قال أبو محمد**: وبهذا قطعنا على أن من كان من الصحابة حين موت رسول الله صلى الله عليه وسلم أفضل من آخر منهم فإن ذلك المفضول لا يلحق درجة الفاضل له حينئذ أبدًا. وإن طال عمر المفضول وتعجل موت الفاضل. وبهذا أيضًا لم نقطع على فضل أحد منهم رضي الله عنهم حاشا من ورد فيه النص من النبي صلى الله عليه وسلم على من مات منهم في حياة النبي صلى الله عليه وسلم بل نقف في هؤلاء على ما نبينه بعد هذا إن شاء الله تعالى.

[٣٦٨] **قال أبو محمد**: فهذه وجوه الفضائل بالأعمال التي لا يفضل ذو عمل ذا عمل فيما سواها البتة، ثم نتيجة هذه الوجوه كلها وثمرتها ونتيجة فضل الاختصاص المجرد دون عمل أيضًا لا ثالث لهما البتة.

[369] Bunlardan biri; yüce Allah'ın dünyada iken mefdule (faziletli kılınan varlığa) nispetle faziletli olana saygı göstermeyi gerekli kılmasıdır. Faziletin bu çeşidinde, araz, cansız varlıklar, konuşan ve konuşamayan canlı varlıklardan olup, ameli sebebiyle ya da ameli olmaksızın salt tahsis sebebiyle faziletli olanların tamamı müşterektir. Nitekim yüce Allah Kabe'ye, mescitlere, Cuma gününe, haram aylara, Ramazan ayına, Salih'in devesine, Hz. Peygamber'in (s.a.) oğlu İbrahim'e, Allah'ı zikretmeye, meleklere, nebîlere (Allah'ın selamı onların hepsinin üzerine olsun) ve sahabeye, -zikrettiğimiz kimselerin ve mekânlar, günler, develer, çocuklar, söz ve insanlardan zikrettiklerimizin dışındakilere- gösterdiğimiz saygı, hürmet ve tazimden daha fazlasını göstermemizi emretmiştir. Bu konuda hiçbir şüphe yoktur. Bu, fazilet sahibinin bunlardan asla uzak olamayacağı her faziletlinin özelliğidir ve ancak bunlar, faziletlide olurlar.

[370] İkinci vecih ise; yüce Allah'ın cennette faziletliye mefdulün derecesinden daha üstün bir derece vermeyi gerekli kılmasıdır. Zira yüce Allah'ın mahlûkatından hiçbirine göre, mefdulün faziletlinin yüceltilmesinden daha fazla yüceltilmesini emretmesi ve mefdulün faziletliye göre cennette daha üst derecede olması câiz değildir. Şayet bu câiz olsa idi, genel olarak faziletin manası bâtıl olur; bir gerçekliği ve manası olmayan bir lafız olurdu. Cennetteki derecenin üstünlüğü olan bu ikinci vecih, melekler, insanlar ve cinlerden olup amel işleyen her faziletliye özgüdür. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır.

[371] Ebû Muhammed şöyle dedi: Yüceltilmesi ve tazim edilmesi emredilen her şey faziletlidir. Faziletli olan her şeyin de yüceltilmesi emredilmiştir. Kâfir olan anne-babaya ihsan, iyilik, saygı ve ilgi ve alaka söz konusu tazimden bir parça değildir. Nitekim kişi komşusuna, çocuğuna ve işçisine iyilik yapması gibi, ne yücelttiği ne de küçümsediği bir kimseye iyilik yapabilir. Bu yüceltme/tazim olmaz. Bazen insan komşusuna ve ailesinden yaşlı birine iyilik yapar, bu durum tazim/yüceltme diye isimlendirilemez. Bazen de zarar vermesinden korktuğu bir kimseye saygılı davranabilir; bu da tazim/yüceltme diye isimlendirilemez. Bazen insan zâlim bir yöneticiye mutîʿ olabilir, bu da tazim diye isimlendirilemez. Her müslümana, kâfir olan anne babasından ve onların yüce Allah'a karşı düşmanlıklarından beri olması farzdır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur:

[٣٦٩] أحدهما: إيجاب الله تعالى تعظيم الفاضل في الدنيا على المفضول، فهذا الوجه يشترك فيه كل فاضل بعمل أو اختصاص مجرد بلا عمل من عرض أو جماد، أو حي ناطق أو غير ناطق، قد أمرنا الله تعالى بتعظيم الكعبة والمساجد، ويوم الجمعة والأشهر الحرم ، وشهر رمضان، وناقة صالح، وإبراهيم ابن رسول الله صلى الله عليه وسلم وذكر الله والملائكة والنبيين على جميعهم صلوات الله وسلامه، والصحابة أكثر من تعظيمنا وتوقيرنا غير ما ذكرنا، ومن ذكرنا من المواضع والأيام والنوق والأطفال والكلام والناس، هذا ما لا شك فيه وهذا خاصة كل فاضل لا يخلو منها فاضل أصلًا ولا يكون البتة إلا الفاضل.

[٣٧٠] والوجه الثاني هو إيجاب الله تعالى للفاضل درجة في الجنة أعلى من درجة المفضول، إذ لا يجوز عند أحد من خلق الله تعالى أن يأمر بإجلال المفضول أكثر من إجلال الفاضل، ولا أن يكون المفضول أعلى درجة في الجنة من الفاضل، ولو جاز ذلك لبطل معنى الفضل جملة، ولكان لفظًا لا حقيقة له ولا معنى تحته، وهذا الوجه الثاني الذي هو علو الدرجة في الجنة هو خاصة لكل فاضل بعمل فقط من الملائكة، والأنس، والجن. وبالله تعالى التوفيق.

[٣٧١] **قال أبو محمد**: فكل مأمور بتعظيمه فاضل، وكل فاضل فمأمور بتعظيمه وليس الإحسان والبر والتوقير والتذلل المفترض في الأبوين الكافرين من التعظيم في شيء، فقد يحسن المرء إلى من لا يعظم ولا يهبن كإحسان المرء إلى جاره، وغلامه، وأجيره، ولا يكون ذلك تعظيمًا، وقد يبر الإنسان جاره والشيخ من أكرته ولا يسمى ذلك تعظيمًا، وقد يوفر الإنسان من يخاف ضره، ولا يسمى ذلك تعظيمًا، وقد يتذلل الإنسان للمتسلط الظالم ولا يسمى ذلك تعظيمًا، وفرض على كل مسلم البراءة من أبويه الكافرين، وعداوتهما في الله عز وجل.

[372] *"Allah'a ve âhiret gününe iman eden hiçbir topluluğun, babaları, oğulları, kardeşleri yahut kendi soy sopları olsalar bile, Allah'a ve peygamberine düşman olan kimselere sevgi beslediğini göremezsin. İşte Allah onların kalplerine imanı yazmış ve onları kendi katından bir ruh ile desteklemiştir..."*[318] *"İbrahim'de ve onunla birlikte bulunanlarda sizin için güzel bir örnek vardır. Hani onlar kavimlerine, 'Biz sizden ve Allah'ı bırakıp taptıklarınızdan uzağız. Sizi tanımıyoruz. Siz bir tek Allah'a inanıncaya kadar, sizinle bizim aramızda sürekli bir düşmanlık ve nefret belirmiştir' demişlerdi."*[319] *"İbrahim'in, babası için af dilemesi, sadece ona verdiği bir söz yüzündendi. Onun bir Allah düşmanı olduğu kendisine açıkça belli olunca, ondan uzaklaştı. Şüphesiz İbrahim, çok içli, yumuşak huylu bir kişiydi."*[320]

[373] Böylece kâfir olan anne babaya kaşı iyilik yapmanın, ihsanda bulunmanın ve itaatkar olmanın gerekliliği, yüce Allah'ın faziletli kıldığı bir kimseye karşı yapılması gereken tazim ve hürmet cinsinden olmadığı kesin olarak anlaşılmıştır. Çünkü yüce Allah'ın faziletli kıldığı bir kimseye karşı yapılması gereken tazim ve hürmet, Allah için sevmek, O'ndan dolayı muhabbet beslemek ve O'nun için dost edinmektir. Kâfir olan anne babaya iyilik yapmak, onlara güzel davranmak ve itaatkar olmaya gelince; bunların tamamı, onların yüce Allah'a düşman olmaları, ondan uzak durmaları ve onu sevmemeleriyle bağlantılıdır. Nitekim yüce Allah Kur'ân'ın ilgili âyetinde bunu ifade etmiştir. Başarı Allah'ın yardımıyladır.

[374] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bazen cennete girmek, amel olmaksızın, mutlak ve salt bir lütuf ile olabilir. Daha önce açıkladığımız üzere bu durum çocuklar içindir. Daha önce açıkladığımız hususun doğruluğu kesin olarak ortaya çıktığına ve hiç kimsenin de bu konuda bir itirazı olmadığına göre, bu durumda biz, yüce Allah'ın peygamberlere (s.a.) saygı göstermemizi emretmesinden sonra, yüce Allah'ın saygı göstermemizi zorunlu kılması sebebiyle dünyadaki insanlardan herhangi birisinin hak ettiği saygı (tazim), -aşağıdaki buyruğu sebebiyle- Hz. Peygamber'in (s.a.) hanımlarına saygı ve hürmet göstermemizi (tazim) zorunlu kılmasından daha gerekli ve daha güçlü bir tazim olmadığını kesin olarak biliriz. *"Peygamber, müminlere kendi canlarından daha önce gelir. Onun eşleri de müminlerin analarıdır..."*[321]

[٣٧٢] قال الله عز وجل: ﴿لَّا تَجِدُ قَوْمًا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ يُوَادُّونَ مَنْ حَادَّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَوْ كَانُوا آبَاءَهُمْ أَوْ أَبْنَاءَهُمْ أَوْ إِخْوَانَهُمْ أَوْ عَشِيرَتَهُمْ أُولَٰئِكَ كَتَبَ فِي قُلُوبِهِمُ الْإِيمَانَ وَأَيَّدَهُم بِرُوحٍ مِّنْهُ﴾ وقال عز وجل: ﴿قَدْ كَانَتْ لَكُمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ فِي إِبْرَاهِيمَ وَالَّذِينَ مَعَهُ إِذْ قَالُوا لِقَوْمِهِمْ إِنَّا بُرَآءُ مِنكُمْ وَمِمَّا تَعْبُدُونَ مِن دُونِ اللَّهِ كَفَرْنَا بِكُمْ وَبَدَا بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةُ وَالْبَغْضَاءُ أَبَدًا حَتَّىٰ تُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَحْدَهُ﴾ وقال عز وجل: ﴿وَمَا كَانَ اسْتِغْفَارُ إِبْرَاهِيمَ لِأَبِيهِ إِلَّا عَن مَّوْعِدَةٍ وَعَدَهَا إِيَّاهُ فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ أَنَّهُ عَدُوٌّ لِّلَّهِ تَبَرَّأَ مِنْهُ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَأَوَّاهٌ حَلِيمٌ﴾

[٣٧٣] فقد صح بيقين أن ما وجب للأبوين الكافرين من بر وإحسان وتذلل ليس هو التعظيم الواجب لمن فضله الله عز وجل لأن التعظيم الواجب لمن فضله الله عز وجل هو مودة في الله ومحبة فيه وولاية له، وأما البر الواجب للأبوين الكافرين، والتذلل لهما، والإحسان إليهما، فكل ذلك مرتبط بالعداوة ولله تعالى وللبراءة منه، وإسقاط المودة كما قال الله تعالى في نص القرآن وبالله تعالى التوفيق.

[٣٧٤] **قال أبو محمد**: وقد يكون دخول الجنة اختصاصًا مجردًا دون عمل وذلك للأطفال كما ذكرنا قبل فإذ قد صح ما ذكرنا قبل يقينًا بلا خلاف من أحد في شيء منه فبيقين ندري أنه لا تعظيم يستحقه أحد من الناس في الدنيا بإيجاب الله تعالى ذلك علينا بعد التعظيم الواجب علينا للأنبياء عليهم السلام أوجب ولا أوكد مما ألزمناه الله تعالى من التعظيم الواجب علينا لنساء النبي صلى الله عليه وسلم بقول الله تعالى: ﴿النَّبِيُّ أَوْلَى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ وَأَزْوَاجُهُ﴾

[375] Böylece yüce Allah, Hz. Peygamber'in hanımlarının bütün müslümanların anneleri oldukları şeklindeki annelik hükmünü gerekli kıldı. Bu, onların, Allah Resulünün (s.a.) sahabesi olmaları sebebiyle hak ettikleri saygı ve tazimin dışındadır. İlgili âyetin açıklamasıyla birlikte, Hz. Peygamber'in (s.a.) hanımlarının (r.a.) -diğer sahabiler gibi- Allah Resulünün sahabesi olmalarından dolayı hak ettikleri bir tazim daha vardır. Ayrıca sahabelikte de bir ayrıcalıkları vardır; Hz. Peygamber'i kesin olarak desteklemeleri, onun yanında ev şenliği ve dostu olmaları, ona yakın olmaları ve onun nezdinde kıymetli olmaları sahabeden (r.a.) hiç kimseye nasip olmayan bir fazilettir. Bundan dolayı onlar, bütün sahabeye göre arkadaşlıkta en üst derecededirler. Sonra onlar, zaid bir hak sebebiyle diğer sahabeye üstündürler. O da, Kur'ân'ın açıklamasına göre Hz. Peygamber'in hanımlarının tamamı için geçerli olan annelik hakkıdır. Sahabenin fazileti hak ettiği her bir hususta Hz. Peygamber'in hanımlarının da bu fazilete ortak olduğunu ve bu konuda da onlardan üstün olduklarını görürüz. Sonra onlar, sahabeye fazladan bir hak/fazilet ile üstün olmuşlardır. O da, annelik hakkıdır. Sonra namaz, sadaka, oruç, hac ve cihada iştirak etmek gibi bir amel olmaksızın onların, sahabenin (r.a.) her birinin önüne geçtiklerini görürüz. Ancak şu kadar var ki, diğer sahabenin işlediği amelleri onlar da işlemişlerdir. Sadaka vermek ve köle azat etmek suretiyle çalışma noktasında hayatlarının zor ve ağır işlerinde bizzat kendileri çalışmışlar ve Hz. Peygamber'le (s.a.) birlikte savaşa katılmışlardı. Hz. Peygamber'in hanımlarının bütün sahabeden daha faziletli oldukları hususunda bu kadar açıklama yeterlidir.

[376] Sonra, Kur'ân'ın metninin şahitliğiyle müslümanların nezdinde, yüce Allah'ın Hz. Peygamber'in hanımlarını dünya ve âhiret yurtları arasında Allah ve Resulü için seçtiği; onların da Allah'ı, Resulünü (s.a.) ve âhiret yurdunu tercih ettikleri hususunda hiçbir şüphe yoktur. Onlar, âhiret yurdunda da kesin olarak Hz. Peygamber'in eşleridir. Bu durumda onlar, cennette Hz. Peygamber'in (s.a.) köşklerinde ve döşeklerinde şüphesiz onunla birliktedirler. Zira cennete Hz. Peygamber ile hanımları arasına herhangi bir şeyin engel olması ve Allah Resulünün sahabesinden daha aşağı bir dereceye düşmesi elbette mümkün değildir.

[٣٧٥] فأوجب الله لهن حكم الأمومة على كل مسلم هذا سوى حق إعظامهن بالصحبة مع رسول الله صلى الله عليه وسلم فلهن رضي الله تعالى عنهن مع ذلك حق الصحبة له كسائر الصحابة، إلا أن لهن من الاختصاص في الصحبة ووكيد الملازمة له عليه السلام، ولطيف المنزلة عنده عليه ٥ السلام، والقرب منه والحظوة لديه، ما ليس لأحد من الصحابة رضي الله عنهم، فهن أعلى درجة في الصحبة من جميع الصحابة، ثم فضل سائر الصحابة بحق زائد وهو حق الأمومة الواجب لهن كلهن بنص القرآن، فوجدنا الحق الذي به استحق الصحابة الفضل قد شاركنهم فيه وفضلهم فيه أيضًا، ثم فضلنهم بحق زائد وهو حق الأمومة ثم وجدناهن لا عمل ١٠ من الصلاة والصدقة والصيام والحج وحضور الجهاد يسبق فيه صاحب من الصحابة إلا ولهن في ذلك ما لغيرهن من الصحابة فقد كن يجهدن أنفسن في ضيق عيشهن على الكد في العمل بالصدقة والعتق، ويشهدن الجهاد معه عليه السلام، وفي هذا كفاية بينة في أنهن أفضل من كل صاحب.

[٣٧٦] ثم لا شك عند كل مسلم وبشهادة نص القرآن إذ خيره الله عز ١٥ وجل بين الدنيا وبين الدار الآخرة والله ورسوله فاخترن الله تعالى ورسوله صلى الله عليه وسلم والدار الآخرة، فهن أزواجه في الآخرة بيقين فإذ هن كذلك معه صلى الله عليه وسلم بلا شك في درجة واحدة في الجنة في قصوره وعلى سرره، إذ لا يمكن البتة أن يحال بينه وبينهن في الجنة ولا أن ينحط عليه السلام إلى درجة يسفل فيها عن أحد من الصحابة،

Bu, bir müslümanın düşünemeyeceği bir şeydir. Öyle ise Hz. Peygamber'in hanımlarının bu konumu elde ettikleri hususunda şüphe yoktur. Böylece nas ve icmâ ile biliriz ki onlar, bu mertebeyi -amel olmaksızın- mücerret tahsis ile elde etmemişlerdir. Bilakis onların bu mertebeye hak kazanmaları, yüce Allah'ı, Resulünü (s.a.) ve âhiret yurdunu tercih etmeleri sebebiyledir. Çünkü yüce Allah, onları hayırlı ve faziletli kılmayı emretmiş ve yüce Allah'ın onları Elçisi (s.a.) için -ki o insanların en faziletlisidir- seçmesinden dolayı ilk olarak tahsisin en faziletlisi hâsıl olmuştur. Sonra da daha önce açıkladığımız ve özellikle ameller konusundaki fazilet mücadelesinin ancak bunlarla mümkün olacağı yedi esasın tamamı açısından amellerin en faziletlileri Hz. Peygamber'in hanımları için hâsıl olmuştur. Sonra da, dünyadaki en güçlü tazim ve saygı onlar için gerçekleşmiş, sonra da âhiret yurdundaki en üst dereceleri elde etmişlerdir. Fazilet türlerinin her birinde en büyük pay şüphesiz onlarındır.

[377] İbrahim'in annesi Mariye de bu konuda onlara dâhildir. Çünkü Mariye, Hz. Peygamber'le (s.a.) birlikte, ondan olan oğlu da yanlarında olduğu halde şüphesiz cennettedir. Babalıktan dolayı bütün bunlar sabit olduğuna göre, melekler ve nebîlerden (s.a.) sonra Hz. Peygamber'in hanımlarının mahlûkatın tamamından daha faziletli olduklarına şahitlik etmek zorunlu olarak gereklidir.

[378] Hz. Peygamber'in (s.a.) açıklaması elimizde olduğu halde bu nasıl mümkün olmasın? Nitekim bize, Ahmed b. Muhammed b. Abdullah et-Telmenkî, Muhammed b. Ahmed b. Muferreh, Muhammed b. Eyyûb er-Rakiyy es-Samûd, Ahmed b. Amr b. Abdulhâlik el-Bezzâz, Ahmed b. Ömer, el-Mu'temir b. Süleyman et-Teymî ve Hamîd et-Tavîl, Enes b. Malik'ten şöyle dediğini hadis olarak rivayet etmiştir: Allah Resulüne şöyle soruldu: "*Senin için insanların en sevimlisi kimdir? Hz. Peygamber, "Aişe"dir, diye buyurdu. Bunun üzerine "Erkeklerden kimdir" diye sorulmuş, Hz. peygamber de "Aişe'nin babasıdır" diye cevap vermiştir.*"

هـذا مـا لا يظنـه مسـلم، فـإذ لا شـك فـي حصولهـن علـى هـذه المنزلـة فالبنـص والإجماع علمنا أنهن لـم يؤتين ذلك اختصاصًا مجردًا دون عمل بل باستحقاقهن لذلك باختيارهن الله ورسوله، والدار الآخرة، إذ أمره الله عز وجل أن يخيرهن فقد حصل لهن أفضل الاختصاص أولا بأن يخيرهن الله عز وجل ونبيه صلى الله عليه ٥ وسلم وهو أفضل الناس ثم قد حصل لهن أفضل الأعمال في جميع الوجوه السبعة التي قدمنا آنفًا أنه لا يكون التفاضل إلا بها في الأعمال خاصة، ثم قد حصل لهن على ذلك أوكد التعظيم في الدنيا ثم قد حصل لهن أرفع الدرجات في الآخرة فلا وجه من وجوه الفضل إلا ولهن فيه أعلى الحظوظ كلها بلا شك،

[٣٧٧] ومارية أم إبراهيم داخلة معهن في ذلك لأنها معه عليه السلام في ١٠ الجنة، ومع ابنها منه بلا شك، فإذ قد ثبت كل ذلك على رغم الأبي فقد وجب ضرورة أن يشهد لهن كلهن بأنهن أفضل من جميع الخلق كلهن بعد الملائكة، والنبيين عليهم السلام.

[٣٧٨] وكيف ومعنا نص النبي صلى الله عليه وسلم كما حدثنا أحمد بن محمد بن عبد الله الطلمنكي، ثنا محمد بن أحمد بن مفرح، ثنا محمد بن أيوب ١٥ الرقى الصموت، ثنا أحمد بن عمرو بن عبد الخالق البزاز، ثنا أحمد بن عمر، وحدثنا المعتمر بن سليمان اليتمي، ثنا حميد الطويل، عن أنس بن مالك قال: قيل يا رسول الله: من أحب الناس إليك؟ قال: عائشة. قال من الرجال؟ قال: فأبوها إذن.

[379] Bize, Abdullah b. Yûsuf b. Nâmî hadis olarak nakletmiş ve şöyle demiştir: Bize Ahmed b. Feth, Abdulvehhab b. Kays, Ahmed b. Muhammed b. el-Eşkar, Ahmed b. Ali el-Kalanisi, Müslüm b. el-Haccac, Yahyâ b. Yahyâ b. Halid b. Abdullah -ki o Tahhân'dır, Halid el-Hazai'den, o da Ebû Osman en-Nehdî'den tahdis etmiş ve şöyle demiştir: Bana, Amr b. el-As haber verdi ki, Resulüllah onu Zât-ü Selasil birliğine (ordu) elçi olarak gönderdi ve "onu getirmesini" söyledi. Ben de "sana insanların en sevgili olanı kimdir?" diye sordum. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.): "Aişe'dir, diye buyurdu. Erkeklerden kimdir? diye sordum. O da "Aişe'nin babasıdır." diye buyurdu. "Sonra kimdir?" diye sordum. Allah Elçisi "Ömer'dir" diye buyurdu sonra da bazı erkeklerin isimlerini saydı."

[380] İşte bu ikisi, yani Enes ve Amr, adalet sahibi iki kimse olup Allah Resulünün; Aişe'nin, sonra da onun babasının kendisine insanların en sevgilisi olduğunu haber verdiğine şahitlik ederler. Nitekim Allah Teâlâ, *"O, nefis arzusu ile konuşmaz. (Size okuduğu) Kur'ân, ancak kendisine bildirilen bir vahiydir."*[322] şeklinde buyurarak ondan bahsetmiştir.

[381] Böylece Allah Resulünün insanlar arasında kendisine en sevimli olanın kim olduğuyla alakalı sözünün, -bu şekilde olsun ve bu şekilde haber versin diye- yüce Allah'ın kendisine vahyettiği bir vahiy olduğu anlaşılmaktadır. Bu sözü, onun hevâsından kaynaklanan bir şey değildir. Her kim böyle düşünürse, Allah Teâlâ'yı tekzip etmiş olur. Fakat Aişe'nin buna layık olması, din konusundaki faziletinden ve bütün insanlara göre bu konudaki önceliğinden kaynaklanmaktadır. Çünkü Hz. Peygamber onu bütün insanları sevdiğinden daha çok seviyor. Nitekim Resulüllah, Aişe'yi, babasına, Ömer'e, Ali'ye ve Fatıma'ya (r.a.) açık bir şekilde hiç şüphesiz faziletli ve üstün kılmıştır.

[382] Şayet birisi; "Allah Resulünün (s.a.) oğlu İbrahim'in -cennete babasıyla birlikte aynı derecede olmasından dolayı- Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali'den (Allah hepsinden razı olsun) daha faziletli olduğu nakledilmiştir." derse, -başarı Allah'ın yardımıyladır- biz de şöyle cevap veririz:

[٣٧٩] حدثنا عبد الله بن يوسف بن نامي، قال: حدثنا أحمد بن فتح، حدثنا عبد الوهاب ابن قيس، حدثنا أحمد بن محمد الأشقر، حدثنا أحمد بن علي القلانسي، ثنا مسلم بن الحجاج، ثنا يحيى بن يحيى بن خالد بن عبد الله هو الطحان، عن خالد الحذاء، عن أبي عثمان النهدي، قال أخبرني عمرو بن العاص ٥ أن رسول الله صلى الله عليه وسلم بعثه إلى جيش ذات السلاسل قال فأتيته فقلت: أي الناس أحب إليك؟ فقال: عائشة قلت: من الرجال؟ قال: أبوها، قلت: ثم من؟ قال: عمر. فعد رجالًا.

[٣٨٠] فهذان عدلان أنس، وعمر ويشهدان أن رسول الله صلى الله عليه وسلم أخبر بأن عائشة أحب الناس إليه ثم أبوها، وقد قال عز وجل عليه السلام: ﴿وَمَا ١٠ يَنطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ ۞ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ﴾

[٣٨١] فصح أن كلامه عليه السلام أنها أحب الناس إليه وحي أوحاه الله تعالى إليه ليكون كذلك ويخبر بذلك لا عن هوى له، ومن ظن ذلك فقد كذب الله تعالى لكن لاستحقاقها لذلك الفضل في الدين والتقدم فيه على جميع الناس الموجب لأن يحبها رسول الله صلى الله عليه وسلم أكثر من محبته لجميع الناس ١٥ فقد فضلها رسول الله صلى الله عليه وسلم على أبيها، وعلى عمر، وعلى علي وعلى فاطمة، رضي الله عن جميعهم تفضيلًا ظاهرًا بلا شك.

[٣٨٢] فإن قال قائل: فقل إن إبراهيم ابن رسول الله صلى الله عليه وسلم أفضل من أبي بكر، وعمر، وعثمان، وعلي، رضي الله عنهم اجمعين لكونه مع أبيه عليه السلام في الجنة في درجة واحدة، قلنا له: وبالله تعالى التوفيق.

[383] Allah Resulünün (s.a.) oğlu İbrahim, kendisinden kaynaklanan bir amel sebebiyle bu makamı elde etmiş değildir. Ancak bu salt bir tahsistir. Bazen fazilet sahibi iki kişi arasındaki, -onların faziletleri aynı türden olduğu zaman- bir fazilet mücadelesi vâki olur. Dolayısıyla bu konuda yarışırlar. Şayet bu fazilet iki açıdan olursa, bu ikisi arasında bir fazilet mücadelesine imkân yoktur. Çünkü, "Bu ikisinden hangisi daha faziletlidir?" diyen bir kimsenin sözünün bir manası yoktur. Ancak bu soru: "Bu ikisinden hangisi, müşterek oldukları konuda daha fazla özelliğe (evsaf) sahiptir?" şeklinde olmalıdır. Nitekim " Ramazan mı yoksa Salih'in devesi mi? Hangisi daha faziletlidir?; Kabe mi, namaz mı? Hangisi daha faziletlidir? şeklinde denilmediğini görüyor musun? Bilakis biz şöyle kullanırız: Mekke mi yoksa Medine mi daha faziletlidir? Ramazan mı yoksa Zilhicce ayı mı daha faziletlidir? Zekât mı yoksa namaz mı daha faziletlidir? Salih'in devesi mi yoksa diğer peygamberlerin develeri mi daha faziletlidir? Böylece fazilet mücadelesinin, sorunlu tutulan iki kişinin müşterek oldukları bir konuda gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Bunlardan biri, diğerini bu konuda geçmiş ve böylece daha faziletli olmaya hak kazanmıştır. İbrahim'in üstünlüğü, gerçekte bir amele dayanmamaktadır. Ancak bu üstünlük, mücerret bir tahsis ve babasından (s.a.) dolayı bir ikramdır.

[384] Hz. Peygamber'in (s.a.) hanımlarına gelince, onların ve diğer sahabenin (r.a.) cennette olması, amellerine göre onlar için bir mükâfattır. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"(İşte bunlar Cennet ehlidirler,) işledikleri amellerine karşılık orada ebedîdirler."*[323] Yine yüce Allah, sahabeyi zikrettikten sonra şöyle buyurmuştur: *"... Allah, içlerinden iman edip salih amel işleyenlere bir bağışlama ve büyük bir mükâfat vaad etmiştir."*[324] Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'in hanımlarına hitap ederek şöyle buyurmuştur: *"İçinizden kim Allah'a ve Resûlüne itaat eder ve salih bir amel işlerse, ona mükâfatını iki kat veririz."*[325] İşte bu âyet, bizim görüşümüzün açıklamasıdır. Allah'a hamd olsun. Yine Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"İşte bu, yapmakta olduklarınıza karşılık size mîras verilen cennettir."*[326] *"(Fakat Rabbine karşı gelmekten sakınanlar için cennette) üst üste yapılmış ve altlarından ırmaklar akan köşkler vardır."*[327] *"Ve şüphesiz ki, insan için kendi çalıştığından başkası yoktur. Ve elbette ki, çalışmasını yakında görecektir. Sonra (onun çalışması) en tamam bir mükâfaat ile mükâfaatlandırılacaktır."*[328]

[٣٨٣] إن إبراهيم ابن رسول الله صلى الله عليه وسلم، ما استحق تلك المنزلة بعمل كان منه، وإنما هو اختصاص مجرد، وإنما تقع المفاضلة بين الفاضلين إذا كان فضلهما واحدًا من وجه واحد فتفاضلا فيه، وأما إن كان الفضل من وجهين اثنين فلا سبيل إلى المفاضلة بينهما لأن معنى قول القائل: أي هذين أفضل؟
٥ إنما هو أي هذين أكثر أوصافًا في الباب الذي اشتركا فيه؟ ألا ترى أنه لا يقال: أيهما أفضل: رمضان، أو ناقة صالح؟ ولا أيهما أفضل: الكعبة أو الصلاة؟ بل نقول أيهما أفضل مكة أو المدينة؟ وأيهما أفضل رمضان أو ذو الحجة؟ وأيهما أفضل الزكاة أم الصلاة؟ وأيهما أفضل ناقة صالح أو ناقة غيره من الأنبياء؟ فقد صح أن التفاضل إنما يكون في وجه اشترك فيه المسؤل عنهما فسبق أحدهما
١٠ فيه، فاستحق أن يكون أفضل، وفضل إبراهيم ليس على عمل أصلًا، وإنما هو اختصاص مجرد وإكرام لأبيه صلى الله عليه وسلم.

[٣٨٤] وأما نساؤه عليه السلام فكونهن وكون سائر أصحابه عليهم السلام في الجنة إنما هو جزاء لهن ولهم على أعمالهن وأعمالهم، قال الله تعالى: ﴿جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾ وقال بعد ذكر الصحابة: ﴿وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا
١٥ الصَّالِحَاتِ مِنْهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا﴾ وقال تعالى مخاطبًا لنسائه عليه السلام: ﴿وَمَن يَقْنُتْ مِنكُنَّ لِلَّهِ وَرَسُولِهِ وَتَعْمَلْ صَالِحًا نُّؤْتِهَا أَجْرَهَا مَرَّتَيْنِ﴾ وهذا نص قولنا ولله الحمد. وقال تعالى: ﴿وَتِلْكَ الْجَنَّةُ الَّتِي أُورِثْتُمُوهَا بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ﴾ وقال تعالى: ﴿غُرَفٌ مِنْ فَوْقِهَا غُرَفٌ مَبْنِيَّةٌ﴾ وقال تعالى: ﴿وَأَن لَّيْسَ لِلْإِنسَانِ إِلَّا مَا سَعَىٰ ۞ وَأَنَّ سَعْيَهُ سَوْفَ يُرَىٰ ۞ ثُمَّ يُجْزَاهُ الْجَزَاءَ الْأَوْفَىٰ﴾

[385] Şayet birisi, Hz. Peygamber'in (s.a.) *"Hiç kimse ameliyle cennete giremez."* anlamındaki sözü hakkında ne dersiniz? diye sorarsa, ona hadisin devamındaki cümleleri hatırlatırız: *"Ey Allah'ın Elçisi sen de mi?" diye sorulunca, "Ben de amelimle cennete giremem. Ancak Allah beni kendisinden bir rahmet ve lütufla kuşatmıştır..." diyerek cevap vermiştir.* Evet, bu, daha önce zikredilen âyetlere uygun bir hakikattir, deriz.

[386] Aynı şekilde şöyle deriz: Şayet bir kimse ömrünün tamamını ibadet ederek geçirse, yüce Allah katından herhangi bir şey elde edemez. Çünkü Allah Teâlâ'ya herhangi bir şey gerekli değildir. Zira Allah'tan başka gerekli olan varlıkları (şeyleri) vacip kılan bir kimse yoktur. O, âlemdeki her şeyin yaratıcısı ve var edenidir. Şayet Allah Teâlâ kullarına merhamet etmemiş olsa idi, kullarının kendisine itaat etmeleri karşılığında cenneti onlara vereceğine hükmederdi. Elbette bu yüce Allah'a vacip değildir. Dolayısıyla yüce Allah'ın merhameti olmadan bir kimsenin sadece ameli sebebiyle cennete giremeyeceği doğrudur. Fakat kul, yüce Allah'ın merhametiyle cennete girer. Öyle ki yüce Allah, cenneti, söz konusu ameller vesilesiyle kendisine itaat etmelerine karşılık olarak yaratmıştır. Böylece söz konusu âyetler, bu hadisle uyum halindedir. Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamd olsun.

[387] Ebû Muhammed şöyle dedi: O zaman, bütün bunlarda bir şüphe yoktur. Dolayısıyla fazilet açısından daha noksan olan bir kimseyi en faziletli diye mükâfatlandırmak; yine fazilet açısından daha mükemmel olan bir kimseyi de noksan olmakla cezalandırmak kesin olarak imkânsızdır. Amel sahibi olan herhangi bir kimsenin, ancak amellerinin mükâfatı olarak yüce Allah'ın merhameti vesilesi ile hak ettiği şeyler sebebiyle cennette ödüllendirileceği hususu kesin olarak doğrudur. Amellerine karşılık olarak kendisine cennetin verilmediği kimseye gelince, dilediği kimselere dilediği şekilde onu üstün kılması yüce Allah'a aittir ve onu üstün amel sahiplerinin önüne geçirmesi mümkündür. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"... Oysa Allah, rahmetini dilediğine tahsis eder..."*[329] *"... İşte bu, Allah'ın lütfudur. Onu dilediğine verir."*[330]

[٣٨٥] فإن قال قائل: فكيف تقولون في قوله عليه السلام؟ لن يدخل الجنة أحد بعمله قيل: ولا أنت يا رسول الله. قال: ولا أنا إلا أن يتغمدني الله برحمة منه وفضل قلنا: نعم هذا حق موافق للآيات المذكورة.

[٣٨٦] وهكذا نقول إنه لو عمل الإنسان دهره كله ما استحق على الله تعالى شيئًا لأنه لا يجب على الله تعالى شيء إذ لا موجب للأشياء الواجبة غيره تعالى لأنه المبتدئ لكل ما في العالم والخالق له فلولا أن الله تعالى رحم عباده فحكم بأن طاعتهم له يعطيهم بها الجنة لما وجب ذلك عليه فصح أنه لا يدخل أحد الجنة بعمله مجردًا دون رحمة الله تعالى لكن يدخلها برحمة لله تعالى التي جعل بها الجنة جزاء على أعمالهم التي أطاعوه بها فاتفقت الآيات مع هذا الحديث والحمد لله رب العالمين.

[٣٨٧] **قال أبو محمد**: فإذ لا شك في هذا كله فقد امتنع يقينًا أن يجازى بالأفضل من كان أنقص فضلًا، وأن يجارى بالأنقص من كان أتم فضلًا، وصح ضرورة أنه لا يجزي أحد من أهل الأعمال في الجنة إلا بم استحقه برحمة الله تعالى جزاء على أعماله وأما من لم تكن الجنة له جزاء على عمله فالله تعالى أن يتفضل على من شاء بما شاء وجائز أن يقدم على ذوي الأعمال الرفيعة. قال تعالى: ﴿يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَن يَشَاءُ﴾ وقال تعالى: ﴿ذَٰلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَن يَشَاءُ﴾

[388] Böylece bu âyetlere herhangi bir kimsenin muhalefet etmesi mümkün değildir. Her kim bu âyetlere muhalefet ederse Kur'ân'ı yalanlamış olur. Şayet bu âyetler olmasa idi, yüce Allah'ın kendisine itaat edene azap etmesini; kendisine isyan edeni nimetlendirmesini; en faziletli olanı kusurlu olmakla, en kusurlu olanı da en faziletli olmakla cezalandırmasını uzak görmezdik. Çünkü her şey onun mülkü ve onun yaratmasıdır. Ondan başka malik yoktur, hükmünden dolayı sorumlu tutulamaz ve hiç kimsenin onun üzerinde bir hakkı yoktur. Fakat bütün bunlardan, yüce Allah'ın *"Amel sahibi, ameli sebebiyle mükâfatlandırılmaz; O, dilediği kimseyi faziletli kılar."* şeklinde haber vermesiyle emin olduk. Dolayısıyla bunların hepsini ikrar etmek lazımdır. Başarı Allah'ın yardımıyladır.

[389] Şayet birisi, "Cennette hangisi daha faziletli ve derece itibarıyla daha yücedir? Hz. Peygamber'in (s.a.) oğlu İbrahim'in makamı mı? yoksa Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali'nin (r.a.) makamları mı?" diye sorsa, şöyle cevap veririz: İbrahim'in mekânı şüphesiz daha yüksektir. Fakat bu mekân, mezkûr İbrahim'e verilmiş salt tahsistir, bunu amelle elde etmiş değildir ve amellerin eksikliği sebebiyle de ondan uzak kalmış değildir. İsimleri belirtilen şahısların makamları ise, faziletlerinin derecesi ve önceliklerine göre onların mükâfatıdır. Aynı şekilde, Hz. Peygamber'in (s.a.) hanımlarının mekânları da onların faziletlerinin yüceliğine ve önceliklerine göre onların mükâfatıdır. "Hz. Peygamber'in (s.a.) oğlu İbrahim, Ebû Bekir ve Ömer'den daha faziletlidir.", şeklinde bir söz söylenemez. Yine "Ebû Bekir ve Ömer, İbrahim'den daha faziletlidir." şeklinde de söylenemez. Fazilet mücadelesi sahabe arasında ve Resulüllah'ın (s.a.) hanımları arasında vâkidir. Çünkü onların amelleri ve öncelikleri için şüphesiz münasip mertebeler vardır.

[390] Şayet birisi, "Allah Resulü olmasa idi onlar bu dereceye ulaşamazlardı. Şüphesiz bu derece Allah Resulüne (s.a.) aittir." şeklinde derse, -başarı Allah'ın yardımıyladır- şöyle deriz: Evet, aynı şekilde şayet Resulüllah olmasa idi sahabenin tamamı da şüphesiz bulundukları dereceyi elde edemezlerdi. Sizin sözünüze göre bu derece -dediğiniz gibi- Allah Resulüne aittir. Bunların arasında bir fark yoktur. Bunların hepsinde olduğu gibi, onlar için fazilet ve önde olma bakidir. Bunların arasında bir fark yoktur.

[٣٨٨] فلا يجوز خلاف هذه النصوص لأحد، من خالفها كذب القرآن، ولولا هذه النصوص لما أبعدنا أن يعذب الله تعالى على الطاعة له، وأن ينعم على معصيته، وأن يجازي الأفضل بالأنقص، والأنقص بالأفضل، لأن كل شيء ملكه وخلقه، لا مالك لشيء سواه ولا معقب لحكمه، ولا حق لأحد عليه، لكن ٥ قد أمنا ذلك كله بإخبار الله تعالى أنه لا يجازي ذا عمل إلا بعمله، وأنه يتفضل على من يشاء فلزم الإقرار بكل ذلك. وبالله تعالى التوفيق.

[٣٨٩] فلو قال قائل أيما فضل في الجنة وأعلى قدرًا مكان إبراهيم ابن رسول الله عليه وسلم أو مكان أبي بكر وعمر وعثمان وعلي رضي الله عنهم؟ قلنا: مكان إبراهيم أعلى بلا شك، ولكن ذلك المكان اختصاص مجرد لإبراهيم ١٠ المذكور، لم يستحقه بعمل ولا استحق أيضًا أن يقصر به عنه، ومواضيع هؤلاء المذكورين جزاء لهم على قدر فضلهم وسوابقهم وكذلك نساؤه صلى الله عليه وسلم مكانهم جزاء لهن على قدر فضلهن وسوابقهن، فلا يقال إن إبراهيم ابن رسول الله صلى الله عليه وسلم أفضل من أبي بكر أو عمر، ولا يقال أيضًا أن أبا بكر وعمر أفضل من إبراهيم، والمفاضلة واقعة بين الصحابة، وبين نساء رسول ١٥ الله صلى الله عليه وسلم لأن أعمالهم وسوابقهم لها مراتب متناسبة بلا شك.

[٣٩٠] فإن قال قائل: إنهن لولا رسول الله صلى الله عليه وسلم ما حصلن تلك الدرجة، وإنما تلك الدرجة له عليه السلام. قلنا: وبالله تعالى التوفيق. نعم ولا شك أيضًا في أن جميع الصحابة لولا رسول الله صلى الله عليه وسلم ما حصلوا أيضًا على الدرج التي لهم فيها، فإنما هي إذا على قولكم لرسول الله ٢٠ صلى الله عليه وسلم كما قلتم ولا فرق، وبقي الفضل والتقدم لهن كما كان في كل ذلك ولا فرق.

[391] Ebû Muhammed şöyle dedi: Hz. Peygamber'in (s.a.) kızlarına göre hanımlarının faziletlerine gelince; bu, Kur'ân'ın metniyle açıktır, bu konuda bir kapalılık yoktur. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Ey Peygamber'in hanımları! Siz, kadınlardan herhangi biri gibi değilsiniz. Eğer Allah'a karşı gelmekten sakınıyorsanız (erkeklerle konuşurken) sözü yumuşak bir eda ile söylemeyin.."*[331] İşte bu kesin bir açıklamadır, bunu bilmemek hiçbir kimseye câiz değildir.

[392] Şayet muarız, Allah Resulünün (s.a.) *"Dünya kadınların en hayırlısı, Fatıma bint. Muhammed'dir."* meâlindeki sözünü gerekçe göstererek bize itiraz ederse, -başarı Allah'ın yardımıyladır- ona şöyle deriz: Dediğimiz şeylerden dolayı bu hadiste apaçık bir beyan vardır. O da şudur: Hz. Peygamber, "kadınların en hayırlısı Fatıma'dır" dememiştir. Ancak o, *"Dünya kadınlarının en hayırlısı"* demiş ve umûmîleştirmeyip tahsis etmiştir. Yüce Allah'ın, Hz. Peygamber'in (s.a.) hanımlarını kadınlara üstün kılması, husûsî değil umûmîdir. Başka bir nassın istisna etmesi hariç, onlardan hiçbirini istisna etmek doğru değildir. Böylece Hz. Peygamber'in (s.a.), kendi hanımlarından sonra, Fatıma'yı müminlerin kadınlarına üstün kıldığı anlaşılmaktadır. Sonuç olarak âyet hadisle uyumlu hale gelmiş oldu.

[393] Allah Resulü (s.a.) şöyle buyurdu: *"Aişe'nin kadınlara üstünlüğü, tirit yemeğinin diğer yemeklere üstünlüğü gibidir."* Bu da, âyete uyumlu olarak umûmîdir. Allah Resulünün "nisaiha/onun kadınları" sözüyle bu genellemeden tahsis ettiğini istisna etmek gerekir. Böylece sahîh olmuştur ki onun kadınları, Hz. Peygamber'in (s.a.) "nisaiha/onun kadınları" sözüyle bu genellemeden tahsis ettiği şeydir. Neticede Hz. Peygamber'in kadınlarının, bütün kadınlardan daha faziletli olduğu anlaşılmaktadır. Ancak yüce Allah'ın nübüvvetle tahsis ettiği İshak'ın annesi, Mûsâ'nın annesi ve Îsâ'nın annesi (s.a.) gibi kadınlar bunun istisnasıdır. Nitekim yüce Allah, "*Ey Meryem! Allah, seni seçti. Seni tertemiz yaptı ve seni dünya kadınlarına üstün kıldı.*"[332] meâlindeki açık ve anlaşılır sözüyle bunu açıklamıştır.

[٣٩١] **قال أبو محمد**: وأما فضلهن على بنات النبي صلى الله عليه وسلم فبين بنص القرآن لا شك فيه. قال الله عز وجل: ﴿يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ لَسْتُنَّ كَأَحَدٍ مِّنَ النِّسَاءِ إِنِ اتَّقَيْتُنَّ فَلَا تَخْضَعْنَ بِالْقَوْلِ﴾ فهذا بيان قاطع لا يسع أحدًا جهله.

[٣٩٢] فإن عارضنا معارض بقول رسول الله صلى الله عليه وسلم: خير نسائها فاطمة بنت محمد. قلنا له وبالله تعالى التوفيق: في هذا الحديث بيان جلي لما قلنا وهو أنه عليه السلام لم يقل خير النساء فاطمة، وإنما قال: خير نسائها فخص ولم يعم، وتفضيل الله عز وجل النساء النبي صلى الله عليه وسلم على النساء عموم لا خصوص، لا يجوز أن يستثني منه أحد من استثناء نص آخر، فصح أنه عليه السلام إنما فضل فاطمة على نساء المؤمنين بعد نسائه صلى الله عليه وسلم فاتفقت الآية مع الحديث.

[٣٩٣] وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: فضل عائشة على النساء كفضل الثريد على سائر الطعام. فهذا أيضًا عموم موفق الآية، ووجب أن يستثني ما خصه النبي صلى الله عليه وسلم بقوله: نسائها من هذا العموم فصح أن نساءه عليه السلام افضل النساء جملة حاشا اللواتي خصهن الله تعالى بالنبوة كأم إسحاق، وأم موسى، وأم عيسى، عليهم السلام وقد نص الله تعالى على هذا بقوله الصادق: ﴿يَا مَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاكِ وَطَهَّرَكِ وَاصْطَفَاكِ عَلَى نِسَاءِ الْعَالَمِينَ﴾

[394] "Peygamberler topluluğundan olan her bir nebînin, peygamber olmayan diğer insanlardan daha faziletli olduğu" hususunda müslümanların arasında bir tartışma yoktur. Buna muhalefet eden bir kimse kâfir olmuştur. Aynı şekilde Hz. Peygamber (s.a.), Fatıma'ya, mümin kadınların efendisi olduğunu haber vermiş ve kendisini bu cümleye dâhil etmemiştir. Bilakis kendisi dışındakilerden haber vermiştir. Diğer bir aklî delil, yüce Allah'ın Hz. Peygamber'in hanımlarına hitaben *"İçinizden kim Allah'a ve Resûlüne itaat eder ve salih bir amel işlerse, ona mükâfatını iki kat veririz."*[333] şeklinde buyurmasıdır.

[395] Ebû Muhammed şöyle dedi: İşte bu, Hz. Peygamber'in hanımlarının sahabenin tamamından daha faziletli olduğu hususunda açık bir fazilet ve beyandır. Bu âyet vesilesiyle, hiçbir müslümanın tartışamayacağı kesin bir doğruluk ortaya çıkmıştır. Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali, Fatıma ve diğer sahabilerden (r.a.) biri, belli bir ecir kazanacağı bir amel işlediğinde ve Hz. Peygamber'in (s.a.) hanımlarından biri de bu amelin bir benzerini işlediğinde, onlar için de bu ecrin bir misli vardır. Fatıma (r.a.) da buna dâhil olduğu halde sahabeden birisinin nasibi, kendilerinden sonraki kimselere göre, Uhut dağı kadar altının benzerinden daha fazlasının yerini tutar. Hz. Peygamber'in hanımlarından birisi için, onun yarısında, altın olarak Uhut dağının benzeri olan iki dağın benzerinden daha fazlası vardır. İşte bu, peygamberlerden (s.a.) sonra sadece Hz. Peygamber'in hanımlarına nasip olan bir fazilettir. Nitekim Allah Elçisinden (s.a.) sahîh olarak gelmiştir ki o, rahatsız (hasta) olduğunda sahabesinden iki kişinin rahatsızlığı kadar bir rahatsızlık geçirirdi. Çünkü onun için burada sevabın iki katı vardır.

[396] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bundan sonra, -Allah'ın kalbini hakikate kapattığı kimseler hariç-, Hz. Peygamber'in hanımlarının sahabenin her birine üstün oldukları konusunda bir açıklamaya gerek yoktur. Dalâlete düşmekten Allah'a sığınırız.

[٣٩٤] ولا خلاف بين المسلمين في أن جميع الأنبياء كل نبي منهم أفضل ممن ليس بنبي من سائر الناس، ومن خالف هذا فقد كفر وكذلك أخبر عليه السلام فاطمة أنها سيدة نساء المؤمنين، ولم يدخل نفسه صلى الله عليه وسلم في هذه الجملة بل أخبر عمن سواه، وبرهان آخر وهو قول الله تعالى مخاطبا لهن:
٥ ﴿وَمَن يَقْنُتْ مِنكُنَّ لِلَّهِ وَرَسُولِهِ وَتَعْمَلْ صَالِحًا نُّؤْتِهَا أَجْرَهَا مَرَّتَيْنِ﴾

[٣٩٥] **قال أبو محمد**: فهذا فضل ظاهر وبيان لائح في أنهن أفضل من جميع الصحابة رضي الله عنهم، صح بهذه الآية صحة متيقنة لا يمتري فيها مسلم فأبو بكر، وعمر، وعثمان، وعلي، وفاطمة، وسائر الصحابة رضي الله عنهم إذا عمل الواحد منهم عملًا يستحق عليه مقدارًا ما من الأجر، وعملت امرأة من
١٠ نساء النبي صلى الله عليه وسلم مثل ذلك العمل بعينه كان لها مثل ذلك المقدار من الأجر، فإذا كان نصيب الصحابى وفاطمة رضي الله عنهم يفى بأكثر من مثل جبل أحد ذهبا ممن بعده كان للمرأة من نسائه عليه السلام في نصيفها أكثر من مثلي جبلين اثنين، مثل جبل أحد ذهبًا، وهذه فضيلة ليست لأحد بعد الأنبياء عليهم السلام إلا لهن، وقد صح عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه يوعك كوعك
١٥ رجلين من أصحابه لأن له على ذلك كفلين من الأجر.

[٣٩٦] **قال أبو محمد**: وليس بعد هذا بيان في فضلهن على كل أحد من الصحابة، منكر إلا من أعمى الله قلبه عن الحق، ونعوذ بالله من الخذلان.

[397] Ebû Muhammed şöyle dedi: Dostlarımızdan birisi, yüce Allah'ın *"İşte onların, sabretmeleri karşılığında, mükâfatları kendilerine iki kez verilecektir."*[334] şeklinde iman ettiklerinde Ehl-i Kitabın durumunu haber veren sözünü gerekçe göstererek bu konuda bize itiraz etmiş ve "Bu durumda Ehl-i Kitabın bizden daha faziletli olması lazım gelir." demiştir. Ona şöyle cevap verdim: Şüphesiz bu âyet ve oradaki haber, *"Üç kimse vardır ki onların ecirleri iki kat verilir."* (rivayetiyle alakalıdır.) Bu haberde Ehl-i Kitaptan olan mümin kişi, itaatkar köle, cariyesini azat eden sonra da onunla evlenen kimse zikredilmiştir. Burada, iki kere mükâfatlandırıldıkları hususunun beyanı vardır. O da, Hz. Peygamber'e (s.a.) ve önceki kitapla gönderilen önceki nebîye imandır. Biz de, onların inandığı gibi, bunların tamamına inanırız. Bu iki iman konusunda biz de onlardan olan bu müminle ortağız. Aynı şekilde itaatkar köle efendisine itaat etmesinden dolayı bir sefer, Allah'a itaatinden dolayı da ikinci defa mükâfatlandırılır. Yine cariyesini azat eden sonra da onunla evlenen kimse de cariyesini azat ettiğinden dolayı bir ecir kazanır, sonra da onunla evlendiğinden dolayı -yüce Allah'ın rızasını murat ettiğine göre- ikinci bir ecir kazanır.

[398] Bunlara, amellerinin tamamında değil, bu özel amellere göre ecirlerinin iki kat verildiği hususu âyetin ifadesiyle kesin olarak ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte başkalarının bu amellerin dışında bunların ecirlerinden daha fazlasıyla mükâfatlandırılmalarına mani bir durum yoktur. Buna ilaveten, kendi dönemlerindeki insanların işledikleri amellere göre bu kimselerin ecirleri iki kat artırılır. Hz. Peygamber'in hanımlarının ecirlerinin iki kat olması, ne vurud ne de sudur noktasında bir ziyadelik değildir. Çünkü onlar için iki kat artırma, Kur'ân'ın ifadesiyle, işledikleri her bir amelde vardır. Yüce Allah şöyle buyurur: *"İçinizden kim Allah'a ve Resûlüne itaat eder ve salih bir amel işlerse, ona mükâfatını iki kat veririz."*[335] Dolayısıyla sahabeden her birinin işlediği her amelde kendisi için bir ecir vardır. Hz. Peygamber'in hanımlarından her biri için de, bu amelin bir benzerinde iki ecir vardır. Onlar açısından ecrin ikiye katlanması, sahabeden olan kendi dönemlerindeki insanların ameline göre olur. Sahabinin ameli ile başkasının ameli arasında fark, Uhut dağı kadar altın ile bir ölçek buğdayın yarısı arasındaki farktan daha büyük olduğunu biz biliriz.

[٣٩٧] **قال أبو محمد**: وقد اعترض علينا بعض أصحابنا في هذا المكان بقول الله تعالى عن أهل الكتاب إذا آمنوا: ﴿أُولَٰئِكَ يُؤْتَوْنَ أَجْرَهُم مَّرَّتَيْنِ بِمَا صَبَرُوا﴾ قال فيلزم أنهم أفضل منا فقلت له إن هذه الآية والخبر الذي فيه ثلاثة يؤتون أجرهم مرتين. فذكر مؤمن أهل الكتاب والعبد الناصح معتق أمته ثم يتزوجها. فيهما بيان الوجه الذي أجروا به مرتين وهو الإيمان بالنبي صلى الله عليه وسلم وبالنبي الأول المبعوث بالكتاب الأول ونحن نؤمن بهذا كله كما آمنوا فنحن شركاء ذلك المؤمن منهم في ذينك الإيمانين، وكذلك العبد الناصح يؤجر لطاعة سيده أجرًا ولطاعة الله أجرًا ثانيًا ، وكذلك معتق أمته ثم يتزوجها يؤجر على عتقه أجرًا نكاحه إذا أراد به وجه الله تعالى أجرًا ثانيًا.

[٣٩٨] فصح بالنص يقينًا أن هؤلاء إنما يؤتون أجرهم مرتين في خاص من أعمالهم لا في جميع أعمالهم وليس في هذا ما يمنع من أن يؤجر غيرهم في غير هذه الأعمال أكثر من أجور هؤلاء، وأيضًا فإنما يضاعف لهؤلاء على ما عمله أهل طبقتهم وليست المضاعفة لأجور نساء النبي صلى الله عليه وسلم مرتين من هذا في ورد ولا صدر لأن المضاعفة لهن إنما هي في كل عمل عملته بنص القرآن إذ يقول تعالى: ﴿وَمَن يَقْنُتْ مِنكُنَّ لِلَّهِ وَرَسُولِهِ وَتَعْمَلْ صَالِحًا نُّؤْتِهَا أَجْرَهَا مَرَّتَيْنِ﴾ فكل عمل عمله صاحب من الصحابة له فيه أجر، فلكل امرأة منهن في مثل ذلك العمل أجران، والمضاعفة لهن إنما تكون على ما عمله طبقتهن من الصحابة، وقد علمنا أن بين عمل الصاحب وعمل غيره أعظم مما بين أحد ذهبًا ونصف مد شعير

Dolayısıyla onlardan her biri için bunun benzerinin iki katı gerçekleşir. Bu durum, sağlıklı duyulara sahip olan bir kimseye gizli kalmaz. Böylece zikrettiğimiz itiraz bâtıl olmuştur. Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamd olsun.

[399] Ebû Muhammed şöyle dedi: İnsanlardan bazıları, "Aişe'nin Hz. Peygamber'e insanların en sevimlisi, babasının da erkeklerden en sevimlisi olduğu" şeklindeki hadis hakkında şöyle demek suretiyle bize itiraz etmiştir: Hz. Peygamber'in (s.a.) Usame b. Zeyd'e şöyle dediği sahîh olarak gelmiştir: *"Şüphesiz onun babası, insanlardan bana en sevimli olandır ve bu da ondan sonra bana insanların en sevimli olanıdır."* Yine Hz. Peygamber'in (s.a.) Ensar hakkında *"Sizler bana insanların en sevimli olanlarısınız."* diye buyurduğu sahîh olarak gelmiştir.

[400] Ebû Muhammed şöyle dedi: Usame b. Zeyd hadisinde "Usame'nin Hz. Peygamber'e insanların en sevimlisi olduğu" şeklindeki bu lafız; Hammad b. Seleme tarafından Mûsâ b. Ukbe'den, o da Sâlim'den, o da babasından gelen bir tarik ile rivayet edilmiştir. Bu hadiste zikredilen Usame ve Zeyd'e (r.a.) gelince, bunu, Ömer b. Hamza Sâlim b. Abdullah'tan, o da babasından ve Ömer b. Hamza'dan rivayet etmiştir. Bu zayıftır. Bu haberin sahîh olanı ise Abdullah b. Dinar'ın İbn Ömer'den, onun da Hz. Peygamber'den (s.a.) kusursuz bir senetle rivayet ettiği haberdir. Bu haberde, Allah Resulünün (s.a.) şöyle buyurduğu ifade edilmiştir: Hz. Peygamber, Zeyd b. Harise'yi kast ederek, "Allah hakkı için Zeyd kumandanlığa nasıl tamamıyla layıksa ve o, bana insanların en sevimlilerinden biri ise, hiç şüphesiz şu Usame de babasından sonra bana insanların en sevimlilerindendir."[336] Bu rivayet, Mûsâ b. Ukbe'nin Sâlim'den, onun da babasından naklettiği hadise hükmeder. Çünkü söz konusu rivayet, Abdullah b. Dinar'ın hadisinden özetlenerek alınmıştır. Bu hadis vesilesi ile İbn Ömer, Enes ve Ömer'den nakledilen iki rivayet arasındaki tearuz giderilmiş olur. Yoksa bu rivayetlerden biri diğerinden daha evla olmazdı.

فيقع لكل واحدة منهن مثلًا ذلك مرتين، وهذا لا يخفى على ذي حس سليم، فبطأت المعارضة التي ذكرناها والحمد لله رب العالمين.

[٣٩٩] **قال أبو محمد**: واعترض علينا أيضًا بعض الناس في الحديث الذي فيه أن عائشة أحب الناس إليه، ومن الرجال أبوها بأن قال قد صح عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال لأسامة بن زيد: إن أباه كان أحب الناس إلي وأن هذا أحب الناس إلي بعده وصح أنه عليه السلام قال للأنصار أنكم أحب الناس إلي.

[٤٠٠] **قال أبو محمد**: وأما هذا اللفظ الذي في حديث أسامة بن زيد أنه أحب الناس إليه عليه السلام، فقد روي من طريق حماد بن سلمة عن موسى بن عقبة، عن سالم عن أبيه، وأما الذي فيه ذكر أسامة وزيد رضي الله عنهما فإنما رواه عمر بن حمزة عن سالم بن عبد الله عن أبيه وعمر وحمزة هذا ضعيف، والصحيح من هذا الخبر هو ما رواه عبد الله بن دينار، عن ابن عمر عن النبي صلى الله عليه وسلم بإسناد لا مغمز فيه فذكر فيه أنه عليه وسلم قال بعني ليزيد بن حارثة وأيم الله إن كان لخليق بالإمارة وأن كان لمن أحب الناس إلي وأن هذا من أحب الناس إلي بعده. وهذا يقضي على حديث موسى بن عقبة عن سالم عن أبيه لأنه مختصر من حديث عبد الله بن دينار، وبهذا ينتفي التعارض بين الروايتين عن ابن عمر وعن أنس، وعمرو، وإلا فليس أحدهما أولى من الآخر.

[401] Ensar hadisine gelince, Hişam b. Zeyd'in belirttiği gibi, onlar bu hadisi Enes'ten rivayet ettiler. Abdülaziz b. Suheyb Enes'ten, o da Hz. Peygamber'den (s.a.) rivayet etmiştir. Allah Resulü (s.a.), *"Sizler bana insanların en sevimli olanlarısınız."* diye buyurmuştur. Bu, ahad bir hadistir ve adil bir kimsenin yaptığı ziyade makbuldür. Böylece adalet sahibi kimseler tarikiyle gelen hadisin senedindeki kişinin ziyadeliğiyle, Ensar, Zeyd ve Usame'nin Hz. Peygamber'e (s.a.) insanların en sevimlileri olan bir topluluktan oldukları anlaşılmaktadır. Bu, hiçbir şüphenin olmadığı bir hakikattir. Çünkü onlar, Hz. Peygamber'in ashabındandırlar. Onun ashabı ise, şüphesiz ona insanların en sevimli olanlarıdır. Aişe hakkındaki cevabı ise bu şekilde değildir. Nitekim Hz. Peygamber'e insanların en sevimlisi sorulduğunda "Aişe'dir" diye cevap vermişti. Bunun üzerine "Erkeklerden kimdir?" diye sorulduğunda, "Onun babasıdır." diye buyurmuştur. Çünkü bu, -Hz. Peygamber'in (s.a.) muhabbetiyle alakalı olarak insanlardan belli bir şahsın bilinmesi bakımından- soran kişinin sorduğu şeyi beyan noktasında kesin ve kat'idir.

[402] Bazı Eş'arîler, yüce Allah'ın *"Şüphesiz sen sevdiğin kimseyi doğru yola iletemezsin. Fakat Allah, dilediği kimseyi doğru yola eriştirir."*[337] şeklinde buyurmasını gerekçe göstererek bize itiraz ettiler. Hz. Peygamber'in (s.a.) sevdiği bir kimseye olan muhabbeti, (söz konusu kişi için) bir fazilet değildir. Çünkü Allah Resulü, kâfir olduğu halde amcasını da sevmişti.

[403] Ebû Muhammed şöyle dedi: Biz, bu âyetin zannedildiği gibi olmadığını söyleriz. Yüce Allah'ın *"Şüphesiz sen sevdiğin kimseyi doğru yola iletemezsin."*[338] buyurmasından maksat, "Sen, hidayetini arzuladığın kimseyi doğru yola iletemezsin." anlamındadır. Bunun delili de, yüce Allah'ın "*Fakat Allah, dilediği kimseyi doğru yola eriştirir."*[339] meâlindeki buyruğudur. Yani, Allah kimi dilerse, onu doğru yola iletir. Hz. Peygamber'e (s.a.) ve bizlere farz olan, her bir kâfirin doğru yola ulaşmasını arzu etmek olup onu seçmek değildir.

[٤٠١] وأما حديث الأنصار فرووه كما ذكره هشام بن زيد، عن أنس ورواه عبد العزيز بن صهيب، عن أنس عن رسول الله صلى الله عليه وسلم أنه قال أنتم من أحب الناس إلي. وهو حديث واحد، وزيادة العدل مقبولة، فصح بزيادة من في الحديث من طريق العدول أن الأنصار وزيدًا وأسامة رضي الله عنهم من ٥ جملة قوم هم أحب الناس إلي رسول الله صلى الله عليه وسلم، وهذا حق لا يشك فيه، لأنهم من أصحابه، وأصحابه أحب الناس إليه بلا شك، وليس هكذا جوابه في عائشة رضي الله عنها إذ سئل من أحب الناس إليك؟ فقال: عائشة. فقيل: من الرجال؟ قال: أبوها، لأن هذا قطع على بيان ما سأل عنه السائل من معرفة من المنفرد البائن عن الناس بمحبته عليه السلام.

١٠ [٤٠٢] واعترض علينا بعض الأشعرية بأن قال: إن الله تعالى يقول: ﴿إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَٰكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَن يَشَاءُ﴾ فصح أن محبته عليه السلام لمن أحب ليس فضلا، لأنه قد أحب عمه وهو كافر.

[٤٠٣] **قال أبو محمد**: فقلنا إن هذه الآية ليست على ما ظن وإنما مراد الله تعالى: ﴿إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ﴾ أي أحببت هداه. برهان ذلك قوله تعالى: ١٥ ﴿وَلَٰكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَن يَشَاءُ﴾ أي من يشاء هداه وفرض على النبي صلى الله عليه وسلم وعلينا أن نحب الهدى لكل كافر، لا أن نحب الكافر.

[404] Bunlara ilaveten, "men ehbabte/sen sevdiğin kimseyi" âyetinin manası bu muarızın zannettiği gibi olması sahîh olsa idi, bu şekilde bizim aleyhimize bir delil olması söz konusu olmazdı. Çünkü bu âyet Mekkî olup, Ebû Tâlib hakkında nazil olmuştur. Daha sonra yüce Allah, Medine'de şu âyeti indirmiştir: *"Allah'a ve âhiret gününe iman eden hiçbir topluluğun, babaları, oğulları, kardeşleri yahut kendi soy sopları olsalar bile, Allah'a ve peygamberine düşman olan kimselere sevgi beslediğini göremezsin."*[340] Yine Medine'de şu âyet indirilmiştir: *"İbrahim'de ve onunla birlikte bulunanlarda sizin için güzel bir örnek vardır. Hani onlar kavimlerine, "Biz sizden ve Allah'ı bırakıp taptıklarınızdan uzağız. Sizi tanımıyoruz. Siz bir tek Allah'a inanıncaya kadar, sizinle bizim aramızda sürekli bir düşmanlık ve nefret belirmiştir" demişlerdi."*[341]

[405] Eğer Allah Resulü (s.a.) Ebû Tâlib'i sevmiş ise, yüce Allah bu âyetten sonra bunu ona haram kılmış, ona muhabbet beslemesini yasaklamış ve ona düşmanlık beslemesini farz kılmıştır. Sağlıklı duyulara sahip olan herkes, düşmanlık ve muhabbetin asla bir araya gelmeyeceğini zorunlu olarak bilir. Mevedde, Kur'ân'ın nazil olduğu lisanda "muhabbet" demektir. Bu konuda dilcilerden hiçbirinin bir itirazı yoktur. Böylece Hz. Peygamber'in (s.a.) mümin olmayan bir kimseyi sevmesi geçersiz olmuştur.

[406] Allah Resulünün (s.a.) muhabbetinin sevdiği kimse için bir fazilet olduğu hususunda naslar ve icmâ varittir. Hz. Peygamber'in (s.a.) "Yarın, bayrağı, Allah'ı ve Resulünü çok seven, Allah'ın ve Resulünün de kendisini sevdiği bir adama vereceğim." şeklindeki sözü böyledir. Dolayısıyla Allah Resulünün muhabbetinin câhillerin ve yalancıların iddia ettiklerinin hilafına olduğu hususunda hiçbir şüphe ve itiraz yoktur. Böylece fazilet noktasında en büyük paya sahip olanın, bu fazilet konusunda daha az pay sahibi olandan üstün olduğu hususu yakîni olarak ortaya çıkmıştır. Bu, zorunlu olarak bilinen bir şeydir.

[٤٠٤] وأيضًا: فلو صح أن معنى الآية من أحببت كما ظن هذا المعترض لما كان علينا بذلك حجة لأن هذه آية مكية نزلت في أبي طالب ثم أنزل الله تعالى في المدينة: ﴿لَّا تَجِدُ قَوْمًا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ يُوَادُّونَ مَنْ حَادَّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَوْ كَانُوا آبَاءَهُمْ أَوْ أَبْنَاءَهُمْ أَوْ إِخْوَانَهُمْ أَوْ عَشِيرَتَهُمْ﴾ وأنزل الله تعالى ٥ في المدينة: ﴿قَدْ كَانَتْ لَكُمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ فِي إِبْرَاهِيمَ وَالَّذِينَ مَعَهُ إِذْ قَالُوا لِقَوْمِهِمْ إِنَّا بُرَآءُ مِنكُمْ وَمِمَّا تَعْبُدُونَ مِن دُونِ اللَّهِ كَفَرْنَا بِكُمْ وَبَدَا بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةُ وَالْبَغْضَاءُ أَبَدًا حَتَّىٰ تُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَحْدَهُ﴾.

[٤٠٥] وإن كان رسول الله صلى الله عليه وسلم أحب أبا طالب فقد حرم الله تعالى عليه بعد ذلك ونهاه عن محبته، وافترض عليه عداوته، وبالضرورة يدري ١٠ كل ذي حس سليم أن العداوة والمحبة لا يجتمعان أصلًا. والمودة: هي المحبة في اللغة التي بها نزل القرآن، بلا خلاف من أحد من أهل اللغة. فقد بطل أن يحب النبي صلى الله عليه وسلم أحدًا غير مؤمن.

[٤٠٦] وقد صحت النصوص والإجماع على أن محبة رسول الله صلى الله عليه وسلم لمن أحب فضيلة وذلك كقوله عليه السلام لعلي: لأعطين الراية غدًا ١٥ رجلًا يحب الله ورسوله ويحبه الله ورسوله. فإذ لا شك ولا خلاف في أن محبة رسول الله صلى الله عليه وسلم بخلاف ما قال أهل الجهل والكذب. فقد صح يقينًا أن كان أتم حظًا في الفضيلة فهو فضل ممن هو أقل حظًا في تلك الفضيلة هذا شيء يعلم ضرورة.

[407] Hz. Aişe, muhabbet açısından en büyük paya sahip olduğuna göre, bu konuda daha az paya sahip olanlardan daha faziletlidir. Bundan dolayı Hz. Peygamber'e, "Sana, erkeklerden en sevimli olan kimdir?" diye sorulduğunda "Aişe'nin babasıdır", sonra Ömer'dir diye cevap vermiştir. İşte bu cevap, Ebû Bekir'in, sonra da Ömer'in diğer sahabeden (r.a.) daha faziletli olmalarını gerekli kılmaktadır. Hz. Aişe'nin muhabbet noktasında Ebû Bekir ve Ömer'in önünde olmasından dolayı, fazilet konusunda Ebû Bekir'in sonra da Ömer'in öne geçirilmesi doğru değildir. Bu bâtılla hükmetmektir. Bizler, -bu haber hariç-, Ebû Bekir'in sonra da Ömer'in diğer sahabenin önüne geçirilmesinin kabul edilmesini zorunlu kılan bir nas bilmiyoruz.

[408] Ebû Muhammed şöyle dedi: Hz. Peygamber (s.a.) kadınlarla evlenmenin gerekçelerini açıklamış ve bu bağlamda soy, mal, güzellik ve dini zikretmiştir. Sonra da *"Dindar olanı tercih etmen gerekir ki elin toprağa değsin.."* buyurarak bunların hepsine mesafe koymuştur. Hz. Peygamber'in (s.a.), kadınlarla evlenmeye ve sadece dinlerinden dolayı onları tercih etmeye teşvik etmesi muhal ve imkânsız olan şeylerdendir. Aksi takdirde daha sonra Hz. Peygamber (s.a.) Aişe'yi dinin dışındaki özelliklerden dolayı da sevdiği için buna muhalefet etmiş olur. Nitekim Hz. Peygamber'in (s.a.) *"Aişe'nin diğer kadınlara üstünlüğü, tirit yemeğinin diğer yemeklere üstünlüğü gibidir."* sözü böyledir.

[409] Bir müslümanın din hakkında Allah katındaki faziletin dışında herhangi bir şey düşünmesi burada doğru değildir. Dolayısıyla bir erkeğin hanımını erkeklere tasvir etmesi, ancak aşağılık, rezil ve düşük bir kimsenin razı olacağı bir şeydir. Bir tutam aklı olan bir kimsenin, insanlardan fazilet sahibi bir kimse hakkında bunu aklından geçirmesi helal değildir. Nasıl olur da mukaddes, mutahhar ve bütün insanlara üstünlüğü açık olan bir kimse (s.a.) hakkında bunu yapabilir?

[410] Ebû Muhammed şöyle dedi: Şayet dönemimiz insanlarında olup ilmin neşrine mukavemet gösteren bazı kimselerden -ki onlar Abdullah b. İbrahim el-Asîl'in arkadaşı olan el-Muhelleb b. Ebû Sufre et-Temîmî'dir- bu çirkin manaya işaret ettiği ve bunu açıkladığı hususu bize ulaşmamış olsa idi, buna işaret etmemize gerek olmazdı. Fakat herhangi bir münker ortaya çıktığında müslümanların yapmaları gereken şey bunu güçleri oranınca değiştirmeye çalışmaktır. Allah bize yeter, o ne güzel vekildir.

[٤٠٧] فإذا كانت عائشة أتم حظًا في المحبة التي هي أتم فضيلة فهي أفضل ممن حظه في ذلك أقل من حظها، ولذلك لما قيل له عليه السلام من الرجال قال أبوها، ثم عمر، فكان ذلك موجبًا لفضل أبي بكر ثم عمر على سائر الصحابة رضي الله عنهم، فالحكم بالباطل لا يجوز في أن يكون يقدم أبو بكر، ثم عمر في الفضل من أجل تقدمها في المحبة عليهما، وما نعلم نصًا في وجوب القول بتقديم أبي بكر ثم عمر على سائر الصحابة إلا هذا الخبر وحده.

[٤٠٨] **قال أبو محمد**: وقد نص النبي صلى الله عليه وسلم على ما ينكح له من النساء فذكر الحسب والمال والجمال والدين ونهى صلى الله عليه وسلم عن كل ذلك بقوله: فعليك بذات الدين تربت يداك. فمن المحال الممتنع أن يكون يحض على نكاح النساء واختيارهن للدين فقط ثم يكون هو عليه السلام يخالف ذلك فيحب عائشة لغير الدين وكذلك قوله عليه السلام: فضل عائشة على النساء كفضل الثريد على سائر الطعام.

[٤٠٩] لا يحل لمسلم أن يظن في ذلك شيئًا غير الفضل عند الله تعالى في الدين، فوصف الرجل امرأته للرجال لا يرضى به إلا خسيس نذل ساقط ولا يحل لمن له أدنى مسكة من عقل أن يمر هذا في باله عن فاضل من الناس فكيف عن المقدس، المطهر، البائن فضله على جميع الناس، صلى الله عليه وسلم.

[٤١٠] **قال أبو محمد**: ولولا أنه بلغنا عن بعض من يصدر لنشر العلم من أهل زماننا وهو المهلب بن أبي صفرة التميمي، صاحب عبد الله بن إبراهيم الأصيل، أنه أشار إلى هذا المعنى القبيح وصرح به ما انطلق لنا بالإيماء إليه لسان، ولكن المنكر إذا ظهر وجب على المسلمين تغييره فرضًا على حسب طاقتهم، وحسبنا الله ونعم الوكيل.

[411] Ebû Muhammed şöyle dedi: Aynı şekilde, bir meleğin, doğumundan önce bir parça ipek içinde Aişe'yi (r.a.) Hz. Peygamber'e (s.a.) arz edip *"İşte bu senin eşindir"* diye seslenmesi ve bunun üzerine Hz. Peygamber'in *"Eğer o Allah katından ise gerçekleşecektir."* şeklinde buyurması da böyledir. Bundan sonra faziletin daha ötesi var mıdır?

[412] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bize, Mekkî b. Ebû Tâlib el-Mukrî; "Buna göre, Ebû Bekir'in hanımının Ali'den daha faziletli olması lazım gelir. Çünkü Ebû Bekir'in hanımı, cennette, aynı derecede onunla birliktedir. Dolayısıyla Ali'nin derecesinden daha yüksektir. Böylece Ebû Bekir'in hanımının konumu Ali'nin konumundan daha yüksektir. Dolayısıyla o, Ali'den daha faziletlidir." diyerek itiraz etmiştir.

[413] Ebû Muhammed şöyle dedi: Biz de, -Allah'ın yardım ve desteğini dileriz- şöyle diyerek ona cevap verdik: Bu itiraz, şu açılardan dolayı hiçbir anlam ifade etmez: Birincisi; Ebû Bekir'in derecesinin Ali'nin derecesinden yüksek olmasından dolayı gerekli olan fazilette Ebû Bekir'in derecesi ile Ali'nin derecesi arasında cennette bir farklılık yoktur. Nitekim Hz. Peygamber'in derecesinin diğer sahabenin derecelerine göre yüksek olmasından dolayı gerekli olan fazilet noktasında da Hz. Peygamber'in derecesi ile Ebû Bekir'in derecesi arasındaki fark da böyledir. Bilakis fazilet noktasında bizden derecesi daha düşük olan bir kimse, sahabenin en üstün olanının derecesine nispetle, sahabenin en faziletsinin derecesinin Hz. Peygamber'in (s.a.) derecesine nispetle, daha yakındır. Buna ilaveten, Ebû Bekir ile Ali arasında fazilet noktasındaki farklılık, Ebû Bekir'in kendisine tabi olan hanımının Ali'den daha faziletli olmasını gerekli kılacak durumda değildir. Bilakis Allah yolunda eziyet çeken ilk mühacirlerin konumları -faziletleri farklılık gösterse de- birbirine yakındır. Sonra da aynı şekilde önde gelenlerin dereceleri, -her ne kadar fazilet dereceleri farklılık gösterse de- fazilet açısından birbirine yakındır. Sonra -her ne kadar fazilet dereceleri farklılık gösterse de- Ensar'ın önde gelenlerinin (ilklerinin) konumları da birbirine yakındır. Yine hicretten sonra öncelikli olanların dereceleri de fazilet noktasında birbirine yakındır. Aynı şekilde Mekke'nin fethinden sonra müslüman olan bir kimse de böyledir ve üstünlük ziyadeleşip artabilir. Böylece görünürde ortak özelliklere sahip olan kimselerden kaynaklanan üstünlük de buna göre karşılık bulur.

[٤١١] **قال أبو محمد**: وكذلك عرض الملك لها رضي الله عنها على رسول الله صلى الله عليه وسلم قبل ولادتها في سرقة من حرير يقول له هذه زوجتك فيقول عليه السلام: إن يكن من عند الله يمضه فهل بعد هذا في الفضل غاية.

[٤١٢] **قال أبو محمد**: واعترض علينا مكي بن أبي طالب المقري، بأن قال: يلزم على هذا أن تكون امرأة أبي بكر أفضل من علي، لأن امرأة أبي بكر مع أبي بكر في الجنة في درجة واحدة، وهي أعلى من درجة علي، فمنزلة امرأة أبي بكر أعلى من منزلة علي، فهي أفضل من علي.

[٤١٣] **قال أبو محمد**: فأجبناه بأن قلنا له وبالله تعالى نتأيد أن هذا الاعتراض ليس بشيء لوجوه أحدها: أن ما بين درجة أبي بكر ودرجة علي في الفضل الموجب لعلو درجته في الجنة على درجة علي، ليست من التباين بحيث هو ما بين درجة النبي صلى الله عليه وسلم وبين درجة أبي بكر في الفضل الموجب لعلو درجته عليه السلام على درجات سائر الصحابة رضي الله عنهم، بل قد أيقنا أن درجة أقل رجل منا في الفضل أقرب نسبة من أعلى درجة لأعلى رجل من الصحابة من نسبة درجة أفضل الصحابة إلى درجة النبي صلى الله عليه وسلم، وأيضًا فليس بين أبي بكر وعلي في المباينة في الفضل ما يوجب أن تكون امرأة أبي بكر التابعة له أفضل من علي بل منازل المهاجرين الأولين الذين أوذوا في سبيل الله عز وجل متقاربة وإن تفاضلت، ثم كذلك أهل السوابق مشهدًا مشهدًا، درجهم في الفضل متقاربة، وإن تفاضلت ثم منازل الأنصار الأولين متقاربة وإن تفاضلت ثم كذلك أهل السابق بعد الهجرة مشهدًا مشهدًا درجهم متقاربة في الفضل ثم كذلك من أسلم بعد الفتح أيضًا ويزداد الأفضل فالأفضل من المشركين في المشاهد جزاء على ذلك.

[414] Şöyle deriz: Ebû Bekir'in hanımı, Ümmü Rûmân misali, Ebû Bekir'in derecesinde onunla birlikte olmaya ameli sebebiyle layık olursa, bu durumda onun mu yoksa Ali'nin mi daha faziletli olduğunu bilemeyiz. Çünkü bu konuda yanımızda bir nas/açıklama yoktur. Faziletli olmak ise ancak nas ile bilinebilir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.); *"Sizin en hayırlılarınız, peygamber olarak gönderildiğim dönemdekilerdir. Sonra onları takip edenlerdir, sonra onları takip edenlerdir..."*[342] buyurmuş ya da bunun benzerini söylemiştir. Böylece Hz. Peygamber, onları, hayır ve fazilet konusunda tabakalara ayırmıştır. Onların cennetteki mükâfatlarının da aynı şekilde olduğunda şüphe yoktur. Aksi takdirde faziletli olmanın bir manası olmazdı. Nitekim yüce Allah da, *"Ancak yaptıklarınızın karşılığını görüyorsunuz"*[343] diye buyurmuştur.

[415] Bunlara ilaveten, sahabenin kadınlarından olan ilk muhacirlerin fazilet konusunda sahabeyle müşterek oldukları hususunda şüphe etmeyiz. Onların en faziletli olanları ve daha az faziletli olanları vardır. Muhacir kadınları içinde erkeklerin çoğundan üstün olanlar vardır. Erkeklerin içinde de söz konusu kadınların çoğundan daha faziletli olanlar vardır. Yüce Allah, *"Tasadduk eden erkekler ve tasadduk eden kadınlar; oruç tutan erkekler ve oruç tutan kadınlar.."* şeklinde buyurduğu gibi, fazilet açısından bir mevki zikretmemiştir ki kadınlar bu fazilette erkeklerle birlikte olmasınlar. Bunun bir istisnası vardır o da cihattır. Çünkü cihat, kadınlara değil, erkeklere farzdır. Biz, Ebû Bekir'in (r.a.) sahabenin tamamının önüne geçen bazı saray ve köşklerin olacağını inkâr etmeyiz. Sonra Ebû Bekir'in hanımlarından bu makama layık olmayan birinin, sahabeden olup da söz konusu kadınlardan daha faziletli olan kimselerin makamlarından daha alt derecede bazı makamları olabilir. Nitekim sahabeden olan erkekler (r.a.), sahabi olan hanımlardan sonra, tabiinden olan hanımlarla da evlenmişlerdir. Dolayısıyla bu makamlar, söz konusu hanımların sahabeden olan eşlerinin faziletine ilave edilmiş olur. Böylece sahabeden olan erkekler (tabiinden olan) hanımların konumuna inerler, sonra da (sahabeden olan hanımların) yüksek makamlarına çıkarlar.

[٤١٤] فنقول: إن امرأة أبي بكر المستحقة بعملها الكون معه في درجته مثل أم رومان، لسنا ندري أهي أفضل أم علي؟ لأنه لا نص معنا في ذلك والتفضيل لا يعرف إلا بنص. وقد قال عليه السلام: حيركم القرن الذي بعثت فيه ثم الذين يلونهم أو كما قال عليه السلام، فجعلهم طبقات في الخير والفضل فلا شك هم كذلك في الجزاء في الجنة وإلا فكان يكون الفضل لا معنى له. وقال عز وجل: ﴿هَلْ تُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ﴾

[٤١٥] وأيضًا فلسنا نشك أن المهاجرات الأوليات من نساء الصحابة رضي الله عنهم يشاركن الصحابة في الفضل، ففاضلة ومفضولة وفاضل ومفضول، ففيهن من يفضل كثيرًا من الرجال، وفي الرجال من يفضل كثيرًا منهن، وما ذكر الله تعالى منزلة من الفضل إلا وقرن النساء مع الرجال فيها كقوله تعالى: ﴿إِنَّ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ﴾ الآية حاشا الجهاد فإنه فرض على الرجال دون النساء، ولسنا ننكر أن يكون لأبي بكر رضي الله عنه قصور ومنازل مقدمة على جميع الصحابة، ثم يكون لمن لم تستأهل من نسائه تلك المنزلة منازل في الجنة دون منازل من هو أفضل منهن من الصحابة، فقد نكح الصحابة رضي الله عنهم التابعيات، بعد الصاحبات وعليهن فتكون تلك المنازل زائدة في فضل أزواجهن من الصحابة فينزلون إليهن ثم ينصرفون إلى منازلهن العالية.

[416] Bilakis bu, Hz. Peygamber'den (s.a.) sahîh olarak gelmiştir. Allah Resulü, manası ve lafızlarının çoğu şu şekilde olan bir ifade kullanmıştır: *"Şöyle yapan kimse için cennetin kenarında, ortasında ve en üst noktasında bir evin kefiliyim."*[344] Böylece Allah Resulü bu durumu tasvir etmişti. Böylece yukarıda dediklerimizin açıklaması olarak; Hz. Peygamber'in dışındaki bazı kimseler için yüksek mertebeler ve diğerleri için bu mertebelerden daha aşağısı vardır. Onlar bu mertebelere inerler ve sonra da yüksek mertebelere çıkarlar. Bu durum, iki açıdan Hz. Peygamber'den (s.a.) uzaktır. Bunlardan **ilki**; Hz. Peygamber'in hanımlarının tamamının bütün sahabelerle ortak oldukları sahabelik hakkı vardır. Onlar, özel yakınlık sebebiyle sahabeden daha faziletlidirler. Sahabe olma bakımından hiç kimse Hz. Peygamber'in hanımlarından üstün değildir. Öyle ki sahabenin fazileti, kendileri dışındakilere göre bunun üzerine bina edilmiştir. Bu konuda bu kadarıyla yetiniyoruz.

[417] **İkincisi** ise; -her ne kadar bazı konumlarda sonradan gelen, başka bir konumda önde gelen olsa da- bazı sahabilerin bazı konumlarda diğerlerine göre arkada olması söz konusudur. Biz, Bilal'in Allah yolunda Ali'nin görmediği kadar eziyet gördüğünü; Ali'nin de Bilal'in savaşmadığı kadar savaştığını; Osman'ın da Ali ve Bilal'in infak etmediği kadar infakta bulunduğunu biliriz. Böylece genel olarak sahabeden daha az faziletli olan bir kimse, faziletlerinin bir kısmında kendisinden üstün olan bir kimsenin önünde olabilir.

[418] Bu durumun sahabe ile Hz. Peygamber (s.a.) arasındaki hallerde olması mümkün değildir. Faziletlerden herhangi birisinde Âdemoğullarından -ilkinden sonuncusuna kadar- herhangi birisinin Hz. Peygamber'in önüne geçmesi ve bu faziletlerin herhangi birisinde ona yetişmesi mümkün değildir. Hz. Peygamber'in (s.a.) sahabesinden herhangi birisine denk düşecek bir mertebeye inmesi de mümkün değildir. Sahabenin ondan üstün olması nasıl mümkün olabilir? Bu, inananları ürperten bir durumdur. Nitekim Ebû Eyyûb el-Ensârî (r.a.), Allah Resulünün iskân ettiği evin üzerindeki bir odada oturmayı kibirlenmek olarak kabul etmiştir. Dolayısıyla bunun âhiret yurdunda olabileceğini nasıl düşünebilir?

[٤١٦] بل قد صح هذا عن النبي صلى الله عليه وسلم وأنه قال كلامًا معناه وأكثر نصه أنه عليه السلام: زعيم بيت في ربض الجنة في وسط الجنة وفي أعلى الجنة لمن فعل كذا، أمرًا وصفه رسول الله صلى الله عليه وسلم. فصح نص ما قلنا من أن لمن دونه عليه السلام منازل عالية وآخر مسفلة عن تلك المنازل ينزلون إليها ثم يصعدون إلى الأعالي وهذا مبعد عن النبي صلى الله عليه وسلم لوجهين أحدهما: أن جميع نسائه عليه السلام لهن حق الصحبة التي يشتركن فيها جميع الصحابة ويفضلنهم فيها بقرب الخاصة فليس في نسائه عليه السلام ولا واحدة يفضلها بالصحبة التي هي فضيلتهم التي بها بانوا عمن سواهم فقط وقد كفينا هذا الباب.

[٤١٧] والوجه الثاني: أن تأخر بعض الصحابة عن بعضهم في بعض الأماكن موجودة وإن كان ذلك المتأخر في بعض الأماكن متقدمًا في مكان آخر فقد علمنا أن بلالًا عذب في الله عز وجل ما لم يعذب علي، وأن عليًا قاتل ما لم يقاتل بلال، وأن عثمان أنفق ما لم ينفق بلال، ولا علي فيكون المفضول منهم في الجملة متقدمًا للذي فضله في بعض فضائله.

[٤١٨] ولا سبيل إلى أن يوجد هذا فيما بينهم وبين النبي صلى الله عليه وسلم، ولا يجوز أن يتقدمه أحد من ولد آدم في شيء من الفضائل أولها عن آخرها، ولا إلى أن يلحقه لاحق في شيء من الفضائل من بني آدم فلا سبيل إلى أن ينسفل النبي صلى الله عليه وسلم إلى درجة يوازيها فيها صاحب من الصحابة فكيف أن يعلو عليه الصاحب؟ هذا أمر تقشعر منه جلود المؤمنين، وقد استعظم أبو أيوب الأنصاري رضي الله عنه أن يسكن في غرفة على بيت يسكنه نبي صلى الله عليه وسلم فكيف يظن بأن هذا يكون في دار الجزاء

Şu halde sahabeden olan birisi, mevkilerinin/makamların ekseriyetinde üstün olduğuna göre, söz konusu mevkilerden bazısında diğer sahabiden aşağı derecede olabilir. Nitekim amellerindeki fazilet derecelerine göre diğer mevkilerde/makamlarda -az önce ifade ettiğimiz gibi- ondan daha üstün olabilir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.) şöyle haber vermiştir: *"Oruç tutanlar, "Reyyan" kapısından çağırılırlar; mücahitler, "cihat" kapısından çağırılırlar; tasadduk edenler "sadaka" kapısından çağırılırlar." Hz. Peygamber, Ebû Bekir'in bu kapıların tamamından davet edileceğini umduğunu söylemiştir.*[345]

[419] Bazen sahabeden birisinin, söz konusu kapılardan birisinden olmak üzere bu faziletlerin birisinde, Ebû Bekir'den daha üstün olması mümkündür. Fakat herhangi birisinin, fazilet kapılarının birisinde Allah Resulüne (s.a.) üstün olması mümkün değildir. Böylece bu itiraz genel olarak geçersiz olmuştur. Âlemlerin rabbine hamd olsun. Yine Mekkî b. Ebû Tâlib[346], "Hz. Peygamber (s.a.) Mûsâ'dan (s.a.) ve enbiyanın (s.a.) her birinden daha faziletli olduğuna göre, bu durumda o peygamberlerin hepsinden cennette daha yukarı derecededir ve hanımları da Hz. Peygamber'le birlikte cennette onun derecesindedirler. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in hanımlarının cennetteki dereceleri, Mûsâ'dan ve diğer peygamberlerin derecelerinden daha yüksektir. Bu hükme göre onlar, Mûsâ'dan ve diğer peygamberlerden daha faziletlidirler." diyerek bize itiraz etmiştir.

[420] Ebû Muhammed şöyle dedi: Biz, -Allah'a hamd olsun ki- bu itiraz da bizi bağlamaz diyerek ona cevap verdik. Çünkü cennet, mülk (hükümranlık), itaat, üstün mertebe, riyaset/liderlik ve tabi olanın kendisine uyulana tabi olduğu yurttur. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Ve gördüğün zaman orada bir nimetler ve pek büyük bir mülk (hükümranlık) görürsün."*[347] Yine yüce Allah, Mûsâ'dan (s.a.) hikâye ederek şöyle buyurdu: *"Mûsâ, Allah katında itibarlı bir kimse idi."*[348] Allah Teâlâ, Cebrâil'den (s.a.) haber vererek şöyle buyurmuştur: *"Büyük bir kuvvet sahibidir, arş'ın sahibi nezdinde âlî bir makama nâildir. O elçi kendisine uyulandır, güvenilirdir."*[349]

فإذا كان العالي من الصحابة في أكثر منازله ينسفل أيضًا في بعضها عن صاحب آخر قد علاه في منازل أخر على قدر تفاضلهم في أعمالهم كما ذكرنا آنفًا فقد أخبر النبي صلى الله عليه وسلم: أن الصائمين يدعون من باب الريان وأن المجاهدين يدعون من باب الجهاد وأن المتصدقين يدعون من باب الصدقة وأن أبا بكر يرجو له رسول الله صلى الله عليه وسلم أن يدعي من جميع تلك الأبواب.

[٤١٩] وقد يجوز أن يفضل أبا بكر رضي الله عنه غيره من الصحابة في بعض تلك الوجوه مما انفرد بباب منها ولا يجوز أن يفضل أحد رسول الله صلى الله عليه وسلم في شيء من أبواب البر، فبطل هذا الاعتراض جملة والحمد لله رب العالمين. واعترض أيضًا علينا مكي بن أبي طالب بأن قال إذا كان رسول الله صلى الله عليه وسلم أفضل من موسى عليه السلام، ومن كل واحد من الأنبياء عليهم السلام، وكان عليه السلام أعلى درجة في الجنة من جميع الأنبياء عليهم السلام، وكان نساؤه عليه السلام معه في درجته في الجنة فدرجتهن فيها أعلى من درجة موسى عليه السلام، ومن درج سائر الأنبياء عليهم السلام فهن على هذا الحكم أفضل من موسى وسائر الأنبياء. عليهم السلام.

[٤٢٠] **قال أبو محمد**: فأجبناه بأن هذا الاعتراض أيضًا لا يلزمنا ولله الحمد لأن الجنة دار ملك وطاعة وعلو منزلة ورياسة واتباع من التابع للمتبوع، كما قال عز وجل: ﴿وَإِذَا رَأَيْتَ ثَمَّ رَأَيْتَ نَعِيمًا وَمُلْكًا كَبِيرًا﴾ وقال تعالى عن موسى عليه السلام: ﴿وَكَانَ عِنْدَ اللَّهِ وَجِيهًا﴾ وأخبر عز وجل عن جبريل صلى الله عليه وسلم فقال: ﴿ذِي قُوَّةٍ عِندَ ذِي الْعَرْشِ مَكِينٍ ۞ مُّطَاعٍ ثَمَّ أَمِينٍ﴾

[421] Bizler, dünya hükümranlığının aldatıcı, âhiret hükümranlığının ise gerçek olduğunu biliriz. Hz. Peygamber (s.a.), nebîleri tebaları ile birlikte gördüğünü; yanında bir, iki ya da üç kişinin, bir kişi ya da bir topluluğun bulunduğu nebîler gördüğünü haber vermiştir. Yüce Allah da orada büyük bir mülkün; itaat ve itibarın; tabi olma ve emretmenin olduğunu haber vermiştir. Yüce Allah, -lezzetler, ipek, kumaş, şarap, altın, gümüş, misk, cariyeler ve ziynet eşyalarından bize sunduğu gibi-, mükâfat yurdundaki mülkün miktarını bilelim diye, bu dünyada mülkten bir parçasını bize arz etmiştir. Hz. Peygamber'den (s.a.) sahîh olarak şöyle bir haber gelmiştir: *"Cennete girenlerin sonuncusu, dünyada bildiği mülkün en büyüğüyle kuvvet bulan kimsedir. O, mülkünün benzerini temenni eder. Allah Teâlâ da ona dünyadakinin benzerinin on katını verir."*

[422] Ebû Muhammed şöyle dedi: Zikrettiğimiz şeylerin doğruluğu ortaya çıktığına göre, melekler de tek bir sınıf/kategoridir. Ancak onlar, bu sınıf içinde fazilet mücadelesi yaparlar. Resullerin ve nebîlerin tabakası da bir sınıf olup, konumları birbirine yakın derecededir. Ancak onlar da bu konumlarında fazilet mücadelesi yaparlar. Onların tamamı tek bir sınıftır. Resullerin dışındaki nebîler de tek bir sınıftır. Ancak onlar da bu konumlarında fazilet mücadelesi yaparlar. Sahabenin hepsi tek bir sınıftır. Ancak onlar da bu konumlarında fazilet mücadelesi yaparlar. Kadınlardan ve ashaptan resullere tabi olanların, kendilerine tabi olunanlar gibi -ki onlar resullerdir- olmadıkları hususu şüphe olmaksızın vacip olmuştur. Çünkü en yüce olana tabi olan bir kimsenin, tabi olduğu kimsenin derecesine ulaşamayacağını zorunlu olarak biliriz. Dolayısıyla ondan daha üstün olması nasıl mümkün olur. Aynı şekilde sahabenin kadınlarından olan tabiiler de sahabeden olan eşlerinin derecelerine ulaşamazlar. Zira onlar, eşleriyle aynı tabakadan değillerdir. Ancak, her tabaka mensubu ile kendi tabakasında olan bir kimse arasında benzerlik kurabiliriz. Hz. Peygamber'in hanımları, sahabe ile birlikte, aynı tabakadadır. Böylece onların arasında fazilet mücadelesinin olduğu doğrudur. Ne Hz. Peygamber'in hanımlarından biri ne de sahabeden biri, nebîlerle birlikte aynı tabakadan değildir. Dolayısıyla onların arasında benzerlik kurmamız mümkün değildir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.), İsra gecesi nebîleri semanın her bir katında görmüştür.

[٤٢١] فقد علمنا أن ملك الدنيا غرور، وأن ملك الآخرة والحقيقة، وقد أخبر عليه السلام أنه رأى الأنبياء عليهم السلام مع اتباعهم، فالنبي معه الواحد والاثنان والثلاثة، والنفر والجماعة فأخبر عز وجل أن هنالك الملك الكبير، والطاعة والوجاهة، والإتباع والاستئمار، وإنما عرض الله تعالى علينا في الدنيا
٥ من الملك طرفًا لنعلم به مقدار الملك الذي في دار الجزاء، كما عرض علينا من اللذات، والحرير، والديباج، والخمر والذهب والفضة والمسك، والجواري، والحلي، وأعلمنا أن هذا كله خالصة لنا هنالك، وكما صح عن النبي صلى الله عليه وسلم: أن آخر من يدخل الجنة يذكر على أعظم ملك عرفه في الدنيا فيتمنى مثل ملكه فيعطيه الله تعالى مثل الدنيا عشر مرات.

١٠ [٤٢٢] **قال أبو محمد**: فلما صح ما ذكرنا وكانت الملائكة طبقة واحدة إلا إنهم يتفاضلون فيها وكانت طبقة المرسلين النبيين طبقة واحدة ومنازلهم في درجات متقاربة إلا أنهم أيضا يتفاضلون فيها وهم كلهم طبقة واحدة والنبيون غير مرسلين طبقة واحدة إلا أنهم أيضا يتفاضلون فيها وكل الصحابة طبقة واحدة إلا أنهم يتفاضلون فيها، فوجب بلا شك ألا يكون اتباع الرسل من النساء
١٥ والأصحاب كالمتبوعين الذين هم الرسل لأن بالضرورة نعلم أن تابع الأعلى ليس لاحقًا نظير متبوعه فكيف أن يكون أعلى منه. كما أن التابعيات من نساء الصحابة رضي الله عنهم لا يلحقن نظراء أزواجهن من الصحابة إذ ليس هن معهم في طبقة، وإنما ينظر بين أهل كل طبقة ومن هو في طبقته، ونساء النبي صلى الله عليه وسلم طبقة واحدة مع الصحابة فصح التفاضل بينهم وليس واحدة منهن
٢٠ ولا منهم مع الأنبياء في طبقة فلم يجز أن ينظر بينهم وقد أخبر عليه السلام أنه رأى ليلة الإسراء الأنبياء عليهم السلام في السموات سماء سماء.

[423] Biz, dünya semasında kendisine tabi olunan ve emrine itaat edilen bir nebînin konumunun, yedinci semada olup da oradaki nebîye tabi olan bir kimsenin konumundan daha yüksek olduğunu zorunlu olarak biliriz. Zira Hz. Peygamber'in (s.a.) "Şüphesiz her nebî kendi ümmetiyle gelir." şeklinde buyurduğu sahîh olarak gelmiştir. Dolayısıyla bizler de, peygamberimizle birlikte olacağız.

[424] Mekkî b. Ebû Tâlib'i ilzam ettiği şeyin aynısının bizim hakkımızda da geçerli olması gerekir. Çünkü biz de Hz. Peygamber ile beraber olacağız. Dolayısıyla bizim hakkımızda "Peygamberlerden daha faziletli olmak" şeklindeki bir söylem onu bağlar. Halbuki "Fazilet konusunda, ancak aynı tabaka mensupları arasında denklik gözetilir." şeklindeki ifademizden dolayı bu gerekli değildir. Böylece onlardan biri diğerinden daha yüksek bir mevkide olursa şüphesiz ondan daha faziletli olur. Fakat bu farklı tabakalarda geçerli değildir. Cehennemin bekçisi Malik'in cennetin bekçisinin bulunduğu yerden ve yine Cebrâil'in mekânından farklı bir mekânda olduğunu görmüyor musunuz? Onun derecesi, insanlardan olup da cennette bulunan bir kimsenin derecesinden daha aşağı değildir, öyle ki melekler genel olarak insanlardan daha faziletlidirler. Çünkü Malik, cehennemin yöneticisi, önde geleni ve itaat olunanıdır. Bundan dolayı cennetteki tabilerden ve hizmetkarlardan şüphesiz daha faziletlidir. Böylece bu münakaşa ve ihtilaf geçersiz olmuştur. Özetle bu cevap şöyle toparlanabilir: Cennette her tabakadaki liderler ve önderler, kendilerine tabi olanlardan daha üstündür. Hz. Peygamber'in hanımları ve sahabesinin tamamı onun (s.a.) taraftarlarıdır. Nebîlerin hepsi de önderdirler. Ancak önderler arasında hangisinin daha faziletli olduğu şeklinde denklik kurulabilir, aynı şekilde taraftarlar arasında da hangisinin daha faziletli olduğu söylenebilir. Böylece fazilet hususunda kendisi dışındakilere göre her faziletlinin derecesinin yüksekliği fazilet bilinir. Taraftarlar ile önderler arasında denklik kurmak doğru değildir. Çünkü önderler, tabilerin derecesinden daha aşağı elbette değillerdir. Başarı Allah'ın yardımıyladır.

[٤٢٣] وبالضرورة نعلم أن منزلة النبي الذي هو متبوع في سماء الدنيا أمره هناك مطاع أعلى من منزلة التابع في السماء السابعة للنبي الذي هنالك وإذ قد صح عن النبي صلى الله عليه وسلم: أن كل نبي يأتي مع أمته فنحن مع نبينا صلى الله عليه وسلم.

٥ [٤٢٤] فإن كل ما ألزمناه مكي لازمًا لنا، فيلزمه مثل ذلك فينا أيضًا أن نكون أفضل من الأنبياء وهذا غير لازم لما ذكرنا من أنه لا ينظر في الفضل إلا بين من كان من أهل طبقة واحدة فمن كان منهم أعلى منزلة من الآخر كان أفضل منه بلا شك، وليس ذلك في الطباق المختلفة إلا ترى أن كون مالك خازن النار في مكان غير مكان خازن الجنة وغير مكان جبرائيل لا تحط درجته عن درجة ١٠ من في الجنة من الناس الذين الملائكة جملة أفضل منهم لأن مالكًا متبوع للنار ومقدم مطاع مفضل بذلك على التابعين والخدمة في الجنة بلا شك فبطل هذا الشغب، ويجمع هذا الجواب باختصار وهو أن الرؤساء والمتبوعين في كل طبقة في الجنة أعلى من التابعين لهم، ونساء النبي صلى الله عليه وسلم وأصحابه كلهم أتباع له عليه السلام، وجميع الأنبياء متبوعون، فإنما ينظر بين المتبوعين ١٥ أيهم أفضل وينظر بين الإتباع أيهم أفضل، ويعلم الفضل بعلو درجة كل فاضل من دونه في الفضل، ولا يجوز أن ينظر بين الأتباع والمتبوعين لأن المتبوعين لا يكونون البتة أحط درجة من التابعين، وبالله تعالى التوفيق.

[425] Şayet birisi, "Huriler hakkında ne dersiniz? Onlar, melekler konusunda dediğiniz gibi, insanlardan ve peygamberlerden daha faziletli midirler?" diye sorarsa, -başarı Allah'ın yardımıyladır- şöyle cevap veririz: Fazilet, yüce Allah'ın Kur'ân'da bildirdiği ya da Hz. Peygamber'in açıkladığı bir delil ile bilinebilir. Halbuki biz, yüce Allah'ın meleklerin faziletini açıkladığı gibi, hurilerin faziletini açıkladığını bilmiyoruz. Ancak yüce Allah, hurilerin tertemiz, güzel, tatlı dilli ve yaştaş olduklarını, bütün lezzetlerde eşleriyle birlikte olduklarını belirtmiştir. Onlar, müminler kendilerinden lezzet alıp hoşnut olsunlar diye yaratılmışlardır. Durum bu şekilde olunca, bu durumda hurilerin makamı kendisiyle birlikte oldukları kimsenin makamı olmuş olur. Bu da amel ve sorumluluk olmaksızın onlara ait bir tahsistir. Huriler, bu konuda meleklerden farklıdırlar. Başarı Allah'ın yardımıyladır.

[426] Ebû Muhammed şöyle dedi: Yüce Allah'ın *"Şüphesiz cennetlikler o gün nimetlerle meşguldürler, zevk sürerler. Onlar ve eşleri gölgelerde koltuklara yaslanmaktadırlar."*[350] mealindeki sözü, görüşümüzü teyit eden delillerden biridir. Bu açıklama sahîh olduğuna göre, onu kabul etmek zorunludur. Şayet bu itirazların bazı kısımlarını açıklamaktan âcîz kalsak da bu konuda bir noksanlık bize lazım gelmez. Zira bu nassa itiraz etmek mümkün değildir. Kesin olarak doğru olan bir şeye, başka bir kesinlikle itiraz etmek mümkün değildir. Burhan, burhan ile iptal edilemez. Biz, cennetin mükelleflerin amellerine göre mükâfatlandırıldıkları bir yurt olduğunu açıklamıştık. Dolayısıyla mükelleflerin en üstünü, fazilet açısından en üstün olanıdır. Hz. Peygamber'in (s.a.) hanımları, cennette sahabenin tamamından daha üst derecededirler. Çünkü onlar, onlardan daha faziletlidirler. Her kim bunu kabulde diretirse, bu durumda bize kendisine göre faziletin manasının ne olduğunu haber versin? Zira bu kelimenin bir manasının olması kaçınılmazdır. Eğer o kişi, "Bu kelimenin bir manası yoktur." derse, onun çektiği sıkıntı ve meşakkat bize yeter. Eğer o, "Bu kelimenin bir manası vardır." derse, bu mananın ne olduğunu ona sorarız. Bu durumda o, dediğimizden farklı bir şey bulamaz. Başarı Allah'ın yardımıyladır. Nasıl olabilir ki, -yüce Allah'ın destek ve yardımıyla- bu konuda bize itiraz ettiği her bir hususa bir izah getirdik ve bu konuda hak ortaya çıkmış oldu. Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamd olsun.

[٤٢٥] فإن قال قائل فكيف يقولون في الحور العين أهن أفضل من الناس ومن الأنبياء كما قلتم في الملائكة؟ فجوابنا وبالله تعالى التوفيق. إن الفضل لا يعرف إلا ببرهان مسموع من الله تعالى في القرآن، أو من كلام الرسول صلى الله عليه وسلم، ولم نجد الله تعالى نص على فضل الحور العين كما نص على فضل الملائكة، وإنما نص على أنهن مطهرات حسان عرب أتراب، يجامعن ويشاركن أزواجهن في اللذات كلها، وأنهن خلقن ليلتذ بهن المؤمنون فإذا الأمر هكذا فإنما محل الحور العين محل من هن له فقط أن ذلك اختصاص لهن بلا عمل، وتكليف فهن خلاف الملائكة في ذلك وبالله تعالى التوفيق.

[٤٢٦] **قال أبو محمد:** ومما يؤكد قولنا قول الله تعالى: ﴿إِنَّ أَصْحَابَ الْجَنَّةِ الْيَوْمَ فِي شُغُلٍ فَاكِهُونَ ۞ هُمْ وَأَزْوَاجُهُمْ فِي ظِلَالٍ عَلَى الْأَرَائِكِ مُتَّكِئُونَ﴾ وهذا النص إذ قد صح فقد وجب الإقرار به، فلو عجزنا عن تفضيل بعض أقسام هذه الاعتراضات لما ألزمنا في ذلك نقصًا إذ لا يجوز الاعتراض على هذا النص، وكلما صح بيقين فلا يجوز أن يعارض بيقين آخر، والبرهان لا يبطله برهان، وقد أوضحنا أن الجنة دار جزاء على أعمال المكلفين فأعلاهم درجة أعلاهم فضلًا، ونساء النبي صلى الله عليه وسلم أعلا درجة في الجنة من جميع الصحابة فهن أفضل منهن، فمن أبى هذا فليخبرنا ما معنى الفضل عنده؟ إذ لا بد أن يكون لهذه الكلمة معنى، فإن قال: لا معنى لها فقد كفانا مؤنته، وإن قال:إن لها معنى سألناه ما هو؟ فإنه لا يجد غير ما قلناه، وبالله تعالى التوفيق. فكيف وقد أبنا بتأييد الله عز وجل لنا على كل ما اعترض علينا به في هذا الباب؟ ولاح وجه في ذلك بينًا والحمد لله رب العالمين.

[427] Ebû Muhammed şöyle dedi: "Fatıma'nın mümin kadınların ya da ümmetin kadınlarının efendisi" olduğu şeklinde Hz. Peygamber'in (s.a.) sözü hakkında fazladan bir açıklama ilave ettik. Başarı Allah'ın yardımıyla olduğu halde şöyle deriz: Gerekli olan şey, hadisin lafızlarına riayet etmektir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.) bu hadiste "fazilet" değil, "siyade/ efendilik" lafzını zikretmiştir. Halbuki Aişe ile alakalı hadiste Hz. Peygamber, "Aişe'nin kadınlara üstünlüğü, tirit yemeğinin diğer yemeklere üstünlüğü gibidir." sözleriyle metin olarak "fazilet"i zikretmiştir.

[428] Ebû Muhammed şöyle dedi: Siyadet (liderlik, üstünlük), faziletten farklıdır. Fatıma'nın Hz. Peygamber'in çocuğu olması sebebiyle dünya kadınlarının efendisi olduğu hususunda şüphe yoktur. Siyadet, şeref babından olup fazilet babından değildir. Dolayısıyla iki hadis arasında bir tearuz elbette yoktur. Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamd olsun.Arap lisanında hüccet olan İbn Ömer (r.a.), Ebû Bekir'in Muaviye'den daha hayırlı ve daha faziletli olduğunu; Muaviye'nin de Ebû Bekir'den daha iyi bir yönetici olduğunu söylemiştir. Gördüğünüz gibi İbn Ömer, yöneticilik (siyadet) ile fazilet ve hayrı birbirinden ayırmıştır. Biz, faziletin bizzat hayır olduğunu biliriz. Çünkü bir şey başka bir şeyden daha hayırlı olduğunda, şüphesiz ondan daha faziletli olmuş olur.

[429] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu konuda bize muhalefet edenlerden biri, yüce Allah'ın *"Erkek, kız gibi değildir."*[351] şeklinde buyurduğunu söylemiştir. Biz, -başarı Allah'ın yardımıyladır- şöyle cevap veririz: O zaman bizzat sen, Meryem'den, Aişe'den, Fatıma'dan daha faziletlisin. Çünkü sen erkeksin, onlar da kadındırlar.

[430] Eğer bunu söylerse, ahmaklara ve câhillere katılır ve kâfir olur. Eğer âyetin manasını sorarsa, ona şöyle denilir: Âyet, zâhiri üzeredir. Erkeğin kız gibi olmadığında şüphe yoktur. Çünkü erkek kız gibi olsa idi, kız olurdu. Kız da erkek gibi değildir; çünkü bu kızdır, bu da erkektir. Fazilet açısından burada elbette bir şey yoktur. Aynı şekilde kırmızı, yeşilden farklıdır. Yeşil, kırmızı gibi değildir. Bu da fazilet açısından bir şey değildir. Şayet birisi, yüce Allah'ın *"... Erkeklerin kadınlar üzerinde bir derece farkı vardır."*[352] sözünü gerekçe göstererek itiraz ederse, ona şöyle cevap verilir:

[٤٢٧] **قال أبو محمد**: واستدركنا بيانًا زائدًا في قول النبي صلى الله عليه وسلم في أن فاطمة سيدة نساء المؤمنين أو نساء هذه الأمة فنقول وبالله تعالى التوفيق أن الواجب مراعاة ألفاظ الحديث وإنما ذكر عليه السلام في هذا الحديث السيادة ولم يذكر الفضل وذكر عليه السلام في حديث عائشة الفضل نصا بقوله ٥ عليه السلام: فضل عائشة على النساء كفضل الثريد على سائر الطعام.

[٤٢٨] **قال أبو محمد**: والسادة غير الفضل، ولا شك أن فاطمة رضي الله عنها سيدة نساء العالمين بولادة النبي صلى الله عليه وسلم لها فالسادة من باب الشرف، لا من باب الفضل، فلا تعارض بين الحديثين البتة، والحمد لله رب العالمين. وقد قال ابن عمر رضي الله عنهما هو حجة في اللغة العربية، كان أبو ١٠ بكر خيرًا وأفضل من معاوية، وكان معاوية أسود من أبي بكر، ففرق ابن عمر كما ترى بين السادة وبين الفضل والخير، وقد علمنا أن الفضل هو الخير نفسه لأن الشيء إذا كان خيرًا من شيء آخر فهو أفضل منه بلا شك.

[٤٢٩] **قال أبو محمد**: وقد قال قائل ممن يخالفنا في هذا. قال الله عز وجل: ﴿وَلَيۡسَ ٱلذَّكَرُ كَٱلۡأُنثَىٰ﴾ فقلنا وبالله تعالى التوفيق: فأنت إذا عند نفسك أفضل من ١٥ مريم، وعائشة، وفاطمة، لأنك ذكر وهؤلاء أناث.

[٤٣٠] فإن قال هذا الحق بالنوكي وكفر بأن سئل عن معنى الآية قيل له الآية على ظاهرها ولا شك في أن الذكر ليس كالأنثى، لأنه لو كان كالأنثى لكان أنثى، والأنثى أيضًا ليست كالذكر، لأن هذه أنثى، وهذا ذكر وليس هذا من الفضل في شيء البتة، وكذلك الحمرة غير الخضرة، والخضرة ليست كالحمرة، وليس هذا ٢٠ من باب الفضل، فإن اعترض معترض بقول الله تعالى: ﴿وَلِلرِّجَالِ عَلَيۡهِنَّ دَرَجَةٞ﴾

Şüphesiz bu âyet, erkeklerin eşleri üzerindeki haklarıyla alakalıdır. Her kim bu âyeti zâhirine hamletmek isterse, bu durumda erkeklerden olan her bir yahudinin, Mecûsî'nin ve fâsıkın Mûsâ'nın annesinden, Îsâ'nın annesinden, İshak'ın annesinden ve Hz. Peygamber'in hanımlarından ve kızlarından daha faziletli olduklarını kabul etmesi lazım gelir. Bu ise, ümmetin ittifakıyla, bunu söyleyen kimseden meydana gelen bir küfürdür. Aynı şekilde Yüce Allah'ın *"Süs içinde yetiştirilip büyütülen ve iddiasını ispat edemeyen kimseyi (yaratılışça pek zayıf olan kızları) mı? (Allah'a çocuk isnad ediyorlar)."*[353] meâlindeki sözü de böyledir. Şüphesiz bu âyet, kadınların cesaretlerinin azlığından dolayı delil getirip ispat emekte genellikle noksan kalmaları hakkındadır. Yoksa bunda, fazilet sahibi kadınlardan fazilet noktasında daha aşağı olma anlamı yoktur. Yine birisi itiraz edip; "Kendilerine itaat etmekle emredildiğimiz sahabeden olan halifelerin (r.a.), yüce Allah'ın *"(Ey iman edenler!) Allah'a itaat edin. Peygamber'e itaat edin ve sizden olan ulu'l-emre (idarecilere) de."*[354] sözü sebebiyle Hz. Peygamber'in (s.a.) hanımlarından daha faziletlidirler." şeklinde demiş olsa, cevap -başarı yüce Allah'ın yardımıyladır- şöyle olur: Şüphesiz bu, pek çok açıdan yanlıştır.

[431] İlki şudur: Hz. Peygamber'in (s.a.) hanımlar da onun bize kendilerine itaat edin diye emrolunduğumuz kişiler arasındadırlar. Sahabeden olan imamlar ile aynı durumda olup aralarında fark yoktur.

[432] İkincisi; hilâfet kişinin sadece dini konusundaki faziletinden kaynaklanmaz. Hilâfet, kendisine vacip olan kimse için zorunlu olur. Emirlik de böyledir. Çünkü emirlik (yöneticilik), daha faziletli olan kimselerin dışındakiler için de mümkün olabilir. Nitekim Ömer (r.a.), Amr b. el-As'a itaat etmekle sorumlu tutulmuştu. Zira Hz. Peygamber (s.a.), Zat-ü Selasil Gazvesinde Amr'ı komutan olarak tayin etmişti. Böylece en faziletli olana itaat etmenin vacip olduğu görüşü iptal olmuştur. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.), Ebû Zer'i komutan olarak atamadığı halde, Amr b. el-As'ı ve Halid b. Velid'i pek çok sefer komutan olarak tayin etmiştir. Halbuki Ebû Zer, şüphesiz o ikisinden daha hayırlı ve faziletlidir.

قيل له إنما هذا في حقوق الأزواج على الزوجات، ومن أراد حمل هذه الآية على ظاهرها لزمه أن يكون كل يهودي وكل مجوسي، وكل فاسق، من الرجال أفضل من أم موسى، وأم عيسى، وأم إسحاق، عليهم السلام، ومن نساء النبي صلى الله عليه وسلم وبناته، وهذ كفر ممن قاله بإجماع الأمة، وكذلك قوله تعالى: ﴿أَوَمَنْ يُنَشَّأُ فِي الْحِلْيَةِ وَهُوَ فِي الْخِصَامِ غَيْرُ مُبِينٍ﴾ إنما ذلك في تقصيرهن في الأغلب عن المحاجة لقلة ذريتهن وليس في هذا ما يحط من الفضل عن ذوات الفضل منهن، فإن اعترض معترض فقال الذي أمرنا بطاعتهم من خلفاء الصحابة رضي الله عنهم، أفضل من نساء النبي صلى الله عليه وسلم بقوله تعالى: ﴿أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنكُمْ﴾ فالجواب وبالله تعالى التوفيق: أن هذا خطأ من جهات.

[٤٣١] إحداها: أن نساء النبي صلى الله عليه وسلم من جملة أولي الأمر منا الذين أمرنا بطاعتهم فيما بلغن إلينا عن النبي صلى الله عليه وسلم كالأئمة من الصحابة سواء ولا فرق.

[٤٣٢] والوجه الثاني: أن الخلافة ليست من قبل فضل الواحد في دينه، فقط، وجبت لمن وجبت له، وكذلك الإمارة لأن الإمارة قد تجوز لمن غيره أفضل منه، وقد كان عمر رضي الله عنه مأمورًا بطاعة عمرو بن العاص إذ أمر رسول الله صلى الله عليه وسلم في غزوة ذات السلاسل، فبطل أن تكون الطاعة إنما تجب للأفضل فالأفضل، وقد أمر النبي صلى الله عليه وسلم عمرو بن العاص وخالد ابن الوليد كثيرًا ولم يأمر أبا ذر، وأبو ذر أفضل خير منهما بلا شك.

[433] Bunlara ilaveten, sahabeden olan halifelere emrettikleri hususlarda itaat etmek -bundan önce değil, emir tayin edildikleri andan itibaren-vaciptir. Hükümranlığın (vilayet) onların konumuna bir fazilet eklemediği hususunda bir ihtilaf yoktur. Ancak, hükümdarlıktaki adaletli oluşları onlara fazladan bir fazilet katar, yoksa hükümdarlık değil. Onların adaletle hükmetmeleri, fazileti hakkettikleri amelleri cümlesine dâhildir. Muaviye ve Hasan'ı görmüyor musunuz? Yönetici olduklarında, Sa'd b. Ebû Vakkas'ın onlara itaat etmesi zorunlu olmuştu. Halbuki Sa'd, o ikisinden -gerçekten açık ara- daha faziletlidir. Sa'd, o ikisi ile birlikte hayattadır ve onlara itaat etmekle sorumlu tutulmuştur. Aynı şekilde Cabir, Enes b. Malik ve İbn Ömer'in (r.a.) Abdülmelik b. Mervan'a itaat etmelerinin gerekliliği hususundaki görüş de böyledir. Öyle ki Cabir, Enes b. Malik ve İbn Ömer ile Abdülmelik arasında fazilet noktasındaki fark, nur ile zulmet arasındaki fark gibidir. Dolayısıyla yöneticilere itaat etmenin gerekliliği, cennette üstünlüğü zorunlu kılan bir durum değildir.

[434] Şayet birisi, yüce Allah'ın *"İman eden ve nesilleri de iman konusunda kendilerinin yoluna uyanlar var ya, biz onların nesillerini kendilerine kattık. Bununla beraber onların amellerinden hiçbir şey eksiltmeyiz. Herkes kazandığı karşılığında rehindir."*[355] meâlindeki âyetini gerekçe göstererek itiraz ederse, onun itirazının beyanı âyetin sonunda açıkça ifade edilmiştir. O da şudur: Nesillerin babalarına eklenmesi, onların babalarıyla birlikte bir derecede olmalarını gerektirmez. Bu, âyetin metninden anlaşılmamaktadır. Bilakis âyetin açıklamasına göre, nesillerin babalarıyla eşit oldukları hususlarda onlara eklenmeleri söz konusudur. Sonra yüce Allah bunu açıklamış ve *"Herkes kazandığı karşılığında rehindir."*[356] buyurmak suretiyle bizleri şüphe içinde bırakmamıştır.

[435] Böylece babalar ve çocuklardan her birinin, sadece kazandığına göre mükâfatlandırılacağı hususu doğru olarak ortaya çıkmıştır. Halbuki eşlerin hükmü böyle değildir. Bilakis Hz. Peygamber'in eşleri, köşklerinde ve döşeklerinde onlardan hoşlanan Hz. Peygamber'le birliktedirler ve hayır olarak işledikleri ve sabırları sebebiyle, ayrıca Allah'ı, Resulünü ve âhiret yurdunu tercih etmeleri sebebiyle mükâfat görürler. Nebîler ve Resullerden sonra hiç kimse bu makamı elde edemez. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in hanımları, nebîlerin (s.a.) dışındaki her bir kimseden daha faziletlidirler.

[٤٣٣] وأيضًا: فإنما وجبت طاعة الخلفاء من الصحابة رضي الله عنهم في أموامرهم مذ ولوا لا قبل ذلك، ولا خلاف في أن الولاية لم تزدهم فضلًا على ما كانوا عليه، وإنما زادهم فضلًا عدلهم في الولاية لا الولاية نفسها، وعدلهم داخل في جملة أعمالهم التي يستحقون والفضل بها، ألا ترى أن معاوية والحسن ٥ إذ وليا كانت طاعتهما واجبة على سعد بن أبي وقاص، وسعد أفضل منهما ببون بعيد جدًا، وهي حي معهما مأمور بطاعتهما وكذلك القول في جابر وأنس بن مالك، وابن عمر رضي الله عنهم، في وجوب طاعة عبد الملك بن مروان والذي بين جابر وأنس، وابن عمر وبين عبد الملك في الفضل كالذي بين النور، والظلمة، فليس في وجوب طاعة الولاة ما يوجب لهم فضلًا في الجنة.

١٠ [٤٣٤] فإن اعترض معترض بقول الله تعالى: ﴿وَالَّذِينَ آمَنُوا وَاتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّيَّتُهُم بِإِيمَانٍ أَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَمَا أَلَتْنَاهُم مِّنْ عَمَلِهِم مِّن شَيْءٍ كُلُّ امْرِئٍ بِمَا كَسَبَ رَهِينٌ﴾ فبيان اعتراضه ظاهر في آخر الآية وهو أن إلحاق الذرية بالأباء لا يقتضي كونهم معهم في درجة، ولا هذا مفهوم من نص الآية، بل إنما فيها إلحاقهم بهم فيما ساورهم فيه بنص الآية، ثم بين تعالى ذلك ولم يدعنا في شك بقوله: ﴿كُلُّ ١٥ امْرِئٍ بِمَا كَسَبَ رَهِينٌ﴾

[٤٣٥] فصح أن كل واحد من الأباء والأبناء يجازى حسب ما كسب فقط، وليس حكم الأزواج كذلك، بل أزواج النبي صلى الله عليه وسلم معه في قصوره وعلى سرره ملتذ بهن ومعهن جزاء لهن بما عملن من الخير، وبصبرهن، واختبار الله تعالى ورسوله صلى الله عليه وسلم والدار الآخرة، وهذه منزلة لا يحلها أحد ٢٠ بعد النبيين والمرسلين عليهم الصلاة والسلام، فهن أفضل من كل واحد دون الأنبياء عليهم السلام.

[436] Şayet kavgacı birisi, Allah Resulünün (s.a.) *"Tam akıllı ve ihtiyatlı bir kimsenin aklını, sizin kadar eksik akıllı, eksik dinli hiçbir kimsenin çelebileceğini görmedim..."*[357] anlamındaki sözünü gerekçe göstererek fitne çıkarmak isterse, ona -başarı yüce Allah'ın yardımıyladır- şöyle deriz: Eğer bu hadis zâhiri anlamına hamledilirse, bu durumda senin "Şüphesiz sen Meryem'den, Mûsâ'nın annesinden, İshak'ın annesinden, Aişe ve Fatıma'dan daha üstün bir akla ve daha mükemmel bir dine sahipsin." şeklinde söz söylemen gerekir. Eğer bunda ısrar ederse, söz sâkıt olur ve küfürden uzak kalamaz. Eğer, "Hayır" derse, bu durumda itirazı düşer ve erkeklerden bazılarının kadınların pek çoğundan din ve akıl açısında daha eksik olduğunu itiraf eder. Eğer bu hadisin manasını sorarsa, ona şöyle denilir: Hz. Peygamber (s.a.), bu noksanlığın şeklini açıklamıştır. Bu noksanlık, kadının şahitliğinin erkeğin şahitliğinin yarısı olmasıdır ve kadın hayız olduğunda namaz kılamaması ve oruç tutamamasıdır. Bu da, faziletin ve dinin noksanlığını gerekli kılmaz. Akıl ise bu iki şeklin dışındadır. Zira biz, Hz. Peygamber'in (s.a.) belirttiği vecihlerin dışında -ki o, hakikatten başka bir şey söylemez- kadınların içinde erkeklerin çoğundan daha faziletli, din ve akıl açısından daha mükemmel kimselerin olduğunu zorunlu olarak biliriz. Böylece Hz. Peygamber'in (s.a.) şahitlik ve hayız bakımında bizzat hadiste açıkladığı hususları kastettiği kesin olarak anlaşılmıştır. Dolayısıyla bu fazileti eksilten şeylerden değildir. Ebû Bekir, Ömer ve Ali, bir zina olayına şahitlik etselerdi (sadece) onların şahitlikleriyle hüküm verilmeyeceğini biliriz. Şayet bizden adalet sahibi dört kişi görünürdeki bir olaya şahitlik ederlerse, onların şahitlikleriyle hükmedilir. Bu durum, bizlerin, mezkûr şahıslardan daha faziletli olmamızı gerektirmez. Kadınların şahitlikleri konusundaki görüş de böyledir. Dolayısıyla şahitlik, ne vurut ne de sudur noktasında fazilet mücadelesi babından değildir. Fakat burada sadece nassın belirlediği noktada dururuz. Bütün müslümanlara göre Hatice, Aişe, Fatıma ve Ümmü Seleme gibi, Hz. Peygamber'in (s.a.) kadınları ve kızları, kendilerinden sonra gelen bütün tabilerden ve bu ümmetten olup da kıyamet gününe kadar gelecek erkeklerin her birinden dinî açıdan ve Allah katındaki konumları bakımından daha faziletlidirler.

[٤٣٦] فإن شغب مشغب بقول رسول الله صلى الله عليه وسلم: ما رأيت من ناقصات عقل ودين أسلب للب الرجل الحازم من إحداكن. قلنا له وبالله تعالى التوفيق: إن حملت هذا الحديث على ظاهره فيلزمك أن تقول إنك أتم عقلًا ودينا من مريم، وأم موسى، وأم إسحاق ومن عائشة، وفاطمة، فإن تمادى

٥ على هذا سقط الكلام معه ولم يبعد عن الكفر. وإن قال: لا. سقط اعتراضه واعترض بأن من الرجال من هو أنقص دينًا وعقلًا، من كثير من النساء. فإن سأل عن معنى هذا الحديث. قيل له قد بين رسول الله صلى الله عليه وسلم وجه لك النقص، وهو كون شهادة المرأة على النصف من شهادة الرجل، وكونها إذا حاضت لا تصلي ولا تصوم، وليس هذا بموجب نقصان الفضل، ولا نقصان

١٠ الدين، والعقل في غير هذين الوجهين فقط إذ بالضرورة ندري أن في النساء من هن أفضل من كثير من الرجال وأتم دينًا وعقلًا غير الوجوه التي ذكر النبي صلى الله عليه وسلم وهو عليه السلام لا يقول إلا حقًا، فصح يقينًا أنه إنما عبر عليه السلام ما قد بينه في الحديث نفسه من الشهادة والحيض فقط، وليس ذلك مما ينقص الفضل. فقد علمنا أن أبا بكر وعمر وعليًا لو شهدوا في زنا

١٥ لم يحكم بشهادتهم، ولو شهد به أربعة منا عدول في الظاهر حكم بشهادتهم، وليس ذلك بموجب أننا أفضل من هؤلاء المذكورين، وكذلك القول في شهادة النساء فليست الشهادة من باب التفاضل، في ورد ولا صدر، لكن يقف فيها عندما حده النص فقط، ولا شك عند كل مسلم في أن صواحبه من نسائه وبناته عليهم السلام كخديجة، وعائشة، وفاطمة ،وأم سلمة أفضل دينًا ومنزلة عند الله

٢٠ تعالى من كل تابع أتى بعدهن ومن كل رجل يأتي في هذه الأمة إلى يوم القيامة،

Böylece mezkûr hadise yapılan itiraz geçersiz olmuş ve söz konusu hadisin açıkladığımız ve tefsir ettiğimiz şekilde olduğu sahîh olmuştur. Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamd olsun. Bunlara ilaveten, yüce Allah'ın *"Ey Peygamber'in hanımları! Siz, kadınlardan herhangi biri gibi değilsiniz..."*[358] meâlindeki sözü, itiraz sahibinin -zikrettiğimiz ve benzeri hususlarda- ileri sürdüğü her bir şeyde onları diğer kadınlardan ayrı kılar.

[437] Ebû Muhammed şöyle dedi: Şayet birisi, Hz. Peygamber'in (s.a.) *"Erkeklerden kemale erişenler çoktur. Kadınlardan ise, İmran kızı Meryem ve Firavun'un karısı hariç, kemale erişen yoktur."* sözünü gerekçe göstererek itiraz ederse, şüphesiz ki bu kemal, erkeklerin tek başlarına kaldıkları risâlet ve nübüvvettir. Nübüvvet konusunda bazı kadınlar erkelere ortak olmuşlardır. Nübüvvet konusunda da fazilet mücadelesi vardır. Nitekim nebîlerin bazısı diğerlerinden daha ekmel/mükemmeldir. Yine resullerden bazısı diğerlerinden daha ekmel/mükemmeldir. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"İşte peygamberler! Biz, onların bir kısmını bir kısmına üstün kıldık. İçlerinden, Allah'ın konuştukları vardır. Bir kısmının da derecelerini yükseltmiştir..."*[359] İşte bu haberde, kendi tabakası içinde kemalin en üst seviyesine ulaşan ve peygamberlerden hiçbirinin onun önüne geçemeyeceği kimse zikredilmiştir. Başarı Allah'ın yardımıyladır.

[438] Şayet birisi, Hz. Peygamber'in (s.a.) *"İşlerini bir kadına bırakan bir topluluk felah bulmaz."*[360] meâlindeki sözünü gerekçe göstererek itiraz ederse, bu hadis bu konuda onun lehine bir delil değildir. Çünkü burada kadınların faziletlerinin noksan olması gerekçe gösterilerek onların yöneticiliği yasaklanmış değildir. Nitekim biz, İbn Mes'ud, Bilal ve Zeyd b. Harise'nin (r.a.) hilâfette bir paylarının olmadığını biliriz. Bu durum, Hasan, İbn Zübeyr ve Muaviye'nin onlardan daha faziletli olmalarını gerektirmez. Hilâfet bunlar için mümkün olmadığı halde şunlar için mümkündür. Fazilet konusunda onların arasında her müslümanın bileceği hususlar vardır.

فبطل الاعتراض بالحديث المذكور وصح أنه على ما فسرناه وبيناه والحمد لله رب العالمين وأيضًا فقول الله تعالى: ﴿يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ لَسْتُنَّ كَأَحَدٍ مِّنَ النِّسَاءِ﴾ مخرج لهن عن سائر النساء في كل ما اعترض به معترض مما ذكرناه وشبهه.

٥ [٤٣٧] **قال أبو محمد**: فإن اعترض معترض بقول النبي صلى الله عليه وسلم: كمل من الرجال كثير ولم يكمل من النساء إلا مريم بنت عمران وامرأة فرعون. فإن هذا الكمال إنما هو الرسالة، والنبوة، التي انفرد بها الرجال وشاركهم بعض النساء في النبوة، وقد يتفاضلون أيضًا فيها فيكون بعض الأنبياء أكمل بعض، ويكون بعض الرسل أكمل من بعض. قال الله ١٠ عز وجل: ﴿تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ مِّنْهُم مَّن كَلَّمَ اللَّهُ وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ﴾ فإنما ذكر في هذا الخبر من بلغ غاية الكمال في طبقته ولم يتقدمه منهم أحد، وبالله تعالى التوفيق.

[٤٣٨] فأن اعترض معترض بقوله عليه السلام: لا يفلح قوم أسندوا أمرهم إلى امرأة. فلا حجة له في ذلك لأنه ليس امتناع الولاية فيهن بموجب لهن ١٥ نقص الفضل، فقد علمنا أن ابن مسعود، وبلالًا، وزيد ابن حارثة، رضي الله عنهم لم يكن لهم حظ في الخلافة وليس بموجب أن يكون الحسن، وابن الزبير، ومعاوية، أفضل منهم والخلافة جائزة لهؤلاء غير جائزة لأولئك ومنهم في الفضل ما لا يجهله المسلم.

[439] Ebû Muhammed şöyle dedi: Hz. Peygamber'in (s.a.) hanımlarının en faziletlisine gelince, Aişe ve Hatice (r.a.), faziletlerinin yüceliğinden dolayı en faziletlilerdir. Nitekim Allah Resulü (s.a.) *"Aişe, bana insanların en sevimli olanıdır."* ve *"Aişe'nin kadınlara üstünlüğü, tirit yemeğinin diğer yemeklere üstünlüğü gibidir."* şeklinde haber vermiştir. Yine Hz. Peygamber (s.a.), Hatice bint. Huveylid'i zikredip şöyle buyurmuştur: *"Dünya kadınlarının en faziletlisi Meryem bint. İmran'dır; yine dünya hanımlarının en faziletlisi, -İslâm'daki önceliği ve sebatıyla birlikte- Hatice bint. Huveylid'dir."* Sonra Ümmü Seleme, Sevde, Zeynep bint. Cahş, Zeynep bint. Hüzeyme ve Hafsa'nın İslâm'a girişteki öncelikleri büyüktür; Allah ve Resulü uğruna zorluklara tahammül etmeleri, hicret, vatandan ayrılmak, İslâm'a davet, Allah ve Resulü uğrunda belalara göğüs germeleri gibi faziletleri vardır. Bu açık faziletlerinden sonra da onların her birinin üstünlükleri vardır. Allah onların hepsinden razı olsun.

[440] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu, yüce Allah katında haklı olduğumuzu kesin olarak kabul ettiğimiz bir meseledir. Bu konuda bize muhalefet edenler, şüphesiz yüce Allah katında hatalıdırlar. Bu konuda şüpheye fırsat vermek asla mümkün değildir.

[441] Ebû Muhammed şöyle dedi: Şayet birisi, "sizden önce birileri bunu söylemiş midir? diye sorarsa, -Allah'ın tevfîk ve yardımıyla- şöyle deriz: Şu anda bize muhalefet eden kimseden başka onun dediğini diyen olmuş mudur? Biz, Hz. Peygamber'in (s.a.) hanımlarının şüphesiz fazilet derecelerinin olduğunu zorunlu olarak biliriz. Dolayısıyla bunları araştırmak gereklidir. Öyle ise bize muhalefet eden kimse onları hangi makama koyduğumuzu söylesin? Onlar, sahabenin tamamından sonra mıdırlar? Bu, hiçbir kimsenin söylemediği bir şeydir. Yoksa onlar, sahabenin bir grubundan sonra mı gelirler? Dolayısıyla ona delil gerekir. Bu da varlığına ulaşması mümkün olmayan bir şeydir. Bu iki görüş bâtıl olduğuna göre, bunlardan biri icmâ ile bâtıl olmuştur; ikincisi ise delili ve burhanı olmayan bir iddia olmasından dolayı bâtıl olmuştur. Şu halde geriye sadece bizim görüşümüz kalmıştır. Lütfüyle bizleri doğruya muvafık kılan âlemlerin rabbi Allah'a hamd olsun.

[٤٣٩] **قال أبو محمد**: وأما أفضل نسائه عليه السلام فعائشة، وخديجة، رضي الله عنهما لعظم فضائلهما وإخباره عليه السلام أن عائشة أحب الناس إليه، وأن فضلها على النساء كفضل الثريد على سائر الطعام. وقد ذكر عليه السلام خديجة بنت خويلد، فقال: أفضل نسائهما مريم بنت عمران، وأفضل نسائها خديجة بنت خويلد مع سابقة خديجة في الإسلام، وثباتها رضي الله عنها ولأم سلمة وسودة وزينب بنت جحش، وزينب بنت خزيمة، وحفصة سوابق في الإسلام عظيمة، وإحمال للمشقات في الله عز وجل ورسوله صلى الله عليه وسلم والهجرة، والغربة عن الوطن، والدعاء إلى الإسلام والبلاء في الله عز وجل ورسوله صلى الله عليه وسلم ولكهن بعد ذلك الفضل المبين رضوان الله عليهن أجمعين.

[٤٤٠] **قال أبو محمد**: وهذه مسألة نقطع فيها أننا المحقون عند الله عز وجل، وأن من خالفنا فيها مخطيء عند الله عز وجل بلا شك وليست مما يسع الشك فيه أصلًا.

[٤٤١] **قال أبو محمد**: فإن قال قائل هل قال هذا أحكم قبلكم؟ قلنا له، وبالله تعالى التوفيق. وهل قال غير هذا أحد قبل من يخالفنا الآن؟ وقد علمنا ضرورة أن لنساء النبي صلى الله عليه وسلم منزلة من الفضل بلا شك فلا بد من البحث عنها فليقل مخالفنا في أي منزلة نضعهن أبعد جميع الصحابة كلهم؟ فهذا مالا يقوله أحد. أم بعد طائفة منهم؟ فعليه الدليل وهذا ما لا سبيل له إلى وجوده، وإذ قد بطل هذان القولان أحدهما بالإجماع على أنه باطل، والثاني لأنه دعوى لا دليل عليها ولا برهان فلم يبق إلا قولنا.

[442] Sonra -Allah'tan yardım dileyerek- şöyle deriz: Ebû Bekir es-Sıddîk (r.a.), Allah Resulünün (s.a.) vefatından sonra, yönetimi ele aldığında, *"Ey insanlar! Ben en hayırlınız olmadığım halde sizin yöneticinizim."* diyerek insanlara hitap ettiği sahîh olarak gelmiştir. Böylece Ebû Bekir'in (r.a.) sahabenin (r.a.) hepsinin huzurunda, onların en hayırlısı olmadığını ilan ettiği doğrudur. Sahabeden hiçbiri bu sözü inkâr etmemiştir. Onların Ebû Bekir'e tabi olmaları ve ona muhalefet etmemiş olmaları, -insanlara hitabından dolayı -sadece Ali, İbn Mes'ud ve Ömer değil- hazır bulunanlardan hiçbiri hakkında herhangi bir kimsenin filanın Ebû Bekir'den daha hayırlı olduğunu söylemiş olmadığını gösterir. Bu meselede bize muhalefet edenlerden ekseriyeti Ehl-i Sünnet, Mürcie, Mu'tezile ve Hâricîlerdendir. Onlar, Ebû Bekir'in Ali'den, Ömer'den ve İbn Mes'ud'dan daha faziletli ve daha hayırlı olduğu hususunda ihtilaf etmezler. Böylece Hz. Peygamber'in (s.a.) hanımlarından başka geriye kimse kalmamıştır.

[443] Şayet birisi, "Ebû Bekir bu sözü tevazu olarak söylemiştir." derse, ona şöyle cevap veririz: Bu kesin olarak yanlıştır. Çünkü Hz. Peygamber'in (s.a.) bu isim ile kendisini isimlendirdiği es-Sıddîk'ın yalan konuşması mümkün değildir. Böyle bir şeyi ondan tenzih ederiz. O, sadece hakikati ve doğru olanı söyler. Nitekim sahabenin ekseriyeti, bu konuda onu tasdik etmek üzere ittifak ettiler. Bu durum bu şekilde olup, açık bir delil ile sahabeden herhangi birisinin Ebû Bekir'den daha hayırlı olması sâkıt olduğuna göre, geriye sadece Hz. Peygamber'in eşleri ve kadınları kalmaktadır. Şayet "Sahabenin cumhurundan hâsıl olan icmâ, doğruluktan uzak değildir." şeklinde dersek durum açıklığa kavuşmuş olur.

[444] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bunlara ilaveten, Yûsuf b. Abdullah en-Nemrî bize hadis olarak tahdis edip şöyle demiştir: Bize Hulf b. Kasım tahdis etti; bize, Ahmed b. İbrahim b. Ali el-Kindî tahdis etti; Bize Muhammed b. el-Abbâs el-Bağdâdî tahdis etti; bize İbrahim b. Muhammed el-Basrî tahdis etti; bize Ebû Eyyub Süleyman b. Dâvûd el-Şâzekûnî tahdis edip şöyle dedi: *"Ammâr b. Yasir ve el-Hasan b. Ali, Ali b. Ebû Tâlib'i, Ebû Bekir es-Sıddîk ve Ömer'den daha faziletli görüyorlardı."*

[٤٤٢] والحمد لله رب العالمين الموفق للصواب بفضله ثم نقول وبالله تعالى نستعين: قد صح أن أبا بكر الصديق رضي الله عنه خطب الناس حين ولي بعد موت رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال: أيها الناس إني وليتكم ولست بخيركم. فقد صح عنه رضي الله عنه أنه أعلن بحضرة جميع الصحابة رضي الله عنهم أنه ليس بخيرهم، ولم ينكر هذا القول منهم أحد، فدل على متابعتهم له ولا خلاف في أنه ليس في أحد من الحاضرين لخطبته إنسان يقول فيه أحد من الناس أنه خير من أبي بكر، إلا علي، وابن مسعود، وعمر، وأما جمهور الحاضرين من مخالفينا في هذه المسألة من أهل السنة، والمرجئة، والمعتزلة، والخوارج، فإنهم لا يختلفون في أن أبا بكر أفضل من علي، وعمر، وابن مسعود، وخير منهم فصح أنه لم يبق إلا أزواج النبي صلى الله عليه وسلم.

[٤٤٣] فإن قال قائل إنما قال أبو بكر هذا تواضعًا قلنا: له هذا هو الباطل المتيقن لأن الصديق الذي سماه رسول الله صلى الله عليه وسلم بهذا الاسم لا يجوز أن يكذب، وحاشا له من ذلك، ولا يقول إلا الحق والصدق، فصح أن الصحابة متفقون في الأغلب على تصديقه في ذلك، فإذ ذلك كذلك وسقط بالبرهان الواضح أن يكون أحد من الصحابة رضي الله عنهم خيرًا من أبي بكر لم يبق إلا أزواج النبي صلى الله عليه وسلم ونساؤه ووضح أننا لو قلنا: إنه إجماع من جمهور الصحابة لم يبعد من الصدق.

[٤٤٤] **قال أبو محمد**: وأيضًا فإن يوسف ابن عبد الله النمري حدثنا قال حدثنا خلف بن قاسم، ثنا أبو العباس أحمد بن إبراهيم بن علي الكندي، حدثنا محمد بن العباس البغدادي، ثنا إبراهيم بن محمد البصري، ثنا أبو أيوب سليمان بن داود الشاذ كوني، قال: كان عمار بن ياسر والحسن ابن علي يفضلان علي بن أبي طالب على أبي بكر الصديق وعمر.

[445] Bize Ahmed b. Muhammed el-Havzî tahdis etti; bize Ahmed b. el-Fazl ed-Dîneverî tahdis etti; bize Muhammed b. Cerîr et-Taberî tahdis edip şöyle dedi: "Ali b. Ebû Tâlib, Ammâr b. Yasir ve el-Hasan b. Ali'yi Kûfe'ye elçi olarak göndermişti. Zira Müminlerin Annesi (Aişe) Basra'ya gitmişti. Basra'ya vardıklarında insanlar mescitte toplandılar, Ammâr onlara hitap etti ve onlara Müminlerin Annesi Aişe'nin Basra'ya geldiğini hatırlattı, sonra da onlara şöyle dedi: *İşte size söylüyorum. Allah'a yemin olsun ki ben, Aişe'nin dünyada Hz. Peygamber'in (s.a.) hanımı olduğu gibi, cennette de onun hanımı olacağını biliyorum. Fakat Allah, sizleri, Aişe'ye ya da Ali'ye itaat ettiğinizden dolayı bununla imtihan edecektir. Bunun üzerine Mesruk b. el-Esved şöyle dedi: Ey Ebu'l-Yakazan! Biz, cennete şahitlik etmeyenle değil, şahitlik edenle birlikteyiz. Bunun üzerine Ammâr sustu. Hasan ise ona şöyle dedi: O zaman sen bizden uzaksın."*

[446] İşte Ammâr, Hasan, sahabeden ve tabiinden mescitte hazır bulunanların tamamı -ki o gün Kûfe bunlarla dolup taşmıştı- Aişe'nin Ali'den daha faziletli olduğunu duymuşlardı. Halbuki Ali, Ammâr ve Hasan'a göre, Ebû Bekir ve Ömer'den daha faziletli idi. Onlar, bunu inkâr etmediler ve bunu inkâr etmeye çok ihtiyaç hissetmelerine rağmen buna itiraz etmediler. Böylece onların, Aişe'nin ve Hz. Peygamber'in (s.a.) eşlerinin, peygamberlerden sonra (s.a.) insanların en faziletlileri oldukları hususunda ittifak ettikleri ortaya çıkmıştır.

[447] Ebû Bekir'in *"Sizin en hayırlınız olmadığım halde sizin yöneticiniz oldum"* şeklindeki sözünü bâtılı söylemek suretiyle tevazu olsun diye değil, ancak bir hakikati ve doğruyu ifade etmek üzere söylediği ortaya çıkmaktadır. Ahmed b. Muhammed et-Telmenkî'nin dile getirdiği şeyden onu tenzih ederiz. Nitekim o şöyle demiştir: Bize Ahmed b. Muhammed b. Müferrec tahdis etti; bize Muhammed b. Eyyub es-Samûd er-Refî tahdis etti; bana Ahmed b. Ömer b. Abdülhalik el-Berân haber verdi; bize Abdülmelik b. Sa'd tahdis etti; bize Ukbe b. Halid tahdis etti; bize Şu'be b. el-Haccac tahdis etti; bize el-Harîrî, Ebû Basra'dan, o da Ebû Said el-Hudrî'den tahdis etmiştir. Hudrî şöyle dedi: "Ebû Bekir es-Sıddîk (r.a.) şöyle dedi: *Ben, yönetime insanların en layık olanı değil miyim? Ya da müslümanların ilki değil miyim? Bu işin sahibi değil miyim?.."*

[٤٤٥] حدثنا أحمد بن محمد الخوزي، ثنا أحمد بن الفضل الدينوري، ثنا محمد بن جرير الطبري، أن علي بن أبي طالب بعث عمار بن ياسر والحسن بن علي إلى الكوفة إذ خرجت أم المؤمنين إلى البصرة، فلما أتياها اجتمع إليهما الناس في المسجد، فخطبهم عمار وذكر لهم خروج عائشة أم المؤمنين إلى البصرة ثم قال لهم: إني أقول لكم والله إني لا أعلم أنها زوجة رسول الله صلى الله عليه وسلم في الجنة، كما هي زوجته في الدنيا، ولكن الله ابتلاكم بها لتطيعوها أو لتطيعوه، فقال له مسروق أبو الأسود يا أبا اليقظان فنحن مع من شهدت له بالجنة دون من لم تشهد له، فسكت عمار وقال له الحسن أعن نفسك عنا.

[٤٤٦] فهذا عمار والحسن وكل من حضر من الصحابة رضي الله عنهم والتابعين، والكوفة يومئذ مملوءة منهم، يسمعون تفضيل عائشة على علي، وهو عند عمار والحسن أفضل من أبي بكر، وعمر فلا ينكرون ذلك ولا يعترضونه أحوج ما كانوا إلى إنكاره فصح أنهم متفقون على أنها وأزواجه عليه السلام أفضل من كل الناس بعد الأنبياء عليهم السلام.

[٤٤٧] ومما يبين أن أبا بكر رضي الله عنه لم يقل وليتكم ولست بخيركم إلا محقًا، صادقًا، لا تواضعًا يقول فيه الباطل، وحاشا له من ذلك ما حدثناه أحمد بن محمد الطلمنكي.قال حدثنا أحمد بن محمد بن مفرح، ثنا محمد بن أيوب الصموت الرفي، أنا أحمد بن عمر بن عبد الخالق البران، ثنا عبد الملك بن سعد، ثنا عقبة بن خالد، ثنا شعبة ابن الحجاج، ثنا الحريري عن أبي بصرة عن أبي سعيد الخدري، قال: قال أبو بكر الصديق رضي الله عنه: ألست أحق الناس بها أو لست أول من أسلم؟ ألست صاحب كذ؟

[448] Ebû Muhammed şöyle dedi: İşte bu Ebû Bekir (r.a.), bu konuda güvenilir olduğuna göre, kendisinin faziletlerini ifade etmiştir. Şayet Ebû Bekir, onların en faziletlisi olsa idi, elbette bunu açıklar ve gizlemezdi. Yüce Allah, onu, yalan konuşmaktan tenzih etmiştir. Böylece bizim görüşümüz, bir açıklama (nass) olarak da sahîh olmuştur. Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamd olsun.

[449] Ebû Muhammed şöyle dedi: Hz. Peygamber'in (s.a.) kadınlarından sonra, sahabenin (r.a.) en faziletlisinin kim olduğu hususundaki söz gerekli olmuştur. İbn Mes'ud, Ömer, Ca'fer b. Ebû Tâlib, Ebû Seleme ya da Sehl adlı üç kişinin (ki bunların Sehl b. Amr, Sehl b. Huneyf ve Sehl b. Ebû Hasme oldukları söylenmiştir) sahabenin tamamından üstün olduklarını söyleyen bir kimsenin dayandığı bir delilinin olduğunu bilmiyoruz. Tevakkuf edip onların en faziletliler olduklarına dair bir delil ortaya koymayan kimseler gördük. Eğer bir delil olduğunu görmüş olsalardı elbette bunu söylerlerdi. Nitekim biz, Ali'nin en faziletli olduğunu kabul edenlere itiraz edenleri ve sayılarını biliyoruz. Dolayısıyla burada hakikatin ortaya çıkması için, fitne ve ihtilaf çıkardıkları şeyleri açıklamaları gerekir. Başarı Allah'ın yardımıyladır.

[Hz. Ali'nin Fazileti Meselesi]

[450] Ebû Muhammed şöyle dedi: Onların "Ali'nin sahabenin en fazla cihat edeni olduğunu, kâfirleri en fazla aşağılayan ve darp eden olduğunu ve cihadın da amellerin en faziletlisi olduğunu" delil olarak ileri sürdüklerini gördük.

[451] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu yanlıştır, çünkü cihat üç kısma ayrılır: Bunlardan biri; yüce Allah'a lisan ile dua etmektir. İkincisi; savaş sırasında görüş ve tedbirle cihat etmektir. Üçüncüsü ise; el ile vurup yaralamak suretiyle cihat etmektir. Nitekim biz, dil ile cihat etme konusunda, Hz. Peygamber'den (s.a.) sonra, bu konuda, Ebû Bekir ve Ömer'e yetişebilecek bir kimse bilmiyoruz. Ebû Bekir'e gelince, şüphesiz sahabenin önde gelenleri onun vasıtasıyla İslâm'a girmişlerdir. Dolayısıyla bu, amelin en faziletli olanıdır. Halbuki Ali'nin bu amel türünden fazla bir payı toktur.

[٤٤٨] **قال أبو محمد**: فهذا أبو بكر رضي الله عنه يذكر فضائل نفسه، إذا كان صادقًا فيها، فلو كان أفضلهم لصرح بذلك وما كتمه وقد نزهه الله تعالى عن الكذب، فصح قولنا نصًا والحمد لله رب العالمين.

[٤٤٩] **قال أبو محمد**: ثم وجب القول فيمن هو أفضل الصحابة بعد نساء النبي صلى الله عليه وسلم فلم نجد لمن فضل ابن مسعود، أو عمر، أو جعفر بن أبي طالب، أو أبا سلمة، أو الثلاثة الأسهليين على جميع الصحابة حجة يعتمد عليها، ووجدنا من يوقف لم يزد على أنه لم يلح له البرهان أنهم أفضل ولو لاح له لقال به، ووجدنا العدد والمعارضة في القائلين بأن عليًا أفضل أكثر، فوجب أن يأتى بما شغبوا به ليلوح الحق في ذلك وبالله تعالى التوفيق.

[٤٥٠] **قال أبو محمد**: وجدناهم يحتجون بأن عليًا كان أكثر الصحابة جهادًا، وطعنًا. في الكفار، وضربا، والجهاد افضل الأعمال.

[٤٥١] **قال أبو محمد**: هذا خطأ لأن الجهاد ينقسم أقسامًا ثلاثة: أحدها: الدعاء إلى الله عز وجل باللسان. والثاني: الجهاد عند الحرب بالرأي والتدبير. والثالث: الجهاد باليد في الطعن والضرب. فوجدنا الجهاد في اللسان لا يلحق فيه أحد بعد رسول الله صلى الله عليه وسلم أبا بكر وعمر، أما أبو بكر فإن أكابر الصحابة رضي الله عنهم أسلموا على يديه، فهذا أفضل عمل وليس لعلي من هذا كثير حظ،

Ömer'e gelince, şüphesiz o müslüman olduğu günden itibaren İslâm'ı yüceltmiş, Mekke'de yüce Allah'a açıktan ibadet etmiş ve fiili olarak Mekke'de müşriklerle cihat etmiştir. Kâfirlerle vuruşmuş ve onlar usanıncaya kadar onlarla uğraşmıştır, neticede onlar Ömer'i terk etmişlerdir. Böylece Ömer, alenen Allah Teâlâ'ya kulluk etmiştir. Bu, cihadın en büyüğüdür. Böylece bu iki adam (Ebû Bekir ve Ömer), bir benzerleri olmayan bu iki cihat türünde tek başlarınadırlar ve Ali'nin bunda bir payı asla yoktur. Geriye ikinci kısım kalmıştır, o da görüş ve meşverettir. Biz, samimi olarak bunun Ebû Bekir ve Ömer'e ait olduğunu kabul ederiz. Şu halde geriye üçüncü kısım kalmıştır; o da vurmak, yaralamak ve savaş meydanında mücadele etmektir. Bu türün, cihat mertebelerinin en alt derecesi olduğunu zorunlu aklî delil gerekçesiyle biliriz. O da şudur; Allah Resulünün (s.a.) faziletin her türüyle tahsis edildiği hususunda hiçbir müslüman şüphe etmez. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in (s.a.) amellerinin ve hallerinin ekseriyetindeki cihadının, yüce Allah'a dua etmek, tedbirli davranmak ve idare etmek şeklinde ilk iki kısımda olduğunu görmekteyiz.

[452] Allah Resulünün amelinin çok az bir kısmı yaralamak, vurmak ve mübareze etmek şeklindedir. Bu korkaklıktan dolayı değildir, bilakis o yeryüzü halkının beden ve kol gücü olarak en cesur olanı ve onların en cesaretlisidir. Fakat o, en faziletli olanı tercih etmiş ve böylece amellerin en iyi olanlarını öncelemiş ve onlarla meşgul olmuştur. Nitekim Hz. Peygamber'i (s.a.) Bedir günü ve diğer zamanlarda bu şekilde yaptığını görmekteyiz. Ebû Bekir (r.a.) Hz. Peygamber ile birlikte olup bu şekilde onu tercih etmek, harpteki görüşünü ortaya koymak ve bulunduğu yerde ona arkadaş olmak suretiyle Allah Resulünden ayrılmamıştır. Sonra Ömer de buna ortak edilebilir. Nadiren bulunmaları hariç, Ali ve diğer sahabiler olmaksızın o bu konumda tek başınadır.

[453] Sonra, bununla birlikte yaralama, vurma ve savaş meydanında mübareze olan cihadın bu kısmına dikkat edelim. Ali'nin (r.a.) bu konuda da üstün ve galip gelmek suretiyle tek başına olmadığını görürüz. Bilakis bu konuda başkaları da ona ortak olmuştur. Nitekim Talha, Zübeyr ve Sa'd; İslâm'ın başlangıç döneminde öldürülen Hamza, Ubeyde b. el-Hâris ibnu'l-Muttalib, Mus'ab b. Umeyr; Ensar'dan olan Sa'd b. Muaz, Semak b. Haraşe ve bunların dışındakiler de böyledir.

وأما عمر فإنه من يوم أسلم عز الإسلام وعبد الله تعالى بمكة جهرًا وجاهد المشركين بمكة بيديه، فضرب وضرب حتى ملوه فتركوه فعبد الله تعالى علانية، وهذا أعظم الجهاد، فقد انفرد هذان الرجلان بهذين الجهادين الذين لا نظير لهما ولاحظ لعلي في هذا أصلًا وبقي القسم الثاني: وهو الرأي والمشورة فوجدناه ٥ خالصًا لأبي بكر ثم لعمر، وبقي القسم الثالث: وهو الطعن والضرب والمبارزة فوجدناه أقل من مراتب الجهاد ببرهان ضروري وهو أن رسول الله صلى الله عليه وسلم لا شك عند كل مسلم أنه المخصوص بكل فضيلة فوجدنا جهاده عليه السلام إنما كان في أكثر أعماله وأحواله القسمين الأولين من الدعاء إلى الله عز وجل والتدبير والإرادة.

١٠ [٤٥٢] وكان أقل عمله صلى الله عليه وسلم الطعن والضرب والمبارزة لا عن جبن بل كان عليه السلام أشجع أهل الأرض قاطبة نفسًا ويدًا وأتمهم نجدة، ولكنه كان يؤثر الأفضل فالأفضل من الأفعال، فيقدمه عليه السلام ويشتغل به ووجدناه عليه السلام يوم بدر وغيره وكان أبو بكر رضي الله عنه معه لا يفارقه إيثارًا من رسول الله صلى الله عليه وسلم له بذلك واستظهارًا برأيه في الحرب، ١٥ وأنسًا بمكانة، ثم كان عمر ربما شورك في ذلك أيضًا، وقد انفرد بهذا المحل دون علي ودون سائر الصحابة إلا في الندرة.

[٤٥٣] ثم نظرنا مع ذلك في هذا القسم من الجهاد الذي هو الطعن، والضرب، والمبارزة، فوجدنا عليًا رضي الله عنه لم ينفرد بالنسوق فيه بل قد شاركه في ذلك غيره شركة العنان، كطلحة، والزبير، وسعد، وممن ٢٠ قتل في صدر الإسلام كحمزة، وعبيدة بن الحارث بن المطلب، ومصعب بن عمير، ومن الأنصار سعد بن معاذ، وسماك بن خرسة وغيرهما

Biz, Ebû Bekir ve Ömer'in -her ne kadar yukarıda isimleri belirtilen şahısların paylarına ulaşamasalar da- bu konuda güzel bir paya sahip olduklarını biliriz. Ancak bu, Ebû Bekir ve Ömer'in, Allah Resulünün (s.a.) gerekli görmesi ve savaş zamanında denge unsuru kılması açısından daha faziletli olan ile meşgul olmalarından dolayıdır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.), Ali'yi elçi olarak göndermesinden daha fazla Ebû Bekir ve Ömer'i elçi olarak göndermiştir. Ebû Bekir'i, Fizare oğullarına ve diğerlerine; Ömer'i de filan oğullarına elçi olarak göndermiştir. Fakat Ali'nin elçi olarak gönderildiğini bilmiyoruz, ancak Hayber'in bazı kalelerine gönderilmiş ve orayı fethetmiştir. Ali'den önce Hz. Peygamber, Ebû Bekir ve Ömer'i göndermişti. Ancak onlar Hayber'i fethedememişlerdi. Böylece cihat türlerinden dört tanesi Ebû Bekir ve Ömer için hâsıl olmuştur. Onlar, kendileri dışındaki bir toplulukla birlikte cihat türlerinin en alt derecesinde de Ali'ye ortak olmuşlardır.

[454] Ebû Muhammed şöyle dedi: Birileri, "Ali'nin ilim açısından onların en üstünü olduğunu" söylemek suretiyle delil getirmiştir.

[455] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bunu söyleyen kişi yalancıdır. Sahabenin ilmi, bir üçüncüsü olmaksızın şu iki vecihten hareketle bilinir. Bunların ilki; söz konusu sahabînin riyayetlerinin ve fetvalarının çok olması, ikincisi ise; Hz. Peygamber'in söz konusu kişiyi çalıştırmasının çokluğudur.

[456] Hz. Peygamber'in (s.a.) ilmi olmayan bir kimseyi çalıştırması bâtıl ve muhal olan şeylerdendir. Bu (yani Hz. Peygamber'in bir kimseyi çalıştırması), ilim ve kapasitesine dair şahitliklerin en büyüğüdür. Biz bu konuda araştırdık ve Hz. Peygamber'in (s.a.), Ebû Bekir'i, hastalığı döneminde kendisi huzurunda ve Ali, Ömer, İbn Mes'ud, Ubeyy ve diğerleri gibi sahabenin önde gelenlerinin tamamının huzurunda namaz kıldırmakla görevlendirdiğini gördük. Bu şekilde Hz. Peygamber, Ebû Bekir'i sahabenin tamamına tercih etmiştir. Bu durum, savaşa gittiğinde Hz. Peygamber'in (s.a.) kendisi yerine birisini halef bırakmasına aykırıdır. Çünkü savaş zamanında halef olarak bırakılan kimse, ancak kadınlara ve özür sahiplerine bakmak üzere halef bırakılmıştır. Böylece Ebû Bekir'in insanlar içinde namazı ve kurallarını en iyi bilen ve söz konusu kimselere namazı öğreten -ki o dinin direğidir- kimse olduğunu bilmemiz zorunlu olarak gerekli olmuştur.

ووجدنا أبا بكر وعمر قد شاركاه في ذلك بحظ حسن وإن لم يلحقا بحظوظ هؤلاء، وإنما ذلك لشغلهما بالأفضل من ملازمة رسول الله صلى الله عليه وسلم، وموازرته في حين الحرب وقد بعثهما رسول الله صلى الله عليه وسلم على البعوث، أكثر مما بعث عليًا وقد بعث أبا بكر إلى بني فزارة وغيرهم، وبعث عمر إلى بني فلان، وما نعلم لعلي بعثًا إلا إلى بعض حصون خيبر ففتحه، وقد بعث قبله أبا بكر وعمر فلم يفتحاه، فحصل أربع أنواع الجهاد خالصا لأبي بكر، وعمر، وقد شاركا عليًا في أقل أنواع الجهاد مع جماعة غيرهم.

[٤٥٤] **قال أبو محمد**: واحتج أيضًا من قال: بأن عليًا كان أكثرهم علمًا.

[٤٥٥] **قال أبو محمد**: كذب هذا القائل، وإنما يعرف علم الصحابي لأحد وجهين لا ثالث لهما، أحدهما: كثرة روايته وفتاويه والثاني: كثرة استعمال النبي صلى الله عليه وسلم له.

[٤٥٦] فمن المحال الباطل أن يستعمل النبي صلى الله عليه وسلم من لا علم له، وهذه أكبر شهادات على العلم وسعته، فنظرنا في ذلك فوجدنا النبي صلى الله عليه وسلم قد ولي أبا بكر الصلاة بحضرته طول علته، وجميع أكابر الصحابة حضور، كعلي، وعمر، وابن مسعود وأبي، وغيرهم فآثره بذلك على جميعهم، وهذا خلاف استخلافه عليه السلام إذا غزا لأن المستخلف في الفزوة لم يتسخلف إلا على النساء، وذو الأعذار فقط، فوجب ضرورة أن نعلم أن أبا بكر أعلم الناس بالصلاة، وشرائعهما، وأعلم المذكورين بها وهي عمود الدين.

[457] Hz. Peygamber'in (s.a.) sadakalar konusunda Ebû Bekir'i çalştırdığını görürüz. Buradan hareketle Ebû Bekir'in sadaka ilmine sahip olduğu, bu konudaki bilgisinin kendisi dışındaki âlim sahabilerden daha az olmadığı ve muhtemelen daha fazla olduğu hususu zorunlu olarak vaciptir. Zira Hz. Peygamber (s.a.) sadakalar konusunda başkalarını da istihdam etmiştir. Allah Resulü (s.a.), istihdam edeceği şeyle alakalı olarak sadece bilgili kimseleri çalıştırmıştır. Zekât da, namazdan sonra, dinin rükünlerinden biridir.

[458] Ebû Bekir'in (r.a.) sadakalar konusundaki bilgisinin mükemmel olması bakımından dile getirdiğimiz görüşün delili, zekât konusunda gelen haberlerin daha güvenilir haberlerle amel etmek gerekir ve bunlara muhalefet etmek doğru değildir. Bu da, Ömer vasıtasıyla gelen Ebû Bekir'in hadisidir. Ali tarikiyle gelen hadise gelince, bu muzdaribtir[361] Bu rivayette fakihlerin genel olarak terk ettikleri şeyler vardır. O da, yirmi beş deve için beş koyun verileceğidir.

[459] Yine Hz. Peygamber'in (s.a.) Ebû Bekir'i hac ibadetinde görevlendirdiğini görürüz. Böylece onun hac ile alakalı hususlarda sahabenin en bilgilisi olduğu hususu zorunlu olarak anlaşılmaktadır. Bunlar, İslâm dininin direkleridir. Sonra Hz. Peygamber'in (s.a.) onu elçilikte istihadam ettiğini görüyoruz. Bu da, Allah Resulünün (s.a.) cihat konusunda elçi olarak kullandığı diğer sahabilerin sahip olduğu bilgilerin benzerinin Ebû Bekir'de de olduğunu göstermektedir. Zira Allah Resulü (s.a.), belli bir işte, ancak o işi bilen kimseyi istihdam etmiştir. Böylece Ali'nin ve elçi olarak gönderilen diğer kimselerin yanında olduğu gibi, Ebû Bekir'in nezdinde de -ne daha fazla ne de daha az olmak üzere- cihada dair bilgiler mevcuttu. Şu halde namaz, zekât ve hac bilgisi konusunda Ebû Bekir'in Ali'nin ve diğerlerinin önünde olduğu, cihat bilgisinde de onlarla eşit olduğu anlaşılmaktadır. İşte bunlar ilmin direğidir.

[٤٥٧] ووجدناه صلى الله عليه وسلم قد استعمله على الصدقات فوجب ضرورة أن عنده من علم الصدقات كالذي عند غيره من علماء الصحابة، لا أقل وربما كان أكثر، إذ قد استعمل عليه السلام أيضًا عليها غيره وهو عليه السلام لا يستعمل إلا عالمًا بما استعمله عليه، والزكاة ركن من أركان ٥ الدين بعد الصلاة.

[٤٥٨] وبرهان ما قلنا من تمام علم أبي بكر رضي الله عنه بالصدقات أن الأخبار الواردة في الزكاة أصحها، والذي يلزم العلم به ولا يجوز خلافه فهو حديث أبي بكر ثم الذي من طريق عمر، وأما من طريق علي فمضطرب وفيه ما قد تركه الفقهاء جملة، وهو أن في خمس وعشرين من الإبل خمس ١٠ شياه.

[٤٥٩] ووجدنا عليه السلام قد استعمل أبا بكر على الحج، فصح ضرورة أنه أعلم من جميع الصحابة بالحج، وهذه دعائم الإسلام، ثم وجدناه عليه السلام قد استعمله على البعوث فصح أن عنده من أحكام الجهاد مثل ما عند سائر من استعمله رسول الله صلى الله عليه وسلم على البعوث في ١٥ الجهاد، إذ لا يستعمل عليه السلام على العمل إلا عالمًا به، فعند أبي بكر من الجهاد من العلم به كالذي عند علي، وسائر أمراء البعوث، لا أكثر ولا أقل، فإذ قد صح التقدم لأبي بكر على علي وغيره في علم الصلاة، والزكاة، والحج، وساواه في علم الجهاد، فهذه عمدة العلم.

[460] Sonra Hz. Peygamber (s.a.) oturmasında, gece sohbetinde, seferlerinde ve ikametinde bizzat Ebû Bekir'i yanında tutmuştur. Böylece Ebû Bekir, Hz. Peygamber'in hükümleri ve fetvalarına Ali'nin şahit olmasından daha fazla şahit olmuştur. Böylece söz konusu ahkâmı ve fetvaları en iyi bilen olduğu hususu zorunlu olarak ortaya çıkmaktadır. Şu halde ilimden herhangi bir şey geride kalmış mıdır ki Ebû Bekir yetişip ele geçiremediği bu ilimde öne geçmiş olmasın? Ya da öne geçmediği ilimde ortak olmasın? Böylece onların ilim konusundaki iddiaları da geçersiz olmuştur. Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamd olsun.

[461] Rivayet ve fetvalara gelince, Ebû Bekir (r.a.) Hz. Peygamber'den (s.a.) sonra sadece iki yıl altı ay yaşamış, hac ve umre hariç Medine'den ayrılmamıştı. O, Resulüllah'tan gelen rivayetlerden yanında bulunanları insanlara karşı delil olarak kullanmamıştı. Çünkü çevresinde bulunanların tamamı, Hz. Peygamber'i (s.a.) idrak etmişlerdi. Bütün bunlara rağmen Ebû Bekir, Hz. Peygamber'den (s.a.) senetli olarak yüz kırk iki hadis rivayet etmiştir. Ali de senetli olarak sadece beş yüz seksen altı hadis rivayet etmiştir. Bunlardan elli kadarı sahîh olarak gelmiştir. Halbuki Ali, Hz. Peygamber'den (s.a.) sonra otuz yıldan daha fazla yaşamış; insanların onunla görüşmeleri çok olmuş ve sahabenin ekseriyetinin gidişinden dolayı onun yanında bulunan hadislere ihtiyaç hissetmişlerdi. Basra ve Medine döneminde, Sıffîn sürecinde uzak ülkelerin halklarının ve Kûfeli yardımcılarının ondan hadis dinlemeleri çok olmuştur.

[462] Ebû Bekir'in dönemini Ali'nin hayatına nispet ettiğimizde, Ali'nin ülkeden ülkeye dolaşmasını ve insanların ondan hadis dinlemelerinin çokluğunu Ebû Bekir'in kendi yurduna bağlı kalmasına ilave ettiğimizde onun etrafındaki insanların Ebû Bekir'deki rivayetlere ihtiyaçlarının fazlaca olmadığını anlarız. Sonra da hadislerin ve fetvaların sayısı bakımından hadisleri ve fetvalarını dikkate aldığımızda, ilimden bir nebze nasibi olan herkes Ebû Bekir'in bilgisinin Ali'den kat kat fazla olduğunu bilir.

[٤٦٠] ثم وجدناه عليه السلام قد ألزم نفسه في جلوسه، ومسامرته، وظعنه، وإقامته أبا بكر مشاهد أحكامه عليه السلام، وفتاويه أكثر من مشاهدة علي لها، فصح ضرورة أنه أعلم بها فهل بقيت من العلم بقية إلا وأبو بكر هو المتقدم فيها الذي لا يلحق؟ أو المشارك الذي لا يسبق؟ فبطلت دعواهم في العلم، والحمد لله رب العالمين.

[٤٦١] وأما الرواية، والفتوى، فإن أبا بكر رضي الله عنه لم يعش بعد رسول الله صلى الله عليه وسلم إلا سنتين، وستة أشهر، ولم يفارق المدينة إلا حاجًا أو معتمرًا ولم يحتج الناس إلى ما عنده من الرواية عن رسول الله صلى الله عليه وسلم، لأن كل من حواليه أدركوا النبي صلى الله عليه وسلم، وعلى ذلك كله فقد روي عن النبي صلى الله عليه وسلم مائة حديث واثنان وأربعون حديثًا مسندة، ولم يرو عن علي إلا خمس مائة وست وثمانون حديثًا مسندة، يصح منها نحو خمسين، وقد عاش بعد رسول الله صلى الله عليه وسلم أزيد من ثلاثين سنة، وكثر لقاء الناس إياه، وحاجتهم إلى ما عنده، لذهاب جمهور الصحابة رضي الله عنهم، وكثر سماع أهل الأفاق منه مرة بصفين وأعوامًا بالكوفة ومرة بالبصرة، والمدينة.

[٤٦٢] فإذا نسبنا مدة أبي بكر من حياته وأضفنا تقري على البلاد بلدًا بلدًا وكثرة سماع الناس منه إلى لزوم أبي بكر موطنه وأنه لم تكثر حاجة من حواليه إلى الرواية عنه ثم نسبنا عدد حديث من عدد حديث، وفتاوي من فتاوى، علم كل ذي حظ من العلم أن الذي كان عند أبي بكر من العلم أضعاف ما كان عند علي منه.

[463] Bunun delili şudur; Hz. Peygamber'in (s.a.) ashabından olup da ömrü kısa olanların ondan hadis nakletmeleri az olmuş; sahabeden olup da ömrü uzun olanların hadis nakletmeleri çok olmuştur. Ancak insanları eğitmek konusunda Hz. Peygamber'den münavebeli olarak hadis almakla iktifa eden küçük bir topluluk bunun istisnasıdır. Ali, Ömer b. Hattab'tan sonra, -birkaç ay eksik- on yedi yıl yaşamıştır. Halbuki Ömer'in senetleriyle birlikte naklettiği hadisler beş yüz otuz yedi tanedir. -Ali'den gelen rivayetlere denk gelecek şekilde- bunlardan yaklaşık elli tanesi sahîh olarak gelmiştir. Bu uzun dönemde, Ali'nin hadisleri Ömer'in hadislerinden sadece kırk dokuz hadis fazla olmuştur, sahîh hadisler bağlamında da bir ya da iki hadis fazlası vardır.

[464] Fıkıh konularında Ömer'in fetvaları, Ali'nin fetvalarıyla dengelidir. Şu halde Ömer'in ve Ali'nin yaşadıkları süreleri dikkate aldığımızda, gezdikleri ülkeleri kıyas ettiğimizde ve hadisi hadise, fetvaları da fetvalara kıyas ettiğimizde duyu sahibi herkes, Ömer'in sahip olduğu ilmin Ali'nin sahip olduğu ilimden kat kat fazla olduğunu zorunlu olarak bilir.

[465] Sonra ömrü uzun olanların tamamının, kendilerinde bulunan bilgiler konusunda sahabeye fazlaca ihtiyaç hissettiklerini gördük. Nitekim Aişe'nin (r.a.) hadislerinin iki bin iki yüz on tane ve Ebû Hureyre'nin hadislerinin de beş bin üç yüz yetmiş dört tane senetli hadis olduğunu gördük. Yine İbn Ömer ve Enes'in hadis rivayetlerinin Aişe'ninkilere yakın olduğunu görüyoruz. Cabir b. Abdullah ve Abdullah b. Abbâs'ın hadis rivayetlerinin, bunlardan her birinin bin beş yüzden daha fazla olduğunu görüyoruz. İbn Mes'ud'un sekiz yüzden daha fazla hadis rivayetinin olduğunu biliyoruz. Ebû Hureyre ve Enes b. Malik hariç, isimlerini zikrettiğimiz kimselerin fetvaları da Ali'nin fetvalarından ya daha çoktur ya da buna yakındır. Böylece bu utanmaz câhiller topluluğunun görüşü geçersiz olmuştur. Eğer bu konuda bize bir inatkar ayak diretirse, o câhil ve utanması az bir kimsedir. Yalancılığı ve câhilliği ortaya çıkmıştır. Biz, sahabeden herhangi bir kimseyi ne kendi konumundan daha aşağı olmakla ne de mertebesinin üstünde olmakla itham etmiyoruz.

[٤٦٣] وبرهان ذلك أن من عمر من أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم عمرًا قليلًا قل النقل عنهم، ومن طال عمره منهم كثر النقل عنهم، إلا اليسير من اكتفا بنيابة غيره عنه في تعليم الناس، وقد عاش علي بعد عمر بن الخطاب سبعة عشر عامًا غير شهر، ومسند عمر خمسمائة حديث وسبعة وثلاثون حديثًا، ٥ يصح منها نحو خمسين كالذي عن علي سواء بسواء، فكل ما زاد حديث علي على حديث عمر تسعة وأربعين حديثًا في هذه المدة الطويلة، ولم يزد عليه في الصحيح إلا حديثا أو حديثين.

[٤٦٤] وفتاوى عمر موازنة لفتاوى علي في أبواب الفقه، فإذا نسبنا مدة من مدة وضربنا في البلاد من ضرب فيها وأضفنا حديث إلى حديث، وفتاوى إلى ١٠ فتاوى، علم كل ذي حس علمًا ضروريًا أن الذي كان عند عمر من العلم أضعاف ما كان عند علي من العلم.

[٤٦٥] ثم وجدنا الأمر كلما طال كثرت الحاجة إلى الصحابة فيما عندهم من العلم فوجدنا حديث عائشة رضي الله عنها ألفي مسند ومائتي مسند وعشرة مسانيد، وحديث أبي هريرة خمسة آلاف مسند وثلاثمائة مسند ١٥ وأربع وسبعين مسندًا ووجدنا مسند ابن عمر وأنس قريبًا من مسند عائشة لكل واحد منهما، ووجدنا مسند جابر ابن عبد الله، وعبد الله بان عباس، لكل واحد منهما أزيد من ألف وخمسمائة، ووجدنا لابن مسعود ثمانماية مسند ونيف، ولكل من ذكرنا حاشا أبا هريرة وأنس بن مالك من الفتاوى أكثر من فتاوى علي أو نحوها، فبطل قول هذه الوقاح الجهال، فإن عاندنا معاند ٢٠ في هذا الباب جاهل أو قليل الحياء لاح كذبه وجهله، فإنا غير متهمين على حط أحد من الصحابة رضي الله عنهم عن مرتبته ولا على رفعته فوق مرتبته،

Çünkü biz, şayet Ali'den inhiraf edip ayrılırsak, -bundan Allah'a sığınırız- bu konuda Hâricîlerin mezhebine varmış oluruz. Taassup konusunda böyle bir sapkınlığa düşmekten Allah bizleri korumuştur. Yine bu konuda aşırı gidersek (yani Ali'yi sevmede aşırı gidersek), bu konuda da Şiîlerin mezhebine varmış oluruz. Taassup konusunda böylesi bir iftiradan Allah bizleri korumuştur. Böylece Ali'den uzaklaşanlar ya da onun hakkında aşırı gidenlerden bizim dışımızda olanlar; ya Ali'nin lehine ya da aleyhine olmak üzere bu konuda itham eden ve suçlayan kimselerdir. Bütün bu açıklamalardan sonra, İslâm'a mensup olan bir kimse, Hz. Peygamber'in (s.a.) sahabeden olup da çalıştırdığı ve dinî işlerde istihdam ettiği kimseleri istihdam etmesiyle alakalı olarak söz konusu kimselerin ilminin çokluğunu delil getirmede inatçı davranmaya güç yetiremez.

[466] Şayet onlar, "Hz. Peygamber (s.a.) Ali'yi humusları almak ve Yemen'de kadılık yapmak üzere istihdam etmiştir." derlerse, onlara şöyle deriz: Evet, fakat Hz. Peygamber'in (s.a.) hükümlerini Ebû Bekir'in müşahede etmesi ilim noktasında daha güçlüdür ve Ali Yemen'de iken onun nezdinde olan şeyleri de tesbit etmiştir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.), Ebû Bekir'i elçi olarak görevlendirmiştir, bunların içinde humusun toplanması da vardır. Şüphesiz humusun hükmü konusunda Ebû Bekir'in ilmi Ali'nin ilmine denktir. Zira Hz. Peygamber (s.a.), istihdam ettiği konuda bilgisi olan kimseleri çalıştırmıştır. Ebû Bekir ve Ömer, Hz. Peygamber döneminde -o bunu bildiği halde- fetva verdikleri doğrudur. Ebû Bekir ve Ömer'in, kendileri dışındakilerden daha âlim olmaları durumu hariç, Hz. Peygamber'in bu konuda onlara müsaade etmesi imkânsızdır. Allah Resulü (s.a.), Yemen'de kadı olarak Ali ile birlikte Muaz b. Cebel'i ve Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi de görevlendirmiştir. Dolayısıyla kadılık konusunda Ali'nin pek çok ortağı vardır; Ebû Bekir ve Ömer bunlardandır. Sonra Ebû Bekir, zikrettiğimiz üzere, ilmin ekseriyetinde cumhurun önündedir. Söz konusu kişi," Ali, sahabe arasında en fazla Kur'ân okuyan kimse idi." dedi.

لأننا لو انحرفنا عن علي رضي الله عنه ونعوذ بالله من ذلك لذهبنا فيه
مذهب الخوارج، وقد نزهنا الله عز وجل عن هذا الضلال في التعصب ولو
غلونا فيه لذهبنا فيه مذهب الشيعة، وقد أعاذنا الله تعالى من هذا الإفك في
التعصب فصار غيرنا من المنحرفين عنه أو الغالبين فيه هم المتهمون فيه
٥ إما له وإما عليه، وبعد هذا كله ليس يقدر من ينتمي إلى الإسلام أن يعاند
في الاستدلال على كثرة العلم باستعمال النبي صلى الله عليه وسلم بمن
استعمله منهم على ما استعمله عليه من أمور الدين.

[٤٦٦] فإن قالوا: إن رسول الله صلى الله عليه وسلم قد استعمل عليًا
على الأخماس وعلى القضاء باليمين؟ قلنا لهم: نعم ولكن مشاهدة أبي
١٠ بكر لا قضية رسول الله صلى الله عليه وسلم أقوى في العلم وأثبت مما عند
علي وهو باليمين، وقد استعمل رسول الله صلى الله عليه وسلم أبا بكر على
بعوث فيها الأخماس، فقد ساوي علمه علم علي في حكمها بلا شك، إذ
لا يستعمل عليه السلام إلا عالمًا بما يستعمله عليه، وقد صح أن أبا بكر
وعمر كانا يفتيان على عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم وهو عليه السلام
١٥ يعلم ذلك، ومحال ذلك أن يبيح لهما ذلك إلا وهما أعلم ممن دونهما وقد
استعمل عليه السلام أيضًا على القضاء باليمين مع علي معاذ ابن جبل، وأبا
موسى الأشعري فلعلي في هذا شركاء كثير، منهم أبو بكر، وعمر، ثم قد
انفرد أبو بكر بالجمهور الأغلب من العلم على ما ذكرنا. وقال هذا القائل:
إن عليًا كان أقرأ الصحابة.

[467] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu soyut bir arsızlık ve farklı sebeplerden dolayı bir bühtandır. İlki; böyle bir söylem, Allah Resulünü (s.a.) reddetmektir. Çünkü o şöyle buyurmuştur: *"Bir topluluğa onların en iyi Kur'ân okuyanı imam olur; eğer bu konuda denk iseler bu durumda en fakih olanı imam olur; Eğer burada da denk iseler bu durumda hicret konusunda önde gelenleri imam olur."*

[468] Sonra, Hz. Peygamber'in hasta olduğu günler boyunca -Ali yanında olup akşam sabah onu gördüğü halde- namaz kıldırmak üzere Ebû Bekir'i öne çıkardığını görürüz. Dolayısıyla Hz. Peygamber, namaz kıldırması için Ebû Bekir'den daha uygun bir kimse bulamamıştır. Böylece Ebû Bekir'in sahabenin en fazla Kur'ân okuyanı, en fakihi ve hicrette en önde geleni olduğu anlaşılmaktadır. Bazen Kur'ân'ın tamamını ezberleyemeyen bir kimse onun tamamını ezberleyenden daha iyi okuyabilir, onu daha güzel ifade edebilir ve daha güzel tertil edebilir.

[469] Buna göre, Ebû Bekir, Ömer ve Ali'den hiçbiri Kur'ân sûrelerinin tamamını ezberlemiş değillerdi. Ancak Hz. Peygamber'in (s.a.) -Ali hazır bulunduğu halde- Ebû Bekir'i namaz kıldırmak üzere öne geçirmesi Ebu Bekir'in Ali'den daha iyi Kur'ân okuduğunu kesin bir şekilde göstermektedir. Yoksa Hz. Peygamber (s.a.), kıraati daha az olan bir kimseyi en iyi okuyana veya daha az fakih olanı en fakih olana imam olsun diye öne geçirecek değildir. Dolayısıyla bu konuda onların ileri sürdükleri fitne ve ihtilaflar da geçersiz olmuştur. Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamd olsun. Bu câhil kişi, Ali'nin sahabenin içinde Allah'tan en fazla korkan kimse olduğunu söylemiştir.

[470] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu müfteri yalan konuştu. Ali (r.a.) takvalı bir kimse idi, ancak faziletler konusunda fazilet sahipleri derecelere ayrılırlar. Sahabenin en takvalısı ancak Ebû Bekir'dir. Bunun delili, Ebû Bekir'in Allah Resulünü bir kelime dahi olsa asla üzmemiş, herhangi bir hususta onun iradesine muhalefet etmemiş, tasdikini geciktirmemiş ve Hudeybiye günü emrini tutmada tereddüt etmemiş olmasıdır. Zira Hudeybiye günü bazıları tereddüt emiştir.

[٤٦٧] **قال أبو محمد**: وهذه القحة المجردة والبهتان لوجوه أولها أنه رد على رسول الله صلى الله عليه وسلم لأنه عليه السلام قال: يؤم القوم أقرؤهم، فإن استووا فافقههم، فإن استووا فأقدمهم هجرة.

[٤٦٨] ثم وجدنا عليه السلام قد قدم أبا بكر على الصلاة مدة الأيام التي مرض فيها وعلي بالحضرة يراه النبي صلى الله عليه وسلم غدوة وعشية فما رأى لها عليه السلام أحد أحق من أبي بكر بها، فصح أنه كان أقرأهم وافقههم واقدمهم هجرة، وقد يكون من لم يجمع حفظ القرآن كله على ظهر قلب أقرأ ممن جمعه كله عن ظهر قلب فيكون ألفظ به وأحسنهم ترتيلًا.

[٤٦٩] هذا على أن أبا بكر وعمر وعلي لم يستكمل أحد منهم حفظ سور القرآن كله ظاهرًا إلا أنه قد وجب يقينًا بتقديم النبي صلى الله عليه وسلم لأبي بكر على الصلاة وعلي حاضران أبا بكر أقرأ من علي، وما كان النبي صلى الله عليه وسلم ليقدم إلى الإمامة الأقل علمًا بالقراءة على الأقرأ أو الأقل فقها على الأفقه فبطل أيضًا شغبهم في هذا الباب، والحمد لله رب العالمين .وقال هذا الجاهل كان على أتقاهم لله.

[٤٧٠] **قال أبو محمد**: كذب هذا الأفاك، ولقد كان علي رضي الله عنه تقيًا إلا أن الفضائل يتفاضل فيها أهلها وما كان أتقاهم لله إلا أبا بكر. والبرهان على ذلك أنه لم يسوء قط أبو بكر رسول الله صلى الله عليه وسلم في كلمة ولا خالف إرادته عليه السلام في شيء قط، ولا تأخر عن تصديقه ولا تردد عن الإنتمار له يوم الحديبية إذ تردد من تردد.

[471] Bilindiği üzere Ali, Ebû Cehil'in kızını nikâhlamak isteyince, Hz. Peygamber minberde bunu dile getirmiştir. Biz, Allah Resulünün kendisine emrettiği herhangi bir hususta Ebû Bekir'in tevakkuf ettiğini asla görmeyiz. Ancak bir defasında o, Hz. Peygamber'e özür beyan etmiş, o da yaptığını uygun görmüştür. Şöyle ki, Allah Resulü (s.a.) odasından/bölmesinden geldiğinde, Ebû Bekir'i insanlara namaz kıldırırken bulmuştu. Ebû Bekir, Hz. Peygamber'i görünce geri çekilmiş, Peygamber de ona yerine geçmesini işaret etmişti. Bundan dolayı Ebû Bekir Allah'a hamd etmişti. Sonra Ebû Bekir geri çekilmiş ve safa girmişti. Bunun üzerine Allah Resulü öne geçmiş ve insanlara namazını kıldırmıştı. Selam verdiğinde Allah Elçisi, Ebû Bekir'e; "Sana emrettiğimde orada durmana mani olan ne idi?" diye sordu. Ebû Bekir, "Ebû Kuhafe'nin oğlunun Allah Resulünün huzurunda öne geçmesi olmaz." diye cevap vermişti.

[472] Ebû Muhammed şöyle dedi: İşte bu, Hz. Peygamber'e (s.a.) saygı göstermenin, itaat etmenin ve boyun eğmenin en üst derecesidir. Allah Resulü (s.a.), bunu yaptığından dolayı onu eleştirmedi. Zikrettiğimiz zorunlu aklî delil ile Allah Resulünün arkadaşlarının en bilgilisinin Ebû Bekir olduğu hususu ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla onların yüce Allah'tan en fazla korkanının o olması da gereklidir. Nitekim Allah Teâlâ *"Allah'dan, kulları içinde, ancak (kudret ve azametini bilen) âlimler korkarlar."*[362] diye buyurmuştur. Takva, yüce Allah'tan korkmaktır. Yine birisi, "Ali, sahabenin en zahit olanı idi." demiştir.

[473] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu câhil yalan söyledi. Bunun delili şudur: Züht, nefsin ses, mal, lezzetleri sevmekten ve çocuk ve maiyete meyletmekten uzak kalmasıdır. Zühdün bu mananın dışında başka bir manası yoktur. Nefsin maldan uzaklaşmasına gelince, mevcut haberlere dair en küçük bir basireti olan herkes bilir ki Ebû Bekir çok malı olduğu halde -malının kırk bin dirhem olduğu söylenir- müslüman olmuş, malının tamamını Allah rızası için infak etmiş ve yüce Allah uğrunda azap gören mümin kölelerden ezilenleri azat etmiştir. Müşriklerin engelledikleri dayanıklı bir köleyi azat edememişti, fakat yüce Allah için işkenceye maruz bırakılan kadın ve erkeklerin hepsini -Hz. Peygamber (s.a.) ile birlikte hicret edinceye kadar-azat etmişti. Ebû Bekir'in malından sadece altı bin dirhem geri kalmıştı.

[٤٧١] وقد تظلم رسول الله صلى الله عليه وسلم على المنبر إذ أراد علي نكاح ابنة أبي جهل بما قد عرف وما وجدنا قط لأبي بكر توقفًا عن شيء أمر به رسول الله صلى الله عليه وسلم إلا مرة واحدة عذره فيها رسول الله صلى الله عليه وسلم وأجاز له فعله، وهي إذ أتى رسول الله صلى الله عليه وسلم من قباء فوجده يصلي بالناس فلما رآه أبو بكر تأخر فأشار إليه النبي صلى الله عليه وسلم أن أقم مكانك فحمد الله تعالى أبو بكر على ذلك ثم تأخر فصار في الصف، وتقدم رسول الله صلى الله عليه وسلم فصلى بالناس فلما سلم قال له رسول الله صلى الله عليه وسلم ما منعك أن تثبت حين أمرتك، فقال أبو بكر، ما كان لابن أبي قحافة أن يتقدم بين يدي رسول الله صلى الله عليه وسلم.

[٤٧٢] **قال أبو محمد**: فهذا غاية التعظيم والطاعة والخضوع لرسول الله صلى الله عليه وسلم وما أنكر عليه السلام ذلك عليه، وإذ قد صح بالبرهان الضروري الذي ذكرنا أن أبا بكر أعلم أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم فقد وجب أنه أخشاهم لله عز وجل، قال الله عز وجل: ﴿إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ﴾ والتقى هو الخشية لله عز وجل. وقال قائلون علي كان أزهدهم.

[٤٧٣] **قال أبو محمد**: كذب هذا الجاهل، وبرهان ذلك أن الزهد إنما هو عزوب النفس عن حب الصوت، وعن المال، وعن اللذات، وعن الميل إلى الولد والحاشية ليس الزهد معنى يقع عليه اسم الزهد إلا هذا المعنى، فأما غروب النفس عن المال فقد علم كل من له أدنى بصر بشيء من الأخبار الخالية أن أبا بكر أسلم وله مال عظيم قيل أربعين ألف درهم، فأنفقها كلها في ذات الله تعالى، وعتق المستضعفين من العبيد المؤمنين المعذبين في ذات الله عز وجل، ولم يعتق عبيدًا جلدًا يمنعونه لكن كل معذب ومعذبة في الله عز وجل. حتى هاجر مع رسول الله صلى الله عليه وسلم ولم يبق لأبي بكر من جميع ماله إلا ستة آلاف درهم

Bunun tamamını Allah Resulüyle birlikte götürmüş ve çocukları için bu maldan bir dirhem dahi bırakmamıştı. Sonra da bu malının tamamını Allah yolunda infak etmiş ve sadece kendisine ait bir abası kalmıştı. Konakladığında onu altına sermiş, bineğe bindiğinde onu üzerine almıştı. Halbuki sahabeden (r.a.) kendisi dışındaki kimseler çok mal edinmişler, geniş imkânlara ve büyük malvarlığına helalinden ve hakları olarak ulaşmışlardı. Ancak yüce Allah'ın rızasını bu şekilde tercih edenler, infak eden ve elde tutan kimselerden daha zahittirler.

[474] Sonra Ebû Bekir halife oldu, fakat ne bir cariye edindi ne de malında artış oldu. Ölümü sırasında, kendisi ve çocukları için, tam olarak değil ama hakkının bir kısmını aldığı Allah'ın malından harcadıklarını hesapladı ve Allah Resulü ile birlikte savaş ganimetlerindeki payından elde ettiği malından geri alınıp Beytülmal'e sarf edilmesini emretmişti. İşte bu, lezzetler ve mal konusundaki zühttür. Öyle ki bu konuda, ilk muhacirler olan Ebû Zer ve Ebû Ubeyde hariç, sahabeden hiçbir kimse, ne Ali ne de bir başkası, ona yaklaşamamıştır. Şüphesiz Ebû Zer ve Ebû Ubeyde, Allah Resulünden (ölümü sebebiyle) ayrıldıkları bu yol üzere hayatlarına devam ettiler. Sahabeden (r.a.) onların dışındaki kimseler, yüce Allah'ın kendilerine helal kıldığı mubahlar konusunda geniş imkânlara sahip oldular. Ancak, kendi nefsi için Allah'ın rızasını tercih eden kimse en faziletlidir. Şayet Ebû Zer'in kendisi dışındakilere bir önceliği olmasa idi, ancak onun bir benzeri olan kimse onun önüne geçebilirdi.

[475] İşte bu, mal ve lezzetler konusundaki zühttür. Ömer, bu zühtte Ebû Bekir'i takip etti. Bu konuda o -yani mal ve lezzetlerden yüz çevirme hususunda- Ali'nin fevkinde idi. Ali'ye (r.a.) gelince, bu konuda o helalinden büyük imkânlara kavuşmuştu. Öldüğünde, dört hanımı ve -hizmetçi ve kölelerinin dışında- on dokuz tane cariyesi (ümmü velet) vardı. Erkek ve kız olmak üzere yirmi dört tane çocuğu vardı ve onlara -toplumlarının zenginlerinde ve servetlerinde olmayan- mal ve mülkler bırakmıştı. Bu, bu konuda gelen haberler ve eserlerle alakalı en küçük bilgisi olan bir kimsenin inkâr etmeye güç yetiremeyeceği bilinen bir durumdur. Ali'nin sadaka olarak verdiği malının miktarı, bağı-bahçesi dışında, bin vasak hurmayı aşıyordu. Nereden nereye?

حملها كلها مع رسول الله صلى الله عليه وسلم ولم يبق لبنيه منها درهمًا، ثم أنفقها كلها في سبيل الله عز وجل حتى لم يبق له شيء سوى عباءة له قد خللها بعود إذ نزل افترشها وإذا ركب لبسها إذ تمول غيره من الصحابة رضي الله عن جميعهم واقتنوا الرباع الواسعة والضياع العظيمة من حلها وحقها، إلا أن من أثر ٥ بذلك سبيل الله عز وجل أزهد ممن أنفق وأمسك.

[٤٧٤] ثم ولي الخلافة فما اتخذ جارية ولا توسع في مال، وعد عند موته ما أنفق على نفسه وولده من مال الله عز وجل الذي لم يستوف منه إلا بعض حقه وأمر بصرفه إلى بيت المال من صلب ماله الذي حصله من شهامة المغازي والمقاسم مع رسول الله صلى الله عليه وسلم فهذا هو الزهد في اللذات والمال ١٠ الذي لا يدانيه فيه أحد من الصحابة لا علي ولا غيره، إلا أن يكون أبا ذر وأبا عبيدة من المهاجرين الأولين فإنهما جريا على هذه الطريقة التي فارقًا عليها رسول الله صلى الله عليه وسلم وتوسع من سواهم من الصحابة رضي الله عنهم في المباح الذي أحله الله عز وجل لهم، إلا أن من آثر سبيل الله على نفسه أفضل، ولولا أن أبا ذر لم يكن له سابقة غيره لما تقدمه إلا من كان مثله.

١٥ [٤٧٥] فهذا هو الزهد في المال واللذات، ولقد تلا أبو بكر عمر رضي الله عنهما في هذا الزهد فكان فوق علي في ذلك يعني في إعراضه عن المال واللذات، وأما علي رضي الله عنه فتوسع في هذا الباب من حله ومات عن أربع زوجات وتسع عشرة أم ولد، سوى الخدم والعبيد وتوفي عن أربعة وعشرين ولدًا من ذكر وأنثى، وترك لهم من العقار والضياع ما كانوا به من أغنياء قومهم ٢٠ ومياسيرهم هذا أمر مشهور لا يقدر على إنكاره من له أقل علم بالأخبار والآثار، ومن جملة عقاره التي تصدق بها كانت تغل ألف وسق تمرًا سوى زرعها فأين هذا من هذا؟

[476] Çocuk sevgisine, çocuklara ve yakın çevreye meyletmeye gelince, bu konudaki durum, haberlere dair en küçük bilgisi olan hiçbir kimseye gizli kalmayacak kadar açıktır. Nitekim Ebû Bekir'in (r.a.) akrabalık ve soy-sop açısından -İslâm'daki fazilet konularının her birinde büyük faziletlere sahip olan kimselerden olup önde gelen ve ilk muhacirlerden olan- Talha b. Ubeydullah ve oğlu Abdurrahman b. Ebû Bekir gibi yakınları vardı. Onun, Hz. Peygamber'le (s.a.) birlikte kadîm bir dostlukları, öncelikli hicreti ve açık bir fazileti vardı. Ebû Bekir, onlardan hiçbirini, bölgelerin herhangi birinde görevlendirmemişti (istihdam etmemişti). Söz konusu beldeler, genişliği ve işlerinin çokluğuna göre Yemen'in tamamı, Umman, Hadramevt, Bahreyn, Yemâme, Taif, Mekke, Hayber ve Hicaz'ın diğer işleridir. Şayet Ebû Bekir onları görevlendirmiş olsa idi, elbette onlar bu işlere ehil kimseler olurlardı. Fakat o, taraf tutmaktan/iltimas geçmekten çekinmiş, nefsinden kaynaklanan bir meyil ile onlara meyletmekten endişe duymuştu.

[477] Sonra Ömer, bu konuda onun yolundan yürüdü. Ülkelerin genişliği ve çokluğuna rağmen Adî b. Ka'b oğullarından -sadece en-Nu'man b. Adî'yi Meysan'a vali olarak görevlendirmesinin dışında- herhangi bir kimseyi görevlendirmedi. Halbuki o, Şam'ı, Mısır'ı ve Horasan'a varıncaya kadar bütün Fars ülkesini fethetmişti. Daha sonra en-Nu'man b. Adî'nin görevden alınmasında aceleci davrandı. Hicretten sonra onların içinde Kureyş'e mensubiyet açısından bir bağlantı kalmamıştı. Çünkü Mekke'de Adî oğullarından hicret etmeyen hiçbir kimse kalmamıştı. Bunların içinde öncelik sahiplerinden olup ilk muhacirlerden biri olan Said b. Zeyd, Ebu'l-Cehm b. Hüzeyfe, Harice b. Huzafe, Muammer b. Abdullah ve kendi oğlu Abdullah b. Ömer gibi şahıslar vardı. Sonra Ebû Bekir, oğlu Abdurrahman'ı -sahabeden biri olduğu halde- kendi yerine halef olarak bırakmadı. Ömer de oğlu Abdullah'ı hilâfet işinde görevlendirmedi. Halbuki Abdullah, sahabenin faziletlilerinden ve hayırlılarından biri idi, insanlar ondan memnundu ve o hilâfet işine ehildi. Şayet Ömer, onu halife olarak bıraksa idi, hiç kimse ona muhalefet etmezdi. Fakat o böyle yapmadı.

[٤٧٦] وأما حب الولد والميل إليهم وإلى الحاشية فالأمر في هذا أبين من أن يخفى على أحد له أقل علم بالأخبار، فقد كان لأبي بكر رضي الله عنه من القرابة والولد مثل طلحة بن عبيد الله من المهاجرين الأولين والسابقين من ذوي الفضائل العظيمة في كل باب من أبواب الفضل في ٥ الإسلام، ومثل ابنه عبد الرحمن بن أبي بكر وله مع النبي صلى الله عليه وسلم صحبة قديمة وهجرة سابقة، وفضل ظاهر، فما استعمل أبو بكر رضي الله منهم أحدًا على شيء من الجهات، وهي بلاد اليمن كلها على سعتها وكثرة أعمالها، وعمان وحضرموت والبحرين واليمامة والطائف ومكة وخيبر، وسائر أعمال الحجاز، ولو استعملهم لكانوا لذلك أهلًا. ولكن ١٠ خشيء المحاباة ويوقع أن يميله إليهم شيء من الهوى.

[٤٧٧] ثم جرى عمر على مجراه في ذلك فلم يستعمل من بني عدي بن كعب أحدًا على سعة البلاد وكثرتها، وقد فتح الشام ومصر وجميع مملكة الفرس إلى خراسان، إلا النعمان ابن عدي وحده على ميسان، ثم أسرع عزله وفيهم من الهجرة ما ليس في شيء من افخاذ قريش لأن بني ١٥ عدي لم يبق منهم أحد بمكة إلا هاجر، وكان فيهم مثل سعيد بن زيد أحد المهاجرين الأولين ذوي السوابق وأبي الجهم ابن حذيفة وخارجة بن حذافة ومعمر بن عبد الله وابنه عبد الله بن عمر، ثم لم يستخلف أبو بكر ابنه عبد الرحمن وهو صاحب من الصحابة، ولا استعمل عمر ابنه عبد الملك على الخلافة وهو من فضلاء الصحابة وخيارهم وقد رضي به الناس وكان لذلك ٢٠ أهلًا، ولو استخلفه لما اختلف عليه أحد فما فعل.

[478] Ali (r.a.) yönetimi ele aldığında, yakınlarını yönetici olarak görevlendirdiğini görmekteyiz. Nitekim o, Abdullah b. Abbâs'ı[363] Basra'ya; Ubeydullah b. Abbâs'ı Yemen'e; Abbâs'ın iki oğlu Küsem[364] ve Ma'bed'i Mekke ve Medine'ye; Ca'de b. Nemîre'yi -ki o kız kardeşi Ümmühânî b. Ebû Tâlib'in oğludur- Horasan'a; Muhammed b. Ebû Bekir'i -ki o, hanımının oğludur ve oğlunun kardeşidir- Mısır'a yönetici olarak görevlendirmişti. Ali, insanların oğlu Hasan'a halife olarak biat etmelerinden hoşnut olmuştu. Biz, ne Hasan'ın ne de Abdullah b. Abbâs'ın hilâfeti hakkettiğini inkâr etmeyiz. Nasıl olur da Basra'ya yönetici olmalarına karşı çıkarız? Fakat şöyle deriz: İnsanlar bu konuda ittifak ettikleri halde, Abdullah b. Ömer ve Abdurrahman b. Ebû Bekir gibi kendi çocukları için hilâfeti; Talha b. Abdullah ve Said b. Zeyd gibi şahısları emir tayin etmeyi önemsiz görüp terk eden bir kimse, şüphesiz zühdün zirvesindedir ve alınması mubah olan şeyleri alan kimselerin bu yaptıklarının tamamından kesin olarak uzaktır. Böylece Ebû Bekir'in (r.a.) bütün sahabenin en zahidi olduğu, ondan sonra da Ömer'in en zahit kişi olduğu hususu zorunlu bir delil ile ortaya çıkmıştır. Söz konusu kişi, "Ali, sahabenin en fazla sadaka verenidir." demiştir.

[479] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu, bâtılı yüksek sesle dillendirmektir. Çünkü Ali'nin mal ile alakalı olarak açık bir ortaklığının olduğu kaydedilmemiştir. Yüce Allah'ın rızasını kazanmak için Ebû Bekir'in (r.a.) malını infak etmesi durumuna gelince, bu durum yahudi ve hıristiyanlara gizli kalmayacak kadar meşhurdur, nasıl olur da müslümanlara gizli kalır? Sonra, bu konuda Osman b. Affan'ın zorluk ordusunun hazırlanması bakımından, başkalarına nasip olmayan bir üstünlüğü vardır. Böylece Ebû Bekir'in malı sebebiyle Ali'den (r.a.) daha fazla sadaka veren, ortaklık ve zenginliği daha çok olan bir kimse olduğu anlaşılmaktadır. Onlar, "Ali, İslâm'a girişte önceliği olandır ve asla putlara tapınmamıştır." dediler.

[480] Ebû Muhammed şöyle dedi: Öncelikli olmaya gelince, Ali'nin öldüğünde altmış üç yıldan daha fazla ömrünün olduğunu ve kesin olarak hicretin kırkıncı yılında öldüğünü dikkate alan bir kimse yukarıdaki sözü asla söylemez.

[٤٧٨] ووجدنا عليًا رضي الله عنه إذا ولي قد استعمل أقاربه عبد الملك بن عباس على البصرة، وعبد الله بن عباس على اليمن، وخثعم ومعبدًا بني العباس على مكة والمدينة وجعدة بن نميرة وهو ابن أخته أم هاني بنت أبي طالب على خراسان، ومحمد بن أبي بكر وهو ابن امرأته وأخو ولده على مصر، ورضي ببيعة الناس للحسن ابنه بالخلافة، ولسنا ننكر استحقاق الحسن للخلافة ولا استحقاق عبد الله بن العباس للخلافة، فكيف أمارة البصرة لكنا نقول إن من زهد في الخلافة لولد مثل عبد الله بن عمر، وعبد الرحمن بن أبي بكر والناس متفقون عليه وفي تأمير مثل طلحة بن عبد الله وسعيد بن زيد، فلا شك في أنه أتم زهد أو أعرب عن جميع معاني الدنيا نفسًا ممن أخذ منها أبيح له أخذه، فصح بالبرهان الضروري أن أبا بكر أزهد من جميع الصحابة ثم عمر بن الخطاب بعده، وقال هذا القائل وكان علي أكثرهم صدقة.

[٤٧٩] **قال أبو محمد**: وهذه مجاهرة بالباطل لأنه لم يحفظ لعلي مشاركة ظاهرة بالمال وأما أمر أبي بكر رضي الله عنه في إنفاق ماله في سبيل الله عز وجل فأشهر من أن تخفى على اليهود والنصارى فكيف على المسلمين؟ ثم لعثمان بن عفان رضي الله عنه في هذا المعنى من تجهيز جيش العسرة ما ليس لغيره، فصح أن أبا بكر أعظم صدقة وأكثر مشاركة وغناء في الإسلام، بماله من علي رضي الله عنه. وقالوا علي هو السابق إلى الإسلام ولم يعبد قط وثنا.

[٤٨٠] **قال أبو محمد**: أما السابقة فلم يقل قط أحد يعتد به أن عليا مات وله أكثر من ثلاث وستين سنة ومات بلا شك سنة أربعين من الهجرة،

Böylece Hz. Peygamber (s.a.) hicret ettiği sırada Ali'nin yirmi üç yaşında olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber'in (s.a.) Mekke'deki nübüvvet dönemi on üç yıl idi. Böylece Ali on yaşında olduğu halde Allah Resulü elçi olarak gönderilmişti. Dolayısıyla on yaşındaki bir çocuğun müslüman olması ve onun İslâm'a davet edilmesi, kişinin küçük çocuğuna din konusunda alıştırma yaptırması gibidir. Ona ihtiyacı yoktu ve eğer inat edip yüz çevirseydi ona günah da yoktu. Eğer konuyu "Ali, elli üç yaşında olduğu halde ölmüştür." diyen kimsenin görüşü dikkate alınırsa, bu durumda o, Allah Resulü peygamber olarak görevlendirildiğinde beş yaşında idi. Ebû Bekir ise otuz sekiz yaşında iken müslüman olmuştu. İşte bu, yüce Allah katında kendisiyle sorumlu tutulduğu İslâm'dır. Buluğ çağına ulaşmamış bir kimseye gelince, o ne mükelleftir ne de muhataptır. Dolayısıyla Ebû Bekir ve Ömer'in (r.a.) öncelikli olması Ali'nin öncelikli olmasından daha önce gelir.

[481] Ömer'e gelince, onun müslüman olması bi'setten altı yıl sonradır. Onun zenginliği, kendisinden önce müslüman olan pek çok kimsenin zenginliğinden daha çok olmuştur. Ali, Hz. Peygamber'in (s.a.) elçi olarak gönderilmesinden, sahabeden erkek ve kadın pek çok kimsenin müslüman olmasından, Allah yolunda eziyet çekmelerinden ve zorluklarla karşılaşmalarından yıllarca sonra sorumluluk (teklif) sınırına ulaşmıştır. Ali'nin asla puta tapmamış olmasına gelince, bizler ve İslâmiyet döneminde dünyaya gelenlerin tamamı asla putlara kulluk etmedik. Ammâr, Mikdat, Selman, Ebû Zer, Hamza ve Ca'fer putlara kulluk etmişlerdir. Acaba bizler, bu açıdan, onlardan daha mı faziletliyiz? Bundan Allah'a sığınırız. Bunu, bir müslüman söyleyemez. Böylece bu durumun, Ali'nin, sahabeden (r.a.) herhangi bir kimseden daha faziletli olmasını gerekli kılması geçersiz olmuştur. Şayet bu fazladan bir fazileti gerektirse idi, bu fazilet konusunda Aişe (r.a.) Ali'den (r.a.) öncelikli olurdu. Çünkü o, Hz. Peygamber (s.a.) hicret ettiğinde, sekiz yaşı geçkin bir kız idi ve babasının müslüman olmasından yıllar sonra dünyaya gelmişti. Ali doğduğunda, onun babası Hz. Peygamber'in (s.a.) gönderilişinden yıllarca önce puta tapmakta idi. Abdullah b. Ömer de, dört yaşında iken babası müslüman olmuştu. Dolayısıyla o da asla puta tapınmamıştır. Böylece o, bu fazilette Ali'ye ortaktır. Bazıları, "Ali, sahabenin en iyi idarecisi idi." demiştir.

فصح أنه كان حين هاجر النبي صلى الله عليه وسلم ابن ثلاث وعشرين سنة، وكانت مدة النبي صلى الله عليه وسلم بمكة في النبوة ثلاث عشرة سنة فبعث عليه السلام ولعلي عشرة أعوام، فإسلام ابن عشرة أعوام ودعاؤه إليه إنما هو كتدريب المرء ولده الصغير على الدين لا أن عنده غناء، ولا أن عليه إثمًا أن أبى، ٥ فإن أخذ الأمر على قول من قال أن عليًا مات وله ثمان وخمسون سنة، فإنه كان إذ بعث النبي صلى الله عليه وسلم ابن خمسة أعوام، وكان إسلام ابي بكر ابن ثمان وثلاثين سنة، وهو الإسلام المأمور به من عند الله عز وجل، وأما من لم يبلغ الحلم فغير مكلف ولا مخاطب فسابقة أبي بكر وعمر بلا شك أسبق من سابقة علي.

١٠ [٤٨١] وأما عمر فإنه كان إسلامه تأخر بعد البعث بستة أعوام فإن غناءه كان أكثر من غناء أكثر من أسلم قبله ولم يبلغ على حد التكليف إلا بعد أعوام من مبعث النبي صلى الله عليه وسلم، وبعد أن أسلم كثير من الصحابة رجال ونساء بعد أن عذبوا في الله تعالى ولقوا فيه الألاقي وأما كونه لم يعبد قط وثنا فنحن وكل مولود في لإسلام لم يعبد قط وثنا، وعمار والمقداد وسلمان وأبو ١٥ ذر، وحمزة، وجعفر، رضي الله عنهم قد عبدوا الأوثان افترانا أفضل منهم من أجل ذلك؟ معاذ الله من هذا، فإنه لا يقوله مسلم، فبطل أن يكون هذا يوجب لعلي فضلًا على أحد من الصحابة رضي الله عنهم ولو كان ذلك يوجب له فضلا زائدًا وإلا لكانت عائشة سابقة لعلي رضي الله عنهما في هذا الفضل، لأنها كانت إذ هاجر النبي صلى الله عليه وسلم بنت ثماني سنين وأشهر، ولم تولد إلا بعد ٢٠ إسلام أبيها بسنين، وعلي ولد وأبوه عابد وثن قبل مبعث النبي صلى الله عليه وسلم بسنين، وعبد الله بن عمر أيضًا أسلم أبوه وله أربع سنين ولم يعبد قط وثنا، فهو شريك لعلي في هذه الفضيلة. وقال بعضهم علي كان أسوسهم.

[482] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu görüş, ne mümin ne de kâfire gizli kalmayacak bir şekilde yanlıştır. Yakın uzak, âlim câhil ve mümin kâfir, İslâm'ı kimin iyi idare ettiğini bilir. Çünkü Hz. Peygamber'in (s.a.) ölümünden sonra insanlardan pek çoğu küfre düştü. Dinden dönen Arapların istedikleri şeyleri Ebû Bekir hariç herkes kabul etmişti. Onlar İslâm'dan bölük bölük çıktıkları gibi, İslâm'a bölük bölük girinceye kadar ve zekâtlarını gönüllü ya da gönülsüz verinceye kadar, düşmanın saldırısına ve şiddetli korkuya Ebû Bekir'in sebat ettiği gibi bir kimse sebat etmiş midir? Ne onların topluluğu, ne yardımlaşmaları ne de müslümanların azlığı onu korkutmadı, ta ki Allah İslâm'ı aydınlattı ve onu izhar etti.

[483] Sonra Fars ve Rum sınırları boyun eğinceye kadar Kisra ve Kayser bütün mülküyle bozguna uğradı, orduları yenildi, bayrakları boynunu eğdi; İslâm yeryüzünün her tarafında üstün geldi, küfür ve taraftarları zelil oldu, müslümanların açları doydu, garibanları şeref buldu, fakirleri zengin oldu ve aralarında çekişmenin olmadığı kardeşler oldular, Kur'ân'ı okudular ve dinde fakih oldular. Bütün bunlar Ebû Bekir'in sayesinde oldu.

[484] Sonra Ömer ikinci oldu. Daha sonra da Osman üçüncü oldu. Sonra insanlar, bütün bunların aksine ve müminlerin birliğinin parçalanmasına şahit oldular. Müslümanlar birbirlerine kılıç çekip savaştılar, kalplerine mızrak sapladılar ve on binlerce insanı öldürdüler. Bu durum onları, kâfirlerin ülkelerinden bir köy bile fethetmekten ya da onları dehşete düşürmekten veya savaşmaktan alıkoydu. Sonuçta, müslümanların ellerinde bulunan beldelerdeki kâfirler çoğaldı, müslümanlar da kıyamet gününe kadar bir araya gelemediler. Siyasette nereden nereye gelindi?

[485] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu câhillerin iddia ettikleri hususların tamamı yanlış olduğuna göre, bu durumda onlar yalan olduğu zâhir olan iddialardan başkasını elde edemediler. Bu iddiaların herhangi birisinin doğruluğunu gösteren bir delil de yoktur. Ortaya koyduğumuz üzere burhan ile sabit olmuştur ki Ebû Bekir, ilim, Kur'ân, cihat, züht, takva, haşyet, sadaka, köle azat etme, malî ortaklık, itaat ve siyaset konularında üstün bir derece, ezici bir öncelik ve yüce bir pay kazanmıştır. İşte bunlar, faziletin çeşitleridirler. Şüphesiz o, Hz. Peygamber'in (s.a.) kadınları hariç, sahabenin tamamından daha faziletlidir.

[٤٨٢] **قال أبو محمد:** وهذا باطل لا خفاء به على مؤمن ولا كافر، فقد دري القريب والبعيد والعالم والجاهل والمؤمن والكافر من ساس الإسلام إذ كفر من كفر من أهل الأرض بعد موت النبي صلى الله عليه وسلم وأذعن الجميع للبقية وقبول ما دعت إليه العرب حاشا أبا بكر، فهل ثبت أحد ثبات أبي بكر على كلب العدو وشدة الخوف؟ حتى دخلوا في الإسلام أفواجًا كما خرجوا منه أفواجًا وأعطوا الزكاة طائعين وكارهين ولم تهله جموعهم ولا تضافرهم ولا قلة أهل الإسلام حتى أنار الله الإسلام وأظهره.

[٤٨٣] ثم هل ناطح كسرى وقيصر على أسرة ملكها حتى أخضع حدود فارس والروم، وصرع جدودهم ونكس راياتهم وأظهر الإسلام في أقطار الأرض وذل الكفر وأهله وشبع جائع المسلمين وعز ذليلهم، واستغنى فقيرهم، وصاروا إخوة لا اختلاف بينهم وقرؤا القرآن، وتفقهوا في الدين إلا أبو بكر؟

[٤٨٤] ثم ثنى عمر ثم ثلث عثمان ثم قدر رأى الناس خلاف ذلك كله وافتراق كلمة المؤمنين، وضرب المسلمين بعضهم وجوه بعض بالسيوف، وشك بعضهم قلوب بعض بالرماح وقتل بعضهم من بعض عشرات الألوف، وشغلهم بذلك عن أن يفتح من بلاد الكفر قرية أو يذعر لهم سرب، أو يجاهد منهم أحد حتى ارتجع أهل الكفر كثيرًا مما صار بأيدي المسلمين من بلادهم، فلم يجتمع المسلمون إلى يوم القيامة فأين سياسة من سياسة؟

[٤٨٥] **قال أبو محمد:** فإذ قد بطل كل ما ادعاه هؤلاء الجهال ولم يحصلوا إلى على دعاوي ظاهرة الكذب لا دليل على صحة شيء منها وصح بالبرهان كما أوردنا أن أبا بكر هو الذي فاز بالقدح المعلى، والسبق المبرز، والحظ الأسنى، في العلم والقرآن والجهاد، والزهد والتقوى والخشية، والصدقة والعتق والمشاركة، والطاعة والسياسة. فهذه وجوه الفضل كلها فهو بلا شك أفضل من جميع الصحابة كلهم بعد نساء النبي صلى الله عليه وسلم.

[486] Ebû Muhammed şöyle dedi: Biz, onlara (Şiîlere) karşı hadislerle delil getirmedik. Çünkü onlar bizim hadislerimizi, biz de onların hadislerini tasdik etmeyiz. Ancak büyük kalabalıkların naklîyle gelen zorunlu aklî delillerle iktifa ettik. Şayet imâmet, faziletteki öncelik sebebiyle hak ediliyor olsa, Allah Resulünün (s.a.) vefatından sonra Ebû Bekir (r.a.) kesin olarak insanların imâmete en layık olanıdır. Onun halifeliğine dair nas sahîh olarak geldiği halde bu nasıl olmasın? Ebû Bekir'in (r.a.) imâmeti sahîh olduğuna göre, kendisinden sonra Ömer'i (r.a.) halef bırakmasında ona itaat etmek de farzdır. Böylece ifade ettiğimiz ve müslümanların bu ikisi üzerinde -herhangi bir kimsenin muhalefeti olmaksızın- icmâ etmeleri sebebiyle, Ömer'in imâmeti de farz olarak gerekli olmuştur. Sonra herhangi birinin muhalefeti olmaksızın ümmetin tamamı Osman'ın imâmetinin doğruluğu ve ona itaat etmenin gerekliliği hususunda ittifak etmiştir. Ali'nin hilâfetine gelince, nas ya da icmâ ile değil, savaşları konusunda -inşallah- açıklayacağımız bir delil ile sabittir.

[487] Ebû Muhammed şöyle dedi: Ebû Bekir'in çok bilinen faziletlerinden biri, yüce Allah'ın *"İnkâr edenler onu iki kişiden biri olarak (Mekke'den) çıkardıkları zaman, ona bizzat Allah yardım etmişti. Hani onlar mağarada bulunuyorlardı. Hani o arkadaşına, "Üzülme, çünkü Allah bizimle beraber" diyordu."*[365] meâlindeki sözüdür. İşte bu, büyük bir topluluğun naklîyle menkul bir fazilettir ve âyette zikredilen kişinin Ebû Bekir olduğu hususunda hiç kimsenin itirazı yoktur. Böylece yüce Allah, Ebû Bekir'e, Allah Resulü (s.a.) ile birlikte yola çıkmasından dolayı arkadaşlık fazileti takdir etmiş; onu arkadaş ismiyle ve mağarada ikinci kişi olmakla tahsis etmiştir. Bütün bunlardan daha muazzamı ise, yüce Allah'ın onlarla birlikte olduğunu açıklamasıdır. İşte bu, başka hiç kimsenin ulaşamayacağı bir fazilettir.

[488] Ebû Muhammed şöyle dedi: Buna bazı arsızlar itiraz edip, yüce Allah'ın *"... Arkadaşıyla konuşurken ona dedi ki: "Benim malım seninkinden daha çok..."*[366] şeklinde buyurduğunu ileri sürdüler. Yine şöyle dediler: Ebû Bekir üzülmüştü, bunun üzerine Allah Resulü (s.a.) onu bundan nehyetmişti. Şayet Ebû Bekir'in hüzünlenmesi yüce Allah'ın rızasına uygun olsa idi, elbette Allah Resulü (s.a.) onu yasaklamazdı.

[٤٨٦] **قال أبو محمد**: ولم يحتج عليهم بالأحاديث لأنهم لا يصدقون أحاديثنا ولا نصدق أحاديثهم وإنما اقتصرنا على البراهين الضرورية بنقل الكواف، فإن كانت الإمامة تستحق بالتقدم في الفضل فأبو بكر أحق الناس بها بعد موت النبي صلى الله عليه وسلم يقينًا، فكيف والنص على خلافته صحيح؟ وإذ قد صحت إمامة أبي بكر رضي الله عنه فطاعته فرض في استخلافه عمر رضي الله عنه فوجبت إمامة عمر فرضًا بما ذكرنا، وبإجماع أهل الإسلام عليهما دون خلاف من أحد قطعًا، ثم أجمعت الأمة كلها أيضًا بلا خلاف من أحد منهم على صحة إمامة عثمان والدينونة بها، وأما خلافة علي فحق لا بنص ولا بإجماع لكن ببرهان، سنذكره إن شاء الله في الكلام في حروبه.

[٤٨٧] **قال أبو محمد**: ومن فضائل أبي بكر المشهورة قوله عز وجل: ﴿إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا ثَانِيَ اثْنَيْنِ إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا﴾ فهذه فضيلة منقولة بنقل الكافة لا خلاف بين أحد في أنه أبو بكر، فأوجب الله تعالى له فضيلة المشاركة في إخراجه مع رسول الله صلى الله عليه وسلم في أنه خصه باسم الصحبة له، وبأنه ثانيه في الغار، وأعظم من ذلك كله أن الله معهما، وهذا ما لا يلحقه فيه أحد.

[٤٨٨] **قال أبو محمد**: فاعترض في هذا بعض أهل القحة فقال: قد قال الله عز وجل: ﴿فقال لصاحبه وهو يحاوره أَنَا أَكْثَرُ مِنكَ مَالًا﴾ قال: وقد حزن أبو بكر فنهاه رسول الله صلى الله عليه وسلم عن ذلك فلو كان حزنه رضًا لله عز وجل لما نهاه رسول الله صلى الله عليه وسلم.

[489] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu, bâtılı yüksek sesle açıklamaktır. Yüce Allah'ın yukarıdaki âyette *"... Arkadaşıyla konuşurken..."*[367] şeklindeki sözüne gelince; yüce Allah bunlardan birinin mümin diğerinin de kâfir olduğunu ve o ikisinin farklı olduklarını haber vermiştir. Dolayısıyla yüce Allah, sadece konuşma ve birlikte oturma noktasında onu "arkadaşı" diye isimlendirmiştir. Nitekim Allah Teâlâ, *"Medyen halkına da kardeşleri Şuayb'ı peygamber olarak gönderdik..."*[368] diye buyurmuş, din konusunda değil ama yurt ve nesep hususunda Şuayb'ı onların kardeşi yapmıştır. Halbuki yüce Allah'ın "*Hani o arkadaşına, "Üzülme, çünkü Allah bizimle beraber" diyordu."*[369] meâlindeki sözü bu şekilde değildir. Bilakis Allah Teâlâ din, hicret, yurttan çıkarılma, mağarada bulunma, Allah'ın onlara yönelik zaferinde, kâfirlerin onlardan korkmaları ve yüce Allah'ın onlarla birlikte olması hususlarında Ebû Bekir'i Hz. Peygamber'e arkadaş kılmıştır. İşte bu arkadaşlık, faziletin zirvesidir. Diğeri ise, Kur'ân'ın ifadesi ile eksikliğin zirvesidir.

[490] Ebû Bekir'in (r.a.) hüzünlenmesine gelince, Hz. Peygamber'in (s.a.) yasaklamasından önce bu hüzün, Allah'ın hoşnutluğunun en üst derecesi idi. Çünkü Ebû Bekir, Allah Resulünün üzerine titriyordu. Bundan dolayı da Allah Teâlâ onunla birlikte idi. Yüce Allah, asilerle birlikte olmaz, bilakis onlara karşı olur. Hz. Peygamber (a.s) üzüntüyü Ebû Bekir'e yasaklamasından sonra o hüzünlenmemiştir. Şayet bu rezillerin bir haya duyusu yada bir bilgisi olsa idi, böyle bir şeyi ileri sürmezlerdi. Zira Ebû Bekir'in üzüntüsü onun aleyhine bir kusur olsa idi, elbette bu Allah'ın elçisi olan Hz. Muhammed ve Hz. Mûsâ'nın aleyhinde de bir kusur olurdu. Çünkü yüce Allah, Mûsâ'ya (s.a.) şöyle hitap etmiştir: *"Allah, 'Seni kardeşinle destekleyeceğiz ve size bir iktidar vereceğiz de âyetlerimiz sayesinde size (kötü bir amaçla) ulaşamayacaklar. Siz ve size uyanlar, galip gelecek olanlardır' dedi."*[370]

[491] Sonra yüce Allah, sihirbazların Mûsâ'ya şöyle dediklerini haber vermiştir: *"Ey Mûsâ! Ya önce atmayı tercih edersin, ya da ilk atan biz oluruz" dediler. Mûsâ: "Yok, (önce) siz atın" dedi. Bir de ne görsün, onların ipleri ve değnekleri yaptıkları sihirden dolayı kendisine hızla sürünür gibi görünüyor. Bunun üzerine Mûsâ, içinde bir korku hissetti. Şöyle dedik: "Korkma (ey Mûsâ!). Çünkü, sensin en üstün olan."*[371] İşte Mûsâ, Allah'ın elçisi ve kelimesidir.

[٤٨٩] **قال أبو محمد**: وهذه مجاهرة بالباطل. أما قوله تعالى في الآية لصاحبه وهو يحاوره قد أخبر الله تعالى بأن أحدهما مؤمن والآخر كافر، وبأنهما مختلفان، فإنما سماه صاحبه في المحاورة والمجالسة فقط. كما قال تعالى ﴿وَإِلَىٰ مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا﴾ فلم يجعله أخاهم في الدين لكن في الدار والنسب، فليس هكذا ٥ قوله تعالى: ﴿إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا﴾ بل جعله صاحبه في الدين والهجرة، وفي الإخراج وفي الغار، وفي نصرة الله تعالى لهما وأخافة الكفار لهما، وفي كونه تعالى معهما، فهذه الصحبة غاية الفضل وتلك الأخرى غاية النقص بنص القرآن.

[٤٩٠] وأما حزن أبي بكر رضي الله عنه فإنه قبل أن ينهاه رسول الله صلى ١٠ الله عليه وسلم كان غاية الرضا لله، لأنه كان إشفاقًا على رسول الله صلى الله عليه وسلم ولذلك كان الله معه وهو تعالى لا يكون مع العصاة بل عليهم، وما حزن أبو بكر قط بعد أن نهاه رسول الله صلى الله عليه وسلم عن الحزن ولكان ذلك على محمد وموسى رسول الله صلى الله عليه وسلم لهؤلاء الأرذال حياء أو علم لم يأتوا بمثل هذا إذ لو كان حزن أبي بكر عيبًا عليه لكان ذلك على محمد ١٥ وموسى صلى عليه وسلم عيبًا، لأن الله عز وجل قال لموسى عليه السلام: ﴿سَنَشُدُّ عَضُدَكَ بِأَخِيكَ وَنَجْعَلُ لَكُمَا سُلْطَانًا فَلَا يَصِلُونَ إِلَيْكُمَا بِآيَاتِنَا أَنْتُمَا وَمَنِ اتَّبَعَكُمَا الْغَالِبُونَ﴾

[٤٩١] ثم قال تعالى عن السحرة أنهم قالوا لموسى ﴿إِمَّا أَن تُلْقِيَ وَإِمَّا أَن نَّكُونَ أَوَّلَ مَنْ أَلْقَىٰ ۞ قَالَ بَلْ أَلْقُوا فَإِذَا حِبَالُهُمْ وَعِصِيُّهُمْ يُخَيَّلُ ٢٠ إِلَيْهِ مِن سِحْرِهِمْ أَنَّهَا تَسْعَىٰ ۞ فَأَوْجَسَ فِي نَفْسِهِ خِيفَةً مُّوسَىٰ ۞ قُلْنَا لَا تَخَفْ إِنَّكَ أَنتَ الْأَعْلَىٰ﴾ فهذا رسول الله صلى الله عليه وسلم وكليمه

Yüce Allah, Firavun ve taifesinin ona ulaşamayacağını, Mûsâ ve kendisine inananların üstün geleceğini ona haber vermiştir. Sonra Mûsâ, sihirbazların durumunu gördüğünden dolayı içinde bir korku hissetti, ta ki yüce Allah, ona "Kokma!" diye vahyedinceye kadar. İşte bu, Ebû Bekir'in durumundan daha ileri bir durumdur.

[492] "Ebû Bekir'in hüznü, şayet Allah'ın rızasına uygun olsa idi, Allah Resulü onu yasaklamazdı." şeklinde bu fâsıkların dile getirdiği itiraz Ebû Bekir için kaçınılmaz olunca, -onu böyle bir şeyle ilzam etmekten Allah'ı tenzih ederiz-, bundan daha aşırısı Mûsâ için de kaçınılmaz olur. Mûsâ'nın kendi içinde bir korku hissetmesi, şayet Allah'ın rızasına uygun olsa idi, Allah bu korkuyu ona yasaklamazdı. Böyle bir şeyden Allah'a sığınırız. Bilakis Mûsâ'nın kendi içinde bir korku hissetmesi, ancak önceki vaadin unutulmasıdır. Ebû Bekir'i üzülmekten nehyeden önceden belirtilmiş bir emir olmadığından dolayı onun hüznü, yasaklanmadan önce Allah'ın rızasına uygundu.

[493] Hz. Muhammed'e (s.a.) gelince, yüce Allah aşağıdaki âyetlerde şöyle buyurmuştur: *"Kim inkâr ederse, onun inkârı seni üzmesin."*[372] *"Onlardan yana üzülme. (Tuzak kurmalarından dolayı da) sıkıntıya düşme."*[373] *"Onların (inkârcıların) sözleri seni üzmesin. Çünkü bütün güç Allah'ındır."*[374] *"(Ey Muhammed!) Onlar için duyduğun üzüntüler yüzünden kendini helâk etme!"*[375] *"Demek sen, bu söze (Kur'ân'a) inanmazlarsa, arkalarından üzülerek âdeta kendini tüketeceksin!"*[376] Yine biz yüce Allah'ın şöyle buyurduğunu görüyoruz: *"(Ey Muhammed! Biz çok iyi biliyoruz ki) söyledikleri elbette seni incitiyor."*[377]

[494] İşte yüce Allah, kâfirlerin söyledikleri şeylerin Allah Resulünü üzdüğünü bildiğini ve Hz. Peygamber'i âyetle bundan nehyettiğini haber vermiştir. Dolayısıyla onların, Ebû Bekir'in hüznünde aynı şeyi murat ettikleri gibi, yüce Allah'ın Elçisine yasakladığı hüznü de gerekçe göstermeleri gerekirdi. Evet, küfür olması bakımından onların söyledikleri şeyler sebebiyle Allah Elçisinin üzülmesi, yüce Allah'ın bunu ona yasaklamasından önce Allah'a itaat idi. Hz. Peygamber, yüce Allah'ın hüzünlenmeyi kendisine yasaklamasından sonra üzüntü duymamıştır.

قد كان أخبره الله عز وجل بأن فرعون وملأه لا يصلون إليه، وأن موسى ومن اتبعه هو الغالب، ثم أوجس في نفسه خيفة بعد ذلك إذ رأى أمر السحرة حتى أوحى الله عز وجل إليه لا تخف، فهذا أمر أشد من أمر أبي بكر.

[٤٩٢] وإذا لزم ما يقول هؤلاء الفساق أبا بكر وحاشا لله أن يلزمه من أن حزنه لو كان رضا لما نهاه رسول الله صلى الله عليه وسلم لزم أشد منه لموسى عليه السلام وأن إيجاسه الخيفة في نفسه لو كان رضا لله تعالى ما نهاه الله تعالى عنه ومعاذ الله من هذا، بل إيجاس موسى الخيفة في نفسه لم يكن إلا نسيان الوعد المتقدم، وحزن أبي بكر رضي الله عنه رضا لله تعالى قبل أن ينهى عنه، ولم يكن تقدم إليه نهي عن الحزن.

[٤٩٣] وأما محمد صلى الله عليه وسلم فإن الله عز وجل قال: ﴿وَمَن كَفَرَ فَلَا يَحْزُنكَ كُفْرُهُ﴾ وقال تعالى: ﴿وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَلَا تَكُ فِي ضَيْقٍ مِّمَّا يَمْكُرُونَ﴾ وقال تعالى: ﴿وَلَا يَحْزُنكَ قَوْلُهُمْ إِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا﴾ وقال تعالى: ﴿فَلَا تَذْهَبْ نَفْسُكَ عَلَيْهِمْ حَسَرَاتٍ﴾ وقال تعالى: ﴿فَلَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَّفْسَكَ عَلَىٰ آثَارِهِمْ إِن لَّمْ يُؤْمِنُوا بِهَٰذَا الْحَدِيثِ أَسَفًا﴾ ووجدناه عز وجل قد قال: ﴿قَدْ نَعْلَمُ إِنَّهُ لَيَحْزُنُكَ الَّذِي يَقُولُونَ﴾

[٤٩٤] وقاله أيضًا في الأنعام فهذا الله تعالى أخبرنا أنه يعلم أن رسول الله صلى الله عليه وسلم يحزنه الذي يقولون، ونهاه الله عز وجل عن ذلك نصًا، فيلزمهم في حزن رسول الله صلى الله عليه وسلم الذي نهاه الله تعالى عنه كالذي أراد في حزن أبي بكر سواء بسواء. ونعم إن حزن رسول الله صلى الله عليه وسلم بما كانوا يقولون من الكفر كان طاعة لله تعالى قبل أن ينهاه الله عز وجل وما حزن عليه السلام بعد أن نهاه ربه تعالى عن الحزن،

Nitekim Hz. Peygamber'in (s.a.) üzüntü duymasını Ebû Bekir'e yasaklamasından önce, Ebû Bekir'in hüznünün yüce Allah'a yönelik bir ibadet olması da böyledir. O da, Hz. Peygamber'in hüzünlenmeyi kendisine yasaklamasından sonra üzüntü duymamıştır. Allah Resulü (s.a.), kendisinden dolayı üzüntü hissetmesini ona yasaklamış olduğu halde Ebû Bekir'in üzülmemesi nasıl mümkün olurdu? Nitekim yüce Allah, elçisine şöyle buyurmuştu: *"Onlardan hiçbir günahkâra ve hiçbir nanköre itaat etme."*[378] Böylece yüce Allah, elçisine, onlara itaat etmesi söz konusu olmadığı halde, onlara itaat etmesini yasaklamıştır. İşte bu, ancak câhillerin ve ahmakların ileri sürebileceği bir itirazdır. Sapkınlığa düşmekten Allah'a sığınırız.

[495] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bazı câhiller, Allah Resulünün (s.a.), Ali b. Ebû Tâlib'i, hac emiri olduğu hac ibadetinde Ebû Bekir'in ardından göndermesini ve Ebû Bekir'den yetkiyi almasını, hacılara tebliğ edilmesi ve onlara okunması hususunda Ali'yi görevlendirmesini gerekçe göstererek bize itiraz etmiştir.

[496] Ebû Muhammed şöyle dedi: Şüphesiz bu, Ebû Bekir'in faziletlerinin en büyüklerindendir. Çünkü o, hac mevsiminde, Ali b. Ebû Tâlib'e ve diğerlerine emir olmuştu. Onlar, ancak Ebû Bekir'in ilerlemesiyle ilerliyorlar, durmasıyla duruyorlar, onunla birlikte namaz kılıyorlar, hitap ettiğinde susuyorlardı, hemen her konuda durum böyle idi. Berae sûresinde yüce Allah, Ebû Bekir'in faziletini ortaya koymuş; burada mağarayı, Hz. Peygamber'le birlikte çıkmasını ve yüce Allah'ın onlarla birlikte olduğunu zikretmiştir. Bu sûrenin Ali tarafından okunması, Ebû Bekir'in Ali'den ve onun dışındakilerden üstün olduğunun ilan edilmesi açısından daha etkilidir. Dolayısıyla bu durum, Ebû Bekir'in lehinde kesin bir delildir. Başarı Allah'ın yardımıyladır.

[497] Ebû Muhammed şöyle dedi: Ancak Râfizîler Kur'ân'ı inkâr etmeye, onda noksanlık ve ziyadelik olduğu görüşüne varıyorlar. İşte bu, her bir âlim ve câhile varıncaya kadar, onların ahmaklıklarının, câhilliklerinin ve rezilliklerinin ortaya çıktığı durumdur. Ne kâfir ne de mümin, iki kapak arasında olan bu kitabın Hz. Muhammed'in (s.a.) getirdiği kitap olduğu hususunda şüphe duymaz. Allah Resulü, bu kitabı, yüce Allah'ın kendisine vahyettiğini bize haber vermiştir. Her kim buna itiraz ederse, düşmanıyla aynı olmayı kabul etmiştir.

كما كان حزن أبي بكر طاعة لله عز وجل قبل أن ينهاه الله عز وجل عن الحزن وما حزن أبو بكر قط بعد أن نهاه عليه السلام عن الحزن، فكيف وقد يمكن أن يكون أبو بكر لم يحزن يومئذ؟ لكن نهاه عليه السلام عن أن يكون منه حزن كما قال تعالى لنبيه عليه السلام: ﴿وَلَا تُطِعْ مِنْهُمْ آثِمًا أَوْ كَفُورًا﴾ فنهاه عن أن يطيعهم ولم تكن منه طاعة لهم، وهذا إنما يعترض به أهل الجهل والسخافة، ونعوذ بالله من الضلال.

[٤٩٥] **قال أبو محمد**: واعترض علينا بعض الجهال ببعثة رسول الله صلى الله عليه وسلم علي بن أبي طالب خلف أبي بكر رضي الله عنهما في الحجة التي حجها أبو بكر، وأخذ براءة من أبي بكر، وتولى علي تبليغها إلى أهل الموسم وقراءتها عليهم.

[٤٩٦] **قال أبو محمد**: وهذا من أعظم فضائل أبي بكر لأنه كان أميرًا على علي بن أبي طالب وغيره من أهل الموسم، لا يدفعون إلا بدفعه ولا يقفون إلا بوقوفه ولا يصلون إلا بصلاته، وينصتون إذا خطب وعلي في الجملة كذلك، وسورة براءة وقع فيها فضل أبي بكر رضي الله عنه وذكره في أمر الغار وخروجه مع النبي صلى الله عليه وسلم وكون الله تعالى معهما فقراءة علي لها أبلغ في إعلان فضل أبي بكر على علي، وعلى وسواه، وحجة لأبي بكر قاطعة، وبالله تعالى التوفيق.

[٤٩٧] **قال أبو محمد**: إلا أن ترجع الروافض إلى إنكار القرآن والنقص منه والزيادة فيه، فهذا أمر يظهر فيه قحتهم وجهلهم وسخفهم، إلى كل عالم وجاهل، فإنه لا يمتري كافر ولا مؤمن في أن هذا الذي بين اللوحين من الكتاب هو الذي أتى به محمد صلى الله عليه وسلم وأخبرنا بأنه أوحاه لله تعالى إليه، فمن تعرض إلى هذا فقد أقر بعين عدوه.

[498] Ebû Muhammed şöyle dedi: Ebû Bekir'in imâmetine, ancak Allah Resulüne (s.a.) muhalefet eden, müslümanlara namaz kıldırması için öne geçirmesine karşı çıkan ve Allah Resulünün ikame ettiği bir makamdan onu uzaklaştırmayı murat eden bir kimse itiraz eder.

[499] Ebû Muhammed şöyle dedi: *"Onlar, seve seve yiyeceği yoksula, yetime ve esire yedirirler."*[379] âyetinin yorumunda "Bundan maksat Ali'dir" demelerinden dolayı onları tekzip etmeyiz. Bilakis bu sahîh değildir. Çünkü âyetin manası umûmîdir ve âyetin zâhiri, bunu yapan herkes için geçerlidir.

[500] Ebû Muhammed şöyle dedi: Böylece Ebû Bekir'in, Hz. Peygamber'in (s.a.) kadınlarından sonra sahabenin (r.a.) tamamından daha faziletli olduğu hususu zikrettiğimiz mezkûr deliller vesilesiyle ortaya çıkmıştır. Bu konudaki hadislere gelince, bunlar çoktur. Nitekim Allah Resulü (s.a.), Ebû Bekir hakkında şöyle buyurmuştur: *"Arkadaşımı bana bırakınız. İnsanlar, 'Yalan söyledin' derken Ebû Bekir 'Doğru söyledin' demiştir." "Şayet birisini dost edinecek olsa idim, hiç şüphesiz Ebû Bekir'i edinirdim. Fakat o benim kardeşim ve arkadaşımdır."* İşte doğru olan budur. Ali'nin kardeşliği meselesine gelince, bu sahîh değildir. Ancak o Sehl b. Huneyf ile kardeştir. Ebû Bekir'in faziletini gösteren hadislerden biri de şudur: Hz. Peygamber (s.a.), Ebû Bekir'in kapısı hariç, mescitteki bütün kapı ve aralıkların kapatılmasını emretmişti. İşte doğru olan budur.

[501] Yine Hz. Peygamber'in (s.a.) Ebû Bekir'e karşı çıkana ve namaz için Ebû Bekir'in dışındaki bir kimseye işaret edene kızması bunlardandır. Yine Hz. Peygamber'in "Malı hususunda da insanların bana en çok destek vereni Ebû Bekir'dir." şeklinde buyurması da böyledir. Hz. Peygamber'in (s.a.) kadınlarından sonra, Ebû Bekir'in sonra da Ömer'in sahabenin hepsinden faziletli olmaları hususundaki dayanağımız, Allah resulünün şu sözüdür: *Hz. Peygamber'e, "İnsanların hangisi sana en sevimlidir? diye sorulduğunda, "Aişe'dir" diye cevap vermiştir. "Erkeklerden en sevimli olan kimdir?" diye sorulunca, "Âişe'nin babasıdır" diye buyurmuştur. "Ey Allah'ın Elçisi! Sonra kimdir?" diye sorulunca, "Ömer'dir" diye cevap vermiştir.*

[٤٩٨] **قال أبو محمد**: وما يعترض إمامة أبي بكر إلا زار علي رسول الله صلى الله عليه وسلم، راد لأمره في تقديمه أبا بكر إلى الصلاة بأهل الإسلام، مريد لإزالته عن مقام أقامه فيه رسول الله صلى الله عليه وسلم.

[٤٩٩] **قال أبو محمد**: ولسنا من كذبهم في تأويلهم: ﴿وَيُطْعِمُونَ الطَّعَامَ عَلَىٰ حُبِّهِ مِسْكِينًا وَيَتِيمًا وَأَسِيرًا﴾ وإن المراد بذلك علي رضي الله عنه بل هذا لا يصح لأن الآية على عمومها وظاهرها لكل من فعل ذلك.

[٥٠٠] **قال أبو محمد**: فصح بما ذكرنا فضل أبي بكر على جميع الصحابة رضي الله عنهم بعد نساء النبي صلى الله عليه وسلم بالبراهين المذكورة، وأما الأحاديث في ذلك فكثيرة كقول رسول الله صلى الله عليه وسلم في أبي بكر: دعوا لي صاحبي فإن الناس قالوا كذبت وقال أبو بكر: صدقت. وقوله صلى الله عليه وسلم: لو كنت متخذًا خليلًا لاتخذت أبا بكر خليلًا ولكن أخي وصاحبي. وهذا الذي لا يصح غيره، وأما إخوة علي فلا تصح إلا مع سهل بن حنيف، ومنها أمره صلى الله عليه وسلم بسد كل باب وخوخة في المسجد حاشا خوخة أبي بكر. وهذا هو الذي لا يصح غيره.

[٥٠١] ومنها غضبه صلى الله عليه وسلم على من خارج أبا بكر وعلى من أشار عليه بغير أبي بكر للصلاة ومنها قوله صلى الله عليه وسلم: إن من أمن الناس علي في ماله أبو بكر. وعمدتنا في تفضيل أبي بكر ثم عمر على جميع الصحابة بعد نساء النبي صلى الله عليه وسلم هو قول رسول الله صلى الله عليه وسلم إذا سئل من أحب الناس إليك يا رسول الله. قال: عائشة. قيل: فمن الرجال؟ قال: أبوها. قيل ثم من يا رسول الله؟ قال: عمر.

[502] Ebû Muhammed şöyle dedi: Biz, buna kesin olarak inandık, sonra da tevakkuf ettik. Şayet Allah Resulü (s.a.) bir açıklama ilave etmiş olsa idi, elbette onu eklerdik. Fakat biz, dine dair herhangi bir konuda sadece nassın ortaya koyduğu hususları söyleriz.

[503] Ebû Muhammed şöyle dedi: İnsanlar, Osman'ın mı yoksa Ali'nin mi (Allah her ikisinden de razı olsun) daha faziletli olduğu hususunda ihtilaf ettiler.

[504] Ebû Muhammed şöyle dedi: Kesin olarak kabul etmediğimiz ve bu konuda bize muhalefet edenleri de hatalı bulmadığımız halde, gönlümüze düşen görüş, Osman'ın Ali'den daha faziletli olduğudur. En doğrusunu Allah bilir. Çünkü o ikisinin faziletleri, ekseriyetle birbirine denk gelmektedir. Nitekim Osman daha fazla Kur'ân okurdu, Ali'nin de fetva ve rivayetleri daha çoktu. Aynı zamanda Ali'nin kıraatte büyük bir payı vardı, Osman'ın da fetva ve rivayetlerde önemli bir payı vardı. Ali'nin bizzat savaşlarda önemli bir konumu vardı; Osman'ın da malı sebebiyle buna benzer bir konumu vardır. Sonra *Rıdvan Biatı*'nda[380] Hz. Peygamber (s.a.) Osman'ın sağ eli yerine kendi mübarek sol eline biat etmek suretiyle Osman'ın eşsiz bir konumu vardır. Yine Osman'ın iki hicreti, kadîm bir önceliği, övülen ve çok değerli bir hısımlığı vardır. Bedir Savaşında bulunmamıştır, buna rağmen yüce Allah ecrini ve payını tam vermek suretiyle onu Bedir ashabına ilave etmiştir. Hz. Peygamber de Osman'ı Bedir'de hazır bulunanlara ilave etmiştir. Böylece o, Bedir ashabından sayılmıştır.

[505] Dahası Ali'nin olmadığı kadar Osman'ın İslâm'da büyük fetihleri ve yol gösteren sireti vardır. Müslüman kanının akıtılmasına sebep olmamıştır. Onun hakkında; meleklerin ondan haya ettikleri ve ona tabi olmanın hak olduğu şeklinde sahîh haberler gelmiştir. Ali'nin faziletlerinden sahîh olanları, Hz. Peygamber'in (s.a.) şu sözleridir: "*Senin benim yanımdaki konumun, Hârûn'un* Mûsâ*'nın yanındaki konumu gibidir, ancak benden sonra nebî gelmeyecektir.*" "*Yemîn olsun, İslâm bayrağını yarın muhakkak bir adama vereceğim; o, Allah ve Rasûlünü sever, Allah ve Rasûlü de onu sever.*"

[٥٠٢] **قال أبو محمد**: فقطعنا بهذا ثم وقفنا ولو زادنا رسول الله صلى الله عليه وسلم بيانًا لزدنا لكنا لا نقول في شيء من الدين إلا بما جاء به النص.

[٥٠٣] **قال أبو محمد**: واختلف الناس فيمن أفضل أعثمان أم علي رضي ٥ الله عنهما؟

[٥٠٤] **قال أبو محمد**: والذي يقع في نفوسنا دون أن نقطع به ولا نخطيء من خالفنا في ذلك فهو أن عثمان أفضل من علي، والله أعلم، لأن فضائلهما تتقاوم في الأكثر فكان عثمان أقرأ وكان علي أكثر فتيا ورواية. ولعلي أيضًا حظ قوي في القراءة، ولعثمان أيضًا حظ قوي في الفتيا والرواية، ولعلي ١٠ مقامات عظيمة في الجهاد بنفسه ولعثمان مثل ذلك بماله، ثم انفرد عثمان بأن رسول الله صلى الله عليه وسلم بايع ليساره المقدسة عن يمين عثمان في بيعة الرضوان، وله هجرتان وسابقة قديمة وصهر مكرم محمود ولم يحضر بدرًا فألحقه الله عز وجل فيهم بأجره التام وسهمه، فألحقه بمن حضرها فهو معدود فيهم.

١٥ [٥٠٥] ثم كانت له فتوحات في الإسلام عظيمة لم تكن لعلي، وسيرة في الإسلام هادية، ولم يتسبب بسفك دم مسلم، وجاءت فيه آثار صحاح، وأن الملائكة تستحي منه وأنه ومن أتبعه على الحق والذي صح من فضائل علي فهو قول النبي صلى الله عليه وسلم: أنت مني بمنزلة هارون من موسى إلا أنه لا نبي بعدي. وقوله عليه السلام: لأعطين الراية غدًا رجلًا يحب الله ورسوله ويحبه الله ورسوله.

İşte bu, her mümin ve fazilet sahibi kimse için gerekli olan bir sıfattır. *"Ali'yi ancak mümin olan sever ve ona ancak münafık olan buğzeder."* şeklinde Hz. Peygamber'in (s.a.) ahdine gelince, bunun benzeri "*Ensar'a, Allah'a ve âhiret gününe iman eden bir kimse buğz etmez."* şeklinde Ensar hakkında da sahîh olarak gelmiştir. *"Ben kimin mevlası isem Ali de onun mevlasıdır."* rivayetine gelince, asla güvenilir raviler tarikiyle sahîh olarak gelmemiştir. Râfizîlerin ilişki kurduğu diğer hadislere gelince, bunların tamamı uydurmadır. Bu durum, haberler ve bunların nakledilmesi konusunda en küçük bilgisi olan bir kimse tarafından bilinir.

[506] Ebû Muhammed şöyle dedi: Biz, Ömer b. Hattab'tan sonra önde gelen muhacirlerin faziletini kesin olarak kabul ederiz. Ancak şu kadar var ki, onlardan herhangi birisinin Osman b. Affan, Osman b. Maz'un, Ali, Ca'fer, Hamza, Talha, Zübeyr, Mus'ab b. Umeyr, Abdurrahman b. Avf, Abdullah b. Mes'ud, Sa'd, Zeyd b. Harise, Ebû Ubeyde, Bilal, Said b. Zeyd, Ammâr b. Yasir, Ebû Seleme, Abdurrahman b. Cahş ve bunların dışında onlara denk olan kimseler gibi, onun arkadaşından daha faziletli olduğunu kabul etmeyiz.

[507] Sonra bu kimselerden sonra Akabe ehli gelir; daha sonra Bedir ehli; sonra da sırasıyla her bir savaşa katılmış kimseler gelir. Hudeybiye'ye varıncaya kadar her bir savaş ehli, kendisinden sonraki savaş ehlinden daha faziletlidir. Muhacir ve Ensar'dan olup *Rıdvan Biatı* gerçekleşinceye kadar ismi ifade edilen her bir kimsenin iman, hidayet ve iyilik üzere ölen salih müminler olduklarını, hepsinin cennet ehli olduklarını ve hiçbirinin -aşağıdaki âyetlerden dolayı- cehenneme girmeyeceğini onların gıyabında kesin olarak kabul ederiz. *"(İman ve amelde) öne geçenler ise (Âhirette de) öne geçenlerdir. İşte onlar (Allah'a) yaklaştırılmış kimselerdir. Onlar, Naîm cennetlerindedirler."*[381] *"Şüphesiz Allah, ağaç altında sana bîat ederlerken inananlardan hoşnut olmuştur. Gönüllerinde olanı bilmiş, onlara huzur ve güven duygusu vermiştir."*[382]

وهذه صفة واجبة لكل مؤمن وفاضل وعهده علي السلام: أن عليًا لا يحبه إلا مؤمن ولا يبغضه إلا منافق. وقد صح مثل هذه في الأنصار رضي الله عنهم أنه لا يبغضهم من يؤمن بالله وباليوم الآخر. وأما من كنت مولاه فعلي مولاه. فلا يصح من طريق الثقات أصلًا. وأما سائر الأحاديث التي تتعلق بها الرافضة فموضوعة ٥ يعرف ذلك من له أدنى علم بالأخبار ونقلتها.

[٥٠٦] **قال أبو محمد:** ونقول ففضل المهاجرين الأولين بعد عمر بن الخطاب قطعًا إلا أننا لا نقطع بفضل أحد منهم على صاحبه كعثمان بن عفان، وعثمان بن مظعون، وعلي وجعفر، وحمزة وطلحة والزبير ومصعب بن عمير، وعبد الرحمن بن عوف، وعبد الله بن مسعود، وسعد وزيد بن حارثة، وأبي عبيدة ١٠ وبلال، وسعيد بن زيد وعمار بن ياسر، وأبي سلمة وعبد الله بن جحش وغيرهم من نظرائهم.

[٥٠٧] ثم بعد هؤلاء أهل العقبة، ثم أهل بدر، ثم أهل المشاهد كلها مشهدًا مشهدًا. فأهل كل مشهد أفضل من أهل المشهد الذي بعده حتى يبلغ الأمر إلى الحديبية، فكل من تقدم ذكره من المهاجرين والأنصار رضي الله عنهم إلى ١٥ تمام بيعة الرضوان، فإننا نقطع على غيب قلوبهم وأنهم كلهم مؤمنون صالحون ماتوا كلهم على الإيمان والهدى والبر، كلهم من أهل الجنة لا يلج أحد منهم النار ألبتة، لقول الله تعالى: ﴿وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ ۝ أُولَٰئِكَ الْمُقَرَّبُونَ ۝ فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ﴾ وكقوله عز وجل: ﴿لَّقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ فَعَلِمَ مَا فِي قُلُوبِهِمْ فَأَنزَلَ السَّكِينَةَ عَلَيْهِمْ﴾

[508] Ebû Muhammed şöyle dedi: Yüce Allah'ın, onların kalplerindekini bildiğini, onlardan hoşnut olduğunu ve onlara huzur ve güven indirdiğini haber vermiştik. Dolayısıyla herhangi bir müslümanın onların durumları hakkında tevakkuf etmesi ve şüpheye düşmesi, -Hz. Peygamber'in (s.a.) *"Kırmızı deve sahibi hariç*[383]*, (Bey'atürrıdvan'da) ağaç altında beyat edenlerden hiçbiri cehenneme girmeyecektir."* buyurması ve *"Bedir savaşına şahit olanlardan hiçbiri cehenneme girmeyecektir."* şeklinde haber vermesinden dolayı- elbette doğru değildir.

[509] Sonra kesin olarak kabul ederiz ki samimi bir niyetle Allah Resulüne (s.a.) -bir saat dahi olsa- sahabe olan herkes cennet ehlindendir ve azap görsün diye cehenneme sokulmayacaktır. Ancak şu kadar var ki onlar, fetihten önce müslüman olan herhangi bir kimsenin derecesine ulaşamayacaklardır. Bu, yüce Allah'ın aşağıdaki âyetleri sebebiyledir: *"İçinizden, fetihten (Mekke fethinden) önce harcayanlar ve savaşanlar, (diğerleri ile) bir değildir. Onların derecesi, sonradan harcayan ve savaşanlardan daha yüksektir. Bununla beraber Allah, hepsine de en güzel olanı (cenneti) vaad etmiştir."* [384] *"Allah, (onlara zafer konusunda) bir vaadde bulunmuştur. Allah, vaadinden dönmez."*[385] *"Şüphesiz kendileri için tarafımızdan en güzel mükâfat hazırlanmış olanlar var ya; işte bunlar cehennemden uzaklaştırılmışlardır. Onlar cehennemin hışıltısını bile duymazlar. Canlarının istediği nimetler içinde ebedî olarak kalırlar. En büyük korku bile onları tasalandırmaz ve melekler onları, 'İşte bu, size vaad edilen (mutlu) gününüzdür' diyerek karşılarlar."*[386]

[510] Böylece fetihten (Mekke fethinden) önce malını harcayan ve savaşanların -yüce Allah'ın bizzat onları faziletli kılmasından dolayı- gıyabında hükümleri verildiği hususu zorunlu olarak anlaşılmaktadır. Yüce Allah, sadece fazilet sahibi bir mümini üstün kılar. Fetihten sonra harcayan ve savaşan kimselere gelince, onların içinde Allah Resulünün (s.a.) de bilmediği münafıklar vardır. Biz onları nasıl bilebiliriz? Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Çevrenizdeki bedevîlerden birtakım münafıklar vardır. Medine halkından da münafıklıkta direnenler var ki sen onları bilmezsin. Biz onları biliriz. Onlara iki defa azap edeceğiz. Sonra da büyük bir azaba itileceklerdir."* [387]

[٥٠٨] **قال أبو محمد**: فمن أخبرنا الله عز وجل أنه علم ما في قلوبهم رضي الله عنهم، وأنزل السكينة عليهم، فلا يحل لأحد التوقف في أمرهم، ولا الشك فيهم ألبتة، ولقول رسول الله صلى الله عليه وسلم: لا يدخل النار أحد بايع تحت الشجرة إلا صاحب الجمل الأحمر. ولإخباره عليه السلام أنه لا يدخل النار أحد شهد بدرًا.

[٥٠٩] ثم نقطع على أن كل من صحب رسول الله صلى الله عليه وسلم بنية صادقة ولو ساعة فإنه من أهل الجنة لا يدخل النار لتعذيب إلا أنهم لا يلحقون بمن أسلم قبل الفتح وذلك لقول الله عز وجل: ﴿لَا يَسْتَوِي مِنكُم مَّنْ أَنفَقَ مِن قَبْلِ الْفَتْحِ وَقَاتَلَ أُولَٰئِكَ أَعْظَمُ دَرَجَةً مِّنَ الَّذِينَ أَنفَقُوا مِن بَعْدُ وَقَاتَلُوا وَكُلًّا وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنَىٰ﴾ وقال تعالى: ﴿وَعْدَ اللَّهِ لَا يُخْلِفُ اللَّهُ وَعْدَهُ﴾ وقال تعالى: ﴿إِنَّ الَّذِينَ سَبَقَتْ لَهُم مِّنَّا الْحُسْنَىٰ أُولَٰئِكَ عَنْهَا مُبْعَدُونَ ۝ لَا يَسْمَعُونَ حَسِيسَهَا وَهُمْ فِي مَا اشْتَهَتْ أَنفُسُهُمْ خَالِدُونَ ۝ لَا يَحْزُنُهُمُ الْفَزَعُ الْأَكْبَرُ وَتَتَلَقَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ هَٰذَا يَوْمُكُمُ الَّذِي كُنتُمْ تُوعَدُونَ﴾

[٥١٠] فصح بالضرورة أن كل من انفق قبل الفتح وقاتل فهو مقطوع على غيبة لتفضيل الله تعالى إياهم، والله تعالى لا يفضل إلا مؤمنًا فاضلًا، وأما من أنفق بعد الفتح وقاتل فقد كان فيهم منافقون لم يعلمهم رسول الله صلى الله عليه وسلم فكيف نحن. قال تعالى: ﴿وَمِمَّنْ حَوْلَكُم مِّنَ الْأَعْرَابِ مُنَافِقُونَ وَمِنْ أَهْلِ الْمَدِينَةِ مَرَدُوا عَلَى النِّفَاقِ لَا تَعْلَمُهُمْ نَحْنُ نَعْلَمُهُمْ سَنُعَذِّبُهُم مَّرَّتَيْنِ ثُمَّ يُرَدُّونَ إِلَىٰ عَذَابٍ عَظِيمٍ﴾

[511] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bundan dolayı onlardan her birini bizzat bilemeyiz. Fakat şöyle deriz: Münafıklardan olmayan bir kimse, kesin olarak cennet ehlindendir. Çünkü yüce Allah, hepsine de en güzel olanı (cenneti) vaad etmiş ve vaadinden dönmeyeceğini de haber vermiştir. Kendisi için en güzel mükâfat hazırlanmış olan bir kimse, cehennemden uzaklaştırılmıştır. O, cehennemin hışıltısını bile duymaz. En büyük korku bile onu tasalandırmaz ve canının istediği nimetler içinde ebedî olarak kalır.[388] İşte bu, bizim görüşümüzün açıklamasıdır. Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamd olsun.

[512] Ebû Muhammed şöyle dedi: Yüce Allah'ın "Rıdvan biatında ağacın altında beyat edenlerden razı olduğu; onların kalplerinde olanı bildiği ve onların üzerine huzur ve güven indirdiği" şeklindeki sözünü reddeden bir kimse, kaybetmiş ve hüsrana uğramıştır. En küçük bir bilgisi olan herkes Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali, Talha, Zübeyr, Ammâr ve Mugîre b. Şu'be'nin (Allah onların hepsinden razı olsun) bu sıfata sahip olan kimselerden olduğunu bilir. Bu iki lanetli taife, yani Hâriciler ve Râfizîler, -Allah onlardan uzak eylesin- yüce Allah'a muhalefet etmek ve ona inat etmek üzere düzenlenmiştir. Dalâlete düşmekten Allah'a sığınırız.

[513] Ebû Muhammed şöyle dedi: İşte bu, sahabe (r.a.) hakkındaki görüşümüzdür. Tabiine ve onlardan sonra gelen nesle gelince, tek tek onların gıyabında kesin bir hüküm veremeyiz, ancak din konusunda zorluklara sabırla göğüs gerdiği, hemen elde edeceği bir hedef olmaksızın dünyayı ötelediği açık olan kimseler bunun dışındadır. Ancak biz, -her ne kadar onlara saygı gösterilmesinde, ihtiramda; mağfiret ve rahmetle dua etmekte ve onlardan razı olmakta en üst seviyeye ulaşsak da-, söz konusu kimsenin ne durumda öldüğünü bilemeyiz. Fakat biz, genel anlamda kesin olarak onları dost kabul ederiz ve onlardan her birini -zâhiri itibarıyla- dost kabul ederiz. Herhangi birisinin ne cennetlik ne de cehennemlik olduğuna kesin olarak hükmetmeyiz, fakat onların cennete gireceklerini ümit eder, cehenneme girmelerinden üzüntü duyarız. Zira onlardan bizzat herhangi biri hakkında bir nas yoktur. Katından gelen bir açıklama olmaksızın yüce Allah'tan haber vermek doğru değildir.

[٥١١] **قال أبو محمد**: فلهذا لم نقطع على كل امريء منهم بعينه لكن نقول: كل من لم يكن منهم من المنافقين فهو من أهل الجنة يقينًا، لأنه قد وعدهم الله تعالى الحسنى كلهم، وأخبر أنه لا يخلف وعده. وأن من سبقت له الحسنى فهو مبعد من النار لا يسمع حسيسها، ولا يحزنه الفزع الأكبر، وهو فيما اشتهى خالد. ٥ وهذا نص قولنا، والحمد لله رب العالمين.

[٥١٢] **قال أبو محمد**: لقد خاب وخسر من رد قول ربه عز وجل أنه رضي عن المبايعين تحت الشجرة وعلم ما في قلوبهم فأنزل السكينة عليهم وقد علم كل أحد له أدنى علم أن أبا بكر، وعمر، وعثمان، وعليًا، وطلحة، والزبير، وعمار، والمغيرة بن شعبة، رضي الله عنهم من أهل هذه الصفة، والخوارج، والروافض، ١٠ قد انتظمت الطائفتان الملعونتان البراءة منهم، خلافًا لله عز وجل، وعنادًا له. ونعوذ بالله من الخذلان.

[٥١٣] **قال أبو محمد**: فهذا قولنا في الصحابة رضي الله عنهم. فأما التابعون ومن بعدهم فلا نقطع على غيبهم واحدًا واحدًا إلا من بأن منه احتمال المشقة في الصبر للدين، ورفض الدنيا لغير غرض استعجله، إلا أننا لا ندري على ١٥ ماذا مات، وإن بلغنا الغاية في تعظيمهم، وتوقيرهم، والدعاء بالمغفرة والرحمة والرضوان لهم، لكن نتولاهم جملة قطعًا، ونتولى كل إنسان منهم بظاهره، ولا نقطع على أحد منهم بجنة، ولا نار. لكن نرجو لهم، ونخاف عليهم إذ لا نص في إنسان منهم بعينه ولا يحل الإخبار عن الله عز وجل إلا بنص من عنده.

Fakat şöyle deriz, tıpkı Allah Resulünün (s.a.) buyurduğu gibi; "*Sizin en hayırlınız, peygamber olarak gönderildiğim asırda olanlardır, sonra onları takip edenlerdir, sonra da onları takip edenlerdir...*" Bu hadisin manası, Allah Resulünün zikrettiği bu asırlardan her birinin kendisinden sonra gelen asırdan genel olarak daha faziletli olduğudur. Elbette bundan başkası mümkün değildir.

[514] Bunun delili, tabiin asrında Müslim b. Ukbe el-Merrî, Hubeyş b. Dulce el-Kînî, el-Haccac b. Yûsuf es-Sakafî, Osman'ın katilleri, İbn Zübeyr'in ve Hüseyin'in (r.a.) katilleri (Onları katledenlere ve bu katilleri gönderenlere lanet olsun) gibi, fâsıkların en kötülerinin bulunmasıdır. Bu haber hakkında bize muhalefet eden kimseye, "Bu aşağılık ve çirkin fâsıkların, üçüncü asırda ve sonraki asırlarda faziletli olan herkesten daha faziletli olduklarını" söylemesi lazım gelir. Öyle ki üçüncü hicri asırda Süfyan es-Sevrî, Fudayl b. İyaz, Mis'ar b. Kuddam, Şu'be, Mansur b. el-Mu'temir, Malik, el-Evzâ'î, el-Leys, Süfyan b. Uyeyne, Vekî', İbn Mübarek, eş-Şafii, Ahmed b. Hanbel, İshak b. Râhûye ve Dâvûd b. Ali (Allah onların hepsinden razı olsun) gibi kimseler vardır. Dolayısıyla bu hiç kimsenin söylemeyeceği bir şeydir.

[515] Zamanımızdaki bir kimsenin ya da bizden sonraki dönemde gelen bir kimsenin, yüce Allah nezdinde, Tabiin'den daha faziletli olması uzak olan şeylerdendir. Zira bunu meneden ne bir nas ne de bir delil gelmiştir. Veysel Karanî[389] (Üveys el-Karanî) hakkında nakledilen hadis ise sahîh değildir. Çünkü bu rivayetin dönüp vardığı yer (medar) Üseyr b. Câbir'dir, o da güçlü bir ravi değildir. Şu'be, Amr b. Şu'be'ye -ki o Kûfeli olup Karanî ve Muradî'dir (Yemen'deki Murâd kabilesinin Karan aşiretine mensuptur.)- "Murad kabilesinin en şereflisi kimdir?" diye sorduğunu ve onlara Veysel Karanî'yi bildirdiğini zikretmiştir. Fakat o, kavmi içinde onu tanımamıştı. Sahabeye (r.a.) gelince, bunun hilafınadır. Yeryüzü ahalisinden herhangi birisinin onların en alt derecesine ulaşması mümkün değildir. Başarı Allah'ın yardımıyladır.

لكن نقول: كما قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: خيركم القرن الذي بعثت فيهم ثم الذي يلونهم ثم الذي يلونهم.'' ومعنى هذا الحديث إنما هو أن كل قرن من هذه القرون التي ذكر عليه السلام أكثر فضلًا بالجملة من القرن الذي بعده. لا يجوز غير هذا ألبتة.

٥ [٥١٤] وبرهان ذلك أنه قد كان في عصر التابعين من هو أفسق الفاسقين كمسلم بن عقبة المري وحبيش بن دلحة القيني، والحجاج بن يوسف الثقفي وقتلة عثمان، وقتلة الزبير وقتلة الحسين رضي الله عنهم، ولعن قتلتهم ومن بعثهم فمن خالف قولنا في هذا الخبر لزمه أن يقول: إن هؤلاء الفساق الأخابث أفضل من كل فاضل في القرن الثالث ومن بعده، كسفيان الثوري والفضيل ابن عياض ١٠ ومسعر بن كدام وشعبة ومنصور بن المعتمر ومالك والأوزاعي والليث وسفيان بن عينيه ووكيع وابن مبارك والشافعي وأحمد بن حنبل وإسحاق ابن راهويه، وداود بن علي رضي الله عنهم، وهذا ما لا يقوله أحد.

[٥١٥] وما يبعد أن يكون في زماننا وفيمن يأتي بعدنا من هو أفضل من أفضل رجل من التابعين عند الله عز وجل، إذ لم يأت في المنع من ذلك نص ١٥ ولا دليل أصلًا، والحديث المأثور في أويس القرني لا يصح لأن مداره على أسيد ابن جابر وليس بالقوى، وقد ذكر شعبة أنه سأل عمرو بن مرة وهو كوفي قرني مرادي من أشرف مراد وأعلمهم بهم عن أويس القرني فلم يعرفه في قومه، وأما الصحابة رضي الله عنهم فبخلاف هذا ولا سبيل إلى أن يلحق أقلهم درجة أحد من أهل الأرض، وبالله تعالى التوفيق.

[516] Ebû Muhammed şöyle dedi: Râfizîlerden bazıları, Allah Resulüne (s.a.) akraba olanların sadece akrabalık sebebiyle bir faziletlerinin olduğu görüşünü kabul etmiştir. Bu görüşü savunanlar, yüce Allah'ın aşağıda zikredilen âyetlerini delil getirdiler: *"Şüphesiz Allah, Âdem'i, Nûh'u, İbrahim ailesini (soyunu) ve İmran ailesini (soyunu) birbirinden gelmiş birer nesil olarak seçip âlemlere üstün kıldı. Allah, her şeyi hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir."*[390] *"De ki: "Ben buna (yaptığım tebliğ görevine) karşılık sizden, akrabalıktan doğan sevgiden başka bir ücret istemiyorum."*[391] *"... İçlerinden onlara bir peygamber gönder."*[392]

[517] Ebû Muhammed şöyle dedi: Söz konusu âyetlerin tamamı bu konuda delil değillerdir. Yüce Allah'ın İbrahim ailesini (soyunu) ve İmran ailesini seçip âlemlere üstün kıldığını haber vermesine gelince, bir üçüncü ihtimal olmaksızın şu iki durumun birinden uzak kalamaz: Ya bütün müslümanları kastetmiştir, nitekim bazı âlimler bunu dile getirmişlerdir. Ya da İbrahim'in ve İmran'ın ehl-i beytinden olan bir mümini kastetmiştir. Bunun dışındaki bir şey câiz değildir. Çünkü İbrahim'in babası Azer, Allah düşmanı olan bir kâfir idi. Allah onu, ancak cehenneme sokmak için seçmiştir. Zikrettiğimiz yönü murat etmiş ise, bu durumda İmran soyundan gelen Mûsâ ve Hârûn'un; İbrahim soyundan gelen İsmail, İshak, Yûsuf ve Ya'kûb'un seçilip âlemlere üstün kılındıkları hususunda buna itiraz etmez ve bu konuda çekişmeyiz. Dolayısıyla burada Haşim oğulları lehinde nasıl bir delil vardır?

[518] Eğer onlar, "Allahım, Muhammed'e ve Muhammed ailesine salat ve selam olsun, Muhammed ve Muhammed ailesi mübarek olsun." şeklinde yapmakla emrolunduğumuz duayı zikrederlerse, bu konudaki söz, dediğimiz gibidir, aralarında bir fark yoktur. Bu, her mümin için geçerli olan bir duadır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Onların mallarından, onları kendisiyle arındıracağın ve temizleyeceğin bir sadaka (zekât) al ve onlara dua et. Çünkü senin duan onlar için sükûnettir (Onların kalplerini yatıştırır.)"*[393]

[٥١٦] **قال أبو محمد**: وذهب بعض الروافض إلى أن لذوي قرابة رسول الله صلى الله عليه وسلم فضلًا بالقرابة فقط، واحتج بقوله تعالى: ﴿إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ آدَمَ وَنُوحًا وَآلَ إِبْرَاهِيمَ وَآلَ عِمْرَانَ عَلَى الْعَالَمِينَ ۝ ذُرِّيَّةً بَعْضُهَا مِن بَعْضٍ﴾ وبقوله عز وجل: ﴿قُل لَّا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَىٰ﴾ وبقوله تعالى: ﴿وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِّنْهُمْ﴾ ٥

[٥١٧] **قال أبو محمد**: وهذا كله لا حجة فيه، أما إخباره تعالى بأنه اصطفى آل إبراهيم وآل عمران على العالمين. فإنه لا يخلو من أحد وجهين لا ثالث لهما: إما أن يعني كل مؤمن فقد قال ذلك بعض العلماء أو يعني مؤمني أهل بيت إبراهيم وعمران لا يجوز غير هذا لأن آزر والد إبراهيم عليه السلام كان كافرًا عدوًا الله لم يصطفه الله تعالى إلا لدخول النار، فإن أراد الوجه الذي ذكرنا لم ١٠ نمانعه ولا ننازعه في أن موسى وهارون من آل عمران، وأن إسماعيل وإسحاق ويوسف ويعقوب من آل إبراهيم مصطفون على العالمين، فأي حجة ها هنا لبني هاشم؟

[٥١٨] فإن ذكروا الدعاء المأمور به وهو، اللهم صل على محمد وعلى آل محمد وبارك على محمد وعلى آل محمد. فالقول في هذا كما قلنا ولا فرق، ١٥ وهذا دعاء لكل مؤمن وقد قال تعالى: ﴿خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِم بِهَا وَصَلِّ عَلَيْهِمْ إِنَّ صَلَاتَكَ سَكَنٌ لَّهُمْ﴾

[519] Allah Resulü (s.a.) de, *"Allahım! Vefa sahibi olan babamın soyuna salat ve selam olsun."* diye buyurmuştur. İşte bu, onlara salat ve selam getirmek suretiyle -tartışmasız bir şekilde- her müminin yapması gereken bir duadır. Aynı şekilde her namazda farz olan teşehhütte kişinin *"Selam, bizim ve Allah'ın salih kullarının üzerine olsun"* şeklinde dua etmesi de böyledir. İşte bu selam, kadın erkek bütün müminlere yöneliktir. Dolayısıyla kendilerine selat ve selam getirilmek suretiyle gerçekleştirilen duada Haşim oğulları ve onların dışında kalanlar eşittirler. Bunların arasına bir fark yoktur.

[520] Allah Teâlâ şöyle buyurdu: *"Sabredenleri müjdele. Onlar; başlarına bir musibet gelince, "Biz şüphesiz (her şeyimizle) Allah'a aidiz ve şüphesiz O'na döneceğiz" derler. İşte Rableri katından rahmet ve merhamet onlaradır. Doğru yola ulaştırılmış olanlar da işte bunlardır."*[394] Böylece sabreden her mümine yüce Allah'ın rahmet ve merhameti vacip olmuştur. Haşim oğulları, Kureyş, Arap ve Acem olsun, bu sıfatı taşıyanların tamamı bu konuda eşittir. Buna ilaveten, yüce Allah'ın *"Şüphesiz Allah, Âdem'i, Nûh'u, İbrahim ailesini (soyunu) ve İmran ailesini (soyunu) birbirinden gelmiş birer nesil olarak seçip âlemlere üstün kıldı."*[395] mealindeki sözünü delil getiren kimseye, "Şüphesiz yahudilerin Hârûn neslinden olan bir kimse müslüman olursa, Haşim oğullarından daha faziletli, daha şerefli ve öne geçmeye daha layıktır. Çünkü o İmran ailesinden ve İbrahim soyundandır; onların hakkında nas varit olmuştur." demesi lazım gelir.

[521] Ebû Muhammed şöyle dedi: Böylece yüce Allah'ın sadece bu peygamberleri (s.a.) murat ettiği hususu kesin olarak anlaşılmaktadır. Yüce Allah'ın İbrahim'den (s.a.) hikâye ederek buyurduğu *"(Rabbi şöyle buyurmuştu: "Ben seni insanlara önder yapacağım.") İbrahim de, "Soyumdan da (önderler yap, ya Rabbi!)" demişti. Bunun üzerine Rabbi, "Benim ahdim (verdiğim söz) zâlimleri kapsamaz" demişti."*[396] meâlindeki sözü bu durumu açıklamaktadır. Böylece yüce Allah, İbrahim'in (s.a.) zürriyetinden gelen zâlimler ile başkalarının zürriyetlerinden gelen zâlimleri denk kılmıştır. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Şüphesiz, insanların İbrahim'e en yakın olanı, elbette ona uyanlar, bir de bu peygamberdir (Muhammed)..."*[397] Böylece yüce Allah, İbrahim'in (s.a.) velâyetini Hz. Peygamber'e (s.a.) ve İbrahim'e tabi olan kimselere tahsis etmiş ve buna kadın erkek her mümin -bir üstünlük ve bir ayrım olmadan- dâhil olmuştur.

[٥١٩] وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: اللهم صلي على آل أبي أوفي فهذا هو الدعاء لهم بالصلاة على كل مؤمن ومؤمنة بلا خلاف، وكذلك الدعاء في التشهد المفترض في كل صلاة من قول المصلى: السلام علينا وعلى عباد الله الصالحين، فهذا السلام على كل مؤمن ومؤمنة فاستوى بنو هاشم وغيرهم في إطلاق الدعاء بالصلاة عليهم وبالسلام عليهم ولا فرق.

[٥٢٠] وقال تعالى: ﴿وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ ۝ الَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُم مُّصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ ۝ أُولَٰئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِّن رَّبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ﴾ فوجبت صلوات الله تعالى على كل مؤمن صابر فاستوى بهذا كله بنو هاشم وقريش والعرب والعجم ومن كان جميعهم بهذه الصفة، وأيضًا فيلزم من احتج بقوله تعالى: ﴿إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ آدَمَ وَنُوحًا وَآلَ إِبْرَاهِيمَ وَآلَ عِمْرَانَ عَلَى الْعَالَمِينَ﴾ أن يقول: إن من أسلم من الهارونيين من اليهود أفضل من بني هاشم، وأشرف وأولى بالتقديم، لأنه من آل عمران ومن آل إبراهيم وفيهم ورد النص.

[٥٢١] **قال أبو محمد**: فصح يقينًا أن الله عز وجل إنما أراد بذلك الأنبياء عليهم السلام فقط وبين هذا بيانًا جليًا قول الله عز وجل حاكيًا عن إبراهيم عليه السلام أنه قال: ﴿وَمِن ذُرِّيَّتِي قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ﴾ فسوى الله تعالى بين الظالمين ومن ذرية إبراهيم عليه السلام وبين الظالمين من ذرية غيره وقال عز وجل: ﴿إِنَّ أَوْلَى النَّاسِ بِإِبْرَاهِيمَ لَلَّذِينَ اتَّبَعُوهُ وَهَٰذَا النَّبِيُّ وَالَّذِينَ آمَنُوا﴾ فخص الله تعالى بولاية إبراهيم عليه السلام من اتبع إبراهيم كائنًا من كان فدخل في هذا كل مؤمن ومؤمنة ولا فضل.

[522] Yüce Allah'ın *"De ki: "Ben buna (yaptığım tebliğ görevine) karşılık sizden, akrabalıktan doğan sevgiden başka bir ücret istemiyorum."*[398] meâlindeki sözüne gelince, bu âyet zâhiri üzere haktır. Nitekim Hz. Peygamber, Kureyş'ten olan akrabalarına sevgi göstermelerini onlardan istemiştir. Hz. Peygamber (s.a.), amcası Ebû Leheb'e sevgi göstermelerini müslümanlardan asla istemediği hususunda ümmetten hiçbir kimse ihtilaf etmez. Öte yandan Hz. Peygamber'in (s.a.) Bilal'e, Ammâr'a, Suheyb'e Süleyman'a ve Ebû Huzeyfe'nin azatlısı Sâlim'e müslümanların sevgi göstermelerini murat ettiği hususunda şüphe yoktur.

[523] Yüce Allah'ın "*Rabbimiz! İçlerinden onlara bir peygamber gönder; (onlara âyetlerini okusun, kitabı ve hikmeti öğretsin ve onları her kötülükten arındırsın.)"*[399] anlamında İbrahim (s.a.) hakkındaki âyetine gelince, nitekim Allah Teâlâ, *"... Hiçbir ümmet yoktur ki, aralarında bir uyarıcı gelip geçmiş olmasın."*[400] ve *"Biz her peygamberi, ancak kendi kavminin diliyle gönderdik ki, onlara (Allah'ın emirlerini) iyice açıklasın."*[401] diye de buyurmuştur. Böylece yüce Allah'ın kendileri içinden onlara bir elçi göndermesi suretiyle bu davet konusunda bütün ümmetler eşittir.

[524] Eğer itiraz eden kişi, *"Allah, İsmail oğullarından Kinane'yi, Kinane'den Kureyş kabilesini, Kureyş'ten Haşim oğullarını, Haşim oğulları içinden de beni seçmiştir."* anlamındaki hadisi delil getirirse, bunun manası açıktır. Şöyle ki yüce Allah, Mûsâ'nın Levi oğullarından ve Levi oğullarının da İshak (s.a.) oğullarından olmasını dilemesi gibi, Hz. Peygamber'in (s.a.) Haşim oğullarından olmasını, Haşim oğullarının Kureyş'ten, Kureyş'in Kinane'den ve Kinane'nin de İsmail oğullarından olmasını dilemiştir. O, her peygamberi mensup olduğu kendi aşiretinden seçmiştir. Elbette bundan başkası mümkün değildir.

[525] Bu hadisi, bu mananın dışına hamletmek isteyen kimseye, "Haşim oğullarından, ya da Kureyş'ten ya da Kinane'den veya İsmail oğullarından herhangi bir kimse cehenneme girecek midir yoksa girmeyecek midir? diye sorarız. Eğer bunu inkâr ederlerse bu durumda küfre düşerler ve icmâya, Kur'ân'a ve sünnete muhalefet etmiş olurlar. Allah Resulü (s.a.) *"Benim babam ve senin baban cehennemdedir."* ve *"Ebû Tâlib cehennemdedir."* diye buyurmuştur.

[٥٢٢] وأما قول الله عز وجل: ﴿قُل لَّا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَىٰ﴾ فهذا حق على ظاهره، وإنما أراد عليه السلام من قريش أن يودوه لقرابته منهم ولا يختلف أحد من الأمة في أنه عليه السلام لم يرد قط من المسلمين أن يودوا أبا لهب وهو عمه ولا شك في أنه عليه السلام أراد من المسلمين مودة بلال، وعمار، وصهيب، وسليمان، وسالم، مولى أبي حذيفة.

[٥٢٣] وأما قوله عز وجل عن إبراهيم عليه السلام: ﴿وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِّنْهُمْ﴾ فقد قال عز وجل: ﴿وَإِن مِّنْ أُمَّةٍ إِلَّا خَلَا فِيهَا نَذِيرٌ﴾ وقال تعالى: ﴿وَمَا أَرْسَلْنَا مِن رَّسُولٍ إِلَّا بِلِسَانِ قَوْمِهِ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ﴾ فاستوت الأمم كلها في هذه الدعوة بأن يبعث فيهم رسولًا منهم ممن هم قومه.

[٥٢٤] فإن احتج محتج بالحديث الثابت الذي فيه: إن الله اصطفى كنانة من ولد إسماعيل، واصطفى قريشًا من كنانه، واصطفى من قريش بني هاشم، واصطفاني من بني هاشم. فمعناه ظاهر وهو أنه تعالى اختار كونه عليه الصلاة والسلام من بني هاشم وكون بني هاشم من قريش، وكون قريش من كنانه وكون كنانه من بني إسماعيل كما اصطفى أن يكون موسى من بني لاوي، وأن يكون بنو لاوي من بني إسحاق عليه السلام، وكل نبي من عشيرته التي هو منها.

[٥٢٥] ولا يجوز غير هذا ألبتة، ونسأل من أراد حمل ها الحديث على غير هذا المعنى أيدخل أحد من بني هاشم أو من قريش أو من كنانة أو من بني إسماعيل النار أم لا؟ فإن أنكروا هذا كفروا، وخالفوا الإجماع والقرآن والسنن، وقد قال عليه السلام، أبي وأبوك في النار، وأن أبا طالب في النار.

Kur'ân-ı Kerim, Ebû Leheb'in ve diğer Kureyş kâfirlerinin cehennemde olduklarını bildirmiştir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Ebû Leheb'in elleri kurusun. Zaten kurudu. Ona ne malı fayda verdi, ne de kazandığı. O, bir alevli ateşe girecektir."*[402] Böylece Haşim oğullarından olup cehenneme girmeye müstahak olan bir kimsenin cehenneme gireceği kabul edildiğine göre, Haşim oğulları ile diğer insanlar arasındaki eşitlik de ortaya çıkmış oldu.

[526] Ebû Muhammed şöyle dedi: Allah Resulünün (s.a.) *"Ey Muhammed kızı Fatıma! Allah'ın dilediği bir şeyi senden uzaklaştıramam. Ya Allah Resulünün halası Safiye! Allah'ın dilediği bir şeyi senden uzaklaştıramam. Ey Abdulmuttalib oğlu Abbas! Allah'ın dilediği bir şeyi senden uzaklaştıramam. Ey Abdulmuttalib oğulları! Allah'ın dilediği bir şeyi sizden uzaklaştıramam."* meâlindeki sözü, bu yanlış kanaati tekzip etmektedir. Allah Teâlâ'nın aşağıdaki âyetleri, bütün bunlardan daha açıktır: *"Ey insanlar! Şüphe yok ki, biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi boylara ve kabilelere ayırdık. Allah katında en değerli olanınız, O'na karşı gelmekten en çok sakınanınızdır."*[403] *"Yakınlarınız ve çocuklarınız size asla fayda vermeyecektir. Kıyamet günü Allah aranızı ayıracaktır."*[404] *"Hiçbir babanın çocuğuna hiçbir yarar sağlayamayacağı, hiçbir çocuğun da babasına hiçbir yarar sağlayamayacağı günden korkun!"*[405] Yüce Allah Ad ve Semûd kavimlerini, Nuh'un kavmini ve Lût'un kavmini zikrettikten sonra şöyle buyurmuştur: *"(Ey Mekkeliler!) Sizin kâfirleriniz onlardan daha mı hayırlı? Yoksa sizin için kitaplarda bir berat mı var?"*[406]

[527] Böylece herhangi bir kimseye -peygamberin oğlu, babası veya annesi olsa dahi- Allah Resulüne (s.a.), ya da enbiyadan herhangi bir nebîye veya resule (s.a.) akraba olması fayda vermeyeceği hususu zorunlu olarak ortaya çıkmıştır. Nitekim yüce Allah'ın Nuh'un oğlu, İbrahim'in babası ve Muhammed'in (Ona ve Allah'ın resullerine salat ve selam olsun) amcası hakkındaki açıklaması bu konuda yeterlidir.

وجاء القرآن بأن أبا لهب في النار، وسائر كفار قريش في النار، كذلك قال الله تعالى: ﴿تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ ۞ مَا أَغْنَىٰ عَنْهُ مَالُهُ وَمَا كَسَبَ ۞ سَيَصْلَىٰ نَارًا ذَاتَ لَهَبٍ﴾ فإذا أقر بأنه قد يدخل الار منهم من يستحق أن يدخلها صحت المساواة بينهم وبين سائر الناس.

٥ [٥٢٦] **قال أبو محمد**: ويكذب هذا الظن الفاسد قول رسول الله صلى الله عليه وسلم: يا فاطمة بنت محمد لا أغني عنك من الله شيئًا، يا صفية عمة رسول الله لا أغني عنك من الله شيئًا، يا عباس بن عبد المطلب لا أغني عنك من الله شيئًا، يا بني عبد المطلب لا أغني عنكم من الله شيئًا. وأبين من هذا كله قول الله تعالى: ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُم مِّن ذَكَرٍ وَأُنثَىٰ ١٠ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِندَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ﴾ وقوله تعالى: ﴿لَن تَنفَعَكُمْ أَرْحَامُكُمْ وَلَا أَوْلَادُكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَفْصِلُ بَيْنَكُمْ﴾ وقوله تعالى: ﴿وَاخْشَوْا يَوْمًا لَّا يَجْزِي وَالِدٌ عَن وَلَدِهِ وَلَا مَوْلُودٌ هُوَ جَازٍ عَن وَالِدِهِ شَيْئًا﴾ وقال تعالى: وذكر عادًا وثمودًا وقوم نوح وقوم لوط ثم قال: ﴿أَكُفَّارُكُمْ خَيْرٌ مِّنْ أُولَٰئِكُمْ أَمْ لَكُم بَرَاءَةٌ فِي الزُّبُرِ﴾

١٥ [٥٢٧] فصح ضرورة أنه لا ينتفع أحد بقرابته من رسول الله صلى الله عليه وسلم، ولا من نبي من الأنبياء والرسل، عليهم السلام. ولو أن النبية ابنه أو أبوه وأمه نبية. وقد نص الله تعالى: في ابن نوح ووالد إبراهيم وعم محمد على رسل الله الصلاة والسلام ما فيه الكفاية.

[528] Yüce Allah, fetihten önce harcayan ve savaşanların fetihten sonra harcayan ve savaşanlardan daha yüksek derecede olduklarını açıklamıştır. Böylece Bilal, Suheyb, Mikdat, Ammâr, Sâlim ve Selman'ın Abbâs'tan, oğulları Abdullah, Fazl, Küsem, Ma'bed ve Ubeydullah'tan, Akîl b. Ebû Tâlib'ten, Hasan ve Hüseyin'den (Allah hepsinden razı olsun) daha faziletli oldukları yüce Allah'ın şahitliğiyle zorunlu olarak ortaya çıkmış oldu. Zira bunda şüphe yoktur. Âhiret yurdunda ancak amele binaen bir mükâfat vardır, Allah katında ne akrabalık ne de doğum sebebiyle bir menfaat elde etmek söz konusudur. Dünya mükâfat yurdu değildir. Dolayısıyla Haşimî ile Kureyşî arasında, Arap ile acem arasında ve habeşî ile siyahî arasında bir fark yoktur. Asalet ve kazanç, yüce Allah'tan sakınan kimseler içindir.

[529] Bize, Muhammed b. Sa'id b. Beyan tahdis etti; bize Ahmed b. Abdullah el-Basrî haber verdi; bize Kâsım b. Esbağ tahdis etti; bize Muhammed b. Abdusselam b. el-Haşenî tahdis etti; bize Muhammed b. el-Müsennâ tahdis etti; bize Abdurrahman b. Mehdî tahdis etti; bize Süfyan es-Sevrî, Ebû İshak es-Sebîî'den, o da Hassan b. Fâid el-Absî'den tahdis edip şöyle dedi: Ömer b. el-Hattab (r.a.) şöyle dedi: *"Farisî veya Nabatî olsa dahi kişinin asaleti dini, düşüncesi ve ahlakıdır."*

Ali'nin Sahabeden (r.a.) Kendisi ile Savaşan Kimselerle Savaşması

[530] Ebû Muhammed şöyle dedi: İnsanlar, bu savaş hakkında üç gruba ayrıldılar: Şîa'nın tamamı, Mürcie'nin bir kısmı, Mu'tezile'nin cumhuru ve Ehl-i Sünnetin bir kısmı, Ali'nin savaşında isabet ettiğini ve ona karşı çıkanların hepsinin hatalı olduğunu söylemiştir. Vasıl b. Ata, Amr b. Ubeyd, Ebu'l-Hüzeyl ve Mu'tezileden bazı gruplar şöyle dediler: "Ali, Muaviye ve Ehl-i Nehrevan ile savaşında isabet etmiştir." Fakat onlar, Ali'nin Cemel ehli ile savaşması konusunda tevakkuf ettiler ve "İki taifeden biri hatalıdır, fakat onun hangisi olduğunu bilmiyoruz." dediler.

[531] Hâricîler şöyle dediler: "Ali, Ehl-i Nehrevan ile savaşında hatalı olduğu halde, Cemel ve Sıffîn ehli ile savaşında isabet etmiştir." Sa'd b. Ebû Vakkas, Abdullah b. Ömer ve sahabenin ekseriyeti Ali, Cemel ve Sıffin ehli hakkında tarafsız kalmayı benimsemiştir. Ehl-i Sünnetin ekseriyeti ve Ebû Bekir b. Keysan da bunu kabul etmiştir.

[٥٢٨] وقد نص الله تعالى على أن من أنفق من قبل الفتح وقاتل أعظم درجة من الذين أنفقوا من بعد وقاتلوا، فصح ضرورة أن بلالًا، وصهيبًا، والمقداد وعمارًا وسالمًا، وسلمان، أفضل من العباس، وبنيه عبد الله، والفضل، وقثم ومعبد، وعبيد الله، وعقيل بن أبي طالب، والحسن والحسين، رضي الله عن جميعهم. بشهادة الله تعالى، فإذ هذا لا شك فيه ولا جزاء في الآخرة إلا على عمل ولا ينتفع عند الله تعالى بالأرحام، ولا بالولادات وليست الدنيا دار فضل ولا جزاء فلا فرق بين هاشمي وقرشي، وعربي وعجمي، وحبشي وابن زنجية لغيره والكرم والفوز لمن اتقى الله عز وجل.

[٥٢٩] حدثنا محمد بن سعيد بن نبات، أنبأنا أحمد بن عبد الله البصير، حدثنا قاسم بن اصبغ، حدثنا عبد السلام الخشني، حدثنا محمد بن المثنى، حدثنا عبد الرحمن بن مهدي، حدثنا سفيان الثوري، عن أبي إسحاق السبيعي، عن حسان بن فايد العبسي قال قال عمر ابن الخطاب رضي الله عنه: كرم الرجل دينه: وحسبه وخلقه: وإن كان فارسيًا أو نبطيًا.

الكلام في حرب علي ومن حاربه من الصحابة رضي الله عنهم

[٥٣٠] **قال أبو محمد**: اختلف الناس في تلك الحرب على ثلاث فرق، فقال جميع الشيعة وبعض المرجئة، وجمهور المعتزلة، وبعض أهل السنة، أن عليًا كان المصيب في حربه، وكل من خالفه على خطأ. وقال واصل بن عطاء، وعمرو بن عبيد، وأبو الهذيل، وطوائف من المعتزلة أن عليًا مصيبًا في قتاله معاوية، وأهل النهر، ووقفوا في قتاله مع أهل الجمل، وقالوا: إحدى الطائفتين مخطئة ولا نعرف أيهما هي.

[٥٣١] وقالت الخوارج: علي المصيب في قتاله أهل الجمل، وأهل صفين، وهو مخطيء في قتاله أهل النهر. وذهب سعد بن أبي وقاص، وعبد الله بن عمر، وجمهور الصحابة إلى الوقوف في علي، وأهل الجمل، وأهل صفين، وبه يقول جمهور أهل السنة، وأبو بكر بن كيسان.

Sahabeden bir topluluk, Tabiin'in seçkinleri ve onlardan sonra gelen bazı gruplar Ali'nin Cemel ve Sıffin ehliyle savaşmasını -söz konusu iki savaşta Ali ile birlikte savaşmak için hazır bulundukları halde- doğru bulmuşlardır. Ebû Bekir b. Keysan da buna işaret etmiştir.

[532] Ebû Muhammed şöyle dedi: Hâricîlere gelince, bu kitabımızın daha önceki kısmında, -hakemlerin hüküm vermesini inkâr etmek suretiyle delil getirmeleri hariç-, onların ve seleflerinin hatalarını açıklamıştık. Biz, onların diğer hükümleri konusunda konuşacağımız gibi, inşallah bu konuda da konuşacağız. Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamd olsun.

[533] Tevakkuf edene gelince, hakikatin kendisine tebeyyün etmediği söylemekten başka bir delil yoktur. Hakikatin kendisine tebeyyün etmediği kimseye de kalkıp hakikat vechini açıklamaya çalışmak ve onunla münazara etmenin anlamı yoktur. Onlar, ihtilaf zamanında savaşmayı terk etme hususundaki hadisler zikredip onunla delil getirmeye çalışmışlardır. İnşallah bunların genelini size açıklayacağız. Böylece geriye sadece Ali'yi bütün savaşlarında tasvip eden bir grup ile Cemel ve Sıffin ehlinden olup Ali ile savaşanları tasvip eden grup kalacaktır.

[534] Ebû Muhammed şöyle dedi: Cemel ve Sıffin günlerinde Ali'ye karşı savaşanları tasvip eden kimseler, şöyle demek suretiyle delil getirmişlerdir: "Osman (r.a.), haksız olarak öldürülmüştür. Onu öldürenlerin kısas gereği öldürülmelerini talep etmek farzdır. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Kim haksız yere öldürülürse, biz onun velisine yetki vermişizdir."*[407] ve *"İyilik ve takva (Allah'a karşı gelmekten sakınma) üzere yardımlaşın. Ama günah ve düşmanlık üzere yardımlaşmayın."*[408]

[535] Onlar, "Her kim zâlimleri barındırırsa, ya onlarla birlikte hareket etmiştir, ya da onlardan hakkı çekip almakta güçsüz kalmıştır. Her iki durum, bunu yapan kimsenin imâmetinin düşeceğinin ve onunla savaşılacağının delilidir." dediler.

[536] Yine onlar şöyle dediler: "Osman'ın bilgisi olmaksızın bazı şeylerin uygulanmasının imkânı açısından, bunların küçük bir kısmı hariç Osman'ı ayıplamadılar. Nitekim bunların benzerleri gizli olarak uygulanabilir ve bunu insanlar ancak ortaya çıktıktan sonra bilebilir."

وذهب جماعة من الصحابة، وخيار التابعين، وطوائف ممن بعدهم، إلى تصويب محاربي علي من أصحاب الجمل، وأصحاب صفين، وهم الحاضرون لقتاله في اليومين المذكورين، وقد أشار إلى هذا أيضًا أبو بكر بن كيسان.

[٥٣٢] **قال أبو محمد**: أما الخوارج، فقد أوضحنا خطأهم، وخطأ أسلافهم فيما سلف من كتابنا هذا حاشا احتجاجهم بإنكار تحكيم علي الحكمين، فسنتكلم في ذلك إن شاء الله تعالى كما تكلمنا في سائر أحكامهم، والحمد لله رب العالمين.

[٥٣٣] وأما من وقف فلا حجة له أكثر من أنه لم يتبين له الحق، ومن لم يتبين له الحق فلا سبيل إلى مناظرته بأكثر من أن نبين له وجه الحق حتى يراه، وذكروا أيضًا أحاديث في ترك القتال في الاختلاف سنذكر لكم جملتها إن شاء الله تعالى فلم يبق إلا الطائفة المصوبة لعلي في جميع حروبه، والطائفة المصوبة، لمن حاربه من أهل الجمل وأهل صفين.

[٥٣٤] **قال أبو محمد**: احتج من ذهب إلى تصويب محاربي علي يوم الجمل ويوم صفين بأن قال: إن عثمان رضي الله عنه قتل مظلومًا فالطلب بأخذ القود من قاتليه فرض. قال عز وجل: ﴿وَمَن قُتِلَ مَظْلُومًا فَقَدْ جَعَلْنَا لِوَلِيِّهِ سُلْطَانًا﴾ وقال تعالى: ﴿وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ﴾

[٥٣٥] قالوا: ومن آوى الظالمين فهو إما مشارك لهم، وإما ضعيف عن أخذ الحق منهم، وقالوا: وكلا الأمرين حجة في إسقاط إمامته على من فعل ذلك ووجوب حربه.

[٥٣٦] قالوا: وما أنكروا على عثمان إلا أقل من هذا، من جواز إنفاذ أشياء بغير علمه، فقد ينفذ مثلها سرًا و لا يعلمها أحد إلا بعد ظهورها.

[537] Onlar, "Osman'a uygun görülmeyen şeylerin tamamı doğru olsa bile, -müslümanlardan herhangi birinin itirazı olmaksızın- bunlar sebebiyle onun öldürülmesi helal değildir. Çünkü onlar, Osman'ın mallardan arta kalanlardan az bir kısmını kendisine ayırmasını ayıpladılar, halbuki bunu menetmek belli bir kimseye vacip değildir."Yine onlar, yakınlarını yönetici yapmasından dolayı Osman'ı eleştirdiler. Söz konusu yöneticileri Osman'a şikâyet ettiklerinde onları azletmiş ve hak edene had cezası uygulamıştı. Yine Osman, el-Hakem b. Ebü'l-As'ın[409] Medine'ye gelmesine müsaade etmişti. Halbuki Allah Resulü (s.a.), zorunlu bir had cezası ve cezalandırılmasına yönelik bir kanun söz konusu olmadan el-Hakem'i sürgüne göndermişti. Ancak bu, sürgünü gerektiren bir günahın cezası idi ve tövbe geçerli idi. Hakem tövbe ettiğinde, -müslümanlardan herhangi birisinin itirazı olmaksızın- bu ceza ondan düşmüştür. Böylece yeryüzünün tamamı onun için mubah olmuştur. Yine Osman, Ammâr'a beş kırbaç vurmuş, Ebû Zerr'i Rebeze'ye sürgün etmiştir. Bunların tamamı onun öldürülmesini mubah kılmaz. Onlar şöyle dediler: Ali'nin (Osman'ın öldürülmesi) olayını gerçekleştirenleri barındırması, Allah Resulünün (s.a.) hareminde haksız yere kan dökülmesi, özellikle imamın ve Hz. Peygamber'in arkadaşının kanının akıtılması olayların en büyüğüdür. Hakkın uygulanmasına mani olmak ise, şüphesiz ifade ettiğimiz hususların hepsinden daha büyüktür.

[538] Onlar şöyle dediler: Muaviye'nin Ali'ye biat etmekten uzak durması, Ali'nin Ebû Bekir'e biattan imtina etmesi gibidir. Ebû Bekir, (böyle yaptığından dolayı) Ali ile savaşmamış ve onu biate zorlamamıştı. Halbuki Ebû Bekir, Ali'nin Muaviye'ye güç yetirdiğinden daha fazla Ali'ye muktedir idi. Muaviye, Ali'ye biatini tehir hususunda Ali'nin Ebû Bekir'e biatini tehir etmesinden daha fazla mazeret sahibi ve daha uygun bir söylem sahibi idi. Çünkü Ensar'ın ve Zübeyr'in biat etmesinden sonra Ali'den başka müslümanlardan hiçbiri Ebû Bekir'e biat etmekten imtina etmemişti. Ali'ye biat edilmesine gelince, sahabenin ekseriyeti ya Ali'ye karşı olmak ya da tarafsız olmak üzere ona biati tehir etmişti. Sahabenin içinde Ali'ye tabi olanlar -Şam, Irak, Mısır ve Hicaz'daki yüz binden daha fazla müslümanın dışındaki- küçük bir topluluktu. Onların tamamı Ali'ye biat etmekten imtina etmişti. Muaviye, bu konuda, söz konusu kimselerden sadece biri değil midir?

[٥٣٧] قالوا: وحتى لو أن كل ما أنكر على عثمان يصح ما حل بذلك قتله بلا خلاف من أحد، من أهل الإسلام لأنهم إنما أنكروا عليه استيثارًا بشيء يسير من فضلات الأموال، لم يجب لأحد بعينه فمنعها، وتولية أقاربه فلما شكوا إليه عز لهم وأقام الحد على من استحقه، وأنه صرف الحكم ابن أبي العاص إلى ٥ المدينة، ونفى رسول الله صلى الله عليه وسلم للحكم لم يكن حدًا واجبًا، ولا شريعة على التأبيد، وإنما كان عقوبة على ذنب استحق به النفي، والتوبة مبسوطة، فإذا تاب سقطت عنه تلك العقوبة بلا خلاف من أحد من أهل الإسلام، وصارت الأرض كلها له مباحة، وأنه ضرب عمارًا خمسة أسواط، ونفى أبا ذر إلى الربذة. وهذا كله لا يبيح الدم. قالوا: وايوآء على المحدثين أعظم الأحداث من سفك ١٠ الدم الحرام في حرم رسول الله صلى الله عليه وسلم، لا سيما دم الإمام، وصاحب رسول الله صلى الله عليه وسلم أعظم، والمنع من إنفاذ الحق عليهم أشد، من كل ما ذكرنا بلا شك.

[٥٣٨] قالوا: وامتناع معاوية من بيعة علي، كامتناع علي من بيعة أبي بكر، فما حاربه أبو بكر، ولا أكرهه، وأبو بكر أقدر على علي من علي على معاوية، ١٥ ومعاوية في تأخره عن بيعة علي أعذر، وأفسح مقالًا من علي في تأخره عن بيعة أبي بكر، لأن عليًا لم يمتنع من بيعة أبي بكر أحد من المسلمين غيره، بعد أن بايعه الأنصار، والزبير، وأما بيعة علي فإن جمهور الصحابة تأخروا عنها، إما عليه وإما لا له ولا عليه، وما تابعه فيهم إلا الأقل سوى أزيد من مائة ألف مسلم بالشام، والعراق، ومصر والحجاز كلهم امتنع من بيعته فهل معاوية إلا كواحد ٢٠ من هؤلاء في ذلك؟

[539] Bunlara ilaveten, Ebû Bekir'e biat edilmesinde olduğu gibi, Ali'ye biat edilmesi de Hz. Peygamber (s.a.) tarafından belirlenmemiştir; Osman'a biat edilmesinde olduğu gibi, ümmetin icmâsı ile olmamıştır; Ömer'e biat edilmesinde olduğu gibi, itaat edilmesi zorunlu olan bir halifenin tayin etmesi ile de olmamıştır. Ali'ye biat edilmesi, ne Ali'nin diğerlerine fazilet konusunda -hiçbir kimsenin itiraz edemeyeceği- açık bir üstünlük ile ne de istişare ile olmuştur. Ali'ye biat etmeye yaklaşmayanlar -ki Muaviye bunlardandır-, Ali'nin basiretle davranıp hakka dönünceye kadar, Ebû Bekir'e biat etmekten uzak durup altı ay diretmesinden daha mazurdur.

[540] Onlar şöyle dediler: "Şayet sizler, Allah Resulünün (s.a.) Ebû Bekir'i tayin etmesi Ali'ye gizli kalmıştır." derseniz, size şöyle cevap veririz: Şüphesiz Allah Resulünün (s.a.) Ebû Bekir'i namaz kıldırmak üzere öne geçirmesi ve Ali'ye müslümanlarla birlikte onun arkasında namaz kılmasını emretmesinden dolayı bu durum Ali'ye gizli kalmamıştır. Ali'nin Ebû Bekir'e biatinin gecikmesi, Allah Resulünün (s.a.) Ebû Bekir'e bir hak olarak tanıdığı konumundan onu aşağıya çekme gayretidir, yine Allah resulünün (s.a.) Ebû Bekir'i namaz kıldırmak üzere öne geçirdiği açıklamasını geçersiz kılma gayretidir. Bu ise, Allah Resulünün (s.a.) bir günahtan dolayı sürgüne gönderdiği bir insanı -ki o daha sonra tövbe etmiştir- geri getirmekten daha büyüktür. Dahası Ali de tövbe etmiş ve hatasını itiraf etmiştir. Çünkü o, altı ay tehir ettikten sonra Ebû Bekir'e biat ettiğine göre, şu iki durumun birinden zorunlu olarak uzak kalamaz: Ali ya biati geciktirmede isabet etmiş olmalıdır: bu durumda biat ettiğine göre hata etmiştir. Ya da biatinde isabet etmiş olmalıdır: Bu durumda da biatini geciktirdiğinden dolayı hata etmiştir.

[541] Onlar şöyle dediler: Ali'ye biat etmekten uzak duranlar, ona biat etmeyi geciktirmelerinde hata yaptıklarını asla itiraf etmemişlerdir. Yine şöyle dediler: Şayet onların fiili hata ise, bu hata, Ali'nin Ebû Bekir'e biati geciktirmesindeki hatadan daha hafiftir. Şayet onların fiili doğru ise, bu durumda genel olarak hatadan uzak kalmışlardır.

[٥٣٩] وأيضًا فإن بيعة علي لم تكن على عهد من النبي صلى الله عليه وسلم كما كانت بيعة أبي بكر، ولا عن إجماع من الأمة كما كانت بيعة عثمان. ولا عن عهد من خليفة واجب الطاعة كما كانت بيعة عمر، ولا بسوق بائن في الفضل على غيره لا يختلف فيه أحد ولا عن شورى، فألقاعدون عنها بلا شك ومعاوية ٥ من جملتهم أعذر من علي، في قعوده عن بيعة أبي بكر ستة أشهر حتى رآى البصيرة، وراجع الحق عليه في ذلك.

[٥٤٠] قالوا: فإن قلتم خفي على علي نص رسول الله صلى الله عليه وسلم على أبي بكر: قلنا: لكم لم يخف عليه بلا شك تقديم رسول الله صلى الله عليه وسلم أبا بكر إلى الصلاة، وأمره عليًا بأن يصلي وراءه في جماعة المسلمين، ١٠ فتأخر عن بيعة أبي بكر سعي منه في حطه عن مكان جعله رسول الله صلى الله عليه وسلم حقًا لأبي بكر، وسعي منه في فسخ نص رسول الله صلى الله عليه وسلم على تقديمه إلى الصلاة، وهذا أشد من رد إنسان نفاه رسول الله صلى الله عليه وسلم لذنب ثم تاب منه، وأيضًا فإن عليًا قد تاب، واعترف بالخطأ لأنه إذا بايع أبا بكر بعد ستة أشهر تأخر فيها عن بيعته لا يخلو ضرورة من أحد وجهين: ١٥ إما أن يكون مصيبًا في تأخره فقد أخطأ إذ بايع، أو يكون مصيبًا في بيعته فقد أخطأ إذا تأخر عنها.

[٥٤١] قالوا: والممتنعون من بيعة علي لم يعترفوا قط بالخطأ على أنفسهم في تأخرهم عن بيعته قالوا: فإن كان فعلهم خطأ فهو أخف من الخطأ في تأخر علي عن بيعة أبي بكر، وإن كان فعلهم صوابًا فقد برئوا من الخطأ جملة،

Onlar şöyle dediler: Talha, Zübeyr, Sa'd b. Ebû Vakkas ve Ali arasındaki ayrım/fasıla gerçekten kapalıdır/gizlidir. Nitekim onlar şurada Ali ile birlikte idiler, Ali'nin ne onların tamamına ne de onlardan birine üstün olduğunu gösteren bir fazileti ortaya çıkmamıştı. Halbuki Ali ile Ebû Bekir arasındaki fark daha açık ve daha görünürdür. Dolayısıyla onlar, -aralarındaki fazilet mücadelesinin gizliliğinden dolayı- Ali'ye biatten imtina etmeleri bakımından daha mazurdurlar.

[542] Onlar şöyle dediler: Ali, Abdullah b. Habbab b. Eret'in katillerine yaptığı gibi, Osman'ın katillerini de niçin cezalandırmadı? Halbuki iki olay da haramlık açısından eşittir. Dolayısıyla Osman'ın katledilmesindeki musibet, İslâm'da, yüce Allah nezdinde ve müslümanlara göre daha büyük bir cürüm, daha geniş bir ihlal ve daha çirkin bir günahtır, Abdullah b. Habbab'ın öldürülmesindeki musibetten daha etkili bir fâsıklıktır. Onlar şöyle dediler: Abdullah b. Habbab'ın kanını talep konusunda Ali'nin tutumu, "Bir kişi sebebiyle bir topluluğun öldürülmesini" gerekli görmemesi şeklindeki yorumundan kaynaklanan bir delili göstermektedir.

[543] Ebû Muhammed şöyle dedi: Özetlediğimiz bu hususların tamamını bu grubun delil olarak ileri sürmesi mümkün olan şeylerdendir. İnşallah biz, bu konuda hakikat ortaya çıkıncaya kadar, bu gruplardan her birinin kabul ettiği görüşleri -yüce Allah'ın yardım ve desteğiyle- konuşacağız.

[544] Ebû Muhammed şöyle dedi: -Yüce Allah'ın yardımıyla- Hâricîlerin **tahkim**i inkâr etmeleri ile söz başlıyoruz.

[Tahkim Hadisesi]

[545] Ebû Muhammed şöyle dedi: Onlar şöyle dediler: Ali, yüce Allah'ın dini konusunda bazı adamları hakem seçti. Halbuki yüce Allah, bunu, *"Hüküm, yalnızca Allah'a aittir."*[410] ve *"Hakkında ayrılığa düştüğünüz herhangi bir şeyin hükmü Allah'a aittir."*[411] meâlindeki sözleriyle haram kılmıştır.

قالوا: والبون بين طلحة، والزبير، وسعد بن أبي وقاص، وعلي، خفي جدًا، فقد كانوا في الشورى معه لا يبدو له فضل تفوق عليهم، ولا على واحد منهم، وأما البون بين علي وأبي بكر فأبين وأظهر، فهم من امتناعهم عن بيعته أعذر لخفاء التفاضل.

٥ [٥٤٢] قالوا: وهلا فعل علي في قتلة عثمان كما فعل بقتلة عبد الله بن خباب بن الأرت فإن القصتين استويا في التحريم، فالمصيبة في قتل عثمان في الإسلام وعند الله عز وجل وعلى المسلمين أعظم جرمًا وأوسع خرقًا، وأشنع إثمًا، وأهول فيقًا من المصيبة، في قتل عبد الله بن خباب، قالوا وفعله في طلب دم عبد الله بن خباب يقطع حجة من تأول على علي أنه يمكن أن يكون لا يرى قتل الجماعة بالواحد. ١٠

[٥٤٣] **قال أبو محمد**: هذا كل ما يمكن أن تحتج به هذه الطائفة قد تقصيناه، ونحن إن شاء الله تعالى متكلمون على ما ذهبت إليه كل طائفة من هذه الطوائف حتى يلوح الحق في ذلك، بعون الله تعالى وتأييده.

[٥٤٤] **قال أبو محمد**: نبدأ بعون الله عز وجل بإنكار الخوارج للتحكيم.

١٥ [٥٤٥] **قال أبو محمد**: قالوا حكم على الرجال في دين الله تعالى، والله عز وجل قد حرم ذلك بقوله: ﴿إِنِ الْحُكْمُ إِلَّا لِلَّهِ﴾ وبقوله تعالى: ﴿وَمَا اخْتَلَفْتُمْ فِيهِ مِن شَيْءٍ فَحُكْمُهُ إِلَى اللَّهِ﴾

[546] Ebû Muhammed şöyle dedi: Ali (r.a.), Allah'ın dini konusunda hiçbir kimseyi hakem olarak seçmemiştir. Böyle bir şeyden onu tenzih ederiz. Ancak o, yüce Allah'ın kendisine farz kıldığı gibi, O'nun kelâmını hakem olarak kabul etmiştir. Mushaflar mızrakların ucunda havaya kaldırıldıkları zaman kavmin hepsi ittifak etmiş ve birbirlerini yüce Allah'ın Kur'ân'da indirdiği ile hüküm vermeye davet etmişlerdi. İşte bu, gayrısı hiçbir kimseye helal olmayan bir hakikattir. Çünkü yüce Allah şöyle buyurur: *"Herhangi bir hususta anlaşmazlığa düştüğünüz takdirde, Allah'a ve âhiret gününe gerçekten inanıyorsanız, onu Allah ve Resûlüne arz edin."*[412]

[547] Ali (r.a.), Ebû Mûsâ'yı ve Amr'ı (r.a.), her biri kendi kavminin delilini ortaya koysun, iki grup adına tartışsın ve sonra da Kur'ân-ı Kerim'in gerekli kıldığı kimsenin lehine hükmetsinler diye hakem olarak tayin etti. Zira askerlerin gürültü ve karmaşasını anlamak ya da bütün askerlerin kendi delillerini ortaya koyup konuşması mümkün olmayan muhal şeylerdendir. Böylece Ali'nin iki hakemi hakem olarak atamasında ve Kur'ân'ın zorunlu kıldığı hükme dönmesinde isabet ettiği hususu kaçınılmaz bir şekilde kesin olarak doğrudur. Bu, gayrı mümkün olmayan bir şeydir. Fakat Hâricîlerin ilkleri bedevî idiler, Allah Resulünden (s.a.) sahîh olarak gelen hadisleri/sünnetleri bütün inceliğiyle anlamadan önce Kur'ân'ı okudular. Fakihlerden herhangi biri onların içinde olmadı. Ne İbn Mes'ud'un taraftarlarından, ne Ömer'in taraftarlarından, ne Ali'nin, ne Aişe'nin, ne Ebû Mûsâ'nın, ne Muaz b. Cebel'in, ne Ebu'd-Derdâ'nın, ne Süleyman'ın taraftarlarından, ne de Zeyd'in, İbn Abbâs'ın ve İbn Ömer'in taraftarlarından biri onların içinde bulundu. Bundan dolayı, fetvaların incelikleri ve küçüklükleri açısından kendilerine gelen en küçük musibet anında onlardan bazılarının diğerlerini tekfir ettiğini görürsün. Böylece bu topluluğun zaafı ve câhilliklerinin büyüklüğü ortaya çıkmış oldu. Onlar, hak olduğunu ortaya koyduğumuz burhanın desteklediği hususları inkâr ettiler. Şayet onların bilgisizliğinden kaynaklanmış olmasa idi, Sakife günü Ensar'ın haberini kabullenmeleri ve bütün muhacirlerle beraber onlara (r.a.) itaat etmeleri daha uygun olurdu. Ensar ve başkaları olmaksızın, yönetim Kureyş'e vacip oldu.

[٥٤٦] **قال أبو محمد**: ما حكم علي رضي الله عنه قط رجلًا في دين الله، وحاشاه من ذلك وإنما حكم كلام الله عز وجل كما افترض الله تعالى عليه، وإنما اتفق القوم كلهم إذا رفعت المصاحف على الرماح، وتداعوا إلى ما فيها على الحكم بما أنزل الله عز وجل في القرآن، وهذا وهو الحق الذي لا يحل لأحد غيره لأن الله تعالى يقول: ﴿فَإِن تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِن كُنتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ﴾

[٥٤٧] فإنما حكم علي رضي الله عنه أبا موسى وعمرو رضي الله عنهما ليكون كل واحد منهما مدليًا بحجة من قدمه، وليكونا متخاصمين عن الطائفتين ثم حاكمين لمن أوجب القرآن الحكم له، وإذ من المحال الممتنع الذي لا يمكن الذي لا يفهم، لغط العسكرين أو أن يتكلم جميع أهل العسكر بحجتهم، فصح يقينًا لا محيد عنه صواب علي في تحكيم الحكمين والرجوع إلى ما أوجبه القرآن، وهذا الذي لا يجوز غيره، ولكن أسلاف الخوارج كانوا أعرابًا قرؤا القرآن قبل أن يتفقهوا في السنن الثابتة عن رسول الله صلى الله عليه وسلم، ولم يكن فيهم أحد من الفقهاء، لا من أصحاب ابن مسعود، ولا أصحاب عمر، ولا أصحاب علي، ولا أصحاب عائشة، ولا أصحاب أبي موسى، ولا أصحاب معاذ بن جبل، ولا أصحاب أبي الدرداء، ولا أصحاب سلمان، ولا أصحاب زيد، وابن عباس، وابن عمر، ولهذا تجدهم يكفر بعضهم بعضًا عند أقل نازلة تنزل بهم من دقائق الفتيا وصغارها، فظهر ضعف القوم، وقوة جهلهم، وأنهم أنكروا ما قام البرهان الذي أوردنا بأنه حق، ولو لم يكن من جهلهم إلا قرب عهدهم بخبر الأنصار يوم السقيفة، وإذ عانهم رضي الله عنهم من جميع المهاجرين، لوجوب الأمر في قريش دون الأنصار، وغيرهم

Onların bunu kabullenmeleri yirmi beş yıldan daha fazladır. Onların ekseriyeti bunu bir sünnet sebebiyle idrak etti ve Hz. Peygamber'in (s.a.) durumunun kesinlik kazanması gibi, onların hepsine göre sabit oldu. Bunların arasında bir fark yoktur. Çünkü Allah Resulünün (s.a.) durumunu onlara nakledenler, aynı zamanda Kur'ân'ı ve kanunları da onlara naklettiler. Böylece onlar, bütün bunlar vesilesi ile -ne bir ziyadelik ne de bir noksanlık olmaksızın- bizzat onlara yakın oldular. Onlara sakife haberini ve yönetimin ancak Kureyş'te olacağı görüşüne Ensar'ın rucu ettiğini naklettiler.

[548] Onlar, yüce Allah'ın şu âyetlerini okuyorlardı: *"İçinizden, fetihten (Mekke fethinden) önce harcayanlar ve savaşanlar, (diğerleri ile) bir değildir. Onların derecesi, sonradan harcayan ve savaşanlardan daha yüksektir. Bununla beraber Allah, hepsine de en güzel olanı (cenneti) va'detmiştir."*[413] *"Muhammed, Allah'ın Resûlüdür. Onunla beraber olanlar, inkârcılara karşı çetin, birbirlerine karşı da merhametlidirler. Onları, rükû ve secde hâlinde görürsün..."*[414] *"Hakikaten Allah, (Hudeybiye'de) ağacın altında sana biat etmekte oldukları vakit, o müminlerden razı oldu. Böylece kalblerinde olan sadakatı bildi de, üzerlerine manevî huzuru indirdi. Kendilerine de yakın bir zafer (Hayber'in fethini) verdi."*[415]

[549] Sonra şeytan onları kör etti. Yüce Allah, onları bir ilim üzere dalâlete sevk etti. Böylece onlar, Ali gibi birisine biat etmekten geri durdular. Said b. Zeyd, Sa'd, İbn Ömer ve diğerleri gibi, fetihten önce Allah yolunda harcayan ve savaşan kimselerden yüz çevirdiler. Aynı şekilde fetihten sonra Allah yolunda harcayan, savaşan ve Allah'ın kendilerine güzeli (cenneti) vaadettiği diğer sahabilerden de yüz çevirdiler. Onlar, yüce Allah'ın kalplerindekini bildiğini, böylece onların üzerine huzur ve güven indirdiğini, onlardan hoşnut olduğunu ve Allah'a biat ettiklerini kabul eden kimseleri terk ettiler. Onlar, inkârcılara karşı çetin, birbirlerine karşı da merhametli olan, rükuya ve secdeye giderek Allah'ın lütfünü ve rızasını gözeten, yüzlerinde secde izi bulunan, yüce Allah katından gelmiş olan İncil'de ve Tevrat'ta övülmüş olan sahabenin tamamını terk ettiler. Öyle ki yüce Allah onlar sebebiyle kâfirlere öfkelenmiştir. Hayır konusunda onların içyüzlerinin dışları gibi olduğuna hükmetmiştir.

وأن عهدهم بذلك قريب منذ خمسة وعشرين عامًا وأشهر، وجمهورهم أدرك ذلك بسنة، وثبت عند جميعهم كثبات أمر النبي صلى الله عليه وسلم ولا فرق، لأن الذين نقلوا إليهم أمر رسول الله صلى الله عليه وسلم ونقلوا إليهم القرآن، والشرائع، فدانوا بكل ذلك هم بأعيانهم لا زيادة فيهم ولا نقص، نقلوا اليهم خبر السقيفة، ورجوع الأنصار إلى أن الأمر لا يكون إلا في قريش.

[٥٤٨] وهم ويقرأون قوله تعالى: ﴿لَا يَسْتَوِي مِنكُم مَّنْ أَنفَقَ مِن قَبْلِ الْفَتْحِ وَقَاتَلَ أُولَٰئِكَ أَعْظَمُ دَرَجَةً مِّنَ الَّذِينَ أَنفَقُوا مِن بَعْدُ وَقَاتَلُوا وَكُلًّا وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنَىٰ﴾ وقوله تعالى: ﴿مُّحَمَّدٌ رَّسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ تَرَاهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا﴾ الآية. وقوله تعالى: ﴿لَّقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ فَعَلِمَ مَا فِي قُلُوبِهِمْ فَأَنزَلَ السَّكِينَةَ عَلَيْهِمْ وَأَثَابَهُمْ فَتْحًا قَرِيبًا﴾

[٥٤٩] ثم أعماهم الشيطان وأضلهم الله تعالى على علم، فحلوا بينه مثل علي، وأعرضوا عن مثل سعيد بن زيد، وسعد، وابن عمر، وغيرهم ممن أنفق من قبل الفتح وقاتل، وأعرضوا عن سائر الصحابة الذين أنفقوا بعد الفتح وقاتلوا، ووعدهم الله الحسنى، وتركوا من يقرون بأن الله تعالى عز وجل علم ما في قلوبهم، فأنزل السكينة عليهم، ورضي عنهم، وبايعوا الله وتركوا جميع الصحابة، وهم الأشداء على الكفار، الرحماء بينهم، الركع السجد المبتغون فضلًا من الله ورضوانًا، سيماهم في وجوههم من أثر السجود، المثني عليهم في التوراة والإنجيل، من عند الله عز وجل الذين غظ الله بهم الكفار المقطوع على أن باطنهم في الخير كظاهرهم،

Çünkü yüce Allah, bunun böyle olduğuna şahitlik etmiştir. Neticede onlar (yani Hâricîler), sahabeden hiçbirine biat etmediler. Onlar, Hz. Peygamber'in (s.a.) vefatından sonra, peygamberlik iddiasında bulunduğu günlerde Secah'ın yandaşı olan Şeys b. Rib'i'ye biat ettiler, ta ki Allah ona idrak verdi ve sonrasında onlardan kaçtı ve onların sapkınlıklarını görüp anladı. Hâricîler için Abdullah b. Vehb er-Rasibi'den başka seçenek kalmadı. Abdullah b. Vebh, ne önceden (müslüman) bir geçmişi vardı ne de sahabedendi, ne fakihliği vardı ne de Allah'ın hayırlı olduğuna şahitlik ettiği insanlardandı; o, topuklarına bevleden bir bedevî idi. Gidişatı ve seçimi bu şekilde olandan daha sapkın kim olabilir ki!?

[550] Aklının ve anlayışının noksanlığı, verdiği hükümde Allah Resulünü (s.a.) haksızlıkla itham etmeye götüren Zü'l-Huveysıra'nın önderlerinden biri olduğu böylesi bir topluluğa bu haktır. Nitekim Zü'l-Huveysıra, Hz. Peygamber'in (s.a.) yüce Allah'ın kendisine gönderdiği elçisi olduğunu, onun vesilesi ile doğru yolu bulduğunu ve dini tanıdığını kabul ettiği halde, kendisini Allah Resulünden (s.a.) daha muttaki görmüştür. Halbuki Allah Resulü olmasa idi, bu durumda o eşek ya da ondan daha aşağı bir varlık olacaktı. İnayetin kesilmesinden (hızlân) Allah'a sığınırız. Tarafsız kalmayı tasvip eden gruba gelince, onlardan hakikatin kendisine ayan beyan olmadığı kimselerle, hakikatin kendisine açıklanması için konuşulabilir. Böylece bir neticeye varması ona gerekli olur.

[Ali'nin İmâmeti Meselesi]

[551] Biz, -başarı Allah'ın yardımıyladır- şöyle deriz: İmâmetin gerekliliği konusunda daha önce ifade ettiğimiz hususlar sebebiyle, imâmetin farz oluşu doğrudur ve vaciptir. Çünkü imâmet farzdır. Dolayısıyla farzın ortadan kaldırılması mümkün değildir. Bu durum bu şekilde olduğuna göre, mevcut imam öldüğünde, yeni bir imamın takdimi için girişimde bulunmak gerekli ve farzdır. Biz, bir imamın önder kabul edilmesinin gerekliliğini daha önce açıklamıştık. Zira bunun tamamı bizim ifade ettiğimiz gibidir. Osman (r.a.) halife olduğu halde öldüğünde, -imamsız kalmamaları için- insanlara önderlik edecek bir imamın seçilmesi farzdı.

لأن الله عز وجل شهد بذلك فلم يبايعوا أحدًا منهم، وبايعوا شيث بن ربعي مؤذن سجاح أيام ادعت النبوة بعد موت النبي صلى الله عليه وسلم، حتى تداركه الله عز وجل فر عنهم، وتبين لهم ضلالتهم فلم يقع اختيارهم إلا على عبد الله بن وهب الراسبي أعرابي بوال على عقيبة لا سابقة له ولا صحبة.

٥ [٥٥٠] ولا فقه ولا شهد الله له بخير قط، فمن أضل ممن هذه سيرته واختياره ولكن حق لمن كان أحد أئمته ذو خويصرة الذي بلغه ضعف عقله، وقلة دينه إلى تجويره رسول الله صلى الله عليه وسلم في حكمه، والإستدارك ورأى نفسه أورع من رسول الله صلى الله عليه وسلم، هذا وهو يقر أنه رسول الله صلى الله عليه وسلم إليه وبه اهتدى وبه عرف الدين، ولولاه لكان حمارًا أو أضل، ونعوذ ١٠ بالله من الخذلان. وأما الطائفة المصوبة للقاعدين فإن من لم يلح له الحق منهم فإنما يكلم حتى يبين له الحق، فيلزمه المصير إليه.

[٥٥١] فنقول وبالله تعالى التوفيق: إنه قد صح ووجب فرض الإمامة بما ذكرنا قبل في إيجاب الإمامة وإذ هي فرض، فلا يجوز تضييع الفرض وإذ ذلك كلك فالمبادرة إلى تقديم إمام عند موت الإمام فرض واجب، ١٥ وقد ذكرنا وجوب الإئتمام بالإمام فإذ هذا كله كما ذكرنا، فإذ مات عثمان رضي الله عنه وهو الإمام ففرض إقامة إمام ياتم به الناس لئلا يبقوا بلا إمام.

Ali ileri çıkınca müslümanlardan pek çok kimse ona biat etti. Böylece o imâmet makamına geçti ve ona itaat etmek özellikle farz oldu. Ona biat edilmesinin öncesinde herhangi bir kimseye biat edilmesi de söz konusu olmadı ve genel olarak onun imâmetini eleştiren birileri de olmadı. İşte bu durum, onun imâmetinin gerekliliği, ona biat etmenin doğruluğu ve müminleri yönetmesinin lüzumu hususunda en açık ve en gerekli delildir. Ali, hakkıyla imamdır. Ölünceye kadar biatini bozacak herhangi bir şey Ali'den (r.a.) asla sadır olmadı. Yine ondan adalet, ciddiyet, iyilik, takva ve hayırdan başkası zuhur etmemiştir. Nitekim Talha, Zübeyr, Sa'd, Said veya imâmete layık olan bir kimseye daha önceden biat edilmiş olsa idi, elbette bu Ali ve diğerleri için bağlayıcı ve gerçek bir biat olurdu. Bunların arasında bir fark yoktur. Neticede Ali, kendisine ve kendi imâmeti altına girme davetinde isabet etmiştir. İşte bu, kaçışı olmayan bir delildir.

[552] Müminlerin annesi (Aişe), Talha, Zübeyr ve onlarla birlikte olanlara gelince, bunlar Ali'nin imâmetini asla geçersiz kılmamışlar (iptal etmemişler), bu konuda itiraz etmemişler, imâmetin değerini düşüren yaralayıcı bir ifade kullanmamışlar, başka bir imâmet ihdas etmemişler ve başka birine yeniden biat etmemişlerdir. İşte bu, birisinin herhangi bir şekilde iddia etmeye muktedir olamayacağı bir şeydir. Bilakis ilim sahibi herkes bunların olmadığını kesin olarak kabul eder. Zira bunların tamamında şüphe yoktur. Böylece bu konuda herhangi bir problemin olmadığı zorunlu olarak ortaya çıkmış oldu. Onlar, Ali ile savaşmak, ona karşı çıkmak ve biatini bozmak için Basra'ya gitmemişlerdi. Şayet bunu murat etselerdi, elbette Ali'ye biat etmelerinin sonrasında yeni bir biat ihdas ederlerdi. Bu ise, bu konuda hiçbir kimsenin şüphe etmeyeceği ve inkâr edemeyeceği bir husustur.

[553] Böylece müminlerin yöneticisi olan Osman'ın (r.a.) haksız yere öldürülmesinden dolayı müslümanlar arasında meydana gelen ayrılığı gidermek için Aişe, Talha ve Zübeyr'in Basra'ya gittikleri anlaşılmaktadır. Ali'nin de Basra'ya gidişi onlarla savaşmak için değil; bu konuda onlarla anlaşmak, onları desteklemek ve Osman'ın (r.a.) katillerine dair bir görüşte birleşmek idi.

فإذا بادر علي فبايعه واحد من المسلمين فصاعدًا فهو إمام قائم ففرض طاعته لا سيما ولم يتقدم ببيعته بيعة، ولم ينازعه الإمامة أحد جملة فهذا أوضح وأوجب في وجوب إمامته وصحة بيعته، ولزوم أمرته للمؤمنين، فهو الإمام بحقه، وما ظهر منه قط إلى أن مات رضي الله عنه شيء يوجب نقض بيعته، وما ظهر منه قط إلا العدل، والجد، والبر، والتقوى، الخير كما لو سبقت بيعة طلحة، أو الزبير، أو سعد، أو سعيد، أو من يستحق الإمامة لكانت أيضًا بيعة حق لازمة لعلي ولغيره، ولا فرق، فعلي مصيب في الدعاء إلى نفسه وإلى الدخول تحت إمامته وهذا برهان لا محيد عنه.

[٥٥٢] وأما أم المؤمنين، والزبير، وطلحة، رضي الله عنهم ومن كان معهم فما أبطلوا قط إمامة علي ولا طعنوا فيها ولا ذكروا فيه جرحة تحطه عن الإمامة، ولا أحدثوا إمامة أخرى ولا جددوا بيعة لغيره هذا ما لا يقدر أن يدعيه أحد بوجه من الوجوه، بل يقطع كل ذي علم على أن كل ذلك لم يكن، فإذ لا شك في كل هذا فقد صح صحة ضرورية لا إشكال فيها، أنهم لم يمضوا إلى البصرة لحرب علي ولا خلافًا عليه ولا نقضًا لبيعته، ولو أرادوا ذلك لأحدثوا بيعة غير بيعته هذا ما لا يشك فيه أحد، ولا ينكره أحد.

[٥٥٣] فصح أنهم إنما نهضوا إلى البصرة لسد الفتق الحادث في الإسلام من قتل أمير المؤمنين عثمان رضي الله عنه ظلمًا ولم تكن نهوض على الى البصرة لقتالهم لكن لموافقا لهم على ذلك ليقوى بهم وتجمع الكلمة على قتلة عثمان رضي الله عنه

Bunun delili, onların bir araya gelmeleri, kavga etmemeleri ve savaşmamalarıdır. Gece olduğunda Hz. Osman'ın katilleri kendilerinin yakalanması için plan kurulduğunu öğrendiler. Geceleyin Zübeyir ve Talha'nın askerlerine saldırdılar ve onlara karşı kılıç çektiler. Bunun üzerine Talha ve Zübeyr'in askerleri kendilerini savundular, ta ki Ali'nin askerleri de işin içine karıştı. Onlar da kendilerini savundular. Her bir grup savaşı diğer grubun başlattığını düşünüyordu. Böylece durum karmaşık bir hale gelmiş ve insanlar kendilerini savunmaktan daha fazlasına güç yetirememişti. Osman'ın katillerinden olan sapkınlar -Allah onlara lanet etsin- savaşın fitilini tutuşturmuşlardı. Her iki grup, maksat ve niyetlerinde ve kendilerini savunma hususunda isabet etmiştir.

[554] Zübeyir döndü ve savaşı bıraktı. Talha ayakta iken bilinmeyen (ğair) bir ok gelip ona isabet etti. Bu karmaşanın hakikati bilinmiyor. Neticede Talha'nın bacağı yaralandı. Uhut savaşında Hz. Peygamber'in (s.a.) yanında savaşırken aynı bacağı yaralanmıştı. Ayrılıp gitti ve vakti geldiğinde öldü. Zübeyir de Basra'ya en az bir gün uzaklıkta olan Siba' vadisinde öldürüldü. İşte olay bu şekilde oldu.

[555] Osman'ın katledilmesi de bu şekilde olmuştu. Mısırlılar onun evini kuşatmıştı. Evini kuşatanlar, Osman'dan Mervan'ı (Mervan bin Hakem) kendilerine teslim edilmesini istiyordu. Osman (r.a.) da buna diretiyor ve eğer Mervan'ı teslim ederse -bir delil olmaksızın- onu öldüreceklerini biliyordu. Bunun üzerine o ve sahabeden bir topluluk -ki bunların içinde Ali'nin oğulları Hasan ve Hüseyin, Abdullah b. Zübeyr, Muhammed b. Talha, Ebû Hüreyre, Abdullah b. Ömer, sahabeden ve diğerlerinden yaklaşık yedi yüz kişi vardı- evinde onu himaye ediyorlar, vuruşmaktan kaçınıyorlar ve kararlı durmak suretiyle onları engelliyorlardı. Ta ki asiler, komşusu olan İbn Hazm el-Ensari'nin evinin çatısından aşarak içeri sızmışlar ve böylece Osman'ı öldürmüşlerdi. Kimsenin bundan haberi olmamıştı. Allah'ın laneti, Osman'ı öldürenlere ve onun öldürülmesinden hoşnut olanlar üzerine olsun. Sahabeden hiç kimse Osman'ın öldürülmesine asla razı olmamıştı. Onlar, Osman'ın katledilmesinin planlandığını da bilmiyorlardı. Çünkü kanının dökülmesini mubah kılacak bir durum yoktu.

وبرهان ذلك أنهم اجتمعوا ولم يقتتلوا ولا تحاربوا، فلما كان الليل عرف قتلة عثمان أن الإراغة والتدبير عليهم، فبينوا عسكر طلحة والزبير، وبذلوا السيف فيهم فدفع القوم عن أنفسهم في دعوى حتى خالطوا عسكر علي فدفع أهله عن أنفسهم، وكل طائفة تظن ولا شك أن الأخرى بدأتها بالقتال فاختلط الأمر ٥ اختلاطًا لم يقدر أحد على أكثر من الدفاع عن نفسه، والفسقة من قتلة عثمان لعنهم الله لا يفترون من شن الحرب، وأضرامه فكلتا الطائفتين مصيبة في غرضها، ومقصدها، مدافعة عن نفسها.

[٥٥٤] ورجع الزبير وترك الحرب بحالها وأتى طلحة سهم غائر، وهو قائم لا يدري حقيقة ذلك الاختلاط فصادف جرحًا في ساقه كان أصابه يوم أحد بين ١٠ يدي رسول الله صلى الله عليه وسلم فانصرف ومات من وقته رضي الله عنه، وقتل الزبير رضي الله عنه بوادي السباع، على أقل من يوم من البصرة. فهكذا كان الأمر.

[٥٥٥] وكذلك كان قتل عثمان رضي الله عنه إنما حاصره المصريون، ومن لف لفهم يديرونه على إسلام مروان إليهم، وهو رضي الله عنه يأبى من ذلك، ١٥ ويعلم أنه أن أسلمه قتل دون تثبت فهو على ذلك، وجماعات من الصحابة فيهم الحسن، والحسين، ابنا علي، وعبد الله بن الزبير، ومحمد ابن طلحة، وأبو هريرة وعبد الله بن عمر، في نحو سبعمائة من الصحابة وغيرهم معه في الدار يحمونه، وينفلتون إلى القتال فيردعهم تثبتًا إلى أن تسوروا عليه من خوخة، في دار ابن حزم الأنصاري جاره غيلة فقتلوه، ولا خبر من ذلك عند أحد. لعن الله من قتله، ٢٠ والراضين بقتله، فما رضي أحد منهم قط بقتله، ولا علموا أنه يراد قتله، لأنه لم يأت منه شيء يبيح الدم الحرام.

[556] Osman'ın (r.a.) öldürülüp üç gün boyunca bir çöplüğe atıldığını söyleyen bir kimsenin sözüne gelince, bu mutlak olarak yalandır, uydurulmuş bir iftiradır, utanması olmayan bir kimsenin uydurmasıdır. Bilakis Osman (r.a.), akşam vakti öldürülmüş ve gecesinde de defnedilmiştir. Osman'ın defnedilmesine sahabeden Cübeyr b. Mut'im, Ebu'l-Cehm b. Huzeyfe, Abdullah b. Zübeyr, Mukrim b. Siyad ve bunların dışındaki bir topluluk şahit olmuştur. Bu, haberlere dair bilgisi bulunan bir kimsenin itiraz edemeyeceği bir durumdur.

[557] Allah'ın yaratmış olduğu en şerli insanlar olmalarına rağmen, Allah Resulü (s.a.), Bedir günü Kureyş kâfirlerinden öldürülenlerin cesetlerinin bir çukura bırakılmasını ve üzerlerine toprak atılmasını emretmişti. Yine Hz. Peygamber (s.a.), toprağın örttüğü en kötü kimseler oldukları halde Kurayza yahudilerinden öldürülenlerin cesetlerinin çukurlar kazılıp oraya atılmasını emretmişti. Dolayısıyla mümin ve kâfirin gömülmesi müslümanların üzerine farzdır. Utanma duyusu olan bir insanın imam olan Ali'ye ve sahabeden Medine'de bulunan kimselere "Onlar, öldürülmüş ve bir mezbeleliğe atılmış bir adamı üç gün boyunca terk ettiler ve onu gömmediler" şeklindeki bir cümleyi nispet etmesi nasıl mümkün olur? İster mümin, ister kâfir ve fâsık olsun böyle bir şeyi düşünemeyiz. Fakat Allah Teâlâ, yalancıları kendi lisanlarıyla rezil etmekte ısrar eder.

[558] Eğer Ali bunu yaptı ise, bu onun üzerinde bir leke olarak kalırdı. Çünkü Osman'ın kâfir, fâsık ya da mümin olmaktan başka bir ihtimali yoktur. Ali'ye göre Osman kâfir veya fâsık birisi olsa idi, bu durumda Osman'ın müslümanlar hakkındaki hükümlerini feshetmesi Ali'ye farz olurdu. Bunu yapmadığına göre, Ali nezdinde Osman bir mümindir. Dolayısıyla hayâ sahibi birisi nasıl olurda "öldürülüp bir çöplüğe atılan bir mümini terk ettiğini ve gömülmesini emretmediğini" Ali'ye nispet edebilir? Yoksa o, Ali'nin kâfir veya fâsık birine ait hükümleri müslümanlara uygulandığını nasıl mümkün görebilir? Bu yalancı fâsıklardan başka hiç kimse Ali'ye böylesine büyük bir iftirada bulunmamıştır.

[٥٥٦] وأما قول: من قال إنه رضي الله عنه أقام مطروحًا على مزبلة ثلاثة أيام فكذب بحت، وإفك موضوع، وتوليد من لا حياء في وجهه، بل قتل عشية ودفن من ليلته رضي الله عنه. شهد دفنه طائفة من الصحابة وهم جبير بن مطعم وأبو الجهم بن حذيفة وعبد الله ابن الزبير ومكرم بن سياد وجماعة غيرهم، هذا ما لا ٥ يتمارى فيه أحد ممن له علم بالأخبار.

[٥٥٧] ولقد أمر رسول الله صلى الله عليه وسلم برمي أجساد قتلى الكفار من قريش يوم بدر في القليب، وألقى التراب عليهم وهم شر خلق الله تعالى، وأمر عليه السلام أن يحفر أخاديد لقتلى يهود قريظة، وهم شر من وارته الأرض، فمواراة المؤمن والكافر فرض على المسلمين. فكيف يجوز لذلك حياء في ١٠ وجهه أن ينسب إلى علي وهو الإمام ومن بالمدينة من الصحابة أنهم تركوا رجلًا ميتًا ملقى بين أظهرهم على مزبلة ثلاثة أيام لا يوارونه؟ ولا نبالي مؤمنًا كان أو كافرًا أو فاسقًا ولكن الله يأبى إلا أن يفضح الكذابين بألسنتهم.

[٥٥٨] ولو فعل هذا علي لكانت جرحة فيه لأنه لا يخلوا أن يكون عثمان كافرًا، أو فاسقًا، أو مؤمنًا ،فإن كان كافرًا أو فاسقًا عنده، فقد كان فرضًا على علي ١٥ أن يفسخ أحكامه في المسلمين، فإذا لم يفعل فقد صح أنه كان مؤمنًا عنده، فكيف يجوز أن ينسب ذو حياء إلى علي أنه ترك مؤمنًا مطروحًا ميتًا على مزبلة لا يأمر بمواراته؟ أم كيف يجوز أن يظن به أنه أنفذ أحكام كافر أو فاسق على أهل الإسلام؟ ما أحد أسوأ ثناء على علي من هؤلاء الكذبة الفجرة.

[559] Ebû Muhammed şöyle dedi: Dile getirdiğimiz hususların doğruluğunun delillerinden biri şudur: Birilerinin Âli'nin hükümlerinde çelişkiye düştüğünü, dinî konularda hevâ ve hevesine uyduğunu düşünmesi açıkça onun câhilliğindendir. Yine Ali'nin kendisine biat etmeyen Sad b. Ebi Vakkas, Abdullah b. Ömer, Usame b. Zeyd, Zeyd b. Sabit, Hasan b. Sabit, Rafi b. Hudeyc, Muhammed b. Mesleme, Ka'b b. Malik ve diğer sahabeleri terk ettiğini düşünmesi de onun câhilliğindendir. Çünkü Ali, Medine'de ve başka yerlerde kendisiyle birlikte oldukları halde onları biat etmeleri için zorlamamıştır. Evet, Ali Kûfe mescidinin minberinde iken, Hâricîler mescidin etrafında seslerini yükselterek, onun huzurunda "Hüküm ancak Allah'ındır, Hüküm ancak Allah'ındır." diyerek bağırıyorlardı. Bunun üzerine Ali (r.a.) onlara şöyle diyordu: "Sizin bizim üzerimizde üç hakkınız vardır: [ı] Sizleri camilerden men etmeyiz. [ıı] Fe'y gelirinden hakkınızı alıkoymayız. [ııı] Sizinle savaşmaya da başlamayız. (Bizimle savaşmadığınız sürece sizinle savaşmayız.) Nitekim Ali, Abdullah b. Habbab'ı öldürdükleri ana kadar Hâricîlerle savaşmadı. Sonra bu olaya rağmen Ali onlarla yine savaşmadı, ta ki onları Abdullah b. Habbab'ın katillerini kendisine teslim etmeye davet etti. Onlar, "Onu hepimiz birlikte öldürdük." dedikleri zaman, işte o vakit onlarla savaştı. Sonra, söz konusu kişi -bütün bunlara rağmen- Ali'nin, kendisine biat etmediklerinden dolayı Cemel ehli ile savaştığını sanır. Bu açık bir deliliktir, uydurulmuş bir iftiradır ve şüphesiz katıksız bir yalandır.

[560] Ebû Muhammed şöyle dedi: Muaviye'nin (r.a.) durumuna gelince, bundan faklıdır. Ali (r.a.), kendisine biat etmediğinden dolayı Muaviye ile savaşmamıştır. Çünkü Ali, biat konusunda İbn Ömer'e izin verdiği gibi ona da izin veriyordu. Ancak Ali, Şam diyarının tamamında kendi emirlerinin uygulanmasına karşı çıktığından dolayı Muaviye ile savaşmıştır. Ali, kendisine itaat edilmesi vacip olan bir imamdır, dolayısıyla o burada isabet etmiştir. Muaviye de Ali'nin faziletini ve hilâfeti hakettiğini asla eleştirmemiştir. Fakat kendi içtihadı, Osman'ın katillerinin cezalandırılmasının biatın önüne alınması görüşüne götürmüştür. Yine yaşından ve bunu talep etmede daha güçlü olmasından dolayı Osman'ın kanını talep etme ve bu konuda konuşmaya Osman'ın çocuklarından ve el-Hakem b. Ebu'l-As'ın çocuklarından daha layık görmesine götürmüştür.

[٥٥٩] **قال أبو محمد**: ومن البرهان على صحة ما قلناه أن من الجهل الفاضح أن يظن ظان أن عليًا رضي الله عنه بلغ من التناقض في أحكامه وإتباع الهوى في دينه والجهل أن يترك سعد بن أبي وقاص وعبد الله بن عمر، وأسامة بن زيد، وزيد بن ثابت، بن حسان بن ثابت، ورافع بن خديج، ومحمد بن مسلمة، وكعب بن مالك وسائر الصحابة الذين لم يبايعوه فلا يجبرهم عليها وهم معه في المدينة وغيرها، نعم والخوارج وهو يصيحون في نواحي المسجد بأعلى أصواتهم بحضرته، وهو على المنبر في مسجد الكوفة، لا حكم إلا الله، لا حكم إلا الله، فيقول لهم رضي الله عنه: لكم علينا ثلاث لا نمنعكم المساجد، ولا نمنعكم حقكم من الفيء، ولا نبدءوكم بقتال أو لم يبدء هم بحرب حتى قتلوا عبد الله بن خباب ثم لم يقاتلهم بعد ذلك حتى دعاهم إلى أن يسلموا الذيه قتلة عبد الله بن خباب. فلما قالوا كلنا قتله، قاتلهم حينئذ ثم يظن به مع هذا كله أنه يقاتل أهل الجهل لامتناعهم من بيعته، هذا إفك ظاهر، وجنون مختلف وكذب بحت بلا شك.

[٥٦٠] **قال أبو محمد**: وأما أمر معاوية رضي الله عنه فبخلاف ذلك ولم يقاتله علي رضي الله عنه لامتناعه من بيعته لأنه كان يسعه في ذلك ما وسع ابن عمر وغيره لكن قاتله لامتناعه من إنفاذ أوامره في جميع أرض الشام، وهو الإمام الواجبة طاعته فعلي المصيب في هذا، ولم ينكر معاوية قط فضل علي واستحقاقه الخلافة لكن اجتهاده أداه إلى أن رأى تقديم أخذ القود من قتلة عثمان رضي الله عنه على البيعة، ورأى نفسه أحق بطلب دم عثمان، والكلام فيه عن ولد عثمان، وولد الحكم بن أبي العاص لسنه ولقوته على الطلب بذلك،

Nitekim Allah Resulü (s.a.), Hayber'de öldürülen Abdullah b. Sehl'in kardeşi Abdurrahman b. Sehl'e *"İşi, senden yaşça büyük olana bırak!"* -bu hadise "büyük olan, büyük olan" şeklinde de rivayet edilmiştir- demek suretiyle onun susmasını emretmişti. Halbuki o öldürülenin kardeşi idi. Bunun üzerine Abdurrahman sustu ve Mes'ud'un oğulları Mahisa ve Huveysa konuşmuşlardı. Bu iki şahıs, öldürülen kişinin amcasının oğulları idiler. Çünkü onlar, öldürülenin kardeşi olan Abdurrahman'dan daha yaşlı idiler.

[561] Muaviye, bu açıdan Osman'ın kanını talep etmiş değildi, ancak bunu talep etme hakkından dolayı böyle yapmıştı. Bu konuda zikrettiğimiz haber isabetlidir. Ancak o, kan talebini biatin önüne alma hususunda hata etmiştir. Dolayısıyla Muaviye'nin içtihat etmesinden dolayı bu konuda bir ecri vardır ve içtihatlarında hata eden diğer kimseler gibi isabet edemediğinden dolayı günahı yoktur. Öyle ki Allah Resulü (s.a.), içtihat edip hata edenlerin bir sevabının olduğunu, isabet edenlerin ise iki sevap kazandığını haber vermiştir.

[562] Kan, namus, nesep, mal-mülk ve kanunlar hakkında içtihat etmeyi câiz gören kimselerden daha tuhaf bir şey yoktur. Öyle ki bunlar, haram kılma, helal kılma ve vacip kılma bakımından Allah'a ait bir din olarak kabul edilirler ve bu konuda hata edenler mazur görülürler. Nitekim Leys[416], Ebû Hanife[417], es-Sevrî[418], Malik[419], eş-Şafii[420], Ahmed[421], Dâvûd[422], İshak, Ebû Sevr[423] ve bunların dışında Züfer, Ebû Yûsuf, Muhammed b. Hasan, el-Hasan b. Ziyad, İbnü'l-Kâsım, Eşheb, İbnü'l-Mâcişûn[424], Müzenî ve diğerleri bunu mubah gördüler. Yukarıda ismi zikredilenlerden birisi, bir insanın kanını mubah görebilir, diğeri ise onu haram kılabilir. Nitekim öldürmediği halde savaşan veya Lût kavminin amelini işleyen bir kimsenin durumu böyledir. Bunun dışında pek çok örnek vardır. Yine söz konusu fakihlerden biri, bir kadınla evlenmeyi mubah sayabilir, diğeri ise bunu haram sayabilir. Nitekim akil ve baliğ olduğu halde, kendi gönlü ve rızası olmaksızın babası tarafından evlendirilen bakire kızın durumu böyledir. Bunun dışında çokça örnek vardır. Kanunlar, mal-mülk ve nesep hakkındaki içtihatları da bu şekildedir.

كما أمر رسول الله صلى الله عليه وسلم وعبد الرحمن بن سهل أخا عبد الله بن سهل المقتول بخيبر بالسكوت، وهو أخو المقتول وقال له: كبر كبر، وروى الكبر الكبر، فسكت عبد الرحمن وتكلم محيصة وحويصة أبني مسعود، وهما ابنا عم المقتول لأنهما كانا أسن من أخيه.

٥ [٥٦١] فلم يطلب معاوية من ذلك إلا ما كان له من الحق أن يطلبه، وأصاب في ذلك الأثر الذي ذكرنا وإنما أخطأ في تقديمه ذلك على البيعة فقط، فله أجر الاجتهاد في ذلك ولا إثم عليه فيما حرّم من الإصابة كسائر المخطئين في اجتهادهم الذين أخبر رسول الله صلى الله عليه وسلم أن لهم أجرًا واحدًا وللمصيب أجرين.

١٠ [٥٦٢] ولا عجب أعجب ممن يجيز الاجتهاد في الدماء وفي الفروج، والأنساب، والأموال، والشرائع التي يدان الله بها من تحريم وتحليل، وإيجاب ويعذر المخطئين في ذلك ويرى ذلك مباحًا لليث والبتي أبي حنيفة، والثوري، ومالك والشافعي، وأحمد وداود وإسحاق وأبي ثور وغيرهم كزفر وأبي يوسف، ومحمد بن الحسن، والحسن بن زياد، وابن القاسم وأشهب، وابن الماجشون، ١٥ والمزني وغيرهم فواحد من هؤلاء يبيح دم هذا الإنسان، وآخر منهم يحرمه كمن حارب ولم يقتل، أو عمل عمل قوم لوط وغير هذا كثير، وواحد منهم يبيح هذا الفرج وآخر منهم يحرمه كبكر أنكحها أبوها وهي بالغة عاقلة بغير إذنها ولا رضاها، وغير هذا كثير، وكذلك في الشرائع والأموال و والأنساب.

[563] Vasıl, Amr ve Mu'tezile'nin diğer âlimleri ve fakihleri gibi, onların önde gelen âlimleri de bu şekilde davrandılar. Hâricîlerin fakihleri ve müftüleri de bu şekilde davrandılar. Sonra onlar, bu imkânı, -Muaviye, Amr ve sahabeden onlarla birlikte olan kimseler gibi-, sahabe olan, fazilet, ilim, öncelik, içtihat hakkı olan kimselerle sınırlandırdılar. Halbuki Muaviye, kanla alakalı meselelerde fetva verenlerin içtihat ettiği gibi içtihat etmiştir. Nitekim fetva verenlerden bazısı sihirbazın öldürülmesini uygun görürken bazısı da bunu doğru bulmaz. Yine onlardan bazıları hür bir kimsenin köleyi öldürdüğü için öldürülmesine fetva verirken bazıları da bunu doğru bulmaz. Yine onların içinde müminin kâfiri öldürdüğü için öldürülmesine cevaz verenler olduğu gibi bunu uygun görmeyenler de vardır.

[564] Şu halde bu içtihatlar ile Muaviye'nin, Amr'ın ve bu ikisinin dışındakilerin içtihatları arasında -şayet bilgisizce yapılan câhillik, körlük ve cinnet yoksa- ne fark vardır? Biz biliriz ki, zorunlu bir hakkın kendisine gerekli olduğu bir kimse, onu yerine getirmekten imtina eder ve başkası kabul ederse, -her ne kadar içtihat etmiş olsa da- imamın/devlet başkanının onunla savaşması gereklidir. Bu durum, onun adaleti ve faziletini etkilemez ve onun fâsık olmasını gerektirmez. Bilakis o, içtihadından ve hayrı dilemesindeki niyetinden dolayı mükâfatlandırılmıştır. Böylece biz, bununla, Ali'nin (r.a.) isabet ettiğini, imâmetinin geçerli olduğunu ve onun hak sahibi olduğunu kesin olarak kabul ettik. Onun içtihat ve isabet olmak üzere iki ecri vardır. Ve yine Muaviye (Allah ona merhamet eylesin) ve onunla birlikte olanların içtihat edip hata ettiklerini ve bir ecir ile mükâfatlandırıldıklarını da kesin olarak kabul ettik. Bunlara ilaveten, Allah Resulünden (s.a.) gelen sahîh bir hadiste Hz. Peygamber, ümmetinden olan iki topluluk arasında fırlatılan ve iki topluluğun en hayırlılarını öldüren bir oku haber vermiştir. İşte bu oku fırlatanlar, Ali'nin ve Muaviye'nin taraftarlarından olan Hâricîlerdir. Ali, onları ve taraftarlarını öldürmüştür. Böylece söz konusu iki topluluğun hakka layık oldukları anlaşılmaktadır. Yine Hz. Peygamber'den (s.a.) sahîh olarak gelen bir haberde *"Ammâr'ı isyankar bir topluluk öldürecektir."* diye buyrulmuştur.

[٥٦٣] وهكذا فعلت المعتزلة بشيوخهم كواصل وعمرو وسائر شيوخهم وفقهائهم، وهكذا فعلت الخوارج بفقهائهم ومفتيهم ثم يضيقون ذلك على من له الصحبة والفضل، والعلم والتقدم والاجتهاد كمعاوية وعمرو ومن معهما من الصحابة رضي الله عنهم، وإنما اجتهدوا في مسائل دماء كالتي اجتهد فيها ٥ المفتون، وفي المفتين من يرى قتل الساحر وفيهم من لا يراه، وفيهم من يرى قتل الحر بالعبد، وفيهم من لايراه وفيهم من يرى قتل المؤمن بالكافر، وفيهم من لا يراه.

[٥٦٤] فأي فرق بين هذه الاجتهادات واجتهاد معاوية وعمرو وغيرهما، لولا الجهل والعمى والتخليط بغير علم. وقد علمنا أن من لزمه حق واجب وامتنع ١٠ من أدائه وقاتل دونه فإنه يجب على الإمام أن يقاتله، وإن كان متأولًا وليس ذلك بمؤثر في عدالته وفضله، ولا بموجب له فسقًا بل هو مأجور لإجتهاده ونيته في طلب الخير، فبهذا قطعنا على صواب علي رضي الله عنه وصحة إمامته، وأنه صاحب الحق وأن له أجرين أجر الاجتهاد وأجر الإصابة، وقطعنا أن معاوية رضي الله عنه ومن معه مخطئون مأجورون أجرًا واحدًا. وأيضًا في الحديث ١٥ الشريف الصحيح عن رسول الله صلى الله عليه وسلم أنه أخبر عن مارقة تمرق بين طائفتين من أمته يقتلها أولى الطائفتين بالحق،. فمرقت تلك المارقة وهم الخوارج من أصحاب علي وأصحاب معاوية فقتلهم علي وأصحابه فصح أنهم أولي الطائفتين بالحق وأيضًا الخبر الصحيح من رسول الله صلى الله عليه وسلم: تقتل عمارًا الفئة الباغية.

[565] Ebû Muhammed şöyle dedi: Hatalı olan bir müçtehit, haklı olduğunu düşünerek savaştığına, Allah rızasını kastettiğine ve hata ettiğini de bilmediğine göre, her ne kadar mükâfatlandırılsa da o asi bir kimsedir. Savaşı ve kısası terk ettiğinde ona had cezası gerekmez. Hatalı olduğunu bildiği halde savaştığında, bu şekilde savaşan kimseye muharebe ve kısas cezaları gerekli olur. Böylesi bir kimse fıska düşer ve dinden çıkar, hata eden bir müçtehit değildir. Bunun açıklaması yüce Allah'ın şu sözüdür: *"Eğer inananlardan iki grup birbirleriyle savaşırlarsa aralarını düzeltin. Eğer biri ötekine karşı haddi aşarsa, Allah'ın buyruğuna dönünceye kadar haddi aşan tarafa karşı savaşın. Eğer (Allah'ın emrine) dönerse, artık aralarını adaletle düzeltin ve (onlara) adaletli davranın. Çünkü Allah, adaletli davrananları sever. Müminler ancak kardeştirler. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin."*[425]

[566] İşte bu, tevil etme zorunluluğu ve âyetin zâhirinin gereğini yorumlama ihtiyacı olmaksızın sözümüzün açıklamasıdır. Yüce Allah onları "asi müminler" diye isimlendirdi. Onlar birbirleriyle savaştıkları sırada birbirlerinin kardeşidirler. Kendilerine isyan edilen adalet sahibi kimseler onların arasını düzeltmekle sorumludurlar. Yüce Allah, bu savaşmadan dolayı onları fâsıklıkla ve iman noksanlığıyla vasıflandırmamıştır. Ancak onlar isyan eden hatalı kimselerdir. Onlardan herhangi birisi bir diğerini öldürmek istememişti. Ammâr'ı (r.a.), "Rıdvan Biatına" şahit olan Ebu'l-Adiye Yesar b. Siba' es-Selemî öldürmüştür. Ammâr, yüce Allah'ın kalbinde olan şeyleri bildiğine dair hakkında şahitlik ettiği, üzerine sekînet indirdiği ve kendisinden hoşnut olduğu kimselerdendir. Ebu'l-Âdiye (r.a.) ise, yorumda bulunan, içtihat eden ve bu konuda hata eden ve bir ecir ile mükâfatlandırılan asi bir kimsedir. Ammâr'ın öldürülmesi Osman'ın (r.a.) öldürülmesi gibi değildir. Çünkü Osman'ın öldürülmesinde fâillerinin içtihat etmeleri söz konusu değildir. Çünkü Osman herhangi bir kimseyi öldürmemiş, savaşmamış, vuruşmamış ve uzaklaştırmamış, namuslu olduktan sonra zina etmemiş ve dinden de dönmemişti ki onunla savaşan bir kimse tevil ve yorumda bulunması mümkün olsun. Bilakis Osman'ı öldürenler, fâsık katiller olup zulüm ve düşmanlık yaparak bir yorumda bulunmaksızın haksız yere kasıtlı olarak kan akıtan kimselerdir. Onlar, lanetlenmiş fâsıklardır.

[٥٦٥] **قال أبو محمد**: المجتهد المخطئ إذا قاتل على ما يرى أنه الحق قاصدًا إلى الله تعالى نيته غير عالم بأنه مخطئ فهو فئة باغية، وإن كان مأجورًا ولا حد عليه إذا ترك القاتل ولا قود، وأما إذا قاتل وهو يدري أنه مخطئ فهذا المحارب تلزمه المحاربة والقود، وهذا يفسق ويخرج لا ٥ المجتهد المخطىء، وبيان ذلك قول الله تعالى: ﴿وَإِن طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا فَإِن بَغَتْ إِحْدَاهُمَا عَلَى الْأُخْرَىٰ فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي حَتَّىٰ تَفِيءَ إِلَىٰ أَمْرِ اللَّهِ﴾ إلى قوله: ﴿إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ﴾

[٥٦٦] فهذا نص قولنا دون تكلف تأويل ولا زوال عن موجب ظاهر ١٠ الآية، وقد سماهم الله عز وجل مؤمنين باغين بعضهم إخوة بعض في حين تقاتلهم، وأهل العدل المبغي عليهم والمأمورين بالإصلاح بينهم، وبينهم، ولم يصفهم عز وجل بفسق من أجل ذلك التقاتل ولا بنقص إيمان، وإنما هم مخطئون فقط باغون ولا يريد واحدًا منهم قتل آخر، وعمار رضي الله عنه قتله أبو العادية يسار ابن سبع السلمي، شهد بيعة الرضوان، فهو من ١٥ شهداء الله له بأنه علم ما في قلبه، وأنزل السكينة عليه ورضي عنه، فأبو العادية رضي الله عنه متأول مجتهد مخطئ فيه باغ عليه مأجور أجرًا واحدًا، وليس هذا كقتلة عثمان رضي الله عنه لأنهم لا مجال للاجتهاد في قتله لأنه لم يقتل أحدًا ولا حارب ولا قاتل ولا دافع ولا زنى بعد إحسان ولا ارتد فيسوغ المحاربة تأويل، بل هم فساق محاربون سافكون دمًا حرامًا عمدًا بلا ٢٠ تأويل على سبيل الظلم والعدوان فهم فساق ملعونون.

[567] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu mesele geçersiz olduğuna göre, Ali'nin hak sahibi olduğu hususu sahîhtir. Evlerde oturmanın ve savaşın terk edilmesinin gerekliliğini belirten hadislere gelince, şüphesiz bunlar, hakikatin nerede olduğunu kesin olarak bilmeyen kimseler hakkındadır. Biz de şöyle deriz: Hakikat ortaya çıktığında, asi toplulukla savaşmak Kur'ân'ın ifadesine göre farzdır. Aynı şekilde iki topluluk birlikte asi iseler, o ikisi ile savaşmak vaciptir. Çünkü Allah'ın kelâmı, Hz. Peygamber'in (s.a.) kelâmıyla çatışmaz. Çünkü bunların tamamı yüce Allah katındandır. Nitekim Allah Teâlâ, "*O, nefis arzusu ile konuşmaz. (Size okuduğu) Kur'ân ancak kendisine bildirilen bir vahiydir.*"[426] ve *"Eğer o, Allah'tan başkası tarafından (indirilmiş) olsaydı, mutlaka onda birçok çelişki bulurlardı."*[427] diye buyurmuştur. Böylece Allah Resulünün (s.a.) dile getirdiklerinin tamamının yüce Allah katından gelen vahiy oldukları kesin olarak doğrudur. Bu böyle olduğuna göre, bu durumda yüce Allah katından gelen vahiylerde herhangi bir çelişki yoktur. Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamd olsun.

[568] Ebû Muhammed şöyle dedi: Geriye sadece Ali'nin (r.a.) savaşını gören bir kimsenin itiraz ettiği hususlara dair kelâm kalmıştır.

[569] Ebû Muhammed şöyle dedi: Yüce Allah'ın yardımıyla şöyle deriz: "Şüphesiz Osman'ı (r.a.) öldürenlere karşı kısasın yerine getirilmesi, Allah ve Resulü için savaşanlara, yeryüzünde kötülüğü yaymaya çalışanlara, İslâm'ın saygınlığına, hareme, imâmete, hicrete, hilâfete, sahabeye ve önde gelenlere vaciptir." şeklindeki sözlerine gelince, evet, Ali ne bu konuda ne de onlardan uzak olma noktasında asla onlara muhalefet etmedi. Fakat onlar, Ali'nin kendilerine güç yetiremeyeceği kadar çok ve kalabalık idiler. Dolayısıyla namaz, oruç ve hac farizasını yerine getirmekten âcîz kalan her bir müminden bunların düşmesi gibi, Ali'nin (r.a.) de güç yetiremediği şeyler ondan düşmüştür. Bunların arasında bir fark yoktur. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Allah, bir kimseyi ancak gücünün yettiği şeyle yükümlü kılar."*[428] Allah Resulü (s.a.) da şöyle buyurmuştur: *"Size bir hususu emrettiğimde, gücünüz imkânında onu yerine getiriniz."*

[٥٦٧] **قال أبو محمد**: فإذ قد بطل هذا الأمر وصح أن عليًا هو صاحب الحق، فالأحاديث التي فيها التزام البيوت وترك القتال إنما هو بلا شك فيمن لم يلح له يقين الحق أين هو، وهكذا نقول فإذا تبين الحق فقتال الفئة الباغية فرض بنص القرآن، وكذلك إن كانتا معًا باغيتين. فقتالهما واجب لأن كلام الله عز وجل لا يعارض كلام نبيه صلى الله عليه وسلم لأنه كله من عند الله عز وجل. قال الله عز وجل: ﴿وَمَا يَنطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ ۞ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ﴾ وقال عز وجل: ﴿وَلَوْ كَانَ مِنْ عِندِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا﴾ فصح يقينًا أن كل ما قاله رسول الله صلى الله عليه وسلم فهو وحي من عند الله عز وجل، وإذ هو كذلك فليس شيء مما عند الله تعالى مختلفًا، والحمد لله رب العالمين.

[٥٦٨] **قال أبو محمد**: فلم يبق إلا الكلام على الوجوه التي اعترض بها من رأى قتال علي رضي الله عنه.

[٥٦٩] **قال أبو محمد**: فنقول وبالله تعالى التوفيق. أما قولهم إن أخذ القود واجب من قتلة عثمان رضي الله عنه المحاربين لله تعالى ولرسوله صلى الله عليه وسلم الساعين في الأرض بالفساد، والهاتكين حرمة الإسلام، والحرم والإمامة والهجرة، والخلافة والصحبة والسابقة فنعم. وما خالفهم قط علي في ذلك ولا في البرآءة منهم، ولكنهم كانوا عددًا ضخمًا جمًا لا طاقة له عليهم، فقد سقط عن علي رضي الله عنه مالا يستطيع عليه، كما سقط عنه وعن كل مسلم ما عجز عنه من قيام بالصلاة والصوم والحج ولا فرق، قال الله تعالى: ﴿لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا﴾ وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: إذا أمرتكم بشيء فأتوا منه ما استطعتم.

[570] Şayet Muaviye Ali'ye biat etse idi, Osman'ı öldürenlerin cezalandırılması hususunda onu desteklemiş olurdu. Böylece isyancılara karşı hakkın uygulanması açısından Ali'nin elini zayıflatan şeyin bu ihtilaf olduğu doğrudur. Şayet bu ihtilaf olmasa idi, elbette Ali -Abdullah b. Habbab'ın katillerine uyguladığı gibi- onlara da hakkı uygulardı. Çünkü Ali, Abdullah'ı öldürenleri isteyip almaya muktedir idi. Muaviye'nin Ali'ye biat etmekten imtina etmesi konusunda Ali'nin Ebû Bekir'e biatini ertelemesiyle teselli bulmasına gelince, kötü örnek örnek değildir (hata örnek olamaz). Ali, başlangıçta diretti, görüşünden rucu etti ve bir müddet sonra biat etti. Şayet Muaviye de böyle yapmış olsa idi elbette isabet etmiş olurdu ve o zaman sahabeden olup da diğer fırkada bulunmaktan dolayı Ali'ye biatten imtina edenlerin tamamı şüphesiz biat ederlerdi.

[571] Ali ile Talha, Zübeyr ve Sa'd arasındaki yakınlığa gelince, evet bu doğrudur. Fakat hilâfete layık kimselerden olduğu halde biati önce gerçekleşen kimse, yüce Allah'a itaat etmek açısından emrettiği hususlarda kendisine itaat edilmesi zorunlu olan imamdır. Orada kendine denk ya da kendisinden daha faziletli birisinin olup olmaması eşittir. Nitekim Osman'a biat edilmesi daha önce vuku bulmuştur. Böylece Osman'a itaat edilmesi, onun Ali'ye ve diğerlerine imam olması vacip olmuştur.

[572] Şayet şûra sırasında orada Ali'ye, Talha'ya, Zübeyr'e, Abdurrahman'a ya da Sa'd'a biat edilmiş olsa idi, elbette o imam olur ve Osman'ın ona itaat etmesi lazım gelirdi. Osman (r.a.) öldürüldüğünde de durum böyledir. Şayet Talha, Zübeyr, Sa'd ya da İbn Ömer ileri çıkıp biat almış olsa idi, elbette o imam olurdu ve bu durumda Ali'nin ve diğerlerinin ona itaat etmesi gerekli olurdu. Nitekim Ali ileri çıkmıştır ve ona itaat etmek vacip olmuştur. Bunların arasında bir fark yoktur. Netice olarak Ali'nin hak sahibi ve kendisine itaat edilmesi farz olan imam olduğu hususu doğrudur. Muaviye ise hatalıdır, içtihat ettiğinden dolayı bir ecir ile mükâfatlandırılmıştır. Bazen dinî ahkâmdan olan bir hususun daha açık ve daha net olması noktasında doğru olan husus dünya ehline gizli kalabilir. Bazen kişi, durum kendisine ayan beyan olduktan sonra rucu edebilir, bazen de ölünceye kadar hakikat ona ayan-beyan olmaz. Bizim başarımız ancak yüce Allah'ın yardımıyladır. O, ismetten ve hidayetten mesul olandır, O'ndan başka ilâh yoktur.

[٥٧٠] ولو أن معاوية بايع عليًا لقوي به على أخذ الحق من قتلة عثمان، فصح أن الاختلاف هو الذي أضعف يد علي عن إنفاذ الحق عليهم، ولولا ذلك لأنفذ الحق عليهم كما أنفذه على قتلة عبد الله بن خباب إذ قدر على مطالبة قتلته. وأما تأسى معاوية في امتناعه من بيعة علي بتأخر علي عن بيعة أبي بكر فليس في الخطأ أسوة، وعلي قد استقال ورجع وبايع بعد يسير فلو فعل معاوية مثل ذلك لأصاب ولبايع حينئذ بلا شك كل من امتنع من الصحابة من البيعة من أجل الفرقة.

[٥٧١] وأما تقارب ما بين علي وطلحة والزبير وسعد فنعم، ولكن من سبقت بيعته وهو من أهل الاستحقاق للخلافة فهو الإمام الواجبة طاعته فيما أمر به من طاعة الله عز وجل، سواء كان هنالك من هو مثله أو أفضل منه أو لم يكن كما سبقت بيعة عثمان قبله فوجبت طاعته وإمامته على علي وغيره.

[٥٧٢] ولو بويع هنالك حينئذ وقت الشورى علي أو طلحة أو الزبير، أو عبد الرحمن أو سعد لكان الإمام، ولزمت عثمان طاعته، وكذلك إذ قتل عثمان رضي الله عنه، فلو بدر طلحة أو الزبير أو سعد أو ابن عمر فبويع لكان هو الإمام ولوجبت طاعته على علي، فصح أن عليًا هو صاحب الحق والإمام المفترضة طاعته وغيره، كما إذ بدر علي ومعاوية مخطىء مأجور مجتهد وقد يخفى الصواب على الصاحب العالم فيما هو أبين وأوضح من هذا الأمر من أحكام الدين فربما رجع إذ استبان له، وربما لم يستبن له حتى يموت عليه، وما توفيقنا إلا بالله عز وجل وهو المسئول العصمة والهداية لا إله إلا هو.

[573] Ebû Muhammed şöyle dedi: Neticede Ali hakkını talep etti ve bu uğurda savaştı. Müslümanların bir kelimede birleşmeleri için -tıpkı oğlu Hasan'ın (r.a.) yaptığı gibi- savaşı terk etmesi onun lehine olurdu. Hasan'ın bu şekilde davranması onun lehinde büyük bir fazilet olmuştur. Nitekim Allah Resulünün (s.a.) onunla alakalı uyarısı daha önceden vuku bulmuştur. Zira Hz. Peygamber, *"Benim bu oğlum efendidir. Umulur ki yüce Allah onun vesilesi ile ümmetimden iki büyük cemaatin arasını ıslah eder."* şeklinde buyurmuştur. Böylece Allah Elçisi (s.a.) bu şekilde Hasan'ı övmüştür. Her kim müslümanların kanının dökülmemesini arzu ederek kendi hakkını terk ederse, başkalarının elde edemeyeceği bir fazilete sahip olmuş olur. Her kim de bu uğurda savaşırsa, bir kuruş dahi olsa onu talep etmek onun hakkıdır, bundan dolayı kınanmaz. Bilakis o bu konuda isabet etmiştir. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır ve onun yardımını dileriz.

Mefdulün (Daha Az Faziletli Olanın) İmâmeti Meselesi

[574] Ebû Muhammed şöyle dedi: Hâricîlerden, Mu'tezileden ve Mürcie'den bazı gruplar, Muhammed b. Tayyib el-Bakıllânî ve ona tabi olanlar ile Şîa'dan olan Râfizîlerin tamamı, "İnsanlar arasında kendisinden daha faziletli birisinin bulunduğu bir kimsenin imâmetinin câiz olmadığı" kanaatine varmışlardır. Hâricîlerden, Mu'tezileden ve Mürcie'den bir topluluk ile Şîa'dan olan Zeydiyye fırkasının tamamı ve Ehl-i Sünnetin hepsi, "imamın dışında, daha faziletli bir kimsenin bulunduğu bir yerde imâmetin geçerli olduğu" kanaatindedirler.

[575] Ebû Muhammed şöyle dedi: Râfizîlere gelince, daha önce tutarsızlığını ortaya koyduğumuz -bundan dolayı âlemlerin rabbi olan Allah'a hamd olsun- görüşlerinden ifade ettiklerimize göre onlar, dünyada imamın bir tane olduğunu ve bizatihi maruf olduğunu söylemişlerdir. "İmâmetin, ancak var olan kimselerin en faziletlisine ait olduğunu" söyleyen birisinin ne Kur'ân'dan, ne sünnetten, ne icmâdan, ne sağlıklı bir akıldan, ne kıyastan ne de sahabe kavlinden bir delilinin olduğunu bilmiyoruz. Bu şekilde olan bir şey, atılmaya en layık olan bir sözdür.

[٥٧٣] **قال أبو محمد**: فطلب علي حقه فقاتل عليه وقد كان تركه ليجمع كلمة المسلمين كما فعل الحسن ابنه رضي الله عنهما فكان له بذلك فضل عظيم قد تقدم به إنذار رسول الله صلى الله عليه وسلم إذ قال: ابني هذا سيد ولعل الله أن يصلح به بين طائفتين عظيمتين من أمتي. فغبطه رسول الله صلى الله عليه وسلم بذلك. ومن ترك حقه رغبة في حقن دماء المسلمين فقد أتى من الفضل بما لا وراء بعده ومن قاتل عليه ولو أنه فليس فحقه طلب، ولا لوم عليه، بل هو مصيب في ذلك، وبالله تعالى التوفيق.

الكلام في إمامة المفضول

[٥٧٤] **قال أبو محمد**: ذهبت طوائف من الخوارج وطوائف من المعتزلة، وطوائف من المرجئة، منهم محمد بن الطيب الباقلاني، ومن أتبعه، وجميع الرافضة من الشيعة إلى أنه لا يجوز إمامة من يوجد في الناس أفضل منه. وذهبت طائفة من الخوارج وطائفة من المعتزلة، وطائفة من المرجئة، وجميع الزيدية من الشيعة، وجميع أهل السنة إلى أن الإمامة جائزة لمن غيره أفضل منه.

[٥٧٥] **قال أبو محمد**: وأما الرافضة فقالوا أن الإمام واحد معروف بعينه في العالم على ما ذكرنا من أقوالهم التي قد تقدم إفسادنا لها، والحمد لله رب العالمين. وما نعلم لمن قال إن الإمامة لا تجوز إلا لأفضل من يوجد حجة أصلًا لا من قرآن ولا من سنة، ولا من إجماع، ولا من صحة عقل ولا من قياس، ولا قول صاحب وما كان هكذا فهو أحق قول بالأطراح.

[576] Ebû Bekir (r.a) Sakife günü, Ebû Ubeyde ve Ömer'i kastederek, "Bu iki adamdan birinin size halife olmasına razıyım." demişti. Halbuki Ebû Bekir, o ikisinden şüphesiz daha faziletli idi. Müslümanlardan herhangi birisi, "Bunun dinde doğru olmayan bir şey olduğunu" söylediğini ifade etmemiştir. Müslümanların içinde Sa'd'dan daha faziletli pek çok kimse olduğu halde Ensar, Sa'd b. Ubade'ye biat etmeye davet etmişti. Böylece ifade ettiklerimiz vesilesi ile, sahabenin tamamının mefdul imâmetin imkânı hususunda icmâ ettiği anlaşılmaktadır. Sonra Ömer (r.a) altı kişiyi görevlendirdi. Mutlaka onlardan bazıları diğerlerinden daha faziletli idi. O zaman müslümanlar onlardan birine biat etme hususunda icmâ ettiler, dolayısıyla o kendisine itaat edilmesi gerekli olan imamdır. İşte bu, mefdul imâmetin imkânına dair sahabenin mutabakatıdır.

[577] Sonra Ali (r.a.) öldü ve akabinde Hasan'a (r.a.) biat edildi. Sonra Hasan, yönetimi Muaviye'ye teslim etti. Sahabenin içinde Hasan ve Muaviye'den daha faziletli olan kimseler vardı. Nitekim sahabeden fetihten önce malını harcayan ve savaşan kimseler vardı. Onların tamamı -ilkinden sonuncusuna kadar- Muaviye'ye biat etti ve onun imâmetini onayladı. İşte bu, kendisi dışında daha faziletli birisi bulunan bir kimsenin imâmetinin imkânına dair yakîni bir icmâdan sonraki kesin bir icmâdır, bu konuda şüphe yoktur. Allah katında değeri olmayan (ölçüsü olmayan) bir kimsenin sözüne gelince, işte onlar, delil olmaksızın kendi fâsid görüşleriyle icmâyı delmişlerdir. Dalâlete düşmekten Allah'a sığınırız.

[578] Ebû Muhammed şöyle dedi: Hayret doğrusu, bütün bunlarla "İnsanların en faziletlisinin dışındaki bir başka kişinin imâmetini doğru bulmayan" Bâkıllanî'nin sözü nasıl bir araya getirilir. Nitekim o, insanlardan en faziletli olanın dışındaki başka bir kimseye nübüvvet ve risâletin verilmesini mümkün kabul etmiştir. Bâkıllanî, arkadaşı olan Musul kadısı Ebû Ca'fer es-Simnanî el-A'ma'nın kendisinden nakille aktardığı bir sözünde "Ümmet içinde, Allah Resulünden (s.a.) -peygamberlikle gönderilmesi anından ölünceye kadar geçen zaman zarfında- daha faziletli bir kimsenin olmasının mümkün olduğunu" açıklamıştır.

[٥٧٦] وقد قال أبو بكر رضي الله عنه: يوم السقيفة قد رضيت لكم أحد هذين الرجلين يعني أبا عبيدة وعمر، وأبو بكر أفضل منهما بلا شك، فما قال أحد من المسلمين أنه قال: من ذلك بما لا يحل في الدين، ودعت الأنصار إلى بيعة سعد بن عبادة، وفي المسلمين عدد كثير كلهم أفضل منه بلا شك، فصح ٥ بما ذكرنا إجماع جميع الصحابة رضي الله عنهم على جواز إمامة المفضول، ثم عهد عمر رضي الله عنه إلى ستة رجال ولا بد أن لبعضهم على بعض فضلًا. وقد أجمع أهل الإسلام حينئذ على أنه إن بويع أحدهم فهو الإمام الواجبة طاعته، وفي هذا إطباق منهم على جواز إمامة المفضول.

[٥٧٧] ثم مات علي رضي الله عنه فبويع الحسن ثم سلم الأمر إلى معاوية، ١٠ وفي بقايا الصحابة من هو أفضل منهما بلا خلاف ممن أنفق قبل الفتح وقاتل فكلهم أولهم عن آخرهم بايع معاوية، ورأى إمامته، وهذا إجماع متيقن بعد إجماع على جواز إمامة من غيره أفضل منه بيقين لا شك فيه، إلى أن حدث من لا وزن له عند الله تعالى فخرقوا الإجماع بآرائهم الفاسدة بلا دليل، ونعوذ بالله من الخذلان.

١٥ [٥٧٨] **قال أبو محمد**: والعجب كله كيف يجتمع قول الباقلاني أنه لا تجوز الإمامة لمن غيره من الناس أفضل منه، وهو قد جوز النبوة والرسالة لمن غيره من الناس أفضل منه، فإنه صرح فيما ذكره عنه صاحبه أبو جعفر السمناني الأعمى قاضي الموصل بأنه جائز أن يكون في الإمامة من هو أفضل من رسول الله صلى الله عليه وسلم من حيث بعث إلى أن مات.

[579] Ebû Muhammed şöyle dedi: Yüce Allah'ın saptırması noktasında bu iki hükümden -özellikle birbirlerine yakın olduklarında- daha ahmakça olanı yoktur. Selamete çıkardığından dolayı Allah'a hamd olsun.

[580] Şayet birisi şöyle derse: Sizler burada Ensar'ın Sa'd b. Ubade'ye biat etmeye çağırdığı sözünü -size göre hatalı olduğu ve Allah Resulünün açıklamasına aykırı olduğu halde- nasıl delil getirirsiniz? Yine bu konuda, size göre Ebû Bekir'in hilâfeti Allah Resulünden gelen bir nassa dayandığı halde, Ebû Bekir'in "Sizin hakkınızda bu iki kişinin birinden razı oldum." şeklindeki sözünü nasıl delil getirirsiniz? Ebû Bekir, Allah Resulünün (s.a.) kendisiyle alakalı açıklamasını nasıl terk edebilir?

[581] Biz, Allah'ın tevfîk ve yardımıyla- şöyle cevap veririz: Ensar'ın (r.a.) fiili, iki hüküm altında düzenlenir. Bunlardan **ilki;** Kureyşli olmayan bir kimsenin öne geçirilmesidir. Bu yanlıştır ve bu konuda muhacirler Ensar'a muhalefet etmiştir. Dolayısıyla bu hüküm düşmüştür. **İkincisi** ise "en faziletli"nin dışındaki bir kimsenin imam olarak sunulmasının imkânıdır. Bu görüş doğrudur, Ebû Bekir ve diğerleri bu konuda onlara muvafakat etmiştir. Böylece icmâ olmuş ve bununla delil ikame edilmiştir. Bir görüşte yanılan bir kimsenin bir görüşe muhalefet etmesi ve bu görüşüne de ehl-i hakkın hak olarak sunduğu ile ihticacta bulunmasında herhangi bir hata söz konusu değildir. İşte burada herhangi bir tartışma yoktur. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır.

[582] Ebû Bekir'in durumuna gelince, şüphesiz hak, nas ile onun lehine idi ve hakkını terk etmek hususunda müslümanların arasını ıslah edeceğini gördüğünde kişinin hakkını terk etmesi onun lehinedir. Müslümanlardan herhangi bir kimseye Allah Resulünün (s.a.) bir atiyye vermesi ve onun da atiyyesini başkasına vermesi ile kendisine verilen bir konumu/makamı başkasına vermesi arasında herhangi bir fark yoktur. Ancak bunun yapılamayacağına dair herhangi bir nas veya icmâ olmaması gerekir. Aksi takdirde böyle bir şeye kalkışamaz. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır.

[٥٧٩] **قال أبو محمد:** ما في خذلان الله عز وجل أحمق من هاتين القضيتين لا سيما إذا اقترنتا، والحمد لله على السلامة.

[٥٨٠] فإن قال قائل: كيف تحتجون هنا بقول الأنصار رضي الله عنهم في دعائهم إلى سعد ابن عبادة وهو عندكم خطأ وخلاف للنص مع رسول الله صلى الله عليه وسلم، وكيف تحتجون في هذا أيضًا بقول أبي بكر: رضيت لكم أحد هذين، وخلافة أبي بكر عندكم نص من رسول الله صلى الله عليه وسلم فمن أين له أن يترك ما نص عليه رسول الله صلى الله عليه وسلم؟

[٥٨١] قلنا وبالله تعالى التوفيق: إن فعل الأنصار رضي الله عنهم انتظم حكمين، أحدهما: تقديم من ليس قرشيًا، وهذا خطأ وقد خالفهم فيه المهاجرون. فسقطت هذه القضية. والثاني: جواز تقديم من غيره أفضل منه وهذا صواب وافقهم عليه أبو بكر وغيره فصار إجماعًا فقامت به الحجة، وليس خطأ من أخطأ وخالفه في قول وخالفه فيه من أصاب الحق بموجب ألا يحتج بصوابه الذي وافقه فيه أهل الحق، وهذا ما لا خلاف فيه وبالله تعالى التوفيق.

[٥٨٢] وأما أمر أبي بكر فإن الحق كان له بالنص، وللمرء أن يترك حقه إذا رأى في تركه إصلاح ذات بين المسلمين، ولا فرق بين عطية أعطاها رسول الله صلى الله عليه وسلم انسانا من المسلمين فكان للمعطى أن يعطي غيره ما أعطاه رسول الله صلى الله عليه وسلم وبين منزلة صيرها رسول الله صلى الله عليه وسلم لإنسان فكان له أن يتجافى عنها لغيره إذ لم يمنعه من ذلك نص ولا إجماع، وبالله تعالى التوفيق.

[583] Ebû Muhammed şöyle dedi: En faziletlinin dışındaki bir kimsenin imâmetinin câiz olduğunu kabul edenin sözünün doğruluğunun ve buna muhalefet edenin sözünün yanlışlığının delili şudur: "Efdal"in bilinmesi ancak nas, icmâ ya da ortaya konulan bir mûcize ile mümkün olur. Burada mûcize, tartışmasız bir şekilde imkânsızdır, icmâ ve nas da böyledir.

5 **[584]** Başka bir delil ise şudur: "Efdal"in bilinmesi cihetinden onların sorumlu tutulmaları imkânsızdır. Çünkü Kureyş kabilesine mensup olanlar, Sind'in en uzak noktasından Endülüs'ün en ücra köşesine, Yemen'in ve Berberî çöllerinin en uç noktasına, Ermenistan'a, Azerbeycan'a, Horasan'a ve bunların arasında kalan bütün ülkelere yayılmışlardır. Onların 10 isimlerinin bilinmesi bile imkânsızdır. Dolayısıyla onların hallerinin ve en faziletlilerinin bilinmesi nasıl mümkün olur?

[585] Bir başka delil de şudur: Bizler, sahabeden (r.a.) sonra gelen insanlardan herhangi birisinin diğer insanlardan daha faziletli olduğu hususunu duyu ve müşahede yoluyla değil, ancak zan ile bilebiliriz. Zan ile hüküm 15 vermek doğru değildir. Nitekim yüce Allah, bir topluluğu zemmederek şöyle buyurmuştur: *"Kıyametin ne olduğunu bilmiyoruz, sadece zannediyoruz. Biz bu konuda kesin kanaat sahibi değiliz" demiştiniz."*[429] *"Bu konuda hiçbir bilgileri yoktur. Onlar sadece yalan söylüyorlar."*[430] *"Yalancılar kahrolsun."*[431] *"Onlar yalnız zanna ve nefislerinin arzularına tabi oluyorlar. Andolsun ki, kendilerine* 20 *Rablerinin katından yol gösterici gelmiştir. Yoksa insan her temenni ettiği şeye sahip mi olacaktır."*[432] *"Onlar sadece zanna uyuyorlar. Şüphesiz zan, hakikat namına hiçbir şey ifade etmez."*[433] Allah Resulü de (s.a.) şöyle buyurmuştur: *"Zandan sakınınız. Şüphesiz zan sözlerin en yalanıdır."*[434]

25 **[586]** Bunlara ilaveten, bizler insanların fazilet konusunda farklı farklı olduklarını görürüz. Birisi daha zahit olabilir, bir diğeri daha takvalı, bir başkası daha iyi bir idareci, bir dördüncüsü daha cesaretli, beşincisi daha bilgili olabilir. Bazen onlar, aralarında herhangi bir farklılık olmaksızın, fazilet mücadelesinde birbirlerine yakın olabilirler. Böylece "efdal"in bi-30 linmesi geçersiz oldu ve bu görüşün fâsid, güç yetirilemeyecek bir teklif ve bir ilzam olduğu ortaya çıktı. Bu bâtıldır ve helal değildir. Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamd olsun.

[٥٨٣] **قال أبو محمد**: وبرهان صحة قول من قال بأن الإمامة جائزة لمن غيره أفضل منه وبطلان قول من خالف ذلك: أنه لا سبيل إلى أن يعرف الأفضل إلا بنص أو إجماع أو معجزة تظهر، فالمعجزة ممتنعة هاهنا بلا خلاف، وكذلك الإجماع وكذلك النص.

٥ [٥٨٤] وبرهان آخر: وهو أن الذي كلفوا به من معرفة جهة الأفضل ممتنع حال لأن قريشًا مفترقون في البلاد من أقصى السند إلى أقصى الأندلس، إلى أقصى اليمن، وصحاري البربر إلى أقصى أرمينية وأذربيجان، وخراسان فما بين ذلك من البلاد، فمعرفة أسمائهم ممتنع، فكيف معرفة أحوالهم؟ فكيف معرفة أفضلهم؟

١٠ [٥٨٥] وبرهان آخر: وهو أنا بالحس والمشاهدة ندري أنه لا يدري أحد فضل إنسان على غيره ممن بعد الصحابة رضي الله عنهم إلا بالظن، والحكم بالظن لا يحل. قال الله تعالى ذامًا لقوم: ﴿إِن نَّظُنُّ إِلَّا ظَنًّا وَمَا نَحْنُ بِمُسْتَيْقِنِينَ﴾ وقال تعالى: ﴿مَّا لَهُم بِذَٰلِكَ مِنْ عِلْمٍ إِنْ هُمْ إِلَّا يَخْرُصُونَ﴾ وقال تعالى: ﴿قُتِلَ الْخَرَّاصُونَ﴾ وقال تعالى: ﴿إِن يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَمَا تَهْوَى الْأَنفُسُ وَلَقَدْ جَاءَهُم

١٥ مِّن رَّبِّهِمُ الْهُدَىٰ ۞ أَمْ لِلْإِنسَانِ مَا تَمَنَّىٰ﴾ وقال تعالى: ﴿إِن يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا﴾ وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: إياكم والظن فإن الظن أكذب الحديث.

[٥٨٦] وأيضًا: فإننا وجدنا الناس يتباينون في الفضائل، فيكون الواحد أزهد، ويكون الواحد أورع، ويكون الآخر أسوس، ويكون الرابع أشجع، ويكون

٢٠ الخامس أعلم، وقد يكونون متقاربين في التفاضل لا يبين التفاوت بينهم، فبطل معرفة الأفضل، وصح أن هذا القول فاسدن وتكليف ما لا يطاق، وإلزام ما لا يستطاع، وهذا باطل لا يحل، والحمد لله رب العالمين.

[587] Biz, Allah Elçisinin (s.a.) her açıdan taklît edildiğini ve ahkâmın tamamının uygulandığını görmekteyiz. Öyle ki imamlar (yöneticiler), kendilerinden daha faziletli olan bir topluluğa bu ahkâmı uyguluyorlardı. Nitekim Hz. Peygamber, Yemen'in işlerini yönetmek için Muaz b. Cebel'i, Ebû Mûsâ'yı ve Halid b. Saîd'i görevlendirmişti. Yine Umman'ın işlerini yönetmek üzere Amr b. el-As'ı; Necran'a Ebû Süfyan'ı; Mekke'ye İtab b. Useyd'i; Taif'e Osman b. Ebu'l-As'ı; Bahreyn'e el-A'la b. el-Hadremî'yi görevlendirmişti. Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali, Talha, Zübeyr, Ammâr b. Yasir, Sa'd b. Ebû Vakkas, Abdurrahman b. Avf, Ebû Ubeyde, İbn Mes'ud, Bilal ve Ebû Zerr'in yukarda isimlerini zikrettiğimiz kimselerden daha faziletli oldukları hususunda hiçbir tartışma yoktur. Böylece yakînen sahîh olmuştur ki, imâmet ve hilâfetin kendisiyle elde edildiği sıfatlar arasında fazilette önde olma sıfatı yoktur.

[588] Bunlara ilaveten, faziletler gerçekten çoktur. Takva, züht, ilim, şecaat, cömertlik, hilm, iffet, sabır, kararlılık ve benzerleri bunlardandır. Söz konusu sıfatların tamamına sahip olan (gösteren) bir kimse bulunamaz. Bilakis onların bir kısmından uzak olan ve bir kısmından da geri kalmış kimseler vardır. Dolayısıyla "mefdulün imâmetini" câiz görmeyen bir kimse nasıl bir fazilet araştırmaktadır?

[589] Eğer söz konusu sıfatların bir kısmıyla yetinirse, bu durumda delil olmaksızın iddiacı olmuş olur. Sıfatların tamamını teşmil ederse, Allah Resulünden (s.a.) sonra hiçbir kimsede bulunmasına imkân olmayan bir şeyle mükellef tutmuş olur. Dolayısıyla bunda şüphe yoktur. Böylece mefdulün imâmeti konusundaki görüş doğrudur. Bunun dışındakini söyleyenin görüşü ise geçersizdir. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır.

[590] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bâkıllanî, imâmetin şartları konusunda on bir özellik zikretti. Bu da, delili olmayan bir iddiadır. Bu şekilde olan bir şey bâtıldır. Dolayısıyla imâmetin şartlarına bakılması gerekir. Öyle ki söz konusu şartların olduğu kimseler dışındakiler için imâmet geçerli değildir. Dolayısıyla biz, söz konusu şartların şöyle olduğunu görmekteyiz:

[٥٨٧] ثم قد وجدنا أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قد قلد النواحي، وصرف تنفيذ جميع الأحكام التي تنفذها الأئمة إلى قوم كان غيرهم بلا شك أفضل منهم، فاستعمل على أعمال اليمن معاذ ابن جبل، وأبا موسى، وخالد بن الوليد، وعلى عمان: عمرو بن العاص، وعلى نجران أبا سفيان، وعلى مكة عتاب بن أسيد وعلى الطائف: عثمان بن أبي العاص، وعلى البحرين: العلاء بن الحضرمي. ولا خلاف في أن أبا بكر وعمرو وعثمان وعلي وطلحة والزبير بن عمار بن ياسر وسعد بن أبي وقاص، وعبد الرحمن بن عوف، وأبا عبيدة، وابن مسعود وبلالًا، وأبا ذر أفضل ممن ذكرنا فصح يقينًا أن الصفات التي يستحق بها الإمامة والخلافة ليس منها التقدم في الفضل.

[٥٨٨] وأيضًا: فإن الفضائل كثيرة جدًا، منها الورع، والزهد، والعلم، والشجاعة، والسخاء، والحلم، والعفة، والصبر، والصرامة،وغير ذلك ولا يوجد أحد يبين في جميعها، بل يكون بائنًا في بعضها ومتأخرًا في بعضها، ففي أيها يراعي الفضل من لا يجيز إمامة المفضول؟

[٥٨٩] فإن اقتصر على بعضها كان مدعيًا بلا دليل، وإن عم جميعها كلف من لا سبيل إلى وجوده أبدًا في أحد بعد رسول الله صلى الله عليه وسلم، فإذ لا شك في ذلك، فقد صح القول في إمامة المفضول، وبطل قول من قال غير ذلك، وبالله تعالى التوفيق.

[٥٩٠] **قال أبو محمد**: وذكر الباقلاني في شروط الإمامة أنها أحد عشر شرطًا وهذا أيضًا دعوى بلا برهان، وما كان هكذا فهو باطل، فوجب أن ينظر في شروط الإمامة التي لا تجوز الإمامة لغير من هن فيه. فوجدناها أن يكون صليبة من قريش لإخبار رسول الله صلى الله عليه وسلم:

[ı] Allah Resulünün (s.a.) *"İmâmet, Kureyş'tedir"* diye haber verdiği için imâmet Kureyş neslinde olmalıdır; **[ıı]** Allah Resulü (s.a.), baliğ oluncaya kadar çocuktan ve iyileşinceye kadar deliden diye zikrederek *"Üç kişiden kâlem kaldırılmıştır."* şeklindeki sözünden dolayı, imam baliğ ve mümeyyiz olmalıdır; **[ııı]** Allah Resulünün (s.a.) *"İşlerini bir kadına emanet eden bir topluluk felah bulmaz."* diye buyurmasından dolayı imam erkek olmalıdır;

[591] **[ıv]** İmam müslüman olmalıdır. Çünkü Allah Teâlâ, *"Allah, müminlerin aleyhine kâfirlere hiçbir yol vermeyecektir."*[435] şeklinde buyurur. Hilâfet yolların en büyüğüdür. Yüce Allah, Ehl-i Kitab'ın hakir ve basit kılınmasını, onlardan cizye alınmasını ve Ehli Kitab'tan olup da iman etmeyen kimselerin müslüman oluncaya kadar öldürülmelerini emretmiştir. **[v]** (İmam); Allah'ın emrini uygulayan, **[vı]** Dinin farzlarından ona gerekli olanları bilen, **[vıı]** Genel olarak yüce Allah'a karşı takvalı olandır. Yüce Allah'ın *"İyilik ve takva (Allah'a karşı gelmekten sakınma) üzere yardımlaşın. Ama günah ve düşmanlık üzere yardımlaşmayın."*[436] meâlindeki sözünden dolayı yeryüzünde fesadı yaymamalıdır. Çünkü yüce Allah'a karşı ve varlıklardan herhangi birisine karşı takvalı davranmayan ya da güvenilir olmaksızın yeryüzünde kötülüğü açıktan işleyen ya da Allah'ın emrini uygulamayan veya dinine dair herhangi bir şey bilmeyen bir kimseyi öne geçiren -iyilik ve takvaya yardım etmediği halde- günaha ve düşmanlığa yardım etmiştir.

[592] Allah Resulü (s.a.) şöyle buyurmuştur: *"Bizim emrimizin olmadığı bir ameli işleyen kimse reddedilmiştir."* Yine Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *"Ey Ebû Zerr! Sen güçsüzsün. İki kişiye yönetici tayin edilmeyeceksin, yetim malına veli kılınmayacaksın."* Allah Teâlâ da şöyle buyurmuştur: *"Eğer borçlu, aklı ermeyen, veya zayıf bir kimse ise, ya da yazdıramıyorsa, velisi adaletle yazdırsın. (Bu işleme) şahitliklerine güvendiğiniz iki erkeği; eğer iki erkek olmazsa, bir erkek ve iki kadını şahit tutun..."*[437]

[593] Böylece aklı ermeyen, zayıf olan ve herhangi bir şeye gücü yetmeyen bir kimse için veli lazım geldiği anlaşılmaktadır. Bir veliye muhtaç olan bir kimsenin müslümanlara veli/yönetici olması doğru değildir. Böylece bu **sekiz şartın** tekemmül etmediği bir kimsenin idareciliği bâtıl olup câiz değildir ve asla imâmetinin gerçekleşmediği ortaya çıkmıştır.

أن الإمامة فيهم. وأن يكون بالغًا مميزًا لقول رسول الله صلى الله عليه وسلم: رفع القلم عن ثلاث، فذكر الصبي حتى يحتلم، والمجنون حتى يفيق، وأن يكون رجلًا: لقول رسول الله صلى الله عليه وسلم: لا يفلح قوم أسندوا أمرهم إلى امرأة.

٥ [٥٩١] وأن يكون مسلمًا: لأن الله تعالى يقول: ﴿وَلَن يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا﴾ والخلافة أعظم السبيل، ولأمره تعالى بأصغار أهل الكتاب، وأخذهم بأداء الجزية، وقتل من لم يؤمن من أهل الكتاب حتى يسلموا. وأن يكون منفذًا لأمره، عالمًا بما يلزمه من فرائض الدين، متقيًا لله تعالى بالجملة، غير معلن بالفساد في الأرض لقول الله تعالى: ﴿وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ وَلَا

١٠ تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ﴾ لأن من قدم من لا يتقي الله عز وجل، ولا في شيء من الأشياء، أو معلنًا بالفساد في الأرض غير مأمون، أو من لا ينفذ أمرًا، أو من لا يدري شيئًا من دينه، فقد أعان على الإثم والعدوان، ولم يعن على البر والتقوى.

[٥٩٢] وقد قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: من عمل عملًا ليس عليه أمرنا فهو رد. وقال عليه السلام: يا أبا ذر إنك ضعيف لا تأمرن على اثنين، ولا

١٥ تولين مال يتيم. وقال تعالى: ﴿فَإِن كَانَ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ سَفِيهًا أَوْ ضَعِيفًا﴾.

[٥٩٣] فصح أن السفيه والضعيف، ومن لا يقدر على شيء فلا بد له من ولي، ومن لا بد له من ولي، فلا يجوز أن يكون وليًا للمسلمين. فصح أن ولاية من لم يستكمل هذه الشروط الثمانية باطل لا يجوز، ولا ينعقد أصلًا.

[594] [vııı] Sonra imamın dinin emirlerinden, ibadetlerden, siyaset ve ahkâmdan tahsis ettiklerini bilen, farzlardan herhangi birini kaçırmadan onların tamamını yerine getiren, aleni ve gizli olmak üzere büyük günahların tamamından kaçınan ve -eğer kendisinde varsa- küçük günahları gizleyen bir kimse olması arzu edilir. Bu dört sıfatı yerine getirmeyen bir kimsenin ümmete yönetici olması insanların hoşuna gitmez. Eğer böylesi bir kimse yönetici olursa, -biz bunu hoş karşılamadığımız halde- onun yönetimi geçerlidir. Yüce Allah'a itaat ettiği hususlarda ona itaat etmek zorunludur ve yüce Allah'a itaat etmediği hususlarda ona karşı çıkmak da vaciptir. Burada arzulanan hedef şudur: İmam zayıflık göstermeksizin insanlarla dost olmalı, kabalık ve sertlik göstermeksizin çirkin olanı reddetmede güçlü olmalı; zorunluda aşırı gitmemeli, gaflete düşmeksizin uyanık olmalı, kendisi hakkında malı men edici olmadan ve başkaları hakkında da malı israf edici olmadan cesaretli olmalıdır. İmamın Kur'ân'ın ahkâmını ve Allah Resulünün (s.a.) sünnetlerini yerine getiriyor olması bütün bunları kendisinde cem etmesi anlamına gelir. İşte bu bütün faziletleri birleştirir.

[595] Ebû Muhammed şöyle dedi: Yaratılışında körlük, sağırlık, iki eli ve iki ayağı olmayan kötürüm, cüzamlı ve kambur olmak gibi bir kusurun olması, imama bir zarar vermez. Bir kimse, akledebildiği müddetçe iyice yaşlansa hatta yüz yaşında olsa, sara hastalığına maruz kalıp sonra şifa bulsa, hatta imâmet şartlarını taşıdığı halde buluğ çağına ulaşmasının akabinde kendisine biat edilse, bu kimselerin tamamının imâmeti geçerlidir. Zira ne Kur'ân'ın nassı, ne sünnet, ne icmâ, ne fikir/idrak, ne de bir aklî delil bunu yasaklamamıştır.

[596] İmâmette tevarüs geçerli değildir. Çünkü ne Kur'ân'ın nassı, ne sünnet, ne icmâ ne de delil tevarüsü gerekli kılmamıştır. Nitekim yüce Allah, *"(Ey iman edenler! Kendiniz, ana babanız ve en yakınlarınızın aleyhine de olsa,) Allah için şahitlik yaparak adaleti titizlikle ayakta tutan kimseler olun."*[438] diye buyurmuştur. Dolayısıyla her kim adaleti titizlikle ayakta tutarsa, kendisine emredileni yerine getirmiş olur. İmâmet konusunda tevarüsün câiz olmadığı hususunda müslümanlar arasında bir ihtilaf yoktur. Yine buluğ çağına erişmemiş bir kimsenin imâmetinin geçerli olmadığı hususunda da -Râfizîler hariç- bir ihtilaf yoktur. Onlar, her iki durumu da mümkün kabul etmişlerdir. Yine kadının imâmetinin geçerli olmadığı hususunda da bir ihtilaf yoktur. Yüce Allah'ın yardım ve desteğini dileriz.

[٥٩٤] ثم يستحب أن يكون عالمًا بما يخصه أمور الدين، من العبادات والسياسة والأحكام، مؤديًا للفرائض كلها لا يخل بشيء منها، مجتنبًا لجميع الكبائر سرًا وجهرًا، مستترًا بالصغائر إن كانت منه. فهذه أربع صفات يكره أن يلي الأمة من لم ينتظمها، فإن ولي فولايته صحيحة ونكرهها، وطاعته فيما أطاع الله فيه واجبة، ومنعه مما لم يطع الله فيه واجب والغاية المأمولة فيه: أن يكون رفيقًا بالناس من غير ضعف، شديدًا في إنكار المنكر من غير عنف، ولا تجاوز للواجب، مستيقظًا غير غافل، شجاع النفس غير مانع للمال في حقه، ولا مبذرًا له في غير حقه. ويجمع هذا كله: أن يكون الإمام قائمًا بأحكام القرآن، وسنن رسول الله صلى الله عليه وسلم. فهذا يجمع كل فضيلة.

[٥٩٥] **قال أبو محمد**: ولا يضر الإمام أن يكون في خلقه عيب، كالأعمى والأصم والأجدع، والأجذم، والأحدب، والذي لا يدان له، ولا رجلان، ومن بلغ الهرم ما دام يعقل، ولو أنه ابن مائة عام، ومن يعرض له الصرع ثم يفيق، ومن بويع إثر بلوغه الحلم وهو مستوف لشروط الإمامة، فكل هؤلاء إمامتهم جائزة إذ لم يمنع منها نص قرآن، ولا سنة، ولا إجماع، ولا نظر، ولا دليل أصلًا.

[٥٩٦] ولا يجوز التوارث في الإمامة لأنه لم يوجب ذلك أيضا نص قرآن ولا سنة ولا إجماع ولا دليل بل قال تعالى: ﴿كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ﴾ فمن قام بالقسط فقد أدى ما أمر به، ولا خلاف بين أحد من أهل الإسلام في أنه لا يجوز التوارث فيها، ولا في أنها لا تجوز لمن لم يبلغ حاشا الروافض فإنهم أجازوا كلا الأمرين، ولا خلاف بين أحد في أنها لا تجوز لامرأة، وبالله تعالى نتأيد.

İmâmetin İcrası Ne ile Geçerli Olur?

[597] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bir topluluk, imâmetin her bölgedeki müslümanların faziletli ve kültürlü olanlarının icmâsı ile sahîh olacağı görüşünü kabul etmiştir. Diğerleri ise imâmetin, imamın huzurundaki topluluğun anlaşması/icrası ile sahîh olacağı görüşüne varmıştır. Buradaki mevzu, imamların (liderlerin) kararıdır. Ebû Ali Muhammed b. Abdülvehhab el-Cubbâî ise, imâmetin en azından beş kişinin anlaşmasıyla sahîh olacağı görüşüne varmıştır. Onlar imâmetin akdedilmesi konusunda, (ölmeden önce) ölü imam nefsi arzusu ile değil, ümmet için en iyisini tercih etmek üzere kendisinden sonra kimin imam olacağını tayin etmesini sahîh görmüşlerdir. Biz, Râfizîlerin ve Keysaniyye'nin görüşünün yanlışlığını açıklamıştık. Her kim bizatihi bir kişinin imâmetini iddia ederse, dili olan herkesin -Allah'tan korkmadıkça ve insanlardan utanmadıkça- bu nevi iddiaları ifade etmekten âcîz kalmayacağını haber veririz. Çünkü bunlardan kaynaklanan herhangi bir şeye dair delil yoktur.

[598] Ebû Muhammed şöyle dedi: "İmâmetin her bölgedeki müslümanların faziletli olanlarının icmâsı ile sahîh olacağını" söyleyen bir kimseye gelince, bu yanlıştır. Çünkü bu güç yetirilemeyen bir şeyle sorumlu tutulmak (teklîf-i mala yutak) olup imkân dâhilinde olan bir şey değildir ve zorluğun en büyüğüdür. Yüce Allah, kişiyi, ancak gücünün yettiği şeyle sorumlu tutar. Nitekim Allah Teâlâ, *"...Allah, dinde üzerinize hiçbir güçlük yüklemedi."*[439] diye buyurmuştur.

[599] Ebû Muhammed şöyle dedi: Mihre bölgelerine, Aden'e, Mesamit beldelerine, Tanca'ya, Uşbûne'ye, Cezair'e, Şam sahillerine, Ermenistan ve Cebel-i Kabç'e, Esmar'a, Fergana'ya, Esrûşene'ye, Horasan'ın en uzak yerlerine, Cürcan'a, Kabil'e, Multan'a varıncaya kadar Multan ve Mansura'daki ve bunların arasında bulunan şehir ve köylerdeki faziletli kimselerin icmâsını bilmekten daha büyük bir zorluk ve âcîzlik yoktur. Bu bölgelerdeki halkın faziletli olanlarının yüzde birinin bu konuda ittifak etmelerinden önce müslümanların işlerinin mahvolması kaçınılmazdır. Dolayısıyla bu fâsid görüş bâtıldır. Bununla birlikte şayet bu görüş mümkün olsa idi elbette bağlayıcı olurdu. Çünkü bu delili olmayan bir iddiadır.

الكلام في عقد الإمامة بماذا تصح

[٥٩٧] **قال أبو محمد**: ذهب قوم إلى أن الإمامة لا تصح إلا بإجماع فضلاء الأمة في أقطار البلاد. وذهب آخرون إلى أن الإمامة إنما تصح بعقد أهل حضرة الإمام والموضع الذي فيه قرار الأئمة. وذهب أبو علي محمد بن عبد الوهاب ٥ الجبائي إلى أن الإمامة لا تصح بأقل من عقد خمس رجال، ولم يختلفوا في أن عقد الإمامة تصح بعهد من الإمام الميت إذا قصد فيه حسن الاختيار للأمة عند موته ولم يقصد بذلك هوى. وقد ذكرنا في فساد قول الروافض وقول الكيسانية، ومن ادعى إمامة رجل بعينه، وأنها أن كل ذلك دعا ولا يعجز عنها ذو لسان، إذا لم يتق الله، ولا استحيا من الناس إذ لا دليل على شيء منها.

١٠ [٥٩٨] **قال أبو محمد**: أما من قال إن الإمامة لا تصح إلا بعقد فضلاء الأمة في أقطار البلاد فباطل لأنه تكليف ما لا يطاق، وما ليس في الوسع وما هو أعظم الحرج، والله تعالى لا يكلف نفسًا إلا وسعها. وقال تعالى: ﴿وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ﴾

[٥٩٩] **قال أبو محمد**: ولا حرج ولا تعجيز أكثر من تعرف إجماع فضلاء ١٥ من في المولتان والمنصورة إلى بلاد مهرة إلى عدن إلى أقاصي المصامدة ألى طنجة إلى الأشبونة إلى جزائر البحر إلى سواحل الشام إلى أرمينية وجبل القبج إلى أسمار ، وفرغانة وأسروشنه إلى أقاصي خراسان إلى الجورجان إلى كابل المولتان. فما بين ذلك من المدن والقرى، ولا بد من ضياع أمور المسلمين قبل أن يجمع جزء من مائة جزء من فضلاء أهل هذه البلاد فبطل ٢٠ هذا القول الفاسد مع أنه لو كان ممكنًا لما لزم لأنه دعوى بلا برهان.

Ancak yüce Allah, *"İyilikte yardımlaşın."*[440] ve *"Adaleti titizlikle ayakta tutan kimseler olun."*[441] diye buyurmuştur. Bu iki emir, iki hususa yöneliktir. Bunlardan biri, haddi zatında bütün insanlara yöneliktir ve burada başkasının beklenmesi adaleti titizlikle uygulamasının gereğini ondan düşürmez.

5 **[600]** İyilik ve takva konusunda yardımlaşmaya gelince, bu da iki ya da daha fazla kişiye yöneliktir. Çünkü yardımlaşma, bir kişinin fiili olmayıp, iki fâilden meydana gelen bir fiildir. Takva ve iyilik üzere iki kişinin yardımlaşmasının farziyeti, üçüncü bir kişiyi beklemek suretiyle o ikisinden düşmez. Şayet bu olsa idi, bu durumda adaleti yerine getirmek, iyilik ve 10 takva üzere yardımlaşmak bir kişiye gerekli olmazdı. Çünkü yeryüzü ahalisinin bölgelerinin uzak olması, bir özür ya da günah sebebiyle muhalefet eden bir kimsenin karşı çıkmasından dolayı bu hususta birleşmesinin imkânı yoktur. Şayet bu olsa idi, bu durumda yüce Allah'ın adaleti titizlikle ayakta tutmak ve iyilik ve takva üzere yardımlaşmakla alakalı emri yanlış 15 ve anlamsız olurdu. Bu ise İslâm'dan çıkmaktır. Böylece mezkûr görüş düşmüştür. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır. "İmâmetin akdedilmesi, ancak imamın huzurundaki topluluğun anlaşması ile sahîh olur ve buradaki mevzunun taraftarları, imamların (liderlerin) kararıdır." şeklinde söz söyleyen bir kimsenin görüşüne gelince; şüphesiz Şamlılar, bunu, kendileri için 20 iddia ettiler. Bu iddiaları onları Mervan'a ve oğlu Abdülmelik'e biat etmeye sevk etti. Onlar, bu vesile ile müslümanların kanını helal kabul ettiler.

[601] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu yanlış bir görüş olup, taraftarlarının lehinde bir delil değildir. Kur'ân'dan veya Allah Resulünün (s.a.) sünnetinden, ya da ümmetin kesin olan icmâsından kaynaklanan bir delil-25 den yoksun olan din konusundaki her görüş kesin olarak bâtıldır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Eğer doğru söyleyenler iseniz (iddianızı ispat edecek) delilinizi getirin."*[442] Sözünün doğruluğuna dair delili olmayan bir kimsenin bu konuda sadık bir kimse olmadığı ortaya çıkmıştır. Böylece bu görüş de geçersizdir. Cübbâî'nin görüşüne gelince; şüphesiz bu görüş 30 Ömer'in (r.a.) şura konusundaki tutumuyla alakalıdır. Zira Ömer şûraya altı kişiyi atamış ve içlerinden birisini seçmelerini emretmişti. Böylece seçim, onların sadece beş tanesi ile gerçekleşmiştir.

وإنما قال تعالى: ﴿تَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ﴾ و ﴿كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ﴾ فهذان الأمران متوجهان أحدهما: إلى كل إنسان في ذاته، ولا يسقط عنه وجوب القيام بالقسط انتظار غيره في ذلك.

[٦٠٠] وأما التعاون على البر والتقوى فمتوجه إلى كل اثنين فصاعدًا لأن التعاون فعل من فاعلين، وليس فعل واحد، ولا يسقط عن الاثنين فرض تعاونهما على البر والتقوى انتظار ثالث، إذ لو كان ذلك لما لزم أحدًا قيام بقسط، ولا تعاون على بر وتقوى، إذ لا سبيل إلى اجتماع أهل الأرض على ذلك أبدًا لتباعد أقطارهم ولتخلف من تخلف عن ذلك لعذر أو على وجه المعصية، ولو كان هذا لكان أمر الله تعالى بالقيام بالقسط، وبالتعاون على البر والتقوى باطلًا فارغًا، وهذا خروج عن الإسلام، فسقط القول المذكور وبالله تعالى التوفيق. وأما قول من قال إن عقد الإمامة لا يصح إلا بعقد أهل حضرة الإمام وأهل الموضع الذي فيه قرار الأئمة، فإن أهل الشام كانوا قد ادعوا ذلك لأنفسهم حتى حملهم ذلك على بيعة مروان وابنه عبد الملك، واستحلوا بذلك دماء أهل الإسلام.

[٦٠١] **قال أبو محمد**: وهو قول فاسد لا حجة لأهله، وكل قول في الدين عرى عن دليل من القرآن أو من سنة رسول الله صلى الله عليه وسلم أو من إجماع الأمة المتيقن فهو باطل بيقين. قال الله تعالى: ﴿قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ﴾ فصح أن من لا برهان له على صحة قوله فليس صادقًا فيه فسقط هذا القول أيضًا. وأما القول الجبائي: فإنه تعلق فيه بفعل عمر رضي الله عنه في الشورى، إذ قلدها ستة رجال، وأمرهم أن يختاروا واحدًا منهم، فصار الاختيار منهم بخمسة فقط.

[602] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu görüş, çeşitli açılardan dolayı bir anlam ifade etmez. **Birincisi;** Ömer, seçim atamasının beş kişiden daha az olmasının geçersiz olduğunu söylememiştir. Bilakis Ömer'in şöyle dediği ondan haber olarak gelmiştir. "Onlardan üç kişi birine, diğer üç kişi de ötekine meylederse, sizler Abdurrahman b. Avf'ın içlerinde olduğu üç kişiye tabi olunuz." şeklinde söz söylediği bildirilmiştir. Böylece o, üç kişinin imamı belirlemesini/atamasını mümkün görmüştür.

[603] İkincisi şudur: Ömer'in (r.a.) uygulaması, ümmeti bağlamaz, ta ki Kur'ân'ın nassına veya sünnete muvafık olsun. Ömer, diğer sahabiler gibidir, sahabeden (r.a.) diğerleri olmaksızın kendisine uyulmasının vücûbiyetini belirtmesi doğru değildir.

[604] Üçüncüsü şudur: Bu beş kişi (r.a.), seçimden uzak durdular ve kendilerinden birisini Ömer'in tercih etmesini istediler. Ömer, imâmete ehil olduğunu düşündüğü birisini -ki o, Abdurrahman b. Avf'tır- hem şûradakiler hem de müslümanlar için seçti. Bu durum kendilerine ulaştığında, orada bulunanlar ve bulunmayanlar dâhil olmak üzere sahabeden hiçbiri buna karşı gelmedi. Böylece imâmetin bir kişiyle akdedilmesi hususunda onların icmâsı doğru olmuştur.

[605] Şayet birisi, "Bu mümkündür, çünkü müslümanların faziletlilerinden olan beş kişi onu atadılar." derse, ona şöyle denilir: Sana göre bu bir itiraz olsa idi, aynı şekilde onun bir benzeri sana söyleyen kimseye gerekli olurdu. Bu beş kişinin ataması (imam akdetmesi) doğrudur. Çünkü ölmüş olan önceki imam onlara bu sorumluluğu yükledi. Şayet bu olmaz ise onların akdetmesi geçerli olmaz. Bunun delili, onların dışındaki bir kimseyi değil, onlardan birinin seçilmesini gerçekleştirmeleridir. Şayet onlar, kendileri dışındaki bir kimseyi seçse idiler, onlara boyun eğmek gerekli olmazdı. Dolayısıyla beş ya da daha fazla kişinin imam akdetmesi, ancak bu (mevcut) imamın onları ataması durumunda mümkün olur. Ya da sana şöyle diyen kimseye bunun bir benzeri gerekli olur. "Bu beş kişinin imam akdetmesi, onların seçtikleri kimseden memnun kalmaları hasebiyle bu asırdaki müslümanların faziletli olanlarının icmâsından dolayı sahîhtir. Şayet onlar gönüllü olarak imamda icmâ etmezlerse bu durumda onların akdi geçerli değildir. Böylece bu görüş yakîni olarak bâtıl olmuştur, bu konuda hiçbir şüphe yoktur. Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamd olsun.

[٦٠٢] **قال أبو محمد**: وهذا ليس شيئًا لوجوه: أولها: أن عمر لم يقل إن تقليد الاختيار أقل من خمسة لا يجوز بل قد جاء عنه أنه قال: إن مال ثلاثة منهم إلى واحد وثلاثة إلى واحد، فاتبعوا الثلاثة الذين فيهم عبد الرحمن بن عوف فقد أجاز عقد ثلاثة.

٥ [٦٠٣] ووجه ثان: وهو أن فعل عمر رضي الله عنه لا يلزم الأمة حتى يوافق نص قرآن أو سنة، وعمر كسائر الصحابة رضي الله عنهم لا يجوز أن يخصه بوجوب اتباعه دون غيره من الصحابة رضي الله عنهم.

[٦٠٤] والثالث: أن أولئك الخمسة رضي الله عنهم قد تبرؤا من الاختيار وجعلوه إلى واحد منهم يختار لهم وللمسلمين من رآه أهلًا للإمامة وهو عبد ١٠ الرحمن بن عوف، وما أنكر ذلك أحد من الصحابة الحاضرين ولا الغائبين إذ بلغهم ذلك، فقد صح إجماعهم على أن الإمامة تنعقد بعقد واحد.

[٦٠٥] فإن قال قائل: إنما جاز ذلك لأن خمسة من فضلاء المسلمين قلدوه، قيل له: إن كان هذا عندك اعتراضًا فالتزم مثله سواء سواء ممن قال لك إنما صح عقد أولئك الخمسة لأن الإمام الميت قلدهم ذلك، ولولا ذلك لم يجز عقدهم، ١٥ وبرهان ذلك أنه إنما عقد لهم الاختيار منهم لا من غيرهم، فلو اختاروا من غيرهم لما لزم الانقياد لهم، فلا يجوز عقد خمسة أو أكثر إلا إذا قلدهم الإمام ذلك أو ممن قال لك إنما صح عقد أولئك الخمسة لإجماع فضلاء أهل ذلك العصر على الرضا ممن اختاروه، ولو لم يجمعوا على الرضا به لما جاز عقدهم، وهذا مما لا مخلص منه أصلًا فبطل هذا القول بيقين لا إشكال فيه، والحمد لله ٢٠ رب العالمين.

[606] Bu görüşlerin tamamı bâtıl olduğuna göre, bu konuda Kur'ân'da, sünnette ve müslümanların icmâsı noktasında yüce Allah'ın vacip kıldığı üzere düşünmek gereklidir. Nitekim yüce Allah, *"(Ey iman edenler!) Allah'a itaat edin. Peygamber'e itaat edin ve sizden olan ulu'l-emre (idarecilere) de. Herhangi bir hususta anlaşmazlığa düştüğünüz takdirde, Allah'a ve âhiret gününe gerçekten inanıyorsanız, onu Allah ve Resûlüne arz edin."*[443] diye buyurarak bizlere bunu farz kılmıştır.

[607] Böylece bizler, imâmetin akdedilmesinin çeşitli şekillerde sahîh olduğunu gördük. **Bunların ilki,** ölen imamın, en faziletli ve en güvenilir olan kişiyi imam olarak tercih edip ölümünden sonra görevlendirmesidir. Bunu sağlıklı iken veya hasta iken ya da ölümü anında yapması aynıdır. Zira bu şekillerden herhangi birisini men eden ne bir nas ne de bir icmâ vardır. Nitekim Allah Resulü (s.a.) Ebû Bekir'e, Ebû Bekir de Ömer'e böyle yapmıştır. Yine Süleyman b. Abdulmelik, Ömer b. Abdulaziz'i bu şekilde atamıştır. İşte bu, bizim tercih ettiğimiz ve gayrısından hoşlanmadığımız yöntemdir. Bu yöntemde, imâmetin kopmaksızın devam etmesi; İslâm'ın ve müslümanların durumunun düzenli olması; ümmetin bekâsı, yönetimin yaygınlaştırılması, nefislerin yüceltilmesi, arzu ve isteklerin meydana gelmesi açısından onun dışındakilerden beklenen ihtilaf ve fitnenin zuhuru endişesinin ortadan kaldırılması vardır.

[608] Ebû Muhammed şöyle dedi: "Sahabeden (r.a.) ve tabiinden bazı kimseler, Yezid b. Muaviye'ye, Velid'e ve Süleyman'a biat etmeyi reddetmişti. Çünkü onlar, kendilerinden razı olunan kimseler değillerdi." Hayır, bu doğru değildir, çünkü imam hayatta iken onları görevlendirmişti.

[609] İkinci yöntem şudur: İmam, birisini görevlendirmeden ölürse, bu durumda imâmete layık olan birisinin ortaya çıkması ve kendi imâmetine davet etmesi gerekir. Onunla tartışılmaz. Dolayısıyla taraftarlarına ona biat etmeleri, imâmetine bağlanmaları ve ona itaat etmeleri farzdır. Nitekim Ali, Osman (r.a.) öldürüldüğünde böyle yapmıştı. Yine İbn Zübeyr de (r.a.) böyle davranmıştı. Halid b. Velid de, ordu komutanları olan Zeyd b. Harise, Ca'fer b. Ebû Tâlib ve Abdullah b. Ravaha şehit düştüklerinde bu şekilde davranmış, bir emir olmaksızın sancağı kapmıştı.

[٦٠٦] فإذ قد بطلت هذه الأقوال كلها قالوا أجب النظر في ذلك على ما أجبه الله تعالى في القرآن والسنة وإجماع المسلمين كما افترض علينا عز وجل إذ يقول: ﴿أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنكُمْ فَإِن تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِن كُنتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ﴾

٥ [٦٠٧] فوجدنا عقد الإمامة يصح بوجوه: أولها وأفضلها وأصحها أن يعهد الإمام الميت إلى إنسان يختاره إمامًا بعد موته وساء فعل ذلك في صحته أو في مرضه أو عند موته إذ لا نص ولا إجماع على المنع من أحد هذه الوجوه كما فعل رسول الله صلى الله عليه وسلم بأبي بكر، وكما فعل أبو بكر بعمر، وكما فعل سليمان ابن عبد الملك بعمر بن عبد العزيز، وهذا هو الوجه الذي نختاره

١٠ ونكره غيره، لما في هذا الوجه من اتصال الإمامة، وانتظام أمر الإسلام وأهله، ورفع ما يتخوف من الاختلاف والشغب مما يتوقع في غيره من بقاء الأمة فوضى ومن انتشار الأمر، وارتفاع النفوس وحدوث الأطماع.

[٦٠٨] **قال أبو محمد**: إنما أنكر من أنكر من الصحابة رضي الله عنهم ومن التابعين بيعة يزيد ابن معاوية، والوليد وسليمان لأنهم كانوا غير مرضيين، لا لأن

١٥ الإمام عهد إليهم في حياته.

[٦٠٩] والوجه الثاني: إن مات الإمام ولم يعهد إلى أحد أن يبادر رجل مستحق للإمامة فيدعو إلى نفسه ولا منازع له ففرض إتباعه والانقياد لبيعته، والتزام إمامته وطاعته كما فعل علي إذ قتل عثمان رضي الله عنهما، وكما فعل ابن الزبير رضي الله عنهما وقد فعل خالد ابن الوليد إذ قتل الأمراء زيد بن حارثة،

٢٠ وجعفر بن أبي طالب وعبد الله بن رواحة فأخذ خالد الراية عن غيره أمره،

Onun bu tutumu Allah Resulüne bildirildiğinde onu tasvip etmişti. Bütün müslümanlar (r.a.) bu konuda Halid'e yardım etmişlerdi. Ya da gördüğü bir olumsuzluğun zuhuru anında bu şekilde davranması gerekir. Bu durumda iyilik ve takva hususunda ona yardım etmek gerekir, bundan geri durmak ise doğru değildir. Çünkü bu (yani iyilik konusunda yardımlaşmayı tehir etmek) kötülük ve düşmanlık üzere yardımlaşmaktır. Nitekim yüce Allah, *"İyilik ve takva üzere yardımlaşın. Ama günah ve düşmanlık üzere yardımlaşmayın."*[444] şeklinde buyurmuştur. Zeyd b. Velid ve Muhammed b. Hârûn el-Mehdi[445] (Allah onlara rahmet eylesin) bu şekilde yapmıştır.

[610] Üçüncü yöntem ise, Ömer'in (r.a.) ölüm anında yaptığı gibi, imamın ölüm anında müslümanların halifesinin seçimini güvenilir bir adama ya da birden fazla kimseye havale etmesidir. Bize göre bu yöntem, o zamandaki müslümanların söz konusu şahıs üzerinde birleşmelerinden dolayı güvenilir bir yöntemdir. Hz. Peygamber'den (s.a.) sabit olan *"Biatı olmadığı halde bir gece geceleyen bir kimse..."* şeklindeki sözünden dolayı imamın seçilmesinde üç geceden daha fazla tereddüt etmek doğru değildir. Çünkü müslümanlar, bu konuda, bundan daha fazlası üzerinde icmâ etmediler. Buna ilavede bulunmak bâtıldır ve helal değildir. Buna göre müslümanlar, o günden Ömer'in (r.a.) ölüm anına kadar, bu altı kişiden birine biat etmelerinin gerekli olduğuna şüphesiz inandılar. Her ne kadar onlar bizatihi onu bilmeseler de, şüphesiz o bu altı kişiden birisidir. Dolayısıyla bu yöntemlerden biri ile imâmet geçerli olur ve bu yöntemlerin dışındaki bir yöntemle elbette sahîh olmaz.

[611] Ebû Muhammed şöyle dedi: İmam, bizatihi bir kimseyi belirlemediği halde ölürse, bunun üzerine imâmete uygun bir kimse hamle yapar, bir ya da daha fazla kişi ona biat eder, sonra da başka birisi bir an bile olsa onunla mücadele etmeye kalkışırsa, bu durumda imâmet hakkı ilk defa davrananındır. Allah Resulünün (s.a.) *"İlk defa davrananın biatine sadık kalın. Her kim onunla mücadele ederse, kim olursa olsun boynunu vurun."* diye buyurmasından dolayı, ikinci sırada gelenin ilkinden daha faziletli olması ya da onun dengi olması yahut ondan daha aşağı derecede bulunması fark etmez.

وصوب ذلك رسول الله صلى الله عليه وسلم إذ بلغه فعله، وساعد خالدًا جميع المسلمين رضي الله عنهم، أو أن يقوم كذلك عند ظهور منكر يراه، فتلزم معاونته على البر والتقوى، ولا يجوز التأخر عنه، لأن ذلك معاونة على الإثم والعدوان، وقد قال عز وجل: ﴿وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ﴾

٥ كما فعل زيد بن الوليد، ومحمد بن هارون المهدي رحمهما الله.

[٦١٠] والوجه الثالث: أن يصير الإمام عند وفاته اختيار خليفة المسلمين إلى رجل ثقة أو إلى أكثر من واحد كما فعل عمر رضي الله عنه عند موته، وليس عندنا في هذا الوجه إلا التسليم لما أجمع عليه المسلمون حينئذ، ولا يجوز التردد في الاختيار أكثر من ثلاث ليال للثابت عن رسول الله صلى الله عليه وسلم

١٠ من قوله: من بات ليلة ليس في عنقه بيعة. ولأن المسلمين لم يجمعوا على ذلك أكثر من ذلك والزيادة على ذلك باطل لا يحل، على أن المسلمين يومئذ من حين موت عمر رضي الله عنه قد اعتقدوا بيعة لازمة في أعناقهم لأحد أولئك الستة بلا شك، فهم وإن لم يعرفوه بعينه فهو بلا شك واحد من أولئك الستة، فبأحد هذه الوجوه تصح الإمامة، ولا تصح بغير هذه الوجوه ألبتة.

١٥ [٦١١] **قال أبو محمد**: فإن مات الإمام ولم يعهد إلى إنسان بعينه فوثب رجل يصلح للإمامة فبايعه واحد فأكثر، ثم قام آخر ينازعه ولو بطرفة عين بعده، فالحق حق الأول وسواء كان الثاني أفضل منه أو مثله أو دونه، لقول رسول الله صلى الله عليه وسلم: فوا ببيعة الأول فالأول من جاء ينازعه فاضربوا عنقه كائنًا من كان.

[612] Şayet iki kişi ya da daha fazlası aynı anda birlikte hareket eder ya da hangisinin biatinin önce olduğunu bilmede ümitsizliğe düşülürse, bu durumda onların en faziletli ve en iyi idareci olanına bakılır ve nihayetinde imâmet hakkı onun olur ve yüce Allah'ın *"İyilik ve takva (Allah'a karşı gelmekten sakınma) üzere yardımlaşın. Ama günah ve düşmanlık üzere yardımlaşmayın."*[446] meâlindeki sözünden dolayı diğerinin çekilmesi lazım gelir. En iyi şekilde yönetenin görevlendirmesi, iyilik hususunda yardımlaşmaktandır. Bu, vefa gösterilmesi ve arkadaşıyla mücadele edene karşı savaşılmasını gerektiren önceden vuku bulmuş bir biat değildir. Eğer fazilet konusunda eşit olurlarsa, büyük günahlardan kaçınan, küçük günahlarını gizleyen, farzları ve sünnetleri yerine getiren bir kimse olduğuna göre, evet, fazilet açısından daha aşağı derecede olsa bile, idareciliği iyi olan öne geçer. Çünkü imâmetten maksat, güzel bir siyaset takip etmek ve emirleri uygulamada güçlü ve kudretli olmaktır. Şayet onlar, fazilet ve siyaset noktasında eşit olurlarsa, bu durumda onların arasında kura çekilir ya da o ikisi dışındaki birine bakılır. Yüce Allah, kullarına böyle bir zorlukla sıkıntı vermez ve Allah Teâlâ'nın *"dinde üzerinize hiçbir güçlük yüklemedi."*[447] diye buyurmasından dolayı onları bu zorluk üzere bırakmaz. İşte bu, zorluğun en büyüğüdür. Başarı Allah'ın yardımıyladır.

İyiliği Emretmek Kötülükten Alıkoymak

[613] Ebû Muhammed şöyle dedi: Ümmetin tamamı, yüce Allah'ın *"Sizden, hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötülükten men eden bir topluluk bulunsun. İşte kurtuluşa erenler onlardır."*[448] şeklinde buyurmasından dolayı iyiliği emretmenin ve kötülüğü men etmenin gerekliliği hususunda -onlardan herhangi birinin muhalefeti olmaksızın- ittifak etmiştir.

[614] Sonra onlar, bunun nasıllığı hususunda farklı görüşler ileri sürdüler. Sahabenin (r.a.) önde gelenler, Ehl-i Sünnet ve onlardan sonra gelenler, bundan maksadın sadece kalp ile ya da -eğer güç yetirirse- dil ile olmasıdır; ne el ile ne kılıç çekmek ne de silah kullanmakla olmayacağı görüşüne varmışlardır. Bu görüş, Ahmed b. Hanbel, Sa'd b. Ebû Vakkas'ın, Üsame b. Zeyd'in, İbn Ömer'in, Muhammed b. Mesleme ve diğerlerinin görüşüdür. Ebû Bekir b. Keysan el-Esamm[449] da bu görüştedir.

[٦١٢] فلو قام اثنان فصاعدًا معًا في وقت واحد أو يئس من معرفة أيهما سبقت بيعته نظر أفضلهما وأسوسهما فالحق له، ووجب نزع الآخر لقول الله تعالى: ﴿وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ﴾ ومن البر تقليد الأسوس، وليس هذا بيعة متقدمة يجب الوفاء بها ومحاربة من نازع صاحبها، فإن استويا في الفضل قدم الأسوس، نعم وإن كان أقل فضلًا إذا كان مؤديًا للفرائض والسنن مجتنبًا للكبائر، ومستترًا بالصغائر لأن الغرض من الإمامة حسن السياسة، والقوة على القيام بالأمور، فإن استويا في الفضل والسياسة أقرع بينهما، أو نظر في غيرهما، والله عز وجل لا يضيق على عباده هذا الضيق، ولا يوقفهم على هذا الحرج لقوله تعالى: ﴿وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ﴾ وهذا أعظم الحرج، وبالله تعالى التوفيق.

الأمر بالمعروف والنهي عن المنكر

[٦١٣] **قال أبو محمد**: اتفقت الأمة كلها على وجوب الأمر بالمعروف والنهي عن المنكر بلا خلاف من أحد منهم لقول الله تعالى: ﴿وَلْتَكُن مِّنكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ﴾

[٦١٤] ثم اختلفوا في كيفيته، فذهب بعض أهل السنة من القدماء من الصحابة رضي الله عنهم فمن بعدهم، وهو قول أحمد بن حنبل وغيره، وهو قول سعد بن أبي وقاص وأسامة ابن زيد، وابن عمر، ومحمد بن مسلمة وغيرهم، إلى أن الغرض من ذلك إنما هو بالقلب فقط، ولا بد أو باللسان إن قدر على ذلك، ولا يكون باليد ولا بسل السيوف، ووضع السلاح أصلًا، وهو قول ابي بكر بن كيسان الأصم.

Râfizîlerin tamamı bu görüşü kabul ederler. Şayet onların tamamı katledilse bile natık imam zuhur edinceye kadar bunu uygun görmezler. İmam huruç ettiğinde, işte o zaman imamla birlikte kılıçları kınından çekip çıkarmak vacip olur. Aksi takdirde kılıç kullanılması gerekli değildir.

[615] Ehl-i Sünnet, bu konuda, Osman'a (r.a.) ve sahabeden (r.a.) isimlerini zikrettiğimiz kimselere ve onlardan kuudu (tarafsız kalmayı/oturmayı) uygun gören kimselere uydular. Ancak Ehl-i Sünnetten olup da bu görüşü kabul edenlerin tamamı, bunu, adaletin/düzenin olmadığı durumda uygun gördüler. Eğer kurulu bir düzen varsa ve bir fâsık da buna karşı çıktı ise bu durumda onlara göre adil imamla birlikte kılıçları çekmek -şüphesiz- vaciptir. Biz, İbn Ömer'in şöyle dediğini rivayet ettik: *"İsyankar topluluğun kim olduğunu bilmiyorum. Şayet onu bilse idim, ne sen ne de başka birisi onlarla savaşmakta beni geçemezdiniz."*

[616] Ebû Muhammed şöyle dedi: İşte bu, söz konusu sahabenin (r.a.) gayrısını düşünmeyeceği bir şeydir. Ehl-i Sünnetten bazı gruplar, Mu'tezile'nin ve Hâricîlerin tamamı ile Zeydiler, "iyiliği emretmek ve kötülüğü men etmek" konusunda kılıç çekmenin -kötülüğü ancak bu şekilde defetmek mümkün olduğunda- vacip olduğu görüşündedirler. Onlar, "Ehl-i Hakkın zaferden ümit kesmedikleri halde kötülüğü defetmeleri mümkün olacak bir topluluk olduklarında bunu yapmaları onlara farzdır." dediler. Şayet onlar, azlıkları ve zayıf oluşlarından dolayı başarıyı ümit edemeyecek bir sayıda isler, kötülüğü el ile değiştirmeyi terk etme imkânları vardır. Bu görüş, Ali b. Ebû Tâlib'in (r.a.) ve sahabeden olup onunla birlikte olanların görüşüdür. Ayrıca müminlerin annesi Aişe'nin (s.a.), Talha'nın, Zübeyr'in ve sahabeden olup onlarla birlikte olanların görüşüdür. Yine bu görüş Muaviye'nin, Amr'ın, Nu'man b. Beşir'in[450] ve sahabeden olup onunla birlikte olanların görüşüdür. Ayrıca bu görüş Abdullah b. Zübeyr'in, Muhammed ve Hasan b. Ali'nin, muhacirlerden ve Ensar'dan olan sahabenin geri kalanının ve Harre günü[451] bulunanların tamamının görüşüdür. Enes b. Malik gibi, fâsık el-Haccac'a ve sahabeden olup onu dost edinen ve ona yardımcı olanlara karşı çıkanların görüşüdür.

وبه قالت الروافض كلهم، ولو قتلوا كلهم إلا أنها لم تر ذلك الإمام يخرج الناطق فإذا خرج وجب سل السيوف حينئذ معه، وإلا فلا.

[٦١٥] واقتدى أهل السنة في هذا بعثمان رضي الله عنه، وممن ذكرنا من الصحابة رضي الله عنهم، وبمن رأى القعود منهم. إلا أن جميع القائلين بهذه المقالة من أهل السنة إنما رأوا ذلك ما لم يكن عدلًا فإن كان عدلًا وقام عليه فاسق وجب عندهم بلا خلاف سل السيوف مع الإمام العدل، وقد روينا عن ابن عمر أنه قال: لا أدري من هي الفئة الباغية؟ ولو علمنا ما سبقتني أنت ولا غيرك إلى قتالها.

[٦١٦] **قال أبو محمد**: وهذا الذي لا يظن بأولئك الصحابة رضي الله عنهم غيره. وذهبت طوائف من أهل السنة، وجميع المعتزلة، وجميع الخوارج والزيدية، إلى أن سل السيوف في الأمر بالمعروف والنهي عن المنكر واجب إذا لم يمكن دفع المنكر إلا بذلك. قالوا: فإذا كان أهل الحق في عصابة يمكنهم الدفع، ولا ييأسون من الظفر، ففرض عليهم ذلك. وإن كانوا في عدد لا يرجون لقلتهم وضعفهم بظفر كانوا في سعة من ترك التغيير باليد، وهذا قول علي بن أبي طالب رضي الله عنه وكل من معه من الصحابة، وقول أم المؤمنين عائشة رضي الله عنها، وطلحة، والزبير، وكل من كان معهم من الصحابة. وقول معاوية وعمرو، والنعمان بن بشير، وغيرهم ممن معهم من الصحابة، رضي الله عنهم أجمعين، وهو قول عبد الله بن الزبير، ومحمد والحسن بن علي، وبقية الصحابة من المهاجرين، والأنصار والقائمين يوم الحرة ،رضي الله عن جميعهم أجمعين، وقول كل من أقام على الفاسق الحجاج، ومن والاه من الصحابة رضي الله عنهم جميعهم كأنس بن مالك،

Ayrıca Abdurrahman b. Ebû Leyla, Said b. Cübeyr, Ebu'l-Buhterî et-Tâî, Ata es-Selemî el-Ezdî, Hasan el-Basrî, Malik b. Dînar, Müslim b. Yesar, Ebu'l-Cevzâî, Şa'bî, Abdullah b. Ğâlib, Ukbe b. Veşâc (el-Ezdî), Ukbe b. Abdulğâfir, Ukbe b. Mahân, Mahân, Mutarrif b. Mugîre b. Şu'be, Ebu'l-Mi'dal Hanzale b. Abdullah, Ebû Şeyh el-Hennâî, Talk b. Habîb, el-Mutarrif b. Abdullah b. eş-Şihhîr, Nadr b. Enes, Ata b. es-Sâîb, İbrahim b. Yezîd et-Temîmî, İbn Cevsâ, Cebele b. Zahr ve diğerleri gibi tabiinin önde gelenlerinden olup isimlerini zikrettiğimiz kimselerin tamamının görüşüdür. Bunlardan sonra tebeu't-tabiinden olanlar, Abdullah b. Abdulaziz b. Abdullah b. Ömer, Ubeydullah b. Ömer ve Muhammed b. Aclan gibi onlardan sonra gelenler de bu görüştedirler. Yine Muhammed b. Abdullah b. el-Hasan, Huşeym b. Beşîr ve Mutar el-Verrâk ile birlikte huruç edenler ve İbrahim b. Abdullah ile birlikte huruç edenler de bu görüştedir. Öyle ki Ebû Hanife, el-Hasan b. Hayy, Şerîk, Malik, Şafii, Dâvûd ve taraftarları gibi fakihlerin görüşlerinin işaret ettiği kimse odur. Eskilerden ve yenilerden olmak üzere isimlerini zikrettiğimiz kimselerin tamamı, ya fetvalarında bunu dile getirmişlerdir ya da çirkin olarak gördükleri şeyin reddedilmesinde kılıcını çekmek suretiyle fiili olarak bu şekilde davranmışlardır.

[617] Ebû Muhammed şöyle dedi: Mezkûr grup, ilk olarak hadisleri delil getirdi. Delil olarak getirdikleri hadislerden bazıları şöyledir: *"Ey Allah'ın Resulü! Onlarla savaşâlim mı? Hz. Peygamber, "Hayır. Namaz kılmazlar ise?" diye buyurdu.* Bazı rivayetlerde *"Ancak, size göre Allah katından bir delilin bulunduğu konuda açık bir inkâr/küfür görmeniz durumu hariç."* şeklinde denilmiştir. Bazı rivayetlerde de *"Bizden birisinin sırtına vursa ve malını alsa bile sabretmenin gerekliliği"* bildirilmiştir. Bazı rivayetlerde de, *"Kılıcın parıltısının gözünü kamaştırmasından endişe edersen, elbiseni yüzüne ört ve şöyle de: "Ben, günahımı ve senin günahını geri göndermek istiyorum. (Aksi takdirde) cehennemlik olursun.* "Bazı rivayetlerde de şöyle buyrulmuştur: *"Sen, Allah'ın katil/öldüren kulu olma, öldürülen kulu ol!"* Yüce Allah da şöyle buyurur: *"(Ey Muhammed!) Onlara, Âdem'in iki oğlunun haberini gerçek olarak oku. Hani ikisi de birer kurban sunmuşlardı da, birinden kabul edilmiş, ötekinden kabul edilmemişti. Kurbanı kabul edilmeyen, "Andolsun seni mutlaka öldüreceğim" demişti. Öteki, "Allah, ancak kendisine karşı gelmekten sakınanlardan kabul eder" demişti."*[452]

وكل من كان ممن ذكرنا من أفاضل التابعين، كعبد الرحمن بن أبي ليلى، وسعيد بن جبير، وأبي البختري الطائي، وعطاء السلمي الأزدي، والحسن البصري، ومالك بن دينار، ومسلم بن يسار، وأبي الجوزاء، والشعبي، وعبد الله بن غالب، وعقبة بن وشاح، وعقبة بن عبد الغافر، وعقبة بن مهان،
٥ وماهان والمطرف بن المغيرة بن شعبة، وأبي المعدل حنظلة بن عبد الله، وأبي شيخ الهنائي وطلق بن حبيب، والمطرف بن عبد الله ابن الشخير، والنضر بن أنس، وعطاء بن السائب، وإبراهيم بن يزيد التيمي، وابن الجوساء ، وجبلة بن زحر وغيرهم، ثم من بعد هؤلاء من تابعي التابعين ومن بعدهم كعبد الله بن عبد العزيز بن عبد الله بن عمر، وكعبد الله بن عمر،
١٠ ومحمد بن عجلان، ومن خرج مع محمد بن عبد الله بن الحسن وهشيم بن بشير، ومطر الوراق، ومن خرج مع إبراهيم بن عبد الله، وهو الذي تدل عليه أقوال الفقهاء كأبي حنيفة، والحسن بن حي، وشريك، ومالك، والشافعي وداود، وأصحابهم. فأن كل من ذكرنا من قديم وحديث، إما ناطق بذلك في فتاواه وإما الفاعل لذلك، بسل سيفه في إنكار ما رأوه منكرًا.

١٥ [٦١٧] **قال أبو محمد**: احتجت الطائفة المذكورة أولًا بأحاديث فمنها: أنقاتلهم يا رسول الله؟ قال: لا. ما وصلوا. وفي بعضها: إلا أن تروا كفرًا بواحًا عندكم فيه من الله برهان. وفي بعضها وجوب الضرب وإن ضرب ظهر أحدنا وأخذ ماله. وفي بعضها: فإن خشيت أن يبهرك شعاع السيف فاطرح ثوبك على وجهك وقل: إني أريد أن تبوء بإثمي وإثمك فتكون من أصحاب النار.
٢٠ وفي بعضها: كن عبد الله المقتول ولا تكن عبد الله القاتل. وبقوله تعالى: ﴿وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ ابْنَيْ آدَمَ بِالْحَقِّ إِذْ قَرَّبَا قُرْبَانًا فَتُقُبِّلَ مِنْ أَحَدِهِمَا وَلَمْ يُتَقَبَّلْ مِنَ الْآخَرِ﴾ الآية.

[618] Ebû Muhammed şöyle dedi: "*el-İttisâl ilâ fehmi marifeti'l-hisâl*" adlı kitabımızda, detaylı bir şekilde tek tek haberleri senetleri ve manalarıyla tedkik ettiğimizden dolayı, bunların tamamı, bu konuda onların lehine bir delil değildir. Biz, burada, yeterli olacak bir şekilde bunları açıklayacağız, inşallah. Yüce Allah'ın yardım ve desteğini dileriz. Hz. Peygamber'in (s.a.) *"malın alınmasına ve sırta vurulmasına tahammül gösterilmesiyle"* alakalı emrine gelince, şüphesiz bu (meşru) imamın hukuka uygun olarak buna hükmettiği zaman böyledir. İşte bu, sabretmenin bizlere farz olduğu hususunda şüphenin bulunmadığı bir durumdur. Eğer o -boynu vurulan bir kimse bile olsa- kendisine vacip olduğu halde bundan imtina ederse, yüce Allah'a isyan eden bir fâsıktır. Bunun bâtıl olmasına gelince, Allah Resulünün (s.a.) buna tahammül göstermeyi emretmesinden Allah'a sığınırız. Bunun delili, yüce Allah'ın *"İyilik ve takva (Allah'a karşı gelmekten sakınma) üzere yardımlaşın. Ama günah ve düşmanlık üzere yardımlaşmayın."*[453] meâlindeki sözüdür.

[619] Biz, Allah Resulünün (s.a.) sözünün yüce Allah'ın sözüne ters düşmeyeceğini biliriz. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"O, kendi hevesine uyarak söz söylemez. Kur'ân, ancak kendisine bildirilen bir vahiydir."*[454] *"(Hâlâ Kur'ân'ı düşünüp anlamaya çalışmıyorlar mı?) Eğer o, Allah'tan başkası tarafından (indirilmiş) olsaydı, mutlaka onda birçok çelişki bulurlardı."*[455] Böylece Allah Resulünün (s.a.) ifade ettiklerinin tamamının yüce Allah katından gelen vahiy olduğu anlaşılmaktadır. Vahiyde ne bir ihtilaf, ne tearuz ne de bir tenakuz vardır. Durum bu şekilde olduğuna göre, her müslüman, bir müslümanın ya da zımmînin malını haksız yere almanın ve sırtına haksız yere vurmanın günah, düşmanlık ve haram olduğunu bu konuda herhangi bir şüphe olmaksızın yakîni olarak bilir. Nitekim Allah Resulü (s.a.) *"Kanlarınız, mallarınız ve ırzlarınız size haramdır."* şeklinde buyurmuştur.

[620] Şu halde bu konuda şüphe olmadığına ve müslümanlardan hiçbiri itiraz etmediğine göre, -mümkün olan herhangi bir şekilde bundan imtina etmeye muktedir olduğu halde- malını haksız yere alana ve sırtına da haksız yere vurana boyun eğen bir kimse günah ve düşmanlık üzere zâlime yardım eden bir kimsedir. Bu ise Kur'ân'ın açıklamasıyla haramdır.

[٦١٨] **قال أبو محمد**: كل هذا لا حجة لهم فيه لما قد تقصيناه غاية التقصي خبرًا خبرًا بأسانيدها ومعانيها في كتابنا الموسوم بالإيصال إلى فهم معرفة الخصال، ونذكر منه إن شاء الله هاهنا جملًا كافية وبالله تعالى نتأيد. أما أمره عليه وسلام بالصبر على أخذ المال، وضرب الظهر فإنما ذلك بلا شك إذا تولى ٥ الإمام ذلك بحق، وهذا ما لا شك فيه أنه فرض علينا الصبر له. وإن امتنع من ذلك بل من ضرب رقبته إن وجب عليه فهو فاسق عاص لله تعالى وأما إن كان ذلك بباطل فمعاذ الله أن يأمر رسول الله صلى الله عليه وسلم بالصبر على ذلك، برهان هذا قول الله عز وجل: ﴿وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ﴾

١٠ [٦١٩] وقد علمنا أن كلام رسول الله صلى الله عليه وسلم لا يخالف كلام ربه تعالى قال الله عز وجل: ﴿وَمَا يَنطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ ۝ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ﴾ وقال تعالى: ﴿وَلَوْ كَانَ مِنْ عِندِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا﴾ فصح أن كل ما قاله رسول الله صلى الله عليه وسلم فهو وحي من عند الله عز وجل ولا اختلاف فيه ولا تعارض ولا تناقض، فإذا كان هذا كذلك فبيقين لا شك فيه يدري كل مسلم ١٥ أن من أخذ مال مسلم أو ذمي بغير حق، وضرب ظهره بغير حق إثم وعدوان وحرام. قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: إن دماءكم وأموالكم وأعراضكم حرام عليكم.

[٦٢٠] فإذ لا شك في هذا، ولا اختلاف من أحد من المسلمين فالمسلَّم ماله للأخذ ظلمًا، وظهره للضرب ظلمًا، وهو يقدر على الامتناع من ذلك ٢٠ بأي وجه أمكنه معاون لظالمه على الإثم والعدوان، وهذا حرام بنص القرآن.

Zikrettiğimiz diğer hadislere ve Âdemoğlu kıssasına gelince, onlar herhangi bir konuda delil değillerdir. Âdemoğlu kıssasına gelince, onun şeriatı bizim şeriatımızın dışında başka bir şeriattır. Nitekim yüce Allah, *"... Sizden her biriniz için bir şeriat ve bir yol koyduk."*[456] şeklinde buyurmuştur.

5 **[621]** Hadislere gelince, Allah Resulünden (s.a.) sahîh olarak şöyle buyurduğu gelmiştir: *"Sizden her kim bir kötülük görürse -eğer gücü yeterse- onu eliyle değiştirsin, eğer buna gücü yetmez ise dili ile değiştirsin, eğer buna da gücü yetmez ise kalbi ile (buğz etsin). Bu, imanın en zayıf olanıdır. İman noktasında bundan öte bir şey yoktur."* Yine Allah Resulünden (s.a.) şöyle 10 buyurduğu sahîh olarak gelmiştir: *"Mâsiyette itaat yoktur. Ancak taat, itaattedir. Sizden birine günah işlemesi emredilmediği müddetçe işitmesi ve itaat etmesi gerekir. Eğer günah işlemesi emredilirse, duyup itaat etmesi gerekmez."* Yine Allah Resulü şöyle buyurmuştur: *"Malından dolayı öldürülen bir kimse şehittir. Dininden dolayı öldürülen kimse de şehittir. Mazlum olarak öldü-* 15 *rülen de şehittir."*

[622] Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: *"Mutlaka iyiliği emrediniz ve kötülükten men ediniz, yoksa yüce Allah katındaki azabı sizlere teşmil eder."* Bu haberlerin zâhiri anlamı, diğerlerine muarızdır. Böylece bu iki cümleden biri diğerini nesh etmektedir, bundan başkası mümkün de- 20 ğildir. Onlardan hangisinin nasih olduğu hususunda düşünmek gerekir. Savaşmaktan nehyeden bu hadislerin asıl manaya uygun olduğunu görürüz. Şüphesiz buradaki durum, İslâm'ın ilk devresine aittir. Buradaki diğer hadisler ise, ilave bir kanun ile -ki o da savaşmaktır- gelmişlerdir. Bunda hiçbir şüphe yoktur. Hz. Peygamber'in bu diğer hadisleri ifade ettiği anda, 25 bu hadislerin metninin neshedilmesi ve hükümlerinin kaldırılması şüphesiz gerçekleşmiştir. Dolayısıyla mensuh olanı almak ve nasihi terk etmek, şüpheliyi almak ve kesin olanı terk etmek haram olan hususlardandır. Her kim bu haberlerin nasih olduktan sonra mensuh hale döndüklerini iddia ederse, bâtılı iddia etmiş, hakkında bilgisi olmadığı bir şeyin peşine düşmüş ve yüce 30 Allah'a bilmediği bir şeyi yakıştırmıştır. Bu da helal değildir. Şayet bu olsa idi, yüce Allah Kur'ân'da *"Sana bu kitabı, her şey için bir açıklama olarak indirdik."*[457] şeklinde buyurmasından dolayı, bu hükmü, mensuhun nasihe rucu ettiğini açıklayan bir delil ve burhandan yoksun kılmazdı.

وأما سائر الأحاديث التي ذكرنا، وقصة ابني آدم فلا حجة في شيء منها، أما قصة ابني آدم فتلك شريعة أخرى غير شريعتنا، قال الله عز وجل: ﴿لِكُلٍّ جَعَلْنَا مِنكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا﴾

[٦٢١] وأما الأحاديث: فقد صح عن رسول الله صلى الله عليه وسلم: من رأى منكم منكرًا فليغيره بيده إن استطاع، فإن لم يستطع فبلسانه، فإن لم يستطع فبقلبه وذلك أضعف الإيمان، ليس وراء ذلك من الإيمان شيء. وصح عن رسول الله صلى الله عليه وسلم أنه قال: لا طاعة في معصية إنما الطاعة في الطاعة، وعلى أحدكم السمع والطاعة ما لم يؤمر بمعصية، فإن أمر بمعصية فلا سمع ولا طاعة، وأنه عليه السلام قال: من قتل دون ماله فهو شهيد والمقتول دون دينه شهيد والمقتول دون مظلمة شهيد.

[٦٢٢] وقال عليه السلام: لتأمرن بالمعروف، ولتنهون عن المنكر أو ليعمنكم الله بعذاب من عنده. فكان ظاهر هذه الأخبار معارضًا للآخر، فصح أن إحدى هاتين الجملتين ناسخة للأخرى، لا يمكن غير ذلك، فوجب النظر في أيهما هو الناسخ، فوجدنا تلك الأحاديث التي فيها النهي عن القتال موافقة لمعهود الأصل، ولما كانت الحال فيه في أول الإسلام بلا شك، وكانت هذه الأحاديث الأخر واردة بشريعة زائدة وهي القتال، هذا ما لا شك فيه، فقد صح نسخ معنى تلك الأحاديث ورفع حكمها حين نطقه عليه السلام بهذه الأخر بلا شك، فمن المحال المحرم أن يؤخذ بالمنسوخ ويترك الناسخ، وأن يؤخذ الشك ويترك اليقين. ومن ادعى أن هذه الأخبار بعد أن كانت هي الناسخة فعادت منسوخة فقد ادعى الباطل. وقفا ما لا علم له به فقال على الله ما لم يعلم، وهذا لا يحل. ولو كان هذا لما أخلى الله عز وجل هذا الحكم عن دليل وبرهان يبين به رجوع المنسوخ ناسخًا، لقوله تعالى في القرآن: تبيانًا لكل شيء.

[623] Diğer bir delil ise yüce Allah'ın şöyle buyurmasıdır: *"Eğer inananlardan iki grup birbirleriyle savaşırlarsa aralarını düzeltin. Eğer biri ötekine karşı haddi aşarsa, Allah'ın buyruğuna dönünceye kadar haddi aşan tarafa karşı savaşın."*[458] Dolayısıyla haddi aşan grupla savaşılmasının farz kılındığı bu âyetin muhkem olup mensuh olmadığı hususunda iki müslüman tartışmamıştır. Böylece bu âyetin söz konusu hadislere hükmettiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu âyete muvafık olan, nasih ve kesindir; bu âyete muhalif olan ise mensuh ve hükmü kaldırılmış olandır. Bir topluluk bu âyetin ve söz konusu hadislerin yönetimle alakalı olmayıp hırsızlık konusunda olduklarını iddia etmiştir.

[624] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu, kesin olarak yanlıştır. Çünkü bu iddia, delil olmayan bir sözdür. Herhangi bir kimse, bu hadislerin şu topluluk değil ama filan topluluk, şu zaman değil ama filan zaman hakkında olduğunu iddia etmekten âciz değildir. Delili olmayan bir iddia geçerli değildir, nasların bir iddia ile tahsis edilmeleri de doğru değildir. Çünkü bu şekilde davranmak, bilgisizce yüce Allah'a karşı söz söylemektir. Allah Resulünden (s.a.) şöyle bir haber ya da manası şöyle olan bir haber gelmiştir: "*Birisi, Hz. Peygamber'e haksız yere malını almak isteyen bir kimse hakkında sormuştu. Bunun üzerine Allah resulü: Malını verme, diye buyurdu. Adam: Eğer benimle savaşırsa? Hz. Peygamber: Onunla savaş. Adam: Eğer onu öldürürsem? Hz. Peygamber: O, cehennemdedir. Adam: Eğer o beni öldürürse? Hz. Peygamber: Sen cennettesin" diye buyurmuştur."*

[625] Yine Hz. Peygamber'den (s.a.) şöyle buyurduğu sahîh olarak gelmiştir: *"Müslüman, müslümanın kardeşidir, onu teslim etmez ve ona zulmetmez."* Yine Hz. Peygamber'in (s.a.) zekât konusunda şöyle buyurduğu sahîh olarak gelmiştir: *"Herhangi bir müslümandan (bu kitap'ta bildirilen miktarlar) vechiyle zekât istenirse, o müslüman bu zekâtını versin. Bundan fazlası istenirse (ziyadeyi) vermesin."*[459] Bu doğru bir haberdir. Biz, Enes b. Malik'ten, o da Ebû Bekir es-Sıddik'ten, o da Allah Resulünden olmak üzere güvenilir ravilerden oluşan bir tarik ile onu rivayet etik. İşte bu, mal için savaşılacağını bildiren hadisleri hırsızlığa yorumlayan bir kimsenin tevilini geçersiz kılar.

[٦٢٣] وبرهان آخر: وهو أن الله عز وجل قال: ﴿وَإِن طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا فَإِن بَغَتْ إِحْدَاهُمَا عَلَى الْأُخْرَىٰ فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي حَتَّىٰ تَفِيءَ إِلَىٰ أَمْرِ اللَّهِ﴾ ولم يختلف مسلمان في أن هذه الآية التي فيها فرض قتال الفئة الباغية محكمة غير منسوخة، فصح أنها الحاكمة ٥ في تلك الأحاديث، فما كان موافقًا لهذه الآية فهو الناسخ الثابت، وما كان مخالفًا لها فهو المنسوخ المرفوع. وقد ادعى قوم أن هذه الآية وهذه الأحاديث في اللصوص دون السلطان.

[٦٢٤] **قال أبو محمد**: وهذا باطل متيقن، لأنه قول بلا برهان، وما يعجز مدع أن يدعي في تلك الأحاديث أنها في قوم دون قوم، وفي زمان دون زمان، ١٠ والدعوى دون برهان لا تصح، وتخصيص اللصوص بالدعوى لا يجوز، لأنه قول على الله تعالى بلا علم، وقد جاء عن رسول الله صلى الله عليه وسلم أن سائلًا سأله عن من طلب ماله بغير حق. فقال عليه السلام: لا تعطه، قال: فإن قاتلني؟ قال: قاتله، فإن قتله. قال: إلى النار، قال: فإن قتلني؟ قال: فأنت في الجنة. أو كلامًا هذا معناه.

١٥ [٦٢٥] وصح عنه عليه السلام أنه قال: المسلم أخو المسلم، لا يسلمه، ولا يظلمه. وقد صح أنه عليه السلام قال في الزكاة: من سألها على وجهها فليعطها، ومن سألها على غير وجهها فلا يعطها. وهذا خبر ثابت رويناه من طريق الثقات عن أنس بن مالك، عن أبي بكر الصديق، عن رسول الله صلى الله عليه وسلم. وهذا يبطل تأويل من تأول أحاديث القتال عن المال على اللصوص،

Çünkü hırsızlar zekât istemezler, zekâtı sultan talep eder. Böylece Hz. Peygamber (s.a.), emrettiğinden fazlası istenildiğinde, -ehl-i bâtılın onlara mukavemet ettiği hususta ehl-i hak ittifak etmiş olsa bile- ziyadenin verilmemesini farz kılmıştır. Biz, yardım ve başarıyı Allah'tan dileriz.

[626] Ebû Muhammed şöyle dedi: Osman'ın uygulamalarından itiraz ettikleri şeylere gelince, Osman öldürüleceğini asla düşünmemişti. Ancak o, isyancıların kendisini muhasara edeceklerini sanıyordu. Onlar, bugün, bunu adil imama uygun görmezler. Bilakis onunla birlikte ve onsuz savaşmayı farz olarak görürler. Osman'ın (r.a.) durumunda onların lehine bir delil yoktur.

[627] Bazıları şöyle dediler: Savaşta haram olanın normal görülmesi, kanın akıtılması, malların alınması, gizliliklerin açığa vurulması ve yönetimin dağılması vardır. Diğerleri de onlara şöyle cevap verdiler: Hayır, iyiliği emreden ve kötülüğü men eden bir kimseye ne kutsal olana (haram olana) leke sürmek, ne haksız yere mal ve mülkü almak, ne de savaşmayan bir kimseye saldırmak helaldir. Eğer o bunlardan herhangi birisini yaparsa, yaptığını değiştirmesi gerekir. İster az isterse kalabalık olsunlar, kötülük taraftarlarıyla savaşmasına gelince, bu ona farzdır.

[628] Kötülük taraftarlarının insanları öldürmesine, mallarını almalarına ve kutsallarını lekelemelerine gelince, bunların tamamı çirkin şeyler olup değiştirilmesi insanlara gereklidir. Buna ilaveten, kötülüğün değiştirilmesi ve iyiliğin emredilmesi açısından zikrettikleri şeyin korkusu bir engel olsa idi, elbette bu ehl-i harbin savaşması açısından da bir engel olurdu. Bu, müslümanların kadınlarını ve çocuklarını hıristiyanların esir almalarına, mallarını zorla gasp etmelerine, kanlarını akıtmalarına ve kutsallarına leke sürmelerine sebep olsa bile, bir müslümanın demeyeceği bir şeydir. Bütün bunların varlığıyla birlikte cihadın vacip olduğu hususunda müslümanlar arasında bir tartışma yoktur ve iki durum arasında bir fark bulunmamaktadır. Bunun tamamı cihattır, Kur'ân'a ve sünnete davettir.

لأن اللصوص لا يطلبون الزكاة. وإنما يطلبه السلطان، فاقتصر عليه السلام معها إذا سألها على غير ما أمر به عليه السلام، ولو اجتمع أهل الحق ما قاومهم أهل الباطل، نسأل الله المعونة والتوفيق.

[٦٢٦] **قال أبو محمد**: وأما ما اعترضوا به من فعل عثمان فما علم قط أنه يقتل، وإنما كان يراهم يحاصرون فقط، وهو لا يرون هذا اليوم للإمام العدل، بل يرون القتال معه ودونه فرضًا، فلا حجة لهم في أمر عثمان رضي الله عنه.

[٦٢٧] وقال بعضهم: إن في القتال إباحة الحريم وسفك الدماء، وأخذ الأموال، وهتك الأستار، وانتشار الأمر. فقال لهم الآخرون: كلا لأنه لا يحل لمن أمر بالمعروف ونهى عن المنكر أن يهتك حريمًا، ولا أن يأخذ مالًا بغير حق، ولا أن يتعرض لمن لا يقاتله، فإن فعل شيئًا من هذا فهو الذي فعل ما ينبغي أن يغير عليه، وأما قتله أهل المنكر قلوا أو كثروا فهذا فرض عليه.

[٦٢٨] وأما قتل أهل المنكر للناس، وأخذهم أموالهم، وهتكهم حريمهم فهذا كله من المنكر الذي يلزم الناس تغييره. وأيضًا: فلو كان خوف ما ذكروا مانعًا من تغيير المنكر، ومن الأمر بالمعروف لكان هذا بعينه مانعًا من جهاد أهل الحرب، وهذا مالا يقوله مسلم، وإن ادعى ذلك إلى سبي النصارى نساء المسلمين وأولاهم، وأخذ أموالهم، وسفك دمائهم، وهتك حريمهم. ولا خلاف بين المسلمين في أن الجهاد واجب مع وجود هذا كله، ولا فرق بين الأمرين. وكل ذلك جهاد ودعاء إلى القرآن والسنة.

[629] Ebû Muhammed şöyle dedi: Onlara şöyle denilir: yahudileri kendi yönetiminin taraftarları ve hıristiyanları askerleri yapan; müslümanlara cizyeyi gerekli kılan, müslüman çocuklarına kılıç çekmeye teşvik eden, müslüman kadınlarını zinaya sevk eden, müslümanlardan olan herkese kılıç çekmeye, kadınlarını ve çocuklarını mülk edinmeye sevk eden bir hükümdar hakkında ne dersiniz? Halbuki o bütün bu konularda İslâm'ı kabul ettiğini, bunu açıkladığını ve namazı bırakmadığını ifade edip söz konusu hususların çirkinliklerini ilan etmiştir?

[630] Eğer onlar, "Ona karşı kıyam etmek doğru değildir." derlerse, onlara şöyle cevap verilir: Genel olarak o, öldürülmedik bir müslüman bırakmamıştır. Eğer ona karşı kıyam etmek terk edilirse, bu durum onu ve onunla birlikte küfür ehlini baki bırakması zorunlu olarak kaçınılmaz olacaktır. Eğer onlar, buna sabretmeyi câiz görürlerse, genel olarak İslâm'a muhalefet ederler ve İslâm'dan sıyrılıp çıkarlar.

[631] Eğer onlar, kendi sözleri olduğu halde "Bilakis ona karşı kıyam edilir ve savaşılır." derlerse, onlara şöyle cevap veririz: Şayet o, müslümanların onda dokuzunu ya da birisi hariç hepsini öldürürse, aynı şekilde kadınlarını esir alır ve mallarını gasp ederse, eğer müslümanlar ona karşı kıyam etmekten men ederlerse, tenakuza düşerler. Eğer onlar kıyamı zorunlu görürlerse, bu durumda bunun en azını onlara sorarız: Bir müslümanı öldürme veya bir kadına galebe çalma ya da malı gasp etme veya haksız yere kadınların iffetini kirletme konusunda onlara karşı koymaya gayret ederiz. Eğer onlar bunlardan herhangi birisini ayırt ederlerse bu durumda tenakuza düşerler ve delil olmaksızın hüküm vermiş olurlar. Bu ise doğru değildir. Eğer onlar bütün bu hususları reddetmeyi zorunlu görürlerse bu durumda hakka dönmüş olurlar.

[632] Onlara şunu sorarız: Zâlim ve günahkar olan yöneticisi, onun eşine, kızına, oğluna zina etmek üzere niyet etti veya bizzat kendisiyle günah işlemeye niyet etti, bu durumda onun kendisini, kadınını, çocuğunu ve kızını kötülüğe ve çirkinliğe teslim etmesi mümkün müdür? Yoksa bunu isteyen kimseye karşı koymak ona farz mıdır?

[٦٢٩] **قال أبو محمد**: ويقال لهم ما تقولون في سلطان جعل اليهود أصحاب أمره، والنصارى جنده، وألزم المسلمين الجزية، وحمل السيف على أطفال المسلمين، وأباح المسلمات للزنا، وحمل السيف على كل من وجد من المسلمين، وملك نساءهم وأطفالهم، وأعلن العبث بهم، وهو في كل ذلك مقر ٥ بالإسلام، معلن به، لا يدع الصلاة؟

[٦٣٠] فإن قالوا: لا يجوز القيام عليه. قيل لهم: إنه لا يدع مسلمًا إلا قتله جملة وهذا إن ترك أوجب ضرورة ألا يبقى إلا هو وحده، وأهل الكفر معه. فإن أجازوا الصبر على هذا خالفوا الإسلام جملة، وانسلخوا منه.

[٦٣١] وإن قالوا: بل يقام عليه ويقاتل وهو قولهم. قلنا لهم: فإن قتل تسعة ١٠ أعشار المسلمين أو جميعهم إلا واحدًا، وسبي من نسائهم كذلك، وأخذ من أموالهم كذلك، فإن منعوا من القيام عليه تناقضوا. وإن أوجبوا سألناهم عن أقل من ذلك، ولا نزال نحطهم إلى أن نقف بهم على قتل مسلم واحد، أو على الغلبة على امرأة واحدة، أو على أخذ مال أو على انتهاك نسوة بظلم، فإن فرقوا بين شيء من ذلك تناقضوا، وتحكموا بلا دليل، وهذا مالا يجوز وإن أوجبوا إنكار ١٥ كل ذلك رجعوا إلى الحق.

[٦٣٢] ونسألهم عمن قصد سلطانه الجائر الفاجر زوجته، وابنته، وابنه، ليفسق بهم، أو ليفسق به بنفسه، أهو في سعة من إسلام نفسه، وامرأته، وولده، وابنته، للفاحشة، أم فرض عليه أن يدفع من أراد ذلك منهم؟

Eğer onlar, “Kişinin kendisini ve ailesini teslim etmesi ona farzdır.” derlerse, bu durumda bir müslümanın diyemeyeceği büyük bir günah işlemiş olurlar. Eğer onlar, “Kişinin bundan sakınması ve savaşması ona farzdır.” derlerse, bu durumda hakka dönmüş olurlar. Bu, her müslümana, her müslüman hakkında gereklidir. Mal da böyledir.

[633] Ebû Muhammed şöyle dedi: -Az da olsa- zulümden herhangi bir şey gerçekleşirse, imamın bu konuda konuşması ve bunu men etmesi vaciptir. Eğer (zulüm yapmaktan) imtina eder, hakka döner, uzuvlara yönelik kısası uygular; zina, zina iftirası ve şarabın cezasını (hadd) yerine getirirse, imamın azledilmesine imkân yoktur. O, var olduğu gibi bir imamdır ve azledilmesi helal değildir. Eğer imam, kendisine gerekli olan bu uygulamalardan herhangi birini yerine getirmez ve girişimde bulunmaz ise, mevcut imamın azledilmesi ve Yüce Allah’ın *“İyilik ve takva (Allah’a karşı gelmekten sakınma) üzere yardımlaşın. Ama günah ve düşmanlık üzere yardımlaşmayın.”*[460] meâlindeki sözünden dolayı hükuku uygulayabilecek başka birisinin göreve getirilmesi gerekir. Kanunların zorunlu olarak gerektirdiği hususlardan herhangi birini ihmal etmek mümkün değildir. Başarı yüce Allah’ın yardımıyladır.

[Fâsık Bir Yöneticiye İtaat Konusu]

Fâsık birinin ardında namaz kılmak, onunla birlikte savaşmak, haccetmek ve zekâtı ona ödemek; hükümler, had cezaları ve diğerleri nevinden ahkâmın uygulanması konusundaki kelâm.

[634] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bir topluluk, namazın sadece faziletli olanın ardında kılınmasının mümkün olduğu görüşündedir. Bu görüş, Hâricîlerin, Zeydiyye’nin, Râfizîlerin, Mu‘tezilenin genelinin ve bazı Ehl-i Sünnet mensuplarının görüşüdür. Diğerleri ise, böylesi bir kimsenin ardında sadece cuma ve iki bayram namazının kılınmasının mümkün olduğunu kabul etmiştir. Bu, Ehl-i Sünnetten bazı kimselerin görüşüdür.

فإن قالوا: فرض عليه إسلام نفسه وأهله، أتوا بعظيمة لا يقولها مسلم. وإن قالوا: بل فرض عليه أن يمتنع من ذلك ويقاتل رجعوا إلى الحق، ولزم ذلك كل مسلم في كل مسلم وفي المال كذلك.

[٦٣٣] **قال أبو محمد**: والواجب أن وقع شيء من الجور، وإن قل أن يكلم الإمام في ذلك ويمنع منه، فإن امتنع وراجع الحق، وأذعن للقود من البشرة، أو من الأعضاء، ولإقامة حد الزنا والقذف والخمر عليه. فلا سبيل إلى خلعه وهو إمام كما كان لا يحل خلعه. فإن امتنع من إنفاذ شيء من هذه الواجبات عليه ولم يراجع وجب خلعه وإقامة غيره، ممن يقوم بالحق لقوله تعالى: ﴿وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ﴾ ولا يجوز تضييع شيء من واجبات الشرائع، وبالله تعالى التوفيق.

الكلام في الصلاة خلف الفاسق

والجهاد معه، والحج، ودفع الزكاة إليه، ونفاذ أحكامه من الأقضية والحدود وغير ذلك

[٦٣٤] **قال أبو محمد**: ذهبت طائفة إلى أنه لا يجوز الصلاة إلا خلف الفاضل، وهو قول الخوارج والزيدية، والروافض، وجمهور المعتزلة، وبعض أهل السنة. وقال آخرون: إلا الجمعة والعيدين وهو قول بعض أهل السنة.

[635] İçlerinden herhangi birisinin muhalefeti olmaksızın sahabenin tamamı, tabiinden olan fakihlerin hepsi, onlardan sonra gelen neslin ekseriyeti, Hadis taraftarlarının çoğunluğu, cuma ve diğer namazlar da dâhil olmak üzere bir fâsıkın ardında namaz kılmanın imkânını benimsemişlerdir. Bu görüş, Ahmed'in, Şafii'nin, Ebû Hanife'nin, Dâvûd'un ve diğerlerinin de görüşüdür. Biz de bu görüşü kabul ederiz. Bu görüşün zıddı ise bid'at ve uydurmadır. Muhtar [b. Ubeyd es-Sakafî], Haccac, Ubeydullah b. Ziyad, Hubeyş b. Delce ve diğerlerini idrak eden sahabeden hiçbiri bunların ardında namaz kılmaktan asla uzak kalmamıştır. Halbuki bu şahıslar fâsıkların en kötü olanlarıdır. Muhtar'a gelince, dini konusunda itham edilmiş ve kâfir olduğu düşünülmüştür.

[636] Ebû Muhammed şöyle dedi: Söz konusu kimselerin ardında namaz kılınamayacağını kabul eden bir kimse, yüce Allah'ın *"Allah, ancak kendisine karşı gelmekten sakınanlardan kabul eder."*[461] sözünü delil olarak ileri sürmüştür.

[637] Ebû Muhammed şöyle dedi: Onlara şöyle denilir: Her fâsık, Allah Teâlâ için namaz kılmaya niyet ettiğinde o bu konuda Allah'a karşı gelmekten sakınanlardandır, dolayısıyla onun namazı makbuldür. Şayet sadece günahı olmayan kimseler Allah'a karşı gelmekten sakınanlar olmuş olsalardı, bu durumda Allah Resulünden (s.a.) sonra hiç kimse bu isme layık olmazdı. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Eğer Allah, insanları zulümleri yüzünden hemen cezalandırsaydı, yeryüzünde hiçbir canlı bırakmazdı."*[462]

[638] Fâsıkın namazını Allah rızasına ulaşmak niyetiyle kılmadığı hususunda bir kesinlik mümkün değildir. Her kim bunu kesin bir şekilde kabul ederse, hakkında bilgisi olmadığı bir şeyin peşine düşmüş ve bilmediği bir şeyi söylemiştir. Bu ise haramdır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Hakkında kesin bilgi sahibi olmadığın şeyin peşine düşme."*[463] ve *"Hakkında hiçbir bilginiz olmayan şeyleri ağzınıza alıp söylüyor ve bunu önemsiz bir iş sanıyordunuz. Halbuki bu, Allah katında büyük bir günahtır."*[464] Bazıları, "me'mumun (cemaatin) namazı, imamın namazıyla irtibatlıdır." demiştir.

[٦٣٥] وذهب الصحابة كلهم دون خلاف من أحد منهم، وجميع فقهاء التابعين كلهم دون خلاف من أحد منهم، وأكثر من بعدهم، وجمهور أصحاب الحديث، وهو قول أحمد، والشافعي، وأبي حنيفة، وداود، وغيرهم إلى جواز الصلاة خلف الفاسق الجمعة وغيرها. وبهذا نقول. وخلاف هذا القول بدعة محدثة، فما تأخر قط أحد من الصحابة الذين أدركوا المختار ابن عبيد، والحجاج، وعبيد الله بن زياد وحبيش بن دلجة وغيرهم عن الصلاة خلفهم، وهؤلاء أفسق الفساق. وأما المختار فكان متهمًا في دينه، مظنونًا به الكفر.

[٦٣٦] **قال أبو محمد:** احتج من يقول بمنع الصلاة خلفهم بقول الله تعالى: ﴿إِنَّمَا يَتَقَبَّلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ﴾

[٦٣٧] **قال أبو محمد:** فيقال لهم: كل فاسق إذا نوى بصلاته رحمة الله تعالى فهو في ذلك من المتقين، فصلاته متقبلة. ولو لم يكن من المتيقن إلا من لا ذنب له ماستحق أحد هذا الاسم بعد رسول الله صلى الله عليه وسلم. قال الله عز وجل: ﴿وَلَوْ يُؤَاخِذُ اللَّهُ النَّاسَ بِمَا كَسَبُوا مَا تَرَكَ عَلَىٰ ظَهْرِهَا مِن دَابَّةٍ﴾

[٦٣٨] ولايجوز القطع على الفاسق بأنه لم يرد بصلاته وجه الله تعالى، ومن قطع بهذا فقد قفا ما لا علم له به، وقال مالا يعلم، وهذا حرام. وقال تعالى: ﴿وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ﴾ وقال عز وجل: ﴿وَتَقُولُونَ بِأَفْوَاهِكُم مَّا لَيْسَ لَكُم بِهِ عِلْمٌ وَتَحْسَبُونَهُ هَيِّنًا وَهُوَ عِندَ اللَّهِ عَظِيمٌ﴾ وقال بعضهم: إن صلاة المأموم مرتبطة بصلاة الإمام.

[639] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu fesadın en uç noktasıdır. Çünkü bu, delili olmayan bir sözdür. Bilakis yüce Allah'ın *"Herkes günahı yalnız kendi aleyhine kazanır."*[465] ve *"Hiçbir günahkâr başka bir günahkârın günah yükünü yüklenmez."*[466] meâlindeki sözlerinden dolayı, delil bu görüşü geçersiz kılar.

[640] Buradaki irtibat iddiası, ne Kur'ân'dan, ne sünnetten, ne icmâdan, ne de mâkulden kaynaklanan bir delilin olmadığı bir görüştür. Onlar, imamın temizliğinin cemaatin (ona uyanın) temizliği yerine geçmeyeceği hususunda icmâ ettiler. Aynı şekilde imamın kıyamının ona uyanın kıyamı yerine geçmeyeceği, imamın kaadesinin cemaatin kaadesi, imamın secdesinin cemaatin secdesi, imamın rukusunun cemaatin rukusu ve imamın niyetinin cemaatin niyeti yerine geçmeyeceği hususunda da icmâ ettiler. Öyle ise iddia ettikleri bu irtibatın manası nedir?

[641] Bunlara ilaveten; zâhiri fazilet olan bir gizemden kesin olarak emin olmak mümkün değildir. Ancak bu bir zandır. Burada faziletli ve fâsık hakkındaki durum eşittir. Bir kimsenin başkasından dolayı namaz kılmayacağı ve herkesin kendisi için namaz kıldığı hususu doğrudur. Nitekim yüce Allah, *"(Ey kavmimiz!) Allah'ın davetçisine uyun, (ona iman edin ki, günahlarınızı bağışlasın ve sizi elem dolu bir azaptan kurtarsın.)"*[467] diye buyurmuştur. Böylece her davetçinin namaz, hac, cihat veya iyilik ve takvada yardımlaşma türünden bir hayra davet ettiği hususu bu şekilde zorunlu olarak gerekli olmuştur. Dolayısıyla davetçiye cevap vermek ve onunla birlikte bu hayrı işlemek, Yüce Allah'ın *"İyilik ve takva (Allah'a karşı gelmekten sakınma) üzere yardımlaşın. Ama günah ve düşmanlık üzere yardımlaşmayın."*[468] meâlindeki sözünden dolayı bir farzdır. Her kim kötülüğe davet ederse, günaha ve düşmanlığa icabet etmek hiçbir kimseye helal değildir. Bilakis onu reddetmek ve menetmek farzdır. Biz, yüce Allah'ın yardımını ve desteğini dileriz.

[642] Ebû Muhammed şöyle dedi: Fâsıklık, kendisinden daha faziletli olan kimseden kaynaklanan bir noksanlık konumudur. Öyle ki müslümanlarda olan en günahkar (facir) bir kimse ile sahabenin (r.a.) en faziletlisi arasındaki oran, sahabenin (r.a.) en faziletlisi ile Hz. Peygamber (s.a.) arasındaki orandan daha yakın olduğunda şüphe yoktur.

[٦٣٩] **قال أبو محمد**: وهذا غاية الفساد، لأنه قول بلا دليل، بل البرهان يبطله لقوله تعالى: ﴿وَلَا تَكْسِبُ كُلُّ نَفْسٍ إِلَّا عَلَيْهَا﴾ وقوله تعالى: ﴿وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ﴾

[٦٤٠] ودعوى الارتباط هاهنا قول بلا برهان، لامن قرآن، ولا من سنة، ٥ ولا من إجماع ،ولا من معقول، وهم قد أجمعوا على أن طهارة الإمام لا تنوب عن طهارة المأموم، ولا قيامه عن قيامة، ولا قعوده عن قعوده، ولا سجوده عن سجوده، ولا ركوعه عن ركوعه، ولا نيته عن نيته، فما معنى هذا الارتباط الذي تدعونه إذن؟

[٦٤١] وأيضًا: فإن القطع عن سريرة الذي ظاهره الفضل لا يجوز، ١٠ وإنما هو ظن فاستوى الأمر في ذلك في الفاضل والفاسق. وصح أنه لا يصلي أحد عن أحد، وأن كان أحد يصلي عن نفسه، وقال تعالى: ﴿أَجِيبُوا دَاعِيَ اللَّهِ﴾ فوجب بذلك ضرورة أن كل داع دعى إلى خير من صلاة أو حج أو جهاد أو تعاون على بر وتقوى ففرض إجابته وعمل ذلك الخير معه، لقول الله تعالى: ﴿وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ ١٥ وَالْعُدْوَانِ﴾ ومن دعى إلى منكر لم يحل لأحد إجابته الى الإثم والعدوان، بل فرض دفاعه ومنعه. وبالله تعالى نتأيد.

[٦٤٢] **قال أبو محمد**: وأيضًا فإن الفسق منزلة نقص عمن هو أفضل منه، والذي لا شك فيه أن النسبة بين أفجر فاجر من المسلمين، وبين أفضل الصحابة رضي الله عنهم أقرب من النسبة بين أفضل ٢٠ الصحابة رضي الله عنهم، وبين رسول الله صلى الله عليه وسلم

Allah Resulünden (s.a.) sonra hiçbir kimse günah ve kusur etmekten uzak değildir. Müslümanlar arasındaki fazilet derecelendirmesi günahların azlığı ve çokluğu, büyük günahlardan ve sonuçlarından kaçınma konusundadır. Küçük günahlara gelince, peygamberlerden (s.a.) sonra hiçbir kimse bunlardan uzak değildir. Allah Resulü (s.a.) Ebû Bekir'in ve Abdurrahman b. Avf'ın arkasında namaz kılmıştır. Bu vesile ile Allah Resulünün (s.a.) *"Topluluğa, içlerinden Allah'ın kitabını en iyi okuyan kimse imam olsun. Eğer onlar Kur'ân okumakta eşit iseler, bu durumda en fakih olanı imam olsun."* şeklinde emretmesinin farz değil bir tavsiye olduğu doğrudur. Bundan sonra faziletli bir kimsenin gayelerin en uç noktasında kendisinden daha aşağı derecede olan bir kimsenin ardında namaz kılmaktan imtina etmesi söz konusu değildir.

[643] Ebû Muhammed şöyle dedi: Zekâtın imama ödenmesine gelince, eğer faziletli ya da fâsık Kureyşli bir imam ise, faziletli bir kimse ona ödenmesi konusunda müdadele etmez. Allah Resulü (s.a.), *"Zekât memuru size geldiğinde mutlaka sizden razı olmuş olarak dönsün."*[469] şeklindeki sözünden dolayı bu mümkündür.

[644] Kendisini zekât memuru diye isimlendiren herkes, zekât memuru olmayabilir. Fakat kendisine itaat edilmesi zorunlu olan imamın görevlendirmesiyle zekât memuru olduğuna dair bir burhan ikame eden bir kimse (gerçek anlamda) zekât memurudur. Zekâtı, mezkûr imamın ya da zekât memurunun dışındaki bir kimse adına isteyen kimseye gelince, zekâtın ele geçirilmesinde hakkı olmayan bir yola girmiştir ve ona zekâtın ödenmesi câiz değildir. Çünkü o, kendisine zekâtın ödenmesi emredilen kimsenin dışındaki birisine zekâtını ödemiştir. Nitekim Allah Resulü (s.a.) şöyle buyurmuştur: *"Kendisine emretmediğimiz bir işi yapan kimse, ameli reddedilmiştir."*

[645] Hadler ve diğer cezalar açısından hükümlerin tamamı hakkındaki görüş de böyledir. Kendisine itaat edilmesi vacip olan imam söz konusu ahkâmı yerine getirir -ki bunu mutlaka yapmalıdır-, Kur'ân ve sünnete uygun da olurlarsa geçerli olurlar. Aksi takdirde zikrettiğimiz sebeplerden dolayı söz konusu ahkâm geçersizdir (merdut).

وما عرى أحد من تعمد ذنب وتقصير بعد رسول الله صلى الله عليه وسلم. وإنما يتفاضل المسلمون في كثرة الذنوب وقلتها، وفي اجتناب الكبائر ومواقعتها. وأما الصغائر فما نجا منها أحد بعد الأنبياء عليهم السلام، وقد صلى رسول الله صلى الله عليه وسلم خلف أبي بكر وعبد الرحمن بن عوف، وبهذا صح أن أمر رسول الله صلى الله عليه وسلم أن يؤم القوم أقرأهم فإن استووا فأفقههم. ندب لا فرض، فليس لفاضل بعد هذا أن يمتنع من الصلاة خلف من هو دونه في القصوى من الغايات.

[٦٤٣] **قال أبو محمد:** وأما دفع الزكاة إلى الإمام، فإن كان الإمام القرشي الفاضل، أو الفاسق، لم ينازعه فاضل فهي جارية، لقول رسول الله صلى الله عليه وسلم: أرضوا مصدقيكم.

[٦٤٤] ولا يكون مصدقًا كل من سمى نفسه مصدقًا، لكن من قام البرهان بأنه مصدق بإرسال الإمام الواجبة طاعته له. وأما من سألها من هو غير الإمام المذكور، أو غير مصدقه فهو عابر سبيل لا حق له في قبضها، فلا يجوز دفعها إليه، لأنه دفعها إلى غير من أمر بدفعها إليه. وقد قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: من عمل عملًا ليس عليه أمرنا فهو رد.

[٦٤٥] وهكذا القول في الأحكام كلها من الحدود وغيرها إن أقامها الإمام الواجبة طاعته والذي لا بد منه فإن وافقت القرآن والسنة نفذت، وإلا فهي مردودة لما ذكرنا. وإن أقامها غير الإمام أو وإليه فهي كلها مردودة،

Eğer bunları imamın dışındaki bir kimse ya da onun valisi yerine getirirse, bunların tamamı geçersizdir ve dikkate alınmazlar. Çünkü söz konusu emirleri, kendisine emredilmeyen birisi yerine getirmiştir. Şayet imam bunları yerine getirmeye muktedir değil ise, o zaman hak olması bakımından herhangi bir şeyi ikame eden herkes, adaleti yerine getirenler olmamız sebebiyle yüce Allah'ın emrini bizim için uygulamış olur. İmam ya da komutanı veya valisi mevcut ve işinin ehli olduğu zaman ümmet arasında bu konuda bir tartışma yoktur. Şüphesiz hükmü icra etmeye kalkışan kimse imama varır. Şüphesiz o ya zâlimdir, bu durumda reddedilir, ya da boş sözdür ve hüküm icra edemez. Buna göre Allah Resulü'nün (s.a.) ameli ve beldelerdeki amillerinin tamamının amelleri, asırdan asra müslümanların tamamının nakletmesiyle, sonra da sahabenin (r.a.) tamamının ameliyle gerçekleşmiştir.

[646] Cihada gelince, bu, müslümanlardan olan her imama, her galibe, her âsiye ve her savaşçıya vaciptir. Çünkü bu iyilik ve takvada yardımlaşmadır. Dolayısıyla yüce Allah'a ve İslâm dinine davet eden ve müslümanları kasteden kimselere engel olan herkese farzdır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"(Haram aylar çıkınca) bu Allah'a ortak koşanları artık bulduğunuz yerde öldürün, onları yakalayıp hapsedin ve her gözetleme yerine oturup onları gözetleyin."*[470] İşte bu, Kur'ân'ın ifadesiyle her mekânda ve her zamanda her müslüman için geçerlidir. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır. Böylece -yüce Allah'a hamd ve O'na şükürler olsun ki- "**İmâmet ve Fazilet Mücadelesi Kitabı**" tamam oldu.

****

Mu'tezile, Hâricîler, Mürcie ve Şîa Olmak Üzere Bid'at Ehlinin Görüşlerinden Küfre ya da Muhale Götüren Büyük Musibetlerin Açıklanması

[647] Ebû Muhammed şöyle dedi: Yahudi, hıristiyan ve Mecûsîlerin kitaplarında olup da İslâm dinine muhalefet eden mezheplerin çirkinlikleri açısından bundan sonra onlara ait herhangi bir hususun kalmadığı ve onların dalâlet ve batıl içinde olduklarına vakıf olan bir kimsenin şüpheye düşmeyeceği hususları bu kitabımızda yazmıştık.

ولا تحتسب بها لأنه أقامها من لم يؤمر بإقامتها، فإن لم يقدر عليها الإمام فكل من قام بشيء من الحق حينئذ نفذ لأمر الله تعالى لنا بأن نكون قوامين بالقسط، ولا خلاف بين أحد من الأمة إذا كان الإمام حاضرًا متمكنًا، أو أميره أو واليه، فإن من بادر إلى تنفيذ حكم هو إلى الإمام. فإنه إما مظلمة ترد، وإما لغو لا ينفذ. على هذا جرى عمل رسول الله صلى الله عليه وسلم جميع عماله في البلاد بنقل جميع المسلمين عصرًا بعد عصر، ثم عمل جميع الصحابة رضي الله عنهم.

[٦٤٦] وأما الجهاد: فهو واجب مع كل إمام، وكل متغلب، وكل باغ، وكل محارب من المسلمين، لأنه تعاون على البر والتقوى، وفرض على كل أحد دعا إلى الله تعالى وإلى دين الإسلام، ومنع المسلمين ممن أرادهم. قال تعالى: ﴿فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدتُّمُوهُمْ وَخُذُوهُمْ وَاحْصُرُوهُمْ وَاقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصَدٍ﴾ الآية. فهذا عموم لكل مسلم بنص الآية في كل مكان، وكل زمان، وبالله تعالى التوفيق. تم كتاب الإمامة والمفاضلة بحمد الله تعالى وشكره.

ذكر العظائم المخرجة إلى الكفر

أو إلى المحال من أقوال أهل البدع، المعتزلة والخوارج والمرجئة والشيع

[٦٤٧] **قال أبو محمد:** قد كتبنا في ديواننا هذا من فضائح الملل المخالفة لدين الإسلام الذي في كتبهم من اليهود، والنصارى، والمجوس، ما لا بقية لهم بعدها، ولا يمتري أحد وقف عليها، أنهم في ضلال وباطل،

İnşallah biz, burada bu dört fırkanın görüşlerinin çirkinliklerini yazacağız. Bunları okuyan bir kimseye, onların sapıklık ve batıl içinde oldukları hususu gizli kalmayacaktır. Bunu, Allah'ın tevfikini murat ettiği kimseleri uyarıcı olsun diye yapacağız. Güç ve kuvvet ancak yüce ve büyük olan Allah iledir.

[648] Bu kitabımızı okuyan kimse bilsin ki biz, bir kimsenin yazılı olarak ifade etmediği şeyleri söylediğini iddia etmek suretiyle -her ne kadar kendi sözü kendine dönse de- kendisinde hayır bulunmayanın helal kabul ettiğini helal görmeyiz. Zira onun sözünün neticesi herhangi bir şeyi gerekli kılmaz. Dolayısıyla tezat meydana gelir. Böylece biliniz ki, ister kâfir olsun isterse bid'atçi ya da günahkar olsun, yazılı olarak ifade etmediği şeyi söylediğini iddia etmek aleyhine bir yalandır. Yalan söylemek hiçbir kimseye helal değildir. Fakat bazen onlar çirkin bir manayı anlaşılmaz ve karışık bir lafızla süsleyip sunabilirler. Bunu da, meseleyi cahillere basit göstermek ve taraftarlarının hüsnü zan beslemelerini sağlamak ve ayrıca halkın muhalefeti açısından bu musibetlerin (azîme) anlaşılmasını uzak kılmak ve zorlaştırmak için yaparlar. Nitekim bid'at ve dalâlet ehlinden olan bazı grupların "Yüce Allah muhale, zulme, yalan söylemeye, olacağını bildiği şeyin dışındakine muktedir olmakla vasıflandırılamaz." şeklindeki sözleri böyledir. Böylece onlar, "Yüce Allah'ın zulme kudreti yoktur, yalan söylemeye gücü yoktur ve muhali gerçekleştirmeye takati yoktur" şeklindeki görüşlerinin açıkça ortaya çıkmasından kaçınmak suretiyle, mensuplarından pek çok kimsenin aklını karıştırmasından korumak ve muhaliflerinden kaynaklanan kara propagandayı dindirmek için ifade ettiğimiz bu olaydaki küfrün büyüklüğünü gizlemişlerdir. Böylece onların bu şekildeki çarpıtmalarını izah etmemiz ve uydurmalarını açıklamak suretiyle sözlerini ortaya koymamız gerekir. Onların perdelerini yırtmak ve sırlarını ifşa etmekle Allah'a yaklaşırız. Allah bize yeter, o ne güzel vekildir.

Şîa'nın Rezilliklerinin (Çirkinliklerinin) Açıklanması

[649] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu fırkadan olup da büyük çirkinliklere/günahlara sahip olanlar üç gruptur: Bunların ilki, Zeydiyye'nin Cârûdiyye[471] fırkasıdır, sonra Râfizîlerden olan İmâmiyye fırkasıdır, sonra da Gâliyye[472] grubudur.

ونكتب إن شاء الله تعالى على هذه الفرق الأربع من فواحش أقوالهم، ما لا يخفى على أحد قرأه أنهم في ضلال وباطل، ليكون ذلك زاجرًا لمن أراد الله توفيقه عن مضامتهم، والتمادي فيهم، ولا حول ولا قوة إلا بالله العلي العظيم.

٥ [٦٤٨] وليعلم من قرأ كتابنا هذا أننا لا نستحل ما يستحله من لا خير فيه من تقويل أحد مالم يقله نصًا، وإن آل قوله إليه، إذ قد لا يلزم ما ينتجه قوله فيتناقض. فأعلموا أن تقويل القائل كافرًا كان أو مبتدعًا، أو مخطئًا مالا يقوله نصًا كذب عليه، ولا يحل الكذب على أحد، لكن ربما دلسوا المعنى الفاحش بلفظ ملتبس، ليسهلوه على أهل الجهل، ويحسن الظن بهم من ١٠ أتباعهم، وليبعد فهم تلك العظيمة على العامة من مخالفتهم كقول طوائف من أهل البدعة والضلالة: لا يوصف الله تعالى بالقدرة على المحال ولا على الظلم، ولا على الكذب، ولا على غير ما علم أنه يكون، فأخفوا عظيم الكفر في هذه القضية لما ذكرنا من تلبيس الأغمار من أتباعهم، وتسكين الدهماء من مخالفيهم فرارًا عن كشف معتقدهم صراحًا الذي هو أنه تعالى لا يقدر على الظلم ولا له قوة على الكذب، ولا به طاقة على المحال، ولا ١٥ بد لنا من إيضاح ما موهوه هكذا، وإيراده بأظهر عباراته كشفًا لتمويههم، تقربا إلى الله بهتك أستارهم، وكشف أسرارهم، وحسبنا الله ونعم الوكيل.

ذكر شنع الشيعة

[٦٤٩] **قال أبو محمد**: أهل الشنع من هذه الفرقة ثلاث طوائف: أولها: الجارودية من الزيدية، ثم الإمامية من الرافضة، ثم الغالية.

[650] Cârûdiyye'ye gelince, bunlardan bir grup şöyle demiştir: Muhammed[473] b. Abdullah b. el-Hasen b. el-Hüseyin b. Ali b. Ebû Talib, Medine'de Ebû Ca'fer el-Mansûr'a[474] karşı isyan etmişti. Bunun üzerine Mansûr, Îsâ b. Mûsâ b. Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Abbas'ı ona karşı göndermiş ve Muhammed b. Abdulah'ı -Allah ona rahmet etsin- öldürmüştü. Bunun akabinde bu gruba mensup olanlar: "Şüphesiz mezkur Muhammed diridir, öldürülmemiştir ve ölmemiştir; yeryüzü şu anda zulümle dolu olduğu gibi adaletle doluncaya kadar ölmeyecektir." demişlerdir.

[651] Onlardan diğer bir grup ise şöyle demiştir: Yahya b. Ömer b. Yahya b. el-Hüseyin b. Zeyd b. Ali b. el-Hasen b. Ali b. Ebû Talib, Kûfe'de el-Müstaîn[475] döneminde kıyam etmişti. Bunun üzerine Hasan b. İsmail b. el-Hüseyn'in amcasının oğlu ve Tahir b. el-Hüseyin'in kardeşinin oğlu olan Muhammed b. Abdullah b. Tahir b. Hüseyin, Halife Mustaîn'in emriyle Yahya b. Ömer'in üzerine gönderilmişti. Muhammed b. Abdullah, Yahya'yı -Allah ona rahmet etsin- öldürmüştü. Bu olayın sonrasında mezkur taife "Şüphesiz Yahya b. Ömer, diridir, öldürülmemiştir ve ölmemiştir; yeryüzü şu anda zulümle dolu olduğu gibi adaletle doluncaya kadar ölmeyecektir." demişlerdir.

[652] Yine onlardan bir grup şöyle demiştir: Halife Mu'tasım[476] döneminde Talikan'da isyan eden Muhammed b. Kasım b. Ali b. Ömer b. Ali b. el-Huseyn b. Ali b. Ebû Talib diridir, ölmemiştir, öldürülmemiştir; yeryüzü şu anda zulümle dolu olduğu gibi adaletle doluncaya kadar ölmeyecektir.

[653] Muhtar b. Ebû Ubeyd'in taraftarları olan Keysâniyye[477] fırkası da -bize göre onlar Zeydiyye'nin bir grubu olup onların yolundadırlar- şöyle demiştir: İbnü'l-Hanefiyye diye de isimlendirilen Muhammed b. Ali b. Ebû Talib, Radva dağında diridir, sağ tarafında bir aslan ve sol tarafında bir kaplan vardır, melekler onunla konuşmaktadır, yiyecek ve içeceği akşam sabah ona gelmektedir. O, ölmemiştir, yeryüzü şu anda zulümle dolu olduğu gibi adaletle doluncaya kadar ölmeyecektir."

[654] "Memtûre"[478] diye isimlendirilen bir fırka olan İmâmî-Râfizîlerden bazıları da şöyle demişlerdir: Mûsâ[479] b. Ca'fer b. Muhammed b. Ali b. el-Hüseyin b. Ali b. Ebû Talib diridir, ölmemiştir, yeryüzü şu anda zulümle dolu olduğu gibi adaletle doluncaya kadar ölmeyecektir."

[٦٥٠] فأما الجارودية: فإن طائفة منهم قالت: أن محمد بن عبد الله، بن الحسن، بن الحسين، ابن علي بن أبي طالب، القائم بالمدينة على أبي جعفر المنصور، فوجه إليه المنصور عيسى ابن موسى، بن محمد، بن علي، بن عبد الله بن العباس، فقتل محمد بن عبد الله بن الحسن رحمه الله. فقالت هذه الطائفة، إن محمد المذكور حي لم يقتل، ولا مات ولا يموت حتى يملأ الأرض عدلًا كما ملئت جورًا.

[٦٥١] وقالت طائفة أخرى منهم: إن يحيى بن عمر بن يحيى بن الحسين بن زيد بن علي ابن الحسين بن علي بن أبي طالب القائم بالكوفة أيام المستعين، فوجه إليه محمد بن عبد الله، ابن طاهر بن الحسين، بأمر المستعين ابن عمه الحسن بن إسماعيل، بن الحسين وهو ابن أخي طاهر بن الحسين، فقتل يحيى بن عمر رحمه الله. فقالت الطائفة المذكورة: إن يحيى بن عمر هذا حي لم يقتل، ولا مات، ولا يموت، حتى يملأ الأرض عدلا كما ملئت جورًا.

[٦٥٢] وقالت طائفة منهم: إن محمد بن القاسم بن علي بن عمر بن علي بن الحسين بن علي ابن أبي طالب، القائم بالطالقان، أيام المعتصم حي لم يمت، ولا قتل، ولا يموت، حتى يملأ الأرض عدلًا كما ملئت جورًا.

[٦٥٣] وقالت الكيسانية: وهم أصحاب المختار بن أبي عبيد، وهم عندنا شبعة من الزيدية في سبيلهم: أن محمد بن علي بن أبي طالب، وهو ابن الحنفية حي بجبل رضوى عن يمينه أسد، وعن يساره نمر تحدثه الملائكة، يأتيه رزقه غدوًا وعشيًا لم يمت، ولا يموت، حتى يملأ الأرض عدلًا كما ملئت جورًا.

[٦٥٤] وقال بعض الروافض الإمامية: وهي الفرقة التي تدعي الممطورة: إن موسى بن جعفر ابن محمد بن علي بن الحسين بن علي بن أبي طالب حي لم يمت، ولا يموت، حتى يملأ الأرض عدلًا كما ملئت جورًا.

[655] Yine onlardan bir grup -ki bunlar İbn Nâvûs el-Mısrî'nin taraftarları olan Nâvûsiyye'dir[480]- Mûsâ'nın babası Ca'fer b. Muhammed hakkında da bunun bir benzerini söylemişlerdir. Yine onlardan bir grup, Mûsâ'nın kardeşi İsmail b. Ca'fer hakkında da bunun bir benzerini söylemişlerdir.

5 **[656]** Abdullah b. Sebe el-Himyerî el-Yahudî'nin taraftarları olan Sebeiyye grubu da bunun bir benzerini Ali b. Ebû Talib (r.a.) hakkında söylemiş ve "O bulutlardadır" sözünü de buna ilave etmişlerdir. Şaşılacak bir şey! Acaba Ali bulutların hangisindedir? Yüce Allah'ın buyurduğu gibi, yer ile gök arasında hizmete amade kılınan bulutlar gökyüzünde çok fazladır.
10 Ali'nin (r.a.) öldürülmesi haberi kendisine ulaştığında Abdullah b. Sebe şöyle demiştir: "Şayet sizler, Ali'nin başını yetmiş bohça içerisinde bize getirseniz de biz onun öldüğünü tasdik etmeyiz. O, yeryüzü zulümle dolu olduğu gibi adaletle doluncaya kadar ölmeyecektir."

[657] Keysâniyye'den bazıları da Ebû Müslim es-Serrâc'ın[481] diri oldu-
15 ğunu, ölmediğini kesin olarak ortaya çıkacağını kabul etmiştir. Yine Keysâniyye'den bazıları, Abdullah b. Muaviye b. Abdullah b. Ca'fer b. Ebû Talib'in[482] İsfahan dağlarında günümüze kadar diri kaldığını ve kesin olarak zuhur edeceğini kabul etmiştir. İşte bu Abdullah, Mervan b. Muhammed'in döneminde Faris'te kıyam etmiş ve Ebû Müslim, uzun bir zaman
20 onu hapsettikten sonra katletmiştir. İşte bu Abdullah, muattile görüşünü kabul etmek ve Dehrîlerle arkadaş olmak suretiyle dini mahvetmiştir.

[658] Ebû Muhammed şöyle dedi: İşte bunlar, Milkisaduk b. Âmir b. Erfahşazî b. Sâm b. Nuh'un, -Neteval b. Nahur b. Tahur'un kızı Rebeka'yı kendi oğlu İshak'a (s.a.) nişanlamak için- İbrahim'in (s.a.) tevec-
25 cüh ettiği bir kölenin, İlyas'ın (s.a.) ve Finhas b. Azer b. Harun'un (s.a.) günümüze kadar diri olduklarını kabul eden yahudilerin yoluna girdiler. Bazı ahmak sufiler de bu yola girdiler. Onlar, Hızır ve İlyas'ın (s.a.) günümüze kadar diri olduklarını iddia etmişlerdir. Onlardan bazıları da İlyas'ın çöllerde, Hızır'ın da denizlerde ve yeşilliklerde insanların yardı-
30 mına yetişeceğini ve her ne zaman zikredilirse onu ananın yanında hazır olacağını iddia etmişlerdir.

[٦٥٥] وقالت طائفة منهم: وهم الناووسية أصحاب ناوس المصري، مثل ذلك في أبيه جعفر بن محمد. وقالت طائفة منهم: مثل ذلك في أخيه إسماعيل بن جعفر.

[٦٥٦] وقالت السبئية أصحاب عبد الله بن سبأ الحميري، اليهودي، مثل ذلك في علي بن أبي طالب رضي الله عنه، وزادوا: أنه في السحاب. فليت شعري! في أي سحابة هو من السحاب؟ والسحاب كثير في أقطار الهواء مسخريين السماء والأرض، كما قال الله عز وجل. وقال عبد الله بن سبأ إذ بلغه قتل علي رضي الله عنه: لو أتيتمونا بدماغه سبعين صرة ما صدقنا موته، ولا يموت حتى يملأ الأرض عدلًا كما ملئت جورًا.

[٦٥٧] وقال بعض الكيسانية: بأن أبا مسلم السراج حي لم يمت، وسيظهر ولابد. وقال بعض الكيسانية: بأنه عبد الله بن معاوية، بن عبد الله، بن جعفر بن أبي طالب، حي بجبال أصبهان إلى اليوم، ولا بد له من أن يظهر، وعبد الله هذا هو القائم بفارس أيام مروان بن محمد، وقتله أبو مسلم بعد أن سجنه دهرًا. وكان عبد الله هذا ردي الدين معطلًا، مستصحبًا للدهرية.

[٦٥٨] **قال أبو محمد**: فصار هؤلاء في سبيل اليهود القائلين بأن ملكصيدق بن عامر ابن أرفخشذ بن سام بن نوح، والعبد الذي وجهه إبراهيم عليه السلام ليخطب ريقا بنت نتوال ابن ناحور، بن تارح، علي إسحاق ابنه عليه السلام، وإلياس عليه السلام وفنحاس ابن العازار بن هارون عليه السلام، أحياء إلى اليوم، وسلك هذا السبيل بعض تركي الصوفية فزعموا أن الخضر، وإلياس، عليهما السلام حيان إلى اليوم. وادعى بعضهم أنه يلقي إلياس في الفلوات، والخضر في المروج والرياض، وأنه متى ذكر حضر على ذاكره.

[659] Ebû Muhammed şöyle demiştir: Şayet (Hızır ya da İlyas), yeryüzünün doğusunda, batısında, güneyinde ve kuzeyinde aynı anda bin yerde anılırsa bu durumda nasıl yapacaktır? Biz, bu görüşü kabul eden bir toplulukla karşılaştık ve onlarla konuştuk. Bunlardan biri, ehlü'l-inayeden olup rivayeti bol olmakla birlikte "İbn Nefeki'l-leyl" diye bilinen Talbîre'nin muhaddisidir.

[660] Bunlardan bir diğeri ise Katip Muhammed b. Abdullah'tır. Bu şahıs, defalarca Hızır'la oturduğunu ve onunla konuştuğunu bana haber vermiştir. Ondan başka bu şekilde düşünenler, yüce Allah'ın *"Fakat o, Allah'ın Resûlü ve nebîlerin sonuncusudur."*[483] şeklindeki sözünü ve Allah Resulünün *"Benden sonra nebi gelmeyecektir."* şeklindeki ifadesini duydukları halde, pek çoktur. Allah Resulünün güvenilir haberlerde istisna ettiği ahir zamanda Îsâ b. Meryem'in (s.a.) gökten inmesi ile Berğata kâfirlerinin kendilerine bir din vazeden Salih b. Tarîf'i günümüze kadar beklemeleri hususu hariç bir müslüman, Hz. Peygamber'den (s.a.) sonra yeryüzünde bir nebinin mevcut olmasını nasıl mümkün görebilir?

[661] Râfizîlerin İmâmiyye fırkasından olan Kat'iyye[484] grubunun tamamı -öyle ki onlar Şîa'nın cumhurunu oluştururlar, kendilerinin kelâmcıları ve düşünürleri vardır, İmam Mehdi'yi ve çok sayıda imamın geri döneceğini beklerler- şöyle demişlerdir: Muhammed b. Hasan b. Ali b. Muhammed b. Ali b. Mûsâ b. Ca'fer b. Muhammed b. Ali b. Hüseyn b. Ali b. Ebû Talib (yani On İkinci İmam, Muhammed Mehdî) diridir, ölmemiştir; yeryüzü zulümle dolu olduğu gibi adaletle doluncaya kadar ölmeyecektir. Kat'iyye grubuna göre o, Beklenen Mehdi'dir (Mehdi el-Muntazar). Yine onlardan bir grup "Bu şahsın doğumu (yani On ikinci İmam el-Mehdî), babasının öldüğü yıl olan iki yüz altmış yılında henüz gerçekleşmemişti." demiştir. Onlardan bir diğer grup ise "Onun doğumu, babasının ölümünden bir müddet sonra olmuştur" demiştir.

[662] İmâmiyye'den bir diğer grup ise, "Bilakis o, babası hayatta iken vardı" demiştir. Onlar, bunu, Hakîme binti Muhammed b. Ali b. Mûsâ'dan rivayet etmişlerdir. Hakîme, Mehdî'nin doğumunu görmüş, doğduğunda konuştuğunu ve Kur'ân okuduğunu işitmişti. Mehdî'nin annesi Nercis idi ve o İslâm'ı kabul etmiş bir cariye idi. İmâmiyye'nin çoğunluğu ise Mehdî'nin annesinin "Sakîl" olduğunu söylemiştir.

[٦٥٩] **قال أبو محمد**: فإن ذكر في شرق الأرض وغربها، وشمالها وجنوبها، وفي ألف موضع في دقيقة واحدة كيف يصنع؟ ولقد لقينا من يذهب إلى هذا خلقًا، وكلمناهم، منهم المعروف بابن شق الليل المحدث بطلبيرة وهو مع ذلك من أهل العناية وسعة الرواية.

٥ [٦٦٠] ومنهم: محمد بن عبد الله الكاتب، وأخبرني أنه جالس الخضر وكلمه مرارًا، وغيره كثير هذا مع سماعهم قول الله تعالى: ﴿وَلَٰكِن رَّسُولَ اللَّهِ وَخَاتَمَ النَّبِيِّينَ﴾ وقول رسول الله صلى الله عليه وسلم: لا نبي بعدي. فكيف يستجيزه مسلم أن يثبت بعده عليه السلام نبيًا في الأرض حاشا ما استثناه رسول الله صلى الله عليه وسلم في الآثار المسندة الثابتة في نزول عيسى بن مريم عليه السلام ١٠ في آخر الزمان، وكفار برغواطه إلى اليوم ينتظرون صالح بن طريف، الذي شرع لهم دينهم.

[٦٦١] وقالت القطيعية من الإمامية الرافضة كلهم وهم جمهور الشيعة ومنهم المتكلمون، والنظارون، والعدد العظيم، بأن محمد بن الحسن بن علي، بن محمد بن علي، بن موسى ابن جعفر، بن محمد بن علي، بن الحسين بن علي، ١٥ بن أبي طالب، حي لم يمت، ولا يموت حتى يخرج فيملأ الأرض عدلًا كما ملئت جورًا، وهو عندهم المهدي المنتظر. وتقول طائفة منهم: إن مولد هذا الذي لم يخلق قط في سنة سنتين ومائتين سنة موت أبيه. وقالت طائفة منهم: بل بعد موت أبيه بمدة.

[٦٦٢] وقالت طائفة منهم: بل في حياة أبيه، ورووا ذلك عن حكيمة بنت محمد ٢٠ بن علي ابن موسى، وأنها شهدت ولادته، وسمعته يتكلم حين سقط من بطن أمه، ويقرأ القرآن وأن أمه نرجس، وأنها كانت هي القابلة. وقال جمهور: بل أمه صقيل.

Bir taife ise onun annesinin "Suzan" olduğunu söylemiştir. Bunların tamamı deliliktir (heves). Adı zikredilen Hasan (Hasan el-Askeri, On birinci İmam) ne erkek ne de kız bir evlat bırakmıştır. Bu Şîa'nın ahmaklığının ilkidir ve büyük günahlarının/suçlarının anahtarıdır. Helak edici olsa da bunların en hafifidir.

[663] Sonra onların tamamı, dile getirdikleri husustaki delilleri sorulduğunda "Bizim delilimiz ilhamdır, bize muhalefet eden bir kimse doğruluğundan dolayı muhalefet etmiş değildir" demişlerdir. Gerçekten bu çok garip, tuhaf bir şeydir. Şaşılacak bir şey! Onlar ile ilham yoluyla görüşlerinin iptal edildiğini iddia eden benzeri serseriler arasında ne fark vardır? Şüphesiz ki Şîa, doğruluk üzere değildir ya da onlar ahmaktırlar ya da onlar kafalarında cinnet olan bir topluluğa mensuptturlar. Acaba onlar, kendilerinden iken daha sonra muhalifleri olan ya da muhalif iken sonradan kendileri tarafına geçen bir kimse hakkında ne derler? Acaba onu zina çocuğu olarak doğmaktan normal doğuma, normal doğumdan zina çocuğu olarak doğmaya intikal ederler mi? Şayet onlar, "Onun hükmü, öldüğü durum üzeredir" derlerse, onlara şöyle denilir: Muhtemelen sizler zina çocuğusunuz. Zira bir kimsenin ya da sizden bir kimsenin bugün bulunduğu durumun hilafına rucu etmesinden emin olunamaz. Özet olarak bu topluluk fasit dinlere sahiptir, akılları karışıktır ve hayadan yoksundurlar. İnayetin kesilmesinden Allah'a sığınırız.

[664] -Her ne kadar o delilerden biri olsa da, saçmalık ona üstün gelse de ve dalâlete düşmüş sapkınlardan biri olsa da- Amr b. Bahr el-Câhiz[485]şöyle anlatmıştır: Yüce Allah *"Yeryüzünde böbürlenerek yürüme."*[486]diye buyurmuştur. Dolayısıyla biz, onun kitaplarında -başkalarını tekzip etmek için pek çok şey ortaya koymuşsa da- bir şeyi ispat etmek gayesiyle kasıtlı olarak bir yalan ortaya koyduğunu görmedik. Câhiz şöyle dedi: Ebû İshak İbrahim b. en-Nazzâm[487] ve Bişr b. Hâlid, "Şeytânüttâk" diye bilinen Muhammed b. Ca'fer er-Râfizî'ye[488] şöyle dediklerini bana bildirmişlerdir: Sana yazıklar olsun! İmâmetle alakalı kitabında, şüphesiz ki yüce Allah'ın Kur'ân'da

وقالت طائفة: بل أمه سوسن. وكل هذا هوس. ولم يعقب الحسن المذكور لا ذكرًا ولا أنثى. فهذا أول نوك الشيعة، ومفتاح عظيماتهم وأخفها إن كانت مهلكة.

[٦٦٣] ثم قالوا كلهم إذ سئلوا عن الحجة فيما يقولون: حجتنا الإلهام، وأن من خالفنا ليس لرشده، فكان هذا طريفًا جدًا. ليت شعري! ما الفرق بينهم وبين عيار مثلهم، يدعي في إبطال قولهم الإلهام؟ وإن الشيعة ليسوا لرشدة، أو أنهم نوكى، أو أنهم جملة ذوو شعبة من جنون في رؤسهم وما قولهم فيمن كان منهم ثم صار في غيرهم؟ أو من كان في غيرهم ثم فصار فيهم؟ أتراه ينتقل من ولادة الغية إلى ولادة الرشدة، ومن ولادة الرشدة إلى ولادة الغية؟ فإن قالوا: حكمه لما يموت عليه. قيل لهم: فلعلكم أولاد غية إذ لا يؤمن رجوع الواحد فالواحد منكم إلى خلاف ما هو عليه اليوم. والقوم بالجملة ذوو أديان فاسدة، وعقول مدخولة، وعديمو حياء، ونعوذ بالله من الضلال.

[٦٦٤] وذكر عمرو بن بحر الجاحظ، وهو وإن كان أحد المجان، ومن غلب عليه الهزل وأحد الضلال المضلين. قال الله تعالى: ﴿وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا﴾ فإننا ما رأينا له في كتبه تعمد كذبة يوردها مثبتًا لها، وإن كان كثيرًا لإيراد كذب غيره. قال أخبرني أبو إسحاق إبراهيم النظام، وبشر بن خالد أنهما قالا لمحمد بن جعفر الرافضي المعروف بشيطان الطاق: ويحك أما استحييت؟ أما اتقيت الله أن تقول في كتابك في الإمامة إن الله تعالى لم يقل قط في القرآن:

"(Eğer siz ona yardım etmezseniz, (biliyorsunuz ki) inkâr edenler onu) iki kişiden biri olarak (Mekke'den) çıkardıkları zaman, ona bizzat Allah yardım etmişti. Hani onlar mağarada bulunuyorlardı. Hani o arkadaşına, "Üzülme, çünkü Allah bizimle beraber" diyordu..."[489] şeklinde asla buyurmadığını söylemekten utanmadın mı? Allah'tan korkmadın mı? demişlerdi. Bunun üzerine Şeytânüttâk, günah işleyenin biz olduğumuzu düşünecek kadar uzunca kahkaha attı, demişlerdi.

[665] Nazzam şöyle dedi: Biz, Râfizîlerin önde gelenlerinden ve onların kelâmcılarından biri olan Ali b. Mîsem es-Sâbûnî ile konuştuk. Ona, imamlardan herhangi birini görüp sözünü işittin mi? diye sorduk. Bunun üzerine o, görmek suretiyle onunla konuştuğunu inkar etti. Ona, bundan önce bu konudaki görüşünü bildirdik. O, "Allah'a yemin olsun ki mahcubiyetten onu görmedim." dedi. Bu fiilinden dolayı asla utanmadı. Kur'ân'ın tebdil edildiği, onda olmayan bir kısım şeylerin Kur'ân'a ilave edildiği ve onda var olan pek çok şeyin çıkarıldığı ve Kur'ân'dan pek çok şeyin değiştirildiği şeklindeki görüş, -Ali b. Hasan b. Mûsâ b. Muhammed b. İbrahim b. Mûsâ b. Ca'fer b. Muhammed b. Ali b. el-Hasen b. Ali b. Ebû Talib hariç- ister eski isterse yeni olsun İmâmiyye'nin tamamına ait görüşlerden biridir. Ali b. Hasan, Mu'tezile'ye destek veren bir İmamî idi. Bununla birlikte o, bu görüşü inkar ediyor ve bunu söyleyen kimseleri de tekfir ediyordu. Ali'nin arkadaşları olan Ebû Ya'lâ Mîlâd et-Tûsî ve Ebu'l-Kâsım er-Râzî de böyle düşünüyordu.

[666] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu iki kapak (levha) arasında bir değişiklik olduğunu kabul etmek açık bir küfürdür ve Allah Resulünü (s.a.) tekzip etmektir.

[667] Keysaniyye'den bir grup ruhların tenasühüne inandı. Şair Seyyid el-Himyerî -Allah ona lanet etsin- bu görüşü kabul ediyor ve bu anlayışa taraftar olanlara "Sizden birisi bir katır veya merkep alsın, Ebû Bekir ve Ömer'in -Allah onlardan razı olsun- ruhları bu hayvanda bulunduğuna göre ona işkence etsin, vursun, aç ve susuz bıraksın." diye tebliğ ediyordu. Bir benzeri olmayan bu ahmaklığa hayret doğrusu! Onların ruhlarının diğer merkep ve katırlara değil de bu şaki katıra ve bu miskin eşeğe geçmesini belirleyen nedir? Aynı şekilde onlar, müminlerin annesi Aişe'nin (r.a.) ruhunun bir dişi keçiye geçtiğini iddia etmişlerdir.

﴿ثَانِيَ اثْنَيْنِ إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا﴾ قالا: فضحك والله شيطان الطاق، ضحكًا طويلًا، حتى كانا نحن الذين أذنبنا.

[٦٦٥] قال النظام: وكنا نكلم على ابن ميتم الصابوني، وكان من شيوخ الرافضة ومتكلميهم فنسأله: أرأي أم سماع عن الأئمة فينكر أن يقوله برأي، ٥ فتخبره بقوله فيها قبل ذلك. قال: فوالله ما رأيته خجل من ذلك، ولا استحيا لفعله هذا قط. ومن قول الإمامية كلها قديمًا وحديثًا أن القرآن مبدل زيد فيه ما ليس منه، ونقص منه كثير، وبدل منه كثير حاشا علي بن الحسن بن موسى، بن محمد، بن إبراهيم بن موسى ابن جعفر، ابن محمد بن علي بن الحسن، بن علي بن أبي طالب، وكان إماميًا يظاهر بالاعتزال، مع ذلك كان ١٠ ينكر هذا القول، ويكفر من قاله، وكذلك صاحباه أبو يعلى ميلاد الطوسي، وأبو القاسم الرازي.

[٦٦٦] **قال أبو محمد**: القول بأن بين اللوحين تبديلًا كفر صحيح، وتكذيب لرسول الله صلى الله عليه وسلم.

[٦٦٧] وقالت طائفة من الكيسانية بتناسخ الأرواح، وبهذا كان يقول ١٥ السيد الحميري الشاعر لعنه الله، ويبلغ الأمر. بمن يذهب إلى هذا إلى أن يأخذ أحدهم البغل، والحمار، فيعذبه، ويضربه، ويعطشه ويجيعه، على أن روح أبي بكر وعمر رضي الله عنهما فيه، فأعجبوا لهذا الحمق الذي لا نظير له. وما الذي خص هذا البغل الشقي أو الحمار المسكين بنقله الروح إليه دون سائر البغال والحمير، وكذلك يفعلون بالعنز على أن روح أم المؤمنين ٢٠ رضي الله عنها فيها.

[668] Hişam b. el-Hakem el-Kûfî, öğrencisi Ebû Ali es-Sakkâk ve bu ikisi dışındaki kelâmcılarının büyük ekseriyeti, Allah'ın ilminin muhdes (sonradan yaratılma) olduğunu, yüce Allah'ın bir şeyi -kendi zatında ona dair bilgiyi yaratıncaya kadar- bilmeyeceğini kabul etmişlerdir. Bu, açık bir küfürdür. Nitekim bu Hişam, Ebü'l-Hüzeyl el-Allâf ile yaptığı münazarada, rabbinin kendi karışı ile yedi karış olduğunu söylemiştir. Bu da açık bir küfürdür. Yine İmâmiyye'nin büyük kelâmcılarından biri olan Dâvûd el-Cevâribî, yüce Allah'ın insan şeklinde olup et ve kandan meydana geldiğini iddia etmiştir.

[669] İmâmiyye, güneşin Ali b. Ebû Talib için iki kere geri döndürüldüğü hususunda hemfikirdir. Dönemin yakınlığı ve halkın çokluğuna rağmen bundan daha büyük bir küstahlık, inatçılık, hayasızlık ve yalan söyleme cüreti olabilir mi? Yine onlardan bir grup şöyle der: Yüce Allah, bir şeyi murat eder, onu yapmaya azmeder, sonra yeni bir durum meydana gelir (beda olur), bunun üzerine Allah onu yapmaz. Bu durum, Keysaniyye ile alakalı olarak meşhur olmuştur.

[670] İmâmiyye'den dokuz kadınla nikâhlanmayı câiz gören, yine Hüseyin'in katledilmesinden önce olmadığı halde onun kanıyla yetişmesinden dolayı lahana ya da marul yemeyi haram kabul eden kimseler vardır. Bunlar hayasızlıkta kendilerinden öncekilere yakındırlar. Yine onların büyük bir kesimi,"Ali" isminin Ali'den önce kullanılmadığını iddia etmiştir. Doğrusu bu büyük bir cehalettir. Bilakis Araplar arasında bu isimle isimlendirilenler çoktur. Nitekim dünyadaki Bekrîlerin tamamının nesep itibarıyla kendisine nispet edildiği Ali b. Bekir b. Vail böyledir. Ezd kabilesinde, Buceyla kabilesinde ve diğerlerinde Ali ismi vardır. Bunların tamamı cahiliye döneminde meşhurdur. Buna en yakın olanı, Ebû Ali künyesine sahip olan Amir b. Tufeyl'dir. Bu hususta ortaya konulacak deliller açıkladıklarımızdan çok fazladır. Onlardan bir grup, cennet ve cehennemim yok olacağını kabul etmektedir. Keysaniyye içinde dünyanın ebediyen yok olmayacağını söyleyen kimseler vardır.

[٦٦٨] وجمهور متكلميهم كهشام بن الحكم الكوفي، وتلميذه أبي علي الصقاك، وغيرهما يقول بأن علم الله تعالى محدث، وأنه لم يكن يعلم شيئًا حتى أحدث لنفسه علمًا، وهذا كفر صريح. وقد قال هشام هذا في حين مناظرته لأبي الهذيل العلاف: إن ربه سبعة أشبار بشبر نفسه، وهذا كفر ٥ صحيح. وكان داود الجواربي من كبار متكلميهم، يزعم أن ربه لحم ودم، على صورة الإنسان.

[٦٦٩] ولا يختلفون في أن الشمس ردت على علي بن أبي طالب مرتين، أفيكون في صفاقة الوجه، وصلابة الخد، وعدم الحياء، والجرأة على الكذب أكثر من هذا على قرب العهد وكثرة الخلق. وطائفة منهم ١٠ تقول: إن الله تعالى يريد الشيء ويعزم عليه، ثم يبدوا له فلا يفعله، وهذا مشهور للكيسانية.

[٦٧٠] ومن الإمامية من يجيز نكاح تسع نسوة. ومنهم من يحرم الكرنب، لأنه إنما نبت على دم الحسين، ولم يكن قبل ذلك، وهذا في قلة الحياء قريب مما قبله، وكما يزعم كثير منهم أن عليًا لم يكن له ١٥ سمي قبله، وهذا جهل عظيم، بل كان في العرب كثير يسمون هذا الاسم، كعلي بن بكر بن وائل إليه يرجع كل بكري في العالم في نسبه، وفي الأزد علي، وفي بجيله على، وغيرها، كل ذلك في الجاهلية مشهور. وأقرب من ذلك عامر بن الطفيل يكنى أبا علي، ومجاهراتهم أكثر مما ذكرنا. ومنهم طائفة تقول بفناء الجنة والنار. وفي الكيسانية من يقول: ٢٠ إن الدنيا لا تفنى أبدًا.

[671] Keysaniyye'den Nahliyye diye isimlendirilen ve Hasan b. Ali b. Versand en-Nahlî'ye nispet edilen bir grup vardı. Bu şahıs, Afrika'nın beldelerinden Kafsa ve Kastiliyye'nin nahiyelerinden biri olan Nafta ehlindendi. Daha sonra bu kâfir, Mûsâmit beldesinin en uzaklarında yer alan Sus'a kalkıp gitmiş, buranın halkını ve emirleri olan Ahmed b. İdris b. Yahya b. İdris b. İdris b. Abdullah b. Hüseyin b. Hasan b. Ali b. Ebû Talib'i dalâlete nispet etmiştir. Bunlar, Sus şehrinin varoşlarında kalabalık bir şekilde meskundurlar ve küfürlerini ilan etmişlerdir. Onların namazı, müslümanların namazından farklıdır; gübreyle yetişen meyvelerden yemezler ve imâmetin Hüseyin evladında değil, Hasan evladında olduğunu iddia ederler.

[672] Ebû Kamil'in[490] taraftarları Keysaniyye grubundandır. Bunların görüşlerinden biri şudur: "Sahabenin (Allah onlardan razı olsun) tamamı Hz. Peygamber'in (s.a.) vefatından sonra küfre düşmüşlerdir. Çünkü onlar Ali'nin imâmetini inkar etmişlerdir. Ali de, yönetimi/hilâfeti Ebû Bekir'e, sonra Ömer'e ve Osman'a teslim ettiğinden dolayı kâfir olmuştur." Sonra bu grubun ekseriyeti şöyle demiştir: "Ali ve ona tabi olanlar, İslâm'a dönmüşlerdir. Zira Ali, Osman'ın katledilmesinden sonra insanları kendi (imâmetine) çağırmıştır. Böylece o kendisini ortaya koymuş ve kılıcını kınından sıyırmıştır. O ve ona mensup olanlar, bunun öncesinde İslâm'dan irtidat etmiş, müşrik ve kâfir kimseler idiler." Keysaniyye'den bazıları, (imamın belirlenmesi) meselesindeki problemi ortadan kaldıracak net bir açıklama yapmadığından dolayı, bu konudaki sorumluluğu (günahı) Hz. Peygamber'e (s.a.) nispet etmiştir.

[673] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bunların tamamı, hiçbir gizliliğin olmadığı apaçık küfürdür. Bu görüşler, guluv konusunda Şii fırkaları arasında orta yerlerde olan İmâmiyye grubunun görüşleridir.

[Galiyye Fırkaları]

[674] Şîa'nın Gâliyye grubuna gelince bunlar iki kısımdır. Bunlardan bir grup, Allah Resulünden (s.a.) sonra nübüvvetin başkalarında devam etmesini gerekli görmüştür. Diğer grup ise, uluhiyeti şanı yüce Allah'tan başkaları için de gerekli görmüştür. Böylece onlar, hıristiyanlara ve yahudilere dahil olmuşlar ve küfrün en çirkiniyle kâfir olmuşlardır.

[٦٧١] ومنهم طائفة تسمى النحلية نسبوا إلى الحسن بن علي بن ورصند النحلي، كان من أهل نفطة من عمل قفصة وقسطيلية من كور إفريقية ثم نهض هذا الكافر إلى السوس في أقاصي بلاد المصامدة، فأضلهم وأضل أمير السوس أحمد بن إدريس بن يحيى بن إدريس، بن إدريس بن عبد الله، ٥ بن الحسين بن الحسن، ابن علي بن أبي طالب، فهم هنالك كثير سكان في ربض مدينة السوس، معلنون بكفرهم، وصلاتهم خلاف صلاة المسلمين، لا يأكلون شيئًا من الثمار زبل أصله، ويقولون إن الإمامة في ولد الحسن دون ولد الحسين.

[٦٧٢] ومنهم أصحاب أبي كامل: ومن قولهم: إن جميع الصحابة رضي الله ١٠ عنهم كفروا بعد موت النبي صلى الله عليه وسلم، إذ جحدوا إمامة علي، وأن عليًا كفر إذا أسلم الأمر إلى أبي بكر، ثم عمر، ثم عثمان. ثم قال جمهورهم: إن عليًا ومن اتبعه رجعوا إلى الإسلام إذ دعا إلى نفسه بعد قتل عثمان، وإذ كشف وجهه وسل سيفه وأنه وإياهم كانوا قبل ذلك مرتدين عن الإسلام، كفارًا مشركين. ومنهم من يرد الذنب في ذلك إلى النبي صلى الله عليه وسلم إذ لم يبين الأمر ١٥ بيانًا رافعًا للأشكال.

[٦٧٣] **قال أبو محمد**: وكل هذا كفر صريح لا خفاء به فهذه مذاهب الإمامية، وهي المتوسطة في الغلو من فرق الشيعة.

[٦٧٤] وأما الغالية من الشيعة فهم قسمان: قسم أوجبت النبوة بعد النبي صلى الله عليه وسلم لغيره. والقسم الثاني: أوجبوا الإلهية ٢٠ لغير الله عز وجل فلحقوا بالنصارى واليهود وكفروا أشنع الكفر.

Hz. Peygamber'den (s.a.) sonra nübüvvetin devamını gerekli gören bu grup, kendi içinde fırkalara ayrılmıştır. Bu fırkalardan biri **Gurâbiyye**'dir.[491] Onların görüşü şöyledir: "Muhammed (s.a.), bir karganın diğer bir kargaya benzediği gibi Ali'ye beziyordu. Şanı yüce Allah, Cibril'i (s.a.) vahiyle Ali'ye göndermişti. Ancak Cibril (s.a.) vahyi yanlışlıkla Muhammed'e getirmişti. Bu konuda Cibril'in kınanmasına gerek yoktur, çünkü o hata etmiştir." Onlardan başka bir grup ise, "Bilakis Cibril bunu kasıtlı olarak yapmıştır" demiştir. Bu grup -Allah onlara lanet etsin- Cebrail'i tekfir etmiş ve ona lanet etmiştir.

[675] Ebû Muhammed şöyle dedi: Ey İnsanlar! Muhammed'in (s.a.) Ali b. Ebû Talib'e benzediğini iddia eden bu topluluktan daha ahmak ve daha akılsız bir topluluk duyuldu mu? Cibril'in (s.a.) karıştırmasına sebep olacak kadar kırk yaşındaki bir insan nasıl olur da on bir yaşındaki bir çocuğa benzer olur? Sonra Hz. Muhammed (s.a.) uzuna yakın orta boylu, dik ve düzgün görünümlü, sakalları gür, karagözlü, baldırları kalınca, vücudundaki tüyleri az ve uzun saçlı bir kimse idi. Ali ise, kısaya yakın orta boylu, sanki kırılmış sonra da birleştirilmiş gibi üst üste yığılmış, sakal bıraktığında bir omzundan diğer omzuna kadar göğsünü dolduracak kadar gür sakallı, gözleri derinde, baldırları ince, başının arka tarafında az bir saçı olacak kadar fazlaca kel, sakalının kılları çok bir kimse idi. Dolayısıyla bunların ahmaklığına hayret edilir!

[676] Sonra, şayet Cibril'in hata etmesi mümkün olsa idi, -Güvenilir olan Ruhu'l-Kudsu böyle bir şeyden tenzih ederiz- nasıl olur da şanı yüce Allah onu düzeltmek ve uyarmaktan gafil olur ve böylece yirmi üç yıl boyunca onu bu şekilde bırakır? Sonra bütün bunları bir tarafa bırakalım: Onlara bu haberi kim bildirdi? Bu hurafeyi kim uydurdu? Bunu, sadece yüce Allah'ın Cibril'e (s.a.) emrettiğine, sonra da emredilenin zıddının yapıldığına şahit olan bir kimse bilebilir. Dolayısıyla Allah'ın laneti, lanet edenlerin laneti, meleklerin ve bütün insanların laneti kıyamete kadar (Allah aleminde yaratmaya devam ettiği müddetçe) bunların üzerine olsun.

فالطائفة التي أوجبت النبوة بعد النبي صلى الله عليه وسلم فرق، فمنهم الغرابية وقولهم إن محمدًا صلى الله عليه وسلم كان أشبه بعلي من الغراب بالغراب، وأن الله عز وجل بعث جبريل عليه السلام بالوحي إلى علي، فغلط جبريل عليه السلام بمحمد، ولا لوم على جبريل في ذلك لأنه غلط. وقالت طائفة منهم: بل ٥ تعمد ذلك جبريل، وكفروه ولعنوه لعنهم الله.

[٦٧٥] **قال أبو محمد**: فهل سمع بأضعف عقولًا، وأتم رقاعة من قوم يقولون إن محمدًا صلى الله عليه وسلم كان يشبه علي بن أبي طالب فيا للناس! أين يقع شبه ابن أربعين سنة من صبي ابن إحدى عشرة سنة، حتى يغلط به جبريل عليه السلام، ثم محمد عليه السلام فوق الربعة إلى الطول، ١٠ قويم القناة، كث اللحية، أدعج العينين، ممتلئ الساقين، قليل شعر الجسد، أفرع، وعلي دون الربعة إلى القصر، منكب شديد الانكباب كأنه كسر ثم جبر، عظيم اللحية، قد ملئت صدره من منكب إلى منكب إذ التحى ثقيل العينين، دقيق الساقين، أصلع، عظيم الصلع، ليس في رأسه شعر إلا في مؤخره، يسير شعر اللحية، فأعجبوا لحمق هذه الطبقة.

١٥ [٦٧٦] ثم لو جاز أن يغلط جبريل وحاشا للروح القدس الأمين كيف غفل الله عز وجل عن تقويمه وتنبيهه وتركه على غلطه ثلاثًا وعشرين سنة، ثم أظرف من هذا كله: من أخبرهم بهذا الخبر؟ ومن خرفهم بهذه الخرافة؟ وهذا لا يعرفه إلا من شاهد أمر الله تعالى لجبريل عليه السلام ثم شاهد خلافه، فعلى هؤلاء لعنة الله ولعنة اللاعنين، والملائكة ولعنة الناس أجمعين، ما دام ٢٠ لله في علامه خلق.

[677] Bir grup, Ali'nin nübüvvetini kabul etmişti. Diğer bir grup ise Ali b. Ebû Talib, Hasan, Hüseyin, Ali b. Hüseyin, Muhammed b. Ali, Ca'fer b. Muhammed, Mûsâ b. Ca'fer, Ali b. Mûsâ, Muhammed b. Ali, el-Hasan b. Muhammed ve el-Muntazar b. el-Hasan'ın (yani on iki imamın) tamamının peygamber olduğunu iddia etmiştir. Bir grup, sadece Muhammed b. İsmail b. Ca'fer'in peygamberliğini kabul etmiştir. Onlar, Karmatîlerden[492] bir topluluktur. Bir diğer grup ise, Ali ile birlikte sadece Hasan, Hüseyin ve Muhammed b. el-Hanefiyye şeklinde üç oğlunun peygamberliğini kabul etmiştir. Bunlar, Keysâniyye'den bir taifedirler.

[678] Muhtar, kendisi hakkında peygamberlik iddia etmek suretiyle aşırı gitmiş, kafiyeli sözler söylemiş ve şanı yüce Allah'tan gelen gayb ile insanları uyarmıştır. Lanetlenmiş olan Şîa'dan bazı topluluklar bu hususta ona tabi olmuştur. O, Muhammed b. el-Hanefiyye'nin imâmetini kabul etmiştir.

[679] Bir grup da Kûfe'de Becîle'nin azatlı kölesi olan Mugîre b. Sa-id'in[493] peygamberliğini kabul etmiştir. Halid b. Abdullah el-Kasrî[494], Mugîre'yi ateşte yakarak cezalandırmıştı. Mugîre -Allah ona lanet etsin- şöyle diyordu: Onun mabudu, başında bir taç bulunan bir adamın suretindedir. Onun uzuvları, hece harflerinin adetincedir. Elif harfi, iki baldırı ifade eder ve diğer harfler de bunun gibidir. Bunlar, dinden bir tutam nasibi olan bir kimsenin ifade edemeyeceği şeylerdendir. Allah, kâfirlerin söylediklerinden elbette yücedir. Yine Mugîre -Allah ona lanet etsin- şöyle diyordu: "Mabudu, varlığı yaratmak istediğinde en büyük ismi ile konuştu. Sonra uçtu ve kendi tacı üzerine kondu. Sonra parmağıyla, sevap ve günahlardan meydana gelen kulların amellerini yazdı. Günahların bir arkta dağılıp gittiklerini görünce bu arkı iki denize birleştirdi. Bu denizlerden biri tuzlu ve karanlıktır, ikincisi ise tatlı ve aydınlıktır. Sonra denize muttali olmuş ve orada gölgesini görmüş, onu almak için gitmiş, (denizin üzerinde) uçmuş ve onu almıştır. Böylece bu gölgenin iki gözünü çekip almış ve denizi yok etmiştir. Gölgenin iki gözünden güneşi ve başka bir güneşi yaratmıştır. Kâfirleri tuzlu denizden, müminleri ise tatlı denizden yaratmıştır..." Onlara ait karmaşık sözler çok fazladır. Yine Mugîre'nin dediği şeylerden biri de şudur: Peygamberler, şeriatlardan herhangi bir şeyde asla ihtilaf etmezler.

[٦٧٧] وفرقة قالت بنبوة علي وفرقة قالت بأن علي بن أبي طالب والحسن والحسين رضي الله عنهم وعلي بن الحسين، ومحمد بن علي، وجعفر بن محمد، وموسى بن جعفر، وعلي بن موسى، ومحمد بن علي، والحسن ابن محمد، والمنتظر بن الحسن أنبياء كلهم. وفرقة قالت بنبوة محمد بن إسماعيل بن جعفر فقط، وهم طائفة من القرامطة. وفرقة قالت بنبوة علي وبنيه الثلاثة، الحسن ٥ والحسين، ومحمد بن الحنفية فقط، وهم طائفة من الكيسانية.

[٦٧٨] وقد حام المختار حول أن يدعي النبوة لنفسه، وسجع إسجاعًا وأنذر بالعيوب عن الله عز وجل، وأتبعه على ذلك طوائف من الشيعة الملعونة، وقال بإمامة محمد بن الحنفية.

١٠ [٦٧٩] وفرقة قالت بنبوة المغيرة بن سعيد مولى بجيلة بالكوفة، وهو الذي أحرقه خالد ابن عبد الله القسري بالنار، وكان لعنه الله يقول: إن معبوده صورة رجل على رأسه تاج، وأن أعضاءه على عدد حرف الهجاء، الألف للساقين ونحو ذلك مما لا ينطلق لسان ذي شعبة من دين به، تعالى الله عما يقول الكافرون علوًا كبيرًا، وكان لعنه الله يقول،: إن معبوده لما أراد أن يخلق الخلق تكلم باسمه الأكبر ١٥ فطار فوقع على تاجه، ثم كتب بإصبعه أعمال العباد من المعاصي والطاعات. فلما رأى المعاصي أرفض به عرقًا، فاجتمع من عرقه بحران، أحدهما ملح مظلم، والثاني نير عذب، ثم أطلع في البحر فرأى ظله فذهب ليأخذه فطار فأخذه فقلع عيني ذلك الظل ومحقه فخلق من عينيه الشمس وشمسًا أخرى، وخلق الكفار من البحر المالح، وخلق المؤمنين من البحر العذب في تخليط لهم كثير.وكان ٢٠ مما يقول: إن الأنبياء لم يختلفوا قط في شيء من الشرائع.

[680] Şöyle denilmiştir: Şa'bî'den rivayette bulunan Cabir b. Yezid el-Cu'fî, Halid b. Abdullah el-Kasrî onu yaktığında Mugîre b. Said'in halefi idi. Cabir öldüğünde, Bekir el-A'var el-Hecerî ona halef oldu. O da ölünce taraftarlarının idaresi mezkur reisleri olan Mugîre'nin oğlu Abdullah'a havale edildi. Onların Kûfe'de büyük bir taraftar kitlesi vardı. Mugîre b. Said'in dile getirdiği görüşlerin sonuncusu, Muhammed b. Abdullah b. Hasan b. Hüseyin'in imâmetini kabul etmek; Fırat nehrinin suyunu ve pisliğin düştüğü bütün nehir, pınar ve kuyuların sularını haram kabul etmektir. İmâmetin Hüseyin'in evladında devam edeceğini kabul edenler bu dönemde ondan uzak durmuşlardır.

[681] Bir diğer grup, Beyan b. Sem'an et-Temîmî'nin[495] peygamberliğini kabul etmişti. Halid b. Abdullah el-Kasrî, Mugîre b. Said ile birlikte Sem'an'ı aynı gün tutuklayıp ateşte yakarak cezalandırmıştı. Mugîre b. Said, odun demetine bağlanmaktan çok korkmuş, ancak zorla oraya bağlanmıştı. Beyan b. Sem'an ise odun demetine doğru yürümüş, herhangi bir zorlama olmaksızın odunları kucaklamış ve bir endişe/korku ondan zuhur etmemişti. Bunun üzerine Halid, bu ikisinin taraftarlarına şöyle demişti: "Sizler her konuda delisiniz! Şu alçak değil (Mugîre'yi kast ediyor), sizin liderinizin bu (Sem'an) olması gerekirdi." Beyan, -Allah ona lanet etsin- şöyle derdi: Yüce Allah, sadece kendi vechi hariç her şeyi yok edecektir.

[682] Bu deli, kendi inkarının yüce Allah'ın *"Ancak azamet ve ikram sahibi Rabbinin zâtı (vechi) bâki kalacaktır."*[496] şeklindeki sözüyle ilişkili olduğunu sanıyordu. Şayet onun en ufak aklı ya da anlayışı olsa idi, yüce Allah'ın *"Yeryüzünde olanlar yok olacaktır"*[497] şeklindeki doğru sözünün ifadesiyle, sadece yeryüzündeki varlıkların yok olacağını haber verdiğini bilirdi. Şanı yüce Allah, yeryüzündeki varlıkların dışındakileri yok olmakla vasıflandırmamıştır. Yüce Allah'ın" vechi"nden" maksat Allah'tır, O'nun dışındaki bir şey değildir. Yüce Allah'ı kısımlara ve cüzlere ayırmakla vasıflandırmaktan tenzih ederiz. Bu, sınırlandırılamayan ve benzeri olmayan bir varlığın sıfatı değil, sınırlı olan yaratılmışların sıfatıdır.

[٦٨٠] وقد قيل أن جابر بن يزيد الجعفي الذي يروي عن الشعبي كان خليفة المغيرة ابن سعيد إذ أحرقه خالد بن عبد الله القسري، فلما مات جابر خلفه بكر الأعور الهجري، فلما مات فوضوا أمرهم إلى عبد الله بن المغيرة رئيسهم المذكور، وكان لهم عدد ضخم بالكوفة، وآخر ما وقف عليه المغيرة بن سعيد ٥ القول بإمامة محمد بن عبد الله بن الحسن بن الحسين، وتحريم ماء الفرات، وكل ماء نهر أو عين أو بئر، وقعت فيه نجاسة فبرئت منه عند ذلك القائلون بالإمامة في ولد الحسين.

[٦٨١] وفرقة قالت بنبوة بيان بن سمعان التميمي، صلبه وأحرقه خالد بن عبد الله القسري مع المغيرة بن سعيد في يوم واحد، وجبن المغيرة بن سعيد عن ١٠ اعتناق حزمة الحطب جبنًا شديدًا حتى ضم إليها قهرًا، وبادر بيان بن سمعان إلى الحزمة فاعتنقها من غير إكراه، ولم يظهر منه جزع، فقال خالد لأصحابهما في كل شيء أنتم مجانين، هذا كان ينبغي أن يكون رئيسكم لا هذا الفل. وكان بيان لعنه الله يقول: إن الله تعالى يفنى كله حاشا وجهه فقط.

[٦٨٢] وظن المجنون أنه تعلق في كفره هذا بقوله تعالى: ﴿كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا ١٥ فَانٍ۝وَيَبْقَىٰ وَجْهُ رَبِّكَ﴾ ولو كان له أدنى عقل أو فهم لعلم أن الله تعالى إنما أخبر بالفناء عما على الأرض فقط بنص قوله الصادق: ﴿كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ﴾ ولم يصف عز وجل بالفناء غير ما على الأرض، ووجه الله تعالى هو الله، وليس هو شيئًا غيره، وحاشا لله من أن يوصف بالتبعيض والتجزيء، هذه صفة المخلوقين المحدودين، لا صفة من لا يحد ولا له مثل.

[683] Sem'an -Allah ona lanet etsin-, yüce Allah'ın *"Bu, insanlar için bir beyandır..."*[498] şeklindeki sözüyle kendisinin kastedildiğini söylerdi. O, Ebû Haşim Abdullah b. Muhammed b. el-Hanefiyye'nin imam olduğunu, sonra imâmetin Ali'nin diğer çocuklarının tamamında devam ettiğini kabul ederdi.

5 **[684]** Onlardan bir grup, "Kisf" diye isimlendirilen Ebû Mansur el-Mustenir el-İclî'nin[499] peygamberliğini kabul etmişti. Yüce Allah'ın *"Gökten düşmekte olan parçalar görseler, ("Bunlar, üst üste yığılmış bulutlardır" derler.)"*[500] şeklindeki sözünde geçen "kisf" ile kendisinin murat edildiği ileri sürülmüştür. Yûsuf b. Ömer, Kûfe'de onu tutuklamıştır. Allah ona
10 lanet etsin o, Tanrının kendisini göklere çıkardığını, eliyle başını meshettiğini ve ona "Ey Oğlum! git ve benden tebliğ et" dediğini iddia ederdi. Taraftarlarının yemin ediş tarzları "Lâ ve'l-kelime" şeklinde idi. Yine o, -Allah ona lanet etsin- şöyle derdi: Yüce Allah'ın yarattığı kimselerin ilki Îsâ b. Meryem, sonra da Ali b. Ebû Talib'tir.

15 **[685]** Ebû Mansur el-İclî, resuliyetin kesintisiz olarak devam ettiğini iddia ederdi. O, zina, şarap, leş, domuz ve kan konusundaki yasakları mubah kabul eder ve bunların erkeklerin isimleri olduklarını söylerdi. Nitekim günümüzde yaşamakta olan Râfizîlerin çoğunluğu bu görüştedir. Yine Ebû Mansur namaz, zekat, oruç ve haccın farziyetini ortadan kaldırmıştı. Onun
20 taraftarlarının tamamı boğazlayarak ve taşla başı ezerek öldüren kimselerdi. Mugîre b. Said'in taraftarları da böyle idi. Onların bu konudaki maksatları şu idi: Onlar, bekledikleri kimse zuhur edinceye kadar silah taşımayı doğru bulmazlardı. Bu yüzden onlar insanları boğazlayarak ve taşla vurarak öldürüyorlardı. Haşebiyye fırkası ise sadece ahşap/odun ile öldürüyordu.

25 **[686]** Rafizî Hişam b. el-Hakem, "el-Mîzân" diye bilinen kitabında bunları anlatmıştı. Kûfe'de komşuları olması ve mezhepte de yandaşları olmalarından dolayı Hişam onları en iyi tanıyan kimse idi. O, ilgili eserinde şöyle demiştir: Özellikle Kisfiyye (Ebû Mansur el-İclî'nin taraftarları), ister kendilerinden olsun isterse muhaliflerin-
30 den olsun insanları katlederler ve "Biz, müminlerin cennete gitmelerini ve kâfirlerin cehenneme gitmelerini hızlandırıyoruz." derlerdi.

[٦٨٣] وكان لعنه الله يقول: إنه المعنى بقول الله تعالى: ﴿هَـٰذَا بَيَانٌ لِّلنَّاسِ﴾ وكان يذهب إلى أن الإمام هو أبو هاشم عبد الله بن محمد بن الحنفية ثم هي في سائر ولد علي كلهم.

[٦٨٤] وقالت فرقة منهم بنبوة أبي منصور المستير العجلي وهو الملقب بالكسف، وكان يقال أنه المراد بقول الله عز وجل: ﴿وَإِن يَرَوْا كِسْفًا مِّنَ السَّمَاءِ سَاقِطًا﴾ وصلبه يوسف بن عمر بالكوفة، وكان لعنه الله يقول: إنه عرج به إلى السماوات، وأن الله تعالى مسح رأسه بيده، وقال له أي ابني اذهب فبلغ عني، وكان يمين أصحابه لا والكلمة، وكان لعنه الله يقول: بأن أول من خلق الله تعالى عيسى بن مريم ثم علي بن أبي طالب.

[٦٨٥] وكان يقول بتواتر الرسل، وأباح المحرمات من الزنا، والخمر، والميتة، والخنزير، والدم، وقال إنما هم أسماء رجال، وجمهور الرافضة اليوم على هذا، وأسقط الصلاة والزكاة والصيام والحج، واصحابه كلهم خناقون رضاخون، وكذلك أصحاب المغيرة بن سعيد ومعناهم في ذلك أنهم لا يستحلون حمل السلاح حتى يخرج الذي ينتظرونه فهم يقتلون الناس بالخنق وبالحجارة والخشبية بالخشب فقط.

[٦٨٦] وذكر هشام بن الحكم الرافضي في كتابه المعروف بالميزان، وهو أعلم الناس به لأنه جارهم بالكوفة، وجارهم في المذهب: أن الكسفية خاصة يقتلون من كان منهم ومن خالفهم، ويقولون نعجل المؤمن إلى الجنة، والكافر إلى النار،

Onlar, Ebû Mansur'un ölümünden sonra, boğazladıkları kimselerin malından aldıkları humusu Hasan b. Ebû Mansur'a veriyorlardı. Onun taraftarları iki gruptu. Bu gruplardan biri şöyle demiştir: İmâmet, Muhammed b. Ali b. Hasan'dan sonra Muhammed b. Abdullah b. Hasan b. Hüseyin'e geçmiştir. Diğer grup ise şöyle demiştir: (İmâmet, Muhammed b. Ali b. Hasan'dan sonra) bilakis Ebû Mansur el-Kisf'e geçmiştir. İmâmet bir daha Ali evladına dönmeyecektir.

[687] Bir başka grup, Kûfe'de Beziğ el-Haik'in[501] peygamberliğini iddia etmiştir. Onların el-Haik hakkındaki bu iddialarının vukuu pek bilinmemektedir. Diğer bir grup ise, Kûfe'de buğday taciri olan Muammer'in peygamberliğini iddia etmiştir. Yine bir grup, Kûfe'de saman satıcısı olan Umeyr'in peygamberliğini iddia etmiştir. O, -Allah'ın laneti onun üzerine olsun- taraftarlarına; "Ben, bu samanı saf altına dönüştürmek istese idim, elbette bunu yapardım." demiştir. O, Kûfe'de Halid b. Abdullah el-Kasrî'nin huzuruna çıkmış, cesaretli davranıp onu eleştirmiş ve ağır sözler demişti. Bunun üzerine Halid, onun boynunun vurulmasını emretmiş, böylece öldürülmüştür. (Yukarda açıkladığımız) bu beş grubun tamamı Hattâbiyye fırkalarındandır. Abbas oğulları taraftarlarının ilklerinden olan bir fırka, "Haddâş" diye isimlendirilen Ammar'ın peygamberliğini kabul etmiştir. Halid b. Abdullah el-Kasrî'nin kardeşi Esed b. Abdullah, Ammar ile mücadele etmiş, ona üstün gelmiş ve onu öldürmüştür.

[688] Allah'tan başkasının uluhiyetini iddia eden Gâliyye fırkalarından ikinci kısma gelince, bunların ilki Abdullah b. Sebe el-Himyerî'nin -Allah ona lanet etsin- taraftarlarından olan bir topluluktur. Onlar, Ali b. Ebû Talib'e gelip ona sözlü olarak : "Sen O'sun" demişlerdi. Bunun üzerine Ali onlara: O kimdir? diye sormuştu. Onlar da: "Sen, tanrısın" demişlerdir. Akabinde mesele büyüdü ve Ali onların ateşe atılmalarını emretti. Bunun üzerine ateş tutuşturuldu ve onlar ateşe atıldılar. Ancak onlar, ateşe atılırlarken; "Şu an, bize göre senin tanrı olduğun sahih olmuştur. Çünkü sadece tanrı ateş ile cezalandırır." demeye başlamışlardı. Bu konuda Ali (Allah ondan razı olsun) şöyle demiştir:

"Hoş olmayan bir durum gördüğümde,
Ateşi tutuşturur ve Kanber'i çağırırım."

وكانوا بعد موت أبي منصور يؤدون الخمس مما يأخذون ممن خنقوه إلى الحسن بن أبي منصور. وأصحابه فرقتان فرقة قالت: إن الإمامة بعد محمد بن علي بن الحسن، صارت إلى محمد بن عبد الله بن الحسن ابن الحسين. وفرقة قالت: بل إلى أبي المنصور الكسف، ولا تعود في ولد علي أبدًا.

[٦٨٧] وقالت فرقة بنبوة بزيغ الحائك بالكوفة وإن وقوع هذه الدعوى لهم في حائك لطريفه.وفرقة قالت بنبوة معمر بائع الحنطة بالكوفة. وقالت فرقة بنبوة عمر التبان بالكوفة، وكان لعنه الله يقول لأصحابه لو شئت أن أعيد هذا التبن تبرًا لفعلت، وقدم إلى خالد بن عبد الله القسري بالكوفة فتجلد وسب خالدًا، فأمر خالد بضرب عنقه فقتل إلى لعنة الله. وهذه الفرق الخمس كلها من فرق الخطابية. وقالت فرقة من أوائل شيعة بني العباس بنبوة عمار الملقب بخداش فظفر بن أسد ابن عبد الله أخو خالد بن عبد الله القسري، فقتله إلى لعنة الله.

[٦٨٨] والقسم الثاني من فرق الغالية الذين يقولون بالإلهية لغير الله عز وجل فأولهم قوم من أصحاب عبد الله بن سبأ الحميري لعنه الله: أتوا إلى علي بن أبي طالب فقالوا مشافهة: أنت هو. فقال لهم: ومن هو؟ قالوا: أنت الله. فاستعظم الأمر، وأمر بنار فأججت وأحرقهم بالنار، فجعلوا يقولون وهم يرمون في النار: الآن صح عندنا أنه الله لأنه لا يعذب بالنار إلا الله، وفي ذلك يقول رضي الله عنه:

لَمَّا رَأَيْتُ الأَمْرَ أَمْرًا مُنْكَرًا

أَجَّجْتُ نَارًا وَدَعَوْتُ قَنْبَرًا

[689] Ali, burada, onların ateşe atılmasıyla görevlendirdiği kölesi Kanber'i kasteder. Önemli ve nazik konularda, yaratılmış bir kimse sebebiyle günaha sürüklenmekten ya da yaratılmış bir kimsenin bizi günaha sürüklemesinden Allah'a sığınırız. Ebû Hasan'ın (r.a.) kendi taraftarları (Allah onlardan razı olsun) arasındaki imtihanı, Îsâ'nın (s.a.) peygamberlerden (s.a.) olan arkadaşları arasındaki imtihanı gibidir. Bu fırka, günümüze kadar devam eden, "Galyâniyye" diye isimlendirilen ve pek çok taraftarı olan yaygın bir fırkadır. İshak b. Muhammed en-Nah'î el-Ahmer el-Kûfî onlardan biri idi ve onların kelâmcılarındandı. Onun bu konuda "es-Sırat" diye isimlendirdiği bir kitabı vardır. Behenkî ve el-Feyyâz zikrettiğimiz hususlarla alakalı olarak onu eleştirdiler ve Muhammed'in Ali'nin elçisi olduğunu söylediler.

[690] Şîa'dan "Muhammediyye" diye bilinen bir grup, "Muhammed (s.a.) tanrıdır." demiştir. -Allah onların küfründen münezzehtir- Behenkî ve el-Feyyâz b. Ali bunlardan idi. Feyyâz'ın bu konuda "el-Kıstas" diye isimlendirdiği bir kitabı vardı. Onun babası meşhur bir katipti, yönetimi döneminde İshak b. Kundec'e katiplik yapmıştı, sonra da müminlerin emiri el-Mu'tazıd'a[502] katiplik yapmıştı. Bu konuda el-Buhterî, başlangıcı şöyle olan meşhur bir kaside söylemiştir:

"Ğavîr sakininin gezdiği yerlerden ve ülkesinden uzak ol, tanrı onun komşusudur."

[691] Sözü edilen bu Feyyâz, -Allah ona lanet etsin- Mu'tazıd döneminde jurnallenen kimselerden olduğundan dolayı el-Kâsım b. Abdullah b. Süleyman b. Vehb öldürmüştür. Bu kıssa meşhurdur.

[692] Üçüncü fırka ise Âdem'in (s.a.) ve peygamberden peygambere olmak üzere Muhammed'e (s.a.) varıncaya kadar bütün peygamberlerin uluhiyetini kabul etmiş, sonra da sırasıyla Ali'nin, Hasan ve Hüseyin'in, sonra Muhammed b. Ali'nin, sonra da Ca'fer b. Muhammed'in uluhiyetini kabul etmiş ve burada durmuşlardır. Hattâbiyye[503] fırkası, Kûfe'de, Îsâ b. Mûsâ b. Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Abbas'ın yönetiminde, bu şekilde bunu açıkça ilan etmiştir. Onlar, gün ortasında, izar ve libasların içinde en yüksek sesleriyle "Lebbeyk Ca'fer, Lebbeyk Ca'fer" diye bağırarak büyük bir topluluk halinde ortaya çıkmışlardır.

[٦٨٩] يريد قنبرًا مولاه، وهو الذي تولى طرحهم في النار، نعوذ بالله من أن نفتتن بمخلوق، أو يفتتن بنا مخلوق فيما جل أو دق، فإن محنة أبي الحسن رضي الله عنه من بين أصحابه رضي الله عنهم كمحنة عيسى صلى الله عليه وسلم بين أصحابه من الرسل عليهم السلام، وهذه الفرقة باقية إلى اليوم فاشية عظيمة العدد يسمون العليانية، منهم كان إسحاق بن محمد المخعي الأحمر الكوفي، وكان من متكلميهم، وله في ذلك كتاب سماه الصراط نقض عليه البهنكي والفياض بما ذكرنا، ويقولون: إن محمدًا رسول علي.

[٦٩٠] وقالت طائفة من الشيعة يعرفون بالمحمدية: إن محمدًا عليه السلام هو الله. تعالى الله عن كفرهم، ومن هؤلاء كان البهنكي والفياض بن علي وله في هذا المعنى كتاب سماه القسطاس. وأبوه الكاتب المشهور الذي كتب لإسحاق بن كنداج أيام ولايته، ثم لأمير المؤمنين المعتضد، وفيه يقول البحتري القصيدة المشهورة التي أولها:

شط من مساكن الغرير مرَارَة وطوته البِلَاد والله حارة

[٦٩١] والفياض هذا لعنه الله قتله القاسم بن عبد الله بن سليمان بن وهب، لكونه من جملة من سعى به أيام المعتضد، والقصة مشهورة.

[٦٩٢] وفرقة قالت بإلاهية آدم عليه السلام والنبيين بعده نبيًا نبيًا إلى محمد عليه السلام ثم بإلاهية علي ثم بإلاهية الحسن ثم الحسين، ثم محمد بن علي، ثم جعفر بن محمد، ووقفوا هاهنا، وأعلنت الخطابية بذلك نهارًا بالكوفة، في ولاية عيسى بن موسى، بن محمد بن علي ابن عبد الله بن العباس، فخرجوا صدر النهار في جموع عظيمة في أزر وأردية محرمين ينادون بأعلى أصواتهم: لبيك جعفر لبيك جعفر

İbn Ayyaş ve diğerleri, "Sanki ben o gün onlara bakıyordum." demiştir. Böylece Îsâ b. Mûsâ onlara karşı çıktı, onlar Îsâ ile savaştılar, Îsâ onları öldürdü ve köklerini kazıdı. Sonra bu fırka bizim ifade ettiklerimize ekleme yapmış ve Muhammed b. İsmail b. Ca'fer b. Muhammed'in uluhiyetini kabul etmişlerdir. Bunlar Karmatîlerdir.

[693] Onların arasında, Ebû Said Hasan b. Behram el-Cennâbî ve kendisinden sonra iki oğlunun uluhiyetini kabul eden kimseler vardır. Yine Yemen'de Hemedan bölgesinde isyan eden ve Mansur diye isimlendirilen Ebu'l-Kâsım en-Neccâr'ın uluhiyetini kabul edenler de onlardandır. Yine onlardan bir grup da Ubeydullah'ın ilahlığını ve yönetimin günümüze kadar onun evladında olduğunu iddia etmiştir.

[694] Bir grup da, Kûfe'de, Esed oğullarının azatlı kölesi olan Ebü'l-Hattâb Muhammed b. Ebû Zeyneb'in uluhiyetini kabul etmiştir. Bunları sayısı binlere varacak kadar çok olmuştu. Onlar şöyle demişlerdir: Ca'fer b. Muhammed ilah olduğu halde onun (yani Muhammed b. Ebû Zeyneb'in) ilah olduğunu söylüyorlardı. Ancak Ebü'l-Hattâb, Ca'fer b. Muhammed'den daha büyüktü. Onlar, Hasan'ın çocuklarının tamamının tanrının çocukları ve sevgilileri olduklarını söylüyorlardı. Yine onlar, Hasan'ın evladının ölmeyeceğini, fakat onların göğe yükseltildiğini ve onların insanların gördüğü bu ihtiyara benzetildiğini söylüyorlardı.

[695] Sonra onlardan bir grup, Kûfe'de buğday tacirliği yapan Muammer'in uluhiyetini iddia etmiş ve ona tapınmıştır. Muammer, Ebü'l-Hattâb'ın taraftarlarındandı. Allah onların hepsine lanet etsin. Bir başka grup, pamuk atıcısı (hallac) Hüseyin b. Mansur'un uluhiyetini kabul etmiştir. O, (Abbasi halifesi) el-Muktedir'in[504] döneminde vezir İbn Hâmid b. el-Abbas'ın (Allah ona rahmet etsin) gayretiyle Bağdat'ta idam edilmiştir. Başka bir grup da (Abbasi halifesi) el-Rıza'nın döneminde Bağdat'ta katledilen Katip Muhammed b. Ali el-Şelmeğanî'nin uluhiyetini iddia etmiştir. Bu şahıs, nurun ortaya çıkması için taraftarlarına bütün kudretleriyle günah işlemelerini emrediyordu. Bu grupların tamamı kadınlar konusunda ortaklığı kabul ediyordu.

قال ابن عياش وغيره كأني أنظر إليهم يومئذ فخرج إليهم عيسى بن موسى فقاتلوه فقتلهم، واصطلمهم، ثم زادت فرقة على ما ذكرنا فقالت بإلاهية محمد بن إسماعيل بن جعفر بن محمد، وهم القرامطة.

[٦٩٣] وفيهم من قال بإلاهية أبي سعيد الحسن ابن بهرام الجنابي وأبنائه بعده. ومنهم من قال بإلاهية أبي القاسم النجار القائم باليمن، في بلاد همدان المسمى بالمنصور. وقالت طائفة منهم: بالإلهية عبيد الله ثم الولاة من ولده إلى يومنا هذا.

[٦٩٤] وقالت طائفة بإلاهية أبي الخطاب محمد بن أبي زينب مولى بني أسد بالكوفة، وكثر عددهم بها حتى تجاوزوا الألوف، وقالوا هو إله، وجعفر بن محمد إله، إلا أن أبا الخطاب أكبر منه، وكانوا يقولون: جميع أولاد الحسن أبناء الله وأحباؤه وكانوا يقولون: إنهم لا يموتون، ولكنهم يرفعون إلى السماء، وأشبه على الناس بهذا الشيخ الذي ترون.

[٦٩٥] ثم قالت طائفة منهم بإلاهية معمر بائع الحنطة بالكوفة، وعبدوه، وكان من أصحاب أبي الخطاب، لعنهم الله أجمعين. وقالت طائفة بإلاهية الحسين بن منصور حلاج القطن، المصلوب ببغداد، بسعي الوزير ابن حامد بن العباس رحمه الله أيام المقتدر. وقالت طائفة بإلاهية محمد بن علي ابن الشلمغاني الكاتب المقتول ببغداد أيام الراضي، وكان أمر أصحابه أن يفسق الأرفع قدرًا منهم به ليولج فيه النور. وكل هذه الفرق ترى الاشتراك في النساء.

[696] Başka bir grup, günümüzde diri olup Basra'da ikamet eden Şebbes'in uluhiyetini iddia etmiştir. Yine onlardan bir grup, Ebû Müslim es-Serrâc'ın uluhiyetini kabul etmiştir. Bunlardan başka bir grup da Ebû Müslim'in isyanında rol alan çamaşırcı (el-Kassar) el-Mukanna' el-A'ver'in uluhiyetini iddia etmiştir. Bu çamaşırcının ismi Haşim idi ve Halife Mansur döneminde öldürülmüştü. Râvendiyye[505] fırkası Ebû Ca'fer el-Mansur'un uluhiyetini kabul etmiş ve bunu açıkça ilan etmişlerdi. Bunun üzerine Mansur onlara karşı çıkmış, onlarla savaşmış ve onları yok etmiştir.

[697] Yine onlardan bir grup Abdullah b. el-Harb el-Kindî el-Kufi'nin uluhiyetini kabul etmiş ve ona tapınmıştı. Abdullah b. el-Harb, ruhların tenasühünü kabul ediyordu. O, Sufriyye[506] fırkasına mensup kelâmcılardan biri ile münazara edinceye kadar, taraftarlarına, bir gün ve bir gecede on dokuz vakit namazı ve her bir namazda da on beş rekat kılmalarını farz kılmıştı. Söz konusu Sufrî kelâmcı ona dinin aklî delillerini açıklamıştı. Bunun üzerine o, müslüman olmuş ve İslâm'ını da güzel yapmıştı. Abdullah b. el-Harb, sahip olduğu düşüncelerden uzaklaşmış, bu durumu taraftarlarına bildirmiş ve tövbe etmişti. Bunun üzerine onun uluhiyetini kabul eden ve kendisine ibadet eden taraftarlarının tamamı ondan uzaklaşmış, ona lanet etmiş ve ondan ayrılmışlardı. Söz konusu taraftarlarının tamamı Abdullah b. Muaviye b. Abdullah b. Ca'fer b. Ebû Talib'in imâmetini iddia etmeye başlamışlardı. Ancak Sebeiyye'nin Nusayriyye grubundan olan Abdullah b. el-Harb İslâm üzere kalmış ve ölünceye kadar Sufriyye mezhebine göre yaşamıştı. Günümüze kadar onun grubu Harbiyye[507] diye bilinmektedir. Bunlar, Ali'nin uluhiyetini kabul eden Sebeiyye'dendirler.

[698] Nusayriyye diye çağrılan bir grup, günümüzde Şam bölgesinin Ürdün civarında ve özellikle Taberiye şehrinde çoğunluktadırlar. Onların görüşlerinden biri şudur: Bu grup, Allah Resulünün kızı Fatıma'ya (r.a.) lanet eder, yine Ali'nin (r.a.) iki oğlu Hasan ve Hüseyin'e de lanet ederler ve en ağır ifadelerle onlara sövüp bütün belaları onlara atfederler. Onlar, Fatıma ve onun iki oğlunun insan suretine bürünmüş şeytanlar olduklarına kesin olarak inanmaktadırlar. Onların Ali'nin (r.a.) katili olan Abdurrahman b. Mülcem el-Murâdî -Allah'ın laneti onun üzerine olsun- hakkındaki görüşleri şöyledir:

[٦٩٦] وقالت طائفة منهم بالإهية شباس المغيم في وقتنا هذا حيًا بالبصرة. وقالت طائفة منهم بإلاهية أبي مسلم السراج. ثم قالت طائفة من هؤلاء بإلاهية المقنع الأعور القصار القائم بثار أبي مسلم، واسم هذا القصار هاشم، وقتل لعنه الله أيام المنصور.وقالت الراوندية بإلاهية أبي جعفر المنصور وأعلنوا بذلك فخرج المنصور فقتلهم وأفناهم إلى لعنة الله.. ٥

[٦٩٧] وقالت طائفة منهم بإلاهية عبد الله بن الحرب الكندي الكوفي، وعبدوه وكان يقول بتناسخ الأرواح، وفرض عليهم تسعة عشر صلاة في اليوم، والليلة ،في كل صلاة خمس عشر ركعة، إلى أن ناظره رجل من متكلمي الصفرية، وأوضح له براهين الدين فأسلم وصح إسلامه، وتبرأ من كل ما كان عليه، وأعلم أصحابه بذلك، وأظهر التوبة فتبرأ منه جميع أصحابه الذين كانوا يعبدونه، ١٠ ويقولون بإلاهيته ولعنوه وفارقوه، ورجعوا لكهم إلى القول بإمامة عبد الله بن معاوية ابن عبد الله بن جعفر بن أبي طالب، وبقي عبد الله بن الحرب من السبئية النصيرية على الإسلام، وعلى مذهب الصفرية إلى أن مات، وطائفته إلى اليوم تعرف بالحربية وهي من السبئية القائلين بإلاهية علي.

[٦٩٨] وطائفة تدعى النصيرية،وقد غلبوا في وقتنا هذا على جند الأردن ١٥ بالشام، وعلى مدينة طبرية خاصة، ومن قولهم: لعن فاطمة بنت رسول الله صلى الله عليه وسلم، ولعن الحسن والحسين ابني علي رضي الله عنهم، وسبهم بأقذع السب، وقذفهم بكل بلية، والقطع بأنها وابنيها رضي الله عنهم ولعن مبغضيهم شياطين تصوروا في صورة الإنسان. وقولهم في عبد الرحمن بن ملجم المرادي قاتل علي رضي الله عنه عن علي لعنة الله على ابن ملجم، ٢٠

"Şüphesiz Abdurrahman b. Mülcem el-Murâdî, yeryüzü ehlinin en faziletlisi ve ahiret yurdunun da en mükerrem olanıdır. Çünkü o, lâhûtun (ilâhî varlığı) ruhunu bedenin zulmetine ve sıkıntılarına mahkum olmaktan kurtarmıştır." Bu aptallığa hayret edilir! Allah'tan dünya ve ahret belalarından afiyette olmayı dileyiniz. Bütün bunlar, başkalarının değil sadece Allah'ın kudretindedir. Allah, dünya ve ahretteki payımızı tam kılsın. İslâm'a nispet edilen kimselerden bu açık küfür ifadelerini söylemek suretiyle küfre düşen kimselerin tamamının kökeninde Şiilik ve tasavvufun olduğunu bilmelisiniz. Nitekim sufiyyeden "Her kim Allah'ı bilirse, ondan şeriat amelleri sâkıt olur." diyen kimseler vardır. Bazıları da bu söze ilavelerde bulunup "Allah'la ittisal halinde olur" demişlerdir.

[699] Yaşadığımız bu asırda, günümüzde, Nisabur'da "Ebû Said" ve "Ebu'l-Hayr" şeklinde ikisiyle birlikte künyelenen Sufiyye'den bir adamın olduğu bize bildirilmiştir. Bu adam bazen yünden yapılmış elbise giyer, bazen erkeklere haram kılınmış olan ipek giyer, bazen bir günde bin rekat namaz kılar, bazen ne farz ne de nafile bir rekat namaz kılmaz. Şüphesiz bu apaçık küfürdür. İnayetin kesilmesinden (hızlan) Allah'a sığınırız.

Hâricîlerin Rezilliklerinin Açıklanması

[700] Kendilerini İslâm'a nispet edenlerin görüşlerini (makale) toplayan bazı kimselerin ifade ettiğine göre İbâzıyye[508] fırkasından bir grup -ki bunların lideri meşhur bir muhaddis olmayan ve Zeyd b. Ebû Üneyse diye çağrılan bir kimse idi- şöyle demiştir: "Bu ümmetin iki şahidi vardır. Bunlardan biri Zeyd b. Ebû Üneyse'dir, diğerinin ise kim olduğu ve ne zaman zuhur edeceği bilinemez. Onun bundan önceki bir zamanda zuhur edip etmediği de bilinemez." Yahudi ve hıristiyanlardan bazıları şöyle demişlerdir: Allah'tan başka ilah yoktur, Muhammed bize değil, Araplara gönderilmiş Allah'ın elçisidir. Nitekim yahudilerden İseviyye[509] fırkası da böyle demiştir. Zeyd b. Ebû Üneyse, eğer onlar Yahudilik ve Hıristiyanlığın kanunlarının gereklerini yerine getirmek suretiyle bu inanç üzere ölürlerse, bunların mümin olduklarını ve yüce Allah'ın dostları olduklarını söylemiştir. Ayrıca o, Acemden gelecek bir nebi vasıtasıyla İslâm dininin neshedileceğini söylemiştir. Acem ırkından gelecek bu nebi, Sabiilerin dinini getirecek ve bir defada kendisine inzal edilen başka bir Kur'ân'ı da ortaya koyacaktır.

فيقول هؤلاء إن عبد الرحمن بن ملجم المرادي أفضل أهل الأرض وأكرمهم في الآخرة لأنه خلص روح اللاهوت مما كان يتشبث فيه من ظلمة الجسد وكدره، فأعجبوا لهذا الجنون، واسألوا الله العافية من بلاء الدنيا والآخرة، فهي بيده لا بيد أحد سواه، جعل الله حظنا منها الأوفى، واعلموا أن كل من كفر هذه الكفرات الفاحشة ممن ينتمي إلى الإسلام فإنما عنصرهم الشيعة والصوفية، فإن من الصوفية من يقول: إن من عرف الله تعالى سقطت عنه الشرائع. وزاد بعضهم، واتصل بالله تعالى.

[٦٩٩] وبلغنا أن بنيسابور اليوم في عصرنا هذا رجلًا يكنى أبا سعيد أبا الخير هكذا معًا من الصوفية مرة يلبس الصوف، ومرة يلبس الحرير المحرم على الرجال، ومرة يصلي في اليوم ألف ركعة، ومرة لا يصلي لا فريضة ولا نافلة وهذا كفر محض، ونعوذ بالله من الضلال.

ذكر شنع الخوارج

[٧٠٠] ذكر بعض من جمع مقالات المنتمين إلى الإسلام، أن فرقة من الأباضية رئيسهم رجل يدعى زيد ابن أبي أنيسه وهو غير المحدث المشهور، كان يقول: إن في هذه الأمة شاهدين عليها هو أحدهما، والآخر لا يدري من هو؟ ولا متى هو؟ ولا يدري لعله قد كان قبله، وإن من كان من اليهود والنصارى يقول: لا إله إلا الله محمد رسول الله إلى العرب لا إلينا، كما تقول العيسوية من اليهود، قال: فإنهم مؤمنون، أولياء الله تعالى، وإن ماتوا على هذا العقد وعلى التزام شرائع اليهود والنصارى، وأن دين الإسلام سينسخ بنبي من العجم يأتي بدين الصابئين، وبقرآن آخر ينزل عليه جملة واحدة.

[701] Ebû Muhammed şöyle dedi: Ancak şu kadar var ki İbâzıyye mezhebi mensuplarının çoğunluğu, bu görüşlerden herhangi birisini kabul eden bir kimseyi tekfir ederler, ondan teberri ederler, malını ve kanını helal kabul ederler. Haris el-İbâzî'nin taraftarlarından bir grup şöyle demiştir: Zina eden, hırsızlık yapan ya da birilerine iftira atan bir kimseye had cezası uygulanır, sonra yaptığından dolayı tövbe etmesi istenir; eğer tövbe ederse bırakılır, ancak tövbe etmemek için diretirse dinden döndüğünden (irtidat) dolayı öldürülür.

[702] Ebû Muhammed şöyle demiştir: Endülüs'te yanımızda bulunan İbâzîlerin şöyle yaptıklarına şahit olduk: Onlar, Ehl-i Kitabın yemeklerini yemeği haram kabul ederler; teke, boğa ve koçun erkeklik uzvunu yemeyi haram sayarlar, ramazanda gündüz vakti uyuyup da ihtilam olan bir kimsenin orucunu kaza etmesini gerekli görürler, az bir kısmı hariç kendisinden su içtikleri kuyuların üzerinde bulundukları halde teyemmüm ederler. Hâricîlerden olan Ebû İsmail el-Batîhî ve taraftarları, gündüz ve gece sadece bir rekatın dışında hiçbir namaz olmadığını söylemişlerdir. Onlar, hac ibadetinin yılın her ayında yapılacağını kabul ederler, avlanıncaya/boğazlayıncaya kadar balık yemeyi haram sayarlar ve Mecûsîlerden cizye almayı uygun görmezler; Kurban ve Ramazan bayramlarında nişanlanıp evlenen bir kimseyi tekfir ederler. Onlar, cehennem ehlinin ateşten lezzet aldığını ve burada nimetlendiklerini, aynı şekilde cennet ehlinin de böyle olduğunu söylerler.

[703] Ebû Muhammed şöyle demiştir: Sözü edilen bu Ebû İsmail'in aslı Ezarika grubundandır. Ancak o, Ezarika'ya mensup olan diğer kimselere göre aşırı gitti ve onların görüşlerine ilavede bulundu. Diğer Ezarika mensupları, muhsan olduğu halde zina eden bir kimseye recm cezasının uygulanmasının iptalini kabul ettiler. Hırsızlık yapan bir kimsenin elinin omzundan itibaren kesilmesine kesin olarak hükmettiler ve hayızlı bir kadının hayız döneminde iken namaz kılmasını ve oruç tutmasını gerekli gördüler.

[٧٠١] **قال أبو محمد**: إلا أن جميع الأباضية يكفرون من قال بشيء من هذه المقالات ويبرءن منه، ويستحلون دمه وماله. وقالت طائفة من أصحاب الحرث الأباضي: إن من زنا أو سرق أو قذف فإنه يقام عليه الحد ثم يستتاب مما فعل، فإن تاب ترك، وإن أبى التوبة قتل على الردة.

٥ [٧٠٢] **قال أبو محمد**: وشاهدنا الأباضية عندنا بالأندلس يحرمون طعام أهل الكتاب، ويحرمون أكل قضيب التيس، والثور والكبش، ويوجبون القضاء على من نام نهارًا في رمضان فاحتلم، ويتيممون وهم على الآبار التي يشربون منها إلا قليلًا منهم. وقال أبو إسماعيل البطيحي وأصحابه، وهم من الخوارج: ألا صلاة واجبة إلا ركعة واحدة بالغداة، وركعة أخرى بالعشي فقط، ويرون الحج ١٠ في جميع شهور السنة، ويحرمون أكل السمك حتى يذبح، ولا يرون أخذ الجزية من المجوس ويكفرون من خطب في الفطر والأضحى، ويقولون: إن أهل النار في النار في لذة ونعيم، وأهل الجنة كذلك.

[٧٠٣] **قال أبو محمد**: وأصل أبي إسماعيل هذا من الأزارقة الا أنه غلا عن سائر الأزارقة، وزاد عليهم. وقالت سائر الأزارفة، وهم أصحاب نافع بن الأزرق ١٥ بإبطال رجم من زنى وهو محصن وقطعوا يد السارق من المنكب، وأوجبوا على الحائض الصلاة والصيام في حيضها.

[704] Ezarika mensuplarından bazıları şöyle demiştir: Hayır, hayızlı kadının namazını kılması ve orucunu tutması zorunlu değildir. Fakat tıpkı orucun kaza edildiği gibi, temizlenince namazın kaza edilmesi gerekir. Onlar, kendi bölgelerinde bulunmayan kimselerden olan çocukların kanını mubah kabul ettiler, yine kendi kamplarında olmayan kimselerin kadınlarının öldürülmesini de mubah kabul ettiler. Ezarika mensupları, zafiyet ya da başka sebeplerden dolayı (kendileri ile birlikte) huruç etmekten geri duran (ehl-i kuud) kimselerden teberri etmişlerdir. Onlar, kendilerinden olup da isyana katılan ilk kişinin ölümünden sonra bu görüşe muhalefet eden kimseyi tekfir etmişlerdir. Ancak onlar, (isyana katılanlar) henüz hayatta iken bu görüşe muhalefet eden kimseyi tekfir etmemişlerdir. Yine onlar, kendi kamplarının dışında karşılaştıkları kimseleri istiraza çekmeyi ve söz konusu kişi "Ben müslümanım" dediğinde onu öldürmeyi kabul etmişlerdir. Kendisini yahudilere, hıristiyanlara veya Mecûsîlere nispet edenleri ise öldürmeyi haram kabul etmişlerdir. Allah'ın Elçisi (s.a.), okun avı delip geçtiği gibi, bunların dinden çıktıklarına bu şekilde şahitlik etmiştir. Nitekim Allah Resulü (s.a.) şöyle buyurmuştur: *"Onlar, müslümanları katlederler, putperestleri ise serbest bırakırlar."* Şüphesiz onun bu haberi, nübüvvetinin alametlerindendir. Çünkü o, bu şekilde uyarmıştır. Bu haber, gaybın cüzlerindendir. Böylece Hz. Peygamber'in buyurduğu gibi durum ortaya çıkmıştır.

[705] Ebû Muhammed şöyle demiştir: Ezarika gurubu yok olup gitti. Ancak onlar, aynı kampın mensupları idiler. Onların ilki Nafi' b. el-Ezrak, sonuncusu da Ubeyde b. Hilal el-Yeşkurî idi. Onların dönemi yirmi küsur sene devam etmiştir. Ancak ben, Suvar b. el-Eş'ar el-Mazinî'nin azatlı kölesi olan "Sabîh" hakkında şüphe etmekteyim. O, Hişam b. Abdülmelik döneminde Ezarika'nın görüşüyle mi, yoksa Sufriyye'nin görüşüyle mi isyan etmiştir? Çünkü onun durumu uzun zaman devam etmedi. İsyan etmesinin hemen sonrasında esir alındı ve katledildi.

[706] Necde b. Uveymir el-Hanefî'nin taraftarları olan **Necedat grubu** şöyle demiştir: İnsanların bir imam/devlet başkanı edinmelerine gerek yoktur. Onlara lazım olan şey, kendi aralarında hak ve hukuka riayet etmeleridir.

[٧٠٤] وقال بعضهم: لا ولكن تقضي الصلاة إذا طهرت كما تقتضي الصيام، وأباحوا دم الأطفال ممن لم يكن في عسكرهم، وقتل النساء أيضًا ممن ليس في عسكرهم وبرئت الأزارقة ممن قعد عن الخروج لضعف أو غيره، وكفروا من خالف هذا القول بعد موت أول من قال به منهم، ولم يكفروا من خالفه فيه في حياته وقالوا باستعراض كل من لقوه من غير أهل عسكرهم ويقتلونه إذا قال أنا مسلم، ويحرمون قتل من انتمى إلى اليهود أو ألى النصارى أو إلى المجوس، وبهذا شهد عليهم رسول الله صلى الله عليه وسلم بالمروق من الدين كما يمرق السهم من الرميه إذ قال عليه السلام: إنهم يقتلون أهل الإسلام ويتركون أهل الأوثان. وهذا من أعلام نبوته صلى الله عليه وسلم إذ أنذر بذلك، وهو من جزئيات الغيب فخرج نصًا كما قال.

[٧٠٥] **قال أبو محمد**: وقد بادت الأزارقة إنما كانوا اهل عسكر واحد أولهم نافع ابن الأزرق، وآخرهم عبدة بن هلال اليشكري، واتصل أمرهم بضعًا وعشرين سنة إلا أني أشك في صبيح مولى سوار بن الأشعر المازني مازن تميم أخرج برأي الأزارفة أيام هشام ابن عبد الملك، أم برأي الصفرية؟ لأن أمره لم يطل أسر إثر خروجه وقتل.

[٧٠٦] وقالت النجدات: وهم أصحاب نجدة بن عويمر الحنفي: ليس على الناس أن يتخذوا إمامًا إنما هم عليهم أن يتعاطوا الحق بينهم.

[707] Onlar, kendi kamplarına hicret etmekte zayıflık gösteren kimsenin münafık olduğunu söylemişler, Ehl-i kuudun kanını ve malını helal kabul etmişlerdir. Küçük bir yalan söyleyen ya da küçük bir günah işleyen bir kimsenin bu günahında ısrar ederse onun kâfir ve müşrik olduğunu söylemişlerdir. Yine büyük günah da böyledir. Ancak ısrarcı olmaksızın her kim büyük bir günah işlerse o müslümandır, demişlerdir. Yüce Allah'ın, müminlere günahları sebebiyle cehennemin dışında bir yerde azap etmesi mümkündür, cehenneme gelince bu mümkün değildir, demişlerdir.[510]Onlar, kendilerinden olan büyük günah sahiplerinin kâfir olmadığını, ancak kendilerinden olmayan büyük günah sahiplerinin ise kâfir olduğunu iddia etmişlerdir. Necedat fırkası yok olup gitmiştir.

[708] Sufriyye fırkasından bir grup, mümin ya da kâfir olsun öldürülmesi mümkün olan her bir kimsenin öldürülmesini kendilerince gerekli kabul etmiştir. Onlar, hakkı batıla te'vil ediyorlardı. Bu grup da yok olup gitmiştir.

[709] Meymuniyye fırkası, -ki bunlar Acaride'den bir gruptur, Acaride ise Sufriyye'den bir gruptur- işte bunlar, kız evlatların kızlarıyla ve erkek evlatların kızlarıyla, kız ve erkek kardeşlerin çocuklarının kızlarıyla nikâhlanmayı mümkün görüyorlardı. Kelâm ve hadis sahasında önde gelen imamlardan biri olan Hüseyin b. Ali el-Kerâbisî, bu hususu onlardan nakletmiştir. Günümüzde İbâzıyye ve Sufriyye gruplarının dışında Hâricî fırkalardan hiçbiri kalmamıştır.

[710] Beyhesiyye taraftarlarından olan bir grup -ki onlar Ebû Beyhes'in arkadaşlarından olup Sufriyye fırkalarındandırlar- şöyle demiştir: Hakkında had cezası var olan büyük günah sahibi, durumu imama arz edilinceye kadar tekfir edilemez. Söz konusu kişiye had cezası uygulandığında işte o zaman tekfir edilir.

[711] Reşîdiyye fırkası, ki bunlar Sağâlibiyye fırkalarındandır, Sağâlibiyye fırkası ise Sufriyye fırkalarından biridir- şöyle demiştir: Zekatta verilmesi zorunlu olan miktar, nehir ve kuyu sularıyla sulanan (araziden elde edilen mahsulün) öşrün (onda bir) yarısıdır.

[٧٠٧] وقالوا: من ضعف عن الهجرة إلى عسكرهم فهو منافق، واستحلوا دم القعدة وأموالهم، وقالوا من كذب كذبة صغيرة أو عمل ذنبًا صغيرًا فأصر على ذلك فهو كافر مشرك، وكذلك أيضًا في الكبائر، وأن من عمل من الكبائر غير مصر عليها فهو مسلم، وقالوا: جائز أن يعذب الله المؤمنين بذنوبهم لكن في غير النار وأما النار فلا. وقالوا: أصحاب الكبائر منهم ليسوا كفارًا، وأصحاب الكبائر من غيرهم كفار. وقد بادت النجدات.

[٧٠٨] وقالت طائفة من الصفرية بوجوب قتل كل من أمكن قتله من مؤمن عندهم أو كافر، وكانوا يئولون الحق بالباطل، وقد بادت هذه الطائفة.

[٧٠٩] وقالت الميمونية وهم فرقة من العجاردة، والعجاردة فرقة من الصفرية بإجازة نكاح بنات البنات، وبنات البنين، وبنات بني الإخوة والأخوات. وذكر ذلك عنهم الحسين بن علي الكرابسي، وهو أحد الأئمة في الدين والحديث، ولم يبق اليوم من فرق الخوارج إلا الأباضية والصفرية فقط.

[٧١٠] وقالت طائفة من أصحاب البيهسية وهم أصحاب أبي بيهس، وهم من فرق الصفرية: إن كان صاحب كبيرة فيها حد فإنه لا يكفر، حتى يرفع إلى الإمام فإذا أقام عليه الحد فحينئذ يكفر.

[٧١١] وقالت الرشيدية وهم من فرق الثعالبة، والثعالبة من فرق الصفرية: إن الواجب في الزكاة نصف العشر مما سقي بالأنهار والعيون.

[712] Az önce zikrettiğimiz Beyhesiyye fırkasından bir grup olan **Avfiyye** şöyle dedi: İmam, -ister o Horasan'da olsun isterse başka bir beldede bulunsun- haksız bir hüküm verdiğinde, böyle bir durumda hem imam hem de onun taraftarlarının tamamı -ister yeryüzünün doğusunda isterse batısında Endülüs ile Yemen arasında bir beldede bulunsalar da- kâfir olurlar. Yine onlar şöyle dediler: Şayet yer yüzünün açık arazisinde bulunan bir su kuyusuna bir damla şarap düşmüş olsa, sonra bu kuyunun başına gelen herkes ona neyin düştüğünü bilmeden bu kuyudan su içse, bu kimse yüce Allah'ı inkar etmiş olur. Onlar, ancak şu kadar var ki yüce Allah mümin kimseleri ondan uzak kalmada muvaffak kılar demişlerdir.

[713] Sufriyye'den **Fazîliyye grubu** şöyle dedi: Her kim kalbiyle buna inanmadığı halde, bilakis küfre, Dehriyye'ye, Yahudiliğe ve ya Hıristiyanlığa inandığı halde, diliyle "Allah'tan başka ilah yoktur, Muhammed O'nun resulüdür" derse, o Allah katında mümin ve müslümandır. Diliyle hakkı ifade ettiğinde kalbiyle inandığı şey ona zarar vermez.

[714] Sufriyye'den bir grup şöyle demiştir: Hz. Peygamber (s.a.) bi'setle gönderildiğinde, onun gönderildiği zamandan günümüze kadar geçen bi'set döneminde doğusuyla batısıyla yeryüzü halkının tamamının ona iman etmeleri, getirdiği kanunların tamamını bilmeleri gereklidir. Bunlardan herhangi bir şey kendisine ulaşmadan ölen bir kimse kâfir olarak ölmüştür.

[715] Sufriyye fırkasından Abdülkerim b. Acred'in taraftarları olan **Acaride grubu** şöyle demiştir: "Erkek ve kız çocuklarından buluğ çağına ulaşandan uzak durulması, ona ve dinine dokunulmaması gerekir. Ancak söz konusu baliğ kişi İslâmiyet'i kabul ettiği zaman dost kabul edilir."

[716] Ebû Muhammed şöyle dedi: Onların bu görüşüne göre söz konusukişi, İslâm'ı telaffuz etmeden önce bir katil tarafından öldürülürse kısas ve diyet gerekmez. Eğer kendiliğinden ölürse miras bırakamaz ve miras alamaz. Acaride'den bir grup şöyle demiştir: "Buluğdan önce çocuklarımızı ne dost ediniriz ne de onlardan teberri (uzaklaşmak) ederiz. Baliğ olduktan sonra İslâmiyet'i telaffuz (dilleriyle kabul) edinceye kadar bekleriz."

[٧١٢] وقالت العوفية: وهم طائفة من البيهسية التي ذكرنا آنفًا إن الإمام إذا قضي قضية جور وهو بخراسان أو بغيرها حيث كان من البلاد ففي ذلك الحين نفسه يكفر هو وجميع رعيته حيث كانوا من شرق الأرض وغربها، ولو بالأندلس واليمن فما بين ذلك من البلاد. وقالوا أيضًا لو وقعت قطرة ٥ خمر في جب ماء بفلاة من الأرض، فإن كل من حضر على ذلك الجب فشرب منه وهو لا يدري بما وقع فيه فهو كافر بالله تعالى. قالوا: إلا أن الله تعالى يوفق المؤمن لاجتنابه.

[٧١٣] وقالت الفضيلية من الصفرية من قال لا إله إلا الله محمد رسول الله بلسانه ولم يعتقد ذلك بقلبه، بل اعتقد الكفر أو الدهرية، أو اليهودية، ١٠ أو النصرانية، فهو مسلم عند الله، مؤمن، ولا يضره إذا قال الحق بلسانه ما اعتقد بقلبه.

[٧١٤] وقالت طائفة من الصفرية إن النبي صلى الله عليه وسلم إذا بعث ففي حين بعثه في ذلك الوقت من ذلك اليوم لزم جميع أهل المشرق والمغرب الإيمان به، وأن يعرفوا جميع ما جاء به من الشرائع، فمن مات منهم قبل أن يبلغه ١٥ شيء من ذلك مات كافرًا.

[٧١٥] وقالت العجاردة أصحاب عبد الكريم بن عجرد من الصفرية أن من بلغ الحلم من أولادهم، وبناتهم، فهم براء منه ومن دينه، حتى يقر بالإسلام فيتولوه حينئذ.

[٧١٦] **قال أبو محمد**: فعلى هذا إن قتله قاتل قبل أن يلفظ بالإسلام فلا ٢٠ قود عليه ولا دية، وإن مات لم يرث ولم يورث. وقالت طائفة من العجاردة: لا نتولى أطفالنا قبل البلوغ ولا نبرأ منهم لكن نقف منهم حتى يلفظوا بالإسلام بعد البلوغ.

[717] Ebû Muhammed şöyle dedi: İbaziyye fırkasından Nükkariyye grubunun Endülüs Hâricîleri arasında en yaygın gurup olması gibi, Acaride grubu da, Horasan Hâricîleri arasında en yaygın olan gruptur.

[718] Mükremiyye grubu, Ebû Mukrem'in taraftarları olup Sağleb'in arkadaşlarından olan Sağâlebiyye'den bir grupturlar. Ebû Mukrem, Sufriyye fırkasındandı, daha sonra Sağalebiyye fırkasının görüşlerine dönmüştü. Abdullah b. İbaz rucu etmişti. Bu sebeple ondan ve taraftarlarından uzak durmuştur. Günümüzde onlar, Abdullah b. İbaz'ı tanımazlar. Nitekim ilimde ve mezhepte onların önde gelen âlimlerinin kim olduğunu sorduk, fakat onlardan hiçbiri onu tanımadı.

[719] Söz konusu Mükremiyye grubunun görüşlerinden birisi şudur: "Bir kimse Allah Teâlâ'yı bilmeden büyük bir günah işlerse, o kâfirdir. Ancak onun kâfir olması, büyük günah işlediğinden değil, yüce Allah'ı bilmemesinden dolayıdır. Böylece o, yüce Allah'ı bilmemesi sebebiyle kâfir olmuştur."

[720] Hâricîlerden bir grup şöyle demiştir: Zina, hırsızlık ve kazif (namuslu bir kadına zina iftirasında bulunmak) gibi hakkında had cezası bulunan günahları işleyen bir kimse ne kâfir ne mümin ne de münafıktır. Hakkında had cezası bulunmayan günahlara gelince bunlar küfürdür ve onu işleyen bir kimse de kâfirdir.

[721] Hafsiyye fırkası -ki onlar, İbâzıyye'den Hafs b. Ebü'l-Mikdam'ın taraftarlarıdır- şöyle demiştir: Her kim yüce Allah'ı kabul edip Peygamber'i (s.a.) de inkar ederse, o müşrik değil kâfirdir. Eğer o yüce Allah'ı bilmez ya da inkar ederse, işte o zaman o müşriktir.

[722] el-Hâris el-İbâzî'nin taraftarlarından bazıları, Allah Resulü (s.a.) dönemindeki münafıkların, Allah'ın birliğini kabul eden (muvahhidûn) büyük günah sahibi kimseler olduklarını söylemiştir. Bekir b. Uht Abdülvahit b. Zeyd'in[511] görüşü, onların ahmaklıklarından biridir. Bu şahıs şöyle diyordu: Haksız yere bir hardal tanesini almak ya da mizah yoluyla küçük bir yalan söylemek dahi olsa küçük ya da büyük her bir günah, Allah'a şirk koşmaktır. Bunun faili kâfir ve müşrik olup cehennemde ebedi kalacaktır. Ancak söz konusu kişi Bedir ashabından olursa cennet ehlinden olan kâfir ve müşriktir. Onlara göre Talha ve Zübeyr'in (r.a.) hükmü de böyledir.

[٧١٧] **قال أبو محمد**: والعجاردة هم الغالبون على خوارج خراسان، كما أن النكار من الأباضية هم الغالبون على خوارج الاندلس.

[٧١٨] وقالت المكرمية: وهم أصحاب أبي مكرم وهم من الثعالبة أصحاب ثعلبة وهو من الصغرية، وإلى قول الثعالبة رجع عبد الله بن إباض فبرىء منه أصحابه، فهم لا يعرفونه اليوم، ولقد سألنا من هو مقدمهم في علمهم ومذهبهم عنهم فما عرفه أحد منهم.

[٧١٩] وكان من قول المكرمية هؤلاء: أن من أتى كبيرة فقد جهل الله تعالى، فهو كافر ليس من أجل الكبيرة كفر، لكن لأنه جهل الله عز وجل، فهو كافر بجهله بالله تعالى.

[٧٢٠] وقالت طائفة من الخوارج: ما كان من المعاصي فيه حد كالزنا والسرقة والقذف فليس فاعله كافرًا، ولا مؤمنًا، ولا منافقًا. وأما ما كان من المعاصي لا حد فيه فهو كافر وفاعله كافر.

[٧٢١] وقالت الحفصية وهم أصحاب حفص بن أبي المقدام من الأباضية من عرف الله تعالى وكفر بالنبي صلى الله عليه وسلم فهو كافر وليس بمشرك، وإن جهل الله تعالى أو جحده فهو حينئذ مشرك.

[٧٢٢] وقال بعض أصحاب الحرث الإباضي، المنافقون على عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم إنما كانوا موحدين لله تعالى أصحاب كبائر، ومن حماقاتهم قول بكر بن أخت عبد الواحد بن زيد، فإنه كان يقول: كل ذنب صغير أو كبير ولو كان أخذ حبة خردل بغير حق أو كذبة خفيفة على سبيل المزاح فهي شرك بالله، وفاعلها كافر مشرك مخلد في النار، إلا أن يكون من أهل بدر فهو كافر مشرك من أهل الجنة، وهذا حكم طلحة والزبير رضي الله عنهما عندهم.

[723] Onların ahmaklıklarından biri de, adı geçen Bekir b. Uht Abdülvahit b. Zeyd'in öğrencisi olan Abdullah b. Îsâ'nın görüşüdür. Bu şahıs şöyle diyordu: "Deliler, hayvanlar ve henüz buluğ çağına ulaşmamış çocuklar, kendilerine inen hastalık ve illetlerden dolayı elbette acı ve elem çekmezler." Onun bu konudaki delili, yüce Allah'ın hiç kimseye zulüm yapmayacağını bildirmesidir. Yüce Allah Latiftir, Rahman'dır ve Rahim'dir. Şayet günahları olmaksızın onlara eziyet ederse elbette onlara zulmetmiş olur.

[724] Ebû Muhammed şöyle dedi: O, Mu'tezile'nin temel görüşünü bile geçmiştir. Şüphesiz bu konuda ona muhalefet eden kimse, ahmaklığa bulanmış ve tenakuza saplanmıştır.

Mu'tezilenin Rezilliklerinin Açıklanması

[725] Ebû Muhammed şöyle dedi: Dırar b. Abdullah el-Ğatafani el-Kûfî ve onunla birlikte hareket eden Hafs el-Ferd, Külsum ve arkadaşları hariç, Mu'tezile'nin tamamı, "Kulların sözlerini, fiillerini ve akitlerindeki hareket ve durgunlukları açısından tüm fiillerini Allah yaratmamıştır." demiştir. Sonra onlar farklı görüşler ileri sürdüler.

[726] Bir kısmı, "Kulların fiillerini Allah'ın dışındaki failleri yaratır." demiştir. Bir topluluk, "Onlar mevcut fiiller olup asla onların yaratıcısı yoktur." demiştir. Diğer bir topluluk ise "Bunlar, doğanın fiilleridir." demiştir. Şüphesiz bu, -hiçbir zorlama olmaksızın- Dehrilerin sözüdür.

[727] Daha önce zikredilen Dırar b. Amr ve köle tüccarı olan Ebû Sehl Bişr b. el-Mu'temir[512] el-Bağdadî dışında, Mu'tezile'nin tamamı şöyle dedi: "Yüce Allah, kâfire, sayesinde iman edip cenneti hak edeceği bir lütufta bulunmaya kadir değildir. Allah'ın, bize yaptıklarından daha güzelini yapacak bir gücü yoktur. Şüphesiz bu yaptıkları, gücünün ve kudretinin sonudur. Öyle ki bundan daha fazlasına gücü yetmez."

[728] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu, yüce Allah'ı acizlikle nitelemek ve onu noksanlıkla vasıflandırmaktır. Herhangi bir kimseyi istisna etmeksizin Mu'tezilenin tamamı "Allah, muhal olana, aynı anda bir cismi hem sakin hem de hareketli kılmaya ve bir insanı aynı anda iki farklı mekanda var etmeye kadir değildir." derler.

[٧٢٣] ومن حماقاتهم قول عبد الله بن عيسى، تلميذ بكر بن أخت عبد الواحد بن زيد، المذكور، فإنه كان يقول: إن المجانين والبهايم والأطفال مالم يبلغوا الحلم فإنهم لا يألمون ألبتة، لشيء مما ينزل بهم من العلل، وحجته في ذلك أن الله تعالى لا يظلم أحدًا، وهو اللطيف الرحمن الرحيم فلو آلمهم بغير ذنب اكان ظالما لهم.

[٧٢٤] **قال أبو محمد**: لعمري لقد طرد أصل المعتزلة، وأن من خالفه في هذه المتلوث في الحماقة، متسكع في التناقض.

ذكر شنع المعتزلة

[٧٢٥] **قال أبو محمد**: قالت المعتزلة بأسرها حاشا ضرار بن عبد الله الغطفاني الكوفي ومن وافقه كحفص الفرد، وكلثوم وأصحابه: إن جميع أفعال العباد من حركاتهم وسكونهم في أقوالهم وأفعالهم وأعمالهم وعقودهم لم يخلقها الله عز وجل، ثم اختلفوا:

[٧٢٦] فقالت طائفة: يخلقها فاعلوها دون الله تعالى. وقالت طائفة: هي أفعال موجودة لا خالق لها أصلًا. وقالت طائفة: هي أفعال الطبيعة، وهذا قول أهل الدهر بلا تكلف.

[٧٢٧] وقالت المعتزلة كلها حاشا ضرار بن عمرو المذكور، وحاشا أبا سهل بشر بن المعتمر البغدادي النخاس بالرقيق: إن الله عز وجل لا يقدر ألبتة على لطف يلطف به الكافر حتى يؤمن إيمانًا يستحق به الجنة، والله عز وجل ليس في قوته أحسن مما فعل بنا، وأن هذا الذي فعل هو منتهى طاقته، وآخر قدرته التي لا يمكنه ولا يقدر على أكثر.

[٧٢٨] **قال أبو محمد**: هذا تعجيز مجرد للباري تعالى، ووصف له بالنقص، وكلهم لا نحاشى أحدًا يقول: إنه لا يقدر على المحال، ولا على أن يجعل الجسم ساكنًا متحركًا معًا في حال واحدة، ولا على أن يجعل إنسانًا واحدًا في مكانين معًا.

[729] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu, mutlak anlamda yüce Allah'a acizlik nispet etmek ve onun kudretinin bir nihayeti olduğunu kabul etmektir. Bundan yüce Allah'ı tenzih ederiz. Mu'tezilenin reislerinden ve önde gelenlerinden biri olan ve Abdulkays Basrî'nin azatlı kölesi olan Ebü'l-Hüzeyl b. Mekhûl el-Allâf şöyle dedi: "Allah, varlığa bir son takdir ettiğinde onun kudretinin de bir sonu olmuş olur. Şayet bu fiile dönüşse -ki asla olmayacaktır- yüce Allah bundan sonra ne herhangi bir şeye, ne bir zerreyi ve daha fazlasını yaratmaya, ne ölmüş bir sivrisineği diriltmeye, ne bir yaprağı ve daha fazlasını hareket ettirmeye, ne de herhangi bir şey yapmaya kadirdir."

[730] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu alçaklık, acizlik ve düşkünlük halidir. Halbuki pire, tahta kurusu ve kurtçuklar hayatları boyunca bundan ve böyle bir şeyle vasıflandırılmaktan uzaktırlar. Bu hiçbir gizliliği olmayan mutlak bir küfürdür. Yine Ebü'l-Hüzeyl şunu iddia etti: "Cennet ve cehennem ehli, yerlerinden ayrılmaya ve azalarıyla bir şeyi hareket ettirmeye güçleri yetmeyen cansız varlıklar oluncaya kadar hareketleri son bulacaktır. Onlar bu halde iken lezzet alacaklar ve elem hissedeceklerdir. Ancak onlar, ne yemek yiyebilecekler, ne içebilecekler ne de bundan sonra cinsel ilişkide bulunabileceklerdir." Yine o, "Yüce Allah onun bir sonu ve nihayeti olduğunu bildiğinde, Allah onun dışındaki herhangi bir şeyi bilemez." şeklinde iddia etmiştir. Mu'tezileden bir topluluk, Ebü'l-Hüzeyl'in bu üç büyük afetten/küfürden tövbe ettiğini iddia etmiştir.

[731] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu doğru değildir. Ancak onlar, dalâlet imamı olan imamlarının bu apaçık küfürlerinden utandıkları için bunu iddia etmişlerdir. Ebü'l-Hüzeyl'in "Güçlü ve ulu Allah mahlukatının zıddına değildir." şeklinde söylediği belirtilmiştir. O, "Allah Teâlâ, mahlukatının aksidir/zıddıdır." diyen bir kimseyi tekfir ediyordu. Tuhaf olan bu büyük öneri ile birlikte onun teşbihi inkar etmesidir. Halbuki bu teşbihin kendisidir. Çünkü Allah Teâlâ ancak hilaf, benzer veya zıttır. O'nun hilaf veya zıt olması geçersiz olduğuna göre, bu durumda kaçınılmaz olarak benzerdir. Allah bundan yüce ve büyüktür. Ebü'l-Hüzeyl, "Allah ezelde alimdir." diyordu. "Allah ezelde duyan ve işitendir." diyen bir kimseyi ise eleştiriyordu.

[٧٢٩] **قال أبو محمد**: وهذا تعجيز مجرد لله تعالى، وإيجاب النهاية والإنقضاء لقدرته تعالى الله عن ذلك. وقال أبو الهذيل بن مكحول العلاف مولى عبد القيس بصري أحد رؤساء المعتزلة ومتقدميهم: إن لما يقدر الله تعالى عليه آخرًا، ولقدرته نهاية لو خرج إلى الفعل، ولن يخرج لم يقدر الله تعالى بعد ذلك على شيء أصلًا، ولا على خلق ذرة فما فوقها، ولا على إحياء بعوضة ميتة، ولا على تحريك ورقة فما فوقها، ولا على أن يفعل شيئًا أصلًا.

[٧٣٠] **قال أبو محمد**: وهذه حالة من الضعف والمهانة والعجز قد ارتفعت البق والبراغيث والدود مدة حياتها عنها، وعن أن توصف بها، وهذا كفر مجرد لا خفاء به. وزعم أبو الهذيل أيضًا: أن أهل الجنة وأهل النار تفنى حركاتهم حتى يصيروا جمادًا لا يقدرون على تحريك شيء من أعضائهم، ولا على البراح من مواضعهم وهم في تلك الحال متلذذون ومتألمون إلا أنهم لا يأكلون ولا يشربون، ولا يطئون بعد هذا أبدًا، وكان يزعم أيضًا لما يعلمه عز وجل آخر أو نهاية، وكلا لا يعلم الله شيئًا سواه. وادعى قوم من المعتزلة أنه تاب عن هذه الطوام الثلاث.

[٧٣١] **قال أبو محمد**: وهذا لا يصح، وإنما دعوا ذلك حياء من هذه الكفرات الصلح لإمامهم إمام الضلالة. وذكر عن أبي الهذيل أيضًا أنه قال: إن الله عز وجل ليس خلافًا لخلقه، وكان يكفر من قال أن الله تعالى خلاف لخلقه والعجب أنه مع هذه الإقدام العظيم ينكر التشبيه، وهذا عين التشبيه لأنه ليس إلا خلاف أو مثل أو ضد، فإذا بطل أن يكون خلافًا أو ضدًا فهو مثل ولا بد تعالى الله عن هذا علوًا كبيرًا. وكان أبو الهذيل يقول: إن الله لم يزل عليمًا، وكان ينكر أن يقال: إن الله لم يزل سميعًا بصيرًا.

[732] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu Kur'ân'a terstir. Çünkü Allah şöyle buyurmuştur: *"Allah işiten (semi) ve görendir (basir)."*[513]. Diğer bir âyette ise şöyle buyurmuştur: *"Allah alimdir, hakimdir."*[514]

[733] Mu'tezileye mensup âlimlerin tamamı, "Allah, bir kimsenin ebedi olarak iman etmeyeceğini ve kâfir olarak öleceğini ezelde bilir. Allah bu konuda hükmünü vermiştir." dediler. Sonra onlar, "Ebû Leheb ve hanımı kâfir olarak cehenneme girecektir." dediler. Sonra da onlar, Ebû Leheb ve hanımının iman etmeye ve ateşin onlara dokunmamasına kadir olduklarını, bu konuda Allah'ı yalancı çıkarmalarının mümkün olduğunu ve Allah'ın ilmini iptal etmeye güçlerinin yettiğini kesin olarak kabul ettiler. İşte bu, sözü uzatmaya gerek olmaksızın onların sözünün metnidir.

[734] Ebû Muhammed şöyle dedi: Mu'tezilenin önderlerinden ve hocalarından İbrahim b.Seyyar en-Nazzam Ebû İshak el-Basri -ki o Buceyr b. el-Haris b. Abbad ed-Dab'i oğullarının azatlı kölesidir- şöyle derdi: "Allah Teâlâ, herhangi bir kimseye zulmetmeye ve şerden herhangi bir şeyi yapmaya asla kadir değildir. Halbuki insanlar bütün bunlara kadirdirler. Eğer yüce Allah bunları yapmaya kadir olsaydı, bu durumda bunu yaptığına veya yapacağına elbette iman etmezdik." Ona göre insanlar, Allah'tan daha fazla güç sahibidir. Nitekim o, Allah'ın cehennemden hiç kimseyi çıkarmaya, cennet ehlinden herhangi bir kimseyi de oradan çıkarmaya ve bir çocuğu cehenneme atmaya gücünün yetmeyeceğini açıklıyordu. Halbuki insanların, cinler ve meleklerin her biri bunu yapmaya kadirdir. Böylece yüce Allah, -ona göre- mahlukatının acizlerinden daha aciz, mahlukatın her biri de yüce Allah'tan daha kudretli olmuştur. İşte bu, kendisinden yüce Allah'a sığındığımız mutlak bir küfürdür.

[735] Mu'tezilenin iki lideri olan Allâf ve Nazzam'ın, Allah'ın hayır açısından yaptığından daha iyisini yapmaya gücü yetmeyeceği hususunda ittifak etmeleri garip olan şeylerdendir. Yine onlar, Yüce Allah'ın hayra yönelik kudretinin sınırlı ve sonlu olduğunda ittifak etmişlerdir. Sonra Nazzam, yüce Allah'ın genel olarak şerri/kötülüğü yaratmaya muktedir olmadığını söylemiştir. Böylece Nazzam, Allah Teâlâ'yı, genel olarak şerre gücü yetmeyen ve bundan aciz olan bir varlık kılmıştır.

[٧٣٢] **قال أبو محمد**: وهذا خلاف القرآن لأن الله عز وجل قال: ﴿وَكَانَ اللَّهُ سَمِيعًا بَصِيرًا﴾ كما قال: ﴿وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا﴾

[٧٣٣] وكلهم قال إن الله تعالى لم يزل يعلم أن من مات كافرًا فإنه لا يؤمن أبدًا وأنه تعالى حكم وقال: إن أبا لهب وامرأته سيصليان النار كافرين، ثم قطعوا ٥ كلهم بأن أبا لهب وامرأته كانا قادرين على الإيمان على ألا تمسهما النار، وأنهما كان ممكنًا لها تكذيب الله عز وجل، إنهما كانا قادرين على إبطال علم الله عز وجل، وعلى أن يجعلاه كاذبًا في قوله، هذا نص قولهم بلا تطويل.

[٧٣٤] **قال أبو محمد**: قال وكان إبراهيم بن سيار النظام أبو إسحاق البصري مولى بني بحير بن الحارث ابن عباد الضبعي أكبر شيوخ المعتزلة، ومقدمة ١٠ علمائهم يقول: إن الله تعالى لا يقدر على ظلم أحد أصلًا، ولا على شيء من الشر، وأن الناس يقدرون على كل ذلك، وأنه تعالى لو كان قادرًا على ذلك لكنا لا نأمن أن يفعله ،أو أنه قد فعله فكان الناس عنده أتم قدرة من الله تعالى، وكان يصرح بأن الله تعالى لا يقدر على إخراج أحد من جهنم ،ولا إخراج أحد من أهل الجنة عنها، ولا على طرح طفل من جهنم، وأن الناس وكل واحد من الجن ١٥ والملائكة يقدرون على ذلك، فكان الله عز وجل عنده أعجز من كل ضعيف من خلقه، وكان كل أحد من الخلق أتم قدرة من الله تعالى وهذا الكفر المجرد الذي نعوذ بالله منه.

[٧٣٥] ومن العجب اتفاق النظام والعلاف شيخي المعتزلة على أنه ليس يقدر الله تعالى من الخير على أصلح مما عمل، فاتفقا على أن قدرته على الخير ٢٠ متناهية. ثم قال النظام: إنه تعالى لا يقدر على الشر جملة، فجعله عديم قدرة على الشر عاجزًا عنه.

[736] Allâf ise, yüce Allah'ın genel olarak şerri yaratmaya kadir olduğunu söylemiştir. Böylece o da, yüce Allah'ın hayra yönelik kudretini sonlu ve sınırlı, şerre yönelik kudretini ise sonsuz yapmıştır. Allâf'ın Rabbini vasıflandırdığından daha çirkin bir vasıflandırma duyulmuş mudur? Vasıflandırılan varlıklar içinde, Allâf'ın rabbi olduğunu iddia ettiğinden daha çirkin tabiatlı olanı var mıdır? Yüce Allah'ın onları imtihan ettiği şeylerden O'na sığınırız.

[737] Mu'tezilenin liderlerinden ve imamlarından biri ve Benî Süleym'in azatlı kölesi olan Ebü'l-Mutemer Muammer b. Amr el-Attar el-Basri'ye[515] gelince, o, dünyada sonu olmayan eşyaların mevcut olduğunu, bunları ne yüce Allah'ın ne de onun dışında başka birisinin sayamayacağını ve Allah'ın katında bunların miktarı ve sayısının olmadığını söylerdi. Ayrıca o şöyle derdi: Varlıklar taşıdıkları manalar sebebiyle farklılık gösterirler. Bu manalar da kendilerinde bulunan diğer manalara göre farklılık gösterirler. Bu manalar da yine kendilerinde bulunan başka manalara göre farklılık gösterirler. Bu durum sonsuza dek böyle devam eder. Bu ise, yüce Allah'ın *"O'nun katında her şey bir ölçüyledir."*[516] ve *"Allah her şeyi sayıyla hesap etmiştir."*[517] meâlindeki sözlerini açık bir şekilde yalanlamaktır.

[738] Dehriler, varlıkların sonsuzluğunu kabul etme hususunda Muammer b. Abbad ile aynı görüşü paylaştılar. Bunun üzerine Mu'tezile onu sultanın (valinin) yanına Basra'ya çağırdı. O ise İbrahim b. Sendî b. Şahıt'ın[518] yanına Bağdat'a kaçmış ve ölünceye kadar onun yanında gizlenmiştir.

[739] Muammer şunu da iddia ederdi: "Yüce Allah renkleri, uzunluğu, genişliği, tadı, kokuyu, sertliği, yumuşaklığı, güzeli, çirkini, sesi, gücü ve zayıflığı, ölümü, hayatı ve yeniden dirilişi, hastalığı, sıhhati, afiyeti, sakatlığı, körlüğü, sağırlığı, görmeyi, işitmeyi, fesahatı, meyvelerin bozulmasını ve sağlıklı olma hallerinden herhangi birini yaratmamıştır. Bunların tamamı, tabiatları sebebiyle bu arazların bulunduğu cisimlerin fiilleridir."

[٧٣٦] وقال العلاف: بل هو قادر على الشر جملة فجعل ربه متناهي القدرة على الخير وغير متناهي القدرة على الشر. فهل سمع بأخبث صفة من الصفة التي وصف بها العلاف ربه؟ وهل في الموصوفين أخبث طبيعة من الموصوف الذي ادعى العلاف أنه ربه، ونعوذ بالله مما ابتلاهم به.

٥ [٧٣٧] وأما أبو المعتمر معمر بن عمرو العطار البصري مولى بني سليم أحد شيوخهم وأئمتهم فكان يقول بأن في العالم أشياء موجودة لا نهاية لها، ولا يحصيها الباري تعالى ولا أحد أيضًا غيره، ولا لها عنده مقدار ولا عدد، وذلك أنه كان يقول: إن الأشياء تختلف بمعان فيها، وأن تلك المعاني تختلف بمعان أخر فيها، وتلك المعاني تختلف بمعان أخر فيها، وهكذا أبدًا بلا نهاية، وهذا ١٠ تكذيب واضح لله تعالى في قوله: ﴿وَكُلُّ شَيْءٍ عِندَهُ بِمِقْدَارٍ﴾ وفي قوله تعالى: ﴿وَأَحْصَى كُلَّ شَيْءٍ عَدَدًا﴾.

[٧٣٨] ووافقه الدهرية في قولهم بوجود أشياء لا نهاية لها، وعلى هذا طلبته المعتزلة وبالبصرة عند السلطان حتى فر إلى بغداد ومات بها مختفيًا عند إبراهيم بن السند بن شاهط.

١٥ [٧٣٩] وكان معمر أيضًا يزعم أن الله عز وجل لم يخلق شيئًا من الألوان ولا طولًا ولا عرضًا ولا طعمًا، ولا رائحة ولا خشونة ولا أملاسًا، ولا حسنًا، ولا قبحًا، ولا صوتًا، ولا قوة ولا ضعفًا، ولا موتًا ولا حياة ولا نشورًا، ولا مرضًا ولا صحة ولا عافية ولا سقمًا، ولا عمى ولا بكمًا ولا بصرًا ولا سمعًا ولا فصاحة ولا فسادًا للثمار ولا صلاحها، وأن كل ذلك فعل الأجسام التي وجدت فيها هذه ٢٠ الأعراض بطباعها.

[740] Bu fasık kişinin, dünyanın yarısını, yüce Allah'ın yaratmasının dışına çıkarmış olduğunu biliniz. Çünkü alem, taşıyıcı cevherlerden ve yüklenmiş (mahmûl) arazlardan başka bir şey değildir. Ona göre alemin yarısı yaratılmış değildir. Muammer, yüce Allah'ın *"O, hanginizin daha güzel amel yapacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratandır."*[519] meâlindeki âyetini yalanladığından dolayı Allah ona lanet etsin.

[741] Bu âyet Muammer'e arz edildiğinde o, "Allah, ölümü ve hayatı yaratmayı dilemiştir." demiştir. Yine ondan, yüce Allah'ın kendi zatını bildiğini inkar ettiği nakledilmiştir. Bu durum, "âlim kendisi dışındakileri bilir, ancak kendi zatını bilemez." olmasından dolayıdır. Ayrıca o, nefsin cisim ve araz olmadığını, bir mekanda bulunmadığı, bir şeye temas etmediğini, görünmediğini, hareket ve sükun halinde olmadığını da iddia ediyordu.

[742] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu -yoruma gerek kalmaksızın- mülhidlerin görüşüdür, yani nefsin kadîm olduğunu ve varlığı yarattığını kabul edenlerin sözüdür. Dalâlete düşmekten Allah'a sığınırız. Yine Muammer, "Allah, kendi zatını ne bilmektedir ne de bilmemektedir. Çünkü bilen (âlim) bilinenin (malumun) dışındadır. Bu durumda mevcudata hükmetmesi, mevcudatı bilmesi veya bilmemesi imkânsızdır." demiştir. Lakabı "Şirşîr" olan ve "Naşî (el-Ekber)" diye bilinen Ebü'l-Abbâs Abdullah b. Muhammed b. Abdullâh el-Enbârî, *el-Makâlât* adlı eserinde şöyle demiştir: "İnsanın parmak uçlarının düzenlenmeyeceği hususu Allah'ın ilminde önceden var olduktan sonra Yüce Allah bunu düzenlemeye kadir değildir."

[743] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu söz, yüce Allah'ın *"İnsan, kendisinin kemiklerini bir araya getiremeyeceğimizi mi sanır? Evet bizim, onun parmak uçlarını bile düzenlemeye gücümüz yeter."*[520] meâlindeki âyetini mutlak olarak yalanlamaktadır. Câhiz'in[521] *el-Burhan* isimli kitabında şunu gördüm: Şayet birisi ona "Yüce Allah, bu dünyayı yaratmadan önce başka bir dünya yaratmaya kadir midir?" diye sorsa, onun cevabı bunu yarattığında söz konusu dünyayı yaratmış olur anlamında "Evet"tir. Dolayısıyla o da bu dünya gibi olur.

[٧٤٠] فأعملوا أن هذا الفاسق قد أخرج نصف العالم عن خلق الله تعالى لأنه ليس العالم شيئًا إلا الجواهر الحاملة والأعراض المحمولة فقط، فالنصف الواحد عنده غير مخلوق، لعنه الله من مكذب لله تعالى في نص قوله تعالى: ﴿خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا﴾

٥ [٧٤١] وقد عورض معمر بهذه الآية فقال: إنما أراد أنه خلق الإماتة والإحياء وذكر عنه أنه كان ينكر أن يكون الله عز وجل عالمًا بنفسه، وذلك لأن العالم إنما يعلم غيره، ولا يعلم نفسه، وكان يزعم أن النفس ليست جسمًا ولا عرضًا، ولا هي في مكان أصلًا، ولا تماس شيئًا ولا تباينه ولا تتحرك ولا تسكن.

[٧٤٢] **قال أبو محمد**: وهذا قول أهل الإلحاد محضًا بلا تأويل بعني ١٠ القائلين منهم بقدم النفس وأنها الخالقة للأشياء، نعوذ بالله من الضلال. وكان يقول: إن الله تعالى لا يعلم نفسه ولا يجهلها، لأن العالم غير المعلوم ومحال أن يقدر على الموجودات أو أن يعلمها أو أن يجهلها. وقال أبو العباس عبد الله بن محمد الأنباري المعروف بالناشيء ولقبه شرشير في كتابه في المقالات: إن الله تعالى لا يقدر على أن يسوي بنان الإنسان بعد أن ١٥ سبق في علمه أنه لا يسويها.

[٧٤٣] **قال أبو محمد**: وهذا تكذيب محض لله تعالى في قوله: ﴿أَيَحْسَبُ الْإِنسَانُ أَلَّن نَّجْمَعَ عِظَامَهُ ۞ بَلَىٰ قَادِرِينَ عَلَىٰ أَن نُّسَوِّيَ بَنَانَهُ﴾ ورأيت للجاحظ في كتابه البرهان لو أن سائلًا سأله وقال: أيقدر الله على أن يخلق قبل الدنيا دنيا أخرى؟ فجوابه نعم، بمعنى أنه يخلق تلك الدنيا حين خلق ٢٠ هذه فتكون مثل هذه.

[744] Ebû Muhammed şöyle dedi: Daha önce açıkladığımız gibi, bu söz yüce Allah'a acizlik nispet etmektir. Çünkü yüce Allah'ın bu dünyayı yaratmadan önce bir dünya yaratmaya ancak zikrettiği şekilde kudreti vardır. Bunun dışındakini yaratmaya gelince, buna muktedir değildir. Şayet birisi "Buna nasıl cevap verirsiniz?" diye sorsa, biz mutlak olarak "Evet" diye cevap vereceğimizi söyleriz.

[745] Yine bize, "Sizler, alemden önce herhangi bir şeyin var olduğunun söylenmesinin câiz olmadığını söylediğiniz halde nasıl olur da bu soru doğru olabilir? Çünkü orada bir zaman olmadığı halde, "önce/kablü" ve "sonra/badu" zamanla alakalıdır. Biz şöyle deriz: Bizim "evet" şeklindeki sözümüzün manası, yüce Allah'ın ezelde bir alem yaratmaya kadir olduğu anlamındadır. Şayet onu yaratsa idi, bu durumda bu alemin zamanından önce ona ait bir zaman olmuş olurdu. Bu şekilde devam eder gider. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır.

[746] Dırar b. Amr'a gelince o şöyle derdi: "Müslüman olduklarını gösteren kimselerden yer yüzünde bulunanların tamamının iç dünyalarında kâfir olmaları mümkündür. Çünkü bunun tamamı, yeryüzündeki insanların her biri için câizdir." Dırar'ın "Cisimler bir araya gelmiş arazlardır. Ateşte sıcaklık, karda soğukluk, balda tatlılık, sabır bitkisinde acılık, üzümde üzüm suyu, zeytinde yağ ve damarlarda da kan yoktur. Allah bunları sadece koparma, tatma, sıkma ve dokunma esnasında yaratır." şeklinde söz söylemesi onun ahmaklıklarındandır.

[747] Nazzam'ın öğrencisi ve Mu'tezile'nin önde gelenlerinden biri olan Ebû Osman Amr b. Bahr el-Câhiz el-Basrî el-Kinânî -onun hıristiyan kökenli ve azatlı bir köle olduğu söylenmiştir- şöyle derdi: "Allah Teâlâ, elbette cisimleri yok etmeye kadir değildir. Ancak onları inceltir ve parçalarını birbirinden ayırabilir. Yok etmeye gelince bunu asla yapamaz."

[748] Mu'tezilenin âlim ve önderlerinden biri ve Basralı bir hıristiyan olan Ebû Ma'n Sümâme b. Eşres[522] en-Numeyrî'ye gelince, onun "Allah alemi kendi tabiatı vesilesi ile yaratmıştır." şeklinde dediği zikredilir. -Allah bu çirkin küfürden münezzehtir.- Şunu da iddia ederdi:

[٧٤٤] **قال أبو محمد**: هذا تعجيز منه للباري تعالى كما قدمنا إذ لم تحصل له تعالى قدرة على خلق دنيا قبل هذه إلا على الوجه الذي ذكره، وأما على غيره فلا فإن قيل كيف تجيبون؟ قلنا: جوابنا: نعم. على الإطلاق.

[٧٤٥] فإن قيل لنا: كيف يصح هذا السؤال وأنتم تقولون أنه لا يجوز أن يقال إن قبل العالم شيئًا لأن قبل وبعده من الزمان ولا زمان هنالك. قلنا: معنى قولنا نعم. أي أنه تعالى لم يزل قادرًا على أن يخلق عالمًا ولو خلقه لكان له زمان قبل زمان هذا العالم. وهكذا أبدًا. وبالله تعالى التوفيق.

[٧٤٦] وأما ضرار بن عمرو: فإنه كان يقول: إن ممكنًا أن يكون جميع من في الأرض ممن يظهر الإسلام كفارًا كلهم في باطن أمرهم لأن كل ذلك جائز على كل واحد منهم في ذاته. ومن حماقات ضرار أنه كان يقول: إن الأجسام إنما هي أعراض مجتمعة، وأن النار ليس فيها حر، ولا في الثلج برد، ولا في العسل حلاوة، ولا في الصبر مرارة، ولا في العنب عصير، ولا في الزيتون زيت، ولا في العروق دم، وأن كان ذلك إنما يخلقه الله عز وجل عند القطع والذوق والعصر واللمس فقط.

[٧٤٧] وأما أبو عثمان عمرو بن الجاحظ القصري الكناني صليبه وقيل بل مولى، وهو تلميذ النظام، وأحد شيوخ المعتزلة فإنه كان يقول: إن الله تعالى لا يقدر على إفناء الأجسام ألبتة إلا أن يرفقها ويفرق أجزائها فقط، وأما إعدامها فلا يقدر على ذلك أصلًا.

[٧٤٨] وأما أبو معن وثمامة بن أشرس النميري صليبه بصري أحد شيوخ المعتزلة وعلمائهم فذكر عنه أنه كان يقول: إن العالم فعل الله عز وجل بطباعه تعالى الله عن هذا الكفر الشنيع علوًا كبيرًا،

"Putperestler, Mecûsîler, hıristiyanlar ve yahudilerden olan mukallitler kıyamet günü ateşe girmeyecekler, fakat toprak olacaklardır. İman ve İslâm ehlinden olup ibadetler konusunda gayret gösteren bir kimse, içki içmek ve benzerleri gibi büyük günahlardan herhangi birinde ısrarcı olarak ölürse, -bunu hayatında bir defa bile yapmış olsa- şüphesiz o cehennemin tabakaları arasında Firavun, Ebû Cehil ve Ebû Leheb ile birlikte ebedi olarak kalacaktır."

[749] Ebû Muhammed şöyle dedi: Hangi küfür, "Kâfirlerin ekseriyeti cehenneme girmeyecektir, müslümanların ekseriyeti ise cennete girmeyecektir." şeklinde diyen bir kimsenin sözünden daha tuhaftır? Sümâme şöyle derdi: Rasulullah'ın (s.a.) oğlu İbrahim, ergenlik çağına ulaşmadan önce ölen müslümanların çocukları ve bütün müslüman mecnunlar asla cennete giremeyecekler, fakat onlar toprak olacaklardır. Mu'tezile'nin hocalarından Hişam b. Amr el-Fuvatî[523] şöyle derdi: "Yüce Allah bir şey yarattığı zaman, bu varlığın bir benzerini yaratmaya ebediyen güç yetiremez. Fakat ondan başka bir şey yaratmaya muktedirdir." Ona göre iki değişik/farklı varlık birbirinin benzeri değildir. O, bir kimsenin: "Allah bize yeter, O ne güzel vekildir, Allah ateşle kâfirlere azap eder, yer yüzünü yağmurla diriltir." şeklinde söz söylemesini câiz görmezdi. Bu sözü ve "Allah dilediğini sapıtır, dilediğini de hidayete ulaştırır" sözünü sapkınlık ve ilhad olarak görürdü.

[750] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu açıkça Allah'a karşı gelmektir. Hişam şöyle derdi: Kur'ân okunması hali hariç, bunlardan herhangi birinin söylenmesi helal değildir. Yine o, "Allah bize yeter, kendisine dayanılan ne güzeldir." deyiniz, derdi. Ayrıca o, "Allah, cehennemde kâfirlere azap eder; Allah yağmurun inmesiyle toprağı diriltir." deyiniz, derdi. O, "Allah müminlerin kalplerini birbirine ısındırdı; Kur'ân kâfirlerin gözünü kör etti." denilmesini doğru bulmazdı. O şöyle derdi: "Şu anda abid bir mümin olan, ancak Allah'ın ilminde kâfir olarak öleceği bilinen bir kimse, Allah katında şu anda kâfirdir. Şu anda kâfir, Mecûsî, hıristiyan, Dehri veya Zındık olan, ancak Allah'ın ilminde mümin olarak öleceği bilinen bir kimse şu anda da Allah nezdinde mümindir."

وكان يزعم أن المقلدين من اليهود والنصارى والمجوس، وعباد الأوثان لا يدخلون النار يوم القيامة لكن يصيرون ترابًا. وأن كل من مات من أهل الإسلام والإيمان المحض والاجتهاد في العبادة مصرًا على كبيرة من الكبائر كشرب الخمر ونحوها، وإن كان لم يواقع ذلك إلا مرة في الدهر فإنه مخلد بين أطباق النيران أبدًا مع فرعون وأبي لهب وأبي جهل. ٥

[٧٤٩] **قال أبو محمد**: فأي كفر أعجب من قول من يقول إن كثيرًا من الكفار لا يدخلون النار، وأن كثيرًا من المسلمين لا يدخلون الجنة. وكان ثمامة يقول: إن إبراهيم ابن رسول الله صلى الله عليه وسلم، وجميع أولاد المسلمين الذين يموتون قبل الحلم وجميع مجانين الإسلام لا يدخلون الجنة أبدًا، لكن يصيرون ترابًا. وأما هشام بن عمرو الفوطي أحد شيوخ المعتزلة: فكان يقول إذا خلق الله ١٠ تعالى شيئًا فإنه لا يقدر على أن يخلق مثل ذلك الشيء أبدًا لكن الله يقدر على أن يخلق غيره، والغيران عنده لا يكونان مثلين، وكان لا يجيز لأحد أن يقول حسبنا الله ونعم الوكيل، ولا أن الله يعذب الكفار بالنار، ولا أنه يحيي الأرض بالمطر، ويروي هذا القول، والقول بأن الله تعالى يضل من يشاء ويهدي من يشاء ضلالًا وإلحادًا. ١٥

[٧٥٠] **قال أبو محمد**: وهذا رد على الله جهارًا، وكان يقول لا يحل القول بشيء من هذا إلا عند قراءة القرآن فقط، وكان يقول: قولوا حسبنا الله ونعم المتوكل عليه، وكان يقول: قولوا إن الله يعذب الكفار في النار، ويحي الأرض عند نزول المطر، وكان لا يجيز القول بأن الله ألف بين قلوب المؤمنين ولا أن القرآن عمًا على الكافرين، وكان يقول: إن من هو الآن مؤمن عابد إلا أن في علم الله أنه يموت كافرًا ٢٠ فإنه الآن عند الله كافر، وأن من كان كافرًا مجوسيًا أو نصرانيًا أو دهريًا أو زنديقًا إلا أن في علم الله عز وجل أنه يموت مؤمنًا فإنه الآن عند الله مؤمن.

[751] Mezkur Hişam el-Fuvatî'nin öğrencisi olan Abbad b. Süleyman'a[524] gelince, o, "Allah yaptığı iyiliklerden (salah) başkasını yapmaya kadir değildir." şeklinde iddia ederdi. Yine o, "Yüce Allah, müminleri ve kâfirleri yarattı." şeklinde söylenilmesini doğru bulmazdı. Fakat "Allah insanları yarattı." denilebilir. Ona göre bu durum, müminin insan ve imandan; kâfirin de insan ve küfürden olduğunu sanmasından dolayıdır. Ona göre Allah Teâlâ, imanı ve küfrü yaratmadığı halde, sadece insanı yaratmıştır. Abbâd şöyle derdi: Yüce Allah, yarattığının dışındakini yaratmaya kadir değildir. Allah açlığı ve kıtlığı yaratmamıştır. Onların tamamı şunu iddia ederlerdi: "Yüce Allah kâfirlere küfürleri durumunda iman etmelerini emretmemiştir; müminleri de imanları halinde küfürden men etmemiştir. Çünkü hiç kimse zıt iki fiili bir araya getirmeye asla kadir değildir."

[752] Ebû Muhammed şöyle dedi: Onlar şunu kabul etmektedirler: Allah, küfürden sonra kimin iman edeceğini ezelde bilmemektedir. O iman edene kadar kâfirdir. İmandan sonra küfreden küfrüne kadar iman üzeredir. Kâfirlerden olup asla iman etmeyen bir kimse, ölene kadar küfür üzeredir. Müminlerden olup inkar etmeyen bir kimse, ölene kadar iman üzeredir. Sorumlu tutulanlardan hiçbir kimse, zorunlu olarak, bu dört hususun dışına çıkamaz. Onlara göre kâfire, küfrü halinde iman etmesi emredilmediğine göre ve müminde iman halinde iken küfürden nehyedilmediğine göre, bu durumda ölene kadar mümin olan bir kimseyi yüce Allah küfürden asla nehyetmemiştir. Yine ölünceye kadar kâfir olan bir kimseye de Allah asla imanı emretmemiştir. Yine yüce Allah, küfründen sonra iman eden bir kimseye, imanı, iman ettiğinde emretmiştir. İmandan sonra küfre düşen bir kimseyi de küfre girdiğinde küfürden nehyetmemiştir. Bu görüş, yüce Allah'ın kâfirlere ve Ehl-i Kitab'a iman etmelerini emretmesi ve müminleri de küfürden nehyetmesi hususunda mutlak olarak Allah'ı yalanlamaktır.

[753] Bişr b. Mu'temir de şöyle derdi: "Allah renk, tat, koku, şiddet ve zayıflık, körlük, duyma, görme, sağırlık, korkaklık, şecaat, zekilik, acizlik, sağlık ve hastalık asla yaratmamıştır. Bütün bunları sadece insanların kendileri yapmaktadırlar."

[٧٥١] وأما عباد بن سليمان تلميذ هشام الفوطي المذكور فكان يزعم أن الله تعالى لا يقدر على غير ما فعل من الصلاح، ولا يجوز أن يقال إن الله تعالى خلق المؤمنين، ولا أنه خلق الكافرين، ولكن يقال خلق الناس، وذلك زعم لأن المؤمن عنده إنسان وإيمان، والكافر إنسان وكفر، وأن الله تعالى إنما خلق عنده الإنسان فقط ولم يخلق الإيمان ولا الكفر. وكان يقول: إن الله تعالى لا يقدر على أن يخلق غير ما خلق، وأنه تعالى لم يخلق المجاعة ولا القحط، وكلهم بزعم أن الله تعالى لم يأمر الكفار قط بأن يؤمنوا في حال كفرهم، ولا نهى المؤمنين قط عن الكفر في حال إيمانهم لأنه لا يقدر أحد قط على الجمع بين الفعلين المتضادين.

[٧٥٢] **قال أبو محمد:** وهم مقرون أن الله تعالى لم يزل يعلم أن من يؤمن بعد كفره فإنه لا يزال في كفره إلى أن يؤمن، وأن من يكفر بعد إيمانه فإنه لا يزال في إيمانه حتى يكفر، وأن من لا يؤمن من الكفار أبدًا فإنه لا يزال في كفره إلى أن يموت، وأن من لا يكفر من المؤمنين فإنه لا يزال في إيمانه إلى أن يموت، وليس أحد من المأمورين يخرج عن أحد هذه الوجوه الأربعة ضرورة، فإذا كان عندهم لم يؤمر قط كافر بالإيمان في حال كفره، ولا نهي مؤمن عن الكفر في حال إيمانه، فإن من لم يزل مؤمنًا إلى أن مات لم ينهه الله عز وجل عن الكفر قط، وإن من لم يزل كافرًا إلى أن مات فإن الله لم يأمره قط بالإيمان، وأن الله تعالى لم يأمر قط بالإيمان من آمن بعد كفره إلا حين آمن، ولا نهى قط عن الكفر من كفر بعد إيمانه إلا حين كفر، وهذا تكذيب مجرد لله تعالى في أمره الكفار وأهل الكتاب بالإيمان، ونهيه المؤمنين عن الكفر.

[٧٥٣] وكان بشر بن المعتمر أيضًا يقول: إن الله تعالى لم يخلق قط لونًا ولا طعمًا ولا رائحة، ولا مجسة، ولا شدة ولا ضعفًا، ولا عمى ولا بصرًا، ولا سمعًا ولا صممًا ولا جبنًا ولا شجاعة، ولا كشفًا ولا عجزًا، ولا صحة ولا مرضًا، وأن الناس يفعلون كل ذلك فقط.

[754] Mu'tezile'nin önderlerinden olan kamış satıcısı Ca'fer el-Kasabi'ye ve el-Eşec'e gelince, onlar şöyle derdi: "Kur'ân, mushaflarda olan değildir. Mushaflarda olan başka bir şeydir, o da Kur'ân'ın hikâyesidir."

[755] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu açık küfürdür. Eski ve yeni bütün müslümanların görüşlerine aykırıdır. Mu'tezilenin hocalarından Ali el-Esvârî el-Basrî[525] şöyle derdi: "Yüce Allah yaptığından başkasına kadir değildir. Allah, seksen yaşında öleceğini bildiği birini bundan önce öldürmeğe gücü yetmediği gibi bundan sonra da onu bir an bile sağ bırakmaz. Mesela Perşembe günü öğle vaktinde hastalığından kurtulacağını bildiği birini, ne bundan önce nede bundan sonra hastalığını artırmaya yada azaltmaya O'nun gücü yetmez." Allah'ın buna gücü yetmediği halde, yüce Allah'ın belli bir vakte kadar ölmeyeceğini bildiği bir kimseyi öldürmeye insanların güçleri yeter. Bu söz, daha çirkini asla işitilmemiş olan bir küfürdür. Mu'tezilenin hocalarından biri olan Ebû Ğaffar, domuzun yağı ve beyninin helal olduğunu iddia ederdi.

[756] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu gizliliği bulunmayan açık bir küfürdür. Ebû Ğaffar, erkeğin hadım edilmesinin helal olduğunu iddia ederdi. Bu, Sümâme'den de nakledilmiştir. Bunların hepsi tam bir küfürdür.

[757] İbrahim en-Nazzam'ın öğrencileri olan Basralı Ahmed b. Hâbıt[526] ve Fadl el-Harbî de şunu iddia ederlerdi: "Alemin iki yaratıcısı vardır. Bunlardan biri kadimdir, ki o Allah Teâlâ'dır. Diğeri de muhdestir; o da alemin kendisinden yaratıldığı Allah'ın kelimesi olan Mesih Meryem oğlu Îsâ'dır." Bu ikisi, -Allah onlara lanet etsin- evlilik hususunda da Hz. Peygamber'i (s.a.) kınarlar ve Ebû Zerr'in ondan daha zahit olduğunu söylerlerdi. Ahmed b. Hâbıt, kıyamet günü bulutların gölgesinde saf saf dizilmiş meleklerle gelecek olanın Mesih Îsâ b. Meryem (s.a.) olacağını; Âdem'i kendi suretinde yaratanın Mesih Îsâ b. Meryem (s.a.) olduğunu ve kıyamet günü insanları hesaba çekecek olanında da Mesih olduğunu iddia ederdi.

[٧٥٤] وأما جعفر القصبي بائع القصب، والأشج وهما من رؤسائهم فكانا يقولان إن القرآن ليس هو في المصاحف، وإنما في المصاحف شيء آخر وهو حكاية القرآن.

[٧٥٥] **قال أبو محمد**: وهذا كفر مجرد، وخلاف جميع أهل الإسلام قديمًا وحديثًا. وكان على الأسواري البصري أحد شيوخ المعتزلة يقول: إن الله عز وجل لا يقدر على غير ما فعل، وأن من علم الله تعالى أنه يموت ابن ثمانين سنة فإن الله لا يقدر على أن يميته قبل ذلك، ولا أن يبقيه بعد ذلك طرفة عين، وأن من علم الله تعالى أنه يبرأ من مرضه يوم الخميس مع الزوال مثلًا فإن الله تعالى لا يقدر على أن يبريه قبل ذلك لا بما قرب ولا بما بعد، ولا على أن يزيد في مرضه طرفة عين فما فوقها، وأن الناس يقدرون كل حين على إماتة من علم الله أنه لا يموت إلا وقت كذا، وأن الله لا يقدر على ذلك وهذا كفر ما سمع قط بأفظع منه. وأما أبو غفار أحد شيوخ المعتزلة: فكان يزعم أن شحم الخنزير ودماغه حلال.

[٧٥٦] **قال أبو محمد**: وهذا كفر صريح لا خفاء به، وكان يزعم أن تفخيذ الرجال الذكور حلال، وقد ذكر هذا عن ثمامة أيضًا، وكل هذا كفر محض.

[٧٥٧] وأما أحمد بن خابط، والفضل الحربي البصريان، وكانا تلميذين لإبراهيم النظام فكانا يزعمان أن للعالم خالقين، أحدهما قديم وهو الله تعالى. والآخر محدث وهو كلمة الله عز وجل المسيح عيس بن مريم التي بها خلق العالم وكانا لعنهما الله يطعنان على النبي صلى الله عليه وسلم بالتزويج. وأن أبا ذر كان أزهد منه، وكان أحمد بن خابط يزعم أن الذي يجيء يوم القيامة مع الملائكة صفًا صفًا في ظلل من الغمام إنما هو المسيح عيسى ابن مريم عليه السلام، وأن الذي خلق آدم على صورته إنما هو المسيح عيس بن مريم عليه السلام وأن المسيح هو الذي يحاسب الناس يوم القيامة.

[758] Ahmed b. Hâbıt -Allah ona lanet etsin- şöyle derdi: Balık ve kuş türlerinde; tahta kursu, pire, bit, kurtçuk, köpek, fare, eşek, solucan, keler ve böceklere varıncaya kadar kara canlılarının her türünde yüce Allah'ın kendi türlerine elçi olarak gönderdiği -zikrettiğimiz türlerden- peygamberleri vardır. Yine o, -Allah ona lanet etsin- tenasüh ve devir inancını kabul eder ve yüce Allah'ın bütün mahlukatı bir seferde ve bir sıfat ile yarattığını, sonra onlara emirler ve yasaklar getirdiğini; onlardan hangisi isyan ederse, onun ruhunu bir hayvanın bedenine soktuğunu, böylece katillerin koyun, deve, sığır, tavuk ve bunların dışındaki tahta kuruları ve çoğunlukla öldürülen canlılar gibi boğazlanmak suretiyle imtihan edildiğini söylerdi.

[759] İnsanlardan her kim fasıklık ve insanları öldürmesine rağmen iffetli olursa teke, serçe, koç ve bunların dışındaki hayvanlar gibi, çiftleşme kudretiyle ödüllendirilir. Zina eden kadın ve erkek, katır gibi çiftleşmekten menedilmek suretiyle cezalandırılır. Her kim zalim ise kurtçuk ve bit gibi acizlik ve düşkünlükle cezalandırılır. Bu durum, onlar kısas edilinceye kadar böyle devam eder, sonra onlar tekrar dünyaya gönderilirler; isyan edenler aynı şekilde cezalandırılırlar. Bu durum günah işlemeyen itaatkar bir kul olup cennete girene kadar veya itaat olmaksızın isyanında devam edip cehenneme girene kadar böyle devam eder. Ahmed b. Hâbıt'ı bütün bu görüşleri kabul etmeye götüren sebep, adalet konusunda Mu'tezile'nin prensibine bağlanması ve bununla birlikte meşieti terk etmesidir. Mu'tezile'den olup da bu görüşü kabul etmeyen herkesin, adalet konusunda onların prensibini terk etmiş noksan bir kimse olduğunu biliniz. Yine Ahmed b. Hâbıt -Allah ona lanet etsin- şöyle derdi: Sevabın iki yurdu vardır: Birinde yeme içme yoktur. Burası, ikincisinden daha değerlidir. İkincisinde ise yeme ve içme vardır. Orası daha az değerlidir.

[760] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bunların hepsi mutlak bir küfürdür. Ahmed b. Hâbıt'ın yolundan giden Ahmet b. Basus denen bir öğrencisi vardı. O, tenasuh konusunda hocasının görüşünü kabul ederdi. Sonra peygamberlik iddia etmiş ve Yüce Allah'ın *"...benden sonra gelecek, Ahmed adında bir peygamberi müjdeleyici (olarak gönderdiği) peygamberiyim"*[527] meâlindeki sözünden muradın kendisi olduğunu söylemiştir.

[٧٥٨] وكان أحمد بن خابط لعنه الله يقول: إن في كل نوع من أنواع الطير والسمك وسائر حيوان البر حتى البق والبراغيث والقمل والقرود والكلاب والفيران والتيوس والحمير، والدود والوزع والجعلان أنبياء الله تعالى رسالة إلى أنواعهم مما ذكرنا، من سائر الأنواع. وكان لعنه الله يقول ٥ بالتناسخ والكرور، وأن الله تعالى ابتدأ جميع الخلق فخلقهم كلهم جملة واحدة بصفة واحدة، ثم أمرهم ونهاهم فمن عصى منهم نسخ روحه في جسد بهيمة، فالقتال يبتلي بالذبح كالغنم والإبل والبقر والدجاج وغير ذلك من البراغيث وكل ما يقتل في الأغلب.

[٧٥٩] وأن من كان منهم مع فسقه وقتله للناس عفيفًا كوفي بالقوة على ١٠ السفناد كالتيس والعصفور والكبش وغير ذلك. ومن كان زانيًا أو زانية كوفيًا بالمنع من الجماع كالبغال والبغلات. ومن كان جبارًا كوفيء بالمهانة كالدود والقمل، ولا يزالون كذلك حتى يقتص منهم ثم يردون فمن عصى منهم كرر أيضًا كذلك هكذا أبدًا حتى يطيع طاعة لا معصية معها فينتقل إلى الجنة من وقته أو يعصي معصية لا طاعة معها فينتقل إلى جهنم من وقته، وإنما حمله على ١٥ القول بكل هذا لزومه أصل المعتزلة في العدل وطرده إياه مشبه معه. واعلموا أن كل من لم يقل من المعتزلة بهذا القول فإنه متناقض تارك لأصلهم في العدل. وكان لعنه الله يقول: إن للثواب دارين إحداهما لا أكل فيها ولا شرب، وهي أرفع قدرًا من الثانية. والثانية فيها أكل وشرب وهي أنقص قدرًا.

[٧٦٠] **قال أبو محمد**: هذا كله كفر محض، وكان لهذا الكافر أحمد بن خابط تلميذ ٢٠ على مذهبه يقال له أحمد بن باسوس كان يقول بقول معلمه في التناسخ ثم ادعى النبوة وقال: إنه المراد بقول الله عز وجل: ﴿وَمُبَشِّرًا بِرَسُولٍ يَأْتِي مِن بَعْدِي اسْمُهُ أَحْمَدُ﴾.

Muhammed b. Abdullah b. Meserre b. Nüceyh el-Endülüsî[528] kader hususunda Mu'tezileyle aynı görüşte idi ve şöyle derdi: Allah'ın ilim ve kudreti mahluk ve muhdes iki sıfattır. Allah'ın iki ilmi vardır; bunlardan **bir**ini yüce Allah genel olarak yaratmıştır. O da kâfirler, müminler, kıyamet ve ceza ve benzeri gibi olacakların ilmi gibi, küllilerin ilmi ve gayb ilmidir. **İkincisi** ise görünür alemin (şahadet) ilmi olan cüz'îlerin ilmidir. Bu da Zeyd'in kâfir olması, Amr'ın imanı gibi konulardır. Yüce Allah gerçekleşinceye kadar bunlardan herhangi bir şeyi bilmez. Sonra o, yüce Allah'ın *"Allah, gaybı ve görünen alemi (şahadet) bilendir."*[529] şeklindeki sözünü zikretti.

[761] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu âyet, onun zannettiği gibi değildir. Aksine zahiri anlamına göredir. Allah, saklasanız bile yaptıklarınızı bilir; olmuş, olacak veya şu anda olmakta olan şeylerden size gizli kalanları da bilir.

[762] Ebû Muhammed şöyle dedi: İbn Meserre'yi bu görüşe götüren sebep, Mu'tezile'nin prensiplerini gerçekten takip etmesidir. Onlardan her kim "Allah falancanın ebediyen iman etmeyeceğini, falancanın ebediyen küfre düşmeyeceğini ezelde biliyor." derse, sonrada Allah'ın onlar hakkındaki ilminin hilafına insanların muktedir olduğunu söylerse, bu durumda onların Rablerinin kelâmını yalanlamaya ve ezeli olan şeyi iptal etmeye kadir olduklarını kesin olarak kabul etmiş olur. Bu ise, hiçbir gizliliği olmayan yaman bir çelişkidir. Aşırılığa düşmekten Allah'a sığınırız.

[763] İbn Meserre'nin önde gelen arkadaşlarından oluşan bir topluluk, yüce Allah'ın, olmadan önce olacak olanları ezelde bildiğini söyleyenleri tekfir ederlerdi. İbn Meserre'nin yolunda gidip son dönemde yaşayan İsmail b. Abdullah er-Ruaynî denen bir adam vardı. Zühd ve ibadete düşkün biriydi. Onun dönemine yetiştim fakat onunla karşılaşmadım. Daha sonra öyle çirkin sözler söyledi ki Meserriyye'nin bir kısmı onun yolundan gitti bir kısmı da onu tekfir ettiler. O, cisimlerin (bedenlerin) yaratılmayacağını, ruhların yaratılacağını söylerdi. Bu görüş, ondan doğru bir şekilde bize gelmiştir. Onun şöyle dediği zikredilir: İnsan ölüp ruhu bedenden ayrıldıktan sonra, ruhu hesaba çekilir ve bunun sonunda ya cennete yada cehenneme gider. O, dirilmenin ancak bu şekilde olacağını kabul ederdi. Yine o, alemin ebediyen yok olmayacağını, bilakis bu şekilde sonsuza değin devam edeceğini söylerdi.

وكان محمد بن عبد الله بن مسرة بن نجيح الأندلسي يوافق المعتزلة في القدر، وكان يقول: إن علم الله وقدرته صفتان محدثتان مخلوقتان وأن لله تعالى علمين أحدهما أحدثه جملة وهو علم الكليات وهو علم الغيب كعلمه أنه سيكون كفار ومؤمنون، والقيامة والجزاء ونحو ذلك. والثاني علم الجزئيات: وهو علم الشهادة وهو كفر زيد وإيمان عمرو ونحو ذلك فإنه لا يعلم الله تعالى من ذلك شيئًا حتى يكون. وذكر قول الله تعالى: ﴿عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ﴾

[٧٦١] **قال أبو محمد**: وهذا ليس كما ظن بل على ظاهره أنه يعلم ما تفعلون وإن أخفيتم، ويعلم ما غاب عنكم مما كان أو يكون، أو هو كائن.

[٧٦٢] **قال أبو محمد**: وإنما حمله على هذا القول طرده لأصول المعتزلة حقًا فإن من قال منهم أن الله تعالى لم يزل يعلم أن فلانًا لا يؤمن أبدًا، وأن فلانًا لا يكفر أبدًا، ثم جعل الناس قادرين على خلاف علم الله تعالى فيهم فقد قطع بأنهم قادرون على تكذيب كلام ربهم، وعلى إبطال ما لم يزل، وهذا تناقض فاحش لا خفاء به، ونعوذ بالله من الخذلان.

[٧٦٣] وكان من أصحابه الأكابر جماعة يكفرون من قال إنه عز وجل لم يزل يعلم كل ما يكون قبل أن يكون. وكان من أصحاب مذهبه رجل يقال له إسماعيل بن عبد الله الرعيني متأخر الوقت، وكان من المجتهدين في العبادة المنقطعين في الزهد وأدركته إلا إني لم ألقه، ثم أحدث أقوالًا شنيعة فبريء منه سائر المرية وكفروه إلا من أتبعه منهم فما أحدث قوله أن الأجساد لا تبعث أبدًا، وإنما تبعث الأرواح صح هذا عندنا عنه. وذكر عنه أنه كان يقول إنه حين موت الإنسان وفراق روحه لجسده تلقى روحه الحساب ويصير إما إلى الجنة أو إلى النار، وأنه كان لا يقر بالبعث إلا على هذا الوجه، وأنه كان يقول إن العالم لا يفنى أبدًا بل هكذا يكون الأمر بلا نهاية.

[764] Arkadaşımız olan fakih Ebû Ahmed el-Meafiri[530] et-Tuleytulî -Allah zikrini daim eylesin- bana hadis olarak rivayet edip şöyle dedi: Bana, mezkur İsmail er-Ruaynî'nin kızının oğlu olan Yahya b. Ahmed et-Tabîb haber verdi ve dedesinin şöyle dediğini bildirdi: "Alemin düzenleyicisi Arş'tır. Yüce Allah, herhangi bir şeyi yapmakla vasıflandırılmaktan daha yücedir." Bu görüş, Muhammed b. Abdullah b. Meserre'ye nispet edilir ve onun kitabındaki ifadeler delil getirilir. Halbuki ömrüme yemin olsun ki, söz konusu kitaplarında bu görüşe dair bir delil yoktur. O, Meserriyye'ye mensubu olan kimselere "Siz, hocayı anlamadınız." derdi. Bu görüşünden dolayı Meserriyye (fırkası) ondan da uzak durmuştur.

[765] Akrabası olan Ahmet et-Tabib, ondan uzak duran kimselerdendi. Kızı da, kocasına ve oğluna muhalefet etmek suretiyle babasının yolundan giderek bu görüşlere uymuştur. Kızı çalışkan, ibadete düşkün ve mütekellim biriydi. Bu görüşte Ebû Harun b. İsmail er-Ruaynî ile aynı kanaatte idi. Ebû Harun bu sözü kabul etmedi ve bunu söyleyenden uzak durdu. Babasından aktarılanlar hususunda kardeşinin oğlunu yalanladı. Meserriyye'den ona muhalefet edenler ve onunla hemfikir olanlar, peygamberliğin iktisabi olduğu; doğruluk ve nefis temizliğinde son noktaya ulaşanın nübüvveti idrak edeceği, dolayısıyla peygamberliğin tahsis suretiyle olmadığı şeklindeki görüşü ona nispet ederlerdi. Onlardan bazılarının bu görüşü İbn Meserre'ye nispet ettiğini gördük. Söz konusu kişiler, İbn Meserre'nin kitaplarındaki bazı lafızları bu görüşe delil getirdiler. Yemin olsun ki söz konusu ifadeler buna işaret etmektedir. Diğerlerinin bunu inkar ettiklerini de gördük. Doğrusunu en iyi Allah bilir. Ben, mezkur İsmail Ruaynî'nin arkadaşlarından bazılarının onu, kuşdilini anlamak ve bazı olayların olmadan önce vuku bulacağını haber vermekle nitelendirdiğini gördüm.

[766] Şüphe olmayan hususlardan biri de, İsmail Ruaynî'nin taraftarları nazarında kendisine itaat edilmesi ve mallarının zekatının kendisine ödenmesi zorunlu olan bir imam olduğudur. O, haramın yeryüzünü kapladığı görüşünde idi. Ona göre kişinin miras, ticaret ve sanatta kazandığı ile arkadaşlıktan dolayı elde ettikleri arasında bir fark yoktu.

[٧٦٤] وحدثني الفقيه أبو أحمد المعافري في الطليطلي صاحبنا أحسن الله ذكره قال أخبرني يحيى بن أحمد الطبيب وهو ابن ابنة إسماعيل الرعيني المذكور قال إن جدي كان يقول: إن العرش هو المدبر للعالم، وأن الله تعالى أجل من أن يوصف بفعل شيء أصلًا، وكان ينسب هذا القول إلى محمد بن عبد الله بن مسرة ويحتج بألفاظ في كتبه ليس فيها لعمري دليل على هذا القول. وكان يقول لسائر المسرية: إنكم لم تفهموا عن الشيخ، فبرئت منه المسرية أيضًا على هذا القول.

[٧٦٥] وكان أحمد الطبيب صهره ممن بريء منه وتثبتت ابنته على هذه الأقوال متبعة لأبيها مخالفة لزوجها وابنها، وكانت متكلمة ناسكة مجتهدة، ووافقت أبا هارون بن إسماعيل الرعيني على هذا القول فأنكره وبريء من قائله، وكذب ابن أخيه فيما ذكر عن أبيه، وكان مخالفوه من المسرية وكثير من موافقيه ينسبون إليه القول باكتساب النبوة، وأن من بلغ الغاية من الصلاح وطهارة النفس أدرك النبوة وأنها ليست اختصاصًا أصلًا، وقد رأينا منهم من ينسب هذا القول إلى ابن مرة ويستدل على ذلك بألفاظ كثيرة في كتبه هي لعمري لتشير إلى ذلك، ورأينا سائرهم ينكر هذا فالله أعلم، ورأيت أنا من أصحاب إسماعيل الرعيني المذكور من يصفه بفهم منطق الطير، وبأنه كان ينذر بأشياء قبل أن تكون فتكون.

[٧٦٦] وأما الذي لا شك فيه فإنه كان عند فرقته إمامًا واجبة طاعته يؤدون إليه زكاة أموالهم، وكان يذهب إلى أن الحرام قد عم الأرض، وأنه لا فرق بين ما يكتسبه المرء من صناعة أو تجارة أو ميراث أو بين ما يكتسبه من الرفاق،

Bütün bunlardan ne şekilde olursa olsun müslümana azığını çıkarmak helaldir. İsmail Ruaynî'yle ilgili bu işler bize göre kesin ve doğrudur. Nitekim onların içyüzlerini bilen biri, onun, bulundukları memleketin "dar-ı küfür" olduğunu, kendi taraftarları hariç orada bulunanların mallarının ve kanlarının mubah olduğu görüşünde olduğunu haber vermiştir.

[767] Bize göre "İsmail Ruaynî, muvakkat birlikteliği (mut'a) câiz görürdü" şeklinde ondan gelen haber de doğrudur. Şayet İsmail, bunu, içtihat ederek söylemiş ise, bu durum onun imanına ve adaletine zarar vermez. Zikrettiğimiz açık küfürlerden uzak olsa da, bunun neshine delil getirilmemiştir. Ancak biz, muvakkat birlikteliğin (mut'a) zikri geçince bugün bu görüşün garabetinden ve bunu kabul eden insanların azlığından dolayı bunu açıkladık.

[768] Mu'tezilenin önde gelenlerinden biri ve onların hocalarının oğlu olan Ebû Haşim Abdüsselam b. Muhammed b. Abdulvehhab el-Cübbâî[531]'nin "Yüce Allah'ın kendine has halleri vardır." dediğini gördüm. Bu büyük bir cüretkarlıktır. Çünkü o, bu şekilde Allah'ı arazların taşıyıcısı kılmaktadır. Allah bu iftiradan münezzehtir. Onun kitaplarında "Yüce Allah'ın kullarına emrettiği hususlarda onların hastalık ve kusurlarını gidermesi gerekir." şeklindeki sözü çok tekrarladığını gördüm. Yine kitaplarında "Yüce Allah kullarına bunu emrederse, kullarının hastalıklarını ve kusurlarını gidermesi O'na vaciptir." demeye devam ettiğini gördüm.

[769] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu müminlerin tüylerini ürperten bir sözdür. Allah aşkına bu aşırılığı Allah'a zorunlu ve gerekli kılan kimdir? Bu şekilde O'na hükmeden kimdir? Bu alçağın ifade ettiği hususu yüce Allah'a gerekli ve zorunlu kılan kimdir? "Fiil" bunu yüce Allah'a zorunlu kılmıştır ya da kendisine vacip kılınan şeye tabi olan bir varlık olduğunu açıklamak için Allah'ın dışında bir şey zikreden bir kimseye yazıklar olsun! Şayet birisi, yüce Allah'ın bunu kendisine vacip kıldığını söylerse, bu durumda zorunlu kılma şüphesiz bir failin fiilidir. Eğer yüce Allah ezelde bunu kendisine vacip kılan ise, bu durumda o ezelde faildir ve fiiller kadim ve kaçınılmaz olarak ezelidir. Bu ise mutlak bir dehriliktir. Şayet Allah Teâlâ, söz konusu durumu kendi zatına vacip kılan olmadıktan sonra bunu kendisine vacip kılmışsa, fasit olan prensibinde bu görüşten faydalanması geçersiz olmuştur. Çünkü zikredilen durumu yüce Allah kendisine vacip kılmamıştır.

وأن الذي يحل للمسلم من كل ذلك قوته كيف ما أخذه. هذا أمر صحيح عندنا عنه يقينًا، وأخبرنا عنه بعض من عرف باطن أمورهم أنه كان يرى الدار دار كفر مباحة دماؤهم وأموالهم إلا أصحابه فقط.

[٧٦٧] وصح عندنا عنه: أنه كان يقول بنكاح المتعة، وهذا لا يقدح في إيمانه ولا في عدالته لو قاله مجتهدًا، ولم تقم عليه الحجة بنسخه لو سلم من الكفرات الصلع التي ذكرنا، وإنما ذكرنا ذلك عندما جرى لنا من ذكره، ولغرابة هذا القول اليوم وقلة القائلين به من الناس.

[٧٦٨] ورأيت لأبي هاشم عبد السلام بن محمد بن عبد الوهاب الجبائي كبير المعتزلة وابن كبيرهم القطع بأن لله تعالى أحوالًا مختصة به، وهذه عظيمة جدًا إذ جعله حاملًا للأعراض تعالى عن هذا الأفك. ورأيت له القطع في كتبه كثيرًا يردد القول بأنه يجب على الله أن يزيح علل العباد في كل ما أمرهم به، ولا يزال يقول في كتبه إن أمر كذا لم يزل واجبًا على الله.

[٧٦٩] **قال أبو محمد**: وهذا كلام تقشعر منه ذوائب المؤمن ، ليت شعري من الموجب ذلك على الله تعالى، والحاكم عليه بذلك والملزم له ما ذكر هذا النذل لزومه للباري تعالى ووجوبه عليه؟ فيا لله لمن قال إن الفعل أوجب ذلك على الله تعالى أو ذكر شيئًا دونه تعالى ليصرحن بأن الله تعالى متعبد للذي أوجب عليه ما أوجب محكوم عليه مدبر، وأنه للكفر الصراح، ولئن قال إنه تعالى هو الذي أوجب ذلك على نفسه. فالإيجاب فعل فاعل لا شك، فإن كان الله لم يزل موجبًا ذلك على نفسه فلم يزل فاعلًا فالأفعال قديمة ولا بد لم تزل، وهذه دهرية محضة وإن كان تعالى أوجب ذلك على نفسه بعد أن لم يكن موجبًا له فقد بطل انتفاعه بهذا القول في أصله الفاسد لأنه قد كان تعالى غير واجب عليه ما ذكر.

[770] Mu'tezile'den bazı kimselerin adı geçen Ebû Haşim'e bazı sorular sorup şöyle dediklerini gördüm: "Hz. Peygamber'in (s.a.) İslâm'a davet etmek üzere Yemen'e, Bahreyn'e, Umman'a, krallara ve diğer beldelere elçi olarak gönderdiği kimseler hakkında ne dersin? Kıyamet gününe kadar bunun benzerine davet eden herkes, Hz. Muhammed'in (s.a.) isimlendirildiği gibi, "Allah'ın Resulü" diye isimlendirilemez mi? Zira melek (Cebrail), yüce Allah'tan gelen bir emir olarak İslâm'a davet etmesini (Hz. Peygamber'e) emretmiştir. Emir bir ve amel aynıdır?

[771] Ebû Muhammed şöyle dedi: Şeytanın bu lanetli fırka ile oyun oynamasına hayret edilir! Allah'ın sizi nefsinizle baş başa bırakmasından O'na sığınınız ve O'ndan afiyet dileyiniz. Kim rabbinin onu hidayete veya sapıklığa ulaştırmaya gücü yetmediğine inanırsa, şeytanın ona hakim olması haktır.

[772] Hayatım üzerine yemin olsun ki, bu sorunun sorulmasını, onları dalâlete götüren ve tamamını cehenneme sürükleyen Mu'tezilenin "İsimlendirme bize bırakılmıştır, Allah Teâlâ'ya değil." şeklindeki prensibi gerekli kılmıştır. "Hiç kimse, yüce Allah'ın kendi zatını isimlendirdiklerinin dışındakilerle O'nu isimlendiremez." şeklinde söz söyleyen bir kimseye, bu kâfir Ebû Hâşim'in kendi zannınca bunu reddeden bir kelâm söylediğini gördüm. Bu alçak şöyle demiştir: "Herhangi bir kimsenin yüce Allah'ı isimlendirmesi ancak O'nun kendi zatını isimlendirdiği şeylerle mümkün olduğu doğru olsa idi, başkalarının O'nu bir isimle isimlendirinceye kadar Allah'ın kendi zatını isimlendirmesi elbette mümkün olmazdı."

[773] Ebû Muhammed şöyle dedi: İnsanlık tarihi boyunca bu istidlalden daha çirkini görülmüş müdür? İsimlendirme konusunda bundan daha ileri olanı var mıdır? Fakat Allah kimi saptırırsa onu hidayete ulaştıracak kimse yoktur. Bir an bile olsa nefsimizle baş başa kalmaktan, dolayısıyla helak olmaktan Allah'a sığınırız. Ebû Hâşim de şöyle derdi: İyilik sahibi bir müslüman uzun süre yaşarsa, Hz. Peygamber'den (s.a.) daha fazla iyilik ve hasenat yapabilir."

[٧٧٠] ورأيت لبعض المعتزلة سؤالًا سائل عنه أبا هاشم المذكور يقول فيه: ما بال كل من بعثه النبي صلى الله عليه وسلم داعيًا إلى الإسلام إلى اليمن والبحرين وعمان والملوك وسائر البلاد، وكل من يدعو إلى مثل ذلك إلى يوم البعث لا يسمى رسول الله كما سمى محمد عليه الصلاة السلام، إذ أمره الملك ٥ عن الله عز وجل بالدعاء إلى الإسلام والأمر واحد، والعمل سواء؟

[٧٧١] **قال أبو محمد:** فأعجبوا لتلاعب إبليس بهذه الفرقة الملعونة، واسألوا الله العافية من أن يكلكم إلى أنفسكم، فحق لمن دينه أن ربه لا يقدر على أن يهديه، ولا على أن يضله أن يتمكن الشيطان منه هذا التمكن.

[٧٧٢] ولعمري: إن هذا السؤال لقد لزم أصل المعتزلة المضل لهم، ولمن ١٠ التزمه، والمورد لجميعهم نار جهنم، وهو قولهم: إن التسمية موكولة إلينا لا إلى الله عز وجل. ورأيت لهذا الكافر أبي هاشم كلامًا رد فيه بزعمه على من يقول: إنه ليس لأحد أن يسمي الله عز وجل إلا بما سمى به نفسه، فقال هذا النذل: لو كان هذا ولم يجز لأحد أن يسمى الله تعالى عز وجل إلا بما سمى به نفسه لكان غير جائز لله أن يسمى به نفسه باسم حتى يسميه به غيره.

١٥ [٧٧٣] **قال أبو محمد:** فهل يأتي الممرور بأقبح من هذا الاستدلال؟ وهل في التسمية أكثر من هذا؟ ولكن من يضلل الله فلا هادي له. ونعوذ بالله من أن يكلنا إلى أنفسنا طرفة عين فنهلك، وكان أبو هاشم أيضًا يقول: إنه لو طال عمر المسلم المحسن لجاز أن يعمل من الحسنات والخير أكثر مما عمل النبي صلى الله عليه وسلم.

[774] Ebû Muhammed şöyle dedi: Hayır, Allah'a yemin olsun ki söz konusu kimsenin hiçbir üstünlüğü yoktur. Şayet bizden birinin bütün zamanları aralıksız ibadetle geçirecek şekilde ömrü uzun olsa, -münafıklar ve açıktan inkar edenlerin dışında- Hz. Peygamber (s.a.) ile bir saat yada daha fazla arkadaşlık yapanların birinin ameline eşit olamaz. Nitekim Allah Resulü (s.a.) şöyle buyurmuştur: *"Şayet bizden birinin Uhud dağı kadar altını olsa ve bunların tamamını infak etse, sahabeden birinin derecesine ya da yarısına ulaşamaz."* Akıllı bir kimse arada ulaşılması imkânsız bir fark varken nasıl sahabeden birinin ameline ulaşmayı umar? Adı zikredilen Ebû Haşim şöyle derdi: "Bir insan, bütün günahlarından tövbe etmedikçe, -hangi günah olursa olsun- işlemiş olduğu bir günahtan tövbe etmesi kabul olunmaz."

[775] Ebû Muhammed şöyle dedi: Ben gerçekten şunu derim; "Bir kimsenin işlediği ve bu hususta ısrarcı olduğu bir günah sebebiyle genel olarak İslâm'dan çıkarılması ve söz konusu tek günahı sebebiyle onun cehennemde ebedi olarak kalacağını kabul etmeleri açısından Mu'tezilenin ittifak ettiği bu prensip reddedilmiştir. Şayet bu olsa idi, bu durumda Ebû Hâşim doğru söylemiş olurdu. Çünkü Mu'tezileye göre, kişiyi imandan çıkaran ve cehennemin tabakaları arasında ebedi olarak bırakan bir günahı işlemekte ısrarcı olduğu halde, bütün günahları terk etmesinde bir fayda yoktur. Bu prensibi, Mu'tezilenin esaslarını bilmeyen ya da kasıtlı olarak tenakuza düşen kimse hariç, Mu'tezileden hiç kimse inkar etmez. Ebû Hâşim şöyle derdi: "Namazı ve zekatı kasıtlı terk eden ve bunların dışında bir şey yapmayan, günah işlemeyen ve isyana düşmemiş olan bir kimse, ne yaptığı bir fiil ne de işlediği bir günah olmaksızın ebedi olarak cehennemin tabakaları arasında kalacaktır."

[776] Ebû Muhammed şöyle dedi: Onların usullerine göre, Allah'ı zorbalıkla suçlama ve İslâm'a açıkça muhalefet etme hususunda bu saçma sözden daha ileri bir söz var mıdır? Ebû Hâşim'i bunu söylemeye götüren sebep, "Fiili terk etmek, fiil değildir." demesidir. Hişâm b. Amr el-Fuvatî hariç, Mu'tezilenin tamamı madumların gerçekte varlıklar olduklarını, onların ezeli olup bir nihayetlerinin bulunmadığını iddia eder.

[٧٧٤] **قال أبو محمد**: لا والله ولا كرامة، ولو عمر أحدنا الدهر كله في طاعات متصلة ما وازى عمل امريء صحب النبي صلى الله عليه وسلم من غير المنافقين والكفار المجاهرين ساعة واحدة فما فوقها، مع قوله صلى الله عليه وسلم: أنه لو كان لأحدنا مثل أحد ذهبا فأنفقه ما بلغ مد أحدهم ولا نصيفه.
٥ فمتى يطمع ذو عقل أن يدرك أحدًا من الصحابة مع هذا القون الممتنع إدراكه قطعًا؟ وكان أبو هاشم المذكور يقول: إنه لا يقبل توبة أحد من ذنب عمله أي ذنب كان، حتى يتوب من جميع الذنوب.

[٧٧٥] **قال أبو محمد**: وحقًا أقول لقد طرد أصل المعتزلة الذي أطبقوا عليه من إخراج المرء عن الإسلام جملة بذنب واحد عمله يصر عليه، وإيجابهم
١٠ الخلود في النار عليه بذلك الذنب وحده، فلو كان هذا لكان أبو هاشم صادقًا إذ لا منفعة له عندهم في تركه كل ذنب، وهو بذنب واحد يصر عليه خارج عن الإيمان مخلد بين أطباق النيران، وما ينكر هذا عليه من المعتزلة إلا جاهل بأصولهم أو عامد للتناقض، وكان يقول: إن تارك الصلاة وتارك الزكاة عامدًا لكل لك لم يفعل شيئًا ولا أذنب ولا عصى، وأنه مخلد بين أطباق النيران أبدًا على
١٥ غير فعل فعله ولا على شيء ارتكبه.

[٧٧٦] **قال أبو محمد**: فهل في التجويز لله على أصولهم وهل في مخالفة الإسلام جهارًا أكثر من هذا القول السخيف، وكأن الذي حمله على قوله هذا قوله إنه ترك الفعل ليس فعلًا، وجميع المعتزلة إلا هشام بن عمر والفوطي، يزعمون أن المعدودات أشياء على الحقيقة، وأنها لم تزل وأنها
٢٠ لا نهاية لها.

[777] Ebû Muhammed şöyle dedi: "Varlıkların bir sonu yoktur, ezeli ve gayrı mahluktur." demek, sözü uzatmaya gerek kalmaksızın dehriliktir. Bağdat Mu'tezilesinin önde gelenlerinden biri olan Abdurrahim b. Muhammed b. Osman el-Hayyat[532] şöyle söyleyenlerdendir: "Madum olan cisimler, ezelde cisim olup onların ne bir nihayeti, ne sayıları ne de bir zamanları vardır ve onlar gayrı mahluktur." Yine Mu'tezilenin önde gelen liderlerinden biri olan Muhammed b. Abdullah el-İskafi[533] şöyle dedi: "Yüce Allah, vurmalı, nefesli ve telli çalgı aletlerini yaratmamıştır."

[778] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu küfrünü tamamlaması bakımından o, "Yüce Allah, ne şarabı, ne domuzları ne de inatçı şeytanları yaratmıştır." derdi. Dırar b. Amr ve Bişr b. Mu'temir hariç, Mu'tezile mensuplarının tamamı şöyle dedi: Bir kimsenin şehitliği dilemesi, istemesi ve ona razı olması helal değildir. Çünkü şehitlik, kâfirin müslümana üstün gelmesidir. Müslümanın, yaralandığında yarasının acısına sabretmeyi sevmesi gerekir.

[779] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu durum İslâm dinine, Kur'ân'a, sünnete ve kesin olan icmaya aykırıdır. Dırar ve Bişr hariç, Mu'tezilenin tamamı şöyle demiştir: Yüce Allah, eğer hayatta kalırlarsa hayır işleyeceklerini bildiği halde ne bir resulü, ne bir nebiyi, ne sahabeyi ne de müminlerin annelerini öldürmemiştir. Fakat onlardan canını aldığı kimseleri -göz açıp kapayıncaya kadar hayatta kalırlarsa küfre düşeceklerini ya da fasık olacaklarını bildiğinden dolayı- öldürmüştür.

[780] İşte bu, onların, Ebû Bekir, Ömer, Ali (r.a.), Hz. Peygamber'in (s.a.) kızı Fatıma (r.a.), Aişe ve Hatice hakkındaki görüşleridir. Evet, Hz. Peygamber (s.a.), Mûsâ, Îsâ ve İbrahim (s.a.) hakkında da böyle düşünürler. Bu çirkin ve iğrenç sapkınlıklara hayret edilir! Mu'tezilenin hocalarından olan Ca'd[534] şöyle derdi: Birleşme vuku bulup bundan bir çocuk meydana geldiği zaman, ben çocuğumun yapıcısı, müdebbiri ve failiyim; onun benden başka bir faili yoktur. Ancak yaratıcısının Allah olduğunu söylemek mecazidir, gerçek anlamda değildir." Ebû Ali Muhammed b. Abdulvehhab el-Cübbâî[535] küfrün ikinci tarafını ele alıp şöyle dedi: "Şüphesiz yüce Allah, hamileliğin ve çocuğun yaratıcısıdır. Herhangi bir şey yapan herkes O'na nispet edilmiştir. Dolayısıyla Allah Teâlâ, hamile bırakandır. Nitekim o, İmran kızı Meryem'i hamile bırakmıştır."

[٧٧٧] **قال أبو محمد**: وهذه دهرية بلا مطل، وأشياء لا نهاية لها لم تزل غير مخلوقة، وكان عبد الرحيم بم محمد بن عثمان الخياط من أكابر المعتزلة ببغداد ممن يقول: إن الأجسام المعدومة لم تزل أجسامًا بلا نهاية لها، لا في عدد ولا في زمان غير مخلوقة وقال أبو محمد عبد الله الإسكافي أحد رؤساء المعتزلة، إن الله تعالى لم يخلق الطنابير ولا المزامير ولا المعازف.

[٧٧٨] **قال أبو محمد**: كان من تمام هذا الكفر أن يقول: إن الله لم يخلق الخمر ولا الخنازير ولا مردة الشياطين. وقالت المعتزلة بأسرها حاشا بشر بن المعتمر، وضرار ابن عمر وأنه لا يحل لأحد تمني الشهادة ولا أن يريدها ولا أن يرضاها لأنها تغليب كافر على مسلم، وإنما يجب على المسلم أن يحب الصبر على ألم الجراح فقط إذا أصابته.

[٧٧٩] **قال أبو محمد**: وهذا خلاف دين الإسلام والقرآن والسنن والإجماع المتيقن، وقالوا كلهم حاشا ضررًا، وبشر إن الله لم يمت رسولًا ولا نبيًا ولا صاحب، ولا أمهات المؤمنين وهو يدري أنهم لو عاشوا فعلوا خيرًا، لكن أمات كل من أمات منهم إذ علم أنه لو أبقاه طرفة عين لكفر، أو فسق ولا بد.

[٧٨٠] هذا قولهم في أبي بكر وعمر وعلي رضي الله عنهم، وفاطمة بنت رسول الله صلى الله عليه وسلم، وعائشة، وخديجة نعم وفي رسول الله صلى الله عليه وسلم موسى وعيسى، وإبراهيم عليهم السلام: فأعجبوا لهذه الضلالات الوحشية. وكان الجعد وهو من شيوخهم يقول: إذا كان الجماع يتولد منه الولد فأنا صانع ولدي ومدبره وفاعله، لا فاعل له غيري، وإنما يقال إن الله خلقه مجازًا لا حقيقة، فأخذ أبو علي محمد بن عبد الوهاب الجبائي الطرف الثاني من الكفر، فقال: إن تعالى خالق الحبل والولد فكل من فعل شيئًا فهو منسوب إليه، فالله تعالى هو محبل، وهو أحبل مريم بنت عمران.

[781] Ebû Muhammed şöyle dedi: Çocuklarımız Allah tarafından yaratıldıklarına göre, kaçınılmaz olarak çocuklarımızı O'na izafe etmesi ve "Onlar, Allah'ın oğullarıdır; Mesih, Allah'ın oğludur." şeklinde demesi gerekir. Mu'tezilenin önde gelen âlimlerinden olup sahibu's-sikke Ebû Amr Ahmed b. Mûsâ b. Cerîr[536], Kadı Münzir b. Said[537] ile aralarında gerçekleşen bazı yazışmalarda yüce Allah'ın idrak sahibi (âkil) olduğunu söylemiş ve Allah'ı bu isimle adlandırmıştır. Mu'tezilenin hocalarından biri de şöyle demiştir: "Kul Allah'a isyan ettiğinde kalbi mühürlenir ve böylece emir ve nehiyle sorumlu olmaktan çıkar."

[782] Mu'tezilenin ahmaklıklarına gelince, Ebü'l-Huzeyl el-Allâf şöyle demiştir. "Bir kimse istemeyerek beş dirhem ya da bunun değerinde bir şey çalarsa, bu durumda o fasık olmayıp mümindir ve bundan dolayı azap görmez. (İsteyerek) Beş dirhem yada kıymetinde bir şey çalsa, bu durumda o fasıktır, İslâm'dan çıkmıştır ve -tövbe etmesi hali müstesna- ebediyen cehennemdedir." Bişr b. Mu'temir şöyle dedi: "Bir kimse isteksiz olarak on dirhem çalsa günahı yoktur, azap da görmez. (İsteyerek) On dirhem çalsa İslâm'dan çıkar, tövbe etmesi hali hariç, ebediyen cehennemde kalması vaciptir."

[783] Nazzam şöyle dedi: "Bir kimse istemeyerek iki yüz dirhem çalsa, ona günah yoktur ve cezası da yoktur. Ancak isteyerek iki yüz dirhem çalsa, bu durumda İslâm'dan çıkar ve tövbe etmesi hali müstesna ebediyen cehennemde kalması gerekir." Liderliğin kendilerinde sona erdiği ve Mu'tezilenin onların görüşlerine göre fırkalara ayrıldığı üç liderden biri Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Bağcur b. el-İhşid'dir.[538] Söz konusu liderlerin ikincisi Ebû Hâşim el-Cübbâî'dir. Üçüncüsü ise Ka'bî diye bilinen Abdullah b. Muhammed b. Mahmûd el-Belhî'dir. Yukarda zikredilen Ahmed b. Ali'nin babası Fergana bölgesi komutanlarından biridir. Abbâsî halifelerinden el-Mu'tazıd-Billâh ve Müktefî-Billâh dönemlerinde Soğd'da valilik görevinde bulunmuştur. "Bir kimse öldürmek ve bunun dışındaki her tür günahı irtikap etse, ancak yaptıklarının hemen sonrasında pişman olsa, onun tövbesi geçerli olur ve günahı ondan ebediyen düşer. Bu ve diğer günahlara dönene kadar bu böyle ebediyen devam eder." şeklindeki görüş mezkur Ahmed'in görüşlerindendir.

[٧٨١] **قال أبو محمد**: يلزم ولابد إذا كان أولادنا خلقًا لله عز وجل أن يضيفهم إليه، فيقول: هم أبناء الله، والمسيح ابن الله، ولا بد وقال أبو عمر وأحمد بن موسى بن حدير صاحب السكة وهو من شيوخ المعتزلة في بعض رسائله التي جرت بينه وبين القاضي، منذر بن سعيد رحمه الله: إن الله عاقل وأطلق عليه هذا الإسم، وقال بعض شيوخ المعتزلة: إن العبد إذا عصى الله عز وجل طبع على قلبه فيصير غير مأمور ولا منهى.

[٧٨٢] وأما حماقاتهم فإن أبا الهذيل العلاف قال: من سرق خمسة دراهم غير حبة أو قيمتها فهو مؤمن، وليس فاسقًا ولا يعذب على ذلك، فأن سرق خمسة دراهم أو قيمتها فهو فاسق منسلخ من الإسلام، مخلد أبدًا في النيران إلا أن يتوب. وقال بشر بن المعتمر: إن سرق عشرة دراهم غير حبة فلا إثم عليه ولا وعيد، فإن سرق عشرة دراهم خرج عن الإسلام، ووجب عليه الخلود إلا أن يتوب.

[٧٨٣] وقال النظام: إن سرق مأتي درهم غير حبة فلا إثم عليه ولا وعيد وإن سرق مأتي درهم خرج عن الإسلام ولزمه الخلود، إلا أن يتوب. وقال أبو بكر أحمد بن علي بن فيجور ابن الإخشيد وهو من رؤسائهم الثلاثة الذين انتهت رئاستهم إليهم وافترقت المعتزلة على مذاهبهم، والثاني منهم أبو هاشم الجبائي والثالث عبد الله بن محمد بن محمود البلخي المعروف بالكعبي. وكان والد أحمد بن علي المذكور أحد قواد الفراعنة، وولي الثغور للمعتضد وللمكتفي فكان من قول أحمد المذكور: من ارتكب كل ذنب في الدنيا وهكذا أبدًا متى عاد لذلك الذنب أو لغيره من القتل فما دونه إلا أنه ندم إثر فعله له فقد صحت توبته وسقط عنه ذلك الذنب أبدًا ، وهكذا أبدًا متى عاد لذلك الذنب أو لغيره.

[784] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu görüş, Mürcie topluluklarının varıp ulaşamadığı bir görüştür. Bununla beraber o, va'd ve va'îd prensibinin uygulanmasının kabulünü iddia eder. Yeryüzünde günahına pişman olmayan bir müslüman yoktur. Ebü'l-Huzeyl'in öğrencisi Ebû Abdurrahman[539] şöyle dedi: "Haberler, ancak beş kişinin nakletmesiyle hüccet olurlar. Beş kişinin içinde -her ne kadar biz bizzat bilmesek de- Allah dostu bir kimse vardır. Söz konusu beş kişiden her biri, bu haberi, kendileri gibi beş kişiye nakletmelidir. Bu şekilde devam eder."

[785] Nazzam'ın öğrencisi Salih Kubba[540] şöyle dedi: Kim rüyasında kendisini Hindistan'da görse veya öldürüldüğünü görse veya herhangi bir şey görse, bu -gördüğü gibi- kesin olarak doğrudur. Bu yakaza halinde olsa bile böyledir. Abbad b. Süleyman[541], duyuların yedi tane olduğunu söylemiştir. Nazzam, renklerin cisim olduğunu, bazen iki cismin bir mekanda yer tutabileceğini söylemiştir. Yine o şöyle derdi: Gerçekte cisimler haberlerle bilinmezler. Fakat bir cismi gören herkes, -görünen ister bir insan olsun isterse başka bir şey- söz konusu varlığa bakan ondan bir parçayı koparmış ve kendi varlığına katmıştır. Sonra bu cismin görülmesini haber veren herkes, söz konusu cisimden bir parça almıştır. Bu böyle devam eder.

[786] Ebû Muhammed şöyle dedi: Şayet biz, bu hikâyeyi Nazzam'ın büyük öğrencilerinin kitaplarında açıkladıkları bilgiler yoluyla ondan öğrenmemiş olsa idik, bir tutam aklı olan hiç kimseye bunu bildirmezdik. "Cebrail'in, Mikail'in bir parçası ve Hz. Peygamber'in (s.a.), Mûsâ'nın, Îsâ'nın ve İbrahim'in (s.a.) birer parçaları cehennem ateşindedir; Firavun'un, İblis'in, Ebû Leheb'in, Ebû Cehil'in bir parçası da cennettedir." şeklindeki sözünden dolayı söz konusu kişinin Nazzam'a düşmanlık göstermesi gerekirdi. Yine Nazzam, alemde var olan herhangi bir varlıkta asla bir sükunetin olmadığını, görmek suretiyle bilinen her türden sükunetin şüphesiz hareket olduğunu iddia ediyordu. Muammer de, alemdeki hiçbir şeyde hareket olmadığını, insanların "hareket" diye isimlendirdikleri her bir şeyin sükunet olduğunu iddia ederdi. Abbâd b. Süleyman şöyle derdi:

[٧٨٤] **قال أبو محمد**: هذا قول لم يبلغه جماهير المرجئة، وهو مع ذلك يدعي أن القول بإنفاذ الوعد والوعيد، وما على أديم الأرض مسلم لا يندم على ذنبه. وقال عبد الرحمن تلميذ أبي الهذيل: إن الحجة لا تقوم في الأخبار إلا بنقل خمسة يكون فيهم ولي لله، لا أعرفه بعينه وعن كل واحد من أولئك الخمسة ٥ خمسة مثلهم، وهكذا أبدًا.

[٧٨٥] وقال صالح قبة تلميذ النظام: إن من رأى رؤيا أنه بالهند أو أنه قتل أو أنه أي شيء رأى فإنه حق يقين، كما رأى كما لو كان ذلك في اليقظة. وقال عباد بن سليمان: الحواس سبع. وقال النظام الألوان جسم، وقد يكون جسمان في مكان واحد، وكان النظام يقول لا نعرف الأجسام بالأخبار أصلًا لكن كل ١٠ من رأى جسمًا سواء كان المرئي إنسانًا أو غير إنسان فإن الناظر إليه اقتطع منه قطعة اختلطت بجسم الرائي، ثم كل من أخبره ذلك الرائي عن ذلك الجسم فإن المخبر أيضًا، أخذ من تلك القطعة قطعة وهكذا أبدًا.

[٧٨٦] **قال أبو محمد**: وهذه قصة لولا أننا وجدناها عنه من طريق تلامذته المعظمين له ذكروها في كتبهم عنه، ما صدقناها على ذي مسكة من عقل، ١٥ فألزمه خصومه على هذا أن قطعًا من جبريل وميكائيل ومن النبي صلى الله عليه وسلم ومن موسى وعيسى، وإبراهيم عليهم السلام في نار جهنم، وأن قطعًا من فرعون وإبليس وأبي لهب وأبي جهل في الجنة، وكان يزعم أنه لا سكون في شيء من العالم أصلًا وأن كل سكون يعلم بتوسط البصر فهو حركة بلا شك. وكان معمر يزعم أنه لا حركة في شيء من العالم، ٢٠ وأن كل ما يسميه الناس حركة فهو سكون، وكان عباد بن سليمان يقول:

"Ümmet toplanıp birleştiğinde, barış tesis edildiğinde ve birbirlerine zulmetmediklerinde, işte o zaman ümmeti idare edecek ve yönetecek bir lidere ihtiyaç olur. Eğer ümmet isyan eder, fırkalara ayrılır ve zulmederse, bir lidere ihtiyaç hissetmez."Ebü'l-Huzeyl de şöyle derdi: "İnsan istitaatin var olduğu pozisyonda herhangi bir şey yapamaz; o ancak istitaatin gidişinden sonra onunla bir şey yapar. Muhalifleri onu, "İnsan yapabilme gücüne sahip olmadan yapabilir. İstitaat gücüne sahip olduğunda ise bir şey yapamaz." demeye mecbur ettiler. Ayrıca "Ölü, alemdeki her fiili işleyebilir." demeye de zorladılar.

[787] Ebû Muhammed şöyle dedi: Mu'tezilenin ahmaklıkları bunlardan daha fazladır. Dalâlete düşmekten Allah'a sığınırız.

Mürcie'nin Rezilliklerinin Açıklanması

[788] Ebû Muhammed şöyle dedi: Mürcie'nin gulâtı (aşırı gidenleri) iki gruptur; bunlardan **biri** "Kişi, -her ne kadar kalbiyle küfre inansa bile- dili ile ikrar etmesidir. Böyle yapan bir kimse, yüce Allah nezdinde mümindir, Allah'ın dostu ve cennet ehlindendir." şeklinde söyleyen gruptur. Bu, Muhammed b. Kerrâm es-Sicistânî[542] ve arkadaşlarının görüşüdür. Onlar, Horasan ve Beyt-i Makdis'te bulunmaktadırlar. **İkincisi** ise, "İman, kalpteki inançtır; bir kimse -hiçbir baskı olmadan (takiyye yapmaksızın)- diliyle küfrünü ilan etse, putlara ibadet etse veya İslâm ülkesinde yahudilere veya hıristiyanlara bağlansa; İslâm ülkesinde haça ibadet etse ve teslisi kabul ettiğini ilan etse ve bu inanç üzere ölse bile o mümindir, yüce Allah nezdinde imanı-ı kamil sahibi olup O'nun dostudur ve cennet ehlindendir." şeklinde görüş beyan eden gruptur. Bu görüş, Ebû Muhriz Cehm b. Safvan[543] es-Semerkandî'nin görüşüdür. Cehm, Benî Rasıb'ın azatlı kölesi olup Haris b. Süreyc et-Temîmî'nin Nasr b. Seyyâr'a karşı Horasan'da isyan ettiği dönemde onun katibi olmuştur. Yine bu görüş, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail b. Ebu'l-Bişr el-Eş'arî[544] el-Basrî ve taraftarlarının da görüşüdür. Cehmiyye Horasan'da, Eş'ariyye ise Bağdat ve Basra'da mevcuttur. Sonra Sakaliyye'de, Kayravan'da ve Endülüs'te güçlendiler. Daha sonra onların durumu zayıfladı. Alemlerin rabbi olan Allah'a hamd olsun.

إن الأمة إذا اجتمعت وصلحت ولم تتظالم احتاجت حينئذ إلى إمام يسوسها ويدبرها، فإن عصت وفجرت وظلمت استغنت عن الإمام، وكان أبو الهذيل يقول إن الإنسان لا يفعل شيئًا في حال استطاعته وإنما يفعل بالاستطاعة بعد ذهابها فألزمه خصومه أن الإنسان إنما يفعل إذا لم يكن مستطيعًا، وأما إذا كان مستطيعًا فلا، وإن الميت يفعل كل فعل في العالم.

[٧٨٧] **قال أبو محمد**: وحماقاتهم أكثر من ذلك، ونعوذ بالله من الخذلان.

شنع المرجئية

[٧٨٨] **قال أبو محمد**: غلاة المرجئية طائفتان أحدهما: الطائفة القائلة: بأن الإيمان قول باللسان وأن اعتقد الكفر بقلبه فهو مؤمن عند الله يعالى، ولي له عز وجل، من أهل الجنة، وهذا قول محمد ابن كرام السجستاني وأصحابه وهم بخراسان وبيت المقدس والثانية: الطائفة القائلة إن الإيمان عقد بالقلب، وإن أعلن الكفر بلسانه بلا تقية، وعبد الأوثان أو لزم اليهودية أو النصرانية في دار الإسلام، وعبد الصليب وأعلن التثليث في دار الإسلام، ومات على ذلك فهو مؤمن، كامل الإيمان عند الله عز وجل، ولي لله عز وجل، من أهل الجنة، وهذا قول أبي محرز جهم ابن صفوان السمرقندي مولى بني راسب كاتب الحارث بن سريج التميمي، أيام قيامه على نصر ابن سيار بخراسان، وقول أبي الحسن علي بن إسماعيل بن أبي البشر الأشعري البصري وأصحابهما. فأما الجهمية فبخراسان، وأما الأشعرية فكانوا ببغداد والبصرة، ثم قامت لهم سوق بصقلية والقيروان وبالأندلس، ثم رق أمرهم. والحمد لله رب العالمين.

[789] Cehmiyye'nin rezillik ve alçaklıklarından birisi de şu sözleridir: "Allah'ın ilmi muhdes ve mahluktur. Yüce Allah, bir şeyi, kendi ile bileceği bir ilmi zatında yaratıncaya kadar onu bilemez." Onların kudret konusundaki görüşleri de böyledir. Yine Cehm şöyle demiştir: "Cennet ve cehennemin her ikisi de, içindekilerle birlikte yok olacaktır." Bu, Kur'ân ve Allah Resulünden (s.a.) gelen haberlere ve müslümanların kesin olan icmasına aykırıdır.

[790] Bazı Kerramîler, münafıkların cennet ehlinden olan müminler olduklarını söylediler. Muhammed b. Îsâ es-Sufî el–İlbirî, Meriyye[545] şehrinde bunu ortaya attı. Sözleri, tecsim ve diğer görüşler konusunda onların mezhebini takip ettiğine delalet ediyordu. O, dünyadan az faydalanan, züht sahibi ve çok ibadet eden, güzel konuşan, azı isabetli çoğu hatalı söz söyleyen bir vaizdi. Onu bir kere gördüm ve şöyle dediğini duydum: "Hz. Peygamber'in (s.a.) malından zekat vermesi gerekmiyordu. Çünkü o, köle (abd) bir nebi olmayı seçmişti. Kölenin de zekâti yoktur. Bundan dolayı o, ne miras almış ne de miras bırakmıştır." Ben, halkın huzurunda olduğu için haksız yere olay çıkarmalarından ve çirkin sözler söylemelerinden korktuğumdan ona muaraza etmekten geri durdum. Hem benimle birlikte Yahya b. Abdülkebir b. Vakid'in dışında kimse yoktu. Ben ve arkadaşım, onun sözlerini duymak için kimliğimizi gizleyip onu dinledik. Onun bana ulaşan rezilliklerinden biri, Yüce Allah'ın mahlukatından dilediğine hulul etmesini kabul etmesidir. Fakih Ebû Ahmed el-Meafirî, Ebû Ali el-Makarrî'den -ki o mezkur Muhammed b. Îsâ'nın damadıydı- nakletmek suretiyle bunu ve bunun dışındaki diğer hususları bana haber vermiştir. Dalâlete düşmekten Allah'a sığınırız.

[791] Kerramiyye'den bir grup, münafıkların cehennem ehlinden olup müşrik müminler olduklarını söylemiştir. Yine onlardan bir grup, "Her kim Allah'a iman eder ve Hz. Peygamber'i (s.a.) inkar ederse, o aynı zamanda hem mümin hem de kâfirdir; ne mutlak manada mümindir ne de mutlak olarak kâfirdir." şeklinde demiştir. Mürcie'nin büyüklerinden olan Mukâtil b. Süleyman[546], "İman ile birlikte olunca küçük veya büyük olsun günah asla zarar vermez. Şirk ile birlikte de iyilik asla fayda vermez." demiştir.

[٧٨٩] فمن فضائح الجهمية وشنعهم قولهم: بأن علم الله تعالى محدث مخلوق، وأنه تعالى لم يكن يعلم شيئًا حتى أحدث لنفسه علمًا علم به، وكذلك قولهم في القدرة، وقال أيضًا إن الجنة والنار يفنيان، ويفنى كل من فيهما، وهذا خلاف القرآن والثابت عن رسول الله صلى الله عليه وسلم وخلاف إجماع أهل ٥ الإسلام المتيقن.

[٧٩٠] وقال بعض الكرامية: المنافقون: مؤمنون من أهل الجنة، وقد أطلق ذلك بالمرية محمد ابن عيسى الصوفي الألبيري، وكانت ألفاظه تدل على أنه يذهب مذهبهم في التجسيم وغيره، وكان ناسكًا متقللًا من الدنيا واعظًا مفوها مهذارًا قليل الصواب كثير الخطأ، رأيته مرة وسمعته يقول: إن النبي صلى الله ١٠ عليه وسلم كان لا يلزمه زكاة مال، لأنه اختار أن يكون نبيًا عبدًا، والعبد لا زكاة عليه، ولذلك لم يورث ولا ورث، فأمسكت عن معارضته لعامة كانت تحضرته، فخشيت لغطهم وتشنيعهم بالباطل، ولم يكن معي أحد إلا يحيى بن عبد الكبير بن واقد، كنت أتيت أنا وهو معي متنكرين لنسمع كلامه، وبلغني عنه شنع منها: القول بحلول الله فيما شاء من خلقه، أخبرني عنه بهذا أبو أحمد الفقيه المعافري ١٥ عن أبي علي المقري وكان على بنت محمد بن عيسى المذكور، وغير هذا أيضًا، نعوذ بالله من الضلال.

[٧٩١] وقالت طائفة من الكرامية: المنافقون مؤمنون مشركون من أهل النار، وقالت طائفة منهم أيضًا: من آمن بالله وكفر بالنبي صلى الله عليه وسلم فهو مؤمن كافر معًا، ليس مؤمنًا على الإطلاق ولا كافرًا ٢٠ على الإطلاق. وقال مقاتل بن سليمان وكان من كبار المرجئة لا يضر مع الإيمان سيئة جلت أو قلت أصلًا، ولا ينفع مع الشرك حسنة أصلًا،

İşte bu Mukâtil, Cehm ile aynı zaman diliminde Horasan'da bulunmuş ve tecsim konusunda Cehm'e muhalefet etmiştir. Cehm ise, yüce Allah'ın ne "şey" ne de "lâ-şey" olduğunu, çünkü Allah Teâlâ'nın her şeyin yaratıcısı olduğunu, dolayısıyla "şey"in ancak mahluk olacağını söylerdi. Mukâtil ise, Allah'ın insan suretinde olup cisim, et ve kandan olduğunu söylerdi.

[792] Kerramiyye, peygamberlerin -sadece tebliğde yalan söylemeleri durumu hariç, çünkü onlar bundan masumdurlar- büyük günahları ve bütün masiyetleri işlemelerinin mümkün olduğunu söylemişlerdir. Nitekim Eş'arilerin liderlerinden olan Süleyman b. Halef el Baci, Mürcie'den olup da "Tebliğ konusunda nebilerin ve resullerin (s.a.) de yalan söylemeleri mümkündür." diyen kimselerin bulunduğunu bana bildirmiştir.

[793] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bunların tamamının düpedüz küfür olduğunu söylemiştir. Muhammed b. el Hasen b. Fûrek[547] el-Eş'arî onların şöyle dediklerini nakletmiştir: "Yüce Allah, yaptığı şeylerin tamamını kendi zatında yapar ve o, sadece kendi zatı kalıncaya kadar -tıpkı yaratmadan önceki halde olduğu gibi- mahlukatının tamamını yok etmeye muktedir değildir." Yine onlar şöyle dediler: "Allah'ın kelâmı, ezeli ve ebedi olan seslerin, harflerin ve hecelerin tamamının bir araya gelmesidir." Ayrıca onlar "Allah Teâlâ, yaptığından başkasına güç yetiremez" dediler. Ve yine onlar, "O (Allah Teâlâ), hareketli olup beyaz renklidir." dediler. Mücie fırkası mensuplarının, "Allah Teâlâ, cisimleri yok ettikten sonra onları iade etmeye muktedir değildir. Fakat onların benzerini yaratmaya kadirdir." şeklinde dedikleri belirtilmiştir. Mürcie'nin ahmaklıklarından biri de, aynı zaman diliminde iki ya da daha fazla devlet başkanının olmasını mümkün görmeleridir.

[794] Eş'ariyye'ye gelince, onlar şöyle dediler: "Müslüman olduğunu izhar eden birinin yüce Allah'a ve resulüne olabilecek en kötü ifadelerle sövse ve ne takiyye ne de hikâye tarzı olmaksızın diliyle Allah'ı ve elçisini yalanladığını ilan etse, sonra da bunu din edindiğini kabul etse, bunda küfürden herhangi bir şey yoktur. Sonra da onlar, müslümanların tamamının kendilerine karşı çıkmalarından korkarak "Fakat bu durum, onun kalbinde küfür olduğuna delildir." dediler. Bunun üzerine biz de onlara "Bu delilin söz konusu anlama delalet ettiğinin doğruluğuna kesin olarak inanıyor musunuz?" diye sorduk. Onlar da "Hayır" dediler.

وكان مقاتل هذا مع جهم بخراسان في وقت واحد، وكان يخالفه في التجسيم ،كان جهم يقول ليس الله تعالى شيئًا، ولا هو أيضًا لا شيء، لأنه تعالى خالق كل شيء فلا شيء إلا مخلوق. وكان مقاتل يقول: إن الله جسم ولحم ودم على صورة الإنسان.

٥ [٧٩٢] وقالت الكرامية: الأنبياء يجوز منهم كبائر المعاصي كلها حاشا الكذب في البلاغ فقط فإنهم معصومون منه. وذكر لي سليمان بن خلف الباجي وهو من روءس الأشعرية، أن منهم من يقول أيضًا: إن الكذب في البلاغ أيضًا جائز من الأنبياء والرسل عليهم السلام.

[٧٩٣] **قال أبو محمد:** وكل هذا كفر محض وذكر عنهم محمد بن الحسن ١٠ بن فورك الأشعري أنهم يقولون: إن الله تعالى يفعل كل ما يفعل في ذاته، وأنه لا يقدر على إفناء خلقه كله حتى يبقى وحده، كما كان قبل أن يخلق، وقالوا أيضًا: إن كلام الله تعالى أصوات وحروف هجاء ومجتمعة كلها أبدًا لم تزل ولا تزال، وقالوا أيضًا: لا يقدر الله على غير ما فعل، وقالوا أيضًا إنه متحرك أبيض اللون. وذكر عنهم أنهم يقولون: إنه تعالى لا يقدر على إعادة الأجسام بعد بلائها لكن ١٥ يقدر على أن يخلق مثلها. ومن حماقاتهم أنهم يجيزون كون إمامين وأكثر في وقت واحد.

[٧٩٤] وأما الأشعرية فقالوا: إن شئتم من أظهر الإسلام لله تعالى ولرسوله بأفحش ما يكون من الشتم، وإعلان التكذيب بها باللسان بلا تقية ولا حكاية، والإقرار بأنه يدين بذلك ليس شيء من ذلك كفرًا، ثم خشوا مبادرة جميع أهل ٢٠ الإسلام لهم فقالوا: لكنه دليل على أن في قلبه كفرًا. فقلنا لهم وتقطعون بصحة ما دل عليه هذا الدليل فقالوا: لا.

[795] Eş'ariyye şöyle dedi: İblis küfre düşmüştür, sonra bunu Âdem'e (s.a.) secde konusunda Allah'a isyan etmek suretiyle ilan etmiştir. İblis, o zamandan beri, Allah Teâlâ'nın hak olduğunu, kendisini ateşten yarattığını, Âdem'i toprak ve çamurdan yarattığını, sonra da Allah'ın kendisine Âdem'e secdeyi emrettiğini ve bundan sonrada Âdem'i hürmete değer kıldığını asla kabul etmedi. Yine Eş'arilerin tamamı, İblis'in Diriliş Gününe kadar kendisine müsaade edilmesini Allah'tan asla istemediği görüşündedirler. Bunun üzerine biz de onlara "Sizlere yazıklar olsun! Şüphesiz ki bu Yüce Allah'ı ve Elçisini (s.a.) yalanlamak ve Kur'ân'ı reddetmektir." dedik. Onlar da bize "İblis bütün bunları, bilgisizce ve inanmadan yanılarak ve hafife alarak söylemiştir." dediler. Bu ise Râfizîlerin ğaliyye grubunun küfürlerinden sonra, küfrün en çirkini ve en saçma olanıdır. Sonra onlar, "İblis, Âdem'e secdeyi terk etmek ve Âdem'den daha hayırlı olduğunu söylemekle Allah'a isyan ettiğinden dolayı kâfir olmamıştır. Ancak o, kalbinde olanı reddetmek suretiyle kâfir olmuştur."

[796] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu, Kur'ân'a terstir ve kahinlik yapmaktır. Bunun doğruluğunu ancak İblis'in nefsi olarak kendisiyle konuştuğu kimse bilebilir. Şeyhe göre o, konuştuğu hususlarda güvenilir değildir. Eş'ariler yine şöyle dediler: Firavun, Mûsâ'nın bu mucizeleri (âyetler) yüce Allah nezdinden bir hakikat olarak getirdiğini asla bilmedi. Hz. Peygamber'in (s.a.) yaşadığı dönemdeki yahudi ve hıristiyanlar da Hz. Muhammed'in (s.a.) gerçekten Allah'ın elçisi olduğunu, Tevrat'ta ve İncil'de yazılı bulunduğunu bilmediler. Onlardan bunu bilip gizleyen ve küfrünü beyanda devam eden, Hayber için Nebi (a.s.) ile savaşan Ben-i Kurayza ve diğerleri, yüce Allah yanında mümindirler, cennet ehli olup Allah'ın dostlarıdırlar."

[797] Bunun üzerine onlara şöyle dedik: Size yazıklar olsun! Bu, yüce Allah'ı yalanlamaktır. Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyurur: *"Onu yanlarındaki Tevrat'ta ve İncil'de yazılı olarak bulurlar"*[548]; "*Onu çocuklarını tanıdıkları gibi tanırlar.*"[549]; *"Şüphesiz onlar seni yalanlamıyorlar..."*[550] Onlar da bize, "Bunun manası, onlar yanlarında manasını anlamadıkları ve ne olduğunu idrak etmedikleri yazılmış bir hat bulmalarıdır.

[٧٩٥] وقالت الأشعرية: إن إبليس قد كفر ثم أعلن بعصيان الله تعالى في السجود لآدم عليه السلام، فإن إبليس من حينئذ لم يعرف أن الله تعالى حق، ولا أنه خلقه من نار، ولا أنه خلق آدم من تراب وطين، ولا عرف أن الله أمره بالسجود لآدم بعدها قط ولا عرف بعد هذا قط أن الله كرم آدم. ومن قولهم بأجمعهم: إن إبليس لم يسأل الله قط أن ينظره إلى يوم البعث، فقلنا لهم ويلكم إن هذا تكذيب لله عز وجل، ولرسوله صلى الله عليه وسلم، ورد للقرآن قالوا لنا: إن إبليس إنما قال كل ذلك هازئًا مستهزئًا بلا معرفة ولا اعتقاد، كان هذا أشنع كفر وأبرده بعد كفر الغالية من الرافضة، وقالوا: إن إبليس لم يكفر بمعصيته الله في ترك السجود لآدم ولا بقوله عن آدم أنا خير منه وإنما كفر بجحد الله تعالى كان في قلبه.

[٧٩٦] **قال أبو محمد:** هذا خلاف للقرآن، وتكهن لا يعرف صحته إلا من حدثه به إبليس عن نفسه، على أن الشيخ غير ثقة فيما يحدث به. وقالت الأشعرية أيضًا: إن فرعون لم يعرف قط أن موسى إنما جاء بتلك الآيات من عند الله حقًا، وأن اليهود والنصارى الذين كانوا في عهد النبي صلى الله عليه وسلم لم يعرفوا قط أن محمدًا رسول الله صلى الله عليه وسلم حقًا، ولا عرفوا أنه مكتوب في التوراة والإنجيل، وأن من عرف ذلك منهم وكتمه وتمادى على إعلان الكفر، ومحاربة النبي صلى الله عليه وسلم بخيبر ومن بني قريظة، وغيرهم فإنهم كانوا مؤمنين عند الله عز وجل، أولياء لله من أهل الجنة.

[٧٩٧] فقلنا لهم: ويلكم هذا تكذيب لله عز وجل إذ يقول ﴿يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِندَهُمْ فِي التَّوْرَاةِ وَالْإِنجِيلِ﴾ ﴿يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ﴾ و ﴿فَإِنَّهُمْ لا يُكَذِّبُونَكَ﴾. فقالوا لنا معنى هذا أنهم وجدوا خطًا مكتوبًا عندهم لم يفهموا معناه، ولا دروا ما هو،

Evet, sadece onun suretini bildiler ve insanın komşusunu bilmesi gibi onun Muhammed b. Abdullah b. Abdulmuttalib olduğunu idrak ettiler." şeklinde cevap verdiler. Bu açık bir küfür, Allah Teâlâ'nın kelâmını yerinden oynatan bir tahrif, duyuların verilerini inkar, ahmaklık ve zorunluluğu reddetmektir.

[798] Biz, bu mel'un söylemin sahiplerinin reddedilmesini, *"el-Yakîn fi'n-nakzi ale'l-mulhidîn el-muhteccîn an İblîs el-Laîn ve sâiri'l-kâfirîn"* adlı kitabımızda detaylarıyla açıkladık. Bu eserde biz, Kayrevan halkından olup onların büyüklerinden olan ve adı İtâf b. Dunas olan bir adamın bu görüşün başarısı için telif ettiği kitaptaki sözlerini detaylı bir şekilde inceledik.

[799] Eş'arîlerin liderleri olan el-Eş'arî'nin icâzü'l-Kur'ân konusunda iki görüşü vardır. Bunların ilki, müslümanların dediği gibi, Kur'ân'ın nazmı mucizdir. Diğeri ise, yüce Allah'tan asla ayrı olmayan, ezeli olup gayr-i mahluk olan muciz kelâmdır. Bu kelâm bize indirilmemiştir ve biz onu asla işitmedik; onu ne Cebrail ne de Hz. Muhammed (s.a.) işitmiştir. Mushaflarda okunan ve Kur'ân olarak dinlediğimiz kelâma gelince, o muciz değildir, bilakis onun benzerine güç yetirilebilir." İşte bu görüş gerçek bir küfür, yüce Allah'a ve bütün müslümanlara muhalefettir. Eş'arîlerin önde gelenlerinden Muhammed b. et-Teyyib el-Bakıllânî[551], "Allah Teâlâ'nın on beş sıfatı vardır, bunların tamamı yüce Allah ile birlikte kadîm ve ezelidir. Yine onların tamamı yüce Allah'ın dışında ve O'ndan farklıdır. Yüce Allah da onların dışında ve onlardan farklı olduğu halde, bu sıfatların her biri diğerinden ayrı ve farklıdır." demiştir.

[800] Ebû Muhammed şöyle dedi: Allah'a yemin olsun ki bu söz, hıristiyanların sözünden daha büyük; küfür ve şirke girmekte onlardan daha ileridir. Çünkü hıristiyanlar, Allah ile birlikte kendisinin üçüncüsü olduğu iki kadîm varlık kabul ederler. Bunlar ise, yüce Allah ile birlikte on beş kadim varlık kabul ederler ki Allah Teâlâ bunların on altıncısıdır. Nitekim el-Eş'arî, *"el-Mecalis"* diye bilinen kitabında, Allah Teâlâ ile birlikte ve O'nun dışında, Allah'ın ezeli olması gibi ezeli olan varlıkların bulunduğunu açıklamıştır.

ونعم عرفوا صورته فقط، ودروا أنه محمد بن عبد الله ابن عبد المطلب كما يعرف الإنسان جاره فقط فكان هذا كفرًا باردًا أو تحريفًا لكلام الله تعالى عن مواضعه، ومكابرة سمجة، وحماقة ودفعًا للضرورة.

[٧٩٨] وقد تقصينا الرد على أهل هذه المقالة الملعونة في كتاب لنا رسمه كتاب اليقين في النقض على الملحدين المحتجين عن إبليس اللعين وسائر الكافرين تقصينا فيه كلام رجل من كبارهم من أهل القيروان، اسمه عطاف بن دوتاس في كتاب ألفه في نصر هذه المقالة.

[٧٩٩] وكان لشيخهم الأشعري في إعجاز القرآن قولان أحدهما : كما يقول المسلمون: إنه معجز النظم، والآخر إنما هو المعجز الذي لم يفارق الله عز وجل قط والذي لم يزل غير مخلوق، ولا أنزل إلينا ولا سمعناه قط، ولا سمعه جبريل ولا محمد عليهما السلام قط. وأما الذي يقرأ في المصاحف، ونسمعه من القرآن، فليس معجزًا بل مقدور على مثله، وهذا كفر صحيح وخلاف لله تعالى ولجميع أهل الإسلام، وقال كبيرهم وهو محمد بن الطيب الباقلاني: إن لله تعالى خمسة عشر صفة، كلها قديمة لم تزل مع الله تعالى، وكلها غير الله وخلاف لله تعالى، وكل واحدة منهن غير الأخرى منها، وخلاف لسائرها وأن الله تعالى غيرهن وخلافهن.

[٨٠٠] **قال أبو محمد**: هذا والله أعظم من قول النصارى، وأدخل في الكفر والشرك لأن النصارى لم يجعلوا مع الله تعالى إلا اثنين هو ثالثهما، وهؤلاء جعلوا معه تعالى خمسة عشر هو السادس عشر لهم. وقد صرح الأشعري في كتابه المعروف بالمجالس بأن مع الله تعالى أشياء سواه، لم تزل كما لم يزل.

[801] Ebû Muhammed şöyle dedi: İşte bu açıkça tevhidi iptal etmektir. Onları bu büyük sapkınlığa götüren sebep, Allah'ın ilminin, kudretinin, izzetinin ve kelâmının ancak bu lanetli yolla ispat edilebileceğini sanmalarıdır. Bundan Allah'a sığınırız. Aksine bu sıfatların hepsi gerçektir, yaratılmamıştır ve ezelidir. Söz konusu sıfatlardan herhangi birisi Allah'ın dışında değildir ve bunlardan herhangi birisinin Allah Teâlâ olduğu da söylenilemez. Çünkü bu, yüce ve ulu olan Allah'a ait bir isimlendirmedir ve Onu isimlendirmek ancak nas ile câiz olur. Bununla ilgili sözü bu eserimizin başında detaylı bir şekilde ele almıştık. Âlemlerin rabbine hamdolsun.

[802] Biz burada onlardan nefret edilmesini, müslümanlardan tecrübesiz olanların onlarla dostluk kurmasını ve bozuk sözleri hakkında hüsnü-zan beslemelerini engellemek için bid'at ehlinin rezilliklerini ortaya koyduk. Onlardan bazılarına şöyle dedim; "Sizler, yüce Allah ile birlikte hepsi ondan ayrı ve hepsi de ezeli olan on beş sıfatının var olduğunu söylediğinize göre, Tanrının üçün üçüncüsü olduğunu iddia eden hıristiyanları niçin reddettiniz?" Bunun üzerine onlar bana, "Bizim onları reddetmemiz, yüce Allah ile birlikte sadece iki varlığı kabul etmeleri, bunları artırmamalarından dolayıdır." dediler. Yine onlardan biri bana, "Allah" diye söylediğimiz yüce Allah'ın ismi, sıfatsız olarak sadece zatına değil, bütün sıfatlarıyla birlikte yüce yaratıcının zatını ifade eden bir ibaredir." dedi. O zaman bende ona, "Allah'a ibadet eder misin, etmez misin? diye sordum. Bana "Evet" diye cevap verdi. Ben de ona, "O zaman sen, kendi ikrarınla, yaratıcıya (halik) ve onun dışında olup onunla birlikte olanlara ibadet ediyorsun. Bu da sana yeter!" dedim. Bunun üzerine o, nefret dolu bakışlarla bana, "Bundan Allah'a sığınırım. Bir olan yaratıcıdan başkasına ibadet etmem." dedi. Ben de "O zaman sen, kendi ikrarınla, yüce Allah'ın isimlendirildiği bazı sıfatlara ibadet ediyorsun." dedim. Yine nefretle "Bundan da Allah'a sığınırım. Ben bu meselede böyle kalacağım." dedi.

[803] Eş'arîlerin kadim liderlerinden olan Abdullah b. Küllâb el Basrî[552], "Yüce Allah'ın sıfatları ne bâkî, ne fânî, ne kadîm ne de hâdistir. Fakat onlar, ezeli ve gayrı mahluktur." demiştir. İşte bu, Allah Teâlâ'nın kadîm ve bakî olduğunu açıklaması ile birliktedir. Eş'arîlerin ahmaklıklarından biri de şu görüşleridir:

[٨٠١] **قال أبو محمد**: وهذا إبطال التوحيد علانية، وإنما حملهم على هذا الضلال ظنهم أن إثبات علم الله تعالى وقدرته وعزته وكلامه لا يثبت إلا بهذه الطريقة الملعونة، ومعاذ الله من هذا بل كل ذلك حق لم يزل غير مخلوق وليس شيء من ذلك غير الله تعالى، ولا يقال في شيء من ذلك هو الله تعالى، لأن هذه تسمية له عز وجل، وتسميته لا تجوز إلا بنص وقد تقصينا الكلام في هذا، في صدر ديواننا هذا، والحمد لله رب العالمين.

[٨٠٢] إنما جعلنا هاهنا شنع أهل البدع تنفيرًا عنهم وإيحاشا للأغمار من المسلمين من الأنس بهم، ومن حسن الظن بكلامهم الفاسد. ولقد قلت لبعضهم إذا قلتم إن مع الله تعالى خمس عشرة صفة كلها غيره، وكلها لم تزل فما الذي أنكرتم على النصارى إذ قالوا إن الله ثالث ثلاثة؟ فقالوا لي: إنما أنكرنا عليهم إذ جعلوا معه شيئين فقط ولم يجعلوا معه أكثر. ولقد قال لي بعضهم اسم الله تعالى وهو قولنا الله عبارة تقع على ذات الباري وجميع صفاته، لا على ذاته دون صفاته فقلت له أتعبد الله أم لا؟ فقال لي: نعم فقلت له: فإنما تعبد إذا بإقرارك الخالق وغيره معه فيكفيك فنفر نفرة. وقال: معاذ الله من هذا ما أعبد إلا الخالق وحده. فقلت له: فإنما تعبد إذا بإقرارك بعض ما يسمى به الله فنفر أخرى، وقال معاذ الله من هذا، وأنا واقف في هذه المسألة.

[٨٠٣] وقال شيخ لهم قديم وهو: عبد الله بن سعيد بن كلاب البصري إن صفات الله تعالى ليست باقية ولا فانية ولا قديمة ولا حديثة لكنها لم تزل غير مخلوقة، هذا مع تصريحه بأن الله قديم باق.ومن حماقات الأشعرية قولهم:

"İnsanların ne ma'dum, ne mevcut, ne malum, ne meçhul, ne mahluk, ne gayri mahluk, ne ezelî, ne muhdes, ne hak ne de batıl olan halleri (ahval) ve manaları vardır. Bu da, âlimin kendisine ait bir bilgi ile bilmesi ve var olan her şeyin varlığından dolayı var olanın varlığıdır." İşte bu, onlardan kesin olarak işittiğim ve kitaplarında gördüğüm bir durumdur. Ahmaklıkta bundan ötesi var mıdır? Sabit fikirli ve psikolojik rahatsızlığı olan bir kimse bundan daha fazlasını söyleyebilir mi?

[804] Eş'arîlerin büyüklerinden olan Süleyman b. Halef el-Bâcî[553], bir toplantı ortamında bu meseleyi benimle tartıştı. Ben ona, şöyle dedim: Bu, bize göre halkın "Üzüm ne çardaktandır ne de bağdan." demesi gibidir. Onların saçmalıklarından birisi de "Hak, hakikatten farklıdır." şeklindeki sözleridir. Doğrusu bunu hangi dilde buldular? Yahut hangi şeriatta varda oradan aldılar? Veyahut hangi tabiatta buldular da oradan elde ettiler? bilmiyoruz. Bunun üzerine onlar, "Küfür hakikattir, hak değildir." dediler. Ben de şöyle dedim: Tam aksine, onun varlığı haktır; manası da ne hak ne de hakikat olan batıldır." Eş'arîlerin tamamı, yüce Allah'ın sıfatlarını zatında taşıyıcı olduğunu söylediler. Nitekim bu görüş, Musul Kadısı Ebû Ca'fer es-Simnânî el-Mekfûf'un görüşüdür. Simnânî, yaşadığımız bu dönemde, Bakıllânî'nin taraftarlarından en önemlisi ve Eş'arîlerin önde gelenidir. İşte bu Simnânî, "Her kim yüce Allah'ı, zatında kendi sıfatlarını taşıdığından dolayı cisim diye isimlendirirse, manada isabet etmiş ancak isimlendirmede hata etmiş olur." demiştir. Yine o, "Yüce Allah, cevher ve cisimlerin var olması gibi, vücut, kendi başına var olma ve zatıyla var olan kendisiyle kaim sıfatlara sahip olma hususunda alemle müşterektir. Nitekim bunlar, bu sıfatlarla vasıflanan varlıklarda sabit olmuştur." demiştir. İşte bu Simnânî'nin görüşünün kelime kelime ifade edilmesidir.

[805] Ebû Muhammed şöyle dedi: Yüce Allah'ın âlemle müşterek olduğunu söylemesi bakımından bu bid'atçi cahilin, halis mülhidin söylediklerinden daha ilerisini Müşebbihe fırkasının gulâtından olan herhangi bir kimseden bile bilmiyorum. Böyle bir şeyden yüce Allah'ı tenzih ederiz. Simnânî, Eşâriyye'nin önde gelen âlimlerinden naklederek şöyle dedi:

إن للناس أحوالًا ومعاني لا معدومة ولا موجودة ولا معلومة ولا مجهولة ولا مخلوقة ولا غير ومخلوقة ولا أزلية ولا محدثة ولا حق ولا باطل وهي علم العالم بأن له علمًا ووجود الواجد لوجدوه كلما يجد. هذا أمر سمعناه منهم نصًا، ورأيناه في كتبهم، فهل في الرعونة أكثر من هذا؟ وهل يمكن الموسوس والمبرسم أن يأتي بأكثر من هذا؟

[٨٠٤] ولقد حاورني سليمان بن خلف الباجي كبيرهم في هذه المسألة في مجلس حافل فقلت له: هذا كما تقول العامة عندنا عنب لا من كرم ولا من دالية، ومن هوسهم قولهم: إن الحق غير الحقيقة ولا ندري في أي لغة وجدوا هذا، أم في أي شرع وارد أم في أي طبيعة ظفروا به فقالوا: إن الكفر حقيقة وليس بحق، وقلت كلا بل وجوده حق عن حقيقة، ومعناه باطل لا حق ولا حقيقة. وقالوا كلهم، إن الله حامل لصفاته في ذاته، وهذا نص قول أبي جعفر السمناني المكفوف وقاضي الموصل وهو أكبر أصحاب الباقلاني مقدم الأشعرية في وقتنا هذا. وقال: هذا السمناني أيضًا إلى من سمى الله تعالى جسمًا من أجل أنه حامل لصفاته في ذاته فقد أصاب المعنى وأخطأ في التسمية فقط. وقال هذا السمناني: إن الله تعالى مشارك العالم في الوجود، وفي قيامه بنفسه كقيام الجواهر والأجسام، وفي أنه ذو صفات قائمة به موجودة بذاته، كما ثبت ذلك فيما هو موصوف بهذه الصفات، من جملة أجسام العالم وجواهر هذا نص كلام السمناني حرفًا حرفًا.

[٨٠٥] **قال أبو محمد:** ما أعلم أحدًا من غلاة المشبهة أقدم على أن يطلق ما أطلق هذا المبتدع. الجاهل الملحد المتهور من أن الله تعالى مشارك للعالم، حاشا لله من هذا. وقال السمناني عن شيوخه من الأشعرية:

Allah Resulünün (s.a.) "Allah, Âdem'i kendi suretinde yaratmıştır." meâlindeki sözünün manası, Âdem'in hayat, ilim, kudret ve kemal sıfatlarını kendisinde toplaması bakımından Rahman'ın sıfatı üzere olmasıdır. Nitekim yüce Allah, melekleri kendi zatına secde ettirdiği gibi, onları Âdem'e de secde ettirmiştir. Yüce Allah'ın bütün bunlar yetkisi olduğu gibi, Âdem'e de kendi zürriyetine emretme ve yasaklama yetkisini vermiştir.

[806] Ebû Muhammed şöyle dedi: İşte bu, Simnânî'nin kelâmının harf harf ifade edilmesidir. Şüphesiz bu açık bir küfür ve bariz bir şirktir. Zira o, kemal sıfatlarının ikisinde birleşmesi açısından Âdem'in Rahman'ın sıfatı üzere olduğunu açıklamıştır. Böylece yüce Allah ve Âdem, ona göre, kemal sıfatlarının kendilerinde birleştiği birbirine benzeyen iki misaldir. Sonra o, bu utanç ile yetinmedi, bir de meleklerin Âdem'e secde etmesinin onların yüce Allah'a secde etmeleri gibi olduğunu açıkladı. Allah bundan münezzehtir. Çünkü meleklerin Allah Teâlâ'ya secde etmeleri, yaratıcılarına ibadet kastıyla secde etmeleridir. Âdem'e secde etmeleri ise, -Ya'kûb'un oğlu Yûsuf'a (s.a.) secde etmesi gibi,- selam, hürmet, saygı ve bununla ona ikram anlamında bir secdedir. Sonra lanet olasıca (laîn), Allah Teâlâda olduğu gibi, onun da zürriyeti üzerine emir ve nehiy verdiğini açıklayarak küfrünü, küfürle arttırdı. Hıristiyanların Mesih konusundaki şirki gibi, bu da gizlenmesi mümkün olmayan bir şirktir. Bunların arasında bir fark yoktur. Allahtan afiyet dileriz.

[807] Bu Simnânî şöyle dedi: "Hocalarının mezhebine göre onlar, -ister kadîm isterse muhdes olsun- bir şeyi emretmenin, emredenin muradının olduğuna delalet etmeyeceğini ve nehyedilen şeyin de onun mekruh olduğuna işaret etmeyeceğini söylerler." İşte bu onun kelâmının bizzat kendisidir. Bu ise, İslâm'a, icmaya ve makule muhalefet ve açıkça şunu demektir: "Yüce Allah bizden namazı, zekâtı, haccı, orucu, cihadı ve şahitlik etmeyi emrettiğinde burada yüce Allah'ın bunlardan herhangi birisini murat ettiğini gösteren bir delil yoktur. Aynı şekilde yüce Allah küfrü, zinayı, günah işlemeyi, hırsızlığı, haksız yere insan öldürmeyi yasaklamıştır. Bunlar da yüce Allah'ın bunlardan herhangi birinden hoşlanmadığına delil değildir." Sözlerin içinde bundan daha çirkin ve kokuşmuş bir söz yoktur.

إن معنى قول النبي صلى الله عليه وسلم إن الله خلق آدم على صورته إنما هو على صفة الرحمن، من الحياة والعلم، والاقتدار وإجماع صفات الكمال فيه، وأسجد له ملائكته، كما أسجدهم لنفسه، وجعل له الأمر والنهي على ذريته، كما كان لله تعالى كل ذلك.

[٨٠٦] **قال أبو محمد**: هذا نص كلامه حرفًا حرفًا، وهذا كفر صريح، وشرك بواح، إذ صرح بأن آدم على صفة الرحمن من اجتماع صفات الكمال فيهما. فالله تعالى وآدم عنده مثلان مشتبهان في اجتماع صفات الكمال فيهما. ثم لم يقنع بهذه السوءة حتى صرح بأن سجود الملائكة لآدم كسجودهم لله عز وجل، وحاشا لله من هذا لأن سجود الملائكة لله تعالى سجود عبادة وديانة لخالقهم، وسجودهم لآدم سجود سلام وتحية وتشريف منهم لآدم، وإكرام له بذلك كسجود يعقوب لابنه يوسف عليهما السلام فقط. ثم زاد اللعين كفرًا على كفر بنصه أن الله تعالى جعل له الأمر والنهي على ذريته، كما كان لله تعالى ذلك، وهذا شرك لا خفاء به، كشرك النصارى في المسيح ولا فرق. ونسأل الله تعالى العافية.

[٨٠٧] وقال هذا السمناني: إن مذهب شيوخه أنهم لا يقولون إن الأمر بالشيء دال على كونه مرادًا للآمر قديمًا كان أو محدثًا، ولا يدل النهي على كونه مكروهًا، هذا نص كلامه، وهذا خلاف الإسلام والإجماع والمعقول، وتصريح بأن الله تعالى إذا أمرنا بالصلاة والزكاة والحج والصيام والجهاد وشهادة الإسلام. فليس في ذلك دليل على أنه يريد شيئًا من ذلك وإذ نهى عن الكفر والزنا والبغي والسرقة، وقتل النفس ظلمًا، فليس ذلك دليلًا على أنه يكره شيئًا من ذلك، وما في الأقوال أتين من هذا القول.

[808] Yine bu Simnânî şöyle dedi: Allah Teâlâ'nın ilminin bütün ilimlere muhalif olduğunu ve kudretinin bütün kudretlere muhalif olduğunu kabul etmek doğru değildir. Çünkü bunların hepsi, kudret ve ilim ile alakalı söz ve tanımımıza dahildir. Bu da onun sözünün özüdür. Bu durum, yüce Allah'ın ilim ve kudretini bizim ilim ve kudretimiz türünden olduğunu kabul etmelerinin beyanıdır. Zira ona göre durum bu şekildedir. Bizim ilmimiz ve kudretimiz ise bizde var olan mahluk iki arazdır. Bu durumda yüce Allah'ın ilim ve kudretinin O'nda mevcut mahluk iki araz olması zorunlu olarak gereklidir. Zira ezeli olan bir şeyin mahluk ve muhdesle birlikte bulunma, aynı tanım ve aynı tür içinde olması imkânsızdır.

[809] Bu Simnânî ve Muhammed b. Fûrek, adının "*el-Usul*" olduğunu zannettiğim kitaptaki sözlerinin başında "Tanımlar, ne kadimde ne de hâdiste değişir." diye açıklamışlardır. Onlar bunu, yüce Allah'ın ilminin tanımlanması konusunda, ilim tanımlamasının, Allah'ın ilmini ve insanların ilmini içine alan bir sıfat olması manasından dolayı söylemişlerdir. İşte bu, yüce Allah'ın zatının, ilminin ve kudretinin bizimle aynı sınırlara mahkum edilmesine dair onlardan gelen bir açıklamadır. Bu söz, gerçekte onların lideri olan Cehm'in sözünden daha kötü ve yeryüzünde Müşebbihe fırkasına mensup olanların tamamının sözünden daha açık ve ileridir.

[810] Bu Simnânî, yüce Allah'tan ve onun yaratması olması bakımından âlim, kadir ve mürit olanın bu sıfatların onun için mümkün olmasından dolayı değil, bunlarla vasıflandırılmış olmasından dolayı bunlara muhtaç olduğunu açıklamıştır. İşte bu onun kelâmının özetidir. Bu da, herhangi bir zorlamaya ve yoruma gerek kalmaksızın yüce Allah'ın sıfatlara muhtaç olduğunu açıklamaktır. -Allah, bu sersemin dile getirdiği küfürden münezzehtir.- Bu söz, herhangi bir kimsenin ulaştığını bilmediğimiz bir küfürdür.

[811] Yine bu Simnânî, yüce Allah'ın hayy ve âlim olduğunda, buradaki durum (hal) görünür (şahit) ve görünmez (gaib) alemde değişmedikçe hayat, ilim, kudret ve irade ile vasıflandırılmış olduğunu açıklamıştır. İşte bu onun sözünün özetidir. Bu söz de, yüce Allah'ın bir hali olduğunu ve mahlukatının bu konuda ona muhalefet etmediğine dair açıklamadır.

[٨٠٨] وقال هذا السمناني إنه لا يصح القول بأن علم الله تعالى مخالف للعلوم كلها ولا أن قدرته مخالفة للقدر كلها، لأنها كلها داخلة تحت قولنا ووصفنا للقدرة والعلوم. هذا نص كلامه وهذا بيان بأن دينهم أن علم الله تعالى وقدرته من نوع علمنا وقدرتنا. وإذا الأمر كذلك عنده فعلمنا وقدرتنا عرضان فينا مخلوقان، فوجب ضرورة أن علم الله تعالى وقدرته عرضان في الله مخلوقان، إذ من الممتنع وقوع ما لم يزل مع المحدث المخلوق تحت حد واحد ونوع واحد.

[٨٠٩] ونص هذا السمناني، ومحمد بن الحسن بن فورك في صدر كلامه في كتاب أظنه الأصول: أن الحدود لا تختلف في قديم ولا محدث، قالوا ذلك في كلامهم في علم الله تعالى في تحديدهم لمعنى العلم بصفة يقع تحتها علم الله تعالى وعلوم الناس. وهذا نص منهم على أن الله تعالى محدود واقع معنا تحت الحدود وهو علمه وقدرته، وهو شر من قول جهم شيخهم في الحقيقة، وأبين من قول كل مشبه في الأرض.

[٨١٠] ونص هذا السمناني على أن العالم والقادر والمريد من الله تعالى وخلقه، إنما كان محتاجًا إلى هذه الصفات، لكونه موصوفًا بها لا لجوازها عليه. هذا نص كلامه، وهذا تصريح منهم بلا تكلف ولا تأويل، بأن الله تعالى عن كفر هذا الأرعن محتاج إلى الصفات، وهذا كفر ما يدري أن أحدًا بلغه.

[٨١١] ونص هذا السمناني أيضًا على أن الله تعالى لما كان حيًا عالمًا، كان موصوفًا بالحياة والعلم والقدرة والإرادة حتى لا يختلف الحال في ذلك في الشاهد والغائب، هذا نص كلامه وهذا تصريح منه على أن الله تعالى حالًا لم يخالفه فيها خلقه

Bilakis o ve onlar (Eş'ariler) bu konuda eşittirler. Ayrıca Simnânî şunu da açıklamıştır: Yüce Allah'ın alim ve kadir olmasında O'na ait zorunlu sıfatlar olduğuna göre, onda bulunan hayat sıfatı açısından söz konusu sıfatların gerekliliğine dair bir fayda sağlamaz. Nitekim yüce Allah'ın alim ve kadir olmasını zorunlu kılan hususlar kudret ve ilimden müstağni olmasını gerektirmez.

[812] Ebû Muhammed şöyle dedi: İşte bu, yüce Allah'ın kendisi dışındaki bir şeyden müstağni olmadığına dair açık bir ifadedir. Çünkü onlara göre sıfatlar yüce Allah'ın dışındadırlar. Onlara göre Allah Teâlâ söz konusu sıfatlardan müstağni değildir. -Allah bundan münezzehtir.- Allah müstağni olmadığına göre, bu durumda o bunlara muhtaçtır. Yahudiler de aynı şekilde Allah'ın muhtaç (fakir) olduğunu söylemişlerdir. -Allah böyle bir şeyden münezzehtir.- Bilakis Allah Teâlâ, kendisi dışındaki varlıkların tamamından müstağnidir ve kendisi dışındaki her şey O'na muhtaçtır. Simnânî şöyle dedi: Şayet birisi, "Neccâr ve Cahiz'in söylediği gibi, Yüce Allah'ın, zatından dolayı mürit olmasını niçin reddettiniz?" derse, ona şöyle cevap verilir: Gerçek anlamda mürit, kendisine ait bir iradenin olmasından ya da iradenin varlığından uzak olamayacağı halde, söz konusu kişinin bir irade ile mürit olan yaratılmışlardan birisi olması bakımından daha önceden zikrettiklerimiz sebebiyle bunu reddettik. Bu iki durumun hangisi olursa olsun bu konuda gaibin şahide eşit olması zorunludur.

[813] Ebû Muhammed şöyle dedi: İşte bu, bu cahile göre, yüce Allah'ın mahlukatı ile eşit olduğuna dair açık bir beyandır. Bu ise, Mücessimeye mensup herkesin sözünden daha büyük bir küfürdür. Çünkü bu mel'un fırkadan önce, mücessimeye mensup herhangi bir kimse, yüce Allah'ın mahlukatıyla eşit olduğunu asla söylememiştir. Sonra onların, yüce Allah'ın gaib olup şahit olmadığına kesin bir şekilde inanmaları tuhaftır. Allah bundan müstesnadır. Bilakis O, bizimle birliktedir ve bize şah damarımızdan daha yakındır. Nitekim yüce Allah'ın akıllarda hazır olup gaib olmadığını söylemesi böyledir. Bâkıllanî, isimlendirme açısından yüce Allah'ta mevcut olan bir şeyi, -Allah Teâlâ bununla kendisini isimlendirmediği ve şeriatta da bunu men eden bir şey gelmediği halde-, O'na isim olarak vermenin mümkün olduğunu söylemiştir.

بل هو وهم فيها سواء ونص هذا السمناني على أنه إذا كانت الصفات الواجبة لله تعالى في كونه عالمًا قادرًا لا يغني وجوبها له عن ما هو مصحح لها من الحياة فيه، كما لا يوجب غناه عما يوجب كونه عالمًا قادرًا عن القدرة والعلم.

٥ [٨١٢] **قال أبو محمد**: هذا نص جلي على أن الله تعالى غير غني عن شيء هو غيره لأن الصفات عندهم هي غيره تعالى، والله تعالى عندهم غير غني عنها تعالى الله، وإذا لم يكن غنيًا عنها فهو فقير إليها هكذا قالت اليهود إن الله فقير تعالى الله عن هذا بل هو الغني جملة عما سواه وكل من دونه فقير إليه تعالى. وقال السمناني إن قال قائل لم أنكرتم أن يكون الله مريدًا ١٠ لنفسه حسب ما قاله النجار والجاحظ؟ قيل له أنكرنا ذلك لما قدمنا ذكره، من أن الواحد من الخلق مريد بإرادة، ولا يخلو أن يكون حقيقة المريد من له الإرادة أو كونه مريدًا وجود الإرادة له، وأي الأمرين كان وجبت مساواة الغائب الشاهد في هذا الباب.

[٨١٣] **قال أبو محمد**: وهذا نص جلي على مساواة الله تعالى لخلقه ١٥ عند هذا الجاهل. وهذا أعظم في الكفر من قول كل مجسم لأن جميع المجسمين لم يقدم أحد منهم قط على القول بأن الله تعالى مساو لخلقه قبل هذه الفرقة الملعونة. ثم العجب قطعهم بأن الله عز وجل غائب غير شاهد وحاشا لله عن هذا بل هو معنا وهو أقرب إلينا من حبل الوريد، كما قال عز وجل إنه حاضر في العقول غير غائب. وقال الباقلاني: ما وجد في ٢٠ الله تعالى من التسميات فإنه يجوز إطلاقها عليه وإن لم يسم بذلك نفسه ما لم يرد شرع يمنع من ذلك.

[814] Ebû Muhammed şöyle dedi: İşte bu, "Yüce Allah'ın isimleri konusunda ilhada düşmekle birlikte O'nda mevcut olan manalar vardır. Çünkü Yüce Allah'ın kendi zatını isimlendirmediği şeylerle O'nu isimlendirmek câizdir." şeklinde Bâkıllânî'den gelen bir açıklamadır. Allah Teâlâ bundan münezzehtir. Nitekim Eş'arilerin tamamı, yüce Allah'ın bir kelâmının olduğunu ve birden çok kelâmının olmadığını söylediler.

[815] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu söz, Kur'ân'a muhalefet ettiğinden dolayı açık bir küfür ve yüce Allah'ı *"De ki: "Rabbimin sözlerini yazmak için denizler mürekkep olsa ve bir o kadar da ilave etsek (denizlere deniz katsak); Rabbimin sözleri tükenmeden önce denizler tükenirdi."*[554] meâlindeki sözünden dolayı yalanlamaktır. Zira yüce Allah şöyle buyurur: *"Eğer yeryüzündeki ağaçlar kalem, deniz de mürekkep olsa, arkasından yedi deniz daha ona katılsa, Allah'ın sözleri (yazmakla) yine de tükenmez."*[555] Bu âyetlerle birlikte onların "Yüce Allah'ın sadece bir kelâmı vardır." şeklindeki sözleri, akledemeyen ahmak birisinin sözüdür. Bununla şer'î bir delil ikame edilemez, zihinde tasavvur edilemez ve akıl da onu gerekli görmez. Böylesi bir söz, sadece açık bir hezeyandır. Onlara, "Size göre Kur'ân ya Allah'ın kelâmıdır ya da değildir." diye sorulur. Onlar, "Kur'ân, Allah'ın kelâmı değildir." derlerse, bu durumda onlar kısa yoldan küfre düşmüş olurlar. Allah onları meşakkatlerinden kurtarsın. Eğer onlar, "Kur'ân Allah'ın kelâmıdır ve o yüz on dört sûredir, Kur'ân'ın içinde altı bin küsur âyet vardır, müslümanlara göre onun her bir sûresi diğerlerinden farklıdır; her bir âyeti diğerlerinin dışındadır." derlerse, bu durumda bu gerizekalılar nasıl olur da yüce Allah'ın tek bir kelâmının olduğunu söylerler? Bu, açık bir küfür ve bariz bir saçmalık değil midir? Dalâlete düşmekten Allah'a sığınırız.

[816] Eş'arilerin tamamı şöyle demiştir: "Cebrail, Kur'ân'ı Hz. Muhammed'in (s.a.) kalbine indirmemiştir. Ancak ve ancak Cebrail, Hz. Muhammed'e Kur'ân'dan ibaret olan başka bir şeyi indirmiştir. Kur'ân, ancak mecazi olarak bizim elimizdedir. Bizim mushaflarda gördüğümüz, Kur'ân olarak işittiğimiz, namazlarda okuduğumuz ve gönüllerde ezberleyip muhafaza ettiğimiz şey elbette Kur'ân değildir ve elbette yüce Allah'ın kelâmından bir şey değildir. Bilakis o başka bir şeydir. Yüce Allah'ın kelâmı O'nun zatından ayrılmaz."

[٨١٤] **قال أبو محمد**: هذا نص منه على أن هاهنا معاني توجد في الله تعالى مع الإلحاد في أسمائه، إذ جاز تسميته بما لم يسم به عز وجل نفسه، تعالى الله عن هذا علوًا كبيرًا. وقالوا كلهم: إن الله تعالى ليس له إلا كلام واحد، وليس له كلمات كثيرة.

٥ [٨١٥] **قال أبو محمد**: هذا كفر مجرد لخلافه القرآن، وتكذيب لله عز وجل في قوله:﴿قُل لَّوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَادًا لِّكَلِمَاتِ رَبِّي لَنَفِدَ الْبَحْرُ قَبْلَ أَن تَنفَدَ كَلِمَاتُ رَبِّي وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِهِ مَدَدًا﴾ وإذ يقول تعالى: ﴿وَلَوْ أَنَّمَا فِي الْأَرْضِ مِن شَجَرَةٍ أَقْلَامٌ وَالْبَحْرُ يَمُدُّهُ مِن بَعْدِهِ سَبْعَةُ أَبْحُرٍ مَّا نَفِدَتْ كَلِمَاتُ اللَّهِ﴾ مع أن قولهم ليس لله تعالى إلا كلام واحد، قول أحمق لا يعقل ولا يقوم به برهان شرعي ولا تشكل ١٠ في هاجس ولا يوجبه عقل، إنما هو هذيان محض ويقال لهم: لا يخلو القرآن عندهم من أنه كلام الله تعالى أو ليس هو كلام الله تعالى. فإن قالوا: ليس هو كلام الله تعالى كفروا ومن قرب وكفى الله تعالى مؤنتهم. وإن قالوا هو كلام الله تعالى فالقرآن مائة سورة وأربعة عشر سورة فيها ستة آلاف آية ونيف كل سورة منها عند أهل الإسلام غير الأخرى وكل آية غير الأخرى، فكيف يقول هؤلاء النوكي ١٥ أنه ليس لله تعالى إلا كلام واحد. أما هذا من الكفر البارد والقحة السمجة، ونعوذ بالله من الضلال.

[٨١٦] وقالوا كلهم إن القرآن لم ينزل به قط جبريل على قلب محمد عليه الصلاة والسلام. وإنما نزل عليه بشيء آخر هو العبارة عن كلام الله وأن القرآن ليس عندنا ألبتة إلا على هذا المجاز، وأن الذي نرى في المصاحف ونسمع من ٢٠ القراء ونقرأ في الصلاة، ونحفظ في الصدور ليس هو القرآن ألبتة، ولا شيء منه كلام الله ألبتة بل شيء آخر، وأن كلام الله تعالى لا يفارق ذات الله عز وجل.

[817] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu söz, en büyük küfürdür. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmuştur: "*Hayır, o (yalanlamakta oldukları kitap) şanı yüce bir Kur'ân'dır. O, korunmuş bir levhada (Levh-i Mahfuz'da)dır.*" [556], "*Uyarıcılardan olasın diye onu güvenilir Ruh (Cebrail) senin kalbine apaçık Arapça bir dil ile indirmiştir.*"[557], "*Allah'ın kelâmını işitebilmesi için ona sığınma hakkı tanı (zaman ver).*"[558], "*Bilakis o kendilerine ilim verilenlerin kalplerindeki apaçık âyetlerdir.*"[559] Allah Resulü (s.a.) de, "*Ben, Kur'ân'ı başkasından dinlemeyi severim.*" "*Onlar, tertemiz mükerrem meleklerle birlikte Kur'ân'ı okuyanlardır...*" diye buyurmuştur. Yine Allah Resulü (s.a.), düşman topraklarına Kur'ân'la (yani mushafla) seyahat edilmesini yasaklamıştır. Müslümanların avamı ve havası, cahili ve âlimi, "Falan Kur'ân'ı hıfzetti; falan Kur'ân okudu; falan Kur'ân'ı sahifeye yazdı, "Biz filandan Kur'ân dinledik." ve Allah'ın kelâmının "ümmü'l-kitabın (Fâtiha'nın) başından Nas suresinin sonuna kadar mushafta olduğu hususunda icma etmişlerdir. Özet olarak Simnânî, Bâkıllanî ve diğer hocalarının şöyle dediklerini bildirmiştir: Hz. Peygamber (s.a.), yüce Allah'ın kendisine indirdiğini Allah'ın kelâmı olan Kur'ân diye isimlendirmiş, bunun da Allah'ın kelâmından ibaret bir mana olduğunu, bu manadan Allah'ın emir ve yasaklarının anlaşıldığını söylemiştir.

[818] Ebû Muhammed şöyle dedi: Onlara şöyle denilir: "Mushafta olan ve mihrapta okunup işitilen kitabın tamamı Kur'ân'dan ibarettir." meâlindeki sözünüzle neyi kastettiğinizi bize haber verir misiniz? Acaba bu, sizden gelen cılız bir çarpıtma mıdır? Mushafta olan şeylerin tamamı, sadece yüce Allah'ın dilediği manalardan ibaret midir? Öyle ki Allah Teâlâ bunlarla, namaz, oruç, iman ve benzerlerini; önceki ümmetlerin haberlerini, cennet ve cehennemin vasıflarını, dirilişi ve müslümanlardan herhangi bir kimsenin "Bu kelâm ile tabir olunanın asıl itibarıyla Allah'ın kelâmı olmadığı" hususunda farklı görüş beyan etmediği bunun dışındaki ifadelerle dinini açıklamayı dilemiştir. Çünkü cennetin ve cehennemin bizzat kendisi (zatı), namaz kılanın hareketleri, hacının ve oruçlunun ameli, Ad kavminin cesetleri ve Semud kavminin insanları gibi şeyler, ne Allah'ın kelâmıdır ne de Kur'ân'dır. Böylece Kur'ân'ın ve Allah'ın kelâmının -herhangi bir şüphe kalmaksızın- sadece işitilen ibare, okunan kelâm ve mushaflara yazılan hat olduğu sabit olmuştur.

[٨١٧] **قال أبو محمد**: وهذا من أعظم الكفر لأن الله تعالى قال: ﴿بَلْ هُوَ قُرْآنٌ مَّجِيدٌ۝فِي لَوْحٍ مَّحْفُوظٍ﴾ وقال تعالى: ﴿نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ۝عَلَىٰ قَلْبِكَ﴾ وقال تعالى: ﴿فَأَجِرْهُ حَتَّىٰ يَسْمَعَ كَلَامَ اللَّهِ﴾ وقال تعالى: ﴿بَلْ هُوَ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ فِي صُدُورِ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ﴾ وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: إني أحب أن ٥ أسمعه من غيري يعني القرآن. وقال عليه السلام: الذي يقرأ القرآن مع السفرة الكرام البررة. ونهيه صلى الله عليه وسلم أن يسافر بالقرآن إلى أرض العدو والى إجماع عامة المسلمين وخاصتهم وجاهلهم وعاملهم على القول: حفظ فلان القرآن، وقرأ فلان القرآن، وكتب فلان القرآن في المصحف، وسمعنا القرآن من فلان و هذا كلام الله تعالى ما في المصحف من أول أم القرآن إلى آخر قل ١٠ أعوذ برب الناس. وقال السمناني أيضًا إن الباقلاني وشيوخه قالوا إن النبي صلى الله عليه وسلم إنما أطلق القول بأن ما أنزل الله هو القرآن، وهو كلام الله تعالى، إنما هو على معنى أنه عبارة عن كلام الله تعالى، وأنه يفهم منه أمره ونهيه فقط.

[٨١٨] **قال أبو محمد**: ويقال لهم أخبرونا عن قولكم إن الكتاب هو المصحف والقراءة المسموعة في المحارب كل ذلك عبارة عن القرآن ماذا ١٥ تعنون بذلك؟ وهل هذا منكم إلا تمويه ضعيف وهل كل ما في المصحف إلا عبارة عن معاينة التي أرادها الله تعالى في شرع دينه من الصلاة والصيام والإيمان وغير ذلك، وأخبارهم الأمم السالفة وصفة الجنة والنار والبعث وغير ذلك مما لا يختلف من أهل الإسلام أحد في أن المعبر عنه بذلك الكلام ليس هو كلام الله تعالى أصلًا لأن ذات الجنة وذات النار وحركات المصلي ٢٠ وعمل الحاج وعمل الصائم وأجسام عاد وأشخاص ثمود ليس شيء من ذلك كلام الله تعالى ولا قرآنًا فثبت أن ليس هو القرآن ولا هو كلام الله إلا العبارة المسموعة فقط، والكلام المقروء والخط المكتوب في المصحف بلا شك،

Zira bunun dışında bir ihtimal geriye kalmamıştır, ya da küfre düşüp "Kur'ân Hz. Peygamber'e indirilmiştir ve biz Allah'ın kelâmını işitiriz." hususunda yüce Allah'ı ve O'nun elçisini yalanlamak gerekir. Böylece sizler, zayıflara, bütün müslümanların yanında Allah'ın kelâmı ve Kur'ân'ın olduğuna inandırdınız. Halbuki o ne Kur'ân'dır ne de Allah'ın kelâmıdır. Sonra onlarla alay etmek suretiyle, hareket edenlerin hareketlerinin ve cennet ve cehennemin bizzat kendilerinin Allah'ın kelâmı ve Kur'ân olduğuna onları inandırdınız. Acaba müslümanların zayıflığıyla ve yüce Allah'ın âyetleriyle alay etme konusunda, bundan daha ilerisi var mıdır?

[819] Ali b. Hamza el Muradî es- Sakalî es-Sûfî, bana, mushafı ayakları ile çiğneyen bazı Eş'arileri gördüğünü haber verdi. Söz konusu şahıs, "Buna şaşırdın mı? dedi. Ben de ona, "Vay senin haline! İçinde Allah Teâlâ'nın kelâmı olduğu halde mushafa böyle mi yaparsın?" dedim. Bunun üzerine bana, ''Sana yazıklar olsun! Allah'a yemin ederim ki onda isten ve mürekkepten başka bir şey yoktur. Onda Allah'ın kelâmından hiçbir şey yoktur" dedi ve bu manaya gelen bunun gibi sözler söyledi. Ebü'l-Merhâ b. Rezvâr el-Mısrî, Mısır halkından bazı güvenilir kimselerin hadis öğrencilerinden haber vermek suretiyle Eş'arilerden bir adamın ona sözlü olarak, Allah Teâlâ "Kul huve'llahu ahat (De ki: Allah birdir, O samettir.) şeklinde dediğini söyleyen bir kimseye binlerce lanet olsun, dediğini bana haber verdi.

[820] Ebû Muhammed şöyle dedi: Aksine "Yüce Allah bunu söylememiştir." diyen kimseye peş peşe binlerce lanet olsun. Ayrıca bizim Allah'ın kelâmını duyduğumuzu, Allah'ın kelâmını okuduğumuzu, Allah'ın kelâmını ezberlediğimizi ve Allah'ın kelâmını yazdığımızı inkâr edene de peş peşe binlerce lanet olsun. Bu fırkanın bu konudaki sözleri, Allah'ı inkarda, Kur'ân'a ve Hz. Peygamber'e (a.s) muhalefette ve bu lanetli fırkanın ortaya çıkışından önceki bütün müslümanlara muhalefette son noktadır.

[821] Ebû Muhammed şöyle dedi: Eş'ariyye'nin tamamı, "Yüce Allah, yarattığı ya da ileride yaratacağı her şeye ezelde "ol" demiştir. Ancak varlıklar, olmaları (gereken) vakitte oldular." şeklinde demiştir. Onların dile getirdikleri bu söz, yüce Allah'ı açıktan yalanlamaktır.

إذ لم يبق غير ذلك أو الكفر وتكذيب الله تعالى، وتكذيب رسول الله صلى الله عليه وسلم في أن القرآن أنزل عليه، وأننا نسمع كلام الله فأوهمتهم الضعفاء أن لذي هو كلام الله والقرآن عند جميع أهل الإسلام ليس هو القرآن ولا هو كلام لله ثم أوهمتموهم باستخفافكم أن حركات المتحركين وذات الجنة وذات النار، ٥ هي كلام الله تعالى، وهي القرآن، فهل في الضلال والسخرية بضعفة المسلمين والهزء بآيات الله تعالى أكثر من هذا؟

[٨١٩] ولقد أخبرني علي بن حمزة المرادي الصقلي الصوفي أنه رأى بعض الأشعرية يبطح المصحف برجله قال: فأكبرت ذلك وقلت له: ويحك هكذا تصنع بالمصحف وفيه كلام الله تعالى. فقال لي: ويلك وبالله ما فيه إلا السخام ١٠ والسواد. وأما كلام الله فلا، نحو هذا من القول الذي هذا معناه وكتب إلي أبو المرحي بن رزوار المصري أن بعض ثقات أهل مصر أخبره من طلاب السنن أن رجلًا من الأشعرية قال له مشافهة على من يقول إن الله قال: قل هو الله أحد، الله الصمد، ألف لعنة.

[٨٢٠] **قال أبو محمد:** بل على من يقول إن الله عز وجل لم يقلها ألف ألف ١٥ لعنة تترى، وعلى من ينكر أننا نسمع كلام الله ونقرأ كلام الله ونحفظ كلام لله، ونكتب كلام الله ألف ألف لعنة تترى من الله تعالى فإن قول هذه الفرقة في هذه المسألة نهاية الكفر بالله عز وجل، ومخالفة للقرآن وللنبي صلى الله عليه وسلم، ومخالفة جميع أهل الإسلام قبل حدوث هذه الطائفة الملعونة.

[٨٢١] **قال أبو محمد:** وقالت الأشعرية كلها إن الله لم يزل ٢٠ قائلًا لكل ما خلق أو يخلق في المستأنف كن إلا أن الأشياء لم تكن إلا حين كونها. وهذا تكذيب منهم مكشوف لله عز وجل

Zira Allah Teâlâ, *"Bir şeyi dilediği zaman, O'nun emri o şeye ancak "Ol!" demektir. O da hemen oluverir."*[560] şeklinde buyurur. Böylece yüce Allah, bir şeye, ancak onun olmasını dilediği zaman "ol" dediğini açıklamıştır. Belli bir varlığa/şeye "ol" dediğinde, söz konusu varlık/şey ol vakitte fasılasız bir
5 şekilde olur. Çünkü bu, Kur'ân'ın nazil olduğu Arap lisanında "fa"nın (fe harfinin) gereğidir. Böylece onlar, alemin ezeli oluşunun gereği olarak yüce Allah'ı haberlerinin tamamında yalanlamak üzere birleştiler. Çünkü Allah Teâlâ ezelde "kün/ol" şeklinde emrettiğine göre, bu durumda tekvin de ezelidir. Bu görüş, mutlak anlamda dehriliktir. Daha sonra Simnânî, birkaç satır
10 aşağıda şöyle dedi: "Yüce Allah'ın "kün/ol" emrinden dolayı belli bir vakitte var olan şeyin söz konusu vakitte var olması zorunlu olsa idi, başkasının ona "kün/ol" demesinden dolayı da var olması zorunlu olurdu. Çünkü zorunluluk sıfatı, bu konuda, kadim ile muhdes arasında farklılık göstermez."

[822] Ebû Muhammed şöyle dedi: İşte bu sözler, bu fasık ve mülhid
15 kişinin sözlerinin tek tek açıklanmasıdır. Bu da düpedüz küfür ve gizliliği olmayan bir ahmaklıktır. Küfre gelince, eşyanın ortaya çıktığı zamanda ancak yüce Allah'ın ona "ol" demesinden dolayı var olduğunu geçersiz kılmak ve eşyanın Allah'ın ona "ol" demesinden dolayı var olma zamanında var olmadığını kabul etmektir. Bu ise Allah Teâlâ'yı katıksız bir şe-
20 kilde yalanlamak ve müslümanların icmasından çıkmak ve kendilerinden önce kıbleye durup namaz kılanların tamamından ayrılmaktır. Yine Simnânî'nin "Bu konudaki zorunluluk sıfatı, kadim ile muhdes arasında farklılık göstermez." şeklindeki sözü, bu mel'ûn kelâmdaki açık küfürlerden biridir. Böylece o, yüce Allah ile mahlukatını denk kılmıştır.

25 **[823]** "Şayet yüce Allah'ın "kün/ol" emrinden dolayı varlıklar var olsa idi, başkasının ona "kün/ol" demesinden dolayı da var olması zorunlu olurdu." sözündeki ahmaklığa gelince, "Ey müslümanlar! Ahmaklık, aptallık ve hayasızlıkta, yüce Allah'ın olmasını irade ettiğinde bir şeye "ol" demesi ile insanlardan birinin ona "ol" demesini eşit gö-
30 ren bir kimsenin sözünden daha aşırısı işitildi mi? Bu söz, Dehriye'nin görüşünden daha çirkindir. Dalâlete düşmekten Allah'a sığınırız.

إذ يقول: ﴿إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَن يَقُولَ لَهُ كُن فَيَكُونُ﴾ فبين الله تعالى أنه لا يقول للشيء كن إلا إذا أراد تكوينه، وأنه إذا قال له كن كان الشيء في الوقت بلا مهلة، لأن هذا هو مقتضى الفاء في لغة العرب التي بها نزل القرآن، فجمعوا إلى تكذيب الله عز وجل في خبره جميعًا إيجاب أزلية العالم، لأن الله تعالى إذا كان لم يزل قائلًا لما يكون كن فإن التكوين لم يزل وهذه دهرية محضة. ثم قال السمناني بعد أسطر: لأنه لو وجب وجود ما وجد في الوقت الذي وجد فيه لأجل قول الله تعالى كن لوجب أن يوجد لأجل قول غيره له كن لأن صفة الاقتضاء لا تختلف في ذلك بين القديم والمحدث.

[٨٢٢] **قال أبو محمد:** هذا نص كلام هذا الفاسق الملحد حرفًا حرفًا، وهذا كفر محض وحماقة لا خفاء بها. أما الكفر فإبطاله أن وجود الأشياء في الأوقات التي وجدت فيها إنما وجدت لأجل قول الله تعالى لها كن وإيجابه أن الأشياء لم توجد في أحيان وجودها لقول الله تعالى لها كن.وهذا تكذيب لله تعالى صرف، وخروج عن إجماع أهل الإسلام وكل من يصلي إلى القبلة قبلهم، ومن الكفر الصريح أيضًا في هذا الكلام الملعون قوله: إن صفة الاقتضاء في ذلك لا تختلف بين القديم والمحدث، فسوى بين الله تعالى وخلقه.

[٨٢٣] وأما الحماقة فقوله: لو وجدت الأشياء من أجل قول الله تعالى لها كن لوجب أن يوجد لأجل قول غيره لها كن فيا للمسلمين هل سمع في الحمق والرعونة وقلة الحياء أكثر من قول من سوى بين قول الله تعالى كن للشيء إذا أراد تكوينه وبين قول غيره من الناس كن؟ وهذا أخبث من قول الدهرية، ونعوذ بالله من الضلال،

Dolayısıyla şayet hızlan (aşırılığa düşmek) olmasa idi, caddelerde taşlanan kimselerin lisanı bu ahmaklıkları ifade etmezdi. Bunlara benzeyen sözler, ancak alçak Ebû Hâşim el-Cübbâî'nin sözleridir. Şayet yüce Allah'ı bir isimle isimlendirmemiz -bu konuda bize izin verinceye kadar- bizim için câiz olmasa idi, bu konuda başkası ona müsaade edinceye kadar yüce Allah'ın kendisini isimlendirmesinin câiz olmaması gerekirdi.

[824] Ebû Muhammed şöyle dedi: Şayet bu sözleri burnundan sümükler akan küçük bir çocuk söylemiş olsaydı bile kurtuluşundan ümit kesilirdi. Allah'a yemin olsun ki, şeytan bunlarla dilediği gibi oynamıştır. Hepimiz Allah'tan geldik ve hepimiz ona döneceğiz. Eş'ariyye'nin tamamı, "Allah, herhangi bir kimseye zülüm etmeye, yalan konuşmaya ve -bundan önce söyleyinceye kadar- "Mesih, tanrının oğludur." sözünü söylemeye elbette muktedir değildir." demişlerdir. Hıristiyanlar da, "Yüce Allah'ın -bunun öncesinde bunu söyleyinceye kadar- "Üzeyir, tanrının oğludur." demeye kudreti yoktur." dediler. Yahudiler de şöyle dediler: "Yüce Allah'ın oyun ve eğlence edinme kudreti yoktur. O'nun çocuk edinmeye, nübüvvet iddia eden bir yalancının elinde bir mucize göstermeye de asla kudreti yoktur. Eğer birisi ilahlık iddiasında bulunursa, o zaman yüce Allah onun elinden bir mucize göstermeye kadirdir. Ayrıca yüce Allah, imkânsız olan herhangi bir şeye, durumları/işleri hakikatlerinin dışına çıkarmaya ve bulundukları mahiyetlerini değiştirmeye de kadir değildir. Yine O, parçalanamayan cüz'ü (atomu) kısımlara ayırmaya ve herhangi bir kimseyi tevhidin dışında bir şeye davet etmeye da kadir değildir." İşte bunlar, yahudilerin sözlerinin özetidir ve inançlarının hakikatidir. Böylece onlar, yüce Allah'ı, aciz, gücü sonlu ve kudreti sınırlı olan; bir defasında muktedir olan, başka bir defasında güç yetiremeyen; bir şeyi yapmaya kudreti olan, başka bir şeyi yapmaya ise kudreti bulunmayan bir varlık yaptılar. Bu ise, noksanlık göstergesidir. Bununla birlikte yahudiler şöyle derler: Sihirbaz, varlıkları değiştirmeye, bir insanı dönüştürüp gerçek anlamda merkep yapmaya, havada ve su üzerinde yürümeye güç yetirebilir. Onlara göre sihirbaz, yüce Allah'tan daha güçlüdür.

فلو لا الخذلان ما انطلق بهذا النوك لسان من لا يقذف بالحجارة في الشوارع، وما شبهت بهذا الكلام إلا كلام النذل أبي هاشم الجبائي لو لم يجز لنا أن نسمي الله تعالى باسم حتى يأذن لنا في ذلك لوجب ألا يجوز لله أن يسمي نفسه حتى يأذن له غيره في ذلك.

٥ [٨٢٤] **قال أبو محمد**: وهذه أقوال لو قالها صبيان يسيل مخاطهم ليئس من فلاحهم، وتالله لقد لعب الشيطان بهم كما شاء فإنا لله وإنا إليه راجعون. وقالت الأشعرية كلها: إن الله لا يقدر على ظلم أحد ألبتة، ولا يقدر على الكذب، ولا على قول أن المسيح ابن الله حتى يقول قبل ذلك. وقالت النصارى: وأنه لا يقدر على أن يقول عزير ابن الله حتى يقول قبل ١٠ ذلك وقالت اليهود،وأنه لا يقدر على أن يتخذ لهوًا، وأنه لا يقدر على أن يتخذ ولدًا، وأنه لا يقدر ألبتة على إظهار معجزة على يدي كذاب يدعي النبوة. فإن ادعى الإلهية كان الله تعالى قادرًا على إظهار المعجزات على يديه، وأنه تعالى لا يقدر على شيء من المحال ولا على إحالة الأمور عن حقائقها، ولا على قلب الأجناس عن ماهيتها وأنه تعالى لا يقدر ألبتة على ١٥ أن يقسم الجزء الذي لا يتجزأ، ولا على أن يدعو أحدًا إلى غير التوحيد، هذا نص كلامهم وحقيقة معتقدهم، فجعلوه تعالى عاجزًا متناهي القوة محدود القدرة، يقدر مرة ولا يقدر أخرى، ويقدر على شيء ولا يقدر على آخر. وهذه صفة النقص وهم مع هذا يقولون: إن الساحر يقدر على قلب الأعيان، وعلى أن يمسخ إنسانًا فيجعله حمارًا على الحقيقة وعلى المشي ٢٠ في الهواء، وعلى الماء فكان الساحر عندهم أقوى من الله تعالى.

[825] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bunlar, müslüman halkın öfkelenerek onları yok etmelerinden korktuklarından yüce Allah'ın güç yetiremeyeceğini doğrudan açıklamaktan çekindiler ve "Allah, zikrettiğimiz şeylerden herhangi birisine muktedir olmakla vasıflandırılamaz." dediler.

5 **[826] Ebû Muhammed şöyle dedi:** Onlara bu konuda bir rahatlık yoktur ve onlara şöyle deriz: "Neden Allah Teâlâ'yı buna muktedir olmakla vasıflandıramayız? Yüce Allah'ın bütün bunlara kudreti olduğu ve bütün bunlara muktedir olduğundan dolayı mı? Yoksa buna güç yetiremediği için ve bütün bunlardan birine muktedir olmadığından mı? Aklın zorun-
10 luluk kuralı sebebiyle bu ikisinden birinin olması kaçınılmazdır. İşte burada onların zayıf hileleri başarısız olmuştur. Böylece onların, Yüce Allah'ın muktedir olmadığına ve bunu yapmaya gücünün bulunmadığını kesin olarak kabul etmeleri gerekir. Zira onlar bunu açıkça ortaya koymuşlardır. Böylece aklın ve işitilen lisanın temel ilkeleri sebebiyle zorunlu olarak her
15 iki ihtimale göre, bir şeyi yapmaya gücü bulunmayan bir kimsenin aciz olması ve bir şeye kudreti olmayan bir kimsenin de acizlik ve zayıflık sıfatıyla anılması gerekir. Bu durumda zorunlu olarak onların, yüce Allah'ı acizlikle isimlendirmeleri ve O'nu aciz olarak vasıflandırmaları kaçınılmaz olur. İşte bu, kesin olarak onların mezhebinin hakikatidir. Ancak şu kadar var ki
20 onlar, -eğer bunu açıklarlarsa- helak olmaktan korkarlar.

[827] Bu Bakıllanı, "Bir nebi ile peygamberlik iddiasında bulunan yalancı bir sihirbaz arasında, ortaya koydukları şeyler açısından tehaddînin (meydan okumanın) dışında -ki o da nebinin "Hadi! Benim yaptığım gibi yapan bir kimse gelsin!" şeklinde huzurundakilere söz
25 söylemesidir- bir fark yoktur." demiştir. Bu, katıksız bir şekilde peygamberliği geçersiz kılmaktır. Bâkıllanî, İbn Fûrek, sapıklık ve cehalet ehlinden olup da bu ikisini takip edenler şöyle dediler: Elbette yüce Allah'ın isimleri yoktur. O'nun sadece bir ismi vardır, bunun dışında bir ismi yoktur. Yüce Allah *"En güzel isimler Allah'ındır. O'na o gü-
30 zel isimleriyle dua edin ve O'nun isimleri hakkında gerçeği çarpıtanları bırakın."*[561] meâlindeki sözüyle, "En güzel isimler Allah'a aittir. O'nu isimlendirme hususunda aşırılığa düşenleri bırakınız." demeyi murat etmiştir."

[٨٢٥] **قال أبو محمد**: وخشوا مبادرة أهل الإسلام لهم بالاصطلام فخنسوا عن أن يصرحوا بأن الله تعالى لا يقدر فقالوا لا يوصف الله بالقدرة على شيء مما ذكرنا.

[٨٢٦] **قال أبو محمد**: ولا راحة لهم في هذا لأننا نقول لهم: ولم لا نصفه بالقدرة على ذلك؟ ألأنه يقدر على كل ذلك ولا له قدرة على كل ذلك أم لأنه لا يقدر على كل ذلك، ولا له قدرة على شيء من ذلك؟ ولا بد من أحدهما بضرورة العقل وهنا ضلت حيلهم الضعيفة. ولا بد لهم من القطع بأنه لا يقدر، وبأنه لا قدرة له على ذلك وإذ قد صرحوا بهذا بالضرورة فأول العقل ومسموع اللغة كلاهما يوجبان أن من لا يقدر على شيء فهو عاجز عنه، وأن من لا قدرة له على شيء فصفة العجز والضعف لاحقة به، فلا بد لهم ضرورة من إطلاق اسم العجز على الله تعالى ووصفه بأنه عاجز، وهذا حقيقة مذهبهم يقينًا إلا أنهم يخافون البوار أن أظهروه.

[٨٢٧] وقال هذا الباقلاني: لا فرق بين النبي والساحر الكذاب المتنبي فيما يأتينا به إلا التحدي فقط، وقول النبي لمن بحضرته: هات من يعمل كعملي، وهذا إبطال للنبوة مجرد. وقال الباقلاني وابن فورك وأشياعهما من أهل الضلالة والجهالة ليس لله تعالى أسماء ألبتة وإنما له تعالى اسم واحد فقط ليس له اسم غيره، وأن قول الله تعالى: ﴿وَلِلَّهِ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ فَادْعُوهُ بِهَا وَذَرُوا الَّذِينَ يُلْحِدُونَ فِي أَسْمَائِهِ﴾ إنما أراد أن يقول: لله التسميات الحسنى فذروا الذين يلحدون في تسمياته. فقال: لله الأسماء الحسنى فادعوه بها وذروا الذين يلحدون في أسمائه.

Yine onlar şöyle dediler: “Allah Resulünün (s.a.) *“Yüce Allah’ın, yüzden bir eksik, doksan dokuz ismi vardır.”* şeklindeki sözü de böyledir. Hz. Peygamber, bu sözü ile “Allah’ın doksan dokuz isimlendirmesi olduğunu söylemeyi murat etmiş ve “Doksan dokuz isim.” demiştir.”

[828] Ebû Muhammed şöyle dedi: Utanmazlığa, dini bozmaya ve yalanı kolaylaştırmaya dair delil getirme hususunda bundan daha ötesi yoktur. Bu iftirayı onlara yüce Allah’tan ve Onun Elçisinden (s.a.) haber verenin kim olduğunu keşke bilseydim. Yine onlar, yüce Allah’ın “En güzel isimler” demek suretiyle “En güzel isimlendirmeler” demek istediğini iddia ettiklerine göre, bunu neden dolayı yaptığını keşke bilseydim? Bunu dil sürçmesinden veya gafletten dolayı mı yapmıştır? Yoksa Allah, kullarını saptırmayı mı hedeflemiştir? Allah’a yemin olsun ki bir dördüncü ihtimale imkân yoktur. Bu kavmin ahlaksızlık, yıkım ve yüce Allah’a ve Hz. Peygamber’e (s.a.) açıktan korkusuzca yalan isnat etmede vardıkları yerin büyüklüğüne hayret etmelisiniz. Dalâlete düşmekten Allah’a sığınırız. Bununla birlikte bu söz, kendilerinden önce kimsenin söylemediği bir sözdür. Nitekim onların tamamı, “Muhammed b. Abdullah b. Abdulmuttalib, bugün Allah’ın resulü (s.a.) değildir. Fakat o, Allah’ın resulü idi.” demişlerdir.

[829] Ebû Muhammed şöyle dedi: Böylece onlar, yüce Allah’ın *“Muhammed, Allah’ın elçisidir.”*[562] âyetinin olduğu Kur’ân’ı yalanladılar. Aynı zamanda onlar, yüce Allah’ın müslümanlardan oluşan her topluluğa her gün ve her gece beş defa farz kıldığı ezanı ve kameti de yalanladırlar. Onlar, bütün müslümanların davetini de yalanladılar. Öyle ki müslümanların hepsi, kâfirlerin buna davet edilmesi ve cehennemden kurtuluşun ancak bununla olacağı hususunda ittifak etmişlerdir. Yine onlar, “Allah’tan başka ilah yoktur, Muhammed O’nun elçisidir.” esasını ilan etmek üzere, sahabeden itibaren onları takip eden iyisiyle ve günahkarıyla her tabakadaki müslümanların yaşadıkları asırların tamamını da yalanladılar. Onların bu lanetli sözlerine göre müezzinlerin, namaz kılanların ve İslâm’a davet edenlerin “Muhammed, Allah’ın Resulüdür.” şeklindeki sözlerinde yalan söylemeleri gerekir ve onların “Muhammed Allah’ın resulü idi.” demeleri lazım gelir.

قالوا: وكذلك قول رسول الله صلى الله عليه وسلم: إن لله تسعة وتسعين اسمًا مائة غير واحد. وإنما أراد أن يقول تسعَة وتسعين تسمية فقال تسعة وتسعين اسمًا.

[٨٢٨] **قال أبو محمد**: ما في البرهان على قلة الحياء وفساد الدين واستسهال ٥ الكذب أكثر من هذا. وليت شعري من أخبرهم عن الله تعالى وعن رسول الله صلى الله عليه وسلم بهذا الإفك ثم ليت شعري إذ زعموا أن الله تعالى أراد أن يقول التسميات الحسنى فقال الأسماء الحسنى لأي شيء فعل ذلك اللكنة أم غفلة أم تعمد لإضلال عباده. ولا سبيل والله إلى رابع، فأعجبوا لعظيم ما حل بهؤلاء القوم من الدعار والتبار والكذب على الله عز وجل جهارًا وعلى رسول ١٠ الله صلى الله عليه وسلم بلا رهبة، ونعوذ بالله من الضلال، مع أن هذا قول ما سبقهم إليه أحد. وقالوا: كلهم: إن محمد بن عبد الله بن عبد المطلب، ليس هو رسول الله اليوم لكنه كان رسول الله.

[٨٢٩] **قال أبو محمد**: فكذبوا القرآن في قول الله عز وجل ﴿مُّحَمَّدٌ رَّسُولُ اللَّهِ﴾ وكذبوا الأذان وكذبوا الإقامة التي افترضها الله تعالى خمس ١٥ مرات كل يوم وليلة على كل جماعة من المسلمين، وكذبوا دعوة جميع المسلمين التي اتفقوا على دعاء الكفار إليها وعلى أنه لا نجاة من النار إلا بها وأكذبوا جميع أعصار المسلمين من الصحابة فمن بعدهم في إطباق جميعهم، برهم وفاجرهم على الإعلان بلا إله إلا الله محمد رسول الله، ووجب على قولهم هذا الملعون أنه يكذب المؤذنون والمقيمون ودعاة الإسلام ٢٠ في قولهم: محمد رسول الله، وأن الواجب أن تقولوا: محمد كان رسول الله،

Bu meseleden dolayı, Emîru'l-Müminin'in mevlası ve Horasan'ın yöneticisi olan Emir Mahmud b. Sebuktekin, Eş'arîlerin lideri olan İbn Fûrek'i öldürmüştür.[563] Bundan dolayı Allah, Mahmud'u en güzel şekilde mükâfatlandırsın; İbn Furek'e, taraftarlarına ve tabilerine de lanet olsun.

5 **[830] Ebû Muhammed şöyle dedi:** Onları bu açık küfre götüren sebep, dalâletin ve İslâm'dan sıyrılıp çıkışın en uç notasında olan başka bir sözdür. O da şu görüşleridir: "Ruhlar, yok olan arazlardır; iki vakitte baki değillerdir. Çünkü şu anda her birimizin ruhu, bir an önce sahip olduğu ruhundan farklıdır. Her birimiz zaman açısından her bir saat içinde binler-
10 ce ruh değiştirmektedir. Nefes, teneffüs yoluyla vücudumuza soğuk olarak girdikten sonra sıcak bir şekilde çıkan bu havadır. İnsan öldüğünde ruhu son bulur ve yok olur. Ne Hz. Muhammed'in ne de nebilerden herhangi birinin Allah katında nimetlenen sabit bir ruhu, ikram edilen mevcut bir nefsi vardır." Bu görüş, müslümanların icmasından çıkmaktır. Ebü'l-Hü-
15 zeyl el-Allâf'tan önce, İslâm'a nispet edilen hiçbir kimse bunu kabul etmemiştir. Sonra bunlar onu takip ettiler. Bu görüş, Kur'ân'a açıkça muhalefet etmektir ve yüce Allah'ı yalanlamaktır. Zira Allah Teâlâ, *"Haydi canlarınızı kurtarın! (Allah'a karşı doğru olmayanı söylediğiniz, ve O'nun âyetlerinden kibirlenerek yüz çevirdiğiniz için) bugün aşağılayıcı azap ile cezalandırılacak-*
20 *sınız"*[564] şeklinde buyurur. Yine Allah Teâlâ, Firavun ailesi hakkında *"(Öyle bir) ateş ki, onlar sabah akşam ona sunulurlar. Kıyametin kopacağı günde de, "Firavun ailesini azabın en şiddetlisine sokun" denilecektir."*[565] şeklinde buyurur. Yine Allah Teâlâ şöyle buyurur: *"Allah yolunda öldürülenlere ölü demeyiniz! Aksine onlar canlıdırlar, lakin siz onu anlayamazsınız."*[566], *"Allah*
25 *yolunda öldürülenleri sakın ölü sanmayın. Aksine onlar Rableri katında rızıklanan canlılardır. Allah'ın fazlından onlara verdikleri ile mutlu ve henüz arkalarından onlara katılmamış olanlara korku ve hüzün olmadığını müjdelerler."*[567], *"Allah, (ölen) insanların ruhlarını öldüklerinde, ölmeyenlerinkini de uykularında alır. Ölümüne hükmettiklerinin ruhlarını tutar, diğerlerini*
30 *belli bir süreye (ömürlerinin sonuna) kadar bırakır..."*[568]

وعلى هذه المسألة قتل الأمير محمود بن سبكتكين مولى أمير المؤمنين وصاحب خراسان رحمه الله ابن فورك شيخ الأشعرية، فأحسن الله جزاء محمود على ذلك ولعن ابن فورك وأشياعه وأتباعه.

[٨٣٠] **قال أبو محمد**: إنما حملهم على هذا الكفر الفاحش قول لهم آخر في نهاية الضلال والانسلاخ من الإسلام، وهو قولهم إن الأرواح أعراض تفنى، ولا تبقى وقتين، لأن روح كل واحد منا الآن هو غير روحه الذي كان له قبل ذلك بطرفة عين، وأن كل واحد منا يبدل أزيد من ألف ألف ألف روح في كل ساعة زمانية، وأن النفس إنما هو هذا الهواء الخارج بالتنفس حارًا بعد دخوله باردًا، وأن الإنسان إذا مات فني روحه وبطل، وأنه ليس لمحمد ولا لأحد من الأنبياء عند الله تعالى روح ثابتة تنعم، ولا نفس قائمة تكرم، وهذا خروج عن إجماع أهل الإسلام، فما قال بهذا أحد ممن ينتمي إلى الإسلام قبل أبي الهذيل العلاف ثم تلاه هؤلاء، وهذا خلاف مجرد للقرآن وتكذيب لله عز وجل إذ يقول: ﴿أَخْرِجُوا أَنفُسَكُمُ الْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذَابَ الْهُونِ﴾ وإذ يقول عز وجل في آل فرعون ﴿النَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوًّا وَعَشِيًّا وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ أَدْخِلُوا آلَ فِرْعَوْنَ أَشَدَّ الْعَذَابِ﴾ وإذ يقول عز وجل : ﴿وَلَا تَقُولُوا لِمَن يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ بَلْ أَحْيَاءٌ وَلَٰكِن لَّا تَشْعُرُونَ﴾ وقال عز وجل: ﴿وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِندَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ۝فَرِحِينَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِن فَضْلِهِ وَيَسْتَبْشِرُونَ بِالَّذِينَ لَمْ يَلْحَقُوا بِهِم مِّنْ خَلْفِهِمْ أَلَّا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ﴾ ولقوله تعالى: ﴿اللَّهُ يَتَوَفَّى الْأَنفُسَ حِينَ مَوْتِهَا وَالَّتِي لَمْ تَمُتْ فِي مَنَامِهَا فَيُمْسِكُ الَّتِي قَضَىٰ عَلَيْهَا الْمَوْتَ وَيُرْسِلُ الْأُخْرَىٰ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى﴾

[831] Onların dile getirdikleri bu görüş, "Hz. Peygamber'in (s.a.), İsra gecesi semada nebilerin (ruhlarını) gördüğü; Hz. Mûsâ ile farz namazların sayısı konusunda konuşup görüştükleri; şehitlerin ruhlarının cennet ağaçlarının dallarında asılı meyveler oldukları; ruhun bedeni terk etme anında karşılaştığı imtihan ve sorgulamalar; yine Hz. Peygamber'in (s.a.) Âdem'in (s.a.) sağ tarafında cennet ehlinden olan çocuklarının ruhlarını, sol tarafında da cehennemlik çocuklarının ruhlarını gördüğünü haber vermesi ve rivayet edilen diğer hadisler gibi.." Allah Resulünden (s.a.) tevatür yoluyla nakledilen sağlam hadislere aykırıdır.

[832] Ebû Muhammed şöyle dedi: Sonra, kendilerini tuzağa düşüren İblis onlardan teberri ettiği halde bu büyük günahtan dolayı yüzleri kızardı ve mahcup oldular. Nihayetinde şikâyetçi olup kitaplarında şöyle dediler: "Eğer bu böyle olmasa idi, ruh bedenden ayrıldığında başka bir cisme intikal ederdi." Bakıllânî de kitaplarının birinde -sanırım o eseri "*el-Hürre*" diye bilinen risalesidir- bu şekilde açıklamıştır. İşte bu görüş, herhangi bir yoruma gerek kalmaksızın tenasüh mezhebidir. Simnânî kitabında, Bakıllânî ve arkadaşlarının "Şehitlerin ruhlarının yeşil kuşların kursaklarına nakledilmesi; ölünün ruhunun kabirde iken ona iade edilmesi; ruhun yakınlıkla ya da uzaklıkla, hareket, sakinlik, intikal ve azap ile vasıflandırılması bakımında bu mecrada cereyan eden olaylara dair haberlerde gelen hususların tamamı ölünün, şehidin ya da kâfir kişinin cüzlerinden en küçük parçaya yüklenmiştir ve hayat bu cüze/atoma iade edilmiştir." dediklerini bildirmiştir.

[833] Ebû Muhammed şöyle dedi: "Bu gerçekten hayalperestlikten kaynaklanan bir yoldur ve din ile alay etmektir. Güvenilir arkadaşlarımdan biri, bana, Eş'arilerin önde gelenlerinden bazılarının, Allah Resulü'nün (s.a.) *"Toprak insanoğlunun acb dışındaki bütün cesedini yiyip tüketir. İnsan acbden yaratılmıştır; tekrar ondan meydana getirilecektir"*[569] meâlindeki sözünden dolayı ruhun acbü'z-zeneb içinde baki kalacağını söylediklerini işittiğini haber vermiştir.

[٨٣١] وخلاف السنن الثابتة عن رسول الله صلى الله عليه وسلم المنقولة نقل التواتر من رؤيته صلى الله عليه وسلم الأنبياء عليهم السلام ليلة أسري به في السماء، وما جرى له معه موسى عليه السلام في عدد الصلوات المفروضات وأن أرواح الشهداء نسمة تعلق في ثمار الجنة، وما يلقى الروح عند خروجه من الفتنة والمسائلة وإخباره عليه السلام أنه رأى عن يمين آدم أسودة نسم بنيه من أهل الجنة وعن يساره نسم بنيه من أهل النار وسائر السنن المأثورة.

[٨٣٢] **قال أبو محمد**: ثم خجلوا من هذه العظيمة وتبرأ منهم إبليس الذي أورطهم فيها فشكوا فقالوا في كتبهم فإن لم يكن هذا فإن الروح تنتقل عند خروجها من الجسم إلى جسم آخر. هكذا نص الباقلاني في أحد كتبه وأظنه الرسالة المعروفة بالحرة وهذا مذهب التناسخ بلا كلفة. وقال السمناني في كتابه: إن الباقلاني وأصحابه قالوا، إن كل ما جاء في الخبر من نقل أرواح الشهداء إلى حواصل طير خضر وأن روح الميت ترتد إليه في قبره، وما جرى مجرى ذلك من وصف الروح بالقرب والبعد والحركة والانتقال والسكون والعذاب، فكل ذلك محمول على أقل جزء من أجزاء الميت والشهيد أو الكافر وإعادة الحياة في ذلك الجزء.

[٨٣٣] **قال أبو محمد**: وهذا طريق من الهوس جدًا، وتطايب بالدين، ولقد أخبرني ثقة من أصحابي أنه سمع بعض مقدميهم يقول إن الروح إنما تبقى في عجب الذنب لقول رسول الله صلى الله عليه وسلم: كل ابن آدم يأكله التراب إلا عجب الذنب منه خلق وفيه يركب.

[834] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu yorum, müslümanların görüşlerinden ziyade saçmalığa daha yakındır. Aşırılığa düşmekten Allah'a sığınırız. Çünkü bunlar, az önce bahsettiğimiz çirkin mezheplerinin aslını gizlemek için örtülerdir. Eş'arilerin tamamı şöyle demiştir: "İslâm'ın delilleri hakkında enine-boyuna düşünmek farzdır. Bir kimse söz konusu delilleri düşünüp anlayıncaya kadar müslüman olmaz. Bu konuda düşünen bir kimsenin şartlarından biri, yüce Allah'ın varlığı ve peygamberliğin sıhhati konusunda şüpheci olmasıdır. Dolayısıyla nübüvvetin ve tevhidin doğruluğunu kabul eden bir kimsenin nübüvvetin ve tevhidin delilleri konusunda enine-boyuna düşünmesi doğru değildir."

[835] Ebû Muhammed şöyle dedi: Allah Teâlâ'nın varlığı ve peygamberliğin sıhhati konusunda şüphelenmenin herkese farz olduğunu, ancak bu şekilde kurtuluşa erişilebileceğini ve bunun dışında dinin söz konusu olmadığını, yüce Allah'ın birliğine ve peygamberliğin doğruluğuna inanmanın geçersiz ve doğru olmadığını gerekli gören bir kimsenin sözünden küfür noktasında daha çirkini -Allah'a yemin olsun ki- asla işitilmemiştir. Böylece onların kelâmından Allah'ın birliği ve peygamberliğin doğruluğu konusunda şüpheye düşmeyen bir kimsenin kâfir olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Her kim bu iki konuda şüphe ederse, görevini yerine getirmiş iyi bir kimsedir. Bu rezillik ve ahmaklıktır. Allah'ım bu sözden ve onu söyleyenden sana sığınırız.

[836] Sonra onlar, istidlalin kullanılmasında bir sınır bulamadılar. Bu lanetli görüşe göre, -inanan ve davet eden bir kimse olduğu halde, kovulmuş şeytanın vasiyeti olan bu vasiyetlerini kabul eden bir kimsenin durumunun nasıl olacağını keşke bilseydim! Böylece söz konusu kişi, yüce Allah'ın birliği ve nübüvvet konusunda şüphe etmeyi din edinir ve bu konuda istidlalde bulunmayı günler, aylar ve uzun zamanlara yayar ve şüphe halinde iken de ölür ise onun varacağı yer neresidir? Allah'a yemin olsun ki onun varacağı yer, ebedi ve daimi olarak kalacağı cehennemdir. Biz, bu sözleri söyleyen bir kimsenin, İslâm'ı talep ederek yakınlarını gözleme niyetiyle onları küfre davet eden bir kimse gibi olduğunu kesin olarak biliriz. İnayetin kesilmesinden (hızlan) Allah'a sığınırız.

[٨٣٤] **قال أبو محمد**: وهذا التأويل أقرب إلى الهزل منه إلى أقوال أهل الإسلام، ونعوذ بالله من الخذلان، فإنما هذه ستائر دون مذهبهم الخبيث الذي ذكرنا آنفًا. وقالوا كلهم إن النظر في دلائل الإسلام فرض وأنه لا يكون مسلمًا حتى ينظر فيها وأن من شرط الناظر فيها أن يكون ولا بد شاكًا في الله عز وجل وفي صحة النبوة، ولا يصح النظر في دلائل النبوة ودلائل التوحيد لمن يعتقد صحتها.

[٨٣٥] **قال أبو محمد**: والله ما سمع سامع قط بأدخل في الكفر من قول من أوجب الشك في الله تعالى، وفي صحة النبوة فرضًا على كل متعلم، لانجاة له إلا به ولا دين لأحد دونه وأن اعتقاد صحة التوحيد لله تعالى، وصحة النبوة باطل لا يحل، فحصل من كلامهم أن من لم يشك في الله تعالى ولا في صحة النبوة فهو كافر، ومن شك فيهما فهو محسن مؤدٍ ما وجب عليه، وهذه فضيحة وحماقة اللهم إنا نبرأ إليك من هذا القول ومن كل قائل به.

[٨٣٦] ثم لم يجدوا في أمد الاستدلال حدًا فليت شعري على هذا القول الملعون وهو ومعتقده والداعي إليه كيف يكون حال من قبل وصيتهم هذه التي هي وصية الشيطان الرجيم. فتبين بالشك في الله تعالى وفي النبوة، وامتد به أمد الاستدلال أيامًا وأشهرًا أو ساعات مات فيها أين مستقره؟ ومصيره إلى النار والله خالدًا مخلدًا أبدًا، وبيقين ندري أن قائل هذه الأقوال مطالب للإسلام كما يدله مرصد لأهل داعية إلى الكفر، ونعوذ بالله من الضلال.

[837] Eş'arilerin tamamı şöyle dediler: Allah Resulünün (s.a.) bir ölçek arpa ile yüzlerce insanı defalarca doyurması; binlerce insanı parmaklarından akan az bir suyla sulaması; kütüğün inlemesi; ağacın yürüyüp gelmesi; yabani hayvanın konuşması; devenin şikâyette bulunması; kurdun gelişi gibi hususlardan herhangi biri Allah Resulünün (s.a.) nübüvvetinin doğruluğunu gösteren bir işaret değildir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.), insanlara, bu hadiselerle tehaddide (meydan okumamıştır) bulunmamıştır. Onlara göre mucize (âyet), ancak Hz. Peygamber'in kendisiyle kâfirlere meydan okuduğu şeylerdir. Bu da, Allah Resulü söz konusu mucizeyi yaptığında "Şahit ol ki ben Allah'ın elçisiyim." şeklinde söylemesidir. Bu ise onların uydurdukları bir sözdür. Onlar bu konuda müslümanların tamamına muhalefet etmişlerdir.

[838] Yine onların tamamı şöyle dedi: "Varlıklardan herhangi birisinin yarısı, üçte biri, dörtte biri, altıda biri, sekizde biri, onda biri, ya da bir kısmı söz konusu değildir. "Bir, onun onda biridir; o beşin bir kısmıdır." demek doğru değildir. Onların bu konudaki delilleri, "Şayet bunun söylenmesi câiz olsa idi, bu durumda on rakamı ve herhangi bir varlığın bir kısmı (ba'z) kendi zatından dolayı var olurdu." demeleridir.

[839] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu aşırı bir cahilliktir. Çünkü o, diğerlerinin kendisinin dışında olduğu bütünden bir parçadır. Bir bütünün onda biri, kendisi dışındaki diğerlerinden farklıdır. Onlar kendilerini unutup parçalanamayan bir cüzü kabul ettiler. Yine onlar, kendilerine ait bir cüz olması bakımından kendi nefislerini ilzam etmeyi unuttular. Bu da yüce Allah'ı yalanlamaktır. Zira Allah Teâlâ, Kur'ân'da *"Onun için yarısı vardır; annesi için üçte bir vardır; annesi için altıda bir vardır; sizin için dörtte bir vardır"*[570], *"Onların bir kısmı diğerlerinin dostudur."*[571] şeklinde buyurmuştur. Onlar, bu konuda, mümin olsun kâfir olsun herkese muhalefet etmelerine, bütün dillere, makule ve tabiatlara muhalefet etmelerine rağmen bu nevi haberler Hz. Peygamber'den (s.a.) çokça gelmiştir.

[٨٣٧] وقالوا كلهم: إن إطعام رسول الله صلى الله عليه وسلم المئين والعشرات من صاع الشعير، مرة بعد مرة، وسقيه الألف والألوف من ماء يسير ينبع من بين أصابعه، وحنين الجذع، ومجيء الشجرة، وتكلم الذراع، وشكوى البعير، ومجيء الذئب، ليس شيء من ذلك دلالة على صدق ٥ رسول الله صلى الله عليه وسلم في نبوته لأنه عليه السلام لم يتحد الناس بذلك ولا يكون عندهم آية إلا ما تحدى به الكفار فقط، وهذا تكذيب منهم للنبي صلى الله عليه وسلم في قوله إذ فعل ذلك أشهد أني رسول الله، وهذا أيضًا قول افتروه، خالفوا فيه جميع أهل الإسلام.

[٨٣٨] وقالوا كلهم: ليس لشيء من الأشياء نصف، ولا ثلث، ولا ربع، ولا ١٠ سدس، ولا ثمن، ولا عشر ولا بعض وأنه لا يجوز أن يقال الفرد عشر العشرة ولا أنه بعض الخمسة وحجتهم في ذلك أنه لو جاز أن يقال ذلك لكان عشرًا لنفسه وبعض نفسه.

[٨٣٩] **قال أبو محمد**: وهذا جهل شديد لأنه إنما هو بعض من جملة يكون سائرها غيره، وعشر جملة يكون سائرها غيره، ونسوا أنفسهم فقالوا ١٥ بالجزء لا يتجزأ، ونسوا إلزام أنفسهم أن يكون جزءًا لنفسه، وكل هذا تكذيب لله عز وجل إذ يقول في القرآن فلها النصف فلأمه الثلث فلأمه السدس ولكم الربع ولهن الثمن بعضهم أولياء بعض. وهذا عن النبي صلى الله عليه وسلم كثير مع مخالفتهم في ذلك جميع أهل الأرض مؤمنهم وكافرهم، ومخالفة كل لغة والمعقول والطبائع.

[840] Yine Eş'arilerin hepsi şöyle dediler: "Kim ateş yakar veya kavurur, yer sarsılır veya bir şey bitirir, şarap sarhoş eder, ekmek doyurur veya su susuzluğu giderir ya da Allah Teâlâ ekinleri ve ağaçları su ile canlandırır" derse, o aşırılığa düşmüş ve yalan söyleyip iftira etmiştir. Bâkıllanî, *el-İntisar fi'l-Kur'ân* diye bilinen eserinin dördüncü bölümünün sonunda şöyle demiştir: "Biz ateşin ısıtmayı ve yakmayı yaptığını kabul etmeyiz. Karın soğuttuğunu ve dondurduğunu da kabul etmeyiz. Yeme ve içme fiilinin doymayı sağladığını ve susuzluğu giderdiğini ve şarabın sarhoş ettiğini de kabul etmeyiz. Bize göre bunların tamamı batıl ve muhaldir. Bunları en şiddetli bir şekilde reddederiz. Aynı şekilde mıknatısın bir şeyi çekmesi, itmesi ya da tutması fiilinin demire ya da başka bir şeye atfedilmesini de kabul etmeyiz." İşte bu, Bâkıllanî'nin kelâmının özetidir.

[841] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu, Eş'arilerin yüce Allah'ı yalanlamalarıdır. Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyurur: *"Ateş onların yüzünü kavurur."*[572] Yine yüce Allah aşağıdaki âyetlerde şöyle buyurmuştur: *"Gökyüzünden mübarek bir su indirdik de onunla bahçeler ve biçilen taneler bitirdik."*[573]. *"Biz kupkuru olan yere suyu sevk ederiz de, ondan hayvanlarının ve kendilerinin yediği ekinler çıkarırız."*[574] *"Biz, onun üzerine yağmur indirdiğimiz zaman kıpırdar, kabarır ve her türden iç açıcı çift çift bitkiler bitirir."*[575]

[842] Münazara sırasında, bunu, Eş'arilerin önde gelenlerinden birisinin yüzüne çarptım. Bunun üzerine o dehşete düştü ve afalladı. Onların bu sözleri her lisana, mümin-kâfir akıl sahibi herkese muhalefet etmek, duyuları inkar etmek ve müşahedeyi iptal etmek olmakla birlikte, aynı zamanda Hz. Peygamber'i de tekzip etmek anlamına gelir. Zira Allah Resulü (s.a.), *"Sarhoşluk veren her şey haramdır."* ve *"Sarhoş eden her içecek haramdır."* diye buyurur. Sonra bu musibet konusunda bütün bunları yaratanın yüce Allah olduğunu delil getirmeleri onların en tuhaf taraflarıdır. Biz onlara şöyle dedik: "İrade sahibi olan her canlının fiili ve tercihi yüce Allah'a ait bir yaratma değil midir? Onların kaçınılmaz olarak "Evet" diye cevap vermeleri gerekir. Bunun üzerine onlara şöyle denilir: Fiil Allah'ın yaratması olduğu halde, sizler onu canlılara nereden nispet ettiniz? ve yine fiil yüce Allah'ın yaratması olmasından dolayı onu cansız varlıklara nispet etmeyi de yasakladınız? Halbuki bunların arasında bir fark yoktur. Lakin onlar, aklını kullanmayan bir kavimdirler.

[٨٤٠] وقالوا كلهم: من قال إن النار تحرق أو تفلح أو أن الأرض تهتز أو تنبت شيئًا أو أن الخمر تسكر أو أن الخبز يشبع أو أن الماء يروي أو أن الله تعالى ينبت الزرع والشجر بالماء، فقد ألحد وافترى. وقال الباقلاني في آخر السفر الرابع من كتابه المعروف بالانتصار في القرآن: نحن ننكر فعل النار للتسخين والإحراق وننكر فعل الثلج للتبريد وفعل الطعام والشراب للشبع والري والخمر للإسكار كل هذا عندنا باطل محال ننكره أشد الإنكار وكذلك فعل الحجر لجذب شيء أو رده أو حبسه أو إطلاقه من حديد أو غيره هذا نص كلامه.

[٨٤١] **قال أبو محمد:** وهذا تكذيب منهم لله عز وجل إذ يقول: ﴿تَلْفَحُ وُجُوهَهُمُ النَّارُ﴾ ولقوله تعالى: ﴿وَنَزَّلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً مُّبَارَكًا فَأَنبَتْنَا بِهِ جَنَّاتٍ وَحَبَّ الْحَصِيدِ﴾ وقوله تعالى: ﴿أَنَّا نَسُوقُ الْمَاءَ إِلَى الْأَرْضِ الْجُرُزِ فَنُخْرِجُ بِهِ زَرْعًا تَأْكُلُ مِنْهُ أَنْعَامُهُمْ وَأَنفُسُهُمْ﴾ الآية وقوله تعالى: ﴿فَإِذَا أَنزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَاءَ اهْتَزَّتْ وَرَبَتْ وَأَنبَتَتْ مِن كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ﴾

[٨٤٢] وقد صككت بهذا وجه بعض مقدميهم في المناظرة فدهش وبلد، وهو أيضًا تكذيب لقول رسول الله صلى الله عليه وسلم إذ يقول: كل مسكر حرام وكل شراب أسكر حرام مع مخالفتهم لكل لغة ولكل ذي حس من مسلم وكافر ومكابرة العيان، وإبطال المشاهدة. ثم أطرف شيء احتجاجهم في هذه الطامة بأن الله عز وجل هو الذي خلق ذلك كله فقلنا لهم: أو ليس فعل كل حي مختار واختياره خلقًا لله عز وجل؟ فلا بد من قولهم نعم. فيقال لهم فمن أين نسبتم الفعل إلى الأحياء وهي خلق الله تعالى، ومنعتم من نسبة الفعل إلى الجمادات لأنه خلق الله تعالى ولا فرق ولكنهم قوم لا يعقلون.

[843] Ebû Muhammed şöyle dedi: Eş'arilerin ileri gelenlerinden birisinin şöyle dediğini duydum: Zina, hırsızlık, namazı terk etmek, zekât vermemek ve bunun gibi beş günahı işleyen bir kimse, bunların hepsine değil de bazılarına tövbe etse, onun bu tövbesi kabul edilmez. Nitekim Simnânî, bu görüşün Bâkıllanî'nin görüşü olduğunu açıklamıştır. Bu, aynı zamanda Ebû Haşim el-Cübbâî'nin görüşüdür. Sonra Simnânî, bu görüşün genel olarak icmaya aykırı olduğunu ve ümmetin dinine de muhalefet ettiğini açıklamıştır. Bu sözler, Simnânî'nin kendi lideri hakkındaki görüşünün özetidir. *"Onlar, kendi aleyhlerinde şahitlikte bulundular."*[576], *"Bunun üzerine birbirlerini kınamaya başladılar."*[577]

[844] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu görüş, Kur'ân'a ve sünnete aykırıdır. Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyurur: *"Artık kim zerre ağırlığınca bir hayır işlerse, onun mükâfatını görecektir. Kim de zerre ağırlığınca bir kötülük işlerse, onun cezasını görecektir."*[578], *"Kıyamet günü için adalet terazileri kuracağız. Öyle ki hiçbir kimseye zerre kadar zulmedilmeyecek."*[579], *"Rableri, onlara şu karşılığı verdi: "Ben, erkek olsun, kadın olsun, sizden hiçbir çalışanın amelini zayi etmeyeceğim..."*[580]

[845] Zinadan tövbe etmenin büyük bir hayır olduğunu bir tutam aklı olan herkes zorunlu olarak bilir. Halbuki bu cahil, tövbenin sahibine hiçbir fayda vermeyeceğini ve mümin ve müslüman birisinden meydana gelen bu tövbenin Allah katında hiçbir değeri bulunmayan bir amel olduğunu söylemektedir. Böyle bir şeyden yüce Allah'a sığınırız. Bu lanetli sözün sırrı ve bunu söyleyen kimse için kaçınılmaz olan hakikati şudur: Zina günahını işlemekte veya şarap içmekte ısrar eden bir kimsenin namaz kılmasının ve zekat vermesinin bir anlamı yoktur. Böylece o, beş vakit namazın, zekatın, Ramazan orucunun ve haccın terk edilmesini emretmiş olur. Allah'ın laneti, gece ve gündüz dönüp durduğu müddetçe, bu söze ve bunu söyleyen kimseler üzerine olsun. Simnânî, hocası Bâkıllanî'nin "Yüce Allah, büyük günahlardan sakınmak suretiyle küçük günahlarını bağışlamaz." dediğini açıklamıştır.

[٨٤٣] **قال أبو محمد**: وسمعت بعض مقدميهم يقول: إن من كان على معاصي خمسة من زنى وسرقة وترك صلاة وتضييع زكاة وغير ذلك ثم تاب عن بعضها دون بعض فإن توبته تلك لا تقبل وقد نص السمناني على أن هذا قول الباقلاني وهو قول أبي هاشم الجبائي. ثم قال السمناني: هذا قول خارق للإجماع جملة وخلاف لدين الأمة. هذا نص قول السمناني في شيخه وشهدوا على أنفسهم وأقبل بعضهم على بعض يتلاومون.

[٨٤٤] **قال أبو محمد**: هذا القول مخالف للقرآن والسنن، لأن الله تعالى يقول: ﴿فَمَن يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ۝وَمَن يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ﴾ وقال تعالى: ﴿وَنَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيَامَةِ فَلَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْئًا﴾ الآية وقال تعالى: ﴿أَنِّي لَآ أُضِيعُ عَمَلَ عَامِلٍ مِّنكُم مِّن ذَكَرٍ أَوْ أُنثَىٰ﴾

[٨٤٥] وبالضرورة يدري كل ذي مسكة من عقله أن التوبة من الزنا خير كثير، فهذا الجاهل يقول إنه لا يراه صاحبه، وأنه عمل ضائع عند الله عز وجل من مسلم مؤمن، ومعاذ الله من هذا، وسر هذا القول الملعون وحقيقته التي لا بد لقائله منه أنه لا معنى لمن أصر على الزنا أو شرب الخمر في أن يصلي ولا أن يزكى فقد صار يأمر بترك الصلاة الخمس والزكاة وصوم رمضان والحج، فعلى هذا القول وقائله لعائن الله تترى ما دار الليل والنهار. ونص السمناني عن الباقلاني شيخه أنه كان يقول: إن الله تعالى لا يغفر الصغائر باجتناب الكبائر.

[846] Ebû Muhammed şöyle dedi: Ben de Eş'arilerin önde gelenlerinden birisinin günahların içinde sağirenin (küçük günahların) olmasını inkar ettiğini işittim. Yüce Allah'ın *"Yasaklandığınız büyük günahlardan sakınırsanız, hatalarınızı örteriz."*[581] âyetini gerekçe göstererek onunla tartıştım ve ona şöyle dedim: "Anlayış sahibi herkes, büyük günahların (kebire) ancak kendilerinden daha küçük günahlara (sağire) izafetle belirlendiklerini zorunlu olarak bilir. Onlar da, yüce Allah'ın kelâmının ifadesiyle, büyük günahlardan sakınmak suretiyle bağışlanan küçük günahlardır. Senin bu sözün açıkça Kur'ân'a aykırıdır." Bunun üzerine o, anlamsız sözler söyledi ve çareyi kızgınlığa sığınmakta buldu. Onlar tarafından dile getirilen bu görüş, yüce Allah'ı yalanlamak ve -herhangi bir zorlama olmaksızın- onun hükmünü reddetmektir.

[847] Eş'arilerin saçmalıkla karışık rezilliklerinden ve yüzsüzlüklerinden biri de "Ateşte sıcaklık, buzda soğukluk, balda tatlılık ve sabırda acılık yoktur. Ancak Allah Teâlâ bunları dokunma ve tatma anında yaratır." şeklindeki sözleridir. Bu büyük bir ahmaklık olup onları varlıkların tabiatlarını inkar etmeye sevketmiştir. Bu konuda onlarla münazara yaptık. Bununla birlikte "Üzümün kabuğunda koku vardır, camın ve çakıl taşlarının tadı ve kokusu vardır." şeklindeki söz Eş'arilerin önderi olan Bâkıllanî'nin sözüdür. Onlar, "Feleklerin tadı ve kokusu vardır." demeye varıncaya kadar işi ileri götürdüler. Onlar, feleği ne zaman tattılar veya kokladılar? Ya da bunu onlara kim haber verdi? Keşke bunu bilseydim! Bunu ancak Allah, sonrada orada bulunan melekler bilebilir. Fakat kim ki camı yiyerek tattı ve kokusunu kokladı ise, feleğin görünmesi, ona dokunulması, koklanması ve tadılmasının iddia edilmesini de inkar etmez!

[848] Yine Eş'arilerin rezilliklerinden biri de, "Bir kimse, şu anda, ibadetlerinde gayretli, kalben ve diliyle samimi olarak İslâm dini üzerine olsa, ancak yüce Allah onun kâfir olarak öleceğini biliyorsa, o kişi şu anda da Allah'ın yanında kâfirdir. Yine bir kimse şu anda ateşe secde eden, haça tapınan ya da Allah Resulünü (s.a.) açıkça yalanlayan bir yahudi veya zındık olsa, ancak yüce Allah'ın ilminde onun mümin olarak öleceği mevcut ise, o kişi şu anda da Allah'ın nezdinde müslümandır." şeklindeki görüşleridir.

[٨٤٦] **قال أبو محمد**: وأن سمعت بعض مقدميهم ينكر أن يكون في الذنوب صغائر وناظرته بقول الله تعالى: ﴿إِن تَجْتَنِبُوا كَبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ﴾ وقلت بالضرورة يدري كل ذي فهم أنه لا كبائر إلا بالإضافة إلى ما هو أصغر منها، وهي السيئات المغفورة باجتناب الكبائر بنص كلام الله تعالى فقولك هذا خلاف للقرآن مجرد فخلط ولجأ إلى الحرد. وهذا منهم تكذيب لله عز وجل ورد لحكمه بلا كلفة.

[٨٤٧] ومن شنعهم الممزوجة بالهوس وصفاقة الوجه قولهم: إنه لا حر في النار، ولا في الثلج برد، ولا في العسل حلاوة، ولا في الصبر مرارة وإنما خلق الله تعالى ذلك عند اللمس والذوق وهذا حمق عظيم قادهم إليه إنكارهم الطبائع وقد ناظرناهم على ذلك. هذا مع قول شيخهم الباقلاني إن لقشور العنب رائحة، للزجاج والحصى طعمًا ورائحة، وزادوا حتى بلغوا إلى أن قالوا إن للفلك طعمًا ورائحة، فليت شعري متى ذاقوه أو شموه أو من أخبرهم بهذا؟ وهذا لا يعرفه إلا الله ثم الملائكة الذين هنالك وليكن من ذاق طعم الزجاج وشم رائحته فغير منكر أن يدعي مشاهدة الفلك، ولمسه وشمه وذوقه.

[٨٤٨] ومن شنعهم قولهم إن من كان الآن على دين الإسلام مخلصًا بقلبه ولسانه مجتهدًا في العبادة إلا أن الله عز وجل يعلم أنه لا يموت إلا كافرًا فهو الآن عند الله كافر، وأن من كان الآن كافرًا يسجد للنار وللصليب، أو يهوديًا أو زنديقًا، مصرحين بتكذيب رسول الله صلى الله عليه وسلم إلا أن في علم الله تعالى أنه لا يموت إلا مسلمًا فإنه الآن عند الله مسلم.

[849] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu sözü, Hişam el-Fuvati'den önce bir müslüman asla söylememiştir. Zira bu duyuları inkar etmek ve yüce Allah'ı açıkça yalanlamaktır. Sanki onlar, Allah Teâlâ'nın *"Bu, onların önce iman edip sonra inkâr etmeleri, bu yüzden de kalplerine mühür vurulması sebebiyledir."*[582] meâlindeki sözünü hiç işitmemişler. Böylece yüce Allah, onları, "müminler" diye isimlendirmiş, sonra da onların küfre düştüklerini haber vermiştir. Yine Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Sizden kim dininden döner de kâfir olduğu halde ölürse, öylelerin bütün yapıp ettikleri dünyada da ahirette de boşa gitmiştir."*[583] Böylece yüce Allah, İslâm dini üzere olan bir kimseyi -her ne kadar (ileride) İslâm'dan dönse ve kâfir olarak ölse de- İslâm üzere olduğundan dolayı din olarak İslâm'ı belirtmiştir.

[850] Yüce Allah'ın Hz. Peygamber'in (s.a.) ashabından olan müslümanlara yönelik şu hitabı da bu meyandadır: *"(Ey iman edenler! Allah yolunda sefere çıktığınız zaman, gerekli araştırmayı yapın.) Size selâm veren kimseye, dünya hayatının geçici menfaatine (ganimete) göz dikerek, "Sen mümin değilsin" demeyin. Allah katında pek çok ganimetler vardır. Daha önce siz de öyle idiniz de Allah size lütufta bulundu (müslüman oldunuz). Onun için iyice araştırın."*[584] Babası müslüman olan ve kendisi baliğ olduğu halde müslüman olmayan, sonra babası ölen ve kâfir olduğundan dolayı miras alamayan ve daha sonra müslüman olan bir kimsenin durumu onların hükümlerini bozar ve onu babasına mirasçı kılmaları gerekir. Çünkü o, onlara göre, babası öldüğünde Allah katında mümin idi. Yine onlara göre, çocuk olan ve yaşlanıncaya kadar yaşayan birisinin Allah katında sadece yaşlı birisi olması lazım gelir. Şayet onların bilgisine dahil olan saçmalıklar toplanmış olsa idi kocaman bir kitap meydana gelirdi. Eş'arilerin tamamı, "Yeryüzünde Allah Teâlâ'nın hak olduğunu ikrar eden ne bir yahudi ne de bir hıristiyan vardır." demiştir.

[851] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu -daha önce belirttiğimiz gibi- Kur'ân'ı yalanlamak ve duyuları inkar etmektir. Çünkü biz, onlardan ne kadarının İslâm'a girdiğini, imanını ıslah ettiğini ve adil olduğunu sayamayız. Onların tamamı, onun, Müslümanlığından sonra tevhit inancında herhangi bir şey artmadığı gibi, müslüman olmadan önce de yüce Allah'ı kabul edip O'nu bilen bir kimse olduğu hususunda ihtilaf etmezler. Böylece onlar, duyuların verilerini inkar ettiler, ahmaklıkla ve utanmaz bir şekilde büyük toplulukları yalanladılar. Bunun bir benzeri yoktur.

[٨٤٩] **قال أبو محمد**: ما قال هذا مسلم قط قبل هشام الفوطي، وهذه مكابرة للعيان وتكذيب لله عز وجل مجرد، كأنهم ما سمعوا قط قوله تعالى: ﴿ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا﴾ فسماهم مؤمنين ثم أخبر تعالى بأنهم كفروا وقوله تعالى: ﴿وَمَن يَرْتَدِدْ مِنكُمْ عَن دِينِهِ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ﴾ فجعل الإسلام دينًا لما كان عليه إذ كان عليه وإن ارتد معه ومات كافرًا .

[٨٥٠] وقوله تعالى مخاطبًا للمسلمين من أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم: ﴿وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ أَلْقَىٰ إِلَيْكُمُ السَّلَامَ لَسْتَ مُؤْمِنًا تَبْتَغُونَ عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فَعِندَ اللَّهِ مَغَانِمُ كَثِيرَةٌ كَذَٰلِكَ كُنتُم مِّن قَبْلُ فَمَنَّ اللَّهُ عَلَيْكُمْ فَتَبَيَّنُوا﴾ ويلزمهم أن الذي يسلم أبوه ولا يسلم هو لأنه كان بالغًا ثم مات أبوه فلم يرثه لكفره ثم أسلم أن يفسخوا حكمهم ويورثوه من أبيه لأنه عندهم كان إذ مات أبوه مؤمنًا عند الله تعالى ويلزمهم أن من كان صبيًا ثم عاش حتى شاخ أنه لم يكن عند الله قط إلا شيخًا ولو جمع ما يدخل علمهم لقام منه سفر ضخم، وقالوا كلهم أنه ليس على ظهر الأرض يهودي ولا نصراني يقر بقلبه أن الله حق.

[٨٥١] **قال أبو محمد**: هذا تكذيب للقرآن على ما بينا قبل ومكابرة للعيان لأنا لا نحصي كم دخل في الإسلام منهم، وصلح إيمانه وصار عدلًا، وكلهم لا يختلف في أنه كان قبل إسلامه مقرًا بالله عز وجل عالمًا به،كما هو بعد إسلامه لم يزد في توحيده شيء، فكابروا والعيان وكذبوا للقرآن بحمق وقلة حياء لا نظير له.

[852] Bâkıllanî, *el-İntisâr fi'l-Kur'ân* diye bilinen eserinde yüce Allah'ın *"(Eğer inkâr ederseniz, şüphesiz ki Allah sizin iman etmenize muhtaç değildir.) Ama kullarının inkâr etmesine razı olmaz."*[585] ve *"... Allah bozgunculuğu sevmez."*[586] sözlerinin manasının "Allah, salah ehli için bozgunculuğu/ fesadı sevmez." ve "mümin kullarının küfre düşmelerinden hoşnut olmaz." şeklinde olduğunu bildirmiş ve "Yüce Allah'ın mahlukatından herhangi birisinin küfre düşmesinden razı olmaz." ve "Onlardan herhangi birisinin bozguncu olmasını sevmez." demeyi murat etmediğini söylemiştir. Sonra o, "Her ne kadar yüce Allah, bu durumu, kâfirler ve bozguncular için sevmiş ve razı olmuş ise de.." demiştir.

[853] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu, açıkça Allah Teâlâ'yı yalanlamaktır. Sonra Bâkıllanî, kâfirlerin inkâr açısından yaptıkları fiillerinin yüce Allah'ın razı olduğu ve sevdiği bir durum olduğunu haber vermiştir. Bu düşünce, yüce Allah'ın *"Bu, Allah'ı gazaplandıran şeylere uydukları ve O'nun hoşnut olduğu şeyleri beğenmedikleri içindir. Allah da onların amellerini boşa çıkarmıştır."*[587] meâlindeki âyete rağmen bir müslümanın aklına nasıl girebilir? Bâkıllanî'nin aşırı derecedeki bu cahilliğine hayret etmelisiniz! Zira o, küfür ve meşietin irade edilmesi ve yaratılması ile rıza ve muhabbet arasındaki farkı görememiştir.

[854] Yine Bâkıllanî, bu eserinde, "Kur'ân'ın herhangi bir sûresinden daha kısa olan bir kelâm, asla mucize değildir. Bunun bir benzeri ortaya konulabilir." demiştir. Yine o, adı geçen eserinin beşinci bölümünde şöyle demiştir: "Yüce Allah'ın, mahlukatını karşı koymaktan aciz bırakacağı bu Kur'ân'ın dışında başka bir Kur'ân telif etmesi mümkün müdür? Ne dersiniz? diye sorulursa, şöyle cevap veririz: "Evet, yüce Allah buna, bu açıdan sınırı olmayan şeylere, pek çok kemiyetlere ve kendisinden başkasının sayamayacağı adetlere kadirdir. Ancak eğer kelâmın telifi ve lafızların düzenlenmesi belli bir hedefe ve sınıra ulaşması kaçınılmaz olursa, kelâmın bundan daha çok ve daha geniş olması ihtimal dahilinde değildir ve bu sayıların ve ölçülerin ötesinde kudretin alacağı bir şey kalmaz." Bâkıllanî şöyle dedi: "Bu meselede, kelâmın telif edilmesi, cisimlerin düzenlenmesi ve şahısların tasvir edilmesi konusunda bizim bir görüşümüz vardır; telif ve tanzim edilenin ötesine geçilmesi ihtimali bulunmayan bir nihayetin bulunması ve bundan daha fazlasının olup olmaması gerekir mi?

[٨٥٢] وقال الباقلاني في كتابه المعروف بالانتصار في القرآن: معنى قول الله تعالى: ﴿لَا يَرْضَىٰ لِعِبَادِهِ الْكُفْرَ﴾ وقوله تعالى: ﴿لَا يُحِبُّ الْفَسَادَ﴾ إنما معناه لا يحب الفساد لأهل الصلاح، ولا يرضى لعباده المؤمنين أن يكفروا ولم يرد أنه لا يرضاه لأحد من خلقه ولا يحبه لأحد منهم. ثم قال وإن كان قد أحب ذلك ورضيه لأهل الكفر والفساد.

[٨٥٣] **قال أبو محمد**: وهذا تكذيب لله تعالى مجرد، ثم أيضًا أخبر بأن الكفار فعلوا من الكفر أمرًا رضيه الله تعالى منهم، وأحبه منهم فكيف يدخل هذا في عقل مسلم مع قوله تعالى: ﴿اتَّبَعُوا مَا أَسْخَطَ اللَّهَ وَكَرِهُوا رِضْوَانَهُ فَأَحْبَطَ أَعْمَالَهُمْ﴾ وأعجبوا لظلمة جهله إذ لم يفرق بين إرادة الكفر والمشيئة والخلق له وبين الرضا والمحبة.

[٨٥٤] وقال أيضًا فيه إن أقل من سورة من القرآن ليس بمعجز أصلًا، بل هو مقدور على مثله. وقال أيضًا في السفر الخامس من الديوان المذكور إن قيل كيف تقولون أكان يجوز من الله أن يؤلف القرآن تأليفًا آخر غير هذا يعجز الخلق عن مقابلته؟ قلنا: نعم هو تعالى قادر على ذلك، وعلى ما لا غاية له من هذا الباب وعلى أقدار كثيرة وأعداد لا يحصيها غيره، إلا إن كان تأليف الكلام ونظم الألفاظ لا بد أن يبلغ إلى غاية وحد لا يحتمل الكلام أكثر منه، ولا أوسع ولا يبقى وراء تلك الأعداد نص والأوزان شيء تتناوله القدرة. قال ولنا في هذه المسألة نظر في تأليف الكلام ونظم الأجسام، وتصوير الأشخاص، هل يجب أن يكون نهاية لا يحتمل المؤلف والمنظوم فوقها ولا ما هو أكثر منها أم لا.

[855] Ebû Muhammed şöyle dedi: Burada Bâkıllanî, Allah'ın kudreti konusunda bir şüpheyi açıklamıştır; dalâlette ve küfürde kardeşi olan Ebû Huzeyl'in dediği gibi "Yüce Allah'ın kudretinin bir nihayeti var mıdır?" Yoksa müslümanların dediği gibi Yüce Allah'ın kudreti sonsuz mudur? Sapkınlığa düşmekten Allah'a sığınırız.

[856] Ebû Muhammed şöyle dedi: Onların içine girip çıkan, onlar hakkında güçlü bir sebebi olan ve aynı zamanda zeki ve anlayış sahibi olan ve onların işlerinin aslını bilen birisi bana onların şöyle dediklerini haber vermiştir: "Yüce Allah yeryüzünü yarattığından beri aşağı düşmesin diye tuttuğu büyük bir cisim yaratmıştır. Bu cismi yaratınca zamansız bir şekilde belli bir vakitte o cismi yok etti. Sonra yüce Allah, aşağı düşmesin diye tuttuğu bunun bir benzeri olan başka bir yer yarattı. Bunu yaratınca yine zamansız bir şekilde onu yaratmasının hemen sonrasında yok etti. Sonra bir başkasını yarattı... Yüce Allah, bu şekilde bir nihayeti olmaksızın yaratmaya ve hemen sonrasında yok etmeye devam etti." Söz konusu kişi bana şöyle dedi: "Onların bu vesvese ve yüce Allah'a karşı yalan söylemeleri konusundaki delilleri, yeryüzünün tutulan bir cisim olmasının gereğidir, aksi takdirde düşmesidir. Bu, duyuların ve müşahedenin yalanlaması bakımından onlardan önce hiçbir kimsenin söylemediği bir şeydir. Eğer bu büyük cismi tutan, iki vakitte veya göz açıp kapayıncaya kadar baki kalırsa, bu durumda o cisimle birlikte düşerdi. Dolayısıyla o, yeri yarattı, sonra yaratmasının ardından onu yok etti ve baki kalmadı. Çünkü onlara göre cisim ilk yaratıldığında ne sakindir ve ne de hareketlidir.

[857] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu ahmaklığı ahmaklıkla delillendirmektir. Hiç kimse ne sakin ne de hareketli olan bir cismi akletmedi. Bilakis cisim, yüce Allah'ın onu ilk yaratması anında şüphesiz bütün yönlerden onu kuşatan bir mekandadır, kendi mekanında sakindir sonra hareket eder. Sanki onlar yüce Allah'ın *"Muhakkak ki Allah gökleri ve yerleri yok olmasınlar diye tutar."*[588] meâlindeki sözünü hiç işitmediler. Böylece yüce Allah, başka bir yaratmaya gerek olmadan yeri ve gökleri dilediği gibi tuttuğunu haber vermiştir. Zira Allah, yeri yaratıp sonra yok ettiği, sonra tekrar yarattığını vb. bize haber vermemiş, buna işaret eden bir delili de akıllara koymamıştır. Şayet bu ahmaklığı dile getiren kimse, hakikate vakıf olsa ve kainatın delillerinden herhangi birisini anlamış olsa saçmalık olması bakımında getirdiği şeylerden dolayı yüzü kızarırdı.

[٨٥٥] **قال أبو محمد**: هنا صرح بالشك في قدرة الله تعالى إلهًا نهاية كما يقول أبو الهذيل أخوه في الضلال والكفر أم لا نهاية لها كما يقول أهل الإسلام، ونعوذ بالله من الضلال.

[٨٥٦] **قال أبو محمد**: ولقد أخبرني بعض من كان يداخلهم، وكان له فيهم سبب قوي، وكان من أهل الفهم والذكاء، وكان يزري في باطن أمره عليهم، أنهم يقولون إن الله تعالى مذ خلق الأرض فإنه خلق جسمًا عظيمًا، يمسكها عن أن تهوى هابطة، فلما خلق ذلك الجسم أفناه في الوقت بلا زمان، وخلق آخر مثله يمسكها أيضًا، فلما خلقه أفناه إثر خلقه بلا زمان أيضًا، وخلق آخر وهكذا أبدًا أبدًا بلا نهاية. قال لي وحجتهم في هذا الوسواس والكذب على الله تعالى فيه مما لم يقله أحد قبلهم مما يكذبه الحس والمشاهدة أنه لا بد للأرض من جسم ممسك وإلا هوت، فلو كان ذلك الممسك في وقتين أو مقدار طرفة عين لسقط هو أيضًا معها، فهو إذًا خلق ثم أفنى إثر خلقه ولم يقع لأن الجسم عندهم في ابتداء خلقه لا ساكن ولا متحرك.

[٨٥٧] **قال أبو محمد**: وهذا احتجاج للحمق بالحمق، وما عقل أحد قط جسمًا لا ساكنًا ولا متحركًا بل الجسم في ابتداء خلق الله تعالى له في مكان محيط به في جهاته ولا شك، ساكن في مكانه ثم تحرك، وكأنهم لم يسمعوا لقول الله تعالى: ﴿إِنَّ اللَّهَ يُمْسِكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ أَن تَزُولَا﴾ فأخبر تعالى أنه يمسكها كما يشاء دون تكلف خلق آخر إذ ما لم يخبرنا الله تعالى به ولا جعل في العقول دليلًا عليه، ولو أن قائل هذا الحمق وقف على الحق وطالع شيئًا من براهين الهيئة، لخجل مما أتى به من الهوس.

Eş'arilerin rezilliklerinden biri de, bu Bâkıllanî'nin *el-İntisâr fi'l-Kur'ân* diye bilinen kitabındaki şu sözüdür: "Kur'ân âyetlerinin taksimi ve sûrelerin yerlerinin tertibi insanların yaptığı bir şeydir. Bu, ne yüce Allah'ın nezdinden bir şeydir ne de Allah Resulünün (s.a.) emriyle yapılmıştır."

5 **[858] Ebû Muhammed şöyle dedi:** Bu cahil, yalan söyledi ve iftira attı. Acaba o, yüce Allah'ın "*Biz herhangi bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturur (ya da ertelersek), yerine daha hayırlısını veya mislini getiririz.*"[589] âyetini, Allah Resulünün (s.a.) "Âyetü'l-Kürsî" ve "Kalele âyeti" hakkındaki sözlerini ve bir âyet indiğinde şu sûrenin şu yerine 10 konulmasını emrettiği şeklindeki haberi işitmedi mi?

[859] Şayet sûrelerin tertibini insanlar yapmış olsa idi, elbette şu üç şekilden/metottan birisiyle yaparlardı: Ya sûreleri ilkine göre sıralarlardı. Buna göre ilk inen sûre birinci sûre olurdu. Ya da en uzundan aşağıya doğru sıralarlardı. Yahut en kısasından daha uzun olana doğru tertip ederlerdi. Fakat 15 sûrelerin tertibi bu şekilde değildir. Böylece sûrelerin tertibinin yüce Allah'ın iradesine aykırı olmayacak şekilde Allah Resulünün (s.a.) emri olduğu, bundan başkasının gerçekten mümkün olmadığı hususu ortaya çıkmıştır.

[860] Eş'arilerin rezilliklerinden biri de, Bâkıllanî'nin Karmatilerin mezhebi ile ilgili kitabının son kısmında "Dehrilerin, Filozofların ve Du-20 alistlerin Görüşlerinin Açıklanması" isimli bölümünde şöyle demesidir: "Sonradan meydana gelen (havadis) cinslerin -ki onlar arazlardır- baki olması mümkün değildir. Söz konusu arazların ortaya çıkmalarının ikinci anında, -onları yok eden birisi ve yok eden herhangi bir şey olmaksızın- yok olmaları vaciptir." İşte bu, onun sözünün özetidir.

25 **[861]** Bâkıllanî, bu fasla bitişik olarak şöyle dedi: Bize gelince, şöyle deriz: "Söz konusu arazlar, cevherleri yok ederler; bununla arazların ne bir mekanda ne de mekan diye takdir edilen bir şeyde bir varlığın bulunmasının doğru olmaması açısından cevherlerden oluşların sona erdirilmesini kastederiz. Oluşlardan (ekvan) herhangi bir şey cevherlere ka-30 tılmayınca, cevherlerden hareketle onlarda yaratılan arazların yok olması onların da yok olmasını zorunlu kılar." İşte bu, onun sözünün özetidir.

ومن شنعهم قول هذا الباقلاني في كتابه المعروف بالانتصار في القرآن إن تقسيم آيات القرآن وترتيب مواضع سوره شيء فعله الناس وليس هو من عند الله ولا من أمر رسول الله صلى الله عليه وسلم.

[٨٥٨] **قال أبو محمد**: فقد كذب هذا الجاهل وأفك، أتراه ما سمع قول الله تعالى: ﴿مَا نَنسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِّنْهَا أَوْ مِثْلِهَا﴾ وقول رسول الله صلى الله عليه وسلم في آية الكرسي وآية الكلالة والخبر أنه عليه السلام كان يأمر إذا نزلت الآية أن تجعل في سورة كذا وموضع كذا،

[٨٥٩] ولو أن الناس رتبوا سورة لما تعدوا أحد وجوه ثلاثة. إما أن يرتبوها على الأول فالأول نزولًا أو الأطول فما دونه، أو الأقصر فما فوقه. فإذ ليس ذلك كذلك فقد صح أنه أمر رسول الله صلى الله عليه وسلم الذي لا يعارض عن الله عز وجل لا يجوز غير ذلك أصلًا.

[٨٦٠] ومن شنعهم قول الباقلاني في كتابه في مذاهب القرامطة قرب آخر الكتاب في باب ترجمته ذكر جمل مقالات الدهرية والفلاسفة والثنوية قال الباقلاني: فأما ما يستحيل بقاؤه من أجناس الحوادث وهي الأعراض فإنما يجب عدمها في الثاني من حال حدوثها من غير معدم ولا شيء يفنيها. هذا نص كلامه.

[٨٦١] وقال متصلًا بهذا الفصل: وأما نحن فنقول إنها تفني الجواهر، نعني بقطع الأكوان عنها من حيث لا يصح لها وجود لا في مكان ولا فيما يقدر تقدير المكان. وإذا لم يلحق فيها شيء من الأكوان فعدم ما كان يخلق فيها منها أوجب عدمها. هذا نص كلامه

Bu aynı zamanda tam olarak Dehrilerin görüşüdür. Zira onlar, faili olmayan fiillerin varlığını kabul etmişlerdir. Bâkıllanî de, cevherlerin ve arazların yok olmasının faili olmayan bir fenâ ve yok olma olduğunu ve yüce Allah'ın fani olan varlığı yok etmediğini kabul etmektedir. Biz, bu dalâletten ve mutlak ilhattan yüce Allah'a sığınırız.

[862] Eş'arilerin tamamı, "Yüce Allah'ın kâfirlere yönelik dinî bir nimeti asla yoktu." demişlerdir. Onların lideri olan el-Eş'arî de "Yüce Allah'ın kâfirlere yönelik dünyevî bir nimeti asla yoktur." demiştir. Bu, el-Eş'arî'nin ve sapıklıkta ona tabi olanların yüce Allah'ı yalanlamalarıdır. Zira yüce Allah şöyle buyurur: *"Allah'ın nimetini küfre değişenleri ve kavimlerini helâk yurduna, yaslanacakları cehenneme sürükleyenleri görmedin mi? O, ne kötü duraktır!"*[590], *"Ey İsrailoğulları! Size verdiğim nimetimi ve (bir zamanlar) sizi cümle âleme üstün kıldığımı hatırlayın."*[591]

[863] Yüce Allah, bu âyetlerle, nimetlerini inkar eden kâfirleri azarlamak suretiyle onlara hitap etmiştir. Allah'ın kâfirlere yönelik olan dünyevî nimetlerine gelince bunlar çoktur. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Kahrolası (inkârcı) insan! Ne nankördür o! Allah, onu hangi şeyden yarattı? Az bir sudan (meniden). Onu yarattı ve ona ölçülü bir şekil verdi. Sonra ona yolu kolaylaştırdı. Sonra onu öldürdü de kabre soktu. Sonra, dilediği vakit onu diriltir. Hayır hayır.. Ona emrettiği şeyi, o yerine getirmedi. İnsan, bir de taamına bakıversin."*[592] Bu ve benzeri âyetler Kur'ân'da çoktur.

[864] Bâkıllanî, *el-İntisâr fi'l-Kur'ân* diye bilinen eserinde "Kur'ân'ın Hz. Peygamber'in mucizesi oluşuna delaletinin açıklanması" bölümünde, mülhitlerin müslümanların Kur'ân'ın mucize oluşunu iddia etmelerinin doğruluğunu gösteren delil istediklerini belirtmiş ve şöyle demiştir: Mülhitlere şöyle denilir: Kur'ân'ın ve Hz. Peygamber'in (s.a.) Kur'ân dışındaki âyetlerinin mucize olmakla vasıflandırılmalarına gelince, bunun manası kulların buna güç yetiremeyecekleri şeylerden olmaları ve gerçekte kulların bunlardan aciz kalmalarıdır. Her ne kadar aciz bir kimsenin -onlardan aciz kaldığı ve kudretinin yetmediği sahih olan söz konusu durumlardan aciz kalması sebebiyle isimlendirilme açısından acizin acizliğiyle alakalı değilse de, Kur'ân ve onun dışındaki -Mûsâ'nın âsâsı, sarp kayadan devenin ortaya çıkması, körlerin ve cüzamlıların iyileştirilmesi ve ölülerin diriltilmesi gibi- peygamberlerin âyetleri mucize olarak tanımlanmıştır.

وهذا قول الدهرية نصًّا، إذ قالت بأفعال لا فاعل لها وهو يقول بأن فناء الجواهر والأعراض وهو فناء وإعدام لا فاعل لهما وأن الله تعالى لم يفن الفاني، ونعوذ بالله من الضلال والإحاد المحض.

[٨٦٢] وقالوا بأجمعهم: ليس لله تعالى على الكفار نعمة دينية أصلًا. وقال الأشعري شيخهم: ولا له على الكفار نعمة دنيوية أصلًا، وهذا تكذيب منه ومن أتباعه الضلال لله عز وجل إذ يقول: ﴿بَدَّلُوا نِعْمَتَ اللَّهِ كُفْرًا وَأَحَلُّوا قَوْمَهُمْ دَارَ الْبَوَارِ۝جَهَنَّمَ يَصْلَوْنَهَا وَبِئْسَ الْقَرَارُ﴾ وإذ يقول عز وجل: ﴿يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ﴾

[٨٦٣] وإنما خاطب تعالى بهذا كفارًا جحدوا نعمة الله تعالى تبكيتًا لهم وأما الدنيوية فكثير قال تعالى: ﴿قُتِلَ الْإِنسَانُ مَا أَكْفَرَهُ۝مِنْ أَيِّ شَيْءٍ خَلَقَهُ۝مِن نُّطْفَةٍ خَلَقَهُ فَقَدَّرَهُ۝ثُمَّ السَّبِيلَ يَسَّرَهُ﴾ إلى قوله: ﴿فَلْيَنظُرِ الْإِنسَانُ إِلَىٰ طَعَامِهِ﴾ الآية ومثله من القرآن كثير.

[٨٦٤] وقال الباقلاني في كتابه المعروف بالانتصار في القرآن في باب مترجم بباب الدلالة على أن القرآن معجز للنبي صلى الله عليه وسلم. وذكروا سؤال الملحدين عن الدليل على صحة ما ادعاه المسلمون من أن القرآن معجز. فقال الباقلاني: يقال لهم: أما معنى وصف القرآن وغيره من آيات الرسول صلى الله عليه وسلم بأنه معجز. فإنما معناه أنه مما لا يقدر العباد عليه وإن يكونوا عاجزين على الحقيقة، وإنما صار وصف القرآن وغيره من آيات الرسل عليهم الصلاة والسلام كعصى موسى وخروج الناقة من الصخرة وإبراء الأكمه والأبرص وإحياء الموتى بأنه معجز وإن لم يتعلق به عجز عاجز عنه على وجه التشبيه بما يعجز عنه العاجز من الأمور التي صح عجزهم عنها، وقدرتهم عليها،

Çünkü onların, -söz konusu âyetleri yapmaya kudretleri olmaksızın- peygamberlerin âyetlerine karşı koymaya kudretleri yoktur. Böylece ondan aciz kalmak, kendisinden aciz kalınan şeye teşbih iledir.

[865] Bâkıllanî şöyle demiştir: Arapların Kur'ân'ın bir benzerini yapmaktan aciz kalmalarının mümkün olmamasına delalet eden şeylerden biri, acizliğin ancak mevcut bir şeyden aciz kalınmasının sabit olmasıdır. Şayet onlar, bu esasa göre, Kur'ân'ın ve Mûsâ'nın asasının bir benzerini getirmekten, ölüleri diriltmekten, cisimleri, duyma ve görmeyi yaratmaktan, bela ve musibetleri kaldırmaktan aciz olsalardı, -buna muktedir oldukları gibi- bu mislin/benzerin onlarda mevcut olması ve onlardan meydana gelmesi zorunlu olurdu. Bunun onlardan meydana geliyor olması elbette zorunlu olurdu. Bu, bu şekilde olmadığına göre, -kulların bunu yapmaya kudretlerinin yokluğu ve bunun onlar için mevcut olmamasıyla birlikte- gerçek anlamda kulların Kur'ân'ın mislini getirmekten, Mûsâ'nın asasını ejderhaya dönüştürmekten ve bunun benzerlerinden aciz olmalarının mümkün olmadığı sabit olmuştur.

[866] Ebû Muhammed şöyle dedi: Arapların ve kulların (kölelerin) Kur'ân'ın benzerini getirmekten ve asa'yı yılana çevirmekten aciz olmalarının câiz olmayacağını açıklaması noktasında bu küfürden sonra başka bir küfür mü bekliyorlar? Zayıf biri, Bâkıllanî'nin "Onlar, buna kadir değillerdir." şeklindeki sözüne kanmaz. Ancak o, "Allah, yaptığı ve kendisinden zuhur eden işlerden başkasına kudreti yoktur." şeklinde bilinen sözü üzeredir. Bâkıllanî'nin bu fasıldaki "Acizin aciz kalması, ancak yapmaya muktedir olduğu fiilden hareketle mümkün olur." şeklindeki sözü de muhal olan şeylerdendir. Onun tarafından dile getirilen bu kelâm, "Eğer onlar, buna muktedir oldukları halde, Kur'ân'ın benzerini getirmekten aciz kalırlarsa.." şeklindeki sözü zorunlu kılar. Onun İslâm'a tuzak kuran bir mülhit olduğu hususunda hiçbir şüphe yoktur. Bu sözleri müslüman bir kimsenin lisanı konuşmaz.

لأنهم لم يقدروا على معارضات آيات الرسل غير عن عدم قدرتهم على ذلك فالعجز عنه تشبيهًا له بالمعجوز عنه.

[٨٦٥] قال الباقلاني ومما يدل على أن العرب لا يجوز أن تعجز عن مثل القرآن لأنه قد صح وثبت أن العجز لا يكون عجزًا إلا عن موجود، فلو كانوا على هذا الأصل عاجزين عن مثل القرآن وعصا موسى وإحياء الموتى وخلق الأجسام والأسماع والأبصار، وكشف البلوى والعاهات لوجب أن يكون ذلك المثل موجودًا فيهم ومنهم كما أنهم لو كانوا قادرين على ذلك لوجب أن يكون ذلك منهم ولما لم يكن ذلك. كذلك ثبت أنه لا يجوز عجز العباد على الحقيقة عن مثل القرآن مع عدمه منهم وكونه غير موجود لهم ولا عن قلب عصا موسى حية، ولا عن مثل ذلك.

[٨٦٦] **قال أبو محمد**: أينتظر كفر بعد هذا الكفر في تصريحه أن العباد والعرب لا يجوز أن يعجزوا عن مثل القرآن ولا عن قلب العصا حية؟ ولا يغتر ضعيف بقوله إنهم غير قادرين على ذلك فإنما على قوله المعروف من أن الله لا يقدر على غير ما فعل، وظهر منه فقط، ومن عظيم المحال قوله في هذا الفصل: إنه لا يجوز أن يعجز العاجز إلا عما يقدر عليه مع أن هذا الكلام عنه موجب أنهم إن عجزوا عن مثل القرآن وقدروا عليه وما يمتري في أنه كان كائدًا للإسلام ملحدًا لا شك فيه فهذه الأقوال لا ينطلق بها لسان مسلم.

[867] Bâkıllanî'nin küfre düştüğünü ve İslâm'a tuzak kurduğunu gösteren en büyük delillerden biri de, adı belirtilen kitabın, mezkur babının son faslındaki şu sözüdür: "Kur'ân'ı Muhammed b. Abdullah b. Abdulmuttalib'ten işiten bir kimseye, Kur'ân'ın Muhammed'in mucizesi olduğuna veya onun elinde ortaya çıktığına ve onun tarafından ifade edildiğine -çevre bölgelerin halkına ve haberleri nakledenlere sorup çevrede bu lisanı konuşanların durumunu öğreninceye kadar- acele edip kesin olarak inanması gerekmez. Tespit ettikten ve derinlemesine düşündükten sonra bu konuda onu geçen bir kimsenin olmadığını bilince, işte o zaman Hz. Muhammed'in peygamberliğine inanması zorunlu olur."

[868] Ebû Muhammed şöyle dedi: İşte bu, -eğer Muhammed'in (a.s) nübüvvetinin batıl olduğunu açıklasa idi-, köpeğin taşlanması gibi ümmetin kendisini taşlamasından korkan bir insandır. Böylece Bâkıllânî, herhangi bir kimsenin -çevre bölgelerin halkına ve haberleri nakledenlere sorup bu lisanı konuşanların durumunu öğreninceye kadar- Muhammed b. Abdullah b. Abdulmuttalib'in (s.a.) nübüvvetini ikrar etmemesini, Kur'ân'ı getirmediğini ve âyetlerinden herhangi bir âyetin onun nübüvvetinin doğruluğuna delil olmadığını kabul etmeyi gerekli kıldığından dolayı, kısa yoldan buna (yani Hz. Peygamber'in nübüvvetini inkar etmeye) götüren hususları onlara açıklamıştır.

[869] Ebû Muhammed şöyle dedi: Allah'a yemin olsun ki bir insanın ömrü Nuh'un (s.a.) ömrü kadar bile olsa, (çevredeki insanların kanaatini öğrenmeye çalışmakla) sonu olmayan bir işe girmiştir. Çünkü çevre ve etraf halkından sorup öğrenmek bin senede gerçekleşmez ve haberleri beklemenin ise bir sınırı yoktur. Sınırlı olanın ve geçim derdine düşen bir kimsenin buralardan bir tarafa ne zaman ulaşacağını keşke bilseydim! Çünkü çevre bölgelerin halkı, Çin'in başlangıcından Endülüs'ün sonuna, zencilerin yaşadığı bölgelerden Slavların yaşadığı beldelere ve bunların arasındaki beldelerde yaşayanlardır. Böylece bu cahil mülhidin küfre düştüğü ve İslâm'a tuzak kurduğu hususu, en ufak duyarlılığı olan herkes için ortaya çıkmıştır.

[٨٦٧] ومن أعظم البراهين على كفر الباقلاني وكيده للدين قوله في فصل آخر من الباب المذكور في الكتاب المذكور، إنه لا يجب على من سمع القرآن من محمد بن عبد الله بن عبد المطلب صلى الله عليه وسلم أن يبادر إلى القطع على أنه له آية أو أنه على يده ظهر، ومن قبله نجم حتى ٥ يسأل أهل النواحي والأطراف، ونقلة الأخبار ويتعرف حال المتكلمين بذلك اللسان في الآفاق، فإذا علم بعد التثبت والنظر أنه لم يسبقه إلى ذلك أحد لزمه حينئذ اعتقاد نبوته.

[٨٦٨] **قال أبو محمد**: وهذا إنسان خاف معاجلة الأمة له بالرجم، كما يرجم الكلب إن صرح بأن نبوة محمد صلى الله عليه وسلم باطل، فصرح لهم بما ١٠ يؤدي إلى ذلك من قرب، إذ أوجب بألا يقر أحد بنبوة محمد بن عبد الله بن عبد المطلب رسول الله صلى الله عليه وسلم ولا بأنه أتى بالقرآن ولا بأنه آية من آياته على صحة نبوته، إلا حتى يسأل أهل النواحي والأطراف، وينتظر الأخبار ويتعرف حال المتكلم بالعربية في الآفاق.

[٨٦٩] **قال أبو محمد**: فأحال والله على عمل لا نهاية له ولو عمر الإنسان ١٥ عمر نوح عليه الصلاة والسلام، لأن سؤال أهل النواحي والأطراف لا ينقضي في ألف عام، وانتظار الأخبار ليس له حد، وليت شعري متى يصل المحدود وطالب المعاش إلى طرف من هذا المجال. لأن أهل النواحي هم من بين صدر الصين إلى آخر الأندلس إلى بلاد الزنج إلى بلاد الصقالبة فما بين ذلك، فلاح كفر هذا الجاهل الملحد وكيده للإسلام لكل من له أدنى حس.

[870] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bâkıllanî'nin bu konudaki hilesi zayıftır. Zira Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Muhakkak ki şeytanın hilesi zayıftır."*[593] Arap lisanına ve Arapların Kur'ân'a muaraza etmekten kesin olarak aciz kaldıkları konusundaki haberlere dair güçlü bir bilgisi olduğunu söyleyen ve onlardan sonra günümüze kadar gelen kimselere, bu lanetli faslı dile getirmek rezillik ve saçmalık olması bakımından yeterlidir. Onun açısından bu, Kur'ân'ın bir bütün olarak nazil olmadığından dolayı zorunludur. Böylece bu konuda birisinin bir iddiayı dile getirmesi de mümkündür. Şüphesiz nazil olan her bir kıssa parça parça inmiştir, aynı şekilde Kur'ân da parça parça nazil olmuştur. Hz. Peygamber'in (s.a.) yanında yüce Allah'ın ona vahyetmesi suretiyle vahyin zuhur etmesi ve bunlarla Hz. Peygamber'in (s.a.) uyardığı gaybi bilgilerin onda tezahür etmesi zorunlu olarak gereklidir. Arap lisanına ve (Kur'ân ile alakalı) haberlere dair hiçbir bilgisi olmayan bir kimseye gelince, ilmi olan bir kimsenin "Hz. Peygamber (s.a.), yüce Allah'ın olaylarla alakalı olarak Kur'ân'dan ve Tevrat'tan bir âyet veya iki âyet, bir cümle ya da iki cümle indirdiği olayların ortaya çıkması anında Kur'ân âyetlerini parça parça -son halini alıncaya kadar- bu şekilde ortaya koyduğu halde, Araplar Kur'ân'ın benzerini getirmekten aciz kalmışlardır. Dolayısıyla bu, ne açık bir ilhat ne de iğrenç saçma sözler olmayıp, bir hakikattir.

[871] Eş'arilerin apaçık küfürlerinden birisi de Simnânî'nin sözüdür. Zira o, Bakıllânî'nin şöyle dediğini açıklamıştır: "Herhangi bir günahı istisna etmeksizin yüce Allah'tan bağışlanma dilenmesi gerekli olan bütün günahların -sadece tebliğde yalan söylemek hariç- Hz. Peygamber'den (s.a.) vuku bulması mümkündür." Yine Bâkıllanî şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (s.a.) herhangi bir şeyi yasaklayıp daha sonra bunu yaparsa, bu durum söz konusu hususun neshedildiğine delil değildir. Zira Hz. Peygamber, bunu, bazen yüce Allah'a karşı isyan ederek/günah işleyerek yapar." Bâkıllanî, Allah Resulünün arkadaşlarına bu durumu eleştirmelerinin (reddetmelerinin) farz olmadığını söylemiştir. Simnânî, *el-İmâme* adlı kitabında şöyle demiştir: "Şayet akıl, Hz. Peygamber'in (s.a.) yüce Allah'tan alıp tebliğ ettikleri hususunda masum olmasının gerekliliğini göstermemiş olsa idi, -tebliğin dışındaki söz ve fiillerinde masum olması zorunlu olmadığı gibi-, elbette onun tebliğ konusunda da masum olması gerekli olmazdı."

[٨٧٠] **قال أبو محمد**: مع ضعف كيده في ذلك قال الله تعالى: ﴿إِنَّ كَيْدَ الشَّيْطَانِ كَانَ ضَعِيفًا﴾ ويكفي من كل هزر أتى به هذا الفصل الملعون قائله أن من له علم قوي بالعربية والأخبار في يكفيه تيقن عجز العرب عن معارضته، فمن بعدهم إلى اليوم وأنه من عنده ضرورة لأنه لم ينزل القرآن جملة فيمكن فيه الدعوى من أحد وإنما نزل مقطعًا في كل قصة تنزل فيتنزل فيها قرآن، وهذه ضرورة موجبة أنه عنده عليه الصلاة والسلام ظهر بوحي الله تعالى إليه، وبما فيه من الغيوب التي قد ظهر إنذاره بها. وأما من لا علم له باللغة والأخبار فيكفيه أخبار من يقع له العلم بخبره، بأن العرب عجزت عن مثله، وأنه أتى به مفصلًا عند حلول القصص التي أنزل الله تعالى فيها الآية والآيتين، والكلمة والكلمتين من القرآن والتوراة حتى تم كما هو، فهذا هو الحق ولا ذلك الإلحاد المحض، والكلام الغث السخيف.

[٨٧١] ومن كفراتهم الصلع قول السمناني إذ نص على أن الباقلاني كان يقول: إن جميع المعاصي كلها لا تحاشي شيئًا منها مما يجب أن يستغفر الله منه جائز وقوعها من النبي صلى الله عليه وسلم حاشا الكذب في البلاغ فقط. وقال الباقلاني: إذا نهى النبي صلى الله عليه وسلم عن شيء ثم فعله فليس ذلك دليلًا على أنه منسوخ، إذ قد يفعله عاصيًا لله عز وجل. قال الباقلاني وليس على أصحابه فرضًا أن ينكروا ذلك عليه. وقال السمناني في كتابه الإمامة: لولا دلالة العقل على وجوب كون النبي صلى الله عليه وسلم معصومًا في البلاغ عن الله عز وجل لما وجب كونه معصومًا في البلاغ، كما لا يجب فيما سواه من أفعاله وأقواله.

Yine Simnânî, söz konusu kitabının başka bir yerinde, "Aynı şekilde Hz. Peygamber'in (s.a.) elçilik görevini eda ettikten sonra küfre düşmesi de mümkündür." demiştir.

[872] Ebû Muhammed şöyle dedi: Kendisinden başka ilah olmayan Allah'a yemin olsun ki, Allah'ın dinine yardım eden ve O'na davet eden bir müslüman bu sözü asla söylememiştir ve bunu söyleyen bir kimse de ancak mülhid bir kâfir olmuştur. Ey insanlar biliniz ki Simnânî, Hz. Peygamber'e (s.a.) küfrü, zinayı, livatayı, asiliği, hırsızlığı ve bütün günahları câiz görmüştür. Ey insanlar! İslâm'a kurulan hangi tuzak bundan daha büyüktür? Arkadaşı İbn Furek'e gelince o, bunu yasakladı ve onu eleştirdi. O da kadınları öpüp onlara meyletmeyi ve çocukları uyarıp azarlamayı ve bunun gibi küçük günahları Nebiye (a.s) câiz görmüştür.

[873] Simnânî ve İbn Furek'in hocaları olan İbn Mücahid el-Basrî'ye gelince -bu kıraat âlimi olan Basrî[594] değildir-, o bunların tamamını men etmiştir. Hz. Peygamber'in (s.a.) kasıtlı olarak ister küçük isterse büyük olsun bir günah işlemesini mümkün görmekten yüce Allah'ın *"Allah'ın Elçisinde sizin için güzel bir örnek vardır."*[595] meâlindeki sözünden dolayı Allah'a sığınırız.

[874] Yüce Allah'ın bizlere, ister küçük isterse büyük günah olsun günah işleyen bir asi ile teselli bulmamızı emretmesi muhal olan şeylerdendir. Bu mülhidin dini ve müslümanları alaya almasına hayret etmelisiniz! Zira o (Simnânî) burada "Hz. Peygamber'in (s.a.) ashabına, rabbine isyan etmesi ve ümmetine emrettiği emirler konusunda Allah'a muhalefet etmesinden dolayı Nebi'yi eleştirmeleri onlara farz değildir." demiştir. Yine o, kıyasın başarısı konusunda, "Sahabeden olup da kıyas yapan bir kimsenin kıyası ve onu eleştirmekten sükut eden bir kimsenin sessizliği, bu kıyas ile hüküm vermenin gerekliliğine delildir. Çünkü onlar (sahabe), münker olanı kabul etmezler. Dolayısıyla Hz. Peygamber'den (s.a.) meydana gelen bir mümkeri kabul etmeleri zorunludur ve münker dahi olsa kıyası kabul etmelerini reddetmiştir. -Böylesi bir durumdan yüce Allah'ı tenzih ederiz.- Böylece o, bu tenakuz ile sahabenin kıyas ettiği, onlardan kıyas eden bir kimsenin kıyası bildiği ve onların bunu inkar etmedikleri iddiası konularındaki yalanı cemetmiştir. Bunlar ise din ile oyun oynayan yalancıların özellikleridir.

وقال أيضًا في مكان آخر منه وكذلك يجوز أن يكفر النبي صلى الله عليه وسلم بعد أداء الرسالة.

[٨٧٢] **قال أبو محمد**: بالله الذي لا إله إلا هو ما قال هذا القول ناصرًا له وداعيًا إليه مسلم قط، وما كان قائله لا كافرًا ملحدًا، فاعلموا أيها الناس أنه قد جوز على النبي صلى الله عليه وسلم الكفر والزنا واللياطة والبغاء والسرقة وجميع المعاصي وأي كيد للإسلام الناس أعظم من هذا؟ وأما صاحبه ابن فورك فإنه منع من هذا وأنكره، وأجاز على النبي صلى الله عليه وسلم صغار المعاصي كقبل النساء وتعريضهن، وتفخيذ الصبيان ونحو ذلك.

[٨٧٣] وأما شيخهما ابن مجاهد البصري ليس بالمقري فإنه منع من كل ذلك وحاشا لله أن يجوز النبي صلى الله عليه وسلم ذنبًا يعمد لا صغيرًا ولا كبيرًا لقول الله تعالى: ﴿لَّقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ﴾

[٨٧٤] ومن المحال أن يأمرنا الله تعالى أن نتأسى بعاصى في معصيته صغرت أو كبرت وأعجبوا لاستخفاف هذا الملحد بالدين وبالمسلمين إذ يقول هاهنا إنه ليس فرضًا على أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم أن ينكروا عليه عصيان ربه ومخالفة أمره الذي أمرهم به، وهو يقول في نصره للقياس إن قياس من قاس من الصحابة وسكوت من سكت منهم عن إنكاره دليل على وجوب الحكم بالقياس، لأنهم لا يقرون على منكر فأوجب إقرارهم على المنكر من النبي صلى الله عليه وسلم حاشا لله من هذا، وأنكر إقرارهم على القياس لو كان منكرًا فجمع بين هذا المناقضة والكذب في دعوى القياس على الصحابة، ودعوى معرفة جميعهم بقياس من قاس منهم ودعوى أنهم لم ينكروه، وهذه صفات الكذابين المتلاعبين بالدين.

[875] Eş'arilerin felaketlerinden biri de Simnânî'nin Bâkıllanî'den, "Onlar, Hz. Peygamber'in (s.a.) risalet sırasında ve bundan sonra ölünceye kadar olan zaman diliminde kendi dönemindeki insanların en faziletlisi olmasının gerekliliği konusunda ihtilaf ettiler. Bunu dile getirenler zorunlu kıldılar, diğerleri ise bunu gerekli görmediler." şeklinde dediğini nakletmesidir. Bâkıllanî de "Bu doğru olandır ve biz de bunu kabul ederiz." demiştir.

[876] Ebû Muhammed şöyle dedi: Allah'a yemin olsun ki bu, hiçbir gizliliği bulunmayan bir küfürdür. Çünkü Bâkıllanî, Hz. Peygamber'in (s.a.) yaşadığı asırda ve sonraki dönemlerde Allah Elçisinden daha faziletli birisinin bulunmasını mümkün görmüştür. Bizim, Ahmed b. Hâbıt'ı[596] reddetmemiz bundan başka bir şeyden dolayı değildi. Zira o, Ebû Zerr'in Hz. Peygamber'den (s.a.) daha zahit olduğunu söylemişti. Simnânî de, kendisinden bahsettiği bu hafif akıllı Bâkıllanî'nin görüşüne rağmen, imâmet konusundaki kapsamlı eserinde "İmâmetin şartlarından biri, imamın kendi zamanındaki insanların en faziletlisi olmasıdır." demiştir.

[877] Ebû Muhammed şöyle dedi: "Ey din kervanın yolcuları! Bu kâfire göre, elçilerden ayrı olarak insanların içinde Allah Elçisinden (s.a.) daha faziletli birisinin olması mümkündür. Fakat ona göre Hz. Peygamber'den sonra imâmeti üstlenen bir kimseden daha faziletli birisinin insanların içinde bulunması câiz değildir. Sonra onun bu konudaki ahmaklığı da derin bir ahmaklıktır. Çünkü bu gücün yetmediği bir tekliftir (teklîf-i mâlâ yutâk). Zira bir kimsenin başkalarından üstün olduğunu kesin bir şekilde bilmenin yolu, ancak yüce Allah'tan gelen bir nas ile mümkündür. Kureyş'in en faziletlisi nasıl tespit edilebilir? Öyle ki onlar, Çin'in, Kabil'in ve Mukran'ın en uzak noktasından Uşbûne'ye, Akdeniz sahillerinden Yemen denizi sahillerine, Ermenistan ve Azerbaycan dağlarına varıncaya kadar ve bunların arasındaki bölgelere dağılmışlardır. Ey Allah'ım, utanması olmayan kimseye lanet et!

[878] Tuhaf olan şu ki, bu alçak Bakıllânî icmanın hilafını kesin olarak kabul etmiştir. Nitekim (İmam) Malik, Kur'ân'ı Farsça okumanın cevazı konusunda Ebû Hanife'ye göre okuyan bir kimseye cevaz vermiş ve Kur'ân'daki âyetlerin tertibi konusunda icma olduğunu açıklamıştır.

[٨٧٥] ومن طوامهم ما حكاه السمناني عن الباقلاني أنه قال: واختلفوا في وجوب كون النبي صلى الله عليه وسلم أفضل أهل وقته في حالة الرسالة. وما بعدها، إلى حين موته فأوجب ذلك قائلون وأسقطه آخرون. وقال الباقلاني وهذا هو الصحيح وبه نقول.

٥ [٨٧٦] **قال أبو محمد**: وهذا والله الكفر الذي لا خفاء به إذ جوز أن يكون أحد ممن في عصر النبي صلى الله عليه وسلم فما بعده أفضل من رسول الله صلى الله عليه وسلم وما أنكرنا على أحمد بن خابط إلا دون هذا، إذ قال: إن أبا ذر كان أزهد من النبي صلى الله عليه وسلم؟ هذا مع قول هذا المستخف الباقلاني الذي ذكره عنه السمناني في كتابه الكبير في كتاب الإمامة منه أن من ١٠ شرط الإمامة أن يكون الإمام أفضل أهل زمانه.

[٨٧٧] **قال أبو محمد**: يا للعيارة بالدين يجوز عند هذا الكافر أن يكون في الناس غير الرسل أفضل من رسول الله صلى الله عليه وسلم ولا يجوز عنده أن يلي الإمامة أحد يوجد في الناس أفضل منه ثم حمقه أيضًا في هذا حمق عتيق، لأنه تكليف ما لا يطاق، ولا سبيل إلى القطع بفضل أحد على أحد إلا بنص من ١٥ الله عز وجل، وكيف يحاط بالأفضل من قريش وهم مبثوثون من أقصى السند وكابل ومكران إلى الأشبونة إلى سواحل البحر المحيط ومن سواحل بحر اليمن إلى ثغور أرمينية وأذربيجان فما بين ذلك، اللهم العن من لا يستحي.

[٨٧٨] ومن العجب أن هذا النذل الباقلاني قطع بخلاف الإجماع وقد أجاز مالك من قرأ عند أبي حنيفة بإجازته ٢٠ للقراة بالفارسية، وصرح بأن ترتيب الآيات في القرآن إجماع.

Nitekim Malik, güneşin batışı ve doğuşu anında Kur'ân okuyan bir kimseye, bu şekilde iken secde âyeti geldiğinde önceki âyet ile sonrakini birleştirmesine izin vermiştir. Ona (Bâkıllanî'ye) göre Malik icmaya muhalefet etmiştir. Yine o, Şafii'nin kıyasın iptal edilmesi konusundaki görüşünde icmaya muhalefet ettiğini kabul etmiştir. Bu cahil kişi[597], -cahilliğinin azametine rağmen- kıraat âlimlerinden olan Asım'ı ve İbn Kesir'i ve bunların dışındaki âlimleri ve (İmam) Şafii'nin görüşünü kabul eden sahabeden olan bir topluluğu kendi sıfatıyla vasıflandırmaktan haya duymaz mı? Öyle ki Bâkıllanî, kıyas ile hüküm vermenin gerekliliği konusunda sahabenin herhangi birisinden güvenilir bir yolla gelen herhangi bir delil ortaya koymadığı halde Şafii'nin icmaya muhalefet ettiğini belirtmiştir. Yine o, İbn Mes'ud, Mesrûk, eş-Şa'bî ve diğerlerinin bunu inkar ettiğini kabul etmiştir. Fakat Allah'ın zillete düşürdüğünü hidayete erdirecek kimsesi yoktur.

[879] Yine Bâkıllanî'nin tuhaf görüşlerinden biri de şudur: "Avamdan olan bir kimseye bir problem hasıl olduğunda, şehirdeki en fakih kişiye sorması gerekir. Fakihin vermiş olduğu fetva onun için farz mesabesindedir. Şayet ona hasıl olan bu şey ikinci defa meydana gelirse, söz konusu fetva ile amel etmesi câiz değildir. Fakat onun, ister aynı fakihe isterse bir başkasına bu durumu tekrar sorması gerekir. Hakkında verilen bu ikinci fetva onun için farz mesabesindedir. Bu durum bu şekilde devam eder..."

[880] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu, güç yetirilemeyecek bir tekliftir. Zira halktan her bir kimseye namazında, orucunda, zekatında, nikâhında ve alışverişinde aklına gelen her bir şeyi daimi olarak sorması, sorularını her gün ve her saat tekrar etmesi gerekli olur. Ahmaklıkta bundan daha ilerisi var mıdır? Aşırılığa düşmekten Allah'a sığınırız.

Fırkaları Bilinmeyen Bir Topluluğun Rezilliklerinin Açıklanması

[881] Ebû Muhammed şöyle dedi: Sufilerden bir topluluk, yüce Allah'ın dostlarının (veli/evliya) nebi ve resullerin hepsinden daha faziletli olduklarını iddia etmiş ve şöyle demişlerdir: "Velayette en ileri noktaya ulaşan bir kimseden namaz, oruç, zekat ve benzeri emirlerin tamamı sâkıt olur; zina, şarap içmek ve bunun dışındaki haramların tamamı da ona helal olur." Onlar, başkalarının hanımlarıyla birlikte olmayı da mubah görmüşlerdir. Nitekim onlar şöyle dediler: "Biz, Allah'ı görürüz ve onunla konuşuruz. Her ne zaman kalbimize bir şey atsa, o hakikattir."

وقد أجاز مالك لمن قرأ عند غروب الشمس وطلوعها فجاءته آية سجدة أن يصل التي قبلها بالتي بعدها، فمالك عنده مخالف للإجماع، وقطع بأن الشافعي خالف الإجماع في قوله بإبطال القياس، أفلا يستحي هذا الجاهل من أن يصف العلماء بصفته مع عظيم جهله بأن عاصمًا وابن كثير وغيرهما ٥ من القراء وطائفة من الصحابة تقول بقول الشافعي الذي جعله خلافًا للإجماع، وأنه لم يأت قط عن أحد من الصحابة إيجاب الحكم بالقياس، من طريق تثبت، وأنه قد قال بإنكاره ابن مسعود ومسروق والشعبي وغيرهم. ولكن من يضلل الله فلا هادي له.

[٨٧٩] ومن عجائبه قوله: إن العامي إذا نزلت به النازلة ففرضه أن يسأل أفقه ١٠ أهل بلده. فإذا أفتاه فهو فرضه فإن نزلت به تلك النازلة ثانية لم يجز له أن يعمل بتلك الفتيا. لكن يسأل ثانية، إما إذا كان الفقيه وإما غيره، ففرضه أن يعمل بالفتيا الثانية، وهكذا أبدًا.

[٨٨٠] **قال أبو محمد**: هذا تكليف ما لا يطاق إذ أوجب على كل أحد من العامة أن يسأل أبدًا عن كل ما ينوبه في صلاته وصيامه وزكاته ونكاحه وبيوعه، ١٥ وتكرار السؤال عن كل ذلك كل يوم بل كل ساعة فهل في الحماقة أكثر من هذا، ونعوذ بالله من الخذلان.

ذكر شنع لقوم لا تعرف فرقهم

[٨٨١] **قال أبو محمد**: ادعت طائفة من الصوفية أن في أولياء الله تعالى من هو أفضل من جميع الأنبياء والرسل، وقالوا من بلغ الغاية القصوى من الولاية ٢٠ سقطت عنه الشرائع كلها، من الصلاة والصيام والزكاة وغير ذلك، وحلت له المحرمات كلها من الزنا والخمر وغير ذلك، واستباحوا بهذا نساء غيرهم. وقالوا: إننا نرى الله ونكلمه، وكلما قذف في نفوسنا فهو حق.

[882] İbn Şem'ûn diye bilinen onlardan birisine ait özet olarak şöyle bir kelâm görmüştüm: "Yüce Allah'ın yüz tane ismi vardır. "Mufî" yüzdür, o da otuz altı harftir. Biri hariç, söz konusu isimlerde hece harflerinden herhangi bir şey yoktur. Bu bir isim vesilesiyle makamât sahipleri hakka ulaşırlar." Yine **İbn Hazm şöyle dedi**: Hak meclislerini tasvir eden kimselerden biri, bir gün mecliste ayağını uzattığını, bunun üzerine "Burası kralların meclisi değildir." diye nida edildiğini, bundan sonra ayağını bir daha uzatmadığını bana haber verdi. Yani o, yüce Allah'ın meclislerine devam eden bir kimse olduğunu kastediyordu.

[883] Nusaybin ahalisinden Ebû Hâzır en-Nusaybî, Ebu's-Sabah es-Semerkandî ve bu ikisinin taraftarları mahlukatın (halk) Allah ile birlikte ezeli olduğunu söylediler. Ebu's-Sabah, Kitap ehlinin kestiği hayvanın etini yemenin helal olmadığını, Ebû Bekir es-Sıddik'in (r.a.) Ridde ehli ile savaşmasının yanlış olduğunu ve onlarla savaşmanın terk edilmesi konusunda Ebû Bekir'den ayrılan sahabenin görüşlerinin doğru olduğunu söylemiştir. Ebû Şuayb el-Kalâl, rabbinin insan suretinde etten ve kemikten bir cisim olduğunu, sevindiğini, üzüldüğünü, hastalandığını ve iyileştiğini söylemiştir.

[884] Sufilerden birisi de, rabbinin bir mecnun suretinde yürüyüşüne varıncaya kadar dar sokaklarda yürüdüğünü, sırtından kanlar akıncaya kadar çocukların taşla onu kovaladığını söylemiştir. -Allah sizlere merhamet etsin- Biliniz ki bunların tamamı apaçık küfürdür ve İslâm'a tuzak kuran toplulukların sözleridir. Aşağıdaki şiiri söyleyen şair doğru söylemiştir:

"İbn Muallim'in cılız bir kimse olduğunu, taraftarlarının ve Bâkıllanî'nin daha cılız olduklarını gördüm. Mel'un bu konuda kendisinden başkasını bırakmadı, onların tamamı iftira ve küfür konumundadır."

[885] Allah'a yemin olsun ki kandırılmış olmakla birlikte onlar, onların hakkındaki sözlerinde ve onlara yönelik hüsnü zanlarında, ancak başka birisinin dediği gibiydiler:

"Onlara haksızlık eden sultanla birlikte onun gibi uyanık ve dikkatli olduğu halde o da helak oldu."

[٨٨٢] ورأيت لرجل منهم يعرف بابن شمعون كلامًا نصه أن لله تعالى مائة اسم، وأن الموفي مائة هو ستة وثلاثون حرفًا، ليس مهنا في حروف الهجاء شيء إلا واحد فقط. وبذلك الواحد يصل أهل المقامات إلى الحق. وقال أيضًا أخبرني بعض من رسم لمجالسة الحق أنه مد رجله يومًا فنودي ما هكذا مجالس الملوك، فلم يمد رجله بعدها، يعني أنه كان مديمًا لمجالسة الله تعالى.

[٨٨٣] وقال أبو حاضر النصيبي من أهل نصيبين، وأبو الصباح السمرقندي وأصحابهما: إن الخلق لم يزالوا مع الله تعالى وقال أبو الصياح لا تحل ذبائح أهل الكتاب، وخطأ فعل أبي بكر الصديق رضي الله عنه في قتال أهل الردة، وصوب قول الصحابة الذين رجعوا عنه في ترك حربهم. وقال أبو شعيب القلال: إن ربه جسم في صورة إنسان لحم ودم، ويفرح ويحزن ويمرض ويفيق.

[٨٨٤] وقال بعض الصوفية: إن ربه يمشي في الأزقة حتى أنه يمشي في صورة مجنون يتبعه الصبيان بالحجارة حتى يدموا عقبيه، فاعلموا رحمكم الله أن هذه كلها كفرات صلع، وأقوال قوم يكيدون الإسلام وصدق القائل:

شهدت بأن ابن المعلم هازل بأصحابه والباقلاني أهزل وَمَا الجَمَل الملعون في ذاك دونه وكلهم في الإفك والكفر المنزل.

[٨٨٥] والله ما هم مع المغرورين بهم في قبولهم عنهم وحسن الظن بهم، إلا كما قال الآخر:

وَسَاعَ مَعَ السُّلْطَانِ يَسْعَى عَلَيْهِمْ وَمُحْتَرِسٌ مِنْ مِثْلِهِ وَهُوَ حَارِسٌ

[886] Allah sizlere merhamet etsin, biliniz ki yüce Allah dalâlet fırkalarının eliyle bir hayır icra etmemiş; onların vesilesi ile küfür beldelerinden bir köy bile fethetmemiş ve İslâm'ın bayrağını kaldırmamıştır. Hâlâ onlar, müslümanların düzenini bozmak, müminlerin birliğini parçalamak ve din ehline kılıç çekmek için gayret ederler ve yeryüzünde fesat çıkarmaya çalışırlar.

[887] Hâricîlere ve Şiilere gelince, onların bu konudaki durumları, zikretme zahmetine girmeyecek kadar meşhurdur. Nitekim Batınîler İslâm'a tuzak kurmaya ve zayıf mizaçlı kimseleri İslâm'dan çıkarıp küfre sokmaya ancak Şiilik söylemiyle ulaşmıştır. Mürcilere gelince onlar da aynı şekildedirler. Ancak Haris b. Süreyç[598] kendi iddiasıyla zulmü reddederek ortaya çıkmış, sonra Türklerle birleşmiş ve böylece onları İslâm topraklarına götürmüştür. Böylece o ülkeleri yağmalamış ve kapalı kapıları açmıştır. Mu'tezile de bu yoldadır. Ancak el-Mu'tasım[599] ve el-Vâsık[600] bilmeyerek ve onların bir şey olduklarını sanarak Mu'tezileden bazı kimseleri yönetime getirmiştir. Mu'tasım'ın Kabil, Maziyar ve bunların dışındaki şehirler gibi övgüye layık fetihleri vardır.

[888] Ey müslümanlar! Dininizi muhafaza ediniz. Biz, -yüce Allah'ın yardımıyla- sizin için bu konudaki görüşleri topluyoruz. Kur'ân'a, Allah Resulünün (s.a.) sünnetine, sahabenin (r.a.), tabiîn'in ve her asırda ashab-ı hadisin hükmettiği hususlara yapışınız. Öyle ki onlar haberleri araştırdılar ve haberlere tutundular; sonradan ortaya çıkan şeyleri (bid'at) terk ettiler. Her bid'at dalâlettir, her dalâlet de cehennemdedir. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır. Böylece heva ehli bid'atçilerin ve dalâlete düşmüş fırkaların rezillikleri konusundaki kelâm tamam oldu. Alemlerin rabbi olan Allah'a hamd olsun.

[٨٨٦] واعلموا رحمكم الله أن جميع فرق الضلالة لم يجر الله على أيديهم خيرًا ولا فتح بهم من بلاد الكفر قوية ولا رفع للإسلام راية، وما زالوا يسعون في قلب نظام المسلمين، ويفرقون كلمة المؤمنين، ويسلون السيف على أهل الدين، ويسعون في الأرض مفسدين.

٥ [٨٨٧] أما الخوارج والشيعة: فأمرهم في هذا أشهر من أن يتكلف ذكره، وما توصلت الباطنية إلى كيد الإسلام وإخراج الضعفاء منه إلى الكفر الأعلى السنة الشيعة. وأما المرجئة فكذلك إلا أن الحارث بن سريج خرج بزعمه منكرًا للجور. ثم لحق بالترك فقادهم إلى أرض الإسلام. فأنهب الديار، وهتك الأستار، والمعتزلة في سبيل ذلك إلا أنه ابتلى بتقليد بعضهم ١٠ المعتصم والواثق جهلًا وظنًا أنهم على شيء، وكانت للمعتصم فتوحات محمودة كبابل والمازيار وغيرهم.

[٨٨٨] فالله الله أيها المسلمون تحفظوا بدينكم ونحن نجمع لكم بعون الله الكلام في ذلك. الزموا القرآن وسنن رسول الله صلى الله عليه وسلم، وما مضى عليه الصحابة رضي الله عنهم والتابعون وأصحاب الحديث عصرًا عصرًا الذين ١٥ طلبوا الأثر، فلزموا الأثر ودعوا كل محدثة بدعة وكل بدعة ضلالة وكل ضلالة في النار، وبالله تعالى التوفيق. تم الكلام في شنع المبتدعة أهل الأهواء والنحل المضلة، والحمد لله رب العالمين.

[LETÂİFÜ'L-KELÂM]

Kelâmcıların letaif diye isimlendirdikleri manalar; sihir ve tabiatların değiştirilmesi tarzındaki mûcizeler hakkındaki kelâm; bunların varlığı peygamberlerin (s.a.) dışındakiler için mümkün müdür yoksa değil midir?

[Sihrin Mâhiyeti]

[889] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bir topluluk, - insanın aynlerinin görülemeyeceği görüşünde olduğu halde- sihrin aynları[601] (a'yân) değiştirmek ve tabiatları dönüştürmek olduğunu benimsedi. Onlar, Yüce Allah'ın salih kullarına bir kerameti olmak üzere cisimler yaratmasını, aynleri değiştirmesini, tabiatları dönüştürmesini câiz gördüler ve bütün bunlar peygamberler (s.a.) için de birer mûcizedir.

[890] Ben, Muhammed b. Tayyib el-Bâkıllânî'nin şöyle dediğini duydum: "Sihirbaz, gerçekten suyun üzerinde ve havada yürüyebilir, insanı gerçekten bir eşeğe dönüştürebilir. Bunların tamamı, keramet olarak salih kullar için de mevcuttur. Bundan dolayı peygamberlerin mûcizeleri ile faziletli insanlardan ve sihirbazlardan zuhur eden harikalar arasında -tehaddî özelliğinin dışında- asla bir fark yoktur. Peygamber, (peygamberliğinin bir delili olarak) ortaya koyduğu şeyin bir benzerini getirmelerini istemek suretiyle insanlara meydan okur (tehaddî yapar). Ancak insanlardan hiç kimse bunu yapmaya asla güç yetiremez. Peygamberin insanlara tehaddîde bulun**ma**dığı hususlar ise ona ait bir âyet (mûcize) değildir. Yüce Allah'ın yalancı ve peygamberlik iddiasında bulunan bir sahtekârın söylemesiyle bir âyet/mûcize izhar etmeye muktedir olmadığı (zorlanamayacağı) kesindir." Ehl-i Hak, Yüce Allah'ın peygamberleri için ister meydan okuma amacı olsun veya olmasın aynleri değiştireceğini onun dışında kimsenin ayınları değiştiremeyeceğini söylemişlerdir. Bunların tamamı, -ister tehaddîde bulunsunlar isterse bulunmasınlar- peygamberlerin (s.a.) mûcizelerdir. Söz konusu hadiselerden herhangi birisinin salih kullar, sihirbazlar ve peygamberlerin (s.a.) dışındaki herhangi bir kimse için mümkün olması hâlinde, tehaddînin (meydan okumanın) bir anlamı kalmaz. Şüphesiz Allah Teâlâ, nübüvvet iddiasında bulunan yalancıların eliyle de mûcizeler ortaya çıkarmaya muktedirdir. Fakat yüce Allah, muktedir olduğu sair işlerden yaratmayı istemediği bir şeyi yapmadığı gibi, bunu da yapmaz.

المعاني التي يسميها أهل الكلام اللطائف والكلام في السحر وفي المعجزات التي فيها إحالة الطبائع أيجوز وجودها لغير الأنبياء أم لا

[٨٨٩] **قال أبو محمد**: ذهب قوم إلى أن السحر قلب للأعيان، وإحالة للطبائع وأنهم يرون أعين الناس ما لا يرى، وأجازوا للصالحين على سبيل كرامة الله عز وجل لهم اختراع الأجسام وقلب الأعيان، وجميع إحالة الطبائع، وكل معجز للأنبياء عليهم السلام.

[٨٩٠] ورأيت لمحمد بن الطيب الباقلاني: أن الساحر يمشي على الماء على الحقيقة، وفي الهواء، ويقلب الإنسان حمارًا على الحقيقة، وأن كل هذا موجود من الصالحين على سبيل الكرامة، وأنه لا فرق بين آيات الأنبياء وبين ما يظهر من الإنسان الفاضل ومن الساحر أصلًا إلا بالتحدي. فإن النبي يتحدى الناس أن يأتوا بمثل ما جاء هو به، فلا يقدر أحد على ذلك فقط، وأن كل ما لم يتحد به النبي صلى الله عليه وسلم الناس فليست آية له، وقطع بأن الله تعالى لا يقدر على إظهار آية على لسان متنبىء كاذب، وذهب أهل الحق إلى أنه لا يقلب أحد عينًا، ولا يحيل طبيعة إلا الله عز وجل لأنبيائه فقط سواء تحدوا بذلك أو لم يتحدوا، وكل ذلك آيات لهم عليهم الصلاة والسلام تحدوا بذلك أم لا. والتحدي لا معنى له وأنه لا يمكن وجود شيء من ذلك لصالح، ولا لساحر، ولا لأحد غير الأنبياء عليهم الصلاة والسلام، والله تعالى قادر على إظهار الآيات على أيدي الكذابين المدعين للنبوة، لكنه تعالى لا يفعل كما لا يفعل ما لا يريد أن يفعله من سائر ما هو قادر عليه.

[891] Ebû Muhammed şöyle dedi: İşte bu, gayrısı mümkün olmayan bir hakikattir. Bunun delili ise, yüce Allah'ın şu beyanlarıdır: *"Rabbinin kelimesi (Kur'ân) doğruluk ve adalet bakımından tamdır. Onun kelimelerini değiştirebilecek yoktur."*[602] *"Allah, Âdem'e bütün varlıkların isimlerini öğretti."*[603] *"Bir şeyi dilediği zaman, O'nun emri o şeye ancak "Ol!" demektir. O da hemen oluverir."*[604]

[892] Böylece âlemde bulunan her şeyin, yüce Allah'ın düzenleyip tertip ettiği değiştirilemeyecek düzenlemesinden olduğu anlaşılmaktadır. Yüce Allah'ın her bir ismi, müsemmasına (kendisine isim olarak verdiği varlığa) yerleştirdiği doğrudur. Dolayısıyla bu isimlerden herhangi birisini -yüce Allah'ın isim olarak verdiği- müsemmasının dışındaki bir varlığa isim olarak vermek mümkün değildir. Çünkü bu şekilde davranmak, yüce Allah'ın kelimelerini değiştirmek olur. Öyle ki yüce Allah bunların değiştirilmesini geçersiz kılmış ve bunları değiştirmekten menetmiştir. Müsemmanın sıfatlarını değiştirmek câiz olsa idi -öyle ki müsemma, bu ismi söz konusu sıfatların kendisinde bulunması sebebiyle almıştır- bu durumda yüce Allah'ın söz konusu varlığa uygun gördüğü ismin sâkıt olması gerekli olurdu.

[893] Durum böyle olunca zatî fasılları, türleri ve cinsleri açısından yüce Allah'ın mâhiyetleri üzere tertip ettiği şeylerin hepsinin değiştiğine dair kesin bir delil olmadığı sürece değişmesi câiz değildir. Delil olması durumunda şu iki ihtimal söz konusudur:Birincisi âlemin yaratılmasındaki tek dereceli yaratma. Bu da meninin canlıya dönüşmesi, tohumun bir ağaca ve nebata dönüşmesi ve bilinen diğer dönüşümlerde olduğu gibi Yüce Allah'ın âlemde inşa ettiği ve belli bir düzen üzere geçerli olan, bilinen bir dönüşüm şeklinde olur. İkincisi ise asla bilinmeyen bir dönüşüdür ve yüce Allah âlemi bunun üzerine inşa etmemiştir. Bu türe peygamberlerin (s.a.) kendi nübüvvetlerinin sıhhatini gösteren şahitleri (delilleri) örnek olarak gösterebiliriz. Bunlar (belli bir kuralı olmayan dönüşümler/mûcizeler), söz konusu delilleri gören kimse açısından müşâhede ile mevcuttur ve bunları görmeyen kimseler için ise zorunlu bilgi ifade eden tevatür ile sabit olur.

[٨٩١] **قال أبو محمد**: وهذا هو الحق الذي لا يجوز غيره، برهان ذلك قوله عز وجل: ﴿وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ صِدْقًا وَعَدْلًا لَّا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِهِ﴾ وقال عز وجل: ﴿وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا﴾ وقال تعالى: ﴿إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَن يَقُولَ لَهُ كُن فَيَكُونُ﴾

٥ [٨٩٢] فصح أن كل ما في العالم مما قد رتبه الله عز وجل الترتيب الذي لا يتبدل ، وصح أن الله عز وجل أوقع كل اسم على مسماه فلا يجوز أن يوقع اسم من تلك الأسماء على غير مسماه الذي أوقعه الله تعالى عليه، لأنه كان يكون تبديلًا لكلمات الله تعالى التي أبطل عز وجل أن تبدل، ومنع من أن يكون لها مبد، ولو جاز أن تحال صفات مسمى منها التي بوجودها ١٠ فيه استحق وقوع ذلك الاسم عليه لوجب أن يسقط عنه ذلك الاسم الذي أوقعه الله تعالى عليه.

[٨٩٣] فإذ ذلك كذلك فقد وجب أن كل ما في العالم مما قد رتبه الله على ما هو عليه من فصوله الذاتية وأنواعه وأجناسه، فلا يتبدل شيء منه قطعًا إلا حيث قام البرهان على تبدله، وليس ذلك إلا على أحد وجهين إما استحالة ١٥ معهودة جارية على رتبة واحدة، وعلى ما بنى الله تعالى عليه العالم من استحالة المني حيوانًا، والنوي والبزور شجرة ونباتًا وسائر الاستحالات المعهودات، وأما إستحالة لم تعهد قط ولا بنى الله تعالى العالم عليها، ولذلك قد صح للانبياء عليهم السلام شواهد لهم على صحة نبوتهم، وجود ذلك بالمشاهدة ممن شهدهم، ونقل إلى من لم يشاهدهم بالتواتر الموجب للعلم الضروري،

Dolayısıyla bunları kabul etmek gereklidir ve peygamberlerin (s.a.) durumu dışındakilerden uzak durmak gerekir. Şüphesiz bunların herhangi bir türünün ne sihirbazdan ne de salih bir kuladan meydana gelmesi mümkün değildir. Çünkü bunun olabileceğine dair herhangi bir delil olmadığı gibi bununla alakalı sahîh bir nakil de yoktur. Bu aynı zamanda -daha önce ifade ettiğimiz gibi- aklen de imkânsızdır. Şayet bu mümkün olsa idi, bu durumda muhâl, mümkin ve vacip eşit olurdu. Bu ise bütün hakikatleri iptal eder ve imkânsızların hepsini mümkün kılar. Bu görüşe katılan bir kimse, gerçekte sofistlere katılmıştır.

[894] Söz konusu peygamberlik delillerini sihirbazlar ve faziletli kimseler için mümkün gören kimseye, "Bu hadiseler, bu iki kimsenin dışındaki herkes için câiz midir? Yoksa sadece bu ikisine mi câizdir?" diye sorarız. Eğer o, "Bu durum, sadece sihirbaz ve faziletli kişi için mümkündür." derse, -ki bu görüş onların görüşüdür-, bu durumda onlara "Bu ikisi (sihirbaz ve faziletli kişi) ile diğer insanlar arasındaki fark nedir?" diye sorarız. Bunlar ile diğer insanlar arasında bir fark olduğunu söylemek, herhangi bir kimsenin söylemekten âciz kalmayacağı bir iddiadan başka bir şey değildir. Eğer onlar, bunun sihirbaz ve fazıl kimsenin dışındakiler için de mümkündür derse, bu durumda hakikatlerin varlığını ispat edemeyen sofistlere gerçek anlamda katılmış olurlar; semaya yükselip melekleri gördüğünü, kuşlarla konuşup keçiboynuzu, hurma ve üzüm bağlarını devşirdiğini; erkeklerin hâmile kalıp çocuk doğurduklarını ve benzeri saçmalıkları iddia eden bir kimseyi tasdik etmesi mümkündür. Öyle ki bu duruma gelen bir kimseye -eğer mümkün olursa- lâyık olduğu şekilde muamele etmek ya da deliliği ve hayâsının azlığından dolayı ondan yüz çevirmek gerekli olur.

[895] Ebû Muhammed şöyle dedi: Faziletli bir kimse hakkında ifade ettiklerimizden herhangi bir şeyi iddia eden bir kimse ile "Ali b. Ebû Tâlib için güneş iki defa geri çevrildi." şeklinde Râfizîlerin iddiası arasında bir fark yoktur. Öyle ki Râfizîlerden bazıları Hubeyb b. Evs'in şöyle dediğini iddia ettiler:

فوجب الإقرار بذلك وبقي ما عدا أمر الأنبياء عليهم السلام على الامتناع فلا يجوز ألبتة وجود ذلك لا من ساحر ولا من صالح بوجه من الوجوه، لأنه لم يقم برهان بوجود ذلك ولا صح به نقل، وهو ممتنع في العقل كما قدمنا ولو كان ذلك ممكنًا لاستوى الممتنع والممكن والواجب، وبطلت الحقائق كلها، وأمكن كل ممتنع ومن لحق هاهنا لحق بالسوفسطائية على الحقيقة.

[٨٩٤] ونسأل من جوز ذلك للساحر والفاضل هل يجوز لكل أحد غير هذين أم لا يجوز إلا لهذين فقط؟ فإن قال إن ذلك لايجوز إلا للساحر والفاضل فقط، وهذا هو قولهم، سألناهم عن الفرق بين هذين، وبين سائر الناس، ولا سبيل لهم إلى الفرق بين هؤلاء وبين غيرهم إلا بالدعوى التي لا يعجز عنها أحد، وإن قالوا: إن ذلك جائز أيضًا لغير الساحر والفاضل لحقوا بالسوفسطائية حقًا ولم يثبتوا حقيقة، وجاز تصديق من يدعى أنه يصعد إلى السماء، ويرى الملائكة، وأنه يكلم الطير ويجتني من شجر الخروب التمر والعناب، وأن رجالًا حملوا وولدوا وسائر التخليط الذي من صار إليه وجب أن يعامل بما هو أهله أن أمكن أو أن يعرض عنه لجنونه وقلة حيائه.

[٨٩٥] **قال أبو محمد**: لا فرق بين من ادعى شيئًا مما ذكرنا لفاضل وبين دعوى الرافضة، رد الشمس على علي بن أبي طالب مرتين حتى ادعى بعضهم أن حبيب بن أوس قال:

"Gece isteksiz olduğu hâlde güneş üzerimize döndürüldü/Bir taraftan güneş onlar için perdeyi kaldırmaktadır.

Güneşin ışıkları karanlığın rengini aydınlattı/Beneki gökyüzünün elbisesi onun parlaklığına büründü.

Allah'a yemin olsun ki bu durum bize acı veren bir uyuyanın rüyası mıdır, Yoksa Yuşa'nın kavminde olan şey midir, bilmiyorum."

[896] Hıristiyanların kendi ruhbanları ve liderleri hakkındaki iddiaları da böyledir. Onlar, "a'yânların değiştirilmesi/dönüştürülmesi" açısından bu zikrettiğimiz kimselerin iddia ettiklerinin kat be katını kendi ruhbanları için iddia ediyorlar. Yahudilerin kendi ahbarları ve tapınak liderleri hakkındaki iddiaları da böyledir. Onlara göre ahbarlarından biri, bir gün içinde Bağdat'tan Kurtuba'ya yolculuk etmiş ve İskenderânî oğullarından müslüman bir adamın başına iki boynuz dikmişti. Bu adam Kurtuba'da "Bâbu'l-Yahûd" yanında iskân ediyordu. Bunların tamamı uydurulmuştur ve bâtıldır. İskenderânî oğulları, bilinen, tanınmış, şerefli bir topluluktur. Onlardan herhangi birisi hakkında böylesi bir durum bilinmemektedir. Ahmaklığın hiçbir sınırı yoktur. İşte bu, kendisine nasihat eden bir kimse için bir delildir.

[897] Ebû Muhammed şöyle dedi: Sihre gelince, o çeşit çeşittir. Bunlardan biri yıldızlar (Ay vb. gök cisimleri) vasıtasıyla yapılır. Ay Akrep burcunda olduğu zaman akrep sûretinin işlendiği bir mühür vasıtasıyla yapılan bir sihirdir ve bununla akrebin ısırığından korunulur. Tılsımlar da bu türden olup ne tabiatın dönüştürülmesi ne de cevherin değiştirilmesidir. Fakat bunlar, sıcağın soğuğu ve soğuğun da sıcağı uzaklaştırması ve -ay ışığına yakalandığında- ay ışığının kurtçukları öldürmesi gibi, yüce Allah'ın diğer kuvveleri uzaklaştırmak üzere terkip ettiği kuvvelerdir. Tılsımları defetmek mümkün değildir. Çünkü biz, şu ana kadar onların tesirlerini açık bir şekilde gördük. -Nitekim çekirgelerin giremediği ve soğuğun vâki olmadığı köyler vardır. Yine bir ordunun ancak gönülsüz olarak gireceği Sarakusta[605] (Zaragoza) da böyledir. Bunun dışında örnekler gerçekten çoktur, bunu ancak inatçı bir kimse inkâr edebilir.

فَرُدَّتَ عَلَيْنَا الشَّمْسُ وَاللَّيْلُ رَاغِمٌ بِشَمْسٍ لَهُمْ مِنْ جَانِبِ الْخِدْرَ تَطْلُع

فَضَاضوءُها صِبْغِ الدُّجُنَّةِ وانطوى لِبَهْجَتِهَا ثُوبُ السَّمَاءِ المُجَزَّعُ

فوالله ما أدرى علي بدا لنا فردت له أم كان في القوم يوشع

[٨٩٦] وكذلك دعوى النصارى لرهبانهم وقدمائهم فأنهم يدعون لهم من قلب الأعيان أضعافًا ما يدعيه هؤلاء، وكذلك دعوى اليهودي لأحبارهم، ورؤوس المثائب عندهم أن رجلًا منهم رحل من بغداد إلى قرطبة في يوم واحد، وأنه أنبت قرنين في رأس رجل مسلم من بني الاسكندراني، كان يسكن بقرطبة عند باب اليهود. وهذا كله باطل موضوع وبنو الاسكندراني كانوا أقوامًا أشرافًا معروفين لم يعرف لأحد منه شيء من هذا، والحماقة لأحد لها، وهذا برهان كاف لمن نصح نفسه.

[٨٩٧] **قال أبو محمد**: وأما السحر فانه ضروب منه ما هو من قبل الكواكب، كالطابع المنقوش فيه صورة عقرب، في وقت كون القمر في العقرب فينفع إمساكه من لدغة العقرب، ومن هذا الباب كانت الطلسمات، وليست إحالة طبيعية ولا قلب عين، ولكنها قوي ركبها الله عز وجل مدافعة لقوى أخرى كدفع الحر للبرد، ودفع البرد للحر، وكقتل القمر للدابة الدابرة الدبرة، إذا لاقى الدبرة ضوءه إذا كانت دبرتها مكشوفة للقمر، ولا يمكن دفع الطلسمات لأننا قد شاهدنا أنفسنا أثارها ظاهرة إلى الآن من قرى لا ندخلها جرادة ولا يقع فيها برد وكسرى قسطة التي لا يدخلها جيش إلا أن يدخل كرهًا، وغير ذلك كثير جدًا لا ينكره إلا معاند،

Dolayısıyla tılsımlar, genel olarak bunları güzel bir şekilde yapan bir kimsenin benimsediği işlerdir; bunlar dünyada sona ermiştir ve geriye sadece onların sanatlarının izleri kalmıştır. İlklerin/öncekilerin musiki konusundaki kitaplarında zikrettikleri şeyler de bu tür sihirlerdendir.Musiki ile tabiatlar arasında ülfet sağlar ya da onlar arasında nefret ve hoşnutsuzluk yerleştirir.

[898] Sihrin diğer bir türü de büyüdür (rukye[606]). Bu, bilinen doğuş ve yükseliş zamanlarında huruf-u mukattaadan oluşan bir kelâmdır. Bu terkipten dolayı tabiatlara tesir eden bir kuvve meydana gelir ve diğer kuvveleri uzaklaştırır. Nitekim biz, çıbanın ilk ortaya çıkmasında güçlü bir şekilde çıbana büyü yapan bir kimsenin, gün başında çıbanın solmak sûretiyle kurumaya başladığını, üçüncü günde tam olarak kurduğunu; kuruması tamam olduğunda yaranın kabuğunun söküp çıkarıldığı gibi söküp çıkarıldığını gördük ve bunu sayamayacağımız kadar çok tecrübe ettik. Bu kadın, bir kişide ortaya çıkan iki çıbandan birisine büyü yaptı, diğerine ise bir şey yapmadı. Kadının büyü yaptığı çıban kurudu, büyü yapmadığı çıban ise olgunlaşmasını tamamladı ve sahibine büyük bir eziyet verdi. Yine sıraca hastalığı diye bilinen vereme (şiş, yumru) büyü yapan bir kimseye şahit olduk. Bu hastalıktan açığa çıkan şey iyileşti ve açığa çıkmayan kısım ise solmaya başladı. Bunun tamamı ise tam olarak şifa buldu. Söz konusu kişi bunu insanlara ve hayvanlara yapmaya devam ediyordu. Bunun benzerleri gerçekten çoktur.

[899] Güvenirliliği sebebiyle müşâhede ettiğimiz, doğruluğu ve fazileti sebebiylede tecrübe ettiğimiz gibi, yanımızda bilgisi olan bir kimse, sayamayacağı kadar çok kadının sütten yağ çıkarmak için yayık vuran kimselere bir şeyler konuştuklarını ve neticede bu sütten yağ çıkmadığını gördüğünü bize haber vermişti. Bu iki vecih ile, Sakamonya[607] safrasının atığını toplama ve kundur[608] sebebiyle kalbin zafiyetine mülaki olmak arasında hiçbir fark yoktur. Bu manaların tamamı belli bir düzen üzere caridir. Her kim bunu bilmek isterse onu elde eder. Yine demiri çeken taş (mıknatıs) ve benzerleri gibi, belli bir özellik (hasse) sebebiyle olan şeyler de sihir türündendir. Yine, insanların seyrettikleri harikalar yapan bir kimsenin hileleri gibi, el çabukluğu olan şeyler de bundandır. Bunlar, ince/latif işler olup maddenin tabiatını asla değiştirmezler.

وهي أعمال قد ذهب من كان يحسنها جملة، وانقطع من العالم، ولم يبق إلا آثار وصناعاتهم فقط، ومن هذا الباب كان ما تذكره الأوائل في كتبهم في الموسيقا، وأنه كان يؤلف به بين الطبائع، وينافر به أيضًا بينها.

[٨٩٨] ونوع آخر من السحر يكون بالرقي وهو كلام مجموع من حروف مقطعه في طوالع معروفة أيضًا، فيحدث لذلك التركيب قوة تستثار بها الطبائع وتدافع قوى أخر وقد شاهدنا وجربنا من كان يرقي الدمل إلحاد القوي الظهور في أول ظهوره فييبس يبدأ من يومه ذلك بالذبول ويتم يبسه في اليوم الثالث، ويقلع كما تقلع قشرة القرحة، إذا تم يبسها، جربنا من ذلك ما لا نحصيه، وكانت هذه المرأة ترقي أحد دملين قد دفعا على إنسان واحد ولا ترقي الثاني فييبس الذي رقت ويتم ظهور الذي لم ترق، ويلقي حامله منه الأذى الشديد، وشاهدنا من كان يرقي الورم المعروف بالخنازير فيندمل ما يفتح منها ويذبل ما لم ينفتح ويبرأ كل ذي ذلك البرء التام، كان لا يزال يفعل ذلك في الناس والدواب، ومثل هذا كثير جدًا.

[٨٩٩] وقد أخبرنا من خبره عندنا كمشاهدتنا لثقته وتجريبنا لصدقة وفضله، أنه شاهد ما لا يحصى، نساء يتكلمن على الذين يمخضون الزبد من اللبن، بكلام فلا يخرج من ذلك اللبن زبد ولا فرق بين هذين الوجهين وبين ملاقاة فضلة الصفراء بالسقمونيا، وملاقاة ضعف القلب بالكندر، وكل هذه المعاني جارية على رتبة واحدة، من طلب علم كل ذلك أدركه، ومنه ما يكون بالخاصة كالحجر الجاذب للحديد، وما أشبه ذلك ومنه ما يكون لطف يد كحيل أبي العجائب، التي شاهدها الناس، وهي أعمال لطيفة لا تحيل طبعًا أصلًا.

[900] Ebû Muhammed şöyle dedi: İfade ettiğimiz bütün bu metotlar, ne peygamberlerin (s.a.) mûcizeleri cinsinden ne de yalancıların sihirbazlar ve salih kullar hakkında iddia ettikleri şeyler cinsindendir. Çünkü peygamberlerin mûcizeleri düzenin, âlemdeki varlıkların tabiatlarının ve âlemin yapısının dışındadır. Söz konusu mûcizelerden herhangi bir şey ne kanuna ne de bilinen bir sünnete uygun olarak cereyan eder. Bunlar, ayın ikiye ayrılması, denizin yarılması, yemek ve suyun yaratılması, asanın ejderhaya dönüşmesi, silinip gitmiş ölünün diriltilmesi, devenin kayadan çıkarılması, insanların bildiği dilde söylenen sözün bir benzerini getirmeden âcîz olması gibi durumlar kendisi ile o adı alabilen zâtî özelliklerin dönüştürülmesidir. Öyle ki söz konusu varlıklar bu isimleri bu zâtî özelliklerin varlığı sebebiyle hak ederler ve bunların sayesinde tanımlar yapılır. İşte bizâtihi bu, iptalcilerin sihirbaz ve faziletli kimseler için iddia ettikleri şeydir.

[901] Ebû Muhammed şöyle dedi: İsim ve müsemmanın tanımlarını, başlangıçtan cinsin cinslerinden türlerine ve türlerden şahıslarına varıncaya kadar âlemin tabiatlarını ve kısımlarını bilen kimseler için bu iki metot arasındaki fark gerçekten açıktır. Onun arazlarının bazıları zatî, bazıları ise gayrîdir. Onun zatının yani gayrî olanda değişim ve zeval hızlı olur; zevali yavaş olan ise zati ile sabit olandır. Bunlardan sabit olan şey -zatî olmasa da- zatî bir subüttur. Burhan ile -burhan olmadığı hâlde- burhan olduğunu zannettiğimiz şey arasında fark vardır. Yüce Allah'a bize hibe ettiği ve nimetlendirdiği şeylerden dolayı hamd olsun, O'ndan başka ilâh yoktur.

[902] Bize Muhammed b. Said b. Nebat, o da Ahmed b. Adulbasîr'den rivayet edip şöyle dedi: Bize Kasım b. Esbağ, o da Muhammed b. Abdusselam el-Haşenî o da bize Muhammed b. el-Müsennâ o da Abdurrahman b. Mehdî'den o da Bize Süfyan es-Sevrî Ebû İshak eş-Şeybânî'den o da Beşîr b. Amr'dan tahdis edip şöyle dedi: Gaylan, Ömer b. el-Hattab'ın yanında iken anlatmıştı: Bunun üzerine onlar: "Şüphesiz ki onlar değişmişlerdir." dediler. Ömer ise şöyle dedi: "Hiç bir kimse, Allah'ın yarattığı yaradılışını değiştiremez. Fakat onların, sizin sihirbazlarınız gibi sihirbazları vardır. Bundan herhangi bir şeyden korktuğunuzda seslenip duyurunuz.."

[٩٠٠] **قال أبو محمد**: وكل هذه الوجوه التي ذكرناها ليست من باب معجزات الأنبياء عليهم السلام، ولا من باب ما يدعيه أهل الكذب للسحرة والصالحين لأن معجز الأنبياء هو خارج عن الرتب، وعن طبائع كل ما في العالم، وعن بنية العالم، لا يجري شيء من ذلك على قانون، ولا على سنن معلوم، لكن قلب ٥ عين وإحالة صفات ذاتية كشق القمر، وفلق البحر، واختراع طعام وماء، وقلب العصا حية، وإحياء ميت قد أرم، وإخراج ناقة من صخرة، ومنع الناس من أن يتكلموا بكلام مذكور أو من أن يأتوا بمثله، وما أشبه هذا من إحالة الصفات الذاتية، التي بوجودها تستحق الأسماء، ومنها تقوم الحدود وهذا بعينه هو الذي يدعيه المبطلون للساحر والفاضل.

١٠ [٩٠١] **قال أبو محمد**: وإنما يلوح الفرق جدًا بين هذين السبيلين لأهل العلم بحدود الأسماء والمسميات، وبطبائع العالم وانقسامه من مبدئه من أجناس إلى أنواعه إلى أشخاصه وما هو عليه من أعراضه ذاتي، وما هو منها غيري وما يسرع الاستحالة والزوال من الغيري منها وما يبطيء زواله منها، وما يثبت منها ثبات الذاتي، وإن لم يكن ذاتيًا والفرق بين البرهان وبين ما نظن أنه برهان وليس ١٥ برهانًا. والحمد لله على ما وهب وأنعم به علينا لا إله إلا هو.

[٩٠٢] حدثنا محمد بن سعيد بن نبات، حدثنا أحمد بن عبد البصير، قال، ثنا قاسم بن أصبغ، ثنا محمد بن عبد السلام الخشني، ثنا محمد ابن المثني، ثنا عبد الرحمن بن المهدي، ثنا سفيان الثوري عن أبي إسحاق الشيباني، عن بشير بن عمرو قال: ذكر الغيلان عند عمر بن الخطاب فقالوا إنهم يتحولون فقال عمر: ٢٠ إنه ليس أحد يتحول عن خلقه الذي خلق له ولكن لهم سحرة كسحرتكم فإذا خشيتم شيئًا من ذلك فأذنوا.

[903] İşte bu Ömer (r.a.), tabiatların değiştirilmesini kabul etmemiş ve "Sihirde tabiatın değiştirilmesi yoktur." demiştir. İşte bu bizim de görüşümüzdür. Âlemlerin rabbi olan Allah'a çokça hamd olsun. Yüce Allah, dediğimiz hususlarla ilgili şöyle bir âyet indirmiştir: *"... Bir de ne görsün, onların ipleri ve değnekleri yaptıkları sihirden dolayı kendisine hızla sürünür gibi görünüyor."*[609] Böylece yüce Allah, bu sihirbazların işlerinin hakikati olmayan bir göz boyama olduğunu bildirmiştir. Yine Allah Teâlâ, *"... Şüphesiz yaptıkları bir sihirbaz hilesidir. Sihirbaz ise nereye varsa kurtuluşa eremez."*[610] şeklinde buyurmuş ve sihirbazların yaptıkları şeyin hakikati olmayan bir hile olduğunu haber vermiştir.

[904] Yüce Allah'ın *"Sihirbazlar, insanların gözlerini büyülediler ve onlara korku saldılar. Büyük bir sihir yaptılar."*[611] diye buyurduğu söylenirse, onlara şöyle cevap veririz: Evet, sihirbazların yaptığı sihir büyük bir hiledir ve büyük bir günahtır. Zira onlar, bu hile ile Allah Resulünün (s.a.) mûcizelerine karşı koymaya kalkıştılar ve neredeyse insanların gözlerini büyülediler. Zira onlar, bu iplerin ve değneklerin süründüğünü onlara inandırdılar. Âyetlerin tamamı bu hususta hemfikirdir. Âlemlerin rabbi olan Allah'a ham olsun.

[905] Onların hilelerini bilmeyen kimselerden bazıları, iplerin ve değneklerin sürünmesinin gerçek olduğunu sanabilir. Bu, yılanların özelliklerini çeşitli uzunluklarda alacalı olarak görmelerinden ve böylece zanna kapılmalarından dolayıdır. Onlar, iplerin ve değneklerin canlı olduklarını düşünürler. Şayet onlar, derinlemesine düşünürler ve araştırırlarsa buradaki hileye vakıf olurlar. İpler ve değnekler, bu hareketlerin ortaya çıkmasına sebebiyet veren cıva ile doldurulmuşlardı. Tıpkı elindeki bıçağı insanın bedenine vuran sihirbazın (illizyonist) yaptığı gibi. Onun hilesini bilmeyen kimselerden bunu gören birisi, bıçağın vurulan insanın bedenine saplandığını sanabilir. Halbuki durum böyle değildir. Bilakis bıçağın sapı oyulmuştur ve böylece bıçak sapının içine girmektedir. Sihirbazın ipi yüzük halkasına sokması da böyledir. Onlardan birisi iki eliyle ipin iki tarafından tutar, sonra sihirbaz içinde ipin olduğu yüzüğü alır ve bu konumda iken onu elinin altına sokar, halbuki onun ağzında başka bir yüzük vardır.

[٩٠٣] فهذا عمر رضي الله عنه يبطل إحالة الطبائع، ويقول: إن السحر ليس فيه إحالة طبع وهذا نص قولنا. والحمد لله رب العالمين كثيرًا. وقد نص الله عز وجل على ما قلنا فقال تعالى: ﴿فَإِذَا حِبَالُهُمْ وَعِصِيُّهُمْ يُخَيَّلُ إِلَيْهِ مِن سِحْرِهِمْ أَنَّهَا تَسْعَىٰ﴾ فأخبر تعالى أن عمل أولئك السحرة إنما كان تخييلًا لا حقيقة له. وقال تعالى: ﴿إِنَّمَا صَنَعُوا كَيْدُ سَاحِرٍ وَلَا يُفْلِحُ السَّاحِرُ حَيْثُ أَتَىٰ﴾ فأخبر تعالى أنه كيد لا حقيقة له.

[٩٠٤] فإن قيل قد قال الله عز وجل: ﴿سَحَرُوا أَعْيُنَ النَّاسِ وَاسْتَرْهَبُوهُمْ وَجَاءُوا بِسِحْرٍ عَظِيمٍ﴾ قلنا نعم إنها حيل عظيمة وإثم عظيم، إذ قصدوا بها معارضة معجزات رسول الله صلى الله عليه وسلم وأنهم كادوا عيون الناس إذ أوهموهم أن تلك الحبال والعصي تسعى، فاتفقت الآيات كلها، والحمد لله رب العالمين.

[٩٠٥] وكان الذي قدر ممن لا يدري حيلهم من أنها تسعى ظنًا أصله اليقين وذلك لأنهم رأوا صفة حيات رقط طوال تضطرب، فسارعوا إلى الظن، وقدروا أنها ذات حيات، ولو انعموا النظر وفتشوها لوقفوا على الحيلة فيها، وأنها ملئت زئبقًا ولد فيها تلك الحركات، كما يفعل العجائبي الذي يضرب بسكينة في جسم إنسان، فيظن من رآه ممن لا يدري حيلته أن السكين غاصت في جسد المضروب، وليس كذلك بل كان نصاب السكين مثقوبًا فقط، فغاصت السكين في النصاب، وكإدخاله خيطًا في حلقة خاتم،ثم يمسك إنسان غير متهم طرفي الخيط بيديه، ثم يأخذ العجائبي الخاتم الذي فيه الخيط بفيه، وفي ذلك المقام أدخله تحت يده وكان في فيه خاتم أخرى

Sihirbaz, orada bulunanlara, ağzındaki yüzüğü gösterir, onlar da sihirbazın yüzüğü ipten çıkardığını sanırlar. Sonra sihirbaz, ağzını ipe çevirir, yüzük ağzında olduğu hâlde ellerini kaldırır ve böylece ipe geçirilmiş olan yüzüğü gösterir. Sihirbazların diğer hileleri de böyledir. Biz, bu hilelerin tamamına vakıfız. İşte bu, yüce Allah'ın *"Sihirbazlar, insanların gözlerini büyülediler ve onlara korku saldılar."*[612] şeklindeki sözünün manasıdır. Yani sihirbazlar, insanları gördükleri şeylerin hakikati olmayan salt zan ve vehim olduğuna inandırdılar. Şayet onlar, hileleri inceleselerdi elbette hakikat onlara ayan beyan olurdu.

[906] Yüce Allah'ın *"Böylece (insanlar) onlardan kişi ile karısını birbirinden ayıracakları sihri öğreniyorlardı."*[613] meâlindeki sözü de böyledir. Bu ise, dedikoducuların bile yapabileceği bir şeydir. Allah Resulüne (s.a.) Lebîd b. el-A'sam'ın sihir yaptığı hakkında rivayet edilen haber de böyledir. Bu sihir, bir şeyi yapmadığı hâlde yaptığını sanacak kadar onda bir hastalığın ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Burada da, ne tabiatın dönüştürülmesi ne de aynların değiştirilmesi vardır. Ancak bu, tılsımlar ve rukye konusunda da dediğimiz gibi, söz konusu eyleme/çalışmaya ait kuvvenin tesiridir. Bunların arasında bir fark yoktur. Biz, bir insanın, öfkelendiği bir hareket sebebiyle kötü söz söylediğini ya da karşılık verdiğini görürüz. Böylece o, hilmden (yumuşaklık hâlinden) keskinliğe, sakinlikten hareketli olmaya doğru gider ki çılgın bir hal alır veya bu durum onu hasta edinceye kadar devam eder. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.), *"Şüphesiz beyanda sihir vardır."* diye buyurmuştur. Çünkü beyanın bir kısmı nefse tesir eder. Böylece beyan, heyecanlandırmasından dolayı nefse tesir eder ya da onu sakinleştirir ve beyanın kesin ve kararlılığından dolayı nefsi değiştirir. Bu manaya göre şairler, beyanı, nefislerin kendisine meyletmesini sağladığından dolayı gözlerin büyülenmesi durumunda kullanırlar.

[907] Ebû Muhammed şöyle dedi: "Sihir, aynleri dönüştürür ve tabiatları değiştirir." şeklinde söz söyleyen birisine şöyle denilir: Bu mümkün olduğuna göre, bu durumda nebî ile sihirbaz arasında nasıl bir fark olduğunu bize haber verir misiniz? Muhtemelen peygamberlerin tamamı sihirbaz idiler. Nitekim Firavun, Mûsâ (s.a.) hakkında şöyle demişti: *"Şüphe yok, o size sihri öğreten büyüğünüzdür."*[614] ve *("Ben size izin vermeden ona iman ettiniz ha!" dedi.) "Şüphesiz bu, halkını oradan çıkarmak için şehirde kurduğunuz bir tuzaktır. Göreceksiniz!"*[615]

يري من حضر حلقة الخاتم الذي في فيه يوهمهم أنه قد أخرجه من الخيط، ثم يرد فمه إلى الخيط ويرفع يديه وفمه فينظر الخاتم الذي كان فيه الخيط، وكذلك سائر حيلهم. وقد وقفنا على جميعها فهذا هو معنى قوله تعالى: سحروا أعين الناس واسترهبوهم. أي أنهم أوهموا الناس فيما رأوا ظنونًا متوهمة لا حقيقة لها، ولو فتشوها للاح لهم الحق.

[٩٠٦] وكذلك قوله تعالى: ﴿فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُمَا مَا يُفَرِّقُونَ بِهِ بَيْنَ الْمَرْءِ وَزَوْجِهِ﴾ فهذا أمره ممكن يفعله النمام وكذلك ما روي أن النبي صلى الله عليه وسلم سحره لبيد بن الأعصم، فولد ذلك عليه مرضًا حتى كان يظن أنه فعل الشيء وهو لم يفعله، فليس في هذا أيضًا إحالة طبيعية، ولا قلب عين، وإنما هو تأثير بقوة لتلك الصناعة، كما قلنا في الطلسمات والرقي، فلا فرق ونحن نجد الإنسان يسب أو يقابل بحركة يغضب منها، فيستحيل من الحلم إلى الطيش وعن السكون إلى الحركة والنزق حتى يقارب حال المجانين، أو ربما أمرضه ذلك وقد قال عليه السلام: إن من البيان لسحرًا. لأن من البيان ما يؤثر في النفس فيثيرها أو يسكنها عن ثورانها، ويحيلها عن عزماتها، وعلى هذا المعنى استعملت الشعراء ذكر سحر العيون، لاستمالتها للنفوس فقط.

[٩٠٧] **قال أبو محمد**: ويقال لمن قال إن السحر يحيل الأعيان ويقلب الطبائع أخبرونا إذا جاز هذا فأي فرق بين النبي صلى الله عليه وسلم والساحر؟ ولعل جميع الأنبياء كانوا سحرة، كما قال فرعون عن موسى عليه السلام: ﴿إِنَّهُ لَكَبِيرُكُمُ الَّذِي عَلَّمَكُمُ السِّحْرَ﴾ ﴿إِنَّ هَٰذَا لَمَكْرٌ مَّكَرْتُمُوهُ فِي الْمَدِينَةِ لِتُخْرِجُوا مِنْهَا أَهْلَهَا﴾

[908] Mûsâ'nın (s.a.) sihirbazlarının asa ve iplerini yılanlara dönüştürmeleri ve Mûsâ'nın da asasını yılana dönüştürmesi mümkün olduğuna göre, bu durumda her iki iş de hakikattir. "Mûsâ*, onlar gibi bir sihirbazdır, ancak o sadece onlardan daha bilgilidir.*" şeklindeki sözünde şüphesiz Firavun doğru söylemiştir. Böyle bir şeyden Allah'ı tenzih ederiz. Bilakis sihirbazların yaptığı şey, sadece büyücülerin hilelerindendir.

[909] Şayet onlar Bâkıllanî'nin ifade ettiği "tehaddî" şartına sığınsalar onlara bunun çeşitli açılardan hatalı olduğu söylenir: **Birincisi** şudur: Peygamberin mûcizesinin mûcize olabilmesi için tehaddiyi şart koşmak ne Kur'ân'dan, ne sahîh ne de sakim sünnetten, ne icmâdan, ne sahabe kavlinden, ne de aklın hücceti açısından doğruluğuna dair hiçbir delilin olmadığı yalancı ve düzmece bir iddiadır. Bu iddiayı, bu zayıf fırkadan (yani Eş'arîlerden) önce hiçbir kimse asla söylememiştir. Bu durumda olan bir şey, kusur ve noksanlığın zirvesindedir. Yüce Allah şöyle buyurdu: *"De ki, "Eğer doğru söyleyenler iseniz kesin delilinizi getirin."*[616] Böylece sözünün doğruluğuna dair bir delili bulunmayan kimsenin sözünde hata yaptığı ve yalan söylediği kesin bir durumdur.

[910] **İkincisi** şudur: Şayet onların (Eş'arîlerin) dediği gibi olsa idi, bu durumda Allah Resulünün (s.a.) parmakları arasında suyun (membadan çıkar gibi) çıkması, iki yüzden daha fazla kişiyi bir ölçek arpa ve bir oğlak ile, başka bir seferinde bir örtü içine sarılmış bir parça yiyecek ile doyurması; bir pınara tükürmesi ve bu pınarın günümüze kadar bolca su ile gürlemesi; kütüğün inlemesi; kolun konuşması; devenin ve kurdun şikayet etmesi; gaybtan haber vermesi ve Hz. Peygamber'in diğer büyük mûcizeleri gibi mûcizelerinden pek çoğu sâkıt olurdu. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.), bunların hiçbiriyle birisine meydan okumamış ve bunları ashabından (r.a.) yakîn sahibi olan kimselerin huzurunda yapmıştır. Aksi takdirde Hz. Peygamber'in Kur'ân, yahudileri ölümü temenni etmeye davet etmesi ve ayın yarılması hadiseleri dışında bir mûcizesi kalmaz. Bunun benzerine götüren bir söz söylemek, felaket olarak yeterlidir. Eğer onlar, Hz. Peygamber'in mûcizeler vasıtasıyla hazır bulunan ve bulunmayan kimselere meydan okuduğunu iddia ederlerse, yalan söylemiş ve böyle bir iddia uydurmuş olurlar.

[٩٠٨] وإذا جاز أن يقلب سحرة موسى عليه السلام عصيهم حبالهم حيات، وقلب موسى عليه السلام عصاه حية، وكان كلا الآمرين حقيقة، فقد صدق فرعون بلا شك، في أنه ساحر مثلهم، إلا أنه أعلم منهم به فقط، وحاشا لله من هذا بل ما كان فعل السحرة إلا من حيل أبي العجائب فقط.

٥ [٩٠٩] فإن لجؤا إلى ما ذكره الباقلاني من التحدي قيل لهم: هذا باطل من وجوه: أحدها إن اشتراط التحدي في كون آية النبي آية دعوى كاذبة سخيفة لا دليل على صحتها، لا من قرآن ولا من سنة صحيحة ولا سقيمة، ولا من إجماع ولا من قول صاحب، ولا من حجة عقل ولا قال بهذا أحد قط، قبل هذا الفرقة الضعيفة، وما كان هكذا فهو في غاية السقوط والهجنة. قال الله عز وجل: ﴿قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ﴾ فوجب ضرورة أن من لا برهان له على صحة ١٠ قوله فهو كاذب فيها غير صادق.

[٩١٠] وثانيها: أنه لو كان ما قالوا: لسقطت أكثر آيات رسول الله صلى الله عليه وسلم: كنبعان الماء من بين أصابعه، وإطعامه المئتين والعشرات من صاع شعير، وعناق، ومرة أخرى من كسر ملفوفة في خمار، وكتفله في العين ١٥ فجاشت بماء غزير إلى اليوم، وحنين الجذع، وتكليم الذراع وشكوى البعير والذئب، والأخبار بالغيوب، وتمر جابر، وسائر معجزاته العظام لأنه عليه الصلاة والسلام لم يتحد بذلك كله أحد ولا عمله إلا بحضرة أهل اليقين من أصحابه، رضي الله عنهم، ولم يبق له آية حاشا القرآن، ودعاء اليهود إلى تمني الموت، وشق القمر فقط، وكفى نحسًا بقول أدى إلى مثل هذا، فإن ادعوا ٢٠ أنه عليه السلام تحدى بها من حضر وغاب كذبوا واخترعوا هذه الدعوى

Çünkü söz konusu haberlerin hiçbirinde Hz. Peygamber'in bunlarla herhangi bir kimseye meydan okuduğu belirtilmemiştir. Eğer onlar, bütün bunların mûcize ve âyetler olmadıklarını söylemeye devam ederlerse, Allah Resulü (s.a.) bu mûcizeyi yaptığında "Şahitlik ederim ki ben Allah'ın elçisiyim." demek sûretiyle onları yalanlamıştır.

[911] Üçüncüsü şudur: Yüce Allah'ın *"Eğer kendilerine (başka) bir mûcize gelirse, mutlaka ona inanacaklarına dair en güçlü yeminleriyle Allah'a yemin ettiler. De ki: "Mûcizeler ancak Allah katındadır. O mûcizeler geldiği vakit de inanmayacaklarını siz ne bileceksiniz?"*[617] ve *"Bizi, (Kureyş'in istediği) mûcizeleri göndermekten, ancak, öncekilerin onları yalanlamış olması alıkoydu..."*[618] meâlindeki sözleri ikna edici bir delildir. Böylece yüce Allah, peygamberlerden (s.a.) istenilen bu mûcizeleri "âyet" diye isimlendirmiş ve bunlarda başkalarına meydan okumayı şart koşmamıştır. Böylece tehaddiyi şart olarak ileri sürmenin mutlak anlamda geçersiz olduğu ortaya çıkmış ve söz konusu hadise ortaya çıktığında tehaddi özelliği olsun ya da olmasın onun bir âyet/mûcize olduğu doğrudur. Sihirbazların ve peygamberin dışındaki bir kimsenin yapamayacağı âyetlere/mûcizelere dair ümmetin kesin icmâsı gerçekleşmiştir. Öyle ise mûcizelerin peygamberler dışında ne sihirbaz ne de başka birisi için gerçekleşmesi söz konusudur.

[912] Dördüncüsü şudur: Şayet tehaddî hükmü sahîh olsa idi, bu durumda onun (Bâkıllânî'nin) aleyhine bir delil olurdu. Çünkü onlara göre tehaddî, herhangi bir kimsenin bunun benzerini yapmaya güç yetirememesidir. Zira birisinin bunun bir benzerini var etmesi mümkün olsa idi, o halde onun meydan okuması geçersiz olurdu. Ve ona denilirdi ki "İster salih bir kul isterse sihirbaz birisi olsun, senin yaptığının işin bir benzerini yapabiliyor."

[913] Beşincisi şudur: Dedikleri şey olmuş olsa ve sihirbazdan veya fazıl bir kimseden meydan okuma olmaksızın mûcizenin zuhur etmesi câiz olsa idi, bu durumda sihirbazın ve faziletli kişinin ölümünden sonra onların yaptıklarını onların lehinde bir meydan okuma olarak söyleyebilirdik. Çünkü her ikisinde de fazilet vardır. Nitekim gulât (Şîa'nın aşırı gidenleri) Ali (r.a.) hakkında böyle yapmıştır. Dolayısıyla her hâlükârda onların bu görüşü geçersizdir. Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamdolsun.

لأنه لم يأت في شيء من تلك الأخبار أنه تحدى بها أحدًا، وإن تمادوا على أن كل هذه ليست معجزات ولا آيات أكذبهم رسول الله صلى الله عليه وسلم بقوله إذ فعل ذلك أشهد أني رسول الله.

[٩١١] والثالث وهو البرهان الدافع وهو قول الله تعالى: ﴿وَأَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لَئِن جَاءَتْهُمْ آيَةٌ لَّيُؤْمِنُنَّ بِهَا قُلْ إِنَّمَا الْآيَاتُ عِندَ اللَّهِ وَمَا يُشْعِرُكُمْ أَنَّهَا إِذَا جَاءَتْ لَا يُؤْمِنُونَ﴾ وقوله: ﴿وَمَا مَنَعَنَا أَن نُّرْسِلَ بِالْآيَاتِ إِلَّا أَن كَذَّبَ بِهَا الْأَوَّلُونَ﴾ فسمى الله تعالى تلك المعجزات المطلوبة من الأنبياء عليهم السلام آيات، ولم يشترط عز وجل في ذلك تحديًا من غيره، فصح أن اشتراط التحدي باطل محض، وصح أنها إذا ظهرت فهي آية كان هنالك تحد أو لم يكن، وقد صح إجماع الأمة المتيقن على الآيات التي لا يأتي بها ساحر، ولا غير نبي، فصح أن المعجزات إذا هي آيات لا تكون لساحر ولا لأحد ليس نبيًا.

[٩١٢] والرابع أنه لو صح حكم التحدي لكان حجة عليه، لأن التحدي عندهم يوجب ألا يقدر على مثل ذلك أحد، إذ لو أمكن أن يوجد مثل ذلك من أحد لكان قد بطل تحديه وقيل له قد وجد من يعمل مثل عملك، هذا، إما صالح وإما ساحر.

[٩١٣] والخامس: أنه لو كان ما قالوا، وجاز ظهور معجزة من ساحر لا يتحدى بها، أو فاضل لا يتحدى بها، لأمكن أن يتحدى لهما بها بعد موتهما، من ضل فيهما كما فعلت الغلاة بعلي رضي الله عنه فعلى كل حال قولهم ساقط، والحمد لله رب العالمين.

[914] Ebû Muhammed şöyle dedi: "Gözleri büyüleme hususunda peygamberin sihirbaza benzediğini ve böylece insanlara görülemeyen şeyleri gösterdiğini" iddia edenlere gelince, şüphesiz bu topluluk nübüvveti iptal etmek sûretiyle küfürle yetinmemiştir. Zira o, Hz. Peygamber'in (s.a.) getirdiği mûcizelerin, ilkinden sonuncusuna kadar hakikatlerin tamamının iptal edilmesine varan ve bir hakikati olmayacak şekilde gözleri büyülemek olduğunu kastetmiştir. Böylece söz konusu topluluk, herhangi bir zorlamaya gerek kalmaksızın tam anlamıyla Sofistlere katılmıştır.

[915] Onlara şöyle denilir: Şayet hakikati olmayan ve göremediği şeylerin kendisine gösterilmesini câiz görüyorsanız o zaman belki de şuan hepiniz büyülenmiş durumdasınız. Belki de bazı sihirbazlar, sizi büyülediler de sizler, -bunlardan herhangi birini yapmadığınız hâlde- abdest aldığınızı ve namaz kıldığınızı sizlere gösterdiler. Belki sizler evlendiğinizi zannediyorsunuz ama evlerinizde koyun, keçi ve sığırlar vardır? Belki sizler şu anda denizin üzerisindesiniz? Belki de din adına inandığınız şeylerin tamamı size öyle gösterilmiştir? Bunların hiçbirinden kurtulamazlar. Şüphesiz ki yüce Allah, bu anlayışı benimseyen kimseleri ayıplamış ve şöyle buyurmuştur: *"Onlara gökten bir kapı açsak da oradan yukarı çıkmaya koyulsalar, yine "Gözlerimiz döndürüldü, biz herhâlde büyülenmiş bir toplumuz" derlerdi."*[619] Şayet sihrin peygamberlerin (s.a.) getirdiği mûcizelere benzeyen bir gerçekliği olsa ve gözleri büyülemesi de mümkün olsa idi, elbette yüce Allah onları, olmasını mümkün gördükleri bir şeyi söylemeleri sebebiyle zemmetmezdi. Fakat Allah, mümkün olmayan bir şeyi demelerinden ve hakikatlerin giderilmesiyle ilişki kurmalarından dolayı onları zemmetmiştir. Bundan dolayı yüce Allah onları ayıpladı ve reddetti.

[916] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bir varlığı herhangi bir şeye benzetme açısından duyuların bazı vakitlerde yanılması/hata etmesi (sihir) değildir. Çünkü bizden biri, birisini uzakta görebilir, bunda hiçbir şüphe yoktur. Ancak o, tartışır ve onun bir insan ya da filan kişi olduğunu kesin olarak kabul eder. Böylece kendi zannının kesin olduğunu kabul eder.

[٩١٤] **قال أبو محمد**: وأما من ادعى أنه يشبه الساحر على العيون فيريهم ما لا يرى فإن هذه الطائفة لم تكتف بالكفر بإبطال النبوات، إذ لعل ما أتى به النبي كان تشبيهًا على العيون لا حقيقة له حتى رامت إبطال الحقائق كلها، أولها عن آخرها، ولحقت بالسوفسطائية لحاقًا صحيحًا بلا تكلف.

٥ [٩١٥] ويقال لهم إذا جاز أن يشبه على العيون حتى يرى المشبه عليها ما لا حقيقة له وما لا تراه، فما يدريكم لعلكم كلكم الآن مشبه على عيونكم، ولعل بعض السحرة قد شبه عليكم فأراكم أنكم تتوضؤن وتصلون، وأنتم لا تعقلون شيئًا من ذلك، ولعلكم تظنون أنكم تزوجتم وإنما في بيوتكم ضأن ولا معز وبقر، ولعلكم الآن على ظهر البحر، ولعل كل ما تعتقدون من الدين تشبيه ١٠ عليكم، وهذا كله لا مخلص لهم منه، وقد عاب الله عز وجل من ذهب إلى هذا فقال: ﴿وَلَوْ فَتَحْنَا عَلَيْهِم بَابًا مِّنَ السَّمَاءِ فَظَلُّوا فِيهِ يَعْرُجُونَ ۝ لَقَالُوا إِنَّمَا سُكِّرَتْ أَبْصَارُنَا بَلْ نَحْنُ قَوْمٌ مَّسْحُورُونَ﴾ فلو جاز أن يكون للسحر حقيقة وتشبه ما يأتي به الأنبياء عليهم السلام، وأمكن أن يشبه على البصر ما ذمهم الله عز وجل بأن قالوا شيئًا يمكن كونه، لكنهم لما قالوا ما لا يمكن ألبتة وتعلقوا بذلك في دفع ١٥ الحقائق، عابهم الله تعالى بذلك وأنكره عليهم.

[٩١٦] **قال أبو محمد**: وليس غلط الحواس في بعض الأوقات من باب التشبيه عليها في شيء، لأن أحدنا قد يرى شخصًا على بعد لا يشك فيه إلا أن تنازع فقطع أنه إنسان، أو أنه فلان فقطع بظنه

Şayet o zanda bulunmaz ve bunun da kesin olduğunu kabul etmez ise, elbette geriye hakikat açısından idrak ettiği şey kalır. Kişinin kendi zannıyla karar verdiği şeylerin tamamı da böyledir. Gözüne karasu[620] inmeye başlayan bir kimse gibi hastalık sahibine gelince, böylesi bir kimse hakikati olmayan hayaller görebilir. O da ifade ettiğimiz gibi devamlıdır. Göz bebeğine inen su, ona bir şey gördüğü ve bunun da gerçek olduğu zannını verebilir. Bunların hepsini dikkatlice araştırınca, onun için hakikat zandan ayrı olarak ortaya çıkar. Beynindeki hayal merkezi fesada uğrayan kimse de böyledir. Bizzat o, beyninin ona vehmettiğini zanneder ve onun kesin olduğunu kabul eder. Şayet temyiz kabiliyeti güçlü olsa idi, elbette hak ile bâtılın arasını ayırt edebilirdi.

[917] İşitme ve tat alma idrakleri hakkındaki görüş de böyledir. İşte bunların tamamı, zannını kullanan kimselerden farklı derecelere göre cereyan eder ve bu hastalıkları taşımada benzer olan kimselerden de aynı seviyelerde cereyan eder. Bilakis bunlar, tahkik ve mârifet ehline göre, kişi bu hastalıklardan sıhhat buluncaya kadar tedavisi bilinen kesin hususlardır. Kişi, bunların durumunun bir benzerinde olmamızın mümkün olduğunu zannetmez. Zira bu olsa idi, bir sünnete göre cereyan eden ahkâm ve tertibe dair ilimlerden herhangi bir şey bilemezdik. Başarı Allah'ın yardımıyladır. Sonra onlara şöyle sorarız: Sizler, gözlerinizin büyülenmediğini nereden birliyorsunuz? Duyularımız sağlam olduğu müddetçe onların sağlam olduğunu ve akıllarımız sağlam olduğu müddetçe de akıllarımızın sağlıklı olduğunu nasıl bileceğimizi size daha önce bildirmiştik. Yine akıllara ve duyulara müdahale edilip edilmediğini ne ile bilebiliriz diye bizzat sizlere haber vermiştik. O da şudur: Sağlam duyular ve sağlıklı akıl ile idrak edilen şey, mâlum ve sınırlı bir düzen üzere cereyan eder, onun sınırları asla değişmez. Fâsid duyular ve müdahale edilmiş (hastalıklı) akıllar ile idrak edilen şeyler ise belirli ve sınırlı derecelerin dışında cereyan eder. Şüphesiz onlar, asla bunu ayırt etmeye güç yetiremezler. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır.

ولو أنه لم يعمل ظنه ولا قطع به لكان باقيًا على ما أدرك من الحقيقة، وهكذا في كل ما حكم فيه المرء بظنه، وأما ذو الآفة كمن فيه ابتداء نزول الماء فيرى خيالات لا حقيقة لها، فهو أيضًا كما ذكرنا وإنما الماء المطل على حدقته يوهمه أنه رأى شيئًا وقطع بذلك، فإذا ثبت في كل ذلك لاح له الحق من الظن، وكذلك ٥ من فسد مكان التخيل من دماغه، فإن نفسه تظن ما يتوهمه فتقطع به، ولو قوي تميزها لفرقت بين الحق والباطل.

[٩١٧] وهكذا القول في إدراك السمع والذوق وهذا كله يجري على رتب مختلفة ممن أعمل ظنه، وعلى رتب غير مختلفة في حمل هذه الآفات، بل هي ثابتة عند أهل التحقيق والمعرفة، معروفة العلاج حتى يعود منها إلى صلاحه ما ١٠ لم يستحكم فساده، ولا يظن ظان أنه ممكن أن نكون في مثل حال هؤلاء إذ لو كان هذا لم نعرف شيئًا من العلوم على رتبه وأحكامه الجارية على سنن واحد. وبالله تعالى التوفيق. ثم نسألهم بأي شيء يعرفون أنه لم يشبه على عيونكم؟ فقد عرفناكم نحن بماذا نعرف أن حواسنا سليمة مادامت سليمة، وأن عقولنا سالمة ما دامت سالمة، وبماذا نعرف الحواس المدخولة والعقول المدخولة، وغير ١٥ المدخولة؟ وهو إجراء ما أدرك بالحواس السليمة والعقول السليمة، على رتب محدودة معلومة لا تبدل عن حدودها أبدًا، وجرى ما أدرك بالحواس الفاسدة والعقول المدخولة على غير رتب محدودة فإنهم لا يقدرون على فرق أصلًا، وبالله تعالى التوفيق.

[918] Ebû Muhammed şöyle dedi: Aynı şekilde peygamber olmayan bir kimse hakkında ifade edilen ayanların değiştirilmesi ve tabiatın dönüştürülmesi de yalandır. Ancak bunlardan Peygamberlerin döneminde var olan şeyler istisna olup o peygamberin mûcizeleridir. Kütükte zuhur eden inilti, (Hz. Peygamber'e ikram edilen) zehirlenmiş bir koyunun dile gelip konuşması,[621] asanın ejderhaya dönüşmesi örneklerinde olduğu gibi onda zuhur eden bu şeyler bir mûcizedir. Söz konusu âyetlerin kendisinde zuhur ettiği kişinin salih yahut fâsık bir kimse olması denktir. Bu, Amr b. Hameme et-Dûsî'nin[622] kamçısında ortaya çıkan nur gibidir. Bunun peygambere ait olduğunun delili ise, söz konusu nurun Hz. Peygamber'in (s.a.) vefatından sonra zuhur etmemesidir.

[919] Ebû Muhammed şöyle dedi: "Sizler, peygamberin yaşadığı dönemde peygamberin dışındaki bir kimseden sadır olan mûcizeyi peygamber için bir mûcize olarak gördüğünüze göre, aynı şekilde Hz. Peygamber'in vefatından sonra başkasının gösterdiği mûcizeyi neden peygamber için mûcize olarak görmediniz? Oysa bu ikisi arasında herhangi bir fark yoktur." denilirse, şöyle cevap veririz: Biz bunu cansız varlıklarda, sair canlılarda ve yüce Allah'ın insanlardan bazılarında izhar etmeyi dilediği kimselerde mümkün görürüz.

[920] Allah faziletli kişinin faziletinden dolayı ona bunu tahsis etmez veya fâsıktan fâsıklığından dolayı veya kâfir kişinin küfründen dolayı onları men' etmez. Bilakis biz, bunu sadece faziletli bir kimseye tahsis eden ve onun bir kerametiymiş gibi gösteren kimseye karşıyız. Şayet bu Hz. Peygamber'in (s.a.) vefatından sonra mümkün olsa idi, durum anlaşılmaz olurdu. Bu durumda söz konusu âyetin, bu faziletli kişiye ya da bu fâsıka veya âyetin kendisine ait olduğunu iddia eden insanlardan birisine ait olduğunu iddia edenin iddiasına karşı güven içinde olamayız. Şayet bu olsa idi, bu durumda din konusunda bir kapalılık ve yüce Allah'tan -ilkinden sonuncusuna varıncaya kadar- bütün kullarına yönelik bir kapalılık olmuş olurdu. Bu ise, yüce Allah'ın bize yönelik vaadine ve doğruyu (rüşt) yanlıştan (ğayy) ayırt edip bize açıkladığını haber vermesine aykırıdır.

[٩١٨] **قال أبو محمد**: وكذلك ما ذكر عمن ليس نبيًا من قلب عين أو إحالة طبيعة فهو كذب إلا ما وجد من ذلك في عصر نبي، فإنه آية كذلك لذلك النبي، وذلك الذي ظهرت عليه آية بمنزلة الجذع الذي ظهرت فيه الحنين، والذراع الذي ظهر فيه النطق، والعصا التي ظهرت فيها الحياة، ٥ وسواء كان الذي ظهرت فيه الآية صالحًا أو فاسقًا، وذلك كنحو النور الذي ظهر في سوط عمرو ابن حممة الدوسي وبرهان ذلك أنه لم يظهر فيه بعد موت النبي صلى الله عليه وسلم.

[٩١٩] **قال أبو محمد**: فإن قيل إذا أجزتم أن تظهر المعجزة في غير نبي لكن في عصر نبي لتكون آية لذلك النبي، فهلا أجزتموه كذلك بعد موت النبي صلى ١٠ الله عليه وسلم لتكون آية له أيضًا، ولا فرق بين الأمرين؟ قلنا: إنما أجزنا ذلك الشيء في الجماد وسائر الحيوان.

[٩٢٠] وفيمن شاء الله تعالى إظهار ذلك فيه من الناس لا نخص بذلك فاضلًا لفضله، ولا يمنع ذلك في فاسق لفسقه، أو كافر، وإنما ننكر على من خص بذلك الفاضل فجعلها كرامة له، فلو جاز ذلك بعد موت النبي صلى الله عليه وسلم ١٥ لأشكل الأمر، ولم نكن في أمن من دعوى من ادعى أنها آية لذلك الفاضل أو لذلك الفاسق، أو الإنسان من الناس يدعيها آية له، ولو كان ذلك لكان إشكالًا في الدين وتلبيسًا من الله تعالى على جميع عباده، أولهم عن آخرهم، وهذا خلاف وعد الله تعالى لنا وإخباره بأنه قد بين علينا الرشد من الغي،

Halbuki Hz. Peygamber'in (s.a.) kendi asrında olan şey böyle değildi. Çünkü böylesi durumlar, ancak Hz. Peygamber (s.a.) tarafından, onun haber vermesi ve uyarmasıyla olabilirdi. Böylece söz konusu hadiselerin kendilerinden zuhur ettiği kimselere değil de Hz. Peygamber için oldukları hususu bu şekilde ortaya çıkmış oldu. İşte bu beyanın zirvesidir. Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamd olsun.

[921] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu konuda, üç mağara arkadaşı hakkında rivayet edilen ve onların kendi amellerini anlattıkça kayanın parça parça açılması şeklindeki habere[623] gelince, onların bununla bir alakası yoktur. Çünkü kayanın kırılması bir mûcize olmaksızın her zaman ve herkes için mümkündür. Bu şekilde olan bir şeyin dua ile ya da dua etmeksizin gerçekleşmesi mümkündür. Fakat düşmanının ölmesi, üzüntüsünün gitmesi veya dünyada güven ve emniyete ulaşmak için dua etmek gibi kayanın açılması için yapılan dua onların isteklerine uygun olarak gerçekleşmiştir. Hakem b. Münzir b. Said, babasının çölde ki bir yolculuk sırasında büyük bir topluluk içinde olduğunu bana haber vermişti. Onlar susamışlar ve kurtuluştan ümit kesmişlerdi. Bu hâl üzere bir dağın gölgesine ölümü beklemek üzere sığınmışlardı. Babası şöyle dedi: "Başımı, şişkince bir taşa dayadım, onu itmeye başladım ve kaldırdım. Altından tatlı bir su akmaya başladı; içtik ve azık olarak yanımıza aldık." Bunun benzeri kurtuluş hikâyeleri çoktur. Böylesi hadiseler şayet mûcize olsa idi, şüphesiz söz konusu kimselerin onların peygamber olmaları ya da peygamberin zamanındaki bir kimseden zuhur etmesinden dolayı bir nebîye ait olması -daha önce ifade ettiğimiz şeylerden dolayı- kaçınılmaz olarak zorunlu olurdu.

[922] Ebû Muhammed şöyle dedi: Onlara göre fâsık veya kâfir olduğu hâlde sihirbazın maddeyi değiştirmesini mümkün gören bir kimsenin sözünden daha garip bir şey yoktur. Onlar, bunun benzerini salih bir kula ya da nebîye de mümkün görürler. Onlara göre nebînin, salih bir kulun, fâsıkın ya da kâfir bir kimsenin maddeyi değiştirmesi mümkündür. Böylece maddenin değiştirilmesi her bir kimse açısından mümkün olmuştur. -Bunun benzerine götüren her bir söze lanet olsun!- Onlar (Eş'arîler), el-Mugîre b. Said[624], Beyan[625] ve Mansur el-Kisf'in (gökten düşen kütle)[626] sihir yoluyla maddeyi değiştirdiklerini mümkün görürler.

وليس كذلك ما كان في عصر النبي صلى الله عليه سلم لأنه لا يكون إلا من قبل النبي صلى الله عليه وسلم وبإخباره وإنذاره، فبدت بذلك أنها له لا للذي ظهرت منه، وهذا في غاية البيان، والحمد لله رب العالمين.

[٩٢١] **قال أبو محمد**: وأما الذي روي في الثلاثة أصحاب الغار، وانفراج الصخرة ثلثًا ثلثًا عندما ذكروا من أعمالهم فلا تعلق لهم به، لأن تكسير الصخرة ممكن في كل وقت، ولكل أحد بلا إعجاز وما كان هكذا فجاز وقوعه بالدعاء وبغير الدعاء، لكن وقع وفاقًا لتمنيه كمن دعا في موت عدوه، أو تفريج همه أو بلوغ أمنيته في دنياه، ولقد حدثني حكم بن منذر بن سعيد، أن أباه رحمه الله كان في جماعة في سفرة في صحراء فعطشوا وأيقنوا بالهلكة، ونزلوا في ظل جبل ينتظرون الموت. قال فأسندت رأسي إلى حجر ناتيء فتأذيت به فقلعته فاندفع الماء العذب من تحته، فشربنا وتزودنا، ومثل هذا كثير مما يفرج، وحتى لو كانت معجزة لوجب بلا شك أن يكونوا أنبياء أو لنبي ممن في زمن نبي، لا بد مما قدمناه.

[٩٢٢] **قال أبو محمد**: ولا عجب أعجب من قول من يجيز قلب الأعيان للساحر، وهو عندهم فاسق أو كافر، ويجيز مثل ذلك للصالح وللنبي، فقد جاز عندهم قلب الأعيان للنبي، وللصالح، وللفاسق، وللكافر، فوجب أن قلب الأعيان جائز من كل أحد وتبًا لقول أدى إلى مثل هذا، وهم يجيزون للمغيرة بن سعيد، وبيان ومنصور الكشف وقلب الأعيان، على سبيل السحر.

Onlardan sonra gelenler bu mûcizelerle onların peygamber olduklarını iddia etmişlerdir. Böylece aşırılığa düşen bu kimselere göre nebî ile sihirbaz eşittir. Apaçık sapkınlıktan Allah'a sığınırız.

[923] Ebû Muhammed şöyle dedi: Şayet onlar, "*Rabbiniz şöyle dedi: "Bana dua edin, duânıza cevap vereyim."*[627] ve *"Bana dua edince, dua edenin duasına cevap veririm."*[628] şeklinde yüce Allah'ın âyetlerini gerekçe göstererek itiraz ederlerse, bu doğrudur. Şüphesiz bunlar yüce Allah'ın olacağını bildiği mümkinat dâhilindedir. Yoksa olmayacağını veya muhal olduğunu bildiği bilgiler arasında değildir. Biz yüce Allah'tan kendisini bir peygamber yapmasını ya da İslâm dinini neshetmesini ya da vaktinden önce kıyameti yaratmasını ya da insanların tamamını maymunlara dönüştürmesini ya da kendisine üçüncü bir göz vermesini veya kâfirleri cennete ve müminleri de cehenneme sokmasını ve buna benzer şeyleri isteyen bir kimse hakkında ne düşündüklerini sorarız. Eğer onlar, bütün bu hususları mümkün görürseler, küfre düşmüş olurlar ve küfürleriyle birlikte deliler grubuna dâhil olmuş olurlar. Eğer bütün bunları imkânsız görürlerse, bu durumda mezkûr âyetlerle delil getirmeyi terk etmiş olurlar. Dualara icabet ise umûmî olanda değil husûsî olanda doğrudur. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır.

[924] Ebû Muhammed şöyle dedi: Allah Resulü (s.a.), Üsame[629] ve Halid'e[630] "*Kelime-i şahadeti can korkusundan dolayı söyleyip söylemediğini öğrenmek için kalbini yarıp baktın mı?*" diye buyurmuştur.[631]

[925] Ebû Muhammed şöyle dedi: Şayet mûcize keramet yoluyla peygamber olmayan bir kimseden zuhur etmesi mümkün olsa idi, Allah'ın velisi olduğuna dair kalbinde kesin bir inanç vacip olurdu. Bu ise, haklarında nas varit olan sahabeden sonra hiç kimse tarafından bilinemez. "Yüce Allah yalancı bir kimsenin elinde bir âyet/mûcize izhar etmeye muktedir değildir." şeklindeki Bâkıllânî'nin görüşüne gelince, bu görüş -imkânsızlar konusuna dâhil çirkin ve aşağılık bir acziyet nispet etmek olduğu halde- yüce Allah'a âcizlik isnat etmektir. Bu da (söz konusu muhal de) yüce Allah'ı sihirbazın elinde mûcizeler izhar etmeye kadir kılmaktır. Şayet o, peygamberin mûcizeyi kendisinde izhar etmeye muktedir olmadığını söylediğini bilse idi, -ki bu da olumsuzluğun zirvesindeki bir görüştür-.

وقد جاء بعدهم من يدعي لهم النبوة بها، فاستوى عند هؤلاء المخذولين النبي والساحر، ونعوذ بالله من الضلال المبين.

[٩٢٣] **قال أبو محمد**: فإن اعترضوا بقول الله تعالى: ﴿ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ﴾ وبقوله تعالى: ﴿أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ﴾ فهذا حق وإنما هو بلا شك أنه في الممكنات التي علم الله تعالى أنها تكون لا فيما في علم الله تعالى أنها لا تكون، ولا في المحال ونسألهم عمن دعا إلى الله تعالى في أن يجعله نبيًا أو في أن ينسخ دين الإسلام، أو بأن يجعل القيامة قبل وقتها، أو أن يمسخ الناس كلهم قردة أو بأن يجعل له عينًا ثالثة، أو بأن يدخل الكفار الجنة والمؤمنين النار، أو ما أشبه هذا، فإن أجازوا كل هذا كفروا، ولحقوا مع كفرهم بالمجانين، وإن منعوا من كل هذا تركوا استدلالهم بالآيات المذكورة، وصح أن الإجابة إنما تكون في خاص من الدعاء لا في العموم، وبالله تعالى التوفيق.

[٩٢٤] **قال أبو محمد**: وصح أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال لأسامة وخالد: هلا شققت عن قلبه لتعلم أقالها متعوذًا أم لا.

[٩٢٥] **قال أبو محمد**: فلو جاز ظهور المعجزة على غير نبي على سبيل الكرامة، لوجب القطع على ما في قلبه وأنه ولي الله تعالى، وهذا لا يعلم من أحد بعد الصحابة رضي الله عنهم الذين ورد فيهم النص. وأما قول الباقلاني أن الله تعالى لا يقدر على إظهار آية على يد كذاب، فهو في داخل في جملة تعجيزه الباري تعالى، وهو أيضًا تعجيزه سخيف داخل في جملة المحال، وذلك أنه جعل الله تعالى قادرًا على إظهار الآيات على كل ساحر، فإن علم أنه يقول إنه نبي لم يقدر على أن يظهرها عليه، وهذا قول في غاية الفساد،

Zira bir şeye kadir olan bir kimsenin bunu yapmaya gücünün olmadığını söylemek câiz değildir. Dolayısıyla o, kendisinde zuhur eden bu fiil ile "Ben peygamberim." dediğini bilir. Böyle bir şey ise düşünülemez, akılda tasavvur edilemez ve elbette mümkün olmaz. Ancak onlar, yüce Allah'ın kendilerine yönelik hükmünü ihmal eden bir topluluktur lar ve onlar hükümlerini yüce Allah'a ıtlak etmişlerdir. Küfür konusunda bundan daha çirkini, daha kötüsü ve daha aşırısı yoktur.

[926] Ebû Muhammed şöyle dedi: Ben, Bâkıllanî'nin eserinin bir bölümünde insanların Kur'ân'ın bir benzerini getirmekten âciz olmadıklarını ve buna da kadir olmadıklarını söylediğini gördüm. Yine insanların semaya yükselmekten, ölüleri diriltmekten ve cisimleri yaratmaktan âciz olmadıklarını ve buna kadir olmadıklarını söylediğini gördüm. İşte bu, tarafımızdan herhangi bir yorum olmaksızın onun kelâmının metnidir. Sonra Bâkıllanî, kudretin ancak âcizliğin vuku bulması açısından vâki olacağını söylemiştir.

[927] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bunların tamamı, ancak bunamış bir kimsenin dile getireceği bir saçmalıktır. Bundan daha kötü olanı ise, âcizliğin ancak kudretin vâki olduğu yerde vâki olacağını söylemek sûretiyle delil getirmesidir. Bu yalanı hangi dilde bulduklarını ya da bu saçmalığı hangi akılda bulduklarını bilmiyorum. Genel ve husûsî anlamda lisanı bilen bir kimse onun görüşünün bâtıllığı ve aczin kudretin zıddı olduğu konusunda şüphe etmez. İnsan bir şeye güç yetiriyorsa, ona kadir olduğunda onu yapmaktan âciz değildir. Bir şeyden âciz ise âcizlik anında ona güç yetiremez. Dolayısıyla kudreti nefyetmek âcizliği ispat etmektir ve âcizliği nefyetmek de kudreti ispat etmektir. Avamdan ya da havastan olan bir kimse bunun câhili değildir. O da aklın temel ilkeleri ile bilinmektedir.

[928] Garip olan, herhangi bir delil olmaksızın bu iğrenç iddiaların benzerini ileri sürmesidir. Fakat bu câhil ve Allah'ın dini konusunda fâsıklık edenlerden ona benzeyen kimseler ahmaklık ve sapkınlıklar ortaya koyarlar. Yüce Allah'ın dalâlete düşürdüğü kimse de onlara tabi olur. Aşırılığa düşmekten Allah'a sığınırız. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Şunu bilin ki, siz Allah'ı âciz bırakacak değilsiniz."*[632]

لأن من قدر على شيء لم يجز أن يبطل قوته عليه، علمه بأن ذلك الذي يظهر فيه الفعل يقول أنا نبي، ولا يتوهم هذا ولا يتشكل في العقل ولا يمكن ألبتة، وإنما هم قوم أهملوا حكم الله تعالى عليهم، وأطلقوا حكمهم عليه تعالى، ما في الكفر أسمج من هذا ولا أطم ولا أبرد.

٥ [٩٢٦] **قال أبو محمد**: ورأيت للباقلاني في فصل من كلامه أن الناس ليسوا عاجزين عن مثل القرآن ولا قادرين عليه، ولا هم عاجزون عن الصعود إلى السماء، ولا عن إحياء الموتى، ولا عن خلق الأجسام ولا اختراعها ولا قادرين على ذلك. هذا نص كلامه دون تأويل منا عليه، ثم قال إن القدرة لا تقع إلا حيث يقع العجز.

١٠ [٩٢٧] **قال أبو محمد**: وكل هذا هوس لا يأتي به إلا الممرور، وأطم من ذلك احتجاجه بأن العجز لا يقع إلا حيث تقع القدرة، ولا ندري في أي لغة وجد هذا الكذيب أم في أي عقل وجد هذا السخف، وما شك ذو علم باللغة من الخاصة والعامة في بطلان قوله، وفي أن العجز ضد القدرة، وأن ما قدر الإنسان عليه، فلم يعجز عنه في حين قدرته عليه وأن ما عجز عنه فلم يقدر عليه في حين عجزه عنه، وأن نفي القدرة إثبات للعجز وأن نفي العجز إثبات للقدرة، ما يجهل هذا عامي أصلًا، وهو أيضًا معروف بأول العقل. ١٥

[٩٢٨] والعجب أن يأتي بمثل هذه الدعاوى السخيفة بغير دليل أصلًا، لكن حماقات وضلالات يطلقها هذا الجاهل، وأمثاله من الفساق في دين الله تعالى فيتلقفها عنهم من أضله الله تعالى، ونعوذ بالله من الخذلان. وقد قال الله تعالى: ﴿وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اللَّهِ﴾ ٢٠

Bu âyet, onların yüce Allah'a güç yetiremeyeceklerini zorunlu kılar. Nitekim yüce Allah, *"(Kim Allah'ın davetçisine uymazsa,) yeryüzünde Allah'ı âciz bırakacak değildir."*[633] buyurmuştur. Böylece onun kendisine güç yetirilen olması zorunlu oldu. Yine yüce Allah, *"Allah her şeye kadirdir."*[634]diyebuyurmuştur. Allah'ın âciz olmadığı doğrudur. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır.

Cin, Şeytanın Vesvesesi ve Cin'in Saralıda Yaptıkları Konusu

[929] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bizler, cin ve şeytanların dünyada ne var olmalarının ne de olmamalarının gerekliliğini aklın zorunluluk ilkesiyle bilemeyiz ve duyularla idrak edemeyiz. Fakat aklın zorunluluk ilkesiyle onların var olabileceklerini bilebiliriz. Çünkü yüce Allah'ın kudretinin bir nihayeti yoktur. Yüce ve ulu olan Allah dilediğini yaratabilir. Yüce Allah'ın unsurları toprak ve su olan varlıklar yaratması ve onları yerde, havada veya suda yaşatması ile unsurları ateş ve hava olan varlıklar yaratması ve onları havada, ateşte ve yeryüzünde yaşatması arasında hiçbir fark yoktur. Bilakis bunların hepsi eşittir ve onun kudretinde mümkündür. Fakat yüce Allah'ın peygamberlerin elinde tabiatları değiştiren mûcizeler ortaya çıkarmak sûretiyle doğruluklarına şahitlik ettiği resullerin dünyada cinlerin varlığını yüce Allah'ın ifadesiyle haber verdiğinden dolayı zorunlu olarak onların yaradılışlarını ve varlıklarını bilmek gerekli olmuştur. Bununla ilgili ve onların akıllı, mümeyyiz, ibadet eden, vaat olunan ve tehdit edilen, çoğalan ve ölen bir topluluk (ümmet) olduklarıyla alakalı naslar gelmiştir. Müslümanların tamamı bu konuda ittifak etmiştir. Evet, hıristiyanlar, Mecûsiler, Sabiiler ve sadece Samiriler hariç yahudilerin ekseriyeti de bu konuda hem fikirdir. Dolayısıyla her kim cinleri inkâr eder ya da onların hakkında bu zâhiri anlamdan çıkaracak bir yorum yaparsa, o kanı ve malı helâl olan müşrik bir kâfirdir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"…Şimdi siz, beni bırakıp da İblis'i ve neslini, kendinize dostlar mı ediniyorsunuz?"*[635]

[930] Ebû Muhammed şöyle dedi: Cinler, bizleri görürler. Bizler ise onları göremeyiz. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Çünkü o ve kabilesi, onları göremeyeceğiniz yerden sizi görürler."*[636] Böylece cinlerin İblis'in kabilesi oldukları hususu doğrudur. Nitekim Allah Teâlâ, *"(Hani biz meleklere, "Âdem için saygı ile eğilin" demiştik de İblis'ten başka hepsi saygı ile eğilmişlerdi.) İblis ise cinlerdendi de Rabbinin emri dışına çıktı."*[637]

فاقتضى هذا أنهم مقدور عليهم لله تعالى وقال تعالى: ﴿فَلَيْسَ بِمُعْجِزٍ فِي الْأَرْضِ﴾ فوجب أنه مقدور عليه. وقال تعالى: ﴿وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾ فصح أنه غير عاجز وبالله تعالى التوفيق.

الكلام في الجن ووسوسة الشيطان وفعله في المصروع

٥ [٩٢٩] **قال أبو محمد**: لم ندرك بالحواس ولا علمنا وجوب كونهم ولا وجوب امتناع كونهم في العالم أيضًا بضرورة العقل لكن علمنا بضرورة العقل إمكان كونهم، لأن قدرة الله تعالى لا نهاية لها وهو عز وجل يخلق ما يشاء، ولا فرق بين أن يخلق خلقًا عنصرهم التراب والماء، فيسكنهم الأرض والهواء والماء، وبين أن يخلق خلقًا عنصرهم النار والهواء، فيسكنهم الهواء والنار والأرض، بل ١٠ كل ذلك سواء وممكن في قدرته، لكن لما أخبرت الرسل الذين شهد الله عز وجل بصدقهم بما أبدى على أيديهم من المعجزات المحيلة للطبائع بنص الله عز وجل على وجود الجن في العالم، وجب ضرورة العلم بخلقهم ووجودهم، وقد جاء النص بذلك وبأنهم أمة عاقلة مميزة متعبدة، موعودة متوعدة متناسلة يموتون، وأجمع المسلمون كلهم على ذلك، نعم والنصارى والمجوس والصابئون وأكثر ١٥ اليهود حاشا السامرة فقط، فمن أنكر الجن أو تأول فيهم تأويلًا يخرجهم به عن هذا الظاهر، فهو كافر مشرك حلال الدم والمال. قال تعالى: ﴿أَفَتَتَّخِذُونَهُ وَذُرِّيَّتَهُ أَوْلِيَاءَ مِن دُونِي﴾

[٩٣٠] **قال أبو محمد**: وهم يروننا ولا نراهم. قال الله تعالى: ﴿إِنَّهُ يَرَاكُمْ هُوَ وَقَبِيلُهُ مِنْ حَيْثُ لَا تَرَوْنَهُمْ﴾ فصح أن الجن قبيل إبليس قال الله عز وجل: ٢٠ ﴿إِلَّا إِبْلِيسَ كَانَ مِنَ الْجِنِّ﴾

[931] Ebû Muhammed şöyle dedi: Yüce Allah, cinleri göremeyeceğimizi bize haber verdiğine göre, her kim onları görmekte olduğunu ya da gördüğünü iddia ederse -peygamberlerden (s.a.) olması durumu hariç- o yalancıdır. Çünkü bu durum, peygamberlere ait bir mûcizedir. Nitekim Allah Resulü (s.a.), namazını bozsun diye bir şeytanın kendisine musallat olduğunu açıklamış ve şöyle ya da buna benzer bir söz buyurmuştur: *"Onu yakaladım ve kardeşim Süleyman'ın davetini hatırladım. Şayet bu olmasa idi, elbette Medinelilerin onu görecekleri bağlanmış bir kimse olacaktı."* Cinleri gören Ebû Hureyre'den (r.a.) gelen bir rivayet de böyledir. Ancak bu durum Allah Resulüne (s.a.) ait bir mûcizedir. Hz. Peygamber'in (s.a.) vefatından sonra cinlerin görüldüğüyle alakalı sahîh bir haberin varlığı söz konusu değildir. Eğer böyle bir haber varsa o munkatı'dır[638] veya kendisinde hayır olmayan bir kimseden gelmiş bir haberdir.

[932] Ebû Muhammed şöyle dedi: Cinler, ince, saydam ve havaî cisimler olup renkleri yoktur. Bizim yapı taşlarımız toprak olduğu gibi, onların yapı taşları da ateştir. Kur'ân bu şekilde haber vermiştir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Cinleri de daha önce dumansız ateşten yaratmıştık."*[639] Ateş ve hava rengi olmayan iki yapı taşıdır (element). Odun, keten bezi, yağlar ve bunların dışındaki maddelerin tutuşması sûretiyle rutubetle birleşmesinden dolayı bize göre renkli alevli bir ateş ortaya çıkar. Şayet bu varlıklara ait renkler olsa idi, elbette onları görme duyumuzla görürdük. Şayet cinler saf, ince ve hassas ve havaî cisimler olmasalardı, elbette onları dokunma duyumuzla idrak ederdik.

[933] Cinlerin insanların gönüllerine vesvese verdikleri ve şeytanın insanoğlunun kan damarlarında dolaştığıyla alakalı açıklama doğrudur. Bütün bunları tasdik etmek gerçekten zorunludur. Bizler, yüce Allah'ın şeytanlara bir güç verdiğini biliriz. Bu güç sayesinde onlar, insanların kalplerine vesvese vermeye imkân bulurlar. Bunun delili, yüce Allah'ın *"Cinlerden ve insanlardan; insanların kalplerine vesvese veren sinsi vesvesecinin kötülüğünden, insanların Rabbine, insanların Melik'ine, insanların İlâh'ına sığınırım."*[640] şeklindeki kelâmıdır. Böylece yüce Allah, cinlerin insanların kalplerine vesvese verdiklerini haber vermiştir.

[٩٣١] **قال أبو محمد**: وإذا أخبرنا الله عز وجل أننا لا نراهم فمن ادعى أنه يراهم أو رآهم فهو كاذب إلا أن يكون من الأنبياء عليهم السلام، فذلك معجزة لهم كما نص رسول الله صلى الله عليه وسلم أنه تفلت عليه الشيطان ليقطع عليه صلاته. قال فأخذته فذكرت دعوة أخي سليمان ولولا ذلك لأصبح موثقًا يراه ٥ أهل المدينة أو كما قال عليه السلام، وكذلك في رواية عن أبي هريرة الذي رأى إنها هي معجزة لرسول الله صلى الله عليه وسلم ولا سبيل إلى وجود خبر يصح برؤية جن بعد موت رسول الله صلى الله عليه وسلم، وإنما هي منقطعات أو عمن لا خير فيه.

[٩٣٢] **قال أبو محمد**: وهم أجسام رقاق صافية هوائية لا ألوان لهم ١٠ وعنصرهم النار، كما أن عنصرنا التراب، وبذلك جاء القرآن قال الله عز وجل: ﴿وَالْجَانَّ خَلَقْنَاهُ مِن قَبْلُ مِن نَّارِ السَّمُومِ﴾ والنار والهواء عنصران لا ألوان لهما، وإنما حدث اللون في النار المشتعلة عندنا لامتزاجها برطوبات ما تشتعل فيه من الحطب، والكتان والأدهان وغير ذلك، ولو كانت لهم ألوان لرأيناهم بحاسة البصر، ولو لم يكونوا أجسامًا صافية رقاقًا هوائية لأدركناهم ١٥ بحاسة اللمس.

[٩٣٣] وصح النص بأنهم يوسوسون في صدور الناس، وأن الشيطان يجري من ابن آدم مجرى الدم، فوجب التصديق بكل ذلك حقيقة، وعلمنا أن الله عز وجل جعل لهم قوة يتوصلون بها إلى حذف ما يوسوسون به في النفوس، برهان ذلك قول الله تعالى: ﴿مِن شَرِّ الْوَسْوَاسِ الْخَنَّاسِ۝الَّذِي يُوَسْوِسُ فِي ٢٠ صُدُورِ النَّاسِ۝مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ﴾ أخبر عز وجل أن الجن يوسوسون في صدور الناس.

[934] Biz, bir insanın intikam alacağı bir kimseyi gördüğünde heyecanlandığını; vasıflarının, sûretinin ve ahlakının değiştiğini ve kızgınlığının arttığını görürüz. Yine bir insan sevdiği bir kimseyi gördüğünde başka bir hâl ondan hâsıl olur, sevinir ve rahatlar. Korktuğu bir kimseyi gördüğünde de onda sararma, titreme ve zafiyet şeklinde başka bir hâl meydana gelir ve bunlar sebebiyle huyları değişir ve sanki başka bir insana dönüşür. Böylece ilk durum onu öfkelendirir, diğeri heyecanlandırır, üçüncüsü korkutur ve dördüncü durum onu hoşnut eder. Aynı şekilde kelâm da onu bu hâllerin tamamına dönüştürebilir. Biz, yüce Allah'ın cinlere bazı güçler verdiğini biliriz. Bu güçler sayesinde onlar, nefisleri(in psikolojik durumunu) değiştiremeye ve fısıldadıkları şeyler vasıtasıyla (diledikleri şeyleri) nefislere yerleştirmeye ulaşabilirler. Bizler, kovulmuş olan şeytandan, onun vesvesesinden ve insanların kötülüklerinden Allah'a sığınırız. İşte bu, şeytanın insanın kan damarlarında gezinmesidir. Nitekim şair şöyle demiştir: "Suyun ağacın damarlarında akıp gittiği gibi, ben onların iç organlarında dolaşıyordum."

[935] Ebû Muhammed şöyle dedi: (Cin ve şeytanın)çarpmasına gelince (ser'), yüce Allah *"Faiz yiyenler, ancak şeytanın çarptığı kimsenin kalktığı gibi kalkarlar."*[641] şeklinde buyurmuştur. Böylece yüce Allah, şeytanın çarpılan kimsedeki tesirini açıklamıştır. Bu çarpma da dokunmak sûretiyledir. Kişinin buna herhangi bir şey ilave etmesi doğru değildir. Her kim buna bir şey ilave ederse, hakkında bilgi sahibi olmadığı bir şeyin peşine düşmüş olur. Bu da helâl değil, haramdır. Nitekim Allah Teâlâ, *"Hakkında kesin bilgi sahibi olmadığın şeyin peşine düşme."*[642]diye buyurmuştur. Bunlar, ancak Hz. Peygamber'den (s.a.) gelen sahîh bir haber ile bilinmesi mümkün olan işlerdir. İfade ettiklerimizin dışında da Hz. Peygamber'den bir haber gelmemiştir. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır. Böylece şeytanın insana dokunup zarar verdiği hususu doğrudur. Öyle ki -Kur'ân'da geldiği gibi- yüce Allah şeytana insana dokunma ve çarpma yetkisini vermiştir. Bu vesile ile o, insanın kötü huylarına ve beyne kadar yükselen buharına (ebhira/duman, buhar) tesir eder. Nitekim çarpılmış olan herkes de bunları söylerler. Böylece yüce Allah, o zaman, gördüğümüz gibi onda çarpmayı yaratır. İşte bu Kur'ân'ın ifadesi ve müşâhedenin gerekli kıldığı husustur. Buna eklenen şeyler ise, büyücülerin ve yalancıların uydurmalarından kaynaklanan hurafelerdir. Yüce Allah'ın yardım ve desteğini dileriz.

[٩٣٤] ونحن نشاهد الإنسان يرى من له عنده ثار فيضطرب وتتبدل أعراضه وصورته وأخلاقه وتثور ناريته، ويرى من يحب فيحدث له حال أخرى ويبتهج وينبسط، ويرى من يخاف فتحدث له حال أخرى، من صفرة ورعشة وضعف نفس، ويبشر إلى إنسان آخر بإشارات يحيل بها طبائعه ٥ فيغضبه مرة، ويخجله أخرى، ويفزعه ثالثة، ويرضيه رابعة، وكذلك يحيله أيضًا بالكلام إلى جميع هذه الأحوال، فعلمنا أن الله عز وجل جعل للجن قوى يتوصلون بها إلى تغيير النفوس، والقذف فيها بما يستدعونها إليه، نعوذ بالله من الشيطان الرجيم ووسوسته، ومن شرار الناس وعلى هذا هو جريه من ابن آدم مجرى الدم. كما قال الشاعر: وقد كنت أجري في حشاهن مرة ١٠ كجري معين الماء في قصب الآس.

[٩٣٥] **قال أبو محمد**: وأما الصرع فإن الله عز وجل قال: ﴿كَالَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ﴾ فذكر عز وجل تأثير الشيطان في المصروع فإنما هو بالمماسة. فلا يجوز لأحد أن يزيد على ذلك شيئًا ومن زاد على هذا شيئًا فقد قال ما لا علم له به، وهذا حرام لا يحل قال عز وجل: ﴿وَلَا ١٥ تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ﴾ وهذه الأمور لا يمكن أن يعرف ألبتة إلا بخبر صحيح عنه صلى الله عليه وسلم ولا خبر عنه عليه السلام بغير ما ذكرنا وبالله تعالى التوفيق. فصح أن الشيطان يمس الإنسان الذي يسلطه الله عليه مسًا، كما جاء في القرآن يثير به من طبائعه السوداء والأبخرة المتصاعدة إلى الدماغ كما يخبر به عن نفسه كل مصروع بلا خلاف، منهم فيحدث الله ٢٠ عز وجل له الصرع والتخبط حينئذ كما نشاهده، وهذا هو نص القرآن وما توجبه المشاهدة، وما زاد على هذا فخرافات من توليد العزامين والكذابين وبالله تعالى نتأيد.

[936] Allah Resulünün (s.a.) *"Güneş, şeytanın boynuzuyla birlikte doğar, güneş yükseldiğinde ondan ayrılır. Zeval vaktinde ona yaklaşır, zevalden uzaklaştığında ondan ayrılır. Güneş batmaya yaklaştığında şeytan tekrar ona yaklaşır, battığında ondan ayrılır."* şeklindeki sözüne gelince, Hz. Peygamber bu vakitlerde namaz kılmayı yasaklamıştır. Ya da Allah Resulü manası bu şekilde olan bir söz söylemiştir. Biz, Allah Elçisinin (s.a.) sadece hakikati ifade ettiğini ve onun sözlerinin tamamının zâhiri üzere olduğunu söyleriz. İşitir ve itaat ederiz. Ancak bu nassın manasının zâhiri üzere olmadığını açıklayan bir nassın gelmesi ya da duyuların zorunlu kıldığı bir bilginin veya aklın temel ilkelerine dayanan bir delilin olması durumu bunun istisnasıdır. Böylece biz Hz. Peygamber'in (s.a.), onun sıhhatine dair bir delil ikame etmeyi murat ettiğini biliriz. Bunun dışındaki bir şey mümkün değildir.

[937] Biz kesin olarak biliriz ki güneş, her bir dakika içinde, ufukların herhangi birinde doğmakta, başka bir ufukta yükselmekte, üçüncü ufukta istiva etmekte, dördüncü ufukta zail olmakta, beşinci ufukta batmaya yaklaşmakta ve altıncı ufukta batmaktadır. Bu durum, ilm-i heyet sahibi olan herkese göre kendisinde şüphe bulunmayan bir durumdur. Durum bu şekilde olunca, Hz. Peygamber'in (s.a.) diğer ufukların dışında belli bir ufku kastettiği hususu yakînen sahîh olmuştur. Bunun dışındaki bir şey mümkün değildir.

[938] Şayet Hz. Peygamber bütün ufukları murat etse idi, bu durumda şeytanın boynuzunun güneşten ayrıldığını haber vermesi yalan olurdu. Böyle bir şeyden Allah Resulünü tenzih ederiz. Zira bütün bunlarda şüphe yoktur. Allah Resulünün (s.a.) Medine şehrinin ufkunu kastettiği hususunda da bir itiraz yoktur. Zira bu ufuk, Medinelilere bu haberi bildirdiği ufuktur. Böylece Hz. Peygamber, onlara, güneşin yaklaştığı ve şeytandan uzaklaştığı bu hâlleri haber vermiştir. Söz konusu boynuzun (karn) mâhiyetinin ne olduğunu en iyi Allah bilir. Buna ilavede bulunmayız. Çünkü onun açıklaması konusunda bizim nezdimizde bir beyan yoktur. Ancak şu kadar var ki bunlardan herhangi bir şey asla imkânsız değildir. İfade ettiğimiz hususlar sebebiyle sahîh olmuştur ki, haberin ilk kısmı -tarif ettiğimiz gibi- özeldir. Allah Resulünün (s.a.) söz konusu vakitlerde namaz kılmayı yasaklaması ise ikinci ve başka bir hüküm olup ilk hükmün dışında bir hükümdür.

[٩٣٦] وأما قول رسول الله صلى الله عليه وسلم: إن الشمس تطلع ومعها قرن الشيطان، فإذا ارتفعت فارقها، فإذا استوت قارنها، فإذا زالت فارقها فإذا أجنحت للغروب قارنها فإذا غربت فارقها ونهى عن الصلاة في هذه الأوقات أو كما قال عليه السلام مما هذا معناه بلا شك. فقد قلنا أنه عليه السلام لا يقول إلا الحق ٥ وأن كلامه كله على ظاهره، إلا أن يأتي نص بأن هذا النص ليس على ظاهره فنسمع ونطيع، أو يقوم بذلك برهان من ضرورة حس، أو أول عقل. فنعلم أنه عليه السلام إنما أراد ما قد قام بصحته البرهان لا يجوز غير ذلك.

[٩٣٧] وقد علمنا يقينًا أن الشمس في كل دقيقة طالعة على أفق من الآفاق، مرتفعة على آخر، مستوية على ثالث، زائلة عن رابع، جانحة للغروب على ١٠ خامس، غاربة على سادس. هذا ما لا شك فيه عند كل ذي علم بالهيئة، فإذ ذلك كذلك فقد صح يقينًا أنه عليه السلام إنما عني بذلك أفقًا ما دون سائر الآفاق لا يجوز غير ذلك.

[٩٣٨] إذ لو أراد كل أفقي لكان الإخبار بأنه يفارقها كذبًا، وحاشا له من ذلك، فإذ لا شك في هذا كله فلا مرية أنه عليه الصلاة والسلام إنما عني ١٥ به أفق المدينة، إذ هو الأفق الذي أخبر أهله بهذا الخبر، فأنبأهم بما يقارن الشمس في تلك الأحوال وما يفارقها من الشيطان، والله أعلم بذلك القرآن ما هو؟ لا نزيد على هذا إذ لا بيان عندنا فيما بينه إلا أنه ليس شيء من ذلك بممتنع أصلًا، فصح بما ذكرنا أن أول الخبر خاص كما وصفنا، وأن نهيه عن الصلاة في الأوقات قضية أخرى وقضية ثانية وحكم غير الأول.

O da şudur; başka bir nas ile bu hükmü tahsis eden bir delilin ikame edilmesi durumu hariç, bu hükmün her zaman ve her mekânda geçerli olmasıdır. Nitekim biz, bu kitabımızın dışında, telif ettiğimiz eserlerin namaz bölümlerinde bu durumu açıklamıştık. Âlemlerin rabbi olan Allah'a çokça hamd olsun.

Tabiatlar Konusu

[939] Ebû Muhammed şöyle dedi: Eş'arîler, genel olarak tabiatların inkâr edilmesi görüşünü kabul etmiş ve şöyle demişlerdir: Ateşte hararet, karda soğukluk ve dünyada bir tabiat asla yoktur. Yine onlar, ateşin yakıcılığının ve karın soğukluğunun genel olarak dokunma anında meydana geldiğini söylemişlerdir. Bunlara ilaveten onlar, şarapta sarhoşluk tabiatının olmadığını ve erkeğin sperminde (meni) canlılığı var edecek bir gücün bulunmadığını, fakat yüce Allah'ın meniden dilediğini yarattığını söylediler. Onlara göre erkeğin sperminden bir devenin, eşeğin menisinden bir insanın ve yaş üzüm tohumundan bir hurmanın meydana gelmesi mümkündür.

[940] Ebû Muhammed şöyle dedi: Biz, onların bu saçmalık konusunda ileri sürüp münakaşa ettikleri bir delillerinin olduğunu bilmiyoruz. Nitekim ben, onlardan birisiyle münazara edip şöyle demiştim: Kur'ân'ın indiği lisan, sizin görüşünüzü geçersiz kılar. Çünkü tabiat, huy, karakter, mizac, içgüdü, hilkat ve seciye kelimeleri kadîm Arap lisanında vardı. İlim sahibi olan bir kimse bu lafızların Câhiliye döneminde kullanıldığı, Hz. Peygamber'in (s.a.) bunları işittiği ve bunları asla inkâr etmediği hususunda şüphe etmez. Nitekim bu lafızları ne sahabeden ne de onlardan sonra gelenlerden herhangi biri -bunları kabul etmeyen kimsenin konuşmasına gelinceye kadar- asla inkâr etmemiştir.

[941] Nitekim İmruülkays[643] şöyle demiştir: *"Eğer bendeki bir huy sana çirkin geldi ise, elbiseni elbisemden çekip çıkar ki nüfuz eylesin."*

[942] Humeyd b. Sevr el-Hilalî el-Kindî[644] de şöyle demiştir: *"Ey Amr'ın Annesi! Herkesin bir huyu vardır. Tabiatlar insanları birbirinden ayırır."*

فهو على عمومه في كل زمان وكل مكان، إلا ما قام البرهان على تخصيصه من هذا الحكم بنص آخر كما بينا في غير هذا الكتاب في كتب الصلاة من تآليفنا، والحمد لله رب العالمين كثيرًا.

الكلام في الطبائع

٥ [٩٣٩] **قال أبو محمد**: ذهبت الأشعرية إلى إنكار الطبائع جملة، وقالوا: ليس في النار حر ولا في الثلج برد، ولا في العالم طبيعة أصلًا، وقالوا: إنما حدث حر النار جملة وبرد الثلج عند الملامسة. قالوا ولا في الخمر طبيعة إسكار، ولا في المني قوة يحدث بها ما يحدث منه، ولكن الله عز وجل يخلق منه ما شاء، وقد كان ممكنًا أن يحدث من مني الرجال جمل، ومن مني الحمار إنسان، ومن ١٠ زويعة الكرم نخل.

[٩٤٠] **قال أبو محمد**: ما نعلم لهم حجة شغبوا بها في هذا الهوس أصلًا، وقد ناظرت بعضهم في ذلك فقلت له: إن اللغة التي نزل بها القرآن تبطل قولكم لأن من لغة العرب القديمة ذكر الطبيعة والخليقة والسليقة، والنحيزة، والغريزة والسجية والشيمة، والجبلة، ولا يشك ذو علم في أن هذه الألفاظ استعملت في ١٥ الجاهلية، وسمعها النبي صلى الله عليه وسلم فلم ينكرها قط، ولا أنكرها أحد من الصحابة رضي الله عنهم ولا أحد ممن بعدهم، حتى حدث من لا يعتد به.

[٩٤١] وقد قال امرؤ القيس: وإنْ كنتِ قد سائتك منّي خليقة فَسُلّي ثِيابي مِنْ ثِيابِك تَنْسُلِ.

[٩٤٢] وقال حميد بن ثور الهلالي الكندي: لكل امرئ يا أم عمرو طبيعة ٢٠ وتفريق ما بين الرجال الطبائع ...

[943] Nabia da şöyle demiştir: *"Onları, eşi benzeri olmayan cömertlik, güzel gibi, yüce Allah'ın başkalarına vermediği alametleri vardır."*

[944] Allah Resulü (s.a.), Carûd'a, kendisinde hilm, ağırbaşlılık ve sabır olduğunu haber vermiştir. Bunun üzerine Carûd Hz. Peygamber'e; "Ey Allah'ın Elçisi! Allah beni onlarla birlikte mi yarattı? Yoksa bunlar kesbi midir?" diye sormuştur. Allah Resulü de "Bilakis Allah seni onlarla birlikte yaratmıştır." diye buyurmuştur.

[945] Bunun benzerleri çoktur. Bu lafızların tamamı, onlara göre, aynı manaya gelen müteradif isimlerdir. O da mâhiyeti üzere kendisiyle var edilen bir varlıktaki kuvvedir. Böylece o, "Bunun insanlarda bir hasse olduğunu kabul ederim." demek zorunda kaldı. Bunun üzerine ben, "Bu hassenin, duyular ve bedihî akıl yoluyla âlemdeki bütün varlıklarda mevcut olduğu hâlde nasıl oluyor da bunu tahsis ediyorsun?" diye ona sordum. Fakat onun çarpıtacak bir cevabı yoktu.

[946] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu fâsid mezhep, onları, peygamberlerin âyet ve mûcizeler olması bakımından getirmiş oldukları şeyleri "hârikulâde" diye isimlendirmeye sevk etmiştir. Çünkü onlar, ayın ve denizin ortadan ikiye yarılmasının imkânsızlığını, ölünün diriltilmesinin ve kayadan bir devenin çıkarılmasının imkânsızlığını ve benzeri mûcizeleri sadece sıradan hadiseler (âdet) olarak kabul ettiler.

[947] Ebû Muhammed şöyle dedi: Böylesi bir görüşten Allah'a sığınırız. Şayet bunlar sıradan hadiseler olsa idiler, elbette bu hadiselerde bir i'câz/mûcizevilik olmazdı. Çünkü Arap dilinde "âdet", alışkanlık, din ve yol edinmek demektir. Bunların tamamı aynı anlama gelen müteradif lafızlar olup kişinin çokça kullandığı şeylerdir. Kişi bunları terk edemez ve bunlardan da ayrı kalamaz. Bilakis bunların, kişinin dışında var olması ve bir benzerinin olması mümkündür, kendisinden çıkan tabiata muhalefet etmek sûretiyle imkânsızdır. Dolayısıyla âdet, Arap'ın kullanmasında sarık, (sarığın çevresine sarılan) imâme, kargıdır (eğri ya da düz sopa). Nitekim bazı insanların kalensuva (fes, börg) taşıması, bazılarının kıl ve tüylerini tıraş etmesi ve bazılarının da saç ve sakalını uzatması da böyledir.

[٩٤٣] وقال النابغة: لهم سيمة لم يعطها الله غيرهم   من الجود والأحلام غير عوازب.

[٩٤٤] وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم للجارود إذا أخبره أن فيه الحلم والأناه، فقال له الجارود الله جبلني عليهما يا رسول الله؟ أم هما كسب فقال

٥ رسول الله صلى الله عليه وسلم، بل الله جبلك عليهما.

[٩٤٥] ومثل هذا كثير، وكل هذه الألفاظ أسماء مترادفة بمعنى واحد عندهم، وهو قوة في الشيء يوجد بها على ما هو عليه، فاضطرب ولجأ إلى أن قال أقول بهذا في الناس خاصة، فقلت له: وأنى لك بالتخصيص؟ وهذا موجود بالحس وببديهة العقل في كل مخلوق في العالم. فلم يكن عنده تمويه.

١٠ [٩٤٦] **قال أبو محمد**: وهذا المذهب الفاسد حداهم على أن سموا ما تأتي به الأنبياء عليهم الصلاة والسلام من الآيات المعجزات خرق العادة، لأنهم جعلوا امتناع شق القمر، وشق البحر، وامتناع إحياء الموتى، وإخراج ناقة من صخرة وسائر معجزاتهم إنما هي عادات فقط.

[٩٤٧] **قال أبو محمد**: معاذ الله من هذا ولو كان ذلك عادته لما كان فيها

١٥ إعجاز أصلًا، لأن العادة في لغة العرب: والدأب والدين والديدن والهجيري ألفاظ مترادفة على معنى واحد، وهي في أكثر استعمال الإنسان له مما لا يؤمن تركه إياه، ولا ينكر زواله عنه بل هو ممكن وجود غيره ومثله، بخلاف الطبيعة التي الخروج عنها ممتنع، فالعادة في استعمال العرب العامة التلحي، وحمل القناة، وتحمل بعض الناس القلنسوة، وكاستعمال بعضهم

٢٠ حلق الشعر، وبعضهم توفيره.

[948] Şair şöyle demiştir: "Onun için kolon/kemerimi terk ettiğim hâlde, dersin ki bu onun daimi adedi (din) midir yoksa benim adedim (din) midir?"

[949] Bir başka şair de şöyle demiştir: "Güzel huylar onun âdetindendir."

5 **[950]** Başka biri de şöyle demiştir: "Kuşlar, güven duydukları bazı davranışları âdet edindiler. Onlar, her göçlerinde bunları dost edinirler."

[951] Bir başka şair de şöyle demiştir: "Nefsin seni bir huya/âdete alıştırdı, buna sabret."

[952] Bir başkası da şöyle dedi: "Bir huyu söküp atmak güçtür." Böyle-
10 ce o, huyun/âdetin sökülüp atılmasının zor olduğunu, ancak değiştirilmesi imkândâhilinde olmayan tabiatın izale edilmesinin hilafına, bunun yani âdetin değiştirilmesi imkânsız olmayıp mümkün olduğunu hatırlatmıştır. Bazen Araplar, âdet lafzını tabiat lafzının yerine koyarlar. Nitekim Humeyd b. Sevr el-Hilâlî el-Kindî[645] şöyle demiştir: *"Haneye sor, Ümmü Selma*
15 *hangi tarafa yöneldi. Hanenin konuşması âdetten midir?"*

[953] Ebû Muhammed şöyle dedi: (Varlıkta bulunan) bu tabiat ve âdetlerin tamamı yaratılmıştır. Yüce Allah bunları yaratmış ve tabiatı ebedî olarak değişmeyecek şekilde düzenlemiştir. Eğer kendisine bir afet arız olmaz ise ilim ve sanatlar konusunda tasarruf imkânı olan bir insanın ta-
20 biatında olduğu gibi, akıl sahibi bütün insanlara göre eşyanın tabiatında bir değişikliğin olması mümkün değildir. Buğday tohumunun tabiatı arpa ve ceviz bitirmeyeceği gibi, şarabın ve katırın tabiatında da bir değişikliğin olması mümkün değildir. Dünyadaki her şey de böyledir. İnsanlar, bizzat tabiatın kendisi olduğu hâlde sıfatları kabul ederler. Çünkü mev-
25 sufa yüklenmiş olan sıfatlar o varlığın zatına ait olup taşıyıcısının fesada uğraması durumu hariç, yokluğu ve bu ismin kendisinden sâkıt olması düşünülemez. Nitekim şarabın vasıfları/sıfatları ondan uzaklaşırsa bu durumda şarap sirke olur ve şarap ismi geçersiz olur. Aynı şekilde ekmeğin ve etin sıfatları da bunlardan zail olduğunda çöp olurlar ve böylece ekmek
30 ve et isimleri onlardan sâkıt olur. Zatına ait bir sıfatı olan her bir varlık da böyledir. İşte bu tabiattır.

[٩٤٨] قال الشاعر: تَقُول وقد دَرَأْتُ لها وَضِيني أَهَذا دِينُه أَبَدَا ودَينِي

[٩٤٩] وقال آخر: ومن عاداته الخلق الكريم

[٩٥٠] وقال آخر :قد عود الطير عادات وثقن بها فهن يصحبنه في كل مرتحل

[٩٥١] وقال آخر: عودت كندة عادات فصبرًا لها

٥ [٩٥٢] وقال آخر: وشديد عادة منتزعه. فذكر أن انتزاع العادة يشتد، إلا أنه ممكن غير ممتنع، بخلاف إزالة الطبيعة التي لا سبيل إليها. وربما وضعت العرب لفظة العادة مكان لفظة الطبيعة كما قال حميد بن ثور الهلالي: سل الرَّبع أنَّى يمَّمَتْ أُمُّ سالم وهل عادةٌ الرَّبع أن يتكلَّما.

[٩٥٣] **قال أبو محمد:** وكل هذه الطبائع والعادات مخلوقة، خلقها الله عز ١٠ وجل فرتب الطبيعة على أنها لا تستحيل أبدًا، ولا يمكن تبدلها عند كل ذي عقل كطبيعة الإنسان بأن يكون ممكنًا له التصرف في العلوم والصناعات إن لم يعترضه آفة، وطبيعة الحمير والبغال، بأنه غير ممكن منها، وكطبيعة البر ألا ينبت شعيرًا، ولا جوزًا، وهكذا كل ما في العالم، والقوم مقرون بالصفات وهي الطبيعة نفسها، لأن من الصفات المحمولة في الموصوف ما هو ذاتي به ١٥ لا يتوهم زواله إلا بفساد حامله، وسقوط الاسم عنه كصفات الخمر التي إن زالت عنها صارت خلا وبطل اسم الخمر عنها، وكصفات الخبز واللحم التي إذا زالت عنها صارت زبلًا، وسقط اسم الخبز واللحم عنهما، وهكذا كل شيء له صفة ذاتية، فهذه هي الطبيعة.

[954] Mevsufa yüklenmiş olan sıfatlara gelince, şayet söz konusu sıfatların taşıyıcısından ayrıldığı düşünülürse taşıyıcısını iptal etmeyen ve isminden de ayrılmayan şeylerdir. Bu kısım üç bölüme ayrılır. Bunlardan **ilki**; aksırık, kısalık, mavilik, zencinin siyahlığı ve benzerleri gibi, sona ermesi imkânsız olanlar. Ancak şu kadar var ki bunların sona erdiği düşünülürse yine de insan kendi hâliyle insan olarak kalır. **İkincisi**, saçın siyahlığı ve buna benzer şeylerde olduğu gibi sona ermesi tedrici olandır. **Üçüncüsü** ise, utangaçlığın kızarıklığı, ürkekliğin sarılığı, üzüntünün donukluğu ve buna benzer şeyler gibi sona ermesi hızlı olandır. İşte bunlar, sıfatlar konusundaki sözün hakikatidir. Bunun dışındaki şeyler, hakikati araştırmayan Sofistlerin yoludur. İnayetin kesilmesinden (hızlân) Allah'a sığınırız.

Kadınların Peygamberliği

[955] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu konuda bizim zamanımızda Kurtuba'da bizim dışımızda kimsenin ihtilaf ettiğini bilmediğimiz bir konudur. Bir grup, genel olarak kadınlarda nübüvvetin olmasının geçersizliğini benimsedi ve bunu (yani kadınlardan peygamber olduğunu) söyleyen kimseleri de bid'atçılıkla itham ettiler. Başka bir grup da kadınlarda nübüvvetin olduğu görüşünü kabul etti. Bir diğer topluluk ise bu konuda çekimser kaldı (tevakkuf etti).

[956] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bunu men edenlerin bir delillerinin olduğunu asla bilmiyoruz. Ancak onlardan bazıları, *"Senden önce de ancak, kendilerine vahyettiğimiz birtakım erkekleri peygamber olarak gönderdik."*[646] meâlindeki yüce Allah'ın sözü sebebiyle bu konuda tartışmıştır.

[957] Ebû Muhammed şöyle dedi: Hiç kimse yüce Allah'ın bir kadını elçi olarak gönderdiğini iddia etmemiş ve bu konuda da tartışma yapmamıştır. Buradaki söz, risâlet değil, nübüvvet hakkındadır. Yüce Allah'ın bize hitap ettiği lisandaki "nübüvvet" kelimesinin manasından yola çıkarak bu konuda hakkı talep etmek durumundayız. Neticede bu lafzın "inba'/haber vermek" kökünden alındığını, bunun da "i'lam/bildirmek" olduğunu görürüz. Dolayısıyla yüce Allah'ın olmadan önce olacağını bildirdiği veya herhangi bir şeyi kendisine haber vermek sûretiyle vahyettiği kimse şüphesiz nebîdir. Bu, yüce Allah'ın *"Rabbin, bal arısına şöyle ilham etti..."*[647] *sözünde buyurduğu gibi tabiat olan* ilham türünden değildir.

[٩٥٤] ومن الصفات المحمولة في الموصوف ما لو توهم زواله عنه لم يبطل حامله، ولا فارقه اسمه، وهذا القسم ينقسم أقسامًا ثلاثة، فأحدها ممتنع الزوال كالعطس، والقصر، والزرق وسواد الزنجي ونحو ذلك، إلا أنه لو توهم زائلًا لبقي الإنسان إنسانًا بحاله. وثانيها بطيء الزوال كالمرودة وسواد الشعر، وما أشبه ذلك، وثالثها: سريع الزوال كحمرة الخجل وصفرة الوجل، وكمدة الهم ونحو ذلك. فهذه هي حقيقة الكلام في الصفات، وما عدا ذلك فطريق السوفسطائية الذين لا يحققون حقيقة، ونعوذ بالله من الخذلان.

نبوة النساء

[٩٥٥] **قال أبو محمد**: هذا فصل لا نعلمه حدث التنازع العظيم فيه إلا عندنا بقرطبة في زماننا، فإن طائفة ذهبت إلى إبطال كون النبوة في النساء جملة وبدعت من قال ذلك. وذهبت طائفة إلى القول بأنه قد كانت في النساء نبوة، وذهبت طائفة إلى التوقف في ذلك.

[٩٥٦] **قال أبو محمد**: ما نعلم للمانعين من ذلك حجة أصلًا، إلا أن بعضهم نزع في ذلك بقول الله تعالى: ﴿وَمَا أَرْسَلْنَا مِن قَبْلِكَ إِلَّا رِجَالًا نُّوحِي إِلَيْهِمْ﴾

[٩٥٧] **قال أبو محمد**: وهذا أمر لا ينازعون فيه ولم يدع أحد أن الله تعالى أرسل امرأة، وإنما الكلام في النبوة دون الرسالة، فوجب طلب الحق في ذلك بأن ننظر في معنى لفظة النبوة في اللغة التي خاطبنا الله بها عز وجل، فوجدنا هذه اللفظة مأخوذة من الإنباء وهو الإعلام، فمن أعلمه الله عز وجل بما يكون قبل أن يكون أو أوحي إليه منبئًا له بأمر ما فهو نبي بلا شك، وليس هذا من باب الإلهام الذي هو طبيعة كقول الله تعالى: ﴿وَأَوْحَىٰ رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ﴾

[958] Yine bu, sadece mecnunun hakikatine inandığı zan ve vehim cinsinden de değildir. Yine bu şeytanların göğü dinlemek sûretiyle hırsızlık yapmaları olan kehanet türünden de değildir. Bu hırsızlıklarından dolayı melekler onların üzerine yakıcı ateş topları fırlatırlar. Nitekim bu konuda yüce Allah şöyle buyurur: *"İşte böylece biz her peygambere insan ve cin şeytanlarını düşman kıldık. Bunlar aldatmak için birbirlerine yaldızlı laflar fısıldarlar.."*[648] Kehanet, Allah Resulünün (s.a.) gelişiyle birlikte sona ermiştir.

[959] Yine bu, tecrübe ve öğrenme şeklinde olan yıldızlardan haber verme cinsinden de değildir. Ayrıca bu, doğru mu yoksa yalan mı söylediği bilinmeyen rüya cinsinden de değildir. Bilakis bu nübüvvet olan vahiydir. Bununla Yüce Allah'ın bildirmek sûretiyle kendisine vahyettiği kimseye bildirmeyi kastetmesidir. Kişiye vahyedilmesi anındaki vahyin hakikati mezkûr vecihlerin dışında olur. Yüce Allah, kendisine vahyettiği kimsede vahyettiği bilginin doğruluğuna dair zorunlu bir bilgi yaratır. Nitekim bu, kişinin kendi duyuları ve aklın bedihi kurallarıyla idrak ettiği şeylere dair bilgi gibidir. Bunda şüpheye yer yoktur. Kişiye bu bilginin ulaşması ya bir meleğin getirmesi iledir ya da kişinin kendi nefsinde kendisine konuşan bir hitap iledir. Bu da, bir muallim olmaksızın, yüce Allah'ın bildirdiği kimseye öğretmesidir. Şayet onlar, bunun nübüvvet manasında olmasını inkâr ederlerse, bu durumda onun manasının ne olduğunu bize bildirsinler. Şüphesiz ki onlar, asla bir delil getiremezler. Zira bu durum bu şekildedir. Nitekim Kur'ân, yüce Allah'ın melekleri kadınlara elçi olarak gönderdiğini ve onların da yüce Allah'tan gelen gerçek bir vahiyle onlara haber verdiklerini ortaya koymaktadır. Melekler, Allah'tan gelen bir vahiyle İshak'ın annesine İshak'ı müjdelemişlerdir. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"İbrahim'in karısı ayakta idi. (Bu sözleri duyunca) güldü. Ona da İshak'ı müjdeledik; İshak'ın arkasından da Yakûb'u. Karısı, "Vay başıma gelenler! Ben bir kocakarı ve bu kocam da bir ihtiyar iken çocuk mu doğuracağım? Gerçekten bu, çok şaşılacak bir şey!" dedi. Melekler, "Allah'ın emrine mi şaşıyorsun? Allah'ın rahmeti ve bereketi size olsun ey (peygamber ocağının) ev halkı! Şüphesiz O, övülmeye lâyıktır, şanı yücedir." dediler."*[649]

[٩٥٨] ولا من باب الظن والتوهم الذي لا يقطع بحقيقته إلا مجنون، ولا من باب الكهانة التي هي من إستيراق الشياطين للسمع من السماء فيرمون بالشهب الثواقب، وفيه يقول الله عز وجل: ﴿شَيَاطِينَ الْإِنسِ وَالْجِنِّ يُوحِي بَعْضُهُمْ إِلَىٰ بَعْضٍ زُخْرُفَ الْقَوْلِ غُرُورًا﴾ وقد انقطعت الكهانة بمجيء رسول الله صلى الله عليه وسلم. ٥

[٩٥٩] ولا من باب النجوم التي هي مجارب تتعلم، ولا من باب الرؤيا التي لا يدري أصدقت أم كذبت، بل الوحي الذي هو النبوة قصد من الله تعالى إلى إعلام من يوحي إليه بما يعلمه به، ويكون عند الوحي به إليه حقيقة خارجة عن الوجوه المذكورة، يحدث الله عز وجل لمن أوحى به إليه علمًا ضروريًا، بصحة ما أوحي به كعلمه بما أدرك بحواسه وبديهة عقله ١٠ سواء، لا مجال للشك في شيء منه إما بمجيء الملك به إليه وإما بخطاب يخاطب به في نفسه وهو تعليم من الله تعالى لمن يعلمه دون وساطة معلم، فإن أنكروا أن يكون هذا هو معنى النبوة فليعرفوا ما معناها، فإنهم لا يأتون بشيء أصلًا فإذ ذلك كذلك فقد جاء القرآن بأن الله عز وجل أرسل الملائكة إلى نساء فأخبروهن بوحي حق، من الله تعالى، فبشروا أم إسحاق ١٥ بإسحاق عن الله تعالى قال عز وجل: ﴿وَامْرَأَتُهُ قَائِمَةٌ فَضَحِكَتْ فَبَشَّرْنَاهَا بِإِسْحَاقَ وَمِن وَرَاءِ إِسْحَاقَ يَعْقُوبَ۝قَالَتْ يَا وَيْلَتَىٰ أَأَلِدُ وَأَنَا عَجُوزٌ وَهَٰذَا بَعْلِي شَيْخًا إِنَّ هَٰذَا لَشَيْءٌ عَجِيبٌ۝ قَالُوا أَتَعْجَبِينَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ رَحْمَتُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ عَلَيْكُمْ أَهْلَ الْبَيْتِ﴾

[960] İşte bu, meleklerin İshak'ın annesine önce İshak'ı sonra da Ya'kûb'u müjdelemek sûretiyle yüce Allah'tan gelen haberi bildirmeleridir. Sonra da Melekler, *"Allah'ın emrine mi şaşıyorsun?* diyerek ona hitap ettiler. Elbette melekten gelen bu hitabın nebînin dışındaki bir kimseye yönelik olması hiçbir şekilde mümkün değildir. Yine biz, yüce Allah'ın Cebrâil'i Îsâ'nın annesi Meryem'e (s.a.) gönderdiğini ve Cebrâil'in ona *"Ben ancak Rabbinin elçisiyim. Sana tertemiz bir çocuk bağışlamak için gönderildim"*[650] demek sûretiyle hitap ettiğini görmekteyiz. İşte bu, sahîh bir vahiyle sahîh bir nübüvvettir ve yüce Allah'tan Meryem'e gelen bir risâlettir. Nitekim Zekeriyyâ da Meryem'in yanında yüce Allah'tan gelen bir rızık buluyordu, bundan dolayı o faziletli bir çocuk temenni etmişti.

[961] Yine Yüce Allah'ın Mûsâ'nın annesine, çocuğunu denize bırakmasını vahyettiğini görüyoruz. Allah, Meryem'e (Mûsâ'nın annesine), çocuğu kendisine iade edeceğini ve onu nebî ve mürsel kılacağını bildirmişti. İşte bu nübüvvettir, bunda hiçbir şüphe yoktur. Sağlıklı bir şekilde ayırt edebilme kabiliyetine sahip olan herkes, aklın zorunluluk ilkesiyle bilir ki, şayet Meryem, yüce Allah'ın kendisine haber vermesine (nübüvvet) güvenmemiş olsa idi, gördüğü bir rüya veya nefsinde ya da zihninde vâki olan bir düşünce sebebiyle çocuğunu denize bırakması deliliğin ve azgınlığın en ileri noktası olurdu. Şayet bizden biri bunu yapsa idi, elbette fesadın ya da deliliğin en uç noktasında olur ve Bimaristan'da (hastane) tedavi edilmeyi hakkeder. Bu konuda hiçbir kimse şüphe etmez.

[962] Böylece oğlunu kurban etmesi konusunda İbrahim'e rüyada iken gelen vahiy gibi, çocuğunu denize bırakması konusunda Meryem'e gelen şeyin vahiy olduğu hususu kesin olarak doğrudur. Şayet İbrahim (s.a.) vahyin sıhhatine ve oğlunu kurban etmesi bakımından kendisine gelen haberin doğruluğuna itimat eden bir nebî olmayıp, gördüğü bir rüyadan ya da içine doğan bir zandan hareketle oğlunu kurban etmiş olsa idi, şüphesiz bunu yapan bir kimse nebîlerin dışında fâsıklığın ya da deliliğin en uç noktasında bir kimse olurdu. Bu, insanlardan hiçbirinin şüphe etmeyeceği bir durumdur. Böylece onların nübüvvetleri kesin olarak sahîh olmuştur.

[٩٦٠] فهذا خطاب الملائكة لأم إسحاق عن الله عز وجل بالبشارة لها بإسحاق، ثم يعقوب، ثم بقولهم لها: أتعجبين من أمر الله؟ ولا يمكن ألبتة أن يكون هذا الخطاب من ملك لغير نبي بوجه من الوجوه، ووجدناه تعالى قد أرسل جبريل إلى مريم أم عيسى عليهما السلام يخاطبها وقال لها: ﴿إِنَّمَا أَنَا رَسُولُ رَبِّكِ لِأَهَبَ لَكِ غُلَامًا زَكِيًّا﴾ فهذه نبوة صحيحة بوحي صحيح ورسالة من الله تعالى إليها. وكان زكريا عليه السلام يجد عندها من الله تعالى رزقًا واردًا تمنى من أجله ولدًا فاضلًا.

[٩٦١] ووجدنا أم موسى عليهما الصلاة والسلام قد أوحى الله إليها بإلقاء ولدها في اليم، وأعلمها أنه سيرده إليها ويجعله نبيًا مرسلًا، فهذه نبوة لا شك فيها. وبضرورة العقل يدري كل ذي تمييز صحيح أنها لو لم تكن واثقة بنبوة الله عز وجل لها لكانت بإلقائها ولدها في اليم برؤيا تراها أو بما يقع في نفسها أو قام في هاجستها في غاية الجنون والمراد الهائج، ولو فعل ذلك أحدنا لكان في غاية الفسق، أو في غاية الجنون مستحقًا لمعاناة دماغه في البيمارستان لا يشك في هذا أحد.

[٩٦٢] فصح يقينًا أن الوحي الذي ورد لها في إلقاء ولدها في اليم كالوحي الوارد على إبراهيم في الرؤيا في ذبح ولده، فإن إبراهيم عليه الصلاة والسلام لو لم يكن نبيًا واثقًا بصحة الوحي والنبوة الوارد عليه في ذبح ولده، لكنه ذبح ولده لرؤيا رآها أو ظن وقع في نفسه، لكان بلا شك فاعل ذلك من غير الأنبياء فاسقًا في نهاية الفسق، أو مجنونًا في غاية الجنون، هذا ما لا يشك فيه أحد من الناس، فصحت نبوتهن بيقين ووجدنا الله تعالى قد قال.

Nitekim biz, yüce Allah'ın "Kaf-Ha-Ya-Ayn-Sad" (yani Meryem) sûresinde peygamberleri (a.s) zikrettiğini ve onların cümlesinden olmak üzere Meryem'i de andığını görürüz. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"İşte bunlar, Âdem'in ve Nûh ile beraber (gemiye) bindirdiklerimizin soyundan kendilerine nimet verdiğimiz nebîlerdir."*[651]

[963] Bu âyet, onlarla birlikte Meryem'i de kapsamaktadır, dolayısıyla Meryem'in peygamberler topluluğundan tahsis edilmesi doğru değildir. Yüce Allah'ın *"(Meryem oğlu Mesih, sadece bir peygamberdir. Ondan önce de nice peygamberler geldi geçti.) Onun annesi de dosdoğru bir kadındır..."*[652] meâlindeki sözü, Meryem'in nebî olmasına mani bir durum değildir. Nitekim Allah Teâlâ, *"Yûsuf! Ey doğru sözlü!..."*[653] şeklinde buyurmuştur. Bununla birlikte Yûsuf, nebî ve resuldür ve bu açık bir hakikattir. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır. Allah Resulünün (s.a.) "Erkeklerden pek çoğu kemal derecesine ulaşmıştır. Kadınlardan ise, Meryem bint. İmran ve Firavun'un hanımı Asiye hariç kemal derecesine ulaşan yoktur." şeklinde ya da buna bezer bir şekilde buyurması sebebiyle Firavun'un hanımı da nübüvvet konusunda onlara dâhil edilmektedir.

[964] Erkeklerdeki kemal/mükemmellik, ancak elçi olarak gönderilen bazı kimseler (s.a.) de olabilir. Çünkü bunların dışında kalanlar, şüphesiz onlardan noksandırlar. Allah Resulünün (s.a.), Meryem ve Firavun'un hanımını kemal vasfıyla tahsis etmesi, şüphesiz onları kadınlardan olup da kendilerine nübüvvet verilen diğer kimselerden üstün kılmasıdır. Bir dakikayla bile olsa son menzilde geri kalan bir kimse mükemmel olmaz. Bu haber ile söz konusu iki kadının -her ne kadar Kur'ân'ın ifadesiyle mezkûr kadınlar nebîler olsalar da- kendileri dışında hiçbir kadının ulaşamayacağı bir kemal derecesiyle tam anlamıyla mükemmel oldukları anlaşılmaktadır. Nitekim Allah Teâlâ *"İşte peygamberler! Biz, onların bir kısmını bir kısmına üstün kıldık."*[654] şeklinde buyurmuştur.

[965] Dolayısıyla kendi türü içinde kâmil olmak, kendi türünden bir başkasının kendisine ulaşmamasını gerekli kılmaktadır. İşte onlar, yüce Allah'ın diğer resullere üstün kıldığı erkeklerden olan resullerdir. Hz. Peygamber'in ve İbrahim'in diğerlerine üstün kılınması konusunda bu şekilde gelen naslardan dolayı Peygamberimiz Hz. Muhammed ve İbrahim (s.a.) şüphesiz bunlardandır. Kadınlardan olup da Hz. Peygamber'in (s.a.) zikrettiği kimseler de kemal derecesindedir.

وقد ذكر من الأنبياء عليهم السلام في سورة كهيعص، ذكر مريم في جملتهم ثم قال عز وجل: ﴿أُولَٰئِكَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِم مِّنَ النَّبِيِّينَ مِن ذُرِّيَّةِ آدَمَ وَمِمَّنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ﴾

[٩٦٣] وهذا هو عموم لها معهم لا يجوز تخصيصها من جملتهم وليس قوله عز وجل: ﴿وَأُمُّهُ صِدِّيقَةٌ﴾ بمانع من أن تكون نبية فقد قال تعالى: ﴿يُوسُفُ أَيُّهَا الصِّدِّيقُ﴾ وهو مع ذلك نبي رسول وهذا ظاهر وبالله تعالى التوفيق. ويلحق بهن عليهن السلام في ذلك امرأة فرعون بقول رسول الله صلى الله عليه وسلم: كمل من الرجال كثيرون ولم يكمل من النساء إلا مريم بنت عمران وآسية بنت مزاحم امرأة فرعون. أو كما قال عليه الصلاة والسلام.

[٩٦٤] والكمال في الرجال لا يكون إلا لبعض المرسلين عليهم الصلاة والسلام لأن من دونهم ناقص عنهم بلا شك، وكان تخصيصه صلى الله عليه وسلم بالكمال مريم وامرأة فرعون تفضيلاً لهما على سائر من أوتيت النبوة من النساء بلا شك إذ من نقص عن منزلة آخر ولو بدقيقة فلم يكمل، فصح بهذا الخبر أن هاتين المرأتين كملتا كمالًا لم يلحقهما فيه امرأة غيرها أصلًا، وإن كن بنصوص القرآن نبيات وقد قال تعالى: ﴿تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ﴾

[٩٦٥] فالكامل في نوعه هو الذي لا يلحقه أحد من أهل نوعه، فهم من الرجال الرسل الذين فضلهم الله تعالى على سائر الرسل، ومنهم نبينا محمد، وإبراهيم عليهما الصلاة والسلام بلا شك للنصوص الواردة بذلك في فضلها على غيرهما، وكل من النساء من ذكر عليه الصلاة والسلام.

Rüya Konusu

[966] Ebû Muhammed şöyle dedi: Nazzâm'ın öğrencisi Sâlih Kubbe, bizden birinin rüyasında gördüğü şeyin olduğu gibi gerçek olduğu görüşünü benimsemiştir. Endülüs'te olduğu hâlde onun Çin'de olduğunu görürse, şüphesiz ki yüce Allah söz konusu vakitte onu Çin'de var etmiştir.

[967] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu görüş, fesadın alasıdır. Çünkü duyular ve akıl bu görüşü yalanlamayı ve iptal etmeyi zorunlu kılar. Duyulara (iyan) gelince, biz o vakitte yanımızda uyuyan bu kimseyi görürüz. Halbuki o bu vakitte kendisini Çin'de görmektedir. Konuya akıl açısından baktığımızda, rüya gören bir kimsenin, başı koparılmış bir kimseyi diri görmesi ve buna benzer imkânsız şeyleri görebileceğini biliriz. Nitekim Hz. Peygamber'den (s.a.) aşağıdaki rivayet sahih olarak gelmiştir: "Adamın biri Hz. Peygamber'e bir rüya anlattı. Bunun üzerine Allah Resulü, "Uyku sırasında şeytanın seninle oyun oynadığını herkese haber verme." diye buyurmuştur."[655]

[968] Ebû Muhammed şöyle dedi: Rüya konusundaki doğru görüş, onun çeşit çeşit olduğu şeklindedir. Bunlardan biri, şeytandan kaynaklanan rüyalardır. Bunlar, akılda tutulamayan karışık ve karmaşık rüyalardır. Rüya türlerinden biri de, kişinin konuşması türündendir. Bu da, düşman korkusu, sevgili ile buluşma ya da korkudan kurtulma ve benzeri şekillerde kişinin uyanıkken meşgul olduğu şeyleri uykusunda görmesiyle olur. Yine rüya türlerinden biri de huy ve tabiattan kaynaklanır. Nitekim kan basıncı artan bir kimsenin nur, parıltı, kızıllık ve sevinç görmesi; sarılığa (safra) tutulan bir kimsenin parlaklık görmesi; balgam sahibinin kar ve sular görmesi, kara sevdaya tutulan bir kimsenin (sevdanın kendisine galebe çaldığı bir kimsenin) de zulmet, mağara ve tehlikeli yerler görmesi böyledir. Yine rüya türlerinden biri de, hasedin kötülüklerinden arındığında ve kötü düşüncelerden kurtulduğunda uyuyan kimseye yüce Allah'ın gösterdiği şeylerdir. Böylece yüce Allah, henüz gerçekleşmemiş olan gayba dair hadiselerden pek çoğuyla onu şereflendirir.

الكلام في الرؤيا

[٩٦٦] **قال أبو محمد**: ذهب صالح تلميذ النظام، إلى أن الذي يرى أحدنا في الرؤيا حق كما هو، وأنه من رأى أنه بالصين وهو بالأندلس، فإن الله عز وجل اخترعه في ذلك الوقت بالصين.

[٩٦٧] **قال أبو محمد**: وهذا القول في غاية الفساد، لأن العيان والعقل يضطر أن إلى كذب هذا القول وبطلانه، أما العيان فلأننا نشاهد حينئذ هذا النائم عندنا وهو يرى نفسه في ذلك الوقت بالصين، وأما من طريق العقل فهو معرفتنا بما يرى الحالم من المحالات من كونه مقطوع الرأس حيًا وما أشبه ذلك، وقد صح عن رسول الله صلى الله عليه وسلم: أن رجلًا قص عليه رؤيا. فقال لا تخبر بتلعب الشيطان بك.

[٩٦٨] **قال أبو محمد**: والقول الصحيح في الرؤيا هو أنواع، فمنها: ما يكون من قبل الشيطان وهو ما كان من الأضغاث والتخليط الذي لا ينضبط، ومنها ما يكون من حديث النفس، وهو ما يشتغل به المرء في اليقظة فيراه في النوم من خوف عدو أو لقاء حبيب، أو خلاص من خوف أو نحو ذلك، ومنها ما يكون من قبل الطبع كرؤية من غلب عليه الدم للأنوار، والزهور، والحمرة والسرور، ورؤية من غلب عليه الصفراء للنيران، ورؤية صاحب البلغم للثلوج والمياه، وكرؤية من غلب عليه السوداء الكهوف والظلم، والمخاوف ومنها ما يريه الله عز وجل نفس الحالم، إذا صفت من أكدار الجسد. وخلصت من الأفكار الفاسدة، فيشرف الله تعالى به على كثير من المغيبات التي لم تأت بع.

[969] Nefsin saflık ve temizlikteki üstünlük derecesine göre, rüyada gördüğü şeyin doğruluk derecesi de artar. Nitekim Hz. Peygamber'den (s.a.) şöyle bir rivayet gelmiştir*: "Benden sonra, peygamberlikten sadece mübeşşirat (müjdeciler) kalacaktır. O da sâlih rüyadır. Sâlih rüyayı da sâlih kişi görür veya ona gösterilir."*[656] *"Müminin rüyası nübüvvetin yirmi altı cüzünden bir cüzdür.* (Başka bir rivayette) *kırk altı cüzünden bir cüzdür.*[657] (Başka bir rivayette de) *"Salih rüya nübüvvetin yetmiş cüzünden bir cüzdür."* denilmiştir.

[970] İşte bu nas, buraya kadar rüyanın her türlü karışıklıktan uzak, açık ve doğru olması noktasında farklı derecelerde olduğu anlatımımızı açıkça ortaya koymaktadır. Bazen bu nispet ve kısımlar, Hz. Peygamber'in bununla peygamberlerin (s.a.) rüyalarını murat ettiğinde çıkarılabilir. Dolayısıyla salih kişinin gördüğü rüya, Hz. Peygamber'in nübüvvetinin, hasletlerinin ve faziletlerinin yirmi altı cüzünden bir cüz, bazen kırk altı cüzünden bir cüz, bazen de yetmiş cüzünden bir cüz olur. İşte bu en açık olanıdır. En doğrusunu Allah bilir. Rüyayı zorlamak sûretiyle bir yoruma gerek kalmaksızın bu hadisin lafızlarının muktezasından elde edebiliriz. Peygamberlerin dışındaki kimselerin gördükleri rüyalara gelince, bunlar yalanlanabilir ve tasdik edilebilirler. Ancak şu var ki, bütünüyle vahiy olup kesin doğru olan peygamberlerin rüyaları dışında, birbaşkasının gördüğü rüya meydana gelmeden önce kesin doğru olduğu söylenemez. Peygamberlerin rüyaları ise, İbrahim'in (s.a.) rüyası gibi, vahiy olup doğrulukları kesindir. Şayet nebîden başka birisi, rüyasında bunu (yani oğlunu kurban etmesini) görse ve uyandığında da bunu gerçekleştirse, bu durumda o şüphesiz fâsık ve günahkâr bir kimse ya da temyiz kabiliyetini kaybetmiş bir mecnun olur. Bazen kâfir bir kimsenin rüyası -ne nübüvvetten bir cüz ne de mübeşşirattan olmadığı hâlde- doğru olabilir. Fakat bu, onu ya da başkalarını uyarmak ve nasihat etmek için olur. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır.

[٩٦٩] وعلى قدر تفاضل النفس في النقاء والصفاء يكون تفاضل ما يراه في الصدق، وقد جاء عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه لم يبق بعده من النبوة إلا المبشرات، وهي الرؤيا الصالحة يراها الرجل أو ترى له، وأنها جزء من ستة وعشرين جزأ من النبوة، إلى جزء من ستة وأربعين من النبوة إلى جزء من سبعين ٥ جزًا من النبوة.

[٩٧٠] وهذا نص جلي على ما ذكرنا من تفاضلها في الصدق والوضوح والصفاء من كل تخليط، وقد تخرج هذه النسب والأقسام، على أنه عليه السلام إنما أراد بذلك رؤيا الأنبياء عليهم السلام، فمنهم من رؤياه جزء من ستة وعشرين جزءًا، من أجزاء نبوته وخصائصه وفضائله، ومنهم من رؤياه ١٠ جزء من سبعين جزءًا من نبوته وخصائصه وفضائله. وهذا هو الأظهر والله أعلم، ويكون خارجًا على مقتضى ألفاظ الحديث بلا تأويل بتكلف. وأما رؤيا غير الأنبياء فقد تكذب وقد تصدق، إلا أنه لا يقطع على صحة شيء منه إلا بعد ظهور صحته، حاشا رؤيا الأنبياء فإنها كلها وحي مقطوع على صحته، كرؤيا إبراهيم عليه السلام، ولو رأى ذلك غير نبي في الرؤيا فأنفذه ١٥ في اليقظة لكان فاسقًا عابثًا، أو مجنونًا ذاهب التمييز بلا شك، وقد تصدق رؤيا الكافر ولا تكون حينئذ جزءًا من النبوة، ولا مبشرات ولكن إنذارا له أو لغيره ووعظًا، وبالله تعالى التوفيق.

Mahlûkâtın Hangisi Daha Faziletlidir

[971] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bir topluluk, enbiyânın (s.a.) meleklerden daha faziletli olduğu görüşünü benimsedi. İslâm'a nispet edilen bir topluluk da nebîlerin dışındaki salih kullarında meleklerden daha faziletli olduğunu kabul etti. Bunlardan bazıları, velinin nebîden daha faziletli olduğu ve bu ümmet içinde Îsâb. Meryem'den daha faziletli kimselerin bulunduğu görüşünü benimsedi. Ben, Bâkıllanî'nin "Bu ümmet içinde, Hz. Muhammed'in elçi olarak gönderildiği andan ölünceye kadar geçen zaman diliminde Allah Resulünden (s.a.) daha faziletli bir kimsenin olması mümkündür." dediğini gördüm. Yine Ebû Hâşim el-Cübbâî'nin; "Şayet müslümanlardan birisinin ömrü salih amellerde uzun olursa, onun salih amellerinin Hz. Peygamber'in (s.a.) ameline denk olması mümkündür." şeklinde dediğini gördüm.

[972] Ebû Muhammed şöyle dedi: Şayet Cübbâî, arkadaşı Bâkıllanî'nin utanmadan söylediği şeylerle ilgili biraz haya etmemiş olsa idi, elbette o "Allah Elçisini (s.a.) fazilet açısından geçerdi" şeklinde bu sözün gereğini de söylerdi.

[973] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu sözler, hiçbir tereddüt olmaksızın mutlak anlamda küfürdür. Dehir boyunca ömür süren bir kimsenin sahabenin faziletine ulaşması imkânsız iken, nasıl olur da Allah Resulünün (s.a.) faziletine ya da enbiyadan herhangi birisinin faziletine ulaşabilir?Böylece Allah Resulünden (s.a.) daha faziletli olabilir? Elbette bu müslüman bir kimsenin kabul edemeyeceği bir şeydir. Sanki onlar, yüce Allah'ın *"İçinizden, fetihten (Mekke fethinden) önce harcayanlar ve savaşanlar, (diğerleri ile) bir değildir. Onların derecesi, sonradan harcayan ve savaşanlardan daha yüksektir."*[658] şeklinde buyurduğunu ve Hz. Peygamber'in (s.a.) "Ashabımı bana bırakın! Sizden birinin Uhut dağı kadar altını olsa ve bunların tamamını infak etse, onlardan herhangi birinin derecesine ya da yarı derecesine ulaşamaz."[659] meâlindeki sözünü işitmemişlerdir.

الكلام في أي الخلق أفضل

[٩٧١] **قال أبو محمد:** ذهب قوم إلى أن الأنبياء عليهم السلام أفضل من الملائكة، وذهبت طائفة تنتسب إلى الإسلام أن الصالحين غير النبيين أفضل من الملائكة. وذهب بعضهم إلى أن الولي أفضل من النبي، وأنه يكون في
٥ هذه الأمة من هو أفضل من عيسى بن مريم. ورأيت الباقلاني يقول: جائز أن يكون في هذه الأمة من هو أفضل من رسول الله صلى الله عليه وسلم من حين بعث إلى أن مات، ورأيت لأبي هاشم الجبائي: أنه لو طال عمر إنسان من المسلمين في الأعمال الصالحة لأمكن أن يوازي عمل النبي صلى الله عليه وسلم كذب لعنه الله.

١٠ [٩٧٢] **قال أبو محمد:** ولولا أنه استحيا قليلًا مما لم يستح من نظيره الباقلاني لقال: ما يوجبه هذا القول من أنه كان يزيد فضلًا على رسول الله صلى الله عليه وسلم.

[٩٧٣] **قال أبو محمد:** وهذه الأقوال كفر مجرد لا تردد فيه وحاشا لله تعالى من أن يكون أحد ولو عمر عمر الدهر يلحق فضل صاحب، فكيف فضل رسول
١٥ الله صلى الله عليه وسلم أو نبي من الأنبياء عليهم السلام؟ فكيف أن يكون أفضل من رسول الله صلى الله عليه وسلم؟ هذا ما لا تقبله نفس مسلم، كأنهم ما سمعوا قول الله عز وجل: ﴿لَا يَسْتَوِي مِنكُم مَّنْ أَنفَقَ مِن قَبْلِ الْفَتْحِ وَقَاتَلَ أُولَٰئِكَ أَعْظَمُ دَرَجَةً مِّنَ الَّذِينَ أَنفَقُوا مِن بَعْدُ وَقَاتَلُوا﴾ وقول النبي صلى الله عليه وسلم: دعوا لي أصحابي فلو كان لأحدكم مثل أحد ذهبًا فأنفقه في سبيل الله ما بلغ مد
٢٠ أحدهم ولا نصيفه.

[974] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bir kimse, Uhut dağı kadar altın tasadduk etse bile, sahabeden yarım ölçek arpa tasadduk eden bir kimseye nasıl ulaşabilir. Fazilet konusunda Uhut dağı kadar altın, yarım ölçek arpaya ulaşamaz. Nasıl olur da Allah Resulünün (s.a.) faziletine ulaşabilir? Ehl-i Hak şöyle demiştir: Melekler, yüce Allah'ın yarattığı mahlûkatın tamamından daha faziletlidirler. Onlardan sonra enbiyadan (s.a.) olan resuller gelir. Daha sonra resullerin dışındaki nebîler, sonra da -daha önce sıraladığımız üzere- Allah Resulünün (s.a.) ashabı gelir.

[975] Ebû Muhammed şöyle dedi: Cinlerden olup da Allah Resulüne (s.a.) sahabe olanların, Hz. Peygamber'in (s.a.) *"Ashabımı bana bırakın!.."* sözünün umûmîliğine dâhil olup sahabe faziletini alırlar. Resullerin en faziletlisi ise Hz. Muhammed'dir (s.a.). Meleklerin, meleklerden olmayan elçilere üstün olmalarına gelince, bu konuda aklî deliller vardır. Bunlardan biri, Yüce Allah'ın Hz. Peygamber'e (s.a.) *"De ki: "Ben size, 'Allah'ın hazineleri benim yanımdadır' demiyorum. Ben gaybı da bilmem. Size 'Ben bir meleğim' de demiyorum. Ben sadece, bana gönderilen vahye uyuyorum."*[660] demesini emrettiği şeklindeki sözüdür.

[976] Şayet Hz. Peygamber, meleklerden veya benzerlerinden daha üstün olsa idi, Allah, elçisine onlara bu sözü söylemesini emretmezdi. Öyle ki Hz. Peygamber, Allah'ın hazinelerinin meleğin yanında olduğunu veya gaybı bildiğini ya da onun melek olduğunu düşünmek sûretiyle kendi konumunun şüphesiz bu mertebelerin dışında olduğunu ve üstünlük açısından daha aşağı derecede olduğunu bilerek bunları söylemiştir. Çünkü bu derecelerden daha yukarı bir konumda olan bir kimsenin elbette bunları söylemesi mümkün değildir. Bunlara ilaveten, şüphesiz yüce Allah, meleklerden sonra resullerin en faziletlisi olan Muhammed'i ve Cibrâil'i (s.a.) zikretmiştir. Böylece yüce Allah'ın Muhammed'e ve Cebrâil'e yönelik övgüsü açık bir şekilde ortaya çıktı. O da, yüce Allah'ın şöyle buyurmasıdır: *"O (Kur'ân), şüphesiz değerli, güçlü ve Arş'ın sahibi katında itibarlı, orada (meleklerce) itaat edilen, güvenilir bir elçinin (Cebrâil'in) getirdiği sözdür."*[661] İşte bu Cebrâil'in sıfatıdır.

[٩٧٤] **قال أبو محمد**: فكيف يلحق أبدًا من أن تصدق وهو بمثل جبل أحد من ذهب، وتصدق الصاحب بنصف مد من شعير كان نصف مد الشعير لا يلحقه في الفضل جبل الذهب، فكيف برسول الله صلى الله عليه وسلم؟ قال أهل الحق: إن الملائكة أفضل من كل خلق خلقه الله تعالى، ثم بعدهم الرسل من النبيين ٥ عليهم السلام، ثم بعدهم الأنبياء غير الرسل عليهم السلام، ثم أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم على ما رتبنا قبل.

[٩٧٥] **قال أبو محمد**: ومن صحب رسول الله صلى الله عليه وسلم من الجن له من الفضل ما لسائر الصحابة بعموم قوله صلى الله عليه وسلم دعوا لي أصحابي، وأفضل الرسل محمد صلى الله عليه وسلم، أما فضل الملائكة على ١٠ الرسل من غير الملائكة، فلبراهين منها قول الله عز وجل أمر الرسول صلى الله عليه وسلم أن يقول: ﴿قُل لَّا أَقُولُ لَكُمْ عِندِي خَزَائِنُ اللَّهِ وَلَا أَعْلَمُ الْغَيْبَ وَلَا أَقُولُ لَكُمْ إِنِّي مَلَكٌ إِنْ أَتَّبِعُ إِلَّا مَا يُوحَىٰ إِلَيَّ﴾.

[٩٧٦] فلو كان الرسول أرفع من الملك أو مثله ما أمر الله تعالى رسوله صلى الله عليه وسلم أن يقول لهم هذا القول الذي إنما قاله منحطًا عن الترفع، بأن ١٥ يظن أنه عنده خزائن الله أو أنه يعلم الغيب، أو أنه ملك منزل لنفسه المقدسة في مرتبته التي هي دون هذه المراتب بلا شك، إذ لا يمكن ألبتة أن يقول هذا عن مراتب هو أرفع منها، وأيضًا فإن الله عز وجل ذكر محمدًا الذي هو أفضل الرسل بعد الملائكة وذكر جبريل عليهما السلام فكان من التباين في ثناء الله عز وجل بينهما تباينًا بعيدًا وهو أنه عز وجل قال: ﴿إِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍ۝ذِي قُوَّةٍ عِندَ ٢٠ ذِي الْعَرْشِ مَكِينٍ۝مُّطَاعٍ ثَمَّ أَمِينٍ﴾ فهذه صفة جبريل عليهم السلام.

[977] Sonra yüce Allah, Muhammed'i zikrederek şöyle buyurdu: *"Sizin arkadaşınız (Muhammed) bir deli değildir."*[662] Sonra da yüce Allah meseleyi açıklayan bir beyan ekleyip şöyle buyurdu: *"Andolsun o, Cebrâil'i apaçık ufukta gördü."*[663] Böylece yüce Allah, Cebrâil'i görmesi sebebiyle, Hz. Peygamber'in konumunu nebîlerin ve resullerin derecesinin üzerine çıkardı. Sonra da şöyle buyurdu: *"Andolsun ki, o, Cebrâil'i bir başka inişte daha (aslî sûretiyle) görmüştü. Sidretü'l-Müntehâ'nın yanında. Me'vâ cenneti onun (Sidre'nin) yanındadır. O zaman Sidre'yi kaplayan kaplamıştı. Göz (gördüğünden) şaşmadı ve (onu) aşmadı. Andolsun, o, Rabbinin en büyük alametlerinden bir kısmını gördü."*[664] Neticede yüce Allah, Cebrâil'i iki defa göstermek sûretiyle Hz. Peygamber'e (s.a.) -gördüğünüz gibi- lütufta bulunmuştur.

[978] Daha önce açıkladığımız gibi, insanlar sadece iki yönden fazilet konusunda üstün olurlar: **[1]** Bunlarda biri mutlak anlamda tahsis (yani özel bir sıfatın verilmesidir.) Tahsisin en büyüğü, risâlet ve tazimdir. Nitekim bu durum melekler hakkında hâsıl olmuştur. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"(Hamd, gökleri ve yeri yaratan, melekleri ikişer, üçer, dörder kanatlı) elçiler yapan Allah'a mahsustur."*[665] Dolayısıyla meleklerin hepsi, yüce Allah'ın elçileridir. Ayrıca Yüce Allah, melekleri, cennette ve arşının çevresinde var etmek sûretiyle onlara bu özel sıfatları vermiştir. Öyle ki bu mekânları yüce Allah, resullerine ve onlara tabi olanlara asalet ve yücelikte varılacak son yer olarak vaad etmiştir. Oysaki orası meleklerin yaratıldığı yerdir ve onların yaratıldıkları andan itibaren sonsuza kadar kalacakları yerdir.

[979] Yüce Allah, melekleri Kur'ân'da birçok yerde zikretmiş, onların tamamını övmüş ve onları durmayacak, bıkmayacak ve Allah'a isyan etmeyecek şekilde tanımlamıştır. Onlardan sürçme, iftira, usanma ve unutmayı uzaklaştırmıştır. Halbuki bu, yüce Allah'ın resullerden (s.a.) uzaklaştırdığı bir durum değildir. Bilakis resullerin unutması mümkündür. Dolayısıyla unutkanlıktan korunmuş olan bir kimsenin, bundan korunmamış bir kimseden daha faziletli olduğunu zorunlu olarak biliriz. Peygamberler (s.a.) gibi kasıtlı olarak günah işlemekten masum olan kimseler de kendileri dışında olan ve bundan korunmamış olan kimselerden daha faziletlidirler.

[٩٧٧] ثم ذكر محمدًا صلى الله عليه وسلم فقال: ﴿وَمَا صَاحِبُكُم بِمَجْنُونٍ﴾ ثم زاد تعالى بيانًا رافعًا للأشكال جملة فقال: ﴿وَلَقَدْ رَآهُ بِالْأُفُقِ الْمُبِينِ﴾ فعظم الله تعالى من شأن أكرم الأنبياء والرسل بأن رأى جبريل عليه السلام ثم قال: ﴿وَلَقَدْ رَآهُ نَزْلَةً أُخْرَىٰ ۞ عِندَ سِدْرَةِ الْمُنتَهَىٰ ۞ عِندَهَا جَنَّةُ الْمَأْوَىٰ ۞ إِذْ يَغْشَى السِّدْرَةَ مَا يَغْشَىٰ ۞ مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغَىٰ ۞ لَقَدْ رَأَىٰ مِنْ آيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرَىٰ﴾ فأمتن الله تعالى كما ترى على محمد بأن أراه جبريل مرتين.

[٩٧٨] وإنما يتفاضل الناس كما قدمنا بوجهين فقط، أحدهما: الاختصاص المجرد، وأعظم الاختصاص الرسالة والتعظيم، فقد حصل ذلك للملائكة. قال تعالى: ﴿جَاعِلِ الْمَلَائِكَةِ رُسُلًا﴾ فهم كلهم رسل الله اختصهم تعالى بأن ابتدأهم في الجنة وحوالي عرشه، في المكان الذي وعد رسله ومن اتبعهم بأن نهاية كرامتهم تصيرهم إليه، وهو موضع خلق الملائكة ومحلهم بلا نهاية مذ خلقوا.

[٩٧٩] وذكرهم عز وجل في غير موضع من كتابه فأثنى على جميعهم، ووصفهم بأنهم لا يفترون، ولا يسأمون، ولا يعصون الله، فنفي عنهم الزلل والفترة السآمة والسهو، وهذا أمر لم ينفه عز وجل عن الرسل صلوات الله عليهم بل السهو جائز عليهم، وبالضرورة نعلم من عصم من السهو أفضل ممن لم يعصم منه، وأن من عصم من العمد كالأنبياء عليهم السلام أفضل ممن لم يعصم ممن سواهم.

[980] Şayet birisi yüce Allah'ın *"Allah, meleklerden de resûller seçer, insanlardan da."*[666] anlamındaki sözünü gerekçe göstererek itiraz ederse, ona şöyle denilir: Yüce Allah'ın bu sözü, *"Melekleri elçiler yapan Allah'a hamdolsun."*[667] meâlindeki sözüne aykırı değildir. Çünkü her âyet muktezasına ve lafzının gereğine göre hamledilir. Dolayısıyla bu âyette, meleklerden bir kısmının elçi oldukları bildirilmiş ve bu da kendisinde hiçbir şüphenin olmadığı bir hakikattir. Diğer meleklerin ne elçi olduklarına ne de olmadıklarına dair bir haber verme söz konusu değildir. Dolayısıyla herhangi bir kimsenin âyette olmayan bir hususu âyete ilave etmesi doğru değildir. Sonra başka bir âyette, bu âyettekine bir ilave ve bütün meleklerin elçi oldukları haber verilebilir. Söz konusu âyet, bu âyettekinin bir parçasını içermektedir. Bu âyet de ondakinin bütünü (küll) ve ziyadesini içerir. Böylece bunların tamamını kabul etmek farzdır. Nitekim yüce Allah, Kaf-Ha-Ya-Ayn-Sad" (Meryem) sûresinde nebîlerden erkek olanları zikredip şöyle buyurmuştur: *"İşte bunlar, Allah'ın kendilerine nimet verdiği nebîlerdendirler."*[668] Başka bir âyette de şöyle buyurmuştur: "*Daha önce kıssalarını sana anlattığımız peygamberler gönderdik. Anlatmadığımız (nice) peygamberler de gönderdik...*"[669] Acaba yüce Allah'ın Hz. Peygamber'e genel olarak ya da bu sûrede özel olarak kıssalarını anlatmadığı resulleri Allah Teâlâ nimetlendirmemiş midir? Böyle bir şeyden Allah'a sığınırız. Bunu bir müslüman söyleyemez.

[981] [II] Fazilet yönlerinden ikincisi, amel edenlerin hayırlı işlerdeki amelleri ve günahlardan ve kötülüklerden korunmaları sebebiyle fazilet derecelerinin daha üstün olmasıdır. Yüce Allah, meleklerin itaatten geri kalmadıklarını, bundan usanmadıklarını ve emrolundukları herhangi bir konuda asla isyan etmediklerini açıklamıştır. Yüce Allah'ın melekleri yemek yemek, defi hacet etmek, cinsi münasebet arzusu ve uyku uyumak gibi, durgunluğa ve gevşekliğe davet eden noksan tabiatlardan koruduğu doğrudur. Dolayısıyla meleklerin, gevşeklik ve tembellikten ve bunların gereklerinden korunmamış olan resullerden daha faziletli oldukları hususu yakînî olarak ortaya çıkmıştır.

[٩٨٠] فإن اعترض معترض بقول الله عز وجل: ﴿اللَّهُ يَصْطَفِي مِنَ الْمَلَائِكَةِ رُسُلًا وَمِنَ النَّاسِ﴾ قيل له ليس هذا معارضًا لقوله تعالى: جاعل الملائكة رسلًا. لأن كل آية فإنما تحمل على مقتضاها، وموجب لفظها ففي هذه الآية أن بعض الملائكة رسل وهذا حق لا شك فيه، وليس إخبارًا عن سائرهم بشيء لا بأنهم رسل ولا بأنهم ليسوا رسلًا، فلا يحل لأحد أن يزيد في الآية ما ليس فيها، ثم في الآية الأخرى زيادة على ما في هذه الآية، وإخبار بأن جميع الملائكة رسل ففي تلك الآية بعض ما في هذه الآية، وفي هذه الآية كل ما في تلك وزيادة ففرض قبول كل ذلك كما أن الله عز وجل إذ ذكر في كهيعص من ذكر من النبيين فقال: ﴿أُولَٰئِكَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِم مِّنَ النَّبِيِّينَ﴾ وقد قال تعالى: ﴿وَرُسُلًا قَدْ قَصَصْنَاهُمْ عَلَيْكَ مِن قَبْلُ وَرُسُلًا لَّمْ نَقْصُصْهُمْ عَلَيْكَ﴾ أفترى الرسل الذين لم يقصصهم الله تعالى عليه جملة، أو في هذه السورة خاصة لم ينعم عليهم. معاذ الله من هذا فما يقوله مسلم.

[٩٨١] والوجه الثاني من أوجه الفضل: هو تفاضل العاملين بتفاضل منازلهم في أعمال الطاعة والعصمة من المعاصي والدنيات وقد نص الله تعالى على أن الملائكة لا يفترون من الطاعة ولا يسأمون منها، ولا يعصون ألبتة في شيء أمروا به، فقد صح أن الله عز وجل عصمهم من الطبائع الناقصة الداعية إلى الفتور والكسل، كالطعام والتغوط وشهوة الجماع، والنوم فصح يقينًا أنهم أفضل من الرسل الذين لم يعصموا من الفتور والكسل ودواعيهما.

[982] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu konuda bazı muhalifler, yüce Allah'ın *"Gerçekte Allah, Âdem'i ve Nuh'u ve İbrahim'in ailesini ve Imrân'ın ailesini seçerek âlemlere üstün kıldı."* [670] şeklindeki âyetini delil getirerek "âlemler" lafzının içine melekleri ve diğer mahlûkatı dâhil ederek muhalefette bulunmuşlardır.

[983] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu âyetteki mananın umûmî olmadığına dair aklî deliller vardır. Çünkü Allah Teâlâ, bu âyette Muhammed ailesini zikretmemiştir. Muhammed (s.a.) ailesinin insanların en faziletlileri oldukları hususunda bir ihtilaf yoktur. Nitekim Allah Teâlâ, *"Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz."* [671] şeklinde buyurmuştur.

[984] Şayet o, "İbrahim ailesi, Muhammed ailesidir." derse, ona şöyle cevap verilir: O zaman bizler İmran ailesi, Âdem ve Nuh hariç diğer nebîlerin hepsinden daha üstünüz. Bunu bir müslüman söyleyemez. Böylece bu âyetin manasının umûmî olmadığı yakînî olarak ortaya çıkmıştır. Zira bu konuda şüphe yoktur. Yüce Allah'ın bununla -resuller ve nebîler değil- onların dönemlerindeki insanlardan oluşan âlemleri murat ettiği anlaşılmaktadır. Evet, kendi zamanları dışındaki âlemleri de kastetmemiştir. Çünkü bizler, şüphesiz İmran ailesinden daha faziletliyiz. Böylece onların bu âyetle ilişki kurmaları genel olarak geçersiz olmuştur. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır. Bu âyetin, yüce Allah'ın *"Ey İsrailoğulları! Size verdiğim nimetimi ve (bir zamanlar) sizi cümle âleme üstün kıldığımı hatırlayın."* [672] meâlindeki sözünün benzeri olduğu doğrudur.

[985] İsrail oğullarının ne resullere, ne nebîlere, ne bizim ümmetimize, ne de kendileri dışındaki salih kullara üstün olmadıkları hususunda şüphe yoktur. Nasıl olur da meleklere üstün olabilirler? Bizler, başka bir nastan ya da kesin bir icmâdan veya duyuların zorunluluğundan kaynaklanan bir delil ile nassın zâhiri ve umûmî anlamının ötelenmesini inkâr etmeyiz. Ancak biz, bir iddia sebebiyle nassın zâhiri ve umûmî manasının yok sayılmasını reddederiz ve karşı çıkarız. İşte bu, dinde helâl olmayan ve aklen imkânı söz konusu olmayan bir bâtıldır. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır.

[٩٨٢] **قال أبو محمد**: احتج بعض المخالفين بأن قال: قال الله عز وجل: ﴿إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ آدَمَ وَنُوحًا وَآلَ إِبْرَاهِيمَ وَآلَ عِمْرَانَ عَلَى الْعَالَمِينَ﴾ قالوا فدخل في العالمين الملائكة. وغيرهم.

[٩٨٣] **قال أبو محمد**: وهذه الآية قد صح البرهان بأنها ليست على عمومها، لأنه تعالى لم يذكر فيها آل محمدًا صلى الله عليه وسلم ولا خلاف في أنه أفضل الناس قال الله تعالى: ﴿كُنتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ﴾

[٩٨٤] فإن قال إن آل إبراهيم هم آل محمد قيل له فنحن إذا أفضل من جميع الأنبياء حاشا آل عمران وآدم ونوحًا فقط. وهذا لا يقوله مسلم، فصح يقينًا أن هذه الآية ليست على عمومها فإذا لا شك في ذلك فقد صح أن الله عز وجل إنما أراد بها عالمي زمانهم من الناس لا من الرسل ولا من النبيين، نعم ولا من عالمي غير زمانهم، لأننا بلا شك أفضل من آل عمران فبطل تعلقهم بهذه الآية جملة وبالله تعالى التوفيق. وصح أنها مثل قوله تعالى: ﴿يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ﴾

[٩٨٥] ولا شك في أنهم لم يفضلوا على الرسل ولا على النبيين، ولا على أمتنا ولا على الصالحين، من غيرهم، فكيف على الملائكة؟ ونحن لا ننكر إزالة النص عن ظاهره وعمومه ببرهان من نص آخر، أو إجماع متيقن، أو ضرورة حس وإنما ننكر ونمنع من إزالة النص عن ظاهره وعمومه بالدعوى. فهذا هو الباطل الذي لا يحل في دين ولا يصح في إمكان العقل، وبالله تعلى التوفيق.

[986] Ebû Muhammed şöyle dedi: Onlardan bazıları, yüce Allah'ın *"Şüphesiz, iman edip, salih ameller işleyenler var ya; işte onlar yaratıkların en hayırlısıdırlar."*[673] meâlindeki sözünü zikretmiştir.

[987] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu âyet, bu konuda onların lehine asla delil teşkil etmez. Çünkü bu sıfat, insanlardan ve cinlerden olan bütün salih müminleri kapsar. Aynı seviyede meleklerin tamamını da genel olarak kapsar. Şüphesiz bu âyet, melekleri ve insanlardan ve cinlerden olan salih kulları diğer yaratıklara üstün kılmaktadır. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır.

[988] Ebû Muhammed şöyle dedi: Onlar, yüce Allah'ın meleklerin Âdem'e (Onların cümlesine selam olsun) secde etmelerini emretmesini delil getirdiler.

[989] Ebû Muhammed şöyle dedi: İşte bu, onların aleyhine en büyük delildir. Çünkü Âdem'e yapılması emredilen secde (ı) ya ibadet kastıyla yapılan bir secdedir. Ki bu da söyleyen kimse açısından küfürdür. Çünkü o, yüce Allah'ın mahlûkatından herhangi bir kimseye, kendisi dışındaki birisine ibadeti emretmiş olmasını mümkün görmektedir. (ıı) Ya da Âdem'e yapılması emredilen secde saygı ve hürmet secdesidir. Böyle olduğuna dair insanlardan herhangi birisinin muhalefeti söz konusu değildir. Böyle olduğuna göre, Âdem'e saygı göstermek sûretiyle meleklerin onu yüceltmesini ve şerefi kılmasını yüce Allah'ın bildirmiş olması bakımından meleklerin Âdem'den üstün olduklarını gösteren daha büyük bir delil yoktur. Çünkü melekler, şayet Âdem'den daha aşağı derece olsalardı, bu durumda onların Âdem'e saygı göstermelerinde bir üstünlük ve meziyet söz konusu olmazdı. Nitekim yüce Allah, Yûsuf'tan (s.a.) haber vermiş ve şöyle buyurmuştur: *"Ana babasını tahtın üzerine çıkardı. Hepsi ona (Yûsuf'a) saygı ile eğildiler. Yûsuf dedi ki: "Babacığım! İşte bu, daha önce gördüğüm rüyanın yorumudur. Rabbim onu gerçekleştirdi."*[674] Yüce Allah'ın Yûsuf hakkında zikrettiği rüyasında o şöyle diyordu: *"Gerçekten ben (rüyada) on bir yıldız, güneşi ve ayı gördüm. Gördüm ki onlar bana boyun eğiyorlardı"*[675]

[٩٨٦] **قال أبو محمد**: وذكر بعضهم قول الله عز وجل: ﴿الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَٰئِكَ هُمْ خَيْرُ الْبَرِيَّةِ﴾

[٩٨٧] **قال أبو محمد**: وهذا مما لا حجة لهم فيه أصلًا، لأن هذه الصفة تعم كل مؤمن صالح من الإنس ومن الجن، تعم وجميع الملائكة عمومًا مستويًا. فإنما هذه لآية تفضيل الملائكة والصالحين من الإنس والجن، على سائر البرية، وبالله تعالى التوفيق.

[٩٨٨] **قال أبو محمد**: واحتجوا بأمر الله عز وجل الملائكة بالسجود لآدم على جميعهم السلام.

[٩٨٩] **قال أبو محمد**: وهذا أعظم حجة عليهم لأن السجود المأمور به لا يخلو من أن يكون سجود عبادة، وهذا كفر ممن قاله ولا يجوز أن يكون الله عز وجل يأمر أحدًا من خلقه بعبادة غيره، وأما أن يكون سجود تحية وكرامة، وهو كذلك بلا خلاف من أحد من الناس فإذ هو كذلك فلا دليل أدل على فضل الملائكة على آدم من أن يكون الله تعالى بلغ الغاية في إعظامه وكرامته، بان تحييه الملائكة لأنهم لو كانوا دونه لم يكن له كرامة ولا مزية في تحيتهم له، وقد أخبر الله عز وجل عن يوسف عليه السلام فقال: ﴿وَرَفَعَ أَبَوَيْهِ عَلَى الْعَرْشِ وَخَرُّوا لَهُ سُجَّدًا وَقَالَ يَا أَبَتِ هَٰذَا تَأْوِيلُ رُؤْيَايَ مِن قَبْلُ قَدْ جَعَلَهَا رَبِّي حَقًّا﴾ وكانت رؤياه هي التي ذكر الله عز وجل عنه إذ يقول: ﴿إِنِّي رَأَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ رَأَيْتُهُمْ لِي سَاجِدِينَ﴾

[990] Ebû Muhammed şöyle dedi: Onlar Ya'kûb'un Yûsuf'a (s.a.) saygı göstermesi (secde etmesi), Yûsuf'un Ya'kûb'tan (s.a.) daha faziletli olmasını gerektiren bir durum olmadığını söylediler. Ayrıca onlar, yüce Allah'ın bizzat bu isimleri (el-Esmâ) Âdem'e bildirmek sûretiyle, Âdem'in varlıkların isimlerini meleklere haber verinceye kadar onların bu isimleri bilmediklerini delil getirdiler. -Onların hepsine selam olsun-.

[991] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu âyet, bu konuda onların lehine bir delil değildir. Çünkü varlıkların isimleri dışındaki şeyleri Âdem'den daha iyi bilen ve ondan daha üstün olan melekler bunları bilmedikleri hâlde yüce Allah, genel olarak fazilet ve bilgi açısından daha noksan olan Âdem'e söz konusu varlıkların isimlerini öğretmiştir. Dolayısıyla Âdem varlıkların isimlerini bildiği hâlde melekler, Âdem'in bilmediği şeyleri bilmektedir. Sonra yüce Allah, Âdem'e bu isimleri meleklere öğretmesini emretmiştir. Nitekim yüce Allah, Hızır'ı (s.a.), Mûsâ'nın (s.a.) bilmediklerini bilmekle tahsis etmiş; Mûsâ da bunları öğrenmek için Hızır'a tabi olmuştur. Mûsâ (s.a.) da, Hızır'ın bilmediği ilimleri ona öğretmiştir. Aynı şekilde Allah Resulünden (s.a.) Hızır'ın Mûsâ'ya (s.a.) şöyle dediği hususu sahîh olarak gelmiştir: *"Ben, Allah'ın ilminden bir ilim üzerindeyim ki sen onu bilmezsin. Sen de Allah'ın ilminden bir ilim üzeresin ki, ben de onu bilmem."*[676]

[992] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu rivayette, Hızır'ın Mûsâ'dan (s.a.) daha faziletli olduğu bilgisi yoktur.

[993] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bazı câhiller şöyle dediler: Yüce Allah, melekleri cennetliklerin hizmetkârları kılmıştır ve onlar, rableri katından cennet ehline hediyeler getirirler. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"(En büyük korku bile onları tasalandırmaz ve) melekler onları, "İşte bu, size vaad edilen (mutlu) gününüzdür" diyerek karşılarlar."*[677] *"Melekler de her bir kapıdan yanlarına girerler (ve şöyle derler): "Sabretmenize karşılık selâm sizlere. (Dünya yurdunun sonucu (olan cennet) ne güzeldir!)"*[678]

[994] Ebû Muhammed şöyle dedi: Meleklerin cennet ehline hizmet etmeleri ve onları hediyelerle karşılamalarına gelince, bu bizim asla bilmediğimiz bir şeydir ve hurafeler ve yalanlarla dolu olan kıssaların dışında da duymadığımız bir şeydir. Şüphesiz bu konudaki hakikat, ortaya koyduğumuz âyette yüce Allah'ın ifade ettiği şeydir. Allah'a hamd olsun ki bu da, meleklerin kendileri dışındaki varlıklara üstünlükleri konusundaki delillerin en güçlü olanıdır.

[٩٩٠] **قال أبو محمد**: وليس في سجود يعقوب ليوسف ما يوجب أن يوسف أفضل من يعقوب عليه السلام. واحتجوا أيضًا بأن الملائكة لم يعلموا أسماء الأشياء حتى أنبأهم بها آدم، على جميعهم السلام بتعليم الله عز وجل آدم إياها.

٥ [٩٩١] **قال أبو محمد**: وهذا لا حجة لهم فيه لأن الله عز وجل يعلم من هو أنقص فضلًا وعلمًا في الجملة، أشياء لا يعلمها من هو أفضل منه وأعلم منه بما عدا تلك الأشياء، فعلم الملائكة ما لا يعلمه آدم، وعلم آدم أسماء الأشياء ثم أمره بأن يعلمها الملائكة، كما خص الخضر عليه السلام بعلم لم يعلمه موسى عليه السلام، حتى اتبعه موسى ليتعلم منه، وعلم أيضًا موسى عليه السلام علومًا

١٠ لم يعلمها الخضر، وهكذا صح عن النبي صلى الله عليه وسلم أن الخضر قال لموسى عليه السلام إني على علم من علم الله لا تعلمه أنت، وأنت على علم من علم الله لا أعلمه أنا.

[٩٩٢] **قال أبو محمد**: وليس في هذا أن الخضر أفضل من موسى عليه السلام.

١٥ [٩٩٣] **قال أبو محمد**: وقد قال بعض الجهال: إن الله تعالى جعل الملائكة خدام أهل الجنة يأتونهم بالتحف من عند ربهم عز وجل قال تعالى: ﴿وَتَتَلَقَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ هَٰذَا يَوْمُكُمُ الَّذِي كُنتُمْ تُوعَدُونَ﴾ وقال تعالى: ﴿وَالْمَلَائِكَةُ يَدْخُلُونَ عَلَيْهِم مِّن كُلِّ بَابٍ۝سَلَامٌ عَلَيْكُم بِمَا صَبَرْتُمْ﴾

[٩٩٤] **قال أبو محمد**: أما خدمة الملائكة لأهل الجنة وإقبالهم إليهم

٢٠ بالتحف فشيء ما علمناه قط ولا سمعناه إلا من القصاص بالخرافات والتكاذيب. وإنما الحق من ذلك ما ذكره الله عز وجل في النص الذي أوردنا، وهو ولله الحمد من أقوى الحجج في فضل الملائكة على من سواهم.

[995] Delil getiren bu kimse şöyle düşünmesi gerekir: Meleklerin cennetlikleri müjde ve hediyelerle karşılamaları, cennet ehlinin meleklere üstünlüğüne delil olduğuna göre, resullerin yüce Allah katından gelen güzel haberlerle müjdelemek ve uyarmak sûretiyle bizleri karşılamaları da bizim onlardan üstün olduğumuzun delilidir. Bu şekilde düşünmek ise mutlak anlamda küfürdür. Fakat gerçek şudur; yüce Allah'ın insanlara gönderdiği elçiler ve rableriyle insanlar arasında aracılar olmaları sebebiyle enbiyanın insanlara bir üstünlüğü olduğuna göre, aynı üstünlüğün enbiya ve resullere nispetle meleklere ait olması gereklidir. Çünkü melekler, yüce Allah'ın enbiyaya ve resullere gönderdiği elçilerdir ve rableri ile onlar arasında aracıdırlar. Yüce Allah'ın cennet ehline yemek, içmek, cinsi münasebet, giyinmek, aletler ve köşklerle lütufta bulunmasına gelince, şüphesiz yüce Allah, tabiatlarına uygun düşen şeylerle insanlara lütufta bulunmuştur. Halbuki yüce Allah, söz konusu lezzetlere götüren bu tabiatları meleklerden uzak tutmuştur. Bilakis Allah, onlara, bunlardan herhangi bir şeyle lezzet almayacak tabiatlar yarattığını açıklamış ve onları kendisini anmak, kulluk etmek ve emirlerinin uygulanmasında kendisine itaat etmeleri sebebiyle üstün kılmıştır. Bundan daha üstün bir mertebe yoktur. Bu çileli dünyanın imar edilmesinde ve amellerle sorumlu tutulmadaki yorgunluk şeklindeki iki durumla karşılaştıktan sonra, yüce Allah onlar için, şeref ve yüceliğimizin hedefini oraya ulaşmak olarak belirlediği oturulacak yüksek mekânlar yaratmıştır. Böylece yüce Allah, var etmeye başladığı andan itibaren melekleri bu mekânda yaratmış ve orada onları daimi kılmıştır.

[996] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bazı ahmak ve aptallar, meleklerin hava ve rüzgâr konumunda olduğunu söylemiştir.

[997] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu yalandır, arsızlık ve deliliktir. Çünkü Kur'ân'ın ve sünnetin açıklaması ve aklen meleklerin varlığını kabul eden çeşitli dinlere mensup kimselerin tamamının icmâsı ile melekler, memur ve kötülüklerden menedilen ve kullukla sorumlu olan varlıklardır. Halbuki hava ve rüzgâr bu şekilde değildir. Hava, düşünemez ve kulluk yapmakla da sorumlu değildir. Bilakis onun seçme hürriyeti yoktur ve emre amade kılınmıştır. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Rüzgârları ve gökle yer arasındaki emre amade bulutları (evirip çevirmesinde elbette düşünen bir topluluk için deliller vardır.)"*[679] *"Allah, rüzgârı kesintisiz olarak yedi gece, sekiz gün onların üzerine musallat etti."*[680]

[٩٩٥] ويلزم هذا المحتج إذا كان إقبال الملائكة بالبشارات إلى أهل الجنة دليلًا على فضل أهل الجنة عليهم، أن يكون إقبال الرسل إلينا مبشرين ومنذرين بالبشارات من عند الله عز وجل دليلًا على أننا أفضل منهم، وهذا كفر مجرد، ولكن الحقيقة هي أن الفضل إذا كان للأنبياء عليهم السلام على الناس بأنهم ٥ رسل الله إليهم، ووسائط بين ربهم تعالى وبينهم. فالفضل واجب للملائكة على الأنبياء والرسل، لكونهم رسل الله تعالى إليهم ووسائط بينهم وبين ربهم تعالى، وأما تفضل الله تعالى على أهل الجنة بالأكل والشرب والجماع واللباس والآلات والقصور. فإنما فضلهم الله عز وجل من ذلك بما يوافق طباعهم، وقد نزه الله سبحانه الملائكة عن هذه الطبائع المستدعية لهذه اللذات، بل أبانهم، وفضلهم ١٠ بل جعل طبائعهم لا تلتذ بشيء من ذلك إلا بذكر الله عز وجل وعبادته وطاعته في تنفيذ أوامره تعالى، فلا منزلة أعلى من هذه وعجل لهم سكنى المحل الرفيع الذي جعل تعالى غاية إكرامنا الوصول إليه بعد لقاء الأمرين في التعب في عمارة هذه الدنيا النكدة، وفي كلف الأعمال. ففي ذلك المكان خلق الله عز وجل الملائكة منذ ابتدأهم، وفيه خلدهم، وبالله تعالى التوفيق.

١٥ [٩٩٦] **قال أبو محمد**: وقال بعض السخفاء إن الملائكة بمنزلة الهواء والرياح.

[٩٩٧] **قال أبو محمد**: وهذا كذب وقحة، وجنون لأن الملائكة بنص القرآن والسنن وإجماع جميع من يقر بالملائكة من أهل الأديان المختلفة عقلًا متعبدون منهيون مأمورون، وليس كذلك الهواء والرياح لكنها لا تعقل ولا هي متكلفة ٢٠ متعبدة، بل هي مسخرة مصرفة لا اختيار لها قال تعالى: ﴿وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ﴾ وقال تعالى: ﴿سَخَّرَهَا عَلَيْهِمْ سَبْعَ لَيَالٍ وَثَمَانِيَةَ أَيَّامٍ﴾

[998] Allah Teâlâ melekleri zikredip şöyle buyurdu: *"Rahmân, çocuk edindi." dediler. O, böyle şeylerden uzaktır, yücedir. Hayır, (evlat diye niteledikleri) o melekler ikrama erdirilmiş kullardır. Onlar Allah'tan önce söz söylemezler ve hep O'nun emriyle iş görürler."*[681] *"Bize kavuşacaklarını ummayanlar, "Bize melekler indirilseydi, yahut Rabbimizi görseydik ya!" dediler. Andolsun, onlar kendi benliklerinde büyüklük tasladılar ve büyük bir taşkınlık gösterdiler. Fakat melekleri görecekleri gün, işte o gün suçlulara hiçbir müjde yoktur."*[682] Böylece yüce Allah, meleklerin inişi ile kendi ru'yeti arasında ilişki kurmuştur. Yine Allah Teâlâ, kendi gelişi ile meleklerin gelişi arasında ilişki kurup şöyle buyurmuştur: *"Onlar ancak beyaz buluttan gölgeler içinde Allah'ın ve meleklerin kendilerine gelmelerini mi bekliyorlar?"*[683] Buradaki melekler (melâike) lafzının irabının, bulutlara (el-ğamâm) değil, Allah lafzına atfen merfû (ötreli) olması gerektiğini bilmelisin.

[999] Yüce Allah, melek olmak ya da ebedî olarak cennette kalmak için Âdem'in (s.a.) söz konusu ağaçtan yediğini açıklamıştır. Nitekim Allah Teâlâ, Şeytan'ın Âdem ve Havvâ'ya: *"Rabbiniz size bu ağacı ancak, melek olmayasınız, ya da (cennette) ebedî kalacaklardan olmayasınız diye yasakladı."*[684] dediğini buyurmak sûretiyle bu durumu bizlere açıklamıştır.

[1000] Ebû Muhammed şöyle dedi: Şayet Âdem'in meleklerin kendisinden daha üstün olduklarına ve melek olmayı arzu ettiğine dair kesin bilgisi olmasa idi, elbette yüce Allah'ın kendisinden menettiği ağaçtan yemesi şeklindeki şeytanın kandırmasını kabul etmeyeceğini kesin olarak bilirdik. Şayet Âdem, meleklerin kendisi gibi ya da kendisinden daha alt derecede olduklarını bilse idi, bulunduğu yüksek konumdan daha aşağı dereceye inmek için elbette yüce Allah'ın emrine muhalefet etmek üzere nefsini yönlendirmezdi. Bu, akıl sahibi bir kimsenin asla düşünemeyeceği bir şeydir.

[1001] Ebû Muhammed şöyle dedi: Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Hiç bir zaman Mesih de Allahın bir kulu olmaktan çekinmez, Allah'a yakın olan melekler de.."*[685] Yüce Allah'ın Mesih'i (s.a.) zikrettikten sonra *"Allah'a yakın olan melekler de (O'na kul olmaktan çekinmezler..)"*[686] buyurması, Mesih'e (s.a.) göre meleklerin derecelerinin yüceliği konusunda açık bir beyandır.

[٩٩٨] وذكر تعالى الملائكة فقال: ﴿بَلْ عِبَادٌ مُّكْرَمُونَ۞لَا يَسْبِقُونَهُ بِالْقَوْلِ وَهُم بِأَمْرِهِ يَعْمَلُونَ﴾ وقال تعالى: ﴿وَيَسْتَغْفِرُونَ لِمَن فِي الْأَرْضِ﴾ وقال تعالى: ﴿وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا لَوْلَا أُنزِلَ عَلَيْنَا الْمَلَائِكَةُ أَوْ نَرَىٰ رَبَّنَا لَقَدِ اسْتَكْبَرُوا فِي أَنفُسِهِمْ وَعَتَوْا عُتُوًّا كَبِيرًا۞يَوْمَ يَرَوْنَ الْمَلَائِكَةَ لَا بُشْرَىٰ يَوْمَئِذٍ لِّلْمُجْرِمِينَ﴾ فقرن تعالى نزول الملائكة برؤيته تعالى وقرن تعالى إتيانه بإتيان الملائكة فقال عز وجل: ﴿هَلْ يَنظُرُونَ إِلَّا أَن يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِّنَ الْغَمَامِ وَالْمَلَائِكَةُ﴾ واعلم أن إعراب الملائكة هاهنا بالرفع عطفًا على الله عز وجل لا على الغمام.

[٩٩٩] ونص تعالى على أن آدم عليه الصلاة والسلام إنما أكل من الشجرة ليكون ملكًا أو ليخلد، كما نص تعالى علينا إذ يقول عز وجل: ﴿مَا نَهَاكُمَا رَبُّكُمَا عَنْ هَٰذِهِ الشَّجَرَةِ إِلَّا أَن تَكُونَا مَلَكَيْنِ أَوْ تَكُونَا مِنَ الْخَالِدِينَ﴾

[١٠٠٠] **قال أبو محمد**: فبيقين ندري أن آدم عليه السلام لولا يقينه بأن الملائكة أفضل منه وطمعه بأن يصير ملكًا لما قبل من إبليس ما غره به من أكل الشجرة، التي نهاه الله عز وجل عنها، ولو علم آدم أن الملك مثله أو دونه لما حمل نفسه على مخالفة أمر الله تعالى لينحط عن منزلته الرفيعة، إلى الدون، هذا ما لا يظنه ذو عقل أصلًا.

[١٠٠١] **قال أبو محمد**: وقال الله عز وجل: ﴿لَّن يَسْتَنكِفَ الْمَسِيحُ أَن يَكُونَ عَبْدًا لِّلَّهِ وَلَا الْمَلَائِكَةُ الْمُقَرَّبُونَ﴾ فقوله عز وجل بعد ذكر المسيح ولا الملائكة المقربون بلوغ الغاية في علو درجتهم على المسيح عليه السلام

Çünkü kelâmın yapısı ve tertibi bunu göstermektedir. Söz söyleyen bir kimse alt derecede olan bir kimseden uzaklaştırmayı murat ettiğinde söze daha düşük olan ile başlar sonra da daha üstün olanı söyler. Yine söz söyleyen kişi, üst derecede olan bir kimseden belli bir sıfatı uzaklaştırmak istediğinde, söze yüce olan ile başlar sonra da daha aşağı derecede olanı söyler. Dolayısıyla biz, ilk kısma örnek olarak şöyle deriz: Ne halifenin haznedarı, ne veziri ne de kardeşi Halifenin huzurunda oturmayı arzu etmez. Yine ikinci kısma örnek olarak da şöyle deriz: Ne vali, ne mertebe sahibi bir kimse, ne de ticaret ya da sanat erbabı olup iffet sahibi bir kimse çarşıda yemek yeme seviyesizliğine düşmez. Elbette bunun dışındakiler mümkün değildir. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır.

[1002] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bunlara ilaveten Allah Resulü (s.a.), yüce Allah'ın melekleri nurdan, insanları topraktan ve cinleri ateşten yarattığını haber vermiştir.

[1003] Ebû Muhammed şöyle dedi: Nurun toprağa ve ateşe üstün olduğunu, yüce Allah'ın kendisine nur vermediği kimseler hariç- herkes bilir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Kime Allah nur vermezse, onun için nur diye bir şey yoktur."*[687] Allah Resulünün (s.a.) kalbinde bir nur yaratması için rabbisine dua ettiği doğrudur. Melekler de bir cevherdendir. İnsanların en faziletlisi, yüce Allah'a, kalbinde bu cevherden yaratması için dua etmiştir. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır. Bu konuda bu kadarı aklı olan kimse için yeterlidir.

[1004] Ebû Muhammed şöyle dedi: Allah Teâlâ şöyle buyurdu: *"Andolsun, biz insanoğlunu şerefli kıldık. Onları karada ve denizde taşıdık. Kendilerini en güzel ve temiz şeylerden rızıklandırdık ve onları yarattıklarımızın birçoğundan üstün kıldık."*[688] Böylece yüce Allah, kendi kelâmının ifadesiyle, insanoğlunu yarattığı varlıkların hepsine değil ama birçoğuna üstün kılmıştır. İnsanoğlunun cinlerden, konuşamayan canlıların tamamından ve canlı olmayan varlıklarından üstün kılındığı hususunda şüphe yoktur. Dolayısıyla melekler hariç, yüce Allah'ın insanoğlunu üstün kılmayı istisna ettiği bir topluluk (mahlûk) kalmamıştır.

لأن بنية الكلام ورتبته إنما هي إذا أراد القائل نفي صفة ما عن متواضع عنها أن يبدأ بالأدنى، ثم بالأعلى وإذا أراد نفي صفة ما عن مترفع عنها أن يبدأ بالأعلى ثم بالأدنى، فنقول في القسم الأول: ما يطمع في الجلوس بين يدي الخليفة خازنه ولا وزيره ولا أخوه، ونقول في القسم الثاني: ما ينحط إلى الأكل في السوق وال ٥ ولا ذو مرتبة، ولا متصاون من التجار أو الصناع، لا يجوز ألبتة غير هذا. وبالله تعالى التوفيق.

[١٠٠٢] **قال أبو محمد**: وأيضًا فإن رسول الله صلى الله عليه وسلم أخبر بأن الله سبحانه وتعالى خلق الملائكة من نور وخلق الإنسان من طين وخلق الجن من نار.

١٠ [١٠٠٣] **قال أبو محمد**: ولا يجهل فضل النور على الطين وعلى النار أحد، إلا من لم يجعل الله له نورًا ومن لم يجعل الله له نورًا فما له من نور. وقد صح أن رسول الله صلى الله عليه وسلم دعا ربه في أن يجعل في قلبه نورًا. فالملائكة من جوهر دعا أفضل البشر ربه في أن يجعل في قلبه منه، وبالله تعالى التوفيق وفي هذا كفاية لمن عقل.

١٥ [١٠٠٤] **قال أبو محمد**: وقال عز وجل: ﴿وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ﴾ إلى قوله: ﴿وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَىٰ كَثِيرٍ مِّمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا﴾ فإنما فضل الله تعالى بنص كلامه عز وجل بني آدم على كثير ممن خلق لا على كل من خلق، وبلا شك أن بني آدم يفضلون على الجن وعلى جميع الحيوان الصامت وعلى ما ليس حيوانًا، فلم يبق خلق يستثني من تفضيل الله تعالى بني آدم عليه ٢٠ إلا الملائكة فقط.

[1005] Ebû Muhammed şöyle dedi: Allah Resulünün (s.a.) kendisinden önce gelmiş olan her bir resule üstün olmasına gelince, Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğu kesindir: *"Altı sebepten dolayı enbiyaya üstün kılındım."* bunun "beş", "dört" ve "üç" sebepten dolayı olduğu da rivayet edilmiştir. Bu hadisi Cabir b. Abdullah, Enes b. Malik, Huzeyfe b. Yemân ve Ebû Hüreyre rivayet etmiştir. Hz. Peygamber'in sözünün devamı şöyledir: "*Ben, insanoğlunun efendisiyim. Bunda övünme yoktur."* Allah Resulü (s.a.), kırmızı ve siyah olanlara da gönderilmiştir ve o, enbiya içinde takipçileri en fazla olandır. Hz. Peygamber, kıyamet gününde nebîler ve onların dışındakilerin de muhtaç olacakları şefaate sahiptir. -Allah bizlerin canlarını onun dini üzere alsın, ondan bizleri hiçbir şey uzaklaştırmasın!- Allah Resulü (s.a.), aynı zamanda Allah Teâlâ'nın halili/dostu ve O'nun kelimesidir.

Fakirlik ve Zengilik Konusu

[1006] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bir topluluk, şu iki durumun yani fakirliğin mi yoksa zenginliğin mi daha faziletli olduğu hususunda ihtilaf etmiştir.

[1007] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu yanlış bir sorudur. Çünkü amellerin üstün olması ve karşılığı cennettedir. O da amel eden kimse hakkında, ona yüklenmiş bir durumdan dolayı değil, ancak yüce Allah'ın bir hâli diğerine üstün kıldığını bildiren bir nassın gelmesidir. Burada bu iki hâlden birisinin diğerine üstün olduğuna dair bir nas yoktur.

[1008] Ebû Muhammed şöyle dedi: Doğru olan, "Hangisi daha faziletlidir? Fakirlik mi yoksa zenginlik mi?" şeklinde sorulması daha isabetlidir. Buradaki cevap, yüce Allah'ın *"Ancak yaptıklarınızın karşılığını görüyorsunuz."*[689] şeklinde buyururken dediği şeydir. Şayet zengin, amel açısından fakirden daha faziletli olursa, zengin daha faziletlidir. Şayet fakir amel açısından zenginden daha faziletli olursa, bu durumda fakir daha faziletlidir. Şayet o ikisinin amelleri eşit olsa, ikisi de eşit olur. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Artık kim zerre ağırlığınca bir hayır işlerse, onun mükâfatını görecektir. Kim de zerre ağırlığınca bir kötülük işlerse, onun cezasını görecektir."* [690]

[١٠٠٥] **قال أبو محمد**: وأما فضل رسول الله صلى الله عليه وسلم على كل رسول قبله فالثابت عنه عليه السلام أنه قال: فضلت على الأنبياء بست، وروي بخمس، وروي بأربع وروي بثلاث رواه جابر بن عبد الله وأنس بن مالك، وحذيفة بن اليمان، وأبو هريرة وبقوله صلى الله عليه وسلم: أنا سيد ولد آدم ولا ٥ فخر وأنه عليه السلام بعث إلى الأحمر والأسود، وأنه عليه السلام أكثر الأنبياء اتباعًا، وأنه ذو الشفاعة التي يحتاج إليه يوم القيامة فيها النبيون فمن دونهم، أماتنا الله على ملته ولا خالف بنا عنه، وهو أيضًا عليه السلام خليل الله وكليمه.

الكلام في الفقر والغنى

[١٠٠٦] **قال أبو محمد**: اختلف قوم في أي الأمرين أفضل الفقر أم الغنى؟

١٠ [١٠٠٧] **قال أبو محمد**: وهذا سؤال فاسد لأن تفاضل العمل والجزاء في الجنة إنما هو للعامل لا لحالة محمولة فيه، إلا أن يأتي نص بتفضيل الله عز وجل حالًا على حال، وليس ها هنا نص في فضل إحدى هاتين الحالتين على الأخرى.

[١٠٠٨] **قال أبو محمد**: وإنما الصواب أن يقال أيما أفضل الغنى أم الفقر؟ ١٥ والجواب هاهنا هو ما قاله الله تعالى إذ يقول: ﴿هَلْ تُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ﴾ فإن كان الغني أفضل عملًا من الفقير فالغني أفضل، وإن كان الفقير أفضل عملًا من الغني فالفقير أفضل، وإن كان عملهما متساويًا فهما سواء قال عز وجل: ﴿فَمَن يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ۝وَمَن يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ﴾

[1009] Hz. Peygamber (s.a.), fakirlik ve zenginlikle imtihan edilmekten Allah'a sığınmıştır. Yüce Allah, zenginliğin karşısına şükrü, fakirliğin karşısına de sabrı koymuştur. Her kim yüce Allah'tan hakkıyla sakınırsa, ister zengin olsun isterse fakir olsun, o faziletlidir. Onlardan bazıları, *"Muhacirlerin fakir olanları, zengin olanlarından -şöyle şöyle bir sene- önce cennete girecektir."* şeklinde gelen hadisi gerekçe göstererek itiraz etmiştir. Diğerleri ise, yüce Allah'ın *"Seni yolunu kaybetmiş olarak bulup da yola iletmedi mi? Seni ihtiyaç içinde bulup da zengin etmedi mi?"*[691] meâlindeki sözünü ileri sürerek karşı çıkmışlardır.

[1010] Ebû Muhammed şöyle dedi: Zenginlik, sahibi bu konuda üzerine düşeni yaptığında bir nimettir. Muhacirlerin fakirlerine gelince onlar daha çok, muhacirlerden zengin olanlar ise az idiler. Onların ve onların dışındakiler hakkındaki durum nas ile amel etmeye racidir. Beraberinde hayırlı bir amel olmayan fakirliği ve yine beraberinde hayırlı bir amel bulunmayan zenginliği Yüce Allah'ın cennet ile mükâfatlandırmayacağı hususu icmâ ile sabittir. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır.

İsim ve Müsemmâ Konusu

[1011] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bir topluluk, ismin müsemma[692] olduğu görüşünü benimsedi. Diğerleri ise, ismin müsemmanın dışında olduğunu söylemiştir. İsmin müsemma olduğunu söyleyen kimseler, *"Azamet ve ikram sahibi Rabbinin adı yücedir."*[693] meâlindeki yüce Allah'ın sözünü delil getirdiler. Onlar, "tebareke/yücedir" lafzının Allah'ın dışındadır" denilmesinin doğru olmadığını söylediler. Şayet isim, müsemmanın dışında olsa idi, bu durumda "*Rabbinin adı yücedir.*" denilmesi doğru olmazdı. Yine onlar, *"Yüce Rabbinin adını tespih et."*[694] meâlindeki âyeti delil getirip şöyle dediler: "Yüce Allah'ın kendisinden başkasına tespih edilmesini emretmesi imkânsızdır." Ayrıca onlar, yüce Allah'ın *"Allah'ı bırakıp da taptıklarınız, sizin ve atalarınızın taktığı birtakım isimlerden başka bir şey değildir."*[695] şeklindeki sözünü delil getirdiler ve şöyle dediler: "İsim", "sumuv/yüksek olmak" kökünden türetilmiştir. Onlar, ismin "işaret ve alâmet" manasına gelen "v-s-m" kökünden türetildiğini söyleyenleri eleştirmişlerdir.

[١٠٠٩] وقد استعاذ النبي صلى الله عليه وسلم من فتنة الفقر وفتنة الغنى، وجعل الله عز وجل الشكر بإزاء الغنى، والصبر بإزاء الفقر. فمن اتقى الله عز وجل فهو الفاضل غنيًا كان أو فقيرًا، وقد اعترض بعضهم هاهنا بالحديث الوارد: أن فقراء المهاجرين يدخلون الجنة قبل أغنيائهم بكذا وكذا خريفًا، ونزع الآخرون بقول الله عز وجل: ﴿وَوَجَدَكَ ضَالًّا فَهَدَىٰ ۝ وَوَجَدَكَ عَائِلًا فَأَغْنَىٰ﴾

[١٠١٠] **قال أبو محمد**: والغنى نعمة إذا قام بها حاملها بالواجب عليه فيها، وأما فقراء المهاجرين فهم كانوا أكثر وكان الغني فيهم قليلًا والأمر كله منهم وفي غيرهم راجع إلى العمل بالنص، وبالإجماع على أنه تعالى لا يجزي بالجنة على فقر ليس معه عمل خير، ولا على غنى ليس معه عمل خير، وبالله التوفيق.

الكلام في الاسم والمسمى

[١٠١١] **قال أبو محمد**: ذهب قوم إلى أن الاسم هو المسمى. وقال آخرون الاسم غير المسمى واحتج من قال إن الاسم هو المسمى بقول الله تعالى: ﴿تَبَارَكَ اسْمُ رَبِّكَ ذِي الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ﴾ قال: ولا يجوز أن يقال تبارك غير الله فلو كان الاسم غير المسمى ما جاز أن يقال تبارك اسم ربك، وبقوله تعالى: ﴿سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى﴾ قالوا ومن الممتنع أن يأمر الله عز وجل بأن يسبح غيره وبقوله عز وجل: ﴿مَا تَعْبُدُونَ مِن دُونِهِ إِلَّا أَسْمَاءً سَمَّيْتُمُوهَا أَنتُمْ وَآبَاؤُكُم﴾ وقالوا الاسم مشتق من السمو، وأنكروا على من قال إنه مستق من الوسم، وهو العلامة.

Onlar bu konuda Lebîd'in[696]şu sözünü zikrettiler:

"Nihayet bir yıla kadar... Sonra selamet ismi sizin hakkınız.
Tam bir yıl matem tutan, kınanmaktan kurtulur."[697]

[1012] Onlar, Sibeveyh'in[698] "Fiiller, isimlerin ihdas ettiği lafızlardan alınmış olan örneklerdir." dediğini ve bununla da müsemmayı (isimleri taşıyan varlıkları) murat ettiğini söylemişlerdir. İşte bunlar, onların delil olarak ileri sürdükleri şeylerin tamamıdır. Biz onlar için bunları iyice araştırdık ve bunların herhangi birisinde onların lehine bir delil olmadığını gördük.

[1013] Yüce Allah'ın *"Azamet ve ikram sahibi Rabbinin adı yücedir."*[699] ve "*Azamet sahibi*" meâlindeki sözüne gelince, bu gerçektir. "Tebareke" kelimesinin manası, bereketten karşılıklı etkilenmedir. Bereket/takdis ise, hece harflerinin birleşmesiyle meydana gelen bir kelime olan yüce Allah'ın isminden dolayı gereklidir. Biz, onu anmakla ve ona tazim göstermekle saygı gösteririz, O'nu yüceltiriz ve ona ihtiram gösteririz. Bizden ve yüce Allah'tan gelen övülmek, takdis edilmek ve yüceltilmek O'na (celal ismine) aittir. Yine ister bir kâğıtta veya kağıda yazılmış bir şeyde ya da dil ile ifade edilmiş bir sözde olsun bizden ve Allah'tan gelen ikram da O'na aittir. Her kim yüce Allah'ın ismini yüceltmez ve aynı şekilde bu isme saygı göstermez ise, şüphesiz o kâfirdir.

[1014] Âyet, tevile gerek olmaksızın zâhiri üzeredir. Böylece onların genel olarak bu âyete bel bağlamaları geçersiz olmuştur. Hamd Allah'a mahsustur. Yüce Allah'ın nas ile mübarek olduğunu belirttiği her şey mübarektir ve haktır. Şayet yüce Allah bu şekilde mahlûkatından olan herhangi birine bir şeyi belirlemiş ve açıklamış ise, bu şey onun hakkında zorunludur.

[1015] Allah Teâlâ'nın *"Yüce Rabbinin adını tespih et."*[700] meâlindeki sözüne gelince, bu da zâhiri anlamı üzerine olup tevile gerek yoktur. Çünkü Kur'ân'ın nazil olduğu ve yüce Allah'ın bize hitap ettiği lisanda tespih, bir şeyi kötülüklerden tenzih etmektir. Şüphesiz yüce Allah, hece harflerinin bir araya gelmesinden meydana gelen ismini -ister bir kitap isterse söylenilmiş bir söz olsun- bütün kötülüklerden tenzih etmemizi bize emretmiştir.

وذكروا قول لبيد:

إلى الحول ثَمَّ اسْمُ السَّلام عَلَيْكُمَا

وَمَنْ يَبْكِ حَوْلًا كَامِلًا فَقَد اعْتَذَر

[١٠١٢] وقالوا: قال سيبويه الأفعال أمثلة احدث من لفظ إحداث الأسماء قالوا: وإنما أراد المسمين، هذا كل ما احتجوا به قد تقصيناه لهم ولا حجة لهم في شيء منه.

[١٠١٣] أما قول الله عز وجل: ﴿تَبَارَكَ اسْمُ رَبِّكَ ذِي الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ﴾ وذو الجلال فحق، ومعنى تبارك تفاعل من البركة، والبركة واجبة لاسم الله عز وجل الذي هو كلمة مؤلفة من حروف الهجاء. ونحن نتبرك بالذكر له وبتعظيمه ونجله ونكرمه فله منا التبارك، وله الإجلال منا ومن الله تعالى، وله الإكرام من الله تعالى ومنا حيثما كان من قرطاس أو في شيء منقوش فيه أو مذكور بالألسنة، ومن لم يجل اسم الله عز وجل كذلك ولا أكرمه فهو كافر بلا شك.

[١٠١٤] فالآية على ظاهرها دون تأويل فبطل تعلقهم بها جملة ولله تعالى الحمد، وكل شيء نص الله تعالى عليه أنه تبارك فذلك حق له، ولو نص تعالى بذلك على أي شيء كان من خلقه كان ذلك واجبًا لذلك الشيء

[١٠١٥] وأما قوله تعالى: ﴿سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى﴾ فهو على ظاهره دون تأويل لأن التسبيح في اللغة التي بها نزل القرآن وبها خاطبنا الله عز وجل هو تنزيه الشيء عن السوء، وبلا شك أن الله تعالى أمرنا أن ننزه اسمه الذي هو كلمة مجموعة من حروف الهجاء عن كل سوء، حيث كان، من كتاب أو منطوقًا به.

[1016] Diğer vecih ise, *"Yüce Rabbinin adını tespih et."*[701] meâlindeki sözünün ve *"Şüphesiz bu, kesin gerçektir. Öyleyse yüce Rabbinin adını tespih et."*[702] şeklindeki sözünün manası aynıdır. O da, yüce Allah'ı ismi ile tespih etmektir. Allah'ın ismi kullanılmaksızın onu tespih etmenin, ona dua etmenin ve onu anmanın yolu yoktur. Böylece her iki vecih doğru ve gerçektir. Yüce Allah'ı ve onun ismini tespih etmek, bunların tamamı nas ile zorunludur. Dolayısıyla yüce Allah'ın "*Yüce Rabbinin adını tespih et."*[703] meâlindeki sözü ile *"Şüphesiz bu, kesin gerçektir. Öyleyse yüce Rabbinin adını tespih et."*[704] meâlindeki sözü arasında bir fark yoktur. Bizler, Allah Teâlâ'yı ismiyle tespih ettiğimiz gibi, "hamd" ile de tespih ettiğimiz hâlde -ki bunların arasında bir fark yoktur-, "hamd" şüphesiz yüce Allah'ın (zatının) dışındadır. Böylece onların bu âyeti gerekçe göstermeleri geçersiz olmuştur. Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamd olsun.

[1017] Ebû Muhammed şöyle dedi: Yüce Allah'ın *"Allah'ı bırakıp da taptıklarınız, sizin ve atalarınızın taktığı birtakım isimlerden başka bir şey değildir."*[705] meâlindeki sözünü gelince, Allah Teâlâ'nın sözü zâhiri üzere olup gerçektir. Bu âyette iki vecih vardır ve her ikisi de doğrudur. Bunlardan ilki şudur: Yüce Allah'ın *"Allah'ı bırakıp da taptıklarınız, ancak isimlerdir."* şeklindeki sözünün manası, yani isimlerin sahipleridir. Bunun delili ise, Allah Teâlâ'nın hemen bunun akabinde buna bitişik olarak "*sizin ve atalarınızın taktığı birtakım isimler"* şeklinde buyurmasıdır. Böylece yüce Allah'ın buradaki isimlerle ma'butların (kendilerine ibadet edilen varlıkların) zatlarını kastetmediği kesin olarak anlaşılmıştır. Çünkü söz konusu varlıklara ibadet edenler, asla mabutların kendilerini ihdas etmemişlerdir. Bilakis Allah Teâlâ, onları yaratmak sûretiyle birliğini ve vahdaniyetini ortaya koymuştur. Bu, hiçbir şüphenin olmadığı bir husustur.

[1018] İkinci vecih şudur: Şüphesiz bu kâfirler, taştan ya da bazı madenlerden ya da odundan yapılmış putlara tapıyorlardı. Biz kesin olarak biliyoruz ki onlar, taştan ya da bazı madenlerden ya da odundan yapılmış olan bu putları Lât, Menât, Hubel, Vüdd, Suva', Yeğus, Yeuk, Nesr ve Ba'l isimleriyle yüceltmeden önce, şüphesiz bunların kendileri (varlıkları) mevcuttular.

[١٠١٦] ووجه آخر وهو أن معنى قوله تعالى: ﴿سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى﴾ ومعنى قوله تعالى: ﴿إِنَّ هَٰذَا لَهُوَ حَقُّ الْيَقِينِ۞فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ﴾ معنى واحد وهو أن يسبح الله تعالى باسمه ولا سبيل إلى تسبيحه تعالى ولا إلى دعائه ولا إلى ذكره إلا بتوسط اسمه، فكلا الوجهين صحيح حق وتسبيح الله تعالى وتسبيح اسمه كل ذلك واجب بالنص، ولا فرق بين قوله تعالى: ﴿فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ﴾ وبين قوله: ﴿وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ حِينَ تَقُومُ۞وَمِنَ اللَّيْلِ فَسَبِّحْهُ وَإِدْبَارَ النُّجُومِ﴾ والحمد، بلا شك هو غير الله وهو تعالى نسبح بحمده، كما نسبح باسمه ولا فرق، فبطل تعلقهم بهذه الآية، والحمد لله رب العالمين.

[١٠١٧] **قال أبو محمد:** أما قوله تعالى: ﴿مَا تَعْبُدُونَ مِن دُونِهِ إِلَّا أَسْمَاءً سَمَّيْتُمُوهَا أَنتُمْ وَآبَاؤُكُم﴾ فقول الله عز وجل حق على ظاهره ولهذه الآية وجهان كلاهما صحيح، أحدهما: أن معنى قوله عز وجل: ﴿مَا تَعْبُدُونَ مِن دُونِهِ إِلَّا أَسْمَاءً﴾ أي إلا أصحاب أسماء، برهان هذا قوله تعالى إثر ذلك متصلًا بها: سميتموها أنتم وآباؤكم. فصح يقينًا أنه تعالى لم يعن بالأسماء هاهنا ذوات المعبودين لأن العابدين لها لم يحدثوا قط ذوات المعبودين، بل الله تعالى توحد بإحداثها. هذا ما لا شك فيه.

[١٠١٨] والوجه الثاني: أن أولئك الكفار إنما كانوا يعبدون أوثانًا من حجارة أو بعض المعادن أو من خشب، وبيقين ندري أنهم قبل أن يسموا تلك الجمل من الحجارة ومن المعادن ومن الخشب باسم اللات والعزى ومناة، وهبل، وود وسواع ويغوث ويعوق ونسرًا وبعل، قد كانت ذواتها بلا شك موجودات قائمة

Fakat kâfirler, onların varlıklarına tapınmıyorlardı ve onlara göre tapınmaya da lâyık değillerdi. Ne zaman ki kâfirler bu isimleri onlara taktılar, işte o zaman bunlara tapınmaya başladılar. Böylece onların -yüce Allah'ın buyurduğu gibi- müsemmanın kendisine (isimlendirilen varlıkların kendilerine) değil, sadece isimlere kulluk etmeye yöneldikleri kesin olarak anlaşılmaktadır. Böylece söz konusu âyet, onların aleyhine olan bir delile ve ismin müsemmadan farklı olduğuna dair bir burhana dönüşmüştür. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır.

[1019] "İsim, sumuv (yücelik) kökünden türetilmiştir." şeklindeki görüşe ve onlara karşı çıkarak "vsm" kökünden türetilmiştir diyen her iki görüş de yanlıştır ve bâtıldır. Bunları dilciler uydurmuşlardır. Araplar nezdinde bunlardan herhangi biri doğru değildir ve isim lafzı herhangi bir şeyden asla türetilmemiştir. Bilakis o, taş, dağ, odun ve iştikakı olmayan diğer isimler gibi vaz' edilmiş bir isimdir. Onların yanlış iddialarını boşa çıkaran delillerin ilki, yüce Allah'ın *"De ki: "Eğer doğru söyleyenler iseniz (iddianızı ispat edecek) delilinizi getirin."*[706] şeklinde âyetidir. Böylece iddiasının doğruluğuna dair delili olmayan bir kimsenin sözünde doğru sözlü olmadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla isim kelimesinin "sumuv" veya "v-s-m" kökünden türetildiğine dair delilinizi getiriniz. Aksi takdirde bu iddia, Arapların aleyhinde uydurduğunuz ve onlara iftira ettiğiniz, ya da bütün lisanları vaz' eden yüce Allah'a karşı uydurduğunuz bir yalandır ve yüce Allah'a veya Araplara karşı bilgisizce söylenmiş bir sözdür. Aksi takdirde Arapların bir araya gelip "Biz, isim kelimesini sumuv'dan ya da "v-s-m" kökünden türetiyoruz." dediklerini nereden biliyorsunuz? Yalan konuşmak bir müslümana ve faziletli bir kimseye helâl olmaz. Onların, bu şekilde bir delil getirmeleri asla mümkün değildir.

[1020] Bunlara ilaveten, şayet isim kelimesi -onların iddia ettiği gibi- "sumuv/yüksek olmak" kökünden türetilmiş olsa idi, bu durumda pislik (azira), köpek, leş, insan pisliği, şirk, hınzır (domuz) ve samanın bir yüksek mertebesi ve isimlendirilen bu varlıkların bir yüceliği vardır. Böylesi bir saçmalığa götüren her türlü görüş kahrolsun! Ayrıca, ismin "sumuv/yüksek olmak" kökünden türetildiği şeklindeki görüşlerinin bir an için doğruluğunu kabul edelim, peki ismin müsemma olduğuna dair bu konuda nasıl bir delil vardır? Bilakis bu, onların aleyhine bir delildir.

وهم لا يعبدونها ولا تستحق عندهم عبادة فلما أوقعوا عليه هذه الأسماء عبدوها حينئذ، فصح يقينًا أنهم لم يقصدوا بالعبادة إلا الأسماء، كما قال الله عز وجل لا الذوات المسميات. فعادت الآية حجة عليهم، وبرهانًا على الاسم غير المسمى بلا شك وبالله تعالى التوفيق.

٥ [١٠١٩] وأما قولهم: إن الاسم مشتق من السمو، وقول بعض من خالفهم أنه مشتق من الوسم فقولان فاسدان كلاهما باطل، افتعله أهل النحو، لم يصح قط عن العرب شيئًا منهما وما اشتق لفظ الاسم قط من شيء، بل هو اسم موضوع مثل حجر، ورمل، وخشبة وسائر الأسماء لا اشتقاق لها، وأول ما تبطل به دعواهم هذه الفاسدة أن يقال لهم: قال الله عز وجل: ﴿قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ﴾ فصح أن من لا برهان له على صحة دعواه فليس صادقًا في قوله، ١٠ فهاتوا برهانكم على أن الاسم مشتق من السمو أو من الوسم، وإلا فهي كذبة كذبتموها على العرب وافتريتموها عليهم أو على الله تعالى الواضع للغات كلها، وقول عليه تعالى أو على العرب بغير علم، وإلا فمن أين لكم أن العرب اجتمعوا فقالوا نشتق لفظة اسم من السمو أو من الوسم؟ والكذب لا يستحله مسلم، ولا يستسهله فاضل، ولا سبيل لهم إلى برهان أصلًا بذلك. ١٥

[١٠٢٠] وأيضًا فلو كان الاسم مشتقًا من السمو كما تزعمون فتسمية العذرة، والكلب، والجيفة، والقذر، والشرك والخنزير والخساسة رفعة لها، وسمو لهذه المسميات وتبًا لكل قول أدى إلى هذا الهوس البارد، وأيضًا فهبك أنه قد سلم لهم قولهم إن الاسم مشتق من السمو، أي حجة على أن الاسم هو المسمى؟ بل هو حجة عليهم

Çünkü müsemmanın (isimlendirilen varlığın) kendisi asla türetilmiş değildir ve onun yücelikten (sumuv) ya da başka bir şeyden türetilmesi de doğru değildir. Böylece müştak (türetilmiş) olanın müştak olmayandan farklı olduğu hususu şüphesiz doğrudur. Onların kabulüne göre isim müştaktır ve müsemmanın (isimlendirilen varlığın) kendisi ise müştak değildir. Bu durumda isim, müsemmanın kendisinin dışındadır. Böylece bu saçmalığın bir benzerini delil getiren bir kimsenin kendi sözüyle dalga geçen, insanlarla alay eden utanmaz bir kimse olduğu hususu iyi niyet sahibi herkes için ortaya çıkar. Aşırılığa düşmekten Allah'a sığınırız.

[1021] Ebû Muhammed şöyle dedi: İşte bu, kendisine tabi olan kimseleri mutlak anlamda küfre götüren bir sözdür. Çünkü onlar, ismin "sumuv" kökünden türetilmiş olduğunu kesin olarak kabul ettiler ve ismin yüce Allah'ın bizzat kendisi olduğuna inandılar. Onların helâk edici ve çirkin bu görüşlerine göre Allah müştaktır ve O'nun zâtı da müştaktır. Bu görüşe bir kâfirin bile vardığını bilmiyoruz. Bize hidayet lütfettiğinden dolayı yüce Allah'a hamd olsun. Bunlara ilaveten yüce Allah şöyle buyurur: *"Âdem'e bütün varlıkların isimlerini öğretti. Sonra onları meleklere göstererek, "Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi bana bunların isimlerini bildirin" dedi. Melekler, "Seni bütün eksikliklerden uzak tutarız. Senin bize öğrettiklerinden başka bizim hiçbir bilgimiz yoktur. Şüphesiz her şeyi hakkıyla bilen, her şeyi hikmetle yapan sensin" dediler. Allah, şöyle dedi: "Ey Âdem! Onlara bunların isimlerini söyle."*[707]

[1022] Ebû Muhammed şöyle dedi: Yüce Allah'ın -buyurduğu üzere- Âdem'e bütün varlıkların isimlerini öğretmiş olması ya Arapçadır, ya başka bir lisan iledir ya da bütün lisanlar iledir. Eğer Allah Teâlâ, Âdem'e, varlıkların isimlerini Arapça öğretmiş ise, bu durumda isim lafzı -yüce Allah'ın "*bütün varlıkların isimlerini öğretti.*" sözü sebebiyle ve Âdem'e "*Onlara bunların isimlerini söyle*" şeklinde meleklere seslenmesini emretmesinden dolayı-, Allah'ın ona öğrettiği şeyler cümlesindendir.

لأن ذات المسمى ليست مشتقة أصلًا ولا يجوز عليها الاشتقاق من السمو ولا من غيره فصح بلا شك أن ما كان مشتقًا فهو غير ما ليس مشتقًا، والإسم بإقرارهم مشتق والذات المسماة غير مشتقة. فالاسم غير الذات المسماة، وهذا يليح لكل من نصح نفسه أن المحتج بمثل هذا السفه عيار مستهزئ بالناس، متلاعب بكلامه، ونعوذ بالله من الخذلان. ٥

[١٠٢١] **قال أبو محمد**: وهذا قول يؤدي من اتبعه وطرده إلى الكفر المجرد، لأنهم قطعوا أن الاسم مشتق من السمو، وقطعوا أن الاسم هو الله نفسه، فعلى قولهم المهلك الخبيث إن الله يشتق وأن ذاته مشتقة، وهذا ما لا ندري كافرًا بلغه، والحمد لله على ما من به من الهدى. وأيضًا فإن الله تعالى يقول: ﴿وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلَائِكَةِ فَقَالَ أَنبِئُونِي بِأَسْمَاءِ هَٰؤُلَاءِ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ﴾ وإلى قوله تعالى: ﴿قَالَ يَا آدَمُ أَنبِئْهُم بِأَسْمَائِهِمْ﴾ ١٠

[١٠٢٢] **قال أبو محمد**: فلا يخلو أن يكون الله عز وجل علم آدم الأسماء كلها، كما قال عز وجل، إما بالعربية وإما بلغة أخرى، أو بكل لغة فإن كان عز وجل علمه الأسماء بالعربية، فإن لفظة اسم من جملة ما علمه لقوله تعالى الأسماء كلها، ولأمره تعالى آدم بأن يقول للملائكة: أنبئوني بأسماء هؤلاء. ١٥

[1023] Bu umûmîlikten herhangi bir şeyin tahsis edilmesi doğru değildir. Bilakis o, diğer isimler gibi tevkifi olan bir lafızdır. Bunların arasında bir fark yoktur ve o, yüce Allah'ın Âdem'e öğrettiği isimler cümlesindendir. Ancak şu kadar var ki onlar, bunu yüce Allah'ın türettiğini iddia edebilirler. Dolayısıyla bu topluluk yüce Allah'a karşı yalan söylemeyi ve hakkında bilgileri olmayan hususları ondan haber vermeyi kolaylıkla yapmaktadırlar. Böylece isim lafzının iştikakı olmayan bir kelime olduğu hususu yakînen ortaya çıkmıştır. Her ne kadar Allah Teâlâ Âdem'e isimlerin tamamını Arapçanın dışındaki bir lisan ile öğretmiş olsa da bunlar, diğer isimler, türler ve cinsler gibi sıfırdan vaz' edilen ismidir. Arap lisanı, söz konusu lisandan tercüme yoluyla vaz' edilmiştir; bu lisandaki her bir isim Arapçadaki bir isme işaret etmekte ve bu lafızları ifade etmek için vaz edilmiştir. Durum bu şekilde olduğuna göre, isimlerden herhangi birini -ne bir isim lafzı ne de başka bir lafız- türetmek için bir müdahaleye asla gerek yoktur. Şayet Allah Teâlâ, Âdem'e, isimlerin tamamını Arapça ve Arapçanın dışında bir lisan ile öğretmiş ise, bu durumda isim lafzı Allah'ın Âdem'e öğrettiği şeyler cümlesindendir ve türetilmiş olması geçersizdir. Âlemlerin rabbi olan Allah'a ham dolsun. Böylece ismin türetilmesi konusundaki görüşleri geçersiz oldu ve delilleri kendi aleyhlerine döndü. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır.

[1024] Lebîd'in şiirine gelince, bu iki şekilde değerlendirilebilir. Bunların ilki şudur: Selam, yüce Allah'ın isimlerinden bir isimdir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"O, mülkün gerçek sahibi, kutsal (her türlü eksiklikten uzak), barış ve esenliğin kaynağı, güvenlik veren, gözetip koruyan..."*[708] Lebîd (r.a.), müslüman olup Hz. Peygamber (s.a.) ile arkadaşlığı gerçektir. Şiirinin manası ise, "Sonra Allah'ın ismi sizin hakkınızdır ve bu isim sizi muhafaza etsin..."

[1025] İkinci vecih ise, Lebîd' "selam" ile saygıyı murat etmiştir. Ne Lebîd, ne de ondan başkası, onlara (iki kızına) saygı manasının vâki olmasına muktedir değildir. Buna, herhangi bir kimsenin muhalefeti olmaksızın ancak yüce Allah güç yetirebilir. Lebîd ve başkaları ise, sadece saygı ve dua isimlerini ifade etmeye güç yetirebilirler. Her iki durumda da Lebîd'in şiirindeki "selam" ismi, "selam"ın manasından farklıdır. Bu şiirdeki isim, kaçınılmaz olarak müsemmanın dışındadır.

[١٠٢٣] فلا يجوز أن يخص من هذا العموم شيء أصلًا، بل هو لفظ موقف عليه كسائر الأسماء ولا فرق، وهو من جملة ما علمه الله تعالى آدم عليه السلام إلا أن يدعوا أن الله تعالى اشتقه فالقوم كثيرًا ما يستسهلون الكذب على الله تعالى والإخبار عنه بما لا علم لهم به، فصح يقينًا أن ٥ لفظة الاسم لا اشتقاق لها، وإنما هي اسم مبتدأ كسائر الأسماء والأنواع والأجناس، وإن كان الله تعالى علم آدم الأسماء كلها بغير العربية فإن اللغة الغربية موضوعة للترجمة عن تلك اللغة بدل كل اسم من تلك اللغة اسم من العربية، موضوع للعبارة عن تلك الألفاظ، وإذا كان هذا فلا مدخل للاشتقاق في شيء من الأسماء أصلًا لا لفظة اسم ولا غيرها. وإن كان ١٠ تعالى علمه الأسماء بالعربية وبغيرها من اللغات فلفظة اسم من جملة ما علمه وبطل أن يكون مشتقًا أصلًا، والحمد لله رب العالمين. فبطل قولهم في اشتقاق الاسم وعاد حجة عليهم، وبالله تعالى التوفيق.

[١٠٢٤] وأما بيت لبيد: فإنه يخرج على وجهين: أحدهما أن السلام اسم من أسماء الله عز وجل، قال تعالى: ﴿الْمَلِكُ الْقُدُّوسُ السَّلَامُ الْمُؤْمِنُ الْمُهَيْمِنُ﴾ ١٥ ولبيد رحمه الله مسلم صحيح الصحبة للنبي صلى الله عليه وسلم ومعناه: ثم اسم الله عليكما حافظ لكما.

[١٠٢٥] والوجه الثاني أنه أراد بالسلام التحية، ولبيد لا يقدر هو ولا غيره على إيقاع معنى التحية عليهما وإنما يقدر على ذلك الله تعالى بلا خلاف من أحد وإنما يقدر لبيد وغيره على إيقاع اسم التحية والدعاء بها فقط. فأي الأمرين ٢٠ كان فاسم السلام في بيت لبيد هو غير معنى السلام. فالاسم في ذلك البيت غير المسمى ولا بد.

[1026] Sonra şayet onların Lebîd'i suçladıkları şey sahîh olursa -ki bu doğru değildir-, bu durumda Hz. Aişe'nin (r.a.) "Sadece senin isminden uzaklaşıyorum."[709]şeklindeki sözü ismin müsemmanın dışında olduğuna ve Hz. Peygamber'in (s.a.) isminin onun zatının dışında olduğuna dair bir beyandır. Çünkü Aişe, Hz. Peygamber'i terk etmeyeceğini ancak onun ismini terk edeceğini bildirmiştir. Halbuki o, yüce Allah'ın kendisinden hoşnut olduğu bir kimsedir. Dolayısıyla o, fasihlikte Lebid'ten daha aşağı bir noktada değildir. Dolayısıyla Aişe, hüccet olmaya Lebid'ten daha lâyıktır. Dolayısıyla Lebid'in sözü onların lehinde değil, aleyhlerinde bir delil olduğu hâlde bu nasıl olur? Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamd olsun.

[1027] Raûbe[710] ise "Her bir sûredeki ismi ile başlarım..." şeklinde bir söz sarfetmiştir. Raûbe, fesahat konusunda Lebîd'ten aşağı değildir. Yüce Allah'ın zatı her bir sûrede yoktur, ancak sûrelerde yüce Allah'ın isminin sûreti vardır. Dolayısıyla bir sûrede olanın orada olmayandan farklı bir şey olduğunda şüphe yoktur.

[1028] Ebû Sâsân Hudayn b. el-Münzir b. el-Haris b. Va'le er-Rakkâşî, oğlu Ğayyâz'a şöyle demiştir: "Sen, düşmana öfkeli olmadığın hâlde "Gayyâz" diye isimlendirildin. Fakat sen dostu öfkelendiriyorsun." Böylece o, -Lebîd'i suçladıkları şeyin hilafına olarak- ismin müsemmadan ayrı olduğunu yoruma ihtiyaç duymayacak bir açıklıkla açıklamıştır.

[1029] Sibeveyh'in "Fiiller, isimlerin ortaya çıkardığı lafızlardan alınmış örneklerdir." şeklindeki görüşüne gelince, bu da onların lehine bir delil değildir. Sibeveyh'in burada "isimlerin sahiplerinin ortaya koyduğu şeyleri murat ettiğini" kesin olarak biliriz. Bunun delili, Sibeveyh'in kitabının birçok yerinde isimlerin kökleri (emsile) üç harfli dört harfli, beş harfli, altı ve yedi harfli isimleri zikretmesidir. İsimlerden altı ve yedi harfli olanların kaçınılmaz olarak ilaveli (mezit) olduğunu kabul etmiştir. İsimlerden üç harfli olanlar ise kaçınılmaz olarak asli ve orijinaldir. Dört harfli ve beş harfli olanlar ise, -Ca'fer ve sefercel (ayva) gibi- iki asıllı ve ilaveli olurlar. Yed (el) ve dem (kan) gibi iki harften oluşan isimler ise nakıstır. (menkus).

[١٠٢٦] ثم لو صح ما يدعونه على لبيد ولا يصح لكان قول عائشة رحمها الله ورضي الله عنها إنما أهجر اسمك بيانًا أن الاسم غير المسمى وأن اسمه عليه السلام غيره لأنها أخبرت أنها لا تهجره وإنما تهجر اسمه رضوان الله وهي ليست في الفصاحة دون لبيد، وهي أولى بأن تكون حجة من لبيد فكيف وقول لبيد حجة عليهم لا لهم؟ والحمد لله رب العالمين.

[١٠٢٧] وقد قال رؤبة باسم الذي في كل صورة اسمه ورؤبة ليس دون لبيد في الفصاحة. وذات الباري تعالى ليست في كل صورة. وإنما في الصورة اسم الله تعالى فلا شك أن الذي في السورة غير الذي ليس فيها.

[١٠٢٨] وقال أبو ساسان حضين بن المنذر بن الحارث بن وعلة الرقاشي لابنه غياظ: "وسُمِّيتَ غَيَّاظًا ولَسْتَ بِغَائِظٍ عَدُوًّا ولكن الصَّديق تغيظ" فصرح بأن الاسم غير المسمى تصريحًا لا يحتمل التأويل، بخلاف ما ادعوه على لبيد.

[١٠٢٩] وأما قول سيبويه: إن الأفعال أمثلة أحدث من لفظ إحداث الأسماء فلا حجة لهم فيه، فبيقين ندري أنه أراد إحداث أصحاب الأسماء، برهان ذلك قوله في غير ما موضع من كتابه أمثلة الأسماء من الثلاثي، والرباعي، والخماسي، والسداسي، والسباعي، وقطعه بأن السداسى والسباعي من الأسماء مزيدان ولا بد، وأن الثلاثي من الأسماء أصلي ولا بد، وأن الرباعي والخماسي من الأسماء يكونان أصليين، كجعفر وسفرجل، ويكونان مزيدين، وأن الثنائى من الأسماء منقوص مثل يد، ودم،

Şayet bizler, müsemmanın bilinmesi için vaz edilen ve işitilen yapılar olan isimler konusunda onun inancını takip etse idik, üç yüzden fazla yerde zikrettiğine ulaşırdık. Sibeveyh'in kitabından iki sayfa okuyan bir kimseye onun muradının gizli kalmayacağını bileceğinden dolayı Sibeveyh'in kelâmından bunu anlayan kimse utanmaz mı? Hayanın azlığından dolayı Allah'a sığınırız.

[1030] Sibeveyh'in kitabında, besmeleden sonraki ilk satır şöyledir: "Bu bab, Arapçadaki kelimelerin türlerini bilme babıdır. Kelime; isim, fiil ve harftir. Harf isim ve fiil olmayan bir mana için gelmiştir. İsim ise adam (recul) ve at (feres) gibileridir..." İşte bu, Sibeveyh ve kendisinden önce ve sonra nahiv konusunda konuşan her bir kimse tarafından ortaya konulmuş açık bir beyandır. Buna göre isimler, kelâmın bir kısmıdır. İsim, sözden bir kelimedir. Müsemmanın kelime/söz olmadığı hususunda sağlıklı duyulara sahip olanlar arasında hiçbir ihtilaf yoktur. Sonra Sibeveyh, birkaç satır aşağıda şöyle dedi: "Ref', cer, nasb ve cezmin i'rabı harfler iledir. İ'rab harfleri ise, temekkün etmiş isimler, muzari fiiller ve ismi fâillerdir." İşte bu, Sibeveyh tarafından ortaya konulan bir beyan olup isimlerin fâillerin dışında olduğu konusunda bir problem yoktur. Başına dört harf ilave edilen fiiller de isimlere benzerler. İşkembeden atan kimse "Fiiller, müsemmalara benzerler." şeklinde bir sözü asla söylemez. Sonra Sibeveyh şöyle demiştir: Nasb isimlerdedir. Nitekim "Zeyd'i gördüm (Zeyden)" dersin. Cer de isimlerde geçerlidir. "Zeyd'e uğradım (bi-Zeyd'in). dersin. Ref' de isimlerdedir. Nitekim "Bu Zeyd'dir (Zeydun)." dersin. İsimlerde temekkün olduğu için cezm yoktur. Tenvin ise eklenebilir. Bütün bunlar, isimlerin mukatta harflerle isimlendirilmiş değil, onlardan meydana getirilmiş kelimeler olduklarının beyanıdır. Şayet bu husus cem ve ism-i tasğir baplarında, nida ve terhîm ve diğer konularda incelenirse, ne kadar çok olduğu görülür ve neredeyse sayılamayacak.

[1031] Ebû Muhammed şöyle dedi: Böylece ismin müsemma olduğunu kabul edenlerin ileri sürdükleri tartışmaların tamamı düşmüştür. Ehlinin ileri sürdüğü delilin düştüğü ve delilsiz kalan her bir görüş geçersizdir. Sonra "ismin müsemmadan ayrı olduğunu" söyleyenlerin delil olarak ileri sürdükleri hususları incelediğimizde yüce Allah'ın *"En güzel isimler Allah'ındır. O'na o güzel isimleriyle dua edin ve O'nun isimleri hakkında gerçeği çarpıtanları bırakın."*[711] sözünü delil olarak gösterdiklerini görürüz.

ولو تتبعنا قطعه على أن الأسماء هي الأبنية المسموعة الموضوعة ليعرف بها المسميات لبلغ أزيد من ثلثمائة موضع. أفلا يستحي من يدري هذا من كلام سيبويه اطلاقًا لعلمه بأن مراده لا يخفى على أحد قرأ من كتابه ورقتين، ونعوذ بالله من قلة الحياء.

٥ [١٠٣٠] وأول سطر من كتاب سيبويه بعد البسملة: هذا باب علم ما الكلم من العربية، فالكلم: اسم: وفعل: وحرف: جاء لمعنى ليس باسم ولا فعل. فالاسم: رجل وفرس. فهذا بيان جلي من سيبويه، ومن كل من تكلم في النحو قبله وبعده، على أن الأسماء هي في بعض الكلام، وأن الاسم هو كلمة من الكلم، ولا خلاف بين أحد له حس سليم في أن المسمى ليس كلمة، ثم قال ١٠ بعد أسطر يسيرة: والرفع والجر والنصب والجزم بحروف الإعراب، وحروف الإعراب الأسماء المتمكنة، والأفعال المضارعة، وأسماء الفاعلين، وهذا منه بيان لا إشكال فيه، أن الأسماء غير الفاعلين وهي التي تضارعها الأفعال التي في أوائلها الزوائد الأربع، وما قال قط من يرمي بالحجارة: أن الأفعال تضارع المسمين، ثم قال: والنصب في الأسماء، رأيت زيدًا، والجر: مررت بزيد، ١٥ والرفع: هذا زيد. وليس في الأسماء جزم لتمكنها، وإلحاق التنوين، وهذا كله بيان أن الأسماء: هي الكلمات المؤلفة من الحروف المقطعة، لا المسمون بها، ولو تتبع هذا في أبواب الجمع وأبواب التصغير، والنداء والترخيم، وغيرها لكثر جدًا، وكاد يفوت التحصيل.

[١٠٣١] **قال أبو محمد**: فسقط كل ما شغب به القائلون بأن الاسم هو ٢٠ المسمى، وكل قول سقط احتجاج أهله، وعرى عن برهان فهو باطل. ثم نظرنا فيمن احتج به القائلون: أن الاسم غير المسمى فوجدناهم يحتجون بقول الله تعالى: ﴿وَلِلَّهِ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ فَادْعُوهُ بِهَا وَذَرُوا الَّذِينَ يُلْحِدُونَ فِي أَسْمَائِهِ﴾

[1032] Onlar, yüce Allah'ın bir olduğunu ve isimlerinin ise çok olduğunu söylediler. Şüphesiz ki Allah, iki veya daha çok sayıda olmaktan münezzehtir. Nitekim Allah Resulü (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Yüce Allah'ın yüzden bir eksik doksan dokuz ismi vardır. Her kim bunları sayarsa cennete girer." Onlar, "Her kim yaratıcısı veya mabudunun doksan dokuz tane olduğunu söylerse, şüphesiz o -tanrının üç tane olduğunu söyleyen- hıristiyanlardan daha şerli bir kimsedir." demişlerdir.

[1033] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu zorunlu ve gerekli bir delildir. Ben, Muhammed b. Tayyib el-Bâkıllanî ve Muhammed b. el-Hasen b. Fûrek el-İsfahânî'nin "Yüce Allah'ın sadece bir isminin var olduğunu" söylediklerini gördüm.

[1034] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu görüş, bir karşı koyma ve yüce Allah'ı, Kur'ân'ı, Allah Resulünü (s.a.) ve bütün âlemi yalanlamadır. Sonra Bâkıllanî ve İbn Fûrek incelik gösterip şöyle dediler: Yüce Allah'ın "En güzel isimler Allah'a aittir." mealindeki sözünün ve Hz. Peygamber'in (s.a.) "Yüce Allah'ın doksan dokuz ismi vardır." şeklindeki sözünün manası, isimler değil tesmiyedir[712].

[1035] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu taksim, sapkınlığa bu genellemeden dolayı daha fazla götürmektedir. Onlara şöyle denilir: Sizin bu görüşünüze göre, yüce Allah "En güzel isimlendirmeler Allah'a aittir." demeyi murat etmekle beraber "En güzel isimler" demiştir. Yine Hz. Peygamber (s.a.) "Yüce Allah'ın doksan dokuz tesmiyesi vardır." demeyi murat etmekle beraber "Allah'ın doksan dokuz ismi vardır." demiştir. Yüce Allah ve onun Elçisi bunu yanılarak ve hata ederek mi? Yoksa müslümanları dalâlete düşürmek için kasıtlı olarak mı? Ya da siz ikinizin idrak ettiğiniz bu lisanı bilmeyerek mi söylemiştir? Zorunlu olarak bu ihtimallerden biri gereklidir, bundan kaçış yoktur. Halbuki bunların tamamı mutlak anlamda küfürdür. Onların ya bunlardan birini kabul etmeleri ya da Allah ve Resulüne karşı ileri sürdükleri yalanı terk etmeleri gerekir. Onların bu konudaki iddiaları delilsiz açık bir yalandır ve akıl sahibi bir kimse kendisi hakkında böyle bir şeyden hoşnut olmaz.

[١٠٣٢] قالوا والله عز وجل واحد، والأسماء كثيرة، وقد تعالى الله عن أن يكون اثنين، أو أكثر، وقد قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: إن لله تسعة وتسعين اسمًا، مائة غير واحد، من أحصاها دخل الجنة. قالوا: ومن قال: إن خالقه أو معبوده تسعة وتسعون فهو شر من النصارى الذين لم يجعلوه إلا ثلاثة.

٥ [١٠٣٣] **قال أبو محمد:** وهذا برهان ضروري لازم، ورأيت لمحمد بن الطيب الباقلاني، ولمحمد ابن الحسن بن فورك الأصبهاني: أنه ليس لله تعالى إلا اسم واحد فقط.

[١٠٣٤] **قال أبو محمد:** وهذا معارضة وتكذيب لله عز وجل، وللقرآن، ولرسول الله صلى الله عليه وسلم، ولجميع العالمين، ثم عطفا فقالا: معنى قول

١٠ الله عز وجل: ولله الأسماء الحسنى. وقول رسول الله صلى الله عليه وسلم: إن لله تسعة وتسعين اسمًا إنما هو التسمية لا الأسماء.

[١٠٣٥] **قال أبو محمد:** وكان هذا التقسيم أدخل في الضلال من ذلك الإجمال، ويقال لهم: فعلى قولكم هذا، أراد الله تعالى أن يقول: لله التسميات الحسنى، فقال: الأسماء الحسنى، وأراد رسوله صلى الله عليه وسلم أن يقول إن

١٥ لله تسعة وتسعين تسمية. فقال:إن الله تسعة وتسعين اسمًا أعن غلط وخطأ قال الله تعالى ذلك، ورسوله صلى الله عليه وسلم، أم عن عمد، ليضل بذلك أهل الاسلام؟ أم عن جهل باللغة التي تنبهتما لها أنتما؟ ولابد من أحد هذه الوجوه ضرورة، لا محيد عنها وكلها كفر مجرد، ولا بد لهم من أحدها، أو ترك ما قالوه من الكذب على الله تعالى ورسوله صلى الله عليه وسلم. هذا ودعواهم في ذلك

٢٠ ظاهر الكذب بلا دليل، ولا يرضي بهذا لنفسه عاقل.

[1036] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bununla birlikte o, lisanda yanlışlığı açık olan bir durumdur. Çünkü tesmiye, müsemmanın fiili ve ismin müsemmayı gerçekleştirmesidir. Bu da (yani tesmiye), isim ve müsemmanın dışında üçüncü bir şeydir. Dolayısıyla yüce yaratıcının zatı, müsemma olan "Allah"tır. Tesmiye ise, bu harflerle konuşmamız anında göğüs ve dil adalelerini hareket ettirmemizdir, bu da harflerden farklıdır. Çünkü harfler, kasların hareketiyle birlikte dışarıya atılan havadır. Hava ise, hareket ettirilen (muharrek), insan ise hareket ettirendir (muharrik). Hareket ise, muharrikin muharreki dışarı atmasındaki fiildir. Bu, duyular ve müşâhede yoluyla zorunlu olarak bilinen ve bütün lisanlarda üzerinde ittifak edilen bir durumdur.

[1037] Yine onlar, yüce Allah'ın *"Ey Zekeriyyâ! Haberin olsun ki biz sana Yahyâ adlı bir oğul müjdeliyoruz. Daha önce onun adını kimseye vermedik."*[713] meâlindeki sözünü delil getirdiler. İşte bu âyet, ismin "Ya, ha, ya ve elif" olduğu hususunda yoruma ihtimali olmayan bir açıklamadır. Şayet isim müsemma olsa idi, bu durumda hiçbir kimse yüce Allah'ın *"Daha önce onun adını kimseye vermedik."* sözünün manasını düşünemez ve anlayamazdı ve bu söz de boş bir söz olurdu. Böyle bir şeyden Allah'ı tenzih ederiz. Bu sözün manasının "Yahyâ'dan önce hiç kimseye bu isim verilmemiştir." şeklinde olduğunda ihtilaf yoktur.

[1038] Yine onlar, yüce Allah'ın kendi zâtı hakkındaki *"(O, göklerin, yerin ve bu ikisi arasındakilerin Rabbidir. Şu hâlde, O'na ibadet et ve O'na ibadet etmede sabırlı ol.) Hiç, O'nun adını taşıyan bir başkasını biliyor musun?"*[714] meâlindeki sözünü zikrettiler. Bu âyet de, yüce Allah'ın kendi zatına tahsis ettiği isimlerin başkasına verilemeyeceğini gösteren apaçık bir beyandır. Şayet onların iddia ettikleri şey olsa idi, bu lafzı da hiçbir kimse akledip düşünemezdi. Bundan yüce Allah'ı tenzih ederiz.

[1039] Ayrıca onlar, yüce Allah'ın *"(Meryem oğlu Îsâ, "Ey İsrailoğulları! Şüphesiz ben, Allah'ın size, benden önce gelen Tevrat'ı doğrulayıcı ve) benden sonra gelecek, Ahmed adında bir peygamberi müjdeleyici (olarak gönderdiği) peygamberiyim" demişti."*[715] Bu da (Ahmed isminin), birleştiklerinde "elif, ha, mim ve dal" harflerinden oluşan bir isim olduğunu açıklamaktadır.

[١٠٣٦] **قال أبو محمد**: الاسم على المسمى، فهي شيء ثالث غير الاسم، وغير المسمى، فذات الخالق تعالى هي الله المسمى، والتسمية: هي تحريكنا عضل الصدر واللسان عند نطقنا بهذه الحروف، وهي غير الحروف، لأن الحروف هي الهواء المندفع بالتحريك فهو المحرك بفتح ٥ الراء، والإنسان هو المحرك بكسر الراء، والحركة هي فعل المحرك في دفع المحرك. وهذا أمر معلوم بالحس، مشاهد بالضرورة، متفق عليه في جميع اللغات.

[١٠٣٧] واحتجوا أيضًا بقول الله تعالى: ﴿إِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍ اسْمُهُ يَحْيَىٰ لَمْ نَجْعَل لَّهُ مِن قَبْلُ سَمِيًّا﴾ وهذا نص لا يحتمل تأويلًا، في أن الاسم هو ١٠ الياء والحاء والياء والألف ولو كان الاسم هو المسمى لما عقل أحد معنى قوله تعالى: لم تجعل له من قبل سميًا ولا فهم، ولكان فارغًا حاشا لله من هذا. ولا خلاف في أن معناه لم يعلق هذا الاسم على أحد قبله.

[١٠٣٨] وذكروا أيضًا قول الله عز وجل عن نفسه:﴿ هَلْ تَعْلَمُ لَهُ سَمِيًّا﴾. وهذا نص جلي على أن أسماء الله تعالى التي اختص بها لا تقع على غيره، ١٥ ولو كان ما يدعونه لما عقل هذا اللفظ أحد أيضًا، حاشا لله من هذا.

[١٠٣٩] واحتجوا أيضًا بقول الله تعالى: ﴿وَمُبَشِّرًا بِرَسُولٍ يَأْتِي مِنْ بَعْدِي اسْمُهُ أَحْمَدُ﴾. وهذا نص على أن الاسم هو الألف والحاء والميم والدال إذا اجتمعت.

Yine onlar, yüce Allah'ın *"Allah, Âdem'e bütün varlıkların isimlerini öğretti. Sonra onları meleklere göstererek, "Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi bana bunların isimlerini bildirin" dedi. Melekler, "Seni bütün eksikliklerden uzak tutarız. Senin bize öğrettiklerinden başka bizim hiçbir bilgimiz yoktur. Şüphesiz her şeyi hakkıyla bilen, her şeyi hikmetle yapan sensin" dediler. Allah, şöyle dedi: "Ey Âdem! Onlara bunların isimlerini söyle." Âdem, meleklere onların isimlerini bildirince Allah, "(Size, göklerin ve yerin gaybını şüphesiz ki ben bilirim, yine açığa vurduklarınızı da, gizli tuttuklarınızı da) ben bilirim demedim mi?" dedi."*[716] meâlindeki sözünü delil getirdiler. Bu âyet de, isimlerin tamamının müsemmalardan farklı olduklarını gösteren apaçık bir beyandır. Çünkü müsemmalar (yani kendilerine isim verilen varlıklar), mevcut olan ve varlıkları sabit olan ayanlar olup melekler onları görmekte idi. Ancak melekler, Allah'ın Âdem'e öğrettiği isimleri bilmiyorlardı. Âdem de meleklere bu isimleri öğretmişti.

[1040] Onlar, yüce Allah'ın şu sözünü zikrettiler: *"De ki: "(Rabbinizi) ister Allah diye çağırın, ister Rahman diye çağırın. Hangisiyle çağırırsanız çağırın, nihayet en güzel isimler O'nundur."*[717] İşte bu, onların bu hususta hiçbir çıkar yollarının olmadığı bir konudur. Çünkü "Allah" lafzı, şüphesiz "Rahman" lafzından farklıdır. Kur'ân'ın ifadesiyle bunlar, yüce Allah'ın isimleridir. Müsemma (isimlendirilen varlık) birdir ve şüphesiz farklılık göstermez.

[1041] Yine onlar, yüce Allah'ın *"Üzerine Allah adı anılmayan (hayvan) lardan yemeyin."*[718] sözünü ifade ettiler. Bu âyet de, hayvanın boğazlanması anında kesik kesik harflerden (huruf-u mukatta'a) oluşan "Allah, Rahman, Rahim" ve yüce Allah'ın diğer isimleri gibi kelimelerin anılması hususunda müslümanların üzerinde birleştikleri apaçık bir beyandır.

[1042] Yine onlar herhangi bir istisna olmaksızın bütün müslümanların yüce Allah'ın isimlerinden herhangi bir isimle yemin eden, sonra da yeminini bozan bir kimseye kefaretin gerekli olduğu hususunda birleştikleri şeklindeki icmâyı delil getirdiler. "Allah'a yemin olsun (vallahi)", "Rahman'a yemin olsun (verrahmani)" ya da "Samed'e yemin olsun (vessamedi)" şeklinde, yahut yüce Allah'ın isimlerinden herhangi biri ile yemin eden bir kimseye bu kefaretin gerekli olduğu hususunda bir tartışma yoktur.

واحتجوا أيضًا بقول الله عز وجل: ﴿وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلَائِكَةِ فَقَالَ أَنْبِئُونِي بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ، إلى قوله: قَالَ يَا آدَمُ أَنْبِئْهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ فَلَمَّا أَنْبَأَهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ.﴾ الآية. وهذا نص جلي على أن الأسماء كلها غير المسميات، لأن المسميات كانت أعيانًا قائمة، وذوات ثابته، تراها الملائكة، وإنما جهلت الأسماء فقط التي علمها الله آدم، وعلمها آدم الملائكة.

[١٠٤٠] وذكروا قول الله تعالى: ﴿ قُلِ ادْعُوا اللَّهَ أَوِ ادْعُوا الرَّحْمَنَ أَيًّا مَا تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى ﴾ وهذا ما لا حيلة لهم فيه، لأن لفظة الله هي غير لفظة الرحمن بلا شك وهي بنص القرآن أسماء الله تعالى. والمسمى واحد لا يتغاير بلا شك.

[١٠٤١] وذكروا قول الله عز وجل: ﴿وَلَا تَأْكُلُوا مِمَّا لَمْ يُذْكَرِ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ﴾ وهذا بيان أيضًا جلي مجمع عليه من أهل الإسلام أن الذي عنده التذكية فهو الكلمة المجموعة من الحروف المقطعة، مثل الله والرحمن الرحيم وسائر أسمائه عز وجل.

[١٠٤٢] واحتجوا من الإجماع بأن جميع أهل الإسلام لا نحاشى منهم أحدًا قد أجمعوا على القول بأن من حلف باسم من أسماء الله عز وجل فحنث فعليه الكفارة، ولا خلاف في أن ذلك لازم فيمن قال والله، أو الرحمن أو الصمد، أو أي اسم من أسماء الله عز وجل حلف بها، وسبحان من خلق عقولًا لا يدخل فيها تخطئة ما جاء به الله عز وجل في القرآن،

İsmin, kesik kesik harflerin birleşmesiyle meydana gelen bir kelime olduğu hususunda yüce Allah'ın Kur'ân'da ortaya koyduklarına, Allah Resulünün (s.a.) ifade buyurduklarına, müslümanların üzerinde birleştikleri ve yeryüzü ahalisinin ittifak ettiği hususlara hata nispet eden akıllar ne kadar ahmak ve aptaldır! Bâkıllanî ve İbn Furek, bunun isim olmayıp tesmiye olduğunu kabul etmişlerdir. Bizleri, bu rezil sıfata sahip kimselerden ve aşırılığa düşen topluluktan kılmayan yüce Allah'a hamd olsun.

[1043] Yine onlar, Allah Resulünün (s.a.) "Eğitimli köpeğini avı yakalaması için gönderdiğinde, Allah'ın ismini anıp avı yersin" şeklindeki sözünü delil getirdiler. Böylece zikredilen lafzın yüce Allah'ın ismi olduğu anlaşılmaktadır. Yine Hz. Peygamber (s.a.), kendisine ait isimler olduğunu haber vermiş ve bunların "Ahmed, Muhammed, el-Âkib, el-Hâşir, el-Mâhî"[719] olduklarını bildirmiştir. Dolayısıyla aman Allah'ım ve ey müslümanlar! Bir tutam aklı olan kimsenin Allah Resulünün beş tane zâtı olduğunu düşünmesi mümkün müdür? Bilmediklerimizi yaratan Allah yücedir.

[1044] Onlar, Allah Resulünün (s.a.) *"İsmimi isim olarak kullanınız fakat künyemi künye olarak kullanmayınız."* şeklindeki sözünü zikrettiler. Böylece Hz. Peygamber'in isminin "mim, ha, mim ve dal" harflerinin birleşmesiyle meydana geldiği hususu, herhangi bir şüpheye mahâl kalmaksızın yakîni olarak ortaya çıkmıştır. Yine onlar, Hz. Aişe'nin (r.a.) Allah Resulünün (s.a.) huzurunda ifade ettiği görüşünü delil olarak ileri sürdüler. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.), Aişe'ye şöyle demişti: ("Resulullah (s.a.), bana: "Ben senin benden razı olduğun ve bana öfkeli bulunduğun zamanı iyi bilirim" buyurdu. Ben: "Bunu nerden biliyorsun?" dedim.) Resulullah (s.a.): "Benden razı isen: "Hayır, Muhammed'in Rabbi hakkı için" diyorsun. Eğer öfkeliysen: 'Hayır, İbrahim'in Rabbi hakkı için" diyorsun" buyurdu. Ben: "Evet! Vallahi, ey Allah'ın resulü! Doğru söylüyorsun. Fakat ben, dargın olduğum zaman zatından ve sevginden değil sadece isminden uzaklaşıyorum" dedim."[720] Hz. Peygamber de (s.a.) bu sözden dolayı onu eleştirmemişti. Şüphesiz bu durum, Hz. Peygamber'in isminin kendi zatından farklı olduğunu ortaya koymaktadır. Çünkü Aişe, Hz. Peygamber'in kendisinden değil, isminden ayrılmıştır.

وما قاله رسول الله صلى الله عليه وسلم وما أجمع عليه أهل الإسلام وما أصفق عليه أهل الأرض قاطبة من أن الاسم هو الكلمة المجموعة من الحروف المقطعة، وتصويب الباقلاني، وابن فورك، في أن ذلك ليس هو الاسم وإنما هو التسمية والحمد لله الذى لم يجعلنا من أهل هذه الصفة المرذولة ولا من هذه العصابة المخذولة. ٥

[١٠٤٣] واحتجوا أيضًا بقول رسول الله صلى الله عليه وسلم: إذا أرسلت كلبك فذكرت اسم الله فكل. فصح أن اللفظ المذكور هو اسم الله تعالى. وقول رسول الله صلى الله عليه وسلم إن له اسماء وهي احمد، ومحمد، والعاقب، والحاشر، والماحي. فيالله ويا للمسلمين أيجوز أن يظن ذو مسكة عقل أن رسول الله صلى الله عليه وسلم خمس ذوات، تبارك الذي يخلق ما لا نعلم. ١٠

[١٠٤٤] وذكروا قول رسول الله صلى الله عليه وسلم: تسموا باسمي ولا تكنوا بكنيتي. فصح أن الاسم هو الميم والحاء والميم والدال بيقين لا شك فيه واحتجوا بقول عائشة رضي الله عنها بحضرة رسول الله صلى الله عليه وسلم وقد قال لها عليه السلام: إذا كنت راضية عني قلت لا ورب محمد، وإذا كنت ساخطة قلت لا ورب إبراهيم، قالت أجل والله يا رسول الله ما أهجر إلا اسمك. فلم ينكر رسول الله صلى الله عليه وسلم عليها هذا القول، فصح أن اسمه غيره بلا شك لأنها لم تهجر ذاته وإنما هجرت اسمه. ١٥

[1045] Bunlara ilaveten onlar, Allah Resulünün (s.a.) "Abdullah ve Abdurrahman gibi yüce Allah'ı hatırlatan isimleri severim. İsimlerin en güvenilir olanı Hümam ve el-Hâris'tir." meâlindeki sözünü de delil getirdiler. İsimlerin en yalancı olanlarının da Hâlit ve Mâlik olduğu rivayet edilmiştir. Bütün bunlar, ismin müsemmadan farklı olduğunu açıklamaktadır. Bazen yüce Allah'ın öfkelendiği bir kimse Abdullah ve Abdurrahman diye isimlendirilir. Bazen çokça yalan söyleyen bir kimse de Hümam ve el-Hâris diye isimlendirilir. Bazen de doğru sözlü bir kimse de Hâlit ve Mâlik diye isimlendirilir. Halbuki onlar isimlerinin hilafına davranmaktadırlar.

[1046] Yine onlar, bir kimseye "İsmin nedir?" diye sorulduğunda, söz konusu kişinin "Filan" diye cevap vermesi hususunda bütün ümmetlerin ittifak ettiklerini ifade etmek sûretiyle delil getirdiler. Söz konusu kişiye, "Oğlunu ve köleni nasıl isimlendirdin?" diye sorulduğunda, "Onları filan diye isimlendirdim." diye cevap vermiştir. Böylece onun tesmiyesinin (isimlendirmesi), bu ismi tercih etmesi ve müsemmaya (isimlendirilen varlığa) uygulaması olduğu ortaya çıkmaktadır. Neticede tesmiyenin, isim ve müsemmadan farklı olduğu ve ismin de müsemmanın dışında olduğu hususu kesin olarak ortaya çıkmıştır.

[1047] Onlar, tetkik ve tahlil açısından şöyle demek sûretiyle delil getirdiler: Sizler "Yüce Allah'ın ismi, Allah'ın kendisidir." diyorsunuz, sonra yüce Allah'ın isimlerinin onun sıfatlarından türetildiğini ileri sürmeleriyle ilgilenmiyorsunuz. Buna göre alîm sıfatı, ilimden, kadîr sıfatı kudretten ve hay sıfatı da hayattan türetilmiştir. O zaman Allah'ın ismi "Allah"tır ve Allah ismi türetilmiştir. Sizin görüşünüze göre Allah Teâlâ müştaktır. Bu ise saçma bir küfürdür ve çirkin bir kelâmdır ve onların bundan kurtuluşları yoktur. Böylece Kur'ân, sünnet, icmâ, akıl, dil ve nahivden hareketle zikredilen deliller ismin müsemmadan farklı olduğunu şüpheye gerek olmaksızın ortaya çıkarmıştır. Ahmed b. Haddat, güzel olmasını dilediği şeyi güzel kılmıştır. Zira o şöyle demektedir: *"Ne kadar yanlış! Ey ailenin kız kardeşi, isim ve müsemma konusunda neyi karıştırdın? Şayet bu olsa idi, ölümü isimlendir denildiğinde, o zaman kim ona isim verirdi".*

[١٠٤٥] احتجوا أيضًا بقول رسول الله صلى الله عليه وسلم أحب الأسماء إلى الله عز وجل عبد الله وعبد الرحمن، وأصدق الأسماء همام والحارث. وروى أكذبها خالد، ومالك، وهذا كله يبين أن الاسم غير المسمى، فقد يسمى عبد الله وعبد الرحمن، من يبغضه الله عز وجل، وقد يسمى من ٥ يكون كذابًا الحارث وهمامًا، ويسمى الصادق خالدًا ومالكًا، فهم بخلاف أسمائهم.

[١٠٤٦] واحتجوا أيضًا بأن قالوا قد اجتمعت الأمم كلها على أنه إذا سئل المرء ما اسمك؟ قال: فلان وإذا قيل له كيف سميت ابنك وعبدك؟ قال: سميته فلانًا، فصح أن تسميته هي اختياره وإيقاعه ذلك الاسم على ١٠ المسمى فصح يقينًا أن التسمية غير الاسم وغير المسمى، وأن الاسم غير المسمى.

[١٠٤٧] واحتجوا من طريق النظر بأن قالوا أنتم تقولون إن اسم الله تعالى هو الله نفسه، ثم لا يسألون بأن يقولوا أسماء الله تعالى مشتقة من صفاته فعليم مشتق من علم، وقدير من قدرة، وحي من حياة. فإذا اسم ١٥ الله هو الله، واسم الله مشتق، فالله تعالى على قولكم مشتق وهذا كفر بارد، وكلام سخيف ولا مخلص لهم منه فصحت البراهين المذكورة من القرآن والسنن، والإجماع والعقل، واللغة والنحو، على أن الاسم غير المسمى بلا شك ولقد أحسن أحمد بن حداد ما شاء أن يحسن إذ يقول: هيهات يا أخت آل بما غلطت في الاسم والمسمى لو كان هذا وقيل سم مات إذا ٢٠ من يقول سما.

[1048] Ebû Muhammed şöyle dedi: Ebû Abdullah el-Kattan es-Saih, bir yaprak parçasına "Allah" ismini yazan ve sonrada ona doğru namaz kılmaya başlayan birisini gördüğünü ve ona şöyle dediğini bana anlatmıştı: "Bu nedir? diye sordum. O, "Benim mabudumdur." dedi. Ben, yaprağa üfledim ve yaprak uçup gitti. Bunun üzerine ona "Senin mabudun uçup gitti." dedim. Akabinde o benimle kavga etti." dedi.

[1049] Ebû Muhammed şöyle dedi: Onlar, konuyu çarpıttılar ve şöyle dediler: "Yüce Allah'ın isimleri, o zaman mahlûktur. Zira söz konusu isimler çoktur ve onlar Allah Teâlâ'dan farklıdırlar." Onlara şöyle cevap verdik -Başarı Allah'ın yardımıyladır-: Eğer sizler, hece harflerinden ve kendisiyle kağıda yazılan mürekkepten meydana gelen sesleri kastediyorsanız, bunların tamamının mahlûk olduğu hususunda hiçbir müslüman ihtilaf etmez. Eğer sizler, yüce Allah'a yaratılmışlığı atfetmekle çarpıtmayı ve şüphede bırakmayı murat ediyorsanız, her kim bunu söylerse o kâfirdir. Bilakis birisi, "Allah" lafzının ya da yüce Allah'ın isimlerinden bazılarının yazılı olduğu bir kitabı veya bir kelâmı işaret eder, "Yâ Allah" ya da O'nun isimlerinden bazılarını der ve akabinde de "Bu mahlûk mudur?" veya "Bu senin rabbin değil midir?" ya da "Bunu inkâr ediyor musun?" derse, bu durumda bir müslümanın -yüce Allah'ı mahlûk olmaktan tenzih etmekle birlikte- şöyle demesi doğru olur: "Bilakis O, benim rabbim ve yaratıcımdır; Ona inanırım ve onu inkâr etmem." Şayet söz konusu kişi bundan başka bir şey derse, kanı helâl kabul edilen bir kâfir olur. Çünkü onun ne yüce Allah'ın zatından ne de rabbimiz ve yaratıcımız olandan sorması mümkün değildir. Öyle ki O, bu isimlerle isimlendirilen varlıktır (müsemma). Yoksa kendisinden haber verilen ve -isminin zikredilmesi durumu hariç- zikredilen değildir.

[1050] Bu soruya verilen cevap, uygun olmayan şeyleri yüce Allah'ın zatına iliştirmek sûretiyle câhillerin aklını karıştırdığına göre, elbette bu konudaki cevabı -daha önce ifade ettiğimiz gibi- kısımlara ayırmak sûretiyle ifade etmek mümkün olur. Aynı şekilde şayet bir kimse, Muhammed b. Abdullah b. Abdulmuttalib b. Haşim diye yazsa ya da bu şekilde bir söz söylese, sonra da bize dönüp "Bu Allah Resulü müdür? Yoksa değil midir? Ve buna inanıyor musunuz veya inkâr ediyor musunuz?" demiş olsa, elbette "O Allah elçisi değildir ve ben onu inkâr ediyorum." diyen bir kimse müslümanların ittifakıyla kanı helâl kabul edilen bir kâfir olur.

[١٠٤٨] **قال أبو محمد**: وبلغني وأخبرني أبو عبد الله السائح القطان أنه شاهد بعضهم قد كتب الله في سحاة وجعل يصلى إليها قال فقلت له: ما هذا؟ قال معبودي قال فنفخت فيها فطارت فقلت له قد طار معبودك قال فضربني.

[١٠٤٩] **قال أبو محمد**: وموهوا فقالوا فأسماء الله عز وجل إذن مخلوقة إذ هي كثيرة، وإذ هي غير الله تعالى؟ قلت لهم وبالله تعالى التوفيق: إن كنتم تعنون الأصوات التي هي حروف الهجاء والمداء الخطوط به في القرطاس فما يختلف مسلمان في كل ذلك مخلوق، وإن كنتم تريدون الإيهام والتمويه بإطلاق الخلق على الله تعالى فمن أطلق ذلك فهو كافر، بل إن أشار مشير إلى كتاب مكتوب فيه: الله أو بعض أسماء الله تعالى أو إلى كلامه إذ قال يا الله أو قال بعض أسمائه عز وجل فقال هذا مخلوق أو هذا ليس ربكم؟ أو تكفرون بهذا لما حل لمسلم إلا أن يقول حاشا لله من أن يكون مخلوقًا بل هو ربي وخالقي، أو من به ولا أكفر به، ولو قال غير هذا لكان كافرًا حلال الدم لأنه لا يمكن أن يسأل عن ذات الباري تعالى ولا عن الذي هو ربنا عز وجل وخالقنا، والذي هو المسمى بهذه الأسماء ولا إلى الذي يخبر عنه ولا إلى الذي يذكر إلا بذكر اسمه ولا بد.

[١٠٥٠] فلما كان الجواب في هذه المسألة يموه أهل الجهل بإيصال ما لا يجوز إلى ذات الله تعالى لم يجز أن يطلق الجواب في ذلك ألبتة إلا بتقسيم ،كما ذكرنا وكذلك لو كتب إنسان محمد بن عبد الله بن عبد المطلب بن هاشم أو نطق بذلك ثم قال لنا هذا رسول الله صلى الله عليه وسلم أم ليس رسول الله وتؤمنون بهذا أو تكفرون به؟ لكان من قال ليس رسول الله صلى الله عليه وسلم وأنا أكفر به كافرًا حلال الدم بإجماع أهل الإسلام،

Fakat biz, "Bilakis o, Allah'ın elçisidir. Biz ona iman ederiz." şeklinde deriz. İşitilen ses ve yazılan yazının ne Allah ne de Allah'ın Elçisi olmadığı hususunda hiçbir kimse ihtilaf etmez. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır.

[1051] Şayet onlar, ravilerden olan Ahmed b. Hanbel, Ebû Zür'a Ubeydullah b. Abdulkerim ve Ebû Hâtim Muhammed b. İdrîs el-Hanzalî'nin (Allah onlara rahmet eylesin) "Şüphesiz isim müsemmadır." dediklerini söylerseler, onlara şöyle deriz: Şüphesiz bu kimseler (r.a.), -her ne kadar Ehl-i Sünnetten ve bizim önderlerimizden olsalar da- yanılmaktan korunmuş değillerdir. Yüce Allah, onları taklît etmeyi ve dile getirdikleri her hususta onlara tabi olmayı bizlere emretmemiştir. Bunların (Allah onlara rahmet eylesin) "Kur'ân, kariden işitilen ve bizzat sayfalarda yazılı olandır." şeklinde tercih ettikleri görüşlerinin sahîh bir görüş olduğunu kabul ediyorum. Bu, sahîh bir görüştür ve bu bölümde ve daha önce açıkladığımız üzere Kur'ân hakkındaki bölümde ismin müsemma olmasını gerektirmez. Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamd olsun.

[1052] Garip olan husus, bütün bunların hakikati değiştiren, isabet eden ve kendilerine muhalefet edilmesi doğru olmayan mezkûr şahıslardan uzaklaşan kimselerden meydana gelmesidir. Eş'arî'ye intisap edenlerden bazıları, Kur'ân'ın bizlere asla indirilmediğini, bizim Kur'ân'ı asla işitmediğimizi, Cebrâil'in Kur'ân'ı Allah Resulünün (s.a.) kalbine indirmediğini ve mushaflarda yazılı olanın Kur'ân'dan başka bir şey olduğunu kabul etmiştir. Sonra onlar, "Allah'ın ismi, Allah'tır ve O'nun için sadece bir isim vardır." demek sûretiyle bu kel kafalı kâfirlere tabi oldular. Onlar, yüce Allah'ın doksan dokuz ismi gibi, pek çok isminin bulunduğu konusunda yüce Allah'ı ve O'nun elçisini yalanladırlar. Aşırılığa düşmekten Allah'a sığınırız.

[1053] Ebû Muhammed şöyle dedi: Şayet bir kimse, içinde "Allah" yazan bir kitaba işaret etse ve "Bu benim rabbim değildir, ben bunu inkâr ederim." dese, elbette kâfir olur. Şayet birisi, "Bu mürekkep, benim rabbim değildir, ben bu sesin rububiyetini inkâr ederim." dese, elbette doğru söylemiş olur ve bu reddedilemez. Ancak biz, durmamız gereken yerde dururuz.

ولكن يقول بل هو رسول الله، ونحن نؤمن به ولا يختلف اثنان في الصوت المسموع والخط المكتوب، ليس هو الله ولا رسول الله، وبالله تعالى التوفيق.

[١٠٥١] فإن قالوا: إن أحمد بن حنبل، وأبا زرعة عبيد الله بن عبد الكريم، وأبا حاتم محمد ابن إدريس الحنظلي، الراويين رحمهم الله تعالى يقولون إن الاسم هو المسمى. قلنا لهم: إن هؤلاء رضي الله عنهم وإن كانوا من أهل السنة، ومن أئمتنا فليسوا معصومين من الخطأ، ولا أمرنا الله تعالى عز وجل بتقليدهم واتباعهم في كل ما قالوه، وهؤلاء رحمهم الله أراهم اختيار هذا القول قولهم الصحيح إن القرآن هو المسموع من القراء، المخلوط في المصاحف نفسه، وهذا قول صحيح ولا يوجب أن يكون الاسم هو المسمى على ما قد بينا في هذا الباب، وفي باب الكلام في القرآن، والحمد لله رب العالمين.

[١٠٥٢] وإنما العجب كله ممن قلب الحق وفارق هؤلاء المذكورين حيث أصابوا وحيث لا يحل خلافهم وتعلق بهم حيث وهموا، من هؤلاء المنتمين إلى الأشعري، القائلين بأن القرآن لم ينزل قط إلينا ولا سمعناه قط، ولا نزل به جبريل على قلب رسول الله صلى الله عليه وسلم، وأن الذي في المصاحف هو شيء آخر غير القرآن، ثم أتبعوا هذه الكفرة الصلعاء بأن قالوا: إن اسم الله هو الله وأنه ليس لله إلا اسم واحد، وكذبوا الله تعالى ورسوله في أن لله أسماء كثيرة تسعة وتسعين، ونعوذ بالله من الخذلان.

[١٠٥٣] **قال أبو محمد**: ولو أن إنسانًا يشير إلى كتاب مكتوب فيه الله، فقال هذا ليس ربي وأنا كافر بهذا لكان كافرًا. ولو قال هذا المداد ليس ربي وأنا كافر بربوبية هذا الصوت لكان صادقًا، وهذا لا ينكر وإنما نقف حيث وقفنا ولو أن انسانًا.

Şayet bir kimse, "Muhammed, Allah'ın elçisidir, Allah ona merhamet etsin." dese, tahkirden uzak kalamaz. Şayet "Ey Allah'ım! Muhammed'i ve Muhammed ailesini bağışla!" dese, elbette güzel davranmış olur. Yine bir kimse, anne babasından kendi adıyla gizli/saklı bir uzvu zikretse, -doğru söylemiş olsa dahi- büyük günah işleyen bir asi olur. Başarı, yüce Allah'ın yardımıyladır.

Yıldızların Hükmü, Feleklerin ve Yıldızların İdrak Edip Edemeyecekleri Konusu

[1054] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bir topluluk, felek ve yıldızların idrak ettiğini, onların gördüklerini ve işittiklerini, ancak tat alma ve koklama duyularının olmadığını iddia etmiştir. Bu delili olmayan bir iddiadır. Dolayısıyla bu şekilde olan bir şey, her topluluk nezdinde aklın temel prensipleri sebebiyle reddedilmiş bâtıl bir şeydir. Çünkü delilsiz iddia, karşıt ve muarız olan başka bir iddiadan daha güvenilir değildir. Felek ve yıldızların asla idrak edemeyecekleriyle alakalı hükmün doğruluğunun delili; bunların hareketlerinin değişmeksizin daimi olarak tek bir düzen üzere olmasıdır. Bu ise, seçme hürriyeti olmayan belli bir düzene konulmuş cansız varlıkların sıfatıdır.

[1055] Onlar delil olarak "üstün olan varlıkların sadece en faziletli ameli tercih etmeleri" görüşünü söylediler. Biz de onlara şöyle dedik: Sizler, hareketin iradeye bağlı durmaktan (sukûn-i ihtiyârî) daha üstün olduğunu nereden biliyorsunuz? Çünkü biz, iradeye bağlı ve zorunlu olmak üzere hareketin iki tür olduğunu ve aynı zamanda durmanın da iradeye bağlı ve zorunlu olmak üzere iki türlü gördük. Dolayısıyla iradeye bağlı hareketin iradeye bağlı durmadan daha faziletli olduğuna dair herhangi bir delil yoktur. Ayrıca sizler, döngüsel hareketin (el-hareketü'd-devriyyetü) sağa, sola ya da öne arkaya doğru olan hareketlerden daha faziletli olduğunu nereden biliyorsunuz? Yine sizler büyük gök cisimlerinin (felek) hareketi gibi doğudan batıya doğru olan hareketin, diğer gök cisimlerinin ve bütün yıldızların hareketi olan batıdan doğuya doğru olan hareketten daha faziletli olduğunu nereden biliyorsunuz? Böylece onların görüşünün yanlış ve muharref bir görüş olduğu ve iddialarının da çarpıtılmış yalancı bir iddia olduğu ortaya çıkmıştır.

قال محمد رسول الله صلى الله عليه وسلم رحمة الله لم يبعد من الاستخفاف، فلو قال اللهم ارحم محمد وآل محمد لكان محسنًا، ولو أن إنسانا يذكر من أبويه العضو المستور باسمه لكان عاقًا أتى كبيرة وإن كان صادقًا، وبالله تعالى التوفيق.

٥ **الكلام في قضايا النجوم والكلام في هل يعقل الفلك والنجوم أم لا**

[١٠٥٤] **قال أبو محمد**: زعم قوم أن الفلك والنجوم تعقل وأنها ترى، وتسمع، ولا تذوق، ولا تشم، وهذه دعوى بلا برهان وما كان هكذا فهو باطل، مردود عند كل طائفة بأول العقل، إذ ليست أصح من دعوى أخرى تضادها وتعارضها، وبرهان صحة الحكم بأن الفلك والنجوم لا تعقل أصلًا:
١٠ هو أن حركتها أبدًا على رتبة واحدة لا تتبدل عنها وهذه صفة الجماد المدبر الذي لا اختيار له.

[١٠٥٥] فقالوا الدليل على هذا: أن الأفضل لا يختار إلا أفضل العمل. فقلنا لهم ومن أين لكم بأن الحركة أفضل من السكون الاختياري؟ لأننا وجدنا الحركة حركتين، حركة اختيارية واضطرارية، ووجدنا السكون
١٥ سكونين اختياريًا واضطراريًا، فلا دليل على أن الحركة الاختيارية أفضل من السكون الاختياري، ثم من لكم بأن الحركة الدورية أفضل من سائر الحركات يمينًا أو يسارًا أو أمام أو رواء؟ ثم من لكم بأن الحركة من شرق إلى غرب كما يتحرك الفلك الأكبر أفضل من الحركة من غرب إلى شرق، كما تتحرك سائر الأفلاك وجميع الكواكب فلاح أن قولهم مخرفة فاسدة،
٢٠ ودعوى كاذبة، مموهة.

[1056] Onlardan bazıları şöyle dedi: Biz akıllı olduğumuza göre ve yıldızların da bizleri idare ettiklerine göre, onlar idrak etmeye ve canlı olmaya bizden daha lâyıktırlar. Bunun üzerine biz şöyle dedik: Bu söz kendi içinde bir sıraya göre iki iddia taşımaktadır. Bunlardan ilki, yıldızların bizleri idare ettiklerini kabul etmektir. Halbuki bu -daha sonra inşallah açıklayacağımız üzere- delili olmayan bâtıl bir iddiadır. İkincisi ise, bizi idare eden varlıkların akla ve hayata bizden daha fazla lâyık olduklarına dair hükümdür. Nitekim biz, idare etmenin (tedbir), bazen tabii ve bazen de ihtiyari olduğunu görmüştük. Şayet yıldızların bizleri idare ettikleri doğru ise, elbette bu gıdaların, hava ve suyun bizi idare etmesi gibi tabii olan bir idare olmalıdır. Bunların tamamı (yani gıdalar, hava ve su) müşâhede yoluyla canlı ve idrak sahibi olmadıklarını biliyoruz. O halde yıldızların hareketlerinin tek bir düzen üzere cereyan etmesini ve bundan asla kurtulamayacaklarını ifade etmek sûretiyle yıldızların bizi idare etmelerinin ihtiyarî olduğu görüşünü geçersiz kıldık. Biz yıldızlar meselesiyle ilgili açık ve seçik bir görüş ortaya koyacağız inşallah.

[1057] Ebû Muhammed şöyle dedi: Yıldızların feleklerde kat ettikleri mesafeyi, bunların her birini, doğuş yerlerini, boyutlarını, yüksekliklerini ve feleklerin merkezlerine göre farklılıklarını bilmeye gelince, bu derecesi yüksek güzel bir ilimdir. Bu konuda araştırma yapan bir kimse bu ilim sayesinde yüce Allah'ın kudretinin azametine, gücünün, sanatının ve içindekilerle birlikte âlemi yaratmasının gerçekliğine hâkim olur. Öyle ki bunların tamamı yaratıcıyı kabul etmeyi zorunlu kılan şeylerdir. Yine kıblenin ve namaz vakitlerinin bilinmesinde yıldız bilgisinden müstağni kalınamaz. Yine bundan (yani yıldız bilgisinden) oruç ve Ramazan bayramının tespiti için hilallerin görülmesi bilgisi, güneş ve ayın tutulmasının bilgisi elde edilir.

[1058] Bunun delili ise yüce Allah'ın şu âyetleridir: *"Biz sizin üzerinizde yedi yol yarattık. (Biz yarattıklarımızdan habersiz değiliz.)"*[721] *"Ayın dolaşımı için de konak yerleri (evreler) belirledik. Nihayet o, eğrilmiş kuru hurma dalı gibi olur. Ne güneş aya yetişebilir, ne de gece gündüzü geçebilir. Her biri bir yörüngede yüzmektedir."*[722] *"Burçlarla dolu göğe and olsun."*[723] *"(O, güneşi bir ışık (kaynağı), ayı da (geceleyin) bir aydınlık (kaynağı) kılan,) yılların sayısını ve hesabı bilmeniz için ona menziller takdir edendir."*[724] İşte bu, bizim dediğimiz şeylerin ta kendisidir. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır.

[١٠٥٦] وقال بعضهم: لما كنا نحن نعقل وكانت الكواكب تدبرنا كانت أولى بالعقل والحياة منا. فقلنا هاتان دعوتان مجموعتان في نسق، أحدهما القول بأنها تدبرنا فهي دعوى كاذبة بلا برهان على ما ذكره بعد هذا إن شاء الله، والثانية الحكم بأن من يدبرنا أحق بالعقل والحياة منا، فقد وجدنا التدبير يكون طبيعيًا ويكون اختياريًا، فلو صح أنها تدبرنا لكان تدبيرًا طبيعيًا كتدبير الغذاء لنا، وكتدبير الهواء والماء لنا، وكل ذلك ليس حيًا ولا عاقلًا بالمشاهدة. وقد أبطلنا الآن أن يكون تدبير الكواكب اختياريًا بما ذكرنا من جريها على حركة واحدة ورتبة واحدة، لا تنتقل عنها أصلًا. وأما القول بقضايا النجوم فإنا نقول في ذلك قولًا لائحًا ظاهرًا إن شاء الله تعالى.

[١٠٥٧] **قال أبو محمد**: أما معرفة قطعها في أفلاكها و آحاد ذلك ومطالعها، وأبعادها، وارتفاعاتها واختلاف مراكز أفلاكها، فعلم حسن صحيح رفيع يشرف به الناظر فيه على عظيم قدرة الله عز وجل، وعلى يقين تأثيره وصنعته واختراعه تعالى للعالم بما فيه، وفيه الذي يضطر كل ذلك إلى الإقرار بالخالق ولا يستغني عن ذلك في معرفة القبلة وأوقات الصلاة، وينتج من هذا معرفة رؤيا الأهلة لغرض الصوم والفطر ومعرفة الكسوفين.

[١٠٥٨] برهان ذلك قول الله عز وجل: ﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَا فَوْقَكُمْ سَبْعَ طَرَائِقَ﴾. وقال تعالى: ﴿وَالْقَمَرَ قَدَّرْنَاهُ مَنَازِلَ حَتَّىٰ عَادَ كَالْعُرْجُونِ الْقَدِيمِ۝لَا الشَّمْسُ يَنبَغِي لَهَا أَن تُدْرِكَ الْقَمَرَ وَلَا اللَّيْلُ سَابِقُ النَّهَارِ وَكُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ﴾ وقال تعالى: ﴿وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الْبُرُوجِ﴾ وقال تعالى: ﴿لِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَالْحِسَابَ﴾ وهذا هو نفس ما قلنا، وبالله تعالى التوفيق.

[1059] Yıldızlar vasıtasıyla ile hüküm vermeye gelince, inşallah açıklayacağımız hususlarda görüleceği üzere bunun kesinliğine inanmak yanlıştır. Hüküm sahipleri iki kısma ayrılırlar. Bunlardan biri; yıldızların ve feleklerin idrak eden, temyiz kabiliyeti olan, Allah'ın dışında veya onunla birlikte fâil, müdebbir ve ezelî olduklarını kabul edenlerdir. Bu grup, ümmetin icmâsı ile kanları ve malları helâl olan kâfir ve müşriklerdir. Allah Resulü (s.a.) bunları kastetmiş ve yüce Allah'ın (kudsi bir hadiste) şöyle buyurduğunu açıklamıştır: *"Kullarımdan bazıları, yıldızlara iman etmek sûretiyle beni inkâr ederek sabahladı."*[725] Hz. Peygamber (s.a.), bu ifadeleri, *"Falanca falanca yıldız sayesinde bize yağmur yağdırıldı"* diyen kimse şeklinde açıklamıştır.

[1060] "Yıldızların mahlûk olduklarını ve onların idrak edemediklerini, fakat yüce Allah'ın onları yarattığını ve onları hadiselere deliller kıldığını" kabul eden bir kimseye gelince, bu kişi ne kâfirdir ne de bid'atçıdır. İşte bu konuda dediğimiz şey olan bu görüş yanlıştır. Çünkü bunu söyleyen bir kimse, tecrübeleri ve bu tecrübelerden duyulara yansıyan hususları görmezlikten geliyor. Nitekim ayın doğuşu, en üst seviyeye gelişi, batışı, dolun ay hâline gelmesi ve noksanlaşması anında meydana gelen med-cezir hadiseleri; ayın ışığı üzerlerine düştüğünde küçük canlıların ölmesine tesir etmesi, ayla birlikte güçlü bir sesin kabak ve acurun yetişip büyümesine tesir etmesi, yine ayın beyne, kana ve saça etki etmesi, yine güneşin sıcaklığın artmasına ve rutubetin (nem) yükselmesine (buharlaşmaya) tesir etmesi, bunların fecir vakti ile gün yarısı arasında ve akşam ile gece yarısı arasında kedilerin gözlerine tesir etmesi ve duyular yoluyla var olan sair durumlar böyledir. İşte bunlar, sağlıklı duyulara sahip olan bir kimsenin reddedemeyeceği bir gerçektir.

[1061] Bunların tamamını yüce Allah yaratmıştır. O, kuvveleri de (güçler), bunlardan meydana gelen ve bunlarla birlikte var olan şeyleri de yaratmıştır. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"(Allah, rüzgârları gönderendir. Onlar da bulutları hareket ettirir.) Biz de bulutları ölü bir toprağa sürer ve onunla ölümünden sonra yeryüzünü diriltiriz. (İşte ölümden sonra diriliş de böyledir.)"*[726] *"Bulutları ölü bir belde(yi diriltmek) için sevk ederiz de oraya suyu indiririz. Derken onunla türlü türlü meyveleri çıkarırız."*[727] *"(Bir de semadan mübarek bir su indirip de) onunla bağlar bahçeler bitirmekteyiz ve biçilecek taneler."*[728]

[١٠٥٩] وأما القضاء بها: فالقطع به خطأ لما نذكره إن شاء الله تعالى وأهل القضاء ينقسمون قسمين أحدهما: القائلون بأنها والفلك عاقلة مميزة فاعلة مدبرة دون الله تعالى، أو معه وأنها لم تزل فهذه الطائفة كفار مشركون حلال دماؤهم وأموالهم بإجماع الأمة، وهؤلاء عنى رسول الله صلى الله عليه وسلم إذ يقول إن الله عز وجل: قال أصبح من عبادي كافر بي مؤمن بالكواكب. وفسره رسول الله صلى الله عليه وسلم بأنه القائل فطرنا بنوء كذا وكذا.

[١٠٦٠] وأما من قال بأنها مخلوقة وأنها غير عاقلة لكن الله عز وجل خلقها وجعلها دلائل على الكوائن فهذا ليس كافرًا ولا مبتدعًا، وهذا هو الذي قلنا فيه إنه خطأ، لأن قائل هذا إنما يحيل التجارب فما كان من تلك التجارب ظاهرًا إلى الحس كالمد والجزر الحادثين عند طلوع القمر واستوائه وأفوله وامتلائه ونقصانه، وكتأثير القمر في قتل الدابة الدبرة إذا لاقى الدبرة ضوؤه وكتأثيره في القرع والقثاء المسموع لنموها مع القمر صوت قوي، وكتأثير في الدماغ والدم والشعر، وكتأثير الشمس في عطش الحر وتصعيد الرطوبات، وكتأثيرها في أعين السنانير غدوة ونصف النهار وبالعيش ونصف الليل وسائر ما يوجد حسًا فهو حق لا يدفعه ذو حس سليم.

[١٠٦١] وكل ذلك خلق الله عز وجل فهو خلق القوي وما يتولد منها وما يوجد بها كما قال تعالى: ﴿وَاللَّهُ الَّذِي أَرْسَلَ الرِّيَاحَ فَتُثِيرُ سَحَابًا فَسُقْنَاهُ إِلَى بَلَدٍ مَيِّتٍ فَأَحْيَيْنَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا كَذَلِكَ النُّشُورُ﴾ ﴿إِذَا أَقَلَّتْ سَحَابًا ثِقَالًا سُقْنَاهُ لِبَلَدٍ مَيِّتٍ فَأَنْزَلْنَا بِهِ الْمَاءَ فَأَخْرَجْنَا بِهِ مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ﴾ ﴿وَنَزَّلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً مُبَارَكًا فَأَنْبَتْنَا بِهِ جَنَّاتٍ وَحَبَّ الْحَصِيدِ﴾

[1062] Bu tecrübelerden zikrettiklerimizin dışında olanlara gelince, şüphesiz onlar çeşitli sebeplerden dolayı doğru olmayan iddialardır. **Bunların ilki** şudur: Tecrübe, insanları kabul etmeye zorlayan, devam edeceğine güvenilen, pek çok tekrar ile geçerli olur. Bir insanın suyun altında üç saat kalırsa öleceğini ve yine elini ateşe sokarsa yanacağını kabul etmek zorunda kalışımız böyledir. Halbuki bunu yıldızlar vasıtasıyla verilen hükümler konusunda söyleyemiyoruz. Çünkü onların bir vakıaya delâlet etmesi on binlerce yıl sürmektedir. Dolayısıyla bu konuda bir tecrübenin olmasına ve bu dönüşlerin (devir) tekrarını gözetecek bir dönüşün bâki kalmasına da imkân yoktur. İşte bu, yıldızların işaretleriyle hüküm vermenin sıhhati konusundaki iddialarının geçersizliğini kesin olarak ortaya koyan bir delildir.

[1063] İkinci delil ise, onların yıldızlar hakkında hüküm verebilmek için ortaya koydukları şartların gerçekleşmesi imkânsızdır. Okların atıldığında düşeceği yerleri, şuaların çıktığı yerleri bilmek; ateşin, zulmün, karanlığın ve tesirlerin derecelerini ve akıp giden yıldızları araştırmak ve bunun gibi şartları araştırmakla sahîh olacağını kabul ettikleri diğer şartların meydana gelmesi imkânsızdır.

[1064] Üçüncü delil, yıldızları belli bir sıraya dizmeye çalışan bir kimse bir yıldızın düzenlenmesi ile meşgul olduğunda diğer yıldızlar bir an bile olsa yer değiştirebilir. Onların da bunu kabul etmesiyle bu hükmün yanlış olduğu ortaya konulmuş olur.

[1065] Dördüncü delil ise, onların iddialarındaki yanlışlığın kesin olarak ortaya çıkmasıdır. Zira onlar, Zühal yıldızının tabiatını soğuk ve kuruluk; Merih yıldızının tabiatını sıcaklık ve kuruluk; ayın tabiatını soğukluk ve rutubet olarak belirtmişlerdir. Bu sıfatlar, ancak ay altı dünyada olan unsurlara aittir. Bunlardan herhangi bir şey ulvî cisimlerde (ay üstü âlemde) yoktur. Çünkü onlar, bu sıfatları taşıyan bir mahâlin dışındadırlar. Arazlar, kendilerini taşıyan varlıkları aşamazlar. Taşıyıcılar ise, yüce Allah'ın onları tertip edip yarattığı mekânları aşamazlar.

[١٠٦٢] وأما ما كان من تلك التجارب خارجًا عما ذكرنا فهو دعاوى لا تصح لوجوه أحدها أن التجربة لا تصح إلا بتكرر كثير موثوق بدوامه تضطر النفوس إلى الإقرار به، كاضطرارنا إلى الإقرار بأن الإنسان إن بقي ثلاث ساعات تحت الماء مات، وإن أدخل يده في النار احترق، ولا يمكن هذا في القضاء بالنجوم لأن النصب الدالة عندهم على الكائنات لا تعود إلا في عشرات آلاف من السنين لا سبيل إلى أن تصح منها تجربة ولا إلى أن تبقى دورة تراعى تكرار تلك الأدوار، هذا برهان مقطوع به على بطلان دعواهم في صحة القضاء بالنجوم.

[١٠٦٣] وبرهان آخر: وهو أن شروطهم في القضاء لا تمكنهم الإحاطة بها أصلًا من معرفة مواقع السهام، ومطارح الشعاعات، وتحقيق الدرج النيرة والغيمة والمظلمة والآثار، والكواكب السارية وسائر شروطهم التي يقرون أنه لا يصح القضاء إلا بتحقيقها.

[١٠٦٤] وبرهان ثالث: وهو أنه ما دام يشتغل المعدل في تعديل كوكب زل عنه سائر الكواكب ولو دقيقة ولا بد، وفي هذا إفساد القضاء بإقرارهم.

[١٠٦٥] وبرهان رابع: وهو ظهور اليقين بالباطل في دعواهم إذ جعلوا طبع زحل البرد واليبس، وطبع المريخ الحر واليبس، وطبع القمر البرد والرطوبة، وهذه الصفات إنما هي للعناصر التي دون الفلك القمر، وليس شيء منها في الأجرام العلوية لأنها خارجة عن محل حوامل هذه الصفات والأعراض لا تتعدى حواملها، والحوامل لا تتعدى مواضعها التي رتبها الله فيها.

[1066] Beşinci delil, onların yeryüzünü burçlar ve parlayan yıldızlar şeklinde taksim etmeleri konusundaki yalanlarının ortaya çıkmasıdır. Onların yerleşip oturdukları şehirlerde yıldızların doğuşu şöyle, tepe noktasında şöyle demeleri mümkündür. Ancak biz onların bölge ve bitişik olmayan yer küresinde böyle bir şeyi söylemelerini kabul etmeyiz. Böylece yıldızlar konusunda hükümlerini bina ettikleri şeylerin yanlış olduğu ortaya çıkmakta ve ayrıca cisimlerin unsurlarını ve maden filizlerini parlayan yıldızlara (dirariye) göre taksim etmenin yanlışlığı da ortaya çıkmış oluyor.

[1067] Altıncı delil şudur: Bizler, boğazlanmaları yaygın olan canlı türlerinden birkaç türü biliriz. Tavuk, güvercin, koyun, keçi ve sığır gibi olan bu hayvanlar boğazlanmadan ölmeleri çok nadir bir durumdur. Öyle ki bunların kendiliğinden ölmeleri nadirattandır. Eşek, katır ve yırtıcı hayvanlar gibi birkaç tür ise neredeyse her zaman kendiliğinden ölür. Herkes zorunlu olarak bilir ki, bunların doğum vakitleri eşittir. Böylece söz konusu canlıların tamamı doğumda eşit ancak ölüm şekilleri farklı olduğundan dolayı, tabii ölüm ve zorunlu ölümün gerektirdiği şeylerden dolayı bunlar hakkında verilen hükümler geçersizdir.

[1068] Yedinci delil şudur: Bizler, birinci ve yedinci [729] iklim sakinleri arasında hadımlığın (iğdiş etmenin) yaygın olduğunu görürüz. Diğer bölgelerin sakinleri arasında onun varlığına imkân yoktur. Onların doğum vakitlerinde eşit oldukları hususunda da bir şüphe ve tartışma yoktur. Zikrettiğimiz üzere onların oluşum ve doğum vakitlerinde eşit, hüküm açısından farklı olmalarından dolayı hadımlığın gerektirdiği ve gerektirmediği şeyler hakkında verdikleri hükmün kesin bir şekilde yanlış olduğu ortaya çıkmıştır. Onların bu konudaki kelâmlarının, delili olmayan bir iddia olduğu hususunda bu kadar açıklama yeterlidir. Bu şekilde olan bir şey ise, onlara göre hükmün gerekli kıldığı husustaki ihtilaflarıyla birlikte, bâtıldır. Hakikat, iki farklı görüşte olamaz.

[1069] Bunlara ilaveten bize bildirildiğinde müşahede ile onların hükümlerine muhalefet etmeye kadir olduğumuz zorunlu kılmaktadır. Şayet bu durum gerçek ve kesin olsa, hiç kimse bunun hilafına güç yetiremez.

[١٠٦٦] وبرهان خامس: وهو ظهور كذبهم في قسمتهم الأرض على البروج والدراري، ولسنا نقول في المدن التي يمكنهم فيها دعوى أن بناءها كان في طالع كذا، ونصبه كذا، لكن في الأقاليم والقطع من الأرض التي لم يتقدم كون بعضها كون بعض فظهر كذبهم فيما عليه بنوا قضاياهم في النجوم، وكذلك قسمتهم ٥ أعضاء الجسم والفلزات على الدراري أيضًا.

[١٠٦٧] وبرهان سادس: أننا نجد نوعًا وأنواعًا من أنواع الحيوان. قد فشا فيها الذبح، فلا تكاد يموت شيء منها إلا مذبوحًا كالدجاج، والحمام، والضأن والمعز والبقر التي لا يموت منها حتف أنفه إلا في غاية الشذوذ، ونوعًا وأنواعًا لا تكاد تموت إلا حتف أنوفها كالحمر، والبغال، وكثير من السباع، وبالضرورة ١٠ يدري كل أحد أنها قد تستوي أوقات ولادتها فبطل قضاؤهم بما يوجب الموت الطبيعي، وبما يوجد الموت الكرهي، لاستواء جميعها في الولادات واختلافها في أنواع المنايا.

[١٠٦٨] وبرهان سابع: وهو أننا نرى الخصا فاشيًا في سكان الاقليم الأول، وسكان الاقليم السابع ولا سبيل إلى وجوده ألبتة في سكان سائر الأقاليم، ولا ١٥ شك ولا مرية في استوائهم في أوقات الولادة فبطل يقينًا قضاؤهم بما يوجب الخصا وبما لا يوجبه بما ذكرنا من تساو في أوقات التكون والولادة واختلافهم في الحكم، ويكفي من هذا أن كلامهم في ذلك دعوى بلا برهان، وما كان هكذا فهو باطل مع اختلافهم فيما يوجبه الحكم عندهم، والحق لا يكون في قولين مختلفين.

٢٠ [١٠٦٩] وأيضًا: فإن المشاهدة توجب أننا قادرون على مخالفة أحكامهم متى أخبرونا بها فلو كانت حقًا وحتمًا ما قدر أحد على خلافها

Ona muhalefet etmek mümkün olduğuna göre, bu durumda o bir hakikat değildir. Böylece onun yalan ve uydurma olduğu anlaşılmaktadır. Tıpkı küçük çakıl taşlarıyla yapılmış yollar ve sevgiyle şiddet uygulamak gibi. Uzak durma, zorluk, kızgınlık ve ehlinin bu konuda iddia ettiği diğer şeyler hakkında düşünmek, şüphesiz mârifetin öne geçirilmesidir. Müşâhede ettiğimiz şeyler sayılamazlar. Bize göre bu ilmin uzmanlarının belirttiği yıldızların doğum yerleri, uğrak yerleri ve yılların değişimi konusundaki düzenlemeleri doğru değildir. Sonra onlar kalkıp hükümler verdiler ve bu hükümler de doğru olan az bir kısmı dışında çoğunluğu yanlıştır. Böylece onun hakikati olmayan bir uydurma olduğu anlaşılmıştır ve özellikle onların iddiaları içindekileri dışarıya vurmuştur. Bunun tamamı da düşünen bir kimse için yalandır. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır.

[1070] Aynı şekilde onların gayb konusundaki görüşleri de böyledir. Şayet zikrettiğimiz her bir husustaki bu tecrübelerin tahkik edilmesi mümkün olsa idi, elbette onların doğruluğunu gösterir ve onları ortaya koyardık. Ayrıca bunlar gaybi bilgiler de değildir. Çünkü hakkında delil getirilebilen her bir şey; çizgi çizmek, alı koymak (keff), zorlamak (zecr) veya uğurlu saymak gibi bunların tamamı şekli ve metodu doğru ortaya konulsa gayb değildir. Ancak gayb ve onun bilinmesi, bir kimsenin, zikrettiğimiz şeylerden herhangi birisini ya da bunların dışındaki hadiseleri, bir sanat olmaksızın, haber vermesidir. Kişi gaybın cüz'i bir kısmına ya da tamamına isabet edebilir. Bu, ancak bir nebî için olabilir, bu da o zaman bir mûcizedir. Kehanete gelince, Hz. Peygamber'in (s.a.) gelmesiyle birlikte kehanet ortadan kalkmıştır. Bu da, Hz. Peygamber'in alamet ve âyetlerindendir. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır.

[Allah'ın Yaratması Konusu]

Yüce Allah'ın varlıkları yaratması konusu; Allah'ın yaratması (halk), bizzat mahlûk mudur yoksa başka bir şey midir? Allah'ın zatının dışında olması bakımından O'nun fiili mef'ul müdür yoksa onun dışında bir şey midir?

[1071] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bir topluluk, "şey"in yaratılmasının mahlûk olan "şey"den farklı olduğu görüşünü benimsemiştir. Bunlar, yüce Allah'ın *"Ben onları ne göklerin ve yerin yaratılışına, ne de kendilerinin yaratılışına şahit tuttum."*[730] meâlindeki sözünü delil getirdiler.

وإذا أمكن خلافها فليست حقًا، فصح أنها تحرص كالطرق بالحصا والضرب بالحب، والنظر في الكتف والزجر والطيرة وسائر ما يدعي أهله فيه تقديم المعرفة بلا شك، وما يحصى ما شاهدناه وما صح عندنا مما حققه حذاقهم من التعديل في الموالد، والمناجات، وتحاول السنين ثم قضوا به فأخطؤا وما تقع إصابتهم من خطأهم إلا في جزء يسير، فصح أنه تحرص لا حقيقة فيه لا سيما دعواهم في إخراج الضمير فهو كله كذب لمن تأمله، وبالله تعالى التوفيق.

[١٠٧٠] وكذلك قولهم في الغيبات أيضًا ولو أمكن تحقيق تلك التجارب في كل ما ذكرنا لصدقناها وما يبدوا منها ولم يكن ذلك علم غيب لأن كل ما قام عليه دليل من خط، أو كف أو زجر وتطير فليس غيبًا لو صح وجه كل ذلك، وإنما الغيب وعلمه: هو أن يخبر المرء بكائنة من الكائنات دون صناعة أصلًا من شيء مما ذكرنا، ولا من غيره فيصيب الجزئي والكلي، وهذا لا يكون إلا لنبي وهو معجزة حينئذ. وأما الكهانة فقد بطلت بمجيء النبي صلى الله عليه وسلم فكان هذا من أعلامه وآياته، وبالله تعالى التوفيق.

الكلام في خلق الله تعالى للشيء أهو المخلوق نفسه أم غيره؟

وهل فعل الله من دون الله تعالى هو المفعول أم غيره؟

[١٠٧١] **قال أبو محمد**: ذهب قوم إلى أن خلق الشيء هو غير الشيء المخلوق، واحتج هؤلاء بقول الله عز وجل: ﴿مَّا أَشْهَدتُّهُمْ خَلْقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَا خَلْقَ أَنفُسِهِمْ﴾

[1072] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu âyet, onların lehinde bir delil değildir. Çünkü buradaki şahit tutmak, bilgi arz etmektir. Bu gerçektir. Çünkü Allah Teâlâ bizleri, göklerin ve yerin yaradılışının başlangıcını ve kendi nefislerimizin başlangıcını bilenlerden kılmamıştır. Nitekim biz, birisinin, yüce Allah'ın *"İşte Allah'ın yarattıkları..."*[731] meâlindeki sözünü gerekçe göstererek *"Bir şeyi yaratmanın bizzat o şey olduğunu"* söylediğini görürüz. Bu, bütün mahlûkata işarettir. Nitekim Allah Teâlâ, yaratılmışların (mahlûkat) tamamını kendisine ait bir yaratma (halk) olarak isimlendirmiştir. İşte bu, karşı konulamayacak bir delildir.

[1073] Ebû Muhammed şöyle dedi: Sonra "Bir şeyi yaratmak, o şeyden farklıdır." diyen kimseye sorar ve şöyle deriz: Yüce Allah yarattığında, yaratması hakkında bize bilgi verirmisin; "yaratma" yaratılmış mıdır yoksa o gayri mahlûk mudur? Bu iki durumdan birisi kaçınılmazdır. Eğer onlar, "Yaratma, gayri mahlûktur." derlerse, bu durumda her mahlûkun karşısına gayri mahlûk bir varlığı koymak zorunda kalırlar. Bu da Dehrîlerin görüşüne benzemektedir. Delil de bunun hilafınadır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"O, her şeyi yaratmış ve yarattığı o şeyleri bir ölçüye göre takdir etmiştir."*[732]

[1074] Eğer onlar, "Bilakis yüce Allah'ın yaratması, yarattığı zaman, mahlûktur." derlerse, şöyle cevap veririz: "Bu yaratmadan dolayı yüce Allah'ın yaratması bir yaratma ile midir? yoksa yaratma olmaksızın mıdır?" Eğer onlar, "Yaratmaksızın" derlerse, onlara şöyle deriz: "Yüce Allah'ın halk sûretiyle varlıkları yaratması, gayri mahlûktur." şeklinde nerden dediniz? Halbuki sizler, bu yaratmadan dolayı Allah'ın yaratmasının "yaratmaksızın" olduğunu söylemiştiniz. Bu ise delililiktir. Eğer onlar, "Bilakis Allah'ın yaratması "halk/yaratma" iledir." derlerse, onlara sorarız: "Yaratma, bizzat o yaratma ile midir? yoksa onun dışındaki bir yaratma ile midir?" Bu şekilde ebedî olarak devam eder. Şayet onlar, bundan herhangi bir şeye vakıf olurlarsa, "Allah'ın yaratması bizzat odur." derler.

[1075] Onlara, "Allah'ın yaratması kendisi dışındadır." demeleri ile, "Onun yaratması odur." demeleri arasındaki farkı sorarız. Eğer onlar devam ederlerse, bu durumda nihayeti olmayan varlıkların (eşya) mevcudiyetine varırlar. Bu da aslen muhâl ve imkânsızdır. Mu'tezilenin reislerinden biri olan Muammer b. Amr el-Attar[733] buna kesin olarak inanmıştı.

[١٠٧٢] **قال أبو محمد**: ولا حجة لهم في هذه الآية لأن الإشهاد ها هنا هو الإحضار بالمعرفة، وهذا حق لأن الله تعالى لم يحضرنا عارفين ابتداء خلق السماوات والأرض وابتداء أنفسنا، ووجدنا من قال: إن خلق الشيء هو الشيء نفسه بقول الله عز وجل: ﴿هَٰذَا خَلْقُ اللَّهِ﴾ الآية. وهذه إشارة إلى جميع المخلوقات فقد سمى الله تعالى جميع المخلوقات كلها خلقا له، وهذا برهان لا يعارض.

[١٠٧٣] **قال أبو محمد**: ثم نسأل من قال إن خلق الشيء هو غير الشيء؟ فنقول له أخبرنا عن خلقه الله تعالى لما خلق أمخلوق هو أيضًا أن غير مخلوق؟ ولا بد من أحد الأمرين فإن قالوا: هو غير مخلوق أوجبوا بإزاء كل مخلوق شيئًا موجودًا غير مخلوق، وهذا مضاهاة لقول الدهرية، والبرهان قد قام بخلاف هذا. وقال تعالى: ﴿وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ فَقَدَّرَهُ تَقْدِيرًا﴾

[١٠٧٤] وإن قالوا: بل خلقه تعالى لما خلق مخلوق، قلنا فخلقه تعالى لذلك الخلق أبخلق أم بغير خلق؟ فإن قالوا بغير خلق قيل لهم من أين قلتم إن خلقه للأشياء بمخلق هو غير المخلوق وقلتم في خلقه لذلك الخلق أنه بغير خلق؟ وهذا تخليط وإن قالوا بل خلقه بخلق. سألناهم أبخلق هو هو أم بخلق هو غيره؟ وهكذا أبدًا فإن وقفوا في شيء من ذلك فقالوا: خلقه هو هو.

[١٠٧٥] سألناهم عن الفرق بين ما قالوا إن خلقه هو غيره وبين ما قالوا إن خلقه هو هو. وإن تماد وأخرجوا إلى وجود أشياء لا نهاية لها وهذا محال ممتنع. وقد قطع بهذا معمر بن عمرو العطار، أحد رؤساء المعتزلة،

Onun görüşünü, bundan sonraki kısımda bu konuya ilişik olarak inşallah açıklayacağız. Yüce Allah'ın yardım ve desteğini dileriz. Ayrıca, herkes yüce Allah'ın -bir çaba ve gayret olmaksızın- yarattığı her şeyi yarattığı hususunda mutabıktır. Zira bunda hiçbir şüphe yoktur. Yüce Allah ile yarattığı şeyler arasında hiçbir vasıtanın olmadığı, varlık noktasında yaratıcı ile yaratılanın dışında üçüncü bir şahsın bulunmadığı hususu kesin olarak doğrudur. Yüce Allah'ın yarattığı şeyleri yaratması haktır ve mevcuttur. Şüphesiz o mahlûktur. Mahlûk da şüphesiz yaratıcı değildir. Dolayısıyla o, herhangi bir şüphe olmaksızın kesin olarak bizzat mahlûktur. Çünkü burada aslen üçüncü bir kimse yoktur. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır.

[1076] Ebû Muhammed şöyle dedi: Yüce Allah'ın dışındaki her şey O'nun fiili ile vardır. Dolayısıyla varlık, bizzat O'nun (Allah'ın) mef'ulüdür, başkasının değil. Çünkü Allah'tan başkası sadece hareketi, sakinliği, tesiri, mârifeti, fikir veya iradeyi yapabilir. İfade ettiklerimiz hariç, yüce Allah'ın dışında, herhangi bir varlığa ait bir mef'ul yoktur. Dolayısıyla bunlar, fâillerin mef'ulleridir, bunlar da fâillerin fiilleridir. Bunların arasında bir fark yoktur. Bunun dışındakiler ise şöyledir: madrûb (çarpılmış, dövülmüş) ve maktul (öldürülmüş) gibi fiilin yapıldığı zamanı veya yeri gösteren bir mef'ul (mef'ulün fih) veya kamçı ve iğne gibi fiilin ne ile yapıldığını gösteren bir mef'uldür (mef'ulün bih); ya da muta' (kendisine itaat edilen) ve mahdum (kendisine hizmet edilen) gibi fiilin yapılış amacını bildiren mef'ul (mef'ülün leh), ya da meksub ve mahlub gibi fiilin neden dolayı yapıldığını bildiren mef'ul (mef'ul li-eclihi). İşte bunlar mef'ullerin çeşitleridir.

[1077] Ebû Muhammed şöyle dedi: Yüce Allah'ın diğer fiillerine gelince, yaratma konusunda dediklerimizin hilafınadırlar. Bilakis onlar, fiilin ne ile, nerede ve ne zaman, ne için ve neden dolayı yapıldığını bildiren mef'ülden farklıdırlar. Bu ihya (diriltme) gibidir. Dolayısıyla ihya, şüphesiz diriltilenin (muhya) dışındadır ve her ikisi de yüce Allah tarafından yaratılmıştır. Allah'ın bunların hepsini yaratması, -dediğimiz gibi- bizzat mahlûktur. Yine imate (öldürme), öldürülenden (mumat) farklıdır. Şayet o, bunun dışında olsa idi, ya da diriltme bizzat diriltilen olsa idi, bu durumda öldürme öldürülen olurdu. Biz, kesin olarak biliyoruz ki, şayet diriltilen bizzat öldürülen olsa idi, bu durumda diriltmenin öldürme olması zorunlu olurdu. Bu ise imkânsızdır.

وسنذكر كلامه بعد هذا إن شاء الله تعالى متصلًا بهذا الباب وبالله تعالى نتأيد.
وأيضًا فإن الجميع مطبقون على أن الله عز وجل خلق ما خلق بلا معاناة، فإذ لا شك في ذلك فقد صح يقينًا أنه لا واسطة بين الله تعالى وبين ما خلق، ولا ثالث في الوجود غير الخالق والمخلوق، وخلق الله تعالى ما خلق حق موجود، وهذا ٥ بلا شك مخلوق وهو بلا شك ليس هو الخالق فهو المخلوق نفسه، بيقين لا شك فيهن إذ لا ثالث هاهنا أصلًا، وبالله تعالى التوفيق.

[١٠٧٦] **قال أبو محمد**: وكل من دون الله تعالى بفعله هو مفعوله نفسه لا غير لأنه لا يفعل أحد دون الله تعالى إلا حركة أو سكونًا أو تأثيرًا أو معرفة أو فكرة أو إرادة، ولا مفعول لشيء دون الله تعالى إلا ما ذكرنا فهي مفعولات ١٠ الفاعلين وهي أفعال الفاعلين، ولا فرق وما عدا هذا فإنما هو مفعول فيه كالمضروب والمقتول، أو مفعول به كالسوط والإبرة وما أشبه ذلك، أو مفعول له كالمطاع والمخدوم، أو مفعول من أجله كالمكسوب والمحلوب فهذه أوجه المفعولات.

[١٠٧٧] **قال أبو محمد**: وأما سائر أفعال الله تعالى فبخلاف ما قلنا في ١٥ الخلق، بل هي غير المفعول فيه، أو له، أو به، أو من أجله وذلك كالإحياء فهو غير المحيا بلا شك، وكلاهما مخلوق لله تعالى وخلقه تعالى لكل ذلك هو المخلوق نفسه كما قلنا، وكالإماتة فهي غير الممات ولو كان غير هذا أو كان الإحياء هو المحيا، والإماتة هي الممات وبيقين ندري أن المحيا هو الممات نفسه لوجب أن يكون الإحياء هو الإماتة، وهذا محال.

Yine ibka (bâki bırakma) da böyledir. Nitekim ibka, zikrettiğimiz delilden dolayı mubkanın (bâki bırakılanın) dışındadır. Biz, "şey"in, bir an onunla kaim olan ve diğer an ondan yok olan arazlardan farklı olduğunu kesin olarak biliriz. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır.

[Bekâ ve Fenâ Konusu]

Bekâ, Fenâ, Muammer'in[734] İddia Ettiği Manalar ve Eş'arîlerin İddia Ettikleri Haller Konusundaki Kelâm; Ma'dûm[735] Bir Şey Midir? Yoksa Şey Değil Midir? Ve Cüzler Meselesi; Yüce Allah'ın Varlıkları (Eşya) Yaratması Daima Yenileniyor Mu Yoksa Değil Mi?

[1078] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bir topluluk, bekâ ve fenânın bâki ve fâniye ait iki sıfat olduklarını; ancak bu sıfatlar ne bâki ve fâninin bizzat kendisi ne de onlardan gayrı olduklarını kabul etmiştir.

[1079] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu oldukça saçma bir görüştür. Çünkü ikinci kaziye ilkini nakzetmektedir, birinci kaziye de ikincisini nakzetmektedir. Çünkü bir kimse "O, o değildir." dediği zaman, "Onun, ondan faklı olmasını" zorunlu kılmıştır. Yine kişi, "O, onun gayrı değildir" dediğinde, bu durumda "Onun o olmasını" zorunlu kılmıştır. Bu ise açık bir tenakuzdur. Buna ilaveten, "O, o değildir; onun gayrı da değildir." diyen bir kimsenin sözü ile "O, odur ve O, onun gayrıdır." diyen bir kimsenin sözü arasında bir fark yoktur. Her iki kaziyedeki mana eşittir. Ayrıca, şayet "bekâ, bâki değildir ve onun gayrı da değildir. Fenâ da fâni değil ve onun gayrı da değildir." şeklinde olsa idi, bu durumda bâkifâninin bizzat kendisi olurdu ve bâki ne bâki olurdu ne de onun gayrı olurdu. Bu ise delilik ve tenakuzu ziyadeleştirir. Muammer, fenânın, fâninin dışında kendi başına kaim bir sıfat olduğu görüşünü benimsemiştir.

[1080] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu akledilemeyen, düşünülemeyen ve bir delil ikame edilemeyen bir çarpıtmadır. Bu şekilde olan bir şey ise bâtıldır. Bu konudaki hakikat ise açıktır. O da şudur: Bekâ, bir şeyin varlığı ve onun belli bir zaman zarfında kaim ve sabit olmasıdır. Zira o bu şekilde mevcuttur. Dolayısıyla bekâ, bâkide mevcut bir sıfat olup ona yüklenmiştir; onun varlığıyla mevcut ve kaimdir ve onun yokluğuyla fânidir.

وكالإبقاء فهو غير المبقى للبرهان الذي ذكرنا، وبيقين ندري أن الشيء غير أعراضه التي هي قائمة به وقتًا، وفانية عنه تارة، وبالله تعالى التوفيق.

الكلام في البقاء والفناء

والمعاني التي يدعيها معمر والأحوال التي تدعيها الأشعرية وهل المعدوم شيء أم ليس شيئًا؟ ومسألة الأجزاء وهل بتجدد خلق الله للأشياء أم لا يتجدد؟ ٥

[١٠٧٨] **قال أبو محمد:** ذهب قوم إلى أن البقاء والفناء صفتان للباقي والفاني، لا هما الباقي ولا الفاني ولا هما غير الباقي والفاني.

[١٠٧٩] **قال أبو محمد:** وهذا قول في غاية الفساد لأن القضية الثانية، بنقيض الأولى، والأولى بنقيض الثانية لأنه إذا قال: ليست هي هو فقد أوجب أنها غيره، وإذا قال ليست غيره فقد أوجب أنه هو، وهذا تناقض ظاهر، وأيضًا فإنه لا فرق ١٠ بين قول القائل: ليس هو هو، ولا غيره وبين قوله هو هو، وهو غيره، والمعنى في تلك القضيتين سواء. وأيضًا فلو كان البقاء ليس هو الباقي، ولا هو غيره، والفناء ليس هو الفاني، ولا هو غيره، فالباقي هو الفاني نفسه، والباقي ليس هو الباقي، ولا هو غيره وهذا مزيد من الجنون ومن التناقض. وذهب معمر إلى أن الفناء صفة قائمة بغير الفاني. ١٥

[١٠٨٠] **قال أبو محمد:** وهذا تخليط لا يعقل ولا يتوهم ولا يقوم عليه دليل أصلًا، وما كان هكذا فهو باطل. والحقيقة في ذلك ظاهرة وهي أن البقاء هو وجود الشيء وكونه ثابتًا قائمًا مدة زمان ما فإذ هو قائمًا كذلك فهو صفة موجودة في الباقي، محمولة فيه، قائمة موجودة بوجوده فانية بفنائه،

Fenâya gelince, fenâ bir şeyin yokluğu ve genel olarak olmamasıdır. Asıl itibarıyla yok hükmündedir. Mezkûr fenâ, cevherlerden olan herhangi bir şeyde elbette mevcut değildir. Ancak o, yüz kızarıklığının kaybolması gibi arazın yok olmasıdır. Kızarıklığın gidişini haber vermek istenildiğinde "fenâ" lafzıyla bu mana ifade edilir. Kızgınlık da böyledir, yok olur ve onu rıza ve buna benzer herhangi bir şey takip edebilir. Şayet yüce Allah cevherleri yok etmeyi dilese idi, elbette buna güç yetirirdi. Fakat şu ana kadar böyle bir şey ne meydana geldi ne de bununla alakalı bildirdiğiyle yetinebileceğimiz herhangi bir nas bize ulaştı. Dolayısıyla ifade ettiğimiz gibi fenâ yokluktur.

Ma'dûm Konusu: Ma'dûm, Bir Şey Midir? Yoksa Değil Midir?

[1081] Ebû Muhammed şöyle dedi: İnsanlar, ma'dûmun bir "şey" olup olmadığı konusunda farklı görüşler ileri sürdüler. Ehl-i Sünnet, Eş'arîler gibi Mürcie'den olan bazı gruplar ma'dûmun bir şey olmadığını söylediler. Mu'tezilenin önde gelen âlimlerinden biri olan Hişam b. Amr el-Fuvatî[736] de bunu kabul eder. Mu'tezilenin diğer âlimleri ise, ma'dûmun bir şey olduğunu söylediler. Mu'tezilenin liderlerinden biri olan Abdurrahman b. Muhammed b. Osman el-Hayyat[737]ise şöyle demiştir: "Ma'dûm, yokluğu anında bir cisimdir. Ancak o, yokluğu anında ne hareketlidir ne sakindir ne mahlûktur ne de muhdestir."

[1082] Ebû Muhammed şöyle dedi: Ma'dûmun "şey" olduğunu kabul edenler, yüce Allah'ın *"Şüphesiz kıyamet sarsıntısı (zelzele) çok büyük bir şeydir."*[738] meâlindeki sözünü ileri sürerek delil getirdiler ve şöyle dediler: Yüce Allah, ma'dûm olduğu (henüz mevcut olmadığı) hâlde kıyametin bir "şey" olduğunu haber vermiştir. Dolayısıyla yüce Allah'ın ma'dûmdan haber vermesi, onu tasvir etmesi ve temennide bulunması ma'dûmun "şey" olduğunu gösteren delillerdendir. Sıfatı bu şekilde olanın "şey" olmaması muhâldir.

وأما الفناء فهو عدم الشيء وبطلانه جملة وليس هو شيئًا أصلًا والفناء المذكور ليس موجودًا ألبتة في شيء من الجواهر وإنما هو عدم العرض فقط كحمرة الخجل إذا ذهبت، عبر عن المعنى المراد بالإخبار عن ذهابها بلفظة الفناء. كالغضب يفنى ويعقبه رضا وما أشبه ذلك، ولو شاء الله عز وجل أن يعدم الجواهر لقدر على ذلك ولكنه لم يوجد ذلك إلى الآن ولا جاء به نص فيقف عنده فالفناء عدم كما قلنا.

الكلام في المعدوم أهو شيء أم لا

[١٠٨١] **قال أبو محمد رضي الله عنه** وقد اختلف الناس في المعدوم أهو شيء أم لا؟ فقال أهل السنة وطوائف من المرجئة كالأشعرية وغيرهم ليس شيئًا، وبه يقول هشام بن عمرو الفوطي، أحد شيوخ المعتزلة، وقال سائر المعتزلة المعدوم شيء. وقال عبد الرحيم بن محمد بن عثمان الخياط أحد شيوخ المعتزلة إن المعدوم جسم في حال عدمه، إلا انه ليس متحركًا ولا ساكنًا ولا مخلوقًا ولا محدثًا في حال عدمه.

[١٠٨٢] **قال أبو محمد**: واحتج من قال بأن المعدوم شيء بأن قالوا قال عز وجل: إن زلزلة الساعة شيء عظيم. فقالوا: فقد أخبر عز وجل بأنها شيء وهي معدومة، ومن الدليل على أن المعدوم شيء أنه يخبر عنه، ويوصف، ويتمنى، ومن المحال أن يكون ما هذه صفته ليس شيئًا.

[1083] Ebû Muhammed şöyle dedi: Yüce Allah'ın *"Şüphesiz kıyamet sarsıntısı (zelzele) çok büyük bir şeydir."* [739] meâlindeki sözüne gelince, şüphesiz bu kaziye yüce Allah'ın *"Onu göreceğiniz gün, her emzikli kadın emzirmekte olduğu çocuğundan geçer ve her hâmile kadın da karnındaki çocuğunu düşürür. İnsanları sarhoş görürsün; halbuki onlar sarhoş değillerdir."*[740]şeklindeki sözüyle bağlantılıdır. Şüphesiz ki kelâm, *"Onu göreceğiniz gün"* sözüyle tamam olmuştur. Böylece onu göreceğiniz gün, kıyamet sarsıntısı çok büyük bir şey olacak. İşte bu, bizim de görüşümüzdür. Yüce Allah, şu anda onun büyük bir şey olduğunu asla dememiştir. Sonra yüce Allah, emzikli kadınların emzirmekte oldukları çocuklarından geçeceklerini, hâmile kadınların karnındaki çocuğunu düşüreceğini, şarap içmeksizin insanların sarhoş olacağını belirtmek sûretiyle o gün olacak şeyleri haber vermiştir. Böylece onların bu âyeti delil getirmeleri geçersiz olmuştur. Onların bunun dışındaki herhangi bir şeyle fitne ve huzursuzluk çıkardıklarını bilmiyoruz.

[1084] Onların, "Yüce Allah, ma'dûmdan haber veriyor, onu tasvir ediyor, temennide bulunuyor ve isimlendiriyor." şeklindeki sözlerine gelince, şüphesiz bu büyük bir câhillik ve yanlış bir düşüncedir. İşte bu, ma'dûm olduğu zikrettiğimiz, ma'dûm olduğu bildirdiğimiz ve temennide bulunduğumuz bir şey hakkındaki isimlendirmemizdir. Dolayısıyla bu isim mevcuttur ve şüphesiz bu duyularla biliniz. Nitekim Anka kuşu[741], çakal, kertenkele (hubeyne?), gelincik ve Müseylime'nin peygamberliği ve buna benzer şeyler böyledir.

[1085] Sonra ifade edilen, lafzi olarak ya da yazılı olarak mevcut olan her bir isim, zorunlu olarak şu iki şeklin biriyle olur: Ya onun müsemması vardır ya da yoktur. Şayet onun müsemması varsa, bu durumda o mevcuttur ve o zaman o "şey"dir. Şayet onun müsemması yok ise, bu durumda sadece ma'dûmu haber vermiş oluruz. Nitekim hastanın sıhhat bulmasını temenni ederiz. İşte bu, her ne kadar onun bir müsemması ve onun tahtında bir "şey" yoksa da mevcut olan bu ismi haber vermek ve onun altında bir müsemmanın olmasını temenni etmektir. Durum bu şekildedir, câhillerin düşündüğü gibi değil. Böylece ma'dûmun kendisinden haber verilmeyen ve temenni edilemeyen bir şey olduğu doğrudur.

[١٠٨٣] **قال أبو محمد**: أما قول الله عز وجل: إن زلزلة الساعة شيء عظيم. فإن هذه القضية موصولة بقوله تعالى: يوم ترونها تذهل كل مرضعة عما أرضعت وتضع كل ذات حمل حملها وترى الناس سكارى وما هم بسكارى. فإنما تم الكلام عند قوله يوم ترونها، فصح أن زلزلة الساعة يوم ترونها شيء عظيم، وهذا هو قولنا. ولم يقل تعالى قط إنها الآن شيء عظيم ثم أخبر تعالى بما يكون يومئذ من هول المرضعات، ووضع الأحمال وكون الناس سكارى من غير خمر، فبطل تعلقهم بالآية. وما نعلم أنهم شغبوا بشيء غيرها.

[١٠٨٤] وأما قولهم إن المعدوم يخبر عنه، ويوصف ويتمنى ويسمى فجهل شديد وظن فاسد، وذلك أن قولنا في شيء يذكر أنه معدوم ويخبر عنه أنه معدوم، ويتمنى به إنما هو أن يذكر اسم ما فذلك الاسم موجود بلا شك يعرف ذلك بالحس كقولنا العنقاء، وابن آوى، والجبير وابن عرس ونبوة مسيلمة، وما أشبه ذلك.

[١٠٨٥] ثم كل اسم ينطق به ويوجد ملفوظًا أو مكتوبًا فإنه ضرورة لا بد له من أحد وجهين إما أن يكون له مسمى وإما أن يكون ليس له مسمى، فإن كان له مسمى فهو موجود وهو شيء حينئذ وإن كان ليس له مسمى فأخبارنا بالمعدوم، وتمنينا للمريض الصحة إنما هو إخبار عن ذلك الاسم الموجود أنه ليس له مسمى ولا تحته شيء، وتمن منا لأن يكون تحته مسمى فهكذا هو الأمر لا كما ظنه أهل الجهل، فصح أن المعدوم لا يخبر عنه ولا يتمنى.

[1086] "Keşke benim kırmızı bir elbisem ve siyah bir kölem olsa idi." şeklinde söz söyleyen bir kimseye şunu sorarız: Lütfen bize haber veriniz! Size göre temenni edilen elbise kırmızı mıdır? yoksa kırmızı değil midir? Şayet onlar, elbise olduğu hâlde manayı teyit ederlerse, bu durumda elbi-
5 seye yüklenmiş olan arazı da -yani kırmızılığı da- teyit etmiş olurlar. Böylece ma'dûmun arazları taşıması gerekli oldu. Eğer onlar, "Asıl itibarıyla herhangi bir şey temenni etmemiştir." derlerse, doğru söylemiş olurlar ve ma'dûmun temenni edilmediği ortaya çıkar. Çünkü ma'dûm, bir şey değildir. "Birşey olmayanı temenni ettim." diyen bir kimsenin sözü ile "Bir
10 şey temenni etmedim." diyen bir kimsenin sözü arasında bir fark yoktur. Bilakis o ikisi, aynı manayı ifade etmektedir. Bu da başka bir cihete götürür, o da mevcut bir elbise ve mevcut bir köle gibi dünyada var olan bir şeyi temenni etmektir. Dünyada olmadığından dolayı "temenni" lafzını çıkaran bir kimseye gelince, dolayısıyla o herhangi bir şey temenni ede-
15 mez. Onların "sıfat/özellik alıyor" şeklindeki sözlerine gelince, gerçekten bu tuhaf bir yoldur. Çünkü "sıfat/özellik alıyor" şeklinde söz söyleyen bir kimsenin sözünün manası, kendisiyle birlikte var olan ve orada yüklenmiş bulunan bir sıfatın olduğunu haber vermektir. Keşke bileydim! Nasıl olur da ma'dûm, kırmızı, yeşil, güçlü, uzun ve geniş olması bakımından sıfatları
20 taşıyabilir. Şüphesiz bu gerçekten çok tuhaftır. Böylece onların zihinleri bulandırdıkları şeylerin yanlışlığı ortaya çıkmış oldu. Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamd olsun.

[1087] Ebû Muhammed şöyle dedi: Onların görüşü delilden yoksun olduğuna göre, söz konusu iddianın yalan olduğu ortaya çıkmıştır. Sonra
25 -başarı yüce Allah'ın yardımıyladır- biz şöyle deriz: Ma'dûmun asla herhangi bir varlığa tekabül etmeyen salt bir isim olduğuna dair delil, yüce Allah'ın aşağıdaki sözleridir: *"(Vahiy meleği) dedi ki: Evet, öyle. (Ancak) Rabbin diyor ki: "Bu, bana göre kolaydır. Nitekim daha önce, hiçbir şey değil iken seni de yarattım."*[742] *"İnsan (henüz) anılır bir şey değilken (yaratılmamışken)
30 üzerinden uzunca bir zaman geçti."*[743] *"O, her şeyi yaratmış ve yarattığı o şeyleri bir ölçüye göre takdir etmiştir."*[744] *"Gerçekten biz, her şeyi bir ölçü ve dengede yarattık."*[745]

[١٠٨٦] ونسألهم عمن قال ليت لي ثوبًا أحمر، وغلامًا أسود. أخبرونا هل الثوب المتمنى به عندكم أحمر أم لا؟ فإن أثبتوا معنى وهو الثوب أثبتوا عرضًا محمولًا فيه وهو الحمرة، فوجب أن المعدوم يحمل الأعراض وإن قالوا لم يتمن شيئًا أصلًا، صدقوا وصح أن المعدوم لا يتمنى لأنه ليس شيئًا. ولا فرق ٥ بين قول القائل تمنيت لا شيء وبين قوله لم أتمن شيئًا بل هما متلائمان بمعنى واحد وهذا أيضًا يخرج على وجه آخر، وهو أن يتمنى شيئًا موجودًا في العالم كثوب موجود، وأما من أخرج لفظة التمني لما ليس في العالم فلم يتمن شيئًا. وأما قولهم يوصف فطريق عجب جدًا لأن معنى قول القائل يوصف إخبار بأن له صفة محمولة فيه، موجودة به فليت شعري كيف يحمل المعدوم الصفات من ١٠ الحمرة والخضرة، والقوة والطول، والعرض، إن هذا لعجيب جدًا فظهر فساد ما موهوا به، والحمد لله رب العالمين.

[١٠٨٧] **قال أبو محمد**: وإذ قد عرى قولهم من الدليل فقد صح أنه دعوى كاذبة ثم نقول وبالله تعالى التوفيق من البرهان على أن المعدوم اسم لا يقع على شيء أصلًا قول الله عز وجل: ﴿وَقَدْ خَلَقْتُكَ مِن قَبْلُ وَلَمْ تَكُ شَيْئًا﴾. ١٥ وقوله تعالى: ﴿هَلْ أَتَىٰ عَلَى الْإِنسَانِ حِينٌ مِّنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُن شَيْئًا مَّذْكُورًا﴾ وقوله تعالى: ﴿وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ فَقَدَّرَهُ تَقْدِيرًا﴾ وقال عز وجل: ﴿إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ﴾

[1088] Eğer maʿdûm şey olsa idi, bu durumda onlara "maʿdûmun sonradan yaratılan olması" kaçınılmaz olarak lazım gelir. Onlar, mahlûkun zamanın belli bir vaktinde var olan bir mevcut olduğu hususunda farklı görüş beyan etmezler. Buna göre maʿdûm var olduğu hâlde mevcuttur. Bu ise onların görüşünün zıddınadır. İşte bu, maʿdûmun bir "şey" olmadığı hakkında mühim bir açıklamadır.

[1089] Ebû Muhammed şöyle dedi: Onlara, "şey" sözümüzün manasının ne olduğunu sorarız? Onların, "Şüphesiz o mevcuttur." ve "O, kendisinden haber verilen her şeydir." demekten başka çare bulamazlar. Eğer onlar, "O mevcuttur." derlerse, hakikate varmış olurlar. Eğer onlar, "O (şey), kendisinden haber verilenlerin hepsidir." derlerse, onlara şöyle deriz: Müşrikler, yüce Allah'ın ortağından bahsederler. Allah Teâlâ da *"(Uğrunda mücadele ettiğiniz) ortaklarım nerede?!"*[746] diye buyurmuştur.

[1090] Ebû Muhammed şöyle dedi: İşte bu maʿdûmdur. Gerçekte onun bir yeri yoktur ve müsemması olmayan bir isimdir. Eğer onlar, "Yüce Allah'ın şerikleri şeylerdir (şeydir)." derlerse, çirkeflik yapmış olurlar. Ayrıca, -herhangi bir ümmeti istisna etmeksizin- ümmetlerin hepsi, "maʿdûm, bir şey değildir, ya da hiçbir şeydir ya da her lisanda "bir şey" veya "hiçbir şey" sözüyle tabir olunan aynı manadır." sözü üzerinde ittifak ettiler. Şayet maʿdûm bir şey olsa idi, bu durumda ümmetlerin üzerinde birleştikleri "Hiç bir şey (bila şey), bir şey değil ve bir şey olmadı." şeklindeki ifadeler bâtıl olurdu. Bu ise, -var olukları andan âlemin yok olacağı ana kadar- yeryüzü ahalisinin tamamını reddetmektir. Böylece mevcudun "şey" olduğu anlaşılmış oldu. Zira o, "şey"dir. Böylece aklın zorunluluk ilkesi sebebiyle la-şey (hiçbir şey) maʿdûmdur.

[1091] Sonra onlara "Sizler, yokluğu hâlinde maʿdûmun büyük, küçük, güzel, çirkin, uzun, kısa veya renkli olduğunu söyler misiniz?" diye sorarız. Eğer onlar buna cevap vermekten sakınırlarsa, görüşleri çelişkili olmuş olur. Onlara, "O bir şeydir." şeklindeki sözleriyle, "O, güzeldir, çirkindir, küçüktür ya da büyüktür." şeklindeki sözleri arasında bir fark olup olmadığı sorulur. Onlar, onun bir şey olduğunu, söyleyip, sonra da "O, ne güzeldir ne çirkindir ne küçüktür ne de büyüktür." nasıl söylerler?

[١٠٨٨] فيلزمهم ولا بد: إن كان المعدوم شيئًا أن يكون مخلوقًا بعد، وهم لا يختلفون في أن المخلوق موجود، وقد وجد وقتًا من الدهر فالمعدوم على هذا موجود وقد كان موجودًا وهذا خلاف قولهم وهذا غاية البيان، في أن المعدوم ليس شيئًا.

٥ [١٠٨٩] **قال أبو محمد**: ونسألهم ما معنى قولنا شيء؟ فلا يجدون بدًا من أن يقولوا: إنه الموجود وأن يقولوا: هو كل ما يخبر عنه، فإن قالوا هو الموجود صاروا إلى الحق، وإن قالوا هو كل ما يخبر عنه قلنا لهم: إن المشركين يخبرون عن شريك الله عز وجل قال تعالى: ﴿أَيْنَ شُرَكَائِيَ﴾

[١٠٩٠] **قال أبو محمد**: وهذا معدوم لا مدخل له في الحقيقة، واسم لا ١٠ مسمى تحته، فإن قالوا: إن شركاء الله تعالى أشياء كانوا قد أفحشوا، وأيضًا فإنه قد اتفقت جميع الأمم لا نحاشي أمة على القول: لأن المعدوم ليس شيئا أو لا شيء. أو ما يعبر به في كل لغة عن شيء وعن لا شيء إلا أن المعنى واحد، فلو كان المعدوم شيئًا لكان ما أجمعوا عليه بلا شيء وليس شيئًا ولم يكن شيئًا باطلًا، وهذا رد على جميع أهل الأرض مذ كانوا إلى أن يفنى العالم، فصح أن ١٥ الموجود هو الشيء فإذ هو الشيء فبضرورة العقل أن اللاشيء هو المعدوم

[١٠٩١] ثم نسألهم أتقولون: إن المعدوم عظيم أو صغير أو حسن أو قبيح أو طويل أو قصير أو ذو لون في حال عدمه؟ فإن أبوا من هذا تناقض قولهم وسئلوا عن الفرق بين قولهم إنه شيء وبين قولهم إنه حسن أو قبيح أو صغير أو كبير، وكيف قالوا إنه شيء ثم قالوا: أنه ليس حسنًا ولا قبيحًا ولا صغيرًا ولا كبيرًا؟

Eğer onlar, “Evet” derlerse, bu durumda ma‘dûmun arazları ve sıfatları taşıdığını kabul etmek zorunda kalırlar. Bu ise, uzak durmanı istediğim bir deliliktir. Onlara, sıfatları neyin taşıdığı sorulur; sıfatlar ma‘dûmun zatında mıdır? veya nerdedir? Eğer onlar, sıfatların ma‘dûmun zatında olduğunu söylerlerse, bu durumda ma‘dûma ait bir zat olduğunu kabul etmek zorunda kalırlar. Bu ise zorunlu olarak mevcudun sıfatıdır. Eğer onlar, “Bilakis ma‘dûm sıfatları kendisi dışında taşır.” derlerse, bu da tuhaf ve gizliliği olmayan bir imkânsızlık olur.

[1092] Ebû Muhammed şöyle dedi: Onlara, “ Ebû Cehil’de iman var mıdır, yok mudur?” diye sorarız. Şüphesiz onların sözü “Ebû Cehil’de iman yoktur.” şeklinde olacaktır. Bunun üzerine onlara “Ebû Cehil’in olmayan (ma‘dûm) imanının iyi mi yoksa çirkin mi?” olduğunu sorarız. Eğer onlar, “Ne güzel ne de çirkindir.” derlerse, bunun üzerine onlara: “İmanın güzel olmaması düşünülebilir mi? diye sorarız, gerçekten bu büyük bir günahtır. Eğer onlar, “Bilakis o güzeldir.” derlerse, bu durumda ma‘dûmun güzelliği taşıyıcı olduğunu kabul etmek zorunda kalırlar. Aynı şekilde onlara, peygamberlerde (s.a.) olmayan (ma‘dûm) küfürden sorarız; bu çirkin midir yoksa çirkin değil midir? Eğer onlar, “Hayır” derlerse, bu durumda küfrün çirkin olmadığını kabul etmek zorunda kalırlar. Eğer onlar, “Bilakis o çirkindir.” derlerse, bu durumda ma‘dûmun sıfatları taşıyıcı olduğunu kabul etmek zorunda kalırlar.

[1093] Yine onlara, kısır bir kimsenin olmayan çocuğunu sorarız; o küçük müdür? Yoksa büyük müdür? Yoksa akıllı ya da ahmak mıdır? Şayet onlar, bu sıfatlardan herhangi birisinin varlığını ondan menederlerse, bu durumda küçük ya da büyük, ölü veya diri olmayan bir çocuğun bulunması tuhaf olur. Şayet onlar, bu sıfatlardan herhangi birisi ile bu çocuğu vasıflandırırsalar, imkânsızdan daha öte bir şey ortaya koymuş olurlar. Yine onlara ma‘dûm varlıklardan sorarız; onların bir sayısı var mıdır? Yoksa bir sayıları yok mudur? Eğer onlar, “Ma‘dûm varlıkların bir sayısı yoktur.” derlerse, muhâl bir şey ortaya koymuş olurlar. Zira onlar, sayısı olmayan varlıkları kabul ederler. Eğer onlar, “Ma‘dûm varlıkların bir sayısı vardır.” derlerse, bu gerçekten tuhaf bir şey olur ya da hiçbir gizliliği olmayan bir muhâl olur.

فإن قالوا: نعم أوجبوا أن المعدوم يحمل الأعراض والصفات، وهذا تخليط ناهيك به. وسئلوا في ماذا يحمل الصفات أفي ذاته أو في ماذا؟ فإن قالوا في ذاته أوجبوا أن له ذاتًا وهذه صفة الموجود ضرورة. وإن قالوا بل يحمل الصفات في غيره، كان ذلك أيضًا عجبًا زائدًا ومحالًا لا خفاء به.

٥ [١٠٩٢] **قال أبو محمد**: ونسألهم هل الإيمان موجود من أبي جهل أو معدوم؟ فإن قولهم بلا شك إنه معدوم منهم، فنسألهم عن إيمان أبي جهل المعدوم حسن هو أم قبيح؟ فإن قالوا: لا حسن ولا قبيح قلنا لهم: أيكون يعقل إيمان ليس حسنًا؟ هذا عظيم جدًا. وإن قالوا بل هو حسن أوجبوا أنه حامل للحسن. وكذلك نسألهم عن الكفر المعدوم من الأنبياء عليهم السلام أقبيح هو ١٠ أم لا؟ فإن قالوا: لا أوجبوا كفرًا ليس قبيحًا، وإن قالوا: بل هو قبيح أوجبوا أن المعدوم يحمل الصفات.

[١٠٩٣] ونسألهم عن ولد العقيم المعدوم منه أصغير هو أم كبير أم عاقل أم أحمق؟ فإن منعوا من وجود شيء من هذه الصفات له كان عجبًا أن يكون ولد لاصغير ولا كبير ولا حي ولا ميت، وإن وصفوه بشيء من هذه ١٥ الصفات أتوا بالزيادة من المحال. ونسألهم عن الأشياء المعدومة ألها عدد أم لا عدد لها؟ فإن قالوا: لا عدد لها كانوا قد أتوا بالمحال إذ أقروا بأشياء لا عدد لها، وإن قالوا بل لها عدد كان ذلك عجبًا جدًا أو محالًا لا خفاء به.

Yine onlara, "Kısır bir erkekten ve kısır bir kadından olmayan (ma'dûm) çocuklardan sorarız; bunların sayısı ne kadardır? Ayrıca ma'dûm eşyalardan sorarız; onlar bu âlemin içinde ve bu âlemden midirler? Yoksa onlar, bu âlemin içinde ve bu âlemden değil midirler? Eğer onlar, ma'dûm varlıkların bu âlemin içinde ve bu âlemden olduklarını söylerlerse, bu durumda onlara söz konusu varlıkların yerlerini sorarız. Eğer onlar, söz konusu varlıklara bir mekân belirledilerse, diledikleri ahmaklığı ortaya koymuş oldular. Eğer onlar, söz konusu varlıkların bir mekânı yoktur derlerse, bu durumda onlara şöyle denilir: Âlemde olan bir varlık (şey) nasıl olur da kendisine ait bir mekânı olmaz ve arazları taşıyıcı olmaz?

[1094] Ebû Muhammed şöyle dedi: Şayet ma'dûmların kendilerine ait sayıları, nihayetleri ve başlangıçları olmayan varlıklar olduklarına söylersek onların ezelî olmalarını zorunlu kılmış oluruz. Bu da gerçek anlamda Dehrîliktir. Sayılamayan varlıkların çokluğu ve Yüce Allah ile birlikte ezelî olmalarını (kabul etmek) mutlak anlamda küfürdür. Böylesi saçmalıklardan Allah'a sığınırız.

[1095] Ebû Muhammed şöyle dedi: Onlar, ma'dûmun bilinebileceğini iddia ederler. Bu da onların kelâm kavramlarını bilmediklerinin göstergesidir. Özellikle de ma'dûmun hiçbirşey olduğunu ikrar edip onun bilinebileceğini ifade eden kişi böyledir. Bunun üzerine onlara "hiçbirşeyi" (laşey) bilmeyi ve Allah'ın da "hiçbir şeyi" bildiğini zorunlu kıldık. Onlardan bazıları buna cüret ettiler.

[1096] Ona şöyle deriz: Senin "La-şey'i bildim, yüce Allah da la-şey'i bildi." şeklindeki sözün, "Şey'i bilmedim." ve "Yüce Allah şey'i bilmedi" şeklindeki sözüne uygun düşmektedir. İki kaziyenin manası arasında elbette bir fark yoktur, bilakis o ikisi her ne kadar ibareler farklı olsa da manaları aynıdır. O bu şekilde olunca, bu durumda ma'dûmun bilinemeyeceği doğrudur. Eğer bizi buna zorlayıp "Yüce Allah, olmadan önce şeyleri bilir mi? Yoksa bilmez mi?" diye sorarlarsa, onlara şöyle cevap veririz: Allah Teâlâ ezelde yaratacağı şeyleri bir nihayeti olmaksızın ebedî olarak biliyordu. Onları yaratacağını ve yarattığı zaman onlarda hangi sıfatları yaratacağını biliyordu. Allah onu bu şekilde yarattığında artık "şey" olacaktır.

وسألناهم عن الأولاد المعدومين من العاقر والعقيم كم عددهم؟ ونسألهم عن الأشياء المعدومة أهي في العالم ومن العالم أم ليست في العالم ولا من العالم؟ فإن قالوا: أهي في العالم ومن العالم، سألناهم عن مكانها فإن حددوا لها مكانًا سخفوا ما شاءوا وإن قالوا لا مكان لها، قيل لهم وكيف يكون شيء في العالم لا مكان له فيه ولا حامل. ٥

[١٠٩٤] **قال أبو محمد**: ويلزمهم أن المعدومات إذا كانت أشياء لا عدد لها ولا نهاية ولا مبدأ فإنها لم تزل. وهذه دهرية محققة وكفر مجرد أن تكون أشياء لا تحصى كثرة لم تزل مع الله تعالى. ونعوذ بالله من مثل هذا الهوس.

[١٠٩٥] **قال أبو محمد**: وقد ادعوا أن المعدوم يعلم وهذا جهل منهم بحدود الكلام لا سيما ممن أقر بأن المعدوم لا شيء، وادعى مع ذلك أنه يعلم، ١٠ فألزمناهم على ذلك أنهم يعلمون لا شيء، وأن الله تعالى يعلم لا شيء فجسر بعضهم على ذلك.

[١٠٩٦] فقلنا له: إن قولك علمت لا شيء، وعلم الله تعالى لا شيء، ملائم لقولك لم أعلم شيئًا، ولقولك لم يعلم الله تعالى شيئًا، لا فرق بين معنى القضيتين ألبتة بل هما واحد وإن اختلفت العبارتان، وإذ هو كذلك فقد صح أن المعدوم ٢٠ لا يعلم فإن ألزمنا على هذا وسألنا هل يعلم الله تعالى الأشياء قبل كونها أم لا؟ قلنا لهم: لم يزل الله تعالى يعلم أن ما يخلقه أبدًا إلى ما لا نهاية له فإنه سيخلقه ويرتبه على الصفات التي يخلقها فيها إذا خلقه، وأنه سيكون شيئًا إذا كونه،

Yüce Allah, ezelde, henüz yaratmadıklarını da biliyor ve onlar yaratılmayana kadar "şey" de değiller. Yüce Allah, onun kendisi ile birlikte la-şey (hiçbir şey) olduğunu da ezelde biliyordu. Yüce Allah, varlıkları yarattığında artık "şey" olacağını da biliyordu. Çünkü Allah Teâlâ, varlıkları mâhiyetlerinin zıddına değil, mâhiyetleri üzere bilir. Çünkü bir şeyi mâhiyetinin zıddına bilen bir kimse, gerçekte onu bilmiyor, bilakis onun câhilidir. Bu da ilim değildir, bilakis yalancı bir zan ve câhilliktir. Bunun delili, yüce Allah'ın *"Allah, onlarda bir hayır (hakka yöneliş) olduğunu bilseydi, elbette onlara işittirirdi."*[747] meâlindeki sözüdür.

[1097] Yüce Allah'ın bize hitap ettiği Arap lisanında "Lev/şayet" edatı, bir şeyin imkânsızlığından dolayı başka bir şeyin imkânsızlığını ortaya koyan bir edattır. Böylece yüce Allah'ın onlara işittirmediği hususu doğrudur. Çünkü Allah Teâlâ onlarda bir hayır olmadığı halde onlarda hayır olduğunu bilmedi. Böylece ma'dûmun esas olarak bilinmediği anlaşılmaktadır. Şayet bilinse idi, elbette mevcut olurdu. Ya da yüce Allah, ma'dûm lafzını müsemmasının olmadığını ve kapsamında bir şey olmadığını bilir. Aziz ve celil olan Allah, şu anda, kıyametin kaim olmadığını bilir ve şu anda yüce Allah kıyametin kaim olduğunu bilmez. Bilakis o, kıyameti ikame edeceğini bilir, o da kaim olur. Böylece kıyamet ve saat, ceza günü ve diriliş günü; yüce Allah bütün bunları yaratmadan önce değil yarattığı zaman büyük bir şey olur.

[1098] Yüce Allah'ın kıyameti yaratacağıyla alakalı ilmi ise onun yaratılacağı ve dolayısıyla gerçek olacağıdır. İşte bu, ma'dûmattan olup da henüz gerçekleşmemiş olan şeyler hakkında ilim kelimesinin mutlak anlamda kullanılmasıdır. Nitekim biz, şu anda, yarın güneşin doğduğunu bilemeyiz. Bilakis güneşin yarın doğacağını bilebiliriz. Aynı şekilde şu anda bizler, dirilerin ölümünü bilemeyiz. Bilakis yüce Allah'ın onların ölümünü yaratacağını biliriz. Böylece biz yaratmadan önce değil de Allah'ın ölümü onlar için yarattığında biliriz. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır. Allah Teâlâ şöyle buyurdu: *"Yoksa siz; Allah, içinizden cihad edenleri (sınayıp) ayırt etmeden ve yine sabredenleri (sınayıp) ayırt etmeden cennete gireceğinizi mi sandınız?"*[748]

ولـم يـزل عـز وجـل يعلـم أن مـا لـم يخلـق بعـد فليس هـو شـيءً حتـى يخلقـه، ولـم يـزل تعالـى يعلـم أنـه لا شـيء معه وأنـه سـتكون الأشـياء أشـياء إذا خلقهـا، لأنـه تعالـى إنمـا يعلـم الأشـياء علـى مـا هـي عليـه لا علـى خـلاف مـا هـي عليـه لأن مـن علمهـا علـى خـلاف مـا هـي عليـه فلـم يعلمهـا، بـل جهلهـا وليـس هـذا علمًـا بـل هـو ظـن كاذب وجهـل. وبرهـان هـذا قـول الله عـز وجـل: ﴿وَلَـوْ عَلِـمَ اللَّهُ فِيهِـمْ خَيْـرًا لَّأَسْـمَعَهُمْ﴾

[١٠٩٧] ولـو فـي لغـة العـرب التـي خاطبنـا الله تعالـى بهـا: حـرف يـدل علـى امتنـاع الشـيء لامتنـاع غيـره فصـح أنـه تعالـى لـم يسـمعهم لأنـه لـم يعلـم فيهـم خيـرًا أو لا خيـر فيهـم، فصـح أن المعـدوم لا يعلـم أصـلًا ولـو علـم لـكان موجـودًا، أوإنمـا يعلـم الله تعالـى أن لفظـة المعـدوم لا مسـمى لهـا، ولا شـيء تحتهـا، ويعلـم عـز وجـل الآن أن السـاعة غيـر قائمـة، وهـو الآن تعالـى لا يعلمهـا قائمـة، بـل يعلـم أنـه سـيقيمها فتقـوم فتكـون قيامـة وسـاعة، ويـوم جـزاء، ويـوم بعـث، وشـيئًا عظيمًـا، حيـن يخلـق كل ذلـك لا قبـل أن يخلقـه.

[١٠٩٨] فأمـا علمـه تعالـى بأنـه سـيقيمها فتقـوم فهـو موجـود حـق فهـذا معنـى إطـلاق العلـم علـى مـا لـم يكـن بعـد مـن المعدومـات كمـا أننـا لانعلـم الآن الشـمس طالعـة طلوعهـا فـي غـد، بـل نعلـم أنهـا سـتطلع غـدًا وكذلـك لا نعلـم مـوت الأحيـاء الآن، بـل نعلـم أن الله تعالـى سـيخلق موتهـم فنعلمـه موتًـا لهـم إذ خلقـه لا قبـل ذلـك. وبـالله تعالـى التوفيـق. وقـال تعالـى: ﴿أَمْ حَسِبْتُمْ أَن تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّـا يَعْلَـمِ اللَّهُ الَّذِيـنَ جَاهَـدُوا مِنكُـمْ وَيَعْلَـمَ الصَّابِرِيـنَ﴾

[1099] İşte bu âyet ma'dûmun bilinmediğine dair apaçık bir beyandır. Çünkü Allah Teâlâ, cihat edenleri ve sabredenleri sınayıp bilmeden söz konusu kimseleri cennete sokmayacağını haber vermiştir. Böylece cihat etmeyen ve sabretmeyen kimselerin, cihat eden ve sabreden kimseler olduklarını yüce Allah'ın asla bilmediği, ne cihat ne de sabır açısından onun bir bilgisinin olmadığı anlaşılmaktadır. Ancak onun ilmi, cihat eden ve sabredenden faklıdır. Allah Teâlâ, ezelde, onlardan cihat edecek ve sabredecekleri kimseyi biliyordu. Söz konusu kişi cihat edip sabredince, işte o zaman Allah onu cihat eden ve sabreden birisi olarak bilmiştir. İlim değişmez, çünkü ilim Allah'ın dışında bir "şey" değildir. Ancak mâlum değişir. Sonra onlara, "Yüce Allah, kösenin sakalını ve zencinin[749] (siyahînin) kırmızılığını (kızıl renkte oluşunu) bilir mi yoksa bunları bilmez mi? Allah Teâlâ, kısır bir kimsenin çocuklarını, kâfirin imanını, doğru sözlü olanın yalanını ve yalancının doğruluğunu bilir mi? Yoksa bunlardan herhangi bir şeyi bilmez mi?" diye sorarız. Eğer onlar, "Şüphesiz yüce Allah, kısırın çocuklarını bilmez, ancak onun bir çocuğu olmadığını bilir. Kösenin sakalını da bilmez, bilakis onu sakalsız bilir." derlerse, doğru söylemiş olurlar ve hakka dönerler. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır.

Muammer'e Göre Manalar Konusu

[1100] Ebû Muhammed şöyle dedi: Muammer'e[750] ve ona tabi olanlara gelince, onlar şöyle dediler: Biz, hareketli (müteharrik) ve sakin olanı görüyoruz. Biz, kendisinde meydana gelen mana sebebiyle müteharrikin, bu mana sayesinde sakin olandan ayrıldığını kesin olarak biliriz. Yine kendisinde meydana gelen mana sebebiyle sakin olan da,bu vasıf sayesinde müteharrik olandan ayrıldığını kesin olarak biliriz. Aynı şekilde hareketin kendisiyle birlikte bulunan bir mana sebebiyle sükûndan ayrı olduğunu ve sükûnun da kendisiyle birlikte bulunan bir mana sebebiyle hareketten ayrı olduğunu biliriz. Aynı şekilde biz, kendisinde bulunan bu mana sebebiyle hareketin sükûndan farklı olduğunu ve yine kendisiyle birlikte bulunan bu mana sebebiyle sükûnun da hareketten ayrı olduğunu biliriz. Bu şekilde devam eder gider.

[١٠٩٩] فهذا نص جلي على أن المعدوم لا يعلم لأن الله تعالى أخبر أنه يدخل الجنة من لا يعلمه الله تعالى مجاهدًا، ولا صابرًا، فصح أن من لم يجاهد ولا صبر فلم يعلمه الله تعالى قط مجاهدًا ولا صابرًا أو لا علم له جهادًا، ولا صبرًا وإنما علمه غير مجاهد وغير صابر، ولم يزل تعالى يعلم أن من كان منهم سيجاهد وسيصبر فإنه لم يزل يعلم أنه سيجاهد وسيصبر فإذا جاهد وصبر علمه حينئذ صابرًا مجاهدًا والعلم لا يستحيل لأنه ليس شيئًا غير الباري تعالى، وإنما استحال المعلوم فقط ثم نسألهم هل يعلم الله تعالى لحية الأطلس، وقنا الأفطس أم لا يعلم ذلك؟ وهل يعلم الله تعالى أولاد العقيم، وإيمان الكافر، وكفر المؤمن، وكذب الصادق، وصدق الكاذب، أم لا يعلم شيئًا من ذلك؟ فإن قالوا: إن الله تعالى لا يعلم للعقيم أولادًا، وإنما يعلمه لا ولد له، ولا يعلم لحية الأطلس بل يعلمه غير ذي لحية، صدقوا وعادوا إلى الحق، وبالله تعالى التوفيق.

الكلام في المعاني على قول معمر

[١١٠٠] **قال أبو محمد**: وأما معمر ومن اتبعه فقالوا: إنا وجدنا المتحرك والساكن فأيقنا أن معنى حدث في المتحرك به فارق الساكن في صفته، وإن معنى حدث في الساكن به أيضًا فارق المتحرك في صفته، وكذلك علمنا أن في الحركة معنى به فارقت السكون، وأن في السكون معنى به فارق الحركة. وكذلك علمنا أن في ذلك المعنى الذي به خالفت الحركة السكون، معنى به فارق المعنى الذي به فارقه السكون، وهكذا أبدًا

Onlar bu âlemde olan her şeyin cevher veya arazdan meydana geldiğini yani kendisinde bir mana olduğunu ve bu mana sayesinde onu diğer varlıklardan ayırdığını bilmekteyiz. Aynı durum bu manalarda da vardır. Çünkü bu manalar, farklı olan mevcut şeylerdir. Onlar bu manalarla âlemde sınırlı bir zamanda sınırsız "şeylerin" varlığını zorunlu kıldılar.

[1101] Ebû Muhammed şöyle dedi: İşte bu, genel olarak, onların fikir ayrılığına düştükleri hususlardır. Ancak onlar manaları kategorilere ayırdılar; küfre ve kâfire, imana ve mümine ve bunun dışında ortaya koyduğumuz manalara kadar götürdüler. Bu konuda daha fazlası asla yoktur.

[1102] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu bir şey değildir. Çünkü biz Allah'ın yardımıyla onlara şöyle deriz: Âlemin tamamı; taşıyıcı olan cevher ve taşınan araz olmak üzere iki kısımdır, daha fazla değil. Âlemde bu iki kısmın dışında bir üçüncüsü yoktur. İşte bu, aklın ve duyuların zorunluluk ilkesiyle bilinen bir durumdur. Cevherler, zatları itibarıyla birbirlerinden ayrıdırlar. Öyle ki zat, onların şekilleri olup onunla diğer zatlardan ayrılırlar. Ayrıca cevherler cinsleri itibarıyla ile de farklılık gösterirler. Bu da cevherlerden her birinde yüklü olan arazlar sebebiyle birbirlerinden farklılaşırlar.

[1103] Arazlara gelince, onlar da zatları ve farklılıklarından ötürü cevherlerden ayrıdırlar. Aynı şekilde onlar da bazıları bazılarından farklıdırlar. Her ne kadar arzlardan bazıları başka arazları yüklense de birbirlerinden farklıdırlar. Örneğin "Parlak kırmızı, soluk kırmızı, kötü amel, salih amel, aşırı güç, yumuşak güç.." şeklinde deriz. Bunların benzerleri çoktur. Ancak bunların hepsi sınırlı bir sayıda durur, daha ileri gitmez. Bu duyu ve akılla bilinen bir durumdur. Hareketli olan varlık (müteharrik), sakin olan varlıktan farklı olur. Bu, hareketli varlığın hareketi sebebiyledir ve sakin varlığın da sükûnu sebebiyledir. Hareket zâtı itibarıyla sükûndan farklı olur. Sükûn da zâtı, cinsi (nev') ve ayrılığı (ğayriyyet) sebebiyle sükûndan farklı olur. Doğu yönüne doğru hareket, batı yönüne doğru hareketten farklı olur. Bu, hareketin doğuya ve batıya doğru olması, zâtı ve farklılığı sebebiyledir. Her şey böyledir.

أوجبوا أن في كل شيء في هذا العالم من جوهر أو عرض أي شيء كان معاني فارق كل معنى منها كل ما عداه في العالم، وكذلك أيضًا في تلك المعاني لأنها أشياء موجودة متغايرة، وأوجبوا بهذا وجود أشياء في زمان محدود في العالم لا نهاية لعددها.

٥ [١١٠١] **قال أبو محمد**: هذه جملة كل ما شغبوا به إلا أنهم فصلوها ومدوها في الكفر والكافر، والإيمان والمؤمن، وفي غير ذلك مما هو المعنى الذي أوردناه بعينه، ولا زيادة فيه أصلًا.

[١١٠٢] **قال أبو محمد**: وهذا ليس شيئًا لأننا نقول لهم وبالله تعالى التوفيق. العالم كله قسمان جوهر حامل، وعرض محمول ولا مزيد، ولا ثالث في العالم ١٠ غير هذين القسمين، هذا أمر يعرف بضرورة العقل وضرورة الحس، فالجواهر مغايرة بعضها لبعض بذواتها التي هي أشخاصها يعني بالغيرية فيها، وتختلف أيضًا بجنسها، وهي أيضًا مفترق بعضها من بعض بالعرض المحمول في كل حامل من الجواهر.

[١١٠٣] وأما الأعراض: فمغايرة للجواهر بذواتها بالغيرة فيها، وكذلك ١٥ هذه أيضًا بعضها مغاير لبعض بذواتها، وبعضها مفارق لبعض بذواتها، وإن كان بعض الأعراض أيضًا قد تحمل الأعراض كقولنا حمرة مشرقة، وحمرة كدرة، وعمل سيء، وعمل صالح، وقوة شديدة، وقوة دونها في الشدة، ومثل هذا كثير إلا أن كل هذا يقف في عدد متناه لا يزيد. وهذا أمر يعلم بالحس والعقل، فالمتحرك يفارق الساكن هذا بحركته وهذا بسكونه والحركة تفارق ٢٠ السكون بذاتها، ويفارقها السكون بذاته وبالنوعية والغيرية، والحركة إلى الشرق تفارق الحركة إلى الغرب بكون هذه إلى الشرق وكون هذه إلى الغرب بذاته وبالغيرية فقط وهكذا في كل شيء.

[1104] Zatları peş peşe gelen varlıklardan bir tür (nev') altında gerçekleşen her iki varlık, ayrılıkları sebebiyle farklı olurlar. Şayet o iki varlık, iki tür (nev') altında gerçekleşmiş ise, şüphesiz onlar zattaki ve türdeki ayrılık sebebiyle farklı olurlar. Ona ait ayrılık da, kendi cisimlerini (eşhas) bir araya getiren bir türdür. Ancak bunların tamamı sayı açısından belli bir sınırda durmaktadır, kesin olarak artmaz. Sonra onlara şöyle sorarız: Bir harekette olduğunu iddia ettiğiniz manalardan hangisi daha çoktur? Bu mu? Yoksa iki harekette olduğunu iddia ettiğiniz manalar mı daha çoktur? Bize haber veriniz? Eğer onlar azlığı ve çokluğu onaylarlarsa, kendi mezheplerini terk etmiş olurlar ve nihayeti kendisinden uzak tuttukları manalarda bir nihayeti gerekli görürler. Eğer onlar, manalarda azlık ve çokluğun olmadığını söylerlerse, işte burada duyularla idrak edileni inkâr etmiş ve kendi görüşlerini nakzeden bir imkânsızlığı ortaya koymuş olurlar. Çünkü onlar, harekete ait bir mananın olduğunu zorunlu kabul ettiklerine göre, iki hareket için iki mananı olduğunu da zorunlu görürler. Bu şekilde devam eder gider. Böylece çokluk ve azlık zorunlu olarak gerekli olmuştur, bundan kaçış yoktur.

[1105] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bazılarının, "Yüce Allah, bir cisimde nihayeti olmayan hareketler yaratmaya kadir değil midir?" demesi dışında onların bir cevabı yoktur.

[1106] Ebû Muhammed şöyle dedi: Ehl-i İslâm'ın bu soruya verdiği cevap ise "Evet"tir. Yüce Allah'a âcizlik nispet eden kimseye gelince, onlar "Hayır" diyerek cevap vermişlerdir. Dolayısıyla onlardan bu sual düşmüştür. Bu cevap ile onlardan İslâm'ın sâkıt olması, Muammer'in taraftarlarının sorusunun sâkıt olmasından daha ağırdır.

[1107] Ebû Muhammed şöyle dedi: Onların Ehl-i Hakka yönelik soruları devam etti ve onlar şöyle dediler: Yüce Allah'ın, iki cisimde hareketleri yaratılması mı yoksa tek bir cisimde hareketlerin yaratılması mı daha çoktur? Ehl-i Hakkın bu konudaki cevabı, ma'dûm hakkında sayılabilirlikten bahsedilemeyeceği ve sayılabilirliğin sadece mevcut varlıklarla ilgili olduğu yönündedir. Öyle ki yüce Allah ona güç yetirebilmekle beraber daha yaratılmadığı için "şey" değildir. O ne sayılır ne sayılandır.

[١١٠٤] فكل شيئين وقعا تحت نوع واحد مما يلي الأشخاص فإنهما يختلفان بغيرتهما، فإن كانا وقعًا تحت نوعين فإنهما يختلفان بالغيرية في الشخص وبالغيرية في النوع أيضًا، والغيرية أيضًا لها نوع جامع لجميع أشخاصها الآن أن كل ذلك واقف عند حد من العدد لا يزيد ولا بد. ثم نسألهم خبرونا عن المعاني التي تدعونها في حركة واحدة أيما أكثر أهي أم المعاني التي تدعونها في حركتين؟ فإن أثبتوا قلة وكثرة تركوا مذهبهم وأوجبوا النهاية في المعاني التي نفوا النهاية عنها، وإن قالوا: لا قلة ولا كثرة هاهنا كابروا وأتوا بالمحال الناقض أيضًا لأقوالهم، لأنهم إذا أوجبوا للحركة معنى أوجبوا للحركتين معنيين وهكذا أبدًا، فوجبت الكثرة والقلة ضرورة لا محيد عنها.

[١١٠٥] **قال أبو محمد**: فلم يكن لهم جواب أصلًا إلا أن بعضهم قال أخبرونا أليس الله تعالى قادرًا على أن يخلق في جسم واحد حركات لا نهاية لها؟

[١١٠٦] **قال أبو محمد**: فجواب أهل الإسلام في هذا السؤال: نعم. وأما من عجز ربه فأجابوا بلا. فسقط هذا السؤال عنهم وكان سقوط الإسلام عنهم بهذا الجواب أشد من سقوط سؤال أصحاب معمر.

[١١٠٧] **قال أبو محمد**: فتمادى سؤالهم لأهل الحق فقالوا فأخبرونا أيما أكثر ما يقدر الله تعالى عليه من خلق الحركات في جسمين أو ما يقدر عليه من خلق الحركات في جسم واحد؟ فكان جواب أهل الحق في ذلك أنه لا يقع عدد على معدوم، ولا يقع العدد الأعلى موجود معروف، والذي يقدر الله تعالى عليه ولم يفعله فليس هو بعد شيئًا، ولا له عدد ولا هو معدود

Allah'ın kudretinin bir sonu da yoktur. Yüce Allah'ın kendisine güç yetirdiği ve fakat yapmadığı şeylere gelince, bu konuda "Onun bir nihayeti vardır ve onun bir nihayeti yoktur." denilemez. Yüce Allah'ın yarattığı şeylerin tamamına gelince, sonralık açısından bunun bir nihayeti vardır. Allah'ın yarattığı her şey de böyledir. Allah onu yarattığına göre, o zaman öncesinde olmasa dahi ona bir nihayet de yaratmıştır.

[1108] Sizin iddia ettiğiniz manalara gelince, şüphesiz sizler söz konusu manaların mevcut ve kaim olduklarını iddia ediyorsunuz. Dolayısıyla bunlara ait bir nihayetin olması zorunludur. Şayet sizler ondan nihayeti uzaklaştırırsanız, Dehrîlere katılmış olursunuz. Bu durumda daha önce ifade ettiğimiz şekilde onlarla konuştuğumuz şeyleri sizlerle de konuşuruz. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır.

[1109] Sonra size, "Yüce Allah'ın güç yetirdiği şeylerin sayı açısından bir nihayeti yoktur." diyen bir kimsenin sözü de doğru değildir. Bilakis bu konudaki hakikat, şöyle dememizdir: "Yüce Allah, sonlu bir vakitte ve sonlu bir mekânda, nihayeti olmayan şeyleri yaratmaya kadirdir. Şayet o, sonsuz bir vakitte ve sonsuz bir mekânda, bunu yaratmayı dileseydi, elbette yüce Allah buna kadirdir. Bundan, nihayeti olmayan bir vakitteki manaların varlığı şeklinde iddia ettiğiniz hususun ispatı çıkmaz. Çünkü burada bunu zorunlu kılacak bir akıl yoktur. Bunu ne Kur'ân ne de bir haber zorunlu kılmıştır. Ancak bu, tarafımızdan yapılan bir kıyastır. Zira sizler yüce Allah'ın nihayeti olmayan bir şeyi yaratmaya kadir olduğunu söylediğinizde, bizler de onun nihayeti olmayan bir şeyi yarattığını söyledik. Dolayısıyla bu bir kıyastır ve kıyasın tamamı bâtıldır.

[1110] Sonra, şayet kıyas hak olsa idi, elbette ondan kaynaklanan bu durum bâtıl olurdu. Çünkü o sizin iddianıza göre mevcudun ma'dûma kıyasıdır ve Allah'ın yarattığı şeyleri yaratmadığı şeylere kıyas ve teşbihtir. Bu ise yanlışlığın alasıdır. Bu yanlış kıyas konusunda sizin ile "Filan beldede bir topluluk vardır; gözleri ile koklarlar, burunlarıyla işitirler, kulaklarıyla tadarlar ve dilleriyle görürler." şeklinde söz söyleyen bir kimse arasında bir fark yoktur. Bu konuda yalan söylediği anlaşılınca, iddiasına dair bir delil istenilir.

ولا نهاية لقدرة الله تعالى وأما ما يقدر عليه تعالى ولم يفعله فلا يقال فيه أن له نهاية ولا أنه لا نهاية له، وأما كل ما خلق الله تعالى فله نهاية بعد، وكذا كل ما يخلق فإذا خلقه حدثت له نهاية حينئذ لا قبل ذلك.

[١١٠٨] وأما المعاني التي تدعونها فإنكم تزعمون أنها موجودة قائمة فوجب أن يكون لها نهاية، فإن نفيتم النهاية عنها لحقتم بأهل الدهر وكلمناكم بما كلمناهم به مما قد ذكرنا قبل وبالله تعالى التوفيق.

[١١٠٩] ثم لو تثبت لكم هذه العبارة من قول القائل إن ما يقدر الله تعالى عليه لا نهاية لعدده، وهذا لا يصح، بل الحق في هذا أن يقول: إن الله تعالى قادر على أن يخلق مالا نهاية له في وقت ذي نهاية ومكان ذي نهاية، ولو شاء أن يخلق ذلك في وقت غير ذي نهاية، ومكان غير ذي نهاية لكان قادرًا على كل ذلك لما وجب من ذلك إثبات ما ادعيتم من وجود معان في وقت واحد لا نهاية لها، إذ ليس هاهنا عقل يوجب ذلك، ولا قرآن يوجب ذلك ولا خبر يوجب ذلك، وإنما هو قياس منكم، إذ قلتم لما كان قادرًا على أن يخلق مالا نهاية له قلنا: إنه قد خلق ما لا نهاية له، فهذا قياس والقياس كله باطل.

[١١١٠] ثم لو كان القياس حقًا لكان هذا منه باطلًا، لأنه بزعمكم قياس موجود على معدوم وقياس وتشبيه لما قد خلقه بزعمكم على ما لم يخلقه، وهذا في غاية الفساد، ولا فرق بينكم في هذا القياس الفاسد وبين من يقول: إن في بلد كذا قومًا ما يشمون من عيونهم، ويسمعون من أنوفهم، ويذوقون من آذانهم، ويبصرون من ألسنتهم، فإذا كذب في ذلك وسئل برهانًا على دعواه

Bunun üzerine o, "Yüce Allah'ın bunları yaratmaya kadir olduğunu kabul ediyor musunuz?" diye sorar. Biz de ona "Evet" deriz. Bunun üzerine o, "İşte bu, iddiamın doğruluğuna dair delildir." der. Halbuki sizler daha kötü bir hâldesiniz. Çünkü bu şahıs, "eğer olsaydı, olanın nasıl olacağı" şeklinde vehim ve hayal gücünden haber vermiştir. Sizler ise, nefiste düşünülemeyen ve akılda kurgulanamayan bir şeyden haber veriyorsunuz. O da, bir an içinde, sayıları için bir nihayetin olmadığı manaların varlığını kabul etmenizdir.

[1111] Ebû Muhammed şöyle dedi: Böylece bu yanlış görüş geçersiz olmuştur. Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamd olsun. Bu, bu görüşün geçersizliği açısından yeterli olmuştur. Çünkü bu görüş, doğruluğuna dair bir delilin bulunmadığı bir iddiadır. O da imkânı olmayan yanlış bir davadır. Bilakis o, vehmedilemeyen ve kurgulanamayan bir muhâldir. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır.

Eş'arîler ve Onlara Uyanlara Göre Haller (Ahvâl) Konusu

[1112] Ebû Muhammed şöyle dedi: Eş'arîlerin iddia ettiği hallere gelince, onlar şöyle dediler: Şüphesiz burada ne hak ne bâtıl, ne mahlûk ne de gayrı mahlûk, ne mevcut ne ma'dûm, ne mâlum ne de meçhul, ne "şey" ne de "la-şey" olan haller (ahvâl) vardır.

[1113] Eş'arîler şöyle dediler: Âlimin bir ilminin olduğunu ve onun varlığının kendi varlığından dolayı olduğunu bilmesi bundandır. Onlar şöyle dediler: Eğer sizler, "Size ait bir ilmin olması sebebiyle, yüce Allah'ı ve onu biliyor olmanızla alakalı bir ilminiz vardır. Yine sizin, bulduğunuz ve gördüğünüz şey sebebiyle varlığınızdan dolayı bir varlığınız vardır." derseniz, size şöyle sorarız: "Size ait bir ilim olması sebebiyle, ilminizle alakalı bir bilginiz var mıdır? Yine sizin, bulduğunuz ve gördüğünüz şey sebebiyle varlığınızdan dolayı bir varlığınız var mıdır? Eğer bunu kabul ederseniz, bunu sonsuza kadar sürdürmeniz (teselsül) gerekir. Bu durumda Muammer'in taraftarlarının ve Dehrîlerin görüşüne dâhil olursunuz. Eğer bunu engellerseniz, bu durumda size, bunu engellemenizin ve bunu gerekli kılmanızın doğruluğuna dair delilin sıhhatinden sorulur. Aynı şekilde Eş'arîler, ezelî olanın (kadîm) kıdemini, sonradan var olanın (muhdes) sonradan var oluşunu, baki olanın bekâsını ve fani olanın yok oluşunu (fenâ), zâhirin ortaya çıkışını, gizli olanın gizliliğini, yönelenin yönelmesini, niyet edenin niyetini, zamanın zamanını ve buna benzer şeyleri ifade ettiler.

قال أتقرون أن الله قادر على خلق ذلك فقلنا له نعم، قال فهذا دليل على صحة دعواى بل أنتم أسوأ حالًا لأن هذا أخبر عن متوهم، لو كان، كيف كان يكون؟ وأنتم تخبرون عن غير متوهم في النفس ولا متشكل في العقل وهو إقراركم بوجود معان لا نهاية لعددها في وقت واحد.

٥ [١١١١] **قال أبو محمد**: فبطل هذا القول الفاسد والحمد لله رب العالمين. وكان يكفي من بطلانها أنها دعوى لا برهان على صحتها وهي دعوى فاسدة غير ممكنة بل هي محال لا يتوهم ولا ولا يتشكل، وبالله تعالى التوفيق.

الكلام في الأحوال مع الأشعرية ومن وافقهم

[١١١٢] **قال أبو محمد**: وأما الأحوال التي ادعتها الأشعرية فإنهم قالوا: إن ١٠ هاهنا أحوالًا ليست حقًا ولا باطلًا، ولا هي مخلوقة ولا غير مخلوقة، ولا هي موجودة ولا معدومة، ولا هي معلومة ولا هي مجهولة ولا هي أشياء، ولا هي لا أشياء.

[١١١٣] وقالوا: من هذا علم العالم بأن له علمًا، ووجوده لوجوده ما يجده قالوا: فإن قلتم: إن لكم علمًا بأن لكم علمًا بالباري تعالى وبما تعلمونه، وأن ١٥ لكم وجودًا لوجودكم ما تجدونه؟ سألناكم ألكم علم بعلمكم بأن لكم علمًا؟ وهل لكم وجود لوجودكم وجودكم ما تجدونه، فإن أقررتم بذلك لزمكم أن تسلسلوا هذا أبدًا إلى ما لا نهاية له ودخلتم في قول أصحاب معمر والدهرية، وإن منعتم من ذلك سئلتم عن صحة الدليل على صحة منعكم ما منعتم من ذلك، وصحة إيجابكم ما أوجبتم من ذلك، وكذلك قالوا في قدم القديم وحدث ٢٠ المحدث، وبقاء الباقي، وفناء الفاني، وظهور الظاهر، وخفاء الخافي، وقصد القاصد، ونية الناوي، وزمان الزمان، وما أشبه ذلك.

[1114] Şöyle dediler: Şayet bâki olanın bir bekâsı olsa elbette bâkinin bekâsının bekâsı olurdu. Bu durum, bir nihayeti olmayacak şekilde daimi olarak devam eder. Onlar, “Bu durum, nihayeti olmayan şeylerin varlığını zorunlu kılar mı? Ki bu da muhâldir.” dediler. Aynı şekilde onlar, ezelî olanın (kadîm) kıdemini, onun kıdeminin kıdemini ve onun ezelî oluşunun (kıdem) kıdeminin kıdemi sonsuza kadar devam ettiğini söylediler. Yine onlar, sonradan var olanın (muhdes) hudusunu, onun hudusunun hudusunu ve bunların hudusunun sonsuza kadar devam ettiğini söylediler. Aynı şekilde onlar zamanın zamanı ve sonsuza kadar devam edecek şekilde zamanın zamanının zamanı hakkında da söz söylediler. Yine fâninin yok olması, onun yok oluşunun yok oluşu, sonsuza kadar onun yok oluşunun fenâsının fenâsı...; yine zâhirin (ortaya çıkanın) zuhuru, onun zuhurunun zuhuru ve sonsuza kadar onun zuhurunun zhurunun zuhuru da böyledir. Yine yönelmek (kast) de böyledir. Yönelme yönelmeye, o da bir başkasına, o da bir başkasına olacak şekilde sonsuza kadar böyle devam eder. Ayrıca niyet de böyledir. Niyet niyete, o da bir başkasına olacak şekilde sonsuza kadar böyle devam eder. Yine hakkın gerçekleştirilmesi (tahkik) de böyledir. Sonsuza kadar hakkın tahkikinin tahkiki şeklinde devam eder.

[1115] Ebû Muhammed (Allah ondan razı olsun) şöyle dedi: Kişi, kötü fikirler konusunda titiz davrandığını düşündüğünde, bu kötü fikirler ona zarar verir. Çünkü bu kötü fikirler, onu, Sofistlere ve mutlak hezeyana nispet ettikleri saçmalığa ve deliliğe götürür. Halbuki onlar, güzel işler yaptıklarını sanırlar.

[1116] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu konudaki kelâm, âmâya zor ve kapalı olan şeyden daha açıktır. Dolayısıyla anlayışlı ve âlim olana nasıl açık olmasın? Allah’a hamd olsun. İnşallah biz, bu konuda, sağlıklı duyu sahibine gizli kalmayacak açık ve uygun bir kelâm ile konuşacağız. Başarı yüce Allah’ın yardımıyladır.

[1117] Bunun üzerine biz şöyle deriz, -başarı yüce Allah’ın yardımıyladır-: Kıdem zamanın ve zamanın içinde olan şeylerin sıfatlarındandır. Nitekim şöyle dersin: Bu kral, şu kraldan daha eskidir. Bu zaman, şu zamandan daha öncedir. Bu ihtiyar, şu ihtiyardan daha yaşlıdır.

[١١١٤] وقالوا: لو كان للباقي بقاء ولبقاء الباقي بقاء، وهكذا أبدًا إلى ما لا نهاية له. قالوا: أفهذا يوجب وجود أشياء لا نهاية لها؟ وهذا محال وهكذا قالوا في قدم القديم، وقدم قدمه، وقدم قدم قدمه إلى ما لا نهاية له، وفي حدوث المحدث، وحدوث حدثه، وحدوث حدث حدثه، إلى ما لا نهاية له. وهكذا قالوا ٥ في زمان الزمان، وزمان زمان الزمان إلى ما لا نهاية له، وفي فناء الفاني وفناء فنائه وفناء فناء فنائه إلى ما لا نهاية له. وكذلك ظهور الظاهر، وظهور ظهوره، وظهور ظهور ظهوره، إلى ما لا نهاية له. وكذلك القصد، والقصد إلى القصد، والقصد إلى القصد إلى القصد، وهكذا إلى ما لا نهاية له، وكذلك النية، والنية للنية، والنية للنية للنية، إلى ما لا نهاية له. وكذلك تحقيق الحق، وتحقيق تحقيق ١٠ الحق، إلى ما لا نهاية له.

[١١١٥] **قال أبو محمد**: رضي الله عنه أفكار السوء إذا ظن صاحبها أنه يدفق فيها فهي أضر عليه لأنها تخرجه إلى التخليط الذي ينسبونه إلى السوفسطائية وإلى الهذيان المحض وهم يحسبون أنهم يحسنون صنعًا.

[١١١٦] **قال أبو محمد**: والكلام في هذا أبين من أن يشكل على عامي ١٥ فكيف على فهم فكيف على عالم؟ والحمد لله. نحن نتكلم على هذا إن شاء الله عز وجل كلامًا ظاهرًا لائحًا لا يخفى على ذي حس سليم وبالله تعالى نتأيد.

[١١١٧] فنقول وبالله تعالى التوفيق: أما القدم فإنه من صفات الزمن ومن فيه تقول ملك أقدم من ملك، وزمان أقدم من زمان، وشيخ أقدم من شيخ،

Yani zamanı itibarıyle diğerinden öncedir. Zaman, onun zâtı itibarıyla diğer zamanın önündedir. Âlemde, ezmanın (zamanların) kadîminin bir kıdemi yoktur. İşte bu dilin vermiş olduğu bir yargıdır ve dilde bundan başka bir durum yoktur. Dolayısıyla kıdem, önce olandır. Tekaddüm (öncelik), zâtı itibarıyla başkasının öncesinde olmaktır. Çünkü kıdem, vardır ve bilinmektedir. O da önde olanın sıfatıdır. Bunu inkâr etmek mümkün değildir. Kıdemin kıdemine gelince bu yanlıştır. Çünkü bununla alakalı ne bir nas gelmiştir ne de bunun varlığına dair bir delil vardır. Bu şekilde olan bir şey ise bâtıldır. Mevcudun varlığına gelince, duyuların zorunluluğuyla mevcut gerçektir ve o bir var edeni (vâcid) gerektirir. Var eden de var olduğundan dolayı bir vücûdu gerektirir. O da var edenin (vacid'in) fiili ve sıfatı olup zikrettiğimiz üzere haktır. Var edenin varlığı ise zâtı itibarıyladır, yoksa kendisi dışındaki bir şeyin varlığı sebebiyle değil. Çünkü varlığın varlığına dair bir nas ya da bir delil gelmemiştir. Bu şekilde olan bir şey ise bâtıldır.

[1118] Yüce Yaratıcıya gelince, şüphesiz Allah kendisini bilir ve kendisini bildiğini de bilir. Kendisi dışındaki şeyleri onların dışındaki birşeyden veya ilimden dolayı değil kendilerinden dolayı bilir. Bizden âlim olanlar da zorunlu olarak ilmi bilir ve bunun da onların bir fiili veya ona yüklenen yakîni bir sıfat olarak bilir. Araz olduğu için de artar, yok olur veya var olur. Bu, kendisinde hiçbir şüphenin olmadığı bir şeydir. Bizden bir âlim, kendi ilminin dışında olan bir ilimle değil, bizzat kendi ilmiyle bu ilim sıfatını taşıdığını bilir. Çünkü ilim, ilim iledir ki ne bir nas ne de bir burhan onun varlığını zorunlu kılmaz. Durumu bu şekilde olan bir şey bâtıldır.

[1119] Aynı şekilde ilmin benzeri olan bakî de şüphesiz böyledir. Bekâ, bir şeyin varlığının bir andan öteki ana ulaşmasıdır. Bu mana doğru olup akıllı bir kimsenin bunu inkâr etmesi mümkün değildir. Bekânın bekâsına gelince, onun varlığını kabul etmekle alakalı olarak ne bir nas gelmiştir ne de bir delil ikame edilmiştir. Durumu bu şekilde olan bir şey bâtıldır. Yüce Allah'ın bekâ ile sıfatlandırılması ve Onun bâki olması da mümkün değildir. Nitekim yüce Allah ebedîyetle (huld) vasıflandırılamaz ve o ebedî (hâlid) de değildir. Yine Allah Teâlâ, devam ve daimi olmakla; sebat ve sabit olmakla; uzun ömürlü ve uzun zamanlı olmakla da vasıflandırılamaz.

أي أنه متقدم بزمانه عليه، والزمان متقدم بذاته على الزمان. ليس في العالم قديم قدم الأزمان. هذا هو حكم اللغة التي لا يوجد فيها غيره أصلًا، فالقدم هو المتقدم، والتقدم متقدم بنفسه على غيره فقط، لأن القدم موجود معلوم وهي صفة المتقدم فلا يجوز إنكاره وأما قدم القديم فباطل لأنه لم يأت به نص ولا قام بوجوده دليل، وما كان هكذا فهو باطل. وأما وجود الموجود. فبضرورة الحس أن الموجود حق، وأنه يقتضي واجدا وأن الواجد يقتضي وجودًا لما وجد، هو فعل الواجد وصفته فهو حق لما ذكرنا. ووجود الواجد يوجد بذاته لا بوجود هو غيره لأن وجود الوجود لم يأت به نص ولا برهان وما كان هكذا فهو باطل.

[١١١٨] وأما الباري عز وجل فإنه يجد نفسه ويعلمها ويجد ما دونه ويعلمه بذاته لا بوجود هو غيره، ولا بعلم هو غيره فقط. وكذلك العالم منا يقتضي علمًا، ولا بد هو فعل العالم وصفته المحمولة فيه عرضًا بيقين، ويزيد ويذهب ويثبت أطوارًا. هذا ما لا شك فيه، والعالم منا يعلم أنه يحمل علمًا، بعلمه ذلك لا بعلم هو غير علمه، لأن العلم بالعلم لم يوجب وجوده نص ولا برهان وما كان هكذا فهو باطل.

[١١١٩] وكذلك الباقي مثاله بلا شك البقاء هو اتصال وجوده مدة بعد مدة، وهذا معنى صحيح لا يجوز أن ينكره عاقل، فأما بقاء البقاء فلم يأت بإيجاب وجود نص ولا قام به برهان، وما كان هكذا فهو باطل، ولا يجوز أن يوصف الله تعالى بالبقاء ولا أنه باق، كما لا يوصف بالخلد ولا بأنه خالد، ولا بالدوام ولا بأنه دائم، ولا بالثبات ولا بأنه ثابت، ولا بطول العمر، ولا بطول المدة،

Çünkü yüce Allah, bunlardan herhangi birisiyle kendi zatını ne Kur'ân'da, ne de Elçisinin lisanıyla isimlendirmemiştir. Bunu sahabeden (r.a.) herhangi bir kimse de söylememiş ve buna dair bir delil ikame edilmemiştir. Bilakis bunun bâtıl olduğuna dair delil ortaya konulmuştur. Çünkü zikrettiklerimizin tamamı, yaratılmışların sıfatlarındandır. Dolayısıyla yüce Allah'ın yaratılmışların sıfatlarından olan herhangi bir sıfat ile vasıflanması mümkün değildir. Ancak yüce Allah'ın belli bir isim ile isimlendirilmesiyle alakalı bir nassın gelmesi durumu bunun istisnasıdır ve burada durulur. Çünkü zikrettiklerimizin tamamı, söz konusu varlıklardaki arazlardır. Allah Teâlâ ise arazlara mahâl teşkil etmez. Bunlara ilaveten yüce Allah, zamanın içinde değildir, O'nun üzerinden bir zaman da geçmez. O, ne hareketlidir ne de sakindir. Fakat *"Allah Teâlâ ezelîdir ve yok olmayacaktır."* şeklinde denilebilir.

[1120] Yok olmaya (fenâ) gelince o, hareketlerin ve sükûnun cüzlerinin sonrasındaki müddettir (zaman aralığıdır). Müddete ait bir müddetin olması mümkün değildir. Fakat o, kendi zatında kendisi için bir müddettir. Zamanı kabul etmek bir hakikattir. Çünkü zaman mâlum ve mahsustur (hissedilen bir şeydir). Zamanın zamanını kabul etmeye gelince, bu nas ile gelen bir şey değildir ve bunun doğruluğuna dair bir delil ikame edilmemiştir. Bu şekilde olan bir şey bâtıldır. Zâhirin (ortaya çıkan şeyin) zuhuruna gelince, bu mâlum ve kesin olan bir şeydir. Zuhur ise, zâhirin sıfatı ve fiilidir. Nitekim sen; "zahera (ortaya çıktı), yezheru (ortaya çıkyor) ve zuhuran (ortaya çıkmak)" şeklinde dersin. Dolayısıyla zuhur, mâlum ve kendi zatıyla ortaya çıkandır (zâhirdir). Ancak, "Zuhurun bir zuhuru vardır." şeklinde denilmesi doğru değildir. Çünkü bununla alakalı olarak bir nas gelmemiştir ve bunun doğruluğuna dair bir delil ikame edilmemiştir. Bu şekilde olan bir şey bâtıldır.

[1121] Gizlinin gizliliğine gelince, bu onun adem-i zuhurudur (ortaya çıkmamasıdır). Yokluk (adem) ise, -daha önce açıkladığımız gibi- bir "şey" değildir. Bir şeye yönelmek (kast) ve ona niyet etmeye gelince, şüphesiz ki bu ikisi "yönelenin" ve "niyet edenin" fiilidir ve onların bir şeye yönelik iradeleridir.

لأن الله عز وجل لم يسم نفسه بشيء من ذلك، لا في القرآن ولا على لسان رسول الله صلى الله عليه وسلم، ولا قاله قط أحد من الصحابة رضي الله عنهم، ولا قام به برهان بل البرهان قام ببطلان ذلك لأن كل ما ذكرنا من صفات المخلوقين، ولا يجوز أن يوصف الله تعالى بشيء من صفات المخلوقين إلا أن يأتي نص بأن يسمى باسم ما فيوقف عنده. ولأن كل ما ذكرنا أعراض فيما هو فيه، والله تعالى لا يحمل الأعراض، وأيضًا فإنه عز وجل لا في زمان، ولا يمر عليه زمان، ولا هو متحرك، ولا ساكن، لكن يقال لم يزل الله تعالى ولا يزال.

[١١٢٠] وأما الفناء فإنه مدة للعدم بعدها أجزاء الحركات والسكون ولا يجوز أن تكون للمدة مدة لكنها مدة في نفسها ولنفسها فالقول بالزمان حق لأنه محسوس معلوم. وأما القول بزمان الزمان فهو شيء لم يأت به نص ولا قام بصحته برهان، وما كان هكذا فهو باطل. وأما ظهور الظاهر فهو متيقن معلوم، والظهور صفة الظاهر وفعله، تقول ظهر يظهر ظهورًا، والظهور معلوم ظاهر بنفسه، ولا يجوز أن يقال إن للظهور ظهورًا لأنه لم يأت به نص ولا قام بصحته برهان، وما كان هكذا فهو باطل.

[١١٢١] وأما خفاء الخافي فهو عدم ظهوره، والعدم ليس شيئًا كما قدمنا وأما القصد إلى الشيء والنية له فإنما هما فعل القاصد والناوي وإرادتهما الشيء،

Bunları kabul etmek zorunludur. Çünkü kast ve niyet, zorunlu olarak vardırlar. Herkes bu ikisini kendi nefsinde bulur ve onları kendisi dışındakilerden zorunlu bir ilimle bilir. Yönelmeye yönelmek (kast'a kast) ve niyete niyet etmeye gelince, bunlar bâtıldır. Çünkü bununla alakalı bir nas gelmemiştir ve delil de bunları zorunlu kılmaz. Bu şekilde olan bir şey bâtıldır ve onu kabul etmek doğru değildir. İşte bu, bu konuda bu saçmalığı ortaya koyuncaya kadar, onlara gizli kalan hususların açıklanma şeklidir. Âlemlerin rabbine hamd olsun.

[1122] Ebû Muhammed şöyle dedi: Sonra onlara şöyle deriz: Sizler, bunların hâller (ahvâl) olduğunu söylediğinize göre, bunlar belirlenmiş, sınırlandırılmış ve birbirinden ayrıştırılmış mana ve müsemmalar mıdır? Yoksa manalar değil midirler? Onların müsemmaları yok mudur? Onlar, mazbut, sınırlandırılmış ve bir kısmı diğer kısmından ayırt edilmiş değil midirler? bunu bize haber veriniz? Eğer, "Onlar manalar değildir, ne sınırlandırılmış, ne kontrol altına alınmış ne de bir kısmı diğer kısmından ayırt edilmiştirler ne de bu isimlere ait müsemmalar vardır." şeklide derlerse, onlara şöyle denilir: İşte gerçek anlamda ademin (yokluğun) manası budur. Dolayısıyla sizler, niçin onun ma'dûm olmadığını söylediniz? Sonra, onlar ma'dûm oldukları hâlde niçin onları hâller (ahvâl) diye isimlendirdiniz? Halbuki isimlendirme (tesmiye) ya şer'î ya da lügavî olabilir. Sizin bu manaları "hâller" diye isimlendirmeniz ne şer'î, ne lügavî ne de bu konuda üzerine ittifak edilen bir ıstılah vardır. Dolayısıyla bu isimlendirme kesin olarak mutlak anlamda bâtıldır. Eğer onlar, "Bunlar mazbut manalardır ve onların sınırlandırılmış, birbirinden ayırt edilmiş müsemmaları vardır." şeklinde derlerse, onlara şöyle denilir: Bu, kaçınılmaz olarak mevcudun sıfatıdır. O hâlde sizler, niçin onun mevcut olmadığını söylediniz? İşte bu, onların asla kaçıp kurtulamayacakları bir şeydir. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır.

[1123] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bunlara ilaveten onlara şöyle denilir: Sizin dile getirdiğiniz bu hâller, mâkul müdür yoksa gayr-ı mâkul müdürler? Eğer onlar, "Bunlar mâkuldür." derlerse, bu durumda akledilmeleri için onların manalara ve hakikatlere sahip olmaları gerek. Dolayısıyla bunlar, kesin olarak mevcutturlar. Adem (yokluk) ise, mâkul değildir. Bu lafız için asla bir öz ve bir mana yoktur. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır.

والقول بهما واجب لأنهما موجودان بالضرورة يجدهما كل واحد من نفسه ويعلمهما من غيره علمًا ضروريًا. وأما القصد إلى القصد، والنية للنية فباطل لأنه لم يأت به نص ولا أوجبهما دليل، وما كان هكذا فهو باطل والقول به لا يجوز فهذا وجه البيان فيما خفي عليهم حتى أتوا فيه بهذا التخليط، والحمد لله
٥ رب العالمين.

[١١٢٢] **قال أبو محمد**: ثم نقول لهم أخبرونا إذا قلتم هذه الأحوال أهي معان ومسميات مضبوطة محدودة متميز بعضها من بعض؟ أم ليست معاني أصلًا، ولا لها مسميات، ولا هي مضبوطة، ولا محدودة،ولا متميز بعضها من بعض؟ فإن قالوا ليست معاني أصلًا، ولا لها مسميات، ولا هي مضبوطة ولا
١٠ محدودة، ولا متميزًا بعضها من بعض ولا لتلك الأسماء مسميات أصلًا؟ قيل لهم فهذا هو معنى العدم حقًا فلم قلتم إنها ليست معدومة؟ ثم لم سميتموها أحوالًا وهي معدومة؟ ولا تكون التسمية إلا شرعية أو لغوية وتسميتكم هذه المعاني أحوالًا ليست تسمية شرعية، ولا لغوية ولا مصطلحًا عليها لبيان ما يقع عليه، فهي باطل محض بيقين. فإن قالوا هي معان مضبوطة ولها مسميات محدودة
١٥ متميزة بعضها من بعض قيل لهم: هذه صفة الموجود ولا بد فلم قلتم إنها ليست موجودة؟ وهذا ما لا مخلص لهم منه، وبالله تعالى التوفيق.

[١١٢٣] **قال أبو محمد**: ويقال لهم أيضًا هذه الأحوال التي تقولون أمعقولة هي أم غير معقولة؟ فإن قالوا: هي معقولة كانوا قد أثبتوا لها معاني وحقائق من أجلها عقلت فهي موجودة ولا بد. والعدم ليس معقولًا لا كنه ولا معنى لهذه
٢٠ اللفظة أصلًا وبالله تعالى التوفيق.

[1124] Yine onlara şöyle denilir: Lügatteki ve mâkuldeki hâller, sadece hal sahibine ait sıfatlar mıdır? Lügatte "hâl" sadece bir sıfattan diğerine dönüşme manasına mı gelir? Nitekim "Bu, filanın bugünkü hâlidir." şeklinde denilir. "Senin hâlin dün nasıldı? Yarın hâlin nasıl olacak? Durum kesin olarak bu şekilde olduğuna göre, bu hâller gerçekten vardır ve kesin olarak yaratılmışlardır. Böylece onların görüşlerinin yanlışlığı ortaya çıkmış oldu. Şüphesiz bu, en çirkin hezeyanlardan biri olup, akıllı bir kimsenin razı olmayacağı muhâl ve imkânsız bir görüştür.

[1125] Yine onlara şöyle denilir: Her şeyden önce ve sonra, bu ismi yani hâlleri nereden isimlendirdiniz? Ve sizler, "Onlar ne mâlumdur, ne meçhuldür, ne gerçektir, ne bâtıldır, ne yaratılmıştır ne yaratılmamıştır, ne ma'dûmdur ne mevcuttur, ne şeydirler ne de şey değildirler." şeklinde nereden hareketle söylediniz? Yani sizi bu hükme götüren delil nedir? Kur'ân mı? Yoksa sünnet mi? Yoksa icmâ mı? Yoksa öncekilerin sözü veya lügat mi? Yoksa aklın zorunlu kılması mı? Ya da iknaya veya kıyasa dayanan bir delil mi? Haydi getirin bakâlim. Onu yapmaya imkân yoktur... Dolayısıyla geriye sadece zırvalama, saçmalama ve iki meleğin yazdıklarını ve âlemlerin rabbi olan Allah'ın hakkında soracağı şeyleri önemsememe kalmıştır. Bu delilikleri dile getiren kimsenin akıl sahiplerini hafife almak sûretiyle kendisini küçümsemiştir. Daha fazla söze gerek yoktur. Aşırılığa düşmekten Allah'a sığınırız.

[1126] Bundan sonra onlara gerekli olan şey, bir cismin iki mekânda olması, iki ayrı cismin bir mekânda bulunması, bir şeyin hem ayakta hem de oturuyor olması, varlıkların bir anda sonsuz olmaları gibi akledilemeyen şeyleri ileri süren kimselerin reddedilmesi gerekir. Eğer onlar, "Bu küfürdür." derlerse, onlara şöyle denilir: Bilakis küfür, sizin getirdiğiniz şeydir. Çünkü o, bütün hakikatleri geçersiz kılmaktadır. Tuhaf olan, kendileri için muhâl olan bir şeye yüce Allah'ın güç yetirmesini mümkün görmemeleridir. Bu konuda kendileri muhal olan birşeyi ileri sürmektedirler.Aşırılığa düşmekten Allah'a sığınırız.

[١١٢٤] ويقال لهم أيضًا: هل الأحوال في اللغة وفي المعقول إلا صفات الذي حال، وهل الحال في اللغة إلا بمعنى التحول من صفة إلى أخرى؟ يقال هذا حال فلان اليوم. وكيف كانت حالك أمس؟ وكيف يكون الحال غدًا؟ فإذا الأمر هكذا ولا بد فهذه الأحوال موجودة حق مخلوقة ولا بد، فظهر فساد قولهم ٥ وأنه من أسخف الهذيان والمحال الممتنع الذي لا يرضى به عاقل.

[١١٢٥] ويقال لهم أيضًا قبل كل شيء وبعده: فمن أين سميتم هذا الاسم يعني الأحوال؟ ومن أين قلتم لا هي معلومة، ولا هي مجهولة، ولا حق ولا باطل، ولا مخلوقة ولا غير مخلوقة، ولا معدومة ولا موجودة، ولا هي أشياء ولا غير أشياء؟ أي دليل حداكم على هذا الحكم أقرآن أم سنة أم إجماع أم قول ١٠ متقدم أو لغة، أم ضرورة عقل، أم دليل إقناعي أم قياس؟ فهاتوه ولا سبيل إليه فلم يبق إلا الهذر والهوس وقلة المبالاة بما يكتبه الملكان ويسأل عنه رب العالمين والتهاون باستخفاف أهل العقول لمن قال بهذا الجنون ولا مزيد، ونعوذ بالله من الخذلان.

[١١٢٦] وما ينبغي لهم بعد هذا إن ينكروا على من أتى بما لا يعقل ككون ١٥ الجسم في مكانين، والجسمين في مكان واحد، وكون شيء قائمًا قاعدًا وكون أشياء غير متناهية في وقت واحد. فإن قالوا: هذا كفر، قيل لهم بل الكفر ما جئتم به لأنه إبطال الحقائق كلها، والعجب كل العجب أنهم لا يجوزون قدرة الله تعالى على ما هو محال عندهم. وقد أتوا في هذا الفصل بعين المحال، ونعوذ بالله من الخذلان.

[1127] Ebû Muhammed şöyle dedi: Onların bu konudaki sözü, ne Sofistlerin, ne hıristiyanların ne de ğâlî grupların sözlerinde daha çirkini duyulmamış bir kelâmdır. Bu fırkalar, görüşleri itibarıyla fırkaların en ahmak olanlarıdır. Sofistlere gelince, şüphesiz onlar varlıkların hakikati olmayan bâtıl şeyler olduklarını kesin olarak kabul ederler. Ya da varlıklar, kendi nazarında hak olduğunu düşünen bir kimseye göre gerçektir ve kendisinde bâtıl olduğunu düşünen kimseye göre de bâtıldır. Bunlardan hangisinin doğru olduğunu bilemeyiz. Hıristiyanlara ve ğâlî gruplara gelince, şüphesiz bu iki fırka büyük felaketler ve günahlar getirmişler ve bunların gerçek olduğuna inanmışlardır. Aşırılığa düşen bu kimselere gelince, şüphesiz onlar teyit ettikleri ve bâtıl kabul ettikleri; onaylamadıkları ve bâtıl kabul etmedikleri bir görüşü getirdiler. Bunların tamamı aynı anda aynı açıdan birlikte olmuştur. Bunu, ancak veremli ya da mecnun veya birlikte olduğu kimseleri güldürmek isteyen laubali bir kimse yapabilir.

[1128] Ebû Muhammed şöyle dedi: Her ne kadar onu işitmeleri yeterli olsa da, onların ortaya koyduğu bu saçmalığı açıklamayı üzerimize alıyoruz. Fakat bâtılın iptal edilmesi hakkında sözü uzatmak güzel bir şeydir. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır. Onların "O, ne haktır ne de bâtıldır." şeklindeki sözlerine gelince, sağlıklı duyulara sahip olan herkes gerçek olmayan bir şeyin bâtıl olduğunu ve bâtıl olmayan bir şeyin de gerçek olduğunu bilir. İşte bu, gayrısı düşünülemeyen şeydir. Nasıl olmasın ki, nitekim yüce Allah aşağıdaki âyetlerde şöyle buyurmuştur: *"(İşte O, sizin gerçek Rabbiniz olan Allah'tır.) Hak'tan sonra sadece sapkınlık vardır."*[751] *"Bu, suçlular hoşlanmasa da Allah'ın hakkı ortaya çıkarması ve bâtılı ortadan kaldırması içindi."*[752] *"De ki: "Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?" Ancak akıl sahipleri öğüt alırlar."*[753] *"O, her şeyi yaratmış ve yarattığı o şeyleri bir ölçüye göre takdir etmiştir."*[754] *"(Cennetlikler cehennemliklere,) "Rabbimizin bize va'dettiğini biz gerçek bulduk. Siz de Rabbinizin va'dettiğini gerçek buldunuz mu?" diye seslenirler. Onlar, "Evet" derler."*[755]

[١١٢٧] **قال أبو محمد**: وكلامهم في هذه المسألة كلام ما سمع بأسخف منه، ولا قول السوفسطائية، ولا قول النصارى، ولا قول الغالية، على أن هذه الفرق أحمق الفرق أقوالًا. أما السوفسطائية فإنهم قطعوا على أن الأشياء باطل لا حق، أو أنها حق عند من هي عنده حق، وباطل عند من هي عنده ٥ باطل، وأيها لا ندري وأما النصارى والغالية فقد كانت هاتان الفرقتان قد أتتا بالعظائم. فإنهم قطعوا بأنها حق. وأما هؤلاء المخاذيل فإنهم أتوا بقول حققوه وأبطلوه، ولم يحققوه ولا أبطلوه كل ذلك معًا في وقت واحد من وجه واحد وهذا لا يأتي به إلا مبرسم، أو مجنون، أو ماجن يريد أن يضحك من معه.

١٠ [١١٢٨] **قال أبو محمد**: ونحن نتكلف بيان هذا التخليط التي أتوا به وأن كان مكتفيًا بسماعه، ولكن التزيد من إبطال الباطل ما أمكن حسن. فنقول وبالله تعالى التوفيق: إن قولهم: لا هي حق ولا هي باطل، فإن كل ذي حس سليم يدري أن كل ما لم يكن حقًا فهو باطل، وما لم يكن باطلًا فهو حق، هذا لا يعقل غيره، فكيف وقد قال الله تعالى: ﴿فَمَاذَا بَعْدَ الْحَقِّ إِلَّا الضَّلَالُ﴾ وقال تعالى: ١٥ ﴿لِيُحِقَّ الْحَقَّ وَيُبْطِلَ الْبَاطِلَ﴾ وقال تعالى: ﴿هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ﴾ وقال تعالى: ﴿وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ فَقَدَّرَهُ﴾ وقال تعالى: ﴿أَنَّ قَدْ وَجَدْنَا مَا وَعَدَنَا رَبُّنَا حَقًّا﴾ وقال: ﴿فَهَلْ وَجَدتُّم مَّا وَعَدَ رَبُّكُمْ حَقًّا قَالُوا نَعَمْ﴾

[1129] Ebû Muhammed şöyle dedi: İşte bunlar (Eş‘arîler ve onlara tabi olanlar), İslâm’a nispet edilen ve Kur’ân’ı tasdik eden bir topluluktur. Şayet bu olmasa idi, Kur’ân ile onlara delil getirmezdik. Nitekim Allah Teâlâ, onun ancak hak ya da bâtıl olduğunu, ilim ya da ilmin yokluğu olan cehalet; varlık ya da yokluk; yaratılmış bir şey ya da yaratıcı olduğunu; veya bir şeye ve yaratılmış bir varlığa tekabül etmeyen adem/yokluk lafzı olduğunu kesin olarak ortaya koymuştur. Böylece yüce Allah onları iddialarında yalanlamıştır.

[1130] Sağlıklı duyulara sahip olan bir kimse, bâtıl olmayan bir şeyin hak olduğundan, hak olmayan bir şeyin bâtıl olduğundan, mâlum olmayan bir şeyin meçhul olduğundan, meçhul olmayan bir şeyin de mâlum olduğundan, “şey” olmayanın “la-şey” olduğundan, “la-şey” olmayanın ise “şey olduğundan, mevcut olmayanın ma‘dûm olduğundan, ma‘dûm olmayanın mevcut olduğundan ve mahlûk olmayan bir şeyin de gayrı mahlûk olduğundan şüphe etmez. Bunların tamamı zorunlu olarak bilinmektedir ve gayrısı düşünülemez. Böyle olunca onların bu kaziye (yani “O, ne haktır ne de bâtıldır.” şeklindeki sözleri) konusunda söyledikleri şey ile zorunlu olarak onlara lazım gelen şey arasında bir fark yoktur. O da bu hâllerin (ahvâl) birlikte hem hak hem bâtıl, hem mâlum hem meçhul, hem mahlûk hem de gayrı mahlûk, hem şey hem de “la-şey” olmasıdır. İşte bu, onların sözünün bizzat kendisidir ve sözlerinin gerektirdiği şeydir. Çünkü onlar, onun hak olmadığını söyledikleri zaman onun bâtıl olmasını zorunlu kıldılar; onun bâtıl olmadığını söyledikleri zaman da onun hak olduğunu zorunlu kıldılar. Onların söyledikleri diğer hususlar da böyledir. Bu durum kendilerine nüfuz ettiği akıllara hayret edilir! Bununla (amel defterlerinin) sayfalarını kararttılar. Diğer şaşkınlık, “Şüphesiz burada hâller vardır.” şeklindeki sözleridir. “Hâhünâ/burada” lafzının manası şüphesiz teyit ve ispattır. O da, şüphesiz mevcut ve sabit olan anlamındadır.

[1131] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu şekilde onlar (Eş‘arîler ve onlara tabi olanlar), nihayeti olmayan şeylerin varlığının gerekliliği konusunda Muammer’in görüşünden ya da “hâller” diye isimlendirdikleri bu meselenin iptal edilmesi ve genel olarak yok edilmesi hakkındaki sözümüze varmaktan kurtulamazlar. Sadece bu makalenin düzenleyip tanzim ettiği bir saçmalığı öğreniyoruz. Aşırılığa düşmekten Allah’a sığınırız.

[١١٢٩] **قال أبو محمد**: وهؤلاء قوم ينتمون إلى الإسلام ويصدقون القرآن، ولولا ذلك ما احتججنا عليهم به فقد قطع الله تعالى أنه ليس إلا حق أو باطل، وليس إلا علم أو جهل، وهو عدم العلم، وليس إلا وجود أو عدم، وليس إلا شيء مخلوق أو الخالق أو لفظة العدم التي لا تقع على شيء ولا على مخلوق فقد أكذبهم الله عز وجل في دعواهم.

[١١٣٠] ولا يشك ذو حس سليم أن ما لم يكن باطلًا فهو حق، وما لم يكن حقًا فهو باطل، وما لم يكن معلومًا فهو مجهول، وما لم يكن مجهولًا فهو معلوم، وما لم يكن شيئًا فهو لا شيء، وما لم يكن لا شيء فهو شيء، وما لم يكن موجودًا فهو معدوم، وما لم يكن معدومًا فهو موجود، وما لم يكن مخلوقًا فهو غير مخلوق، وما لم يكن غير مخلوق فهو مخلوق، هذا كله معلوم ضرورة ولا يعقل غيره. فإذ هذا كذلك ولا فرق بين ما قالوه في هذه القضية وبين القول اللازم لهم ضرورة وهو أن تلك الأحوال معدومة موجودة معًا، حق باطل معًا، معلومة مجهولة معًا، مخلوقة غير مخلوقة معًا، شيء لا شيء معًا، وهذا هو نفس قولهم ومقتضاه لأنهم إذ قالوا ليست حقًا فقد أوجبوا أنها باطل، وإذ قالوا ولا هي باطل فقد أوجبوا أنها حق، وهكذا في سائر ما قالوه فأعجبوا لعقول وسع هذا فيها وسخموا به ورقهم، وعجب آخر وهو قولهم إن ها هنا أحوالًا ولفظة هاهنا معناها الإثبات بلا شك فهي موجودة ثابتة بلا شك.

[١١٣١] **قال أبو محمد**: ولم يخلصوا بهذا من قول معمر في وجوب وجود أشياء لا نهاية لها، أو أن يصيروا إلى قولنا في إبطال هذه التي يسمونها أحوالًا وإعدامها جملة، وما نعلم هوسًا إلا وقد انتظمته هذه المقالة، ونعوذ بالله من الخذلان.

Başka Bir Mesele

[1132] Ebû Muhammed şöyle dedi: Eş'arîler, aslı itibarıyla âlemde "ba'z" (bir varlığın bir kısmı, parçası) olan bir şeyin bulunmadığını söylediler. Yine onlar, "ne yarısı olan, ne üçte biri, ne dörtte biri, ne beşte biri, ne altıda biri, ne yedide biri, ne sekizde biri, ne dokuzda biri, ne onda biri ne de bir parçası olan bir şey vardır." dediler. Onlar bu konuda şöyle demek sûretiyle delil getirdiler: "Bir, on sayısının onda biridir; ondan bir cüzdür ve onun bir kısmıdır." şeklinde söz söyleyen bir kimseye, "Şüphesiz bir rakamı, -gayrısından dolayı bir cüz, bir kısım ve onda bir olduğu hâlde- kendiliğinden (min nefsihi) on rakamının onda biridir, cüz'üdür ve bir kısmıdır." denilmesi lazım gelir. Çünkü on, dokuz ve bir'den meydana gelmektedir. Dolayısıyla "bir", on'un onda biri, kısmı ve cüzü olmuş olsa idi, bu durumda öşür (onda bir) kendi zatından dolayı olurdu ve "dokuz" da ondan ayrı olarak var olurdu. Yine cüz ve ba'z (kısım) kendi varlığından dolayı olurdu. "Dokuz" da ondan ayrı olarak var olurdu.

[1133] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu aşırı bir saçmalıktır. Bunun ilki, mutlak anlamda yüce Allah'ı reddetmek, Kur'ân'ı yalanlamak ve lügate bilakis bütün lügatlere aykırı davranmak, akıl ve duyuları reddetmektir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"(Onlar iman edenlerle karşılaşınca, "İman ettik" derler.) Birbirleriyle baş başa kaldıklarında da şöyle derler..."*[756] *"(İşte böylece biz her peygambere insan ve cin şeytanlarını düşman kıldık.) Bunlar aldatmak için birbirlerine yaldızlı laflar fısıldarlar."*[757] *"Annesi için üçte bir vardır...", "Annesi için altıda bir vardır..."Onun için mirasın yarısı vardır..", "Onlar için dört bir miras vardır.." ve "onlar için sekizde bir miras vardır.."*[758] Böylece onlar, tam olarak Kur'ân'ı yalanlamış oldular.

[1134] Sonra bu, her tabiatta, her lisanda ve duyularla hissedilebilen her şeyde vardır. Sonra onlara şöyle denilir: Sizin ile "bir şeyin hem kendisinin hem de kendisi dışındakinin bir parçası ve bir cüzü olmasını; hem kendisinin hem de kendisi dışındakinin onda biri olmasını inkâr etmeyen ve bunu doğru bulan kimse arasında bir fark yoktur. Bunun tashih edilmesi konusunda, sizin bunu iptal için kullandığınız delili doğrulama için kullanmaktadır. Daha fazla söze gerek yoktur. Bunların tamamı, hata/yanlışlık zulmetine atılmış gibidir.

ومسألة أخرى:

[١١٣٢] **قال أبو محمد:** قالت الأشعرية ليس في العالم شيء له بعض أصلًا، ولا شيء له نصف، ولا ثلث، ولا ربع، ولا خمس، ولا سدس، ولا سبع، ولا ثمن، ولا تسع، ولا عشر، ولا جزء أصلًا، واحتجوا في هذا بأن قالوا: يلزم من قال إن الواحد عشر العشرة، وجزء من العشرة، وبعض العشرة أن يقول ولا بد: إن الواحد عشر من نفسه، وجزء من نفسه، وبعض نفسه، وهو جزء لغيره، وبعض لغيره عشر لغيره، لأن العشرة تسعة وواحد، فلو كان الواحد عشر العشرة وبعضا للعشرة، وجزءًا للعشرة لكان عشرًا لنفسه وللتسعة التي هي غيره ولكان جزأ بعضًا لنفسه وللتسعة التي هي غيره.

[١١٣٣] **قال أبو محمد:** وهذا خبط شديد أول ذلك أنه رد على الله تعالى مجرد، وتكذيب للقرآن، وخلاف اللغة بل لجميع اللغات، ومكابرة للعقول وللحواس قال تعالى: ﴿وَإِذَا خَلَا بَعْضُهُمْ إِلَىٰ بَعْضٍ﴾ وقال تعالى: ﴿يُوحِي بَعْضُهُمْ إِلَىٰ بَعْضٍ زُخْرُفَ الْقَوْلِ غُرُورًا﴾ وقال تعالى: ﴿فَلِأُمِّهِ الثُّلُثُ﴾ ﴿فَلِأُمِّهِ السُّدُسُ﴾ ﴿فَلَهَا النِّصْفُ﴾ ﴿وَلَهُنَّ الرُّبُعُ﴾ ﴿فَلَهُنَّ الثُّمُنُ﴾ فقد كذبوا القرآن نصًا.

[١١٣٤] ثم هذا موجود في كل طبيعة، وفي كل لغة، ومحسوس بالحواس ثم يقال لهم: لا فرق بينكم وبين من صحح ولم ينكر كون الشيء بعض نفسه، وبعض غيره، وجزءًا لنفسه وجزءًا لغيره وعشر نفسه وعشرًا لغيره، واحتج في تصحيح ذلك بالحجة التي رمتم بها إبطال ذلك ولا مزيد وكلا كما متكسع في ظلمة الخطأ.

[1135] Sonra onlara (Eş'arîlere ve onlara tabi olanlara) şöyle söyleriz -başarı yüce Allah'ın yardımıyladır-: Durum sizin zannettiğiniz gibi değildir. Bilakis isimler, karşılıklı anlaşma ve isimlendirilen varlıkların birbirinden ayırt edilebilmesi için konulmuştur. Dolayısıyla on, sayı cinsinden olup da bir araya getirilmiş fertlerden oluşan "on" rakamına ait bir isimdir. Aynı şekilde dokuz ve bir, sekiz ve iki, yedi ve üç, altı ve dört, beş ve beş de böyledir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"...(Güvende olduğunuz zaman hacca kadar umreyle faydalanmak isteyen kimse, kolayına gelen kurbanı keser.) Kurban bulamayan kimse üçü hacda, yedisi de döndüğünüz zaman (olmak üzere) tam on gün oruç tutar..."*[759]

[1136] Bütün sayılar da böyledir. Bunu ancak müşâhedeyi inkâr eden aklını kaybetmiş bir kimse reddedebilir. Böylece biz zorunlu olarak biliriz ki bunların cümlesinden olan her bir cüz, bütüne ait bir ba'zdır (kısım), ona ait bir ondalıktır ve belli bir şeyin tesmiyesi ile o bütünden olan bir müsemmadır. "O, gayrısından dolayı değil, kendi zatından dolayı bir cüzdür" şeklinde denilemez. O, ne kendi zatından dolayı ne de başkasından dolayı (bütünün) bir "kısım"dır; o ne kendisinden ne de başkasından dolayı bir ondalıktır da denilemez. Bunun örneği "belek" (alaca)dır. Öyle ki "alaca", siyah ve beyazın birlikte olmasından dolayı verilmiş bir isimdir. Dolayısıyla beyaz ve siyah renk, şüphesiz alacanın bir kısmıdır. Buradaki beyaz, kendisinden ve siyahtan dolayı bir cüz ve bir ba'z (kısım) değildir. Onlardan her biri alacaya ait bir cüzdür.

[1137] İnsan da aynı şekildedir. İnsan, uzuvlarının birleşmesinden meydana gelen bütüne ait bir isimdir. Şüphe yok ki göz, insanın bir kısmı ve ondan bir parçadır. "Göz, kendisinin bir kısmıdır, kulağın ve elin bir kısmıdır" şeklinde denilemez. Ve yine "Kulak, kendisinin, gözün ve burnun bir cüzüdür." denilemez. Diğer uzuvlar da böyledir. Bu ahmakların görüşüne göre, gözün insanın bir kısmı olmaması lazım gelir ve onların "Göz, kendisinin bir kısmı ve kulağın bir kısmıdır." demeleri gerekir. Her kim kısımları (eb'az) ve cüzleri iptal ederse, bütünleri de iptal etmiş olur. Çünkü bütünler, elbette kısımlarının dışında bir "şey" değillerdir.

[١١٣٥] ثم نقول لهم وبالله تعالى التوفيق ليس الأمر كما ظننتم بل الأسماء موضوعة للتفاهم ولتمييز بعض المسميات من بعض، فالعشرة اسم للعشرة أفراد مجتمعات في العدد، كذلك لتسعة وواحد، ولثمانية واثنين، ولسبعة وثلاثة، ولستة وأربعة، وخمسة وخمسة، قال تعالى: ﴿ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ وَسَبْعَةٍ إِذَا رَجَعْتُمْ تِلْكَ عَشَرَةٌ كَامِلَةٌ﴾

[١١٣٦] وهكذا جميع الأعداد لا ينكر ذلك إلا مخذول منكر للمشاهدة فبالضرورة ندري أن كل جزء من تلك الجملة فهو بعض لها، وعشر لها، ومسمى منها بتسمية ما، ولا يقال هو جزء لنفسه ولا جزء لغيره ولا أنه بعض لها لنفسه، ولا أنه بعض لغيره، ولا عشر لنفسه ولا عشر لغيره، ومثل هذا البلق الذي هو اسم لاجتماع السواد والبياض معًا. فالبياض بلا شك بعض البلق، والسواد بعض البلق، وليس البياض جزءًا لنفسه وللسواد، ولا بعضًا لنفسه وللسواد، وكل واحد منهما جزء للبلق.

[١١٣٧] وكذلك الإنسان اسم للجملة المجتمعة من أعضائه ولا شك في أن العين بعض الإنسان، وجزء من الإنسان، ولا يحتمل أن يقال العين بعض نفسها، وبعض الأذن واليد، ولا أن يقال الأذن جزء لنفسها وللعين والأنف، وهكذا في سائر الأعضاء، فعلى قول هؤلاء النوكى يلزمهم ألا تكون العين بعض الإنسان، وأن يقولوا إن العين بعض نفسها وبعض الأذن، ومن أبطل الأبعاض والأجزاء فقد أبطل الجمل، لأن الجمل ليست شيئًا ألبتة غير أبعاضها،

Her kim bütünleri iptal ederse, "kül" ve "cüz"ü de iptal etmiş ve böylece içindekilerle birlikte âlemi de iptal etmiş olur. Âlem iptal edildiğinde, din ve akıl da iptal olur. Bu ise safsatanın gerçeğidir. Biz, görüşler arasında bu meseleden -ve onlardan önce- daha ahmak bir görüş bilmiyoruz. Aşırılığa düşmekten Allah'a sığınırız.

Yüce Allah'ın Âlemi Her An Yaratması ve Her Dakika Onu Ziyadeleştirmesi Konusu

[1138] Ebû Muhammed şöyle dedi: Nazzâm'ın şöyle dediği belirtilmiştir: Şüphesiz Allah Teâlâ, yarattığı herşeyi yok etmeksizin bir anda yaratmıştır. Bazı kelâmcılar bu görüşü sebebiyle onu eleştirdiler.

[1139] Ebû Muhammed şöyle dedi: Nazzâm'ın buradaki görüşü doğrudur. Çünkü biz, bir şeyi yaratmanın o şeyin bizzat kendisi olduğunu kabul ettiğimize göre, Allah Teâlâ'nın yaratması bu varlık var olduğu müddetçe varlıkta kaim olacaktır. Buna ilaveten onlara, "Yüce Allah, şöyle şöyle bir durumu yarattı." şeklindeki sözünüzün manası nedir? diye sorarız. Onların cevabı, "Allah Teâlâ'nın yaratmasının manası, bir şeyi yokluktan varlığa çıkarmasıdır." şeklindedir. Bunun üzerine onlar, "Sizin bu sözünüzün manası, var olmadığı hâlde yüce Allah'ın onu var etmesi (îcat) değil midir? deriz. Bunun üzerine cevabı "evet" olan kimselere, "Yaratma, size göre şüphesiz icattır" deriz, Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır. O hâlde bize haber veriniz "Yüce Allah, varlık müddetince her bir varlığı daimi olarak yaratan/icat eden değil midir?" Eğer onlar bunu inkâr ederlerse, görüşlerini değiştirdiler ve Allah Teâlâ, şu anda, söz konusu şeyleri icat eden olmadığı hâlde eşyanın varlığını gerekli kıldılar. Bu ise tenakuzdur. Eğer onlar "Evet, şüphesiz yüce Allah, mevcut oldukları müddetçe her varlığı icat edendir" derlerse onlara şöyle deriz: İşte bu, bizatihi sizin inkâr ettiğiniz şeydir, şimdi bunu kabul ettiniz. Çünkü icat, yaratmanın kendisidir. Allah Telaa, her ne kadar söz konusu varlıkları bundan önce yok etmese de- var olan her bir şeyi her bir vakitte daimi olarak icat edendir. Allah Teâlâ, -her ne kadar söz konusu varlıkları bundan önce yok etmese de- her bir vakitte yaratılmışların tamamını yaratandır. Bu ise, kendisinden kaçıp kurtulamayacakları bir husustur. Başarı Allah'ın yardımıyladır.

ومن أبطل الجمل فقد أبطل الكل والجزء وأبطل العالم بكل ما فيه، وإذا بطل العالم بطل الدين والعقل وهذه حقيقة السفسطة، وما نعلم في الأقوال أحمق من هذه المسألة ومن التي قبلها، نعوذ بالله من الخذلان.

خلق الله عز وجل العالم في كل وقت وزيادته في كل دقيقة

٥ [١١٣٨] **قال أبو محمد**: وذكر عن النظام أنه قال: إن الله تعالى ما يخلق كل ما خلق في وقت واحد دون أن يعدمه وأنكر عليه هذا القول بعض أهل الكلام.

[١١٣٩] **قال أبو محمد**: وقول النظام هاهنا صحيح لأننا إذا أثبتنا أن خلق الشيء هو الشيء نفسه فخلق الله تعالى قائم في كل موجود أبدًا ما دام ١٠ ذلك الموجود موجودًا. وأيضًا فإنا نسألهم ما معنى قولكم خلق الله تعالى أمر كذا؟ فجوابهم أن معنى خلقه أنه تعالى خرجه من العدم إلى الوجود. فنقول لهم أليس معنى هذا القول منكم أنه أوجده ولم يكن موجودًا؟ فمن قولهم نعم فنقول لهم وبالله تعالى التوفيق. فالخلق هو الإيجاد عندكم بلا شك، فأخبرونا أليس الله تعالى موجدًا لكل موجود أبدًا مدة وجودة؟ فإن ١٥ أنكروا ذلك أحالوا وأوجبوا أن الأشياء موجودة وليس الله تعالى موجدًا لها الآن، وهذا تناقض. وإن قالوا: نعم. فإن الله تعالى موجد لكل موجود أبدًا ما دام موجودًا قلنا لهم هذا هو الذي أنكرتم بعينه قد أقررتم به، لأن الإيجاد هو الخلق نفسه والله تعالى موجد لكل ما يوجد في كل وقت أبدًا، وإن لم يفنه قبل ذلك والله تعالى خالق لكل مخلوق في كل وقت وإن لم يفنه قبل ٢٠ ذلك وهذا ما لا مخلص لهم منه، وبالله تعالى التوفيق.

[1140] Diğer delil, yüce Allah'ın şudur: *"Sizi yarattık. Sonra size şekil verdik. Sonra da meleklere, "Âdem için saygı ile eğilin" dedik..."*[760] meâlindeki sözüdür. Yüce Allah'ın toprak ve suyu yaratması sebebiyle bu burhan doğrudur. Öyle ki Âdem ve nesli, değişmeleri ve dönüşmeleri sebebiyle, toprak ve sudan beslenirler ve bunlar insanda kan olurlar ve Allah Teâlâ onu meniye dönüştürür. Bununla kesin olarak sabit olmuştur ki, canlıların ve gelişen varlıkların cesetlerinin tamamı farklıdır. Sonra Allah Teâlâ onları birleştirir ve onlardan canlıları ve gelişen varlıkları kaim kılar. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Nihayet onu bambaşka bir yaratık olarak ortaya çıkardık..."*[761] *"Sizi annelerinizin karnında bir yaratılıştan öbürüne geçirerek üç (kat) karanlık içinde oluşturuyor."*[762] Böylece yüce Allah'ın mahlûkatının hâllerini her bir zamanda değiştiriyor olduğu doğrudur, o da yeni bir yaratıştır. Allah Teâlâ, her bir anda, âlemin tamamını, -onları yok etmeksizin- yeni bir yaratışla yaratır. Yüce Allah'ın yardımını ve desteğini dileriz.

Hareketler ve Sükûn Konusu

[1141] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bir grup, âlemde hareketin olmadığı ve bunların tamamının sükûn olduğu görüşünü benimsedi. Onlar, "Biz, bir varlığın ilk mekânda sakin olduğunu, ikinci mekânda da sakin olduğunu biliriz. Bu durum, bu şekilde devam eder gider." diyerek delil getirdiler. Böylece biz her şeyin sakin /durgun olduğunu biliriz. Bu, Mu'tezile'nin liderlerinden biri olan ve Benî Süleym'in âzatlı kölesi (mevla) olan Muammer b. Amr el-Attar'a nispet edilen bir görüştür. Diğer bir topluluk, asıl itibarıyla sakinliğin olmadığını, ancak onun hareket-i i'timadiye (birbirine dayanan hareketler) olduğunu kabul etti. Bu da, İbrahim b. Seyyâr en-Nazzâm'a nispet edilen bir görüştür. Nazzâm hariç, bu görüşü savunanlar "Sakinlik, hareketin yokluğudur. Yokluk ise bir şey değildir." demek sûretiyle delil getirdiler. Bazıları da, sakinliğin hareketi terk etmek olduğunu söylemiştir. Fiili terk etmek, ne fiildir ne de bir manadır. Başka bir topluluk, hem hareketi hem de sakinliği birlikte iptal etmeyi benimsemiştir. Onlar, "Sadece hareketli ve sakin olan yaratılır." dediler. Bu, Ebû Bekir b. Keysan el-Esamm'ın[763] görüşüdür.

[١١٤٠] وبرهان آخر وهو قول الله تعالى: ﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَاكُمْ ثُمَّ صَوَّرْنَاكُمْ ثُمَّ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ﴾ وصح البرهان بأن الله تعالى خلق التراب والماء الذي يتغذى آدم وبنوه بما استحال عنهما، وصارت فيه دماء وأحاله الله تعالى منيًا فثبت بهذا يقينًا أن جميع أجساد الحيوان والنوامي كلها متفرقة، ثم جمعها الله تعالى فقام منها الحيوان والنوامي وقال عز وجل: ﴿ثُمَّ أَنشَأْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ﴾ وقال تعالى: ﴿خَلْقًا مِّن بَعْدِ خَلْقٍ﴾ فصح أن في كل حين يحيل الله تعالى أحوال مخلوقاته فهو خلق جديد، فالله تعالى يخلق في كل حين جميع العالم خلقًا مستأنفًا دون أن يفنيه، وبالله تعالى نتأيد.

الكلام في الحركات والسكون

[١١٤١] **قال أبو محمد**: ذهبت طائفة إلى أنه لا حركة في العالم، وأن كل ذلك سكون، واحتجوا بأن قالوا: وجدنا الشيء ساكنًا في المكان الأول ساكنًا في المكان الثاني، وهكذا أبدًا فعلنا أن كل ذلك سكون وهذا قول منسوب إلى معمر بن عمرو العطار، مولى بني سليم أحد رؤساء المعتزلة. وذهبت طائفة إلى ألا سكون أصلًا، وإنما هي حركة اعتماد وهذا قول منتسب إلى إبراهيم بن سيار النظام. واحتج غير النظام من أهل هذه المقالة بأن قال: السكون إنما هو عدم الحركة، والعدم ليس شيئًا. وقال بعضهم هو ترك الحركة وترك الفعل ليس فعلًا ولا هو معنى. وذهبت طائفة إلى إبطال الحركة والسكون معًا. وقالوا: إنما يوجد متحرك وساكن فقط وهو قول أبي بكر بن كيسان الأصم.

[1142] Bir topluluk, yüce Allah'ın yaratmasının başlangıcında, cisimlerin ne sakin ne de hareketli olduklarını söylemişlerdir. Bir başka topluluk, hareket ve sakinliğin ispatını benimsemiştir. Ancak onlar hareketin cisim olduğunu söylemişlerdir. Bu görüş, İmamiyye'nin lideri olan Hişam b. el-Hakem'in ve Cehm b. Safvan es-Semerkandî'nin görüşüdür. Bir topluluk ise hareket ve sükûnun ispatını ve bütün bunların arazlar olduğu görüşünü benimsemiştir. İşte gerçek olan budur.

[1143] Hareketin asılsız olduğunu ve bütün bunların sakinlik olduğunu kabul eden kimseye gelince, onların sözü "Sükûn, bir mekânda ikamet etmek; hareket ise bu mekândan ayrılmak ve orada son bulmaktır." şeklindeki bilgimizi geçersiz kılar. Şüphe yok ki bir şeyin yok olması, söz konusu mekânda kaim olmamasıdır. Durum bu şekilde olunca, bu iki farklı mananın her biri için diğerinin isminden ayrı bir isminin olması gereklidir. Nitekim hareket ve sükûn da birbirinden farklıdır. Böylece bunlardan birinin hareket, diğerinin de sükûn diye isimlendirilmesi hususunda sözlükte ittifak edilmiştir.

[1144] Onların, "Her hareket, ikinci mekânda sükûndur." şeklindeki görüşlerine gelince, durum böyle değildir. Çünkü sükûn, oradan ayrılmak değil, orada kaim olmaktır. Orada ikameti olmayan birleşik nakiller olduğuna göre, o naklîn olmadığı ikametin dışındadır. Ona ait diğer türün şekilleri (eşhas) ise, diğer türün şekillerinin dışındadır. Bir mekândan diğerine hareket eden bir varlığın, -her ne kadar uğradığı her bir mekânı geçse de- şüphesiz onun ne duran ne de ikamet eden bir varlık olmadığını kesin olarak biliriz. Bu, kendisinde şüphe olmayan bir şeydir ve bu durum duyuların zorunluluğuyla bilinir. Böylece hareketin bir mana, sükûnun da başka bir mana olduğu doğrudur.

[1145] Sükûnun birbirine dayanan bir hareket (hareket-i i'timadiye) olduğunu söyleyen bir kimseye gelince, bu akledilemeyen bir delil getirmedir. Dolayısıyla bununla meşgul olmanın herhangi bir manası yoktur. "Sükûn, hareketin yokluğudur, yokluk da bir şey değildir." sözüyle delil getiren bir kimsenin hüccetine gelince, durum onun dediği gibi değildir.

[١١٤٢] وذهبت طائفة إلى أن الجسم في أول خلق الله تعالى ليس ساكنًا ولا متحركًا. وذهبت طائفة إلى إثبات الحركة والسكون إلا أنها قالت: إن الحركات أجسام، وهو قول هشام بن الحكم شيخ الإمامية، وجهم بن صفوان السمرقندي، وذهبت طائفة إلى إثبات الحركة والسكون وأن كل ذلك أعراض وهذا هو الحق.

٥ [١١٤٣] فأما من قال بنفي الحركة وأن كل ذلك سكون فقولهم يبطل بأننا قد علمنا بأن السكون إنما هو إقامة في المكان، وأن الحركة نقلة عن ذلك المكان وزوال عنه، ولا شك في أن الزوال عن الشيء هو غير الإقامة فيه، فإذ الأمر كذلك فواجب أن يكون لهذين المعنيين المتغايرين لكل واحد منهما اسم غير اسم الآخر كما هما متغايران، فاتفق في اللغة أن يسمى أحدهما حركة، ويسمى

١٠ الآخر سكونًا.

[١١٤٤] وأما قولهم إن كل حركة فهي سكون في المكان الثاني فليس كذلك، لأن السكون إقامة لا نقلة فيها فإذا وجدت نقلة متصلة لا إقامة فيها فهي غير الإقامة التي لا نقلة فيها، ونوع آخر له أيضًا أشخاص غير أشخاص النوع الآخر، وبيقين ندري أن الشيء المتحرك من مكان إلى مكان فإنه وإن جاوز كل مكان

١٥ يمر عليه فإنه غير واقف ولا مقيم. هذا ما لا شك فيه يعرف ذلك بضرورة الحس، فصح أن الحركة معنى وأن السكون معنى آخر.

[١١٤٥] وأما من قال إن السكون حركة اعتماد فاحتجاج لا يعقل فلا وجه للاشتغال به. وأما حجة من احتج بأن السكون عدم الحركة، والعدم ليس شيئًا فليس كما قال

Çünkü sükûn, hareketin hemen sonrasında açık ve mevcut bir var olmadır (ikamet). O da, -her ne kadar onun varlığıyla birlikte var olsa da- hareketin yok olmasıdır. Dolayısıyla o adem değildir. Her ne kadar onunla birlikte diğer hareketler ve oturmak, yaslanmak ve uzanmak cinsinden ameller yok olsa da, kıyamın mevcut ve sahîh bir mana olması da böyledir. Onlara şöyle denilir: Sizin ile "Bilakis hareket bir mana değildir. Çünkü o, sakinliğin yokluğudur." şeklinde söz söyleyen bir kimse arasında ne fark vardır? Bu, kendisinden uzak kalamayacağınız bir şeydir. "Hastalık bir mana değildir. Çünkü hastalık sıhhatin yokluğudur. Sıhhat ise, bir mana değildir çünkü o, hastalığın yokluğudur." şeklinde söyleyen bir kimse de böyledir. Bunun örnekleri gerçekten çoktur. Ve bu bütün hakikatlerin iptal etmeye götürür.

[1146] "Terk etmek, bir mana değildir..." diyen bir kimseye gelince, bu yanlıştır. Çünkü yüce Allah'ın dışındaki herkes her ne zaman belli bir manayı veya fiili terkederse onun yerine başka bir fiili veya manayı getirmek zorundadır. Bu, müşâhede ve duyularla var olan bir durum olup aksi mümkün değildir. Yüce Allah'ın dışındaki bir kimsenin bir fiili terk etmesinden dolayı terketme meydana geleceği için terkeden ismini alır. Yüce Allah'ın durumu böyle değildir. Bilakis o, ezelde onu yaratmamış ve bir fiili terk eden de olmamıştır. Çünkü insanın bir fiili terk etmesi, açıkladığımız üzere kendisinde mevcut olan bir arazdır, o da bu arazı taşıyandır. Şayet yüce Allah'ın bir fiili terk etmesi bir "mana" olsa idi, elbette o mana Allah Teâlâ ile kaim olurdu. Bundan ve yüce Allah'ın arazları taşıyıcı olmasından O'nu tenzih ederiz. Şayet bu mana kendi zatıyla kaim olsa idi, bu durumda cevher olurdu. Terk etmek ise bir cevher değildir. Şayet o, Allah Teâlâ'nın dışındaki bir şeyle kaim olsa idi, elbette yüce Allah -terk eden olmaksızın- onun fâili olurdu. Böylece fark ortaya çıkmış oldu. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır.

[1147] Hareket ve sükûnu birlikte geçersiz kılan kimseye gelince, bu da yanlış bir görüştür. Çünkü o, bununla birlikte, hareketli ve sakin olanı kabul etmiş ve sabit kılmıştır. Sağlıklı duyu organlarına sahip olan herkes kesin olarak bilir ki hareket eden bir kimse sakinleşir. Şüphesiz hareket eden ve sonra da sakinleşen bu madde, aynı maddedir ve aynı zâttır, onun zâtı değişmemiştir. Ancak kendisinde yüklü olan araz değişir.

لأنه عقب الحركة إقامة موجودة ظاهرة، فهي وإن كان معها بوجودها عدمت الحركة، فليست هي عدمًا كما أن القيام معنى صحيح موجود وأن كان قد عدمت معه سائر الحركات والأعمال من القعود والاتكاء والاضطجاع. ويقال لهم: وما الفرق بينكم وبين من قال بل الحركة ليست معنى لأنها عدم السكون؟ فهذا ما ٥ لا انفكاك عنه، وكذلك من قال أيضًا إن المرض ليس معنى لأنه عدم الصحة، والصحة ليست معنى لأنها عدم المرض، ومثل هذا كثير جدًا. وفي هذا إبطال الحقائق كلها.

[١١٤٦] وأما من قال إن الترك ليس معنى فخطأ، لأن كل من دون الله تعالى فإنه إن ترك معنى ما وفعلًا ما فلا بد له ضرورة من فعل آخر ومعنى آخر، هذا ١٠ أمر يوجد بالمشاهدة والحس لا يمكن غير ذلك، فصح أن ترك من دون الله تعالى لفعل ما هو أيضًا فعل صحيح بوجوده منه سمي تاركًا لما ترك، وليس الله تعالى كذلك، بل لم يزل غير فاعل ولم يكن بذلك فاعلًا للترك لأن ترك الإنسان للفعل كما بينا عرض موجود فيه وهو حامل له، ولو كان لترك الله تعالى للفعل معنى لكان قائمًا به تعالى، ومعاذ الله من هذا ومن أن يكون عز وجل حاملًا لعرض. ١٥ فلو كان أيضًا قائمًا بنفسه لكان جوهرًا، أو الترك ليس جوهرًا، ولو كان قائمًا بغيره عز وجل لكان تعالى فاعلًا له غير تارك، فصح الفرق وبالله تعالى التوفيق.

[١١٤٧] وأما من أبطل الحركة والسكون معًا: فقول فاسد أيضًا لأنه أثبت المتحرك والساكن مع ذلك وبيقين يدري كل ذي حس سليم أن من تحرك سكن، فإن تلك العين المتحركة ثم الساكنة هي عين ٢٠ واحدة وذات واحدة لم تتبدل ذاتها، وإنما تبدل عرضها المحمول فيها.

Madde veya onun için ya da ondan dolayı bir mananın meydana geldiği ve bu manadan dolayı muteharrik (hareketli) vasfını kazandığını zorunlu olarak biliriz. Yine onda veya onun için ya da ondan dolayı bir mananın meydana geldiği ve bundan dolayı sakin diye isimlendirilmeyi hakkettiği hususu da zorunlu olarak bilinir. Bu, müşâhede edilen ve hissedilen bir durumdur. İşte bu mana, hareket veya sükûndur. Böylece hareket ve sükûnun varlığı zorunlu olarak anlaşılmıştır. Sakini ve hareketli olanı kabul eden bir kimse ile hareket ve sükûnun asılsız olduğunu kabul eden bir kimse arasında bir fark yoktur. Böylesi bir kimse ile "vuran, ayakta duran ve yemek yiyen" kimseyi kabul eden arasında bir fark yoktur. O, vurmayı, yemeği ve ayakta durmayı geçersiz kılmıştır. Bu ise bozuk bir safsatadır. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır.

[1148] "Yüce Allah'ın cismi yaratmasının evvelinde cisim ne sakin ne de hareketli idi." diyen bir kimseye gelince, bu da yanlış bir kelâmdır. Çünkü ne hareket ne de sakinlik olan üçüncü bir mana düşünülemez. Bu, nefiste teşekkül etmeyen bir şeydir. Ne akıl ne de sem' onu ispat eder. Ayrıca o, delili olmayan bir görüştür, dolayısıyla bâtıldır. Yüce Allah bir cismi yarattığında, onu bir zaman ve mekânın içinde yarattığı hususunda şüphe yoktur. Bunda şüphe olmadığına göre, bu durumda cisim yüce Allah'ın onu yarattığı bu mekânda var olmasının başlangıcında göz açıp kapayıncaya kadar bile olsa sakindir. Sonra ya söz konusu cismin buradaki sakinliği devam eder ve böylece oradaki ikameti uzar. Ya da bu mekândan intikal eder ve böylece oradan hareket etmiş olur.

[1149] Şayet birisi, "Bilakis o hareketlidir, çünkü o yokluktan varlığa çıkmıştır." derse, ona şöyle cevap verilir: Bu sizden kaynaklanan yanlış bir isimlendirmedir. Çünkü konuştukları lisandaki hareket, bir mekândan diğerine geçmektir; yokluk ise mekân değildir. Dolayısıyla mahlûk, yüce Allah'ın onu yaratmasından önce bir şey değildir. Böylece Allah'ın onu yaratmasının hâli, öncesi olmayan hâllerinin ilkidir. Dolayısıyla onun önceki bir hâlinin olması nasıl mümkündür? Asıl itibarıyla o (bir mekândan diğerine) intikal etmemiştir. Bilakis Allah Teâlâ o anda onu yaratmaya başlamıştır.

فبالضرورة ندري أنه حدث فيه، أو له، أو منه معنى من أجله استحق أن يسمى متحركًا، وأنه حدث فيه أوله، أو منه أيضًا معنى من أجله استحق أن يسمى ساكنًا، لولا ذلك لم يكن بأن يسمى متحركًا أحق به منه بأن يسمى ساكنًا، هذا أمر محسوس مشاهد، فذلك المعنى هو الحركة أو السكون، فصح وجودهما ٥ ضرورة، ولا فرق بين من اثبت الساكن والمتحرك، ونفى الحركة والسكون، ولا فرق بينه وبين من أثبت الضارب والقائم، والآكل، وأبطل الضرب والأكل والقيام، وهذه سفسطة سقيمة وبالله تعالى التوفيق.

[١١٤٨] وأما من قال إن الجسم في أول خلق الله عز وجل له ليس ساكنًا ولا متحركًا فكلام فاسد أيضًا، لأنه لا يتوهم ولا يعقل معنى ثالث ليس حركة ١٠ ولا سكونًا، وهذا لا يتشكل في النفس ولا يثبته عقل ولا سمع. وأيضًا فإنه قول لا دليل عليه فهو باطل. ولا شك في أن الله تعالى إذا خلق الجسم فإنما يخلقه في زمان ومكان فإذا لا شك في ذلك فالجسم في أول حدوثه ساكن في المكان الذي خلقه الله تعالى فيه ولو طرفة عين، ثم إما يتصل سكونه فيه فتطول إقامته فيه، وإما أن ينتقل عنه فيكون متحركًا عنه.

١٥ [١١٤٩] فإن قال قائل بل هو متحرك لأنه خارج عن العدم إلى الوجود. قيل له: هذا منك تسمية فاسدة لأن الحركة في اللغة وهي التي يتكلم عليها إنما هي نقلة من مكان إلى مكان، والعدم ليس مكانًا، ولم يكن المخلوق شيئًا قبل أن يخلقه الله تعالى. فحال خلقه هي أول أحواله التي لم يكن هو قبلها فكيف أن يكون له حال قبلها فلم ينتقل أصلًا بل ابتداه الله تعالى الآن.

[1150] Genel olarak âlemin hacmi olan küllî cisme gelince, o küllî felektir. Âlemin her bir cüzü takdir edilmiş ve belirlenmiştir. Onun cüzleri, dört yündenonu kuşatmıştır. Feleğin alt yönüne bitişik olan cüz, onun mekânıdır. Zikrettiğimiz cüzlerin bitişik olmadığı bölgede ona ait bir mekân yoktur. Allah Teâlâ, dilediği şekilde onu kendi gücüyle tutar. Yukarı bölgede herhangi bir şey onunla asla karşılaşmaz. Orada ne mekân ne zaman ne boşluk ne de doluluk vardır.

[1151] Ebû Muhammed şöyle dedi: Kelâm'a meyl eden bazı ahmakların tuhaf görüşlerini gördüm. Onlar "Yüce Allah, yeryüzünü yaratınca, aşağıya yuvarlanmasın diye sıkıca tuttuğu büyük bir cisim yaratmıştı." dediler. Allah bu cismi yarattığı zaman, onu yok etti ve başkasını yarattı. Bu durum bir nihayeti olmaksızın daimi olarak bu şekilde devam etti. Çünkü şayet Allah o cismi iki vakte bıraksaydı o zaman onu tutan birisine ihtiyaç duyardı. Bu durum bir nihayeti olmaksızın bu şekilde devam etti. Sanki bu ahmak, yüce Allah'ın "*Şüphesiz Allah, gökleri ve yeri, yok olup gitmesinler diye (kurduğu düzende) tutuyor. Eğer onlar (yörüngelerinden sapıp) yok olur giderlerse, O'ndan başka hiç kimse onları tutamaz.*"[764] meâlindeki âyetini işitmemiştir.

[1152] Yüce Allah'ın, ne bir direk, ne ziyadelik ne de başka bir cisim olmaksızın her şeyi olduğu gibi tuttuğu doğrudur. Şayet bu ahmakların Kur'ân'a ittiba edecekleri bir ilimleri olmadığına göre, ziyadelikten ve bilmedikleri şeylerle yüce Allah'tan haber verme hususunda sessiz kalmaları onların hakkında din ve dünyaları için daha güvenilir olurdu. Fakat yüce Allah her kimi dalâlete düşürdü ise onun bir yol göstericisi yoktur. Dalâlete düşmekten Allah'a sığınırız.

[1153] "Hareket, cisimdir" diyen bir kimseye gelince, bu yanlıştır. Çünkü sözlükte cisim uzunluk, genişlik, derinlik ve alana sahip olan varlık için konulmuş bir isimdir. Hareket böyle değildir, dolayısıyla o cisim değildir. Cisim isminin harekete verilmesi doğru olmaz. Zira bu ne sözlükte, ne de şeriatta gelmiştir, ne de delil bunu zorunlu kılmıştır. Hareketin cisim olmadığı anlaşıldığına göre, şüphesiz o arazdır.

[١١٥٠] وأما الجسم الكلي الذي هو جرم العالم جملة وهو الفلك الكلي فكل جزء منه مقدر مفروض فإن أجزاءه المحيطة به من أربع جهات، والجزء الذي يليه في جهة عمق الفلك هو مكانه، ولا مكان له في الصفحة التي لا تلى الأجزاء التي ذكرنا والله تعالى يمسكه بقوته كما شاء ولا يلاقيه من صفحته العليا ٥ شيء أصلًا، ولا هنالك مكان ولا زمان ولا خلاء ولا ملاء.

[١١٥١] **قال أبو محمد**: ورأيت لبعض النوكى ممن ينتمى إلى الكلام قولًا ظريفًا وهو أنه قال: إن الله تعالى إذ خلق الأرض خلق جرمًا عظيمًا يمسكها لئلا تتحدر سفلًا، فحين خلق ذلك الجرم أعدمه وخلق آخر وهكذا أبدًا بلا نهاية، لأنه زعم لو أبقاه وقتين لا احتاج إلى ممسك وهكذا أبدًا إلى ما لا نهاية له، كأن ١٠ هذا الأنوك لم يسمع قول الله تعالى: ﴿إِنَّ اللَّهَ يُمْسِكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ أَن تَزُولَا وَلَئِن زَالَتَا إِنْ أَمْسَكَهُمَا مِنْ أَحَدٍ مِّن بَعْدِهِ﴾.

[١١٥٢] فصح أن الله تعالى يمسك الكل كما هو دون عمد، لا زيادة ولا جرم آخر ولو أن هؤلاء المخاذيل إذ عدموا العلم تمسكوا باتباع القرآن والسكوت عن الزيادة والخبر عن الله بما لا علم لهم به لكان أسلم لهم في الدين والدنيا، ولكن ١٥ من يضلل الله فلا هادي له، ونعوذ بالله من الضلال.

[١١٥٣] أما من قال: إن الحركات أجسام فخطأ لأن الجسم في اللغة موضوع للطويل العريض العميق ذي المساحة وليست الحركة كذلك فليست جسمًا، ولا يجوز أن يوقع عليها اسم جسم إذ لم يأت ذلك في اللغة ولا في الشريعة ولا أوجبه دليل، وإذ صح أنها ليست جسمًا فهي بلا شك عرض.

[1154] Hareketin görülebileceğini söyleyen bir kimseye gelince, bu görüş yanlıştır. Çünkü bu âlemde gözün sadece renkli bir cisimdeki rengi görebileceği hususu doğrudur. Biz, harekete ait bir rengin olmadığını kesin olarak biliyoruz. Çünkü hareketin bir rengi yoktur. Dolayısıyla hareketin görülmesinin imkânı yoktur. Ancak biz, hareketin oluşunu biliriz. Çünkü biz, belli bir mekândaki hareketli varlığın rengini görürüz, sonra onu başka bir mekânda görürüz. Biliriz ki bu renkli varlık şüphesiz bir mekândan diğerine intikal etmiştir. İşte bu mana harekettir. Ya da cismin bir mekândan diğerine intikal ettiğini hissetmek sûretiyle biliriz. İşte o zaman söz konusu cisme dokunan birisi, -âmâ ya da iki gözü kapatılmış olsa bile- onun hareket ettiğini bilir. Dediğimiz şeyin delili şudur: Rengi olmadığında havayı hiç kimse göremez. Ancak havanın dalgalanmasından, hareket etmesinden ve karşılaşmasından onun intikal etmekte olduğu bilinebilir. Bu da rüzgârın esmesidir. Aynı şekilde sesin hareketini, belli bir mekândan başka bir mekâna gelen sesi algılamak sûretiyle biliriz. Yine güzel ve çirkin olması bakımından kokudaki ve tattaki hareket hakkındaki söz de böyledir. Böylece "Hareketler görülebilir." diyen bir kimsenin sözü geçersiz olmuştur. Hareketin bir renk olmadığı ve ona ait bir rengin de bulunmadığı doğrudur. Şayet bu olsa idi, bu durumda bir başkasının "Hareketi işittiğini" iddia etmesi mümkün olurdu. Bu ise yanlıştır. Çünkü o, ancak sesi işitebilir. Yine bir başkasının harekete dokunulabileceğini iddia etmesi de mümkün olurdu. Bu da yanlıştır. Ancak biz, sertlik, yumuşaklık veya bunların dışındaki hissedilebilen şeylere dokunabiliriz. Buradaki hakikat, hareket bilinebilir ve zikrettiğimiz hususlar vasıtasıyla var edilebilir. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır.

[1155] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bir mekândan diğerine intikal şeklinde olan hareketler, zorunlu ve ihtiyari olmak üzere -üçüncü bir ihtimal olmaksızın- iki kısma ayrılır. İhtiyari hareket, melek, insan, cin ve diğer bütün canlılardan olan diri nefislerin fiilidir. Bu hareket, vakitleri bilinen düzenli hareketlerin dışında çeşitli yönlere doğru olan harekettir. İhtiyarî sükûn da böyledir.

[١١٥٤] وأما من قال إن الحركة ترى فقول فاسد لأنه قد صح أن البصر لا يقع في هذا العالم إلا على لون في ملون فقط، وبيقين ندري أن الحركة لا لون لها. فإذ لا لون لها فلا سبيل إلى أن ترى وإنما علمنا كون الحركة لأننا رأينا لون المتحرك في مكان ما ثم رأيناه في مكان آخر فعلمنا أن ذلك الملون
٥ قد انتقل عن مكان إلى مكان بلا شك، وهذا المعنى هو الحركة أو بأن يحس الجسم قد انتقل من مكان إلى مكان فيدري حينئذ من لامسه وإن كان أعمى أو مطبق العينين أنه تحرك، وبرهان ما قلنا إن الهواء لما لم يكن له لون لم يره أحد، وإنما يعلم تموجه وتحركه وملاقاته بأنه منتقل وهو هبوب الرياح. وكذلك أيضًا علمنا حركة الصوت بإحساسنا الصوت يأتي من مكان ما إلى
١٠ مكان ما، وكذلك القول في الحركة في المشموم من الطيب والنتن، وحركة المذوق فبطل قولًا من قال إن الحركات ترى وصح أن الحركة ليست لونًا ولا ولها لون، ولو كان هذا الأمكن لآخر أن يدعي أنه يسمع الحركة وهذا خطأ لأنه لا يسمع إلا الصوت، ولأمكن لآخر أن يدعى أن الحركة تلمس وهذا خطأ وإنما نلمس المحسة من الخشونة والأملاس أو غير ذلك من المحسات،
١٥ والحق من هذا إنما هو أن الحركة تعرف وتوجد بتوسط كل ما ذكرنا، وبالله تعالى التوفيق.

[١١٥٥] **قال أبو محمد**: والحركات النقلية المكانية تنقسم قسمين لا ثالث لهما، إما حركة ضرورية وإما اختيارية. فالاختيارية هي فعل النفوس الحية من الملائكة والإنس والجن وسائر الحيوان كله، وهي التي تكون إلى جهات شتى
٢٠ على غير رتبة معلومة الأوقات وكذلك السكون الاختياري.

[1156] Zorunlu hareket, tabii ve kasrî (zorlayıcı) hareket olmak üzere ikiye ayrılır, bunun bir üçüncüsü yoktur. Izdirarî hareket, kendisine yönelik bir kasıt olmaksızın zuhur ettiği kimsede var olan harekettir.

[1157] Tabii harekete gelince, diri olmayan her bir şeyin -yüce Allah'ın inşa ettiği şekliyle olan- hareketidir. Suyun merkeze doğru hareket etmesi, yer yüzünün bu şekilde hareket etmesi, hava ve ateşin kendi konumlarına doğru hareket etmeleri, feleklerin ve yıldızların döngüsel hareketleri, damarlardaki kanın hareketi böyledir. Tabii sükûn ise, zikrettiğimiz her bir şeyin kendi yapısı içinde sakinliğidir.

[1158] Kasrî/zorlayıcı harekete gelince, tabii veya ihtiyari hareketini müdahale etmek sûretiyle bir başkasına dönüştüren her bir şeyin hareketidir. Kişinin zorla hareket ettirilmesi, suyu ve aynı şekilde taşı yukarıya doğru hareket ettirmen, ateşi ve havayı aşağıya doğru hareket ettirmen, havanın suyu kaldırması, ateşin hararetinden dolayı güneşi yansıtması gibi. Sükûnu kasrî (zorlayıcı sakinlik), bir şeyin kendi yapısı (elementleri) dışında durdurulması ya da seçilen bir şeyin zorla durdurulmasıdır. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır.

Tevvellüt Konusu

[1159] Ebû Muhammed şöyle dedi: Kelâmcılar, "tevellüd"[765] diye tabir ettikleri bir mana konusunda tartıştılar. Onlar ayrıca bir ok atan ve bununla bir insanı ya da başka bir canlıyı yaralayan kimse hakkında; ateşin yakması, karın soğutması ve cansız varlıklardan meydana gelen diğer açık tesirler hakkında ihtilaf ettiler. Bir topluluk, "Bundan, yani bir insanın ya da canlının fiilinden kaynaklanan (tevellüt eden) şey, insanın ve söz konusu canlının fiilidir." demiştir. Yine kelâmcılar, canlının dışındaki bir varlıktan tevellüt eden etkiler konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bir topluluk, bunun yüce Allah'ın fiili olduğunu söylemiştir. Bir topluluk da, canlının dışındaki bir varlıktan tevellüt eden şeyin tabiatın bir fiili olduğunu söylemiştir. Diğerleri ise, bütün bunların yüce Allah'ın fiili olduğunu ifade etmiştir.

[١١٥٦] والحركة الضرورية تنقسم قسمين لا ثالث لهما إما طبيعية وإما قسرية. والاضطرارية: هي الحركة الكائنة ممن ظهرت منه عن غير قصد منه إلينا.

[١١٥٧] وأما الطبيعية فهي حركة كل شيء غير حي مما بناء الله عليه كحركة الماء إلى وسط المركز، وحركة الأرض كذلك وحركة الهواء والنار إلى مواضعها، ٥ وحركة الأفلاك والكواكب دورًا، وحركة عروق الجسد النوابض، والسكون الطبيعي هو سكون كل ما ذكرنا في عنصره.

[١١٥٨] وأما القسرية فهي حركة كل شيء دخل عليه ما يحيل حركته عن طبيعته أو عن اختياره إلى غيرها، كتحريك المرء قهرًا، أو تحريكك الماء علوًا، والحجر كذلك وكتحريك النار سفلًا، والهواء كذلك وكتصعيد الهواء الماء، ١٠ كعكس الشمس الشمس بحر النار. والسكون القسري هو توقيف الشيء في غير عنصره أو توقيف المختار كرهًا، وبالله تعالى التوفيق.

الكلام في التولد

[١١٥٩] **قال أبو محمد**: تنازع المتكلمون في معنى عبروا عنه بالتولد، وهو أنهم اختلفوا فيمن رمى سهمًا فجرح به إنسانًا أو غيره، وفي حرق النار، وتبريد ١٥ والثلج، وسائر الآثار الظاهرة من الجمادات. فقالت طائفة: ما تولد من ذلك عن فعل إنسان أو حي فهو فعل الإنسان والحي واختلفوا فيما تولد من غير حي. فقالت طائفة: هو فعل الله وقالت طائفة ما تولد من غير حي فهو فعل الطبيعة. وقال آخرون كل ذلك فعل الله عز وجل.

[1160] Ebû Muhammed şöyle dedi: İşte bunlar, hakikatleri geçersiz kılanlar ve aklın zorunlu kıldığı esasları gözden kaçıranlardır.

[1161] Ebû Muhammed şöyle dedi: Durum, bu konudaki sözü uzatmaya gerek duymayacak kadar açıktır. Bu konuda doğru olan, cisim ya da cisimdeki araz ya da cisimden kaynaklanan tesir olsun hepsi yüce Allah'ın yaratmasıdır. Bütün bunların Allah'ın fiili olmasının anlamı onun yaratması anlamındadır.Bunların tamamı, Kur'ân'ın açıklaması ve lisandaki kullanımından dolayı canlı ya da cansız olsun kendisinden meydana gelen varlığa izafe edilir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Biz, onun üzerine yağmur indirdiğimiz zaman kıpırdar, kabarır ve her türden iç açıcı çift çift bitkiler bitirir."*[766] Böylece yüce Allah "kıpırdamak", "kabarmak" ve "gelişip büyümek" fiillerini yeryüzüne nispet etmiştir. Yine yüce Allah, *"Ateş yüzlerini yalar ve onlar orada sırıtır kalırlar."*[767] diye buyurmuştur. Böylece Allah, ateşin yüzleri yaladığını haber vermiştir. Yine *"(Susuzluktan) feryat edip yardım dilediklerinde, maden eriyiği gibi, yüzleri yakıp kavuran bir su ile kendilerine yardım edilir..."*[768] şeklinde buyurmuş ve suyun yüzleri yakıp kavuracağını haber vermiştir.

[1162] Başka bir âyette yüce Allah, *"Kim, bir mümini yanlışlıkla öldürürse, bir mümin köleyi azat etmesi gerekir."* (Nisâ 4/92) diye buyurmuştur. Bu âyette Allah hataen öldüren kimseyi "katil" diye isimlendirmiş ve ona bir hüküm vermiştir. Oysaki bu kişi öldürmeye niyet etmemişti. Ancak ölüm onun fiilinden tevellüd etmiştir. Yine Allah Teâlâ, *"(Her kim şan ve şeref istiyorsa bilsin ki, şan ve şeref bütünüyle Allah'a aittir.) Güzel sözler ancak O'na yükselir. Salih ameli de güzel sözler yükseltir."*[769] şeklinde buyurmuştur. Böylece Allah, sözlerin yükseldiğini, ameli de bu sözlerin yükselttiğini haber vermiştir. Halbuki amel, arazlardan bir arazdır. Bunlara ilaveten yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"(Muhammed, ancak bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir.) Şimdi o ölür veya öldürülürse gerisin geriye (eski dininize) mi döneceksiniz?"*[770] *"... yoksa binasını çökmeye yüz tutmuş bir yarın kenarına kurup, onunla birlikte kendisi de cehennem ateşine yuvarlanan kimse mi daha hayırlıdır?"*[771]

[١١٦٠] **قال أبو محمد**: فهؤلاء مبطلون للحقائق غائبون عن موجبات العقول.

[١١٦١] **قال أبو محمد**: والأمر أبين من أن يطول فيه الخطاب، والحمد لله رب العالمين. والصواب في ذلك أن كل ما في العالم من جسم أو عرض في جسم أو أثر من جسم فهو خلق الله عز وجل فكل ذلك فعل الله عز وجل بمعنى أنه خلقه، وكل ذلك مضاف بنص القرآن وبحكم اللغة إلى ما ظهر منه من حي أو جماد. قال تعالى: ﴿فَإِذَا أَنزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَاءَ اهْتَزَّتْ وَرَبَتْ وَأَنبَتَتْ مِن كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ﴾ فنسب عز وجل الاهتزاز والإنبات والربو إلى الأرض. وقال: ﴿تَلْفَحُ وُجُوهَهُمُ النَّارُ﴾ فأخبر تعالى أن النار تلفح. وقال تعالى: ﴿وَإِن يَسْتَغِيثُوا يُغَاثُوا بِمَاءٍ كَالْمُهْلِ يَشْوِي الْوُجُوهَ﴾ فأخبر عز وجل: أن الماء يشوي الوجوه.

[١١٦٢] وقال تعالى: ﴿وَمَن قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَأً فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُّؤْمِنَةٍ﴾ فسمى تعالى المخطئ قاتلًا وأوجب عليه حكمًا، وهو لم يقصد قتله قط لكنه تولد عن فعله. وقال تعالى: ﴿إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ﴾ فأخبر تعالى أن الكلم يصعد،وأن العمل يرفع الكلم والعمل عرض من الأعراض. وقال تعالى: ﴿أَفَإِن مَّاتَ أَوْ قُتِلَ انقَلَبْتُمْ﴾ وقال تعالى: ﴿عَلَىٰ شَفَا جُرُفٍ هَارٍ فَانْهَارَ بِهِ﴾

[1163] Ne ümmet ne de lisan (lügat), "Filan öldü, duvar yıkıldı.." diyen bir kimsenin sözünün doğruluğu hususunda farklı görüş ileri sürmemiştir. Böylece yüce Allah ve onun yarattığı varlıkların tamamı, bütün bunların kendilerinden zuhur ettiğinden dolayı; ölümü ölüye, düşme ve yıkılmayı duvara, yuvarlanmayı uçuruma nispet etmiştir. Ne Kur'ân'da, ne sünnette, ne de akıllarda bu hükmün dışında bir hüküm söz konusudur. Buna muhalefet eden bir kimse, yüce Allah'a, Elçisine (s.a.), bütün ümmetlere ve onların akıllarına itiraz etmiştir. Bu ise, kendisine büyük bir felaket isabet etmiş olan bir kimsenin sıfatıdır. Onun ne bir dini, ne aklı, ne utanması ne de bilgisi vardır.

[1164] Zikrettiğimiz hususlar sebebiyle, âlemdeki her bir işin Allah Teâlâ'ya izafe edilmesi, söz konusu hadiselerin kendilerinden zuhur ettiği kimselere izafe edilmesinden farklı olduğu doğrudur. Bunların Allah Teâlâ'ya izafe edilmelerinin sebebi Allah tarafından yaratılmalarıdır. Söz konusu hadiselerin kendisinden zuhur ettiği ya da tevellüt ettiği kimseye izafe edilmesine gelince, Kur'ân'a, bütün lisanlara, Allah Resulünün (s.a.) sünnetine ve bütün bu haberlere uymak sûretiyle bu hadiselerin söz konusu kimseden meydana gelmesinden dolayıdır. Her iki izafet türü de gerçektir ve bunların herhangi birinde mecaz yoktur. Çünkü irade sahibi bir canlıdan ya da ne canlı ne de muhtar olan bir varlıktan zuhur eden şeyler arasında, bütün bunların kendisinden meydana gelmesi açısından, bir fark yoktur. Şüphesiz o, Allah'a ait bir mahlûktur. Ancak yüce Allah, canlı varlıkta, kendisinden zuhur eden şeyler için bir ihtiyar yaratmıştır. Diri ve mürit olmayan varlıklarda ise bir ihtiyar yaratmamıştır.

[1165] Bir fâilin fiilinden meydana gelen (tevellüt eden) şey, "kendisinden meydana gelmesi anlamında" zuhur ettiği kimsenin fiili olduğu hâlde, onu yaratması anlamında yüce Allah'ın fiilidir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"(Savaşta) onları siz öldürmediniz, fakat Allah onları öldürdü. Attığın zaman da sen atmadın, fakat Allah attı. (Müminleri, tarafından güzel bir imtihanla denemek için Allah öyle yaptı.)"*[772] *"Ektiğiniz tohuma ne dersiniz? Onu siz mi bitiriyorsunuz, yoksa bitiren biz miyiz?"*[773] İşte bu, bizim görüşümüzün açıklamasıdır. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır.

[١١٦٣] ولم تختلف أمة ولا لغة في صحة قول القائل مات فلان، وسقط الحائط، فنسب الله تعالى وجميع خلقه الموت إلى الميت، والسقوط إلى الحائط، والانهيار إلى الجرف، لظهور كل ذلك منها ليس في القرآن ولا في السنن ولا في العقول شيء غير هذا الحكم، ومن خالف هذا فقد اعترض على الله تعالى وعلى رسول الله صلى الله عليه وسلم وعلى جميع الأمم، وعلى جميع عقولهم وهذه صفة من عظمت مصيبته بنفسه، ومن لا دين له، ولا عقل ولا حياء، ولا علم.

[١١٦٤] وصح بكل ما ذكرنا أن إضافة كل أمر في العالم إلى الله تعالى هي على غير إضافته إلى من ظهر منه، وإنما إضافته إلى الله تعالى فلأنه خلقه، وأما إضافته إلى من ظهر منه أو تولد عنه فلظهوره منه اتباعًا للقرآن، ولجميع اللغات، ولسنن رسول الله صلى الله عليه وسلم، وكل هذه الإخبارات، وكلتا هاتين الإضافتين حق لا مجاز في شيء من ذلك، لأنه لا فرق بين ما ظهر من حي مختار، أو من غير حي مختار في أن كل ذلك ظاهر مما ظهر منه، وأنه مخلوق لله تعالى إلا أن الله تعالى خلق في الحي اختيارًا لما ظهر منه، ولم يخلق الاختيار فيما ليس حيًا، ولا مريدًا.

[١١٦٥] فما تولد عن فعل فاعل فهو فعل الله عز وجل بمعنى أنه خلقه، وهو فعل ما ظهر منه بمعنى أنه ظهر منه. قال الله تعالى: ﴿فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلَٰكِنَّ اللَّهَ قَتَلَهُمْ وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَٰكِنَّ اللَّهَ رَمَىٰ﴾ وقال تعالى: ﴿أَفَرَأَيْتُم مَّا تَحْرُثُونَ۝أَأَنتُمْ تَزْرَعُونَهُ أَمْ نَحْنُ الزَّارِعُونَ﴾ وهذا نص قولنا، وبالله تعالى التوفيق.

Müdâhale, Mücâvere ve Kümûn Konusu

[1166] Ebû Muhammed şöyle dedi: Renklerin cisim olduğunu kabul edenler, müdahaleyi (cisimlerin iç içe girdiği) görüşünü benimsediler. Bu lafzın (müdahale) manası, "İki cisim iç içe girer ve böylece söz konusu iki cisim birlikte aynı mekânda olurlar." şeklindedir.

[1167] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu eserimizin cisimler ve arazlar konusunda inşallah açıklayacağımız hususlardan dolayı bu kelâm yanlıştır. Yüce Allah'tan yardım dileriz.

[1168] Bundan dolayı her cismin kendisine ait bir alanı (mesaha) vardır. Durum böyle olunca, cismin kendisine ait bir mekân olmak durumundadur. Cismin alanı ölçüsünde bir yeri vardır ve kendisine başka bir cisim ilave edilince zorunlu olarak bu ilave cisim de ilave mekânı için ilave bir alana ihtiyaç duyar. Bu da müşâhede yoluyla bilinen bir durumdur. Sıvı cisimlerin dağınık cisimlerin içine girip nüfuz etmesi noktasında gördüklerinden dolayı, kelâmın sınırlarının bilinmesinde incelik göstermeyen bir kimseye durumun karışık gelmesi, ancak bu durum, dağınık olan bu cisimlerin parçacıklarının arasında hava ile dolu küçük deliklerin/çatlakların olmasındandır. Böylesi cisimlerin üzerine su ya da akıcı herhangi bir şey döküldüğünde, söz konusu delikler ve çatlaklar dolar ve içinde bulunan hava dışarı çıkar. Bu durum -daha önce açıkladığımız gibi-, gözle görülür ve havanın oradan hızlı bir şekilde çıkardığı şeylerden dolayı meydana gelen ses ve kabarcıklar sebebiyle havanın oradan çıkışı hissedilir. Havanın cismin içinden çıkışı tamam olduğunda ve akıcı sıvı artırıldığında, genişler ve ilave bir mekâna ihtiyaç duyar. Daha önce zikrettiğimiz şeye gelince o, -suyun su üzerine dökülmesi ya da yağın yağ üzerine dökülmesi veya yağın su üzerine dökülmesi gibi- ecsam-ı mükteneze'de (sıkı ve toplanmış cisimlerde) söz konusudur. Bu türlerde ve bunların dışında olanların her birinde de durum böyledir.

[1169] Cisim, bir başka cismin içinde bitişik olma yoluyla da olabileceği kesin olarak ortaya çıkmıştır. Bu cisimlerden her biri, diğerinin mekânının dışında bir mekândadır. Ancak müdahale (iç içe geçme), arazlar ve cisimler ile arazlarla arazlar arasında olabilir. Çünkü araz bir mekân işgal etmez.

الكلام في المداخلة والمجاورة والكمون

[١١٦٦] **قال أبو محمد**: ذهب القائلون بأن الألوان أجسام إلى المداخلة ومعنى هذه اللفظة أن الجسمين يتداخلان فيكونان جميعًا في مكان واحد.

[١١٦٧] **قال أبو محمد**: وهذا كلام فاسد لما سنبينه إن شاء الله تعالى في باب ٥ الكلام في الأجسام والأعراض من ديواننا هذا، وبالله نتأيد.

[١١٦٨] من ذلك أن كل جسم فله مساحة وإذا كان كذلك فله مكان ولا بد، وإذ له مكان بقدر مساحته ولا بد فإن كل جسم زيد عليه جسم آخر، فإن ذلك الجسم الزائد يحتاج إلى مكان زائد من أجل مساحته الزائدة هذا أمر يعلم بالمشاهدة فإن اختلط الأمر على من لم يتمرن في معرفة حدود الكلام من أجل ١٠ ما يرى في الأجسام المتخلخلة من تخلل الأجسام المائعة لها فإنما هذا الآن في خلال أجزاء تلك الأجسام المتخلخلة خروقًا صغارًا مملوءة هواء فإذا صب عليها الماء أو مائع ما ملأ تلك الخروق وخرج عنها الهواء الذي كان فيها، وهذا ظاهر للعين محسوس خروج الهواء عنها بنفاخات، وصوت من كل ما يخرج عنه الهواء مسرعًا والذي ذكرنا فإنه إذا تم خروج الهواء عنه وزيد في عدد المائع ١٥ ربا واحتاج إلى مكان زائد. وأما الذي ذكرنا قبل فإنه في الأجسام المكتنزة كماء صب على ماء، أو دهن على دهن، أو دهن على ماء وهكذا في كل شيء من هذه الأنواع وغيرها.

[١١٦٩] فصح يقينًا أن الجسم إنما يكون في الجسم على سبيل المجاورة، كل واحد في حيز غير حيز الآخر. وإنما تكون المداخلة بين ٢٠ الأعراض والأجسام وبين الأعراض والأعراض، لأن العرض لا يشتغل مكانًا

Nitekim biz, rengi, tadı, dokunma hissini, kokuyu, sıcağı, soğuğu ve sakin olmayı biliriz; bunların tamamı cisimlerin içindedir ve bir kısmı diğer bir kısmına dâhildir. Bir cismin, (aynı anda) iki mekânda olması ve iki cismin bir mekânda bulunması mümkün değildir.

[1170] Sonra iki cisim arasında yakınlaşma ve birleşmenin (mücavere) olması üç kısma ayrılır. Bunlardan **ilki**, cisimlerden birinin kendi niteliklerinden sıyrılması ve diğerinin niteliğine bürünmesidir. Bir parçayı sirke küpüne veya et suyu testisine ya da süt veya mürekkebin içine atmanız gibi. Ya da bunlardan az bir şeyi diğerlerinin ya da benzerlerinin içine atmanız da böyledir. Bunlardan üstün gelen, mağlup olanın zâtî ve farklı olan niteliklerini zorla alır ve bunları ondan uzaklaştırır, kendi zâtî niteliklerini ona giydirir.

[1171] İkincisi; iki cisimden her biri, zâtî ve farklı olma niteliklerinden sıyrılır ve birlikte başka niteliklere bürünürler. Nitekim acı suyun yeşil yaprağın suyuyla birleştirilmesi, zırnıh'ın (sıçan otu) bîr cismi ile birleştirilmesi; un, su ve diğerlerinin birleştirilmesiyle yapılan hamurlar böyledir.

[1172] Üçüncüsü; cisimlerden birisi ne zâtî özelliklerinden ne de gayri (farklı kılan) özelliklerinden herhangi birisinden ayrılmaz. Bilakis bu niteliklerinin her biri onda devam eder. Nitekim suya ilave edilen zeytinyağı, bir taşın diğer bir taşa, bir elbisenin diğer bir elbiseye eklenmesi böyledir. İşte bu müdahale ve mücavere konusundaki kelâmın hakikatidir.

[1173] Kümûn'a[774] gelince, bir topluluk ateşin taşta gizli (bil-kuvve mevcut) olduğu görüşünü benimsedi. Diğer bir topluluk bunu geçersiz kabul edip taşta aslı itibarıyla ateş olmadığını söyledi. Bu görüş, Dırar b. Amr'ın görüşüdür.

[1174] Ebû Muhammed şöyle dedi: Yukarda sözü edilen her bir topluluk, diğerine karşı iddia ettiği hususta aşırı gitmiştir. Dırar ise, uzunluğu, genişliği ve büyüklüğü ile hurma ağacının çekirdekte gizli olduğunu söylediklerini muhaliflerine nispet eder. İnsan da uzunluğu, genişliği, derinliği ve büyüklüğü ile menide gizlidir (bil-kuvve mevcuttur). Dırar'ın hasımları ise, "Ateşte hararet, üzümde üzüm suyu, zeytinde zeytinyağı ve insanda da kan yoktur." dediğini ona nispet ederler.

فنجد اللون والطعم والمجسة والرائحة والحر والبرد والسكون، كل ذلك مداخل للجسم، ومداخل بعضه بعضًا، ولا يمكن أن يكون جسم واحد في مكانين، ولا جسمان في مكان واحد.

[١١٧٠] ثم أن المجاورة بين الجسمين تنقسم ثلاثة أقسام أحدهما: أن يخلع أحد الجسمين كيفياته ويلبس كيفية الآخر، كنقطة رميتها في دن خل أو دن مرت أو في لبن أو في مداد أو شيء يسير من بعض هذه في بعض أو من غيرها كذلك، فإن الغالب منها يسلب المغلوب كيفياته الذاتية والغيرية ويذهبها عنه ويلبسه كيفياته نفسه الذاتية والغيرية.

[١١٧١] والثاني أن يخلع كل واحد منهما كيفياته. الذاتية والغيرية ويلبسا معًا كيفيات أخر كماء الزاج إذا جاوز الماء العفص، وكجسم الجير إذا جاور جسم الزرنيخ وكسائر المعاجن كلها، والدقيق والماء وغير ذلك.

[١١٧٢] والثالث: ألا يخلع واحد منهما عن نفسه كيفية من كيفياته لا الذاتية ولا الغيرية بل يبقى كل واحد منهما كما كان كزيت أضيف إلى ماء، كحجر إلى حجر، وثوب إلى ثوب، فهذا حقيقة الكلام في المداخلة والمجاورة.

[١١٧٣] وأما الكمون: فإن طائفة ذهبت إلى أن النار كامنة في الحجر، وذهبت طائفة إلى إبطال هذا، وقالت إنه لا نار في الحجر أصلًا، وهو قول ضرار بن عمرو.

[١١٧٤] **قال أبو محمد**: وكل طائفة منهما فإنها تفرط على الأخرى فيما تدعى عليها، فضرار ينسب إلى مخالفيه أنهم يقولون بأن النخلة بطولها وعرضها وعظمها كامنة في النواة، وأن الإنسان بطوله و عرضه وعمقه وعظمه كامن في المني. وخصومه ينسبون إليه أنه يقول: ليس في النار حر، ولا في العنب عصير، ولا في الزيتون زيت ولا في الإنسان دم.

[1175] Ebû Muhammed şöyle dedi: Her iki görüş de mutlak bir delilik, duyuları ve aklı inkâr etmektir. Bu açıdan gerçek olan şudur: İnsandaki kan, üzümdeki su, zeytindeki yağ ve sıkılan her bir şeydeki su gibi varlıklarda gizli olan şeyler vardır. Bunun delili, zikrettiklerimizin tamamından kendilerinde içkin olan şey çıkarıldığında geriye kalan incelir ve söz konusu şeylerin çıkmasından önceki duruma nispetle ağırlığı düşer.

[1176] Bazı şeyler de bir şeyin içinde içkin değildir. Buna taş ve demirde ateşin varlığını örnek olarak verebiliriz. Fakat çakmak taşında ve demirde bir kuvve vardır. Bu ikisi çarpıştırıldığında, bu ikisi arazında bulunan hava tutuşur ve böylece ateşe dönüşür. Bu durum, yanıcı olan her bir şey için bu şekilde gerçekleşir. Onun rutubeti önce ateşe, sonra dumana, sonra da havaya dönüşür. O zaman ateşin tabiatında cisimlerin yanıcılığını dışarıya çıkarmak ve onların rutubetlerini yükseltmek vardır ta ki cisimde yanıcılık ve nemlilik cinsinden bulunan her bir şeyi ondan dışarı çıkarmak sûretiyle yok eder. Sonra sen, bütün ömrün boyunca, sadece yerden geri kalan şeylere üflesen, kül olduğundan dolayı yanmaz ve tutuşmaz. Zira onda, dışarıya çıkacak ne bir ateş ne de yükselecek bir su vardır.

[1177] Lambanın yağı da böyledir. Tabiatı itibarıyla onun yanıcılığı çoktur. Onda bulunan az miktardaki su sebebiyle yağ, dumana dönüşür ve bitinceye kadar ateşi dışarı çıkar. Çekirdek, tohum ve meni konusundaki söze gelince, şüphesiz çekirdekte, tohumda ve menide yüce Allah'ın bütün bunlarda yarattığı bir tabiat vardır. O da bir kuvve olup sudan, gübreden ve toprağın minerallerinden kendilerine gelen rutubeti cezbeder. Bunların tamamı çekirdek ve tohuma yöneliktir. Rutubet, bütün bunları, tabiatlarında olan şeylere dönüştürür. Böylece çekirdek dal, kabuk, yaprak, gül, meyve, hurma dalı ve üzüm bağı olur. Meniye gelen kan da buna benzerdir. Kan, nütfeyi, yüce Allah'ın onda yarattığı tabiatına dönüştürür ve et, kan, kemik, sinir, damar, adele, kıkırdak, deri, tırnak ve saç olur. Bütün bunları yüce Allah yaratmıştır. Yaratıcıların en güzeli olan yüce Allah'ı tesbih ederiz. Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamd olsun.

[١١٧٥] **قال أبو محمد**: وكلا القولين جنون محض ومكابرة للحواس والعقول، والحق في ذلك أن في الأشياء ما هو كامن كالدم في الإنسان، والعصير في العنب، والزيت في الزيتون، والماء في كل ما يعتصر منه، وبرهان ذلك أن كل ما ذكرنا إذا خرج مما كان كامنًا فيه ضمر الباقي لخروج ما خرج وخف وزنه ٥ لذلك عما كان عليه قبل خروج الذي خرج.

[١١٧٦] ومن الأشياء ما ليس كامنا كالنار في الحجر والحديد، لكن في حجر الزناد والحديد الذكر قوة إذا تضاغطًا احتدم ما بينهما من الهواء فاستحال نارًا وهكذا يعرض لكل شيء منحرق فإن رطوباته تستحيل نارًا ثم دخانًا، ثم هواء، إذ في طبع النار استخراج ناريات الأجسام، وتصعيد رطوباتها حتى يفنى ١٠ كل ما في الجسم من الناريات والمائيات عنه بالخروج ثم لو نفخت دهرك على ما بقي من الأرضية المحضة وهي الرماد لم يحترق ولا اشتعل إذ ليس فيه نار فتخرج، ولا ماء فيتصعد.

[١١٧٧] وكذلك دهن السراج فإنه كثير الناريات بطبعه فيستحيل بما فيه من المائية اليسيرة دخانًا هوائيًا، وتخرج ناريته حتى يذهب كله. وأما القول في النوى ١٥ والبزور والنطف، فإن في النواة وفي البزر وفي النطفة طبيعة خلقها في كل ذلك الله تعالى، وهي قوة تجتذب الرطوبات الواردة عليها من الماء والزبل، ولطيف التراب الوارد كل ذلك على النواة والبذر، فيحيل كل ذلك إلى ما في طبعها إحالته إليه فيصير عودًا ولحاءً وورقًا وزهرًا وثمرًا وخوصًا وكرمًا، ومثل الدم الوارد على النطفة فتحيله طبيعته التي خلقها الله تعالى فيه لحمًا، ودمًا وعظمًا، ٢٠ وعصبًا وعروقًا وشرايين وعضلًا وغضاريف وجلدًا وظفرًا وشعرًا وكل ذلك خلق الله تعالى، فتبارك الله أحسن الخالقين، والحمد لله رب العالمين.

[1178] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bakıllânî ve diğer Eş'arîler ateşte hararetin, karda soğuğun, zeytinde yağın, üzümde suyun, insanda da kanın olmadığı görüşünü benimsediler. Bu, onlardan olup da karşılaştığımız kimselerle üzerinde tartıştığımız bir meseledir. En tuhaf olanı da, onların bu saçma görüşleri, duyularla ve aklın zorunluluk ilkesiyle bilinen hususları inkâr etmeleridir. Sonra onlar, bununla birlikte şöyle derler: "Camda ve taşta bir tat ve koku vardır. Üzümün kabuğunda bir koku vardır. Feleklerin tadı ve kokusu vardır." İşte bu, dünyanın garipliklerinden biridir.

[1179] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu konuda, şu iddialarının dışında, onların lehine olan bir delil görmedik: "Dokunmamız anında ateşte bulduğumuz hararetin tamamını yüce Allah yaratmıştır. Aynı şekilde yüce Allah, bizzat dokunmamız anında karda soğukluğu; zeytinin sıkılması anında yağı; üzümün sıkılması anında üzüm suyunu; kesme ve yarma anında da kanı yaratmıştır."

[1180] Ebû Muhammed şöyle dedi: Duyuları sebebiyle bunu ilişkilendirdiklerine göre, "Camda bir tat ve koku vardır. Feleklerin tadı ve kokusu vardır." şeklindeki görüşlerini nereden hareketle söylediler? Halbuki bu, birinde tekzip edilmelerine duyuların şahitlik edeceği, diğerinde ise duyuların idrak edemeyeceği bir konudur. Onlara şöyle denilir: Belki yeryüzünde onlardan bir insan yoktur. Ancak Allah Teâlâ, sizin görmeniz anında, onları insanlara halef kılmıştır. Belki sizim karınlarınız yiyecek cinsinden bir şey yoktr; kafataslarınızın içinde de beyinleriniz yoktur. Fakat yüce Allah, bütün bunları, kırma ve yarma anında yaratmıştır.

[1181] Ebû Muhammed şöyle dedi: Yüce Allah'ın sözü onları yalanlamaktadır. Zira Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Ey ateş! İbrahim'e karşı serin ve esenlik ol"*[775] Şayet ateş, harareti sebebiyle yakmasa idi, yüce Allah bunu söylemezdi. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurur: *"De ki: "Cehennemin ateşi daha sıcaktır." Keşke anlasalardı."*[776] Böylece ateşte bir hararetin mevcut olduğu anlaşılmaktadır.

[١١٧٨] **قال أبو محمد**: وذهب الباقلاني وسائر الأشعرية إلى أنه ليس في النار حر، ولا في الثلج برد، ولا في الزيتون زيت، ولا في العنب عصير، ولا في الإنسان دم، وهذا أمر ناظرنا عليه من لاقيناه منهم. والعجب كل العجب قولهم هذا التخليط وإنكارهم ما يعرف بالحواس وضررة العقل، ثم هم يقولون مع هذا ٥ إن للزجاج والحصى طعمًا ورائحة وإن لقشور العنب رائحة، وإن للفلك طعمًا ورائحة، وهذا إحدى عجائب الدنيا.

[١١٧٩] **قال أبو محمد**: وما وجدنا لهم في ذلك حجة غير دعواهم أن الله تعالى خلق كل حر نجده في النار عند مسنا إياها، وكذلك خلق البرد في الثلج عند مسنا إياه، وكذلك خلق الزيت عند عصر الزيتون والعصير عند عصر العنب، ١٠ والدم عند القطع والشرط.

[١١٨٠] **قال أبو محمد**: فإذا تعلقوا من هذا بحواسهم فمن أين قالوا، إن للزجاج طعمًا ورائحة، وللفلك طعمًا ورائحة؟ وهذا موضع تشهد الحواس بتكذيبهم في أحدهما ولا تدرك الحواس الآخر ويقال لهم: لعل الناس ليس في الأرض منهم أحد، وإنما خلقهم الله عند رؤيتكم لهم، ولعل بطونكم لا مصارين ١٥ فيها، ورؤوسكم لا أدمغة فيها، لكن الله عز وجل خلق كل ذلك عند الشدخ والشق.

[١١٨١] **قال أبو محمد**: وقول الله تعالى يكذبهم إذ قال تعالى: ﴿يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا وَسَلَامًا عَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ﴾ فلولا أن النار تحرق بحرها ما كان يقول اللهتعالى هذا. وإذ يقول عز وجل: ﴿قُلْ نَارُ جَهَنَّمَ أَشَدُّ حَرًّا لَّوْ كَانُوا يَفْقَهُونَ﴾ فصح أن ٢٠ الحر في النار موجودة.

[1182] Aynı şekilde Allah Elçisi (s.a.), cehennem ateşinin bizim bu ateşimizden yetmiş derece daha güçlü olduğunu bildirmiştir. Yine Allah Teâlâ, *"Yine o su ile Sîna dağında biten bir ağaç (zeytin ağacı) yarattık ki hem yağ, hem de yiyenlere katık verir."*[777] diye buyurmuş ve ağacın su ile bitip yetiştiğini haber vermiştir. Ayrıca o, *"Hurma ağaçlarının meyvelerinden ve üzümlerden hem içki, hem de güzel bir rızık edinirsiniz."*[778] diye buyurmuştur.

[1183] Böylece içki ve helâl olan üzüm suyunun hurma ve üzümden elde edildiği anlaşılmaktadır. Şayet bunlar, hurma ve üzümde olmasalardı, bunlardan elde edilmezlerdi. Ümmetin tamamı bu deliliği reddetmek üzere ve "Bu, baldan daha tatlıdır; sabırdan daha acıdır; ateşten daha hararetlidir." sözleri üzerinde ittifak etmiştir. Esenliğe çıkardığından dolayı Allah'a hamd ederiz.

Değişim-Dönüşüm (İstihâle) Konusu

[1184] Ebû Muhammed şöyle dedi: Hanefiler ve onlara uyanlar, görüşlerinde şu hususu delil getirdiler: "Sidik ve şaraptan bir damla belli bir suya düşerse ve cismi suda varolduğu hâlde onun bir eseri gözükmez, ancak bu pisliğin cüzleri dağılmış ve hissedilmeyecek kadar ortadan kaybolmuştur. Aynı şekilde mürekkep süte atılırsa onun da sütte bir eseri görülmez. Yine az miktardaki gümüş altının içine eritilirse artık altının içinde kaybolur. İşte her şey böyledir." Hanefiler şöyle dediler: Şayet bu ölçüdeki su, içine düşen bir damla şarabı dönüştürüyorsa, bu miktarın daha fazlası dönüştürme hususunda şüphesiz daha güçlü olur. Nitekim biz, şarap damlalarını artırdığımızda bunu görürüz. Bizzat sizler, biz ilave ettiğimiz hâlde, "Su dönüştü." dediniz. Şarabın ortaya çıkmasına hiç vakit kalmadı. Her şeyde böyledir. Bizim sözümüzün doğruluğu böylece ortaya çıkmış oldu ve sizin de her ne zaman su artarsa onun dönüştürme özelliğinin zayıfladığını kabul etmeniz gerekir. Ve bu herşeyde geçerlidir.

[١١٨٢] وكذلك أخبر رسول الله صلى الله عليه وسلم أن نار جهنم أشد حرًا من نارنا هذه تسعين درجة. وقال تعالى: ﴿وَشَجَرَةً تَخْرُجُ مِن طُورِ سَيْنَاءَ تَنبُتُ بِالدُّهْنِ وَصِبْغٍ لِّلْآكِلِينَ﴾ فأخبر أن الشجرة تنبت بها وقال تعالى: ﴿وَمِن ثَمَرَاتِ النَّخِيلِ وَالْأَعْنَابِ تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَرًا وَرِزْقًا حَسَنًا﴾

٥ [١١٨٣] فصح أن السكر، والعصير الحلال مأخوذ من الثمر والأعناب ولو لم يكونا فيهما ما أخذا منهما وقد أطبقت الأمة كلها على إنكار هذا الجنون، وعلى القول: هذا أحلى من العسل، وأمر من الصبر، وأحر من النار، ونحمد الله على السلامة.

الكلام في الاستحالة

١٠ [١١٨٤] **قال أبو محمد:** احتج الحنفيون ومن وافقهم في قولهم إن النقطة من البول والخمر تقع في الماء، فلا يظهر لها فيه أثر إنها باقية فيه بجسمها إلا أن أجزاءها دقت وخفيت عن أن تحس، وكذلك الحبر يرحى في اللبن فلا يظهر له فيه أثر، وكذلك الفضة اليسيرة تذاب في الذهب فلا يظهر لها فيه أثر، وهكذا كل شيء قالوا، لو أن ذلك المقدار من الماء يحيل ماء النقطة من الخمر تقع فيه ١٥ لكان أكثر من ذلك المقدار أقوى على الإحالة بلا شك، ونحن نجد كلما زدنا نقط الخمر وقلتم أنتم قد استحالت ماء ونحن نزيد فلا يلبث أن تظهر الخمر، وهكذا في كل شيء قالوا فظهرت صحة قولنا ولزمكم أن كلما كثر الماء ضعفت إحالته وهكذا في كل شيء.

[1185] Ebû Muhammed şöyle dedi: Onlara şöyle deriz: İşler, ancak yüce Allah'ın tertip ettiği ve yaratıldıkları şeylere göredir, yoksa sizin duylara muhalif hükümlerinize göre değil. Belli bir miktarın belli bir fiili yapıyor olmasını inkâr etmeyiz. İlacın belli bir miktarının fayda vermesi gibi, çoğalınca, bu fiili yapmaz. Dolayısıyla miktar artırıldığında ya da eksiltildiğinde ilaç fayda vermez. Biz, zikrettikleriniz sebebiyle, sizinle birlikte bunu kabul eder ve inkâr etmeyiz. Şöyle deriz: Suyun belli bir miktarı, içine düşen belli bir miktardaki sirkeyi, şarabı veya balı dönüştürür. Ancak kendisinde olanın daha fazlasını dönüştüremez. Nitekim biz, havanın suyu havaya dönüştürdüğünü görürüz, ta ki dönüşen hava sudan daha fazla olunca artık dönüşmez. Bilakis hava suya dönüşür. Zikrettiğiniz hususların tamamı böyledir.

[1186] Buradaki dayanak, aklın temel ilkeleri ve duyuların şahitlik ettiği hususlardır. Varlıklar, tabiat ve sıfatlarının değişmesiyle değişirler. Öyle ki varlıkların tabiat ve sıfatlarından hareketle onların tanımları yapılır ve bunların değişmesiyle söz konusu varlıkların isimleri sözlükte değişir. Nitekim suyun sıfatları ve tabiatları vardır, bunlar belli bir cisimde bulunduklarında, söz konusu varlık su olduğundan dolayı su diye isimlendirilir. Bu özellikler ondan gittiğinde, söz konusu varlık artık su olmadığından dolayı su diye isimlendirilmez. Âlemde bulunan her şey böyledir, herhangi bir varlığı bundan asla istisna etmeyiz. Yine suyun sınırlarının, sıfatlarının ve tabiatının balda veya şarapta olması muhâl olan şeylerdendir. Âlemde bulunan her şey böyledir. Dolayısıyla suyun artırılması onun bir kısmını diğerine dönüştürür. Belli bir varlığın sınırları kendisinde bulunan herhangi bir varlık, bütününü kapsadığında kendisinde bulunan bu sınırların ismiyle isimlendirilir. Eğer bir kısmını kapsamış ve zâtî sıfatlarından herhangi birisinden ayrılmışsa, bu durumda o olduğunun dışında ve mizacından farklı bir şeydir. Yayıktaki süte karıştırılan bal, süte atılan bir damla mürekkep ve benzerleri gibi. İşte bu, aklın gerekli kıldığı ve duyuların; tatma, koklama ve dokunma duyularının şahitlik ettiği çerçevede âlemin düzenidir. Her kim buna karşı çıkarsa mâkulden çıkmış olur.

[١١٨٥] **قال أبو محمد**: فقلنا لهم: إن الأمور إنما هي على ما رتبها الله عز وجل، وعلى ما توجد عليه لا على قضاياكم المخالفة للحس، ولا ننكر أن يكون مقدار ما يفعل فعلًا ما، فإذا لم يفعل ذلك الفعل كالمقدار من الدواء ينفع، فإذا زيد فيه أو نقص منه لم ينفع، ونحن نقر معكم بما ذكرتم ولا ننكره فنقول: إن مقدارًا ما من الماء يحيل مقدارًا ما يلقى فيه، من الخل أو الخمر أو العسل، ولا يحيل أكثر منه مما يلقى فيه، ونحن نجد الهواء يحيل الماء هواء حتى إذا كثر الهواء المستحيل من الماء لم يستحل بل أحال الهواء ماء، وهكذا كل ما ذكرتم.

[١١٨٦] وإنما العمدة هاهنا ما شهدت به أوائل العقول والحواس، من أن الأشياء إنما تختلف باختلاف طبائعها وصفاتها التي منها تقوم حدودها وبها تختلف في اللغات أسماؤها، فللماء صفات وطبائع إذا وجدت في جرم ما سمي ماء فإذا عدمت منه لم يسم ماء ولم يكن ماء. وهكذا كل ما في العالم ولا نحاشي شيئًا أصلًا، ومن المحال أن تكون حدود الماء وصفاته وطبعه في العسل أو في الخمر وهكذا كل شيء في العالم فأكثره يستحيل بعضه إلى بعض، فأي شيء وجدت فيه حدود شيء ما سمي باسم ما فيه تلك الحدود إذا استوفاها كلها، فإن لم يستوف إلا بعضها وفارق أيضًا شيئًا من صفاته الذاتية فهو حينئذ شيء غير الذي كان، وغير الذي مازج كالعسل الملقى في الأبارج، ونقطة مداد في لبن وما أشبه ذلك وهذه رتبة العالم في مقتضى العقول، وفيما يشاهد الحواس والذوق والشم واللمس، ومن دفع هذا خرج عن المعقول.

[1187] Bu zaviyeden Hanefilere deniz suyundan kaçınmaları lazım gelir. Çünkü denizde -onların akıllarına göre- pislik ve ölü atıkları vardır. Aynı şekilde baştan sonra kadar bütün nehirler de öyledir. Evet, yağmur suyu da böyledir. Bizler, tavukların leş, kan ve pislikle beslendiklerini ve koça içki içirildiğini görürüz. Şüphesiz bütün bunların sıfatlarını ve tabiatları tavuğun ve koçun etine dönüşür. Bize ve onlara göre bu helâldir. Şayet onların dönüşümü tavuğun tabiatını güçlendirecek kadar bunlarla beslenmesi çok olursa, onların neticeleri görülür ve pisliğin ve leşin sıfatları onda tezahür eder. Dolayısıyla onun yenilmesi haram olur. İşte bu, onların bizatihi reddettikleri şeydir. Onlar, bizimle birlikte, bitkilerin pisliklerle beslendiklerini, bunların orada meyveye dönüştüklerini ve kaybolup gittiklerini kabul ederler. İşte bu, onların bizatihi reddettikleri şeydir. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır.

Tafra[779] (Sıçrama) Konusu

[1188] Ebû Muhammed şöyle dedi: Kelâmcılardan bir topluluk, İbrahim en-Nazzâm'a, "Bir mekândan diğerine yürüyerek geçen bir kimse, bu iki mekân arasında yürüyen bu kişinin katedemeyeceği, her birine uğruyamayacağı, bulunamayacağı ve giremeyeceği mekânlar vardır." şeklinde söz söylediğini nispet etmiştir.

[1189] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu, muhalin ve saçmalığın ta kendisidir.

[1190] Ebû Muhammed şöyle dedi: Ancak onun "Hareket hariç, âlemde sadece cisim vardır." şeklindeki görüşüne göre şayet bu olsa idi, -her ne kadar bu hükmünde o hata etmiş olsa da- zikrettiğimiz bu sözü gerçek anlamda ona karşıaçık bir delildir. Çünkü zikrettiğimiz bu söz, sadece görme duyusunda mevcuttur. Aynı şekilde sen gözünü kapatıp açtığın zaman, bakışların -zaman kaydı olmaksızın- gökyüzü ve uzak feleklerdeki yıldızlarla karşı karşıya gelir. Nitekim bakışların, renklerden ona bitişik olup en yakında olanına düşmesi de böyledir. İki idrak arasında zaman açısından asla bir üstünlük yoktur.

[١١٨٧] ويلزم الحنيفيين من هذا اجتناب ماء البحر، لأن فيه على عقولهم عذرة وبول لا ورطوبات ميتة. وكذلك مياه جميع الأنهار أولها عن آخرها نعم، وماء المطر أيضًا تجد الدجاج يتغذى بالميتة والدم والعذرة، والكبش يسقى خمرًا إن ذلك كله قد استحال عن صفات كل ذلك وطبعه إلى لحم الدجاج، والكبش فحل عندنا وعندهم، ولو كثر تغذيها به حتى تضعف طبيعتها عن إحالته فوجد في خواصها وفيها صفة العذرة، والميتة حرم أكله وهذا هو الذي أنكروه نفسه وهو مقرون معنا في أن الثمار والبقول تتغذى بالعذرة، وتستحيل فيها ثمرة، أنها قد حلت، وهذا هو الذي أنكروه نفسه، وبالله تعالى التوفيق.

الكلام في الطفرة

[١١٨٨] **قال أبو محمد**: نسب قوم من المتكلمين إلى إبراهيم النظام أنه قال: إن المار على سطح الجسم يسير من مكان إلى أماكن بينهما أماكن لم يقطعها هذا المار ولا مر عليها، ولا حاذاها ولا حل فيها.

[١١٨٩] **قال أبو محمد**: وهذا عين المحال والتخليط.

[١١٩٠] **قال أبو محمد**: إلا إن كان هذا على قوله في أنه ليس في العالم إلا جسم حاشا الحركة فقط. فإنه وإن كان قد أخطأ في هذه القضية فكلامه الذي ذكرنا خارج عليه خروجًا صحيحًا، لأن هذا الذي ذكرنا ليس موجود ألبتة إلا في حاسة البصر فقط. وكذلك إذا أطبقت بصرك ثم فتحته لاقى نظرك خضرة السماء والكواكب التي في الأفلاك البعيدة بلا زمان، كما يقع على أقرب ما يلاصقه من الألوان، لا تفاضل بين الإدراكين في المدة أصلًا.

[1191] Böylece zorunlu olarak ortaya çıkmıştır ki görme çizgisi, şayet bakan ile yıldızlar arasındaki mesafeyi aşıp oraya uğrasa idi, zorunlu olarak bakışın oraya ulaşması bu mesafeyi geçme müddetinden daha uzun bir müddet olurdu. Öyle ki bu mesafe ile orada onu gören kimse arasında ancak küçük bir mesafe vardır. Böylece görme (basar) bakan kişiden çıktığında ister yakın ister uzak olsun görülen her bir şeye ulaşır ve ikisi arasındaki mesafeye uğramadığı, orda yer edinmediği ve ve bu mesafeyi kattetmediği sahîhi olmuş olur. Diğer cisimlere gelince, bu imkânsızdır. Sen, uzak mesafeden, çamaşır yıkayıcısının elbiseyi taşa vurup tokmaklamasını görmez misin? Önce onu görürsün, sonra sesin yankısı gelir. İşte o zaman bu vuruşun sesini duyarsın. Böylece sesin mekânları katettiği ve bu mekânlara intikal ettiği kesin olarak doğru olur. Halbuki görme söz konusu mekânları katetmez ve oraya intikal etmez. Bir şeyle alakalı delil doğru olunca, ancak aklı olmayan, hayası bulunmaya, bilgisi ve dini olmayan bir kimse buna itiraz edebilir. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır.

İnsan Konusu

[1192] Ebû Muhammed şöyle dedi: İnsanlar, bu ismin neye karşılık geldiği hususunda farklı görüşler ileri sürdüler. Bir topluluk, insan isminin nefis/ruhtan ziyade sadece bedene karşılık geldiğini kabul etti. Bu, Ebu'l-Hüzeyl el-Allâf'ın görüşüdür. Diğer bir topluluk, insan isminin, bedenden ziyade sadece nefse karşılık geldiğini kabul etti. Bu da İbrahin en-Nazzâm'ın görüşüdür. Başka bir topluluk ise, bu ismin, beden ve nefis birlikteliğine karşılık geldiği görüşünü benimsedi. Nitekim siyah ve beyaza birlikte karşılık gelen "alaca" böyledir.

[1193] Ebû Muhammed şöyle dedi: Zikrettiğimiz bu topluluk, yüce Allah'ın aşağıdaki âyetlerini ve bunların dışındaki bazı âyetleri delil olarak ileri sürdü: *"Allah, insanı pişmiş çamur gibi bir balçıktan yarattı."*[780] *"Öyleyse insan neden yaratıldığına bir baksın. Fışkırıp çıkan bir sudan yaratıldı. Bu su, bel ile kaburga kemikleri arasından çıkar."*[781] *"Bu su, bel ile kaburga kemikleri arasından çıkar. O dökülen meniden ibaret az bir su değil miydi?"*[782]

[١١٩١] فصح ضرورة إن خط البصر لو قطع المسافة التي بين الناظر وبين الكواكب ومر عليها لكان ضرورة بلوغه إليها في مدة أطول، من مدة مروره على المسافة التي ليس بينه وبين من يراه فيها إلا يسيرًا وأقل. فصح يقينًا أن البصر يخرج من الناظر ويقع على كل مرئي قرب أو بعد دون أن يمر في شيء من المسافة التي بينهما، ولا يحلها، ولا يجاذيها، ولا يقطعها، وأما في سائر الأجسام فهذا مجال ألا ترى أنك تنظر إلى الهدم وإلى الضرب القصار بالثوب في الحجر من بعد، فتراه ثم يقيم سويعة، وحينئذ تسمع صوت ذلك الهدم وذلك الضرب فصح يقينًا أن الصوت يقطع الأماكن وينتقل فيها، وأن البصر لا يقطعها ولا ينتقل فيها، فإذا صح البرهان بشيء ما لم يعترض عليها إلا عديم عقل، أو عديم حياء، أو عديم علم أو عديم دين، وبالله تعالى التوفيق.

الكلام في الإنسان

[١١٩٢] **قال أبو محمد**: اختلف الناس في هذا الاسم على ما يقع؟ فذهبت طائفة إلى أنه إنما يقع على الجسد دون النفس، وهو قول أبي الهذيل العلاف. وذهبت طائفة إلى أنه إنما يقع على النفس دون الجسد، وهو قول إبراهيم النظام. وذهبت طائفة إلى أنه إنما يقع عليهما معًا، كالباق الذي لا يقع إلا على السواد والبياض معًا.

[١١٩٣] **قال أبو محمد**: واحتجت الطائفة التي ذكرنا بقول الله عز وجل: ﴿خَلَقَ الْإِنسَانَ مِن صَلْصَالٍ كَالْفَخَّارِ﴾ وبقول الله تعالى: ﴿فَلْيَنظُرِ الْإِنسَانُ مِمَّ خُلِقَ۝خُلِقَ مِن مَّاءٍ دَافِقٍ۝يَخْرُجُ مِن بَيْنِ الصُّلْبِ وَالتَّرَائِبِ﴾ وبقوله تعالى: ﴿أَيَحْسَبُ الْإِنسَانُ أَن يُتْرَكَ سُدًى۝أَلَمْ يَكُ نُطْفَةً مِّن مَّنِيٍّ يُمْنَىٰ۝ثُمَّ كَانَ عَلَقَةً فَخَلَقَ فَسَوَّىٰ﴾

[1194] Bu ve bunun dışındaki âyetlerle onun nefse değil, şüphesiz cesede ait bir sıfat olduğunu iddia ettiler. Çünkü ruh, insanın yani cesedin yaratılması tamamlandıktan sonra üflenmiştir. Diğer bir topluluk, yüce Allah'ın *"Şüphesiz insan çok hırslı ve sabırsız olarak yaratılmıştır. Kendisine kötülük dokunduğu zaman sızlanır. Ona bir hayır dokunduğunda da eli sıkıdır."*[783]meâlindeki sözünü delil getirdi. Bu ise, tartışmasız bir şekilde, cesedin değil, nefsin sıfatıdır. Çünkü ceset, cansızdır; fâil olan ise nefistir. Nefis, diri ve mümeyyiz, bu huyları ve diğerlerini taşıyandır.

[1195] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu iki delil getirme işleminin her biri doğrudur. Bunlardan biri, kabul edilmeye diğerinden daha lâyık değildir. Bunlardan biri ile diğerine karşı çıkılması doğru olmaz. Çünkü bunlardan her biri, yüce Allah'ın katındandır. Allah'ın katından olan bir şey ise, farklı ve ihtilaflı değildir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"(Hâlâ Kur'ân'ı düşünüp anlamaya çalışmıyorlar mı?) Eğer o, Allah'tan başkası tarafından (indirilmiş) olsaydı, mutlaka onda birçok çelişki bulurlardı."*[784]

[1196] Bu âyetlerin tamamı hakikattir. Böylece insan isminin, beden olmaksızın nefse karşı gelen; yine nefis olmaksızın bedene karşılık gelen ve ayrıca her ikisine birlikte karşılık gelen bir "isim" olduğu hususu sabit olmuştur. Nitekim biz, canlı olan birisi hakkında "Bu bir insandır." deriz. Dolayısıyla buradaki insan ismi, beden ve ruhu kapsamaktadır. Yine ölü hakkında, o nefsi olmayan bir ceset olduğu hâlde "Bu bir insandır." deriz. Yine şöyle deriz: "İnsan, -bedenini değil nefsini kastederek- kıyamet gününden önce, azap görecek ya da nimetlendirilecektir." "İnsan ismi, ruh ve bedene birlikte karşılık gelir." şeklinde söz söyleyen bir kimseye gelince, bu yanlıştır. Zikrettiğimiz âyetler bu sözü geçersiz kılar. Öyle ki söz konusu âyetlerde, insan isminin nefis olmaksızın bedene; beden olmaksızın nefse karşılık geldiği görülmektedir. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır.

Cevher ve Arazlar Konusu: Cisim Nedir? Nefis Nedir?

[1197] Ebû Muhammed şöyle dedi: İnsanlar, bu konuda farklı görüşler ileri sürdüler. Hişam b. el-Hakem, âlemde sadece cismin olduğunu; renklerin ve hareketlerin de cisim olduğunu kabul etmiştir.

[١١٩٤] وبآيات أخر غير هذه، وهذه بلا شك صفة للجسد لا صفة للنفس لأن الروح إنما تنفخ بعد تمام خلق الإنسان الذي هو الجسد. واحتجت الطائفة الأخرى بقوله عز وجل: ﴿إِنَّ الْإِنسَانَ خُلِقَ هَلُوعًا۝إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعًا۝وَإِذَا مَسَّهُ الْخَيْرُ مَنُوعًا﴾ وهذا بلا خلاف صفة النفس لا صفة الجسد لأن الجسد، موات والفعالة هي النفس وهي المميزة الحية، حاملة لهذه الأخلاق وغيرها. ٥

[١١٩٥] **قال أبو محمد**: وكلا هذين الاحتجاجين حق وليس أحدهما أولى بالقبول من الآخر، ولا يجوز أن يعارض أحدهما بالآخر، لأن كليهما من عند الله عز وجل، وما كان من عند الله فليس بمختلف، قال تعالى: ﴿وَلَوْ كَانَ مِنْ عِندِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا﴾

١٠ [١١٩٦] فإذ كل هذه الآيات حق فقد ثبت أن للإنسان اسم يقع على النفس دون الجسد، ويقع أيضًا على الجسد دون النفس، ويقع أيضًا على كليهما مجتمعين، فنقول في الحي: هذا إنسان، وهو مشتمل على جسد وروح، ونقول للميت: هذا إنسان وهو جسد لا نفس فيه، ونقول: إن الإنسان، يعذب قبل يوم القيامة، وينعم يعني النفس دون الجسد، وأما من قال: إنه لا يقع إلا على النفس ١٥ والجسد معًا فخطأ يبطله الذي ذكرنا من النصوص التي فيها وقوع اسم الإنسان على الجسد دون النفس، وعلى النفس دون الجسد، وبالله تعالى التوفيق.

الكلام في الجواهر والأعراض وما الجسم وما النفس

[١١٩٧] **قال أبو محمد**: اختلف الناس في هذا الباب، فذهب هشام بن الحكم: إلى أنه ليس في العالم إلا جسم، وأن الألوان والحركات أجسام،

O, cismin uzun, geniş ve derin olduğunu gördüğümüz zaman onda renği de görürüz ve bundan dolayı regin de uzunluk, genişlik ve derinliğinin olduğuna delil getirmiştir. Bu durum renk için de geçerli olduğuna göre rengin de uzunluk, genişlik ve derinliği vardır. Uzunluğu, genişliği ve derinliği olan her şey de cisimdir. Şu hâlde renk de bir cisimdir.

[1198] İbrahim b. Seyyâr en-Nazzâm, hareket hariç, tam olarak benzer bir görüşü benimsemiş ve hareketin arazlara ait bir özellik olduğunu söylemiştir. Dırar b. Amr ise, cisimlerin arazların birleşmesiyle (mürekkep) meydana geldiği görüşünü benimsemiştir. Diğer insanlar ise, uzun, geniş, derin ve bir mekân işgal eden her şeyin cisim olduğu görüşünü kabul etmiştir. Bunun dışındaki renk, hareket, tat, güzellik ve sevgi gibi herşey ise arazdır. Bazı mülhidler, arazların olmadığı görüşünü benimsedi. Ehl-i Kıbleden bazı kimseler de bu konuda onlara uydular.

[1199] Ebû Muhammed şöyle dedi: Cisme gelince, onun varlığı konusunda ittifak edilmiştir. Arazlara gelince, yüce Allah'ın yardımıyla onların ispatı açık ve nettir. O da şudur: Biz, âlemde kendi başına yer tutan ve başkasını taşıyan ya da kendi başına değil de başkasına bağlı olarak yer tutan ve başkası tarafından taşınan varlıklar görürüz. Kendi başına var olanın bir mekânı işgal ettiğini ve kendi başına var olmayıp kendisi dışındaki bir varlıkta taşınanın ise bir mekânı işgal etmediğini bilakis çoğu kendi başına kaim olanın mekânında var olduğunu biliriz. Âlemdeki herhangi bir varlığın bu tasnifin dışında olması ve zikrettiğimiz tasnife ilave bir kısmın varlığı mümkün değildir.

[1200] Durun bu şekilde olduğuna göre, zorunlu olarak biliriz ki kendi başına yer tutan ve kendi mekânını işgal eden, başkasına bağlı olarak yer tutanın ve bir mekân işgal edemeyenin dışında ayrı bir türdür. Bu iki cinsten her birinin kendi aramızda anlaşabilmemiz için kendilerini tanımlayabilecek isimlerinin olması gerekir. Böylece kendi başına yer tutan ve bir mekânı işgal eden varlığı "cisim" diye isimlendirmek üzere ittifak ettik. Yine kendi başına yer tutamayan şeyleri "araz" diye isimlendirmek üzere anlaştık. Bu, duyularla müşâhede edilen burhânî bir beyandır.

واحتج أيضًا بأن الجسم إذا كان طويلًا عريضًا عميقًا فمن حيث وجدته وجدت اللون فيه، فوجب الطول، والعرض، والعمق للون أيضًا، فإذا وجب ذلك للون فاللون أيضًا طويل عريض عميق، وكل طويل عريض عميق جسم، فاللون جسم.

[١١٩٨] وذهب إبراهيم بن سيار النظام: إلى مثل هذا سواء سواء إلا الحركات ٥ فإنه قال: هي خاصة أعراض. وذهب ضرار بن عمرو: إلى أن الأجسام مركبة من الأعراض. وذهب سائر الناس إلى أن الأجسام هي كل ما كان طويلًا عريضًا عميقًا شاغلًا لمكان، وأن كل ما عداه من لون أو حركة أو مذاق أو طيب أو محبة فعرض. وذهب بعض الملحدين إلى نفي الأعراض، ووافقهم على ذلك بعض أهل القبلة.

١٠ [١١٩٩] **قال أبو محمد:** أما الجسم فمتفق على وجوده، وأما الأعراض فإثباتها بين واضح بعون الله تعالى، وهو أنا لم نجد في العالم إلا قائمًا بنفسه حاملًا لغيره، أو قائمًا بغيره لا بنفسه محمولًا في غيره، ووجدنا القائم بنفسه شاغلًا لمكان يملؤه، ووجدنا الذي لا يقوم بنفسه لكنه محمول في غيره لا يشغل مكانًا بل يكون الكثير منها في مكان حاملها القائم بنفسه هذه قسمة لا يمكن ١٥ وجود شيء في العالم بخلافها، ولا وجود قسم زائد على ما ذكرنا،

[١٢٠٠] فإذ ذلك كذلك فبالضرورة علمنا أن القائم بنفسه، الشاغل لمكانه هو نوع آخر غير القائم بغيره الذي لا يشتغل مكانًا فوجب أن يكون لكل واحد من هذين الجنسين اسم يعبر عنه ليقع التفاهم بيننا فاتفقنا على أن سمينا القائم بنفسه، الشاغل لمكانه جسما، واتفاقنا على أن سمينا ما لا يقوم بنفسه عرضًا، ٢٠ وهذا بيان برهاني مشاهد.

[1201] Biz, renklerin cisimleri takip ettiğini görürüz. Cisim kendi başına kaim iken renklerin beyaz iken yeşil sonra kırmızı sonra da sarıya dönüştüğünü görmekteyiz. Tıpkı meyve ve meyvenin rengindeki değişimde gördüğümüz gibi. Biz zorunlu olarak beyaz, yeşil ve diğer renklerden yok olanların, son bulmayıp varlığı devam edenin dışında olduğunu biliriz. O ikisi, tamamen, onları taşıyan varlıktan farklıdırlar. Çünkü bunlardan herhangi birisi diğeri olmuş olsa idi, onun yokluğuyla o da yok olurdu. Diğerinden sonra onun devam etmesi, kesin olarak onun diğerinden farklı olduğunu gösterir. Çünkü bir varlığın aynı pozisyonda, aynı zamanda ve aynı mekânda hem ma'dûm hem de mevcut olması imkânsız ve muhâldir.

[1202] Bunlara ilaveten, yemek, içmek, uyumak, cinsî birleşmek, yürümek, vurmak ve bunların dışındakiler fiiller de arazdır. Her kim arazları inkâr ederse, fâilleri ispat edip fiilleri geçersiz kılmış olur. Bu ise, hiçbir gizliliğe mahâl bırakmayacak şekilde muhâldir. Fâilleri ispat edip fiilleri reddeden kimse ile fiilleri ispat edip fâilleri reddeden kimse arasında hiçbir fark yoktur. Her iki grup da, duyularla müşâhede edilen ve akılla idrak edilen şeyleri iptalcidir ve onlar gerçek anlamda sofistlerdir. Çünkü arazların bir kısmı gözle idrak edilir ki bunlar renklerdir. Zira rengi olmayan bir şey gözle idrak edilemez. Bazen arazlar, kötü koku ve güzel koku gibi, koklamakla idrak edilir. Arazlardan bazıları -tatlı, acı, ekşi ve tuzlu gibi- tatmakla idrak edilir. Yine sıcak ve soğuk gibi bazı arazlar duyularla idrak edilir. Yine sesin güzelliği ve çirkin oluşu, sesli ve kaba oluşu gibi arazlardan bazıları duymakla idrak edilir. Bazıları hareket, ahmaklık, akıl, adalet ve zulüm, ilim ve cehalet gibi akılla bilinir. Böylece arazların yokluğunu iddia edenlerin sözlerinin yanlışlığı kesin olarak ortaya çıkmış oldu. Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamd olsun.

[1203] Dile getirdiğimiz hususların tamamı doğru olduğuna göre, bu durumda isimler konuşan kişilerin bu ibarelerle, belli manalara vakıf olmaları bakımından muradlarını anlatmayı ve birbirinden ayırt etmeyi başarabilmeleri için vaz'edilen ibarelerdir (ifadeler) ve isimlendirilen varlıklara ait ayırt etme (temyiz) işaretleridir. İsimlerin bunun dışında hiçbir faydası yoktur.

[١٢٠١] ووجدنا الجسم تتعاقب عليه الألوان، والجسم قائم بنفسه فبينا نراه أبيض صار أخضر، ثم أحمر، ثم أصفر، كالذي نشاهده في الثمار والأصباغ، فبالضرورة نعلم أن الذي عدم وفني من البياض والخضرة وسائر الألوان هو غير الذي بقي موجودًا لم يفن، وأنهما جميعًا غير الشيء الحامل لهما، لأنه لو كان شيء من ذلك هو الآخر لعدم بعدمه. فدل بقاؤه بعده على أنه غيره ولا بد، إذ من المحال الممتنع أن يكون الشيء معدومًا موجودًا في حالة واحدة، في مكان واحد، في زمان واحد.

[١٢٠٢] وأيضًا فإن الأعراض هي الأفعال من الأكل والشرب، والنوم والجماع والمشي والضرب وغير ذلك، فمن أنكر الأعراض فقد أثبت الفاعلين وأبطل الأفعال، وهذا محال لا خفاء به، ولا فرق بين من أثبت الفاعلين ونفي الأفعال، وبين من أثبت الأفعال ونفي الفاعلين. وكلا الطائفتين مبطلة لما يشاهد بالحواس، ويدرك بالعقل، سوفسطائيون حقًا، لأن من الأعراض ما يدرك بالبصر وهو اللون إذ ما لا لون له لا يدرك بالبصر، وقد يدرك بالشم كالنتن والطيب ومنها: ما يدرك بالذوق كالحلاوة والمرارة، والحموضة والملوحة، ومنها ما يدرك بالحس كالحر والبرد، ومنها ما يدرك بالسمع كحسن الصوت وقبحه، وجهارته وجفوته، ومنها ما يدرك بالعقل كالحركة، والحمق والعقل، والعدل والجور، والعلم والجهل، فظهر فساد قول مبطلي الأغراض يقينًا، والحمد لله رب العالمين.

[١٢٠٣] فإذ قد صح كل ما ذكرنا فإنما الأسماء عبارات وتمييز للمسميات ليتوصل بها المخاطبون إلى تفاهم مراداتهم من الوقوف على المعاني، وفصل بعضها من بعض، ليس للأسماء فائدة غير هذه،

Böylece kendi başına yer tutan, kendisine ait bir mekânı işgal eden ve başka varlıklara mahâl teşkil eden varlıklara onları ifade eden isimler verilmesi zorunlu olarak gereklidir. Yine kendi varlığı sebebiyle değil, başkasına bağlı olarak yer tutan, bir mekân işgal etmeyen ve başkası tarafından taşınan varlıklara, -bu iki isim vesilesi ile isimlendirilen bu iki varlıktan her biri diğerinden ayırt edilsin diye- onları ifade eden başka bir isim verilmesi de zorunlu olarak gereklidir. Şayet bu olmasa idi, karışıklık vuku bulurdu.

[1204] Kendi başına yer tutan ve bir mekânı işgal eden varlığı "cisim" diye isimlendirmek üzere anlaştık. Yine kendisinden dolayı değil de başkası sebebiyle yer tutan varlığı "araz" diye isimlendirmek üzere ittifak ettik. Çünkü o, cisimdeki bir arazdır ve onda meydana gelen şeydir. İşte bu, duyuların müşâhede ettiği, akılla bilinen bir hakikattir. Bunun dışındaki bir şey, hezeyandır ve söyleyen kişinin akledemeyeceği bir deliliktir. Gayrisi nasıl olur? Yukardan beri anlatılanlar sebebiyle, arazların varlığı ve bunları inkâr eden kimsenin sözünün geçersizliği ortaya çıkmıştır. Yine ifade ettiğimiz hususlar sebebiyle rengin, hareketin ve kendi başına yer tutamayan her şeyin tanımı, kendi başına yer tutanın tanımından farklı olduğu anlaşılmaktadır. Durum bu şekilde olunca, cisim ancak kendi başına yer tutan varlıktır ve bunun dışındakiler ise arazdır. Böylece bu görüşü kabul eden kimsenin sözünün doğruluğu, Hişam ve Nazzâm'ın görüşlerinin de geçersiz olduğu ortaya çıkmış oldu. Başarı Allah'ın yardımıyladır.

[1205] Hişam'ın, renkte olduğunu düşündüğü uzunluk, genişlik ve derinliğin varlığını gerekçe göstererek delil getirmesine gelince, şüphesiz bu sadece renkli olan cismin uzunluğu, genişliği ve derinliğidir. Yoksa renge ait ne bir uzunluk ve bir genişlik ne de bir derinlik vardır. Tat, dokunma ve koku da böyledir.

[1206] Bunun delili şudur: Şayet cisme ait bir uzunluk, genişlik ve derinlik olsa verengi taşıyan boyalı varlığın uzunluğunun dışında renge ait bir uzunluk; onu taşıyanın arazının dışında başka bir araz; taşıyan varlığın renginin derinliği dışında başka bir derinlik olurdu. En muhal olan şeylerden biri de iki şeyden her birinin bir zira' uzunluğu, bir zira' genişliği ve bir zira' derinliği olursa ve bunların hepsi birinde bulunursa o zaman bir zira' bir zira'ın içine geçmiş olur. Aynı durum tat, dokunma ve koku için de gereklidir.

فوجب ضرورة أن يوقع على القائم بنفسه، الشاغل لمكانه، الحامل لغيره أسماء تكون عبارة عنه، وأن يوقع أيضًا على القائم بغيره لا بنفسه المحمول الذي لا يشغل مكانًا اسمًا آخر يكون أيضًا عبارة عنه لينفصل بهذين الاسمين كل واحد من ذينك المسميين عن الآخر، وإن لم يكن هذا وقع التخليط وعدم البيان،

٥ [١٢٠٤] واصطلحنا على أن سمينا القائم بنفسه، الشاغل للمكان جسمًا. واتفقنا على أن سمينا القائم بغيره لا بنفسه عرضًا، لأنه عرض في الجسم، وحدث فيه. هذا هو الحق المشاهد بالحس، المعروف بالعقل، وما عدا هذا فهذيان وتخليط، لا يعقله قائله، فكيف غيره؟ فصح بهذا كله وجود الأعراض وبطلان قول من أنكرها، وصح أيضًا بما ذكرنا أن حد اللون والحركة، وكل ما لا ١٠ يقوم بنفسه هو غير حد القائم بنفسه، فإذ ذلك كذلك فلا جسم إلا القائم بنفسه وكل ما عداه فعرض، فلاح بهذا صحة قول من قال بذلك، وبطل قول هشام والنظام. وبالله تعالى التوفيق.

[١٢٠٥] وأما احتجاج هشام بوجود الطول والعرض والعمق الذي توهمها في اللون، فإنما هو طول جسم الملون وعرضه وعمقه فقط، وليس للون طول ١٥ ولا عرض ولا عمق، وكذلك الطعم والمجسة، والرائحة.

[١٢٠٦] وبرهان ذلك أنه: لو كان للجسم طول وعرض عمق، وكان للون طول غير طول الملون الحامل له، وعرض آخر غير عرض الحامل له، وعمق آخر غير عمق الملون الحامل له، لاحتاج كل واحد منهما إلى مكان آخر، غير مكان الآخر، إذ من أعظم المحال الممتنع أن يكون شيئان طول كل ٢٠ واحد منهما ذراع، وعرضه ذراع وعمقه ذراع ثم يسعان جميعًا في واحد ليس هو إلا ذراع في ذراع فقط، ويلزمه مثل هذا في الطعم والرائحة والمجسة،

Çünkü bu sıfatların tamamı, -renkte olduğu gibi- cismin içinde bulunduğu yönlerin hepsinde bulunur. Bunların arasında bir fark yoktur. Bazen tat, tadı olmayan bir şey oluncaya kadar tadı gidebilir. Koku, kokusuz bir varlık oluncaya kadar koku kaybolabilir. Fakat onun alanı kendisinden dolayı bâkidir. Böylece sahanın/alanın renkli olan varlığa ait olduğu hususu kesin olarak doğru olmuştur. Öyle ki bu alana ait olarak koku, tat ve dokunma olabilir. Dolayısıyla ne rengin ne tadın ne kokunun ne de dokunmanın bir mekânı yoktur. Biz, uzun, geniş ve derinliği olan ancak rengi bulunmayan bir cisim görebiliriz, işte o ister sakin isterse hareketli olsun havadır. Şayet havanın bir rengi olsa idi, onun alanına herhangi bir şey ilave etmeyeceğini zorunlu olarak biliriz.

[1207] Ebû Muhammed şöyle dedi; Onun arkadaşının câhilliği "Hava bir cisim değildir." demeye varırsa, bu durumda şişkin tulumun içinde olanın ne olduğunu ve hızlı bir atın yüzüne ve cismine dokunup geçen şeyin ne olduğunu ona sorarız? Onun güçlü, parçalayabilen ve hissedilen bir cisim olduğunda şüphe yoktur.

[1208] Diğer delil şudur: Herkes uzunluğu, genişliği ve derinliği bilir. Şayet o ikisinin her biri için uzunluk, derinlik ve genişlik olmuş olsa idi, bu durumda o ikisinden her biri başka bir uzunluğa, başka bir derinliğe ve başka bir genişliğe ihtiyaç hissederdi. Bu da sonsuza kadar devam edip giderdi (teselsül). Bu ise bâtıldır. Böylece İbrahim ve Hişam'ın görüşleri geçersiz olmuştur. Başarı Allah'ın yardımıyladır.

[1209] Dırar'ın"cisimler arazların birleşmesiyle (mürekkep) meydana gelmiştir" şeklindeki görüşüne gelince, bu gerçekten yanlış bir görüştür. Çünkü arazların daha önce ifade ettiğimiz gibi kendilerine ait uzunlukları, genişlikleri, derinlikleri ve de kendi başlarına yer tutmadıkları hususu bir gerçektir. Oysa cisimler uzunluğa, genişliğe ve derinliğe sahip olup kendi başlarına yer tutarlar. Dolayısıyla kendisine ait uzunluğu, derinliği ve genişliği olmayan bir şeyin kendisi gibi birşeyle birleşerek uzunluğu, genişliği ve derinliği olan bir şeyi meydana getirmesi imkânsızdır. Bu konuda, cisimlerin satıhlardan (yüzey), satıhların çizgilerden ve çizgilerin de noktalardan meydana geldiğini (mürekkep olduğunu) düşünen bir kimse yanılmıştır.

لأن كل هذه الصفات توجد من كل جهة من جهات الجسم الذي هي فيه، كما يوجد اللون ولا فرق. وقد يذهب الطعم حتى يكون الشيء لا طعم له، وتذهب الرائحة حتى يصير الشيء لا رائحة له، ومساحته باقية بحسبها، فصح يقينًا أن المساحة للملون والذي له الرائحة والطعم والمجسة، لا للون ولا للطعم مكان ولا للرائحة ولا للمجسة. وقد نجد جسمًا طويلًا عريضًا عميقًا لا لون له وهو الهواء أساكنة ومتحركة، وبالضرورة ندري أنه لو كان له لون لم يزد ذلك في مساحته شيئًا.

[١٢٠٧] **قال أبو محمد**: فإن بلغ الجهل بصاحبه إلى أن يقول ليس الهواء جسمًا سألناه عما في داخل الزق المنفوخ ما هو؟ وعما يلقي الذي يجري فرسًا جوادًا بوجهه وجسمه؟ فإنه لا شك في أنه جسم قوي متكثر محسوس.

[١٢٠٨] وبرهان آخر: وهو أن كل أحد يدري أن الطول والعرض والعمق لو كان لكل واحد منهما طول وعرض وعمق لاحتاج كل واحد منهما أيضًا إلى طول آخر وعرض آخر وعمق آخر وهكذا مسلسلًا إلى ما لا نهاية له، وهذا باطل فبطل قول إبراهيم وهشام، وبالله تعالى التوفيق.

[١٢٠٩] وأما قول ضرار: إن الأجسام مركبة من الأعراض، فقول فاسد جدًا لأن الأعراض قد صح كما ذكرنا أنها لا طول لها ولا عرض ولا عمق ولا تقوم بنفسها، وصح أن الأجسام ذات أطوال وعروض وأعماق وقائمة بأنفسها، ومن المحال أن يجتمع مالا طول له ولا عرض ولا عمق مع مثله فيتقوم منها ما له طول وعرض وعمق، وإنما غلط فيها من توهم أن الأجسام مركبة من السطوح وأن السطوح مركبة من الخطوط، والخطوط مركبة من النقط.

[1210] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu her hâlükarda yanlıştır. Mutlak anlamda yüzey (satıh), cismin sona ermesidir, cismin (sahip olduğu) yönlerdeki devamının son bulması ve uzamamasıdır. Mutlak anlamda çizgilere gelince, şüphesiz o yüzeyin cihetine ulaşır ve onun devamında kesilir. Noktaya gelince, o da cismin sonlarından biri olması bakımından -bıçağın en uç noktası ve benzerleri gibi- cismin yönlerine ulaşır. Bu boyutların hepsinin devamı yoktur. Dolayısıyla yokluğun birleşmesi ve bundan mevcudun meydana gelemsi imkânsızdır. Ancak cisim hâlindeki yüzey, çizgi ve nokta, cismin kısımları ve cüzleridir. Cüzler, ancak bundan sonra -inşallah- açıklayacağımız hususlara göre kısımlara ayrıldıktan sonra cüzler olabilirler.

****

[1211] Ebû Muhammed şöyle dedi: Kelâmcılardan bir topluluk, cisim ve araz olmayan "cevher" diye isimlendirdikleri bir şeyin ispatına yöneldiler. Bu görüş, ilklerden bazılarına nispet edilir. Kabul edenlere göre bu cevherin tanımı şöyledir: O, zâtı ile bir olan, zıtları kabul eden, kendi başına var olan, hareket etmeyen, mekânı, uzunluğu, genişliği, derinliği ve cüzleri olmayandır. Kelâm'a mensup olan bazı kimseler cevheri, "Zâtı itibarıyla tek olan, uzunluğu, genişliği, derinliği ve cüzleri olmayan" diye tanımlamıştır. Onlar, cevherin hareket ettiğini, bir mekânının olduğunu, kendi başına yer tuttuğunu; renk, tat, koku ve dokunma gibi arazlardan sadece birini taşıdığını söylediler.

[1212] Ebû Muhammed şöyle dedi: Her iki görüş ve kendileriinn üzerine icmâ ettikleri görüş yanlışlığın ve fesadın zirvesindedir. Bunun ilki, bunların tamamı salt iddiadır, bunlardan herhangi birisinin doğruluğunu gösteren ne burhanî ne de iknaî bir delil asla ortaya konulamaz. Bilakis aklî ve hissî burhan, bunların hepsinin geçersizliğine şahitlik eder. Herkes istediği şeyi iddia edebilir ama bu şekilde olan birşey mutlak anlamda yanlıştır. Yüce Allah'ın yardım ve desteğini dileriz.

[١٢١٠] **قال أبو محمد**: وهذا خطأ على كل حال لأن السطوح المطلقة فإنما هي تناهي الجسم وانقطاعه في تماديه من أوسع جهاته وعدم امتداده فقط. وأما الخطوط المطلقة فإنما هي تناهي جهة السطح وانقطاع تماديها، وأما النقط فهي تناهي جهات الجسم من أحد نهاياته كطرف السكين ونحوه فكل هذه ٥ الأبعاد إنما هي عدم التمادي من المحال أن يجتمع عدم فيقوم منه موجود. وإنما السطوح المجسمة والخطوط المجسمة والنقط المجسمة فإنما هي أبعاض الجسم وأجزاؤه، ولا تكون الأجزاء أجزاء إلا بعد القسمة فقط على ما نذكر بعد هذا، إن شاء الله تعالى.

[١٢١١] **قال أبو محمد**: وذهب قوم من المتكلمين إلى إثبات شيء سموه ١٠ جوهرًا ليس جسمًا ولا عرضًا، وقد ينسب هذا القول إلى بعض الأوائل. وحد هذا الجوهر عند من أثبته أنه واحد بالذات قابل للمتضادات قائم بنفسه لا يتحرك، ولا له مكان ولا له طول ولا عرض ولا عمق ولا يتجزأ. وحده بعض من ينتمي إليه الكلام: بأنه واحد بذاته لا طول له ولا عرض ولا عمق ولا يتجزأ. وقالوا إنه يتحرك وله مكان وأنه قائم بنفسه يحمل من كل عرض عرضًا واحدًا ١٥ فقط كاللون والطعم والرائحة والمجسمة.

[١٢١٢] **قال أبو محمد**: وكلا هذين القولين والقول الذي اجتمعا عليه في غاية الفساد والبطلان، أول ذلك أنها كلها دعاوى مجردة لا يقوم على صحة شيء منها دليل أصلًا لا برهاني ولا إقناعي بل البرهان العقلي والحسي يشهدان ببطلان كل ذلك وليس يعجز أحد أن يدعي ما شاء وما كان هكذا فهو باطل ٢٠ محض، وبالله تعالى نتأيد.

[1213] Bize gelince, şöyle deriz: Varlık âleminde sadece yaratıcı ve onun mahlûku vardır. Mahlûkat, sadece arazlarını taşıyan cevher ve cevhere yüklenmiş olan arazlardan oluşur. Bunlardan birini diğerinden soyutlanması imkânsızdır. Her cevher cisimdir, her cisim cevherdir. Bu ikisi, manaları aynı olan iki isimdir. Fazla söze hacet yoktur. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır.

[1214] Ebû Muhammed şöyle dedi: İnşallah biz, bu iki topluluğun "cevher ismi ne cisim ne de arazdır" şeklinde ortaya koyduğu her bir şeyi cemedeceğiz ve inşallah bunların hepsinin yanlışlığını zorunlu aklî delillerle daha önce yaptığımız gibi açıklayacağız. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır.

[1215] Ebû Muhammed şöyle dedi: Önde gelen bazı kimselerin ve onları taklît edenlerin cevher ismi konusunda ortaya koydukları görüşleri araştırdık. Onlar, cevherin ne cisim ne de araz olduğunu söylemişler. Onların Bârî Teâlâ'yı, nefsi, heyula'yı, aklı ve sureti de zikrettiklerini gördük. Onlardan bazıları heyulayı "tinet" (yapı-mizaç); bazıları da "Hamîra" (maya/tohum) diye tabir etmiştir. Bunların tamamının manası aynıdır. Ancak onlardan bazıları şöyle demiştir: Bu cisimden maksat, bütün arazlarından ve boyutlarından soyutlanmış olmasıdır. Bazıları da şöyle demiştir: Bu şeyden maksat, yaratıcı ve onun inkârı konusundaki ihtilaflarına rağmen bu âlemin kendisinden olduğu ve ondan olacağı şeydir. Bazıları cevhere onlara göre iki ezelî varlık olan boşluk (hela) ve zamanı (müddet) ilave ettiler. Onlar boşlukla (hela) mâlum mekânı değil, mutlak mekânı; yine müddet ile mâlum zamanı değil, mutlak zamanı kastettiler.

[1216] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu görüşlerden herhangi birisi İslâm'a mensup olan bir kimseye ait değildir. Ancak bunlar, yüce Allah'ı "cevher" diye isimlendiren Mecûsîlere, Sabiilere, Dehrîlere ve hıristiyanlara aittir. Şüphesiz onlar, yüce Allah'ı kendi inanç ve istekleri doğrultusunda isimlendirdiler. Öyle ki onlara göre Melkî'nin, Nesturî'nin, Ya'kubî'nin ve Hârûnî'nin dini ancak onun itikadı sebebiyle doğrudur. Aksi takdirde o, Hıristiyanlığı kesin olarak inkâr eden birisidir. Yüce Allah'ı cevher diye isimlendirmesini dışarıda tutmuştur. Çünkü o Mücessime'ye aittir. Ayrıca o, nefsin cisim değil cevher olduğunu kabul etmeyi de dışarıda tutmuştur. Mu'tezilenin liderlerinden biri olan Muammer el-Attar bunu kabul etmiştir.

[١٢١٣] وأما نحن فنقول إنه ليس في الوجود إلا الخالق وخلقه وأنه ليس الخلق إلا جوهرًا حاملًا لأعراضه، وأعراضًا محمولة في الجوهر لا سبيل إلى تعرى أحدهما عن الآخر، فكل جوهر جسم وكل جسم جوهر وهما اسمان معناهما واحد ولا مزيد، وبالله تعالى التوفيق.

٥ [١٢١٤] **قال أبو محمد**: ونجمع إن شاء الله تعالى كل شيء أوقعت عليه هاتان الطائفتان اسم جوهر لا جسم ولا عرض، ونبين إن شاء الله تعالى فساد كل ذلك بالبراهين الضرورية كما فعلنا في سائر كلامنا، وبالله تعالى التوفيق.

[١٢١٥] **قال أبو محمد**: حققنا ما أوقع عليه بعض الأوائل ومن قلدهم اسم جوهر، وقالوا إنه ليس جسمًا ولا عرضًا فوجدناهم يذكرون الباري تعالى والنفس ١٠ والهيولى والعقل والصورة وعبر بعضهم عن الهيولى بالطينة وبعضهم بالخميرة والمعنى في كل ذلك واحد إلا أن بعضهم قال: المراد بذلك الجسم متعريًا من جميع أعراضه وأبعاده. وبعضهم قال المراد بذلك الشيء الذي منه كون هذا العالم ومنه تكون على حسب اختلافهم في الخالق أو في إنكاره وزاد بعضهم في الجوهر الخلا والمدة اللذين لم يزالا عندهم يعني بالخلا المكان المطلق لا ١٥ المكان المعهود ويعني بالمدة الزمان المطلق لا الزمان المعهود.

[١٢١٦] **قال أبو محمد**: وهذا أقوال ليس شيء منها لمن ينتمي إلى الإسلام وإنما هي للمجوس والصابئين والدهرية والنصاري في تسميتهم الباري تعالى جوهرًا فإنهم سموه في أمانيهم التي لا يصح عندهم دين لملكي ولا لنسطوري ولا ليعقوبي ولا لهاروني إلا باعتقادها، وإلا فهو كافر بالنصرانية قطعًا، حاشا ٢٠ تسميته الباري تعالى جوهرًا، فإنه للمجسمة أيضًا وحاشا القول بأن النفس جوهر لا جسم ،فإنه قد قال به العطار أحد رؤساء المعتزلة.

[1217] İslâm'a mensup olanlara gelince, onlar cevherin ne cisimdir ne de arazdır sözü ile parçalanmayan küçük yapıları kastetmelerinden başka birşey değildir. Onların iddiasına göre cisimler söz konusu parçacıklara doğru çözülür ve dağılırlar. Bu görüş, ilklerden bazıları tarafından da zikredilmiştir. Bunlar, zikrettiğimiz gibi sekiz varlıktır; bunlardan birinin ne cevher, ne cisim, ne araz ne de bunların dışındaki bir şeyle isimlendirildiğini bilmiyoruz. Ancak câhillerden oluşan bir topluluk zâtî kuvvelerin cevherler olduğunu düşünüyordu. Bu onlardan kaynaklanan bir cehalettir. Çünkü zâtî kuvveler, -tartışmasız bir şekilde- kendi başına yer tutmaksızın cevhere yüklenmişlerdir. Bu ise, tartışmasız bir şekilde arazın sıfatı olup cevherin sıfatı değildir.

[Helâ ve Müddet]

[1218] Ebû Muhammed şöyle dedi: Boşluk (Hela) ve zamana (müddet) gelince, bu eserimizin başlangıcında ve Muhammed b. Zekeriyyâ et-Tabib'e ait *"Kitabu'l-ilmi'l-İlâhî"* adlı eseri eleştirmek üzere telif ettiğimiz *"et-Tahkîk fî nakzi kitabi'l-ilmi'l-ilâhî"* adlı kitabımızda, zorunlu aklî delillerle bu görüşün yanlışlığını ortaya koymuştuk. Muhammed b. Zekeriyyâ ve diğerlerinin bu anlamda ortaya koyduğu bütün iddiaları açık bir şekilde tahlil ettik. Âlemlerin rabbi olan Allah'a çokça hamd olsun.

[1219] Bu kitabımızın başında ve diğer eserimizde âlemde elbette bir boşluğun olmadığını, onun tamamının herhangi bir gedik ve deliğin olmadığı tastaman bir küre olduğunu, âlemin ötesinde ne bir boşluk, ne doluluk, ne de bir şeyin bulunmadığını ispat etmiştik. **Müddet**, salt bir müddet (zaman) olup Yüce Allah onda feleği ve felekte olan sakin ve hareketli cisimleri arazlarıyla birlikte ihdas etmiştir. *"et-Takrîb li-hududi'l-kelâm"* adlı kitapta "Zürafa" ve "Sarikatü'l-ma'" diye isimlendirilen alet ile, idrara çıkamayan bir kimsenin sidik yoluna sokulan bir aleti açıklamıştık. Zorunlu deliller, âlemde asla bir boşluğun olmadığını doğrulamaktadır. Boşluk, onu kabul edenlere göre, herhangi bir şeyin (mekân tutan herhangi bir varlığın) bulunmadığı bir mekândır. Daha önce zikrettiğimiz hususlar sebebiyle bu imkânsızdır. Çünkü "Sarikatü'l-ma'" denilen aletin üst tarafı kapatıldığı hâlde, alt kısmındaki delikten su çıkarsa, bu durumda çıkan suyun mekânı -orada herhangi bir şey olmaksızın- boş kalır.

[١٢١٧] وأما المنتمون إلى الإسلام فإن الجوهر ليس جسمًا ولا عرضًا ليس هو عندهم شيئًا إلا الأجزاء الصغار التي لا تتجزأ وإليها تنحل الأجسام بزعمهم وقد ذكر هذا عن بعض الأوائل أيضًا فهذه ثمانية أشياء كما ذكرنا لا نعلم أحدًا سمى جوهرًا ليس جسمًا ولا عرضا وغيرها إلا أن قومًا جهالًا يظنون في القوى ٥ الذاتية أنها جواهر وهذا جهل منهم لأنها بلا خلاف محمولة فيما هي غير قائمة بنفسها، وهذه صفة العرض لا صفة الجوهر بلا خلاف.

[١٢١٨] **قال أبو محمد**: فأما الخلا والمدة فقد تقدم إفسادنا لهذا القول في صدر ديواننا بالبراهين الضرورية وفي كتابنا الموسوم بالتحقيق في نقض كتاب العلم الإلهي لمحمد بن زكريا الطيب وحللنا كل دعوى أوردها هو وغيره في ١٠ هذا المعنى بأبين شرح، والحمد لله رب العالمين كثيرًا.

[١٢١٩] وأثبتنا في صدر كتابنا هذا وهنالك أنه ليس في العالم خلا ألبتة وأنه كله كرة مصمتة لا تخلخل فيها وأنه ليس وراءها خلاء لا ملاء ولا شيء ألبتة وأن المدة ليست إلا مدة أحدث الله الفلك بما فيه من الأجسام الساكنة والمتحركة وأعراضها، وبينا في كتاب التقريب لحدود الكلام أن الآلة المسماة ١٥ الزرافة وسارقة الماء والآلة التي تدخل في إحليل من به أسر البول براهين ضرورية بتحقيق أن لا خلاء في العالم أصلًا وأن الخلاء عند القائلين به إنما هو مكان لا تمكن فيه. وهذا محال بما ذكرنا لأنه لو خرج الماء من الثقب الذي في أسفل سارقة الماء وقد شد أعلاها لبقي مكانه خاليًا بلا متمكن فيه

Asıl itibarıyla bu olmadığına ve âlemin yapısında onun varlığı söz konusu olmadığına göre, su bâki kalır ve aletin üst tarafı açılıncaya kadar dökülmez. Aletin üst tarafı açıldığında ise, su o vakit akıp gider ve arkasından hava oraya girecek bir dehliz bulur. "Zürafa" ve idrar problemi bulunan kimsenin idrarını çıkarmak için kullanılan alet de böyledir. Çünkü sidik yolunda ve mesane başlangıcında bu hâsıl olduğuna göre, sonra kapalı noktayı inceliğinden dolayı dışarıya çeker ve zorunlu olarak idrar onu takip eder ve dışarı çıkar. Çünkü şayet idrar dışarı çıkmazsa, aletin deliği boş kalır ve orada herhangi bir şey olmaz. Bu ise, bâtıl ve imkânsızdır. Kitabımızın başında bize muhalefet eden mülhidlerin bu konudaki itirazlarının tamamını açıklamıştık. Dolayısıyla tekrara gerek duymuyorum.

[1220] Şayet birisi, "Yüce Allah, Hz. Peygamber'in (s.a.) parmaklarının arasında yarattığı suyu, yine onun için halk ettiği hurma ve tirit yemeğini nereden yaratmıştır? Bunlar sonradan var edilen cisimler midir? Halbuki size göre âlem hiçbir boşluk olmaksızın doludur, seyrek değildir ve iki cisim aynı mekânda olamaz." derse, şöyle deriz -başarı yüce Allah'ın yardımıyladır-: Bu mesele, üçüncü bir ihtimal olmaksızın şu iki hususun biriyle olur: Ya yüce Allah, yarattığı hurma, tirit ve suyun miktarı oranında havayı yok etmiş olmalıdır; ya da havanın cüzlerini (atomlarını) suya, hurmaya ve tirite dönüştürmüş olmalıdır. Bunlardan hangisinin olduğunu en iyi Allah bilir. Yüce Allah her şeye kadirdir. Böylece onların boşluk ve zaman konusundaki görüşleri düşmüştür. Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamd olsun.

[Sûret]

[1221] Ebû Muhammed şöyle dedi: Sûrete gelince, o şüphesiz bir keyfiyettir. O da cevherlerin karışması ve şekillenmeleridir. Ancak sûretler iki kısma ayrılırlar. Bunlardan biri, küllilerin sûretleri gibi, yapışık ve sürekli olandır (mülazim); bunlar elbette cevherlerden ayrı olamazlar ve cevher olmadan bulunmazlar. Cevherlerin bunlardan soyutlanması düşünülemez.Diğeri ise, bir şeyin üçlü olmadan dörtlü oluşa intikal etmesi ve buna benzer durumlar gibi, türler ve fertlerin birbirlerinin ardına gelmesi durumudur.Böylece onların araz oldukları kesin olarak anlaşılmıştır. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır.

فإذا لم يمكن ذلك أصلًا ولا كان فيه بنية العالم وجوده وقف الماء باقيًا لا ينهرق حتى إذا فتح أعلاها ووجد الهواء مدخلًا خرج الماء وانهرق لوقته وخلفه الهواء، وكذلك الزرافة والآلة متخذة لمن به أسر البول فإنه إذا حصلت تلك في داخل الإحليل وأول المثانة ثم جبذ الزر المغلق ليقها إلى الخارج اتبعه البول ضرورة ٥ وخرج إذ لم يخرج لبقي ثقب الآلة خاليًا لا شيء فيه، وهذا باطل ممتنع وقد بينا في صدر كتابنا كما اعترض به الملحدون المخالفون لنا في هذا المكان فأغنى عن إعادته.

[١٢٢٠] فإن قال قائل فالماء الذي اخترعه الله عز وجل من بين أصابع رسول الله صلى الله عليه وسلم، التمر الذي اخترع له، والثريد الذي في اخترع له من ١٠ أين اخترعه وهي أجسام محدثة والعالم عندكم ملاء لا خلاء فيه، ولا تخلخل ولا يكون الجسمان في مكان واحد؟ قلنا وبالله تعالى التوفيق لا يخلو هذا من أحد وجهين لا ثالث لهما. إما أن يكون الله عز وجل أعدم من الهواء مقدار ما اخترع فيه من التمر والماء والثريد، وإما أن يكون الله عز وجل أحال أجزاء من الهوى ماء وتمرًا وثريدًا فالله أعلم أي ذينك كان والله على كل شيء قدير فسقط قولهم ١٥ في الخلاء والمدة، والحمد لله رب العالمين.

[١٢٢١] **قال أبو محمد**: وأما الصورة فيكفيه بلا شك وهي تخليط الجواهر وتشكلها إلا أنها قسمان أحدهما ملازم كالصورة الكلية لا تفارق الجواهر ألبتة ولا توجد دونها ولا تتوهم الجواهر عارية عنها والآخر تتعاقب أنواعه وأشخاصه على الجواهر كانتقال الشيء عن تثليث إلى تربيع ونحو ذلك فصح أنها عرض ٢٠ بلا شك، وبالله تعالى التوفيق.

[Akıl]

[1222] Akıl'a gelince, sağlıklı duyulara sahip olan hiçbir kimse aklın nefse yüklenmiş bir araz olduğu konusunda ihtilaf etmez. Bunun delil oluşunun keyfiyeti ise aklın daha güçlü ve daha zayıf olmayı kabul etmesidir. Nitekim biz şöyle deriz: "Şu akıl, diğerinden daha güçlüdür ya da daha zayıftır." Aklın zıddı vardır, o da ahmaklıktır. Halbuki cevherlerin zıtlarının olmadığı hususunda ihtilaf yoktur. Ancak zıtlık, sadece bazı keyfiyetlerde vardır. Bu konuda, felsefe bilgisine sahip olduğunu iddia edenlerden bazıları itiraz edip şöyle demişlerdir: Akılın "zıttı" yoktur, fakat onun varlığının bir zıttı vardır, o da adem (yokluk)tur. Bunun üzerine ben, bu meseleyi bana hatırlatan kimseye şöyle derim: Bu, safsata ve cehalettir. Şayet bu delilik onun için mümkün olsa idi, başkalarının da; "İlmin zıddı yoktur, fakat onun varlığının bir zıddı vardır o da yokluktur. Yine niteliklerden herhangi birisinin zıddı yoktur, fakat onların varlıklarının zıddı vardır, o da yokluktur." şeklinde demesi mümkün olurdu. Böylece niteliklerin (keyfiyet) bütünü açısında zıtlık geçersiz olur.

[1223] Bu, yanlış olduğu hususu aklın zorunluluk ilkesiyle bilinen bir sözdür. Dolayısıyla akla ait bir zıddın olması ile, ilmin ve diğer niteliklerin varlıklarının bir zıtlarının olması arasında bir fark yoktur. Bunların tamamı aynı konudur. Ancak keyfiyetler, tamamı var olan ve birbirini takip eden sıfatlardır. Akıl mevcuttur, sonra onu -var olduğu hâlde- ahmaklık takip eder. Nitekim ilim mevcuttur, sonra onu cehalet takip eder. Yine cesaret mevcuttur, sonra onu -mevcut olduğu hâlde- korkaklık takip eder. Bu, temyiz kabiliyeti olan bir kimseye gizli kalmayacak bir durumdur. Aynı şekilde cevherler zatları itibarıyla daha güçlü ve daha zayıf olmayı kabul etmezler. Bu da, önceki âlimlerden en küçük bir anlayışa sahip olan kimselerin tamamının görüşüdür. Onların tamamına göre akıl, faziletleri ve reziletleri ayırt etmek; faziletleri kullanmak ve reziletlerden sakınmak, sonsuzluk yurdunda ve mükâfat dünyasında akibeti güzel yapacak şeyleri ve dünya hayatında kişiye lazım olan güzel siyaseti takip etmektir.

[١٢٢٢] وأما العقل فلا خلاف بين أحد له حس سليم في أنه عرض محمول في النفس، وكيفية برهان ذلك أنه يقبل الأشد والأضعف فنقول عقل أقوى من عقل وأضعف من عقل وله ضد وهو الحمق، ولا خلاف في الجواهر أنها لا ضد لها، وإنما التضاد في بعض الكيفيات فقط وقد اعترض ٥ في هذا بعض من يدعي له علم الفلسفة فقال: ليس للعقل ضد لكن لوجوده ضد وهو عدمه فقلت الذي ذكر لي هذا البحث أن هذه سفسطة وجهل، لو جاز له هذا التخليط لجاز لغيره أن يقول ليس للعلم ضد لكن لوجوده ضد وهو عدمه، ولا لشيء من الكيفيات ضد، ولكن لوجودها ضد وهو عدمها، فيبطل التضاد من جميع الكيفيات.

١٠ [١٢٢٣] وهذا كلام يعلم فساده بضرورة العقل، ولا فرق بين وجود الضد للعقل وبين وجوده للعلم ولسائر الكيفيات وهي باب واحد كله وإنما هي صفات متعاقبة كلها موجودة فالعقل موجود ثم يعقبه الحمق، وهو موجود كما أن العلم موجود ويعقبه الجهل، وكما أن النجدة موجودة ويعقبها الجبن، وهو موجود وهذا أمر لا يخفى على من له أقل تمييز، وكذلك الجواهر ١٥ لا تقبل الأشد والأضعف في ذواتها، وهذا أيضًا قول كل من له أدنى فهم من الأوائل. والعقل عند جميعهم هو تمييز الفضائل من الرذائل واستعمال الفضائل واجتناب الرذائل والتزام ما تحسن به المغبة في دار البقاء وعالم الجزاء وحسن السياسة فيما يلزم المرء في دار الدنيا.

[1224] Nitekim peygamberler (s.a.) bunu getirmiştir. Yüce Allah da aşağıdaki âyetlerde şöyle buyurmuştur: *"Yeryüzünde gezip dolaşmadılar mı ki, düşünecek kalpleri, işitecek kulakları olsun? (Dolaştılar, ama ibret almadılar)"*[785] *"...İşte Allah, düşünesiniz diye âyetleri size böyle açıklar."*[786] *"Yoksa sen onların çoğunun (söz) dinleyeceklerini yahut akıllarını kullanacaklarını mı sanıyorsun? Onlar hayvanlar gibidirler, belki yolca onlardan daha da şaşkındırlar."*[787] *"(Allah'ın izni olmadıkça, hiçbir kimse iman edemez.) Allah, azabı akıllarını (güzelce) kullanmayanlara verir."*[788] *"Siz namaza çağırdığınız vakit onu alaya alıp eğlence yerine koyuyorlar. Bu, şüphesiz onların akılları ermeyen bir toplum olmalarındandır."*[789] *"Şüphesiz Allah katında, yeryüzünde yürüyen canlıların en kötüsü, inkâr edenlerdir. Artık onlar iman etmezler."*[790] Böylece aklın, iman ve bütün taatler olduğu anlaşılmaktadır. Yine Allah Teâlâ, kâfirlerden haber vererek *"Eğer kulak vermiş veya aklımızı kullanmış olsaydık, şu alevli ateştekilerden olmazdık."*[791] dediklerini bildirmiştir.

[1225] Bunun benzerleri âyetler Kur'ân'da çoktur. Böylece aklın nefsin fiili, ona yüklenmiş bir araz ve kuvvelerinden bir kuvve olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla o, şüphesiz bir araz ve niteliktir (keyfiyet). Ancak hata eden, bu konuda da hata etmiştir. Çünkü öncekilerden olup hak ile bâtılı birbirine karıştıran bazı câhillerin "Akıl cevherdir, onun bir feleği vardır." dediklerini görür ve ilmi olmayan bir kimse de buna itimat eder. İşte bu, ortaya koyduğumuz üzere yanlıştır. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır.

[1226] Bunlara ilaveten, "akıl" sözcüğü Arapça bir kelime olup Yunanca veya başka dillerde Arapçada akıl kelimesinin karşılığı bir manada kullanılan bir sözü ifade etmek üzere mütercimler tarafından kullanılmıştır. Bu hiçbir kimseye gizli kalmayacak bir husustur. Arapçadaki akıl kelimesi, varlıkları ayırt etmek ve faziletleri ifade etmek için vaz'edilmiştir. Böylece akıl kelimesiyle bir arazın ifade edildiği zorunlu olarak ortaya çıkmıştır. Bunun hilafını iddia eden bir kimse şüphesiz aklı ve hayası olmayan şaşkın bir kimsedir. Bazı ahmaklar ve câhiller, "Şayet akıl araz olsa idi, bu durumda cisimler ondan daha şerefli olurdu." demiştir.

[١٢٢٤] وبهذا أيضًا جاءت الرسل عليهم السلام قال الله عز وجل: ﴿أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَتَكُونَ لَهُمْ قُلُوبٌ يَعْقِلُونَ بِهَا﴾ وقال تعالى: ﴿كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ﴾ وقال تعالى: ﴿أَمْ تَحْسَبُ أَنَّ أَكْثَرَهُمْ يَسْمَعُونَ أَوْ يَعْقِلُونَ إِنْ هُمْ إِلَّا كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ سَبِيلًا﴾ وقال تعالى: ﴿وَيَجْعَلُ الرِّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ﴾ وقال تعالى: ﴿وَإِذَا نَادَيْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ اتَّخَذُوهَا هُزُوًا وَلَعِبًا ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَّا يَعْقِلُونَ﴾ وقال تعالى: ﴿إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِندَ اللَّهِ الَّذِينَ كَفَرُوا فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ﴾ فصح أن العقل هو الإيمان وجميع الطاعات وقال تعالى عن الكفار: ﴿وَقَالُوا لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِي أَصْحَابِ السَّعِيرِ﴾

[١٢٢٥] ومثل هذا في القرآن كثير فصح أن العقل فعل النفس وهو عرض محمول فيها وقوة من قواها فهو عرض كيفية بلا شك وإنما غلط من غلط في هذا لأنه رأى لبعض الجهال المخلطين من الأوائل أن العقل جوهر وأن له فلكًا فعول على ذلك من لا علم له وهذا أخطأ كما أوردنا. وبالله تعالى التوفيق.

[١٢٢٦] وأيضًا فإن لفظة العقل غريبة أتى بها المترجمون عبارة عن لفظة أخرى يعبر بها في اليونانية أو في غيرها من اللغات عما يعبر بلفظة العقل عنه في اللغة العربية هذا ما لا خفاء به عند أحد ولفظة العقل في لغة العرب إنما هي موضوعة لتمييز الأشياء واستعمال الفضائل فصح ضرورة أنها معبرة بها عن عرض وكل مدعى خلاف ذلك رديء العقل عديم الحياء مباهتًا بلا شك. ولقد قال بعض النوكي الجهال لو كان العقل عرضًا لكانت الأجسام أشرف منه

Bunu bana getiren kimseye şöyle dedim: “Cevherin, arazların dışında bir şerefi var mıdır? Bir cevherin diğer cevhere üstünlüğü, zâtı sebebiyle değil, sıfatları iledir? Bu durum herhangi bir kimseye gizli midir?” Sonra şöyle dedik: Bizzat bu, ilim ve faziletler konusundaki çirkin görüşlerine karşı, aklın araz olduğu hususunda bize muhalefet etmemeleri onları ilzam eder. Onların iğrenç mukaddimelerine göre, cisimlerin tamamının akıldan daha şerefli olması gerekir. İşte bu, gördüğün gibidir.

[Heyûlâ]

[1227] Heyula’ya[792] gelince, o arazlarını taşıyan bizzat cisimdir. Öncekiler, bu ismi ona tahsis ettiler. Zira onlar, -her ne kadar cismin arazlarından ayrı olması ve asıl itibarıyla onlardan uzak kalması imkânsız olsa, varlığı bu şekilde düşünülmese, nefisde teşekkül ve temessül etmese de- sûret ve diğer arazlardan bahsettikleri konuşmalarında, özellikle arazlarından ayrı tutmak kastıyla tek başına “heyula” lafzını ifade etmişlerdir. Aslında arazlardan uzak bir maddenin (heyula) olması genel anlamda imkânsızdır. Nitekim insan türü (küllî), cinslerin ve türlerin hepsi, şahıslarının dışında bir varlık (şey) değildirler. Aynları itibarıyla cisimler, -her ne kadar nev’ cisimlerin bir nev’i olsa da-, arazların şahıslarıdır. Aynı zamanda nev’ arazların da nev’idir. Daha fazla söze gerek yoktur.

[1228] Çünkü “insan-ı küllî” şeklindeki sözümüz, nev’i (türü) ziyadeleştirir. Bunun manası da sadece insanların şahıslarıdır, başka varlıklar değil. Yine “kırmızı küllisi” şeklindeki sözümüzün manası da, sadece var olan kırmızının şahıslarıdır. Böylece câhillerden olup da cins, nev’ ve faslın cisimler değil, cevherler olduklarını düşünen bir kimsenin ileri sürdüğü bu görüş, bu şekilde geçersiz olmuştur. Başarı yüce Allah’ın yardımıyladır.

[1229] Fakat öncekiler, onu ve zatî ilklerin sıfatlarını (es-sıfatü’l-evveliyetü’z-zâtiyyat), cevherler değil ama “cevheriyyat” diye isimlendirdiler. Bu doğrudur. Çünkü onlar, cevherlerle bitişik olmaları, onlardan ayrı olmamaları ve onlardan ayrı olmaları düşünülemeyeceğinden dolayı cevherlere aittirler. Başarı yüce Allah’ın yardımıyladır. Böylece onların helâ (mutlak boşluk), müddet (mutlak zaman), sûret, akıl ve heyula konusundaki görüşleri geçersiz oldu. Âlemlerin rabbi olan Allah’a hamd olsun.

فقلت للذي أتاني بهذا وهل للجوهر شرف إلا بأعراضه؟ وهل شرف جوهر قط على جوهر إلا بصفاته لا بذاته؟ هل يخفى هذا على أحد؟ ثم قلنا ويلزمهم هذا نفسه على قولهم السخيف في العلم والفضائل ألا يخالفوننا في أنها أعراض فعلى مقدمتهم السخيفة يجب أن تكون الأجسام كلها أشرف منها وهذا كما ٥ ترى.

[١٢٢٧] وأما الهيولى: فهو الجسم نفسه الحامل لأعراضه كلها وإنما أفردته الأوائل بهذا الاسم إذ تكلموا عليه مفردًا في الكلام عليه عن سائر أعراضه كلها من الصورة وغيرها مفصولًا في الكلام عليه خاصة، عن أعراضه وإن كان لا سبيل إلى أن يوجد خاليًا عن أعراضه ولا متعريًا منها أصلًا ولا يتوهم وجوده ١٠ كذلك ولا يتشكل في النفس، ولا يتمثل ذلك أصلًا، بل هو محال ممتنع جملة، كما أن الإنسان الكلي وجميع الأجناس والأنواع ليس شيء منها غير أشخاصه فقط فهي الأجسام بأعيانها إن كان النوع نوع أجسام وهي أشخاص الأعراض إن كان النوع نوع أعراض ولا مزيد.

[١٢٢٨] لأن قولنا الإنسان الكلي يزيد النوع إنما معناه أشخاص الناس فقط ١٥ لا أشياء أخر وقولنا الحمرة الكلية إنما معناه أشخاص الحمرة حيث وجدت فقط فبطل بهذا تقدير من ظن من أهل الجهل أن الجنس والنوع والفصل جواهر لا أجسام وبالله تعالى التوفيق.

[١٢٢٩] لكن الأوائل سمتها وسمت الصفات الأوليات الذاتيات جوهريات لا جواهر وهذا صحيح لأنها منسوبة إلى الجواهر لملازمتها لها وأنها لا تفارقها ٢٠ ألبتة ولا يتوهم مفارقتها لها وبالله تعالى التوفيق. فبطل قولهم في الخلاء والمدة والصورة والعقل والهيولى،والحمد لله رب العالمين.

[Yüce Allah Cevher Midir?]

[1230] Bârî Teâlâ'ya gelince, Mücessime ve hıristiyanlardan olup da yüce Allah'ı cevher diye isimlendiren kimseler hata ettiler. Çünkü cevher lafzı Arapça bir sözcüktür. Her kim yüce Allah'ı kabul ederse onu yaratıcısı, ilâhı ve işlerinin maliki olduğunu ikrar etmiş olur, Allah'a yönelik herhangi bir şeyi ancak O'dan gelen bir bilgiyle ortaya koyması farzdır. Yüce Allah hakkında ancak kesin olan bir bilgiyle haber verilebilir. Bu konudaki bilgi, sadece yüce Allah'ın haber verdiği şeylerdir. Böylece yüce Allah'ın cevher diye isimlendirilmesi ve cevher olduğunun haber verilmesi, O'ndan gelen bir bilgi olmaksızın Allah'a yönelik bir hüküm olduğu hususu kesin olarak ortaya çıkmıştır. Bu, yüce Allah'tan yalan yere haber vermektir. Öyle ki yüce Allah, kendisi hakkında bunu asla haber vermemiş ve zatını bununla isimlendirmemiştir. Bu, gözü pekliktir ki bunun mubah olduğuyla alakalı olarak bir delil asla bize gelmemiştir. Buna ilaveten, şüphesiz cevher kendisine ait arazları taşıyan bir varlıktır. Şayet Allah Teâlâ arazlara mahâl teşkil etmiş olsa idi, bu durumda o zat ve arazlarından mürekkep olurdu. Bu ise bâtıldır.

[1231] Hıristiyanlara gelince, onların Arapçaya yönelik bir girişimleri olmamıştır ki onu vaz'edildiği yerden dönüştürsünler. Böylece yüce Allah'ın cevher tanımının dışında kalmasından dolayı "cevher" diye tanımlanması geçersizdir. Yine Allah'ın cevher diye isimlendirilmesi de -O'nun kendi zatını bu şekilde isimlendirmediğinden dolayı- geçersizdir. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır. Netice olarak, yüce Allah'ı cevher diye isimlendiren ya da onun cevher olduğunu haber veren bir kimsenin görüşü geçersiz olmuştur. Hamd yüce Allah'a mahsustur. Şu hâlde geriye nefs ve parçalanamayan cüz' (yani atom) kaldı. İnşallah biz, bu ikisi hakkında ikna edici bir kelâm söyleyeceğiz. Güç ve kuvvet sadece ulu ve yüce olan Allah iledir.

[Nefis[793] Konusu]

[1232] Ebû Muhammed şöyle dedi: İnsanlar, nefis konusunda farklı görüşler ileri sürdüler. Ebû Bekir Abdurrahman b. Keysan el-Esamm'ın[794] genel anlamda nefsi inkâr ettiği ve "Duyularımın şahitlik ettiklerinden başka bir şey bilmiyorum." dediği ifade edilmiştir. Câlinûs[795] ve Ebu'l-Hüzeyl Muhammed ibnü'l-Hüzeyl el-Allâf[796], nefsin arazlardan bir araz olduğunu söylediler, sonra da farklı görüşler belirttiler.

[١٢٣٠] وأما الباري تعالى فقد أخطأ من سماه جوهرًا من المجسمة ومن النصارى لأن لفظة الجوهر لفظة عربية ومن أثبت الله عز وجل ففرض عليه إذ أقر أنه خالقه والإهه ومالك أمره ألا يقدم عليه في شيء إلا بعهد منه تعالى، وإلا يخبر عنه إلا بعلم متيقن، ولا علم هاهنا إلا ما أخبر به عز وجل فقط فصح يقينًا أن تسمية الله عز وجل جوهرًا والإخبار عنه بأنه جوهر حكم عليه تعالى بغير عهد منه وإخبار عنه تعالى بالكذب الذي لم يخبر قط تعالى به عن نفسه ولا سمى به نفسه وهذا إقدام لم يأتنا قط به برهان بإباحته. وأيضًا فإن الجوهر حامل لأعراض ما ولو كان الباري تعالى حاملًا لعرض لكان مركبًا من ذاته وأعراضه وهذا باطل.

[١٢٣١] وأما النصارى فليس لهم أن يتسوروا على اللغة العربية فيصرفوها عن موضعها فبطل أن يكون تعالى جوهرًا لبراءته عن حد الجواهر وبطل أن يسمي جوهرًا لأنه تعالى لم يسم نفسه به وبالله تعالى التوفيق. فبطل قول من سمي الله تعالى جوهرًا أو أخبر عنه أنه تعالى جوهر. ولله تعالى الحمد. فلم يبق إلا النفس والجزء الذي لا يتجزأ، ونحن إن شاء الله عز وجل نتكلم فيهما كلامًا متيقنا ولا حول ولا قوة إلا بالله العلي العظيم.

[١٢٣٢] **قال أبو محمد**: اختلف الناس في النفس فذكر عن أبي بكر عبد الرحمن بن كيسان الأصم إنكار النفس جملة. وقال لا أعرف إلا ما شاهدته بحواسي. وقال جالينوس وأبو الهذيل محمد ابن الهذيل العلاف النفس عرض من الأعراض ثم اختلفا

Câlinûs, nefsin cesedin karışımlarının terkibinden meydana gelen birleşik bir mizaç olduğunu söylemiştir. Ebu'l-Hüzeyl ise, nefsin, cismin diğer arazları gibi bir araz olduğunu söylemiştir. Bir topluluk şöyle dedi: Nefis, nefes alma yoluyla (vücuda) giren ve çıkan temiz havadır/esintidir, o da nefes'tir. Bazıları da şöyle dedi: Ruh, arazdır, o da hayattır (can), dolayısıyla o nefsin dışındadır. Bu, Bâkıllânî'nin ve Eş'arîlerden ona tabi olanların görüşüdür.

[1233] Bir topluluk da şöyle dedi: Nefis cevherdir; ne cisim ne arazdır, onun ne uzunluğu, ne genişliği ne de derinliği vardır. O, bir mekânda değildir ve parçalanamaz. Nefis, idare eden ve faal olandır, o da insandır. Bu da, öncekilerden bazılarının görüşüdür. Mu'tezilenin liderlerinden biri olan Muammer b. Amr el-Attar bu görüşü kabul ediyordu. Diğer müslümanlar ve ölümden sonra bir hayat olduğunu kabul eden dinler, nefsin uzun, geniş, derin, mekân tutan, akıllı, mümeyyiz ve cesedi yönlendiren bir cisim olduğu görüşünü benimsemiştir.

[1234] Ebû Muhammed şöyle dedi: Biz de bu görüşü kabul ederiz. Nefis ve ruh, aynı müsemmaya ait müteradif iki isimdir. Bunların manası birdir.

[1235] Ebû Muhammed şöyle dedi: Ebû Bekir b. Keysan'ın görüşüne gelince, bu görüş nassı ve aklî delili geçersiz kılmaktadır. Nassa gelince, yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Zâlimlerin şiddetli ölüm sancıları içinde çırpındığı; meleklerin, ellerini uzatmış, "Haydi canlarınızı kurtarın! (Allah'a karşı doğru olmayanı söylediğiniz, ve O'nun âyetlerinden kibirlenerek yüz çevirdiğiniz için bugün aşağılayıcı azap ile cezalandırılacaksınız" diyecekleri zaman hâllerini bir görsen!)"*[797] Böylece nefsin varlığı, onun cesetten faklı olduğu ve ölüm anında dışarı çıktığı hususu doğrudur.

[1236] Ebû Muhammed şöyle dedi: Aklî burhana gelince, biz bir kimseyi; aklını arıtmak, görüşünü tashih etmek, zihnine arız olan büyük bir problemi çözmek, bedensel özelliklerden kendisini tecrit etmek, genel olarak bedenin işlerini terk etmek ve bunlardan uzak durmak istediğinde, huzurundaki bir kimseyi görmez ve önünde konuşulan bir şeyi işitmez bir hâle geldiğini görürüz. İşte o zaman onun görüşü ve düşüncesi olduğundan daha arı-duru olur. Böylece fikrin ve zikrin, onları murat ettiği anda terk edilmiş bedene ait olmadıkları ortaya çıkmış oldu.

فقال جالينوس هي مزاج مجتمع متولد من تركيب أخلاط الجسد. وقال أبو الهذيل هي عرض كسائر أعراض الجسم وقالت طائفة: النفس هي النسيم الداخل الخارج بالتنفس فهي النفس، قالوا والروح عرض وهو الحياة فقط فهو غير النفس وهذا قول الباقلاني ومن اتبعه من الأشعرية.

٥ [١٢٣٣] وقالت طائفة: النفس جوهر ليست جسمًا ولا عرضًا ولا لها طول ولا عرض ولا عمق ولا هي في مكان ولا تتجزأ وأنها هي الفعالة المدبرة وهي الإنسان وهو قول بعض الأوائل وبه يقول معمر بن عمر العطار أحد شيوخ المعتزلة وذهب سائر أهل الإسلام والملل المقرة بالميعاد إلى أن النفس جسم طويل عريض عميق ذات مكان عاقلة مميزة مصرفة للجسد.

١٠ [١٢٣٤] **قال أبو محمد**: وبهذا نقول والنفس والروح اسمان مترادفان لمسمى واحد ومعناهما واحد.

[١٢٣٥] **قال أبو محمد**: أما قول أبي بكر بن كيسان فإنه يبطله النص وبرهان العقل. أما النص فقول الله تعالى: ﴿وَلَوْ تَرَىٰ إِذِ الظَّالِمُونَ فِي غَمَرَاتِ الْمَوْتِ وَالْمَلَائِكَةُ بَاسِطُو أَيْدِيهِمْ أَخْرِجُوا أَنفُسَكُمُ﴾ الآية. فصح أن النفس موجودة وأنها ١٥ غير الجسد وأنها الخارجة عند الموت.

[١٢٣٦] **قال أبو محمد**: وأما البرهان العقلي فإننا نرى المرء إذا أراد تصفية عقله وتصحيح رأيه أو فك مسألة عويصة عكس ذهنه وأفرد نفسه عن حواسها الجسدية وترك استعمال الجسد جملة وتبرأ منه حتى أنه لا يرى من بحضرته ولا يسمع ما يقال أمامه فحينئذ يكون رأيه وفكره أصفى ٢٠ ما كان. فصح أن الفكر والذكر ليسا للجسد المتخلى منه عند إرادتهما.

Buna ilaveten, uyuyan bir kimsenin uykusunda gördüklerinin olduğu gibi gerçek çıkması da böyledir. Bu ancak nefis bedeni terk ettiğinde olur ve beden ölü bir beden gibi kalır. O zaman biz, -bedene ait gözlerin ameli, kulakların ve dilin ameli ve lisanın konuşması geçersiz olduğu hâlde-, nefsin rüyada gördüğünü, işittiğini, konuştuğunu ve hatırladığını biliriz.

[1237] Böylece gören, duyan, konuşan, hisseden ve tat alan aklın bedenden farklı bir şey olduğunu kesin olarak anlarız. Müsemmanın (isimlendirilen varlığın) nefis olduğu doğrudur. Çünkü bunun dışında bir şey yoktur. Aynı şekilde âmâ kişinin ve daha önce gördüğü hâlde bir şeyden uzak bir kimsenin nefsinin hayal ettiği şey de böyledir. Söz konusu varlık ona temessül eder ve onu olduğu şekilde kendi nefsinde görür. Böylece burada bedenin dışında hayal eden ve idrak eden bir varlığın olduğu yakînî olarak ortaya çıkmıştır. Çünkü zikrettiğimiz şeylerden herhangi birisinde ne bedenin ne de duyuların bir etkisi vardır. Söz konusu aklî delillerden biri de şudur: Sen, irade sahibi bir kimsenin büyük bir arzu ile bazı işleri dilediğini görürsün. Önüne bir engel çıktığında kişi ihmalkar davranmaz. Ona göre bedende herhangi bir şeyde değişiklik olmaksızın olduğu gibidir. Biz, burada, bedenin dışında söz konusu şeyleri yapmak isteyen birisi olduğunu biliriz.

[1238] Onlardan biri de, yumuşaklık (hilm), sabır, haset, akıl, kararsızlık, hantallık, acelecilik, ilim ve ahmaklık cinsinden nefsin huyları vardır. Bunların hiçbiri, bedenin uzuvlarından biri değildir. Bu konuda hiçbir şüphe olmadığına göre, bunların tamamı bedeni idare eden nefse aittir. Yine onlardan biri, bedeni zayıflamış ve bünyesi bozulmuş kimselerden olup da ölüm döşeğinde olanlarda görülen şeydir. O zaman sen onu, zihni açıdan olduğunda daha iyi bir durumda, temyiz açısından daha sağlıklı bir konumda, tabiatı daha güzel, her tülü saçmalıktan uzak, hikmetli bir şekilde konuşan, düşünce açısından sağlam olduğunu görürsün. Halbuki onun bedeni, o zaman, aşırı derecde hasta ve kuvvelerini kaybetmiş bir hâldedir.

وأيضًا فالذي يراه النائم مما يخرج حقًا على وجهه وليس ذلك إلا إذا تخلت النفس عن الجسد فبقي الجسد كجسد الميت ونجده حينئذ يرى في الرؤيا ويسمع ويتكلم ويذكر وقد بطل عمل بصره الجسدي وعمل أذنيه الجسدية، وعمل ذوقه الجسدي وكلام لسانه الجسدي.

٥ [١٢٣٧] فصح يقينًا أن العقل المبصر السامع المتكلم الحساس الذائق هو شيء غير الجسد. فصح أن المسمى نفسًا إذ لا شيء غير ذلك وكذلك ما تتخيله نفس الأعمى والغائب عن الشيء مما قد رآه قبل ذلك فيتمثله ويراه في نفسه كما هو. فصح يقينًا أن هاهنا متمثلًا مدركًا غير الجسد إذ لا أثر للجسد ولا للحواس في شيء مما ذكرنا ألبتة. ومنها أنك ترى المريد ١٠ يريد بعض الأمور بنشاط. فإذا اعترضه عارض ما كسل، والجسم بحسبه كما كان لم يتغير منه شيء فعلمنا أن هاهنا مريدًا للأشياء غير الجسد.

[١٢٣٨] ومنها أخلاق النفس من الحلم والصبر والحسد والعقل والطيش والخرق والنزق والعلم والبلادة وكل هذا ليس لشيء من أعضاء الجسد فإذ لا شك في ذلك فإنما هو كله للنفس المدبرة للجسد. ومنها ما يرى من ١٥ بعض المحصرين ممن قد ضعف جسده وفسدت بنيته وتراه حينئذ أحد ما كان ذهنًا وأصح ما كان تمييزًا، وأفضل طبيعة وأبعد عن كل لغو وأنطق بكل حكمة، وأصحهم نظرًا وجسده حينئذ في غاية الفساد وبطلان القوى.

[1239] Şu hâlde işleri idrak edenin, faal, mümeyyiz ve diri olan bedeni idare edenin bedenden farklı bir şey olduğu anlaşılmaktadır. O da, nefis diye isimlendirilen şeydir. Nefis, cesede hulûl ettiğinden itibaren bedenin nefsin güdümünde olduğu doğrudur. Sanki nefis, şekilsiz bir çamura girmiş ve öncesiyle alakalı bütün meşguliyetini ona unutturmuş gibidir. Buna ilaveten, şayet fiil cesede ait olsa idi, bu durumda cesedin fiili devamlı olurdu ve onun canlılığı uyku ve ölüm hâlinde bitişik olurdu. Nitekim biz, (ölüm hâlinde) cesedi, uzuvlarından herhangi birisinde bir noksanlık olmaksızın tam ve sağlıklı olduğunu görürüz. Halbuki onun fiillerinin tamamı son bulmuştur. Böylece fiil ve temyiz kabiliyetinin cesedin dışındaki bir şeye ait olduğunu anlarız. O da, cesetten faklı olan, faal ve hatırlayıcı olup cesetten ayrı ve ondan uzak olan nefistir.

[1240] Yine biz, bedenin azalarının kesilmek veya hastalık sebebiyle parça parça gittiğini görürüz. Halbuki bedenin bazı uzuvları kaybedilmiş veya fesada uğramış olduğu hâlde, nefsin kuvveleri bâkidir. Biz zihnin, tedbir melekesinin, aklın ve nefsin kuvvelerinin olduğundan daha güçlü bir şekilde devam ettiğini görürüz. Böylece beden ölü olduğu hâlde, -daha önce açıkladığımız gibi-, faal olanın, bilenin, hatırlayanın, idare ve irade edenin bedenden farlı olduğu zorunlu olarak anlaşılmaktadır. Netice olarak İbn Keysan'ın (el-Esamm) görüşü geçersiz olmuştur. Âlemlerin rabbine hamd olsun.

[1241] Calinus'un dediği gibi, nefsin bir mizaç olduğunu söyleyen kimsenin görüşüne gelince, Ebû Bekir b. Keysan'ın görüşünü iptal etmek üzere şimdiye kadar açıkladığımız her şey, Calinus'un görüşünü de iptal eder. Ayrıca, cesedin kendilerinden meydana geldiği dört unsur (Enasır-ı erbaa) toprak, su, hava ve ateştir. Şüphesiz bunların tamamı tabiatları gereğince cansızdırlar. Cansız varlıkların birleşmesiyle bunlardan canlı bir varlığın meydana gelmesi elbette mümkün olmayan imkânsız şeylerdendir.

[1242] Aynı şekilde söz konusu varlıkların birleşmesi ile bunlardan sıcaklığın ya da sıcak maddelerin meydana gelmesi; yine bunların birleşmesiyle soğuğun ya da dirinin meydana gelmesi imkânsızdır. Dolayısıyla bunların birleşmesinden cansız varlıklar meydana gelir. Böylece nefsin bir mizaç olması geçersiz olmuştur. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır.

[١٢٣٩] فصح أن المدرك للأمور والمدبر للجسد الفعال المميز الحي هو شيء غير الجسد وهو الذي يسمى نفسًا وصح أن الجسد مؤد للنفس وأنها مذ حلت في الجسد فكأنها وقعت في طين مخمر فأنساها شغلها بها كلما سلف لها. وأيضًا فلو كان الفعل للجسد لكان فعله متماديًا وحياته متصلة في حال نومه وموته، ونحن نرى الجسد حينئذ صحيحًا سالمًا لم ينتقص منه شيء من أعضائه. وقد بطلت أفعاله كلها جملة. فصح أن الفعل والتمييز إنما كان لغير الجسد وهو النفس المفارقة وأن الفعال الذاكر فرا منه وتبرأ منه.

[١٢٤٠] وأيضًا فإننا نرى أعضاء الجسد تذهب عضوًا عضوًا بالقطع والفساد والقوى باقية بحسبها والأعضاء قد ذهبت وفسدت ونجد الذهن والتدبير والعقل وقوي النفس باقية أوفر ما كانت. فصح ضرورة أن الفعال العالم الذاكر المدبر المريد هو غير الجسد كما ذكرنا وأن الجسد موات فبطل قول ابن كيسان، والحمد لله رب العالمين.

[١٢٤١] وأما قول من قال إنها مزاج كما قال جالينوس فإن كل ما ذكرنا مما أبطلنا به قول أبي بكر ابن كيسان، فإنه يبطل أيضًا قول جالينوس. وأيضا فإن العناصر الأربعة التي منها تركب الجسد وهي التراب والماء والهواء والنار، فإنها كلها موات بطبعها، ومن الباطل الممتنع والمحال، الذي لا يجوز ألبتة أن يجمع موات وموات، وموات وموات فيقوم منها حي.

[١٢٤٢] وكذلك محال أن تجتمع فيقوم منها حار أو حوار فيجتمع منها بارد، أو حي وحي وحي فيقوم منها موات، فبطل أن تكون النفس مزاجا، وبالله تعالى التوفيق.

[1243] "Nefsin sadece bir araz" olduğunu ve "nefsin bedene girip çıkan bir hava/esinti, ruhun da bir araz onun da hayat olduğunu" söyleyen kimsenin görüşüne gelince, şüphesiz bu iki görüşü, el-Esam b. Keysan'ın görüşünü iptal etmek için zikrettiğimiz her şey geçersiz kılar. Ayrıca bu iki görüşün sahipleri İslâm'a mensupturlar. Kur'ân-ı Kerim onların görüşlerini tam olarak geçersiz kılmaktadır. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Allah, (ölen) insanların ruhlarını öldüklerinde, ölmeyenlerinkini de uykularında alır. Ölümüne hükmettiklerinin ruhlarını tutar, diğerlerini belli bir süreye (ömürlerinin sonuna) kadar bırakır."*[798]

[1244] Böylece nefislerin cesetlerden farklı olduğu zorunlu bir şekilde anlaşılmaktadır. Nefisler, uykuda ve ölüm anında alınmaktadırlar. Sonra uyanıklık hâlinde iade edilmekte, ölüm anında ise tutulmaktadır. Bu, asıl itibarıyla cesetlere yönelik bir ölme işlemi değildir. Sağlıklı duyulara sahip olan herkes kesin bir şekilde bilir ki arazların alınması ve taşıyıcıları olan cesetten ayrı olmaları mümkün değildir. Bu şekilde devam ederler. Sonra onlardan bazıları iade edilir, bazıları ise tutulur. Bu olmayacak bir şeydir ve doğru da değildir. Çünkü araz, kendisini taşıyan cismin yok olmasıyla yok olur. Aynı şekilde bir tutam aklı olan bir kimsenin bedene girip çıkan havanın uyku anında alınan şey olduğunu düşünmesi de mümkün değildir. Bu nasıl olabilir ki, o uyanıklık hâlinde olduğu gibi uykuda da devam etmektedir. Bunların arasında bir fark yoktur.

[1245] Yüce Allah'ın *"(Zâlimlerin şiddetli ölüm sancıları içinde çırpındığı;) meleklerin, ellerini uzatmış, "Haydi canlarınızı kurtarın! Bugün aşağılayıcı azap ile cezalandırılacaksınız"*[799]meâlindeki sözü bu şekildedir. Dolayısıyla araza ve havaya azap edilmesi mümkün değildir. Yine Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Hani Rabbin (ezelde) Âdemoğullarının sulplerinden zürriyetlerini almış, onları kendilerine karşı şahit tutarak, "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" demişti. Onlar da, "Evet, şahit olduk (ki Rabbimizsin)" demişlerdi..."*[800]

[١٢٤٣] وأما قول من قال إنها عرض فقط، وقول من قال: إنما النفس النسيم الداخل والخارج من الهواء، وأن الروح هو عرض وهو الحياة، فإن كل هذين القولين يبطلان بكل ما ذكرنا في إبطال قول الأصم بن كيسان. وأيضًا فإن أهل هذين القولين ينتمون إلى الإسلام، والقرآن يبطل قولهم نصًا قال الله تعالى:

٥ ﴿اللَّهُ يَتَوَفَّى الْأَنفُسَ حِينَ مَوْتِهَا وَالَّتِي لَمْ تَمُتْ فِي مَنَامِهَا فَيُمْسِكُ الَّتِي قَضَىٰ عَلَيْهَا الْمَوْتَ وَيُرْسِلُ الْأُخْرَىٰ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى﴾

[١٢٤٤] فصح ضرورة أن الأنفس غير الأجساد، وأن الأنفس هي المتوفاة في النوم والموت، ثم ترد عند اليقظة، وتمسك عند الموت، وليس هذا التوفي للأجساد أصلًا، وبيقين يدري كل ذي حس سليم أن العرض لا يمكن أن يتوفى

١٠ فيفارق الجسم الحامل له، ويبقى كذلك ثم يرد بعضه ويمسك بعضه، هذا ما لا يكون ولا يجوز لأن العرض يبطل بمزايلته الحامل له وكذلك لا يمكن أن يظن ذو مسكة من عقل أن الهواء الخارج والداخل هو المتوفى عند النوم وكيف ذلك وهو باق في حال النوم كما كان في حال اليقظة ولا فرق.

[١٢٤٥] وكذلك قوله تعالى: ﴿وَالْمَلَائِكَةُ بَاسِطُو أَيْدِيهِمْ أَخْرِجُوا أَنفُسَكُمُ

١٥ الْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذَابَ الْهُونِ﴾ فإنه لا يمكن أن يعذب العرض ولا الهواء. وأيضًا فإن الله عز وجل يقول: ﴿وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِن بَنِي آدَمَ مِن ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَىٰ﴾

[1246] Ebû Muhammed şöyle dedi: İşte bu âyet, genel olarak problemi ortadan kaldırmakta ve nefsin bedenin dışında olduğunu açıklamaktadır. Nefis akıllı, mükellef ve muhatap alınan bir varlıktır. Çünkü sağlıklı duyulara sahip olan bir kimse, yüce Allah'ın onlardan bu ahdi aldığı zaman cesetlerin toprak, su, hava ve ateş içinde dağınık bir hâlde oldukları hususunda şüphe etmez. Âyetin metni, bizim dile getirdiğimiz hususu gerekli kılmaktadır. Nasıl olmasın ki, âyette nefislerin kendilerine karşı şahit tutulmaları ifade edilmektedir. Müslüman bir kimsenin nefsi, bu âyetlerin hilafını kabul etmekle nasıl huzur bulduğunu bilemiyorum! Allah Elçisinden (s.a.) gelen haberler de böyledir. Nitekim Hz. Peygamber, İsra gecesi, dünya semasında iken, Hz. Âdem'in sağında ve solunda zürriyetinin ruhlarını görmüştü. Saadet ehli olanlar Âdem'in sağ tarafında idiler, şekavet ehli olanlar ise onun sol tarafında idiler. Arazların orada bâki olması ya da orada esintinin (havanın) olması -ki o da havadan alıp verilen bir havadır- imkânsız olan şeylerdendir.

[1247] Ebû Muhammed şöyle dedi: Şayet Ebu'l-Hüzeyl, Bâkıllanî ve bu ikisini taklît eden kimselerin söyledikleri gerçek olmuş olsa idi, bu durumda insan her bir saatte binlerce ruh ve üç yüz binden daha fazla nefis değiştirmiş olurdu. Çünkü onlara göre araz, iki vakitte bâki kalmaz, bilakis yok olur. Onlara göre araz daimi olarak yenilenir. Onların görüşüne göre her canlının ruhu her vakitte bir önceki ruhundan başkadır. Bu şekilde onlara göre insanın ruhu nutukla değişmektedir. Aynı şekilde, herkes nefes alıp vermekle vücuda giren sonra da çıkan havanın ikinci teneffüsle giren havadan farklı olduğuna kesin olarak şahitlik eder. Böylece insan -Eş'arîlerin görüşüne göre- her vakitte pek çok nefis değiştirir; şu anki nefsi az önceki nefsinden farklıdır. Bu ise, hiçbir gizliliğin olmadığı bir ahmaklıktır. Netice olarak bu iki grubun görüşü, Kur'ân'ın nassı, sünnet, icmâ, müşâhede ve mâkul ile geçersiz olmuştur. Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamd olsun.

[١٢٤٦] **قال أبو محمد**: هذه آية ترفع الإشكال جملة، وتبين أن النفس غير الجسد، وإنما هي العاقلة المخاطبة المكلفة، لأنه لا يشك ذو حس سليم في أن الأجساد حين أخذ الله عليها هذا العهد كانت مبددة في التراب والماء والهواء والنار، ونص الآية يقتضي ما قلنا فكيف وفيها نص أن الإشهاد إنما وقع على النفوس؟ وما أدري كيف ينشرح نفس مسلم بخلاف هذه النصوص؟ وكذلك إخبار رسول الله صلى الله عليه وسلم أنه رأى عند سماء الدنيا ليلة أسرى به عن يمين آدم وعن يساره نسم بنيه فأهل السعادة عن يمينه، وأهل الشقاوة عن يساره عليه السلام. ومن الباطل أن تكون الأعراض باقية هنالك أو أن يكون النسيم هنالك، وهو هواء متردد في الهواء.

[١٢٤٧] **قال أبو محمد**: ولو كان ما قاله أبو الهذيل والباقلاني، ومن قلدهما حقًا، لكان الإنسان يبدل في كل ساعة ألف ألف روح وأزيد من ثلاثمائة ألف نفس، لأن العرض عندهم لا يبقى وقتين بل يفنى ويتجدد عندهم أبدًا، فروح كل حي على قولهم في كل وقت غير روحه التي كانت قبل ذلك، وهكذا تتبدل أرواح الناس عندهم بالخطاب، وكذلك بيقين يشاهد كل أحد أن الهواء الداخل بالتنفس ثم يخرج هو غير الهواء الداخل بالتنفس الثاني. فالإنسان يبدل على قول الأشعرية أنفسًا كثيرة في كل وقت ونفسه الآن غير نفسه آنفًا، وهذا حمق لا خفاء به فبطل قول الفريقين بنص القرآن والسنة، والإجماع والمشاهدة والمعقول، والحمد لله رب العالمين.

[1248] Bu iki grup genel olarak delilden yoksun olmakla birlikte ileri sürdükleri görüşleri sadece bir iddiadır. Bu şekilde olan bir şey ise, bâtıldır. Bâkıllanî, şehitlerin ruhları ve Firavun ailesinin ruhları konusunda ileri sürülen hususları dile getirmesi anında açıklamış ve şöyle demiştir: Bu, iki şeklin birisine göre; cismin cüzlerinin en küçük olanına hayat arazının konulması sûretiyle çıkabilir. Onlardan bizim de gördüğümüz bir kimse, ruhun acbu'z-zeneb'e[801] konulacağını söylemiştir. Bu şahıs, Hz. Peygamber'den (s.a.) gelen "Toprak insanoğlunun acbü'z-zeneb dışındaki bütün cesedini yiyip tüketir. İnsan acbü'z-zeneb'ten yaratılmıştır; tekrar ondan meydana getirilecektir"[802] anlamındaki haberi delil getirmiştir.

[1249] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu, söz konusu haberi delil olarak gösteren kimse tarafından ortaya konulan bir çarpıtmadır. Çünkü hadiste Acbü'z-zeneb'in dirilteceği yorumunu mümkün kılan ne bir açıklama, ne bir delil ne de bir işaret vardır. Ancak hadiste, toprağın *acbü'z-zeneb'i* yiyip bitirmeyeceği, ondan yaratıldığı ve yine ondan meydana getirileceği bilgisi vardır. Böylece bu görüş sahibinin çarpıtması ve görüşünün zayıflığı ortaya çıkmıştır. Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamd olsun. Bâkıllanî, "Bu hayat için, başka bir cesedin yaratılmasına gelince, bu mümkün değildir." demiştir.

[1250] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu, zahmetsiz bir şekilde tenasüh[803] taraftarlarının mezhebidir. Bundan dolayı o nakledilen şu hadisi delil getirmiştir: "Müminin ruhu (neseme), cennetin meyvelerine konan bir kuştur ve Arşın altındaki kandillere sığınır." Bazı kaynaklar da ise şöyle denilmiştir: "Müminin ruhu, yeşil bir kuş şekline bürünür.."

[1251] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu haberde onların lehine olan bir delil yoktur. Çünkü Allah Resulünün (s.a.) *"asılmış/yapışmış bir kuştur"* şeklindeki sözünün anlamı câhillerin zannettiği gibi değil zâhirine göredir. Şüphesiz ki Allah Resulü (s.a.), müminin ruhunun kuş sûretine dönüşmesi anlamında değil ama cennette uçuyor olması manasında onun ruhunun bir kuş olduğunu haber vermiştir. Şayet birisi, "Neseme (ruh, can, nefis) müennestir." derse, şöyle cevap veririz: Bedevi bir Arap'ın "Kitabım sana geldi (etetke kitâbî..) de onu hafife aldın." şeklinde söylediği fasih olarak gelmiştir. Buradan hareketle ona, "Kitap müennes midir?" diye sorulur.

[١٢٤٨] هذا مع تعريهما من الدليل جملة، وأنها دعوى فقط. وما كان هكذا فهو باطل. وقد صرح الباقلاني عند ذكره لما يعترض في أرواح الشهداء وأرواح آل فرعون فقال: هذا يخرج على وجهين بأن يوضع عرض الحياة في أقل جزء من أجزاء الجسم، وقال بعض من شاهدناه منهم توضع الحياة في عجب الذنب ٥ واحتج بالخبر عن رسول الله صلى الله عليه وسلم: كل ابن آدم يأكله التراب إلا عجب الذنب منه خلق وفيه يركب.

[١٢٤٩] **قال أبو محمد:** وهذا تمويه من المحتج بهذا الخبر، لأنه ليس في الحديث لا نص ولا دليل ولا إشارة، يمكن أن يتأول على أن عجب الذنب يحيا، وإنما في الحديث أن عجب الذنب لا يأكله التراب، وأنه من خلق الجسد ١٠ وفيه يركب فقط. فظهر تمويه هذا القائل وضعفه، والحمد لله رب العالمين. قال الباقلاني: وأما أن يخلق لتلك الحياة جسد آخر، فلا.

[١٢٥٠] **قال أبو محمد:** وهذا مذهب أصحاب التناسخ بلا مؤنة، واحتج لذلك بالحديث المأثور. أن نسمة المؤمن طير يعلف من ثمار الجنة، ويأوى إلى قناديل تحت العرش وفي بعضها أنها في حواصل طير خضر.

١٥ [١٢٥١] **قال أبو محمد:** ولا حجة لهم في هذا الخبر، لأن معنى قوله عليه السلام طائر يعلق هو على ظاهره ولا على ظن أهل الجهل. وإنما أخبر عليه السلام أن نسمة المؤمن طائر بمعنى أنها تطير في الجنة فقط، لا أنها تنسخ في صور طير، فإن قيل إن النسمة مؤنثة قلنا قد صح عن عربي فصيح أنه قال أتتك كتابي فاستخففت بها، فقيل له أتؤنث الكتاب؟

O da "Sahifeler değil midir?" diye cevap verir. Aynı şekilde "Neseme" de ruhtur, bundan dolayı müzekker olarak ifade edilmiştir. "Müminin ruhu, yeşil bir kuş şekline bürünür.." şeklindeki ziyadeliğe gelince bu, ruhun sığındığı bu kandillerin sıfatıdır. Bu iki hadis birlikte bir hadis ve bir haberdir.

5 **[1252] Ebû Muhammed şöyle dedi:** Bu iki yanlış vecihten, ancak şakaya benzeyen delili olmayan yalancı bir iddia ya da tenasüh taraftarlarının görüşüne varan mutlak anlamda küfür ve hadisin anlamının tahrif edilmesi hâsıl olur. Aşırılığa düşmekten Allah'a sığınırız. Böylece bu iki görüş geçersiz olmuştur. Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamd olsun. Öncekilerden bazıları, 10 Muammer ve taraftarlarının "Nefis, cevherdir, cisim değildir." şeklindeki sözlerine gelince, onlar görüşlerini bazı iknaî delillerle kamufle ettiler. Rakibe karşı insaflı bir şekilde delil ortaya konulabilmesi için bunların eleştirilmesi ve ortaya konulması gerekir. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır.

[1253] Ebû Muhammed şöyle dedi -Allah ona rahmet etsin-: Şayet 15 nefis cisim olmuş olsa idi, bu durumda muharrikin kendi ayağını hareket ettirmesi ile onu hareket ettirmek istemesi ve taşıması arasında cismin hareketine göre bir zaman olurdu. Çünkü nefis, cesedi hareket ettiren ve onun hareketini murat edendir. Onlar şöyle dediler: Şayet ayağı hareket ettiren cisim olsa idi, bu durumda ya söz konusu uzuvlarda meydana gelen 20 ya da uzuvlara giden bir şey olurdu. Eğer uzuvlara giden bir şey olsa idi, kaçınılmaz olarak bir zamana ihtiyacı olurdu. Şayet uzuvlarda meydana gelen bir şey olsa idi, o zaman hareketin kendisiyle meydana geldiği bu organı kestiğimizde, hareket eden uzuvda asıl itibarıyla ondan herhangi bir şey kalmazdı. Şayet orada muharrik hâsıl olsa idi, söz konusu uzuvda 25 ondan bir şey kalırdı.

[1254] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu, manası olmayan bir şeydir. Çünkü nefis, dördüncü bir ihtimal söz konusu olmaksızın şu üç şeklin birisinden uzak kalamaz. Ya nefis, elbise gibi dışarından cesedin tamamını kuşatmış olmalıdır; ya da balçığın içindeki su gibi içeriden cesedin tama35 mına nüfuz etmiş olmalıdır; ya da kalp veya beyin olan cesetle aynı mekânda olmalıdır veya onun kuvveleri cesedin tamamına yayılmış olmalıdır.

فقال أو ليس صحيفة؟ وكذلك النسمة روح فتذكر لذلك، وأما الزيادة التي فيها أنها في حواصل طير خضر، فإنها صفة تلك القناديل التي نأوى إليها، والحديثان معًا حديث واحد وخبر واحد.

[١٢٥٢] **قال أبو محمد**: ولم يحصل من هذين الوجهين الفاسدين إلا على دعوى كاذبة بلا دليل يشبه الهزل أو على كفر مجرد في المصير، إلى قول أصحاب التناسخ وعلى تحريف الحديث عن وجهه، ونعوذ بالله من الخذلان. فبطل هذان القولان، والحمد لله رب العالمين. وأما قول من قال إن النفس جوهر لا جسم من الأوائل، ومعمر وأصحابه، فإنهم موهوا بأشياء إقناعيات فوجب إيرادها، ونقضها ليظهر البرهان على وجه الإنصاف للخصم، وبالله تعالى التوفيق.

[١٢٥٣] **قال أبو محمد**: قالوا لو كانت النفس جسمًا لكان بين تحريك المحرك رجله وبين إرادته تحريكها زمان على قدر حركة الجسم وتنقله، إذا النفس هي المحركة للجسد والمريدة لحركته قالوا فلو كان المحرك للرجل جسمًا لكان لا يخلو إما أن يكون حاصلًا في هذه الأعضاء، وإما جائيًا إليها فإن كان جائيا إليها احتاج إلى مدة ولا بد، وإن كان حاصلًا فيها فنحن إذا قطعنا تلك العصبة التي بها تكون الحركة لم يبق منها في العضو الذي كان يتحرك شيء أصلًا، فلو كان ذلك المحرك حاصلًا فيه لبقي منه شيء في ذلك العضو.

[١٢٥٤] **قال أبو محمد**: وهذا لا معنى له لأن النفس لا تخلو من أحد ثلاثة أوجه لا رابع لها، إما أن تكون مجللة لجميع الجسد من خارج كالثوب وإما أن تكون متخللة بجميعه من داخل كالماء في المدره. وإما أن تكون في مكان واحد من الجسد وهو القلب أو الدماغ، وتكون قواها منبثة في جميع الجسد.

Bunlardan hangisi olursa olsun, cesetten bir parça olması bakımından ayağın hareket ettirilmesini istemesinden dolayı bu hareket zamansız bir şekilde onun iradesiyle birlikte olur. Uzaktaki bir nesneyle karşılaştığında gözün zamansız bir şekilde onu idrak etmesi böyledir. Söz konusu organ kesildiği zaman, her ne kadar cesedin tamamını dışarıdan kuşatmış olsa ya da içeriden cesedin bütününe yayılmış olsa da bu uzva yayılmış olan nefsin cisminden (varlığından) herhangi bir şey eksilmez. Bilakis o vakitte duyarlılığı geçersiz olan uzuv farklı olur ve zamansız bir şekilde cesetten ayrılmış olur. Onun ayrılığı da bu uzuvdan dolayı olur. Tıpkı su ile doldurulan bir kaptan havanın ayrılması gibi. Eğer nefis, cesedin bir yerinde sükûn etmiş olsa idi, kesilen organdan zorla alınması bu parçaya gerekmezdi. Bilakis o zaman -her ne kadar ona yapışmasa da mıknatısın demiri hareket ettirmesi gibi- uzuvların hareket ettirilmesi zamansız bir şekilde nefsin fiili olurdu. Böylece bu yanlış ilzam geçersiz olmuştur. Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamd olsun. Onlar, "Şayet nefis cisim olsa idi, onun bir kısmını ya da tamamını bilmemiz gerekirdi." dediler.

[1255] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu aynıyla yanlış bir sualdir. Cevabı şöyledir -Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır-: Nefisya bütünüyle ya da bir kısmıyla bilinemez. Çünkü basit[804] olan her şey, çeşitli tabiatlardan dolayı mürekkep değildir, o da tek ve bir tabiattır. Nitekim ateşin bütünü de bir kısmı da yakıcı olması gibi, tek tabiat olan bir şeyin kuvvesi, kendi kısımlarının tamamında ve bir kısmında eşittir. Sonra bu sual ile bize yöneltilen itirazın ne olduğunu ve bundan hareketle nefsin cisim olmadığına dair istidlâllerinin ne olduğunu da bilmiyoruz. Şayet "Nefis cevherdir, cisim değildir." şeklindeki iddialarının iptali konusunda itirazları onlara geri çevrilse, onlar ile onlara ait olan bu şekildeki sual arasında asla bir fark olmazdı.

[1256] Onlar şöyle dediler: "Bir cisme başka bir cisim ilave ettiğin zaman onun kemiyeti ve ağırlığının artması" cismin durumlarından biridir. Yine onlar şöyle dediler: Şayet nefis cisim olsa ve sonra da görünen bir cisme girmiş olsa, bu durumda cesedin daha ağır olması gerekir. Nitekim biz, nefis cesetten ayrıldığında, nefis cesette olduğu zamana göre, cesedin daha ağır olduğunu görürüz.

فأي هذه الوجوه كان فتحريكها لما يريد تحريكه من الجسد يكون مع إرادتها لذلك متلازمان كإدراك البصر لما يلاقي في البعد بلا زمان، وإذا قطعت العصبة لم ينقطع ما كان من جسم النفس متخللًا لذلك العضو إن كانت متخللة لجميع الجسد من داخل، أو متخللة له من خارج، بل يفارق العضو الذي يبطل حسه
٥ في الوقت وينفصل عنه بلا زمان، وتكون مفارقتها لذلك العضو كمفارقة الهواء للإناء الذي مليء ماء، وأما إن كانت النفس ساكنة في موضع واحد من الجسد فلا يلزم على هذا القسم أن يسلب من العضود المقطوع، بل يكون فعلها حينئذ في تحريكها الأعضاء كفعل حجر المغناطيس في الحديد وإن لم يلصق به يتلازمان فبطل هذا الإلزام الفاسد، والحمد لله رب العالمين.وقالوا لو كانت
١٠ النفس جسمًا لوجب أن نعلم ببعضها أو بكلها.

[١٢٥٥] **قال أبو محمد:** وهذا سؤال فاسد بعينه، والجواب وبالله تعالى التوفيق أنها لا تعلم إلا بكلها أو ببعضها، لأن كل بسيط غير مركب من طبائع شتى، فهو طبيعة واحدة وما كان طبيعة واحدة فقوته في جميع أبعاضه، وفي بعض أبعاضه سواء كالنار تحرق بكلها وببعضها، ثم لا ندري ما وجه هذا
١٥ الاعتراض علينا بهذا السؤال، ولا ما وجه استدلالهم منه على أنها غير جسم ولو عكس عليهم في إبطال دعواهم أنها جوهر لا جسم لما كان بينهم وبين السائل لهم بذلك فرق أصلًا.

[١٢٥٦] وقالوا: إن من شأن الجسم أنك إذا زدت عليه جسمًا آخر زاد في كميته وثقله قالوا فلو كانت النفس جسمًا ثم داخلت الجسم الظاهر لوجب أن
٢٠ يكون الجسد حينئذ أثقل منه دون النفس ونحن نجد الجسد إذا فارقته النفس أثقل منه، إذا كانت النفس فيه.

[1257] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu yanlış bir münakaşadır, yalancı ve bâtıl bir mukaddimedir. Çünkü onların ifade ettiği şekilde her cisim, ona başka bir cisim ilave edildiğinde, yanlızken daha ağır olduğu söylenemez. Ancak bu, merkeze ve ortaya gelmeye çalışan ağır cisimlerde gerçekleşir. Yani aşağıya doğru hareket etme, sıvılardan ve toprak cinsinden olan maddelerden aşağıya çökme tabiatında olan cisimler de gerçekleşir. Tabiatı itibarıyla yukarı doğru hareket eden cisimlere gelince, bu durum onlarda meydana gelmez. Bilakis bunun zıddı gerçekleşir. (Yukarıya doğru hareket eden cisimlerden) biri, ağır bir cisme eklendiği zaman onu hafifletir. Nitekim sen, öküz derisinden ya da deve derisinden yapılmış bir tuluma hava ile doluncaya kadar üfleyip sonra onu tarttığında, boş olduğundaki ağırlığına göre onun ağırlığında bir ziyadeliğin olmadığını görürsün. Şayet o inci çiçeği yaprağı olsa bile tulumlardan yükselen şey de böyledir.

[1258] Nitekim biz ağır bir cisme eklediğin büyük bir cismin gerçekten hafiflediğini görürüz. Şayet sen, şişirilmemiş bir tulumu suya atsan dibe çöker. Onu şişirip attığın zaman hafifler, suyun üzerinde yüzer ve batmaz. Bundan dolayı yüzen kimseler onu kullanırlar. Çünkü o, yüzenleri su üzerinde tutar ve batmalarını engeller. Cesetle birlikte olan nefis de böyledir. Bunların tamamı aynı konudur. Çünkü nefis, yukarı doğru hareket eden felekî bir cisim olup havadan daha hafiftir. Yukarı doğru hareket etmek ister. Nefis cesette olduğu zaman cesedi hafifletir. Böylece onların sahtekarlıkları geçersiz olmuştur. Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamd olsun. Yine onlar şöyle dediler: Şayet nefis cisim olsa idi, bu durumda ister ağır isterse hafif, ister sıcak ister soğuk, ister yumuşak isterse sert olsun bazı özelliklere sahip olurdu.

[1259] Ebû Muhammed şöyle dedi: Evet nefis, gerçek anlamda hafiftir, hatırlayıcıdır, akıllı, mümeyyiz ve diridir. İşte bunlar nefsin özellikleri ve sınırlarıdır. Öyle ki nefis bu özellikleri sebebiyle, faziletler ve reziletlerden kendisine yüklenmiş olan diğer arazlarla birlikte diğer mürekkep cisimlerden farklı oldu. Sıcak, kuru, soğuk, rutubet, yumuşaklık ve sertliğe gelince, şüphesiz bunlar feleğin dışındaki cisimlerin arazlarıdır. Fakat zikredilen bu arazlar, nefiste lezzet ya da elem olarak etki ederler. Dolayısıyla o, zikrettiklerimizin tamamından etkilenmektedir. İşte bu, nefsin cisim olduğunu ve arazları taşıdığını ispat eder.

[١٢٥٧] **قال أبو محمد**: وهذا شغب فاسد ومقدمة باطلة كاذبة، لأنه ليس كل جسم كما ذكروه، من أنه إذا زيد عليه جسم آخر كان أثقل منه وحده، وإنما يعرض هذا في الأجسام التي تطلب المركز والوسط فقط، يعني التي في طبعها أن تتحرك سفلًا، وترسب من المائيات والأرضيات، وأما التي تتحرك بطبعها علوًا فلا يعرض ذلك لها، بل الأمر بالضد وإذا أضيف جسم منها إلى جسم ثقيل خففه فإنك ترى أنك لو نفخت زقًا من جلد ثور أو جلد بعير لو أمكن حتى يمتلئ هواء ثم وزنته فإنك لا تجد على وزنه زيادة على مقدار وزنه لو كان فارغًا أصلًا. وكذلك ما صعد من الزقاقة ولو أنه ورقة سوسنة منفوخة.

[١٢٥٨] ونحن نجسد الجسم العظيم الذي إذا أضفته إلى الجسم الثقيل خففه جدًا، فإنك لو رميت الزق غير المنفوخ في الماء الرسب فإذا نفخته ورميت به خف وعام، ولم يرسب وكذلك يستعمله العائمون لأنه يرفعهم عن الماء ويمنعهم من الرسوب، وهكذا النفس مع الجسد وهو باب واحد كله، لأن النفس جسم علوي فلكي أخف من الهواء، وأطلب للعلو فهي تخفف الجسد إذا كانت فيه، فبطل تمويههم، والحمد لله رب العالمين. وقالوا أيضًا لو كانت النفس جسمًا لكانت ذات خاصة، إما خفيفة وإما ثقيلة، وإما حارة وإما باردة، وإما لينة وإما خشنة.

[١٢٥٩] **قال أبو محمد**: نعم هي خفيفة في غاية الخفة ذاكرة عاقلة مميزة حية، هذه خواصها وحدودها التي بانت بها عن سائر الأجسام المركبات، مع سائر أعراضها المحمولة فيها من الفضائل والرذائل، وأما الحر واليبس والبرد والرطوبة واللين والخشونة فإنما هي من أعراض عناصر الأجرام التي دون الفلك خاصة، ولكن هذه الأعراض المذكورة مؤثرة في النفس اللذة أو الألم، فهي منفعلة لكل ما ذكرنا، وهذا يثبت أنها جسم يحمل الأعراض.

[1260] Yine onlar şöyle dediler: Cisimlerden olan varlıkların keyfiyetleri (nitelikleri) hissedilir. Keyfiyeti hissedilemeyen bir şey ise cisim değildir. Nefsin nitelikleri de faziletler ve reziletlerdir. Keyfiyetin bu iki türü ise, hissedilir değildir. Öyle ise nefis cisim değildir.

[1261] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu yanlış bir münakaşa ve doğru olmayan bir mukaddimedir. Çünkü "Keyfiyetleri hissedilemeyen bir şey, cisim değildir." şeklindeki sözleri, yalan bir iddiadır, doğruluğuna dair ne aklî ne de hissî bir delil vardır. Bu şekilde olan bir şey ise, geçersiz ve reddedilmiştir; herhangi bir kimse bunun bir benzerini ileri sürmekten âciz değildir. Fakat biz, zorunlu hissî bir delil ile bu iddiayı -Allah'ın yardımıyla- iptal etmedikçe bu kadarıyla yetinmeyiz. O da şudur: Felek cisimdir, onun keyfiyetleri ise gayri mahsustur. Zâhir ve lazurdi olan renk, bazı elementlerin imtizacı (iç içe geçmesi) ve görme çizgisinin ona düşmesi açısından kendisi dışındaki bir şeyde meydana gelir. Bunun delili ise, kendisinde meydana gelen arazlara göre bu rengin değişmesidir. Nitekim sen, bir seferinde onu saf anlamda beyaz olarak görürsün, başka bir seferinde açık kırmızı görürsün. Netice olarak onların görüşünün yalan ve soyut bir iddia olduğu ortaya çıkmıştır. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır.

[1262] Yine duyuların onlara vâki olması bakımından cismin türleri birbirinden üstün olabilir. Bazı cisimlerin rengi, tadı ve kokusu idrak edilebilir. Hava gibi bazı cisimler ancak dokunmakla algılanabilir. Ateş de bunlardandır; duyulardan herhangi biri hiçbir şekilde ona vâki olmaz. O, alanı büyük her tarafı havayla kuşatılmış bir cisimdir. Buradan hareketle, her ne zaman cisim letafet ve saflık açısından ziyadeleşirse ona duyuların vâki olmayacağı gerekli olmuştur. Bu, nefsin ve nefsin dışındaki varlıkların da hükmüdür. Onun ekseriyeti, nefis açısından duyularla algılanabilen şeylerdir. Elbette his/duyu ancak nefse aittir, algılayan sadece o dur. Dolayısıyla nefis, duyularla algılanan (mahsus) değil, algılayan (hassas)dır. Her algılayanın, algılanan bir varlık olması hususu ne akıl ne de duyular sebebiyle asla gerekli değildir. Böylece onların görüşü genel anlamda geçersiz olmuştur. Âlemlerin rabbine hamd olsun.

[١٢٦٠] وقالوا أيضًا: إنما من كان الأجسام فكيفياته محسوسة، وما لم تكن كيفياته محسوسة فليس جسما، وكيفيات النفس إنما هي الفضائل والرذائل، وهذان الجنسان من الكيفيات ليسا محسوسين فالنفس ليست جسمًا.

٥ [١٢٦١] **قال أبو محمد**: وهذا شغب فاسد ومقدمة كاذبة، لأن قولهم أن ما تحس كيفياته فليس جسما دعوى كاذبة لا برهان عليها أصلًا، لا عقلي ولا حسي، وما كان هكذا فهو قول ساقط ومطرح لا يعجز عن مثله أحد، ولكنا لا نقنع بهذا دون أن نبطل الدعوى ببرهان حسي ضروري بعون الله تعالى، وهو أن الفلك جسم، وكيفياته غير محسوسة، وأما اللون اللازوردي

١٠ الظاهر فإنما يتولد فيما دونه من امتزاج بعض العناصر ووقوع خط البصر عليها، وبرهان ذلك تبدل ذلك اللون بحسب العوارض المولدة له، فمرة تراه أبيض صافي البياض، ومرة ترى فيه حمرة ظاهرة، فصح أن قولهم دعوى مجردة كاذبة وبالله تعالى التوفيق.

[١٢٦٢] وأيضًا فإن الجسم تتفاضل أنواعه في وقوع الحواس عليه، فمنه

١٥ ما يدرك لونه وطعمه وريحه ومنه ما لا يدرك منه إلا المجسة فقط. كالهواء ومنها النار في عنصرها لا يقع عليها شيء من الحواس أصلًا بوجه من الوجوه، وهي جسم عظيم المساحة محيط بالهواء كله، فوجب من هذا أن الجسم كل ما زاد لطافة وصفاء لم تقع عليه الحواس، وهذا حكم النفس وما دون النفس فأكثره محسوس للنفس لا حس ألبتة إلا للنفس ولا حساس

٢٠ إلا هي، فهي حساسة لا محسوسة، ولم يجب قط لا بعقل ولا بحس أن يكون كل حساس محسوسًا، فسقط قولهم جملة، والحمد لله رب العالمين.

[1263] Onlar şöyle dediler: Hiç bir cisim, duyuların tamamından ya da bir kısmından uzak kalamaz. Nefis ise, duyların tamamının ya da bir kısmının altına sokulamaz. Öyle ise nefis, cisim değildir.

[1264] Ebû Muhammed şöyle dedi: Daha önce ifade ettiğimiz gibi, bu yanlış bir mukaddimedir. Çünkü cisimlerden olup da rengi olmayan bir şey, -hava ve onun yapıtaşı içindeki ateş gibi- gözle idrak olunamaz. Yine kokusu olmayan bir şey de, -hava, ateş, taş, cam ve bunların dışındaki varlıklar gibi- koku alma duyusuyla idrak edilemezler. Yine hava, ateş, taş ve cam gibi tadı olmayan varlıklar da tatma duyusuyla algılanamazlar. Ayrıca -durgun hava gibi- dokunma mahâlli olmayan varlıklar da dokunma duyusuyla algılanamazlar. Nefis rengi, tadı, dokunulma mekânı, ve kokusu olmayan bir varlıktır. Dolayısıyla nefis, duyulardan herhangi birisiyle idrak edilemez. Bilakis o, idrak edilen bu varlıkların tamamını idrak edendir (müdrik). O, bu mahsusatın tamamını algılayandır. O hissedilen değil, hissedendir. Nefis, etkileriyle ve aklî delillerle bilinir. Diğer cisimler ve arazlar, hisseden değil, hissedilen varlıklardır. Bu hissedilen varlıklar için hisseden birisi gereklidir. Nefsin dışında, söz konusu mahsusat için hisseden bir varlık yoktur. Nefis, kendisini ve başkalarını bilen; akılla bilinen fazilet ve reziletlerden kendisini takip eden arazları kabul eden bir varlıktır. Nefis, diğer cisimleri hareket ettiren iradesiyle hareket eden ve o cisimlere etki eden bir varlıktır. O, acı çeker ve lezzet alır; sevinir ve üzülür; öfkelenir ve hoşnut olur; bilir ve câhil kalır; sever ve nefret eder, hatırlar ve unutur, intikal eder ve bir yere hulûl eder. Böylece "Her cisim, duyuların altında ya da onlardan bir kısmının altında gerçekleşmek zorundadır." şeklinde bu kimselerin görüşü geçersizdir. Çünkü bu görüş, delili olmayan bir iddiadır. Delilden uzak olan her bir iddia ise bâtıldır.

[1265] Onlar şöyle dediler: Şüphesiz her cisme uzunluk, genişlik, derinlik, yüzey, şekil, kemiyet ve keyfiyet gereklidir. Eğer nefis bir cisim olsa idi, bu keyfiyetlerin ya da bunlardan bir kısmının onda mevcut olması zorunlu olurdu. Hangi şekil olursa olsun, o zaman nefis bunlarla ihata edilmiş olurdu. Bu durumda nefis duyularla ya da onların bir kısmıyla idrak edilen bir varlık olurdu. Halbuki biz nefsi idrak eden duyuları göremiyoruz. Dolayısıyla o, cisim değildir.

[١٢٦٣] وقالوا: إن كل جسم فإنه لا يخلو من أن يقع تحت جميع الحواس أو تحت بعضها والنفس لا تقع تحت كل الحواس ولا تحت بعضها فالنفس ليست جسمًا.

[١٢٦٤] **قال أبو محمد**: وهذه مقدمة فاسدة كما ذكرنا آنفًا لأن ما عدم اللون من الأجسام لم يدرك بالبصر كالهواء وكالنار في عنصرها وأن ما عدم الرائحة لم يدرك بالشم كالهواء والنار والحصى والزجاج وغير ذلك، وما عدم الطعم لم يدرك بالذوق كالهواء والنار والحصى والزجاج، وما عدم المجسة لم يدرك باللمس كالهواء الساكن، والنفس عادمة اللون والطعم والمجسة والرائحة. فلا تدرك بشيء من الحواس بل هي المدركة لكل هذه المدركات، وهي الحساسة لكل هذه المحسوسات، فهي حساسة لا محسوسة، وإنما تعرف بآثارها، وبراهين عقلية، وسائر الأجسام والأعراض محسوسة لا حساسة ولا بد من حساس لهذه المحسوسات ولا حساس لها غير النفس، وهي المعاملة التي تعلم نفسها وغيرها وهي القابلة لأعراضها التي تتعاقب عليها من الفضائل والرذائل المعلومة بالعقل كقبول سائر الأجرام لما يتعاقب عليها من الأعراض بالعقل، والنفس هي المتحركة باختيارها المحركة لسائر الأجسام، هي مؤثرة مؤثر فيها، تألم وتلتذ وتفرح وتحزن، وتغضب وترضى، وتعلم وتجهل، وتحب وتكره، وتذكر وتنسى، وتنتقل وتحل، فبطل قول هؤلاء إن كل جسم فلا بد من أن يقع تحت الحواس أو تحت بعضها لأنها دعوى لا دليل عليها، وكل دعوى عربت من دليل فهي باطلة،

[١٢٦٥] وقالوا: كل جسم فإنه لا محالة يلزمه الطول والعرض، والعمق والسطح، والشكل والكم، والكيف. فإن كانت النفس جسمًا فلا بد أن تكون هذه الكيفيات فيها أو يكون بعضها فيها، فأي الوجهين كان فهي إذا محاط بها، هي مدركة بالحواس أو من بعضها، ولا نرى الحواس تدركها فليست جسمًا.

[1266] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bunun tamamı doğrudur, bir hüküm hariç hepsi doğru hükümlerdir. Yanlış olan ise, "Nefis, duyular veya duyların bir kısmı tarafından idrak edilen bir varlıktır." şeklindeki görüşleridir. İşte bu, delilsiz bir şekilde ahmakça ileri sürülen bir yanlıştır. Bunun dışındakiler ise doğrudur. Bu yanlış kaziye yalan bir iddiadır. Bu görüş kendisinin doğruluğunu gösterecek bir delilden yoksun olduğundan dolayı onun yanlış olduğunu az önce ortaya koymuştuk.

[1267] Evet, nefis uzunluğu, genişliği, derinliği olan, bir yüzeye, çizgiye (hatt), şekle, alana, kendisiyle kuşatıldığı bir keyfiyete, mekâna ve zamana sahip bir cisimdir. Çünkü bunlar, kaçınılmaz bir şekilde cismin özellikleridirler. Bunlara rağmen "O zaman nefis, duyularla idrak edilen bir varlıktır." şeklinde bir görüş ileri süren kimsenin utanmazlığına hayret edilir! Bu bâtılın ta kendisidir. Çünkü görme, işitme, tat alma, koklama ve dokunma duyusu, uzunluğu, genişliği, derinliği, yüzeyi, şekli, alanı, keyfiyeti ve çizgisi olmayan şeylere vâki olmaz. Ancak görme duyusu sadece renkleri algılar. Zikrettiğimiz şeylerden herhangi birisinde bir renk varsa, bu durumda görme duyusu onu algılar. Sen, rengi sebebiyle bu renkli cismi bilirsin, aksi takdirde bilemezsin. Yine duyma duyusu sesi algılar. Şayet zikrettiğimiz şeylerden herhangi birisinde bir ses meydana gelirse, işitme duyusu o zaman onu algılar ve sen bu ses vasıtasıyla sesli cismi bilirsin. Aksi takdirde onu bilemezsin.

[1268] Koklama duyusu, kokan varlığı algılar. Zikrettiğimiz varlıklardan herhangi birisinde bir koku olursa, işte o zaman koklama duyusu onu algılar. Sen, o zaman koku vasıtasıyla kokuyu taşıyan varlığı bilirsin, aksi takdirde bilemezsin. Yine zikrettiğimiz şeylerden herhangi birisinde tat olursa, tatma duyusu işte o zaman onu algılar ve sen tat sebebiyle tadılan varlığı bilirsin, aksi takdirde bilemezsin. Yine zikrettiğimiz şeylerden herhangi birisinde dokunma mekânı varsa, işte o zaman dokunma duyusu onu algılar. Sen, o zaman dokunma mekânı vasıtasıyla dokunulan varlığı bilirsin.

[١٢٦٦] **قال أبو محمد**: هذا كله صحيح وقضايا صادقة، حاشا قضية واحدة، ليست فيها وهي قولهم وهي مدركة من الحواس أو من بعضها، فهذا هو الباطل المقحم بلا دليل، وسائر ذلك صحيح، وهذه القضية الفاسدة دعوى كاذبة وقد تقدم أيضًا إفسادنا لها آنفًا مع تعريها عن دليل يصححها.

٥ [١٢٦٧] ونعم فالنفس جسم طويل عريض عميق، ذات سطح وخط وشكل ومساحة وكيفية، يحاط بها، ذات مكان وزمان، لأن هذه خواص الجسم ولا بد، والعجب من قلة حياء من أقحم مع هذا فهي إذا مدركة بالحواس وهذا عين الباطل لأن حاسة البصر وحاسة السمع وحاسة الذوق وحاسة الشم، وحاسة اللمس، لا يقع شيء منها لا على الطول ولا على العرض ولا على العمق، ولا ١٠ على السطح ولا على الشكل، ولا على المساحة، ولا على الكيفية، ولا على الخط وإنما تقع حاسة البصر على اللون فقط، فإن كان في شيء مما ذكرنا لون وقعت عليه حاسة البصر وعلمت ذلك الملون بتوسط اللون والإفلا. وإنما تقع حاسة السمع على الصوت فإن حدث في شيء مما ذكرنا صوت وقعت عليه حاسة السمع حينئذ، وعلمت ذلك المصوت بتوسطه والإفلا.

١٥ [١٢٦٨] وإنما تقع حاسة الشم على الرائحة، فإن كان في شيء مما ذكرنا رائحة وقعت عليها حينئذ حاسة الشم، وعلمت حامل الرائحة بتوسط الرائحة والإفلا، وإن كان لشيء مما ذكرنا طعم وقعت عليه حينئذ حاسة الذوق وعلمت المذوق بتوسط الطعم والإفلا، وإن كان في شيء مما ذكرنا مجسة وقعت عليها حاسة اللمس حينئذ وعلمت الملموس بتوسط المجسة والإفلا.

[1269] Onlar şöyle dediler: Parçalara ayrılmayı kabul etmek cismin özelliklerindendir. Cisim parçalandığı zaman, ondan büyük ve küçük parçalar ortaya çıkar. Küçük parça büyük parça gibi değildir. Dolayısıyla o, şu iki durumun birinden uzak kalamaz: Ya parçalardan her biri nefis olur, bu durumda nefsin tek bir nefis olmaması lazım gelir. Bilakis o zaman nefislerden mürekkep pek çok nefisler olur. Ya da parçalardan her bir parça nefis değildir. Bu durumda onun tamamının nefis olmaması lazım gelir.

[1270] Ebû Muhammed şöyle dedi: "Cismin özelliği, parçalanma ihtimalidir." şeklindeki sözleri doğrudur. Nefsin parçalara ayrılma ihtimali vardır. Çünkü o, cisimlerden bir cisimdir. "Küçük parça büyük parça gibi değildir." şeklindeki sözlerine gelince, eğer bununla alanı kastediyorlarsa bu doğrudur. Eğer başka bir şey demek istiyorlarsa doğru değildir. "Nefis, eğer parçalanırsa, parçalardan her biri nefis olmalıdır." şeklindeki sözlerine gelince, bu sözlerinden "Nefsin, nefislerden mürekkep olduğu" sonucu onları ilzam eder. Bu konudaki doğru görüş, -her ne kadar nefsin kısımlara ayrılması fiili olarak söz konusu değilse de- nefsin bil-kuvve olarak parçalanma ihtimalinin olmasıdır. Felek ve yıldızlar konusundaki görüş de böyledir. Fiili olarak parçalara ayrılma onların herhangi birisinde mevcut değilse de, bunların tamamının bil-kuvve olarak parçalara ayrılmaları muhtemeldir. "Nefis, nefislerden mürekkeptir." şeklindeki sözlerine gelince, bu yanlış bir münakaşadır. Çünkü biz, muhtelif manaların ve farklı müsemmaların her birine -diğerlerinden ayırt edilebilecekleri- bir isim verilmesi gerektiğini daha önce birçok yerdeortaya koymuştuk. Aksi takdirde problem hâsıl olur ve karşılıklı anlaşabilme ihtimali geçersiz olur ve neticede bütün hakikatleri iptal eden Sofistlerin görüşüne varırız.

[1271] Âlemin iki kısma ayrıldığını görürüz: Bunlardan biri; çeşitli tabiatlardan meydana gelen (müellef) varlıktır. Bu kısmı "mürekkep" diye isimlendirmek üzere ittifak ettik. İkincisi ise, tek bir tabiattan meydana gelen varlıktır. Bu iki kısım arasındaki fark anlaşılsın diye bunu da "basît" diye isimlendirmek üzere anlaştık. Birinci kısımda bütüne verilen ismin onun cüzlerinden her birine isim olarak verilmeyeceğini gördük.

[١٢٦٩] وقالوا إن من خاصة الجسم أن يقبل التجز، وإذا جزئ خرج منه الجزء الصغير والكبير، ولم يكن الجزء الصغير كالجزء الكبي،ر فلا يحلو حينئذ من أحد أمرين، إما أن يكون كل جزء منها نفسًا فيلزم من ذلك ألا تكون النفس نفسًا واحدة، بل تكون حينئذ أنفسًا كثيرة مركبة من أنفس وإما ألا يكون كل جزء ٥ منها نفسًا فيلزم ألا تكون كلها نفسًا.

[١٢٧٠] **قال أبو محمد**: أما قولهم إن خاصة الجسم احتمال التجزؤ فهو صدق، والنفس محتملة للتجزؤ لأنها جسم من الأجسام. وأما قولهم إن الجزء الصغير ليس كالكبير فإن كانوا يريدون المساحة فنعم، وأما في غير ذلك فلا، وأما قولهم: إنها أن تجزأت فإما أن يكون كل جزء منها نفسًا وإلزامهم من ذلك ١٠ أنها مركبة من أنفس فإن القول الصحيح في هذا أن النفس محتملة للتجزيء بالقوة، وإن كان التجزؤ بانفسامها غير موجود بالفعل، وهكذا القول في الفلك والكواكب، كل ذلك محتمل للتجزؤ بالقوة، وليس التجزؤ موجودًا في شيء منها بالفعل. وأما قولهم إنها مركبة من أنفس فشغب فاسد، لأننا قد قدمنا في غير موضع أن المعاني المختلفة والمسميات المتغايرة يجب أن يوقع على كل واحد ١٥ منها اسم يبين به عن غيره، وإلا فقد وقع الإشكال وبطل التفاهم، وصرنا إلى قول السوفسطائية المبطلة لجميع الحقائق.

[١٢٧١] ووجدنا العالم ينقسم قسمين. أحدهما: مؤلف من طبائع مختلفة فاصطلحنا على أن سمينا هذا القسم مركبًا والثاني: مؤلف من طبيعة واحدة، فاصطلحنا على أن سمينا هذا القسم بسيطًا ليقع التفاهم في الفرق بين هذين ٢٠ القسمين، ووجدنا القسم الأول لا يقع على كل جزء من أجزائه اسم كله

Nitekim insana ait cüzler böyledir. İnsan, uzuvlardan meydana gelmiştir. Göz, kulak, el ve diğer organları gibi, insanın organlarından herhangi birisi tek başına "insan" diye isimlendirilmez. Organlar tamam olunca, bunlardan meydana gelen şey "insan" diye isimlendirilir.

[1272] İkinci kısımda bütüne ait olan ismin -yer, su, hava, ateş ve felekte olduğu gibi- cüzlerden her birine isim olarak verildiğini gördük. Dolayısıyla ateşin her bir parçası ateştir; suyun her bir cüzü sudur; havanın her bir parçası havadır; felekten her bir parça felektir ve nefsin her bir cüzü de nefistir. Bu durum yeryüzünün topraklardan/yerlerden müellef bir yer olmasını, havanın da havalardan müellef bir hava olmasını, feleğin feleklerden müellef bir felek olmasını; nefsin de nefislerden müellef bir nefis olmasını gerekli kılmaz. Ta ki bu, nefsin her bir kısmının nefis diye isimlendirilmesi ve feleğin her bir kısmının da felek diye isimlendirilmesi manasında söylenirse, bu durumda zikrettiğimiz diğer cisimler gibi bir cisim olduğuna dair itiraz edilen şey burada söz konusu olmaz. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır.

[1273] Yine onlar şöyle dediler: Cismin hareketsiz olması onun tabiatındandır. Nefis ise hareketlidir (müteharrik). Şayet nefiste bulunan bu hareket yüce Allah tarafından yaratılmış ise, biz nefsin yanlış hareketleri olduğunu görürüz. Dolayısıyla bu durum nasıl olur da yüce Allah'a izafe edilebilir?

[1274] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu kelâm, fesadın ve adiliğin en uç noktasıdır. İlme intisap eden bir kimse -şayet bu itirazların tutarsızlığının ve saçmalığının miktarını biliyor olsa idi- çirkinliğinden dolayı bu şekilde itiraz etmekten kendisini koruması gerekirdi. Ona gerekli olan şey konuşmadan önce öğrenmektir. "Cismin hareketsiz olması onun tabiatındandır." şeklindeki sözüne gelince bu, yalan ve uydurma olduğu açık bir sözdür. Çünkü feleklerin ve yıldızların cisimleri vardır ve bunların tabiatı yaratıcıları olan yüce Allah onların bu durumunu değiştireceği kıyamet gününe kadar ebedî olarak daimi ve kesintisiz bir harekettir.

كالإنسان الجزئي فإنه متألف من أعضاء لا يسمى شيء منها إنسانا كالعين والأنف واليد وسائر أعضائه التي لا يسمى عضو منها على انفراده إنسانًا، فإذا تألفت سمي المتألف منها إنسانًا.

[١٢٧٢] ووجدنا القسم الثاني يقع على كل جزء من أجزائه اسم كله كالأرض ٥ والماء والهواء والنار وكالفلك، فكل جزء من النار نار، وكل جزء من الماء ماء، وكل جزء من الهواء هواء وكل جزء من الفلك فهو فلك، وكل جزء من النفس نفس، وليس ذلك موجبًا أن تكون الأرض مؤلفة من أرضين ولا أن يكون الهواء مؤلفًا من أهوية، ولا أن يكون الفلك مؤلفًا من أفلاك، ولا أن تكون النفس مؤلفة من أنفس، وحتى لو قيل ذلك بمعنى أن كل بعض منها يسمى نفسًا وكل بعض ١٠ من الفلك يسمى فلكًا، فما كان يكون في ذلك ما يعترض به على أنها جسم كسائر الأجسام التي ذكرنا، وبالله تعالى التوفيق.

[١٢٧٣] وقالوا أيضًا طبع ذات الجسم أن يكون غير متحرك والنفس متحركة، فإن كانت هذه الحركة التي فيها من قبل الباري تعالى فقد وجدنا لها الحركات فاسدة، فكيف يضاف ذلك إلى الباري تعالى؟

١٥ [١٢٧٤] **قال أبو محمد**: وهذا الكلام في غاية الفساد والهجنة، ولقد كان ينبغي لمن ينتسب إلى العلم إن كان يدري مقدار سقوط هذه الاعتراضات وسخفها أن يصون نفسه عن الاعتراض بها لرذالتها وإن كان لا يدري لأذالتها فكان الأولى به أن يتعلم قبل أن يتكلم، فأما قوله إن طبع ذات الجسم أن تكون غير متحركة، فقول ظاهر الكذب والمجاهرة، لأن للأفلاك والكواكب ٢٠ أجسام وطبعها الحركة الدائمة المتصلة أبدًا، إلى أن يحيلها خالقها عن ذلك يوم القيامة.

[1275] Feleğin dışındaki elementlerin cisimleri vardır. Bu cisimlerin tabiatı, varacakları yere doğru hareket etmek ve vardıkları yerde sakin olmaktır. Nefse gelince, o diri olduğundan dolayı onun tabiatı zaman zaman ihtiyari sükûn ve ihtiyari harekettir. Bütün bunlar hissedebilen bir kimseye gizli kalmaz.

[1276] "Nefsin çirkin hareketleri vardır. Dolayısıyla bu durum nasıl olur da yüce Allah'a izafe edilebilir?" şeklindeki sözlerine gelince, şüphesiz nefsin bir kısım hareketleri, bu hareketler konusunda Allah'ın ona emrettiklerine muhalefet etmesi sebebiyle çirkindir. Ancak söz konusu hareketler, bize göre sadece onları yaratmasından ya da bu hareketlerin kendisiyle yapıldığı kuvveleri yaratmasından dolayı yüce Allah'a izafe edilmişlerdir. Böylece onların yanlış olan bu ilzamı geçersiz olmuştur. Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamd olsun.

[1277] Yine onlar şöyle dediler: Cisimlerin tabiatında dönüşme, değişme ve daimi olarak kısımlara ayrılma ihtimali sınırsız bir şekilde vardır. Bütün cisimler ancak bu şekildedir. Cisimler, kendilerini tutacak, destekleyecek ve koruyacak bir şeye muhtaçtır ve onun vesilesi ile onlar bir arada olurlar. Onlar şöyle dediler: "Bundan dolayı nefis fâildir. Şayet nefis cisim olsa idi, bu durumda o kendisini tutacak ve ona mekân sağlayacak bir kimseye muhtaç olurdu. Buradan hareketle nefsin bir başka nefse, onun bir başkasına, onun da nihayetsiz bir şekilde bir başkasına muhtaç olması lazım gelir. Nihayeti olmayan bir şey ise bâtıldır."

[1278] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu görüş, fitne ve ihtilaflar çıkardıkları daha önce geçen bütün sözlerden daha çirkindir. Çünkü bunun mukaddimesi, yalan ve yanlış bir kandırmacadır. "Cisimlerin tabiatında değişim ve dönüşüm vardır." şeklindeki görüşlerine gelince, bu mutlak olarak yalandır. Çünkü felek bir cisimdir ve değişimi kabul etmez. Ancak değişim ve dönüşüm, -özelliklerini terk etmek, başka özelliklere bürünmek ve bu özelliklerin elementlerine hulûl etmesi sûretiyle- çeşitli tabiatlardan meydana gelen cisimlerde olur. Bu şekilde belli bir zamana kadar devam eder. Sonra çözülmeksizin ve değişmeksizin devam eder.

[١٢٧٥] وأن للعناصر دون الفلك أجسامًا وطبعها الحركة إلى مقرها، والسكون في مقرها، وأما النفس فلأنها حية كان طبعها السكون الاختياري والحركة الاختيارية حينًا وحينًا، هذا كله لا يجهله أحد به ذوق.

[١٢٧٦] وأما قولهم: إن لها حركات ردية فكيف تضاف إلى الباري تعالى؟ ٥ فإنما كان بعض حركات النفس رديًا بمخالفة النفس أمر باريها في تلك الحركات، وإنما أضيفت إلى الباري تعالى لأنه خلقها فقط على قولنا أو لأنه تعالى خلق تلك القوى التي بها كانت تلك الحركات، فسقط إلزامهم الفاسد، والحمد لله رب العالمين.

[١٢٧٧] وقالوا أيضًا: إن الأجسام في طبعها الاستحالة والتغير واحتمال ١٠ الإنقسام أبدًا بلا غاية ليس شيء منها إلا هكذا أبدًا، فهي محتاجة إلى من يربطها ويشدها ويحفظها ويكون به تماسكها. قالوا والفاعل لذلك النفس فلو كانت النفس جسمًا لكانت محتاجة إلى من يربطها ويحلها، فيلزم من ذلك أن تحتاج النفس إلى نفس أخرى، والأخرى إلى أخرى والأخرى كذلك إلى ما لا نهاية له، وما لا نهاية له باطل.

١٥ [١٢٧٨] **قال أبو محمد**: هذا أفسد من كل قول سبق من تشغيباتهم لأن مقدمته مغشوشة فاسدة كاذبة. أما قولهم: إن الأجسام في طبعها الاستحالة والتغيير على الإطلاق كذب، لأن الفلك جسم لا يقبل الاستحالة، وإنما تجب الاستحالة والتغيير في الأجسام المركبة من طبائع شتى بخلعها كيفياتها ولباسها كيفيات أخرى وبانحلالها إلى عناصرها هكذا مدة ما أيضًا. ثم تبقي غير منحلة ٢٠ أو مستحيلة.

[1279] Nefse gelince, şüphesiz o arazlarında değişimi ve dönüşümü kabul eder. İlimden cehalete, cehaletten ilme, hırstan kanaate, cimrilikten cömertliğe, rahmetten acımasızlığa, lezzetten eleme değişebilir ve dönüşebilir. Bunların tamamı mevcut ve mahsustur. Nefis zâtı itibarıyla değişmesine gelince, bu durumda o nefis olmaz, dolayısıyla bu mümkün değildir. Bu yıldız, cisimdir ve yıldızın dışında bir şey olamaz; felek de feleğin dışında bir şey olamaz. "Cisimler, onları destekleyecek, birleştirecek ve tutacak şeye muhtaçtır." şeklindeki sözlerine gelince, bu doğrudur.

[1280] "Nefis, bundan dolayı fâildir." şeklindeki sözüne gelince, bu yalandır, doğruluğuna dair ne iknaî ne de burhanî bir delil bulunmayan bir iddiadır. Bilakis o, ahmakları bâtıla sevk etmek için bir çarpıtma ve kandırmadır. Dehrîlerin görüşü de bu şekildedir. Oysa durum böyle değildir. Bilakis nefis, kendisini tutacak, destekleyecek ve ikame edecek bir şeye muhtaç olan cisimler cümlesindendir. Nefsin buna olan ihtiyacı, âlemdeki diğer cisimlerin ihtiyacı gibidir. Bunların arasında bir fark yoktur. Bütün bunlardan dolayı fâil nefistedir ve diğer cisimlerdedir. Cisimleri tutan, muhafaza eden ve bazı özelliklerinin değişmesinden dolayı değiştiren; nefsi, cisim ya da araz olsun âlemdeki her şeyi yaratan ve bütün bunları tamam kılan, aziz ve celil, sûret veren ve yaratan yüce Allah'tır.

[1281] Yüce Allah bazı cisimleri onlarda yarattığı, yönlendirdiği ve mâhiyetlerinden dolayı kontrolü altına aldığı tabiatları sebebiyle tutar. Bazılarını da -sinir, damar ve cilt gibi- açık bağlantılar sebebiyle tutar. Bunlardan herhangi birisinin -yüce Allah'ın dışında- bir fâili yoktur. Bunları açıklayan aklî delilleri bu kitabımızın başında ortaya koymuştuk, bunları tekrar etmeye gerek görmüyorum. Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamd olsun.

[1282] Yine onlar şöyle dediler: Her cisim ya nefis sahibidir ya da değildir. Eğer nefis cisim olsa idi, bu durumda o ya teneffüs eden bir varlıktır (müteneffis) yani nefis sahibidir ya da müteneffis değildir yani nefis sahibi değildir. Eğer o nefis sahibi değilse bu yanlıştır. Çünkü buradan hareketle nefsin nefis olmaması gerekir. Şayet o nefis sahibi ise, bu durumda da bir nefse muhtaçtır. Bu nefis de bir başkasına, o da bir başka nefse muhtaçtır. Bu ise nihayeti olmayan bir durumu gerektirir. Nihayeti olmayan bir şey ise bâtıldır.

[١٢٧٩] وأما النفس فإنها تقبل الاستحالة والتغيير في أعراضها فتتغير وتستحيل من علم إلى جهل، ومن جهل إلى علم، ومن حرص إلى قناعة، ومن بخل إلى وجود، ومن رحمة إلى قسوة، ومن لذة إلى ألم، هذا كله موجود محسوس. وأما أن تستحيل في ذاتها فتصير ليست نفسًا فلا، وهذا الكوكب هو جسم ولا يصير غير كوكب، والفلك لا يصير غير فلك، وأما قوله إن الأجسام محتاجة إلى ما يشدها ويربطها ويمسكها فصحيح.

[١٢٨٠] وأما قوله: إن النفس هي الفاعلة لذلك فكذب ودعوى بلا دليل عليها إقناعي ولا برهاني، بل هو تمويه مدلس ليجوز باطله على أهل الغفلة، وهكذا قول الدهرية، وليس كذلك بل النفس من جملة الأجسام المحتاجة إلى ما يمسكها ويشدها ويقيمها وحاجتها إلى ذلك كحاجة سائر الأجسام التي في العالم ولا فرق، والفاعل لكل ذلك في النفس وفي سائر الأجسام والممسك لها، والحافظ لجميعها والمحيل لما استحال منها فهو المبتدىء للنفس ولكل ما في العالم من جسم أو عرض، والمتمم لكل ذلك هو الله الخالق البارئ المصور عز وجل.

[١٢٨١] فبعض أمسكها بطبائعها التي خلقها فيها، وصرفها فضبطها لما هي فيه وبعض أمسكها برباطات ظاهرة كالعصب والعروق والجلود لا فاعل لشيء من ذلك دون الله تعالى،ى وقد قدمنا البراهين على كل ذلك في صدر كتابنا هذا فأغني عن ترداده، والحمد لله رب العالمين.

[١٢٨٢] وقالوا أيضا: كل جسم فهو إما ذو نفس، وإما لا ذو نفس. فإن كانت النفس جسمًا فهي متنفسة أي ذات نفس وإما لا متنفسة أي لا ذات نفس، فإن كانت لا متنفسة فهذا خطأ لأنه يجب من ذلك أن تكون النفس لا نفسًا وإن كانت متنفسة أي ذات نفس فهي محتاجة إلى نفس وتلك النفس إلى أخرى والأخرى إلى أخرى، وهذا يوجب ما لا نهاية له وما لا نهاية له باطل.

[1283] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu, yanlış neticeyi üzerine yükledikleri doğru bir mukaddimedir. Netice, bu mukaddimeye göre değildir. Onların "Her cisim ya nefis sahibidir ya da değildir." şeklindeki sözlerine gelince, bu doğrudur. "Nefis, nefis sahibi değilse, buradan hareketle nefsin nefis olmaması gerekir." şeklindeki sözlerine gelince, bu açıkça yanlış bir fitnedir. Doğrusu bu gerekli değildir. Çünkü cismin nefis sahibi olmasını kabul etmenin manası şudur: Bazı cisimlere canlı, duyarlı ve irade ile hareket eden bir nefis izafe edilmiştir. Bundan dolayı nefis, izafe edildiği bu cismi idare edendir. Yine cismin nefis sahibi olmadığını kabul etmenin manası; ona bir nefsin izafe edilmemesidir. Canlı nefis, hareketli ve idare edicidir (müdebbir), o da nefsi idare eden ve onu hareket ettiren bir cisme muhtaç olmamasıdır. Dolayısıyla bir nefse muhtaç olması ve nefis olması da zorunlu değildir. Onların bu sözü ile, "Cisim, herhangi bir cisme muhtaçtır." diyen bir kimse arasında bir fark yoktur. Nitekim onların, "Nefsin, başka bir nefse muhtaç olması zorunludur." şeklinde demeleri ya da "Cismin, cisim olmaması zorunludur." demeleri böyledir. Yine onların "Nefsin nefis olmaması zorunludur." demeleri de böyledir. Bunların tamamı saçmalık ve câhilliktir. Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamd olsun. Onlar, "Şayet nefis cisim olsa idi, bu durumda cisim de nefis olurdu." dediler.

[1284] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu aşırı derecede bir câhilliktir. Şayet bu deliliği dile getiren kimsenin sözün sınırlarıyla alakalı en küçük bir bilgisi olsa idi, bu zayıf ve cılız görüşü dile getirmezdi. Çünkü mucibe-i küllîye (olumlu tümel) tam olarak ancak mucibe-i cüziyye (olumlu tikel) şeklinde döndürülebilir. Onların bu sözü, "İnsan cisim olduğuna göre, cismin de insan olması gereklidir; köpek cisim olduğuna göre, cisminde köpek olması gereklidir." diyen bir kimsenin sözü mesabesindedir. Bu da ahmaklığın ve aptallığın en uç noktasıdır. Fakat bu konudaki sözün doğrusu, "Nefis cisim olduğuna göre, bazı cisimler nefis olabilir; Köpek cisim olduğuna göre, bu durumda bazı cisimlerin köpek olması gereklidir." şeklinde demesidir. İşte bu, doğru ve sürekli bir akstir. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır. Yine onlar şöyle dediler: Eğer nefis cisim olsa idi, bu durumda o cisimlerin bir parçası olurdu. Nefis bu şekilde olduğunda da cisimlerin tamamı (küllisi) ondan daha fazla alan sahibi (yüzey/mesaha) olurdu. Böylece söz konusu cisimlerin nefisten daha şerefli olmaları lazım gelir.

[١٢٨٣] **قال أبو محمد**: هذه مقدمة صحيحة ركبوا عليها نتيجة فاسدة ليست منتجة على تلك المقدمة. وأما قولهم إن كل جسم فهو إما ذو نفس وإما لا ذو نفس فصحيح، وأما قولهم إن النفس إن كانت غير متنفسة وجب من ذلك أن تكون النفس لا نفسًا فشغب فاسد بارد، لا يلزم لأن معنى القول بأن الجسم ذو نفس إنما هو أن بعض الأجسام أضيفت إليه نفس حية حساسة متحركة بإرادة، مدبرة لذلك الجسم الذي استضافت إليه، ومعنى القول بأن هذا الجسم غير ذي نفس وإنما هو أنه لم يستضف إليه نفس فالنفس الحية هي المتحركة المدبرة، وهي غير محتاجة إلى جسم مدبر لها، ولا محرك لها فلم يجب أن يحتاج إلى نفس ولا أن تكون ليست نفسًا، ولا فرق بينهم في قولهم هذا وبين من قال إن الجسم يحتاج إلى جسم، كما قالوا أنه يجب أن تحتاج النفس إلى نفس أو قال يجب أن يكون الجسم لا جسمًا كما قالوا يجب أن تكون النفس لا نفسًا، وهذا كله هوس وجهل، والحمد لله رب العالمين. وقالوا لو كانت النفس جسمًا لكان الجسم نفسًا.

[١٢٨٤] **قال أبو محمد**: وهذا من الجهل المفرط المظلم، ولو كان القائل هذا الجنون أقل علم بحدود الكلام لن يأت بهذه الغثاثة، لأن الموجبة الكلية لا تنعكس ألبتة انعكاسًا مطردًا إلا موجبة جزئية لا كلية، وكلامهم هذا بمنزلة من قال لما كان الإنسان جسمًا وجب أن يكون الجسم إنسانًا، ولما كان الكلب جسمًا وجب أن يكون الجسم كلبًا، وهذا غاية الحمق والقحة، لكن صواب القول في هذا أن نقول: لما كانت النفس جسمًا كان بعض الأجسام نفسًا، ولما كان الكلب جسمًا وجب أن يكون بعض الأجسام كلبًا، وهذا هو العكس الصحيح المطرد اطرادًا صحيحًا أبدًا، وبالله تعالى التوفيق. وقالوا أيضًا: إن كانت النفس جسمًا فهي بعض الأجسام، وإذا كانت كذلك فكلية الأجسام أعظم مساحة منها، فيجب أن تكون أشرف منها.

[1285] Ebû Muhammed şöyle dedi: Her kimin aklı ve utanma duyusu kaybolursa, dilinin konuştuğu şeyler onu ilgilendirmez. Şüphesiz bu ahmaklığın zirvesinde olan bir hükümdür. Çünkü bu, şerefin, cisimlerin büyüklüğü ve alanlarının çokluğu sebebiyle olmasını gerekli kılar. Şayet bu olsa idi, bu durumda dağ-tepe ve çorak araziler, merkep, katır ve dışkı yığınları uyaran ve düşünen (filozof) insandan daha şerefli olurdu. Çünkü bunların tamamı alan ve hacim açısından insandan daha büyüktür. Bu durumda kıç, gören gözden; kalça kalpten, ciğerden ve beyinden; kaya da değerli taşlardan daha şerefli olurdu. Bu gibi görüşlere götüren bilginin her türlüsüne yazıklar olsun!

[1286] Evet, cisimlerin ekserisi alan ve hacim açısından nefisten daha büyüktür. Bu durum söz konusu cisimlerin nefisten daha şerefli olmalarını gerekli kılmaz. Bununla birlikte temyiz kabiliyetinin kendisine zorunlu kıldığı şeylerden yüz çeviren ve rabbisine itaat etmekten küfre yönelen rezil bir nefse gelince, âlemdeki her şey ondan daha şereflidir. Sapkınlığa düşmekten yüce Allah'a sığınırız.

[1287] Onlar şöyle dediler: "Eğer nefis, cisimle birlikte olan başka bir cisim ise, bu durumda cisim nefis ve başka bir şeydir. Bu böyle olunca, bu durumda cisim daha mükemmeldir. Cisim daha mükemmel olduğuna göre o daha şereflidir."

[1288] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu kabul edilmez bir deliliktir. Çünkü ne sayının çokluğu ne de ifadenin umûmîliği sebebiyle fazilet ve şeref gerekli olmaz. Bilakis daha az ve daha özel olan bir şey daha şerefli olabilir. Şayet onların dedikleri şey olsa idi, bu durumda genel olarak huyların (ahlak) özellikle bütün faziletlerden daha şerefli olması gerekirdi. Çünkü huylar, faziletler ve başka bir şeydir. O da daha mükemmeldir. Onların sefih görüşlerine göre daha şereflidir. Bu ise akıl sahibi bir kimsenin söylemeyeceği bir şeydir. Onlar, nefsin bir cevher olduğunu kabul ederler. Cevher, nefis ve cisimdir. Böylece cevher nefisten daha şereflidir. Çünkü o, nefis ve başka bir şeydir. Onlar şöyle dediler: Canlı, "gelişip büyüyen" kategorisi altında yer alır. Bu durumda gelişen büyüyen (nami) varlıkların canlıdan daha şerefli olması lazım eder. Çünkü o, canlı ve başka bir şeydir.

[١٢٨٥] **قال أبو محمد**: من عدم الحياء والعقل لم يبال بما نطق به لسانه، وهذه قضية في غاية الحمق لأنها توجب أن الشرف إنما هو بعظم الأجسام وكثرة المساحة، ولو كان كذلك لكانت الهضبة والبلية وكان الحمار والبغل وكدش العذرة أشرف من الإنسان المنبأ والفيلسوف لأن كل ذلك أعظم مساحة منه ولكانت العزلة أشرف من ناظر العين والإلية أشرف من القلب والكبد والدماغ، والصخرة أشرف من اللؤلؤة، وأف لكل علم أدى إلى مثل هذا.

[١٢٨٦] ونعم فإن كثيرًا من الأجسام أعظم مساحة من النفس، وليس ذلك موجبًا أنها اشرف منها مع أن النفس الرذلة المضربة عما أوجبه التمييز وعن طاعة ربها إلى الكفر، به فكل شيء في العالم أشرف منها، ونعوذ بالله من الخذلان.

[١٢٨٧] وقالوا إن كانت النفس جسمًا آخر مع الجسم فالجسم نفسه وشيء آخر، وإذا كان كذلك فالجسم أتم وإذا كان أتم فهو أشرف.

[١٢٨٨] **قال أبو محمد**: وهذا جنون مردد لأنه ليس بكثرة العدد يجب الفضل والشرف، ولا بعموم اللفظ يجب الشرف، بل قد يكون الأقل والأخص أشرف، ولو كان ما قالوه لوجب أن تكون الأخلاق جملة أشرف من الفضائل خاصة، لأن الأخلاق فضائل وشيء آخر فهي أتم فهي على حملهم السخيف أشرف، وهذا ما لا يقوله ذو عقل، وهم يقرون أن النفس جوهر والجوهر نفس وجسم فالجوهر أشرف من النفس، لأنه نفس وشيء آخر، وقد قالوا إن الحي يقع تحت النامي فيلزمهم أن النامي أشرف من الحي، لأنه حي وشيء آخر،

Bu ise saçmalık ve ahmaklıktır. Vesveseden Allah'a sığınırız. Yine onlar, "Bütün cisimler beslenir; halbuki nefis beslenmez. Dolayısıyla o cisim değildir." şeklinde söz söylediler.

[1289] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu geri zekâlılar bu ahmaklıklarla meşgul olduklarına göre onlar sarhoşturlar. Bilakis cehalet ve ahmaklığın sarhoşluğu şarabın sarhoşluğundan daha beterdir. Çünkü şarabın sarhoşluğu çabuk geçer, halbuki cehalet ve ahmaklık sarhoşluğu ise uzun zaman alır. Acaba onlar "Her cisim beslenir." dediklerine göre, suyu, toprağı, havayı, yıldızları ve feleği görmüyorlar mı? Bunların tamamı gıda almayan/beslenmeyen kocaman cisimlerdir. Sadece gelişip büyüyen cisimler beslenirler. Onlar da suda, toprakta, ağaçlarda ve bitkilerde sükûnhâlinde olan canlı bedenlerdir. Bu geri zekâlılar nezdinde beslenmeyen varlıklar cisim olmadıklarına göre, yeryüzü, taşlar, yıldızlar, felek ve melekler vb. bunların tamamı cisim değildir. Delilik ve hata olması bakımından bu kadarı yeterlidir. Selamete çıkardığından dolayı Allah'a hamd ederiz.

[1290] Onlar şöyle dediler: Şayet nefis cisim olsa idi, bu durumda ona ait bir hareketin olması lazım gelirdi. Çünkü her bir cismin bir hareketi vardır. Halbuki biz, nefsin hareketini görmüyoruz. Böylece nefsin cisim olması (iddiası) geçersiz olmuştur.

[1291] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu yalan bir iddiadır. Onlar bu konuda da tenakuza düştüler. Çünkü onlar, bunun birkaç sayfa öncesinde bazı deliller irat ederken "Cisimler hareketli değildir; halbuki nefis hareketlidir." demişlerdi. Burada ise, durumu çevirdiler. Böylece onların câhillikleri ortaya çıktı ve akılları zayıf kaldı. "Nefsin bir hareketini görmüyoruz." şeklindeki sözlerine gelince, bu saçmalıktır. Görülemeyen her bir şeyin, doğruluğuna dair bir delil ikame edildiğinde inkâr edilmesi gerekmez. Daha önce onlar nefsin hareketini iptal ettiklerine göre bu durum onları ilzam eder. Çünkü onlar, nefsi iptal edeceklerini görmüyorlardı. Çünkü onlar, genel olarak nefsi görmüyorlar, onu koklayamıyorlar, ona dokunmuyorlar ve onu tadamıyorlar. Nefsin hareketi burhan ile mâlumdur. Şöyle ki hareket ihtiyarî ve ızdırarî hareket olmak üzere iki kısımdır.

وهذا تخليط وحماقة، ونعوذ بالله من الوسواس. وقالوا أيضًا كل جسم يتغذى والنفس لا تتغذى فهي غير جسم.

[١٢٨٩] **قال أبو محمد**: إن كان هؤلاء السخفاء إذا اشتغلوا بهذه الحماقات كانوا سكارى، بل سكر الجهل والسخف أعظم من سكر الخمر، لأن سكر الخمر سريع الإفاقة، وسكر الجهل والسخف بطيء الإفاقة أتراهم إذ قالوا كل جسم فهو متغذ ألم يروا الماء والأرض والهواء والكواكب والفلك وأن كل هذه أجسام عظام لا تتغذى، وإنما يتغذى من الأجسام النوامي فقط، وهي أجساد الحيوان الساكن في الماء والأرض والشجر والنبات فقط. فإذا كان هؤلاء النوكي ما لا يتغذى ليس جسمًا فالأرض والحجارة والكواكب والفلك والملائكة ليس كل ذلك جسمًا، وكفى بهذا جنونًا وخطأ ونحمد الله على السلامة.

[١٢٩٠] وقالوا: لو كانت النفس جسمًا لكانت لها حركة، لأن لكل جسم حركة ونحن لا نرى للنفس حركة فبطل أن تكون جسمًا.

[١٢٩١] **قال أبو محمد**: هذه دعوى كاذبة، وقد تناقضوا أيضًا فيها لأنهم قد قالوا قبل هذا بنحو ورقة في بعض حججهم أن الأجسام غير متحركة، والنفس متحركة، وهنا قلبوا الأمر فظهر جهلهم وضعف عقولهم. وأما قولهم لا نرى لها حركة فمخرقة وليس كل ما لا يرى يجب أن ينكر إذا قام على صحته دليل، ويلزمهم إذ أبطلوا حركة النفس لأنهم لا يرونها أن يبطلوا النفس جملة لأنهم أيضًا لا يرونها ولا يشمونها، ولا يلمسونها ولا يذوقونها، وحركة النفس معلومة بالبرهان وهو أن الحركة قسمان

Izdırarî (zorunlu) hareket, nefsi olmayan her türlü cismin hareketidir. Bu, bu konuda hiçbir şüphe duyulmayan bir husustur. Şu hâlde geriye ihtiyarî hareket kalmıştır. O da kesin olarak mevcuttur. Sadece nefis hariç, âlemde kendiliğinden hareket eden herhangi bir şey yoktur. Böylece nefsin kendiliğinden hareket eden bir varlık olduğu anlaşılmaktadır. Nefsin, şüphesiz mâlum ve ihtiyari bir harekete sahip olduğu hususu zorunlu olarak ortaya çıkmıştır. Her hareket eden varlığın cisim olduğu hususunda şüphe olmadığına göre, nefsin hareket eden bir varlık ve dolayısıyla cisim olduğu hususu doğrudur. İşte bu, -vesvese ve zırva değil- doğru, mükemmel ve zorunlu bir burhandır. Onlar şöyle dediler: Şayet nefis cisim olsa idi, bu durumda nefsin ya bitişik olma ya da iç içe geçme -ki bu da birbirine karışmaktır- yoluyla cisimle ilişkili olması gerekli olurdu.

[1292] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bundan sonra nedir? Evet, nefis komşu olma/bitişik olma yoluyla cisimle ilişkilidir, bundan başkası mümkün değildir. Çünkü iki cismin bitişik olmanın dışında birbiriyle ilişkili olması mümkün değildir. İç içe geçme şeklindeki birlikteliğe gelince, daha önce açıkladığımız üzere bu araz ile araz arasında ve cisim ile araz arasındadır. Onlar şöyle dediler: Eğer nefis cisim olsa idi, bu durumda cisim nasıl bilinirdi? Dokunma yoluyla mı? yoksa dokunmaksızın mı?

[1293] Ebû Muhammed şöyle dedi: Nefis hariç, cisimlerin tamamı ölüdür, onların bir bilgisi ve duyusu yoktur ve herhangi bir şeyi de bilmezler. İlim ve duyu sadece nefse aittir. Nefis, yüce Allah'ın kendisine vazettiği anlama sıfatı, temyiz kabiliyeti ve bilme gücü sayesinde cisimleri ve arazları ve kendi yaratıcısı da olan cisimlerin ve arazların yaratıcısını bilir. Dolayısıyla onların suali basit ve kolaydır. Yine onlar şöyle dediler: Her cisim, varacağı bir coşku ve gaye içinde başlar. Cisim gayesine ulaştığında var olanın en iyisidir. Nakıse aldığında ise zayıflar. Halbuki nefisler böyle değildir. Çünkü biz, ileri yaşa varmış kimselerin nefislerinin daha aydınlık ve fiilen daha etkili olduklarını görürüz. Halbuki onların bedenleri gençlerin bedenlerinden daha güçsüzdür. Dolayısıyla nefis cisim olsa idi, bedenin noksanlaşmasıyla (zayıflamasıyla) nefsin fiilleri de noksanlaşırdı. Bu durum zikrettiğimiz gibi olduğuna göre, netice olarak nefis cisim değildir.

حركة اضطرار وحرك اختيار، فحركة الاضطرار هي حركة كل جسم غير النفس
هذا ما لا يشك فيه فبقيت حركة الاختيار وهي موجودة يقينًا وليس في العالم
شيء متحرك بها حاشا النفس فقط فصح أن النفس هي المتحركة بها فصح
ضرورة أن للنفس حركة اختيارية معلومة بلا شك فإذ لا شك في أن كل متحرك
٥ فهو جسم وقد صح أن النفس متحركة فالنفس جسم، فهذا هو البرهان الضروري
التام الصحيح، لا تلك الوساوس وإلا هذا ونحمد الله على نعمه عز وجل.
وقالوا: لو كانت النفس جسمًا لوجب أن يكون اتصالها بالجسم إما على سبيل
المجاورة وإما على سبيل المداخلة وهي الممازجة.

[١٢٩٢] **قال أبو محمد**: فبعد هذا ماذا؟ ونعم فإن النفس متصلة بالجسم على
١٠ سبيل المجاورة ولا يجوز سوى ذلك، إذ لا يمكن أن يكون اتصال الجسمين
إلا بالمجاورة، وأما اتصال المداخلة فإنما هي بين العرض والعرض والجسم
والعرض على ما بينا قبل. وقالوا أيضًا إن كانت النفس جسمًا فكيف يعرف
الجسم؟ أبمماسة أم غير مماسة؟

[١٢٩٣] **قال أبو محمد**: الأجسام كلها حاش النفس موات لا علم لها ولا
١٥ حس، ولا تعلم شيئًا وإنما العلم والحس للنفس فقط، فهي تعلم الأجسام
والأعراض وخالق الأجسام والأعراض الذي هو خالقها أيضًا بما فيها من صفة
الفهم وطبيعة التمييز وقوة العلم التي وضعها فيها خالقها عز وجل، وسؤالهم
بارد. وقالوا أيضًا: إن كل جسم بدأ في نشوة وغاية ينتهي إليها، وأجود ما يكون
الجسم إذا انتهى إلى غايته فإذا أخذ في النقص ضعف، وليست الأنفس كذلك،
٢٠ لأننا نرى أنفس المكتهلين أكثر ضياء وأنفذ فعلًا، ونجد أبدانهم أضعف من
أبدان الأحداث فلو كانت النفس جسمًا لنقص فعلها بنقصان البدن، فإذا كان هذا
كما ذكرنا فليست النفس جسمًا.

[1294] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu, yanlış düzenlenmiş bir mukaddimedir. Onların "Cisim gayesine ulaştığında var olanın en iyisidir." şeklindeki görüşlerine gelince, umûmî olarak söylendiğinden dolayı bu yanlıştır. Bu sadece gelişip büyüyen varlıklar için böyledir. Değişen varlıklarda ise sadece solma ve renk atma değişimi vardır, ağaçlar, çeşitli canlı bedenleri ve bitkiler böyledir.

[1295] Dağlara, taşlara, yeryüzüne, denizlere, havaya, suya feleklere ve yıldızlara gelince, bunların -ulaştıklarında zeval bulacakları- bir gayesi yoktur. Ancak bunlardan dönüşüm kabul edenlerden bazıları parça parça olmak sûretiyle değişebilirler. Kırıp parçalara ayırdığın bir taş gibi, o da parçalara ayrıldı. Şayet taş olduğu gibi bırakılsa idi elbette öyle devam edecekti. Ağaçların ve bitkilerin sapları ve canlıların cisimleri solup yok olmaz. Nefis de böyledir. Zayıflayıp solma ve parçalara ayrılma değişimi kabul etmez. Ancak daha önce zikrettiğimiz gibi onun arazları değişimi kabul eder. Nefsin gelişip büyümesi söz konusu değildir. Aynı şekilde melekler, felekler, yıldızlar ve dört unsur da gelişip büyümez. Bunların tamamı, yüce Allah'ın onları yaratmış olduğu heyet üzere daimidir. Nefis ise, aynı şekilde ibtida' (başlangıç) âleminden, imtihan âlemine, oradan Berzaha, oradan da Hesap ve ceza yurduna intikal edecek ve orada sonsuz bir şekilde ebedî olarak kalacaktır. Bu ise, nefis cesedin rutubetinden ve sıkıntısından kurtulduğunda düşünce ve duyu açısından daha saf ve bilgi açısından daha sağlıklı olacaktır. Tıpkı nefis cesede girmeden önceki durumda olduğu gibi. Allah'tan lütfuyla bu dönüşümün en hayırlısını dileriz. Amin!

[1296] Ebû Muhammed şöyle dedi: İşte bu, her türlü yüklenme ve kötüleme açısından zihinleri bulandırdıkları hususlardır. Biz, bunları onlar için araştırıp inceledik ve bunların tamamının yanlış ve ahmaklık olduğunu açıkladık. Zorunlu aklî delillerle meseleyi ortaya koyup sonuçlandırdık. Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamd olsun.

[1297] Ebû Muhammed şöyle dedi: "Nefis cisim değildir." şeklinde söz söyleyen bir kimsenin ileri sürdüğü fitnelerin tamamı geçersiz olduğuna göre, bu görüş genel olarak delillerden yoksun olmasından dolayı düşmüştür. İnşallah biz, -yüce Allah'ın yardımı ve desteğiyle- nefsin bir cisim olduğunu zorunlu aklî delillerle açıklayacağız.

[١٢٩٤] **قال أبو محمد**: هذه مقدمة فاسدة الترتيب، أما قولهم: إن الجسم أجود ما يكون إذا انتهى إلى غايته فخطأ. إذا قيل على العموم، وإنما ذلك في النوامي فقط وفي الأشياء التي تستحيل استحالة ذبولية فقط، كالشجر وأصناف أجساد الحيوان والنبات.

٥ [١٢٩٥] وأما الجبال والحجارة والأرض والبحار والهواء والماء والأفلاك والكواكب فليس لها غاية إذ بلغتها أخذت في الانحطاط، وإنما يستحيل بعض ما يستحيل من ذلك على سبيل التفتت، كحجر كسرته فانكسر ولو ترك لبقي، ولم يذبل ذبول الشجر والنبات وأجسام الحيوان، وكذلك النفس لا تستحيل استحالة ذبول ولا استحالة تفتت وإنما تستحيل أعراضها كما ذكرنا فقط، ولا نماء لها ١٠ وكذلك الملائكة والفلك والكواكب والعناصر الأربعة لا نماء لها، وكل ذلك باق على هيئته التي خلقه الله تعالى عليها إذ خلق كل ذلك، والنفس كذلك منتقلة من عالم الابتداء إلى عالم الابتلاء إلى البرزخ، إلى عالم الحساب، إلى عالم الجزاء فتخلد فيه أبدًا بلا نهاية، وهي إذا تخلصت من رطوبات الجسد، وكدره كانت أصفى نظرًا وأصح علمًا كما كانت قبل حلولها في الجسد، نسأل الله خير ذلك ١٥ المنقلب بمنه، آمين.

[١٢٩٦] **قال أبو محمد**: هذا ما موهوا به من كل نطيحة ومتردية، قد تقصيناه لهم وبينا أن كله فساد وحماقات، وتقصيناه بالبراهين الضرورية، والحمد لله رب العالمين.

[١٢٩٧] **قال أبو محمد**: فإذا بطل كل ما شغب به من يقول إن النفس ليست ٢٠ جسمًا، وسقط هذا القول لتعريه عن الأدلة جملة، فنحن إن شاء الله تعالى نوضح بعون الله عز وجل وقوته البراهين الضرورية على أنها جسم، وبالله تعالى نتأيد.

Yüce Allah'ın yardım ve desteğini dileriz. Yüce Allah'ın desteğiyle iki ihtilafı açıkladıktan sonra bu ikisine itiraz edilmesi mümkün olacaktır. Şayet birisi, "Nefis gelişip büyür mü?" diye sorar, sen de "Hayır" dersen, biz de size şöyle deriz: "Biz nefsin küçükten büyüğe doğru neşet ettiğini, gıdalar sayesinde ceset ile irtibat kurduğunu görürüz. Gıdalar kesildiğinde nefis cesetten ayrılır. Yine huylarının kötüleştiğini, gıdanın yokluğuyla sabrının azaldığını görürüz. Beslendiğinde de huyları mutedil olur ve iyileşir."

[1298] Ebû Muhammed şöyle dedi: Nefis beslenmez ve gelişip büyümez. Gıdaların yokluğuna gelince, var olan delil nefsin cesetten farklı olmakla birlikte dört tabiattan mürekkep olmadığını göstermektedir. İşte bu, nefsin beslenmediğinin (gıdalanmadığının) delilidir. O, dört unsurdan meydana gelmediğinden, bu gıdanın rutubetinden veya minerallerinden hareketle bu cesede veya şu ağaca ya da şu bitkiye halef olması için gıdaya gerek duymaz. Bunun örneği hava ve hararet yoluyla nem ve rutubetin ona hulûl etmesidir. Aslında bu nefsin bir sıfatı değildir. Çünkü nefsin böyle bir sıfatı olmuş olsa idi, bu durumda nefis ceset ya da benzeri bir türden olurdu. Şayet nefis ceset ya da benzeri bir türden olsa idi, bu durumda o -cesedin hissiz olması gibi- ölü olurdu. Nefsin; unsurların tabiatlarından meydana gelmiş olması geçersiz olduğuna göre, onun beslenen ve gelişip büyüyen bir varlık olması da geçersiz olmuştur. Nefsin gıdalardan dolayı cesetle irtibatına gelince, bu keyfiyeti bilinemeyen bir durumdur. Bunu ancak nefsi yaratan ve idare eden aziz ve celil olan yüce Allah bilir. Şu kadar var ki nefis ile ceset arasında bir irtibatın olduğu mâlumdur. O, gıda için hazırlanmış un gibidir. Yüce Allah'ın yarattığı ve bildiği şeyler olması bakımından o ve bunun dışındakilerin nasıllığı bilinemez.

[1299] Nefsin beslenmediğini ve gelişip büyümediğini gösteren delillerden biri şudur: Nefsin, cesedin terkibinden uzun zamanlar önce var olduğu ve onun çözülüp kaybolmasından sonra da bâki kalacağına dair delil ortaya konulmuştu. Dolayısıyla bu iki âlemde gelişip büyümeyi sağlayan bir beslenme söz konusu değildir. Nefsin küçükten büyüğe doğru serpilip büyümesi şeklindeki düşüncelerine gelince, bu yanlıştır. Ancak bu, nefsin ceset ile ilk irtibatı sebebiyle kendisinden sâkıt olan şeyleri hatırlamaya dönüşüdür.

وذلك بعد أن نبين بتأييد الله عز وجل شغبين يمكن أن يعترض بهما إن قال قائل أتنمو النفس؟ فإن قلتم لا. قلنا لكم نحن نجدها تنشأ من صغر إلى كبر، وترتبط بالجسد بالغذاء، وإذا انقطع الغذاء انحلت عن الجسد ونجدها تسوء أخلاقها ويقل صبرها، بعدم الغذاء فإذا تغذت اعتدلت أخلاقها وصلحت.

٥ [١٢٩٨] **قال أبو محمد**: النفس لا تتغذى ولا تنمى. أما عدم غذائها فالبرهان القائم أنها ليست مركبة من الطبائع الأربع، وأنها بخلاف الجسد، هذا هو البرهان على أنها لا تتغذى وهو أن ما تركب من العناصر الأربعة فلا بد له من الغذاء ليستخلف ذلك الجسد، أو تلك الشجرة أو ذلك النبات من رطوبات ذلك الغذاء أو أرضياته، مثل ما تحلل من رطوباته بالهواء والحر وليست هذه صفة النفس ١٠ إذ لو كانت لها هذه الصفة لكانت من الجسد أو مثله، ولو كانت من الجسد أو مثله لكانت مواتًا كالجسد غير حساسة، فإذ قد بطل أن تكون مركبة من طبائع العناصر بطل أن تكون متغذية نامية وأما ارتباطها بالجسد من أجل الغذاء فهو أمر لا يعرف كيفيته إلا خالقها عز وجل الذي هو مدبرها، إلا أنه معلوم أنه كذلك فقط. وهو كطحن المعدة للغذاء لا يدري كيف هو وغير ذلك مما يوجده الله ١٥ عز وجل يعلمه.

[١٢٩٩] ومن البرهان على أن النفس لا تتغذى ولا تنمى: أن البرهان قد قام على أنها كانت قبل تركيب الجسد على آباد الدهور، وأنها باقية بعد انحلاله، وليس هنالك في ذينك العالمين غذاء يولد نماء أصلًا. وأما ما ظنوه من نشأتها من صغر إلى كبر فخطأ، وإنما هو عودة من النفس إلى ذكرها الذي سقط عنها ٢٠ بأول ارتباطها بالجسد.

[1300] Şayet birisi, "Nefis ölür mü? diye sorarsa, şöyle cevap veririz: Evet, Çünkü Allah Teâlâ bunu açıklamış ve *"Her nefis ölümü tadacaktır."*[805] diye buyurmuştur. Bu ölüm, nefsin sadece bedenden ayrılmasıdır. Bunun delili, yüce Allah'ın şu sözleridir: *"Zâlimlerin şiddetli ölüm sancıları içinde çırpındığı; meleklerin, ellerini uzatmış, "Haydi canlarınızı kurtarın! Bugün aşağılayıcı azap ile cezalandırılacaksınız" diyecekleri zaman hâllerini bir görsen!"*[806] *"Siz cansız (henüz yok) iken sizi dirilten (dünyaya getiren) Allah'ı nasıl inkâr ediyorsunuz? Sonra sizleri öldürecek, sonra yine diriltecektir. En sonunda O'na döndürüleceksiniz."*[807]

[1301] Böylece mezkûr hayat, cesedin nefse eklendiği hayattır. O da ruhun cesede üflenmesidir. Mezkûr ölüm ise, sadece ceset ile nefsin birbirinden ayrılmasıdır. Nefsin ölümü, câhillerin ve mülhidlerin düşündüğü şekilde "genel olarak nefsin yok olması" değildir. Bilakis nefis, -ölümden önce ve ilk hayattan önce olduğu gibi- vardır ve diridir. Onun duyuları ve bilgisi de yok olmaz. Bilakis ölümden sonra nefsin duyuları olduğundan daha sağlıklıdır ve onun bilgisi olduğundan daha mükemmeldir. Duyu ve irâdî hareket olan hayatı, olduğundan daha mükemmel bir şekilde bâkidir.

[1302] Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"(Bu dünya hayatı ancak bir eğlence ve oyundan ibarettir.) Âhiret yurduna gelince, işte gerçek hayat odur. Keşke bilselerdi!"*[808] Nefis, Allah Resulünün (s.a.) İsra gecesi Hz. Âdem'in sağında ve solunda gördüğü nefislerden dolayı Berzah âlemine dönecek, ikinci defa nefis ile bedenin birleşmesiyle kıyamet gününe kadar yaşayacaktır. Cinlerin ve diğer canlıların nefislerine gelince, bunlar yüce Allah'ın dilemesine bağlıdır. Bizim, yüce Allah'ın bize bildirdiğinin dışında bir bilgimiz yoktur. Herhangi bir kimsenin bilmeksizin bir şeyler söylemesi doğru değildir. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır.

[1303] Ebû Muhammed şöyle dedi: Şimdi nefsin cisimlerden bir cisim olduğunu gösteren zorunlu aklî delilleri inşallah açıklayâlim. Nefsin cisimlerden bir cisim olduğunu gösteren **delillerden biri**, onun fertlere bölünebilmesidir. Nitekim Zeyd'in nefsi Amr'ın nefsinden başkadır. Şayet nefsin cevher olup cisim olmadığını ileri süren câhillerin iddia ettiği üzere bölünmeyen tek bir nefis olsa idi, bu durumda seven bir kimsenin nefsi buğzeden bir kimsenin ve sevilen bir kimsenin nefsi olması zorunlu olarak vaciptir.

[١٣٠٠] فإن سأل سائل أتموت النفس؟ قلنا: نعم، لأن الله تعالى نص على ذلك فقال: ﴿كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ﴾ وهذا الموت إنما هو فراقها للجسد فقط، برهان ذلك قول الله تعالى: ﴿أَخْرِجُوا أَنفُسَكُمُ الْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذَابَ الْهُونِ﴾ وقوله تعالى: ﴿كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَكُنتُمْ أَمْوَاتًا فَأَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ﴾

٥ [١٣٠١] فصح أن الحياة المذكورة إنما هي ضم الجسد إلى النفس، وهو نفخ الروح فيه وأن الموت المذكور إنما هو التفريق بين الجسد والنفس فقط، وليس موت النفس مما يظنه أهل الجهل وأهل الإلحاد من أنها تعدم جملة بل هي موجودة قائمة، كما كانت قبل الموت وقبل الحياة الأولى، ولا أنها يذهب حسها وعلمها بل حسها بعد الموت أصح ما كان، وعلمها أتم ما كان، وحياتها ١٠ التي هي الحس والحركة الإرادية باقية بحسبها أكمل ما كانت قط.

[١٣٠٢] قال عز وجل: ﴿وَإِنَّ الدَّارَ الْآخِرَةَ لَهِيَ الْحَيَوَانُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ﴾ وهي راجعة إلى البرزخ حيث رآها رسول الله صلى الله عليه وسلم ليلة أسرى به، عن الميمنة من آدم عليه السلام ومشملته إلى أن تحيا ثانية بالجمع بينها وبين جسدها يوم القيامة. وأما أنفس الجن وسائر الحيوان فحيث شاء الله تعالى، ولا ١٥ علم لنا إلا ما علمنا ولا يحل لأحد أن يقول بغير علم، وبالله تعالى التوفيق.

[١٣٠٣] **قال أبو محمد**: فلنذكر الآن إن شاء الله تعالى البراهين الضرورية على أن النفس جسم من الأجسام، فمن الدليل على أن النفس جسم من الأجسام انقسامها على الأشخاص، فنفس زيد غير نفس عمرو فلو كانت النفس واحدة لا تنقسم على ما يزعم الجاهلون القائلون أنها جوهر لا جسم ٢٠ لوجب ضرورة أن تكون نفس المحب هي نفس المبغض، وهي نفس المحبوب

Yine câhil bir fâsıkın nefsi, âlim, hakîm ve faziletli bir kimsenin nefsi olması da zorunludur. Korkan bir kimsenin nefsi, kendisinden korkulan bir kimsenin nefsi olur. Yine katilin nefsi, maktulün nefsi olur. Böyle bir şey, hiçbir gizlilik olmaksızın ahmaklıktır. Böylece nefsin, mekânları ayrı, sıfatları farklı ve arazlarını taşıyan pek çok nefis oldukları anlaşılmaktadır. Netice olarak nefsin cisim olduğu hususu kesin olarak ortaya çıkmıştır, bunda hiçbir şüphe yoktur.

[1304] Diğer delil, tartışmasız bir şekilde ilmin nefsin sıfatları ve özelliklerinden olmasıdır. Bu konuda cesedin hiçbir dahli ve payı asla yoktur. Şayet nefis, nefislere ayrılmayan tek bir cevher olsa idi, bu durumda herkesin bilgisinin eşit olması ve aralarında bir üstünlüğün bulunmaması zorunlu olarak gerekli olurdu. Çünkü onların görüşüne göre nefis bir tanedir, o da bilgilidir. Buna göre Zeyd'in bildiği her bir şeyi Amr'ın da biliyor olması gerekli olurdu. Çünkü -onlara göre- Zeyd ile Amr'ın nefsi birdir, ayrılmamış ve parçalanmamıştır. Neticede kaçınılmaz olarak dünyadaki her bir âlimin bildiği hususları yeryüzü ahalisinin tamamının bilmesi lazım gelirdi. Çünkü onların nefisleri bir olup, kısımlara ayrılmamıştır, o nefis de âlimdir. İşte bu onların elbette kaçıp kurtulamayacakları bir husustur.

[1305] Şimdiye kadar zikrettiğimiz hususlar sebebiyle, her bir kimsenin nefsinin diğer bir kimsenin nefsinden farklı olduğu hususu zorunlu olarak ortaya çıkmıştır. İnsanların nefisleri, insan nefsi türü altında farklı şahıslardır. Küllî insan nefsi ise, küllî nefis cinsinin altında bir nev'dir. Öyle ki bütün canlıların nefisleri bu cinsin altında yer alırlar. Çünkü nefisler, ayrı sıfatlar taşıyan farklı mekânlara sahip ayrı şahıslardır, onlar da cisimlerdir. Elbette bundan başkası mümkün değildir. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır.

[1306] Ayrıca âlemin tamamı sınırlı ve maruf olan cisimler ve arazlardır, daha fazlası değil. Her kim âlemde cisim ve araz olmayan bir cevherin var olduğunu iddia ederse, elbette delil olmayan, akılda tasavvur edilemeyen ve düşünülmesi mümkün olmayan bir şey iddia etmiştir. Bu şekilde olan bir şey ise bâtıl olup geçersizliği kesin olan bir şeydir. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır.

وأن يكون نفس الفاسق الجاهل هي نفس الفاضل الحكيم العالم، ولكانت نفس الخائف هي نفس المخوف منه، ونفس القاتل هي نفس المقتول وهذا حمق لا خفاء به. فصح أنها نفوس كثيرة متغايرة الأماكن مختلفة الصفات، حاملة لأعراضها فصح أنها جسم بيقين لا شك فيه.

[١٣٠٤] وبرهان آخر هو أن العلم لا خلاف في أنه من صفات النفس وخواصها لا مدخل للجسد فيه أصلًا ولاحظ للنفس فلو كانت النفس جوهرًا واحدًا لا تتجزى نفوسًا لوجب ضرورة أن يكون علم كل أحد مستويًا لا تفاضل فيه، لأن النفس على قولهم واحدة، وهي العالمة فكان يجب أن يكون كلما علمه زيد يعلمه عمرو، لأن نفسها واحدة عندهم غير منقسمة ولا متجزئة، فكان يلزم ولا بد أن يعلم جميع أهل الأرض ما يعلمه كل عالم في الدنيا، لأن نفسهم واحدة لا تنقسم وهي العالمة، وهذا ما لا انفكاك منه ألبتة.

[١٣٠٥] فقد صح بما ذكرنا ضرورة أن نفس كل أحد غير نفس غيره، وأن أنفس الناس أشخاص متغايرة تحت نوع نفس الإنسان، وأن نفس الإنسان الكلية نوع تحت جنس النفس الكلية، التي يقع تحتها أنفس جميع الحيوان. وإذ هي أشخاص متغايرة ذات أمكنة متغايرة حاملة لصفات متغايرة فهي أجسام، ولا يمكن غير ذلك ألبتة وبالله تعالى التوفيق.

[١٣٠٦] وأيضًا: فإن العالم كله محدود معروف أجسام وأعراض ولا مزيد، فمن ادعى أن هاهنا جوهرًا ليس جسمًا ولا عرضًا فقد ادعى ما لا دليل عليه ألبتة، ولا يتشكل في العقل ولا يمكن توهمه، وما كان هكذا فهو باطل مقطوع على بطلانه. وبالله تعالى التوفيق.

[1307] Bunlara ilaveten nefis, feleğin dışında veya feleğin içinde olmaktan uzak kalamaz. Eğer nefis feleğin dışında bir varlık ise, bu bâtıldır. Çünkü aklî delil âlemin hacminin sonlu olduğunu ortaya koymaktadır. Âlemin hacmi sonlu olduğuna göre, nihayetin/sonun ötesinde herhangi bir şey yoktur. Şayet sonun ötesinde herhangi bir şey olsa idi, bu bir nihayet olmazdı. Böylece âlemin nihayeti olan feleğin dışında herhangi bir şeyin olmadığı, ne doluluğun (mela) ne de boşluğun (hela) bulunmadığını kabul etmek zorunlu olarak gereklidir. Eğer nefis feleğin içinde ise, bu durumda ya mekân sahibi olması ya da mekân sahibi olan bir varlık tarafından taşınması zorunludur. Çünkü âlemde bu ikisinin dışında herhangi bir şey asla yoktur.

[1308] Her kim âlemde üçüncü bir varlığın olduğunu iddia ederse, o muhâl ve bâtıl bir şeyi, delili bulunmayan bir şeyi iddia etmiştir. Böyle bir iddiayı ileri sürmekten hiçbir kimse âciz değildir. Bu şekilde olan bir şey ise, kesin olarak bâtıldır. Nefsin araz olmadığını gösteren delil ortaya konulmuştu. Çünkü nefis, bilen ve hisseden bir varlıktır. Araz ise bilen ve hisseden değildir. Nefsin, başkası tarafından taşınan değil, kendi sıfatlarını taşıyan bir varlık olduğu doğrudur. Zira o, taşıyan ve yer tutan bir varlıktır, dolayısıyla o cisimdir. Bunda hiçbir şüphe yoktur. Çünkü ancak cisim taşıyan, araz da taşınandır. Böylece nefsin taşınan bir araz olması bâtıl olmuştur. Dolayısıyla o arazları taşıyan bir cisimdir. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır.

[1309] Bunlara ilaveten nefis, bir cinsin altında yer almaktan veya cinsin altında yer almamaktan uzak kalamaz. Eğer nefis bir cinsin altında yer almamışsa, bu durumda o mekûlâtın (kategorilerin) dışındadır. Halbukiâlemde mekûlâtın dışında olan herhangi bir şey yoktur. Varlık noktasında da mekûlâtın dışında herhangi bir şey yoktur. Bunun istisnası onları yaratan, bir ve eşi benzeri olmayan yüce Allah'tır. Onlar bunu kabul etmezler. Bilakis onlar nefsi cevher cinsinin altına koyarlar. Çünkü o, cevher cinsinin altında yer almaktadır. Bunun üzerine biz onlara, nefsi ve diğerlerini cemeden cevherden sorar ve "Cevherin bir tabiatı var mıdır? Yoksa yok mudur?" deriz.

[١٣٠٧] وأيضًا فإن النفس لا تخلو من أن تكون خارج الفلك أو داخل الفلك، فإن كانت خارج الفلك فهذا باطل إذا قام البرهان على تناهي جرم العالم، وإذا تناهي جرم العالم فليس وراء النهاية شيء ولو كان وراءها شيء لم تكن نهاية، فوجب ضرورية أنه ليس خارج الفلك الذي هو نهاية العالم شيء لا ٥ خلاء ولا ملاء، وإن كانت في الفلك فهي ضرورة، إما ذات مكان وإما محمولة في ذي مكان، لأنه ليس في العالم شيء غير هذين أصلًا.

[١٣٠٨] ومن ادعى أن في العالم شيئًا ثالثًا فقد ادعى المحال والباطل، وما لا دليل له عليه، وهذا لا يعجز عنه أحد، وما كان هكذا فهو باطل يقين. وقد قام الدليل على أن النفس ليست عرضًا لأنها عالمة حساسة، والعرض ليس عالمًا ١٠ ولا حساسًا، وصح أنها حاملة لصفاتها لا محمولة فإذ هي حاملة متمكنة. فهي جسم لا شك فيه، إذ ليس إلا جسم حامل أو عرض محمول، وقد بطل أن تكون عرضًا محمولًا فهي جسم حامل وبالله تعالى التوفيق.

[١٣٠٩] وأيضًا: فلا تخلو النفس من أن تكون واقعة تحت جنس، أو لا واقعة تحت فإن كانت لا واقعة تحت جنس فهي خارجة عن المقولات، ١٥ وليس في العالم شيء خارج عنها، ولا في الوجود شيء خارج عنها إلا خالقها وحده لا شريك له، وهم لا يقولون بهذا بل يوقعونها تحت جنس الجوهر، فإذ هي واقعة تحت جنس الجوهر الجامع للنفس وغيرها أله طبيعة أم لا؟

Eğer onlar, “Hayır” derlerse, bu durumda cevher cinsinin altında yer alan şeylerin tamamının bir tabiatının olmaması gerekir. Bu ise yanlıştır. Onlar da bunu kabul etmezler. Eğer onlar, “Tabiatın ne olduğunu bilmiyoruz.” derlerse, Onlara şöyle deriz: “Cevherin kendisi dışındakilerde bulunmayan ve kendisi tarafından taşınan bir sıfatı var mıdır? Yok mudur?” Onlar, kaçınılmaz olarak evet diyeceklerdir. İşte bu, tabiatın manasıdır.

[1310] Eğer onlar “Bilakis cevherin bir tabiatı vardır.” derlerse, bu durumda cevherin kendisi altında bulunan her şeye bir tabiat vermesi zorunlu olarak gereklidir. Çünkü üste olan, kendisi altında olan her şeye kendi ismini ve tanımını tam olarak verir. Nefis de cevherin altındadır. Dolayısıyla nefis, şüphesiz tabiat sahibidir. Nefsin bir tabiatının olduğu hususu doğru olduğuna göre, kendisine ait bir tabiatı olan her şeyi tabiat kuşatmıştır. Tabiatın kuşattığı bir şey de sonlu ve sınırlı bir varlıktır. Bir nihayete sahip olan her şey ise ya taşıyıcı ya da taşınandır. Şüphesiz nefis, ilim ve cehalet, zekâ ve ahmaklık, cesaret ve korkaklık, adalet ve zulüm, katılık ve merhamet ve bunların dışındakiler gibi, zıtlardan meydana gelen arazlarını taşımaktadır. Arazları taşıyan her varlık mekân sahibidir; her mekân sahibi de cisimdir. Böylece nefis zorunlu olarak cisimdir.

[1311] Ayrıca, bir cinsin altında yer almak sûretiyle var olan her şey, söz konusu cinsin nevilerinden bir nevidir. Her nevi de kendi cinsinden mürekkeptir, ancak umûmî olarak onun için kendi nevlerinden olan şeyler vardır. Yine o, bununla birlikte, kendine has faslından mürekkeptir ve kendisiyle birlikte aynı cins altında yer alan diğer nevlerden onu ayırt edeni (mümeyyiz) vardır. Şüphesiz o mevzudur (konu teşkil edendir). O da kendi sûretini ve kendisi dışındakinin sûretini kabul eden kendi cinsidir. Onun mahmulü vardır; o da başkasına değil, kendisine tahsis edilen sûretidir. Dolayısıyla o, mevzu sahibidir ve mahmuldür; o da mürekkeptir. Nefis, cevhere ait bir nev’dir. O da mevzu ve mahmulden meydana gelmiştir, kendi başına vardır. Dolayısıyla nefis, kaçınılmaz olarak cisimdir.

فإن قالوا: لا وجب أن كل ما تحت الجوهر لا طبيعة له، وهذا باطل وهم لا يقولون بهذا، فإن قالوا لا ندري ما الطبيعة؟ قلنا لهم: أله صفة محمولة فيه لا يوجد دونها أم لا؟ فلا بد من نعم وهذا هو معنى الطبيعة.

[١٣١٠] وإن قالوا بل له طبيعة، وجب ضرورة أن يعطي كل ما تحته طبيعة، لأن الأعلى يعطى لكل ما تحته اسمه وحدوده عطاء صحيحًا، والنفس تحت الجوهر فالنفس ذات طبيعة بلا شك، وإذ صح أن لها طبيعة فكل ما له طبيعة فقد حصرته الطبيعه، وما حصرته الطبيعة فهو ذو نهاية محدود، وكل ذي نهاية فهو إما حامل وإما محمول، والنفس بلا شك حاملة لأعراضها من الأضداد، كالعلم والجهل والذكاء والبلادة والنجدة والجبن والعدل والجود والقسوة والرحمة، وغير ذلك، وكل حامل فذو مكان، وكل ذي مكان فهو جسم، فالنفس جسم ضرورة.

[١٣١١] وأيضًا: فكل ما كان واقعًا تحت جنس فهو نوع من أنواع ذلك الجنس، وكل نوع فهو مركب من جنسه إلا على العام له من أنواعه، ومركب أيضًا مع ذلك من فصله الخاص له، المميز له من سائر الأنواع الواقعة معه تحت جنس واحد، فإنه موضوع وهو جنسه القابل لصورته وصورة غيره وله محمول وهو صورته التي خصته دون غيره فهو ذو موضوع ومحمول، فهو مركب والنفس نوع للجوهر فهي مركبة من موضوع ومحمول وهي قائمة بنفسها فهي جسم ولا بد.

[1312] Ebû Muhammed şöyle dedi: İşte bunlar, kendilerinden kaçınılamayacak zorunlu, hissi ve aklî delillerdir. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır. Bu, öncekilerden bir topluluğa ait bir görüştür. Câhillerin zannettiği gibi Aristo nefsin cisim olmadığını söylememiştir. Ancak o, nefsin bulanık/sisli bir cisim olmasını reddetmiştir. Öyle ki ilim sahibi kimselere bu görüşten başkası yaraşmaz. Sonra Aristo'nun bunu söylediği doğru olsa bile, bu görüş bir anda söylenmiş ve delili olmayan bir iddiadır, yanlıştır ve buna uyulması gerekli değildir. Nitekim o, eserlerinin pek çok yerinde "Eflatun bu konuda farklı görüş ileri sürdü... Gerçek olan ise şudur..." şeklinde söz söylemiştir. Doğrusu onların her ikisi de bizim için değerlidir. Ancak şu kadar var ki hakikat bizim için hepsinden daha değerlidir. Eflatun'un görüşü ile hakikatin farklı olması mümkün olduğuna göre, Aristo'nun görüşü ile hakikatin farklı olması da imkânsız değildir. Çünkü insan, hatadan korunmuş değildir. Durum böyle olduğuna göre nasıl olur da Aristo'nun dediği şey mutlaka doğru olur?

[1313] Ebû Muhammed şöyle dedi: Ancak Aristo, nefsin cisim değil cevher olduğunu söylemiştir. Nefsin yaratıcı olduğunu kabul eden kimseler, -bazı Sabiîlerin kabul ettiği üzere- ya nefsin yüce Allah'tan ayrı bir yaratıcı olduğunu benimseyen ya da nefis ile yüce Allah'ı ima eden kimselerdir.

[1314] Ebû Muhammed şöyle dedi: Her iki görüş de saçma ve yanlıştır. Çünkü nefis ve akıl, Arapça iki sözcük olup iki farklı manayı ifade etmek üzere vaz' edilmişlerdir. Bu iki sözcüğün dilde vaz' edildikleri yerden alınıp başka bir manaya dönüştürülmeleri safsata, câhillik, utanmazlık, aldatma ve kandırmadır.

[1315] Ebû Muhammed şöyle dedi: İslâm'a mensup olup da kendi zanlarına göre nefsin cisim olmadığı görüşünü benimseyenlere gelince, bu görüşü Kur'ân, sünnet ve ümmetin icmâsı geçersiz kılar. Kur'ân'a gelince, yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Orada her nefis, evvelce yapmış olduğundan haberdar olacaktır."*[809] *"Bugün herkese kazandığının karşılığı verilir. Bugün asla zulüm yoktur."*[810] *"... Herkes kazandığı karşılığında rehindir."*[811]

[١٣١٢] **قال أبو محمد**: وهذه براهين ضرورية حسية عقلية لا محيد عنها، وبالله تعالى التوفيق. وهذا قول جماعة من الأوائل، ولم يقل أرسطاطاليس إن النفس ليست جسمًا على ما ظنه أهل الجهل، وإنما نفي أن تكون جسمًا كدرًا وهو الذي لا يليق بكل ذي علم سواه، ثم لو صح أنه قالها لكانت وهلة ودعوى لا برهان عليها، وخطأ لا يجب اتباعه عليه، وهو يقول في مواضع من كتبه اختلف أفلاطون والحق وكلاهما إلينا حبيب غير أن الحق أحب إلينا، وإذا جاز أن يختلف أفلاطون والحق فغير نكير ولابد أن يختلف أرسطاطاليس والحق، وما عصم إنسان من الخطأ فكيف وما صح قط أنه قاله؟

[١٣١٣] **قال أبو محمد**: إنما قال إن النفس جوهر لا جسم من ذهب، إلا أنها هي الخالقة لما دون الله تعالى على ما ذهب إليه بعض الصابئين، ومن كنى بها عن الله تعالى.

[١٣١٤] **قال أبو محمد**: وكلا القولين سخف وباطل، لأن النفس والعقل لفظتان من لغة العرب موضوعتان فيها لمعنيين مختلفين، فإحالتهما عن موضوعهما في اللغة سفسطة وجهل، وقلة حياء وتلبيس وتدليس.

[١٣١٥] **قال أبو محمد**: وأما من ذهب إلى أن النفس ليست جسمًا ممن ينتمي إلى الإسلام بزعمه فقول يبطل بالقرآن والسنة وإجماع الأمة، فأما القرآن فإن الله عز وجل قال: ﴿هُنَالِكَ تَبْلُو كُلُّ نَفْسٍ مَّا أَسْلَفَتْ﴾ وقال تعالى: ﴿الْيَوْمَ تُجْزَىٰ كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ لَا ظُلْمَ الْيَوْمَ﴾ وقال تعالى: ﴿كُلُّ امْرِئٍ بِمَا كَسَبَ رَهِينٌ﴾

[1316] Böylece nefsin faal, (kendi fiillerini) kazanan, iyilikleri sebebiyle mükâfatlandırılan ve kendisine hitap edilen bir varlık olduğu anlaşılmaktadır. Yine yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"(Ben nefsimi temize çıkarmam, çünkü Rabbimin merhamet ettiği hariç,) nefis aşırı derecede kötülüğü emreder."*[812] *".. Kıyametin kopacağı günde de, "Firavun ailesini azabın en şiddetlisine sokun" denilecektir."*[813] *"Allah yolunda öldürülenlere "ölüler" demeyin. Hayır, onlar diridirler. Ancak siz bunu bilemezsiniz."*[814] *"Sakın Allah yolunda öldürülenleri ölüler sanma. Doğrusu onlar Rableri katında diridirler, cennet meyvelerinden rızıklanırlar."*[815]

[1317] Böylece nefislerden bazılarının kıyamet gününden önce ateşe arz olundukları ve azap gördükleri; bazılarının da mutlu bir şekilde nimetlendirildikleri ve kıyamet gününden önce mesrur oldukları anlaşılmaktadır. Firavun ailesinin cesetlerinin ve Allah yolunda öldürülmüş olan kimselerin cesetlerinin uzuvları ve mafsallarının parçalara ayrıldığı ve bunları yırtıcı hayvanların, kuşların ve deniz canlılarının yiyip bitirdikleri hususunda hiçbir şüphe yoktur.

[1318] Bu durum nefislerin bir mekândan diğerine intikal ettiklerini göstermektedir. Arazların ise azapla karşılaşmadıkları ve azabı hissetmedikleri hususunda şüphe yoktur. Dolayısıyla nefis araz değildir. Nefsin, kendi başına var olduğu mekânlara intikal ettiği doğrudur. Bu ise cismin sıfatıdır, cevherin varlığını kabul edenlere göre cevherin sıfatı değildir. Netice olarak nefsin cisim olduğu hususu zorunlu bir şekilde ortaya çıkmıştır.

[1319] Sünnete gelince, Allah Resulünün (s.a.) *"Şehitlerin ruhları cennette yeşil renkli kuşlara dönüşecektir."* meâlindeki sözü ve *"Hz. Peygamber, (Miraç gecesinde) dünya semasında iken Hz. Âdem'in sağında ve solunda Âdem oğullarının ruhlarını/nefislerini görmüştü."* meâlindeki rivayet bunlardandır. Böylece nefislerin, kendi mekânlarında görünen varlıklar oldukları anlaşılmaktadır. Yine Hz. Peygamber'den (s.a.) gelen bir rivayete göre *"Müminin canı (nefsi) kabzedildiğinde dünya semasına yükselir ve şöyle şöyle yapılır; kâfirin canı kabzedildiğinde de ona şöyle şöyle yapılır.."* diye buyurmuştur. Böylece nefsin azap edilen, nimetlendirilen ve mekânlar arasında intikal eden bir varlık olduğu anlaşılmaktadır. Bunlar ise zorunlu olarak cisimlerin sıfatlarıdır.

[١٣١٦] فصح أن النفس هي الفعالة الكاسبة المجزية المخاطبة وقال تعالى: ﴿إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ﴾ وقال تعالى: ﴿وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ أَدْخِلُوا آلَ فِرْعَوْنَ أَشَدَّ الْعَذَابِ﴾ وقال تعالى: ﴿وَلَا تَقُولُوا لِمَن يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ بَلْ أَحْيَاءٌ وَلَٰكِن لَّا تَشْعُرُونَ﴾ وقال تعالى: ﴿وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِندَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ۝فَرِحِينَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِن فَضْلِهِ﴾ ٥

[١٣١٧] فصح أن الأنفس منها ما يعرض على النار قبل يوم القيامة فتعذب، ومنها ما يرزق وينعم فرحًا ويكون مسرورًا قبل يوم القيامة، ولا شك أن أجساد آل فرعون وأجساد المقتولين في سبيل الله قد تقطعت أوصالها، وأكلتها السباع والطير وحيوان الماء.

١٠ [١٣١٨] فصح أن الأنفس منقولة من مكان إلى مكان، ولا شك في أن العرض لا يلقي العذاب ولا يحس فليست عرضًا، وصح أنها تنتقل في الأماكن قائمة بنفسها وهذه صفة الجسم لا صفة الجوهر عند القائل به. فصح ضرورة أنها جسم.

[١٣١٩] وأما من السنن فقول رسول الله صلى الله عليه وسلم: إن أرواح الشهداء في حواصل طير خضر في الجنة. وقوله صلى الله عليه وسلم إنه رأى نسم بني آدم عند سماء الدنيا عن يمين آدم ويساره. فصح أن الأنفس مرئية في أماكنها، وقوله عليه السلام إن نفس المؤمن إذا قبضت عرج بها إلى السماء الدنيا، وفعل بها كذا، ونفس الكافر إذا قبضت فعل بها كذا. فصح أنها معذبة ومنعمة ومنقولة في الأماكن، وهذه صفة الأجسام ضرورة. ١٥

[1320] İcmaya gelince, müslümanlar arasında hiçbir kimse, kulların nefislerinin cesetlerinden çıktıktan sonra nimete ya da sıkıntı ve azap çeşitlerinden birine intikal edeceği hususunda ihtilaf etmez. İşte bu cisimlerin sıfatıdır. Her kim buna muhalefet eder ve nefsin yok olacağını ya da başka cisimlere intikal edeceğini iddia ederse, böylesi bir kimse -icmâyı yok sayması, Kur'ân'a ve sünnete muhalefet etmesi sebebiyle- canı ve malı helâl olan müşrik bir kâfirdir. Aşırılığa düşmekten Allah'a sığınırız.

[1321] Ebû Muhammed şöyle dedi: Daha önce biz, Kabir Azabı konusunda ruh ve nefsin aynı şey olduğunu ifade etmiştik. Yüce Allah'ın *"Sana ruh hakkında soru soruyorlar. De ki: "Ruh, Rabbimin bileceği bir şeydir."*[816] şeklindeki sözünün manası budur. Çünkü ceset topraktan, sonra nütfeden, sonra kan pıhtısından (alaka), sonra bir tutam etten (mudğa), sonra kemikten, sonra etten ve sonra da karışık varlıklardan yaratılmıştır. Halbuki ruh bu şekilde değildir. Allah Teâlâ, "Ol" emriyle onun olmasını emreder o da olur. Böylece nefsin, ruhun ve nesemenin (can, nefis) aynı manaya gelen müteradif isimler oldukları anlaşılmaktadır. Bazen ruh başka manaya da gelebilir; nitekim Cebrâil (s.a.) "Rûh'ul-Emîn"dir, Kur'ân da Allah'ın katından bir ruhtur. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır. Netice olarak onların nefis konusundaki görüşleri geçersizdir ve nefsin cisim olduğu doğrudur. Şimdi geriye (Kelâmcıların) parçalanamayacağını iddia ettikleri cüz (atom) konusundaki kelâm kalmıştır.

[Kelâmcıların Parçalanmayacağını İddia Ettikleri Cüz (Atom) Konusu]

[1322] Ebû Muhammed şöyle dedi: Kelâmcıların ekseriyeti, cisimlerin en küçük parçalarına kadar çözülebilecekleri görüşünü benimsediler. Elbette söz konusu cüzlerin bir cüzünün olması mümkün değildir. İşte bu cüzler cevherler olup, onlara ait cisimler değildir." Nazzâm ve öncekilere ait sözleri güzel bulun herkes cismin bir cüzünün (atom) olmadığı görüşünü benimsedi. Eğer cisim parçalanırsa, nihayeti olmayacak şekilde ebedî olarak parçalara ayrılabilmesi mümkün olur. Âlemde parçalanamayan bir cüz yoktur. Bir cismin kısımlara ayrılmasından meydana gelen her bir cüz, -daimi olarak parçalara ayrılsa da- o bir cisimdir.

[١٣٢٠] وأما من الإجماع فلا خلاف بين أحد من أهل الإسلام في أن أنفس العباد منقولة بعد خروجها عن الأجساد إلى نعيم أو إلى ضيق وتعذيب، وهذه صفة الأجسام، ومن خالف هذا فزعم أن الأنفس تعدم أو أنها تنتقل إلى أجسام أخرى فهو كافر مشرك حلال الدم والمال، لخرقه الإجماع ومخالفته القرآن والسنن، ونعوذ بالله من الخذلان.

[١٣٢١] **قال أبو محمد**: وقد ذكرنا في باب عذاب القبر أن الروح والنفس شيء واحد، ومعنى قوله تعالى: ﴿وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي﴾ إنما هو لأن الجسد مخلوق من تراب ثم من نطفة ثم من علقة ثم من مضغة ثم عظمًا ثم لحمًا، ثم أمشاجًا، وليس الروح كذلك، وإنما قال الله تعالى: آمرًا له بالكون كن فكان فصح أن النفس والروح والنسمة أسماء مترادفة لمعنى واحد. وقد يقع الروح أيضًا على غير هذا، فجبريل عليه السلام الروح الأمين، والقرآن روح من عند الله تعالى، وبالله تعالى التوفيق. فقد بطل قولهم في النفس. وصح أنها جسم، ولم يبق إلا الكلام في الجزء الذي ادعوا أنه لا يتجزأ.

الكلام في الجزء الذي ادعوا أنه لا يتجزأ

[١٣٢٢] **قال أبو محمد**: ذهب جمهور المتكلمين إلى أن الأجسام تنحل إلى أجزاء صغار، لا يمكن ألبتة أن يكون لها جزؤ، وأن تلك الأجسام جواهر لا أجسام. وذهب النظام وكل من يحسن القول من الأوائل إلى أنه لا جزء وإن دق، إلا وهو يحتمل التجزؤ أبدًا بلا نهاية وأنه ليس في العالم جزء لا يتجزأ وإن كل جزء يقسم الجسم إليه فهو جسم أيضًا، وإن دق أبدًا.

[1323] Ebû Muhammed şöyle dedi: Parçalanamayan bir cüzün varlığını kabul edenlerin dayanakları beş tane fikir kargaşasıdır, bunların tamamı -yüce Allah'ın güç ve kuvvetiyle- onların aleyhinedir. İnşallah biz bunların tamamını açıklayacağız ve akılları bulandırdıkları her bir hususu onlara detaylı bir şekilde izah edeceğiz. Yüce Allah'ın yardımıyla söz konusu kargaşaların tamamının geçersiz olduğunu zorunlu aklî delillerle göstereceğiz. Sonra her cüzün ebedî olarak parçalanabileceği, âlemde parçalanamayan bir cüzün olmadığı şeklindeki görüşün doğruluğunu diğer görüşlerle alakalı olarak yaptığımız gibi- güvenilir delillerle göstereceğiz. Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamd olsun.

[1324] Ebû Muhammed şöyle dedi: Onların münakaşalarının ilki, şöyle demeleridir: Yürüyen bir kimse, yürüdüğü mesafeyi kat ettiğinde, acaba o sonlu bir mesafeyi mi katetmiştir? yoksa nihayeti olmayan bir şeyi mi katetmiştir? Eğer sizler, "Söz konusu kişi nihayeti olmayan bir mesafeyi katetmiştir." derseniz, bu muhâldir. Eğer sizler, "Nihayeti olan bir mesafeyi katetmiştir." derseniz, işte bu bizim görüşümüzdür.

[1325] Ebû Muhammed şöyle dedi: -Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır- bizim cevabımız şöyledir: Bu topluluk, şu iki durumdan birini ortaya koymuştur: Ya onlar bizim sözümüzü anlamadılar, dolayısıyla bilmeyerek söz söylediler. Bu da Allah korkusu, akıl ve haya duyusu olan bir kimsenin razı olmayacağı bir şeydir. Ya da onlar, hakikate karşı koymaktan âciz kaldıklarından dolayı yalana ve iftiraya müracaat ettiler. Bu, ilkinden daha kötüdür. Bu konuda kendileriyle münazara ettiğimiz kimselerin bu iki kısmın her birine mensup olduklarını gördük.

[1326] Aynı şekilde onu tashih etmek için kıyas açısından bize muhalefet edenlerle birlikte bize eşit gözükmüştür. Şüphesiz onlar, şu iki kimseden biridir; ya bizim sözümüzü bilmeyen biridir. Zira bizim ona dediğimizi o bize demekte ve hakkında ihtilaf etmediğimiz bir şeyi konuşmaktadır. Ya da gerçeği kabul etmeyen biridir; iftira yoluyla, yalan söylemeye cüret ederek ve "Varlıkların birbirine benzemesini inkâr ederiz, akılların verdiği hükümleri inkâr ederiz ve belli bir konuda benzerlik gösteren iki varlığın hükmünün eşit olmasını inkâr ederiz." demek sûretiyle hakikate karşı çıkmaktan âciz kalarak demediğimiz bir şeyi bize nispet eder.

[١٣٢٣] **قال أبو محمد**: وعمدة القائلين بوجود الجزء الذي لا يتجزأ خمس مشاغب، وكلها راجع بحول الله وقوته عليهم، ونحن إن شاء الله تعز وجل نذكرها كلهان ونتقصى لهم كل ما موهوا به ونرى بعون الله عز وجل بطلان جميعها بالبراهين الضرورية، ثم نرى بالبراهين الصحاح صحة القول بأن كل جزء فهو ٥ يتجزأ أبدًا، وأنه ليس في العالم جزء لا يتجزأ أصلًا، كما فعلنا بسائر الأقوال، والحمد لله رب العالمين.

[١٣٢٤] **قال أبو محمد**: فأول مشاغبهم أن قالوا: أخبرونا إذا قطع الماشي المسافة التي مشى فيها فهل قطع ذا نهاية أو غير ذي نهاية؟ فإن قلتم قطع غير ذي نهاية فهذا محال. وإن قلتم قطع ذا نهاية فهذا قولنا.

١٠ [١٣٢٥] **قال أبو محمد**: فجوابنا وبالله تعالى التوفيق: أن القوم أتوا من أحد وجهين، إما أنهم لم يفهموا قولنا فتكلموا بجهل وهذا لا يرضاه ذو ورع ولا ذو عقل ولا حياء. وإما أنهم لما عجزوا عن معارضة الحق رجعوا إلى الكذب والمباهتة وهذه شر من الأولى، وفي أحد هذين القسمين وجدنا كل من ناظرناه منهم في هذه المسألة.

١٥ [١٣٢٦] وهكذا عرض لنا سواء مع المخالفين لنا في القياس المدعين لتصحيحه، فإنهم أيضًا أحد رجلين، إما جاهل بقولنا فهو يقولنا ما لا نقوله، ويتكلم في غير ما اختلفنا فيه، وإما مكابر ينسب إلينا ما لا نقوله مباهتة وجرأة على الكذب، وعجزًا عن معارضة الحق من أننا ننكر اشتباه الأشياء، وأننا ننكر قضايا العقول، وأننا ننكر استواء حكم الشيئين فيما أوجبه لهما ما اشتبها فيه،

Bunların tamamı bizim aleyhimize olan yalanlardır. Bilakis biz bunların tamamını ikrar eder ve bunları kabul ederiz. Ancak biz, iki varlığın sıfatlarından herhangi birisinde benzer olmalarından dolayı haram kılmak (tahrim), vacip kılmak (îcap) veya helâl kılmak sûretiyle din konusunda söz konusu iki varlık hakkında hüküm vermeyi kabul etmeyiz. Bu, mutlak anlamda bâtıldır. Âlemlerin rabbi olan yüce Allah'a nimetlerinin azametinden dolayı hamd olsun.

[1327] Bize yönelttikleri bu sual konusunda şöyle deriz: Biz, alan ve mesafe (mesaha) açısından bütün cisimlerin sonlu oluşunu reddetmeyiz. Bilakis bunu ispat eder ve biliriz. Her cismin daimi olarak sınırlı bir alanının olduğunu kesin olarak kabul ederiz. Allah'a hamd olsun. Ancak biz, -incelse de- yüce Allah'ın kudreti açısından her bir cüzün parçalara ayrılmasının sonlu oluşunu reddederiz ve yüce Allah'ın buna kadir olduğunu ispat ederiz. İşte bu, alan ve mesafenin (mesaha) dışındaki bir şeydir.

[1328] Yürümek, arşınlamak ya da bir iş yapmak sûretiyle bir şeyi kateden bir kimse, katettiği şeyi kısımlara ayırmayı ve parçalamayı üstlenmiş değildir. Ancak o, sayılı bir alanda yürümek ya da iş yapmak sûretiyle metre (mill), arşın, karış veya parmak hesabını veya buna benzer bir ölçüyü üstlenmiş olur. Bunların tamamının açık bir nihayeti vardır. Bu, kendisindeki nihayetin varlığını reddettiğimiz şeyin dışındadır. Böylece onların zorunlu kılmaları geçersiz olmuştur. Allah'a çokça hamd olsun.

[1329] Sonra bu itirazı onlara geri çevirir ve onlara şöyle deriz -başarı Allah'ın yardımıyladır-: Bizler, her cismin bir uzunluğu, derinliği ve genişliği olduğunu, söz konusu cismin bölünme ve parçalanmasının muhtemel olduğunu kabul ederiz. İşte bu, mesaha tarikinden cismin bölündüğü her bir cüzün zorunlu olarak sonlu oluşunun ispatıdır. Halbuki sizler şöyle diyorsunuz: "Cisim cüzlere ayrılır; genişlik, uzunluk, derinlik ve alan (mesaha) söz konusu cüzlere ait bir şey değildir ve bunlar parçalanamazlar ve cisim de değildirler. Halbuki cisim bu cüzlerin kendisidir ve bunların dışında bir şey de yoktur. Söz konusu cüzlerden her bir cüze ait bir mesaha da yoktur.

وهذا كله كذب علينا بل نقر بذلك كله ونقول به، وإنما ننكر أن نحكم في الدين لشيئين بتحريم أو إيجاب أو تحليل من أجل أنهما اشتبها في صفة من صفاتهما، فهذا هو الباطل البحت، والحمد لله رب العالمين على عظيم نعمه.

[١٣٢٧] ونقول على هذا السؤال الذي سألونا عنه: إننا لم ندفع النهاية عن الأجسام كلها من طريق المساحة بل نثبتها ونعرفها، ونقطع على أن كل جسم فله مساحة أبدًا محدودة ولله الحمد. وإنما نفينا النهاية عن قدرة الله تعالى على قسمة كل جزء وإن دق، وأثبتنا قدرة الله تعالى على ذلك وهذا هو شيء غير المساحة.

[١٣٢٨] ولم يتكلف القاطع بالمشي أو بالذرع أو بالعمل قسمة ما قطع ولا تجزئته، وإنما تكلف عملًا أو مشيًا في مساحة معدودة بالميل أو بالذراع أو الشبر أو الإصبع أو ما أشبه ذلك، وكل هذا له نهاية ظاهرة، وهذا غير الذي نفينا وجود النهاية فيه فبطل إلزامهم والحمد لله كثيرًا.

[١٣٢٩] ثم نعكس هذا الاعتراض عليهم فنقول لهم وبالله تعالى التوفيق، نحن القائلون بأن كل جسم فله طول وعرض وعمق وهو محتمل للانقسام والتجزؤ، وهذا هو إثبات النهاية لكل جسم انقسم الجسم إليه من طريق المساحة ضرورة، وأنتم تقولون إن الجسم ينقسم إلى أجزاء ليس لشيء منها عرض ولا طول ولا عمق ولا مساحة ولا يتجزأ، وليست أجسامًا، وأن الجسم هو تلك الأجزاء نفسها ليس هو شيئًا غيرها أصلًا، وأن تلك الأجزاء ليس لشيء منها مساحة فلزمكم ضرورة أن الجسم هو تلك الأجزاء نفسها وليس هو غيرها، وكل جزء من تلك الأجزاء لا مساحة له

Dolayısıyla cisme ait bir mesaha yoktur. Bu ise duyuların (iyan) geçersiz kıldığı bir husustur. Cismin bir mesahası olmadığına göre, ve mesaha da cisimlerin ölçülmesindeki bir nihayet olduğuna göre, bu durumda -onların görüşüne göre- cismi kateden bir kimsenin katetmesine ait bir nihayet yoktur. Bu ise bâtıldır.

[1330] İkinci itiraz ise, "Cismin cisme bitişik olması kaçınılmazdır. Öyle ki cismin kendisinde sona erdiği cüzü takip eder." şeklinde demeleridir. Onlar, "İşte bu, parçalanamayan bir cüzün varlığını kabul etmektir." dediler.

[1331] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu yanlış bir çarpıtmadır. Çünkü biz alan ve yüzey açısından (mesaha tarikinden) nihayeti reddetmeyiz. Bilakis her bir cismin kendisinde devamı son bulan bir nihayeti ve yüzeyi vardır. Cismin kendisiyle sona erdiği şey parçalandığı zaman,o da sınırlı ve sonludur. Fakat söz konusu cüzün parçalara ayrılması da ihtimal dâhilindedir. Cüzlere ayrılan şeylerin hepsi işte bu cüzdür. O da kendisine bitişik olan cismi onunla karşılaştığı yönün bitiminden itibaren takip eder. Onların zannettikleri şey, cismin sınırının kendisinden bir cüz olması değildir. Onun sınırı, kendisine bitişik olan cismin bitişme noktasıdır. Bilakis o, ifade ettiğimiz şeyler sebebiyle bâtıldır. Fakat cüz, yüzeyi /alanı itibarıyla cisme bitişik olandır. Parçalandığı zaman, yüzeyi itibarıyla cisme bitişik olan cüz işte o zaman alanı itibarıyla ona bitişik olur. Yoksa ona bitişik olmasından dolayı yer edinen bir şey değildir. Bu, bu şekilde devam eder gider. Bu konudaki kelâm, bundan önceki konudaki kelâm gibidir. Bunların arasında bir fark yoktur.

[1332] Üçüncü itiraz ise şöyle demeleridir: "Cismin cüzlerini sadece Allah mı birleştirdi?" Buna "Evet" diye cevap vermek zorunludur. Bunun üzerine onlar, "Yüce Allah, teliften herhangi bir şey kalmayıncaya kadar ve bu cüzlerin parçalanma ihtimali kalmayıncaya kadar cismi cüzlerine ayırmaya kadir midir? Yoksa buna kadir değil midir?" derler. Yine onlar, "Eğer yüce Allah buna kadir değildir, derseniz bu durumda rabbinize acziyet nispet etmiş olursunuz. Eğer Allah Teâlâ buna kadirdir derseniz, bu da parçalanamayan bir cüzün varlığını kabul etmeniz demektir.

فالجسم لا مساحة له وهذا أمر يبطله العيان، وإذا لم تكن له مساحة والمساحة هي النهاية في ذرع الأجسام فلا نهاية لما قطعه القاطع من الجسم على قولهم وهذا باطل.

[١٣٣٠] والاعتراض الثاني: أن قالوا لا بد أن يلي الجرم من الجرم الذي يليه جزء ينقطع ذلك الجرم فيه. قالوا وهذا إقرار بجزء لا يتجزأ.

[١٣٣١] **قال أبو محمد**: وهذا تمويه فاسد لأننا لم ندفع النهاية من طريق المساحة، بل نقول إن لكل جرم نهاية وسطحًا ينقطع تماديه عنده، وأن الذي ينقطع به الجرم إذا جزئ فهو متناه محدود، ولكنه محتمل للتجزيء أيضًا، وكل ما جزىء فذلك الجزء وهو الذي يلي الجرم الملاصق له بنهايته من جهته التي لاقاه منها، لا ما ظنوا من أن حد الجرم جزء منه هو، وحده الملاصق للجرم الذي يلاصقه، بل هو باطل بما ذكرنا لكن الجزء وهو الملاصق للجرم بسطحه. فإذا تجزأكان الجزء الملاصق للجرم بسطحه هو الملاصق حينئذ بسطحه، لا الذي ميز عن ملاصقته. وهكذا أبدًا والكلام في هذا كالكلام في الذي قبله ولا فرق.

[١٣٣٢] والاعتراض الثالث أن قالوا: هل ألف أجزاء الجسم إلا الله؟ فلا بد من نعم. قالوا: فهل يقدر الله تعالى على تفريق أجزائه حتى لا يكون فيها شيء من التأليف ولا تحتمل تلك الأجزاء التجزؤ أم لا يقدر على ذلك؟ قالوا: فإن قلتم لا يقدر عجزتم ربكم. وإن قلتم يقدر فهذا إقرار منكم بالجزء الذي لا يتجزأ.

[1333] Ebû Muhammed şöyle dedi: İşte bu, -onların aleyhine bizim de lehimize bir delil olduğu hâlde- fikir ayrılığı çıkardıkları itirazlarının en güçlülerinden birisidir. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır, onlara şöyle diyerek cevap veririz: Sizin sorunuz, yanlış bir soru ve yanlış bir kelâmdır. Âlemin cüzleri asla ayrı ve dağınık olmadı ki yüce Allah onları birleştirsin; yine âlemin birleştirilmiş cüzleri olmadı ki yüce Allah onları cüzlerine ayırsın. Fakat Allah Teâlâ, "Ol" demek sûretiyle içindekilerle birlikte âlemi yarattı, o da var oldu. Ya da yüce Allah âlemdeki her bir cisme -onu yaratmayı murat ettiğinde- "Ol" dedi, bu cisim de oluverdi. Sonra yüce Allah, ayrı ayrı yarattığı cisimlerden birleştirmeyi murat ettiklerinin tamamını yarattı ve sonra onları birleştirdi. Birleşik olarak yarattığı cisimlerden her bir cismin ayrılmasını (tefrik) yarattı ve sonra onları ayırdı. İşte hakikat budur. Yoksa,"Yüce Allah, ayrı ayrı olarak yarattığı cüzlerden âlemi telif etmiştir." şeklinde sizin özetlediğiniz ve gaflet ehlini şüpheye düşürdüğünüz bu yanlış sual değil. Bu bâtıldır, çünkü bu delili olmayan bir iddiadır. "Allah Teâlâ, ayrı oldukları hâlde âlemin parçalarını telif etmiştir." diyen bir kimse ile, "Bilakis Allah Teâlâ, âlem tek bir parça iken onu cüzlerine ayırdı." şeklinde diyen bir kimse arasında bir fark yoktur. Bunların her ikisi de, ne Kur'ân'dan ne de akıldan kaynaklanan bir delili olmayan geçersiz bir iddiadır. Bilakis Kur'ân, bizim dediğimizi metin olarak getirmiş ve Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Biz bir şeyin olmasını istediğimiz zaman sözümüz sadece, ona, "ol" dememizdir. O da hemen oluverir."*[817]

[1334] Bir lafız, cismi ve arazı ifade edebilir. Böylece küçük ya da büyük olsun her bir cismin ve her arazın bir maddenin (cirm) içinde olduğu anlaşılmaktadır. Allah Teâlâ, bu maddeyi yaratmak istediğinde, ona "ol" der, o da olu verir. Yüce Allah, cüzlerden her bir cüzü ayrı ayrı telif ettiğini asla söylememiştir. İşte bu, aziz ve celil olan yüce Allah'a yönelik gerçek bir yalandır. Böylece bizi ilzam ettiklerini düşündükleri şey bâtıl olmuştur. Sonra biz onlara şöyle deriz: Yüce Allah bölünmeyen bir cisim yaratmaya kadirdir. Fakat Allah, bu âlemin bünyesi içinde onu yaratmamıştır ve yaratmayacaktır. Tıpkı yüce Allah'ın kendi başına var olan bir araz yaratmaya kadir olması gibi.

[١٣٣٣] **قال أبو محمد**: هذا هو من أقوى شبههم التي شغبوا بها وهو حجة لنا عليهم، والجواب أننا نقول لهم وبالله تعالى التوفيق إن سؤالكم سؤال فاسد، وكلام فاسد ولم تكن قط أجزاء العالم متفرقة ثم جمعها الله عز وجل، ولا كانت له أجزاء مجتمعة ثم فرقها الله عز وجل، لكن الله تعالى خلق العالم بكل ما فيه بأن قال له كن فكان أو بأن قال لكل جرم منه إذا أراد خلقه كن فكان ذلك الجرم، ثم إن الله تعالى خلق جميع ما أراد جمعه من الأجرام التي خلقها مفترقة ثم جمعها، وخلق تفريق كل جرم من الأجرام التي خلقها مجتمعًا ثم فرقها، فهذا هو الحق لا ذلك السؤال الفاسد الذي أجملتموه وأوهمتم به أهل الغفلة أن الله تعالى ألف العالم من أجزاء خلقها متفرقة، وهذا باطل لأنه دعوى بلا برهان عليها. ولا فرق بين من قال إن الله تعالى ألف أجزاء العالم وكانت متفرقة وبين من قال بل الله تعالى فرق العالم أجزاء وإنما كان جزءًا واحدًا وكلاهما دعوى ساقطة لا برهان عليها لا من نص ولا من عقل، بل القرآن جاء بما قلناه نصًا قال تعالى: ﴿إِنَّمَا قَوْلُنَا لِشَيْءٍ إِذَا أَرَدْنَاهُ أَن نَّقُولَ لَهُ كُن فَيَكُونُ﴾

[١٣٣٤] ولفظة شيء تقع على الجسم وعلى العرض، فصح أن كل جسم صغر أو كبر، وكل عرض في جرم فإن الله تعالى إذا أراد خلقه قال له كن فكان، ولم يقل عز وجل قط إنه ألف كل جرم من أجزاء متفرقة فهذا هو الكذب على الله عز وجل حقًا، فبطل ما ظنوا أنهم يلزموننا به، ثم نقول لهم إن الله تعالى قادر على أن يخلق جسمًا لا ينقسم، ولكنه لم يخلقه في بنية هذا العالم ولا يخلقه، كما أنه تعالى قادر على أن يخلق عرضًا قائمًا بنفسه

Fakat Allah, bu âlemin bünyesi içinde böyle bir araz yaratmamıştır ve yaratmayacaktır. Çünkü bu ikisi (bölünmeyen cisim ve kendi başına var olan araz), yüce Allah'ın tertip ve düzenlemesi açısından aklen muhâldir. Allah Teâlâ kendisinden istenilen şeylerin hepsine kadirdir; bunlardan herhangi bir şeyi istisna tutmayız. Ancak Allah Teâlâ muktedir olduğu şeylerin hepsini yapmayabilir. Ancak O, dilediği ve yapacağı hususu ilmine sebkat eden şeyleri yapar. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır.

[1335] Sonra bizzat bu soruyu onlara çevirir ve şöyle deriz: Yüce Allah, her cüzü kısımlara ayırmaya muktedir midir? Cismin kısımlarından her bir kısmı sonsuz bir şekilde ebedî olarak kısımlara ayırır mı? Yoksa ayıramaz mı? Eğer onlar, "Yüce Allah buna güç yetiremez." derlerse, bu durumda rablerine gerçek anlamda âcizlik nispet etmiş olurlar ve küfre düşerler. Aslında bu, yorumsuz ve ilzamsız bir şekilde onların görüşüdür. Fakat onlar, müslümanlardan korkarlar, dolayısıyla genel anlamda parçalanamayan bir cüz anlayışını ispat etmekle kendi sapkınlıklarını güzel göstermeye çalışırlar.

[1336] Eğer onlar "Allah Teâlâ buna kadirdir." derlerse, doğru söylemiş olurlar, bizzat bizim görüşümüz ve onların görüşlerinin hilafı olan hakikate dönmüş olurlar. Biz, ince elenmiş unun parçalarını âlemde herhangi bir mahlûkun parçalamaya güç yetiremeyeceği hususunda asla onlara muhalefet etmeyiz. Ancak biz, bunlardan güç yetiremediğimiz bir şeye yüce Allah'ın kadir olduğunu söyledik, onlar da yüce Allah'ın buna kadir olmadığını söylediler. İşte biz, onlara bu konuda muhalefet ederiz: Allah, zâlimlerin dediklerinden yüce ve münezzehtir.

[1337] Yüce Allah'ın cüzleri kısımlara ayırma kudretinin sonlu olması konusundaki görüşleri, yüce Allah'ın yaratmasının belli bir miktara ulaşacağını, sonra da bunu artırmaya güç yetiremeyeceğini ve o zaman âciz bir varlık olarak kalacağını kabul etmektir. Böylesi bir inkârdan Allah münezzehtir. Ömrüme yemin olsun ki, "Parçalanamayan bir cüzün varlığını" kabul edenlerin lideri olan Ebu'l-Hüzeyl bu mezhebin özlemini çekmektedir. Nitekim o, yüce Allah'ın "bütün/kül" ve "aher/diğer"ine güç yetiremeyeceğini açıklamıştır. Şayet o eyleme dönüşürse, yüce Allah bundan sonra duran bir şeyi hareket ettirmeye, hareket eden bir varlığı ise durdurmaya ve herhangi bir fiili yapmaya asla güç yetiremez. Sonra küfür onu yakaladı ve "Diğeri (aher; Allah'ın yarattığından başkası), fiil sahasına ebedîyen çıkamaz." dedi.

ولكنه تعالى لم يخلقه في بنية هذا العالم ولا يخلقه، لأنهما مما رتبه الله عز وجل محالًا في العقول، والله تعالى قادر على كل ما يسأل عنه، لا نحاشي شيئًا منها إلا أنه تعالى لا يفعل كل ما يقدر عليه وإنما يفعل ما يشاء، وما سبق في علمه أنه يفعله فقط، وبالله تعالى التوفيق.

٥ [١٣٣٥] ثم نعطف هذا السؤال نفسه عليهم فنقول لهم: هل يقدر الله عز وجل على أن يقسم كل جزء ويقسم كل قسم من أقسام الجسم أبدًا بلا نهاية أم لا؟ فإن قالوا: لا يقدر على ذلك عجزوا ربهم حقًا. وكفروا وهو قولهم دون تأويل ولا إلزام، ولكنهم يخافون من أهل الإسلام فيملحون ضلالتهم بإثبات الجزء الذي لا يتجزأ جملة.

١٠ [١٣٣٦] وإن قالوا إنه تعالى قادر على ذلك صدقوا ورجعوا إلى الحق الذي هو نفس قولنا وخلاف قولهم جملة. ونحن لا نخالفهم قط في أن أجزاء طحين الدقيق لا يقدر مخلوق في العالم على تجزئة تلك الأجزاء، وإنما خالفناهم في أن قلنا نحن إن الله تعالى قادر على ما لا نقدر نحن عليه من ذلك، وقالوا هم بل هو غير قادر على ذلك، تعالى الله عما يقول الظالمون علوًا كبيرًا.

١٥ [١٣٣٧] وقولهم في تناهي القدرة على قسمة الله تعالى الأجزاء هو القول بأن الله تعالى يبلغ من الخلق إلى مقدار، ما ثم لا يقدر على الزيادة عليه ويبقى حينئذ عاجزًا، تعالى الله عن هذا الكفر. ولعمري أن أبا الهزيل شيخ المثبتين للجزء الذي لا يتجزأ ليحن إلى هذا المذهب حنينًا شديدًا وقد صرح بأن لما يقدر الله عليه كلا وآخرًا لو خرج إلى الفعل لم يكن الله تعالى قادرًا بعد على تحريك

٢٠ ساكن، ولا تسكين متحرك، ولا على فعل شيء أصلًا ثم تدارك كفره فقال: ولا يخرج ذلك الآخر أبدًا إلى حد الفعل.

[1338] Ebû Muhammed şöyle dedi: Ona, "Onun fiil sahasına çıkmasına mani olan nedir? Fiil kaim olduğu hâlde sonluluk onu kuşatmıştır?" diye sorulur. Bu diğerine ulaşmak açısından kaçınılmaz olarak uzun bir zamana ihtiyaç vardır.

5 **[1339] Ebû Muhammed şöyle dedi:** Dalâletten Allah'a sığınırız.

[1340] Dördüncü itiraz, onların şöyle demeleridir: "Dağın cüzleri mi? ya da hardal tanesinin cüzleri mi? Hangisi daha çoktur? Bir hardal tanesinin cüzleri mi? Yoksa iki hardal tanesinin cüzleri mi? Hangisi daha çoktur? Onlar şöyle dediler: Eğer sizler, "Bilakis iki hardal tanesinin cüzleri ve da-
10 ğın cüzleri daha fazladır." derseniz, doğru söylemiş ve cüzlere ayrılmanın sonlu oluşunu kabul etmiş olursunuz. Bu da, parçalanamayan bir cüzü kabul etmektir. Eğer sizler, "Dağın cüzleri, bir hardal tanesinin cüzlerinden daha çok değildir; iki hardal tanesinin cüzleri de bir hardal tanesinin cüzlerinden daha çok değildir." derseniz, duyuları inkâr etmiş olursunuz.
15 Çünkü bir hardal tanesinden bir cüz meydana gelir, iki hardal tanesinden de iki cüz meydana gelir; dağda ise cüzler vardır.

[1341] Onlar, bizim aleyhimize, "Her cisimde, sayıları sebebiyle bir nihayetin ve bir sonun olmadığı cüzler vardır. Belli bir mekânı yürüyerek veya herhangi bir şeyi iki hareketle kateden bir kimse, sayısından dolayı ni-
20 hayeti olmayan bir şeyi katetmiştir." şeklinde dediğimizi iddia etmişlerdir. Yine onlar şöyle dediler: Dehrîlere karşı ileri sürdüğünüz delilinizin dayanağı, "şahısların adedi ve zamanın vakitlerindeki azlık ve çokluğun vücûbiyeti; adedin kuşattığı her şeyin sonlu olmasını gerekli kılmanız" şeklinde bizzat onları ilzam ettiğiniz bu manadır. Dehrîleri reddetmeniz, adedinden
25 dolayı bir nihayeti olmayan şahısların ve zamanın varlığıdır. Onlar şöyle dediler: Sonra sizler, bunların tamamını bu mekânda nakzettiniz.

[1342] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bizim dediğimiz şey şudur: Onlar, ya bizim bu meseledeki sözümüzü anlamadılar ve kendi yalancı zanlarına göre demediğimiz bir şeyi dediğimizi iddia ettiler; ya da on-
30 lar sözümüzü anladılar ve buna rağmen hayâsızlıklarından, yalan söylemeyi helâl kabul etmelerinden, yalan söyleyerek kendileri lehine olacak acil bir çirkinliğe cüret etmelerinden, hakikati yaralamak ve bâtıla yardım etmek açısından âciz kalmalarından dolayı sözümüzü tahrif ettiler.

[١٣٣٨] **قال أبو محمد**: فيقال له ما المانع من خروجه والنهاية حاصرة له والفعل قائم؟ فلا بد مع طول الزمان من البلوغ إلى ذلك الآخر.

[١٣٣٩] **قال أبو محمد**: نعوذ بالله من الضلال.

[١٣٤٠] والاعتراض الرابع: هو أن قالوا أيما أكثر أجزاء الجبل أو أجزاء الخردلة وأيما أكثر أجزاء الخردلة أو أجزاء الخردلتين؟ قالوا: فإن قلتم بل أجزاء الخردلتين وأجزاء الجبل صدقتم وأقررتم بتناهي التجزيء، وهو القول بالجزء الذي لا يتجزأ، وإن قلتم ليس أجزاء الجبل أكثر من أجزاء الخردلة ولا أجزاء الخردلتين أكثر من أجزاء الخردلة كابرتم العيان، لأنه لا يحدث في الخردلة جزء إلا ويحدث في الخردلتين جزآن، وفي الجبل أجزاء.

[١٣٤١] وادعوا علينا أننا نقول إن في كل جسم أجزاء لا نهاية لعددها ولا آخر لها، وأن من قطع بالمشي مكانًا ما أو قطع بالجلمين شيئًا فإنما قطع ما لا نهاية لعدده، وقالوا إن عمدة حجتكم على الدهرية هو هذا المعنى نفسه في إلزامكم إياهم وجوب القلة والكثرة في عدد الأشخاص وأوقات الزمان، وإيجابكم أن كل ما حصره العدد فذو نهاية، وإنكاركم على الدهرية وجود أشخاص وأزمان لا نهاية لعددها، قالوا ثم نقضتم كل ذلك في هذا المكان.

[١٣٤٢] **قال أبو محمد**: هو الذي قلنا: إنهم إما لم يفهموا كلامنا في هذه المسألة فقولنا ما لا نقوله بظنونهم الكاذبة. وأما أنهم عرفوا قولنا فحرفوه قلة حياء واستحلال للكذب، وجرأة على عاجل الفضيحة لهم في كذبهم، وعجزًا منهم عن كسر الحق ونصر الباطل،

Biliniz ki, "Her kim bir mekânı kateder veya bir şeyi yürüyerek ya da adımlayarak (cümleteyn) katederse, şüphesiz o nihayeti olmayan bir şeyi katetmiştir." şeklindeki sözümüzden bize nispet ettikleri her bir şey bâtıldır, biz onu asla söylemedik. Bilakis o, alanı ve zamanı itibarıyla sonlu olanı katetmiştir. Onların zikrettikleri şeylerle Dehrîlere karşı delil getirmemize gelince, bunların Dehrîlere karşı bizim delilimiz olduğu doğrudur.

[1343] Bütün bunları bu mekânda nakzettiğimiz şeklindeki iddialarına gelince, bu yanlıştır. "Her cüz, bir nihayeti olmaksızın ebedî olarak parçalanabilir." şeklinde dediğimiz şey ile, -şahısların ve zamanın adedi konusundaki azlığın ve çokluğun varlığı sebebiyle bir sonun olmasının gerekliliği ve nihayeti olmayan zamanın ve şahısların varlığını reddetmemizden dolayı- Dehrîlere karşı delil olarak getirdiğimiz şey arasındaki fark, bilakis aynı hüküm, aynı konu, aynı söz ve aynı manadır. Bu da, Dehrîlerin, sayılarından dolayı nihayeti olmayan bir fiile çıkan şahısların ve zamanın varlığını kabul etmeleridir. Bu ise imkânsızdır.

[1344] Biz, fiil sahasına çıkan her cüz hakkında aynı şeyleri söyledik. Şüphesiz onların sayıları sonludur. Biz, onun cüzlerinin var olduğunu ve sayılarından dolayı nihayeti olmayan kısımlara ayrıldığını asla söylemedik. Bilakis bu, bâtıldır ve muhâldir. Sonra Allah Teâlâ, şahısları ve zamanı ziyadeleştirmeye ve bir cüzü nihayetsiz bir şekilde ebedî olarak kısımlara ayırmaya kadirdir. Fakat fiil sahasına çıkan her şey, ya da şahıslardan, zamandan veya cüzlerin parçalara ayrılmasından meydana çıkan her şey, sayıları itibarıyla sonlu ve sınırlıdır. Söz konusu varlıklar ortaya çıkıp bu şekilde ebedî olarak devam ettiğine göre, şahıslardan veya zamandan ya da bölünmelerden henüz fiil sahasına çıkmayan şeylere gelince, bunlar "şey" değillerdir, onlar ne sayıdırlar ne de sayılan varlıklardırlar, onlara sayı da vâki olmaz. Onlar, henüz ne şahıs, ne zaman ne de cüzdürler. Bunların tamamı ademdir. Ancak o, parçalanmadan önce değil, kesmek ya da belirli bir şekil almak sûretiyle parçalandığında cüz olur.

فاعلموا أن كل ما نسبوه إلينا من قولنا إن من قطع مكانًا أو شيئًا بالمشي أو بالجملتين فإنما قطع ما لا نهاية له فباطل ما قلناه قط، بل ما قطع إلا ذا نهاية بمساحته وزمانه، وأما احتجاجنا على الدهرية بما ذكروا فصحيح هو حجتنا على الدهرية.

٥ [١٣٤٣] وأما ادعاؤهم أننا نقضنا ذلك في هذا المكان فباطل، والفرق بين ما قلناه من أن كل جزء فهو يتجزأ أبدًا بلا نهاية، وبين ما احتججنا به على الدهرية من إيجاب النهاية بوجود القلة والكثرة في أعداد الأشخاص والأزمان، وإنكارنا عليهم وجود أشخاص وأزمان لا نهاية لها، بل هو حكم واحد وباب واحد، وقول واحد ومعنى واحد، وذلك أن الدهرية أثبتت وجود أشخاص قد خرجت ١٠ إلى الفعل لا نهاية لعددها، ووجود أزمان قد خرجت إلى الفعل لا نهاية لها وهذا محال ممتنع.

[١٣٤٤] وهكذا قلنا في كل جزء خرج إلى حد الفعل فإنها متناهية العدد بلا شك، ولم نقل قط إن أجزاءه موجودة منقسمة لا نهاية لعددها، بل هذا باطل محال ثم إن الله تعالى قادر على الزيادة في الأشخاص وفي الأزمان، ١٥ وفي قسمة الجزء أبدًا بلا نهاية، لكن كل ما خرج إلى الفعل أو يخرج من الأشخاص أو الأزمان أو تجزية الأجزاء فكل ذلك متناه بعدده، إذا خرج وهكذا أبدًا وأما ما لم يخرج إلى حد الفعل بعد من شخص أو زمان أو تجزي فليس شيئًا، ولا هو عددًا، ولا معدودًا، ولا يقع عليه عدد، ولا هو شخص بعد ولا زمان ولا جزء بعد، وكل ذلك عدم، وإنما يكون جزء إذا ٢٠ جزئ بقطع أو برسم مميز لا قبل أن يجزأ.

[1345] "Hardalın cüzleri mi? Yoksa dağın cüzleri mi? ya da iki tane hardalın cüzleri mi daha çoktur?" şeklindeki sorularının zayıflığı bu şekilde ortaya çıkmıştır. Çünkü parçalara ayrılmadığında dağın, bir hardal tanesinin ve iki hardal tanesinin henüz cüzleri yoktur. Bilakis hardal tanesi bir cüzdür; dağ bir cüzdür ve iki hardal tanesinin her biri de bir cüzdür. Hardal tanesi yedi parçaya, dağ iki parçaya ve iki hardal tanesi de iki parçaya bölündüğünde, bu durumda tek olan hardal tanesi kesin olarak dağdan ve iki hardal tanesinin cüzlerinden daha fazla cüze sahiptir. Çünkü o, yedi parça olmuştur. Halbuki dağ ve diğer iki hardal tanesi sadece altı parçadır. Şayet tek olan hardal tanesi altı cüze ayrılmış olsa idi, bu durumda onun cüzleri ile dağın ve diğer iki hardal tanesinin cüzleri eşit olurdu. Şayet hardal tanesi beş cüze bölünmüş olsa idi, bu durumda dağın ve diğer iki hardal tanesinin cüzleri onun cüzlerinden daha fazla olurdu. Her şey bu şekildedir.

[1346] Böylece herhangi bir varlıkta bölünmenin vâki olması ancak kısımlara ayrıldığı zaman olur, bundan önce değil. Eğer onlar bu ikisinin hangisinde; dağ ve iki hardal tanesinde mi, yoksa tek olan hardal tanesinde mi? Bölünmenin daha çok olduğunu öğrenmek istiyorlarsa, dağ, iki hardal tanesi ve tek hardal tanesindeki bölünmenin bizim için mümkün olduğunda şüphe yoktur. Çünkü tek olan hardal tanesini parçalara ayırmaya güç yetiremeyecek kadar cüzleri küçük olur. Dağı parçalarına ayırma işi çok zaman alabilir, ta ki dağın en küçük parçasına ulaşmadan önce bizden birinin ömrü sona erebilir.

[1347] Parçalarına ayırmakta âciz kaldığımız bir şeyi, yüce Allah'ın cüzlere bölmesi kudretine gelince, bu sınırlı bir kudret olmayıp bâkidir, daimidir. Bunların tamamı yüce Allah için kolay ve eşit olup bunların bir kısmını yapmak diğerlerini yapmaktan daha kolay değildir. Bilakis Allah Teâlâ, hardal tanesini nihayetsiz bir şekilde ebedî olarak kısımlara ayırmaya kadirdir. Felekleri de aynı şekilde kısımlara ayırmaya kadirdir. Bunların arasında bir fark yoktur. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır. Açıklamayı ziyadeleştiriyor ve şöyle diyoruz: Herhangi bir varlık, cüzlere ayrılmadan önce cüzlerine ayrılmış bir varlık değildir. Söz konusu varlık iki parçaya ya da iki cüze ayrılınca, işte o zaman o varlık iki cüzdür; üç cüze ayrıldığında ise o üç cüzdür. Bu şekilde ebedî olarak devam eder.

[١٣٤٥] وبهذا تتبين غثاثة سؤالهم في أيما أكثر أجزاء الخردلة أو أجزاء الجبل أو أجزاء الخردلتين، لأن الجبل إذا لم يجزأ والخردلة إذا لم تجزأ والخردلتان إذا لم تجزأ فلا أجزاء لها أصلًا. بعد، بل الخردلة جزء واحد، والجبل جزء واحد، والخردلتان كل واحدة منهما جزء، فإذا قسمت الخردلة على سبعة أجزاء، وقسم الجبل جزأين وقسمت الخردلتان جزئين، فالخردلة الواحدة بيقين أكثر أجزاء من الجبل والخردلتين، لأنها صارت سبعة أجزاء ولم يصر الجبل والخردلتان إلا ستة أجزاء فقط. فلو قسمت الخردلة ستة أجزاء لكانت أجزاؤها وأجزاء الجبل والخردلتين سواء، ولو قسمت الخردلة خمسة أجزاء وكانت أجزاء الجبل والخردلتين أكثر من أجزاء الخردلة. وهكذا في كل شيء.

[١٣٤٦] فصح أنه لا يقع التجزؤ في شيء إلا إذا قسم لا قبل ذلك، فإن كانوا يريدون في أيهما يمكننا التجزئة أكثر من الجبل والخردلتين أم في الخردلة الواحدة؟ فهذا ما لا شك فيه أن التجزؤ أمكن لنا في الجبل وفي الخردلتين منه في الخردلة الواحدة، لأن الخردلة الواحدة عن قريب تصغر أجزاؤها حتى لا نقدر نحن على قسمتها ويتمادى لنا الأمر في الجبل كثيرًا حتى أنه يفنى عمر أحدنا قبل أن يبلغ تجزئته إلى أجزاء تدق عن قسمتنا.

[١٣٤٧] وأما قدرة الله عز وجل على قسمة ما عجزنا نحن عن قسمته من ذلك فباقية غير متناهية، وكل ذلك عليه تعالى هين، سواء ليس بعضه أسهل عليه من بعض بل هو قادر على قسمة الخردلة أبدًا بلا نهاية، وعلى قسمة الفلك كذلك ولا فرق وبالله تعالى التوفيق. ونزيد بيانًا فنقول إن الشيء قبل أن يجزأ فليس متجزئًا فإذا جزء بنصفين أو جزئين فهو جزئان فقط، فإذا جزء على ثلاثة أجزاء فقط فهو ثلاثة أجزاء وهكذا أبدًا.

[1348] Bir varlığın kısımlara ayrılmadan ya da parçalara ayrılmadan önce, onun henüz kısımlara ayrılmış ya da henüz cüzlerine ayrılmış bir varlık olduğunu söyleyen ya da böyle düşünen bir kimseye gelince, bu bir saplantıdır ve yanlış bir düşüncedir. Fakat söz konusu varlığın bölünmesi ve parçalara ayrılması muhtemeldir. Kısımlara ve cüzlere ayrılan her şey ve ondan zuhur eden her bir cüz, sayılı ve sonludur. Her cisim de böyledir; onun uzunluğu ve genişliği şüphesiz sonludur. Allah Teâlâ, bir nihayet olmaksızın ebedî olarak uzunluğu ve genişliği ziyadeleştirmeye kadirdir. Ancak şu kadar var ki, yüce Allah'ın burada ziyadeleştirdiği ve fiil sahasına çıkardığı her şey sonlu, sayılı ve sınırlıdır. Bu, bu şekilde ebedî olarak devam eder. Âlemin şahıslarında (cisimler) ve âdetlerindeki ziyadeleştirme de böyledir. Şüphesiz şahıslardan ve sayılardan fiil sahasına çıkan her şeyin bir nihayeti vardır. Allah Teâlâ, sonsuz bir şekilde ebedî olarak şahısları artırmaya kadirdir.

[1349] Sayılar konusundaki artırma da sonsuz bir şekilde ebedî olarak mümkündür. Ancak şahıslar ve sayılardan fiil sahasına çıkan her şey kaçınılmaz olarak sonlu olmakla arkadaştır. Sonra bu suali onlara çevirir ve şöyle deriz -Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır-: Size göre yüce Allah'ın dağı kısımlara ayırma kudreti, hardalı kısımlara ayırma kudretinden üstün müdür? Yüce Allah'a hardalı cüzlerine ayırmaya kadir olmayıp dağı cüzlerine ayırmaya kadir olduğu bir hâl gelir mi gelmez mi? Eğer onlar "Bilakis yüce Allah'ın dağı cüzlerine ayırma kudreti hardalı cüzlerine ayırma kudretinden daha mükemmeldir." derlerse, bu durumda yüce Allah'a hardalı cüzlerine ayırmaya kadir olmayıp dağı cüzlerine ayırmaya kadir olduğu bir hâl geldiğini kabul etmiş olurlar. Küfre düşerler ve rablerine âcizlik nispet etmiş olurlar; onun kudretini muhdes, kendi içinde farklılık gösteren ve sonlu yaparlar. Bu ise mutlak anlamda küfürdür. Şayet onlar buna direnir ve "Yüce Allah'ın dağı ve hardal tanesini cüzlerine ayırma kudreti eşittir. Yüce Allah'ın dağın cüzlerini parçalamaya güç yetirdiği, fakat hardal tanesinin cüzlerini parçalamaya güç yetiremediği bir hâlin varlığına imkân yoktur." derlerse, doğru söylemiş ve hakikat olan bizim görüşümüze dönmüş olurlar. Bunun dışındaki görüşler ise dalâlettir ve bâtıldır. Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamd olsun.

[١٣٤٨] وأما من قال أو ظن أن الشيء قبل أن ينقسم وقبل أن يتجزأ أنه منقسم بعد متجزهم بعد فوسواس وظن كاذب، لكنه محتمل الانقسام والتجزيء، وكل ما قسم وجزأ فكل جزء ظهر منه فهو معدود متناه وكذلك كل جسم، فطوله وعرضه متناهيان بلا شك. والله تعالى قادر على الزيادة فيهما أبدًا بلا نهاية، إلا أن ٥ كل ما زاده تعالى في ذلك وأخرجه إلى حد الفعل فهو متناه ومعدود ومحدود. وهكذا أبدًا، وكذلك الزيادة في أشخاص العالم وفي العدد، فإن كل ما خرج إلى حد الفعل من الأشخاص ومن الأعداد فذو نهاية، والله تعالى قادر على الزيادة في الأشخاص أبدًا بلا نهاية.

[١٣٤٩] والزيادة في العدد ممكنة أبدًا بلا نهاية، إلا أن كل ما خرج من ١٠ الأشخاص والأعداد إلى الفعل صحبته النهاية ولا بد، ثم نعكس هذا السؤال عليهم فنقول لهم وبالله تعالى التوفيق. أتفضل عندكم قدرة الله تعالى على قسمة الجبل على قدرته على قسمة الخردلة؟ وهل يأتي حال يكون الله فيها قادرًا على قسمة أجزاء الجبل غير قادر على قسمة أجزاء الخردلة أم لا؟ فإن قالوا: بل قدرة الله تعالى على قسمة الجبل أتم من قدرته على قسمة الخردلة: وأقروا بأنه تأتي ١٥ حال يكون الله تعالى فيها قادرًا على قسمة أجزاء الجبل غير قادر على قسمة أجزاء الخردلة كفروا، وعجزوا ربهم، وجعلوا قدرته محدثة متفاضلة متناهية، وهذا كفر مجرد، وإن أبوا من هذا وقالوا إن قدرة الله تعالى على قسمة الجبل والخردلة سواء وأنه لا سبيل إلى وجود حال يقدر الله تعالى فيها على تجزئة أجزاء الجبل ولا يقدر على تجزئة أجزاء الخردلة صدقوا، ورجعوا إلى قولنا ٢٠ الذي هو الحق وما عداه ضلال وباطل، والحمد لله رب العالمين.

[1350] Beşinci itiraz, "Hardal tanesinin cüzlerinin bir kül'ü/bütünü var mıdır? Yoksa hardal için bir kül söz konusu değil midir? Allah Teâlâ onun cüzlerinin sayısını bilir mi? yoksa bilmez mi?" şeklinde söz söylemeleridir. Eğer sizler, "Hardal tanesinin bir kül'ü yoktur." derseniz, bu durumda mahlûkat ve mevcudatın sonlu olmasını inkâr etmiş olursunuz. Bu da küfürdür. Eğer sizler, "Allah Teâlâ, onun cüzlerinin sayısını bilmez." derseniz, kâfir olursunuz. Eğer "onun bir kül'ü/bütünü vardır ve yüce Allah onun cüzlerinin sayısını bilir." derseniz, bu durumda parçalanamayan bir cüzün varlığını kabul etmiş olursunuz.

[1351] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu, gafilleri kandırmasın diye dikkate alınması gereken parlak bir çarpıtmadır. Onlar, "kül" bulunmadığından dolayı "kül" lafzından faydalanmak istediler ve "Allah Teâlâ, sayısı olmayan bir şeyin sayısını bilir mi?" diye sordular. Burada onlar, "Yüce Allah, saçsız bir kimsenin (lihyetü'l-atlas) saçlarının sayısını bilir mi? Yoksa bilmez mi? Yine kısır bir kimsenin çocuklarının tamamını bilir mi? Yoksa bilmez mi? Cennet ve cehennem ehlinin hareketleri için bir kül var mıdır, yok mudur? diye soran bir kimse gibidirler. İşte bu sorular, onların soruları gibidir. Bunların arasında bir fark yoktur. Bütün bunlar hakkındaki cevabımız şöyledir: Yüce Allah, varlıkları mâhiyetlerinin hilafına değil, mâhiyetleri üzere bilir. Çünkü bir şeyi mâhiyeti üzere bilen, onu gerçek anlamda bilmektedir. Bir şeyi mâhiyetinden farklı bir şekilde bilen ise, onu bilemez, bilakis onun câhilidir. Bu sıfattan Allah'ı tenzih ederiz. Kül'ü (bütünü) ve âdeti olmayan bir şeyi yüce Allah külü ve adedi olmaksızın bilir. Yüce Allah'ın âdet ve kül olarak bildiği bir şeyin kendisine ait bir âdet ve külü olmasından dolayıdır, yoksa sayısı ve külü olmayan olmamasından dolayı değil. Aynı şekilde yüce Allah, saçsız bir kimsenin saçlarının sayısını ve kısır bir kimsenin çocuklarının sayısını asla bilmez. Onlara ait bir kül nasıl bilinebilir?

[1352] Aynı şekilde yüce Allah, -cüzlere ayrılmadan önce- ne dağın ne de hardal tanesinin cüzlerinin sayısını asla bilmez. Çünkü cüzlere ayrılmadan önce dağın ve hardal tanesinin bir cüzü yoktur. Ancak Allah Teâlâ, o ikisini cüzlerine ayrılmamış hâliyle bilir ve bunların bölünme ihtimallerinin olduğunu bilir. Dağ ve hardal tanesi cüzlere ayrıldıklarında ise, o zaman onları cüzlerine ayrılmış olarak bilir.

[١٣٥٠] والاعتراض الخامس: هو أن قالوا هل لأجزاء الخردلة كل أم ليس لها كل؟ وهل يعلم الله عدد أجزائها أم لا يعلمه؟ فإن قلتم: لا كل لها، نفيتم النهاية عن المخلوقات والموجودات وهذا كفر. وإن قلتم: إن الله تعالى لا يعلم عدد أجزائها كفرتم. وإن قلتم إن لها كلا وأن الله تعالى يعلم أعداد أجزائها أقررتم ٥ بالجزء الذي لا يتجزأ.

[١٣٥١] **قال أبو محمد**: وهذا تمويه لائح ينبغي التنبيه عليه لئلا يجوز على أهل الغفلة، وهو أنهم أقحموا لفظة كل حيث لا يوجد كل وسألوا هل يعلم الله تعالى عدد ما لاعدد له؟ وهم في ذلك كمن سأل هل يعلم الله تعالى عدد شعر لحية الأطلس أم لا؟ وهل يعلم جميع أولاد العقيم أم لا؟ وهل كل حركات أهل ١٠ الجنة والنار أم لا؟ فهذه السؤالات كسؤالهم ولا فرق. وجوابنا في ذلك كله أن الله عز وجل إنما يعلم الأشياء على ما هي عليه، لا على خلاف ما هي عليه لأن من علم الشيء على ما هو عليه فقد علمه حقًا. وأما من علم الشيء على خلاف ما هو عليه فلم يعلمه بل جهله وحاشا لله من هذه الصفة فما لا كل له، ولا عدد له، فإنما يعلمه الله عز وجل أن لا عدد له ولا كل. وما علم الله عز وجل قط عددًا ١٥ ولا كلا إلا لما له عدد وكل، لا لما عدد له ولا كل، وكذلك لم يعلم الله عز وجل قد عدد شعر لحية الأطلس، ولا علم قط ولد العقيم، فكيف أن يعرف لهم كلا.

[١٣٥٢] وكذلك لم يعلم الله عز وجل قط عدد أجزاء الجبل ولا الخردلة قبل أن يجزأ لأنهما لا جزء لهما قبل التجزئة، وإنما علمهما غير متجزئين، وعلمهما محتملين للتجزيء فإذا جزئًا علمهما حينئذ متجزئين، ٢٠ وعلم حينئذ عدد أجزائهما، ولم يزل تعالى يعلم أنه يجزء كل ما لا يتجزأ

İşte o zaman Allah dağın ve hardal tanesinin cüzlerinin sayısını bilir. Allah Teâlâ, cüzlerine ayrılmayacak olan şeylerin hepsini cüzlerine ayıracağını ezelde bilir; başlangıçta fiil sahasına çıkacak olan cüzlerin sayısını ezelde bilir; ebedîyette yarattığı varlıklardan fiil sahasına çıkacak olanların sayısını ezelde bilir veya buna ilave varlıkların olmayacağını ve henüz kısımlara ayrılmadığından dolayı cüzlerin olmadığını ezelde bilir. Aynı şekilde -cüzlere ayrılmadan önce- dağın ve hardal tanesinin cüzleri asla yoktur. Durum bu şekilde olduğuna göre, burada ne kül/bütün ne de ba'z/parça-kısım vardır. İşte bu, onların sorularının geçersiz olmasıdır.

[1353] Sonra bu soruyu onlara çevirir ve -başarı yüce Allah'ın yardımıyladır- şöyle deriz: Hardal, buğday, arpa veya bunların dışındaki varlıkların atomu (şahs-ı ferd) hakkında bize bilgi veriniz? Bunu yani hardal tanesini iki ya da daha fazla cüze ayırdığımız zaman, cüzler ne zaman meydana gelmiştir? Hardal cüzlerine ayrıldığı zaman mı? Yoksa cüzlerine ayrılmadan önce mi? Eğer onlar, "cüzlerine ayrılmadan önce" derlerse, tenakuzun en çirkinine düşmüş olurlar. Çünkü onlar, cüzlerin meydana gelmesinden önce onların ortaya çıkışını kabul ettiler. Bu ise saçmalıktır. Eğer onlar, "Hardal tanesinin cüzleri, cüzlere ayrıldığında -bundan önce değil- meydana gelmiştir." derlerse, bu durumda onlara şöyle sorarız: Allah Teâlâ, hardalı, cüzlerine ayrılmış olarak ne zaman bildi? Hardalda parçalanmanın meydana geldiği zaman mı? Yoksa parçalanmanın meydana gelmesinden önce mi? Eğer onlar, "Bilakis onda parçalanmanın meydana geldiği anda" derlerse, doğru söylemiş ve hardalın cüzleri konusundaki görüşlerini geçersiz kılmış olurlar. Eğer onlar, "Bilakis Allah Teâlâ, hardalda parçalanmanın meydana gelmesinden önce onun cüzlerine ayrılmış olduğunu ve ona ait cüzlerin bulunduğunu bildi." derlerse, rablerine câhillik nispet etmiş olurlar. Çünkü onlar, yüce Allah'ın bir varlığı mâhiyetinin hilafına bildiğini ve cüzleri olmadığı hâlde cüzlerini bildiğini haber verdiler. Bu dalâlettir. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır.

ولم يزل يعلم عدد الأجزاء التي لا تخرج في المستأنف إلى حد الفعل، ولم يزل يعلم عدد ما يخرج من الأشخاص بخلقه في الأبد إلى حد الفعل، أو لم يزل يعلم أنه لا أشخاص زائدة على ذلك، ولا أجزاء لما لم ينقسم بعد، وكذلك ليس للخردلة ولا للجبل قبل التجزؤ أجزاء أصلًا. ولا أجزاء، وإذ ذلك كذلك فلا كل هاهنا، ولا بعض فهذا بطلان سؤالهم، والحمد لله رب العالمين. ٥

[١٣٥٣] ثم نعكس عليهم هذا السؤال فنقول لهم وبالله تعالى التوفيق: أخبرونا عن الشخص الفرد من خردلة، أو وبرة، أو شعرة أو غير ذلك إذا جزأنا كل ذلك جزئين أو أكثر متى حدثت الأجزاء؟ أحين جزئت أم قبل أن يجزأ؟ فإن قالوا قبل أن تجزأ تناقضوا أسمج مناقضة لأنهم أقروا بحدوث أجزاء كانت قبل حدوثها وهذا سخف. وإن قالوا إنما حدثت لها الأجزاء ١٠ حين جزئت لا قبل ذلك، سألناهم متى علمها الله تعالى متجزئة؟ أحين حدث فيها التجزؤ أم قبل أن يحدث فيها التجزؤ؟ فإن قالوا بل حين حدث فيها التجزؤا صدقوا وأبطلوا قولهم في أجزاء الخردلة. وإن قالوا بل علم أنها متجزئة وأن لها أجزاء قبل حدوث التجزؤ فيها جهلوا ربهم تعالى إذا أخبروا أنه يعلم الشيء بخلاف ما هو عليه، ويعلم أجزاء لما لا أجزاء له، ١٥ وهذا ضلال، وبالله تعالى التوفيق.

[1354] Ebû Muhammed şöyle dedi: İşte bunlar, onların zihinleri bulandırdıkları hususların tamamıdır. Biz, bunlardan herhangi bir şey geride bırakmayıp hepsini ortaya çıkardık ve bunlardan herhangi birisinin onların lehine bir delil olmadığını, tamamının onların aleyhine döndüğünü ve bizim için delil olduğunu açıkladık. Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamd olsun. Sonra yüce Allah'ın güç ve kuvvetiyle âlemdeki her cismin cüzlere ayrılacağını ve bölünmesinin muhtemel olduğunu, cismin her bir cüzünün bölünmesi muhtemel bir cisim olduğunu ve bu durumun bu şekilde ebedî olarak devam edip gideceğini gösteren zorunlu aklî delilleri ortaya koymaya başlarız. Yüce Allah'ın yardım ve desteğini dileriz.

[1355] Ebû Muhammed şöyle dedi: -Yüce Allah'ın yardımını dileyerek- onlara şöyle denilir: "Bölünemeyeceğini söylediğiniz bu cüzden (atom) bize haber verir misiniz? O âlemin içinde midir? Yoksa değil midir? Üçüncü bir şıkkın imkânı yoktur. Eğer onlar, "O âlemin içinde değildir." derlese, doğru söylemiş ve onun varlığını iptal etmiş olurlar. Ancak yanlış ve çirkin bir söz onları bağlar, o da şudur: Onlar, âlemin tamamının bölünemeyen cüzlerin birleşmesiyle meydana geldiğini, "kül"ün (bütün) bu cüzlerin dışında bir şey olmadığını söylediler. Şayet bu cüzler, âlemin içinde değil iseler, bu durumda âlemâlemde olmayan bir ademdir. Bu da göreceğiniz üzere saçmalıktır.

[1356] Şayet onlar, "Bilakis o, âlemin içindedir." derlerse, onlara şöyle deriz: Âlemdeki kürelerinin hepsi, ya kendi başına var olan ve "hâmil" olan, ya da kendi başına var olamayıp "mahmul" olan bir varlık olmaktan uzak değildir. Bu iki durumdan biri zorunlu olarak gereklidir. Çünkü âlemin tamamı ancak bu iki kısım üzeredir. Eğer kendi başına var olamayan bir mahmûl olursa, bu durumda o arazlardan bir arazdır. Eğer kendi başına var olan ve mekân edinen bir "hâmil" olursa, o da cisimdir.

[1357] Sonra onlara şöyle denilir: Parçalanamayacağını ifade ettiğiniz ve sizin görüşünüze göre bir mekânda olan -çünkü o, cismin parçalarından bir parçadır- cüzden bize haber verir misiniz? Söz konusu cüzün doğu yönüyle buluşan kısmı batı yönüyle de buluşur mu? Yoksa buluşamamız mı? Onun semaya dönük olan yönü yere de dönük müdür? Yoksa değil midir?

[١٣٥٤] **قال أبو محمد**: هذا كل ما موهوا به لم ندع لهم منه شيئًا إلا وقد أوردناه وبينا أنه كله لا حجة لهم في شيء منه، وأنه كله عائد عليهم وحجة لنا، والحمد لله رب العالمين. ثم نبتدىء بحول الله تعالى وقوته بإيراد البراهين الضرورية على أن كل جسم في العالم فإنه يتجزأ محتمل للتجزئة، وكل جزء من جسم فهو أيضًا جسم محتمل للتجزؤ، وهكذا أبدًا، وبالله تعالى نتأيد.

[١٣٥٥] **قال أبو محمد**: يقال لهم وبالله تعالى نستعين أخبرونا عن هذا الجزء الذي قلتم إنه لا يتحزأ أهو في العالم أم ليس في العالم؟ ولا سبيل إلى قسم ثالث، فإن قالوا: ليس هو في العالم صدقوا وأبطلوه إلا أنهم يلزمهم قول فاحش، وهو أنهم يقولون إن جميع العالم مركب من أجزاء لا تتجزأ، والكل ليس هو شيئًا غير تلك الأجزاء، فإن كانت تلك الأجزاء ليست في العالم فالعالم عدم ليس في العالم وهذا تخليط كما ترى.

[١٣٥٦] وإن قالوا بل هو في العالم قلنا لهم: لا يخلو أن في كل كرة العالم من أن يكون إما قائمًا بنفسه حاملًا وإما أن يكون محمولًا غير قائم بنفسه، لا بد ضرورة من أحد الأمرين، إذ ليس العالم كله إلا على هذين القسمين فإن كان محمولًا غير قائم بنفسه فهو عرض من الأعراض، وإن كان حاملا قائمًا بنفسه ذا مكان فهو جسم.

[١٣٥٧] وثم يقال لهم أخبرونا عن الجزء الذي ذكرتم أنه لا يتجزأ وهو على قولكم في مكان لأنه بعض من أبعاض الجسم: هل الملاقي منه للمشرق هو الملاقي للمغرب أم غيره؟ وهل المحازى منه للسماء هو المحازى منه للأرض أم غيره؟

Eğer onlar, "Bunların tamamı birdir, cüzün doğuya ulaşan yönü batıya da ulaşandır; semaya dönük olan yönü yere de dönüktür." derlerse, bu durumda iki büyük günahtan birini getirmiş olurlar ve onun açısından gök ile yeri aynı yönde kılarlar. Bu ise, ancak vesveseli olan ve duyuların verilerini inkâr eden bir kimsenin ulaşabileceği bir ahmaklıktır. Sağlıklı bir kimse kendisi hakkında bundan hoşnut olmaz. Eğer onlar, "Bilakis cüzün doğu yönüyle buluşan kısmı, batı yönüyle buluşan kısmından farklıdır. Gök ve yer, üst ve alt şeklinde karşılıklı iki yöndür." derlerse doğru söylemiş olurlar. Kuzey ve güney yönleri de bu şekildedir. Durum şüphesiz bu şekilde olduğuna göre, cüzün altı farklı yöne sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu da, cüzün cüzlere sahip olduğunu kabul etmeleri anlamına gelir. Zira onlar, cüzün doğu yönüne mülaki olan kısmının batı yönüne mülaki olandan farklı olduğunu ve onun kısımlarının bulunduğunu kesin olarak kabul ettiler. Böylece onların görüşleri kısa yoldan geçersiz olmuştur. Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamd olsun.

[1358] Ebû Muhammed şöyle dedi: Şayet onlar, araz konusunda, bunun benzeriyle bizi ilzam etmek isterlerse, şöyle deriz: Arazın bir ciheti ve bir mekânı yoktur, kendi başına var olmaz ve herhangi bir şeyin karşısında yer alamaz (paralel olamaz). Ancak, araz değil, arazı taşıyan varlıklar bir şeyin karşısında yer alabilirler. Zira araz yükseldiğinde onun cihetlerinin tamamına karşılık gelecek şekilde mekânını doldurmak sûretiyle taşıyıcısı bâki kalır. Bu durum söz konusu varlığın arazı taşıdığındaki pozisyonuyla aynıdır. Sizin sözünüzdeki "parçalanamayan cüz" (arazı) yükselip kaybolsa idi, elbette onun mekânı boş kalırdı. Nitekim biz, iki arazın ve arazların aynı cisimde ve onun aynı yönünde olabileceğini açıklamıştık. Onlar, her birinin parçalara bölünemeyeceği iki cüz hakkında farklı görüş ileri sürmezler. O iki cüzün aynı mekânda birlikte olmaları elbette mümkün değildir. Bilakis onlardan her biri -onlara göre- diğerinin mekânının dışında bir mekândadır.

فإن قالوا كل ذلك واحد والملاقي منه للمشرق هو الملاقي منه للمغرب، والمجازى منه للسماء هو المجازى منه للأرض أتوا بإحدى العظائم وجعلوا جهة المشرق منا هي جهة المغرب وجعلوا السماء والأرض منه في جهة واحدة، وهذا حمق لا يبلغه إلا الموسوس ومكابرة للعيان لا يرضاها لنفسه ٥ سالم البنية، وإن قالوا بل الملاقي منه للمشرق هو غير الملاقي منه للمغرب وأن السماء والأرض منه في جهتين متقابلتين فوق وأسفل صدقوا، وهكذا جهة الجنوب والشمال، فإذ ذلك كذلك بلا شك فقد صح أنه ذو جهات ست متغايرة، وهذا إقرار منهم بأنه ذو أجزاء إذ قطعوا بأن الملاقي منه للمغرب غير الملاقي منه للمشرق، ومن التبعيض، وبطل قولهم من قرب، ١٠ والحمد لله رب العالمين.

[١٣٥٨] **قال أبو محمد**: فإن أرادوا إلزامنا مثل هذا في العرض قلنا للعرض جهة، ولا له مكان، ولا يقوم بنفسه، ولا يحاذى شيئًا، وإنما يحاذى الأشياء حامل العرض لا العرض، إذ لو ارتفع العرض لبقي حامله مالئًا لمكانه كما كان محاذيًا من جميع جهاته، ما كان يحاذى حين حمله للعرض ١٥ سواء سواء، ولو ارتفع في قولكم الجزأ الذي لا يتجزأ لبقي مكانه خاليًا منه، وقد أوضحنا أن عرضين أو إعراضًا تكون في جسم واحد، في جهة واحدة منه وهم لا يختلفون في أن جزئين كل واحد منهما لا يتجزأ أفلا يمكن ألبتة أن يكونا جميعًا في مكان واحد بل لكل واحد منهما، عندهم مكانًا غير مكان الآخر.

[1359] Diğer delil ise, "Parçalanamayan cüzün uzunluğu, genişliği ve derinliği yoktur." şeklinde söz söylemeleridir. Biz, onlara -yüce Allah'ın yardımını dileyerek- şöyle deriz: Size göre parçalanamayan cüze, kendisi gibi parçalanamayan başka bir cüz ilave ettiğinizde, bu ikisi için bir uzunluk meydana gelmemiş midir? Buna "evet" diye cevap vermeleri kaçınılmazdır, bu konuda farklı bir görüş ileri süremezler. Şayet onlar, "Bu iki cüz için bir uzunluk meydana gelmez." derlerse, bu durumda söz konusu iki cüze üçüncü, dördünce ve daha fazla cüzlerin ilave edilmesi onları zor durumda bırakır. Ta ki onlar, "Büyük cisimlerin uzunluğu yoktur." demek zorunda kalırlar ve duyuların verilerini inkâr etme noktasına varırlar. Onlara şöyle deriz: Sizler, bölünemeyen cüzün uzunluğunun olmadığını söylediğinize göre, bu cüze bölünemeyen ve uzunluğu olmayan başka bir cüz ilave edildiğinde, bunlardan hangisi için uzunluk meydana gelmiştir? Bize söyler misiniz: Size göre meydana gelen bu uzunluk, -dördüncü bir ihtimal olmaksızın- şu üç veçhin birisinden uzak olabilir mi? (a) Ya bu uzunluk bunlardan biri için olur, diğeri için değil; (b) Ya bunlardan hiçbiri için olmaz, (c) Ya da her biri için olur.

[1360] Eğer sizler, "Bu uzunluk ne o ikisine aittir ne de onlardan birine" derseniz, bu durumda uzun olan varlığa ait olmayan bir uzunluğu ve dolayısıyla kendi başına var olan bir uzunluğu zorunlu kılmış olursunuz. Uzunluk bir arazdır, araz ise kendi başına var olamaz. Sıfat olan bir sıfat, ancak kendisiyle vasıflanan bir varlıkta olması mümkündür. Uzun bir varlığa ait olmayan bir uzunluğun varlığı duyuları inkâr etmektir ve muhâldir.

[1361] Eğer sizler, "Bu uzunluk, cüzlerden birine aittir, diğerine değil." derseniz, sözünüzü değiştirmiş ve geçersizliği hususunda -duyular ve aklın zorunlu ilkeleri sebebiyle- hiçbir şüphenin bulunmadığı bir şeyi ortaya koymuş olursunuz. Bu durumda size, bölünemeyen cüzün bir uzunluğunun olmasını gerektirir. Ona ait bir uzunluk olduğuna göre, bu durumda o şüphesiz bölünebilir. Bu ise, -muhâl olmakla birlikte- görüşünüzü terk etmeniz demektir. Çünkü buradan hareketle onun bölünebilir ve bölünemez olması zorunlu olur.

[١٣٥٩] وبرهان آخر: وهو أنهم يقولون: إن الجزء الذي لا يتجزأ لا طول له ولا عرض ولا عمق، فنقول لهم وبالله تعالى التوفيق: إذا أضفتم إلى الجزء الذي لا يتجزأ عندكم جزأ آخر مثله لا يتجزأ أليس قد حدث لهما طول؟ فلا بد من قولهم: نعم. لا يختلفون في ذلك، ولو أنهم قالوا لا يحدث لهما طول للزمهم مثل ذلك في إضافة جزء ثالث ورابع وأكثر حتى يقولوا إن الأجسام العظام لا طول لها ويحصلوا في مكابرة العيان، فنقول لهم إذا قلتم إن جزءًا لا يتجزأ لا طول له إذا ضم إليه جزء آخر لا يتجزأ، ولا طول له فأيهما يحدث له طول؟ فقولوا لنا هل يخلو هذا الطول الحادث عندكم من أحد والثلاثة أوجه لا رابع لها، إما أن يكون هذا الطول لأحدهما دون الآخر، أو لا لواحد منهما، أو كليهما.

[١٣٦٠] فإن قلتم ليس هذا الطول لهما، ولا لواحد منهما، فقد أوجبتم طولًا لا لطويل، وطولًا قائمًا بنفسه، والطول عرض والعرض لا يقوم بنفسه، وصفة والصفة لا يمكن أن توجد إلا في موصوف بها ووجود طول لا لطويل مكابرة ومحال.

[١٣٦١] وإن قلتم إن ذلك الطول هو لأحد الجزئين دون الآخر، فقد أحلتم، وأتيتم بما لا شك بالحس وضرورة العقل في بطلانه، ولزمكم أن الجزء الذي لا يتجزأ له طول، وإذا كان له طول فهو بلا شك يتجزأ وهذا ترك منكم لقولكم، مع أنه أيضًا محال لأنه يجب من هذا أنه يتجزأ ولا يتجزأ.

[1362] Eğer sizler, “Bu uzunluk, birlikte iki cüze aittir.” derseniz, doğru söylemiş ve cüzlerden her birinin uzunluktan bir payı olduğunu ve uzunluktan bir payın da şüphesiz uzunluk olduğu şeklindeki hakikati kabul etmiş olursunuz. Bu cüzlerden her birinin bir uzunluğu olduğuna göre, bunlardan her biri bölünebilir. Bu ise “O, bölünemez” şeklindeki görüşünüzün hilafınadır. İşte bu, kendisinden kaçınılamayacak açık zorunlu bir delildir. Başarı yüce Allah’ın yardımıyladır.

Diğer Bir Delil

[1363] Ebû Muhammed şöyle dedi: Onlara şöyle deriz: Hangisi daha uzundur? Bölünemeyen her iki cüzün her birini diğerine ilave edince mi? Yoksa bunlardan birini diğerine ilave etmeden mi? Birinci şıkkı söylemeleri mümkün değildir. Ancak birbirine eklenmiş iki cüz, diğerine eklenmemiş olan bir cüzden daha uzundur. Bu durum böyle olunca, bir şey hakkında “Bu, -diğerinde kendisinden daha uzun olan bir uzunluk olmaksızın bir uzunluk olduğu hâlde- şundan daha uzundur,” denilmesi muhâl ve bâtıl olan şeylerdendir. Böylece onların bölünemeyeceğini söyledikleri her bir cüzde uzunluğun mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Cüzün bir uzunluğu olduğuna göre, bizden ve onlardan herhangi bir kimsenin muhalefeti olmaksızın o bölünen bir varlıktır. Eğer onlardan biri diğerine eklenirse, bu iki cüzün genişlikleri ve derinlikleri hakkındaki söz de böyledir. Söz konusu cüzlerden her birinin genişlik ve derinlikten bir payının olması kaçınılmazdır. Bu durum zorunlu olarak bu şekilde olunca, bölünmeyeceğini söyledikleri her bir cüzün uzunluğunun derinliği ve genişliğinin olması kaçınılmazdır. Bu zorunlu olarak bu şekilde olunca, bu durumda o kesin olarak bölünebilen bir cisimdir. Bu da, kendisinden kaçınılamayacak zorunlu bir delildir. Başarı yüce Allah’ın yardımıyladır.

[1364] Ebu’l-Hüzeyl bu ilzamdan kurtulmayı arzu etti, fakat bu durum ona uzak kaldı. Çünkü o, muhâl bir şeyi arzu etti ve şöyle dedi: Birleşmeleri anında iki cüzde meydana gelen uzunluk, onlarda meydana gelen birleşme gibidir. Bu iki cüz tek başlarına kaldıklarında, ne o ikisi için ne de onlardan biri için bu uzunluk söz konusu olmaz.

[١٣٦٢] وإن قلتم إن ذلك الطول للجزئين معا صدقتم وأقررتم بالحق في أن كل جزء منهما فله حصته من الطول والحصة من الطول طول بلا شك، وإذا كان كل واحد منهما له طول، فكل واحد منهما يتجزأ وهذا خلاف قولكم إنه لا يتجزأ، وهذا برهان ضروري أيضًا لا محيد عنه، وبالله تعالى التوفيق.

٥ **برهان آخر**:

[١٣٦٣] **قال أبو محمد**: ونقول لهم أيما أطول جزآن لا يتجزأ كل واحد منهما وقد ضم أحدهما إلى الآخر، أم أحدهما غير مضموم إلى الآخر؟ فلا يجوز أن يقول أحد، إلا أن الجزئين المضمومين أطول من أحدهما غير مضموم إلى الآخر، فإذ ذلك كذلك فمن المحال الممتنع الباطل أن يقال في شيء هذا أطول ١٠ من هذا إلا وفي الآخر طول دون طول ما هو أطول منه، فقد صح ضرورة أن الطول موجود لكل جزء قالوا فيه أنه لا يتجزأ، وإذا كان له طول فهو منقسم بلا خلاف من أحد منا، ومنهم وهكذا القول في عرضهما أن ضم أحدهما إلى الآخر وفي عمقها كذلك، ولا بد من أن يكون لكل واحد منهما حصة من العرض والعمق. وإذ ذاك كذلك ضرورة فكل جزء قالوا فيه أنه لا يتجزى فلا بد من أن ١٥ يكون له طول وعرض وعمق، وإذ ذلك كذلك فهو جسم يتجزأ ولا بد، وهذا أيضًا برهان ضروري لا محيد عنه، وبالله تعالى التوفيق.

[١٣٦٤] وقد رام أبو الهذيل التخلص من هذا الإلزام فبعد ذلك عليه، لأنه رام محالًا فقال: إن الطول الحادث للجزئين عند اجتماعهما إنما هو كالاجتماع الحادث لهما، ولم يكن لهما ولا لأحدهما إذا كانا منفردين.

[1365] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu açık bir çarpıtmadır. Çünkü birleşme, onlardan birinin bizzat diğerine ilave edilmesidir, başka bir şey değildir. Söz konusu iki cüz, bu ekleşme ve birleşmeden önce, eklenmiş ve birleştirilmiş değillerdi. Halbuki uzunluk, genişlik ve derinliğin manası bu şekilde değildir. Bilakis o, ekleme ve birleşmenin dışında başka bir şeydir. Ancak o (uzunluk), -ister diğerine eklenmiş olsun isterse eklenmemiş olsun- uzuna ait bir sıfattır. Toplama ve birleştirme, toplama ve birleştirmeden önce gerekli olmayan bir uzunluğu zorunlu kılmaz. Ebu'l-Hüzeyl, "Söz konusu iki cüz birleştiklerinde birleşmiş oldular ve iki uzun varlık oldular." şeklindeki sözüne bir şey ilave etmemiştir. Dolayısıyla bu yanlış bir iddiadır ve boş bir görüştür. Çünkü "Söz konusu iki cüz birleştiklerinde birleşmiş oldular." şeklindeki görüşü doğrudur ve bunda hiçbir şüphe yoktur. "İki uzun varlık oldular." şeklindeki sözü ise genel anlamda delilden yoksun bir iddiadır. Bu şekilde olan bir şey ise bâtıldır. Bunlara ilaveten, birleşme iki cüz arasında meydana geldiğinden dolayı o ikisinde mevcut olan diğer mana geçersiz olmuştur. O da birleşmenin zıddı olan ayrışma (iftirak)tır.

[1366] Sizin iddianıza göre uzunluk meydana geldiğine göre, uzunluğunun varlığının ve neticesinin yok olmasının anlamının ne olduğunu bize haber verir misiniz? Onun varlığına ulaşmalarının bir imkânı yoktur. Dolayısıyla uzunluğun tek tek her bir cüzde mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Genişlik ve derinlik de böyledir. Sonra söz konusu iki cüz birleştiklerinde uzunluk, derinlik ve genişlik ziyadeleşir. Bu şekilde devam eder gider. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır. Bu, duyuların, müşâhedenin ve aklın şahitlik ettiği bir husustur. Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamd olsun.

[1367] Başka bir delil ise, kırmızı olan bir maddenin (cirm) her bir cüzünün şüphesiz kırmızı olmasıdır. Şayet onlar, "Söz konusu cüzün kırmızı olmadığını" söylerlerse, onlara şöyle deriz: Muhtemelen o yeşil veya sarı ya da renksizdir. Bu ise imkânsızdır. Çünkü "kül"ün (bütünün) kendi cüzlerinin dışında bir şey olmadığını açıklamıştık. Şayet onun cüzlerinin rengi bütünün (kül) renginden farklı olsa idi, bu durumda onun rengi var olan renginden farklı olurdu. Bu da imkânsızdır ve ifade ettiğimiz hususta hiçbir şüphe yoktur. Onların bölünemeyeceğini iddia ettikleri cüzün şüphesiz bir rengi vardır. O renkli olduğuna göre, bir cisimdir. Bundan başkası düşünülemez. Dolayısıyla o bölünebilir.

[١٣٦٥] **قال أبو محمد**: وهذا تمويه ظاهر لأن الاجتماع هو ضم أحدهما إلى الآخر نفسه ليس هو شيئًا آخر، ولم يكونا قبل الضم والجمع مضمومين ولا مجتمعين وليس معنى الطول والعرض والعمق كذلك بل هو شيء آخر غير الضم والجمع وإنما هو صفة للطويل مضمومًا كان إلى غيره أو غيره مضموم، ٥ ولا يوجب الجمع والضم طولًا لم يكن واجبًا قبل الضم والجمع، فلم يزد أبو الهذيل على أن قال: لما اجتمعا صارا مجتمعين، وصارا طويلين وهذه دعوى فاسدة ونظر منحل، لأن قوله لما اجتمعا صارا مجتمعين صحيح لا شك فيه، وقوله وصارا طويلين دعوى مجردة من الدليل جملة وما كان هكذا فهو باطل. وأيضًا فإن الاجتماع لما حدث بينهما بطل معنى آخر كان موجودًا فيهما، وهو ١٠ الافتراق الذي هو ضد الاجتماع.

[١٣٦٦] فأخبرونا إذا حدث الطول بزعمكم فأي شيء هو المعنى الذي ذهب بوجود الطول وعاقبة الطول؟ ولا سبيل لهم إلى وجوده، فصح أن الطول كان موجودًا في كل جزء على انفراد وكذلك العرض والعمق، ثم لما اجتمعا زاد الطول والعرض والعمق، وهكذا أبدًا وبالله تعالى التوفيق. وهذا هو الذي تشهد ١٥ له الحواس والمشاهدة والعقل، والحمد لله رب العالمين.

[١٣٦٧] وبرهان آخر: وهو أن الجرم إن كان أحمر فكل جزء من أجزائه أحمر بلا شك، فإن قالوا ليس أحمر قلنا لهم فلعله أخضر أو أصفر أو غير ذي لون وهذا عين المحال، لأن الكل قد بينا أنه ليس هو شيئًا غير أجزائه، فلو كان لون أجزائه غير لونه كله لكان لونه غير لونه وهذا محال. فإذ لا شك فيما ذكرنا ٢٠ فالجزء الذي يدعون أنه لا يتجزأ هو ذو لون بلا شك، وإذ هو ذو لون فهو جسم لا يعقل غير ذلك فهو يتجزأ.

[1368] Ebû Muhammed şöyle dedi: Burada Eş‘arîler, “Cüz (atom), tek bir renge sahiptir.” demek sûretiyle zarif bir kelâm etmişlerdir.

[1369] Ebû Muhammed şöyle dedi: Renkli olan her bir varlık, alaca ya da karışık renkli olması durumu hariç, -pek çok renge değil- bir renge sahiptir.

[1370] Diğer bir delil şudur: Âlemde kendi başına var olan, cisim ve araz olmayan, bölünmeyi kabul etmeyen, uzunluğu, genişliği ve derinliği bulunmayan bir şeyin varlığı muhâl ve imkânsızdır. Zira belirtilen bu varlık, yüce Allah’ın dışında bir şey değildir. Allah Teâlâ, kâinatta bir benzerinin olmasından münezzehtir. Bu özelliği sebebiyle yüce Allah mahlûkatından farklı ve ayrıdır. Hiç bir kimse onun dengi değildir. Hiç bir şey ona benzer değildir.

Diğer Bir Delil:

[1371] Ebû Muhammed şöyle dedi: Pek çok cüzlerinin olması muhtemel olan her şeyin kendisinden daha küçük parçalara bölünmesi ihtimalinin bulunduğunu zorunlu bir şekilde biliriz. Akıl ve duyular bu konuda ihtilaf etmez. Nitekim dört parçaya ayrılması muhtemel olan bir şeyin üç ve iki parçaya ayrılması ihtimalinde şüphe yoktur. Bütün sayılar için böyledir. Her kim bunu reddederse, zorunluluk ilkesini reddetmiş ve aklın verilerine karşı çıkmıştır. Şayet sen üç cüzden meydana gelen bir çizgi/hat çizsen, bunlardan her bir cüz -onların görüşüne göre- bölünemez olsa ya da bu hattı aynı şekilde on cüzden ve aynı şekilde bin cüzden yapsan ya da daha fazla olsa, üç cüzden meydana gelen bu hat konusunda hiçbir kimse ihtilaf etmez. Şüphesiz o, iki yerden kesilmek sûretiyle üç parçaya ayrılabilir; dört cüz olduğunda üç yerde dörtte bire ayrılabilir; bin cüz olduğunda onlu kısımlara ya da ikiye ayrılabilir. Bu konuda hiçbir şüphe yoktur. Dolayısıyla sağlıklı duyu sahibi herkes -ister âlim isterse câhil olsun- üç parçaya ayrılan bir şeyin iki eşit parçaya ayrılabileceğini, dört parçaya ayrılan bir şeyinde üç eşit parçaya ayrılabileceğini kesin olarak ve kaçınılmaz bir şekilde bunu bilir. Eşit bir şekilde onda biri, beşte biri, yarısı, üçte biri, altıda biri ve yedide biri olan çizgilere (sayılara) gelince, bu konuda bir şüphe yoktur.

[١٣٦٨] **قال أبو محمد**: وقالت الأشعرية هاهنا كلامًا ظريفًا وهو أنهم قالوا: هو ذو لون واحد.

[١٣٦٩] **قال أبو محمد**: كل ملون فهو ذو لون واحد لا ذو ألوان كثيرة، إلا أن يكون أبلق أو موشى.

٥ [١٣٧٠] برهان آخر: أن وجود شيء في العالم قائم بنفسه ليس جسمًا ولا عرضًا ولا قابلًا للتجزؤ ولا طول له ولا عرض ولا عمق فهو محال ممتنع إذ هذا المذكور ليس شيئًا غير الباري، تعالى وجل تعالى عن أن يكون له في العالم شبه، وبهذا بأن عز وجل عن مخلوقاته، ولم يكن له كفوًا أحد، وليس كمثله شيء.

١٠ **برهان آخر:**

[١٣٧١] **قال أبو محمد**: كل شيء يحتمل أن يكون له أجزاء كثيرة فبالضرورة ندري أنه يحتمل أن يجزأ إلى أقل منها، هذا ما لا تختلف العقول والإحساس فيه، كشيء احتمل أن يقسم على أربعة أقسام فلا شك أنه يحتمل أن يقسم على ثلاثة وعلى اثنين، وهكذا في كل عدد، ومن دافع هذا فإنما يدافع الضرورة ويكابر ١٥ العقل، فلو أقمت خطًا من ثلاثة أجزاء كل جزء منها لا يتجزأ على قولهم، أو يعمل ذلك الخط من عشرة أجزاء وكذلك من ألف جزء كذلك، أو مما زاد فإنه لا يختلف أحد في أن الخط الذي هو من ثلاثة أجزاء فإنه ينقسم ثلاثًا في موضعين، وأن الذي هو أربعة أجزاء فإنه ينقسم أرباعًا في ثلاثة مواضع، وأن الذي من ألف جزء فإنه ينقسم أعشارًا أو بنصفين، وإذ لا شك في هذا فبيقين لا محيد عنه يدري ٢٠ كل ذي حس سليم ولو أنه عالم أو جاهل أن ما انقسم أثلاثًا فإنه ينقسم نصفين مستويين، وما انقسم أرباعًا فإنه ينقسم أثلاثًا مستوية، وأما ما كان من الخطوط فله أعشار وأخماس ونصف وأثلاث وأسداس وأسباع متساوية، فإذ لا شك في هذا

Şüphesiz bölme, onlardan bir cüzün yarısında ya da yarısından daha küçük bir parçada gerçekleşebilir. Böylece her cismin bölünebileceği hususu zorunlu olarak anlaşılmıştır. Bölünemeyen bir cüz, yanlıştır ve âlemde olmayan bir şeydir. Bu, kendisinden kaçıp kurtulamayacakları bir şeydir. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır.

Diğer Bir Delil:

[1372] Ebû Muhammed şöyle dedi: Biz, birbirine paralel olan iki düz çizginin -dünya devam ettiği müddetçe nihayetsiz bir şekilde uzatılsalar bile- ebedîyen kesişmeyeceklerini şüphe duymaksızın biliriz. Çünkü bu konuda hiçbir şüphe yoktur. Şayet sen, üstteki çizgiden mukabili olan çizgiye doğru paralel iki düz çizgi çizersen şüphesiz bunlardan bir kare yapmış olursun. Bu karenin açısından aşağıya doğru eğik bir çizgi çekersen, belirttiğimiz kenardan çıkarılmış olan bu çizgiler ve açıdan çıkarılan söz konusu çizgiler, üstteki çizgiye ebedî olarak uğramazlar. Çünkü onlar, kendisine ait açının dışındadırlar. Bu durum bu şekilde olunca, çizilen çizgiler sebebiyle bu kenar nihayetsiz bir şekilde daimi olarak bölünmüştür.

Diğer Bir Delil:

[1373] Ebû Muhammed şöyle dedi: Biz, her karenin köşelerinin eşit olduğunu zorunlu bir şekilde biliriz. Üst açıdan alttaki açıya doğru çizilen ve paralel olmayan bir çizgi kareyi iki eşit üçgene böler. Şüphesiz bu çizgi (hipotenüs), bu karenin tek tek her bir kenarından daha uzundur. Bunun üzerine onlara, on çarpı on şeklinde bitişik olarak düzenlenmiş bölünemeyen yüz cüzden sorarız. Zikrettiğimiz şeyi orada zorunlu bir şekilde buluruz. O zaman kesin olarak biliriz ki mezkûr cüzlerden her birinin şayet bir uzunluğu ve genişliği olmasa idi, karenin ortasından geçen ve onu iki eşit üçgene ayıran çizgi bu karenin her bir yönünden geçen -bu kareyi çeviren dört çizgiye paralel olan ve tam ortasından geçen- çizgiden daha uzun olmazdı. Kareyi iki eşit üçgene ayıran çizgi şüphesiz ondan daha uzundur. Böylece onlardan her bir cüzün bir uzunluğu ve genişliği olduğu anlaşılmaktadır. Uzunluğu ve genişliği olan bir şey ise, şüphesiz bölünebilen bir şeydir. Yine zikrettiklerimiz sebebiyle mezkûr çizginin üzerinden geçtiği her bir şeyin kısımlara ayrıldığı anlaşılmaktadır.

فإن القسمة لا بد أن تقع في نصف جزء منها أو في أقل من نصفه، فصح أن كل جسم فهو يتجزأ ضرورة وأن الجزء الذي لا يتجزأ باطل معدوم من العالم، وهذا ما لا محض لهم منه، وبالله تعالى التوفيق.

برهان آخر:

٥ [١٣٧٢] **قال أبو محمد:** بلا شك نعلم أن الخطين المستقيمين المتوازيين لا يلتقيان أبدًا ولو مدا عمر العالم أبدًا بلا نهاية إذ لا شك في هذا فأنك إن مددت من الخط الأعلى إلى الخط المقابل له خطين مستقيمين متوازيين قال منهما مربع بلا الشك فإذ أخرجت من زاوية ذلك المربع خطًا منحدرًا من هنالك إلى الخط الأسفل. فإن تلك الخطوط المخرجة من الضلع الذي ذكرنا وتلك الخطوط

١٠ المخرجة من الزاوية لا تمر مع الخط الأعلى أبدًا لأنها غير موازية له. فإذ ذلك كذلك فذلك الضلع منقسم أبدًا لا بد ما أخرجت الخطوط بلا نهاية.

برهان آخر:

[١٣٧٣] **قال أبو محمد:** وبالضرورة نعلم أن كل مربع متساوي الأضلاع، فإن الخط القاطع من الزاوية العليا إلى الزاوية السفلى التي لا يوازيها يقوم

١٥ منه في المربع مثلثان متساويان وأنه لا شك أطول من كل ضلع من أضلاع ذلك المربع على انفراده، فنسألهم عن مائة جزء لا تتجزأ رتبت متلاصقة، عشرة عشرة، فبالضرورة نجد فيها ما ذكرنا فبيقين نعلم حينئذ أن كل جزء من الأجزاء المذكورة لولا أن له طولًا وعرضًا لما كان الخط المار بها القاطع للمربع القائم منها على مثلثين متساويين أطول من الخط المار بكل جهة من جهات ذلك

٢٠ المربع على استواء وموازاة للخطوط الأربعة المحيطة بذلك المربع وهو أطول منه بلا شك. فصح ضرورة أن لكل جزء منها طولًا وعرضًا، وأن ماله طول وعرض فهو متجزيء بلا شك فصح أيضًا بما ذكرنا أن كل جزء مر عليه الخط المذكور فقد انقسم.

[1374] Diğer Bir Delil: Bunlara ilaveten, -onların görüşüne göre- bölünemeyen cüzlerden meydana gelen doğru bir çizgi çizsek, sonra da çizginin iki ucu buluşacak şekilde bunu daire şekline çevirsek ve daire olsa, sağlıklı duyu sahibi olan herkes bu çizginin iki ucu buluşup daire şeklinde oluncaya kadar çevrildiğinde dairenin merkezinde kalan cüzlerin dairenin dışında kalan cüzlerden daha az ve daha sıkı olduğunu bilir. Bu durum bu şekilde olduğuna göre, şüphesiz bu daire şeklinde olan bu çizgiye lazımdır. Çünkü bu konuda şüphe yoktur. Onlara göre bölünemeyen cüzün iki tarafından biri diğer tarafına göre artmış ve fazla gelmiştir. Bu cüzlerden her biri de şüphesiz böyledir. Söz konusu cüzün bölünmesi muhtemel bölünmüş bir cüz olduğu zorunlu olarak anlaşılmaktadır. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır.

[1375] Diğer Delil şudur: Kendilerine göre her biri bölünemeyen on bir cüzden meydana gelen bir dairenin çapını ya da hesaplamak istediğin herhangi bir sayıyı onlara sorarız. Biz, söz konusu sayıyı eşit bir şekilde ikiye bölmek istedik, bunun mümkün olduğunda şüphe yoktur. Çevreden gelip dairenin merkezinden geçen ve dairenin çapını ikiye ayıran (kesen) çizginin ancak bu cüzlerin yarı parçalarına vaki olduğunu zorunlu olarak biliriz. Böylece onun bölülebilirliği zorunlu olarak anlaşılmaktadır. Şayet bu çizgi cüzlerin ortalarından geçmemiş olsa idi, elbette daire iki parçaya bölünmezdi. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır.

[1376] Diğer delil ise, onların tahkik ettikleri bölünemeyen cüzden onlara sormamızdır: Söz konusu cüz, pürüzsüz düz bir cam zemine konulduğunda, bu cüzün camın yüzeyine ilave bir hacmi var mıdır, yok mudur? Eğer onlar, "Söz konusu cüzün camın yüzeyine ilave bir hacmi yoktur." derlerse, bu durumda onu yok kabul etmiş, ona bir mekân vermemiş ve onu mekân edinen bir varlık olarak kabul etmemiş olurlar. Bu durumda onlara bu şekilde olan iki cüzü sorarız. Onlar kaçınılmaz olarak "Bu iki cüzün hacmi vardır." diyeceklerdir. Bunun üzerine onlara, bu hacmin söz konusu cüzlerin her ikisiyle birlikte mi, yoksa bunlardan sadece birine mi ait olduğunu sorarız?

[١٣٧٤] برهان آخر: وأيضًا فإننا لو أقمنا خطًا من أجزاء لا تتجزأ على قولهم مستقيمًا ثم أدرناه حتى يلتقي طرفاه ويصير دائرة فبالضرورة يدري كل ذي حس سليم أن الخط إذا أدير حتى يلتقي طرفاه فإن ما قابل من أجزائه مركز الدائرة أضيق مما قابل منها خارج الدائرة. فإذ ذلك كذلك فهذا لازم في هذا الخط ٥ المدار بلا شك، وإذ لا شك في هذا فقد فضل من أحد طرفي الجزء الذي لا يتجزأ عندهم فضلة على طرفه الآخر وهكذا كل جزء من تلك الأجزاء بلا شك، فصح ضرورة أنه محتمل للانقسام ولا بد، وبالله تعالى التوفيق.

[١٣٧٥] برهان آخر: نسألهم عن دائرة قطرها أحد عشر جزءًا، لا يتجزأ كل واحد منها عندهم أو أي عدد شئت على الحساب، فأردنا أن نقسمها بنصفين ١٠ على السواء ولا خلاف في أن هذا ممكن فبالضرورة ندري أن الخط القاطع على قطر الدائرة من المحيط إلى ما قابله من المحيط مارًا على مركزها لا يقع ألبتة في أنصاف تلك الأجزاء، فصح ضررة أنها تتجزأ ولو لم يمر ذلك الخط على أنصافها لما قسم الدائرة بنصفين، وبالله تعالى التوفيق.

[١٣٧٦] برهان آخر: وهو أن نسألهم عن الجزء الذي لا يتجزأ الذي يحققونه ١٥ إذا وضع على سطح زجاجة ملساء مستوية، هل له حجم زائد على سطحها أم لا حجم له زائد على سطحها؟ فإن قالوا لا حجم له زائد على سطحها أعدموه ولم يجعلوا له مكانًا ولا جعلوه متمكنًا أصلًا. ونسألهم عن جزأين جعلا كذلك فلا بد من قولهم إن له حجمًا. فنسألهم عن ذلك الحجم ألهما معًا أم لأحدهما؟

Bunlardan hangisini söylerlerse söylesinler, söz konusu iki cüzün ve onlardan biri olan bir cüzün hacmi olduğunu mutlak olarak kabul etmiş olurlar. Şu hâlde bölünemeyen bir cüzün ilave bir hacmi olduğuna göre, onun bir gölgesinin olduğunda da şüphe yoktur. Bundan dolayı onun bir gölgesinin olduğu hususu yakîni olarak ortaya çıkmıştır. Gölgenin artıp eksildiği, uzayıp kısaldığı ve güneş battığında kaybolduğu hususunda şüphe yoktur. Durum bu şekilde olunca, kesin olarak biliriz ki bu cüzün gölgesi kendi miktarından daha az oluncaya kadar eksilebilir. Bu bu şekilde olduğuna göre, söz konusu cüzün parçalara ayrıldığını ve miktarının da kısımlara ayrıldığı hususu ortaya çıkmış ve zorunlu olmuştur.

[1377] Diğer delil, demir ya da altından bölünemeyen bir cüzün ve karışık pamuktan olan bölünemeyen bir cüzün durumunu onlara sormamızdır. Bunların her ikisinin ağırlığı ve ölçüsü aynı mıdır? Yoksa altın ve demirden olan cüz, pamuktan olan cüzden daha ağır mıdır? Eğer onlar, "Bunların her ikisinin ağırlığı ve ölçüsü aynıdır." derlerse, hakikati inkâr etmiş olurlar. Bu cevap, bin cüz konusunda da onları bağlar, altın da böyledir. Demir ve altın, ister birleştirilmiş olsun isterse ayrı ayrı olsun pamuğun bin cüzünden daha ağır değildir. Bu ise, delilik ve duyuları inkârdır. Eğer onlar, "Bilakis altının cüzleri daha ağıdır." derlerse, doğru söylemiş ve onun için ölçüsü ve ağırlığı farklılık gösteren cüzlerinin olduğunu zorunlu olarak gerekli kılmış olurlar.

[1378] Ebû Muhammed şöyle dedi: İşte bunlar, her cüzün nihayetsiz bir şekilde ebedî olarak bölünebileceğini, âlemde bölünemeyen bir cüzün asla bulunmadığını ve onun varlığının da mümkün olmadığını, bilakis bunun muhâl ve imkânsız olduğunu gösteren kesin ve zorunlu delillerdir. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır.

[1379] Ebû Muhammed şöyle dedi: Ebü'l-Hüzeyl'e gelince, bu konuda o yanılmıştır. Bâtıla yardım etmek isteyen bir kimsenin yanılması haktır. Nitekim o, "Bölünemeyen cüz, peş peşe gelen hareket ve sükûn sahibidir. O, kendisiyle birlikte başkasının sığmadığı bir mekânı doldurmaktadır. O, yerin üzerinde olan mekânı bakımından semaya daha yakındır." şeklinde demiştir.

فأي ذلك قالوا أثبتوا ولا بد الحجم لهما وللجزء هو أحدهما، وإذا كان للجزء الذي لا يتجزأ حجم زائد فالذي لا شك فيه له ظلًا وإذا صح يقينًا أن له ظلًا فلا شك في أن الظل يزيد وينقص، ويمتد ويتقلص ويذهب إذا سامتته الشمس، فإذ ذلك كذلك فبيقين ندري أن ظله ينقص حتى يكون أقل من قدره وإذ ذلك فقد ٥ ظهر ووجب أن له تجزيًا ومقدارًا متبعضًا.

[١٣٧٧] وبرهان آخر: وهو أننا نسألهم عن جزء لا يتجزأ من الحديد أو من الذهب، وجزء لا يتجزأ من خيط قطن هل ثقلهما ووزنهما سواء، أم الذي من الذهب أو الحديد أثقل من الذي من القطن؟ فإن قالوا ثقلهما ووزنهما سواء كابروا ولزومهم هذا في ألف جزء كذلك من الذهب، أنهما ليستا أثقل من ألف ١٠ جزء من القطن مجتمعة كانت الأجزاء أو متفرقة، وهذا جنون ومكابرة، وإن قالوا بل الذي من الذهب أوزن وأثقل صدقوا وأوجبوا أن له تجزيا يتفاضل الوزن ضرورة ولا بد.

[١٣٧٨] **قال أبو محمد**: فهذه براهين ضرورية قاطعة بأن كل جزء فهو يتجزأ أبدًا بلا نهاية وأن جزءًا لا يتجزأ ليس في العالم أصلًا، ولا يمكن وجوده بل هو ١٥ من المحال الممتنع، وبالله تعالى التوفيق.

[١٣٧٩] **قال أبو محمد**: أما أبو الهذيل فخلط في هذا الباب، وحق لمن رام نصر الباطل أن يخلط فقال: إن الجزء الذي لا يتجزأ ذو حركة وسكون يتعاقبان عليه، وأنه يشغل مكانًا لا يسع فيه معه غيره، وأنه أقرب إلى السماء من مكانه الذي هو عليه من الأرض،

Bu sözler tenakuzun en uç noktasıdır. Zira bu şekilde olan bir şeyin hiç şüphesiz bir yüzeyi vardır ve altı yöne sahiptir. Ve onun yüzeyi yarım, üçte bir, daha az ve daha çok cüzlere bölünebilir. Yönlere sahip olan bir varlık ise, şüphesiz diğer yönün dışındaki her bir yöndedir. Bu şekilde olan bir şeyin cüzlere ayrılması şüphesiz muhtemeldir. Bunun dışındaki şeyler ise saçmalıktır. Bunlardan Allah'a sığınırız.

[1380] Ebû Muhammed şöyle dedi: Onlar, bu saçmalıkları konusunda da tam anlamıyla görüş ayrılığına düştüler. Bölünemeyen bir cüz bölünemeyen başka bir cüze eklendiğinde, iki cüz oldukları ve bunlara ait bir uzunluğun meydana geldiği hususunda birleştiler. Sonra onlar, uzunluğu, derinliği ve genişliği olan bir şeyin ne zaman cisim olacağı hususunda farklı görüşler ileri sürdüler.

[1381] Onlardan bazıları "İki cüz olunca, cisim olur." demiştir. Bu, Eş'arîlerin görüşüdür. Bazıları, dört cüz olduğunda cisim olacağını söylemiştir. Bazıları da "Bilakis o, altı cüz olduğunda cisim olur." demiştir. Onlar, söz konusu varlığın sekiz cüz olduğunda, uzunluğu, derinliği ve genişliği olan bir cisim olduğunu söylemişlerdir. Bunların tamamı sana yetecek bir saçmalık ve aşırı bir cahilliktir. Ehli için uygun olan, bu ahmaklıkları konuşmadan önce, öğrenmelerinin gerekliliğidir. Bunun delili, bölünemeyen dört cüzü ve onun altında bölünemeyen cüzleri sıraya koyup sınıflandırdıkları zaman ihtilaf etmemeleridir. Şüphesiz bu, onlara göre, bu cüzlerin birleşmesinden uzunluğu, derinliği ve genişliği olan bir cisim olmuştur.

[1382] Ebû Muhammed şöyle dedi: Onların nefislerinin hoşlandığı ve akıllarının dost edindiği şey sekiz cüz anlayışıdır. Bazıları altında da üç cüz olan üç cüzü ya da altında iki cüz olan iki cüzü de kabul etmiştir. Eş'arîler hariç, onların tamamı bir cüzü reddetmişlerdir. Bizzat bu, onların aşırı usulleri ve rezil söylemlerine göre bir cüze bir cüz şeklinde aynı şekilde mevcuttur. Bu da dört cüzün dört cüze göre olmasıdır. Bundan hâsıl olan ise, her yönden sadece bir cüze bir cüzdür. Onlar, dört cüz için dört uzunluk gerekli gördüklerine göre, böylece onlar bir cüzü bir cüzün yanına koymuş oldular.

وهذا غاية التناقض إذ ما كان هكذا فله مساحة بلا شك، وهو ذو جهات ست للمساحة أجزاء من نصف وثلث وأقل وأكثر، وما كان ذا جهات فالذي منه في كل جهة غير الذي منه في الجهة الأخرى بلا شك، وما كان هكذا فهو محتمل للتجزؤ، بلا شك وما عدا هذا فوسواس، نعوذ بالله منه.

٥ [١٣٨٠] **قال أبو محمد**: اختلفوا في تخليطهم هذا اختلافًا ظريفًا أيضًا، فأجمعوا أنه إذا ضم جزء لا يتجزأ إلى جزء لا يتجزأ. فصار اثنين فقد حدث لهما طول، ثم اختلفوا متى يصير جسمًا له طول وعرض وعمق.

[١٣٨١] فقال بعضهم: إذا صار جزأين صار جسمًا وهو قول الأشعرية وقال بعضهم إذا صار له أربعة أجزاء وقال بعضهم بل إذا صار ستة أجزاء، واتفقوا ١٠ على أنه إذا صار ثمانية أجزاء فقد صار جسمًا له طول وعرض وعمق، وكل هذا تخليط ناهيك به، وجهل شديد كان الأولى بأهله أن يتعلموا قبل أن يتكلموا بهذه الحماقات. برهان ذلك أنهم لم يختلفوا أنهم إذا صفوا أربعة أجزاء لا يتجزأ، وتحتها أجزاء لا يتجزأ، فإنه قد صار عندهم الجميع من هذه الأجزاء جسمًا طويلًا عريضًا عميقًا.

١٥ [١٣٨٢] **قال أبو محمد**: وهذا الذي طابت نفوسهم عليه وأنست عقولهم إليه في الثمانية، وسهل على بعضهم دون بعض في ثلاثة أجزاء تحتها وثلاثة أجزاء، وفي جزأين تحتها جزآن، ومنعوا كلهم من ذلك في جزء على جزء حاشا الأشعرية، فإنه بعينه موجود على أصولهم المخذولة وأقوالهم المرذولة في جزء على جزء على جزء سواء سواء بعينه، وذلك أن الأربعة أجزاء ٢٠ على أربعة أجزاء فإنما الحاصل منها جزء على جزء فقط من كل جهة، فإذا جعلوا الأربعة على الأربعة طولًا فإنما جعلوه في جزء إلى جنب جزء

Onlar, genişlik ve derinlik konusunda da bunun benzerini yaptılar. Zira bu böyledir. Onlara göre uzunluk, bir cüzün yanına konulan bir cüzde bulunur. Genişlik de uzunluğun yanında bulunur. Çünkü genişlik, asla uzunluktan daha fazla olamaz. Derinlik de o ikisinde mevcuttur. Böylece her cüzün genişlik, uzunluk, derinlik, mekân ve yönlere sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Bununla cüzün bölünebileceği hususu zorunlu olarak vaciptir. Onların câhillikleri ve tökezlemeleri ortaya çıkmış oldu. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır.

[1383] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bölünemeyecek cüz konusundaki görüşleri ve bu cüzün cisim ve araz değil cevher olduğunu gerekli kıldıkları delillerin hepsi geçersiz olduğuna göre, âlemin tamamının kendi başına var olan "hâmil", kendi başına var olamayan "mahmûl" olduğu ve bunlardan birinin varlığından uzak kalmasının mümkün olmadığı anlaşılmaktadır. Mahmul arazdır, hâmil ise cevherdir, o da cisimdir. Onu dilediğin şekilde isimlendir. Varlık noktasında, bu ikisinin dışında ve onları yaratan yüce Allah'ın dışında başka bir şeyin olması mümkün değildir. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır.

[Arazın İki Vakitte Bâkî Kalmayacağı Konusu]

[1384] Ebû Muhammed şöyle dedi: Şu câhiller, arazın iki vakitte bâki kalmayacağını ve bir arazı taşımayacağını söylediler.

[1385] Ebû Muhammed şöyle dedi: Kitaplarını ortaya koymak sûretiyle bu konuda onlarla konuştuk ve bazılarının "Araz şayet iki vakitte bâki kalırsa, bir mekân edinir." demelerinden başka bu konuda onların lehine bir delil asla bulamadık.

[1386] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu, delile ihtiyaç duyan bir hüccet ve yalancı bir iddia ile desteklenen yalancı bir iddiadır. Bundan daha büyük bir tuhaflık yoktur. Sonra şayet bu onlar için doğru olsa idi, bu durumda arazın bir vakitte bâki kalmasını mümkün görmelerinden dolayı bizzat bu onları ilzam ederdi. Onlara şöyle denilir: Sizin ile, "Araz bir vakit bâki kalsa idi, bir mekân edinirdi." diyen bir kimse arasında ne fark vardır?

كذلك فعلوا في العرض، وكذلك فعلوا في العمق، فإذ هو كذلك والطول عندهم يوجد في جزء إلى جنب جزء والعرض يوجد جنب الطول، لأن العرض لا يكون أكثر من الطول أصلًا والعمق موجود فيهما أيضًا فظهر أيضًا لكل جزء منها طولًا وعرضًا وعمقًا ومكانًا وجهات، ووجب ضرورة بهذا أنه يتجزأ ولاح جهلهم وخطبهم، وبالله تعالى التوفيق.

[١٣٨٣] **قال أبو محمد**: فإذا قد بطل قولهم في الجزء الذي لا يتجزأ وفي كل ما أوجبوه أنه جوهر لا جسم ولا عرض، فقد صح أن العالم كله حامل قائم بنفسه، ومحمول لا يقوم بنفسه ولا يمكن وجود أحدهما متخليًا، فالمحمول هو العرض، والحامل هو الجوهر، وهو الجسم سمه كيف شئت ولا يمكن في الوجود غيرهما، وغير الخالق لهما تعالى، وبالله تعالى التوفيق.

الكلام في أن العرض لا يبقى وقتين

[١٣٨٤] **قال أبو محمد**: وقال هؤلاء الجهال: إن العرض لا يبقى وقتين وأنه لا يحمل عرضًا.

[١٣٨٥] **قال أبو محمد**: وقد كلمناهم في هذا وتقرينًا كتبهم فما وجدنا لهم حجة في هذا أصلًا، أكثر من أن بعضهم قال لو بقي وقتين لشغل مكانًا.

[١٣٨٦] **قال أبو محمد**: وهذه حجة فقيرة إلى حجة، ودعوى كاذبة، نصرتها دعوى كاذبة ولا عجب أكثر من هذا، ثم لو صحت لهم للزمهم هذا بعينه فيما جوزوه من بقاء العرض وقتًا واحدًا، ويقال لهم ما الفرق بينكم وبين من قال لو بقي العرض وقتًا واحدًا لشغل مكانًا؟

Sağlıklı duylara sahip olan herkes, mekânın gerekliliği noktasında arazın bir vakitte bâki kalması ile iki yada daha fazla bir vakitte bâki kalması arasında bir fark olmadığını kesin olarak bilir. Eğer onlar, arazın bir vakitteki bekâsını iptal ederlerse, bu durumda arazın asla bâki olmadığı onlara lazım gelir ve o eğer bâki olmazsa bu durumda asla mevcut da değildir. O mevcut olmadığına göre bu durumda ma'dûmdur. Böylece onlar, bu saçmalıktan hareketle arazların inkârına ve duyuların reddedilmesine vardılar.

[1387] Onlara şöyle denilir: Sizin ile, "Bilakis araz iki vakit bâki kalır, fakat üç vakit bâki kalamaz. Eğer üç vakit bâki kalırsa mekân edinir." diyen bir kimse arasında ne fark vardır? Bunların tamamı çılgınlık ve hayalperestliktir. Bâki olanın mekâna muhtaç olmasının vücûbiyeti bekâdan dolayı değildir. Fakat bâki olanın uzunluk, genişlik ve derinliğinin olmasından dolayıdır. Daha fazla söze gerek yoktur.

[1388] Bazıları, "Yüce Allah'ın yaratması anındaki bir şey, ne bâkidir ne de fânidir." demişlerdir. Bu, daha önce onlar için olduğu gibi, ahmakça bir iddiadır. Bunların arasında bir fark yoktur. Bununla birlikte, zamanda veya âlemde, bâki ve fânî olmayan bir şeyin var olması düşünülemez ve tasavvur edilemez.

[1389] Ebû Muhammed şöyle dedi: "Karın beyazlığı, ziftin karalığı ve bitkilerin yeşilliği, kendilerinde az önce olan bir şey değildir. Bilakis bunlar her an yok olurlar; binlerce beyaz ve daha fazlası ve binlerce yeşil ve daha fazlası yer değiştirirler." şeklinde söz söyleyen bir kimsenin ahmaklığından daha büyük bir tuhaflık yoktur. Bu, delilden yoksun olan bir iddiadır. Ancak bu, duyuların reddiyle birlikte ahmaklığın cemedilmesiyle olur.

[1390] Ebû Muhammed şöyle dedi: Buradan hareketle doğru olan, bizim dediğimiz ve demekte olduğumuz şeydir: Arazlar kısımlara ayrılırlar; onlardan bazıları -şayet mümkün olursa bulunduğu cismin fesadı durumu hariç-, yok olmaz ve yokluğu da düşünülemez. Külli sûretler gibi ve uzunluk, genişlik ve derinlik gibi arazlar böyledir. Yine arazlardan bazıları, şarabın sarhoşluk vermesi ve buna benzer durumlar gibi, -kendisini taşıyan (hâmil) varlığın fesadı durumu hariç-, yok olmaz ve yokluğu da düşünülemez. Çünkü şarap sarhoşluk verici bir varlık olmazsa bu durumda o şarap olmaz. Bir varlıkla birlikte olduğunu gördüğümüz bütün sıfatlar da böyledir.

وبيقين يدري كل ذي حس سليم أنه لا فرق في اقتضاء المكان بين بقاء وقت واحد وبين بقاء وقتين فصاعدًا، فإن أبطلوا بقاءه وقتًا لزمهم أنه ليس باقيًا أصلًا، وإذ لم يكن باقيًا فليس موجودًا أصلًا وإذ لم يكن موجودًا فهو معدوم، فحصلوا من هذا التخليط على نفي الأعراض ومكابرة العيان.

٥ [١٣٨٧] ويقال لهم: ما الفرق بينكم وبين من قال بل يبقى وقتين ولا يبقى ثلاثة أوقات إذ لو بقي ثلاثة أوقات لشغل مكانًا؟ وكل هذا هوس وليس من أجل البقاء وجب اقتضاء الباقي المكان، لكن من أجل أنه طويل عريض عميق فقط ولا مزيد.

[١٣٨٨] وقد قال بعضهم إن الشيء في حين خلق الله تعالى له ليس باقيًا ولا ١٠ فانيًا، وهذه دعوى في الحمق كما سلف لهم ولا فرق، وهي مع ذلك لا تعقل، ولا يتمثل في الوهم أن يكون في الزمان أو في العالم شيء موجود ليس باقيًا ولا فانيًا.

[١٣٨٩] **قال أبو محمد**: ولا عجب أعجب من حمق من قال إن بياض الثلج، وسواد القار، وخضرة البقل، ليس شيء منها الذي كان آنفًا بل يفني في كل حين ١٥ ويستعيض ألف ألف بياض وأكثر، وألف ألف خضرة وأكثر، هذه دعوى عارية من الدليل إلا أنها جمعت السخف مع المكابرة.

[١٣٩٠] **قال أبو محمد**: والصحيح من هذا هو ما قلناه ونقوله، من إن الأعراض تنقسم أقسامًا فمنها مالا يزول ولا يتوهم زواله لانفساد ما هو فيه لو أمكن ذلك كالصورة الكلية، أو كالطول والعرض والعمق. ومنها ما لا يزول ولا ٢٠ يتوهم زواله إلا بانفساد حامله كالاسكار في الخمر ونحو ذلك فإنها إن لم تكن مسكرة لم تكن خمرًا وهكذا كل صفة نجد بها هي عليه.

[1391] Arazlardan bazıları, ancak hâmilinin fesadıyla birlikte yok olur. Ancak söz konusu araz, -mavi gözlü birinin maviliği ve düz burunlu bir kimsenin burnunun basıklığı gibi-, yok olarak düşünülürse onun hâmili fesat bulmaz. Şayet bu iki araz yok olursa, insan insan olması hasebiyle bâki kalır. Arazlardan bazıları, anlık ve uzunca bir zaman aralığında bâki kalırlar. -Saçın siyahlığı, yemeğin kısımları, bazı cisimlerdeki sertlik ve pürüzsüzlük; bazı varlıklardaki güzellik ve çirkinlik, sükûn ve ilim ve değişen bazı renkler gibi-, bazen kendisinde olan şey yok olur.

[1392] Yine arazlardan bazılarının -utanan bir kimsenin yüzünün kızarıklığı, üzüntü ve keder zamanı gibi-, zevali çok seridir. Arazlardan hızlı bir şekilde yok olan herhangi bir şey yoktur ki bekâsının müddeti ancak hareketinin zaptedilmesiyle mümkün olur. Buna göre duyuların ve aklın zorunluluğuyla biliriz ki, doğudan batıya doğru feleğin iki parçaya ayırdığı bir feleğin cüzünün hareketi, iki kutup çevresindeki bir cüzün hareketinden daha hızlıdır. Çünkü bu iki cüzün her biri, yirmi dört saat içinde başladığı mekâna döner. Yine, saksağan kuşunun uçuşundaki hareketin kaplumbağanın yürüyüşündeki hareketten; belli bir sınırda tutulan suyun hareketinin nehirde akan suyun hareketinden ve yine koşmaya zorlanan bir kimsenin hareketinin yürüyen bir kimsenin hareketinden daha hızlı olduğunu kesin olarak biliriz.

[1393] Böylece bu hareketler sırasında ki bekânın, kendi müddeti içinde farklılık gösterdiği kesin olarak anlaşılmaktadır. Çünkü hareketlerin tamamı, bir mekândan diğer bir mekâna nakildir. Hareket eden varlık için onun bir mukabili vardır ve karşılaştığı her maddede bu durum vardır.Bu karşılaşmalarda derece farklılıkları hız ve yavaşlılıkta olur.Ancak şu kadar var ki onun cüzleri hissedilmez ve onun inceliği sadece akılla kavranır. Bu akıl ki gölgenin ve güneşin ziyadesi de onunla bilinir. Bunu duyularla idrak edemeyiz, ancak belli hususlar bir araya geldiğinde işte o zaman görme duyusuyla bilinebilir. Nitekim gelişip büyüyen bir canlının büyümesi, ancak belli hususlar bir araya toplandığı zaman duyularla idrak edilebilir. Yine her hardal tanesinin ağırlıktan bir payı/cüzü olduğunu duyularla değil ancak akılla bilinebilir. Belli hususlar bir araya geldiğinde duyularla algılanabilir. Doyma, susuzluğa kanma ve âlemdeki arazlardan pek çoğu bu şekildedir. Bütün bunları yaratan ve yaratanların en mükemmeli olan yüce Allah'ı tesbih ederiz.

[١٣٩١] ومنها ما لا يزول إلا بفساد حامله، إلا أنه لو توهم زائلًا لم يفسد حامله كرزق الأزرق وفطس الأفطس فلو زالا لبقي الإنسان إنسانًا بحسبه، ومنها ما يبقى مددًا طوالًا وقصارًا وربما زائل ما هو كسواد الشعر بعض الطعوم والخشونة والأملاس في بعض الأشياء، والطيب والنتن في بعضها والسكون والعلم، وكبعض الألوان التي تستحيل.

[١٣٩٢] ومنها ما يسرع الزوال كحمرة الخجل، وكمدة الهم، وليس من الأعراض شيء يفنى بسرعة حتى لا يمكن أن يضبط مدة بقائه إلا الحركة فقط، على أنها بضرورة العقل والحس ندري أن حركة الجزء من الفلك التي تقطع الفلك بنصفين من شرق إلى غرب أسرع من حركة الجزء منه الذي حوالي القطبين، لأن كل هذين الجزئين يرجع إلى مكانه الذي بدأ منه في أربع وعشرين ساعة، وبين دائريهما في الكبر ما لا يكون مساحة خط دائرة أو خط مستقيم أكثر منه في العالم، وبيقين يدري أن حركة المذعورة في طيرانها أسرع من حركة السلحفاة في مشيها، وأن حركة المنساب في الحدور أسرع من حركة الماء الجاري في ميل النهر، وأن حركة المحضر في الجرى أسرع من حركة الماشي.

[١٣٩٣] فصح يقينًا أن خلال الحركات أيضًا بقاء إقامة يتفاضل في مدته لأن الحركات كلها إنما هي نقلة من مكان إلى مكان فللمتحرك مقابلة، ولا بد لكل جرم مر عليه، ففي تلك المقابلات يكون التفاضل في السرعة أو في البطء، إلا أنه لا يحس أجزاؤه ولا تضبط دقائقه إلا بالعقل فقط الذي به يعرف زيادة الظل والشمس، ولا ندرك ذلك بالحس، إلا إذا اجتمعت منه جملة ما فإنه حينئذ يعرف بحس البصر كما لا يدرك بالحواس نماء النامي إلا إذا اجتمعت منه جملة ما، وكما يعرف بالعقل لا بالحس أن لكل خردلة جزءًا من الأثقال، فلا تحس إلا إذا اجتمعت منه جملة ما، وكذلك الشبع والري وكثير من أعراض العالم فتبارك خالق كل ذلك هو الله أحسن الخالقين.

[1394] Onların "Araz, bir arazı taşıyamaz." şeklindeki sözüne gelince, bu söz şeriata, tabiata, akla, duyulara ve Âdemoğullarının tamamının icmâsına muhalif olan yanlış bir sözdür. Çünkü biz, "Hızlı hareket, yavaş hareket, açık kırmızı, koyu yeşil, iyi ve kötü huy" söylemekte ihtilaf etmeyiz. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"...Şüphesiz sizin (kadınların) tuzağınız çok büyüktür."*[818], *"... (Artık bana düşen) güzel bir sabırdır."*[819] Sana fesat olarak buna götüren bir sözü kabul etmek yeterlidir. Her kim duyuları, aklı ve yüce Allah'ın kelâmını değiştirirse, yüce Allah'ın kınamasını kazanmış olur. Ona muhalefet eden bir kimse alış-verişinde hüsrana uğramıştır.

[1395] Ebû Muhammed şöyle dedi: Biz, "Bir araz, nihayeti olmayacak bir şekilde başka bir arazı taşır." demeyiz. Bilakis bu yanlıştır. Fakat var olduğu gibidir ve yüce Allah'ın yarattığı şeyleri yaratması gibidir. Daha fazla söze gerek yoktur. Bunun dışındaki şeyler dinde ayrılık, akıl zâfiyeti ve utanmazlıktır. Bu üçünden Allah'a sığınırız. Allah bize yeter, o ne güzel vekildir.

Mârifetler Konusu

[1396] Ebû Muhammed şöyle dedi: İnsanlar mârifetler konusunda farklı görüşler ileri sürdüler. Bazıları, mârifetlerin tamamının ızdırari olduğunu; bazıları ise iktisabî olduğunu söyledi. Geri kalanlar ise mârifetlerin bir kısmının ızdırarî bir kısmının ise iktisabî olduğunu söyledi.

[1397] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu konuda doğru olan, yüce Allah'ın *"Sizi analarınızın karnından, siz hiçbir şey bilmez durumda iken çıkardı."*[820] buyurduğu gibi, insanın bu dünyaya, herhangi bir şey bilmeksizin, gafil olarak gelmesidir.

[1398] Ebû Muhammed şöyle dedi: İnsanın doğar doğmaz annesinin göğsünü alması, elem ve sevinçte hayvanların davranışına benzer şekilde davranması gibi hareketlerinin tamamı tabiidir. Büyüyüp akıllanınca ve nefs-i natıkası güçleninceye kadar böyle devam eder, kendisinde meydana gelen değişikliklere alışır ve bunlarla sakinleşir; akıllanmaya başlar ve bulunduğu çevredeki işleri temyiz etmeye başlar.

[١٣٩٤] وأما قولهم: إن العرض لا يحمل العرض فكلام فاسد مخالف للشريعة وللطبيعة وللعقل وللحواس، ولإجماع جميع ولد آدم لأننا لا تختلف في أن نقول حركة سريعة، وحركة بطيئة، وحمرة مشرقة، وخضرة أشد من خضرة، وخلق حسن وخلق سيء، وقال تعالى: ﴿إِنَّ كَيْدَكُنَّ عَظِيمٌ﴾ وقال تعالى: ﴿فَصَبْرٌ جَمِيلٌ﴾ وحسبك فسادًا بقول أدى إلى هذا، ومن أحال على العيان والحس والمعقول، وكلام الله تعالى، فقد فاز مدحه وخسرت صفقة من خالفه.

[١٣٩٥] **قال أبو محمد**: ولسنا نقول إن كل عرض يحمل عرضًا إلى ما لا نهاية له، بل هذا باطل ولكن كما وجد وكما خلق الباري تعالى ما خلق ولا مزيد وما عدا هذا فرقة دين، وضعف عقل، وقلة حياء، ونعوذ بالله من هذه الثلاث، وحسبنا الله ونعم الوكيل.

الكلام في المعارف

[١٣٩٦] **قال أبو محمد**: اختلف الناس في المعارف فقال قائلون: المعارف كلها باضطرار إليها، وقال آخرون المعارف كلها باكتساب لها، وقال آخرون بعضها باكتساب وبعضها باضطرار.

[١٣٩٧] **قال أبو محمد**: والصحيح في هذا الباب أن الإنسان يخرج إلى الدنيا غفلًا لا معرفة له بشيء كما قال عز وجل: ﴿وَاللَّهُ أَخْرَجَكُم مِّن بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ لَا تَعْلَمُونَ شَيْئًا﴾

[١٣٩٨] **قال أبو محمد**: فحركاته كلها طبيعية كأخذه التديين حين ولادته، وتصرفه تصرف البهائم على حسب تألمها وطربها، حتى إذا كبر وعقل وتقوت نفسه الناطقة، وأنست بما صارت فيه وسكنت إليه، وبدأت رطوباته تجف بدأت بتمييز الأمور في الدار التي صارت فيها

Sonrasında yüce Allah, nefis için düşünmeyi bir kuvve ve istidlâlde duyuları kullanmayı sağlayacak bir beceri yaratır. Sonra Allah Teâlâ, müşâhede ettiği ve kendisine haber verilen hususları anlamasını yaratır. Böylece bazı bilgilere ulaşmasının yolu, ilk defa onlara ulaştığında kesbidir. Çünkü o, anlaması ve bilmesinin başlangıcında, külün cüzden büyük olduğunu; bir cismin (aynı anda) iki mekânda olmayacağını, bir kimsenin aynı anda hem ayakta hem de oturuyor olamayacağını bilir.

[1399] Her ne kadar bunu en güzel şekilde ifade edemezse de, onun bütün hâlleri, zikrettiğimiz hususları kesin olarak anlamasını gerektirir; öncelikle duyularıyla idrak ettiği şeylerin doğruluğunu bilir; bundan sonra, yakından uzaktan zikrettiğimiz hususlara dönüp varan mukaddimeler sebebiyle, diğer mârifetleri kendisi için üretir. Bize göre bir delil ile sabit olan her şey, -zikrettiğimiz hususlara rucu etmesi uzak olsa da- nefsin bununla alakalı mârifeti zorunludur (ızdırarîdir). Çünkü nefis bu şekilde kendisinde meydana gelen bu mârifeti yok etmeye çalışsa bile buna güç yetiremez. Zira bunda şüphe yoktur. Dolayısıyla mârifetlerin tamamı zorunludur (ızdırarîdir). Çünkü nefsin kesin olarak bilmediği bir şeyi zan ile bilebilir. Zan ile bildiği bir şey ise ilim ve mârifet değildir. Bu, bizzat delil istemek sûretiyle delil talebine ulaşma durumu hariç, kendisinde hiçbir şüphenin bulunmadığı bir husustur. Delil istemek ise istidlâl talep etmektir. Şayet delil istememeyi dilese idi, elbette buna kadir olurdu. Tek başına bu talep bile iktisaptır. Aklın başlangıcı ve duyularla müdrik olana gelince, ona istidlâl asla gerekmez. Bilakis o, bu yönlerin öncesinde, her birine istidlâl etmek ve bunu reddetmekle başlayabilir. Dolayısıyla onun istidlâli doğru ya da yanlış olabilir.

[1400] Bir şeyi bilmenin (ilim) sınırı, onu bilmektir (mârifet). Biz şöyle deriz: İlim ve mârifet, aynı manayı ifade eden iki isimdir. O da, bir şeye mâhiyeti üzere inanmak (itikad) ve onu kesin bir şekilde bilmek (teyekkun) ve ondan şüpheleri kaldırmaktır. Bu bilgi üç şekilde olabilir; (a) Ya duyuların şahitliği ve evvel-i akıl iledir, (b) Ya da yakından veya uzaktan duyuların şahitliğine ve evvel-i akla rucû eden bir burhan iledir,

فيحدث الله تعالى لها قوة على التفكير، واستعمال الحواس في الاستدلال، وأحدث الله تعالى لها الفهم بما تشاهد وما تخبر به فطريقه إلى بعض المعارف اكتساب في أول توصله إليها لأنه بأول فهمه ومعرفته عرف أن الكل أكثر من الجزء، وأن جسمًا واحدًا لا يكون في مكانين، وأنه لا يكون قاعدًا قائمًا معًا. ٥

[١٣٩٩] وهو أن لم يحسن العبارة عن ذلك فإن أحواله كلها تقتضي تيقنه لكل ما ذكرنا وعرف أولًا صحة ما أدرك بحواسه، ثم انتجت له بعد ذلك سائر المعارف بمقدمات راجعة إلى ما ذكرنا من قرب أو بعد، فكل ما ثبت عندنا ببرهان وإن كان بعيد الرجوع إلى ما ذكرنا فمعرفة النفس به اضطرارية لأنه لو رام جهده أن يزيل عن نفسه المعرفة بما ثبت عنده ١٠ هذا الثبات لم يقدر، فإذ هذا لا شك فيه فالمعارف كلها باضطرار إذ ما لم يعرف بيقين فإنما عرف بظن، وما عرف ظنًا فليس علمًا ولا معرفة، هذا ما لا شك فيه إلا أن يتطرق إلى طلب البرهان بطلب وهذا الطلب هو الاستدلال ولو شاء ألا يستدل لقدر على ذلك، فهذا الطلب وحده هو الاكتساب فقط، وأما ما كان مدركًا بأول العقل وبالحواس فليس عليه ١٥ استدلال أصلًا، بل من قبل هذه الجهات يبتدي كل أحد باستدلال وبالرد إلى ذلك فيصح استدلاله أو يبطل.

[١٤٠٠] وحد العلم بالشيء وهو المعرفة به أن نقول العلم والمعرفة اسمان واقعان على معنى واحد، وهو اعتقاد الشيء على ما هو عليه وتيقنه به وارتفاع الشكوك عنه، ويكون ذلك إما بشهادة الحواس وأول العقل ٢٠ وإما البرهان راجع من قرب أو من بعد إلى شهادة الحواس أو أول العقل،

(c) Ya da bir ittifak ilerdir ki yüce Allah'ın özellikle kendisine tâbi olmayı farz kıldığı şeyi tasdik etmek ile hakikate inanmanın -istidlâl etmeksizin- tesadüfen buluşmasıdır. Yüce Allah'ın ilmine gelince, o asla sınırlı değildir. Onun ilmi, mahlûkatın ilmi ile ne tanımda, ne cinste ne de herhangi bir hususta asla bir araya getirilemez. Eş'arîler, yüce Allah'ın ilminin bizim ilmimizle birlikte aynı tanıma dâhil olduğu görüşünü benimsediler.

[1401] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu açık bir yanlıştır. Zira ezelî olanın, ezelî olmayan bir varlık ile birlikte aynı tanıma dâhil edilmesi bâtıl olan şeylerdendir. Ezelî olan, nihayetsizdir ve onun bir sınırı ve tanımı yoktur. Çünkü sınır ve tanım sonlu olan varlıkları kuşatır. Yüce Allah'ın ilmi ise, -daha önce açıkladığımız üzere- Allah'ın dışında olan bir şey değildir. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır.

[1402] Ebû Muhammed şöyle dedi: Eş'arîler ve diğerlerinden olan bazı guruplar şöyle dediler: "Her kim, delil olmaksızın fakat taklît veya irâdî bir temayül ile, bir şeyin mâhiyetiyle alakalı inançta ittifak ederse, onu bilen bir kimse değildir, fakat ona inanan bir kimsedir." Onlar şöyle dediler: "Her ilim ve mârifet inançtır. Fakat her inanç, ilim ve mârifet değildir. Çünkü ilim ve mârifet kelimeleri ile, doğruluğu kesin olanı bir şey ifade edilir. Onlar, "Bir şeyin doğruluğunu kesin olması ancak burhan ile olur." dediler. Yine onlar şöyle dediler: Bunun hilâfına olan bir şey, zandır ve kesinliği olmayan bir iddiadır. Çünkü bir sözün delil olmaksızın tasdik edilmesi mümkün olursa, bu durumda bu söz başka bir sözden daha değerli olmaz ve sözlerin tamamı, -tezat teşkil etmelerine rağmen- doğru olurdu. Şayet bu olursa bütün sözler bâtıl olur ve hakikatlerin tamamı da geçersiz olurdu. Çünkü her söz, kendisi dışındaki her bir sözü geçersiz kılar. Dolayısıyla bütün sözler doğru olursa, bu durumda onların tamamı geçersiz olur. Şayet bu olsa idi, bu durumda doğru olan her söz, kendisi dışındaki sözleri geçersiz kılardı.

[1403] Ebû Muhammed şöyle dedi: Biz, yüce Allah'ın yardımıyla şöyle deriz: İsimlendirme ve hüküm verme, bize ait değildir. Bu ikisi, lisanları yaratan ve bu lisanları konuşan insanları yaratan, varlığı yaratan ve onu dilediği şekilde düzenleyen ve kendisinden başka ilâh bulunmayan yüce Allah'a aittir.

وإما باتفاق وقع له في مصادفة اعتقاد الحق خاصة بتصديق ما افترض الله عز وجل عليه اتباعه خاصة دون استدلال. وأما علم الله تعالى فليس محدودًا أصلًا، ولا يجمعه مع علم الخلق حد ولا جنس ولا شيء أصلًا، وذهبت الأشعرية إلى أن علم الله تعالى واقع مع علمنا تحت حد واحد.

٥ [١٤٠١] **قال أبو محمد**: وهذا خطأ فاحش إذ من الباطل أن يقع ما لم يزل مع ما لم يكن تحت حد وما لم يزل فلا نهاية له فلا حد له لإن الحد هو حصر النهايات وعلم الله تعالى ليس هو غير الله تعالى على ما بينا قبل، وبالله تعالى التوفيق.

[١٤٠٢] **قال أبو محمد**: قالت طوائف منهم الأشعرية وغيرهم، إن من اتفق ١٠ له اعتقاد شيء على ما هو به عن غير دليل لكن بتقليد أو بميل بإرادته فليس عالمًا به ولا عارفًا به، ولكنه معتقد له. وقالوا كل علم ومعرفة اعتقاد، وليس كل اعتقاد علمًا ولا معرفة، لأن العلم والمعرفة بالشيء إنما يعبر بهما عن تيقن صحته، قالوا: وتيقن الصحة لا يكون إلا ببرهان. قالوا وما كان بخلاف ذلك فإنما هو ظن ودعوى لا يقين بها إذ لو جاز أن يصدق قول بلا دليل لما كان ١٥ قول أولى من قول، ولكانت الأقوال كلها صحيحة على تضادها، ولو كان ذلك لبطلت الأقوال ولبطلت الحقائق كلها، لأن كل قول يبطل كل قول سواه، فلو صحت الأقوال كلها لبطلت كلها لأنه لو كان يكون كل قول صادقًا في إبطاله ما عداه.

[١٤٠٣] **قال أبو محمد**: فنقول وبالله تعالى التوفيق، إن ٢٠ التسمية والحكم ليس إلينا وإنما هما إلى خالق اللغات، وخالق الناطقين بها، وخالق الأشياء ومرتبها كما شاء لا إله إلا هو

Nitekim Allah Teâlâ, kendisinden önce, isim veren kimseleri eleştirerek şöyle buyurmuştur: *"Onlar ancak sizin ve atalarınızın (ilâh edindiğiniz şeylere) taktığınız isimlerdir. Allah, onlar hakkında hiçbir delil indirmemiştir."* [821] *"Hakkında kesin bilgi sahibi olmadığın şeyin peşine düşme."*[822] Böylece yüce Allah, hakkında kesin bilgi sahibi olmadığı şeyleri söylemekten herkesi nehyetmiştir.

[1404] Yine yüce Allah'ın Kur'ân'ın pek çok yerinde "*Ey iman edenler!...*" şeklinde hitap ettiğini görürüz. Ayrıca;*" Eğer inananlardan iki grup birbirleriyle savaşırlarsa aralarını düzeltin."*[823] *"Fakat tövbe edip, namazı kılar ve zekâtı verirlerse, artık onlar sizin din kardeşlerinizdir."* [824]

[1405] Böylece yüce Allah ve aynı şekilde O'nun elçisi (s.a.), bu naslar/ifadeler ve diğerleriyle, kıyamet gününe kadar dünyaya gelecek bütün müminlere hitap etmiştir. Biz kesin olarak biliriz ki, Hz. Peygamber'in dönemindeki müminlerin ve asır asır kıyamete kadar gelecek olan müminlerin içinde istidlâl edenlerinin -ki bunlar azdır- ve istidlâl etmeyenlerinin var olduğunu kesin olarak biliriz. Nitekim siyahîlerden, Rumlardan, Farslılardan, kölelerden, güçsüz kadınlardan ve efendilerden (çobanlardan) müslüman olan kimseler böyledir. Onlardan bazıları babasının ya da efendisinin eğitmesiyle İslâm üzere yetişmiştir, ki bunlar ekseriyettedir ve çoğunluktur. İşte Yüce Allah onları "müminler" diye isimlendirmiştir ve onlara İslâm'ın hükmü ile hükmetmiştir. Bu hususların tamamı da müşâhede ve zorunlu olarak bilinmektedir.

[1406] Allah Teâlâ *"(Ey iman edenler!) Allah'a, Peygamberine iman edin."* [825] diye buyurmuştur. Allah Resulü (s.a.) de şöyle buyurmuştur: "Allah'tan başka ilâh olmadığına ve benim Allah'ın elçisi olduğuma şahitlik edinceye kadar ve getirdiklerime inanıncaya kadar insanlarla savaşmakla emredildim."

[1407] Böylece insanların Hz. Peygamber'in (s.a.) getirdiklerinin hepsini kabul etmekle emredildikleri ve bundan yüz çevirenin kanı ve malı helâl olan bir kâfir olduğu hususu yakînen anlaşılmaktadır.

قال عز وجل منكرًا على من سمى من قبل نفسه: ﴿إِنْ هِيَ إِلَّا أَسْمَاءٌ سَمَّيْتُمُوهَا أَنتُمْ وَآبَاؤُكُم مَّا أَنزَلَ اللَّهُ بِهَا مِن سُلْطَانٍ﴾ وقال تعالى: ﴿وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ﴾ فنهي الله عز وجل كل أحد عن أن يقول ما ليس له به علم.

[١٤٠٤] فوجداه عز وجل يقول في غير موضع من القرآن: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا﴾ وقال تعالى: ﴿وَإِن طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا﴾ وقال تعالى: ﴿فَإِن تَابُوا وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ فَإِخْوَانُكُمْ فِي الدِّينِ﴾

[١٤٠٥] فخاطب الله تعالى بهذه النصوص وغيرها، وكذلك رسول الله صلى الله عليه وسلم كل مؤمن في العالم إلى يوم القيامة، وبيقين ندري أنه كان في المؤمنين على عهده عليه السلام ثم من بعده عصرًا عصرًا إلى يوم القيامة المستدل وهم الأقل، وغير المستدل، كمن أسلم من الزنج ومن الروم، والفرس والآماء وضعفة النساء، والرعاة ومن نشأ على الإسلام بتعليم أبيه أو سيده إياه، وهم الأكثر والجمهور فسماهم عز وجل مؤمنين وحكم لهم بحكم الإسلام، وهذا كله معروف بالمشاهدة والضرورة.

[١٤٠٦] وقال تعالى ﴿آمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ﴾ وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: أمرت أن أقاتل الناس حتى يشهدوا ألا إله إلا الله وأني رسول الله، يؤمنوا بما أرسلت به.

[١٤٠٧] فصح يقينًا أنهم كلهم مأمورون بالقول بجميع ما جاء به النبي صلى الله عليه وسلم، وأن كل من صد عنه فهو كافر حلال دمه وماله،

Şayet birisi sadece istidlâl yoluyla bilmek sûretiyle imanı kabul edip inanırsa, bu durumda daha önce zikrettiğimiz kimselerden istidlâl etmeyenlerin tamamı Allah Resulüne (s.a.) tabi olmaktan ve onu tasdik etmek sûretiyle kabul etmekten men edilmiş olurlar. Çünkü onlar, -bu topluluğa göre- bunu bilen kimseler değillerdir. Bu ise, Kur'ân'a, Allah Resulünün (s.a.) sünnetine ve ümmetin kesin olan icmâsına aykırıdır.

[1408] Kur'ân'a ve sünnete gelince, bunları daha önce zikretmiştik. Ümmetin icmâsına gelince, istidlâlin farz olması kesin olarak bâtıl olan şeylerdendir; birisinin sadece istidlâl yoluyla müslüman olması doğru değildir. Sonra yüce Allah, "Birisinin istidlâl edinceye kadar müslüman olmasını kabul etmeyiniz!" demeyi ihmal etmiş olur. Acaba Allah Teâlâ bunu unuttu mu? Ya da kullarını saptırmak için bunu zikretmeyi kasıtlı olarak terk mi etti? Allah Resulü (s.a.) de bunu bilerek, dalâleti ve saptırmayı kastederek ya da bunların doğru yolu göstermesini ve kendisini uyarmalarını unutarak terk mi etmiştir? Onlar, ahmak ve câhil bir topluluktурlar. Bunu ancak kâfir olan bir kimse düşünebilir ve ancak müşrik olan birisi de bunu gerçek kabul edebilir. Allah Resulü (s.a.), ne bir köyün ve mahallenin halkına, ne bir canlıya, ne bir çobana, ne zenciye, ne de bir kadına "Sizdenistidlal edeni istidlal etmeyenden ayırıncaya kadar sizin müslümanlığınızı kabul etmem." şeklinde bir söz asla dememiştir.

[1409] Allah Resulü (s.a.) böyle bir şey demediğine göre, bunu kabul etmek ve buna inanmak yalan, iftira ve dalâlettir. Aynı şekilde sahabenin (r.a.) tamamı, İslâm'a davet etmek ve -istidlâli zikretmeksizin - herkesten bunu kabul etmek üzere ittifak etmişlerdir. Bu durum -miktarı ve sayısı olmayan kimselere gelinceye kadar- nesilden nesle bu şekilde devam etmiştir.

[1410] Şayet onlar, Allah Teâlâ'nın *"De ki: "Eğer doğru söyleyenler iseniz (iddianızı ispat edecek) delilinizi getirin."*[826] şeklinde buyurduğunu söylerlerse, onlara şöyle cevap veririz: Evet, bu doğrudur. Ancak Allah Teâlâ bunu, cinlere ve insanlara uymalarını emrettiği hakikate muhalefet eden kimselere söylemiştir. Yüce Allah'ın uyulmasını emrettiği bir şeye muhalefet eden bir sözü söyleyen herkesin sözü de böyledir.

فلو لم يؤمن بالقول بالإيمان إلا من عرفه من طريق الاستدلال لكان كل من لم يستدل ممن ذكرنا منهيًا عن اتباع الرسول صلى الله عليه وسلم، وعن القول بتصديقه لأنه عند هؤلاء القول ليسوا عالمين بذلك، وهذا خلاف القرآن وسنة رسول الله صلى الله عليه وسلم واجتماع الأمة المتيقن.

٥ [١٤٠٨] أما القرآن والسنة فقد ذكرناهما، وأما إجماع الأمة فمن الباطل المتيقن أن يكون الاستدلال فرضًا لا يصح أن يكون أحد مسلمًا إلا به، ثم يغفل الله عز وجل أن يقول: لا تقبلوا من أحد أنه مسلم حتى يستدل أتراه نسي تعالى ذلك أو تعمد عز وجل ترك ذكر ذلك إضلالًا لعباده؟ وبترك ذلك رسوله صلى الله عليه وسلم إما عمدًا أو قصدًا إلى الضلال والإضلال، أو نسيانًا لمن اهتدى

١٠ له هؤلاء ونبهو إليه وهم من هم بلادة وجهلًا وسقوطًا، هذا لا يظنه إلا كافر ولا يحققه إلا مشرك، فما قال فقط رسول الله صلى الله عليه وسلم لأهل قرية أو حلة أوحي ولا لراع ولا لراعية ولا للزنج ولا للنساء لا أقبل إسلامكم حتى أعلم المستدل من غيره.

[١٤٠٩] فإذا لم يقل عليه السلام ذلك فالقول به واعتقاده إفك وضلال،

١٥ وكذلك أجمع جميع الصحابة رضي الله عنهم على الدعاء إلى الإسلام وقبوله من كل أحد دون ذكر استدلال، ثم هكذا جيلًا فجيلًا حتى حدث من لا قدر له.

[١٤١٠] فإن قالوا قد قال الله عز وجل: ﴿قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ﴾ قلنا نعم هذا حق، وإنما قاله الله عز وجل لمن خالف الحق الذي أمر عز وجل الجن والإنس باتباعه. وهكذا القول إن كل من قال قولًا خالف فيه ما أمر الله عز وجل باتباعه،

Bu sözün kendi kanaatine göre istidlâlle olması ya da olmaması eşittir. Bu ise mazur görülmeksizin iptal edilmiştir. Ancak yüce Allah, sadece hakikati araştırmak kastıyla hata eden müçtehitler gibi, bu konuda mazur gördüğü kimselerin özrünü kabul etmiştir. Öyle ki söz konusu kişinin aleyhine bir delil ikame edilmemiş o da inatçı olmamıştır. Hakka tabi olan bir kimseye gelince, yüce Allah onu bir delil getirmekle asla sorumlu tutmamıştır.

[1411] Dolayısıyla delil, yüce Allah'ın emrettiklerinin tamamının doğru olmasıyla sabit olmuştur. Kişinin bunu bilip Allah Elçisine (s.a.) tabi olması veya bunu bilmemesi durumu eşittir. Kendisinin hakikati bilen, ona inanan ve bunu kesin olarak kabul eden bir kimse olması hasebiyle bilmemesi eşittir. Başkalarının bildiği bir delili bilmez ise, işte bu yüce Allah'ın imanı ve ilmi -istidlâl eden bir kimsenin nefsinde yarattığı gibi- bizzat onun nefsinde de yaratmasıdır. Bunların arasında bir fark yoktur. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Allah'ın yardımı ve fetih (Mekke fethi) geldiğinde ve insanların bölük bölük Allah'ın dinine girdiğini gördüğünde, (Rabbine hamd ederek tespihte bulun ve O'ndan bağışlama dile.)"* [827]

[1412] Böylece Allah Teâlâ, -her ne kadar bölük bölük olsalar da- onları kendi dinine dâhil kimseler olarak isimlendirmiştir. Ne yüce Allah ne de onun Elçisi (s.a.), bunun istidlâl ile olmasını şart koşmamıştır. Bilakis bu, ümmeti tekfir etmeye götürsün diye İblis'in kalbine ve diline kötülük attığı kimselerin şartlarından biridir. "Bir kimsenin imanı, bu konuda istidlâl edinceye kadar sahîh değildir ve bir kimsenin istidlâli de -nübüvvetini tasdik etmeksizin- Hz. Muhammed'in peygamberliği hakkında şüphe edinceye kadar geçerli değildir. Durum bu şekilde olunca, söz konusu kişinin istidlâli sahîh olur. Aksi takdirde o mümin değildir." şeklinde söz söyleyen dalâlete ve aşırılığa düşmüş bu taifenin arsızlığından daha tuhaf bir durum yoktur. "Bir kimse, yüce Allah'ı ve Resulünü (s.a.) inkâr edinceye kadar mümin olamaz; bu ikisini inkâr etmediği hâlde iman eden bir kimse kâfir ve müşriktir." şeklinde söz söyleyen bir kimsenin sözünden hamakat ve küfür noktasında daha ahmakça bir şey işitilmiş midir? Bunları kabul eden herkesten Yüce Allah'a sığınırız.

فسواء استدل بزعمه أو لم يستدل هذا مبطل غير معذور إلا من عذره الله عز وجل فيما عذره فيه كالمجتهدين من المسلمين بخطأ قاصد إلى الحق فقط ما لم يقم عليه الحجة فيعاند وأما من اتبع الحق فما كلفه الله عز وجل قط برهانًا.

٥ [١٤١١] والبرهان قد ثبت بصحة كل ما أمر الله تعالى به، فسواء علمه فتبع الرسول صلى الله عليه وسلم أو لم يعلمه حسبه أنه عالم بالحق معتقد له، موقن به، وإن جهل برهانه الذي قد علمه غيره، وهذا خلق الله عز وجل الإيمان والعلم في نفسه كما خلقه في نفس المستدل ولا فرق، قال الله عز وجل: ﴿إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ ۝ وَرَأَيْتَ النَّاسَ يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللَّهِ ١٠ أَفْوَاجًا﴾

[١٤١٢] فسماهم داخلين في دينه وإن كانوا أفواجًا، وما شرط الله عز وجل قط ولا رسوله صلى الله عليه وسلم أن يكون ذلك باستدلال، بل هذا شرط من شرط ذلك ممن قذفه إبليس في قلبه وعلى لسانه، ليخرجه إلى تكفير الأمة، ولا عجب أعجب من أصفاق هذه الطائفة الضالة المخذولة ١٥ على أنه لا يصح لأحد إيمان حتى يستدل على ذلك، ولا يصح لأحد استدلال حتى يكون شاكًا في نبوة محمد صلى الله عليه وسلم غير مصدق بها، فإذا كان ذلك صح له الاستدلال، وإلا فليس مؤمنًا فهل سمع بأحمق أو أدخل في الحمق والكفر من قول من قال لا يؤمن أحد حتى يكفر بالله تعالى وبالرسول صلى الله عليه وسلم، وأن من آمن بهما ولم يكفر بهما قط ٢٠ فهو كافر مشرك، نبرأ إلى الله تعالى من كل من قال بهذا.

[1413] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu ikisi iki yol olup bir üçüncüsü yoktur. Bunlardan her bir yol iki kısma ayrılır: Bunlardan biri; yüce Allah'ın kendisine -ki o Allah'ın Elçisidir(s.a.)- uyulmasını emrettiği kimseye tabi olan kimsedir. Bu, gerçek anlamda âlim ve mümin bir kimsedir; onun istidlâl yapması ya da yapmaması eşittir. Çünkü o, yüce Allah'ın kendisine emrettiği şeyi yapmıştır. Sonra bu kimseler de kendi içlerinde iki kısma ayrılırlar. Bunlardan biri, Allah Resulünden başkasına asla tabi olmayan ve yüce Allah'ın tevfîkiyle hakka muvafık olan kimsedir. Bu kimseye, inandığı her bir inançtan dolayı iki ecir vardır. Söz konusu kişi Allah'ın bu konudaki emrinde Allah Elçisine (s.a.) tabi olmayı murat ettiği hâlde hakka muvafık olarak haram kılınan şeye gelince, -aleyhine bir delil ortaya konulup buna da diretmedikçe- bu mazur görülmüş ve bir ecirle mükâfatlandırılmıştır. İşte bu, içtihat eden ve hata eden hâkim hakkındaki Hz. Peygamber'in (s.a.) sözünün açıklamasıdır.

[1414] İkinci yol ise, yüce Allah'ın kendisine uyulmasını emrettiği kimsenin dışındaki birine tabi olan kimsedir. Bunun da istidlâl ile ya da istidlâl yapılmaksızın olması eşittir. Böyle bir kimse Allah Teâlâ'ya isyan eden, zâlim, hatalı ve dinin getirdiklerini inkâr eden bir kimsedir. Sonra bunlar da iki kısma ayrılırlar. Bunlardan biri, Allah Resulüne (s.a.) belli bir konuda tabi olma kastı olmaksızın, onun getirdiklerine isabet etmiştir. İkincisi ise isabet edememiştir. Bunların her ikisinde de bir hayır yoktur ve her ikisi de günahkârdır ve mükâfatlandırılmayacaktır. Yine onlar, Allah Teâlâ'ya isyan eden veya dinin getirdiklerini inkâr eden bir kimselerdir. Çünkü onlar, Hz. Peygamber'e (s.a.) tabi olmaları açısından yüce Allah'ın onlara emrettiği hususlarda sınırlarını topluca aşan kimselerdir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa, şüphesiz kendine zulmetmiş olur."*[828]

[1415] Söz konusu kimsenin hakikate isabet etmesi ona bir fayda vermez. Çünkü o, yüce Allah'ın hakkın talep edilmesini ve alınmasını istediği yoldan giderek hakikate isabet etmiş değildir. Nitekim biz, yahudilerin ve hıristiyanların -Mûsâ'nın (s.a.) nübüvvetini ve bazılarının da Allah'ın birliğini kabul etmeleri gibi-, pek çok konuda hakka muvafık olduklarını biliriz.

[١٤١٣] **قال أبو محمد**: فهذان طريقان لا ثالث لهما، كل طريق منها تنقسم قسمين أحدهما من اتبع الذي أمره الله تعالى عز وجل باتباعه وهو رسول الله صلى الله عليه وسلم فهذا مؤمن عالم حقًا، سواء استدل أو لم يستدل، لأنه فعل ما أمره الله تعالى به، ثم ينقسم هؤلاء قسمين أحدهما من لم يتبع قط غيره عليه والسلام ووافق الحق بتوفيق الله عز وجل. فهذا له في كل عقد اعتقده أجران، وأما أن يكون حرم موافقه الحق وهو مريد في أمره ذلك اتباع رسول الله صلى الله عليه وسلم فهذا معذور مأجور أجرًا واحدًا، ما لم تقم عليه الحجة فيعاندها وهذا نص قوله عليه السلام في الحاكم المجتهد المصيب والمخطئ.

[١٤١٤] والطريق الثانية من اتبع غير الذي أمره الله باتباعه، فهذا سواء استدل أو لم يستدل هو مخطئ ظالم عاص لله تعالى وكافر على حسب ما جاءت به الديانة في أمره، ثم ينقسم هؤلاء قسمين أحدهما أصاب ما جاء به رسول الله صلى الله عليه وسلم وهو غير قاصد إلى إتباعه عليه الصلاة والسلام فيه والآخر لم يصبه، فكلاهما لا خير فيه وكلاهما آثم غير مأجور، وكلاهما عاص لله عز وجل أو كافر على حسب ما جاءت به الديانة في أمره، لأنهما جميعًا تعديًا حدود الله عز وجل فيما أمرهم به من اتباع رسول الله صلى الله عليه وسلم وقال تعالى: ﴿وَمَن يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ﴾

[١٤١٥] ولا ينتفع بإصابته الحق إذ لم يصبه من الطريق التي لم يجعل الله طلب الحق وأخذه إلا من قبلها. وقد علمنا أن اليهود والنصارى يوافقون الحق في كثير كإقرارهم بنبوة موسى عليه السلام، وكتوحيد بعضهم لله تعالى،

Fakat onlar, bundan dolayı bir fayda görmeyeceklerdir. Çünkü onlar, Hz. Peygamber'e (s.a.) tabi olmak sûretiyle bunlara inanmış değillerdir. Aynı şekilde bir kimsenin inancı "Allah Resulünün sözü, bu fakihin sözüne muvafık olduğunda ancak ona tabi olunur." şeklinde olduğu hâlde, Hz. Peygamber'in (s.a.) dışında fazilet sahibi bir fakihi taklît ederse, şüphesiz o fâsık bir kimsedir. Hz. Peygamber'e inanmaksızın bunu yaparsa, -her ne kadar kalbiyle ona inansa ve lisanıyla bunu ifade etse de- o şüphesiz kâfir bir kimsedir. Bu durum, yüce Allah'ın *"Hayır! Rabbine andolsun ki onlar, aralarında çıkan çekişmeli işlerde seni hakem yapıp, sonra da verdiğin hükme, içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın, tam bir teslimiyetle boyun eğmedikçe iman etmiş olmazlar."*[829] meâlindeki sözüne muhalefet etmesinden dolayıdır.

[1416] Yüce Allah, bu sıfata sahip olan kimselerden imanı uzaklaştırmış ve buna yemin etmiştir. Biz de, yüce Allah'ın kendilerinden uzaklaştırdığı kimselerden imanı uzaklaştırır, buna yemin eder ve bu konuda hak üzere olduğumuza kesin olarak inanırız. Allah Resulüne tabi olduğundan dolayı faziletli bir fakihe tabi olduğunu söyleyen ve onu taklît eden bir kimseye gelince, bu metottan dolayı hatalıdır. Çünkü o, yüce Allah'ın kendisine emretmediği bir şeyi bundan dolayı yapmıştır. Her ne kadar o bu konudaki metodundan dolayı hata etmiş ise de- Allah Resulüne (s.a.) tabi olma niyetinden dolayı tekfir edilemez. Muhtemelen o, yaptığının hatalı olduğuna dair bir delil ikame edilmediği müddetçe, niyeti sebebiyle bir ecirle mükâfatlandırılır. Şayet onlar, Hz. Peygamber'in (s.a.) "Münafıka veya şüphede olan kimseye gelince, ona şöyle denilir: Bu adam (yani Allah'ın Elçisi) hakkında ne dersin? Bunun üzerine o şöyle der: Bilemiyorum, insanların bir şeyler dediklerini duymuş ve ben de bunu söylemiştim." şeklinde kabir imtihanıyla alakalı hadisini zikrederlerse,

[1417] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu zâhiri üzere haktır. Nitekim Allah Resulü (s.a.), bu sözü, kesin bir şekilde inanan bir mümin değil, münafık ya da şüphede olan bir kimsenin söyleyeceğini haber vermiştir. Bilakis kesin bir şekilde inanan müminin "O, Allah'ın kulu ve elçisidir; bize hidayet ve nur getirmiştir." Ya da bu anlamda bir söz söyleyeceği bu hadiste zikredilmiştir.

فما انتفعوا بذلك إذ لم يعتقدوا اتباعًا لرسول الله صلى الله عليه وسلم، وكذلك من قلد فقيهًا فاضلًا دون رسول الله صلى الله عليه وسلم وكان عقده أنه لا يتبع رسول الله صلى الله عليه وسلم إلا إن وافق قوله قول ذلك الفقيه فهذا فاسق بلا شك، وإن فعله غير معتقد له وهو كافر بلا شك، إن اعتقده بقلبه أو نطق به بلسان لمخالفته قول الله تبارك تعالى: ﴿فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّىٰ يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنفُسِهِمْ حَرَجًا مِّمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا﴾

[١٤١٦] فنفي الله عز وجل عن أهل هذه الصفة الإيمان، وأقسم على ذلك ونحن ننفي ما نفى الله عز وجل عمن نفاه عنه، ونقسم على ذلك ونوقن أننا على الحق في ذلك، وأما من قلد فقيهًا فاضلًا وقال إنما اتبعه لأنه اتبع رسول الله صلى الله عليه وسلم فهذا مخطئ للطريق، لأنه فعل من ذلك ما لم يأمره الله تعالى به، ولا يكفر لأنه قاصد إلى اتباع رسول الله صلى الله عليه وسلم مخطئ للطريق في ذلك، ولعله مأجور بنيته أجرًا واحدًا ما لم نقم الحجة عليه بخطأ فعله فإن ذكروا قول رسول الله صلى الله عليه وسلم في حديث فتنة القبر. وأما المنافق أو المرتاب فإنه يقال له ما قولك في هذا الرجل يعني رسول الله صلى الله عليه وسلم فيقول لا أدري سمعت الناس يقولون شيئًا فقلته.

[١٤١٧] **قال أبو محمد**: هذا حق على ظاهره، كما أخبر رسول الله صلى الله عليه وسلم أنه لا يقول هذا إلا المنافق أوالمرتاب، لا المؤمن الموقن، بل المؤمن الموقن ذكر في هذا الحديث أنه يقول: هو عبد الله ورسوله أتانا بالهدى والنور، أو كلامًا هذا معناه،

Böylece Allah Resulü (s.a.), istidlâl eden ya da istidlâlde bulunamayan bir kimseden değil, kesin bir şekilde iman eden ve şüpheye düşen kimselerden haber vermiştir. Aynı şekilde biz de şöyle deriz: "Şayet müslümanların arasında yetişip büyümese idim, müslüman olmazdım. Şüphesiz ben, onların arasında yetişip büyüyen bir kimseye tabi oldum." şeklinde nefsinde veya lisanıyla söyleyen bir kimse, ne mümin, ne kesin bir şekilde inanan ne de yüce Allah'ın tabi olunmasını emrettiği kimseye tabi olan bir kimsedir. Bilakis o kâfirdir.

[1418] Ebû Muhammed şöyle dedi: Böyle olduğuna göre, yüce Allah'ın hakka muvafık kılmadığı bir kimse bütün zamanını istidlâl ederek geçirebilir. Bazen istidlâlde bulunmayan bir kimse de yakînî olarak muvaffak olabilir. Şayet babası, annesi, oğlu, veya hanımı ya da yeryüzü ahalisinin bu konuda kendisine muhalefet ettiklerini bilse idi, onların tamamının kanlarını helâl kabul ederdi. Şayet ateşe atılmak ile, İslâm'dan ayrılmak arasında bir tercihte bulunmak zorunda olsa idi, bunun bir benzerini söylemektense ateşte yanmayı tercih ederdi. Biz de şöyle deriz: Bu var olduğuna göre, istidlâlin bir anlamının olmadığı anlaşılmaktadır. Şüphesiz varılması gereken yer, sadece yakîn ve inançtır. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır.

[1419] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bizzat nefsinin kendisiyle çekiştiği bir kimse, -delilini bilmediği bir şeye inanmak hususunda kalbi mutmain olmadığı zaman- istidlâl yapmaya ihtiyaç hisseder. İşte o zaman, yakıtı insanlar ve taşlar olan cehennemden kendisini koruması için delil istemesi gereklidir. Şüphesini bir delil ile tashih etmeden önce şüphe hâlinde iken ölürse, cehennemde ebedî olarak kalacak bir kâfir olarak ölür.

[1420] Ebû Muhammed şöyle dedi: Sonra bulunduğumuz konuya döneriz; mârifetler zorunlu mudur? Yoksa iktisabî midir? Yüce Allah'ın yardım ve desteğiyle şöyle deriz: Mâlumat bir cinstir, o da kişinin kalbinin inandığı ve kesin olarak kabul ettiği şeylerdir. Sonra mâlumat iki kısma ayrılır: Bunlardan biri, zâtı itibarıyla hak olandır ve bunun doğruluğunu gösteren delil mevcuttur. İkincisinin ise doğruluğunu gösteren bir delil yoktur.

فإنما أخبر عليه السلام عن موقن ومرتاب لا عن مستدل وغير مستدل، وكذلك نقول إن من قال في نفسه أو بلسانه لولا أني نشأت بين المسلمين لم أكن مسلمًا وإنما اتبعت من نشأت بينهم، فهذا ليس مؤمنًا ولا موقنًا، ولا متبعًا لمن أمره الله باتباعه، بل هو كافر.

٥ [١٤١٨] **قال أبو محمد**: وإذا كان قد يستدل دهره كله من لا يوفقه الله تعالى للحق، وقد يوفق من لا يستدل يقينًا لو علم أر أباه أو أمه أو ابنه أو امرأته أو أهل الأرض يخالفونه فيه لاستحل دماءهم كلهم، ولو خير بين أن يلقي في النار وبين أن يفارق الإسلام لاختار أن يحرق بالنار، على أن يقول مثل هذا، قلنا فإذا هو موجود فقد صح أن الاستدلال لا معنى له، وإنما المدار على اليقين والعقد

١٠ فقط، وبالله تعالى التوفيق.

[١٤١٩] **قال أبو محمد**: وإنما يضطر إلى الاستدلال من نازعته نفسه إليه، ولم يسكن قلبه إلى اعتقاد ما لم يعرف برهانه، فهذا يلزمه طلب البرهان حينئذ ليقي نفسه نارًا وقودها الناس والحجارة، فإن مات شاكًا قبل أن يصح عنده البرهان مات كافرًا مخلدًا في النار أبدًا.

١٥ [١٤٢٠] **قال أبو محمد**: ثم نرجع إلى ما كنا فيه هل المعارف باضطرار أم باكتساب؟ فنقول وبالله تعالى التوفيق: إن المعلومات قسم واحد وهو ما عقد عليه المر قلبه وتيقنه ثم هذا ينقسم قسمين أحدهما حق في ذاته قد قام البرهان على صحته. والثاني لم يقم على صحته برهان.

Kişinin zâtı itibarıyla doğruluğuna kesin olarak inanmadığı bir şeye gelince, bu durumda o onu bilen ve ona dair bir bilgisi olan bir kimse değildir. Ancak onun buna dair bir zannı vardır. Kişinin doğru bir delil ile bildiği şeylerin tamamına gelince, onun bunlarla alakalı bilgisi zorunludur. Çünkü onun bu konuda şüphe duymasını gerektirecek bir durum yoktur. Bu ise zaruretin sıfatıdır. İhtiyara/iktisaba gelince, o da kişinin dilediğinde yapacağı ve dilediğinde terk edeceği bir şeydir.

[1421] Ebû Muhammed şöyle dedi: Biz, âlemin hâdis olduğunu ve âlemdeki her şeyin ezelî olan bir yaratıcısı bulunduğunu, mahlûkatından herhangi bir şeyin ona benzemediğini biliriz. Hz. Muhammed'in (s.a.) peygamberliğinin doğrulunu ve sahabenin (r.a.) bize naklettiği hususlardan Allah Elçisinin bize getirdiklerinin doğruluğunu da biliriz. Öyle ki sahabeden büyük topluluklar bunları -bize ulaşıncaya kadar- büyük topluluklara nakletmişlerdir. Dolayısıyla bu bilgiler bize ulaşıncaya kadar tevatürle nakledilmişlerdir. Bu bilgileri, adil oldukları hususunda ittifak edilen kimseler kendileri gibi olan kimselerden nakletmişlerdir. Bu şekilde Allah Resulüne (s.a.) ulaşıncaya kadar devam eder. Dolayısıyla bunların tamamı Allah katında doğrulukları kesin olan, gerçek ve doğru bilgilerdir. Çünkü dinden herhangi bir şeyi zan ile almak doğru değildir. Nitekim yüce Allah, *"Onların çoğu ancak zannın ardından gider. Oysa zan, hak namına hiçbir şeyin yerini tutmaz."*[830] şeklinde buyurmuştur. Allah Resulü (s.a.) de şöyle buyurmuştur: *"Zandan sakınınız. Çünkü zan sözlerin en yalanıdır."*

[1422] Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Şüphesiz o Zikr'i (Kur'ân'ı) biz indirdik biz! Onun koruyucusu da elbette biziz."*[831] Böylece yüce Allah dinin korunmasını garanti ettiğinden dolayı onun mahfuz olduğu anlaşılmaktadır. Din konusunda bir şüphenin/problemin olmasının mümkün olmadığı hususunda kesin bir kanaat üzereyiz. Nitekim Allah Teâlâ, adil bir kimsenin haberinin kabul edilmesini emretmiştir. Yüce Allah bunu haram kıldığı hâlde, demediği bir şeyi ona nispet ederek söylememizi ya da bilmediğimiz bir şeyi ona nispet ederek söylememizi emretmesi muhâl olan şeylerdendir. Nitekim Allah Teâlâ, bunu, *"O, size ancak kötülüğü, hayâsızlığı ve Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri söylemenizi emreder."*[832] meâlindeki sözüyle haram kılmıştır.

وأما ما لم يتيقن المرء صحته في ذاته فليس عالمًا به ولا له به علم، وإنما هو ظان له وأما كل ما علمه المرء ببرهان صحيح فهو مضطر إلى علمه به لأنه لا مجال للشك فيه عنده، وهذه صفة الضرورة. وأما الاختيار فهو الذي إن شاء المرء فعله وإن شاء تركه.

٥ [١٤٢١] **قال أبو محمد**: فعلمنا بحدوث العالم وأن له بكل ما فيه خالقًا واحدًا لم يزل لا يشبهه شيء من خلقه في شيء من الأشياء، والعلم بصحة نبوة محمد صلى الله عليه وسلم وصحة كل مما أتى به مما نقله إلينا الصحابة كلهم رضي الله عنهم، ونقله عنهم الكواف كافة بعد كافة، حتى بلغ إلينا ونقله المتفق على عدالته عن مثله، وهكذا حتى بلغ إلى رسول

١٠ الله صلى الله عليه وسلم، فهو كله علم حق متيقن مقطوع على صحته عند الله تعالى، لأن الأخذ بالظن في شيء من الدين لا يحل قال الله تعالى: ﴿إِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا﴾ وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: إياكم والظن فإن الظن أكذب الحديث.

[١٤٢٢] وقال تعالى: ﴿إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ﴾ فصح أن الدين

١٥ محفوظ لما ضمن الله عز وجل حفظه، فنحن على يقين من أنه لا يجوز أن يكون فيه شك، وقد أمر الله تعالى بقبول خبر الواحد العدل، ومن المحال أن يأمر عز وجل بأن نقول عليه ما لم يقل وهو قد حرم ذلك، أو أن نقول عليه مالا نعلم لأنه تعالى قد حرم ذلك بقوله: ﴿وَأَن تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ﴾

[1423] Yüce Allah'ın bize, kabul etmemizi emrettiği her şeyin dinden olduğunu ve yüce Allah'ın kendi dinini her türlü müdahaleden koruduğunu kesin olarak biliriz. Aynı şekilde biz, karşıt olan iki kişiden ilave bir bilgiyi alabiliriz; yine karşıt olduğu sabit olan iki haberi de alabiliriz. Bu fiilimizdeki hakikatin doğruluğunu kesin ve zorunlu bir bilgi ile biliriz.

[1424] "Haber-i vahit ilim gerektirmez. Ancak o zannı galiptir. Sonra biz, ona kesin olarak inanır ve şöyle deriz: Dine doğruluğu ayırt edilemeyen bazı unsurlar girmiştir. Din konusunda yalancıların ortaya koydukları ile yüce Allah'ın emrettiklerini ayırt etmenin imkânı yoktur." şeklinde söz söyleyen bir kimseden daha garip bir şey yoktur. Bu, kendisinden yüce Allah'a ve onun rızasına sığındığımız bir durumdur.

[1425] Ebû Muhammed şöyle dedi: Yüce Allah'tan ve onun Elçisinden (s.a.) bir açıklamanın gelmediği ancak bununla birlikte büyük toplulukların görüşlerinin birleştiği hususlara gelince, bu durum Allah katında kesin olarak geçersizdir. Çünkü o, yüce Allah'ın izin vermediği şekilde dinde kural koymuş ve demediği bir şeyi Allah'a nispet etmiştir. Bunun delili şudur: Bu görüş, kendilerine benzeyen toplulukların söylediği başka bir söze aykırı olabilir. Halbuki hakka itiraz edilemez ve bir delili başka bir delil nakzetmez. Bu meseleyi *"el-Mersûm bi-kitâbi'l-ihkâm fi usûli'l-ahkâm"* adlı kitabımızda detaylı bir şekilde incelemiştik, dolayısıyla tekrar etmeye gerek duymuyorum. Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamd olsun.

[1426] Ebû Muhammed şöyle dedi: Farklı dinlere mensup olup kendilerine Hz. Peygamber'in (s.a.) mûcizeleri ulaşmış ve tevhit konusunda deliller ortaya konulmuş olan herkes yüce Allah'ı ve Hz. Muhammed'in (s.a.) peygamberliğini kabul etmeleri zorunludur. Aynı şekilde -her ne konuda olursa olsun- bir kimsenin yanında doğru ve zorunlu bir delil mevcut ise ve onu da anlar ise, onu tasdik etmek zorundadır. Bunun dinlerden ya da mezheplerden ya da fetvalardan ya da bunların dışındaki bir şeyden olması eşittir.

[١٤٢٣] فكل ما أمرنا الله عز وجل بالقول به فنحن على يقين من أنه من الدين وأن الله تعالى قد حماه من كل دخيل، وكذلك أخذنا بالزائد من الاثنين المتعارضين، ومن الخبرين الثابتين المتعارضين، وقد علمنا صحة أن الحق في فعلنا ذلك علم ضرورة متيقن.

٥ [١٤٢٤] ولا أعجب ممن يقول إن خبر الواحد لا يوجب العلم، وإنما هو غالب ظن ثم نقطع به ونقول إنه قد دخلت في الدين دواخل لا تتميز من الحق، وأنه لا سبيل إلى تمييز ما أمر الله تعالى به في الدين مما شرعه الكذابون، هذا أمر، نعوذ بالله منه ومن الرضاء به.

[١٤٢٥] **قال أبو محمد**: وأما ما اجتمعت عليه الجماعات العظيمة من آرائهم ١٠ مما لم يأت به نص عن الله عز وجل ولا عن رسول الله صلى الله عليه وسلم فهو باطل عند الله بيقين، لأنه شرع في الدين ما لم يأذن به الله تعالى وقال على الله تعالى ما لم يقله. وبرهان ذلك: أنه قد يعارض ذلك قول آخر قالته جماعات مثل هذه، والحق لا يتعارض والبرهان لا يناقضه برهان آخر، وقد تقصينا هذا في كتابنا المرسوم بكتاب الأحكام في أصول الأحكام فأغني عن ترداده، والحمد ١٥ لله رب العالمين.

[١٤٢٦] **قال أبو محمد**: فكل من كان من أهل الملل المخالفة فبلغته معجزات النبي صلى الله عليه وسلم وقامت عليه البراهين في التوحيد فهو مضطر إلى الإقرار بالله تعالى وبنبوة محمد صلى الله عليه وسلم، وكذلك كل من قام على شيء ما، أي شيء كان عنده برهان ضروري صحيح وفهمه فهو مضطر إلى ٢٠ التصديق به سواء كان من الملل أو من النحل أو من الفتيا أو غير ذلك.

[1427] Buradaki hakikati, şu üç kimseden biri inkâr etmiştir: **[I]** Kendisine göre bu açıdan doğru olan bir şeyden yüz çeviren, gafil olan, geçimi talep etmek ya da mal, makam, güç ve mutluğunu artırmak için bundan uzak kalan bir kimsedir. Ya da uygun olduğunu veya tembellik olarak düşündüğü bir işi yapmak ya da hakkı kabul etmenin fazileti için kendisi hakkında bu açısından acziyet, akıl ve temyiz zaafı olduğu açık olan bir şeyle meşgul olmayı tercih etmek veya düşünmek sûretiyle kendisini sonraya bırakan bir kimsedir. Her mekânda ve her dönemde müşâhede ettiğimiz tabakalardan her birinin durumu bu şekildedir.

[1428] [II] Ya da kendisinden öncekileri (selef) veya onların arasında yetişen bir kimseyi taklît eden bir kimsedir. Taklît edilen kimseye beslenen hüsn-i zan onu meşgul etmiştir. Delilden anladıklarını düşünme hususunda hevâ ve hevesi aklını kuşatıp bastırmıştır. Zikrettiğimiz hususlar, onunla hakikate rucu etmesi arasına hulûl etmiş; delilden hareketle kendisine açıklanan şeyleri düşünmekten istek ve arzuları onu alıkoymuş ve bundan kaçıp uzaklaşmıştır. İşte o, kendi kanaatine göre şeytan tarafından defedilemeyen ve yüz çevirinceye kadar nefsine galip gelen açık bir delil duyduğunda nefsi ona şöyle der: "Şüphesiz burada, işittiğim bu delili iptal eden bir delil olmalıdır. Her ne kadar ben bu delili bilmiyorsam da, bu delil dinimin ya da mezhebimin mensuplarının tamamına ya da filana, filana ve filana gizli kalır mı? Şüphesiz onların nezdinde bu delili iptal edecek bir şey vardır."

[1429] Ebû Muhammed şöyle dedi: İşte bu düşünce, her din, fırka ve mezhepte âlim olduğunu düşünen pek çok kimse hakkında geçerlidir. Bu iki taifeden biri, ancak delil onu ilzam ettiğinde ve gözünü kamaştırdığında (hakikati görebilir.) Fakat vesveseleri onun nefsine ve ahmaklıkları ona ve hak bildiğine galip gelir. Onun yanlış olan zannı kesin olan yakînine üstün gelir, şeytan bu vesile ile onunla oyun oynar, alay eder ve "Burada, bu delili iptal eden bir delil vardır. Şayet filan hayatta olsa idi ya da burada hazır bulunsa idi, elbette bu delili geçersiz kılardı." şeklindeki arzusundan dolayı şu anda bulunduğu durumu ona vehmeder. İşte bu, bunaklığın ve saçmalığın en büyüğüdür. Çünkü o, bilmediği, işitmediği ve kendisince doğruluğunu yalanladığı bir şeyi tasdik etmektedir. Aşırılığa düşmekten Allah'a sığınırız.

[١٤٢٧] وإنما أنكر الحق في ذلك أحد ثلاثة: إما غافل معرض عما صح عنده من ذلك مشتغل عنه بطلب معاشه، أو بالتزيد من مال أو جاء أو صوت أو لذة، أو عمل يظنه صلاحًا أو كسلًا أو إيثارًا للشغل مما يتبين له من ذلك عجزًا، وضعف عقل وقلة تمييز، لفضل الإقرار بالحق أو مسوف نفسه بالنظر، كحال كل طبقة من الطبقات الذين نشاهدهم في كل مكان وكل زمان.

[١٤٢٨] وإما مقلد لأسلافه أو لمن نشأ بينهم قد شغله حسن الظن بمن قلد أو استحسانه لما قلد فيه، وغمر الهوى عقله عن التفكير فيما فهم من البرهان، قد حال ما ذكرنا بينه وبين الرجوع إلى الحق وصرف الهوى ناظر قلبه عن التفكر فيما بين له من البرهان ونفر عنه وأوحشه منه. فهو إذا سمع برهانًا ظاهرًا لا مدفع فيه عنده ظنه من الشيطان وغالب نفسه حتى يعرض عنه، وقالته له نفسه لا بد أن هاهنا برهانًا يبطل به هذا البرهان الذي أسمع، وإن كنت أنا لا أدريه وهل خفي هذا على جميع أهل ملتي وأهل نحلتي أو مذهبي أو على فلان وعلى فلان وفلان وفلان ولا بد أنه قد كان عندهم ما يبطلون به هذا.

[١٤٢٩] **قال أبو محمد**: وهذا عام في أكثر من يظن أنه عالم، في كل ملة وكل نحلة وكل مذهب وليس واحد من هاتين الطائفتين إلا والحجة قد لزمته وبهرته، ولكنه غلب وساوس نفسه وحماقاتها على الحقائق اللائحة له ونصر ظنه الفاسد على يقين قلبه الثابت، وتلاعب الشيطان به وسخر منه فأوهمه لشهوته لما هو فيه أن هاهنا دليلًا يبطل به هذا البرهان وأنه لو كان فلان حيًا أو حاضرًا لأبطل هذا البرهان. وهذا أعظم ما يكون من السخافة لأنه تصديق لما لا يدري ولا سمع به وتكذيب لما صح عنده، وظهر إليه، ونعوذ بالله من الخذلان.

[1430] [111] Üçüncüsü, ister riyasetin devamını, isterse kazancın artmasını ve isterse bunlardan birinin özlemi için olsun, kalbiyle doğruluğundan emin olduğu bir şeyi lisanı ile inkâr eden kimsedir. Muhtemelen onu yerine getirebilir ya da getiremez. Şayet onu yerine getirirse, burada alışverişte hüsrana uğrayan bir kimse olur ya da kısa yoldan ebedîyeti kazanma duygusuna kapılan ve gururlanan bir kimse olur. Ya da bunu, eziyet görme korkusundan ya da yanında delilin kaim olduğu bir şeye muhalefeti bir kimseye kızgınlığından dolayı yapar. Yahut delil ile kaim olan bu sözü söyleyen kimseye düşmanlıktan dolayı yapar. Bunların tamamı her din, mezhep ve görüşten insanların çoğunluğunda mevcuttur. Bilakis bu onlara galiptir. Bu, onların kendi nefislerinde buldukları bir durumdur. Onlar, buna üstün gelirler.

[1431] Ebû Muhammed şöyle dedi: Kendisini İslâm'a nispet eden kimselerden "Mârifetler zorunlu değillerdir. Kâfirler, rubûbiyet ve nübüvvet noktasında doğruyu bilmek zorunda değillerdir." şeklinde söz söyleyen bir kimseye şöyle denilir: Bize peygamberlerin (s.a.) mûcizelerinden haber verir misiniz? Bu mûcizeleri gören herkesten genel olarak şüphe kalkar mı? Nübüvvetin problemleri son bulur mu? Hak ile bâtılın arasını tam olarak ayırır mı, ayırmaz mı?

[1432] Eğer onlar evet derlerse, bu durumda mûcizeleri gören herkesin bunların yüce Allah'ın katından onları getiren kimseyi tasdik ettiğini gösteren bir hakikat olduğunu bilmek zorunda olduğunu kabul ederler. Böylece onlar, bizim görüşümüz olan hakka dönmüş olurlar. Hamd, Allah'a mahsustur.

[1433] Şayet onlar, "Hayır, bilakis nübüvvet konusundaki şüphe bâkidir. Mûcizelerin gerçek olduklarını gösteren bir delilin olmaması mümkündür." şeklinde derlerse, bu durumda peygamberlerin (s.a.) delil getirmediklerini, onların durumunda şüphenin mevcut olduğunu, yüce Allah'ın hüccetinin kâfirlere vâki olmadığını ve yüce Allah'a ait bir hüccetin asla onları ilzam etmediğini, peygamberlerin (s.a.) getirdikleri şeylerin ancak zan ile kaim olduğuna ve bazen de zannın mevcut olmadığına kesin olarak inanırlar. Bu, bunu din edinen ya da söyleyen herkesten zuhur eden mutlak bir küfürdür.

[١٤٣٠] والثالث منكر بلسانه ما قد تيقن صحته بقلبه إما استدامة لرئاسة أو استدرار مكسب أو طعمًا في أحدهما، مما لعله يتم له أو لا يتم، ولو تم له لكان خاسرًا الصفقة في ذلك، أو آثر غرورًا ذاهبًا عن قريب على فوز الأبد، أو يفعل ذلك خوف أذي أو عصبية لمن خالف ما قد قام البرهان عنده أو عداوة لقائل ٥ ذلك القول الذي قام به عنده البرهان. وهذا كله موجود في جمهور الناس من أهل كل ملة وكل نحلة، وأهل كل رأى بل هو الغالب عليهم وهذا أمر يجدونه من أنفسهم فهم يغالبونها.

[١٤٣١] **قال أبو محمد**: ويقال لمن قال ممن ينتمي إلى الإسلام إن المعارف ليست باضطرار وأن الكفار ليسوا مضطرين إلى معرفة الحق في الربوبية والنبوة، ١٠ أخبرونا عن معجزات الأنبياء عليهم السلام، هل رفعت الشك جملة عن كل من شاهدها، وحسمت عللها وفصلت بين الحق والباطل فصلًا تامًا أو لا؟

[١٤٣٢] فإن قالوا: نعم أقروا بأن كل من شاهدها مضطر إلى المعرفة بأنها من عند الله تعالى حق شاهد بصدق من أتى بها، ورجعوا إلى الحق الذي هو قولنا ولله الحمد.

١٥ [١٤٣٣] وإن قالوا: لا. بل الشك باق فيها ويمكن أن تكون غير شاهدة بأنهم محقون، قطع بأن الأنبياء عليهم السلام لم يأتوا ببرهان، وأن الشك باق في أمرهم، وأن حجة الله تعالى لم تقع على الكفار ولا لزمهم قط له تعالى حجة، وأن الأنبياء عليهم السلام إنما أتوا بشيء ربما قام في الظن أنه حق وربما لم يقم. وهذا كفر مجرد من كل من دان به أو قاله.

[1434] Aynı şekilde onlara, tevhidin ispatına dair aklî delilleri ve peygamberlerin (s.a.) alamet ve işaretlerini nakleden büyük kalabalıkları sorarız? Nitekim onlar, yüce Allah'ın hüccetlerinin zuhur eden ve parıldayıp ortaya çıkan her bir şeyle hakikat olduğunu kabul etmişlerdir. Söz konusu deliller, kâfirlerin tamamını bunları tasdik etmeye ve onların hak olduğunu bilmeye zorlamaktadır. Ya da onlar, "Yüce Allah, herhangi bir kimseye yönelik bir delili ortaya koymamış ve Hz. Muhammed'in (s.a.) peygamberliğinin sıhhatinin tayini hiçbir kimse için asla açık değildir. Ancak biz, bunu zan ile kabul ederiz. Ancak bu güçlü olan zanlardandır. Bununla birlikte bunun hilafının olması da mümkündür." şeklinde söylerler. Her kim bunu kabul ederse, bu mutlak anlamda küfürdür ve hiçbir gizliliği olmayan bir şirktir. Dalâlete düşmekten Allah'a sığınırız.

[1435] Ebû Muhammed şöyle dedi: Her kim kâfirlerin ve hakkı iptal eden herkesin, kendilerine ulaştıktan sonra bir delilin ikame edildiği her şeyi tasdik etmek zorunda olduklarını inkâr eder ve kişinin bunu bilmek zorunda olduğunu söylerse, onu inkâr etmesinin yolu yoktur. Biz, ona, yerin ve feleklerin yaratılması, güneşin, ayın ve yıldızların yörüngeleri ve bütün bunların mesafelerinin sonlu olduğu hususundaki sözünün yalan olduğunu göstermiştik. İnsanların ekseriyeti bunu inkâr etmektedir ya da bu konudaki hakikati reddetmektedir. Aynı şekilde kıyası, rey'i veya hitap delilini metot edinen kimse de böyledir. O, bunların geçersizliği konusundaki delilleri işitti, böylece bulunduğu durumun geçersiz olduğunu bilmek zorundadır. Bu konuda o aklından dolayı duyularının verilerini inkâr eden, nefsinden dolayı kandıran, yakîninden dolayı üstün gelmeye çalışan ve zanlarından dolayı da üstün gelendir.

[1436] Ebû Muhammed şöyle dedi: Meleklerin, peygamberlere getirdiği bilgilerin, onlara vahyettiklerinin ve uykularında onlara gösterdiklerinin sıhhatine dair meleklerin (s.a.) ve nebîlerin (s.a.) bilgisi, peygamberlerin duyu organlarıyla ve aklın temel prensipleriyle idrak ettikleri diğer şeyler gibi, zorunlu bir bilgidir. Yine onların, dördün ikiden büyük olduğunu, ateşin hararetli, bitkilerin yeşil olduğunu, yıldırımın sesini, balın tatlılığını, sütün yağını, kirpinin sertliğini ve bunun dışındakileri bilmeleri de böyledir.

[١٤٣٤] وهكذا نسألهم في البراهين العقلية على آيات التوحيد وفي الكواف الناقلة أعلام الأنبياء عليهم السلام، حتى يقروا بالحق بأن حجج الله تعالى بكل ما ظهرت وبهرت، واضطرت الكفار كلهم إلى تصديقها والمعرفة بأنها حق، أو يقولوا إنه لم تقم لله حجة على أحد ولا تبين قط لأحد تعين صحة نبوة محمد صلى الله عليه وسلم، وإنما نحن في الإقرار بذلك على ظن إلا أنه من الظنون أقوى وقد يمكن أن يكون بخلاف ذلك ومن قال بهذا فهو كفر مجرد محض شرك لا خفاء به، ونعوذ بالله من الخذلان.

[١٤٣٥] **قال أبو محمد:** ومن أنكر أن يكون الكفار وكل مبطل مضطرين إلى تصديق كل ما قام به برهان بعد بلوغه إليهم، وقال إنما اضطر المرء إلى معرفته فلا سبيل له إلى إنكاره أريناه كذب قوله في تكوين الأرض والأفلاك، ومدار الشمس والقمر والنجوم، وتناهي مسافة كل ذلك وأكثر الناس على إنكار هذا ودفعه الحق في ذلك، وكذلك من دان بالقياس والرأي أو دليل الخطاب، وسمع البراهين في إبطالها. فهو مضطر إلى معرفة بطلان ما هو عليه، مكابر لعقله في ذلك، مغالط لنفسه، مغالب ليقينه، مغلب لظنونه.

[١٤٣٦] **قال أبو محمد:** وعلم الملائكة عليهم السلام، وعلم النبيين عليهم السلام بصحة ما جاءتهم به الملائكة، وأوحى إليهم به ورأوه في منامهم علم ضروري كسائر ما أدركوه بحواسهم وأوائل عقولهم، وكعلمهم بأن أربعة أكثر من اثنين، وأن النار حارة، والبقل أخضر وصوت الرعد، وحلاوة العسل، ولبن الحليب ، وخشونة القنفذ، وغير ذلك.

[1437] Şayet durum bu şekilde olmasa idi, elbette melekler ve nebîler kendi durumları hakkında şüpheci olurlardı. Bu, bunu mümkün gören bir kimseden zuhur eden bir küfürdür. Ancak şu kadar var ki meleklerin -bu şekilde olması durumu hariç- herhangi bir şeyle alakalı bir bilgileri ve zanları asla yoktur. Çünkü onlar hata yapmazlar. Onlar, insanların meydana geldiği gibi çeşitli tabiatlardan meydana gelmiş değillerdir. Şayet birisi, "İlmin tamamı zorunlu olup zorunluluk da yüce Allah'ın nefislerde yarattığı bir şey olduğuna göre, bu durumda insan yüce Allah'ın onda yaratmasına göre nasıl mükâfatlandırılacak veya cezalandırılacaktır?" diye sorarsa, şöyle cevap veririz: Evet, âlemde yüce Allah'ın yaratmasının dışında hiçbir şey yoktur. Biz, bu eserimizde fiillerin yaratılmasıyla alakalı görüşümüzü ortaya koyduğumuz üzere bununla alakalı burhan doğrudur. Allah'a hamd olsun. Yüce Allah'ın bizde yarattığı şeylere göre bizi cezalandırmaktan ve mükâfatlandırmaktan men eden ne bir nas ne de aklî bir delil gelmiştir. Allah Teâlâ dilediğini yapar. Onlar sorgulanacakları hâlde, yüce Allah yaptıklarından dolayı sorgulanamaz.

[1438] Ebû Muhammed şöyle dedi: Gaflet ehli, genel olarak hakikatleri iptal eden Sofistleri müşâhede ettikleri hâlde, bulundukları duruma muhalefet eden bir topluluğun bunları bilmek zorunda olmasını nasıl inkâr ederler? Nitekim hıristiyanların inanmaları böyledir. Onlar, sayılarını sadece onları yaratan, rızıklarını veren, dalâlete düşüren ve kendisinden başka ilâh olmayan yüce Allah'ın sayacağı topluluktur (umem). Onların içinde pek çok konuda bilgisi olan âlimler vardır. Yine onların isabetli düzenlemeleri, hayranlık uyandıran siyasetleri, sağlam görüşleri, işlerin incelikleri hususunda kıvrak zekâları ve işlerin gizliliklerini gören basiretleri olan kralları vardır. Bununla birlikte onlar, "Bir üçtür; üç birdir; üçün biri baba, ikincisi oğul ve üçün üçüncüsü de ruhtur. Baba, oğul olmadığı hâlde oğuldur. İnsan, ilâhtan farklı olduğu hâlde ilâhtır. Mesih, o'ndan farklı olduğu hâlde, tam bir ilâhtır. Ezelî olan ilk, o olmadığı hâlde, sonradan var olandır. (muhdes)" şeklinde söylerler.

[١٤٣٧] لو لم يكن الأمر كذلك لكان عند الملائكة والنبيين شكاكًا في أمرهم، وهذا كفر ممن أجازه إلا أن الملائكة لا علم لهم بشيء إلا هكذا، ولا ظن لهم أصلًا لأنهم لا يخطئون، ولا ركبوا من طبائع متخالفة كما ركب الإنسان. فإن قال قائل فإذًا العلم كله باضطرار، والاضطرار فعل الله تعالى في النفوس، فكيف يؤجر الإنسان أو يعذب على فعل الله تعالى فيه؟ قلنا: نعم. لا شيء في العالم إلا خلق الله تعالى. وقد صح البرهان بذلك على ما أوردنا في كلامنا في خلق الأفعال في ديواننا، والحمد لله؛ وما جاء قط نص ولا برهان عقل بالمنع من أن يعذبنا الله تعالى أو يؤجرنا على ما خلق فينا، والله تعالى يفعل ما يشاء لا يسأل عما يفعل وهم يسألون.

[١٤٣٨] **قال أبو محمد**: وكيف ينكر أهل الغفلة أن يكون قوم يخالفون ما هم إلى المعرفة به مضطرون وهم يشاهدون السوفسطائية الذين يبطلون الحقائق جملة، وكما يعتقد النصارى وهم أمم لا يحصى عددهم إلا خالقهم ورازقهم ومضلهم، لا إله إلا هو، وفيهم علماء بعلوم كثيرة وملوك لهم التدابير الصائبة والسياسات المعجبة، والآراء المحكمة والفطنة في دقائق الأمور، وبصر بغوامضها وهم مع ذلك يقولون إن واحدًا ثلاثة وثلاثة واحد، وإن أحد الثلاثة أب، والثاني ابن، والثالث روح، وأن الأب هو الابن وليس هو الابن والإنسان هو الإله وهو غير الإله، وأن المسيح إلاه تام وإنسان تام وهو لا غيره، وأن الأول الذي لم يزل هو المحدث الذي لم يكن ولا هو هو.

[1439] Ebû Muhammed şöyle dedi: Delilikte bundan daha büyüğü yoktur. Nitekim hıristiyanlardan Ya'kûbiye fırkası -ki onların sayısı yüz binlere ulaşmıştır- Tanrının kamçı ve tokatlarla dövüldüğüne, çarmıha gerildiğine, işkence gördüğüne, öldüğüne ve Ebucehil karpuzunu suladığına inanırlar. Âlem üç gün boyunca yöneticisiz kalmıştır. -Allah onların küfründen münezzehtir-. Hulûl taraftarları ve Râfizîlerin gulâtı da böyledir: Onlar, kendileriyle birlikte oturan Hallâc ve İbn Ebi'l-İzz gibi bir adamın tanrı olduğuna inanırlar. Onlara göre tanrı bevlediyor ve pisliyordu; acıkıyor ve yemek yiyordu; susayıp su içiyordu; hasta oluyor ve ona doktor getiriyorlar; diş sancısı çektiğinde dişini çekiyor; vücudunda çıban çıktığında acı çekiyor; eşiyle birleşiyor, hacamat yapıyor ve kan aldırıyor. İşte o, ezelî ve ebedî olan tanrıdır; bu âlemin tamamını yaratan, onların rızkını veren, onları sayan ve yöneten, felekleri idare eden, öldürüp dirilten, kalplerde olanları bilendir. Bu inanç doğrultusunda onlar, hapishanelere, zindanlara, kamçı darbelerine, ellerin ve ayakların kesilmesine, öldürülmeye ve çarmıha gerilmeye ve namusa leke sürmeye tahammül ediyorlardı. Yine onların içinde kadılar, yazarlar ve tacirler vardır. Bugün onların sayıları yüz binlere ulaşmıştır.

[1440] Nitekim yahudilerden bazı gruplar ve müslümanlardan bazı taifeler de, rablerinin insan sûretinde etten ve kandan bir bedeninin olduğunu, yürüdüğünü ve oturduğunu iddia ederler. “Bazı hâller (ahvâl) vardır ki onlar ne yaratılmış ne de yaratılmamıştır; ne mâlumdur ne de meçhul; ne haktır ne de bâtıl, ne maruf ne de meçhuldürler. Ateş yakıcı, kar da soğuk değildir.” şeklinde söz söyleyen Eş'arîler de böyledir. Bazı fakihlerin ve onların tabileri olan bazı kimselerin “Bir kişi, iki adamın ve iki kadının çocuğu olabilir; bu kadınlardan her biri o çocuğun annesidir ve o çocuk doğum itibarıyla onun evladıdır.” demeleri de böyledir.

[1441] Ebû Muhammed şöyle dedi: Acaba bütün bunların bâtıl olduklarına zikrettiğimiz kimselerin nefisleri ve duyuları şahitlik etmiyor ve akılları bunları ikrar etmiyor mu? Evet, onları yaratan buna şahitlik ediyor. Fakat daha önce ifade ettiğimiz hadiseler, onların bu yanlışlığa düşmelerini kolaylaştırmış, hakka ve izana (itaate) dönmeyi onlara çirkin göstermiştir.

[١٤٣٩] **قال أبو محمد**: وليس في الجنون أكثر من هذا، واليعقوبية منهم وهم مئات ألوف يعتقدون أن الباري تعالى عن كفرهم ضرب بالسياط واللطام، وصلب ونحر ومات وسقى الحنظل، وبقي العالم ثلاثة أيام بلا مدبر، وكأصحاب الحلول وغالية الرافضة الذين يعتقدون في رجل جالس معهم كالحلاج وابن أبي العز أنه الله، والإله عندهم قد يبول ويسلح، ويجوع فيأكل، ويعطش فيشرب، ويمرض فيسوقون إليه الطبيب، ويقلع ضرسه إذا ضرب عليه، ويتضرر إذا أصابه دمل ويجامع ويحتجم، ويقتصد وإنه الله الذي لم يزل ولا يزال خالق هذا العالم كله ورازقه ومحيصه ومدبره ومدبر الأفلاك المميت المحيي العالم بما في الصدور ويصبرون وفي حسب هذا الاعتقاد على السجون والمطابق وضرب السياط، وقطع الأيدي والأرجل، والقتل والصلب وهتك الحريم، وفيهم قضاة وكتاب وتجار وهم اليوم ألوف الألوف.

[١٤٤٠] وكما تدعى طوائف اليهود وطوائف من المسلمين أن ربهم تعالى جسد في صورة الإنسان، لحم ودم يمشي ويقعد. كالأشعرية الذين يقولون إن هاهنا أحوالًا لا مخلوقة ولا غير مخلوقة، ولا معلومة ولا مجهولة ولا حق ولا باطل ولا معروفة ولا مجهولة وأن النار ليست حارة والثلج ليس باردًا. وكما يقول بعض الفقهاء وأتباعهم إن رجلًا واحدًا يكون ابن رجلين وابن امرأتين كل واحدة منهما أمه، وهو ابنها بالولادة.

[١٤٤١] **قال أبو محمد**: أترى كل من ذكرنا لا تشهد نفسه وحسه ولا يقر عقله بأن كل هذا باطل؟ بلى والذي خلقهم ولكن العوارض التي ذكرنا قبل سهلت عليهم هذا الاختلاط، وكرهت عليهم الرجوع إلى الحق والإذعان له.

[1442] Ebû Muhammed şöyle dedi: İnatçılığa gelince, din konusundaki münazaralarda ve dünya ile alakalı muamelatta, hakikati yakînen bilen ve bunun hilafına davrananlardan sayılamayacak kadar çok kimsenin bu şekilde hareket ettiğini gördük. Aşırlığa düşmekten yüce Allah'a sığınır ve O'ndan hidayet ve korunma dileriz.

[1443] Ebû Muhammed şöyle dedi: Burhan metoduyla hakikatin idrak edilmesini, ancak aklını ve nefsini daha önce takdim ettiğimiz meşguliyetlerden temiz tutabilen ve bütün görüşlere tek bir açıdan bakabilen kimse başarabilir. Onun nazarında bütün görüşler eşittir. Sonra bu meseleye, çarpıtma olmaksızın fakat zorunlu olarak, aklın temel ilkelerinden ve duyulardan alınmış olan mukaddimelere götüren doğru delillerin şahitliğinden dolayı gerçeği talep ederek yeniden bakar. O, bu açıdan herhangi bir şeye müsamaha göstermez. İşte bu, -yüce Allah'ın inayetiyle- hakikate vakıf olmasının ve cehaletin karanlığından kurtulmasının teminatıdır. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır.

[1444] İki ve daha fazla kişinin naklettiği bilgiye gelince, biz kesin olarak inanırız ki, o ikisi birleşmediler ve bir sırrı gizlemek üzere anlaşmadılar. Dolayısıyla -her ne olursa olsun- duyularla idrak edilen bir hadiseyle ilişkili olan bir haberi bildirdiler. İşte bu haber kesin olarak doğrudur, bizatihi kat'idir. Kişi, onu onaylamak zorundadır. İşte bu topluluğun en alt sınırı ve temelidir. Çünkü bir hadisenin uydurulması noktasında iki kişinin ittifak etmesi elbette mümkün değildir. Onlar, kendi aralarında ittifak etmeksizin bu konuda farklı görüş beyan etmezler. Büyük bir topluluğun yalan üzerine ittifak yapmalarına gelince, bazen yalan üzere birleşebilirler. Nitekim biz, yalancı oldukları hâlde, kendi yöneticilerine teşekkür eden topluluklar gördük. Ancak onların ebedî olarak bu zan üzere ittifak etmeleri mümkün değildir. Bir topluluğun naklettiği bir haberi inkâr eden bir kimsenin kendisinden önce dünyada birilerinin bulunduğunu tasdik etmemesi lazım gelir. Çünkü o, (kendisinden önce dünyada) insanların var olduğunu ancak haber ile bilir.

[١٤٤٢] **قال أبو محمد**: وأما العناد فقد شاهدنا كل من رأيناه في المناظرة في الدين، وفي المعاملات في الدنيا، أكثر من أن يحصي ممن يعلم الحق يقينًا ويكابر على خلافه، ونعوذ بالله من الخذلان. ونسأله الهدى والعصمة.

٥ [١٤٤٣] **قال أبو محمد**: لا يدرك الحق من طريق البرهان إلا من صفا عقله ونفسه من الشواغل التي قدمنا، ونظر من الأقوال كلها نظرًا واحدًا، واستوت عنده جميع الأقوال. ثم نظر فيها طالبًا لما شهدت بها البراهين الراجعة رجوعًا صحيحًا غيره مموه، لكن ضروريًا إلى مقدمات مأخوذة من أوائل العقل والحواس، غير متسامح في شيء من ذلك، فهذا مضمون له ١٠ بعون الله عز وجل الوقوف على الحقائق والخلاص من ظلمة الجهل، وبالله تعالى التوفيق.

[١٤٤٤] وأما نقله اثنان فصاعدًا لو فرن أنهما ما لم يجتمعا ولا تساررا فأخبر بخبر واحد راجع إلى ما أدركه بالحواس من أي شيء كان، فهو حق بلا شك، مقطوع على عينه والنفس مضطرة إلى تصديقه، وهذا حد أقل ١٥ الكافة وأولها من أي شيء كان، فهو إذ لا يمكن ألبتة إتفاق اثنين في توليد حديث واحد، لا يختلفان فيه عن غير تواطؤ، وأما إذا تواطأت الجماعة العظيمة فقد تجتمع على الكذب وقد شاهدنا جماعات يشكرون ولاتهم وهم كاذبون إلا أن هذا لا يمكن أن يتفقوا على ظنه أبدًا، ومن أنكر ما تنقله الكافة لزمه ألا يصدق أنه كان في الدنيا أحد قبله لأنه لا يعرف كون الناس ٢٠ إلا بالخبر.

[1445] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bazı vakitlerde haber-i vahidi tasdik etmek zorunludur, bizzat işlerini planlayan bir kimse bunu bilir; defnedilmesi için kişinin öldüğünü haber veren, sultanın nezdinden bir mektup getiren kimsenin elçiliği, bir hediye ile birlikte bir dosttan gelen kitap, "Bu, filanın evidir." diye sana haber veren bir kimse, filanın yanındakinin eşi olduğunu haber veren, kadı ve hâkimin yanından gelen elçi ve "Bu filanın oğludur." şeklindeki diğer haberler böyledir. Bunun örnekleri gerçekten çoktur. Bu, işittiğimizden daha fazlasıyla kaydedilemez. Her kim bu manayı gözetirse, kendi evinde ve evinin dışında tasdiki zorunlu olan bir haber-i vahit duyup görünceye kadar asla bir gün geçmez. Gerçekten bu fazladır.

[1446] Şeriat konusuna gelince, güvenilir haber-i vahid ilim gerektirir ve şer'î bir delildir. Nitekim biz, "*el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*" adlı kitabımızda bunu açıklamıştık. Muhalifler, ümmetimizin kendi görüşleriyle üzerinde ittifak ettikleri şeyin, diğer ümmetlerin muhalefeti sebebiyle masum olduğunu iddia ettiler. Bunu gösteren bir delil değildir.

[1447] Nazzâm şöyle dedi: Tevatür[833] ile gelen bir haber, zorunlu bilgi ifade etmez. Çünkü onlardan her birinin yanılması ve yalan konuşması mümkündür. Aynı şekilde onların tamamının yalan konuşması da mümkündür. Bunun örneği bir âmâ, iki âmâ, üç âmâdır. Bunların birleşmesiyle gören kimseler olmaları mümkün değildir.

[1448] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu yanlış bir benzetmedir. Çünkü âmâ, görmenin sıhhati açısından kendisinde herhangi bir şeyin olmadığı kimsedir. "Haber verenler" ise bu şekilde değildir. Çünkü onlardan her birinin yalan konuşması mümkün olduğu gibi, aynı şekilde doğru söylemesi de mümkündür ve ondan vuku bulur. Biz, araları ayrı ve uzak olduğunda, iki ya da daha fazla kişinin, yalan bir haberin sözlerinin ve manasının uyumlu olacak şekilde uydurulmasında ittifak etmelerinin elbette mümkün olmadığını aklın zorunluluğuyla biliriz.

[١٤٤٥] **قال أبو محمد**: وقد يضطر خبر الواحد في بعض الأوقات إلى التصديق، يعرف ذلك من تدبر أمور نفسه، كمنذر بموت إنسان لدفنه، وكرسالة من عند السلطان يأتي بها بريد، وككتاب وارد من صديق بديهة وكمخبر يخبرك أن هذا ولد فلان، وكمنذر لعرس عند فلان، وكرسول من عند القاضي والحاكم، وسائر ذلك من أخبار بأن هذا فلان بن فلان، ومثل هذا كثير جدًا، وهذا لا ينضبط بأكثر مما نسمع، ومن راعي هذا المعنى لم يمض له يوم واحد قطعًا حتى يشاهد في منزله وخارج منزله من خبر واحد ما نضطر إلى تصديقه ولا بد كثيرًا جدًا.

[١٤٤٦] وأما في الشريعة فخبر الواحد الثقة موجب للعلم، وبرهان شريعي قد ذكرناه في كتابنا الأحكام لأصول الأحكام، وقد ادعى المخالفون أن ما اتفقت عليه أمتنا بآرائها فهي معصومة بخلاف سائر الأمم، ولا برهان على هذا.

[١٤٤٧] وقال النظام: إن خبر التواتر لا يضطر لأن كل واحد منهم يجوز عليه الغلط والكذب، وكذلك يجوز على جميعهم، ومن المحال أن يجتمع ممن يجوز عليه الكذب وممن يجوز عليه الكذب ومن لا يجوز عليه الكذب، ونظير ذلك بأعمى وأعمى وأعمى، فلا يجوز أن يجتمع منهم مبصرون.

[١٤٤٨] **قال أبو محمد**: وهذا تنظير فاسد، لأن الأعمى ليس فيه شيء من صحة البصر، وليس كذلك المخبرون، لأن كل واحد منهم كما يجوز عليه الكذب فكذلك يجوز عليه الصدق، ويقع منه، وقد علم بضرورة العقل أن اثنين فصاعدًا إذا فرق بينهما لم يمكن ألبتة منهما أن يتفقا على توليد خبر كاذب يتفقان في لفظه ومعناه.

[1449] Böylece o ikisi, üzerinde ittifak ettikleri bir haberi bildirdiklerinde, onların nezdinde var olan doğru bir bilgiyi haber verdikleri anlaşılır. Her kim bunu inkâr ederse, bu durumda söz konusu kişinin uzak ülkelere, geçmiş krallara ve peygamberlere ait herhangi bir haberi tasdik etmemesi gerekir. Bu ise, şüphesiz cinnete ve duyuların verilerini inkâra götürür. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır.

[1450] Şayet birisi, "Sizler, burada "zaruret" ve "ızdırar" isimlerinin kullanılmasını nasıl mümkün görürsünüz. Halbuki siz, istitaatı ve yüce Allah'ın kulların fiillerini yaratmasını zikrettiğiniz zaman fâillerin fiilleri konusunda bundan uzak durmuş ve bunların tamamının size göre yüce Allah'ın kullarındaki yaratması olduğunu söylemiştiniz." şeklinde derse, şöyle cevap veririz: Burada, iki durum arasındaki fark açıktır, o da şudur: Bir fâil, şayet fiilini terk etmeyi tercih ederse, fiilini terk etmesi düşünülebilir ve bunun ondan zuhur etmesi mümkündür. Fakat hak olduğunu bildiği bir şeyin gerçekliğini kendisinden uzaklaştırmak sûretiyle kesin olarak bildiği bir şeyin zıddına inanması mümkün değildir. Bundan dolayı -başka bir yerde bundan uzak durduğumuz hâlde- burada ızdırar/zorunluluk ismini kullandık. Yüce Allah'ın yardımını ve desteğini dileriz.

Delillerin Denkliğini (Tekâfü')[834] Kabul Eden Bir Kimseye Dair Söz

[1451] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bir topluluk, tekafüü'l-edille (bütün delillerin birbirine eşit olup bir görüşün diğerini geçersiz kılamaması) prensibini kabulü benimsedi. Bunun manası, -herhangi bir problem olmaksızın hakikat bâtıldan açıkça ayrılıncaya kadar- bir mezhebin diğer bir mezhebe üstün gelmesinin mümkün olmaması ve bir görüşün diğer bir görüşe galebe çalamaması demektir. Bilakis her görüşün delilleri, diğer görüşlerin delillerine denktir. Onlar, cedelle sabit olan her bir şeyin yine cedelle nakzedileceğini söylediler. Bu esasın sonuçlarına göre insanlar üç kısma ayrılırlar: Bunlardan bir taife, ihtilaf edilen her bir konuda genel olarak delillerin denk olduğunu kabul etmiştir. Allah Teâlâ onun gerçekliğini ortaya koymamış, onu iptal de etmemiştir. Yine âlemin ne ezelî oluşu ne de hudusu (sonradan yaratıldığı) sabit değildir.

[١٤٤٩] فصح أنهما إذا أخبرا بخبر فاتفقا فيه أنهما أخبرا عن علم صحيح موجود عندهما، ومن أنكر هذا لزمه ألا يصدق بشيء من البلاد الغائبة عنه، ولا بالملوك السالفين، ولا بالأنبياء وهذا خروج إلى الجنون بلا شك، أو إلى المكابرة في الحس، وبالله تعالى التوفيق.

٥ [١٤٥٠] فإن قال قائل كيف أجزتم هاهنا إطلاق اسم الضرورة والاضطرار، ومنعتم من ذلك في أفعال الفاعلين عند ذكركم الاستطاعة، وخلق الله تعالى أفعال العباد، وكل ذلك عندكم خلق الله تعالى في عباده؟ قلنا: إن الفرق بين الأمرين في ذلك لائح، وهو أن الفاعل متوهم منه ترك فعله لو اختار تركه وممكن منه ذلك، وليس ممكنًا منه اعتقاد خلاف ما تيقنه، بأن يرفع عن نفسه ١٠ تحقيق ما عرف أنه حق فلهذا أوقعنا هاهنا اسم الاضطرار، ومنعنا من هنالك، وبالله تعالى نتأيد.

الكلام على من قال بتكافؤ الأدلة

[١٤٥١] **قال أبو محمد**: ذهب قوم إلى القول بتكافؤ الأدلة، ومعنى هذا أنه لا يمكن نصر مذهب على مذهب، ولا تغليب مقالة على مقالة، حتى ١٥ يلوح الحق من الباطل ظاهر بينًا لا إشكال فيه، بل دلائل كل مقالة فهي مكافئة لدلائل سائر المقالات. وقالوا: كل ما ثبت بالجدل فإنه بالجدل ينقض. وانقسم هؤلاء إلى أقسامًا ثلاثة فيما أنتجه لهم هذا الأصل، فطائفة قالت بتكافؤ الأدلة جملة في كل ما اختلف فيه فلم تحقق الباري تعالى ولا أبطلته،

Aynı şekilde peygamberlik müessesesi de ne sabit olmuştur ne de geçersiz olmuştur. Aynı şekilde bütün dinler ve beşeri sistemler de böyledir; bunlardan herhangi bir husus ne sabittir ne de geçersizdir. Ancak onlar, "Biz, hakikatin şüphesiz bu görüşlerin birinde olduğuna kesin olarak inanırız. Ancak hangi birinin gerçek olduğu ne açıktır, ne zâhirdir ne de belirgindir." demişlerdir.

[1452] Ebû Muhammed şöyle dedi: Yahudi bir tabip olan İsmail b. Yûnus el-A'ver'in görüşleri ve münazaraları, bu söylemin başarısındaki kanaatinden dolayı -her ne kadar buna inandığını açıklamış değilse de- tam olarak bu görüşü benimsediğini göstermektedir.

[1453] Başka bir taife, Allah Teâlâ'nın dışındaki konularda, delillerin denkliği (tekâfüü'l-edille) kuralını kabul etmiştir. Dolayısıyla yüce Allah'ın yaratıcı olduğu sabittir ve kendisi dışındaki her şeyin yaratıcısı olduğu hususu hiçbir şüphe olmaksızın yakînî bir şekilde kesin ve doğrudur. Sonra bu taife, peygamberlik müessesesini ne teyit ve tasdik etmiş ne de geçersiz kılmıştır. Dinin dışındakiler nübüvveti ne doğru kabul etmişler ne de geçersiz kılmışlardır. Fakat bu taife, "Şüphesiz bu görüşlerin içinde doğru bir görüş vardır. Ancak bunun hangisinin doğru olduğu açık ve seçik değildir. Allah Teâlâ, hiçbir kimseyi bununla sorumlu tutmamıştır." demiştir. Yahudi tabip İsmail b. el-Kudad, kesin olarak bu görüşü benimsiyordu. Bu durumu açıklayacak şekilde onunla münazara etmiştik. Onu İslâm'a davet edip, şüphelerini ortadan kaldırdığımızda ve ileri sürdüğü itirazları nakzettiğimizde bunun üzerine o, "Bir dinden diğerine intikal etmek oyun oynamaktır." diyordu.

[1454] Ebû Muhammed şöyle dedi: Teorik düşünce sahiplerinden ve ilimde riyaset sahibi bir topluluğun bu görüşü kabul ettiği bize bildirilmiştir. Ancak bizim nezdimizde onların böyle bir görüşü olduğu sabit değildir.

[1455] Bir taife de, yüce Allah'ın ve nübüvvetin dışındaki konularda delillerin denkliği (tekafüü'l-edille) kuralını kabul etmiştir. Böylece yüce Allah'ın hak olduğu ve yaratmanın yaratıcısı olduğu; peygamberlik müessesesinin hak olduğu ve Hz. Muhammed'in (s.a.) gerçekten Allah'ın Elçisi olduğu kesin olarak doğrudur. Ancak Ehl-i Kıbleden herhangi birinin görüşü başka birinin görüşünden daha üstün değildir.

ولا أثبتت النبوة ولا أبطلتها، وهكذا في جميع الأديان والأهواء لم تثبت شيئًا من ذلك ولا أبطلته، إلا أنهم قالوا: إننا نوقن أن الحق في أحد هذه الأقوال بلا شك، إلا أنه غير بين إلى أحد ألبتة ولا ظاهر ولا متميز أصلًا.

[١٤٥٢] **قال أبو محمد**: وكان إسماعيل بن يونس الأعور الطبيب اليهودي، تدل أقواله ومناظراته دلالة صحيحة على أنه كان يذهب إلى هذا القول، لاجتهاده في نص هذه المقالة، وإن كان غير مصرح بأنه يعتقدها.

[١٤٥٣] وقالت طائفة أخرى بتكافؤ الأدلة فيما دون الباري عز وجل، فأثبتت الخالق تعالى وقطعت بأنه حق خالق لكل ما دونه بيقين لا شك فيه، ثم لم تحقق النبوة ولا أبطلتها، ولا حققت ملة دون ملة ولا أبطلته، لكن قالت: إن في هذه الأقوال قولا صحيحًا بلا شك، إلا أنه غير ظاهر إلى حد ولا بين، ولا كلفه الله تعالى أحدًا، وكان إسماعيل بن القداد الطبيب اليهودي يذهب إلى هذا القول يقينًا، وقد ناظرنا عليه مصرحًا به وكان يقول إذا دعوناه إلى الإسلام وحسمنا شكوكه ونقضنا علله الانتقال في الملل تلاعب.

[١٤٥٤] **قال أبو محمد**: وقد ذكر لنا عن قوم من أهل النظر والرئاسة في العلم هذا القول، إلا أننا لم يثبت ذلك عندنا عنهم.

[١٤٥٥] وطائفة قالت بتكافؤ الأدلة فيما دون الباري عز وجل ودون النبوة فقطعت أن الله عز وجل حق، وأنه خالق الخلق، وأن النبوة حق، وأن محمدًا رسول الله صلى الله عليه وسلم حق، ثم لم يغلب قولًا من من أقوال أهل القبلة على قول،

Bilakis onlar, "Ehl-i Hakkın görüşlerinden biri şüphesiz gerçektir, ancak bunun hangisi olduğu hususu açık ve seçik değildir." demişlerdir. Onların kesin olduğunu kabul ettikleri konularda vardıkları görüşlere gelince, bir taife hayret ve şaşkınlığın lazım geldiğini düşünmüş ve şöyle demiştir: "İnandığımız şeyi bilemeyiz. Bize göre doğru olmayan bir görüşü diğer görüşlerden ayırıp kabul edemeyiz.Bunu yaparsak kendimizi kandırmış ve akıllarımızı yüceltmiş oluruz. Fakat biz bunlardan herhangi birisini ne inkâr ederiz ne de ispat ederiz. Bu taifeye mensup olanların ekseriyeti, tabiatları sebebiyle meylettikleri şeylere nasıl meylettilerse aynı şekilde lezzetlere ve nefislerin mutluluğuna da meyletmişlerdir.

[1456] Başka bir taife şöyle dedi: Boş ve faydasız olmadığı müddetçe aklın zorunlu gördüğüyle amel etmek farzdır. Ve kişiyi zulümden ve çirkinliklerden men eden bir dininin olması gerekli ve zorunludur. Onlar, "Dini olmayan bir kimse, bu dünyada fesat çıkarmaktan, kasıtlı olarak ve açıktan insan öldürmekten, başkalarının mallarını hıyanetle ve zorla almaktan, gizli ve açık bir şekilde ırza tecavüzden sorumlu değildir." demişlerdir. Böyle bir anlayışta bütünüyle dünyanın helâk edilmesi, düzenin bozulması, nizamın dağılması, ilim ve faziletlerin tamamıyla geçersiz kılınması vardır. Öyle ki ilimler, bunların lüzumunu gerektirir. İşte bu, aklın kaçınmayı ve sakınmayı gerekli kıldığı fesattır. Onlar şöyle dediler: Dini olmayan bir kimseyi gücü yeten kimse biranevvel öldürmeli ve âlemi ondan kurtarmaya ve zararını bir an önce önlemeye gayret etmesi vaciptir. Çünkü o, engerek yılanı ve akrep gibidir, ya da bunlardan daha zararlıdır.

[1457] Sonra bu insanlar iki gruba ayrıldılar. Bir taife şöyle dedi: Durum bu şekilde olunca, kendisiyle yetişip büyüdüğü ya da doğduğu bir dinin lüzumu insana gereklidir. Çünkü o din, yüce Allah'ın söz konusu kişiyi yaratmaya ve yetişip büyümeye başladığında kesin olarak kendisi için seçtiği dindir ve Allah o kimseyi bu din üzere sabit kılmıştır. Dolayısıyla söz konusu kimsenin -hangi din olursa olsun- yüce Allah'ın planladığı ve üzerinde yarattığı dinden çıkması doğru değildir. İşte bu, İsmail b. el-Kudad'ın görüşüdür.

بل قالوا أن فيها قولًا هو الحق بلا شك، إلا أنه غير بين إلى أحد، ولا ظاهر. وأما الأقوال التي صاروا إليها فيما يثبتوا عليها منها فطائفة لزمت الحيرة، وقالت لا ندري ما نعتقد، ولا يمكننا أخذ مقالة لم يصح عندنا دون غيرها، فنكون مغالطين لأنفسنا مكابرين لعقولنا، لكنا لا ننكر شيئًا من ذلك ولا نثبته، وجمهور ٥ هذه الطائفة مالت إلى اللذات وأمراح النفوس في الشهوات كيف ما مالت إليه بطبائعها.

[١٤٥٦] وطائفة قالت على المرء فرض لموجب العقل ألا يكون سدًا بل يلزمه ولا بد أن يكون له دين يرد جربه عن الظلم والقبائح. وقالوا من لا دين له فهو غير مأمور في هذا العالم على الإفساد وقتل النفوس غيلة ١٠ وجهرًا، وأخذ الأموال خيانة وغصبا، والتعدي على الفروج تحيلًا وعلانية وفي هذا هلاك العالم بأسره، وفساد البنية، وانحلال النظام، وبطلان العلوم، والفضائل كلها التي تقتضي العلوم بلزومها. وهذا هو الفساد الذي توجب العقول التحرز منه واجتنابه. قالوا فمن لا دين له فواجب على كل من قدر على قتله أن يسارع إلى قتله وإراحة العالم منه وتعجيل استكفاف ضره لأنه ١٥ كالأفعى والعقرب، أو أضر منهما.

[١٤٥٧] ثم انقسم هؤلاء قسمين. فطائفة قالت: فإذا الأمر كذلك فوجب على الإنسان لزوم الدين الذي نشأ عليه أو ولد عليه، لأنه هو الدين الذي تخيره الله له في مبدأ خلقه، ومبدأ نشأته بيقين، وهو الذي أثبته الله عليه فلا يحل له الخروج عما رتبه الله تعالى فيه وابتدأه عليه، أي دين كان، وهذا كان قول إسماعيل ابن القداد،

Nitekim o, “Her kim bir dinden çıkıp diğerine girerse, şüphesiz o bu din vesilesi ile kendisine ibadet edilen yüce Allah’a isyan eden ve dinlerle oyun oynayan bir arsızdır.” diyordu. O, dinlerin hepsini kabul ediyordu. Bunun manası ise, -az önce açıkladığımız üzere- inandığı bir din olmaksızın hiçbir kimsenin geri kalmamasıdır.

[1458] Bir taife şöyle dedi: Bir kimsenin babasının ve dedesinin ya da efendisinin ve komşusunun dinine bağlanma konusunda bir zorlayıcılığı yoktur ve bu konuda bir delili de yoktur. Fakat bütün dinlerin birleştikleri ve bütün akılların doğruluğunu ve faziletini kabul ettikleri şeylerin bağlayıcılığı herkese vaciptir. Dolayısıyla bir kimse adam öldüremez, zina yapamaz, livata yapamaz, haksızlık yapamaz, birinin saygınlığını yok etmek için çalışamaz, çalamaz, gasp edemez, zulmedemez, haksızlık yapamaz, suç işleyemez, aldatamaz, dolandırıcılık yapamaz, koğuculuk yapamaz, kan akıtamaz ve birisini darp edemez ve ona küstahlık yapamaz. Fakat insanlara merhamet edebilir, tasadduktа bulunabilir, emaneti yerine ulaştırabilir, insanlar onun şerrinden emin olur, mazluma yardım eder ve ona zulmedilmesine mani olur. İşte bunlar, şüphesiz hakikatlerdir. Çünkü bunların tamamının üzerinde dinlerin hepsi ittifak etmiş ve ihtilaf ettikleri hususlarda da tevakkuf etmişlerdir. Bunların dışındakiler bize gerekli değildir. Çünkü bizim için bunların hangisinin gerçek olduğu açık değildir.

[1459] Ebû Muhammed şöyle dedi: İşte bunlar, onların usulleri ve dayanak noktalarıdır. Onların bu konuda delil olarak ileri sürdükleri şeylere gelince, onların şöyle demeleridir: “Biz dinleri, görüşleri ve söylemleri biliriz; her taife, inandığı şeylere açık delil ve burhanlardan hareketle inandığını iddia ettiğini görürüz. Bunlardan her bir taifenin diğeriyle tartışır ve ondan hıncını çıkarır. Tartışmacının düşüncesinin güçlü olmasına, açıklama, tahayyül etme ve bu konuda onları kandırma kudretine göre, -tıpkı zaferin savaşanların bir lehine bir aleyhine olması gibi-, bazen bir mecliste bunlar üstün gelir bazen de başka bir mecliste diğeri onlara üstün gelir.”

وكان يقول: من خرج من دين إلى دين فهو وقاح متلاعب بالأديان عاص لله عز وجل، المتعبد له بذلك الدين، وكان يقول بالملة الكلية، ومعنى ذلك ألا يبقى أحد دون دين يعتقده على ما ذكرنا آنفًا.

[١٤٥٨] وقالت طائفة: لا عذر للمرء في لزوم دين أبيه وجده أو سيده وجاره، ولا حجة له فيه لكن الواجب على كل أحد أن يلزم ما اجتمعت الديانات بأسرها والعقول بكليتها على صحته وتفضيله فلا يقتل أحدًا ولا يزني ولا يلوط ولا يبغ به، ولا يسع في إفساد حرمة أحد، ولا يسرق، ولا يغضب، ولا يظلم، ولا يجر ولا يحن ولا يغش ولا يغتب ولا ينم، ولا يسفه ولا يضرب أحدًا ولا يستطيل عليه، ولكن يرحم الناس، ويتصدق، ويؤدي الأمانة، ويؤمن الناس شره، ويعين المظلوم ويمنع منه. فهذا هو الحق بلا شك لأنه المتفق عليه من الديانات كلها، ويتوقف عما اختلفوا فيه ليس علينا غير هذا لأنه لم يلح لنا الحق في شيء منه دون غيره.

[١٤٥٩] **قال أبو محمد**: فهذه أصولهم ومعاقدهم، وأما احتجاجهم في ذلك فهو أنهم قالوا وجدنا الديانات والآراء والمقالات كل طائفة تدعي أنها إنما اعتقدت ما اعتقدته عن دلائل وبراهين باهرة وكل طائفة منها تناظر الأخرى فتنتصف منها، وربما غلبت هذه في مجلس ثم غلبتها الأخرى في مجلس آخر، على حسب قوة نظر المناظر وقدرته على البيان والتخيل، والشغب، فهم في ذلك كالمتحاربين يكون الظفر سجالًا بينهم.

[1460] Onlar şöyle dediler: Böylece burada, açık bir şekilde üstün gelen bir görüşün olmadığı anlaşılmaktadır. Şayet böyle olsa idi, elbette kimsenin problemi kalmaz ve insanlar bu konuda farklı görüşler ileri sürmezlerdi. Nitekim insanlar, duyu organları ve aklın açık esaslarıyla idrak ettikleri hususlarda, hesap ve açık bir delil ile var olan her bir şey hakkında ihtilaf etmezler. Yine onlar şöyle dediler: Hakikatin insanlara ayan-beyan görünmesi muhâl olan şeylerdendir. Böylesi bir durumda insanlar manasız bir şekilde inat ederler ve böylece dünyada ve âhirette sebepsizce helâk olmaya razı olurlar. Ayrıca onlar şöyle dediler: Bu geçersiz olunca, her bir taifenin gelişip büyüdüğü çevreye tabi olduğu anlaşılmaktadır. Onlardan birisinin -bir kesinlik ve kat'ilik olmaksızın- hak olduğunu hayal ettiği şeye gelince, onlar "Bu durum, -her ne kadar bu dinlerde saçmalığı ve geçersizliği hususunda şüphe olmayan şeyler olsa da-, her dine mensup olan kimselerden müşâhede edilir." demişlerdir.

[1461] Yine onlar şöyle dediler: Biz, pek çok cemaat gördük; onlar felsefe ilmini talep ettiler, bu konuda derinleştiler ve kendilerini hakikatlere vakıf olmak, genel olarak halktan farklı olmak, deliller vasıtasıyla doğruya vasıl olmakla ve yalan ve yanlışı ayırt edebilmekle nitelendirdiler. Diğerlerinin de kelâm ilminde maharet kazandığını, zamanlarını burada harcadıklarını, bu konuda derinleştiklerini; doğru delillere vakıf olmak ve yanlışı ayırt edebilmekle iftihar ettiklerini görürüz. Onlar deliller ve adaletle hak ile bâtıl arasındaki farklı ortaya koydular. Sonra onların tamamının, yani bu iki taifenin hepsinin kurtuluşları ya da helâkleri olduğuna inandıkları dinleri konusundaki felsefe ve kelâmlarının -halkın ve câhillerin ihtilafı gibi- hatta daha aşırı bir şeklinde ihtilaf ettiklerini görürüz.

[1462] Yahudi olan bir kimse kendi yahudi inancı üzere ölür. Hıristiyan bir kimse de hıristiyanlık ve teslis inancı uğrunda delicesine çalışır. Mecûsî birisi de Mecûsîlik uğrunda ölüme meydan okuyarak gayret eder. Müslüman birisi de İslâmiyet uğrunda ölümü göze alır. Maniheist birisi manilik uğrunda yok olmayı göze alır. Dehrî birisi de dehrîlik uğrunda kendini feda eder. Bu konuda her taifeden avamdan olan mukallit bir kimse ile kendi zannınca istidlâl eden maharetli bir mütekellim eşittir.

[١٤٦٠] قالوا فصح أنه ليس هاهنا قول ظاهر الغلبة ولو كان لما أشكل على أحد، ولم يختلف الناس في ذلك كما لم يختلفوا فيما أدركوه بحواسهم وبداية عقولهم، وكما لم يختلفوا في الحساب وفي كل شيء عليه برهان لائح. قالوا: ومن المحال أن يبدو الحق إلى الناس فيعاندوه بلا معنى، ٥ ويرضوا بالهلاك في الدنيا والآخرة بلا سبب. قالوا: فلما بطل هذا صح أن كل طائفة فإنما تتبع إما ما نشأت عليه، وإما ما يخيل لأحدهم أنه الحق دون تثبيت ولا يقين. قالوا: وهذا مشاهد من أهل كل ملة وإن كان فيها ما لا شك في سخافته وبطلانه.

[١٤٦١] وقالوا أيضًا: إنا نرى الجماعة الكثيرة قد طلبوا علم الفلسفة ١٠ وتبحروا ووسموا أنفسهم بالوقوف على الحقائق وبالخروج عن جملة العامة، وبأنهم قد أشرفوا على الصحيح بالبراهين وميزوه من الشغب والإقناع، ونجد آخرين قد تمهروا في علم الكلام وأفنوا فيه دهرهم، ورسخوا فيه، وفخروا بأنهم قد وقفوا على الدلائل الصحاح وميزوها من الفاسدة، وأنهم قد لاح لهم الفرق بين الحق والباطل والحجج والإنصاف ثم نجدهم كلهم يعني جمع ١٥ هاتين الطائفتين فلسفيهم وكلامهم في أديانهم التي يقرون أنها نجاتهم أو هلكتهم مختلفين كاختلاف العامة وأهل الجهل بل أشد اختلافًا.

[١٤٦٢] فمن يهودي يموت على يهوديته، ونصراني يتهالك على نصرانيته وتثليثه، ومجوسي يستميت على مجوسيته، ومسلم يستقتل في إسلامه، ومناني يستهلك في مانونيته، ودهري ينقطع في دهريته، قد استوى ٢٠ العامي المقلد من كل طائفة في ذلك مع المتكلم الماهر المستدل بزعمه

Sonra bu dinlere mensup olanların kendi fırkaları içinde de aynı şekilde davrandıklarını görürüz. Eğer söz konusu kimse bir yahudi olursa, ya kendi dininden olan diğer fırkaların mensuplarına kininden dolayı yanıp tutuşan bir Rabbanî'dir; ya kendi dininden olan diğer fırkaların mensuplarına lanet eden bir Sabiî dir, ya kendi dininden olan diğer fırkaların mensuplarıyla alay eden İsevî'dir; ya da kendi dininden olan diğer fırkaların mensuplarından teberri eden bir Samirî'dir.

[1463] Eğer söz konusu kişi bir hıristiyan olursa, ya kendi dininden olan diğer fırkaların mensuplarına kıskançlıktan ölecek kadar nefret eden bir Melkî'dir; ya kendi dininden olan diğer fırkaların mensuplarına üzüntüden ölecek kadar kiskânçlık duyan bir Nesturi'dir, ya da kendi dininden olan diğer fırkaların mensuplarına öfkelenen bir Ya'kubî'dir.

[1464] Eğer söz konusu kişi bir müslüman ise, ya kendi dinine mensup olan diğer insanların kanını helâl kabul eden bir Hâricî'dir; ya kendi dininden olan diğer fırkaların mensuplarını tekfir eden bir Mu'tezilî'dir; ya kendi dininden olan diğer fırkaların mensuplarını dost edinmeyen bir Şiî'dir; ya kendi dininden olan diğer fırkaların mensuplarından hoşnut olmayan bir Mürciî'dir; ya da kendi dininden olan diğer fırkaların mensuplarından nefret eden bir Sünnî'dir. Bu konuda avamdan olan câhil ve mukallit bir kimse ile zannınca istidlâl eden bir mütekellim eşittir. Burada isimlerini açıkladığımız fırkaların kelâmcılarından her biri, aldığı ve terk ettiği her bir şeyi açık bir delil ile aldığını ya da terk ettiğini iddia eder. Sonra fetvalara varıncaya kadar aynısını görürüz. Söz konusu kişi bir Hanefî ise, Hanefiliği uğrunda mücadele eder; eğer bir Malikî ise Malikiliği uğrunda savaşır; eğer bir Şafiî ise Şafiiliği uğrunda mücadele eder; eğer bir Hanbelî ise Hanbeliliği uğrunda vuruşur; eğer bir Zâhirî ise zâhiriliği uğrunda muharebe eder. Eğer mütereddit bir kimse ise istidlâl eder. İşte burada onlardan iki kişi, -nadir birkaç husus hariç- yüz meselede ittifak edemeyecek kadar çekişme ve mücadele vuku bulmuştur. Açıkladığımız kimselerden her biri, diğerini hatalı bulur ve onların tamamı hakikati bulduklarını iddia ederler.

ثم نجد أهل هذه الأديان في فرقهم أيضًا كذلك سواء سواء، فإن كان يهوديًا فإما رباني يتقد غيظًا على سائر فرق دينه، وإما صابئي يلعن سائر فرق دينه، وإما عيسوي يسخر من سائر فرق دينه. وإما سامري يبرأ من سائر فرق دينه.

[١٤٦٣] وإن كان نصرانيًا فإما ملكي يتهالك غيظًا على سائر فرق دينه، وإما نسطوري يتقد أسفا على سائر فرق دينه، وإما يعقوبي يسخط على سائر فرق دينه.

[١٤٦٤] وإن كان مسلمًا فإما خارجي يستحل دماء سائر أهل ملته وإما معتزلي يكفر سائر فرق ملته، وإما شيعي لا يتولى سائر فرق ملته، وإما مرجئي لا يرضى عن سائر فرق ملته، وإما سني ينافر فرق ملته، قد استوى في ذلك العامي والمقلد الجاهل والمتكلم بزعمه المستدل. وكل امرئ من متكلمي الفرق التي ذكرنا يدعي أنه إنما أخذ ما أخذ وترك ما ترك ببرهان واضح، ثم هكذا نجدهم حتى في الفتيا، إما حنفي يجادل عن حنيفيته، وإما مالكي يقاتل عن مالكيته، وإما شافعي يناضل عن شافعيته، وإما حنبلي يضارب عن حنبليته، وإما ظاهري يحارب ظاهريته، وإما متحير مستدل، فهنالك جاء التحازب حتى لا يتفق اثنان منهم على مائة مسألة، إلا في الندرة وكل امرئ ممن ذكرنا يزرى على الآخرين، وكلهم يدعي أنه قد أشرف على الحقيقة.

[1465] Aynı şekilde dehrîliği kabul edenler de kendi aralarındaki meselelerde ayrı ayrıdırlar, çekişme ve ihtilaf hâlindedirler. Onların arasında âlemin ezelî olduğunu ve bir yaratıcısının bulunmadığını zorunlu kabul eden kimseler ve bunu söyleyeni yalanlayan kimseler vardır. Yine âlemin geri kalanı muhdes olmakla birlikte, yaratıcının ezelîyetini ve onunla birlikte bazı varlıkların ezelî olduğunu gerekli gören kimseler vardır. Ayrıca diğer mezhep mensuplarının ihtilaf ettiği gibi, yaratıcının ezelîyetini ve âlemin hadis olduğunu gerekli gören bununla birlikte nübüvvetin tamamını geçersiz kabul eden kimseler vardır. Bunların arasında bir fark yoktur. Onlar şöyle dediler: Netice olarak onların tamamının, ya yetiştiği çevreye ve terbiye aldığı mezhebe tabi olan; ya da -hakikatin bu olduğu şeklinde düşünceye kapılıp- kendi hevâsına tabi olan kimseler oldukları anlaşılmaktadır. Belirttiğimiz üzere onlar doğruluktan (tahkikten) uzaktırlar.

[1466] Onlar şöyle dediler: Şayet delilin (burhanın) bir hakikati olsa idi, bu durumda onlar burada bu şekilde bir fikir ayrılığına düşmezlerdi. Elbette günlerin uzaması, zamanın devri daim etmesi, dehrin geçmesi, nesillerin peş peşe gelmesi, hakikati araştırma arzusunun büyüklüğü, hasımlarla buluşmanın ve onlarla tartışmanın çokluğu, vakitlerini feda etmeleri, kâğıtları yazıp doldurmaları, gayret ve cehtlerini yoğunlaştırmaları sebebiyle elbette hakikat ortaya çıkardı. Şu hâlde hakikat nerede? Aksine problemler artıyor. Bilakis durum olduğu gibi durmaktadır ya da ihtilaflar, çekişmelerin meydana gelmesi ve fırkalaşmalar artmaktadır.

[1467] Yine onlar şöyle dediler: Bizler, soylu, bilgili, anlayışlı, felsefe bilimlerinde, kelâm ve cedelde (hucec) maharet sahibi olan, hakikatleri araştırmak için ömrünü harcayan, delili araştırmayı lezzete, mal ve makam cinsinden her şeye tercih eden, bu uğurda gücünü harcayan, taklîtten nefret eden bir kimsenin belli bir görüşe inandığını, onun uğrunda münazara ettiğini, onun dışındaki görüşlerle tartıştığını, bu görüşü onlara karşı savunduğunu, muhalefet eden kimselerle kavga ettiğini, bu konuda samimi olduğunu ve muzaffer olmasına kesin olarak inandığını, muhalefet eden kimsenin hatalı olduğuna inandığını, dalâlete ya da küfre nispet emek sûretiyle ondan nefret ettiğini görürüz.

[١٤٦٥] وهكذا القائلون بالدهر أيضًا متباينون متنابذون، مختلفون فيما بينهم فمن موجب أن العالم لم يزل وأن لافاعل له، ومن مكذب له موجب أن العلم يزل وأن له فاعلًا لم يزل، ومن موجب أزلية الفاعل وأشياء أخر معه، وأن سائر العالم محدث، ومن موجب أزلية الفاعل، وحدوث العالم، ومبطل النبوات كلها، ٥ كما اختلف سائر أهل النحل أو لا فرق، قالوا: فصح أن جميعهم إما متبع للذي نشأ عليه، والنحلة التي تربى عليها، وإما متبع لهواه قد تخيل له أنه الحق فهم على ما ذكرنا دون تحقيق.

[١٤٦٦] قالوا: فلو كان البرهان حقيقة لما اختلفوا فيه هذا الاختلاف ،ولبان على طول الأيام وكرور الزمان، ومرور الدهور، وتداول الأجيال له، وشدة البحث ١٠ وكثرة ملاقاة الخصوم ومناظراتهم، وإفنائهم الأوقات وتسويدهم القراطيس، واستنفاد وسعهم وجهدهم أين الحق، فيرتفع الإشكال بل الأمر واقف بحسبه أمتزيد في الاختلاف، وحدوث التجاذب والفرق.

[١٤٦٧] قالوا وأيضًا: فإنا نرى المرء الفهم العالم النبيل، المتيقن في علوم الفلسفة والكلام والحجاج، المستنفذ لعمره في طلب الحقائق، المؤثرة للبحث عن ١٥ البرهان على كل ما سواه من لذة أو مال أو جاه، المستفرغ لقوته في ذلك، النافر عن التقليد يعتقد مقالة وما يناظر عنها، ويحاجى دونها، ويدفع أمامها، ويعادي من خالفها، مجدًا في ذلك موقنًا بصوابه وخطأ من خالفه منافرًا له مضللًا أو مكفرًا.

Bu şekilde söz konusu kişi uzun yıllar devam eder. Sonra sahip olduğu görüşe muhalefet etmeye ve o görüşü dalâlete ve küfre nispet etmeye başlar. Söz konusu kişi bu şekilde uzun zamanlar ve yıllar geçirir. Sonra bu görüşten de uzaklaşmaya başlar; yardım ettiği bu düşünceye -ki onun doğruluğunu kesin olarak kabul ediyordu- ve mensuplarına şiddetli bir düşmanlık göstermeye başlar. Bu görüşün geçersiz kılınmasında savaşmak için öne çıkar, onun ifsat edilmesi için münazara eder, -daha önce doğruluğuna inandığı- bu görüşün sapkınlığına ve ona inananların dalâlete düştüklerine inanır. Şu anda önceden bulunduğu duruma hayret eder. Belki daha önce bulunduğu duruma döner ya da üçüncü bir görüşe meyleder.

[1468] Onlar şöyle dediler: İşte bu durum delillerin tutarsızlığını ve genel olarak delillerin denkliğini göstermektedir. Şüphesiz her delil, bir diğer delili yok etmektedir. Bu iki delil de birlikte sahiplerini yok etmektedirler. Yine onlar şöyle dediler: Bu dinlerden veya söylemlerden herhangi bir şeyi tasdik eden bir kimse için bunun doğru olması ya da doğru olmamasından başka üçüncü bir ihtimalin imkânı yoktur. Onlar şöyle dediler: Eğer bu husus, iddia ettiğinden ya da taklît ettiğinden daha fazla bir şekilde onun için doğru değil ise bu durumda o diğerlerinden doğru olana daha lâyık değildir. Eğer bu husus onun için doğru ise, bunun duyu organları ya da onların bazılarıyla ya da aklın zorunluluğu ve temel ilkeleriyle doğru olması ya da bu ikisinin dışındaki bir delil vasıtasıyla doğru olmasından başka yol yoktur, dördüncü bir ihtimalin imkânı yoktur.

[1469] Eğer duyu organlarıyla veya onların bazılarıyla ya da aklın zorunluluğu ve temel ilkeleriyle doğru olursa, bu konuda hiçbir kimsenin ihtilaf etmemesi gerekir. Nitekim üçün ikiden büyük olması ve bir kimsenin aynı anda hem ayakta hem de oturuyor olmasının aklen mümkün olmaması açısından duyularla ve aklın bedihi kurallarıyla idrak edilen hususlarda farklı görüşler ileri sürmemeleri böyledir. Böylece onların "Filan husus, bizim için, duyu organlarının verileri olmaksızın bir delil ile doğrudur." demelerinin dışında bir şey kalmamıştır. Bunun üzerine onlara "Size göre bu ne ile doğrudur? İddia ile mi?" diye sorarız.

فيبقى كذلك الدهر الطويل والأعوام الجمة، ثم أنه تبدو له بادية عنها فيرجع أشد ما كان عداوة لما كان ينصر، ولا هل تلك المقالة التي كان يدين بصحتها وينصرف يقاتل في إبطالها، ويناظر في إفسادها، ويعتقد من ضلالها وضلال أهلها، كالذي كان يعتقد من صحتها ويعجب الآن من نفسه، وربما عاد إلى ما ٥ كان عليه أو خرج إلى قول ثالث.

[١٤٦٨] قالوا: فدل هذا على فساد الأدلة وعلى تكافؤها جملة، وأن كل دليل فهو هادم الآخر كلاهماي يهدم صاحبه، وقالوا أيضًا: لا يخلو من حقق شيئًا فمن هذه الديانات أو المقالات من أن يكون صح له أو لم يصح له، ولا سبيل إلى قسم ثالث. قالوا فإن كان لم يصح له بأكثر من دعواه أو من تقليده مدعيًا ١٠ فليس هو أولى من غيره بالصواب، وإن كان صح له فلا يخلو من أن يكون صح له بالحواس أو ببعضها أو بضرورة العقل وبديهيته، أو صح له بدليل ما غير هذين، ولا سبيل إلى قسم رابع.

[١٤٦٩] فإن كان صح له بالحواس أو ببعضها أو بضرورة العقل وبديهته. فيجب ألا يختلف في ذلك أحد كما لم يختلفوا فيما أدرك بالحواس وبديهة العقل، من ١٥ أن ثلاثة أكثر من اثنين، وأنه لا يكون المرء قاعدًا قائمًا معًا بالعقل، فلم يبق إلا أن يقولوا إنه صح لنا بدليل غير الحواس. فنسألهم عن ذلك الدليل بماذا صح عندكم؟

Sizler onu iddia etmeye başkalarından daha lâyık değilsiniz. "Yoksa o, duyular ve aklın bedihi kuralları sebebiyle mi doğrudur?" Öyle ise burada size nasıl muhalefet edildi? Bu durum hiçbir kimsenin algılarında farklılık göstermez. Yoksa bunun dışında bir delil vesilesiyle mi doğrudur? Sorular, bu şekilde bir nihayeti olmaksızın daimi olarak devam eder.

[1470] Onlar şöyle dediler: Bu, onların kaçıp kurtulamayacakları bir şeydir. Ve yine şöyle dediler: Onlara doğru gördükleri şeyin doğruluğuyla alakalı bilgilerinden sorarız: Onlar, bunu bildiklerini biliyorlar mı, bilmiyorlar mı? Eğer onlar, "Bunu bilmiyoruz." derlerse, görüşlerinden dönmüş olurlar ve görüşleri de geçersiz olur. Onların meşakkat ve sıkıntıları bize yeter. Çünkü onlar, bildikleri şeyin bilgisini bilmediklerini kabul ederler. Bu da saçmalıktır ve inandıkları şeyin ifsat edilmesidir. Eğer onlar, "Bilakis bunu biliyoruz." derlerse, bu durumda onlara "Bunu bir ilimle mi biliyorlar? Yoksa bir ilim olmaksızın mı biliyorlar?" diye sorarız. Sorular bu şekilde devam eder gider. İşte bu, ilmin bilinmesini ve ilmin bilindiğinin bilinmesini gerektirir, bu nihayetsiz bir şekilde devam eder. Bu da, onlara göre muhaldir.

[1471] Ebû Muhammed şöyle dedi: İşte bunlar, onların zihinleri bulandırmak istedikleri şeylerin hepsidir. Bu zikrettiklerimizin dışında onlara ait bir itiraz bilmiyoruz ve bunun dışında onların bir bağlantısı da yoktur. Bilakis bu konuda onlar için gördüğümüz şeyleri artırdık ve her görüşün taraftarlarına yaptığımız gibi, büyük bir gayretle bunları detaylı bir şekilde anlattık.

[1472] Ebû Muhammed şöyle dedi: Zihinleri bulandırdıkları şeylerin tamamı kesin bir şekilde çözümlenmiş ve en açık bir delil ile -büyük bir külfete gerek kalmaksızın- hükümsüz kılınmıştır. Önceki kelâmcılardan, bu görüşü nakzetme konusunda özel bir bölüm ortaya koyan bir kimse görmedim. İnşallah biz, onların çarpıttıkları hususların tamamını açık delillerle nakzedeceğiz. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır. Bu, mezkûr fırkaların temel dayanaklarının tutarsızlığını -inşallah- açıklamamızdan sonra olacaktır.

أبالدعوى فلستم أولى من غيركم في دعواه، أم بالحواس وبديهة العقل فكيف خولفتهم فيه هذا ولا يختلف في مدركاته أحد، أم بدليل غير ذلك. وهكذا أبدًا إلى ما لا نهاية له.

[١٤٧٠] قالوا وهذا ما لا مخلص لهم منه، قالوا: ونسألهم أيضًا عن علمهم ٥ بصحة ما هم عليه، أيعلمون أنهم يعلمون ذلك أم لا؟ فإن قالوا لا نعلم ذلك أحالوا وسقط قولهم، وكفونا مؤنتهم لأنهم يقرون أنهم لا يعلمون أنهم يعلمون ما علموا وهذا هوس وإفساد لما يعتقدونه. وإن قالوا بل نعلم ذلك سألناهم أبعلم علموا ذلك أم بغير علم؟ وهكذا أبدًا وهذا يقتضي أن يكون للعلم علم، ولعلم العلم علم إلى ما لا نهاية له وهذا عندهم محال.

١٠ [١٤٧١] **قال أبو محمد**: هذا كل ما موهوا به ما نعلم لهم شغباً غير ما ذكرنا، ولهم متعلق بسواه أصلًا، بل قد زدناهم فيما رأينا لهم، وتقصيناه لهم بغاية الجهد كما فعلنا بأهل كل مقالة.

[١٤٧٢] **قال أبو محمد**: وكل هذا الذي موهوا به منحل بيقين ومنتقض بأبين برهان، بلا كبير كلفة ولم تجد أحدًا من المتكلمين السالفين أورد بابًا خالصًا ١٥ في النقض على هذه المقالة، ونحن إن شاء الله تعالى ننقض كل ما موهوا به بالبراهين الواضحة، وبالله تعالى التوفيق. وذلك بعد أن نبين فساد معاقد هذه الطوائف المذكورة إن شاء الله عز وجل.

[1473] Ebû Muhammed şöyle dedi: Yüce Allah'ın destek ve yardımıyla şöyle deriz: Tereddütte kalan taifeye gelince, şüphesiz bu taife kendilerini câhillikle tanımlamıştır. Burada onların çektikleri meşakkatler hasım olarak yeterlidir. Câhil bir kimsenin câhilliği, âlim bir kimsenin ilmine karşı delil değildir. Bir mesele kendisine açık seçik olmayan bir kimse, aynı meselenin açık seçik olduğu bir başkasına itiraz edemez. Bilakis her kim bilirse, bilmeyene karşı bir delildir. İşte bu, bütün ilimlerde ve sanatlarda ve bir topluluğun bildiği ve diğer bir topluluğun bilmediği her mâlumatta hiçbir kimsenin şüphe duymadığı bir durumdur. "Şu işi bilmediğim zaman, -benim câhilliğim gibi- hiçbir kimsenin onu bilmediğini bildim." şeklinde söz söyleyen kimseden daha ahmak birisi yoktur. Bu, bizzat bu topluluğun sıfatıdır. Şayet bu herhangi bir kimse için mümkün olsa idi, bu durumda hakikatler, bütün mârifetler ve bütün sanatlar geçersiz olurdu. Çünkü bunlardan her bir şeyi insanlar arasında bilmeyenler vardır. Evet, -her ne kadar arzu ve talep etse de- bu konuda başarılı olamayan ve bunu anlamayan kimseler vardır. Bu, duyularla müşâhede edilen bir durumdur. Dolayısıyla onlar, câhilliği kabul ettiler. Biz ise, onların câhilliklerini itiraf ettikleri şeylerin hakikatini bildiğimizi iddia ediyoruz.

[1474] Böylece onlara gerekli olan, bilmedikleri şeylerle alakalı mârifet için iddia edilen delilleri hevâya uymaksızın sağlıklı bir şekilde araştırmalarıdır. Muhakkikin ve doğru sözlü olan bir kimsenin sözünün hakikati ve iptal edenin sözünün geçersizliği ortaya çıkan bir kimseden işte o zaman tereddüt ve câhilliğin kesin olarak kaybolması gerekir. Böylece bu görüş kesin bir şekilde geçersiz olmuştur. Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamd olsun.

[1475] Asla doğru bir mezhebin olmadığını kesin olarak kabul eden bir kimseye gelince, şüphesiz onun sözü kesin olarak yanlıştır, bu konuda hiçbir problem yıktur. Çünkü onlar, içindekilerle birlikte bu âlemin varlığının hakikatini, duyularla ve aklın temel ilkeleri ve bedihi kurallarıyla idrak edilen şeylerin hakikatini ispat ettiler. Sonra onlar, ne âlemin sonradan var olduğunu ne de ezelî olduğunu onayladılar; âlemin hudusunu ve ezelîliğini de birlikte iptal etmediler. Ayrıca onlar, âlemin ne bir yaratıcısı olduğunu ne de yaratıcısı olmadığını doğruladırlar; her iki durumu birlikte iptal ettiler.

[١٤٧٣] **قال أبو محمد**: فنقول وبالله تعالى نتأيد: أما الطائفة المتحيرة فقد شهدت على أنفسها بالجهل وكفت خصومها مؤنتها في ذلك، وليس جهل من جهل حجة على علم من علم، ولا من لم يتبين له الشيء غبارًا على من تبين له، بل من علم فهو الحجة على من جهل، هذا هو الذي لا يشك أحد فيه في جميع العلوم والصناعات، وكل معلوم يعلمه قوم ويجهله قوم، ويعلمه آخرون ولا أحمق ممن يقول لما جهلت أنا أمر كذا ولم أعرفه علمت أن كل أحد جاهل له كجهل وهذه صفة هؤلاء القوم نفسها، ولو ساغ هذا لأحد لبطلت الحقائق وجميع المعارف، وجميع الصناعات إذ لكل شيء منها من يجهله من الناس، نعم ومن لا يتحجج فيه ولا يفهمه، وإن طلبه، هذا أمر مشاهد بالحواس. فهم قد أقروا بالجهل وندعي نحن العلم بحقيقة ما اعترفوا بجهلهم به.

[١٤٧٤] فالواجب عليهم أن ينظروا في براهين المدعين للمعرفة بما جهلوه نظرًا صحيحًا مقتصيًا بغير هوى فلا بد يقينًا من أن يلوح حقيقة قول المحقق المحق، وبطلان قول المبطل، فتزول عنهم الحيرة والجهل حينئذ فسقطت هذه المقالة بيقين، والحمد لله رب العالمين.

[١٤٧٥] وأما من قطع بأن ليس هاهنا مذهب صحيح أصلًا فإن قوله ظاهر الفساد بيقين لا إشكال فيه لأنهم أثبتوا حقيقة وجود العالم بما فيه، وحقيقة ما يدرك بالحواس وبأول العقل وبديهته، ثم لم يصححوا حدوثه ولا أزليته، ولا أبطلوا حدوثه وأزليته معًا، ولم يصححوا أن له خالقًا ولا أنه لا خالق له، وأبطلوا كلا الأمرين،

Yine onlar nübüvveti iptal ettiler ve onu iptal edenleri de geçersiz kıldılar. Böylece kesin olarak imkânsıza ve Sofistlerin görüşünden daha çirkin bir görüşe vardılar. Onlar, doğruladıkları ve gerekliliğini tasdik ettikleri aklın bedihi kurallarından ve zorunluluğundan ayrıldılar. Çünkü "Gerçek olmayan her şey bâtıldır, bâtıl olmayan bir şey de gerçektir." düşüncesine bir tutam aklı olan hiçbir kimse karşı çıkmaz. Bir kaziyenin hükmü konusunda iki kişiden biri, evet dese, diğeri de hayır dese, bunlardan biri şüphesiz doğru söylemiştir, diğeri de şüphesiz yalan söylemiştir. Bu durum, aklın zorunlu ve bedihi ilkeleriyle bilinir.

[1476] Bir hususun aynı açıdan ve aynı zamanda birlikte hem hak hem de bâtıl olduğunu veya onun ne hak ne de bâtıl olduğunu söyleyen bir kimsenin sözüne gelince, aklın zorunlu ve bedihi kurallarıyla bâtıl olduğu açıkça bilinir. Dolayısıyla onların "Âlem ezelîdir." diyen bir kimseyi ve "Âlem muhdestir." şeklinde diyen başka bir kimseyi onaylamaları zorunludur. Söz konusu iki kişiden biri şüphesiz doğru söylemiştir. Aynı şekilde nübüvveti ispat eden ve reddeden kimse de böyledir. Böylece kesin olarak ve aklın zorunluluk kuralı sebebiyle bu görüşün yanlışlığı ortaya çıkmıştır. Ancak onlar hakikatleri iptal ettiler ve böylece Sofistlere katıldılar, işte o zaman -daha önce zikrettiğimiz şekilde- onların dile getirdikleri şeyleri konuştular. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır.

[1477] Genel olarak lezzetlere meyleden bir kimseye gelince, eğer o bu iki taifenin birinden olursa inancı bâtıl olur ve onu ihmale götüren inancının aslında kesin olarak dalâlet, hata, bâtıl ve fesat üzere olduğu anlaşılır. Bir şeyin aslı yakînî olarak bâtıl olunca, ondan meydana gelen şeyler de kesin olarak bâtıl olur. Eğer o diğer görüşlerden birine meylederse, onların tamamı lezzetler ve düşkünlüklerin lüzumundan dolayı iptal edilmiştir. Böylece zorunlu olarak bu metodun geçersizliği ortaya çıkmıştır. Eğer o, Dehrîyye'nin tasdik edilmesine varırsa, -daha önce açıkladığımız şekilde- Dehrîyye ile konuşulduğu şekilde onlarla konuşulur. Allah'a hamd olsun.

وأبطلوا النبوة وأبطلوا إبطالها فقد خرجوا يقينًا إلى المحال، وإلى أقبح قول السوفسطائية، وفارقوا بديهة العقل وضرورته، التي قد حققوها وصدقوا موجبها إذ لا خلاف بين أحد له مسكة عقل في أن كل ما لم يكن حقًا فهو باطل، وما لم يكن باطلًا فإنه حق، وإن اثنين قال أحدهما في قضية واحدة في حكم واحد ٥ قال نعم والآخر لا، فأحدهما صادق بلا شك والآخر كاذب بلا شك هذا يعلم بضرورة العقل وبديهته.

[١٤٧٦] وأما قول قائل هذا حق باطل معًا من وجه واحد في وقت واحد، وقول من قال لا حق ولا باطل فهو بين باطل معلوم بضرورة العقل وبديهته، فواجب بإقرارهم أن من قال: إن العالم لم يزل وقال الآخر هو محدث أن أحدهما ١٠ صادق بلا شك، وكذلك من أثبت النبوة ومن نفاها فظهر بيقين وضرورة العقل يقينًا فساد هذه المقالة، إلا أن يبطلوا الحقائق ويلحقوا بالسوفسطائية فيكلمون حينئذ بما تكلم به السوفسطائية، مما ذكرناه من قبل وبالله تعالى التوفيق.

[١٤٧٧] وأما من مال إلى اللذات جملة فإنه إن كان من إحدى هاتين الطائفتين فقد بطل عقده وصح يقينًا أنه على ضلال وخطأ، وباطل وفساد، في أصل ١٥ معتقده الذي أداه إلى الإنهماك وإذا بطل أصل شيء بيقين فبيقين قد بطل ما تولد منه، وإن مال إلى أحد الأقوال الآخر فكلها مبطل للزوم اللذات والإنهماك، فصح ضرورة بطلان هذه الطريقة. وإن صار إلى تحقيق الدهرية، كلم بما تكلم به الدهرية مما قد أوضحناه، والحمد لله.

[1478] Kişinin öncekilerin dinine ve doğup yetiştiği dine mecbur olduğunu kabul eden kimseye gelince, bu hiçbir kapalılık olmaksızın yanlıştır. Çünkü biz bunun gerekliliğini ve lüzumunu kabul eden kimseye, "Bunu kimin zorunlu ve gerekli kıldığını bize haber verin." deriz. Zira icap ve ilzam, zorunlu olarak bir fâili gerektirir. "Kişinin öncekilerin dinine ve doğup yetiştiği dine mecbur olması" bakımında ifade ettiğimiz hususu zorunlu kılan kimdir? Allah bunu bütün kullarına mecbur kılmış mıdır? Yoksa bunu Allah'ın dışındaki bir kimse mi zorunlu kılmıştır? Ya da bunu bir insan, ya da akıl veya bir delil mi zorunlu kılmıştır? Şayet birisi, "Bilakis bunu, Allah'tan başkası zorunlu kılmıştır." derse, ona şöyle cevap verilir: Yüce Allah'ın dışındaki bir kimse karşı konulan, muhalefet edilen ve reddedilen bir kimsedir. Onun bir hakkı yoktur ve ona itaat da söz konusu değildir. Ancak yüce Allah'ın kendisine itaat edilmesini vacip kıldığı bir kimseye itaat etmek mecburidir. Çünkü Allah Teâlâ bunu vacip kılmıştır, yoksa onun varlığı sebebiyle değil. Yüce Allah'tan başkasının bir şeyi vacip kılmaya, bunun vacip kıldığını iptal eden ve bâtıl oluşunu gerekli kılan başka bir kimseden daha lâyık değildir. Aklı olan bir kimse için bu kadarı yeterlidir. Yönetilen ve yönlendirilen hayvanlar gibi, câhil ve mağrur bir kimseden başkası yüce Allah'tan başkasının bağlayıcılığını kabul etmez. Bunların arasında bir fark yoktur.

[1479] Şayet o, "Akıl bunu zorunlu kılmıştır." derse, ona şöyle denilir: Sen, akıl için geçersiz olan bir şeyi iddia ediyorsun. Çünkü sen, aklın yapısında olmayan bir şey üzere olduğunu iddia ettin. Akıl herhangi bir şeyi zorunlu kılamaz. Ancak akıl, nefsin kendisi vasıtasıyla varlıkların mâhiyetini temyiz ettiği bir kuvvedir. Bu kuvve sayesinde nefis, kendisine itaat edilmesi zorunlu olanın vacip kıldığı şeylerden hangilerinin zorunlu olduğunu bilir, yine kendisine itaat edilmesi gerekli olanın vacip kılmadığı şeylerden hangilerinin zorunlu olmadığını da bilir. Temyiz kabiliyeti olması murat edilen bir akılda bunun dışında bir şey asla yoktur.

[١٤٧٨] وأما من قال بإلزام المرء دين سلفه والدين الذي نشأ عليه فخطأ، لا خفاء به، لأننا نقول: لمن قال بوجوب ذلك ولزومه أخبرنا من أوجبه ومن ألزمه فالإيجاب والإلزام يقتضي فاعلًا ضرورة ولا بد منها فمن ألزم ما ذكرتم من أن يلزم المرء دين سلفه أو الدين الذي نشأ عليه، الله ألزم ذلك جميع عباده أم غير الله تعالى أوجب ذلك؟ إما إنسان وإما عقل وإما دليل؟ فإن قال بل ما ألزم ذلك إلا من دون الله تعالى، قيل له: إن من دون الله تعالى معصي مخالف مرفوض لا حق له ولا طاعة إلا من أوجب الله تعالى له طاعة فيلزم طاعته لأن الله تعالى أوجبها لا لأنها واجبة بذاتها وليس من أوجب شيئًا من دون الله تعالى بأولى من آخر أبطل ما أوجب هذا وأوجب بطلانه، وفي هذا كفاية لمن عقل، ولا ينقاد للزوم من دون الله تعالى إلا جاهل مغرور كالبهيمة تقاد فتنقاد، ولا فرق.

[١٤٧٩] وإن قال: إن العقل ألزم ذلك. قيل له إنك تدعي الباطل على العقل إذا دعيت عليه ما ليس في بنيته، لأن العقل لا يوجب شيئًا، وإنما العقل قوة تميز النفس بها الأشياء على ما هي عليه فقط، ويعرف ما صح وجوبه مما أوجبه من تلزم طاعته، مما لم يصح وجوبه مما لم يوجبه من يجب طاعته، ليس في العقل المراد به التمييز شيء غير هذا أصلًا.

[1480] Bunlara ilaveten, şayet birisi şöyle derse; Bu, bâtıl olduğu açık olan bir şeydir. Çünkü söz konusu kişi, aklın bunu bedihi bir kural ile ya da uzaktan yakından bedihi kurala dönüp varan bir delil sebebiyle vacip kıldığını iddia etmekten uzak değildir. Şayet o, aklın bunu bedihi kuralları sebbeiyle vacip kıldığını iddia ederse, bu durumda duyuları inkâr etmiştir ve duyulardan da faydalanamaz. Çünkü herhangi bir kimse, dilediği bir konuda bu iddianın bir benzerini ileri sürmek sûretiyle kaba-saba davranmaktan âciz değildir. Eğer o, akla dönüp varan bir delil sebebiyle bunu vacip kıldığını iddia ederse, bu durumda onun zorunluluğunu ifade etmiş olur ve bu ebedîyyen devam eder.

[1481] Eğer birisi, "Allah Teâlâ bunu vacip kılmıştır." derse, bu durumda ondan -yüce Allah'a izafe ettiği- bu iddianın doğruluğunu gösteren bir delil istenir. Bu ise, mümkün olmayan bir şeydir. Çünkü bir zorunluluk (ilzam) olması bakımından yüce Allah katından olan bir şey, ancak Allah katından mahlûkatından olan bir elçiye gelen bir vahiyle bilinebilir. Öyle ki yüce Allah, söz konusu elçinin doğru sözlü olduğuna mûcizelerle şahitlik eder.

[1482] Yüce Allah'ın akıllara koyduğu esaslara gelince, bunlar açısından herhangi bir şey hakkında iddia sahibinin iddiasının doğruluğunu gösteren bir delil yoktur. Yüce Allah'ın herkes için seçtiği ve kişinin de bunun üzerine yetişip büyüdüğü dinin olmasını delil getirmesine gelince, bu konuda onun lehine bir delil yoktur. Çünkü biz, söz konusu kişinin bu din üzere eğitilip yetiştirildiğine ve yüce Allah'ın onu bu şekilde eğitenlerle birlikte yarattığına karşı çıkmayız. Bilakis yüce Allah'ın onu belli bir mekânda, belli bir yapıda, belli bir geçim üzere ve belli bir yaratılışta yarattığını kabul ettiğimiz gibi, bunu da kabul deriz. Bu konuda âlemde hiçbir kimse nezdinde, bu yaratılıştan ayrılıp daha iyi ve hayırlı olanına geçmesinin mümkün olmadığını gösteren delil yoktur. Yine yaratıldığı mekândan, yetiştiği yapıdan ve büyüdüğü besinlerden ayrılmasının imkânsızlığını gösteren bir delil yoktur. Bilakis söz konusu kişinin bu mekândan, yapıdan ve geçimden ayrılıp başka bir duruma gitmesi hususunda ihtilaf yoktur. Bunlardan herhangi bir durumda aşağılanmak söz konusu ise ondan başkasına geçmek onun üzerine farzdır.

[١٤٨٠] وأيضًا: فإن قائل هذا مجاهر بالباطل، لأنه لا يخلو أن يكون يزعم أن العقل أوجب ذلك ببديهته أو ببرهان راجع إلى البديهة من قرب أو من بعد، فإن ادعى أن العقل يوجب ذلك ببديهته كابر الحس ولم ينتفع بهذا أيضًا، لأنه لا يعجز عن التوقح بمثل هذه الدعوى أحد في أي شيء شاء وإن ادعى أنه أوجب ذلك برهان راجع إلى العقل كلف المجيء به ولا سبيل إليه أبدًا. ٥

[١٤٨١] فإن قال قائل إن الله عز وجل أوجب ذلك سئل الدليل على صحة هذه الدعوى، التي أضافها إلى الباري عز وجل. وهذا ما لا سبيل إليه لأن ما عند الله عز وجل من إلزام لا يعرف ألبتة إلا بوحي من عنده تعالى، إلى رسول من خلفه يشهد له تعالى بالمعجزات.

١٠ [١٤٨٢] وإما بما يضعه الله عز وجل في العقول وليس في شيء من هذين دليل على صحة دعوى هذا المدعي، وإما احتجاجه بأنه هو الدين الذي اختاره الله عز وجل لكل أحد وأنشأه عليه فلا حجة له في هذا، لأننا لم نخالفه في أن هذا درب على هذا الدين، وخلقه الله تعالى مع من دربه عليه، بل نقر بهذا كما نقر بأن الله خلقه في مكان ما في صناعة ما وعلى معاش ما، وعلى خلق ما، ١٥ وليس في ذلك دليل عند أحد من العالم على أنه لا يجوز له فراق ذلك الخلق إلى ما هو خير منه، ولا على أنه لزمه لزوم المكان الذي خلق فيه والصناعة التي نشأ عليها والقوت الذي كبر عليه، بل لا يختلف اثنان في أن له مفارقة ذلك المكان وتلك الصناعة وذلك المعاش إلى غيره، وأن فرضًا عليه لزوال عن كل ذلك إذ كان مذمومًا إلى المحمود من كل ذلك.

[1483] Bunlara ilaveten, söz konusu kişinin tamamını zorunlu kıldığı ve onayladığı dinlerin hepsi başka bir dini inkâr etmektedir. Bunlardan her bir dine mensup olanlar, diğer din mensuplarını tekfir ederler; onların tamamı birbirlerini tekzip ederler. Yine bu dinlerden her biri, kendisi dışındaki dinin insanlara zorunlu tuttuğu şeyleri haram kılar. Şayet bu dinlerden her biri, bu din üzere yetişip büyüyen kimsenin inanmasını gerekli kılmış olsa idi, bu durumda her bir din hakikat olurdu. Her bir din hakikat olduğunda diğerini geçersiz kılardı. Hakkın iptal ettiği her şey ise şüphesiz bâtıldır. Dolayısıyla söz konusu dinlerden her biri şüphesiz bâtıldır.

[1484] Böylece "Dinlerin tamamı bâtıldır ve onların hepsi haktır. Onların tamamı hem hak hem de bâtıldır." şeklinde söyleyen bir kimsenin sözü zorunlu olarak vaciptir. Dolayısıyla bu söz hiçbir şüphe olmaksızın kesin olarak geçersiz olmuştur. Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamd olsun. "Ben, dinlerin ve akılların fazileti hususunda ittifak ettiği hayırlı fiilleri gerekli görürüm; ve dinlerin ve akılların çirkinliği hususunda ittifak ettiği şeylerden sakınırım." diyen bir kimseye gelince, bu söz yanlış, çarpıtılmış ve gülünç bir sözdür.

[1485] Bunun ilk sebebi bu sözün yalan olmasıdır. Zira dinler ve akıllar bu zaviyeden herhangi bir şey üzerinde ittifak etmemişlerdir. Bilakis az bir kısmı hariç bütün dinler, kendilerine muhalefet eden kimsenin öldürülmesi ve malının alınması hususunda birleşmiştir. Herhangi birini istisna etmeksizin her bir din diğer dine göre zülüm olan bazı hükümleri ifade etmiştir.

[1486] Maniheizm'e gelince, her nekadar onlar öldürmeyi kabul etmeseler de, diğer dinler nezdinde mubah olan nikâhın terk edilmesini kabul ederler. Onlar, diğer dinlerin haram saydığı homoseksüelleği ve lezbiyenliği mubah kabul ederler. Dolayısıyla dinler ne herhangi bir şeyde ne tevhidin varlığı ne de iptal edilmesi üzerinde asla ittifak etmemişlerdir. Fakat dinler açıkladığımız üzere herhangi bir dine inanmayan kimseyi yanlışlama, tekfir etme ve ondan uzak olma konusunda ittifak etmişlerdir. Böylece dinlerin hepsinin uyumlu olmasını talep etmek sûretiyle onların tamamının muhalefeti hâsıl olmuştur. Aynı şekilde dalâlete düşüren gayret de böyledir.

[١٤٨٣] وأيضًا فإن جميع الأديان التي أوجبها كلها هذا القائل وحقق جميعها فكل دين منها فيه إنكار غيره منها، وأهل كل دين منها تكفر سائر أهل تلك الأديان وكلهم يكذب بعضهم بعضًا، وفي كل دين منها تحريم التزام غيره على كل أحد، فلو كان كل دين منها لازمًا أن يعتقده من نشأ عليه لكان كل دين منها حقًا، وإذا كان كل دين منها حقًا كل دين منها يبطل سائرها وكل ما أبطله الحق فهو باطل بلا شك، فكل دين منها باطل بلا شك.

[١٤٨٤] فوجب ضرورة على قول هذا القائل إن جميع الأديان باطل، وأن جميعها حق فجميعها حق باطل معًا، فبطل هذا القول بيقين لا شك فيه، والحمد لله رب العالمين. وأما من قال أني ألزم فعل الخير الذي اتفقت الديانات والعقول على أنه فضل، وأجتنب ما اتفقت الديانات والعقول على أنه قبيح، فقول فاسد مموه مضحك.

[١٤٨٥] أول ذلك أنه كذب ولا اتفقت الديانات ولا العقول على شيء من ذلك بل جميع الديانات إلا الأقل منها مجموعون على قتل من خالفهم وأخذ أموالهم، وكل دين منها لا نحاشى دينًا قاتل بأحكام هي عند سائرها ظلم.

[١٤٨٦] وأما المنانية: فإنها وإن لم تقل بالقتل فإنها تقول بترك النكاح الذي هو مباح عند سائر الديانات ويقولون بإباحة اللياطة، والسحق وسائر الديانات محرمة لذلك، فما اتفقت الديانات على شيء أصلًا ولا على التوحيد ولا على إبطاله، لكن اتفقت الديانات على تخطئته وتكفيره والبراءة منه، إذا لم يعتقد دينًا مما بيناه، بطلب موافقة جميع الديانات حصل على مخالفة جميعها. وهكذا فليكن السعي المضلل،

Yine insan tabiatı lezzetlere meyilli olup onları tercih ederken din ve felsefelerin getirdikleri sorumluluklara hoş bakmazlar. Dolayısıyla onların üzerinde birleşebilecekleriherhangi birşeyin olabileceği geçersiz olmuş, dinlerin tamamına muhalefet eden, ne aklî ne de sem'î bir delille alakalı olmayan, başarısız bir girişim hâsıl olmuştur.

[1487] Biz, aklın herhangi bir şeyi zorunlu kılamacağını, güzel ya da çirkin gösteremeyeceğini söylemiştik. Bunun delili, az bir kısmı hariç, akıl sahiplerinin tamamının bir dine mensup olmalarıdır. Şeriatler öldürmeyi, malı almayı, insanları darp etmeyi ve hayvanları boğazlama hükmünü getirmekle beraber akıl sahiplerinden hiçkimse "Şeriatler, akla muhalif olan şeyleri getirmiştir" şeklinde birşey dememişlerdir. Bunu insanların küçük bir kısmı ve başkalarının aklını küçümseyen bir kimse iddia etmiştir. Şayet akıl bunu vacip kılmış olsaydı diğer akıl sahipleri de bunu bilirdi. Çünkü ikisi de akıldır. Böylece genel olarak husun ve kubuh konusunda akla dair iddialarının yalan olduğu anlaşılmaktadır. Bu, bizzat onların görüşleri için genel bir yenilgidir. Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamd olsun. Sonra onların akılları bulandırdıkları ve fitne çıkardıkları delillerini iptal etmeye yönelik burhanları -inşallah- açıklayacağız. Yüce Allah'ın yardımını dileriz.

[1488] Ebû Muhammed şöyle dedi: Onların, "Biz, dinleri, görüşleri ve söylemleri biliriz. Bunlardan her bir taife diğeriyle tartışır ve ondan hıncını çıkarır. Tartışmacının düşüncesinin güçlü olmasına, açıklama, tahayyül etme ve bu konuda onları kandırma kudretine göre, -tıpkı zaferin savaşanların bir lehine bir aleyhine olması gibi-, bazen bir mecliste bunlar üstün gelir bazen de başka bir mecliste diğeri onlara üstün gelir." şeklinde söyleyerek delil getirmesine gelince, burada üstünlüğü açık olan bir sözün olmadığı doğrudur. Şayet bu olsa idi, elbette kimsenin problemi kalmaz ve insanlar bu konuda farklı görüşler ileri sürmezlerdi. Nitekim insanlar, duyu organları ve aklın açık esaslarıyla idrak ettikleri hususlarda, hesap ve açık bir delil ile var olan her bir şey hakkında ihtilaf etmezler.

وكذلك طبائع جميع الناس مؤثرة للذات كارهة لما يلتزمه أهل الشرائع والفلاسفة، فبطل تعلقهم بشيء مجمع عليه، ولم يحصل إلا على طمع خائب مخالفًا لجميع الديانات، غير متعلق لدليل لا عقلي ولا سمعي.

[١٤٨٧] وقد قلنا إن العقول لا توجب شيئًا ولا تقبحه ولا تحسنه، وبرهان ذلك أن جميع أهل العقول إلا يسيرًا فإنهم أصحاب شرائع وقد جاءت الشرائع بالقتل وأخذ المال، وضرب الإنسان وذبح الحيوان، فما قال قط أصحاب العقول أنها جاءت بخلاف ما في العقول ولا ادعى ذلك إلا أقل الناس ومن ليس عقله عيارًا على عقل غيره، ولو كان ذلك واجبًا في العقول لوجده سائر أهل العقول، كما قالوا هم سواء سواء، فصح أن دعواهم على العقول كاذبة في باب التقبيح والتحسين جملة، وهذا كسر عام لنفس أقوالهم، والحمد لله رب العالمين. ثم نذكر إن شاء الله تعالى البراهين على إبطال حججهم الشغبة المموه، بها وبالله تعالى نتأيد.

[١٤٨٨] **قال أبو محمد**: أما احتجاجهم بأن قالوا وجدنا أهل الديانات والآراء والمقالات كل طائفة تناظر الأخرى فتنتصف منها وربما غلبت هذه في مجلس ثم غلبتها الأخرى في مجلس آخر على حسب قوة المناظر وقدرته على البيان والتحيل والشغب، فهم في ذلك كالمتحاربين يكون الظفر سجالًا بينهم. فصح أنه ليس هاهنا قول ظاهر الغلبة، ولو كان ذلك لما أشكل على أحد، ولا اختلاف الناس فيه كما لم يختلفوا فيما أدركوا بحواسهم وبداية عقولهم، وكما لم يختلفوا في الحساب وفي كل شيء عليه برهان لائح، واللائح الحق على مرور الأزمان وكثرة البحث وطول المناظرات.

[1489] Yine onlar şöyle dediler: Hakikatin insanlara ayan-beyan görünmesi muhal olan şeylerdendir. Böylesi bir durumda insanlar manasız bir şekilde inat ederler ve böylece dünyada ve âhirette sebepsizce helâk olmaya razı olurlar. Ayrıca onlar şöyle dediler: Bu geçersiz olunca, her bir taifenin ya gelişip büyüdüğü çevreye ya da -bir kesinlik ve kat'ilik olmaksızın- hak olduğunu hayal ettiği şeye tabi olduğu anlaşılmaktadır. Onlar, "Bu durum, -her ne kadar bu dinlerde saçmalığı ve geçersizliğinde şüphe olmayan şeyler olsa da-, her din ve mezhepte müşâhede edilmiştir." demişlerdir.

[1490] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bu görüşlerin her birini açıklayacağız; doğruluğunu ya da yanlışlığını ortaya koymak sûretiyle doğruluğu hiçbir kimseye gizli kalmayacak şekilde bunları yeterince açıklayacağız. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır.

[1491] "Din, mezhep ve görüş sahiplerinden her bir taife, diğeriyle tartışıyor ve ona hücum ediyor. Tartışmacının düşüncesinin güçlü olmasına, açıklama, tahayyül etme ve bu konuda onları kandırma kudretine göre, bazen bir mecliste bunlar üstün geliyor bazen de başka bir mecliste diğeri onlara üstün geliyor." şeklindeki sözlerine gelince, bu doğru bir sözdür. Ancak bu söz, delillerin denkliği konusunda onların lehine bir delil değildir. Çünkü bir vaktte üstün gelmesi bir delil değildir ve bununla muhakkik bir âlim ikna olmaz. Bu durum ister lehine isterse aleyhine olsun bununla ilgilenmez. Ancak tahrif taraftarları, câhil kimseler, velvele, korku ve kötüleme taraftarları bununla delil getirir ve bundan dolayı öfkelenir. "Filan, falana üstün geldi. Falan kişi iyi bir düşünür ve iyi bir cedelcidir." denilmesi sebebiyle ikna olanlar, ne hakikatin doğruluğuyla ne de bâtılın iptal edilmesiyle ilgilenirler.

[1492] Böylece münazara edenlerin birbirlerine üstün gelmelerinin bir manasının olmadığı ve buna güvenmenin gerekli olmadığı anlaşılmaktadır. Özellikle belli bir sınırı aşmayan sayılı maharetleri hedefleyen zamanımızdaki insanlar, ya velvele, azarlama, kötüleme ve kabalık yapmak sûretiyle hıristiyanların önde gelenlerine üstün gelmek ya da bir anlam ifade etmeyen kelâm ile meclisi doldurmak sûretiyle üstün gelen bir saçmalıkla mücadele ederler.

[١٤٨٩] قالوا: ومن المحال أن يبدو الحق إلى الناس ظاهرًا فيعاندوه بلا معنى ويرضوا بإلهلاك في الدنيا والآخرة بلا سبب، قالوا: فلما بطل هذا أن كل طائفة تتبع إما ما نشأت عليه وإما ما يخيل لأحدهم أنه الحق دون تثبت ولا يقين، قالوا وهذا مشاهد من كل ملة ونحلة وإن كان فيها ما لا يشك في بطلانه ٥ وسخافته.

[١٤٩٠] **قال أبو محمد**: هذه جمل نحن نبين كل عقدة منها ونوفيها حقًا من البيان بتصحيح أو إفساد بما لا يخفى على أحد صحته وبالله تعالى التوفيق.

[١٤٩١] أما قولهم: إن كل طائفة من أهل الديانات والآراء يناظر فينتصف وربما غلبت هذه في مجلس ثم غلبتها الأخرى في مجلس آخر، على قدر ١٠ قوة المناظر وقدرته على البيان والتحيل والشغب والتمويه، فقول صحيح إلا أنه لا حجة لهم فيه على ما ادعوه من تكافؤ الأدلة أصلًا، لأن غلبة الوقت ليست حجة ولا يقنع بها عالم محقق، وإن كانت له ولا يلتفت إليها وإن كانت عليه، وإنما نحتج بها ويغضب منها أهل المحرفة والجهال، وأهل الصياح والتهويل، والتشنيع، القانعون بأن يقال غلب فلان فلانًا، وإن فلانًا لنظار جدال، ولا يبالون ١٥ بتحقيق حقيقة ولا بإبطال باطل.

[١٤٩٢] فصح أن تغالب المتناظرين لا معنى له ولا يجب أن يعتد به، لا سيما تجادل أهل زماننا الذين أما لهم نوب معدودة لا يتجاوزونها بكلمة، وأما أن يغلب الصليب الرأس بكثرة الصياح والتوقح والتشنيع والجفاء، وأما كثير الهدر قوي على أن يملأ المجلس كلامًا لا يتحصل منه معنى،

Bir şeyi mâhiyeti üzere bilmeyi talep eden ehl-i tahkikin inandığı şeylere gelince, bu konuda diğer mezhep mensuplarının delil getirdikleri her hüccet hakkında bilgi sahibi olmak için araştırma yapması gerekir. Her bir hüccetin hüccet olduğunu düşünecekleri herhangi bir şey kalmayacak şekilde bunları incelediklerinde, bunlardan ihtilaflı olanlar ile ikna edici olanları ayırt ederler ve onları atarlar. Sonra burhanî olanı mukaddimelere göre araştırırlar. Öyle ki biz, söz konusu mukaddimeleri, *"et-Takrîb fî mâhiyyeti'l-burhan ve temyîzihî mimma yezunnü ennehu burhan"* adlı kitabımızda ve bu eserimizde ve de "*el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*" adlı eserimizde açıklamıştık. Açıkladığımız bu tarike süluk eden, temyizin ve duyuların temel ilkeleriyle bilinen şeylerin başlangıcını ayırt eden, sonra da burhan ile burhan olmayan şeyi ayırt eden, sonra da -istediği her bir konuda- duyularla veya temyizin bedihi ve zorunlu kurallarıyla idrak etmeye götüren sahîh bir delili kabul eden bir kimse, bir problem olmaksızın hakikat her türlü bâtıldan ayrı ve açık olarak onun için ortaya çıkmaya başlar. Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamd olsun.

[1493] Zikrettiklerimizi yapmayan ve niyeti sadece mevcut probleme üstün gelmek ya da bir delilin onu inanmaya sevk etmesinden önce alışık olduğu bir mezhebe üstün gelmek olan bir kimseye gelince, onun hadefi sadece bu mezhebin delillerini talep etmektir yoksa hakkı bâtıldan ayırmak değildir. Bunların örneği, aşırılığa düşün kimseleri aldatanlardır. Böylece onlar, her türlü araştırma ve incelemenin mecrasının zikrettiğimiz kimselerden öğrenip bildikleri bu mecra olduğunu sanırlar. Böylece onlar tam anlamıyla sapkınlığa düşerler.

[1494] "Burada, açık bir şekilde üstün gelen bir görüşün olmadığı anlaşılmaktadır. Şayet bu olsa idi, elbette kimsenin problemi kalmaz ve insanlar bu konuda farklı görüşler ileri sürmezlerdi. Nitekim insanlar, duyu organları ve aklın açık esaslarıyla idrak ettikleri hususlarda, hesap ve açık bir delil ile var olan her bir şey hakkında ihtilaf etmezler." şeklindeki sözlerine gelince, bu da çarpıtılmış bir sözdür. Çünkü bunun tamamı delili olmayan yanlış bir iddiadır. Daha önce biz bu görüşler delillerle iptal edecek kadar birşeyler söylemiştik. Burada her bir delilin istenildiği şekilde tafsilatlı olarak açıklanması mümkün değildir.

وأما الذي يعتقده أهل التحقيق الطالبون معرفة الأمور على ما هي عليه فهو أن يبحثوا فيما يطلبون معرفته على كل حجة احتج بها أهل فرقة في ذلك الباب، فإذا نقضوها ولم يبقوا منها شيئًا تأملوها كلها حجة حجة فميزوا الشغبي منها والإقناعي فأطرحوهما، وفتشوا البرهاني على حسب المقدمات التي بيناها في كتابنا الموسوم: بالتقريب في مائية البرهان، وتمييزه مما يظن أنه برهان. وليس ببرهان وفي كتابنا هذا وفي كتابنا الموسوم بالأحكام في أصول الأحكام فإن من سلك تلك الطريق التي ذكرنا وميز في المبدأ ما يعرف بأول التمييز والحواس ثم ميز ما هو البرهان مما ليس برهانًا، ثم لم يقبل إلا ما كان برهانًا راجعًا رجوعًا صحيحًا ضروريًا، إلى ما أدرك بالحواس أو ببديهة التمييز وضرورته، في كل مطلوب يطلب، فإن سارع الحق يلوح له واضحًا ممتازًا من كل باطل دون إشكال، والحمد لله رب العالمين.

[١٤٩٣] وأما من لم يفعل ما ذكرنا ولم يكن كده إلا نصر المسألة الحاضرة فقط، أو نصر مذهب قد ألفه قبل أن يقوده إلى اعتقاده برهان فلم يجعل غرضه إلا طلب أدلة ذلك المذهب فقط، فبعيد عن معرفة الحق من الباطل، ومثل هؤلاء غروا هؤلاء المخاذيل فظنوا أن كل بحث ونظر مجراهما هذا المجرى الذي عهدوه ممن ذكرونا فضلوا ضلالًا بعيدًا.

[١٤٩٤] وأما قولهم: فصح أنه ليس هاهنا قول ظاهر الغلبة ولو كان ذلك لما أشكل على أحد، ولما اختلف الناس فيه ،كما لم يختلفوا فيما أدركوه بحواسهم وبداية عقولهم، وكما لم يختلفوا في الحساب وفي كل ما عليه برهان لائح، فقول أيضًا مموه، لأنه كله دعوى فاسدة بلا دليل، وقد قلنا قبل في إبطال هذه الأقوال كلها بالبرهان بما فيه كفاية، وهذا لا يمكن فيه تفصيل كل برهان على كل مطلوب

Fakat genel olarak şunu söyleriz: Her kim delili bilir ve onu ayırt eder, ne hevâsına, ne arzusuna ne düşmanlığa ne de tenbelliğe meyletmeksizin hakikati talep ederse, hakikati ayırt etmek onun için garantilidir. Bu, Oklides'in problemine delil isteyen bir kimse gibidir. Mücmel bir sözle onların tamamına yönelik bir cevabın imkânı yoktur. Fakat ona, "Tek tek ve şekil şekil sor, bir delil ile haber ver." denilir. Ya da nahiv nedir? diye soran ve genel olarak nahvin kurallarına vakıf olmak isteyen bir kimse gibidir. Şüphesiz böyle bir soru soran kimseye "Nahiv, harf ve harkelerin değişmesiyle Arapça konuşan kimsenin söylemek istediği şeyi anlamaya götüren bir beyandır." Demekten başka birşey söylenemez. Sonra söz konusu kişinin nahvin hakikatine ve onun genel olarak ispat edilmesine vakıf olması da mümkün değildir, ancak bu her bir meseleyi tek tek ele almakla mümkün olur.

[1495] Aynı şekilde bizim içinde bulunduğumuz mekân da böyledir. Bu konudaki farklılıkların hepsine göre söz konusu kişiye "Her meseleyi tek tek sor, Allah'ın güç ve kudretiyle sana o meselenin delilini açıklayayım" şeklinde denilir yoksa hepsini beraber açıklamamız mümkün değildir.

[1496] "Burada şüphesiz bir tane doğru görüş vardır." şeklinde söz söyleyen kimselere "Bunu nereden bildiniz? diye sorarız. Muhtemelen durum, "Sözlerin tamamı yanlıştır veya sözlerin bütünü gerçektir" diyen bir kimsenin sözü gibidir. Şayet o, hayır derse, çünkü bütün sözler gerçek olsa idi, bu muhâl ve imkânsız olurdu. Çünkü burada bir şeyin aynı zamanda hem ispatı hem de iptali vardır. Şayet sözlerin tamamı bâtıl olsa idi, bu durumda da aynı şey geçerli olurdu, bu da muhâl ve imkânsızdır. Çünkü burada da bir şeyin aynı zamanda hem ispatı hem de iptali vardır. Bir şeyin ispatı sabit olduğunda şüphesiz onun iptal edilmesi geçersiz olur. Bir şeyin ispatı geçersiz olduğunda şüphesiz onun iptal edilmesi sabit olmuş olur. Zira bu iki görüş kesin olarak geçersizdir, şu hâlde geriye bizatihi gerçek ve bizatihi bâtıl kalmıştır.

لكن نقول جملة أن من عرف البرهان وميزه وطلب الحقيقة غير مائل بهوى ولا ألف ولا نفار ولا كسل، فمضمون له تمييز الحق، وهذا كمن سأل عن البرهان على إشكال أقليدس فإنه لا سبيل إلى جوابه عن جميعها بقول مجمل، لكن يقال له سل عن شكل شكل تخبر ببرهانه، أو كمن سأل ما النحو؟ وأراد أن يوقف على قوانينه جملة فإن هذا لا يمكن بأكثر من أن يقال له هو بيان حركات وحروف يتوصل باختلافها إلى معرفة مراد المخاطب باللغة العربية، ثم لا يمكن توقيفه على حقيقة ذلك ولا إلى إثباته جملة إلا بالأخذ معه في مسألة مسألة.

[١٤٩٥] وهكذا في هذا المكان الذي نحن فيه، لا يمكن أن نبين جميع البرهان على كل مختلف فيه بأكثر من أن يقال له سل عن مسألة مسالة نبين لك برهانها بحول الله تعالى وقوته.

[١٤٩٦] ثم نقو لمن قال من هؤلاء إن هاهنا قولًا صحيحًا واحدًا لا شك فيه: أخبرونا من أين عرفت ذلك؟ ولعل الأمر كما يقول من قال إن جميع الأقوال كلها حق فإن قال لا لأنها لو كانت حقًا كلها لكان محالًا ممتنعًا، لأن فيها إثبات الشيء وإبطاله معًا، ولو كان جميعها باطلًا لكان كذلك أيضًا سواء سواء، وهو محال ممتنع لأن فيه أيضًا إثبات الشيء وإبطاله معًا، وإذا ثبت إثبات الشيء بطل إبطاله بلا شك، إذ بطل إثباته ثبت إبطاله بلا شك، فإذ قد بطل هذان القولان بيقين لم يبق بلا شك إلا أن فيه حقًا بعينه وباطلًا بعينه.

[1497] Ona şöyle deriz: Doğru söyledin, zira durum senin dediğin gibidir. Bu sözlerin içinde doğru bir sözün olduğunu kendisiyle bildiğin bu akılda doğru olmayandan bizatihi doğru olan bu sözü ayırt etme kabiliyeti vardır. Çünkü sözlerden doğru olana, sağlıklı bir şekilde akla ve duyulara hitap eden deliller vesilesi ile, akıl ve duyular şahitlik ederler. Bâtıla gelince, akla ve duyulara varmadan önce durur ve yok olur, bu açık bir drumdur. Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamd olsun. "Bütün sözler içinde bir tane doğru söz olmasını" geçersiz kabul eden kimseye gelince, söz konusu kimsenin bütün hakikatleri iptal ettiğini haber vermiştik. Çünkü o, hakkı ve bâtılı birlikte iptal etmektedir. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır.

[1498] "Şayet burada doğru bir söz olmuş olsa idi, hiç kimseye kapalı gelmezdi ve hiçbir kimse bu konuda ihtilaf etmezdi. Nitekim kendi duyularıyla idrak ettikleri hususlarda ve hesap konusunda onlar ihtilaf etmemişlerdir." şeklindeki sözlerine gelince, şüphesiz bu yanlış bir görüştür. Çünkü bir şeyin bir kimseye kapalı ve problemli gelmesi, söz konusu kişinin bu varlığın hakikatini bilmemesi manasındadır. Câhil bir kimsenin câhilliği, bilen bir kimseye karşı delil değildir. Bunun delili şudur: Âlemde muhakkak birşeyler vardır ki deliler, çocuklar ve câhilliğin ve ahmaklığın kuşattığı kimseler gibi bazı insanlar bunları bilmezler. Sonra insanların anlayışları artar ve farklılaşır; delilerin anlamadığı bir şeyi bir topluluk anlar; bunların anlamadığı bir şeyi de başka bir topluluk anlar. Bu şekilde ilmin en üst mertebesine kadar devam eder. Her ne kadar bazı konularda ihtilaf edilse dahiinsanlardan bazılarına gizli olan şey başka bir takım insanlara bunun hakikati açıktır. Bu, her ilimde görülen ve hissedilen bir durumdur. Bunun tehlikesi ise, daha önce zikrettiğimiz şeydir; yani anlayışsızlık ve ahmaklıktır. Ya da delil aramadaki tembellik veya sahibini amacından uzaklaştıran arzu ve düşmanlıktır. İşte bunlar, ihtilaf edilen her konudaki ihtilafın gerekçeleridir. Engeller kalktığı zaman kesin olarak delil ortaya çıkar, böylece onların ileri sürdükleri fitne ve ihtilaflar da geçersiz olur. Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamd olsun.

[١٤٩٧] قلنا له صدقت وإذ الأمر كما قلت. فإن هذا العقل الذي عرفت به في تلك الأقوال قولًا صحيحًا بلا شك، فيه تميز ذلك القول الصحيح بعينه، مما ليس بصحيح، لأن الصحيح من الأقوال يشهد له العقل والحواس ببراهين ترده إلى العقل وإلى الحواس ردًا صحيحًا، وأما الباطل فينقطع ويقف قبل أن يبلغ إلى العقل وإلى الحواس، وهذا بين والحمد لله رب العالمين. وأما من أبطل أن يكون في الأقوال كلها قول صحيح فقد أخبرنا أنه مبطل للحقائق كلها متناقض، لأنه يبطل الحق والباطل معًا، وبالله تعالى التوفيق.

[١٤٩٨] أما قولهم: لو كان هاهنا قول صحيح لما أشكل على أحد، ولا اختلف فيه، كما لم يختلفوا فيما أدركوه بحواسهم، ولا في الحساب، فإن هذا قول فاسد لأن أشكال الشيء على من أشكل عليه إنما معناه أنه جهل حقيقة ذلك الشيء فقط، وليس جهل من جهل حجة على من علم، برهان هذا أنه ليس في العالم شيء إلا ويجهله بعض الناس كالمجانين والأطفال، ومن غمرة الجهال والبلدة ثم يتزيد الناس في الفهم فيفهم طائفة شيئًا لا تفهمه المجانين، وتفهم أخرى ما لا تفهمه هؤلاء. وهكذا إلى أرفع مراتب العلم. فكلما اختلف فيه فقد وقف على الحقيقة فيه من فهمه، وإن كان خفي على غيره، هذا أمر مشاهد محسوس في جميع العلوم وآفة ذلك ما قد ذكرنا قبل، وهو إما قصور الفهم والبلادة وإما كسل عن تقصي البرهان، وإما لإلف أو نفار بعد بصاحبهما عن الغاية المطلوبة، أو تعدياها وهذه دواعي الاختلاف في كل ما اختلف فيه، فإذا ارتفعت الموانع لاح البرهان بيقين، فبطل ما شغبوا به، والحمد لله رب العالمين.

[1499] "Onların duyularıyla idrak ettikleri şeylerde, hesap konusunda ve aklın bedihi kurallarıyla idrak ettikleri hususlarda ihtilaf etmemişlerdir." şeklindeki sözlerine gelince, bu reddedilmiş bir söz değildir. Onun kabul edilmesindeki sebep, duyu organları ve aklın bedihi kurallarıyla idrak edilen şeylerin ekseriyeti tartışma ve çekişmeye götüren veya başarması ya da iptal edilmesi konusunda bir taklîde davet eden bir şey yoktur. Hesap konusu da böyledir. Duyu organlarıyla veya temyizin temel ilkeleriyle idrak edilen şeylerden olup da içerisinde taklîdin geçerli olduğu hususlara vardığımızda, orada çekişme, büyüklenme, karşı çıkma ve zorunlulukların inkâr edilmesinin de var olduğunu görürüz. Nitekim bu durum diğer hususlarda da mevcuttur. Hıristiyanların duyuları inkâr etmeleri ve Mesih'in nâsutî ve lahûtî olmak üzere iki tabiatının olduğu konusunda gayret göstermeleri böyledir. Sonra onlardan bazıları, "Bu iki tabiat, tek bir varlık olmuş; lâhût, muhdes ve mahlûk olan tam bir nâsût olmuştur; nâsût da yaratılmamış gerçek bir yaratıcı olan ilâh olmuştur." şeklinde demiştir.

[1500] Yine onlardan bazıları, "Bu iki özellik, arazın cevherin içine girip karışması gibi birbirine karışmıştır." demiştir. Bazıları da, "Astarın elbiseye girip karışması gibi karıştığını" söylemiştir. Bu ahmaklıktır ve aklın temel ilkeleri ve zorunluluğuyla yanlışlığı idrak edilen bir muhâldir. Nitekim Maniheistlerin feleklerin âlemin her ufkunda mevcut olduğunu ve eldeğirmeninin dönmesi gibi döndüğünü anlatmak için gayret etmeleri böyledir. Bu da duyularla yalan olduğu müşâhede edilen bir durumdur.

[1501] Yine yahudiler, Mısır ve Zuveyle (Habeşistan?) arazisini ve altın madenlerini ihata eden Nil nehrinin ve Musul arazisini çevreleyen Fırat nehrinin her ikisinin kaynağının doğuda aynı pınardan olduğunu açıklamaya çalışırlar. Bu ise, duyularla idrak edilen bir yalandır. Nitekim Mecûsîler veladetin (doğum) insandan ve nehirden kaynaklandığını, şehrin ise gök ile yer arasındaki bazı kralların bünyesinde durduğunu ispata gayret ederler. Aynı şekilde halkın tamamı gökyüzünün dürülmüşbir kubbesi olmaktan ziyade bir sahife gibi düz olduğunu düşünürler. Onlara göre yeryüzü de böyledir. Güneş, yeryüzündeki bütün insanlara aynı vakitte doğar, yüne aynı şekilde batar. Bu ise, duyuların yalanladığı bir bilgidir.

[١٤٩٩] وأما قولهم كما لم يختلفوا فيما أدركوه بحواسهم وفي الحساب وفيما أدركوه ببداية عقولهم فقول غير مطرد، والسبب في انقطاع اطراده هو أنه ليس في أكثر ما يدرك بالحواس وبداية العقول شيء يدعو إلى التنازع، ولا إلى تقليديتها لك في نصره أو إبطاله، وكذلك في الحساب حتى إذا صرنا إلى ما فيه تقليد مما يدرك بالحواس أو بأوائل التمييز وجد فيه من التنازع والمكابرة والمدافعة وجحد الضرورات كالذي يوجد فيما سواه كمكابرة النصارى واستهلاكهم في أن المسيح له طبيعتان ناسوتية ولاهوتية، ثم منهم من يقول إن تلك الطبيعتين صارتا شيئًا واحدًا، وصار اللاهوت ناسوتًا تامًا محدثًا مخلوقًا، وصار الناسوت إلهًا تامًا خالقًا غير مخلوق.

[١٥٠٠] ومنهم من يقول امتزجا كامتزاج العرض بالجوهر، ومنهم من يقول امتزجا كامتزاج البطانة والظهارة، وهذا حمق ومحال يدرك فساده بأول العقل وضرورته، وكما تهالكت المنانية على أن الفلك في كل أفق من العالم لا يدور إلا كما يدور الرحى، وهذا أمر يشاهد كذبه بالعيان.

[١٥٠١] وكما تهالكت اليهود على أن النيل الذي يحيط بأرض مصر وزويلة ومعادن الذهب، وأن الفرات المحيط بأرض الموصل مخرجهما جميعًا من عين واحدة من المشرق، وهذا كذب يدرك بالحواس وكما تهالكت المجوس على أن الولادة من إنسان وأن مدينة واقفة من بنيان بعض ملوكهم بين السماء والأرض، وكتهالك جميع العامة على أن السماء مستوية كالصحيفة لا مقبية مكورة، وأن الأرض كذلك أيضًا، وأن الشمس تطلع على جميع الناس في جميع الأرض في ساعة واحدة وتغرب عنهم كذلك وهذا معلوم كذبه بالعيان.

[1502] Eş'arîler ve onların dışındaki kimselerden olup da ilim ve bu konudaki başarıyı iddia edenler, "ateşte hararetin, karda da soğukluğun bulunmadığını, camın ve taşın kendilerine ait bir tat ve kokusunun olduğunu, şarabın sarhoşluk vermediğini; bazı hâller (ahvâl) vardır ki onlar ne yaratılmış ne de yaratılmamıştır; ne mâlumdur ne de meçhul; ne haktır ne de bâtıl, ne maruf ne de meçhuldürler." görüşünde ısrar ettiler. Bunların hepsinin yalan ve geçersiz olduğu hususu duyularla ve aklın temel ilkeleri ve zorunluluğuyla mâlumdur, hiç kimsenin anlamadığı ve zihninde tasavvur edemediği bir saçmalıktır. Şayet biz zikrettiğimizden daha fazlasını görmemiş olsa idik, bir tutam aklı olan bir kimsenin bu delilikleri konuştuğunu elbette tasdik etmezdik.

[1503] Grupların, iki ismin iki müsemmaya vâki olduğunu, bu iki müsemmadan her birinin diğerinin ne aynısı ne de gayrısı olduğunu iddia etmeleri de böyledir. Yine hakikatleri inkâr eden Sofistler de böyledir. Hesaba gelince, tadil (düzenleme ve düzgün hâle getirme) ve yıldızların kat' edilmesi açısından hesap ehli, hareketin onlara mı yoksa onların feleklerine mi ait olduğu hususunda ihtilaf ettiler. Vaktin feleklerin varlığından uzak kalmayacağı hususuna gelince, hesap ehli açısından büyük sayıların tamamında büyük bir hata vardır, ta ki onlar hakkı bâtıldan ayırt edip ortaya çıkaran bir bakış gerçekleşinceye kadar açık bir ihtilaf ile farklı görüşler ileri sürerler. İşte bu, duyularla idrak edilen hususların tamamında arız olan durumdur. Böylece onların çarpıtmaları ve genel olarak benzetmelerinin geçersizliği ortaya çıkmış oldu. Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamd olsun.

[1504] "İnsanların ekseriyeti, duyu organlarının şahitlik ettiği şeylere inanmayı gizliyor, aklın temel ilkelerini inkâr ediyor ve zorunlu bilgi ifede eden hususları kabullenmiyorlar." şeklinde reddettikleri hususun doğruluğu ortaya çıkmıştır. Bu durum, ya onların delili araştırmada tembellik göstermeleri ve kendi zanlarına inanmaları sebebiyledir, ya delile giden yoldan ayaklarının kaymış ve doğru yolda olduklarını sanmaları sebebiyledir. Yahut da bir şeyi çok sevmek, başka bir şeyden nefret etmekten dolayı nefislerinin meylettiği şeyi çok sevmelerinden dolayıdır.

[١٥٠٢] وكتهالك الأشعرية وغيرهم ممن يدعي العلم والتوفيق فيه أن النار لا حر فيها، وأن الثلج لا برد فيه، وأن الزجاج والحصا لهما طعم ورائحة، وأن الخمر لا يسكر، وأن هاهنا أحوالًا لا معدومة ولا موجودة، ولا هي حق ولا هي باطل، ولا هي مخلوقة ولا غير مخلوقة، ولا هي معلومة ولا مجهولة، وهذا كله معلوم كذبه وبطلانه بالحواس وبأول العقل وضرورته، وتخليط لا يفهمه أحد، ولا يتشكل في وهم أحد ولو لا أننا شاهدنا أكثر من ذكرنا لما صدقنا أن من له مسكة عقل ينطلق لسانه بهذا الجنون.

[١٥٠٣] وكتهالك طوائف على أن اسمين يقعان على مسميين كل واحد من ذينك المسميين، لا هو الآخر ولا هو غيره، وكالسوفسطائية المنكرة للحقائق. وأما الحساب فقد اختلف له في أشياء من التعديل، ومن قطع الكواكب، وهل الحركة لها أو لأفلاكها، وأما الذي لا يخلو وقت من وجوده فخطأ كثير من أهل الحساب في جمع الأعداد الكثيرة حتى يختلفوا اختلافًا ظاهرًا حتى إذا حقق النظر يظهر الحق من الباطل، وهذا نفس ما يعرض في كل ما يدرك بالحواس فظهر بطلان تمويههم وتشبيههم جملة، والحمد لله رب العالمين.

[١٥٠٤] وصح ما أنكروه من أن كثيرًا من الناس يغيبون عن اعتقاد ما شهدت له الحواس، وينكرون أوائل العقول، ويكابرون الضرورات. إما بأنهم كسلوا عن طلب البرهان وقطعوا بظنونهم، وإما لأنهم زلوا عن طريق البرهان وظنوا أنهم عليه، وإما لأنهم ألفوا ما مالت إليه أهوائهم لإلفهم شيئًا ونفارهم عن آخر.

"Zamanın geçmesi, araştırmanın çoğalması ve tartışmaların uzayıp gitmesi üzerine hakikat ortaya çıkar." şeklindeki sözlerine gelince, -Allah'ın tevfîk ve yardımıyla- onlara şöyle denilir: Evet, hak ve bâtıl ortaya çıkmıştır. Her taife bunu iddia eder. Şüphesiz tasvir ettiğimiz yolu takip eden kimse hak olanı bâtıldan ayırabilir. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır.

[1505] Yine onların "Hakikatin insanlara ayan-beyan görünüp insanların bunları gereksiz yere reddetmesi, hem dünyada hem de âhirette helâk olmaya gereksiz yere razı olması muhaldir" şeklindeki sözlerine gelince, bu yanlış bir görüştür. Çünkü biz insanların hakikatı açık olan şeyleri ortaya koymakla beraber insanlardan birçok kimsenin bunlara inat edip bu inatları uğruna canlarını feda ettiklerini gördük. Bu sözü söyleyen kimse sanki bâtıl üzere olduklarını kalpleriyle bilen, dilleriyle ikrar eden savaşçıların yeryüzünü dolduracak kadar çok olduklarını görmediler mi? Onlar savaşıyorlar ve canlarını, kanlarını, mallarını ve dinlerini telef ettiklerini itiraf ediyorlar, savaş meydanında olmayan bir sultanın uğrunda savaşmak için çocukları ölüyor ve kadınları dul kalıyor; paralarını artırmayı düşünmüyorlar ve onlardan her biri şayet savaşmaz ise kendisinde bir yetersizlik olmasından korkmuyor. Ya da onlar, insanlardan pek çoğunun kedilerine zarar verdiğine kesin olarak inandıkları şeyleri yediklerini görmüyorlar mı? şarabın kendi yapılarını ifsat ettiğini ve onları ölüme sürüklediğini ve bununla birlikte yüce Allah'a karşı günah işlediklerini kabul ettikleri hâlde çokça şarap içmiyorlar mı? Günah işleyen kimsenin ebedî olarak cehennemde kalacağına kesin olarak inanan kimselerden nicesinin kendisini cehennemde ebedî olarak bırakacak şeyleri işlediğini kabul ettiğini görürüz. Eğer onlar, "Şüphesiz bu kimseler yaptıkları bu işlerden lezzet alırlar." derlerse, onlara şöyle deriz: Bir şeyi din edindiğinden dolayı idrak ettiği bir şeyi din edinen bir kimsenin lezzet alması ve ona sıkıca yapışması, -bunun kendisine ulaşacağını bilmesinden dolayı- yemek ve içmek yoluyla lezzet almaktan daha güçlüdür. Sonra onlara şöyle deriz: "Sizler bu görüşünüzden bize haber veriniz? Şüphesiz o burada hüccet oluşu açık ve net olan bir söz değildir. Şayet böyle olsa idi, elbette insanlar bu konuda ihtilaf etmezlerdi. Kesin olarak inandığınız bu kaziye, gerçek midir? ve "Bu, hüccetin zâhiridir ve hakikatin kendisidir" şeklindeki sözünüz müdür? Yoksa değil midir?

وأما قولهم: ولـلاح الحق على مرور الأزمان وكثرة البحث وطول المناظرات، فيقال لهم وبالله تعالى التوفيق: نعم قد لاح الحق وبان الباطل وإن كان كل طائفة تدعيه، فإن من يظهر على الطريق التي وصفنا صح عنده المحق المدعي من المبطل، وبالله تعالى التوفيق.

٥ [١٥٠٥] وأما قولهم: ومن المحال أن يبدو الحق إلى الناس فيعاندوه بلا معنى، ويرضوا بالهلاك في الدنيا والآخرة بلا معنى فقول فاسد، لأننا قد رأيناهم أتوا أشياء بدا الحق فيها إلى الناس فعانده كثير منهم، وبذلوا مهجهم فيه، وكأنهم ما شاهدوا الأمر الذي ملأ الأرض من المقاتلين الذين يعرفون بقلوبهم ويقرون بألسنتهم أنهم على باطل، يقتتلون ويعترفون بأنهم يتلفون ١٠ مهجهم ودماءهم، وأموالهم وأديانهم ويميتون أولادهم ويرملون نساءهم في قتال عن سلطان غائب عن ذلك القتال، لا يرجون زيادة درهم، ولا يخاف كل امرئ منهم في ذاته تقصيرًا به لو لم يقاتل. أو لم يروا كثيرًا من الناس يأكلون أشياء يوقنون بأنهم يستضرون بها، ويكثرون شرب الخمر وهم يقرون أنها قد آذتهم وأفسدت أمزجتهم، وأنها تؤديهم إلى التلف، وهم يقرون مع ١٥ ذلك أنهم عاصون لله تعالى، وكم رأينا من الموقنين بخلود العاصي في النار المحققين لذلك يقر على نفسه أنه يفعل ما يخلد به في النار، فإن قالوا: إن هؤلاء يستلذون ما يفعلون من ذلك قلنا لهم: إن استلذاذ من يدين بشيء ما يبصره لما يدين به، وتعصبه له أشد من استلذاذ الأكل والشرب لما يدري أنه يبلغه من ذلك، ثم نقول لهم: أخبرونا عن قولكم هذا أنه ليس هاهنا قول ٢٠ سطعت حجته ولو كان لما اختلف الناس فيه أحق وهي هذه القضية التي قطعتم بها، وهل قولك هذا ظاهر الحجة متيقن الحقيقة أم لا؟

[1506] Şayet onlar, "Hayır." derlerse, bu durumda sözlerinin hüccetlerini doğrulamadığını, dolayısıyla onun bir delil oluşunun açık ve net olmadığını ve dediklerinin hakikat olmadığını kabul etmiş olurlar. Eğer onlar, "Bilakis o gerçektir." derlerse, bu durumda onun delili ortaya çıkmış olur. Onlara şöyle deriz: Delil oluşu açık ve net olan bir şey hakkında size nasıl muhalefet edilir? Yeryüzü ahalisinin ekseriyeti, sizin nezdinizde, şüphe olmayan şeylerde ve hakikatin açık seçik olduğu hususlarda umûmî bir tutum sergilediler. Öyle ki onlar, sizin için, dalâlet, küfür ve kan dökülmesinin mubah oluşuna inandılar. İşte bu, onların inkâr ettikleri şeyin kendisidir, onlar bunun hak olduğunu açıklamışlardı. Hamd âlemlerin rabbi olan Allah'a aittir.

[1507] Biz mezhepten diğerine intikal eden, söz konusu mezhebi ispat etmek için gayret gösteren sonra da bu mezhebi iptal etmek için çabalayan bir kimsenin intikaliyle alakalı olarak onların ileri sürdükleri delile gelince, onların arzusu bu şekilde bütün delilleri ifsat etmektir. Fakat durum onların düşündüğü gibi değildir. Çünkü bir mezhepten diğerine geçen herkes, zorunlu olarak şu üç durumdan birindedir: Söz konusu kişi, ya bir hatadan diğer bir hataya veya bir hatadan doğruya ya da bir doğrudan bir hataya intikal etmiş olur. Bunların hangisi olursa olsun iki yanlış intikale giden kimse delilleri sağlılıklı bir şekilde araştırmamıştır. Bilakis daha önce takdim ettiğimiz vecihlerden birinden dolayı doğruya ulaşmaktaâciz kalmıştır. Doğruya intikal etmesine gelince, şüphesiz söz konusu kişi buna doğru bir yol, doğru bir istek veya yöntem ve araştırma ile ulaşmıştır.

[1508] Bu, çoğu defa duyularla idrak edilen şeylerde gerçekleşir. Nitekim insan uzaktan bir şahsı görür ve onun filan kişi olduğunu sanır; yemin eder, diretir ve bu konuda ısrarcı olur. Sonra söz konusu kişinin sandığı kimse olmadığı ortaya çıkar. Bazen insan bir kokuyu koklar, onun kokulardan biri olduğunu sanır, buna kesin olarak inanır ve samimi olarak buna yemin eder. Sonra bu kokunun sandığı koku olmadığı ortaya çıkar. Aynı şekilde tat alma da böyledir. Bu durum bazen hesap konusunda da gerçekleşir.

[١٥٠٦] فإن قالوا: لا. أقروا بأن قولهم لم تصح حجته، ولا لاح برهانه وأنه ليس حقًا ما قالوه. وإن قالوا بل هو حق قد لاحت حجته، قلنا لهم كيف خولفتم في شيء لاحت حجته حتى صار أكثر أهل الأرض يعمون عما لا شك فيه عندكم وعن ما لاح الحق فيه، حتى اعتقدوا فيكم الضلال والكفر وإباحة الدم، ٥ وهذا هو نفس ما أنكروا قد صرحوا أنه حق والحمد لله رب العالمين.

[١٥٠٧] وأما احتجاجهم بانتقال من ينتقل من مذهب، إلى مذهب وتهالكه في إثباته ثم تهالكه في إبطاله وتوهمهم أن يفسدوا بهذا جميع البراهين. فليس كما ظنوا لأن كل متنقل من مذهب إلى مذهب فلا يخلو ضرورة من أحد ثلاثة أوجه، إما أن يكون انتقل من خطأ إلى خطأ، أو من خطأ إلى صواب، أو من ١٠ صواب إلى خطأ، وأي ذلك كان فإنما أتى في الانتقالين الاثنين الذين هما إلى الخطأ من أنه لم يطلب البرهان طلبًا صحيحًا، بل عاجزًا عنه بأحد الوجوه، التي قدمنا قبل. وأما الانتقال إلى الصواب فإنه وقع عليه بحد صحيح وطلب صحيح أو بحد وبحث.

[١٥٠٨] وهذا يعرض فيما يدرك بالحواس كثيرًا فيرى الإنسان شخصًا من بعيد ١٥ فيظنه فلانًا، ويحلف عليه ويكابر ويجرد ثم تبين له أنه ليس هو الذي ظن، وقد يشم الإنسان رائحة يظنها من بعض الروائح ويقطع على ذلك ويحلف عليه مجدًا ثم يتبين له أنه ليس هو الذي ظن، وهكذا في الذوق أيضًا، وقد يعرض هذا في الحساب

Bazen hesap ehli (matematikçiler) büyük sayıların toplanmasında ihtilaf edebilir ve onlardan biri bu sayıların toplamının şöyle şöyle olduğunu söyleyebilir ve bir diğeri de ona bu konuda karşı çıkabilir. Bu durum, doğru bir araştırma yapıp onların nezdinde meselenin doğruluğu ortaya çıkıncaya kadar devam eder.

[1509] Bazen bu durum insanın huzurundaki bir şeyde de meydana gelebilir. Kişi kendisine ait bir eşyayı tekrar tekrar arar, fakat onu bulamaz. Halbuki bu eşya onun yanında ve gözünün önündedir. Daha sonra onu yakın bir yerde bulur. Yine bazen insan dikkatli bir şekilde yazı yazar ya da okur, buna rağmen yanlış okuyabilir, fazla ya da eksik yazabilir. Bu durum duyuların tümüyle yanlış olduğu anlamına gelmez. Ayrıca kişinin kaybettiği birşeyi bulamayacağı veya sayıların toplanamayacağı ya da yazılan veya okunan bir kelimenin daima yanlış olacağı anlamına da gelmez. Ancak sağlıklı bir araştırma ile doğru yanlıştan ayrıt edilebilir. İnsanlardan herhangi birisinin bir konuda hata ettiği herşey de böyledir ve hakkı bâtıldan ayırt edip ortaya çıkaracak bir delile ihtiyaç vardır.

[1510] Câhil bir kimse, bu manaların tamamının hakikatleri iptal eden bir kimsenin lehine delil olduğunu düşünmesin, bilakis onun aleyhine açık seçik birer delildir. Çünkü zikrettiklerimizin tamamı sağlıklı bir şekilde araştırıldığında bunlarla alakalı vehmin doğru olmadığı ve bu konudaki hakikatin gerekli olduğu kesin ve zorunlu bir şekilde vâki olduğu konusunda herhangi bir kimsenin duyuları yanılmaz. Böylece onların, bir mezhepten diğerine dönen bir kimseyle alakalı olarak ileri sürdükleri gerekçeler geçersiz olmuş ve "Biz hata eden bir topluluk görüyoruz." demelerinin dışında bir şey elde edememişlerdir. Bunun üzerine biz de onlara, "Evet, diğerleri de isabet eder." şeklinde cevap veririz.

[1511] Hatalarının varlığını kabul etmeleri, zorunlu olarak orada bir doğrunun var olduğunu gerekli kılar. Çünkü hata, doğrunun karşıtıdır. Şayet doğru olmasa idi, hata da olmazdı. Yine delil olmasa idi, delilin karşıtı olan ihtilaf ve şüphe de olmazdı. Sonra onların istidlâllerini kendilerine çeviririz ve -Allah'ın destek ve yardımıyla- onlara şöyle deriz:

فقد يختلف الحاسبون في جمع الأعداد الكثيرة فيقول أحدهم إن الجميع من هذه الأعداد كذا وكذا، ويخالفه غيره في ذلك حق إذا بحثوا بحثًا صحيحًا صح الأمر عندهم.

[١٥٠٩] وقد يعرض هذا للإنسان فيما بين يديه، يطلب الشيء بين متاعه طلبًا مرددًا المرء بعد المرة فلا يجده ولا يقع عليه، وهو بين يديه ونصب عينيه، ثم يجده في أقرب مكان منه، وقد يكتب الإنسان مستمليًا أو يقرأ فيصحف ويزيد وينقص وليس هذا بموجب ألا يصح شيء بإدراك الحواس أبدًا، ولا إلا يصح وجود الإنسان شيئًا افتقده أبدًا، ولا ألا يصح جمع الأعداد أبدًا ولا إلا يصح حرف مكتوب ولا كلمة مقروءة أبدًا، لإمكان وجود الخطأ في بعض ذلك لكن التثبت الصحيح يليح الحق من الباطل. وهكذا كل شيء أخطأ فيه أحد من الناس. ولا بد من برهان يليح الحق فيه من الباطل.

[١٥١٠] ولا يظن جاهل أن هذه المعاني/ كلها حجة لمبطلي الحقائق بل هي برهان عليهم، لائح قاطع لأن كل ما ذكرنا لا يختلف حس أحد في أن كل ذلك إذا فتش تفتيشًا صحيحًا فإنه يقع اليقين والضرورة بأن الوهم فيها غير صحيح، وأن الحق فيها ولا بد، فبطل تعلقهم بمن رجع عن مذهب إلى مذهب، ولم يحصلوا إلا على أن قالوا: إنا نرى قوما يخطئون فقلنا لهم نعم ويصيب آخرون.

[١٥١١] فإقرارهم بوجود الخطأ موجب ضرورة أن ثم صوابًا لأن الخطأ هو مخالفة الصواب، فلو لم يكن صوابًا لم يكن خطأ، ولو لم يكن برهانًا لم يكن شغب مخالف للبرهان. ثم نعكس استدلالهم عليهم فنقول لهم، وبالله تعالى نتأيد.

"Sizler, üzerinde bulunduğunuz dine inanan bir kimsenin daha sonra bu inancından döndüğünü gördünüz. Ona, "Sizin bu mezhebiniz, size göre doğru olduğu hâlde, gerçekte bu yanlış zandan dolayı geçersiz kıldığınız diğer görüşler gibidir. Bu durumda o sizi bağlayıcıdır, çünkü siz onun doğruluğunu onayladınız. Fakat bizi bağlamaz, çünkü biz ne onun doğruluğunu kabul ettik ne de bir delil onun doğruluğunu onaylamıştır." şeklinde demediniz mi?

[1512] Ebû Muhammed şöyle dedi: Dile getirdiğimiz bu husus sebebiyle, mezheplerinde felsefe iddiasında bulunan ve kelâma sahip çıkanların ihtilafı açısından onların itiraz ettikleri ve yine tercih edenlerin tercihleri noktasındaki ihtilafları açısından zikrettikleri hususlar geçersiz olmuştur. Çünkü biz, insan tabiatlarının fesattan korunmuş olduğunu iddia etmeyiz. Fakat şöyle deriz: Fesat, insanın tabiatlarına üstün gelmiştir. İlk olarak kendisine ikinci olarak da hasmına karşı adil davranan, hakikate götüren bir delil talep eden ve bununla bilen kimseler azdır. Bizim bu husustaki delilimiz, insanların ihtilaf ettikleri şeylerdir. İnsanların ihtilafları onların çokça hata yaptıklarının delilidir. Nitekim biz, hatanın mevcut olmasının onlardan kaynaklanan doğrunun da mevcut olduğunu zorunlu olarak gerektirdiğini açıklamıştık. Onların ihtilafları, görüşlerinin herhangi birinde hakikatin olmadığını gösteren bir delil değildir. Yine bu durum, hakkın bilinmesine götüren yolun varlığının imkânsızlığını gösteren bir delil de değildir.

[1513] "Dinlerden, görüşlerden ve söylemlerden herhangi bir hususun doğruluğunu tasdik eden bir kimse, bunun duyu organları ya da onların bazılarıyla ya da aklın zorunluluğu ve temel ilkeleriyle doğru olması ya da bu ikisinin dışındaki bir delil vasıtasıyla doğru olmasından başka yol yoktur. Eğer duyu organları veya akıl sebebiyle doğru olursa, bu konuda ihtilaf edilmezdi. Onların buna benzer bir delili sözlerinin sonuna eklemeleri gerekirdi. Bunların tamamı daha önce geçtiği için tekrar olur. Nitekim biz, duyularla ve aklın bedihi kurallarıyla idrak edilen konularda insanların ihtilaf ettiklerini onlara göstermiştik.

فإذ قد وجدتم من يعتقد ما أنتم عليه ثم يرجع عنه فهلا قلتم إن مذهبكم هكذا، كالأقوال الأخر التي أبطلتموها من أجل هذا الظن الفاسد في الحقيقة، وهو في ظنكم صحيح فهو لكم لازم لأنكم صححتموه ولا يلزمنا لأننا لا نصححه ولا صححه برهان.

٥ [١٥١٢] **قال أبو محمد**: وبهذا الذي قلنا يبطل ما اعترضوه به من اختلاف المدعين الفلسفة والمنتحلين للكلام في مذاهبهم، وما ذكروه من اختلاف المختارين أيضًا في اختيارهم، لأننا لم ندع أن طبائع الناس سليمة من الفساد، لكننا نقول: إن الغالب على طبائع الناس الفساد، فإن المنصف لنفسه أولًا ثم لخصمه ثانيًا، الطالب للبرهان على حقيقة العارف به فقليل ، برهاننا على هذا ما ١٠ وجدناه من اختلاف الناس، واختلافهم دليل على كثرة الخطأ منهم، وقد أوضحنا أن وجود الخطأ يقتضي ضرورة وجود الصواب منهم ولا بد، وليس اختلافهم دليلًا على أن لا حقيقة في شيء من أقوالهم، ولا على امتناع وجود السيل إلى معرفة الحق. وبالله تعالى التوفيق.

[١٥١٣] وأما احتجاجهم بأن لا يخلو من حقق شيئًا من الديانات والمقالات ١٥ والآراء من أن يكون صح له بالحواس أو ببعضها، أو ببديهة العقل وضرورته، أو بدليل من الأدلة غير هذين، وأنه لو صح بالحواس أو بالعقل لم يختلف فيه وإلزامهم في الدليل مثل ذلك إلى آخر كلامهم، فهذا كله مقرر قد مضى الكلام فيه، وقد أريناهم أنه قد يختلف الناس فيما يدرك بالحواس وببديهة العقل

İnsanların gördükleri bir şahıs ve onun mâhiyeti konusunda ihtilaf etmeleri gibi. Yine kendi aralarında duydukları bir sesin ne olduğu konusundaki ihtilafları da böyledir. Onlar bu hususta farklı görüşler ileri sürerler. Yine yanlışlığı aklın zorunlu kurallarıyla bilinen şeylerden olması bakımından hıristiyanların ve onların dışındaki toplulukların görüşleri de böyledir.

[1514] Sonra onlara şöyle deriz: Mârifetlerin ilki, duyularla, aklın bedihi ve zorunlu kurallarıyla idrak edilen şeylerdir. Sonra yakından ve uzaktan aklın temel ilkelerine ve duyulara dönüp varan deliller ortaya konulur. Bu delillerin doğru olduğunu tasdik ettiği şeyler doğrudur, tasdik etmedikleri ise doğru değildir. Sonra bizzat bu soruyu onlara geri çeviririz ve -yüce Allah'ın tevfîk ve yardımıyla- onlara şöyle deriz: Bu sözünüzü ne ile bildiniz? Akıl ile mi, yoksa duyularla mı? ya da bu ikisinden kaynaklanan bir delil ile mi? Eğer onu duyular veya akılla bildiyseniz, o zaman bu konuda size nasıl muhalefet edilmiştir? Eğer siz bunu bir delil ile bildiyseniz, bu durumda söz konusu delili ne ile bildiniz? Duyularla mı? Akılla mı? Yoksa başka bir delil ile mi? Sorular bu şekilde devam eder.

[1515] Kendi hükmünü ifsat eden her soru yanlıştır. Bu durum onlar için bağlayıcıdır. Çünkü onlar bunun doğruluğunu onayladılar. Her kim bir şeyin doğruluğunu onaylarsa bu onu bağlar. Biz ise bu sorunun doğruluğunu onaylamadık. Dolayısıyla bizi bağlamaz. Buna rağmen bizden uzak olması sebebiyle bu soruya cevap verdik. Onlara gelince, onların bundan kurtuluşu söz konusu değildir. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır.

[1516] "Onlara bilgilerinden sorarız; onu, doğruluğunu iddia ettiğiniz şey sebebiyle mi biliyorsunuz? Yoksa bilmiyor musunuz?" şeklindeki sözlerine gelince, eğer onlar "Biz, onu bilmiyoruz." derlerse, bu durumda sözleri geçersiz olur. Zira onlar, onu bilmediklerini kabul ettiler. Eğer onlar, "Bilakis onu biliyoruz." derlerse, bu durumda onlara "Sizler bununla alakalı olan ilminizi bir ilimle mi bildiniz? Yoksa bir ilim olmadan mı bildiniz?" diye sorarız. Bu da bu şekilde devam eder gider. İşte bu, "mana"larla alakalı görüşlerinde Ma'mer'in taraftarlarına ve "ahvâl" görüşlerinde Eş'arîlere ve Mu'tezileden olup da onlara muvafakat edenlere bu eserimizde tahsis ettiğimiz bir bölümde, yanlış olduğuna hükmettiğimiz bir durumdur. Ancak bizim bu sözümüz, delillerin denkliğini kabul eden kimseyle beraberdir.

كاختلافهم في الشخص يرونه ويختلفون فيه ما هو؟ وفي الصوت يسمعونه بينهم فيم هو؟ ويختلفون فيه، وكأقوال النصارى وغيرهم مما يعلم بضرورة العقل فساده.

[١٥١٤] ثم نقول لهم: إن أول المعارف هو ما أدرك بالحواس وببديهة العقل وضرورته، ثم ينتج براهين راجعة من قرب أو من بعد إلى أول العقل أو إلى الحواس، فما صححته هذه البراهين فهو حق، وما لم تصححه هذه البراهين فهو غير صحيح ،ثم نعكس عليهم. هذا السؤال بعينه فنقول لهم وبالله تعالى التوفيق: قولكم هذا بأي شيء علمتموه؟ أبالعقل أم بالحواس أو بدليل عنهما؟ فإن علمتموه بالحواس أو العقول فكيف خولفتم فيه؟ وإن كنتم عرفتموه بدليل فذلك الدليل بم عرفتموه؟ أبالحواس أم بالعقول أم بدليل آخر؟ وهكذا أبدًا،

[١٥١٥] وكل سؤال أفسد حكم نفسه فهو فاسد، وعلى أن هذا لهم لازم لأنهم صححوه، ومن صحح شيئًا لزمه، ونحن لم نصحح هذا السؤال. فلا يلزمنا، وقد أجبنا عنه بما دفعه عنا، وأما هم فلا مخلص لهم منه، وبالله تعالى التوفيق.

[١٥١٦] وأما قولهم: نسألهم عن علمهم بما يدعون صحته أتعلمونه أم لا؟ فإن قالوا: لا نعلمه بطل قولهم إذا قروا بأنهم لا يعلمونه، وإن قالوا بل نعلمه سألناهم: أبعلم علمتم علمكم بذلك أم بغير؟ علم وهكذا أبدًا فهذا أمر قد أحكمنا بيان فساده في باب أفردناه في ديواننا هذا على أصحاب معمر، في قولهم بالمعاني وعلى الأشعرية، ومن وافقهم من المعتزلة، في قولهم بالأحوال، وإنما كلامنا هذا مع من يقول بتكافؤ الأدلة.

[1517] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bizzat bu soru, olduğu gibi onlara geri iade edilmiştir. Onlara, “Sizler, bu görüşünüzün doğruluğunu biliyor musunuz? Yoksa bilmiyor musunuz? diye sorarız. Eğer onlar, “Hayır.” derlerse, bu durumda görüşlerinin doğruluğunu bilmediklerini kabul etmiş olurlar. Bu cevapta, -hakikat değil zan olduğundan- görüşlerinin iptali vardır. Eğer onlar, “Bilakis onu biliyoruz.” derlerse, bu durumda onlara “Bunu bir ilimle mi biliyorsunuz? Yoksa ilimsiz mi?” diye sorarız. Sorular bu şekilde devam eder gider. Ancak şu kadar var ki soru onları bağlar, çünkü onlar bunun doğruluğunu tasdik ettiler. Her kim bir şeyin doğruluğunu onaylarsa, o onu bağlar. Biz ise bu sorunun doğruluğunu onaylamadık. Dolayısıyla bizi bağlamaz. Buna rağmen yeri geldiğinde, ilmimizin doğruluğunu başka bir ilimle değil, bizzat bu ilmimizle bildiğimizi ve bize ait bir akıl olduğunu bizzat bu aklımızla aklettiğimizi belirtmek sûretiyle cevap verdik. Ancak bu, delillerin denkliğini kabul eden birisinin değil, bütün hakikatleri iptal eden bir kimsenin sorusudur. Böylece onların akılları bulandırdıkları hususların hepsi geçersiz olmuştur. Âlemlerin rabbi olan Allah’a hamd olsun.

[1518] Ebû Muhammed şöyle dedi: Sonra onlara şöyle deriz: Sizler hakikatlerin varlığını ispat ettiniz. Halbuki insanların içinde hakikatleri iptal eden ve onlar hakkında şüphe duyan kimseler vardır ki onlar da Sofistlerdir. Sizler, doğru delillerden hareketle onların bu konuda hatalı olduklarını bildiniz. Böylece insanların mezhepleri içinde doğruluğu açık olan sahîh bir mezhebin bulunması bakımından, iptal ettiğiniz ya da hakkında şüphe duyduğunuz şeyler doğru deliller vesilesi ile doğru oldu. Bunlardan sorduğu zaman, bu şekilde konu konu cevap vereceğim.

[1519] Ebû Muhammed şöyle dedi: Din, beşeri sistem (nihle) ve mezhep sahibi herkese “Belki sen isabet ettiğini düşündüğün hâlde, hata ettin. Çünkü bu durum, şüphesiz, görüşlerin pek çoğunda mümkündür.” şeklinde söz söyleyen bir kimseye “Bize haber ver! İnsanların içinde, beyninin sağlam olduğunu düşündüğü hâlde, beyni doğru yoldan ayrılmış kimseler var mıdır?” diye sorulur. Eğer o, bunu inkâr ederse, duyuların verilerini inkâr etmiş ve müşâhedeyi reddetmiştir.

[١٥١٧] **قال أبو محمد**: وهذا السؤال نفسه مردود عليهم كما هو ونسألهم أتعلمون صحة مذهبكم هذا أم لا؟ فإن قالوا لا. أقروا بأنهم لا يعلمون صحته، وفي هذا إبطاله والله إنما هو ظن لا حقيقة، وإن قالوا بل نعلمه سألناهم أبعلم تعلمونه أم بغير علم؟ وهكذا أبدًا إلا أن السؤال لازم لهم لأنهم صححوه، ومن صحح شيئًا لزمه وأما نحن فلم نصححه فلا يلزمنا وقد أجبنا عنه في بابه بأننا نعلم صحة علمنا، بعلمنا ذلك بعينه لا بعلم آخر. ونعقل أن لنا عقلًا بعقلنا ذلك نفسه، وإنما هو سؤال من يبطل الحقائق كلها لا من يقول بتكافؤ الأدلة، فبطل كل ما موهوا به، والحمد لله رب العالمين.

[١٥١٨] **قال أبو محمد**: ثم نقول لهم أنتم قد أثبتم الحقائق وفي الناس من يبطلها ومن يشك فيها وهم السوفسطائية وعلمتم أنهم مخطئون في ذلك ببراهين صحاح، فببراهين صحاح أيضًا. صح ما أبطلتموه أو شككتم فيه، من أن في مذاهب الناس مذهبًا صحيحًا ظاهر الصحة، فإذا سأل عنها أجيب بها في مسألة مسألة.

[١٥١٩] **قال أبو محمد**: ويقال لمن قال لكل ذي ملة أو نحلة أو مذهب، لعلك مخطئ وأنت تظن أنك مصيب، لأن هذا ممكن في كثير من الأقوال بلا شك، أخبرنا أفي الناس من فسد دماغه؟ وهو يظن أنه صحيح الدماغ فإن أنكر ذلك كابر، ودفع المشاهدات،

Eğer bunun mümkün olduğunu söylerse, ona şöyle denilir: "Muhtemelen şu anda sen böylesin ve beyninin sağlam olduğunu düşünüyorsun." Eğer o "Hayır, çünkü burada zihnimin sağlam olduğunu tasdik eden deliller vardır." derse, ona şöyle denilir: "Burada sözlerin doğruluğunu tasdik eden ve onları yanlıştan ayırt eden deliller vardır. Bunlardan sorduğu zaman, bu şekilde konu konu cevap vereceğim."

[1520] Ebû Muhammed şöyle dedi: İnsanların görüşlerinin hepsinin doğru olması hususu kesin bir şekilde geçersiz olmuştur. Çünkü bu görüşlerin içinde hem doğru hem de yanlış olanları vardır. Yine söz konusu görüşlerin tamamının bâtıl olması da geçersizdir. Çünkü bunların içinde bir hususun ispat edilmesi ve bunun karşıtı birlikte mevcuttur. Çünkü görüşlerin tamamı, insanlardan bazılarının varlığını ispat ettiği bir şeyi inkâr etmektir. Böylece her iki durum bâtıl olursa, bu durumda bir hususun aynı zamanda hem reddedilmesi hem de ispat edilmesi de geçersiz olur. Yine bir hususun ispatı geçersiz olduğunda, onun reddedilmesi doğru olur; reddedilmesi geçersiz olduğunda, ispatı doğru olur. Böylece buradan hareketle bir şeyin doğru (hak) ve bâtıl olması lazım gelir. Böylece sözlerin ve görüşlerin içinde doğru ve yanlış olanların var olduğu hususu kesin olarak sabit olmuştur. Zira bu konuda şüphe yoktur. Hak ile bâtıl arasında bir farkın var olduğu hususu zorunlu bir şekilde bilinir. Bu fark da delildir. Dolayısıyla her kim delili bilirse, hakkı bâtıldan ayırt etmesini de bilir. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır.

[1521] Şayet birisi, "Sizler, genel olarak delillerin tamamını zikretmenin mümkün olmadığını söylemek sûretiyle delilleri imkânsız kılıyor ve bunların araştırılmasında ciddiyeti emrediyorsunuz. Dolayısıyla sizinle bunun benzerini imkânsız kılan İsmaililer ve Karmatiler arasında ne fark vardır?" derse, şöyle cevap veririz: "Bizim ile onlar arasındaki fark, açık seçik olan iki delildir. **Bunlardan biri,** delillerini öğrenmeden önce kendi görüşlerine inanılmasını ve bunların tasdik edilmesini emreden bir topluluktur. Halbuki biz bunu yapmayız. Bilakis dile getirdiğimiz hususları tasdik etmeden önce delillerin öğrenilmesine ve bunların doğruluklarının onaylanmasına davet ederiz.

وإن قال هذا ممكن قيل له لعلك أنت الآن كذلك، وأنت تظن أنك سالم الدماغ، فإن قال: لا. لأن هاهنا براهين تصحح أني سالم الذهن، قيل له: وهاهنا براهين تصحح الصحيح من الأقوال وتبينه من الفاسد، فإن سأل عنها أجيب بها في مسألة مسألة.

٥ [١٥٢٠] **قال أبو محمد**: فإذ قد بطل بيقين أن تكون جميع أقوال الناس صحيحة لأن في هذا أن يكون الشيء باطلًا حقًا معًا، لأن الأقوال كلها إنما هي نفي شيء يثبته آخر من الناس، فلو كان كلا الأمرين باطلًا لبطل النفي في الشيء وإثباته معًا، وإذا بطل إثباته صح نفيه، وإذا بطل نفيه صح إثباته. فكان يلزم من هذا أيضًا أن يكون الشيء حقًا باطلًا معًا فثبت بيقين أن في الأقوال حقًا ١٠ وباطلًا وإذ هذا لا شك فيه فبالضرورة نعرف أن بين الحق والباطل فرقًا موجودًا وذلك الفرق هو البرهان فمن عرف البرهان عرف الحق من الباطل، وبالله تعالى التوفيق.

[١٥٢١] فإن قال قائل: فإنكم محيلون علي براهين تقولون إن ذكرها جملة لا يمكن، وتأمرون بالجد في طلبها، فما الفرق بينكم وبين دعاة الإسماعيلية والقرامطة ١٥ الذين يحيلون على مثل هذا؟ قلنا لهم: الفرق بيننا وبينهم برهانان واضحان أحدهما: أن القوم يأمرون باعتقاد أقوالهم وتصديقهم قبل أن يعرفوا براهينهم، ونحن لا نفعل هذا، بل ندعوا إلى معرفة البراهين وتصحيحها قبل أن نصدق فيما نقول،

İkincisi ise, görüşlerini ve delillerini birlikte gizleyen, bunların incelenmesini ve araştırılmasını umuma açmayan bir topluluktur. Biz ise, görüşlerimizle ve delillerimizle herkese sesleniyor; bunların araştırılmasına, incelenmesine ve eğer doğru iseler alınıp kabul edilmesine, eğer doğru değil iseler terk edilmelerine davet ediyoruz. Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamd olsun.

[1522] Biz, delillerimizi açıklayan ve toparlayan bir sınır çizmeye muktedir değiliz, demeyiz. Bilakis buna güç yetiririz. O da şudur: Uzaktan veya yakından duyulara veya akla -şüpheye ihtimali olmayan tam bir dönüşle- kesin ve sağlam bir şekilde dönmek, ihtilaf edilen her konuda hak ile bâtılın arasını ayırt eden bir delildir. Burada ancak bu eylemi yapmak mümkündür, o da kesin olarak doğru olan delildir. Eğer zikrettiğimiz gibi duyulara veya aklın temel ilkelerine müracaat edilmezse, bu delil değildir ve onunla istidlâlde bulunmamız gerekmez. Ancak o yalancı bir iddiadır. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır. Bu vesile ile kıyas ve taklît geçersiz olmuştur. Çünkü bunları kabul edenler, kıyasın ve taklîdin doğruluğunu gösteren, tam anlamıyla duyulara ve aklın temel ilkelerine dayanan bir delil getirmeye muktedir değillerdir.

[1523] Ebû Muhammed şöyle dedi: Biz -yüce Allah'ın yardımı, güç ve kudretiyle- yeterli olan bir söz söylüyoruz: Hakkında ihtilaf edilen hususların tamamı şeriatın dışındadır. Bunlar, âlemin hâdis olmasının onaylanması açısından âlemin bir ve ezli olan bir muhdisinin var olduğu; nübüvvet müessesesinin tasdik edilmesi ve sonra da Hz. Muhammed'in peygamberliğinin tasdik edilmesi konularıdır. Bu hususların tamamına ait deliller, duyulara ve aklın temel ilkelerine zorunlu ve tam olarak dayanmaktadır. Bu şekilde olmayan bir delil ise ne bir şeydir ne de burhandır. Şeriatin getirilmesinin doğruluğu kabul edildikten sonra, eğer hakkında ihtilaf edilen husus şeriate ait bir konu ise, bunun hepsine ait deliller Hz. Peygamber'in (s.a.) yüce Allah'tan haber verdiği esaslara dayanır. Zira Hz. Peygamber, şeriat ile bize gönderilendir. Bu şekilde olmayan bir şey ise ne delildir ne de bir şeydir. Bu eserimizin başlangıcında, "İnsanların ihtilaf ettikleri her bir konudaki hakikatlerin bilinmesine götüren delillerin mâhiyeti" adlı bir bölüm vardır. Bu bölüme ulaşıldığında problemler ortadan kalkacaktır. Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamd olsun.

والثاني أن القوم يكتمون أقوالهم وبراهينهم معًا ولا يبيحونها للسبر والنظر، ونحن نهتف بأقوالنا وبراهيننا لكل أحد وندعوا إلى سبرها وتفتيشها وأخذها إن صحت، ورفضها إن لم تصح، والحمد لله رب العالمين.

[١٥٢٢] ولسنا نقول إننا لا نقدر أن نحد براهيننا بحد جامع مبين لها بل نقدر على ذلك وهو أن البرهان المفرق بين الحق والباطل في كل ما اختلفوا فيه أن يرجع رجوعًا صحيحًا متيقنًا إلى الحواس أو إلى العقل من قرب أو من بعد، رجوعًا صحيحًا لا يحتمل، ولا يمكن فيه إلا ذلك العمل فهو برهان وهو حق متيقن وإن لم يرجع كما ذكرنا إلى الحواس أو إلى العقل فليس برهانًا ولا ينبغي أن نستدل به، فإنما هو دعوى كاذبة وبالله تعالى التوفيق. وبهذا سقط القياس والتقليد لأنه لا يقدر القائلون بهما على برهان في تصحيحهما، يرجع إلى الحواس أو إلى أول العقل رجوعًا متيقنًا.

[١٥٢٣] **قال أبو محمد**: ونحن نقول قولًا كافيًا بعون الله وقوته، وهو أن أول كل ما اختلفت فيه من غير الشريعة ومن تصحيح حدوث العالم وأن له محدثًا واحدًا لم يزل، ومن تصحيح النبوة ثم تصحيح نبوة محمد صلى الله عليه وسلم. فإن براهين كل ذلك راجعة رجوعًا صحيحًا ضروريًا إلى الحواس، وضرورة العقل، فما لم يكن كذا فليس بشيء، ولا هو برهانًا، وإن كان ما اختلف فيه من الشريعة بعد صحة جملها فإن براهين كل ذلك راجعة إلى ما أخبر به رسول الله صلى الله عليه وسلم عن الله تعالى إذ هو المبعوث إلينا بالشريعة فما لم يكن هكذا فليس برهانًا ولا هو شيئًا وفي أول ديواننا هذا باب في ماهية البراهين الموصلة إلى معرفة الحقيقة في كل ما اختلف الناس فيه، فإذا أضيف إلى هذا ارتفع الإشكال، والحمد لله رب العالمين.

Renkler Konusu

[1524] Ebû Muhammed şöyle dedi: Yer tozdur. Onda kırmızı, beyaz, sarı, yeşil, siyah ve alacalı renkler vardır. Su beyazdır, ancak o saflığından dolayı içine konulduğu şeyin rengini alır ve böylece kabın ya da içinde bulunduğu varlığın rengine bürünür. Biz suyun beyaz olduğunu bazı delillere dayanarak söyledik: Bu delillerden biri, su havaya saçıldığında parıldar ve saf beyaz rengi ortaya çıkar. İkincisi ise su donduğu zaman kar ya da buz olur. Böylece tam olarak beyazlığı ortaya çıkar.

[1525] Havaya gelince, asıl itibarıyla onun bir rengi yoktur ve bundan dolayı da hava görülemez. Çünkü rengi olan bir varlık görülür. Nitekim bir topluluk, havanın gözle uyum içinde olduğundan dolayı görülemeyeceğini iddia etmiştir. Bu gerçekten yanlıştır. Bunun delili şudur: Kişi, berrak bir suya dalar ve suyun içinde gözlerini açar ve suyu görür. Su gözüyle uyum hâlindedir ve gözüyle görülen şey arasına girmemiştir. Söz konusu kişi sırt üzere suda uzansa böyle bir pozisyonda hava görülmez. Bu müşâhede edilen bir durumdur.

[1526] Bir dehlizden güneş ışığı hüzmesinin içeri girişini gören bir kimsenin gördüğü şeye gelince, bunlar küçük cüzlerin (atomların) daimi olarak parçalandığı cisimlerdir ve bunlar toz zerrecikerleri diye isimlendirilir. Güneş ışığının hüzmesi daraltıldığında, çok yoğun oldukları hâlde, göz onları ve tozların rengini idrak eder. O da, onun dışındaki bir şey değil, gördüğü şeydir.

[1527] Her kim bunu iyice düşünürse onu yakînen bilir, anlar. Evler, topraktan, elbiselerden, bedenlerden ve diğer maddelerden çözülüp dağılan bu toz zerrecikleriyle doludur, fakat bu tozlar şeffaf olduklarından dolayı sadece güneş ışınlarına maruz kaldıkları zamanlarda görülürler. Ateşe gelince, o da görülemez. Çünkü ateşin feleğinde kendisine ait bir renk yoktur. Bize göre odunda, fitilde ve yanan diğer varlıklarda görülen şeye gelince, bu yanan varlığın rutubetidir. Yanma anında odunda bulunan bu rutubet havaya dönüşür ve böylece rutubetin tabiatının ona verdiği oranda renklere bürünür. Nihayetinde sen onu yeşil, lazurdi, kırmızı, beyaz ya da sarı olarak görürsün. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır. İşte bunlardan meydana gelen rutubetlerden dolayı gökkuşağı dairesi oluşur.

الكلام في الألوان

[١٥٢٤] **قال أبو محمد**: الأرض غبراء، وفيها حمراء وفيها بيضاء وصفراء وخضراء وسوداء، وموشاة والماء كله أبيض إلا أن يكتسب لونًا بما استضاف إليه لفرط صفاته، فيكتسب لون إنائه أو ما هو فيه، وإنما قلنا إنه أبيض لبراهين. أحدها: أنه إذا صب في الهواء بهرق ظهر أبيض صافي البياض.والثاني في أنه إذا جمد فصار ثلجًا أو بردًا ظهر أبيض شديد البياض.

[١٥٢٥] وأما الهواء فلا لون له أصلًا، ولذلك لا يرى لأنه لا يرى إلا اللون. وقد زعم قوم أنه إنما لا يرى لا نطباقه على البصر وهذا فاسد جدًا، وبرهان ذلك أن المرء يغوص في الماء الصافي ويفتح عينيه فيه فيرى الماء وهو منطبق على بصره لا حائل بينهما، ولا يرى الهواء في تلك الحال، وإن استلقى على ظهره في الماء وهذا أمر مشاهد.

[١٥٢٦] وأما الذي يرى عند دخول خط ضياء الشمس من كوة فإنما هو أن الأجسام تنحل منها أبدا أجزاء صغار وهي التي تسمى الهباء فإذا انحصر خط ضياء الشمس وقع البصر على تلك الأجزاء الصغار وهي متكاثفة جدًا ولونها الغبرة فهي التي ترى لا ما سواها.

[١٥٢٧] ومن تأمل هذا عرفه يقينًا، وأن البيوت مملوءة من ذلك الهباء المنحل من لأرض والثياب والأبدان وسائر الأجرام، ولكن لدقتها لا ترى إلا أن انحصر خط الشمس فيرى ما في ذلك الانحصار منها فقط، وأما النار فلا ترى أيضًا لأنه لا لون لها في فلكها، وأما المرئية عندنا في الحطب والفتيلة وسائر ما يحترق فإنما هي رطوبات ذلك المحترق يستحيل هواء فيه نارية فتكتسب ألوانًا بمقدارما تعطيها طبيعتها فتراها خضراء ولا زوردية وحمراء وبيضاء وصفراء وبالله تعالى التوفيق. وهذا يعرض للرطوبات المتولد منها دائرة قوس قزح.

[1528] Ebû Muhammed şöyle dedi: Önceki âlimlerin hepsi sadece renklerin görülebileceğini ve görülen şeylerin renklerden ibaret olduğunu delille tahkik ettikten sonra bu konuda icmâ etmişlerdir. Bundan sonra onlar, beyazın görmeyi mümkün kılan bir renk olduğunu; siyahın da görmeyi engelleyen bir renk olduğunu belirttiler.

[1529] Ebû Muhammed şöyle dedi: İşte bu, musamahanın vardığı sınırdır. Onlar, siyah renk konusunda genel kabulün sınırını aştılar. "Görmeyi toparlar" sözünün manası, bakan kişinin içine hapseder, onun yayılmasını ve görülen varlıkların şekillenmesini önler. Zira bu şüphesiz kabzın manasıdır. O da görmenin, idrak etmenin ve uzak durmanın men edilmesi manasındadır. Bundan dolayı "kör" kör diye isimlendirilmiştir. Siyah renk görmeyi yayılmaktan alıkoyup genişlemesini önlediğine ve idrakten alıkoyduğuna göre, bunların tamamı aynı manadadır. Açıklamada ibareler farklı olsa da siyah renk şüphesiz görülenin dışındadır. Zira şayet görülse idi, görme çizgisini engellemezdi. Çünkü görme ancak görme çizgisinin uzamasıyla mümkündür. Zira o görülenin dışındadır. Dolayısıyla siyah, renk değildir. Çünkü renk, mutlaka görülen bir varlıktır. Görülmeyen bir şey ise renk değildir. İşte bu zorunlu bir aklî delildir.

[1530] Diğer bir hissî delil şudur: Karanlık çöktüğünde bakan iki sağlıklı ve açık göz ile görmeyen bir âmâ ve kalın bir örtü ile kapatılmış iki göz arasında bir fark yoktur. Zira durum bu şekilde olunca karanlık görülemez. Karanlığın görülmesi imkânsız ve bâtıl olan şeylerdendir. Orada kapalı olan iki göz ile açık olan iki gözün görmenin olmaması açısından aynı konumda olduklarını duyuların verileriyle biliriz. Karanlık bizzatihi siyahtır. Her kim karanlık ile siyahın değişebileceğini iddia ederse duyuların verilerini inkâr etmiş ve doğruluğuna dair bir delil getiremeyeceği bir şeyi iddia etmiş olur.

[1531] Kapalı bir evin duvarına iki delik açılsa, sonra da bunlardan birine siyah bir ötü gerilse diğeri de açık bırakılsa uzaktan bakan bir kimse ikisi arasında asla bir fark görmez. Şayet deliklerden birinin üzerine kırmızı, sarı ya da beyaz bir örtü konulsa bu durumda uzaktan ya da yakından bakan kimse bunu kesin olarak görür. Bu da siyah ile karanlığın eşit olduğunu açıklamaktadır.

[١٥٢٨] **قال أبو محمد**: أجمع جميع المتقدمين بعد التحقيق بالبرهان على أنه لا يرى إلا الألوان، وأن كل ما يرى فليس إلا لونًا، وحدوا بعد ذلك البياض بأنه لون يفرق البصر، وحدوا السواد بأنه لون يجمع البصر.

[١٥٢٩] **قال أبو محمد**: وهذا حد وقعت فيه مسامحة وإنما خرجوه على قول العامة في لون السواد، ومعنى يجمع البصر أنه يقبضه في داخل الناظر ويمنع من انتشاره ومن تشكل المرئيات. وإذا هذا معنى القبض بلا شك فهو معنى منع البصر والإدراك وكفه، ومن هذا سمى المكفوف مكفوفًا فإذا السواد يمنع البصر من الانتشار ويقبضه عن الانبساط، ويكفه عن الإدراك، وهذا كله معنى واحد، وإن اختلفت العبارات في بيانه فالسواد بلا شك غير مرئي، ولا بد إذ لو رئى لم يقبض خط البصر إذ لا رؤية إلا بامتداد البصر. فإذ هو غير مرئي فالسواد ليس لونًا إذ اللون مرئي ولا بد، وما لم ير فليس لونًا وهذا برهان عقلي ضروري.

[١٥٣٠] وبرهان آخر حسي وهو أن الظلمة إذا أطبقت فلا فرق حينئذ بين المفتوح العينين، السالم الناظرين، وبين الأعمى المنطبق والمسدود العينين سدًا كثيفا فإذ ذلك كذلك فالظلمة لا ترى، ومن الباطل الممتنع أن تكون ترى الظلمة، وبالحس نعلم أن المنطبق العينين فيها بمنزلة واحدة من عدم الرؤية ومع المفتوح العينين فيها، والظلمة هي السواد نفسه فمن ادعى أنهما متغايران فقد كابر العينان وادعى ما لا يأتي عليه بدليل أبدًا.

[١٥٣١] ونحن نجد أن لو فتح في حائط بيت مغلق كوتان ثم جعل على إحداهما ستر أسود وتركت الأخرى مكشوفة لما فرق الناظر من بعد بينهما أصلًا، ولو جعل على إحداهما سترًا أحمر أو أصفر أو أبيض لتبين ذلك للناظر يقينًا من بعد أو قرب، وهذا بيان أن السواد والظلمة سواء.

[1532] Diğer hissî bir delil de şudur: Görme çizgisi düz olduğunda, devamında bir engel bulunmayan bir şeye vâki olması kesindir. Nitekim biz, karanlığın olduğu yerden ya da karanlığın bulunduğu yerde görmenin duvara ulaşmadığına şahit oluruz. Orada görme çizgisinin devamına mani olan bir duvarın olması ile olmaması eşittir. Böylece karanlığın görülemeyeceği kesin olarak anlaşılmaktadır. Bilakis karanlık görmeye manidir. Karanlık siyahtır, siyah da karanlıktır. Bu ikisi arasında ne tabiatları sebebiyle, ne şeriat açısından, ne sözlük manası ne de müşâhede açısından asla bir farklılık yoktur. Böylece siyahın asla görülemeyeceği ve onun bir renk olmadığı ortaya çıkmıştır.

[1533] Ebû Muhammed şöyle dedi: Siyahın görülebileceğini zanneden bir kimse hataya düşmüştür. Çünkü o, diğer renklerden hareketle siyah varlığın çevresindeki varlıklara görme çizgisinin ulaşmasıyla hissedilir. Siyahın çevresindeki varlıkların idrak edilmesiyle, bu sınırlı varlıkların arasında olup diğer renklerin dışındaki varlık/şey bilinir. Böylece onun görüldüğüne hükmedilir. Buradan hareketle, daha önce açıkladığımız cihetten, kendi zanları sebebiyle varlıklardaki hareketleri ve sakinliği gördüklerini iddia eden bir cemaat da ciddi bir şekilde yanılmıştır. Bunların tamamı ve siyah konusundaki durum aynıdır, bunların arasında bir fark yoktur.

[1534] Şayet birisi, "Şayet siyahın cisminde -diğer cesedinde olduğu gibi- siyah şişkinlik şeklinde bir ziyadelik olsa idi, onu görürdük. Şayet görülmedi ise, kendi cesedi üzerinde olan bu kabaran varlığın şişkinliğini bilemeyiz." demiş olsa, -yüce Allah'ın yardımıyla ona şöyle cevap verilir: Bu da bir vehimdir. Çünkü diğer çizgiler bu mesafenin daha uzağına ulaştığı hâlde, kabaran bu cismin idraki anında görme çizgisi ona ulaşmamıştır. Böyle olmadığı hâlde, bunun rüyet olduğunu araştırmayan bir kimsenin vehme kapıldığını nefis bilir. Onlar, siyahın kırmızıya, kahverengine, yeşile, sarıya veya maviye karıştığında siyahı gördükleri vehmine kapıldılar. Durum bu şekilde olunca, göz, bu renklerden bu yüzeyde olanları onların güçlü ya da zayıf olmalarına göre görür. Buradan hareketle onlar, siyahı gördüklerini sanırlar. Yine onlar, "Biz, açık berrak siyahı koyu siyahtan ayırt edebiliriz." demelerinden dolayı siyahı gördüklerini sanırlar.

[١٥٣٢] وبرهان آخر هسي وهو أن خطوط البصر إذا استوت فلا بد من أن تقع على شيء ما لم يقف فيه مانع من تماديها، ونحن نشاهد من بين يديه ظلمة أو هو فيها لا يقع بصره على حائط إن كان في الظلمة وسواء كان فيها حائط مانع من تمادى خط البصر، أو لم يكن فصح يقينًا أن الظلمة لا ترى بل هي مانعة من الرؤية، والظلمة هي السواد والسواد هو الظلمة لم يختلف قط في هذا اثنان لا بطبيعة ولا بشريعة ولا في معنى اللغة ولا بالمشاهدة. فقد صح أن السواد لا يرى أصلًا وأنه ليس لونًا.

[١٥٣٣] **قال أبو محمد**: وإنما وقع الغلط على من ظن أن السواد يرى لأنه أحس بوقوع خطوط البصر على ما حوالي الشيء الأسود من سائر الألوان فعلم بتوسط إدراكه ما حوالي الأسود أن بين تلك النهايات شيئًا خارجًا عن تلك الألوان. فقدر أنه يراه، ومن هاهنا عظم غلط جماعة ادعوا بظنونهم من الجهة التي ذكرنا أنهم يرون الحركات والسكون في الأجرام، والأمر في كل ذلك وفي الأسود واحد ولا فرق.

[١٥٣٤] فإن قال قائل: إنه إن كان في جسم الأسود زيادة ناتئة سوداء كسائر جسده رأيناها فلو لم تر لم تعلم بنتوء تلك الهيئة الناتئة له على سطح جسده. قيل له وبالله تعالى التوفيق. هذا أيضًا وهم لأنه لما لم يمتد خط البصر عند قبض تلك الهيئة الناتئة له وامتدت سائر الخطوط إلى أبعد من تلك المسافة وعلمت النفس بذلك توهم من لم يحقق أن هذه رؤية، وليست كذلك، وتوهموا أيضًا أنهم يرون السواد ممازجًا لحمرة أو لغبرة أو لخضرة أو لصفرة أو لزرقة. فإذا كان هكذا فإن البصر يرى ما في ذلك السطح من هذه الألوان على حسب قوتها وضعفها فقط فيتوهمون من ذلك أنهم رأوا السواد، ويتوهمون أيضًا أنهم يرونه لأنهم قالوا: نحن نميز الأسود البراق البصيص واللمعان من الأسود إلا كدر الغليظ.

[1535] Ebû Muhammed şöyle dedi: Burası sağlamlaştırmamız gereken bir yerdir. Yüce Allah'ın yardım ve tevfîkiyle şöyle deriz: Yumuşaklık, satıhtaki cüzlerin eşit ve düz olmasıdır. Sertlik ise, yüzeydeki cüzlerin aynı seviyede olmamasıdır. Bazen biz yumuşak ve düz olan bir yüzeyin parlak, yine yumuşak bir yüzeyin koyu renkte olduğunu görürüz. Durum böyle olunca bu durumda parlaklık ve berraklık yüzeydeki cüzlerin düz ve eşit olmalarının dışında başka bir şey olması gerekir. Bu durumda görülebilir birşeydir. Şüphesiz parlaklık, kırmızı, sarı ve diğer renklerle birlikte renkli varlığa yüklenmiş başka bir renktir. Bütün renklerden soyutlanması da mümkündür. Nitekim biz, "parlak siyah" dediğimiz zaman, onda parlaklığın dışında renklerin olmadığını murat ederiz, o da doğru bir renktir. O, kırmızıdan, sarıdan, beyazdan, yeşil ve maviden ve bu renklerin karışımıyla meydana gelen renklerden soyutlanmış olabilir.

[1536] Muhtemelen bulanıklık da parlaklık gibi görülen başka bir renktir ve diğer renklerden başka bir renktir. Buna mani bir durum söz konusu değildir. Bilakis delil bulanıklığın da görülebildiğinden dolayı ayrı bir renk olduğunu ispat eder. Nitekim göz sadece renkleri görebilir. Bunu kabul etmeyen bir kimseyi, parlaklığı ve bulanıklığı bize tanımlamakla sorumlu tutarız. Şüphesiz bu kimse anlattıklarımızın dışında başka bir şey söyleyemez. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır.

[1537] Eğer birisi "Biz, siyah renkli bir elbiseyi görüyoruz. Onun iplerinin örülmesi, onda meydana gelen kabarıklığı ve çökmeleri görüyoruz. Şayet siyah renk görülememiş olsa idi, bütün bunlar bilinmezdik." Yüce Allah'ın yardım ve tevfîkiyle cevap şöyledir: Bizler, görme çizgilerinin gören kişiden çıktığını, belli bir mesafesinin olduğunu ve bunların bir kısmının diğerlerinden daha uzun olduğunu kesin olarak biliriz. Çünkü yerden gökyüzüne doğru çıkan çizgiler, yanında oturan kimseye doğru gözünden çıkan çizgilerden şüphesiz daha uzundur. Görme çizgileri söz konusu elbiseye doğru uzadığı zaman, bu çizgilerden bazıları karşılaştığı şeyden dolayı son bulur, bazıları ise elbisedeki girinti ve çöküntülerde son buluncaya kadar devam eder. Görme çizgilerimizin bazılarının diğerlerinden daha uzaklara ulaştığını biliriz. Bunu duyularla anlarız. Çünkü görmemiz, asıl itibarıyla bir renkle gerçekleşir.

[١٥٣٥] **قال أبو محمد**: وهذا مكان ينبغي أن نتثبت فيه فنقول وبالله تعالى التوفيق، إن الأملاس هو استواء أجزاء السطح، والخشونة هي تباين أجزاء السطح، وقد نجد أملس لماعًا وأملس كدرًا فإذ ذلك كذلك فالبصيص واللمعان شيء آخر غير استواء أجزاء السطح وإذ هو كذلك وهو مرئي فالبصيص بلا شك ٥ لون آخر محمول في اللون بالحمرة أو الصفرة أو سائر الألوان، وفيما عرى من جميع الألوان سواء. فإذا قلنا أسود لماع فإنما نريد أنه ليس فيه من الألوان إلا اللمعان فقط فهو لون صحيح، وقد عرى من الحمرة ومن الصفرة ومن البياض والخضرة والزرقة ومما تولد من امتزاج هذه الألوان.

[١٥٣٦] ولعل الكدرة أيضًا لون آخر مرئي كاللمعان، وهي أيضًا غير سائر ١٠ الألوان، فهذا ما لا يوجد ما يمنع منه بل الدليل. يثبت أن الكدرة أيضًا لون وهو وقوع البصر عليها، وهو لا يقع إلا على لون ومن أبى من هذا كلفناه أن يحد لنا اللمعان والكدرة فإنه لا يقدر على شيء أصلًا غير ما قلنا، وبالله تعالى التوفيق.

[١٥٣٧] فإن قال قائل: بل فإنا نرى الثوب الأسود يستبين نسج خيوطه ونتوء ما نتأ منها وانخفاض ما انخفض فلو لا أنه يرى ما علم ذلك كله. فالجواب ١٥ وبالله التوفيق. إننا قد علمنا أن خطوط البصر تخرج من الناظر ولها مساحة ما وبعضها أطول من بعض بلا شك لأن الخطوط الخارجة من البر إلى السماء أطول من الخطوط الخارجة من البصر إلى الجليس لك بلا شك. فلما خرجت خطوط البصر إلى الثوب المذكور انقطع تمادى بعضها أكثر من تمادى البعض فبالحس علمنا هذا لا لأن بصرنا وقع على لون أصلًا.

[1538] Bunlara ilaveten nur, tabiatı itibarıyla ya da tamamını celbeden, zorla alan veya koparıp alan bir araz sebebiyle bünyesi zayıf olan bir bakana/görene muvafık oluncaya kadar, bakanın gücünü yayma ve görme gücünü ortaya çıkarma özelliği olan bir renktir. Görülen varlıktaki nurun gücünün ve oradaki zayıflığın miktarına göre görme işlemi gerçekleşir. Bu, duyularla müşâhede edilen bir durumdur. Renkteki nur oranı azaldıkça, onu görme de azalır. Genel olarak nur yok olup ondan herhangi bir şey kalmayıncaya kadar onu görmek de azalmaya devam eder. Böylece görme çizgilerinin söz konusu varlığa ulaşması ya da bakanın onu idrak etmesi zorunlu olarak geçersiz olur. Çünlü söz konusu varlıkta nur yoktur. Âlemde duyu sahibi olan hiçbir kimse saf, halis siyahta nurdan herhangi bir şey olmadığı konusunda farklı bir görüş ileri sürmez. Zira onun görülemeyeceğinde şüphe yoktur. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır.

[1539] Yine belli bir renge sahip olan bir dağda ve arazide karanlık iki mağara vardır. Bu mağaralara bakanların çevrelerindeki şeylerin dışında herhangi bir şeyi ve mağaraların içindekileri göremeyeceği hususunda şüphe yoktur. Çünkü bunların hepsi zorunlu, müşâhede edilen hissî ve aklî delillerdir. Dolayısıyla bir delile başka bir delil ile asla karşı çıkılamaz ve delile iddia ve zan ile de karşı çıkılamaz. Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamd olsun.

[1540] Yüce Allah'ın kelâmına gelince, Allah Teâlâ "*Karanlıklar üstüne karanlıklar. İnsan, elini çıkarsa neredeyse onu bile göremez...*"[835] ve "*Şimşek neredeyse gözlerini alıverecek. Önlerini her aydınlatışında ışığında yürürler. Karanlık çökünce dikilip kalırlar.*"[836] şeklinde buyurmuştur. Böylece karanlığın (zulmet) genel olarak bakmaya ve görmeye mani olduğu kesin bir şekilde ortaya çıkmıştır. Zulmet, şüphesiz siyah/karadır ve görülemez. Görme konusunda hasta olan bir kimsenin siyah elbise ve karanlıkta oturmak sûretiyle tedavi edildiğinde ihtilaf yoktur. Bu ancak görmenin ışığa ulaşmasını engellemek içindir. Böylece gözün ışığa ulaşması engellenmiş olur. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır.

[١٥٣٨] وأيضًا فإن النور هو اللون الذي طبعه بسط قوة الناظر واستخراج قوى البصر حتى أنه إذا وافق ناظرًا ضعيف البنية بطبعه أو بعرض اجتلب جميعه واستلبه كله، أو اقتطفه، فعلى قدر قوة النور في اللون المرئي وضعفه فيه يكون وقوع البصر عليه، هذا أمر مشاهد بالعيان فكلما قل النور في اللون كان وقوع ٥ البصر عليه أضعف وكانت الرؤية له أقل حتى إذا عدم النور جملة ولم يبق منه شيء فقد بطل بالضرورة أن يمتد خطوط البصر إليه، أو أن يقع الناظر عليه، إذ لا نور فيه، ولا يختلف ذو حس في العالم في أن السواد المحض الخالص ليس فيه شيء من النور. فإذ لا شك في هذا فلا شك في أنه يرى وبالله تعالى التوفيق.

[١٥٣٩] وأيضًا فإن جبلًا ذا لون ما وأرضًا ذات لون ما وفيها غاران مظلمان ١٠ لا شك أن كل ناظر إليهما في أنه لا يرى إلا ما حول الغارين فقط وأنه لا يرى ما ضمه خط الغارين فإذ هذه كلها براهين ضرورية مشاهدة حسية عقلية، فالبرهان لا يعارضه برهان أصلًا، والبرهان لا يعارض بالدعوى ولا بالظنون، والحمد لله رب العالمين.

[١٥٤٠] وأما من كلام الله تعالى فالله يقول: ﴿ظُلُمَاتٌ بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ إِذَا ١٥ أَخْرَجَ يَدَهُ لَمْ يَكَدْ يَرَاهَا﴾ وقوله تعالى: ﴿يَكَادُ الْبَرْقُ يَخْطَفُ أَبْصَارَهُمْ كُلَّمَا أَضَاءَ لَهُم مَّشَوْا فِيهِ وَإِذَا أَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قَامُوا﴾ فصح يقينًا أن الظلمة مانعة من النظر، والرؤية جملة، وهو السواد بلا شك فهو لا يرى. ولا خلاف في أن البصر القليل يداوى بالثوب الأسود والقعود في الظلمة وليس ذلك إلا لمنعه من امتداد خط بصره فيكل بامتداده، وبالله تعالى التوفيق.

[1541] "Siyah/kara zulmetten farklıdır." denilirse, şöyle cevap veririz: Biz, göz iltihabı rahatsızlığını şöyle buluruz: Gözü iltihaplı olan bir kimseyi ışık almayan kapalı ve karanlık bir odaya konulunca, gücü oranında gözünü açmasının mümkün olduğunu ve bundan dolayı bir acı çekmediğini görürüz. Yine onu yüzünde ve gözünde siyah renkli ışık geçirmeyen koyu bir bez olduğu hâlde aydınlık bir odaya koyarız. Burada da gücü oranında gözlerini açması mümkün olur ve bundan dolayı bir acı duymaz. Onun siyah bir bezle yüzünün ve gözünün kapatıldığı bu hâli, tam bir karanlık içindeki hâliyle birebir aynıdır. Sağlıklı bir göze zikredilen iki durumun uygulanması da böyledir. Bunların arasında bir fark yoktur. Her ne zaman iltihaplı bir göze beyaz renkli bir bez bağlasak -ışığa baktığında acı hissetmesi gibi şiddetli bir acı hisseder.- Bunların arasında bir fark yoktur. Yine böyle bir rahatsızlığı olan bir kimsenin gözüne sarı renkli bir bez bağlasak bundan daha az bir acı duyar. Eğer kırmızı ya da yeşil renkli bir bez olursa beyaz rengin bunlara katılması oranınca duyacağı elem daha az olur. Böylece siyah ile karanlığın aynı şey oldukları anlaşılmaktadır.

[1542] Taraftarlarımızdan bazıları, "Siyah, görülemeyen karanlıktan farklıdır. Nitekim siyah renkli olan zenci, karga ve bez/elbise görülemeyen siyah varlıklardan değildir, bunların hepsi görülebilir. Zikrettiğimiz varlıkların hepsinin rengi siyahın dışında bir renktir. Ancak onlar, mecaz yoluyla siyah diye isimlendirilmişlerdir." şeklinde demiştir. Bazıları da, "Siyah hem karanlığı hem de zenciyi, kargayı ve siyah elbiseyi ifade eden müşterek bir isimdir. Dolayısıyla her karanlık siyahtır, fakat her siyah karanlık değildir. Eğer sen, siyah ile zenciyi, kargayı ve elbiseyi kastedersen -ki bunlar görülebilirler- bunlar karanlıktan farklıdır. Eğer siyah ile karanlığı kastedersen o görülemez." demişlerdir. Yine taraftarlarımızdan bazıları, "Karanlık ve siyah aynı şeydir. Her ikisi de görülebilir. Dolayısıyla asıl itibarıyla siyah değillerdir. Siyah, karanlığın dışında ayrı bir şeydir, o görülebilen bir renktir." demişlerdir. Bazıları da "Karanlık ve siyah aynı şeydir. Her ikisi de görülebilir." dediler. Böylece onlar, körün, doğuştan âmâ olanın, gözleri oyulmuş ve gözleri kapatılmış bir kimsenin karanlığı göremeyeceğini kabul ettiler.

[١٥٤١] فإن قيل: السواد غير الظلمة، قلنا إننا نجد الأرمد الشديد الرمد متى صار في بيت مظلم شديد الانطباق لا يدخله شيء من الضوء أمكنه فتح عينيه بحسب طاقته ولم يألم بالنظر إليه، ومتى جعلناه في بيت مضيء وعلى وجهه وعينيه ثوب كثيف جدًا أسود أمكنه فتح عينيه حسب طاقته، ولم يألم بالنظر إليه، ٥ وكانت حاله في تغطية وجهه بذلك الثوب كحاله في الظلمة التامة سواء سواء. وكذلك يعرض للصحيح البصر في الحالتين المذكورتين ولا فرق. ومتى جعلنا على بصر الأرمد ثوبًا أبيض ألم ألمًا شديدا كألمه إذا نظر في الضوء ولا فرق. فإن جعلنا على وجهه ثوبًا أصفر ألم دون ذلك وإن كان أحمر ألم دون ذلك، فإن كان أخضر ألم دون ذلك، على قدرهما ما في اللون من ممازجة البياض له. ١٠ فصح أن السواد والظلام شيء واحد.

[١٥٤٢] وقال بعض أصحابنا: السواد غير الظلمة وهو لا يرى، لأن الزنجي والغراب والثوب ليس شيء من ذلك أسود، وكل ذلك يرى، ولون كل ما ذكرنا لون غير السواد إلا أنه سمي باسم السواد مجازًا. وقال بعضهم: السواد اسم مشترك يقع على الظلمة ويقع على لون الزنجي، والغراب والثوب فكل ظلام ١٥ سواد وليس كل سواد ظلامًا. فإن عنيت بالسواد لون الزنجي والغراب والثوب فهو يرى وهو غير الظلمة وإن عنيت بالسواد الظلمة فهو لا يرى. وقال بعضهم: الظلمة لا ترى وليست سوادًا أصلًا، والسواد شيء آخر غير الظلمة وهو لون يرى. وقال بعضهم: الظلمة والسواد شيء واحدٌ، وكلاهما يرى، وأقروا بأن الأعمى والأكمه والمفقوء العينين والمطبق العينين يرى الظلمة.

Çoğalma ve Meydana Gelme Konusu

[1543] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bütün canlılar, üç kısma ayrılırlar; [ı] Doğmadığı hâlde üreyip çoğalanlar; [ıı] Üremediği hâlde doğanlar; [ııı] üçüncü kısım ise hem doğup hem de üreyebilenlerdir. Üreyerek doğanlara gelince, hamam böceği böyledir. Hamam böceği doğarak dünyaya gelir. Nitekim biz bokböceğinde olduğu gibi onların çiftleştiklerini görürüz. Böylece doğum yaparlar. Biz de onların çiftleştiklerini müşâhede ederiz. Doğarak dünyaya gelen canlılardan ekseriyeti bitkilerdedir. Biz onların çiftleştiklerini müşâhede ederiz. Nitekim bitin (kehle) derinin altından çıktığını açıkça görürüz, başta meydana gelir ve çoğalır. Onlardan bazıları kesilip yarıldığında içlerinin yumurta ile dolu olduğunu anlarız.

[1544] Üreyip çoğalmadan dünyaya gelen canlılara gelince, kirpiklerin diplerinde, bıyık, sakal ve göğüs kıllarının diplerinde meydana gelen canlılardır ki bunların çoğu çok ayaklı olup yerlerinden ayrılmazlar, asıl itibarıyla üreyip çoğaldıklarını bilmeyiz. Mesela karında meydana gelen kurtçukların ve mantarların bütün bunların üreyerek çoğaldıklarını bilmiyoruz. Bizler bir gecede meydana gelen küçük kurbağaların bataklıkları doldurduklarını görürüz. Selmanderiyye'de bunlardandır. O, büyük bir canlı olup yavaş hareket eden küçük tarla farelerine benzer. Bunlardan olan pek çok canlı, küçüklüğünden dolayı ikiye bölünemeyecek kadar aşırı derecede küçüktür. Biz bunları ilaçlarda ve kitaplar arasında çokça görürüz. O gerçekten hızlı bir şekilde yürür. Baklada meydana gelen güveler ve yaralarda, nohutta, meşe palamudunda, elmada, otların ve çam kozalaklarının arasında, sineklerin bolca bulunduğu gölgeliklerde ve yeşillik içinde meydana gelen karpuzlarda -ki bunlar mükemmeldir- oluşan kurtçuklar da bunlardandır. Ateş böceği gibi geceyi aydınlatan canlılar, çokça ayakları bulunan kurtçuklar ve kuduz mikropları da bunlardandır. Bunlar, sadece yüce Allah'ın sayabileceği kadar çokturlar.

[1545] Kurbağa ve çekirgeler de bunlardandır. Bize göre kurbağaların su birikintilerinde meydana geldikleri, yürüyen ve kuyrukları olan siyah yumuşak varlıklar oldukları ki biz bunlara "Retenşat" diyoruz hususuherhangi bir şüphe bulunmaksızın kesin bir şekilde doğrudur.

الكلام في المتوالد والمتولد

[١٥٤٣] **قال أبو محمد**: الحيوان كله ينقسم أقسامًا ثلاثة، متوالد ولا بد، ولا يتولد ولا بد، متولد ولا بد، لا يتوالد، وقسم ثالث يتوالد ويتولد أيضًا، فالمتولد المتوالد فكبنات وردان فإنها تتولد، وقد رأيناها تتسافد، وكالجعلان فإنها تتولد وقد رأيناها تتسافد، وكثير من الحيوان المتولد في النبات رأيناه يتسافد، ومثل القمل فإنا قد شاهدناه يخرج من تحت الجلد عيانًا ويحدث في الرؤوس وقد يتوالد، وقد نجد بعضه إذا قطع ممروء بيضًا.

[١٥٤٤] وأما المتولد الذي لا يتوالد فالحيوان المتولد في أصول أشفار العينين، وأصول شعر الشارب واللحية، والصدر والعانة وهو ذو أرجل كثيرة لا يفارق موضعه، وما علمناه يتوالد أصلًا، ومثل الصفار المتولد في البطن وشحمة الأرض، وكل هذا لا نعلمه يتوالد ألبتة. وقد شاهدنا ضفادع صغارًا تتولد من ليلتها فتصبح مناقع المياه منها مملوءة، ومنها الثلماندرية وهو حيوان كبير يشبه الجراذين الصغار بطيئة الحركة وحيوانات كثيرة منها صغير مفرط الصغر يكاد لصغره لا يتجزأ مثلما كثيرًا رأيناه في الدوى والدفاتر، وهو سريع المشي جدًا، ومنها السوس المتولد في الباقلاء، والدود المتولد في الجراحات، وفي الحمص والبلوط، وفي التفاح وبين الحشيش وبين الصنوبر، وفي الكنف وهي ذوات الأذناب، والحباحب المتولد في الخضر وهو في غاية الحسن ومنه، ما يضيء بالليل كأنه شرارة نار، والدود ذوات الأرجل الكثيرة ولذرازيح، وهذا كثير لا يحصيه لا خالقه عز وجل.

[١٥٤٥] ومنها لضفادع والحجاذب، فقد صح عندنا يقينًا لا مجال للشك فيه أنها تتولد في مناقع المياه دويبات صغار ملس شديدة السواد ذوات أذناب تسمى عندنا الرتنشات،

Sonra bize göre onlar aynı şekilde büyürler ve daha sonra kuyrukları yok olur, renkleri değişir, şekilleri farklılaşır, büyürler ve sonunda kurbağa olurlar. Sonra daha da büyürler ve renkleri değişir. Böylece artık "hecadib" olurlar.

5 **[1546] Ebû Muhammed şöyle dedi:** Ben onları açıkladığım hallerin tümünde gördüm. Su birikintileri ve bataklıklarda açık çizgiler bize gösterildi ve bunlar "kurbağaların yumurtalarıdır" denildi. Sineklere gelince, onların çiftleştiklerini açıkça müşâhede ettik. Sineklerin dişisi büyük, erkek olanı da küçüktür. Pirelerin de çiftleştiklerini gördük. Bunların büyük 10 olanları dişi, küçük olanları da erkektir. Bunu, küçük olanın daima üste olması sebebiyle şahit olduk. Dişisi bir yere konduğunda onun yumurtalarla dolu olduğunu gördük. Bunlar, yumurtalarını tozların içine ve elbiselerin kıvrım yerlerine bırakırlar, sonra da çıkarlar.

[1547] Ebû Muhammed şöyle dedi: Biz, gerçekten küçük olan si- 15 nekler ve aşırı derecede büyük olan sineklerin var olduğunu görürüz. Uzun kuyruklu kurtçuğun gölgeliklerde, sığırların ve davarların kuyruklarında değişime uğradığını gözlerimizle gördük. Böylece beyaz, açık sarı, yeşil ve benekli lazuridiye dönüşerek renkli bir halı gibi olurlar. Ancak akrep, örümcek, tarentula ve tahta kurusunda durumun nasıl olduğunu 20 bilmiyoruz. Ancak biz, ipek böceğinin bir erkek ve dişiden çiftleşerek üreyip çoğaldığını, yumurtaladığını, sonra da öldüğünü ve yumurtasının yetişip büyüdüğünü gördük. Bunda herhangi bir tartışma yoktur. İpek böceğinin yumurtanın dışında üreyip çoğaldığını hiçbir kimse asla görmemiştir. Karınca da böyledir, üreyerek çoğalır. Nitekim biz, onun 25 yumurtalarını görürüz. Araplar bunu "mâzin/karınca yumurtası" diye isimlendirmişlerdir. Aynı şekilde arılar da üreyerek çoğalırlar. İçinde balın bulunduğu kovanın katmanları arasındaki yapının çeşitli yerlerinde bulunurlar. Yine çekirgeler de böyledir. Araplar, onları "zırh/sert yumurtası" diye isimlendirirler.

ثم صح عندنا كذلك أنها تكبر فتقطع أذنابها وتتبدل ألوانها، وتستحيل أشكالها، وتعظم فتصير ضفادع ثم تزيد كبرًا واستحالة ألوان فتصير حجادب.

[١٥٤٦] **قال أبو محمد**: قد رأيتها في جميع تنقلها كما وصفنا، وقد عرض علينا في مناقع المياه خطوط ظاهرة، قيل لنا: إنها بيض الضفادع، وأما الذباب فقد شاهدناها عيانًا تتناكح، والأنثى منها هي الكبار والذكور هي الصغار، وشاهدنا البراغيث تتناكح أيضًا، والكبار هي الإناث والذكور هي الصغار نشاهد ذلك بأن الأعلى هو الصغير أبدًا، ونجد الأنثى مملوءة بيضًا إذا وضعت فتلقى بيضها في القباب وفي خلال أجزاء الثياب ثم يخرج.

[١٥٤٧] **قال أبو محمد**: وقد رأينا ذبابًا صغارًا جدًا وذبابًا كبارًا مفرط الكبر وشاهدنا بأبصارنا الدود الطويل الذنب المتولد في الكنف وبزول البقر والغنم يستحيل فيصير فراشًا طيارًا مختلف الألوان بديع الخلقة من أبيض وأصفر فاقع وأخضر ولا زوردي منقط، ولا ندري كيف الحال في العقارب والعناكب والرتيلات والبقوقات والدبر، إلا أننا ندري أن دود الحرير يتوالد يتسافد الذكور منها والإناث وتبيض ثم تحضن بيضها، هذا ما لا خلاف فيه، وما رأى أحد قط دود حرير يتولد من غير بيضه، وكذلك النمل فإنه يتوالد، وقد رأينا بيضه، والعرب تسميه المازن، وكذلك النحل يتوالد ويوجد في مواضع من بنائه في تضاعيفه القبر الذي فيه العسل، وكذلك الجراد والعرب تسميه بيضة الصرد.

[1548] Ebû Muhammed şöyle dedi: Hiç kimse doğru olmayan bir kısım yalanların dışında, doğum yapan bir arı, karınca ve çekirge görmemiştir. Diğer canlılara gelince, onlar kaçınılmaz olarak ya meniden ya da yumurtadan üreyip çoğalırlar. Görünürde kulağı olan her canlı, ister uçan bir hayvan olsun isterse olmasın yarasa ve onun dışındakiler gibi doğum yapar. Görünürde kulağı olmayan canlılar ise, ister uçan bir hayvan olsun isterse olmasın -yılanlar, tarla fareleri, zehirli keler/kertenkele ve diğerleri gibi- yumurtlarlar.

[1549] Ebû Muhammed şöyle dedi: Biz, üreyip çoğalanları doğup büyüyen canlılarıdan, doğup büyüyenleri de üreyip çoğalanlardan ayırabilecek bir tanım yapmaya çalıştık ve ancak şunu diyebildik: kemikleri ve omurgaları olan deniz canlıları gibi kemiği ve omurgası olan her canlının çiftleşme olmaksızın var olduğunu ayrıca kemiği ve omurgası olmayan canlıların da bazılarının doğdukları hâlde üreyip çoğalmadıklarını bazıları da hem doğup hem de üreyip çoğaldıklarını gözlemledik. Bunların tamamını yüce Allah yaratmıştır. O, dilediğini dilediği şekilde yaratır, ondan başka ilâh yoktur. Yüce Allah'ın yumurtadan veya nütfeden dört ayaklı veya tüylü canlılar olarak yarattığı varlıkların yaratılmasında yumurta ve nütfeyi vasıta kılmaksızın onları topraktan yaratması kudreti açısından daha büyük bir yaratma yoktur. Onların birinde diğerindekinden daha açık bir şekilde yaratma ve başlangıca dair bir delil yoktur. Bilakis bunların tamamı yaratmanın başlangıcına ve kendisinden başka ilâh olmayan yüce Allah'ın kudretinin büyüklüğüne dair bir delildir.

[1550] Ebû Muhammed şöyle dedi: Bir topluluk, karda ve ateşte canlıların meydana geldiğini iddia etmiştir. Bu yalan ve yanlıştır. Onlar, toprakta ve suda var olan canlıların meydana gelişine mukayese yaptılar. Bu kıyas yanlıştır. Çünkü bu delili olmayan bir iddiadır. Delili olmayan bir iddia ise bir şey değildir. Başarı yüce Allah'ın yardımıyladır.

[1551] Ebû Muhammed şöyle dedi: Eğer onların dediklerini kabul edersek canlıların sadece sudan veya sadece topraktan meydana gelmediğini aynı zamanda toprak ve suyun birlikteliğinden de oluştuğunu kabul etmiş oluruz. Yaratıcıların en güzeli olan yüce Allah'ı tesbih ederim. O, hükmünden dolayı sorgulanamaz. Aziz ve yüce olan Allah'tan başka ilâh yoktur.

[١٥٤٨] **قال أبو محمد**: وما رأى أحد قط نحلًا يتولد ولا نملًا يتولد ولا جرادًا يتولد إلا في أكذوبات لا تصح. وأما سائر الحيوان. فمتوالد ولابد من مني أو بيض فكل ذي أذن بارزة يلد طائرًا كان أو غير طائر كالخفاش غيره وكل ما ليس له أذن بارزة فهو يبيض طائرًا كان أو غير طائر. كالحيات والجراذين والوزغ وغير ذلك.

[١٥٤٩] **قال أبو محمد**: فطلبنا أن نجد حدًا يجمع ما يتولد دون ما يتوالد، أو ما يتوالد دون ما يتولد، فلم نجد إلا أننا رأينا كل ذي عظم وفقارات لا سبيل ألبتة إلى أن يوجد من غير تناكح كحيوان البحر الذي له العظم والفقارات، ورأينا ما لا عظم له ولا فقار فمنه ما يتولد ولا يتوالد، ومنه ما يتولد ويتوالد معًا. وكل ذلك خلق الله عز وجل، يخلق ما شاء كما شاء لا إله إلا هو، وليست القدرة في الخلق في خلق ما خلقه الله عز وجل حيوانًا ذا أربع أو ذا ريش من بيضة أو من مني بأعظم من القدرة في خلقها من تراب دون توسط بيضة أو مني، ولا البرهان عن الصنعة والابتداء في أحدها بأوضح منه في الآخر، بل كل لك برهان على ابتداء الخلقة، وعلى عظيم القدرة من الباري لا إله إلا هو.

[١٥٥٠] **قال أبو محمد**: وقد ادعى قوم أنه يتولد في الثلج حيوان، ويتولد في النار حيوان وهذا كذب وباطل، وإنما قاسوه على تولد حيوان ما في الأرض والماء، والقياس باطل لأنه دعوى بلا برهان وما لا برهان له فليس بشيء، وبالله تعالى التوفيق.

[١٥٥١] **قال أبو محمد**: وإذا حصلت الأمر فالحيوان لا يتولد من الماء وحده، ولا من الأرض وحدها ولكن مما يجتمع من الأرض والماء معًا. فتبارك الله أحسن الخالقين. ولا معقب لحكمه، لا إله غيره عز وجل.

[1552] "el-*Fisal fi'l-milel ve'l-ârâ' ve'n-nihâl*" adlı eserin bütününün tamamlanması sûretiyle üçüncü bölüm tamam oldu. En güzel şekilde yardım ve desteğinden dolayı yüce Allah'a hamd ve şükürler olsun. Bu eser, yüce Allah'ın rahmetine muhtaç olan Muhammed b. Mûsâ'nın elinde hicri bin iki yüz yetmiş bir (1271) yılının Zilkaade ayının dokuzuncu günü tamamlanmıştır. Allah onu, ebeveynini ve bütün müslümanları bağışlasın. Amin. Efendimiz Hz. Muhammed'e, ailesine ve arkadaşlarına çokça salat ve selam olsun.

[١٥٥٢] تم السفر الثالث بتمام جميع الديوان من الفصل في الملل والآراء والنحل بحمد الله وشكره على حسن تأييده وعونه. وافق الفراغ منه في تسعة أيام خلت من شهر ذي القعدة سنة ١٢٧١ إحدى وسبعين ومائتين بعد الألف من هجرة، من له العز والشرف على يد الفقير الى الله محمد بن موسى غفر الله له ولوالديه وللمسلمين، آمين. وصلى الله على سيدنا محمد النبي الأمي وعلى آله وصحبه وسلم.

NOTLAR

1. Bekir b. Uhtü Abdülvâhid b. Zeyd, Bekriyye fırkasının kurucusu kabul edilir. Onun yaşadığı yıllar kesin olarak tesbit edilememiştir. Bununla beraber Mu'tezile kelâmcılarından ünlü Nazzâm'ın (ö. 231/845) çağdaşı olduğu ve onun bazı görüşlerinden etkilendiği bilinmektedir. Daha çok büyük günah, kader ve rü'yetullah konularına dair farklı görüşleriyle tanınmıştır. (Detaylı bilgi için bkz. Mustafa Öz, "Bekriyye", *DİA,* 5/370-371).

2. Ebû Muhammed Talha b. Ubeydillâh b. Osmân et-Teymî el-Kureşî (ö. 36/656), Aşere-i mübeşşereden olan sahâbîdir.

3. Ebû Abdillâh ez-Zübeyr b. el-Avvâm b. Huveylid el-Kureşî el-Esedî (ö. 36/656), Hz. Peygamber'e ilk iman edenlerden ve cennetle müjdelenen on sahâbîden biridir.

4. Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Muhammed b. Abdillâh en-Neccâr er-Râzî (ö. 230/845 civarı), Neccâriyye fırkasının kurucusudur.

5. Ebû Abdirrahmân Bişr b. Gıyâs b. Ebî Kerîme el-Merîsî el-Bağdâdî (ö. 218/833), Cehmiyye ile Mürcie'nin görüşlerini benimseyen kelâmcı ve Hanefî fakihidir.

6. Ebû Bekr Abdurrahmân b. Keysân el-Esamm (ö. 200/816), Basra Mu'tezilesi'ne bağlı tefsir, kelâm ve fıkıh âlimidir.

7. Ebû Mervân Gaylân b. Müslim ed-Dımaşkî en-Nabatî el-Kıbtî (ö.120/738 civarı), irade hürriyeti konusundaki fikirleriyle ilk Kaderiyye fırkasının doğuşunu hazırlayan tabiîn dönemi âlimlerinden biridir.

8. Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Şebîb el-Basrî (III./IX. yüzyıl [?]), Basra ekolüne bağlı Mu'tezile âlimidir.

9. Ebu'l-Abbâs Abdullâh b. Muhammed b. Abdillâh el-Enbârî (ö. 293/906), Mu'tezile mezhebine mensup şair, nahiv ve kelâm âlimidir.

10. Ebû Abdillâh Muhammed b. Kerrâm b. Arrâk b. Huzâbe b. el-Berr (el-Berâ') es-Siczî (ö. 255/869), Horasan ve Mâverâünnehir'de ortaya çıkan Kerrâmiyye fırkasının kurucusudur.

11. A'râf (الأعراف), Cennetle cehennemi birbirinden ayıran bölgedeki surun yüksek kısmının adıdır. A'raf ehlinin kimler olduğu hususunda müfessirler farklı kanaatler ileri sürmüşlerdir. Bununla birlikte A'raf ehlinden maksadın, iyi ve kötü amelleri eşit olan müminler olduğu; bunların başlangıçta cennete veya cehenneme konulmayıp ikisi arasında bir müddet bekletilecekleri, sonra Allah'ın lutfuyla cennete dâhil edilecekleri kabul edilmiştir (Detaylı bilgi için bkz. Y. Şevki Yavuz, "A'raf", *DİA*, 3/259).

12. Yûnus 10/62.

13. Neml 27/89-90.

14. Yûnus 10/27.

15. Nisâ 4/14.

16. Nisâ 4/93.

17. Furkan 25/68-70.

18. Nisâ 4/10.

19. Nûr 24/23.

20. Enfâl 8/16.

21. Mâide 5/33.

22. Bakara 2/275.

23. Burada Hz. Peygamber'den rivayet edilen şu hadise atıf olduğu anlaşılmaktadır "دَخَلَتِ امْرَأَةٌ النَّارَ فِى هِرَّةٍ رَبَطَتْهَا ، فَلَمْ تُطْعِمْهَا ، وَلَمْ تَدَعْهَا تَأْكُلُ مِنْ خِشَاشِ الأَرْضِ" : (Bkz. Buhârî, Bed'ü'l-halk, 16; Müslim, Birr, 135; Tevbe, 25).

24. Nisâ 4/93.

25. Leyl 92/15-16.

26. A'râf 7/56.

27. Nisâ 4/48.

28. Âl-i İmrân 3/129.

29. Kaderiyye, sorumluluk doğuran fiillerin sadece insan iradesiyle gerçekleştiğini ileri süren itikadî mezheptir.

30. Kehf 18/49.

31. Enbiyâ 21/47.

32. Zilzâl 99/7-8.

33. Bakara 2/143.

34. Yâsîn 36/53-54.

35. İbrâhim 14/51.

36. Bakara 2/281.

37. Tâhâ 20/15.

38. Necm 53/39-41.

39. Tûr 52/47.

40. Necm 53/31.

41. Yûnus 10/30.

42. Hûd 11/111.

43. Müzzemmil 73/20.

44. Nisâ 4/123.

45. Âl-i İmrân 3/115.

46. Nisâ 4/40.

47. Âl-i İmrân 3/195.

48. Kâf 50/21-29.

49. Kaaria 101/6-11.

50. Hûd 11/114.

51. Bakara 2/217.

52. En'âm 6/160.

53. Mü'min 40/17.

54. Hûd 11/114.

55. En'âm 6/160.

56. Bakara 2/62.

57. Neml 27/90.

58. Nisâ 4/31.

59. Şûrâ 42/40.

60. Zilzâl 99/7-8.

61. Leyl 92/15-16.

62. Meryem 19/71-72.

63. Âl-i İmrân 3/141.

64. Enfâl 8/16.

65. Nisâ 4/48.
66. Nisâ 4/48.
67. Zümer 39/53.
68. Mâide 5/18.
69. Mâide 5/116-119.
70. A'râf 7/156.
71. Nisâ 4/48.
72. Nisâ 4/48.
73. Karia 101/6-9.
74. Neml 27/90.
75. Mü'min 40/17.
76. Bkz. Müslim, "Îmân", 325.
77. Necm 53/32.
78. Nesâî, "Talâk", 22. Ayrıca bkz. Buhari, "İman", 15; Tirmizi, "Talak", 8.
79. Âl-i İmrân 3/135.
80. Nisâ 4/48.
81. Nisâ 4/31.
82. Nisâ 4/48.
83. Kaaria 101/6-11.
84. Hûd 11/114.
85. Nisâ 4/48.
86. Asıl adı, Ebü'l-Velîd Ubâde b. es-Sâmit b. Kays el-Ensârî el-Hazrecî'dir (ö. 34/654). Bi'setin 12. yılında (621) on iki Medineli müslümanla birlikte Mekke'ye giderek Birinci Akabe Biatı'nda bulun ve Medine'ye dönünce İslâmiyet'i yaymak için büyük gayret göstermiş büyük sahabîlerden biridir. (Hakkında geniş bilgi için bkz. M. Yaşar Kandemir, "Ubâde b. Sâmit", *DİA*, 42, 13-14).
87. Bkz. Buharî, "İman", 34; "Salat", 1; Müslim, "İman", 8, 10, 29, 31; Ebû Dâvûd," Taharet", 97.
88. Kaaria 101/6-7.
89. Kaaria 101/8-9.
90. Kaf 50/28-29.
91. Hûd 11/109.
92. Ebü'n-Necm el-Fazl (el-Mufaddal) b. Kudâme er-Râciz el-İclî (ö. 125/743'ten önce), recez bahrinde yazdığı şiirleriyle tanınan bir Arap şairidir (Geniş bilgi için bkz. Ahmet Turan Arslan, "Ebü'n-Necm el-İclî", *DİA*, 10/338).
93. Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ et-Teymî el-Basrî (ö. 209/824 [?]), Arap dili ve edebiyatı yanı sıra tefsir, ahbâr ve nesep konularında da bilinen bir âlimdir (Geniş bilgi için bkz. Süleyman Tülücü, "Ma'mer b. Müsenna", *DİA*, 27/551-552).
94. Bakara 2/217.
95. Mü'min 40/46.
96. Nisâ 4/145.
97. Secde 32/21.
98. Müddessir 74/42-47.
99. Neml 27/90.

100. Bkz. Buhari, "Edeb", 16; "Zekât", 34; Müslim, "İman", 194, 195; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* III, 402.

101. Bkz. Ahmed b.Hanbel, *Müsned,* VI, 120.

102. Zümer 39/65.

103. Zümer 39/65.

104. Bakara 2/217.

105. Enfâl 8/38.

106. Ebû Abdillâh (Ebû Muhammed) Amr b. el-Âs (el-Âsî) b. Vâil es-Sehmî el-Kureşî (ö. 43/664), meşhur sahâbî, Mısır fâtihi ve devlet adamıdır.

107. Bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* IV, 199, 204, 205.

108. Bkz. Buharî, "Mezalim", 30; Müslim, "Îmân", 104.

109. Bkz. Buharî, "İman", 4; "Rikâk", 26.

110. Necm 53/3-4.

111. Nisâ 4/82.

112. Bkz. Buhari, "Enbiyâ", 50.

113. Âl-i İmrân 3/195.

114. Nisâ 4/123.

115. Bakara 2/143.

116. Âl-i İmrân 3/115.

117. Mâide 5/137.

118. Nisâ 4/31.

119. Bkz. Buhari, "Vudû", 58.

120. Bkz. Buhari, "Tıb", 48, "Hudûd", 44; Müslim,"İman", 145.

121. İlâhî ilimle kulun ölüm anında iman-küfür açısından değişiklik arzeden durumu arasındaki ilişkiyi ifade eden bir kelâm terimidir.

122. Hişâm b. Amr el-Fuvatî eş-Şeybânî (ö. 218/833'ten önce), Mu'tezile'nin Basra ekolü kelâmcılarından biridir. Kaynaklar Hişâm b. Amr'ın Ebü'l-Hüzeyl el-Allâf, Nazzâm ve Muammer b. Abbâd gibi ünlü Mu'tezile kelâmcılarının talebesi olduğunu belirtmektedir. Kendisinin en meşhur öğrencisi ise Abbâd b. Süleyman es-Saymerî'dir. Bazı kaynaklarda Hişâm'ın Mu'tezile'nin "usûl-i hamse"sini genelde benimsediği, ancak onun mensup olduğu Basra ekolünün görüşlerine aykırı bazı telakkilerinin bulunduğu, bu sebeple de çevresinde Hişâmiyye diye adlandırılan bir grubun teşekkül ettiği kaydedilir. (Geniş bilgi için bkz. Cahit tunç, "Hişam b. Amr el-Fuvatî", *DİA,*18, 151-152).

123. Tâhâ 20/114.

124. Zümer 39/7.

125. Bakara 2/217.

126. Ra'd 13/39.

127. Furkan 25/70.

128. Ebû Desme (Ebû Harb) Vahşî b. Harb el-Habeşî (ö. 23/644'ten sonra), Uhud'da Hz. Hamza'yı şehid eden ve daha sonra müslüman olan Habeşli bir köle olup sahâbîdir.

129. Ebû Umâre (Ebû Ya'lâ) Hamza b. Abdilmuttalib b. Hâşim b. Abdimenâf el-Kureşî el-Hâşimî (ö. 3/625), Hz. Peygamber'in amcasıdır ve Uhud Savaşı sırasında şehid düşmüştür. Bundan dolayı "Seyyidüşşühedâ" ve "Esedullâh" şeklinde anılmıştır.

130. En‘âm, 6/19.

131. İsrâ 17/15.

132. Ebû Abdillâh Ca‘fer b. Ebî Tâlib b. Abdilmuttalib el-Hâşimî (ö. 8/629), Hz. Peygamber'in amcasının oğludur ve Mûte Savaşı kumandanlarından biridir. Orada şehid düşmüştür.

133. A‘râf 7/158.

134. Kıyâmet 75/36.

135. Bakara 2/286.

136. Enbiyâ21/7

137. Tevbe 9/122.

138. Bakara 2/9-10.

139. Taha, 82.

140. Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Ma‘cûr (Bağcûr) (ö. 326/938), Mu‘tezile'nin önemli simalarından biridir. Mu‘tezile'nin dokuz ve onuncu tabakaları içinde sayılan, Ebû Hâşim el-Cübbâî ve Kâ‘bî ile birlikte döneminin üç büyük Mu‘tezile imamından biri kabul edilen İbnü'l-İhşîd'in kendi eserleri kaybolduğundan onun kelâmî düşüncesi hakkında yalnızca nakil yoluyla bazı bilgilere ulaşılabilmektedir. (Detaylı bilgi için bkz. Mustafa Öz, "İbnü'l-İhşîd", *DİA,*21, 94-95).

141. Ebû Hafs el-Melikü'l-Âdil el-Eşecc Ömer b. Abdilazîz b. Mervân b. Hakem el-Ümevî (ö. 101/720), Emevî halifesidir (717-720).

142. Ebû Muhammed Saîd b. el-Müseyyeb (el-Müseyyib) b. Hazn el-Kureşî el-Mahzûmî (ö. 94/713), Medineli meşhur yedi tâbiîn fakihinden biridir.

143. Ebû Saîd el-Hasen b. Yesâr el-Basrî (ö. 110/728), Basralı meşhur tâbiî, âlim ve zâhiddir.

144. Ebû Bekr Muhammed b. Sîrîn el-Basrî (ö. 110/729), tabiînin hadis ve fıkıh sahasında önemli âlimlerinden olup rüya tabiriyle tanınmıştır.

145. Ebû Osmân Amr b. Ubeyd b. Bâb el-Basrî (ö. 144/761), Mu‘tezile'nin kurucularından ve hadis rivayet eden ilk kelâmcılardandır.

146. Ebû Süleymân Dâvûd b. Alî b. Halef el-İsfahânî (ö. 270/884), Zâhirî mezhebinin kurucusudur.

147. Müddessir 74/48.

148. İnfitâr 82/19.

149. Cin 72/21.

150. Bakara 2/48.

151. Bakara 2/254.

152. Şuarâ 26/100-101.

153. Bakara 2/123.

154. Nahl 16/44.

155. Meryem 19/87.

156. Tâhâ20/109.

157. Sebe 34/23.

158. Bakara 2/55.

159. Necm 53/26.

160. Zuhruf 43/86.

161. Yâsîn 36/3.

162. Fâtır 35/36.
163. İsrâ 17/79.
164. Cin 72/21.
165. İnfitâr 82/19.
166. Enbiyâ21/28.
167. Nûr 24/15.
168. Enbiyâ21/47.
169. A'râf 7/8.
170. Karia 101/6-9.
171. Kehf 18/105.
172. Mü'minûn 23/103.
173. Bkz. Buhari, "Tevhid", 24.
174. Meryem 19/71-72.
175. İnfitâr 82/10-11.
176. Câsiye 45/29.
177. İsrâ 17/13-14.
178. Kaf 50/17-18.
179. Ebû Amr Dırâr b. Amr el-Gatafânî el-Kûfî (ö. 200/815 [?]), Basra Mu'tezilesi'nin ilk âlimlerindendir.
180. Ebû Sehl Bişr b. el-Mu'temir el-Hilâlî el-Bağdâdî (ö. 210/825), Mu'tezile'nin Bağdat ekolünün kurucusu, tevellüd nazariyesinin mûcidi ve Bişriyye ekolünün lideridir.
181. Ebû Alî Muhammed b. Abdilvehhâb b. Sellâm el-Cübbâî (ö. 303/916), Basra Mu'tezilesi reislerinden, kelâm, tefsir ve fıkıh âlimidir.
182. Mü'min 40/11.
183. Bakara 2/28.
184. En'âm 6/93.
185. Âl-i İmrân 3/185.
186. Mü'min 40/46.
187. Ta-ha 20/55.
188. Bakara 2/243.
189. Bakara 2/259.
190. Zümer 39/42.
191. Bkz. Nesai, Cenaiz, 117.
192. Hakkında bilgi bulamadık. Carullah Nüshasında ismi "Minhal b. Amr" şeklinde verilmiştir. (bkz. vr. 253-a)
193. Mü'min 40/11.
194. Bakara 2/28.
195. Ebü'l-Hüzeyl Muhammedb.el-Hüzeylb.Abdillâh el-Allâf el-Abdî el-Basrî (ö. 235/849-50 [?]), Basra ekolünün kurucusu Mu'tezilî bir âlimdir.
196. İnsanın ilk yaratılışında ve öldükten sonraki dirilişinde bedenin özünü oluşturduğu kabul edilen maddeye verilen isimdir. Hz. Peygamber'in hardal tanesine benzettiği ve bir anlamda insan bedeninin çekirdeği olarak kabul ettiği acbü'z-zeneb, hadis şârihleri tarafından "omurga kemiğinin son parçasını teşkil eden kuyruk sokumu" olarak açıklanmıştır. (Geniş bilgi için bkz. Yusuf Şevki Yavuz, "Acbü'z-zeneb", *DİA,* 1, 319-320).

197. Bkz. el-Muvatta', "Cenâiz", 48; Müsned, II, 322, 428; Müslim, "Fiten", 142; Ebû Dâvûd, "Sünnet", 24).
198. Necm 53/32.
199. Kehf 18/51.
200. A'râf 7/172.
201. A'râf 7/11.
202. Bkz. Buhari, "Enbiya", 3.
203. Kıyâmet 75/37-38.
204. Mü'minûn 23/12-14.
205. Bkz. Buhari, "Enbiya", 3.
206. Vâkıa 56/8-12.
207. Vâkıa 56/90-95.
208. A'râf 7/172.
209. A'râf 7/172.
210. Bakara 2/154.
211. Âl-i İmrân 3/169.
212. Ezârika, Hz. Ali'nin Muâviye ile uzlaşmasını protesto ederek ondan ayrıldıkları ve isyancı bir hareket başlattıkları için Havâric (Haricîler) diye anılan fırkanın liderlerinden Ebû Râşid Nâfi'b.Ezrak'a (ö. 65/685) uyanları ifade etmek üzere kullanılır. Haricîler'in ilk büyük fırkasıdır ve ortaya koydukları aşırılıklarla anılmışlardır.
213. Nûh 71/26-27.
214. Bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6/208.
215. Hûd 11/36.
216. Nûh 71/26.
217. Ebû Muhammed Mu'temir b. Süleymân b. Tarhân et-Teymî (ö. 187/803), tâbiîn neslinden olup önemli bir muhaddistir (Hakkında geniş bilgi için bkz. M. Yaşar Kandemir, "Mu'temir b. Süleyman", *DİA*, 31/390).
218. Tekvîr 81/8-9.
219. Enbiyâ 21/23.
220. Ahkaf 46/9.
221. En'âm 6/50.
222. Mü'min 40/17.
223. Neml 27/90.
224. En'âm 6/164.
225. Rûm 30/30.
226. Bakara 2/136-138.
227. A'râf 7/172.
228. Bkz. Rûm 30/30.
229. Hicr 15/42.
230. Leyl 92/14-16.
231. Yâsîn 36/78-79.
232. Hac 22/7.
233. Bakara 2/260.
234. Bakara 2/243.
235. Bakara 2/259.

236. Âl-i İmrân 3/49.

237. Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Meserre b. Nüceyh el-Cebelî (ö. 319/931), tasavvufî eğilimleri ve Mu'tezilî görüşleriyle tanınan Endülüs'lü bir filozoftur.

238. Mü'minûn 23/16.

239. Yâsîn 36/52.

240. Âl-i İmrân 3/133.

241. Mü'minûn 23/12-14.

242. Nisâ 4/56.

243. Müslim, "Cennet", 44; Müsned, II, 228, 527.

244. Tahrîm 66/11.

245. Necm 43/14-15.

246. Secde 32/19.

247. İbn Hazm'ın kısaltarak verdiği bu hadis şu şekilde kaynaklarda zikredilmektedir: *"Cehennem, Rabbine şikayet ederek: "Ey Rabbim! Bir parçam diğer bir parçamı yemektedir." dedi. Bunun üzerine, Allah Teâlâ ona, iki nefes almaya izin verdi; Bir nefes kışta, bir nefes de yazda. (Yazdaki nefesi) sizin rastladığınız en şiddetli sıcaktır. (Kıştaki nefesi de) sizin rastladığınız en şiddetli (soğuk olan) zemherirdir."* **(Bkz.** Buhari, "Mevakit" 9, "Bed'ul Halk", 10; Müslim, "Mesacid", 185, 187; Tirmizi, "Cehennem", 9; İbn Mace, "Zühd", 38; Darimi, "Rikak", 119).

248. Ğâşiye 86/11.

249. Tâhâ 20/118.

250. İnsan 76/13.

251. Bakara 2/35/; A'râf 7/19.

252. Bakara 2/36.

253. Ebû Muhriz Cehm b. Safvân es-Semerkandî et-Tirmizî (ö. 128/745-46), ilk kelâmcılardan olup Cehmiyye fırkasının kurucusudur.

254. Ebü'l-Hüzeyl Muhammed b. el-Hüzeyl b. Abdillâh el-Allâf el-Abdî el-Basrî (ö. 235/849-50 [?]), Basra ekolünün kurucusu Mu'tezilî bir âlimdir.

255. Cin 27/28.

256. Kasas 28/88.

257. Kasas 28/88.

258. Cin 27/28.

259. Hûd 11/108.

260. bkz. Mâide 5/119.

261. Duhân 44/56.

262. Hicrî I. asrın sonlarına doğru özellikle Bahreyn ve Yemâme bölgelerinde yayılmış Hâricî bir fırkadır. Bu fırka adını kurucusu Necde b. Âmir el-Hanefî'den alır (ö. 72/691 [?]). Günümüzde İbaziler fırkası hariç, Hâricî gruplardan hiçbirinin mensubu bulunmamaktadır.

263. Nisâ 4/59.

264. Bakara 2/286.

265. Ebû Abdillâh Muhammed b. Kerrâm b. Arrâk b. Huzâbe b. el-Berr (el-Berâ') es-Siczî (ö. 255/869), Horasan ve Mâverâünnehir'de ortaya çıkan Kerrâmiyye fırkasının kurucusudur.

266. İrfan Abdülhamid, Cebriyye mezhebini anlatırken mezhepler tarihi yazarlarının Cebriyye'yi aşırı ve mutedil görüşlere sahip olmaları açısından iki gruba ayırdıklarını belirtir. Bu bağlamda insanın fiillerinde hiçbir etkisi bulunmadığı ve irade hürriyetinden tamamen yoksun olduğu temel görüşünü savunan aşırıların (Cebriyye-i Hâlisa, Mücbire-i Gulât) Cehm b. Safvân, İsmâil el-Bittîhî, Bekir b. Uhtü Abdülvâhid ve Ebû Sabbâh b. Muammer es-Semerkandî gibi dönemin kelâmcıları olduklarını açıklar (Bkz. İrfan Abdülhamid, "Cebriyye", *DİA*, 7/207). Burada Ebû Sabbâh b. Muammer es-Semerkandî'nin ismini de zikreder. Doğrusu bu şahısla alakalı bir mâlumata ulaşamadığımızı ifade etmeliyiz.

267. Nisâ 4/59.

268. Müslüm, "İmare", 61.

269. Âl-i İmrân 3/105.

270. Enfâl 8/46.

271. Ebü'l-Yakzân Ammâr b. Yâsir b. Âmir el-Ansî (ö. 37/657), ilk müslümanlardan, anne ve babası ilk İslâm şehidleri olan meşhur sahâbîdir.

272. Hz. Peygamber'in on birinci kuşaktan dedesi olan Fihr'in soyu Adnân'a kadar Fihrb. Mâlikb. Nadrb. Kinâneb. Huzeymeb. Müdrikeb. İlyâsb. Mudarb. Nizârb. Meâdb. Adnân şeklindedir. Kureyş ismi, Adnânîler'in Mudar kolundan olup genellikle kabul edildiğine göre adını Kureyş lakabıyla bilinenFihrb.Mâlik'ten alır. Bu zatın asıl adının Kureyş, lakabının Fihr olduğu da belirtilir. (Geniş bilgi için bkz. Casım Avcı, "Kureyş" *DİA,* 26, 442-444).

273. Ebû Amr Dırâr b. Amr el-Gatafânî el-Kûfî (ö. 200/815 [?]), Basra Mu'tezilesi'nin ilk âlimlerinden olup kendisine "Dırariyye" adında bir fırka nispet edilmiştir.

274. Medine'de Hz. Ebû Bekir'in halife seçildiği yerin adıdır. İslâm tarihinde Hz. Ebû Bekir'in halife seçildiği yer olması dolayısıyla önem taşımaktadır.

275. Muhammed b.Hanefiyye'nin oğlu Ebû Hâşim'den sonra imâmetin Ali evlâdından Abbâs evlâdına intikal ettiğini kabul eden Abdullah er-Râvendî (ö. II./VIII. yüzyılın ilk yarısı) mensuplarına "Ravendiyye" denilmiştir.

276. İslâm hukukunda miras bırakana doğrudan veya erkek vasıtasıyla bağlı bulunan mirasçılar için kullanılan bir fıkıh terimidir.

277. Zeyd b. Ali'nin Emevîler'e karşı başlattığı isyan esnasında Hz. Ebû Bekir ve Ömer'i meşrû halife kabul ettiği gerekçesiyle kendisini terkeden ilk İmâmîler'i, ardından ilk üç halifenin hilâfetini reddettikleri için bütün Şiî grupları, daha sonra da Şiî unsurları taşıyan bazı bâtınî grupları ifade eden bir terimdir.

278. Neml 27/16.

279. Meryem 19/5-6.

280 Meryem 19/6.

281 Âl-i İmrân 3/37-38.

282 Meryem 19/5-6.

283 Meryem 19/5.

284 Âl-i İmrân 3/39.

285. Zeydiyye'den Ebü'l-Cârûd Ziyâd b. Münzir'in (ö. 150/767 [?]) görüşlerini benimseyenlere denilmiştir.

286. Ebû Abdillâh el-Hasenb.Sâlihb.Hay el-Kûfî el-Hemedânî (ö. 168/784-85) Zeydiyye'nin kollarından ve Kesîrünnevâ el-Ebter'e (ö. 169/785-86) nisbetle Bütriyye diye de tanınan Sâlihiyye'nin kurucusudur.

287. Ebû Muhammed Hişâm b. el-Hakem el-Vâsıtî (ö. 179/795), Ca'fer es-Sâdık ve oğlu Mûsâ el-Kâzım döneminde İmâmiyye kelâmının en önemli temsilcisi olup Şîa'nın imâmet doktrininin şekillenmesinde etkili olmuştur.

288. Enfâl 8/75.

289. Asıl adı, Ebü'l-Abbâs el-Mu'tazıd-Billâh Ahmedb. el-Muvaffak-Billâh Talha (Muhammed) b. Ca'fer el-Abbâsî (ö. 289/902) şeklinde olup 892-902 yılları arasında Abbâsî halifesi olmuştur.

290 Ebû Muhammed el-Hasen b. Mûsâ b. el-Hasen b. Muhammed el-Bağdâdî en-Nevbahtî (ö. 310/922 [?]), önemli bir Şiî âlimidir ve *Fırakş-Şîa'nın* müellifi olarak meşhur olmuştur.

291. Asıl adı Ebü'l-Fazl el-Muktedir-Billâh Ca'fer b. Ahmed el-Mu'tazıd-Billâh el-Abbâsî (ö. 320/932) şeklinde olup (908-932) yılları arasında Abbâsî halifesi olmuştur.

292. Ebû İshâk Muhtâr b. Ebî Ubeyd b. Mes'ûd es-Sekafî (ö. 67/687), Hz. Hüseyin'in intikamını almak amacıyla ayaklanan siyasî-dinî bir liderdir. .

293. Becîle kabilesinin âzatlılarından Ebû Amre Keysân'dan adını alan Keysaniyye, Muhammed b. Hanefiyye'nin imam ve mehdî olduğunu iddia eden ilk aşırı Şiî grupların ortak adıdır.

294. Ebü'l-Kāsım Muhammedb.Ali b. Ebî Tâlib el-Hâşimî el-Kureşî (ö. 81/700), Hz. Ali'nin Havle bint Ca'fer el-Hanefiyye isimli hanımından doğan oğludur.

295. Ebû Hâşim (Ebû Âmir) Seyyid İsmâîl b. Muhammed b. Yezîd b. Rebîa b. Müferriğ el-Himyerî (ö. 173/789), önemli bir Arap şairidir.

296. Bkz. İbn Hanbel, I, 171.

297. A'râf 7/3.

298. Ebû Kamil, -hayatı hakkında yeterince bilgi olmamakla birlikte- Hz. Ali'ye ilk halife olarak biat etmeyen ashabın kâfir olduğunu ileri süren, hulûl ve tenâsüh telakkilerini benimseyen bir kimse olup, adına nisbetle "Kamiliyye" diye bir fırkanın kurucusu olduğu kabul edilmektedir.

299 Muhammed b. Hanefiyye'nin imam ve mehdî olduğunu iddia eden ilk aşırı Şiî grupların ortak adıdır.

300 Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. el-Hasen el-Müsennâ b. el-Hasen b. Alî b. Ebî Tâlib (ö. 145/762), Abbâsî Halifesi Mansûr'a karşı Medine'de isyan eden Ali evlâdının lideridir. Zühd, takvâ ve mürüvvet sahibi bir kimse olduğundan "en-Nefsüzzekiyye" lakabıyla anılmıştır.

301. Buhari, "Fadailu ashab'in-Nebî", 23; "Sulh", 9; "Fiten", 30.

302. Bu kısım yazma nüshada mevcuttur (bkz. Reisülküttab vr. 412-b)

303. Ebü'l-Mugîre Ziyâd b. Ebî Süfyân(ö. 53/673), Emevîler'in Irak valisi olarak bilinir. Annesi Sümeyye adlı bir câriye olup Ubeyd er-Rûmî ile evlenmiş ve Ziyâd bu evliliğin devam ettiği yıllarda dünyaya geldi. Kendisine Ziyâd b. Sümeyye veya Ziyâd b. Ubeyd künyesi verilmekle birlikte babasının kim olduğu bilinmediği için daha ziyade İbnü Ebîhi (babasının oğlu) diye tanındı. 44 (664) yılında Muâviye b. Ebû Süfyân tarafından Ebû Süfyân'ın nesebine bağlanınca Ziyâd b. Ebû Süfyân olarak adlandırılsa da Ziyâd b. Ebîh adıyla şöhret kazandı.

304. İsrâ 17/33.
305. Haşr 59/8.
306. Tevbe 9/83.
307. Fetih 48/15.
308. Fetih 48/16.
309. Yûnus 10/36.
310. Mâide 5/2.
311. Ebû Yahyâ Üseyd b. Hudayr b. Simâk el-Eşhelî (ö. 20/641), Medineli ilk müslüman sahâbîlerden biridir. Hakkında geniş bilgi için bkz. Ahmet Tahir Dayhan, "Üseyd b. Hudayr", *DİA*, 42/363-364.
312. Ebü'r-Rebî' (Ebû Bişr) Abbâd b. Bişr b. Vakş el-Ensârî (ö. 13/634), Hz. Peygamber'in zekât memurlarından olup yiğitliğiyle meşhur bir sahâbîdir. (Hakkında geniş bilgi için bkz. Raşit Küçük, "Abbâd b. Bişr", *DİA*, I, 12).
313. Hamişte şöyle bir bilgi verilmektedir: Bizim kabul ettiğimiz hakikat şudur: Peygamberlerden sonra insanların en faziletlileri Ebû Bekir, sonra Ömer, sonra Osman ve sonra da Ali'dir." (vr.415-b).
314. Âl-i İmrân 3/110.
315. Bakara 2/47.
316. Hadîd 57/10.
317. Hadîd 57/10.
318. Mücadile 58/22.
319. Mümtehine 60/4.
320. Tevbe 9/114.
321. Ahzâb 33/6.
322. Necm 53/3-4.
323. Ahkaf 46 /14.
324. Fetih 48/29.
325. Ahzâb 33/31.
326. Zuhruf 43/72.
327. Zümer 39/20.
328. Necm 53/39-41.
329. Bakara 2/105.
330. Hadîd 57/21.
331. Ahzâb 33/32.
332. Âl-i İmrân 3/42.
333. Ahzâb 33/31.
334. Kasas 28/54.
335. Ahzâb 33/31.
336. Bkz. Buhari, "Kitabu Fadâili ashabi'n-nebî", 17.
337. Kasas 28/56.
338. Kasas 28/56.
339. Kasas 28/56.
340. Mücadile 58/22.
341. Mümtehine 60/4.
342. Bkz. Buhari, "Fadâilü Ashabi'n-Nebî", 1; Tirmizi, "Fiten", 45, "Menakıb", 56.

343. Neml 27/90.
344. Bu rivayetin tamamı şöyledir: "İman eden, müslüman olan ve Allah yolunda cihat eden kimsenin cennetin kenarındaki, ortasındaki ve cennetin en üst noktasındaki evin kefiliyim." (bkz. el-Müstedrek, 2391; İbn Hibban, Sahih, 4619; Nesei, Sünen, 3133).
345. Bkz. Buhari, Savm", 4.
346 Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî (ö. 437/1045), Kayrevan'lı önemli bir tefsir ve kıraat âlimidir.
347. İnsan 76/20.
348. Ahzâb 33/69.
349. Tekvîr 81/20-21.
350. Yâsîn 36/55-56.
351. Âl-i İmrân 3/36.
352. Bakara 2/228.
353. Zuhruf 43/18.
354. Nisâ 4/59.
355. Tûr 52/21.
356. Tûr 52/21.
357. Bkz. Buhari, "Kitabu'l-hayz", 7.
358. Ahzâb 33/32.
359. Bakara 2/253.
360. Buhari, "Fiten", 18.
361. Muzdarib, ravi veya ravilerin birbirine muhalif olarak rivayet ettikleri ve aralarında tercih imkânı bulunmayan hadislere denilmektedir.
362. Fâtır 35/28.
363. Matbu nüshada Hz. Ali'nin Basra'ya vali olarak görevlendirdiği kişinin Abdülmelik b. Abbâs olduğu belirtilir.
364. Matbu nüshada "Has'am" şeklinde verilmiştir.
365. Tevbe 9/40.
366. Kehf 18/34.
367. Kehf 18/34.
368. A'râf 7/85.
369. Tevbe 9/40.
370. Kasas 28/35.
371. Tâhâ 20/65-68.
372. Lokmân 31/23.
373. Nahl 16/127.
374. Yûnus 10/65.
375. Fâtır 35/8.
376. Kehf 18/6.
377. En'âm 6/33.
378. İnsan 76/24.
379. İnsan 76/8.
380 Hicretin 6. yılında ashabın Hudeybiye'de Hz. Peygamber'le yaptıkları biattır.
381. Vâkıa 56/10-12.

382. Fetih 48/18.

383 Umre için Hz. Peygamber'le yola çıkan bütün sahâbîler, Hz. Osman'ın tutuklandığı ya da öldürüldüğü haberi üzerine Hz. Peygamber'e biat ettiği halde münafıklardan Benî Selime kabilesine mensup Ced b. Kays devesinin arkasına saklanarak biat etmediği hususu kaynaklarda ifade edilmiştir. (Geniş bilgi için bkz. Mustafa Fayda, "Bey'atürrıdvan", *DİA,* 6, 39-40).

384. Hadîd 57/10.

385. Rûm 30/6.

386. Enbiyâ21/101-103.

387. Tevbe 9/101.

388. Benzer âyetler için bkz. Enbiyâ21/101-103.

389 Ebû Amr Üveys b. Âmir b. Cez' b. Mâlik el-Karanî (ö. 37/657), tâbiîn neslinden Yemenli zâhid bir kimsedir.

390. Âl-i İmrân 3/33-34.

391. Şûrâ 42/23.

392. Bakara 2/129.

393. Tevbe 9/103.

394. Bakara 2/155-157.

395. Âl-i İmrân 3/33.

396. Bakara 2/124.

397. Âl-i İmrân 3/68.

398. Şûrâ 42/23.

399. Bakara 2/129.

400. Fâtır 35/24.

401. İbrâhim 14/4.

402. Tebbet 111/1-3.

403. Hucurât 49/13.

404. Mümtehine 60/3.

405. Lokmân 31/33.

406. Kamer 54/43.

407. İsrâ 17/33.

408. Mâide 5/2.

409 Ebû Mervân el-Hakem b. Ebi'l-Âs b. Ümeyye el-Ümevî (ö. 31/651), Hz. Peygamber'in Tâif'e sürgüne gönderdiği sahâbîdir. Hz. Osman'ın amcası, Ebû Süfyân'ın amcasının oğlu, Emevî Halifesi I. Mervân'ın babasıdır. İslâmiyet'i kabul etmeden önce Resûlullah'a eziyet edenler arasında zikredilen Hakem Mekke'nin fethi sırasında müslüman oldu. Daha sonra Medine'ye giderek orada bir müddet kaldı. Ancak bazı olaylardan dolayı Allah Resulü onu Medine'den uzaklaştırdı. Bu durum Ebû Bekir ve Ömer dönemlerinde de devam etti. Ancak Osman halife olduğunda onun cezasını kaldırmıştır. (Geniş bilgi için bkz. Selman Başaran, "Hakem b. Ebü'l-As", *DİA,* 15, 175-176).

410. En'âm 6/57.

411. Şûrâ 42/10.

412. Nisâ 4/59.

413. Hadîd 57/10.

414. Fetih 48/29.
415. Fetih 48/18.
416. Ebü'l-Hâris el-Leys b. Sa'd b. Abdirrahmân el-Fehmî (ö. 175/791), hadis âlimi olup utlak müctehid kabul edilmiştir.
417. Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh (ö. 150/767), büyük müctehid imamlardan olup Hanefî mezhebinin kurucusudur.
418. Ebû Abdillâh Süfyân b. Saîd b. Mesrûk es-Sevrî el-Kûfî (ö. 161/778), müfessir, muhaddis ve zâhid bir liam olup kendi adıyla anılan fıkıh mezhebinin imamıdır.
419. Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî (ö. 179/795), büyük müctehid ve muhaddis bir âlim olup Mâlikî mezhebinin imamıdır.
420. Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî (ö. 204/820), büyük müctehid âlimlerden biri olup Şâfiî mezhebinin imamıdır.
421. Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî (ö. 241/855), büyük muhaddis ve fakihlerden biri olup Hanbelî mezhebinin imamıdır.
422. Ebû Süleymân Dâvûd b. Alî b. Halef el-İsfahânî (ö. 270/884), Zâhirî mezhebinin kurucusudur.
423. Ebû Abdillâh İbrâhîm b. Hâlid b. Ebi'l-Yemân el-Kelbî el-Bağdâdî (ö. 240/854), mezhep kurucusu büyük fıkıh ve hadis âlimidir.
424. Ebû Mervân Abdülmelik b. Abdilazîz b. Abdillâh b. Ebî Seleme el-Kureşî et-Teymî el-Medenî (ö. 212/827), İmam Mâlik'in önde gelen talebelerinden biridir. Babası Abdülazîz el-Mâcişûn devrin tanınmış âlimlerinden biri olup Medine'den sonra Bağdat'a yerleşmişti.Mâcişûn lakabının Ebû Seleme'ye ait olduğu da kaydedilmektedir. İsfahan asıllı olan aile fertleri Medine'ye yerleştiğinde birbirleriyle karşılaşınca, "şüûn şüûn" (şûnî şûnî =nasılsınız ?) dedikleri için halkın kendilerine "Mâcişûn" lakabını taktığı bildirilmiştir.
425. Hucurât 49/9-10.
426. Necm 53/3-4.
427. Nisâ 4/82.
428. Bakara 2/286.
429. Câsiye 45/32.
430. Zuhruf 43/20.
431. Zâriyat 51/10.
432. Necm 53/23-24.
433. Necm 53/28.
434. Buhârî, "Edeb", 58; Ebû Dâvud, "Edeb", 48, 4917; Tirmizî, "Birr", 56; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/245, 287, 465, 517.
435. Nisâ 4/141.
436. Mâide 5/2.
437. Bakara 2/282.
438. Nisâ 4/135.
439. Hac 22/78.
440. Mâide 5/2.
441. Nisâ 4/135.
442. Bakara 2/111.
443. Nisâ 4/59.

444. Mâide 5/2.

445. Ebû Ca'fer Hârûn er-Reşîd b. Muhammed el-Mehdî-Billâh b. Abdillâh el-Mansûr (ö. 193/809), 786-809 yılları arasında Abbâsî halifesi olmuştur.

446. Mâide 5/2.

447. Hac 22/78.

448. Âl-i İmrân 3/104.

449. Ebû Bekr Abdurrahmân b. Keysân el-Esamm (ö. 200/816), Basra Mu'tezilesi'ne bağlı tefsir, kelâm ve fıkıh âlimidir.

450 Ebû Abdillâh (Ebû Muhammed) en-Nu'mân b. Beşîr b. Sa'd el-Hazrecî (ö. 64/684), Ensar arasında hicretten sonra doğan ilk çocuk, sahâbîdir.

451 Medineliler ile Emevî kuvvetleri arasında Harretü Vâkım'da (63/683) yılında cereyan eden savaştır.

452. Mâide 5/27.

453. Mâide 5/2.

454. Necm 53/3-4.

455. Nisâ 4/82.

456. Mâide 5/48.

457. Nahl 16 /89.

458. Hucurât 49/9.

459. Buhari, "Zekât", 39.

460. Mâide 5/2.

461. Mâide 5/27.

462. Nahl 16/61.

463. İsrâ 17/36.

464. Nûr 24/15.

465. En'âm 6/164.

466. En'âm 6/164.

467. Ahkaf 46/31.

468. Mâide 5/2.

469. Bkz. Müslim, "Zekât", 55; Tirmizî, "Zekât", 20.

470. Tevbe 9/5.

471. Ebü'l-Cârûd'a nisbetle Cârûdiyye diye isimlendirilmişlerdir. Bunlara Şürhûbiyye veya Serhûbiyye de denilmiştir. Zeydiyye fırkasının bir grubudurlar.

472. "Haddi aşan, aşırı giden" anlamına gelen gâli kelimesi, daha çok Şîa'ya mensup olan ve aşırı düşünceler taşıyan gruplar için kullanılmıştır. İmamlar hakkında ifrata kaçan, onları yaratılmışlık sınırından çıkarıp tanrılıklarına hükmeden, bazan imamları Allah'a, bazan da Allah'ı imamlara benzetenlere Gâliyye denilmiştir.

473. Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. el-Hasen el-Müsennâ b. el-Hasen b. Alî b. Ebî Tâlib (ö. 145/762), Abbâsî Halifesi Mansûr'a karşı Medine'de isyan eden Ali evlâdının lideridir. "Nefsü'z-Zekiyye" diye meşhur olmuştur.

474. Ebû Ca'fer el-Mansûr Abdullāh b. Muhammed b. Alî el-Hâşimî el-Abbâsî (ö. 158/775), 754-775 yılları arasında Abbâsî halifeliği yapmıştır. Aslında o, icraatlarıyla yeni kurulan devleti güçlendirmiş ve bundan dolayı da Abbâsîler'in gerçek kurucusu sayılmıştır.

475. Ebü'l-Abbâs el-Müstaîn-Billâh Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Mu'tasım-Billâh el-Abbâsî (ö. 252/866), Abbâsî halifelerinden olup (862-866) yılları arasında hilâfette kalmıştır.

476. Ebû İshâk el-Mu'tasım-Billâh Muhammed b. Hârûn er-Reşîd b. Muhammed el-Mehdî-Billâh el-Abbâsî (ö. 227/842), Abbâsî halifesi halifelerinden olup (833-842) yılları arasında halifelik yapmıştır.

477. Muhammed b. Hanefiyye'nin imam ve mehdî olduğunu iddia eden ilk aşırı Şiî grupların ortak adıdır. Fırkanın adı, Hz. Ali'nin Sıffîn Savaşı'nda ölen kölesi yahut Muhammed b. Hanefiyye'nin öğrencisi Keysân'dan veya Hz. Ali tarafından Muhtâr'a verildiği söylenen Keysân lakabından kaynaklandığı naklediliyorsa da fırkanın, ismini Becîle kabilesinin âzatlılarından Ebû Amre Keysân'dan aldığı yolundaki kanaat daha isabetli görünmektedir (bkz. Mustafa Öz, "Keysâniyye", *DİA*, 257 362-364).

478. Sözlükte "yağmura tutulmuş, yağmur yemiş" anlamına gelen memtûre kelimesi, İmâmiyye Şîası'nca yedinci imam kabul edilen Mûsâ el-Kâzım'ın vefatından (183/799) sonra ortaya çıkan bir grubu ifade etmek için kullanılmıştır. Bunlar, imâmet silsilesini Mûsâ el-Kâzım'da durdurduğu için "Vâkıfe" diye anılmıştır. İmâmetin Mûsâ'dan sonra oğlu Ali er-Rızâ'ya geçtiğine inanan ve kesin olarak onun ölümüne kāil olduğu için "Kat'iyye" diye de anılan gruba mensup kimseler Vâkıfe'yi "Memtûre" diye nitelendirmiş ve bu tabir belli ölçüde yaygınlık kazanmıştır (Detaylı bilgi için bkz. İlyas Üzüm, "Memtûre", *DİA*, 29, 100-101).

479. Ebü'l-Hasen Mûsâ el-Kâzım b. Ca'fer es-Sâdık b. Muhammed el-Bâkır (ö. 183/799), İsnâaşeriyye'nin yedinci imamıdır.

480. Navusiyye şeklindeki isimlendirme, Ca'fer es-Sâdık'ın ölümünden (148/765) sonra, onun hayatta bulunduğunu ve ortaya çıkıp dünyaya hâkim olacağını iddia eden Basralı Nâvûs isimli şahsın mensuplarına verilen addır.

481. Ebû Müslim Abdurrahmân b. Müslim el-Horâsânî (ö. 137/755), Abbâsî ihtilâlinin önde gelen şahsiyetlerindendir.

482. Abdullah b. Muâviye b. Abdillâh b. Ca`fer b. Ebî Tâlib (ö. 129/746-47), Ca'fer-i Tayyâr'ın oğlunun torunu ve Cenâhiyye hareketinin lideri kabul edilmektedir.

483. Ahzâb 33/40.

484. Şii-İmamiyye fırkasının 7. İmamı olan Mûsâ el-Kâzım'ın ölümünü kabul eden ve imâmetin sırasıyla diğer imamlara geçtiğini onaylayan Şîa fırkalarına verilen isimdir.

485. Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz el-Kinânî (ö. 255/869), Arap edebiyatının en büyük nesir yazarlarından ve Mu'tezile kelâmcılarından biridir.

486. İsrâ 17/37.

487. Ebû İshâk İbrâhîm b. Seyyâr b. Hâni' en-Nazzâm (ö. 231/845), Basra Mu'tezile ekolünün ileri gelen kelâmcılarından, Nazzâmiyye kolunun kurucusudur.

488. Ebû Ca'fer Muhammedb.Alîb.en-Nu'mânb.Ebî Tarîfe el-Becelî el-Ahvel es-Sayrafî el-Kûfî (ö. 160/777 [?]), ilk Şiî kelâm âlimlerinden biridir.Muhaliflerince Şeytânüttâk diye anılmıştır.

489. Tevbe 7/40.

490. Hz. Ali'ye ilk halife olarak biat etmeyen ashabın kâfir olduğunu ileri süren, hulûl ve tenâsüh telakkilerini benimseyen Ebû Kâmil adlı kişiye mensup kimselerin oluşturduğu topluluğa "Kamiliyye" denilmiştir.

491. Şîa'nın aşırı gruplarından biri olup Hattâbiyye fırkasının bir alt koludur. Onlar, Hz. Ali'nin Hz. Peygambere bir karganın diğer bir kargaya benzediği kadar benzediği için Cebrâil'in, peygamberliği Ali'ye değil de hatayla Hz. Muhammed'e getirdiğini iddia etmişlerdir.

492. Aşırı Şiî İsmâiliyye mezhebine mensup bir zümre olan Karmatîler (Karâmita), Kûfe'deki İsmâilî dâîsi Hamdân b. Eş'as Karmat'a (ö. 293/906) nisbetle bu adı almışlardır. Genel kabule göre Karmatîler 255 (869) yılında Abbâsîler'e karşı düzenlenen Zenc isyanı sırasında ortaya çıkmışlar ve zamanla etkili olmuşlar, özellikle Bahreyn ve çevresinde devlet kurup hüküm sürmüşlerdir.

493. Ebû Abdillâh Mugīre b. Saîd el-İclî el-Becelî (ö. 119/737), aşırı Şiî fırkalarından Mugīriyye'nin kurucusudur.

494. Ebû Yezîd (Ebü'l-Kāsım, Ebü'l-Heysem) Hâlid b. Abdillâh b. Yezîd b. Esed b. Kürz el-Becelî el-Kasrî (ö. 126/743), Emevîler döneminde Mekke ve Irak'ta valilik yapmıştır (Hakkında detaylı bilgi için bkz. Abdülkerim Özaydın, "Halid b. Abdullah el-Kasrî", *DİA*, 15 /281-282).

495. Beyân b. Sem'ân et-Temîmî (ö. 119/737), aşırı Şîa gruplarından Beyâniyye'nin kurucusudur.

496. Rahmân 55/27.

497. Rahmân 55/26.

498. Âl-i İmrân 3/138.

499. Ebû Mansur el-İclî (ö. 123/741 [?]), aşırı Şiî fırkalarından Mansûriyye'nin peygamberlik iddiasında bulunan kurucusudur.

500. Tûr 52/44.

501 Bezîğ b. Mûsâ, Ebü'l-Hattâb el-Esedî'nin mensuplarından ve önde gelenlerinden biridir. Nitekim Ebü'l-Hattâb'dan sonra çeşitli fırkalara ayrılan Hattâbiyye'nin en önemli kollarından biri Bezîğ b. Mûsâ'ya nispetle isimlendirilen Bezîgıyye fırkasıdır. Dokumacılık yapan ve Ca'fer es-Sâdık hayatta iken öldürülen Bezîğ b. Mûsâ'ya tâbi olan bu grup, Bezîğ'in Ebü'l-Hattâb gibi Ca'fer es-Sâdık tarafından gönderilmiş bir nebî ve resul olduğunu kabul ediyorlardı. Bezîğ, daha önce Ebü'l-Hattâb'ın peygamberliğini benimsemiş olmasına rağmen Ebü'l-Hattâb ve taraftarları ondan kesinlikle teberrî etmişlerdir. (Detaylı bilgi için bkz. Hasan Onat, "Hattabiyye", *DİA*, 16/492-493).

502. Ebü'l-Abbâs el-Mu'tazıd-Billâh Ahmed b. el-Muvaffak-Billâh Talha (Muhammed) b. Ca'fer el-Abbâsî (ö. 289/902), Abbâsî halifesi olup (892-902) yılları arasında halifelik yapmıştır.

503. Ebü'l-Hattâb el-Esedî (ö. 138/755 [?]) tarafından kurulan aşırı bir Şiî fırkadır. İmâmet konusunda İsmail b. Ca'fer'in imâmetini kabul eden Ebü'l-Hattâb, bilahare peygamberlik iddiasında bulunmuştur (Geniş bilgi için bkz. Hasan Onat, "Hattâbiyye", *DİA*, 16/492-493).

504. Ebü'l-Fazl el-Muktedir-Billâh Ca'fer b. Ahmed el-Mu'tazıd-Billâh el-Abbâsî (ö. 320/932), Abbâsî halifesi olup (908-932) yıllar arasında halifelik yapmıştır.

505. Abbasi taraftarı fırkalardan biri olup Hz. Peygamber'in kendisinden sonra amcası Abbas'ı imam olarak nas ile tayin ettiğini iddia etmişlerdir. Râvendiyye'ye göre Hz. Peygamber'in vefatında imâmet veraset itibariyle en yakını olduğu için amcası Abbas'a, ondan da Abdullah, Ali, Muhammed, İbrâhim, Seffâh ve Ebû Ca'fer el-

Mansûr'a intikal etmiştir. Çoğunluğu Horasanlı olan bu aşırı grubun Halife Mansûr'a ilâh olarak hitap ettiği bilinmektedir. Bu yüzden Mansûr elebaşılarını hapsedip cezalandırdığı zaman Râvendîler onun ilâhlığını reddetmiş, kendisini imâmet ve hilâfeti gasbetmekle suçlamışlardır. Düşmanlıklarını daha da ileri götürerek Mansûr'a bir suikast düzenlemişlerse de Mansûr bundan kurtulmuştur. Bunların kelâmcı olan İbn Ravendî ile hiçbir alakası yoktur.

506. İlk Hâricî fırkalarından biri olan Sufriyye, ismini ağırlıklı anlayışa göre kurucusu Ziyâd b. Asfar'dan (bazı kaynaklarda Abdullah b. Saffâr veya Abdullah b. Asfar) almıştır. Asfariyye ve Ziyâdiyye diye de anılmıştır (Geniş bilgi için bkz. Mehmet Dalkılıç, "Sufriyye", *DİA*, 37/472-473).

507. Bunlar Abdullah b. Amr b. Harb el-Kindînin taraftarlarıdırlar. Bunlar, Ebû Hâşim Abdullah b. Muhammed'in, Abdullah b. Amr'ı kendisine halef tayin ettiğini, dolayısıyla imâmetin ve Ebû Hâşim'in ruhunun Abdullah b. Amr b. Harb el-Kindî'ye geçtiğini iddia etmişlerdir. Harbiyye adlı bu grup içinden bazıları, Abdullah b. Amr'ın yalancılık ve hıyanetini tesbit edince ondan vazgeçip Abdullah b. Muâviye'yi imam kabul etmişlerdir.

508. Hâricî fırkalarının en mutedili ve günümüze ulaşan tek koludur. Adını kurucusu olduğu kabul edilen Abdullah b. İbâz'dan almıştır. Fırkanın adı Kuzey Afrika ve Uman'da Ebâzıyye şeklinde söylenirken çağdaş yazarlar İbâzıyye'yi tercih etmişlerdir (Geniş bilgi için bkz. Ethem Ruhi Fığlalı, "İbâzıyye", *DİA*, 19 /,256-261).

509. Ebû Îsâ İshâk b. Ya'kûb el-İsfahânî'ye nispet edilen İseviyye mezhebi, milâdî VIII. yüzyılda İran'da faaliyet gösteren ve müslüman toplumu arasında ortaya çıkan ilk Yahudi mezhebidir. (Konu hakkında geniş bilgi için bkz. Bulut, Halil İbrahim, "İseviyye: İslâm Dünyasında Ortaya Çıkan İlk Yahudi Mezhebi", *EKEV Akademi Dergis*i , yıl 8, sayı 18, Kış 2004, s.297-318).

510. Hâricîlere göre müminler cehenneme girmeyecektir. Cehenneme giren bir kimse de asla oradan çıkmayacaktır, yani o kâfirdir (tercüme edenin notu).

511. Bekir b. Uhtü Abdülvahid (ö. III./IX. yüzyıl), daha çok büyük günah, kader ve rü'yetullah konularına dair farklı görüşleriyle tanınan ve Bekriyye mezhebinin kurucusu sayılan âlimdir.

512. Ebû Sehl Bişr b. el-Mu'temir el-Hilâlî el-Bağdâdî (ö. 210 /825) Mu'tezile'nin Bağdat ekolünün kurucusu, tevellüd nazariyesinin mûcidi ve Bişriyye ekolünün lideridir (Geniş bilgi için bkz. Cihat Tunç, "Bişr b. Mu'temir", *DİA,* 6/223-224).

513. Nisâ 4/134.

514. Nisâ 4/104.

515. Ebû Amr (Ebû Mu'temir) Muammer b. Abbâd es-Sülemî (ö. 215/830), Basra Mu'tezile ekolünün ileri gelen âlimlerindendir. İbnü'n-Nedîm, Muammer b. Abbâd'ın Basra'daki Süleym kabilesine mensup bulunduğunu (*el-Fihrist*, s. 207), İbn Hazm ise buradaki ifadesine göre onun Benî Süleym'in âzatlı kölesi olduğunu ve Basra'da attarlık yaptığını kaydeder. İbnü'l-Murtazâ'ya göre Mu'tezile'nin altıncı tabaka ricâlindendir (*Tabakātü'l-Mu'tezile*, s. 54). Öğrenimini Basra'da tamamladı. Başta Osman et-Tavîl olmak üzere mezhebin ileri gelen âlimlerinden ders aldı. (Geniş bilgi için bkz. Mustafa Öz, "Muammer b. Abbad", *DAİ,* 30/323-325)

516. Ra'd 13/8.

517. Cin 72/28.

518. Bu şahsın adının İbrahim b. Sindî b. Şâhek şeklinde olduğu ve Bağdat'ta polis müdürü olarak görev yaptığı belirtilmiştir. (bkz. Mustafa Öz, "Muammer b. Abbad", *DAİ,* 30/323-325)

519. Mülk 67/2.

520. Kıyâmet 75/3-4.

521 Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz el-Kinânî (ö. 255/869) Arap edebiyatının en büyük nesir yazarlarından ve Mu'tezile kelâmcılarından biridir. 1150-160 (767-777) yılları arasında Basra'da doğduğu tahmin edilmektedir. Câhiz bir Arap-zenci melezi olmalıdır. "Câhiz" lakabı kendisine patlak gözlü olmasından dolayı verilmiştir. Nazzâm ekolünde yetişen ünlü Mu'tezile âlimlerinden biri olan ve hocasından sonra Basra Mu'tezilesi'nin reisi kabul edilen Câhiz bilgi problemi, tabiat felsefesi, ilâhî sıfatlar, kulların fiilleri, nübüvvet ve imâmet başta olmak üzere kelâm ilminin konusuna giren önemli problemlerle ilgilenmiş, ayrıca Zeydiyye, Râfiza, İbâzıyye, Sufriyye, Cebriyye, Cehmiyye gibi itikadî mezheplerin görüşlerini nakledip tenkide tâbi tutmuş büyük bir kelâm âlimidir (Geniş bilgi için bkz. Yusuf Şevki Yavuz, "Cahiz", *DİA,* 7/24-26).

522 Ebû Ma'n Sümâme b. Eşres en-Nümeyrî el-Basrî el-Bağdâdî (ö. 213/828) Bağdat Mu'tezilesi'nin önemli şahsiyetlerinden biridir. Birçok kaynakta onun Basralı olduğuna ve Benî Nümeyr kabilesine mensup bulunduğuna işaret edilmekte, Abdülkâhir el-Bağdâdî ise adı geçen kabilenin köleleri arasında yer aldığını belirtmektedir (el-Fark beyne'l-fırak, s. 157). Sümâme'nin Hârûnürreşîd ve Me'mûn dönemlerine yetiştiği, Bağdat'ta yaşadığı, Bişr b. Mu'temir ve Ebü'l-Hüzeyl el-Allâf'ın talebesi olduğu kaydedilmektedir (İbnü'n-Nedîm, s. 208; İbnü'l-Murtazâ, s. 62, 64). En başarılı öğrencilerinden sayılan Câhiz'den başka kendisinden kimlerin faydalandığı bilinmemektedir. (Geniş bilgi için bkz. Muhammed Aruçi, "Sümâme b. Eşres", *DİA,* 38/130-131).

523 Hişâm b. Amr el-Fuvatî eş-Şeybânî (ö. 218/833'ten önce) Mu'tezile'nin Basra ekolü kelâmcılarındandır. (Geniş bilgi için bkz. Cihat Tunç, "Hişâm b. Amr", *DİA,* 18/151-152).

524. Ebû Sehl Abbâd b. Süleymân (Selmân) es-Saymerî (ö. 250/864) Basra Mu'tezilesi'nin önde gelen kelâmcılarından biridir (Geniş bilgi için bkz. Mustafa Öz, Abbâd b. Süleyman", *DİA,* 1/12-13).

525. Ali el-Esvârî (ö. 240/854), Mu'tezile'nin önde gelen âlimlerindendir. Bazı kaynaklarda kendisinden Ebû Ali künyesiyle de söz edilir. Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Önceleri Mu'tezile âlimlerinden Ebü'l-Hüzeyl el-Allâf'a intisap ederek onun en seçkin öğrencileri arasında yer almışken daha sonra Bağdat'a gidip burada Nazzâm ile yaptığı münazaralar neticesinde onun fikirlerini benimsemiştir. Mu'tezile'nin Basra ekolüne mensup olan Esvârî'ye göre Allah'ı zulme, yalana ve aslah olanı terketmeye kadir olmakla vasıflandırmak câiz olmadığı gibi, müminlere ve çocuklara azap etmekle vasıflandırmak da mümkün değildir. Çünkü eksiklik ve ihtiyaç anlamı taşıyan bu vasıflar ulûhiyyet kavramıyla bağdaşmaz. Âlemdeki her şey Allah'ın ezelî ilmine göre meydana gelir. Hiçbir varlık ve olay bu ezelî bilginin dışına çıkamaz. (Geniş bilgi için bkz. Mustafa Öz, "Ali el-Esvârî", *DİA,* 2/391-392).

526. Ahmed b. Hâbıt (ö. 232/846-47) Mu'tezile mezhebine mensup iken sonraları benimsediği bazı görüşler sebebiyle İslâm'dan ayrıldığı kabul edilen kelâmcıdır.

Basra'da yaşamış, Nazzâm'ın öğrencisi olmuş; daha sonra İslâm akîdesine aykırı görüşler ileri sürerek hocasından ayrılmış ve bu yüzden Mu'tezile mezhebi mensuplarının dahi tepkisine mâruz kalmıştır (Geniş bilgi için bkz. Mustafa Öz, "Ahmed b. Hâbıt", *DİA,* 2/70-71).

527. Saf 61/6.

528. Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Meserre b. Nüceyh el-Cebelî (ö. 319/931) tasavvufî eğilimleri ve Mu'tezilî görüşleriyle tanınan bir filozoftur. 269/883 Kurtuba'da (Cordoba) doğdu. Endülüs ilim ve fikir tarihi hakkındaki klasik kaynaklar ve modern araştırmalar, İbn Meserre'nin önemli bir şahsiyet olduğunu ve fikirlerinin Endülüs düşüncesinde kalıcı izler bıraktığını, hatta bir Meserrecilik (Meserriyye) hareketinin doğduğunu bildirmekle beraber hayatı hakkında ayrıntılı bilgi vermezler. Faslı Berberî bir ailenin veya Benî Hâşim yahut Benî Ümeyye'den birinin âzatlısı olan babası Abdullah Kurtubalı olup İbn Meserre'nin asıl adına nisbetle Ebû Muhammed diye anılmaktaydı (Geniş bilgi için bkz. Mustafa Çağrıcı, "İbn Meserre", *DİA,* 20/188-193).

529. Tevbe 9/94.

530 Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed b. Abdillâh el-Meâfirî et-Talemenkî (ö. 429/1037) önemli bir kıraat âlimi olup 340 (951) yılında Endülüs'ün Talemenke (Salamanca) şehrinde doğdu. Kurtuba'ya (Cordoba) yerleşti ve burada Ebû Ca'fer Ahmed b. Avnullah'tan ders aldı. İbn Müferric el-Kādî, Ebû Muhammed el-Bâcî, İbn Futays, İbn Battâl el-Kurtubî, Ebü'l-Kāsım Halef b. Muhammed el-Havlânî ve Ali b. Muhammed el-Antâkî gibi âlimlerden faydalandı. (Geniş bilgi için bkz. Erdoğan Baş, "Meafirî", *DİA,* 28/200-201).

531 Ebû Hâşim Abdüsselâm b. Muhammed b. Abdilvehhâb el-Cübbâî (ö. 321/933) Behşemiyye fırkasının reisi ve Mu'tezile'nin büyük imamlarından biridir. Mu'tezile imamlarının önde gelenlerinden Ebû Ali el-Cübbâî'nin oğlu olup onun gibi Cübbâî nisbesiyle anılır. Babasından ve devrinin meşhur âlimlerinden öğrenim gördü. Kısa zamanda büyük bir âlim olarak şöhret kazandı ve özellikle kelâmî konulardaki dirayeti sayesinde Mu'tezile'nin büyük imamları arasında yer aldı. Mezhebin dokuzuncu tabakasındaki âlimlere göre yaşı küçük olmasına rağmen bu tabakaya girmeyi başardı. Bu sırada ders arkadaşı Ebü'l-Hasan el-Eş'arî ile de kelâmî konularda münazaralar yaptığı bilinmektedir. Ebû Hâşim babasının vefatından sonra 926'da Bağdat'a gitti. Burada bir yandan telif çalışmalarıyla uğraşırken bir yandan da ilmî araştırmalara ve talebe yetiştirmeye devam etti. Bağdat'ta vefat etti (Geniş bilgi için bkz. Avni İlhan, "Ebû Hâşim el-Cübbâî", *DİA,*10/146-147).

532 Ebü'l-Hüseyn Abdürrahîm b. Muhammed b. Osmân el-Hayyât (ö. 300/913 [?]) Mu'tezile'nin Bağdat ekolüne mensup önemli bir kelâm âlimidir (Geniş bilgi için bkz. Şerafettin Gölcük, "Hayyât, Ebü'l-Hüseyin", *DİA,* 7 /103-105).

533. Ebû Ca'fer Muhammed b. Abdillâh el-İskâfî (ö. 240/854) Bağdat Mu'tezilesi âlimlerindendir.Semerkant asıllı bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi ve ailesinin Irak'ta yerleştiği yere nisbetle İskâfî diye anıldı.İbnü'l-Murtazâ'nın Mu'tezile'nin yedinci tabakası âlimleri arasında zikrettiği İskâfî (Tabakatü'l-Mu'tezile, s. 78), yetiştiği ve ilişki kurduğu muhit olması dolayısıyla Bağdat Mu'tezilesi'nin görüşlerini benimsemekle birlikte belli konularda Basra Mu'tezilesi'ne yaklaştı. Bazı kaynaklar onu, Mu'tezile bünyesi içinde İskâfiyye adıyla anılan bir kolun kurucusu olarak göstermektedir (Geniş bilgi için bkz. Îsâ Doğan, "İskâfî, Ebû Ca'fer", *DİA,* 22/551-552).

534. Ca'd b. Dirhem (ö. 124/742 [?]) tâbiîn neslinden olup ilâhî sıfatlar, halku'l-Kur'ân ve insanların fiilleri gibi itikadî konuları ilk defa tartışmaya açan âlimlerden biridir. İbn Dirhem diye de tanınır. Hayatının ilk dönemleri hakkında bilgi yoktur. Aslen Horasanlı veya Harranlı olduğu ileri sürülmüştür. Akaid konularını akılcı bir yaklaşımla ele aldığına göre eski felsefî kültürlerin merkezlerinden biri sayılan Harran'da doğmuş ve yetişmiş olması kuvvetle muhtemeldir (Geniş bilgi için bkz. Mustafa Öz, "Ca'd b. Dirhem", *DİA,* 6 /542-543).

535. Ebû Alî Muhammed b. Abdilvehhâb b. Sellâm el-Cübbâî (ö. 303/916) Basra Mu'tezilesi reislerinden, kelâm, tefsir ve fıkıh âlimidir. Hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmamakla birlikte 235 (849-50) yılında Hûzistan'ın Cübbâ kasabasında doğduğu bilinmektedir. Küçük yaşta ilim tahsiline başladı. Basra'da Ebü'l-Hüzeyl el-Allâf'ın öğrencilerinden olan ve devrinin Basra Mu'tezilesi reisi bulunan Ebû Ya'kūb Yûsuf b. Abdullah eş-Şahhâm'dan kelâm okudu. Burada karşılaştığı diğer âlimlerden de faydalandı. Basra ve Bağdat'ta genç yaşlarda katıldığı ilim meclislerinde yaptığı münazaralarda başarılı olmasıyla dikkatleri üzerine çekti. Hocasının ölümünden sonra (270/883 [?]) Basra Mu'tezilesi'nin reisi oldu ve ölünceye kadar ders okuttu. Öğrencileri arasında oğlu Ebû Hâşim el-Cübbâî, Ebü'l-Hasan el-Eş'arî, Abdülvâhid b. Muhammed el-Husaynî, Muhammed b. Zeyd el-Vâsıtî, Muhammed b. Ömer es-Saymerî, Ebü'l-Fazl el-Hucendî ve Mûsâ b. Rebâh gibi tanınmış kişiler de vardır (Geniş bilgi için bkz. Yusuf Şevki Yavuz, "Cübbâî, Ebû Ali", *DİA,* 8/99-102).

536. Ahmed b. Mûsâ b. Cerîr el-Endülüsî, Abdullah en-Nassar el-Emevî adına sikke bastırmıştır. Mu'tezilenin önde gelen âlimlerindendir (Bkz. Lisanü'l-mîzan, 1/315).

537. Ebü'l-Hakem Münzir b. Saîd b. Abdillâh el-Küzenî el-Bellûtî (ö. 355/966) Endülüslü fakih ve ediptir (Geniş bilgi için bkz. Orhan Çeker, "Bellûtî", *DİA,* 5/425).

538. Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Ma'cûr (Bağcûr) (ö. 326/938) Mu'tezile âlimi olup, 270 (883) yılında doğdu. Soğd veya Fergana bölgesinde idarecilik yaparak daha sonra Bağdat'a yerleşen Türk asıllı bir aileye mensuptur. Babası, Abbâsî halifelerinden el-Mu'tazıd-Billâh ve Müktefî-Billâh dönemlerinde sınır bölgelerinde valilik görevinde bulunmuştur. Bağdat'ın ilim çevresinde yetişen İbnü'l-İhşîd, Abbâsî Veziri Ebü'l-Feth İbnü'l-Furât'ın huzurunda Ebû Saîd es-Sîrâfî ile Ebû Bişr Mettâ b. Yûnus arasında cereyan eden münazaralara şahit oldu. Bir süre Mısır'da ve hac amacıyla Mekke'de bulundu. İbnü'l-İhşîd'in kelâm dersleri aldığı en önemli hocası, önceleri Bağdat Mu'tezilesi'ne bağlı iken daha sonra dönemin Basra ekolü reisi Ebû Ali el-Cübbâî'ye intisap eden ve vefatından sonra onun yerine geçen Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer es-Saymerî'dir (Geniş bilgi için bkz. Mustafa Öz, "İbnü'l-İhşîd", *DİA,*21/94-95).

539. Ebû Hâşim el-Cübbâî'yi kastetmektedir. Hakkında bilgi için yukarıya bakınız.

540. Ebû Ca'fer b. Muhammed b. Kubba. Şii kelâmcılardan biri olup Mu'tezilenin yedinci tabaka âlimleri arasında sayılmaktadır.

541 Ebû Sehl Abbâd b. Süleymân (Selmân) es-Saymerî (ö. 250/864) Basra Mu'tezilesi'nin önde gelen kelâmcılarındandır.

542 Ebû Abdillâh Muhammed b. Kerrâm b. Arrâk b. Huzâbe b. el-Berr (el-Berâ') es-Siczî (ö. 255/869) Horasan ve Mâverâünnehir'de ortaya çıkan Kerrâmiyye fırkasının kurucusudur.

543 Ebû Muhriz Cehm b. Safvân es-Semerkandî et-Tirmizî (ö. 128/745-46), iİlk kelâmcılardan biri olup Cehmiyye fırkasının kurucusu kabul edilir. Cehm b. Safvân görüşlerini ilk defa Horasan ve Tirmiz civarında yaymaya başlamıştır. Te'vil, ilâhî sıfatlar, kader, rü'yetullah, âhiret halleri gibi başlıca kelâm meseleleri hakkındaki görüşleri ciddi tartışmalara konu olmuştur. Cehm, akılla nassın çatışması halinde aklın esas alınması ve nassın buna göre te'vil edilmesi gerektiğini savunan ilk kelâmcılardan biridir (Geniş bilgi için Şerafettin Gölcük, "Cehm b. Safvan", *DİA,* 7/233-234).

544. Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâîl b. Ebî Bişr İshâk b. Sâlim el-Eş'arî el-Basrî (ö. 324/935-36) Eş'ariyye mezhebinin kurucusu ve önde gelen kelâm âlimidir.

545. İspanya'da Akdeniz sahilinde bir liman kentidir.

546. Ebü'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî (ö. 150/767), Kur'ân'ı baştan sona kadar tefsir eden ilk müfessirdir. Belh'te muhtemelen 80 (699) yılı civarında doğdu. Bu şehirde yetiştikten sonra bir süre Merv'de yaşadı. Emevîler'in Horasan valisi Nasr b. Seyyâr'ın kumandanlarından Selm (Sâlim) b. Ahvez el-Mâzinî'nin yanında büyük itibar gördü. Emevîler'e karşı mücadele eden Hârisb.Süreyc ile yapılan barış görüşmelerine Selmb.Ahvez adına katıldı. İlk kelâmcılardan Cehm b. Safvân ile Belh'te itikadî konularda tartıştı ve ilâhî sıfatların ispatı yönündeki tezini savunan bir kitap yazdı. Emevîler'in Horasan'daki nüfuzu zayıflayınca Basra'ya gitti ve burada Atâb. Ebû Rebâh, İbn Şihâb ez-Zührî, Atıyye el-Avfî gibi âlimlerden faydalandı. Hayatının son yirmi yılını kapsayan bu dönemde Bağdat, Beyrut, Mekke gibi şehirleri dolaştı. Bağdat'ta Abbâsî halifelerinden Ebû Ca'fer el-Mansûr ve halife olmadan önce Mehdî-Billâh ile ilmî sohbetlerde bulundu. Daha sonra Basra'ya döndü ve burada vefat etti (Hakkında geniş bilgi için bkz. Ömer Türker, "Mukâtil b. Süleyman", *DİA,* 31/134-136).

547. Ebû Bekr Muhammed b.el-Hasen b.Fûrek el-İsfahânî en-Nîsâbûrî (ö. 406/1015), Ebü'l-Hasan el-Eş'arî'nin görüşlerini sistemleştiren Eş'arî âlimidir (Hakkında geniş bilgi için bkz. Yusuf Şevki Yavuz, "İbn Fûrek", *DİA,*19/495-498).

548. A'râf 7/157.

549. Bakara 2/146.

550. En'âm 6/33.

551. Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî el-Bâkıllânî (ö. 403/1013), ünlü bir Eş'arî kelâmcısıdır. İslâmî ilimlerin tamamen teşekkül ettiği, mezheplerin kökleştiği, İslâm felsefesi ve tasavvufun gelişmeye yüz tuttuğu hicrî IV. asrın zengin kültür ortamında yetişen Bâkıllânî pratik zekâsı, kuvvetli hâfızası, derin vukufu, başarılı münazaraları, üstün hitabeti ve çok yönlü ilmî şahsiyetiyle tanınan bir âlimdir. Bundan dolayı kendisine "hicrî IV. asrın müceddidi", "engin deniz", "Ehl-i Sünnetin keskin kılıcı", "sünnî akıdenin önderi" gibi unvanlar verilmiştir. Kelâm sahasında pek çok öğrenci yetiştirmiş ve eserler vermiştir (Geniş bilgi için bkz. Şerafettin Gölcük, "Bâkıllanî", *DİA,*4 /531-535).

552. Ebû Muhammed Abdullâh b. Saîd b. Küllâb el-Kattân el-Basrî (ö. 240/854 [?]), Sünnî kelâm hareketinin doğuşuna zemin hazırlayan âlimlerden bir olarak kabul edilir. Muhtemelen II. (VIII.) yüzyılın son çeyreğinde doğmuştur. Basralı olduğu nisbesinden anlaşılmaktaysa da hayatı ve ilmî faaliyetleri hakkında yeterli bilgi mevcut değildir. İbn Küllâb, halku'l-Kur'ân tartışmalarının yapıldığı dönemde yaşadı ve Mu'tezile âlimlerine karşı Kur'ân'ın kadîm olduğunu ilk defa o söyledi. Halife

Me'mûn'un huzurunda Ebü'l-Hüzeyl el-Allâf ve Abbâd b. Süleyman es-Saymerî ile münazaralar yaptı. İlâhî kelâmın zâttan ayrı olmadığını savunduğundan hıristiyanlarla aynı inancı paylaşmakla itham edildi. Hatta İbnü'n-Nedîm, Haşviyye'nin Nâbite grubu içinde mütalaa ettiği İbn Küllâb'ın Fesyûn en-Nasrânî ile birlikte hareket edip müslümanları hıristiyanlaştırmaya çalıştığını öne süren asılsız rivayetlere yer vermiştir (el-Fihrist, s. 230). (Geniş bilgi için bkz. Yusuf Şevki Yavuz, "İbn Küllâb," *DAİ,* 20/156-157).

553. Ebü'l-Velîd Süleymân b. Halef b. Sa'd et-Tücîbî el-Bâcî (ö. 474/1081), Endülüs Mâlikî fakihlerinin önde gelenlerinden, muhaddis ve edip bir kimsedir ve İbn Hazm'ın çağdaşı ve hemşehrisidir.

554. Kehf 18/109.

555. Lokmân 31/27.

556. Burûc 85/21-22.

557. Şuarâ 26/193-194.

558. Tevbe 9/6.

559. Ankebût 29/49.

560. Yâsîn 36/82.

561. A'râf 7/180.

562. Fetih 48/29.

563. Burada İbn Hazm, İbn Fûrek'in Hz. Peygamber'in nübüvvetinin ölümünün ardından sona erdiğine inandığı için Gazneli Mahmud tarafından öldürüldüğünü naklederse de bu uzak bir ihtimaldir; zira Ehl-i Sünnete mensup olan Gazneli Mahmud'un İbn Fûrek gibi Sünnî bir âlimi öldürtmesi mâkul görünmemektedir (Detaylı bilgi için bkz. Yusuf Şevki Yavuz, "İbn Fûrek", *DİA,* 19/496).

564. En'âm 6/93.

565. Mü'min 40/46.

566. Bakara 2/154.

567. Âl-i İmrân 3/169-170.

568. Zümer 39/42.

569. İlgili rivayetler için. bkz.Müsned, II, 322, 428; Müslim, "Fiten", 142; Ebû Dâvûd, "Sünnet", 24. ayrıca Azbü'z-zeneb hakkında detaylı bilgi için bkz. Yusuf Şevki Yavuz, " Azbü'z-zeneb", *DİA,* 1/319-320.

570. Bkz. Nisâ 4/11-12.

571. Tevbe 9/71.

572. Mu'minun 23/104.

573. Kaf 50/9.

574. Secde 32/27.

575. Hac 22/5.

576. En'âm 6/130.

577. Kalem 68/30.

578. Zizâl 99/7-8.

579. Enbiyâ21/47.

580. Âl-i İmrân 3/195.

581. Nisâ 4/31.

582. Münafikûn 63/3.

583. Bakara 2/217.
584. Nisâ 4/94.
585. Zümer 39/7.
586. Bakara 2/205.
587. Muhammed 47/28.
588. Fâtır 35/41.
589. Bakara 2/106.
590. İbrâhim 14/28-29.
591. Bakara 2/47.
592. Abese 80/17-24.
593. Nisâ 4/76.
594. Bu, kıraat âlimi olan Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs b. Mücâhid et-Temîmî'dir. Hakkında geniş bilgi için bkz. Tayyar Altıkulaç, "İbn Mücahid", *DİA,* 20/214-215.
595. Ahzâb 33/21.
596. Ahmed b. Hâbıt (ö. 232/846-47) Mu'tezile mezhebine mensup iken sonraları benimsediği bazı görüşler sebebiyle İslâm'dan ayrıldığı kabul edilen bir kelâmcıdır.
597. Yazma nüshada şöyle bir cümle yazılmış ve bilâhare üzeri çizilmiştir: "Söz konusu cahil kişi, besmelenin (Bismillahirrahmanirrahim) Ümmü'l-Kur'ân'dan (Fâtiha sûresinden) bir âyet olduğunu söylemesinden dolayı utanmaz mı? Yine Dâvûd kıyasın iptaliyle alakalı görüşünde icmaya muhalefet etmiştir." (Reisülküttab vr. 466-a).
598. el-Hâris b. Süreyc b. Yezîd et-Temîmî (ö. 128/746), Horasan'da Emevîler'e karşı başlatılan harekâtın liderlerindendir. Emevîler'in İslâmiyet'i kabul eden yerli halktan cizye almaya devam etmesine ve Arap olmayan müslüman unsura ikinci sınıf insan muamelesi yapmasına karşı çıkarak mevâlînin haklarını korumak için harekete geçmiştir. Mürcie mezhebinin Horasan bölgesindeki en güçlü liderlerinden biri olarak tanınmıştır.
599. Ebû İshâk el-Mu'tasım-Billâh Muhammed b. Hârûn er-Reşîd b. Muhammed el-Mehdî-Billâh el-Abbâsî (ö. 227/842), Abbâsî halifesi olup (833-842)yılları arasında halifelik yapmıştır.
600. Ebû Ca'fer el-Vâsik-Billâh Hârûn b. el-Mu'tasım-Billâh Muhammed b. Hârûnerreşîd el-Abbâsî (ö. 232/847), Abbâsî halifesi olup (842-847) yılları arasında halifelik yapmıştır.
601. A'yân (aynler), kendi başına yer tutan ve kendilerini taşıyacak bir mahâl olmaksızın var olabilen şeylerdir.
602. En'âm 6/115.
603. Bakara 2/31.
604. Yâsîn 36/82.
605. Sarakusta, İspanya'da tarihî bir şehirdir. İspanya'nın kuzeydoğusunda, Ebro nehrinin sağ yakasında Roma İmparatoru Caesarea Augusta tarafından kurulan bu şehir, kurucusunun adına izafetle zamanla Cesaragosta, İslâm hâkimiyeti döneminde Sarakusta ve günümüzde Zaragoza şekline dönüşmüştür. 95 (714) yılında Mûsâ b. Nusayr'ın fethettiği Sarakusta, 512 (1118) yılına kadar İslâm hâkimiyetinde kalmış ve fetih, valiler, emirlik, halifelik, mülûkü't-tavâif, Murâbıtlar dönemlerini yaşamıştır (Geniş bilgi için bkz. Câsim el-Ubûdî, "Sarakusta", *DİA*, 36/113-115).

606. Rukye, hastalık ve kötülüklerden korunmak veya kurtulmak amacıyla dua okuyup üfleme anlamında bir terimdir.

607. Sakamonya; liflerinden bir nevi sıvı çıkarılan bir bitkidir.

608. Kundur, çiğnenen bir çeşit bitkidir.

609. Tahâ 20/66.

610. Tâhâ 20/69.

611. A'râf 7/116.

612. A'râf 7/116.

613. Bakara 2/102.

614. Tâhâ 20/71.

615. A'râf 7/123.

616. Neml 27/64.

617. En'âm 6/109.

618. İsrâ 17/59.

619. Hicr 15/14-15.

620. Karasu (Göz Tansiyonu ya da Glokom): Göz içindeki tansiyondan kaynaklanan ve zamanla görme kaybına sebebiyet veren bir göz rahatsızlığıdır.

621. İlgili rivayetler için bkz. Buhârî, "Hibe", 28; Ebu Dâvud, "Diyat", 6; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/218.

622. Bu şahsın adı et-Tufeyl b. Amr b. Tarîf ed-Dûsî'dir. Lakabı ise "Zu'n-nûr"dur.

623. Bu rivayet için bkz. Buhârî, "Büyû' 98, İcâre 12, Enbiyâ' 53, Edeb 5; Müslim, Zikir 100.

624. Ebû Abdillâh Mugīre b. Saîd el-İclî el-Becelî (ö. 119/737), aşırı Şiî fırkalarından Mugīriyye'nin kurucusudur.

625. Beyân b. Sem'ân et-Temîmî (ö. 119/737), aşırı Şîa gruplarından Beyâniyye'nin kurucusudur.

626. Bu şahsın asıl adı Ebû Mansur el-İclî'dir (ö. 123/741 [?]) Aşırı Şiî fırkalarından Mansûriyye'nin peygamberlik iddiasında bulunan kurucusudur. Hakkında geniş bilgi için bkz. Fığlalı, Ethem Ruhi, "Ebû Mansur el-İclî", *DİA,* X, 181-182.

627. Mü'min 40/60.

628. Bakara 2/186.

629. Ebû Muhammed Üsâme b. Zeyd b. Hârise el-Kelbî (ö. 54/674), hicretten sekiz yıl önce (614) Mekke'de doğmuştur. Babası Zeyd, Hz. Hatice'nin kölesiydi. Hatice Hz. Muhammed'le evlenince kölesini ona hediye etmiş, o da âzat ederek kendi yanında tutmuştur. Annesi Resûl-i Ekrem'in dadısı Ümmü Eymen'dir. Hz. Peygamber, Üsâme'yi küçüklüğünden beri çok sever, bir dizine onu, diğer dizine de Hasan'ı oturtur ve, "Allahım, ben bunları seviyorum, sen de sev!" diye dua ederdi (Buhârî, "Fezâilü's-sahâbe", 18).

630. Hâlid b. el-Velîd b. el-Mugıre el-Mahzûmî el-Kureşî (ö. 21/642), Hz. Peygamber'in "seyfullah" unvanı verdiği meşhur kumandan sahâbîdir.

631. Söz konusu hadise şöyledir: Üsâme hicretin 8. yılı Safer ayında (Haziran 629) Gālib b. Abdullah kumandasında Fedek civarında oturan Mürre kabilesi üzerine gönderilen 200 kişilik seriyyede yer aldı. Bu sırada Benî Mürre'nin müttefiki Cüheyne kabilesine mensup Mirdâs b. Nehîk'ı "lâ ilâhe illallah" dediği halde onun gerçekte müslüman olmadığını, ancak can korkusuyla müslümanlığı kabul ettiğini

düşünerek öldürdü.Bunu duyan Resûl-i Ekrem Üsâme'yi çağırıp, "Kalbini yarıp da mı baktın?" diyerek yanlış yaptığını belirtti. Üsâme böyle bir hata yaptığı ve Resûlullah'ı üzdüğü için kendini affedememiş ve "Keşke daha önce değil de bugün müslüman olsaydım" demiştir (Buhârî, "Meğâzî", 45; Müslim, "Îmân", 158).(Bkz. Mehmet Salih Arı, "Üsame b. Zeyd", *DİA*, 42/361-362).

632. Tevbe 9/2.
633. Ahkaf 46/32.
634. Bakara 2/284.
635. Kehf 18/50.
636. A'râf 7/27.
637. Kehf 18/50.
638. Senedinde peş peşe olmayarak iki veya sahâbeden sonra bir râvîsi atlanmış/eksik olan yahut mubhem olarak zikredilmiş bulunan hadîs demektir.
639. Hicr 15/27.
640. Nâs 114/4-6.
641. Bakara 2/275.
642. İsrâ 17/36.
643. İmruülkays b. Âbis (Ânis) b. el-Münzir el-Kindî (ö. 25/645), tanınmış Arap şairlerinden olup sahâbîdir. Hakkında geniş bilgi için bkz. Süleyman Tülücü, "İmruülkays b. Âbis", *DİA*, XXII, 237-238.
644. Ebü'l-Müsennâ Humeyd b. Sevr b. Hazn el-Hilâlî el-Âmirî (ö. 70/689 [?]), sahâbî ve muhadram şairlerden biri olup Huneyn Gazvesi (8/630) esnasında müşrikler arasında yer almış, daha sonra kabilesinden bir grupla Hz. Peygamber'e gelerek müslüman olmuştur (Hakkında geniş bilgi için bkz. Mustafa Kılıç, "Humeyd b. Sevr", *DİA,*18, 356).
645. Humeyd b. Sevr b. Abdullah b. Âmir el-Hilâlî, -tercih edilen görüşe göre- Hz. Ömer döneminde yaşamış ve onun zamanında da ölmüştür. Kendisine ait bir Divan'ının olduğu bilinmektedir.
646. Nahl 16/43.
647. Nahl 16/68.
648. En'âm 6/112.
649. Hûd 11/71-73.
650. Meryem 19/19.
651. Meryem 19/58.
652. Mâide 5/75.
653. Yûsuf 12/46.
654. Bakara 2/253.
655. Bkz. İbn Mâce, "Ta'biru'r-Rü'ya", 5; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/307, 350, 383.
656. Buharî, "Ta'bir", 5; Muvatta, "Rüya", 3; Ebû Dâvûd, "Edeb", 96.
657. Buharî, "Ta'bir", 4.
658. Hadîd 57/10.
659. Buhârî, "Fezailu's-Sahabe", 5; Ebû Dâvud, "Sünnet", 10; Tirmizî, "Menakıb", 59; Nesâi, "Fezailu's-Sahabe", 203; İbn Mâce, "Mukaddime", 11, 161; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/11, 54, 55, 63.

660. En'âm 6/50.
661. Tekvîr 81/19-21.
662. Tekvîr 81/22.
663. Tekvîr 81/23.
664. Necm 53/13-18.
665. Fâtır 35/1.
666. Hac 22/75.
667. Fâtır 35/1.
668. Meryem 19/58.
669. Nisâ 4/164.
670. Âl-i İmrân 3/33.
671. Âl-i İmrân 3/110.
672. Bakara 2/47.
673. Beyyine 98/7.
674. Yûsuf 12/100.
675. Yûsuf 12/4.
676. Bkz. Buhârî, "Fezâil", "Bâbu fezâili Hızır", 170.
677. Enbiyâ21/103.
678. Ra'd 13/23-24.
679. Bakara 2/164.
680. Hâkka 69/7.
681. Enbiyâ 21/27.
682. Furkan 25/21-22.
683. Bakara 2/210.
684. A'râf 7/20.
685. Nisâ 4/172.
686. Nisâ 4/172.
687. Nûr 24/40.
688. İsrâ 17/70.
689. Neml 27/90.
690. Zilzâl 99/7-8.
691. Duhâ 93/7-8.
692. Allah'ın isim ve sıfatları hakkında bazıları "kadîm", bazıları da "hâdis" demiştir. Halbuki Allah'ın zatının kadim olduğunda ihtilaf yoktur. O hâlde Allah'ın zâtı (müsemma) ile isimleri arasındaki münasebeti incelemek lazım gelmiştir. **İsim:** Bir mananın karşılığına konulan ve bütün kelime çeşitlerini içine alan tekil lafızdır. Ahmet, ç,çek. dağ lafızları gibi. **Müsemma** ise; ismin karşılığına konulduğu manadır. Ahmet'in şahsı, çiçeğin kendisi ve dağın kendisi gibi. **Tesmiye** ise, bir mananın karşılığına onu anlatacak bir isim koymak, ad koymak. Bir şeyin adını söylemek gibi.
693. Rahmân 55/78.
694. A'lâ 87/1.
695. Yûsuf 12/40.
696. Ebû Akīl Lebîd b. Rebîa b. Mâlik b. Ca'fer el-Âmirî el-Ca'ferî (ö. 40 veya 41/660 veya 661), Câhiliye devrinde de yaşamış olan (muhadram) muallaka sahibi İslâm şairidir. Bazı araştırmacılar, şiirlerindeki İslâmî motiflere dayanarak onun müs-

lüman olduktan sonra da az miktarda şiir söylediğini ileri sürerler. Hz. Peygamber, Lebîd'in, "İyi biliniz ki Allah'tan başka her şey bâtıldır, her nimet de şüphesiz zevâle mahkûmdur" beytini takdir ederek, "Hiçbir şairin ağzından bundan daha doğru bir söz çıkmadı" demiştir.

697. Burada şair Lebîd b. Rabia, iki kızına hitap ederek diyor ki: Benim ölümüme tam bir yıl kadar matem tutmalısınız, ondan sonra matemden emin olmak artık sizin hakkınızdır... (Bkz. Şerhu Divân-ı Lebîd b. Rabia el-Âmirî, (thk. İhsan Abbâs), Kuveyt 1984, s. 212).

698. Ebû Bişr (Ebû Osmân, Ebü'l-Hasen, Ebü'l-Hüseyn) Sîbeveyhi Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî (ö. 180/796). Arap dili gramerine dair zamanımıza ulaşan ilk hacimli eserin yazarı ve Basra nahiv mektebinin en önemli temsilcisidir. Hakkında geniş bilgi için bkz. "Sibeveyh", *DİA,* XXXVII, 130-134.

699. Rahmân 55/78.

700. A'lâ 87/1.

701. A'lâ 87/1.

702. Vâkıa 56/95-96.

703. A'lâ 87/1.

704. Vâkıa 56/95-96.

705. Yûsuf 12/40.

706. Bakara 2/111.

707. Bakara 2/31-33.

708. Haşr 59/23.

709. İlgili hadisin tam metni şöyledir. Hz. Âişe'den (r.a.) rivayet edilmiştir: "Resulullah (s.a.v.), bana: "Ben senin benden razı olduğun ve bana öfkeli bulunduğun zamanı iyi bilirim" buyurdu. Ben: "Bunu nerden biliyorsun?" dedim. Resulullah (s.a.v.): "Benden razı isen: "Hayır, Muhammed'in Rabbi hakkı için" diyorsun. Eğer Öfkeliysen: 'Hayır, İbrâhim'in Rabbi hakkı için' diyorsun" buyurdu. Ben: "Evet! Vallahi, ey Allah'ın resulü! Doğru söylüyorsun. Fakat ben, dargın olduğum zaman zatından ve sevginden değil sadece isminden uzaklaşıyorum" dedim. (Bkz. Buhârî, "Nikâh", 108.)

710. Asıl adı Abdullah b. Raûbe b. Esed'dir. Muhadramundan olup şairdir.

711. A'râf 7/180.

712. **Tesmiye**, bir mananın karşılığına onu anlatacak bir isim koymak, ad koymaktır. Bir şeyin adını söylemek gibi.

713. Meryem 19/7.

714. Meryem 19/65.

715. Saff 61/6.

716. Bakara 2/31-33.

717. İsrâ 17/110.

718. En'âm 6/121.

719. Cübeyr b. Mut'im (r.a.) anlatıyor: "Resulullah (s.a.) buyurdular ki: "Benim beş ismim var: Ben Muhammed'im, ben Ahmed'im, ben Allah'ın benimle küfrü mahvedeceği el-Mâhî (mahvedici)yim. Ben Hâşir (toplayıcı)yım, insanlar benim arkamda haşredilecektir. Ben Âkıb (sondan gelen)im, benden sonra peygamber gelmeyecektir." (Bkz. Buhârî, "Menakıb", 17, "Tefsir", Saff 1; Müslim, "Fezail" 125, (2354); Muvatta, "Esmau'n-Nebî", 1; Tirmizî, "Edeb", 67).

720. Bkz. Buhârî, “Nikâh”, 108.
721. Mü'minûn 23/17.
722. Yâsîn 36/39-40.
723. Burûc 85/1.
724. Yûnus 10/5.
725. Bu hadisin tamamı şöyledir: Zeyd b. Halid (r.a.) anlatıyor: “Resulullah (s.a.) Hudeybiye'de, bize geceleyin yağan yağmurun peşinden sabah namazı kıldırmıştı. Namazı bitirince cemaatin önüne geçti ve: “Rabbiniz ne dedi biliyor musunuz?” buyurdu. Cemaat: “Allah ve Resulü bilir!” dediler. “Allah Teâlâ hazretleri: “Kullarımdan bir kısmı bana mümin, bir kısmı da kâfir olarak sabahladı. “Allah'ın fazlı ve rahmetiyle bize yağmur yağdırıldı” diyen bana mümin, yıldızları da inkâr edici olarak sabahladı. Kim de: “Falanca falanca yıldız sayesinde bize yağmur yağdırıldı” dediyse o da bana kâfir, yıldıza mümin olarak sabaha erdi” dedi!” buyurdular.” (Buharî,”Ezan”, 156; “İstiska”, 28; “Megazi”, 35; “Tevhid”, 35; Müslim, “İman”, 125, (71); Muvatta, “İstiska” 4.)
726. Fâtır 35/9.
727. A'râf 7/57.
728. Kaf 50/9.
729. Yedi iklim teorisi, ilk dönem İslâm coğrafyacılarının bildikleri ve eserlerinde işledikleri bir konudur. Kısaca “yaşanabilir dünyayı yediye bölme teşebbüsü” diyebileceğimiz bu teori sayesinde değerlendirmeleri daha pratik yapma imkânına kavuşmuşlardır. Bununla birlikte İslâm âlimlerinin yedi iklim tasniflerinde farklılıklar görülür. Her bir iklimin nereden başladığı ve hangi ülkeleri/ırkları içine aldığı hususunda ortak bir tutum söz konusu değildir. Örneğin Mes'udî, yedi iklimi anlatırken birinci iklim bölgesine Hindistan ve çevresinin dâhil olduğunu, yedinci iklime de Çin ve çevresinin dâhil olduğunu söyler. İbn Rüsteh ise birinci ve yedinci iklim bölgelerini şöyle açıklar: “Birinci İklim: “Doğu'dan ve Çin'in en uçta kalan kısımlarından başlar. Önce Çin topraklarından geçer. Daha sonra Çin'in güney sahillerinde bulunan beldelerden ilerler. Kûl yarımadasına uğrayacak şekilde denizde ilerlemesini sürdürür ve Arap yarımadası ile Yemen topraklarına kadar ulaşır. Bu iklimde bulunan meşhur şehirler şunlardır: Zafâr, Uman, Hadramevt, Aden, ve San'a'. Bu şehirlerin arka taraflarında bulunan meşhur şehirler ise şunlardır: Tebâle, Curaş, Mehra ve Sebe. Bu iklimin sınırları buradan itibaren Kulzum Denizi (Kızıldeniz)'ni geçerek ilerler ve Habeş topraklarına ulaşır. Mısır topraklarındaki Nil nehrini geçip Berberî topraklarına kadar varır. Mağrib Denizi (Atlas Okyanusu)'nde sona erer.” Yedinci İklim: Doğu'dan ve Yecüc beldelerinin kuzeyinden başlar. Daha sonra Türk beldelerine uğrar. Daha sonra kuzey yönünde Taberistan Denizi (Hint Okyanusunun bir bölümü) sahillerine uğrar. Daha sonra Rum Denizi (Akdeniz)'ni geçerek Bürcân beldelerine ulaşır. Bu iklim Magrib Denizi (Atlas Okyanusu)' nde sona erer -.” Detaylı bilgi için bkz. Murat Ağarı, “İslâm Coğrafyacılarında Yedi İklim Anlayışı”, *AÜİFD 47 (2006), sayı 2, s. 195-214.*
730. Kehf 18/51.
731. Lukman 31/11.
732. Furkan 25/2.

733. Ebû Amr (Ebû Mu'temir) Muammer b. Abbâd es-Sülemî (ö. 215/830), Basra Mu'tezile ekolünün ileri gelen âlimlerinden biridir. Basra'da attarlık yaptığından dolayı "el-Attar" diye de anılır.

734. Ebû Amr (Ebû Mu'temir) Muammer b. Abbâd es-Sülemî (ö. 215/830), Basra Mu'tezile ekolünün ileri gelen âlimlerindendir.

735. Ma'dûm, yok, gayr-i mevcud demektir. Istılahta, zihnin dışında ne bizzat, ne de başkasına bağlı olarak bulunmayan "ma'lum-i ilahî" diye tarif edilir.

736. Hişâm b. Amr el-Fuvatî eş-Şeybânî (ö. 218/833'ten önce) Mu'tezile'nin Basra ekolü kelâmcılarındandır.

737. Ebü'l-Hüseyn Abdürrahîm b. Muhammed b. Osmân el-Hayyât (ö. 300/913 [?]), Mu'tezile'nin Bağdat ekolüne mensup kelâm âlimidir.

738. Hac 22/1.

739. Hac 22/1.

740. Hac 22/2.

741. Anka, ismi bilinen fakat kendisi bilinmeyen büyük bir kuşun adıdır.

742. Meryem 19/9.

743. İnsan 76/1.

744. Furkan 25/2.

745. Kamer 54/49.

746. Nahl 16/27.

747. Enfâl 8/23.

748. Âl-i İmrân 3/142.

749. "el-Eftas/الافطس" bir kabile adı olarak da kullanılmaktadır. Dolayısıyla "... Eftasî'nin kızıl renkte oluşunu..." şeklinde de düşünülebilir.

750. Ebû Amr (Ebû Mu'temir) Muammer b. Abbâd es-Sülemî (ö. 215/830), Basra Mu'tezile ekolünün ileri gelen âlimlerindendir. Hakkında geniş bilgi için bkz. Öz, Mustafa, "Muammer b. Abbâd", *DİA*, XXX, 323-325.

751. Yûnus 10/32.

752. Enfâl 8/8.

753. Zümer 39/9.

754. Furkan 25/2.

755. A'râf 7 /44.

756. Bakara 2/76.

757. En'âm 6/112.

758. âyetin tamamı şöyledir: *"Allah, size, çocuklarınız(ın alacağı miras) hakkında, erkeğe iki dişinin payı kadarını emreder. (Çocuklar sadece) ikiden fazla kız iseler, (ölenin geriye) bıraktığının üçte ikisi onlarındır. Eğer kız bir ise (mirasın) yarısı onundur. Ölenin çocuğu varsa, geriye bıraktığı maldan, ana babasından her birinin altıda bir hissesi vardır. Eğer çocuğu yok da (yalnız) ana babası ona varis oluyorsa, anasına üçte bir düşer. Eğer kardeşleri varsa, anasının hissesi altıda birdir. (Bu paylaştırma, ölenin) yapacağı vasiyetten ya da borcundan sonradır. Babalarınız ve oğullarınızdan, hangisinin size daha faydalı olduğunu bilemezsiniz. Bunlar, Allah tarafından farz kılınmıştır. Şüphesiz Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir."* (Nisâ 4/11).

759. Bakara 2/196.

760. A'râf 7/11.

761. Mü'minûn 23/14.
762. Zümer 39/6.
763. Ebû Bekr Abdurrahmân b. Keysân el-Esamm (ö. 200/816), Basra Mu'tezilesi'ne bağlı tefsir, kelâm ve fıkıh âlimidir.
764. Fâtır 35/41.
765. Kulun iradî fiillerinin ilâhî bir tesir olmadan birbirini meydana getirdiği esasına dayanan Mu'tezile'ye ait teorinin adıdır. Sözlükte "doğurmak" anlamındaki vilâd (vilâdet) kökünden türeyen tevlîd "meydana getirmek, bir şeyi başka bir şeyden elde etmek" mânasına gelir. Terim olarak "kulun, ihtiyarî fiillerini Allah'ın müdahalesi olmadan tabiattaki işleyiş çerçevesinde meydana getirmesi" şeklinde tanımlanır. Bu yolla bir fiilin meydana gelmesine veya bir neticenin doğmasına tevellüd denilir. (Bkz. Osman Demir, "Tevlîd", *DİA,* 41/38-39).
766. Hac 22/5.
767. Mü'minûn 23/104.
768. Kehf 18/29.
769. Fâtır 35/10.
770. Âl-i İmrân 3/144.
771. Tevbe 9/109.
772. Enfâl 8/17.
773. Vâkıa 56/63-64.
774. Kümûn, bir cismin diğer bir cisimde veya bir arazın bir cisimde bilkuvve var olması anlamında felsefe ve kelâm terimidir. Karşıtı zuhûr (veya burûz) olup "gizli iken ortaya çıkmak" demektir.
775. Enbiyâ21/69.
776. Tevbe 9/81.
777. Mü'minûn 23/20.
778. Nahl 16/67.
779. Tafra: Cismin mesafenin bir kısmını sıçrayarak geçtiğini ileri süren, anti-atomcu tabiat felsefesini temellendirmeye ilişkin bir kelâm ve felsefe terimidir. Sözlükte "atlamak, aniden sıçramak" anlamındaki tafra kelimesi, Mu'tezile kelâmcılarından Nazzâm'ın mekânsal hareketin imkânını açıklamak amacıyla geliştirdiği teori için kullanılan bir terimdir. (Bkz. Burhan Köroğlu, "Tafra", *DİA,* 39/371-372.
780. Rahmân 55/14.
781. Târık 86/5-7.
782. Kıyâmet 75/36-37.
783. Meâric 70/19-21.
784. Nisâ 4/82.
785. Hac 22/46.
786. Nûr 24/61.
787. Furkan 25/44.
788. Yûnus 10/100.
789. Mâide 5/58.
790. Enfâl 8/55.
791. Mülk 67/10.

792. Heyûlâ, Âlemin ilk maddesi anlamındaki felsefe ve kelâma ait bir terimdir. (Geniş bilgi için bkz. "Heyula", *DİA,* XVII, 294-296).

793. Nefis; insanın özü, kendisi, ilâhî latife, kötü huyların ve süflî arzuların kaynağı anlamında bir terimdir. Sözlükte "ruh, can, hayat, hayatın ilkesi, nefes, varlık, zat, insan, kişi, hevâ ve heves, kan, beden, bedenden kaynaklanan süflî arzular" gibi mânalara gelen nefs kelimesi (Râgıb el-İsfahânî, el-Müfredât, "nfs" md.; Lisânü'l-Arab, "nfs" md.; Tâcü'l-arûs, "nfs" md.). Kur'ân'da "ruh" anlamında kullanıldığı gibi (el-En'âm 6/93) "zat ve öz varlık" mânasında da kullanılmıştır (Âl-i İmrân 3/28, 30). (Geniş bilgi için bkz. "Nefis", *DİA,* XXXII, 526-531).

794. Ebû Bekr Abdurrahmân b. Keysân el-Esamm (ö. 200/816) Basra Mu'tezilesi'ne bağlı tefsir, kelâm ve fıkıh âlimidir.

795. Câlinûs (ö. 200 [?]), İslâm tıbbını etkileyen ünlü Grek tabibi ve filozofudur. Asıl adı Galenos olup bu isim İslâmî literatürde Câlînûs şeklinde şöhret bulmuştur. Çağdaş Batı dillerinde Câlînûs adı Galen veya Galien şekillerinde yazılmaktadır. (Geniş bilgi için bkz. "Calinus", *DİA,* VII, 32-34).

796. Ebü'l-Hüzeyl Muhammed b. el-Hüzeyl b. Abdillâh el-Allâf el-Abdî el-Basrî (ö. 235/849-50 [?]), Basra ekolünün kurucusu Mu'tezilî âlimdir.

797. En'âm 6/93.

798. Zümer 39/42.

799. En'âm 6/93.

800. A'râf 7/172.

801. İnsanın ilk yaratılışında ve öldükten sonraki dirilişinde bedenin özünü oluşturduğu kabul edilen maddeye Acbü'z-zeneb denilmiştir.

802. Bu rivayet için bkz. el-Muvatta', "Cenâiz", 48; Müsned, II, 322, 428; Müslim, "Fiten", 142; Ebû Dâvûd, "Sünnet", 24. Acbü'z-zeneb konusunda başka bir rivayette şöyledir: "Sonra Allah gökten bir (hayat) suyu indirir ve bu sayede ölüler, bitkinin yerden bitişi gibi (kabirlerinden) çıkarlar.) İnsan cesedi bütünüyle çürüyüp yok olur, ancak acbü'z-zeneb müstesna, insanlar bundan yaratılır" (Buhârî, "Tefsîr", 39/3, 78/1; Müslim, "Fiten", 141; İbn Mâce, "Zühd", 32).

803. Tenasüh, ruh göçünü ifade eden terimdir. Terim olarak "insan şahsiyetinin bir bölümünü oluşturduğu kabul edilen ve gözle görülmeyen mânevî unsurun ölümden sonra bu âlemde başka bir bedene geçmesi" şeklinde tanımlanır. Türkçe'de ruh göçü, yeniden doğuş ve Batı dillerinden geçen reenkarnasyon terimleriyle ifade edilir.

804 Basît, genellikle "varlığı mahiyetinin aynı olan, bünyesinde muhtelif parça veya unsurlar taşımayan, kendisinde değişik ve tecrit edilebilir birkaç nitelik bulunmayan, nicelik ve nitelik bakımından tamamen veya fiilen parçalanması imkânsız olan varlık, nesne yahut kavram" şeklinde açıklanmıştır. Basît varlıklar ruhanî ve cismanî oluşlarına göre ikiye ayrılırlar: Semavî akıllar ve nefisler ruhanî basîtin, ustukuslar (dört unsur) ve kelâmcıların görüşündeki bölünmeyen cüzler (atomlar) cismanî basîtin örnekleridir. (Geniş bilgi için bkz. "Basît", *DİA,* V, 106-107).

805. Âl-i İmrân 3/185.

806. En'âm 6/93.

807. Bakara 2/28.

808. Ankebût 29/64.

809. Yûnus 10/30.

810. Mü'min 40/17.
811. Tûr 52/21.
812. Yûsuf 12/53.
813. Mü'min 40/46.
814. Bakara 2 /154.
815. Âl-i İmrân 3/169.
816. İsrâ 17/85.
817. Nahl 16/40.
818. Yûsuf 12/28.
819. Yûsuf 12/28.
820. Nahl 16/78.
821. Necm 53/23.
822. İsrâ 17/36.
823. Hucurât 49/9.
824. Tevbe 9/11.
825. Nisâ 4/136.
826. Bakara 2 /111.
827. Nasr 110/1-2.
828. Talâk 65/1.
829. Nisâ 4/65.
830. Yûnus 10/36.
831. Hicr 15/9.
832. Bakara 2/169.
833. Sözlükte "araya zaman girmekle beraber kesintiye uğramaksızın devam etmek, birbiri ardınca gelmek" anlamındaki "vtr" kökünden türeyen mütevâtir kelimesi kelâm ve fıkıh usulünde konusunun doğruluğu bilgisini bizzat kendisi veren haberi ifade eder; böyle bir haber için gerekli görülen şartlar çerçevesindeki nakil keyfiyetine de tevâtür denir. Haberi nakledenlerin aynı anda ve birlikte değil farklı zamanlarda ve birbiri ardınca nakletmiş olmaları sebebiyle böyle bir adlandırma yapılmıştır. (bkz. H. Yûnus Apaydın," Mütevatir", *DİA,* 32/208-211).
834. Bütün delillerin eşit olması ve hiçbir görüşün diğerini geçersiz kılmaması anlamında bir cedel terimi olup, sözlükte kef' kökünden türeyen tekâfü' "iki şeyin eşit ve benzer olması" anlamına gelir. Tekâfü' edebî sanatlarda kullanıldıktan başka tekâfüü'l-edille şeklinde cedel ve münazara disiplininde yer alır ve "bütün delillerin birbirine eşit olup bir görüşün diğerini geçersiz kılamaması" diye tanımlanır. Bu tezi savunanlara göre cedelî kıyasla kanıtlanan bir iddia daima başka bir cedelî kıyasla geçersiz hâle getirilebilir. Tekâfüü'l-edille taraftarlarını Allah'ın varlığını inkâr edenler, nübüvvetin gerçekliğini inkâr edenler, her ikisini de inkâr edenler, Hz. Muhammed'in nübüvvetini benimsemekle birlikte hangi İslâm mezhebinin doğru olduğunun bilinemeyeceğini söyleyenler şeklinde gruplara ayırmak mümkündür (Geniş bilgi için bkz. Yusuf Şevki Yavuz, "Tekâfü'", *DİA,* 40/335).
835. Nûr 24/40.
836. Bakara 2 /20.

***el-Fasl*'ın Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Reisülküttab No. 555**'te kayıtlı yazma nüshasının başı ve sonundan görüntüler

2a

بسم الله الرحمن الرحيم صلى الله على سيدنا محمد وآله وأصحابه وسلم تسليما كثيرا

قال الشيخ الإمام الأوحد الحافظ العالم ناصر الدين أبو محمد علي بن أحمد بن سعيد بن

حزم رحمه الله الحمد لله ... وصلى الله على محمد عبده ورسوله وخاتم

أنبيائه بكرة وأصيلا وسلم تسليما ... فإن كثيرا من الناس كتبوا في

افتراق الناس في دياناتهم ومقالاتهم كتبا كثيرة جدا فبعض أطال وأسهب

وأكثر وهجر واستعمل الأغاليط والشغب وكان ذلك شاغلا عن الفهم وقاطعا

دون العلم وبعض حذف وقصر وقلل واختصر وأضرب عن كثير من قوي معارضات

أصحاب المقالات فكان في ذلك غير منصف لنفسه في أن لا يرضى لها بالغبن في

الإبانة وظالما لخصمه في أن لم يوفه حق اعتراضه وباخسا حق من قرأ كتابه

إذ لم يغنه به عن غيره وكلهم إلا تحلة القسم عقد كلامه تعقيدا يتعذر فهمه على كثير

من أهل الفهم وحلق على المعاني من بعد حتى صار ينسى آخر كلامه أوله وأكثر هذا

منهم ستائر دون فساد معانيهم وكان هذا منهم غير محمود في عاجله وآجله

فجمعنا كتابنا هذا مع استخارتنا الله عز وجل في جمعه وقصدنا

به قصد إيراد البراهين المنتجة عن المقدمات الحسية أو الراجعة إلى الحس من

قريب أو من بعيد على حسب قيام البراهين التي لا تخون أصلا مخرجة إلى ما أخرجت

وأن لا يصح منه إلا ما صححت البراهين المذكورة فقط إذ ليس الحق إلا ذلك

وبالغنا في بيان اللفظ وترك التعقيد راجين من الله عز وجل على ذلك الأجر الجزيل

وهو تعالى ولي من تولاه ومعطي من استعطاه لا إله إلا هو وحسبنا الله ونعم الوكيل

قال أبو محمد فنقول وبالله تعالى التوفيق رؤوس الفرق المخالفة لدين الإسلام

ست ثم تفترق كل فرقة من هذه الفرق الست على فرق وسنذكر جماهيرها إن شاء

الله تعالى فالفرق الست التي ذكرنا على مراتبها في البعد عنا أولها مبطلو الحقائق

كذب وباطل وانما قاسوه على تولد حيوان مما في الارض والما والقياس باطل الا انه دعوى
بلا برهان وما لا برهان له فليس بشي وبالله تعالى التوفيق قال ابو محمد واذا حصل
الامر فالحيوان لا يتولد من الما وحده ولا من الارض وحدها ولكن مما اجتمع من الارض والما معا
فتبارك الله احسن الخالقين لا معقب لحكمه لا اله غيره جل وعز

تم السفر الثاني تمام جميع الديوان من الفصل في الملل
والاراء والنحل بحمد الله وعونه وشكره على حسن تاييده
وعونه وصلى الله على محمد خاتم النبيين وعلى اله الطيبين
على يد العبد الفقير الى رحمة ربه القدير احمد بن محمد بن سلمان
غفر الله له ولوالديه ولجميع المسلمين في تاسع عشر شوال
سنه اثنى وعشرين وسبعماية احسن الله خاتمتها
وصلى الله على سيدنا محمد وعلى اله وصحبه وسلم تسليما كثيرا

قوبلت بحمد الله تعالى وعونه بالرباط الناصري [illegible] سيبون في سادس عشر
ذي القعدة سنة [illegible] وبلغت على نسخة [illegible] عليها
وقوبل هذا الديوان بديوان النسخ وقوبل [illegible]
واجتهدت في ذلك حسب الطاقة [illegible]
والحمد لله رب العالمين

وهي ذوات الاذناب والحلاحب المتولد في الخضر وهو في غاية الحسن ومنه ما يضي بالليل كانه شرر
نار والدود ذوات الارجل الكثيرة والدراريح وهذا كثير لا يحصيه الا خالقه عز وجل ومنها الضفادع
والجنادب فقد صح عندنا تيقنا لا مجال للشك فيه انها تتولد في منافع المياه دويبات صغار ملس شديدة
السواد ذوات اذناب تسمى عندنا الرشساشات ثم صح عندنا كذلك انها تكبر فتنقطع اذنابها وتبدل الوانها
وتستحيل اشكالها وتعظم فتصير ضفادع ثم تزيد كبرا واستحالة الوان فتصير جنادب قال ابو محمد
قد رايتها في جميع تنقلها كما وصفنا وقد عرض علينا في منافع المياه خطوط ظاهرة قيل لنا انها بيض الضفادع
واما الذباب فقد شاهدناها عيانا تتناكح والانثى منها هي الكبار والذكور هي الصغار وشاهدنا البراغيث
تتناكح ايضا والكبار هي الاناث والذكور هي الصغار نشاهد ذلك بان الاعلى هو الصغير ابدا وتجد الانثى مملوة
بيضا اذا قصعت فتلقي بيضها في الغبار وفي خلال اجزاء الثياب ثم تخرج قال ابو محمد وقد راينا ذبابا
صغارا احيا وذبابا كبارا من عظم الكبر وشاهدنا بابصارنا الدود الطويل الذنب المتولد في الكنف وفي بول
البقر والغنم يستحيل فيصير فراشا طيارا مختلف الالوان بديع الخلقة من ابيض واصفر فاقع واخضر
ولازوردي منقط ولا ندري كيف الحال في العقارب والعناكب والرتيلاء والعنقوات الدبر الا انا
ندري ان دود الحرير يتولد الذي ينشا من الذكور منها والاناث وتبيض ثم تموت ثم تحضن بيضها هذا ما لا خلاف
فيه وما راى احد قط دود حرير يتولد من غير بيضه وكذلك النمل انما يتولد وقد راينا بيضه والعرب تسميه
المازن وكذلك النحل يتولد ويوجد في مواضع من بنائه في نفاخيط الشمع الذي فيه العسل وكذلك الجراد
والعرب تسمي بيضه السرد قال ابو محمد وما راى احد قط نحلا يتولد ولا نملا يتولد ولا جرادا يتولد
الا في الكزوبات لا نفرح واما سائر الحيوان فمنه ما يتولد لا بد من مني او بيض فكل ذي اذن بارزة فهو ولاد طائرا كان
او غير طائر كالخفاش وغيره وكل ما ليس له اذن بارزة فهو بيض طائرا كان او غير طائر والحرادين والوزغ
وغير ذلك قال ابو محمد فطلبنا ان نجد حد الجميع ما يتولد دون ما يتوالد وما يتوالد دون ما يتولد فلم
نجده الا انا راينا كل ذي عظم وفقارات لا يتسلسل النسل الا ان يوجد من غير تناكح كحيوان البحر الذي له العظم
والفقارات وراينا ما لا عظم له ولا فقار فمنه ما يتولد ولا يتوالد ومنه ما يتولد ويتوالد معا وكل ذلك
خلق الله عز وجل يخلق ما يشا كما شا لا اله الا هو وليست القدرة في الخلق بخلق ما خلقه الله عز وجل
حيوانا ذا اربع او ذا ريش من بيضة او من مني باعظم من القدرة في خلقهما من تراب دون توسط بيضة
او مني ولا البرهان على الصنعة والابداع في احدهما باوضح منه في الاخر بل كل ذلك برهان على ابتدا الخلق
وعلى عظيم القدرة من الباري لا اله الا هو قال ابو محمد وقد ادعى قوم انه يتولد في الثلج حيوان كذا

فائدة

كالخياف

وفي النار حيوان

كذب

DİZİN

I-İ

K

N

O-Ö

R

S-Ş

T